155/VII

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חרושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בשנות רנ"ב — רנ"ז
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנדיא בשנת שע"ה.

חוברת שניה.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ II.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1898.

מחיר החוברת 35 קאָפ'.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155. III 2

Дозволено Цензурою.
Варшава, 5 Мая 1898 г.

מדת השקרנות שהיה מצוין בה היה אומר אח"כ, כי קבל את תורתו מדודו הרב רבי מאיר פפעפערקארן, שהיה רב ותלמודי מצוין, אך להוליך תועה יכול רק את הנוצרים אשר לא ידעו קרוא עברית. ופריצות האיש הזה היתה גדולה עוד מבערותו. פפעפערקארן נתפש בגנבה עם שבירת מנעול, והרוזן גוטטענשטיין מושל המקום שם אותו במאסר, ורק לבקשת קרוביו, ואחרי כי נתנו בעדו ככף ענושים כופר אשמתו, הוציא אותו מבית האסורים. כנראה בחפצו להסיר טמנו את החרפה הזאת גמר בדעתו להסיר דתו, וכהני הקתולים שבעירו היתה ידם פשוטה לקבל גם גרים כאלה, בבא אליהם פפעפערקארן עם אשתו ובניו בבקשה להכניסם בברית הדת הקתולית; בהתנצרותו נקרא יוסף בשם יוחנן (יוהאנעס). כנראה נתנצר בעיר קולוניה (קאָלן); והנזירים הדומיניקיים בעיר הזאת, שהיו נודעים אז בבערותם ובגאותם, היו מנשאים ומנטלים את המומר הזה. סור אהבתם את האיש הזה לא נודע, וספק הוא, אם מפני שמצאו אותו נכון לפניהם להיות כלי חפצם במלחמת החושך בהאור, או כי עמדה לו זכות אשתו טובת המראה, אשר לבבה את הנזירים בעיניה היפות[1]); אם כה ואם כה, אך הדומיניקיים שבקולוניא פרשו כנפיהם על המומר וישתדלו לפני ראש העיר כי ימנה אותו למשניח בבית החולים ומורד־טלח. האיש הזה הוליך תועה את הנוצרים בספוריו אשר בדא מלבו, ויתהלל לפניהם ביחוסו, כי הוא נצר מנוע שבט נפתלי. העיר קולוניא היתה או למקלט הינשופים מורדי האור, אשר אמרו לכלוא בער האשכנזים את קרני האור של העת החדשה. בראש מוררי אור אלה עמד האיש האָכּשטראטען (Hochstraten), שופט האמונה, איש קנא ונוקם, אשר תמיד הריח ריח מינות, ונפשו אוהה מאד לריח ניחוח העולה מבשר כופרים הנשרפים על מוקדם, ולו היה האיש או בספרד, והיה משנה להכומר טורקבימדה. דומה להאכשטראטען בקנאה ושנאת האור והדעת היה הפרופֿיסור ארנולד מטונגרן, מורה תורת התיאולוגיה (תורת האלהות) בבית מדרש הדומיניקים, ובעיר מולדתו עשה נבלה בימי נעוריו ועל כן חתר בכל עז להצטיין בשמירת דת ואמונה לבל יזכירו לו מעשיו הראשונים. השלישי לקשר־החשוכים היה אורטוין איש גראים (Ortuin Graes), בן כומר קתולי, אשר חפץ לצאת בעקבות אביו. הוא למד אך מעט ממלאכות מחשבת, ובכל זאת נתנוהו אוהביו והנוטים אחריו למליץ ופייטן ויקראוהו בשם מורה (Magister) למלאכות מחשבת.

יראו אותו... ויברח ויקח עמו מאתים פלורינים (בהעתקה מרומית)". גם הוא בעצמו יודה, כי היה גנב במגלתו „להגן נגד כתבי רשעה של אנשים, עזי פנים (חשוכים)" (Defensio contra famosas epistolas obscurorum Virorum) ויאמר: ... היו שני עברים אשר הוציאו עלי דבה רעה כי גנבתי..., והנה מתוך כתב הרשות יוצא ברור, כי שבר את המנעול וגנב (עיין המאמר אקטענשטיקקע צור קאָנפֿיסקאציאן דער יודישען שריפֿטען מאת ההה"ח בפֿראנקל־נראָטץ מאנאטסשריפֿט 1875 עמוד 340).

[1]) פפעפערקארן בהנ"ל Defensio contra famosos epistolas. לא לבד הסופרים המהתלים באגרות החשכים מרמזים על עלילות אשתו של פפעפערקארן, כי כן יספר גם מלופד המיושב ברעתו רייכלין (בטעזרו „מגן נ.ר בעלי העיר קולוניא" אצל Hordt, historia Literaria Reformationis II p. 57). במגלתו Defensio (דף 2 עמוד a) יאמר פפעפערקארן: אני מבני השבט הנודע נפתלי (ego ex laudabili tribu Nephtalim genitus).

KÖNYV TÁRA

אורטואין די גראיס היה צורר היהודים, והשנאה היתה עזה ועמוקה כל כך עד שאי אפשר אשר סבתה תהיה רק קנאת הדת; האיש הזה הקצה עצמו להעבודה: להשניא את ישראל בעיני הנוצרים. ובאשר כי בעצמו היה נבער מדעת מבתוב ספר שטנה על היהודים, ע"כ קרא לו לעזרה את המומרים היהודים, כי ימציאו לו דיי־חמר לספריו ממין הזה. על יהודי אחד, אשר נתנצר בהגיעו לשנת החמשים ונקרא שמו ווּיקטור מן קארבין[1]) (נולד 1442, מת 1515) הכריזו הכומרים כי הוא רב גדול בתורה — הוא ידע אך מעט לשון עברית ולשון התלמוד — למען הסב עליו עיני רבים בקומו עתה לשטן לתורת היהדות ובהכירו בפומבי את קדושת התורה הקתולית. הארכי־הגמון והקורפירסט הערמאן רוזן מדינת היסין חפץ לבחון את הרב המומר הזה, אם באמת רבה אמונתו בהדת הקתולית, ויצו לאסוף את היהודים הלומדים אשר במדינות הרהיינוס להתוכח עם ווּיקטור מן קארבען בפופילסדורף (Poppelsdorf) (על יד העיר בון), והוכוח היה במעמד הארכי־הגמון וכל שריו כהניו והאצילים הפרשים. לא נודע אם ברצון או באונס האשים קארבען את היהודים (המומר הזה יספר בראבון נפש, כי בהמירו את דתו נפרד מאשתו שלשת בניו ואוהביו וידידיו)[2], כי מלאים הם שנאה להנוצרים ומלעיבים בדת הנוצרית. ויהי כאשר שאל הארכי הגמון הקורפירסט את הרב המומר, איך ידברו היהודים במחוקק הנוצרים ובהאם הקדושה, ויען המומר לאמר: היהודים מחרפים ומגדפים את כל הקדוש להנוצרים. תוצאות הוכוח הזה היה, כי גרש הארכי הגמון הקורפירסט את כל היהודים מהיסין ארץ מורדות הרהיינוס[3]).

ווּיקטור מן קארבען המציא להכומר אורטואין גראיס את כל הידיעות הנצרכות לספר שטנה על היהודים ועל התלמוד אשר כתב. האשמה הראשונה בספר „מחיי היהודים ומנהגיהם" Aus dem leben und Sitten der Juden) (נתחבר בלשון רומית בשנת 1504 ונעתק לאשכנזית) היא: „הם מחזיקים ביהדותם בכל עז ולא יעזבוה בעד כל הון, עד כי אם יבטיחו לעני שבישראל, לתת לו אלף דינרי זהב אם יכפור בדתו או רק ירים איזה חפץ מן הארץ ויהיה נראה כבורע לאות הצלב, לא יאבה ולא ישמע ויבחר לחיות כל ימיו חיי צער, גם הנבער מכל דעת יבחר לעלות אלף פעמים על המוקד ולהשרף חיים מהודות בעקרי הדת הקתולית"[4]). כן

---

[1]) עין על אדות המומר הזה בוואלף Bib. hebr. I p. 354; III p. 238; IV p. 268 ff. ויאלף משער בצדק, כי ספר נאצה שלו נקרא בכמה שמות Confutatio Judaeorum de vita et moribus Judaeorum וגם opus aureum novum ויצא ראשונה בשנת 1504 ובשניה בשנת 1509. ובהוצאה זאת מוקדש הספר להארכי־הגמון פיליפס. בצדק החליט ראימאן, כי המחבר האמתי הוא הנזיר הקנאי אורטואין והמומר ווּיקטור מקארבין מסר לו רק את החומר הדרוש לכתב־פלסתר זה.

[2]) De vita et moribus Judaeorum C. I. מכמה מקומות בהספר הזה נראה כי ידיעתו בהתלמוד היתה מעטה מאד. הוא שם למסדרי התלמוד את רב אשי ורבי עקיבא (בהנ"ל פרק 9 יאמר: Rabbi Asse et Rabbi Akifo deducerunt (Thalmut) איש היודע את התלמוד היה אומר במקומו: רבי יהודה, רב אשי ורבינא. לראיה ע"ד אגדת השורבים מביא דברי ניקולי די לירה תחת להביא דברי התלמוד, המקור הראשון שממנו לקח די לירה. הדברים האלה הם, כנראה, מאורמאין די גרציוס.

[3]) בהנ"ל קפיטל 24.

[4]) בהנ"ל ק. 3.

יתן קארבען דופי בהיהודים, על כי לא יאבו להמיר תורתם ולהחליפה בעד בצע כסף, ועל כי ימסרו נפשם בעד תורתם מורשה להם מאבותיהם, ביחוד נמצאים בהספר דברי לצנות על מאמרי הגדה והשמועות התמוהות שבההלמוד. גם נזכרה בו דבר ברכת המינים שבתפלת שמנה עשרה. שקר מוחלט נמצא שם לאמר: היהודים אורבים להמומרים להמיתם, וגם יסופר ע"ד רציחות שרצחו היהודים את המומרים[1]). מאליו מובן, כי אם בני ישראל המה משחתי המרות האשם בדבר הוא ההלמוד, אשר קדושתו בעיניהם למעלה מקדושת עשרת הדברות.

נראה הדבר, כי בהמומר וויקטור מן קארבען עוד לא מצאו הדומיניקיים את כל אשר בקשו להוציא לפעלה את מחשבתם הרעה על היהודים, למען עשות עסקים טובים ולמצוא שכר רב בעבודתם, בתור שופטים חורצים משפטים על ספרים ואנשים. להתכלית הזאת היה דרוש להם איש יהודי; כי בימים מועטים לפני המעשים המסופרים השפל כבוד חבר הכהנים הזה. שתי החבורות של הקדוש דומיניק ושל הקדוש פֿראנצישקו — היו צרות זו לזו, וכל אחת נבוית מחופתה של חברתה; אשר גנו הדומניקים שבחו הפראנצישקים, ולהפך; אם הכומרים הדומיניקים אחזו בשטתו של הכומר הפילוסוף הסכולסטיקי תומאש מאקווינא, ובשם תומיסטים נקראו, היו הפֿראנצישקים מחויבים למצוא להם אב ופטרון אחר מבין המתפלספים הסכולסטיקים ויקראו בשם שקוטיסטים או אוקמיסטין (Occamisten)[2]). בימים ההם נחלקו שתי החבורות בדבר עיקר נכבד בעקרי תורתם, בנוגע לקדושת האם הקדושה והשפעתה. הדומיניקים אמרו להוכיח צדקת החלטתם ע"י ספורי נפלאות, וימצאו בעיר בערן איש עוזר למלאכת החייט, אשר ספר שנתגלה לו דרך פלא והארה מן השמים, שהצדק עם הדומיניקים. שמעו זאת הפראנצישקים ויעשו חקירה ודרישה, והפועל החייט הודה, כי שכור הוא מאת הדומיניקים.— המעשה הזה משך אחריו בקורת חזקה, ואו נחתך הדין על ראש בית מקלט נזירי הדומיניקיים ומשנהו ועוד שנים מגדולי הכהונה להשרף חיים. הפראנצישקים שמחו לאיד הדומיניקים ויפיצו ספרים בין העם להבאיש ריח בני החבורה הדומיניקית. בגלל הדבר הזה לא מצאו הדומיניקים את לבבם לצאת בעצמם נגד היהודים ויבקשו

---

1) בהנ"ל קפיטל 2—21.

2) Duns או יוהאנים דונס הוא אחד מבעלי הפילוסופיה האסכולית או הפלפולית והוא היה כומר פראנציסקי בדרום שאטלאנד וע"כ נקרא גם שקוטוס (Scotus), לאמר איש שקוטלאנד, וחי לערך שנת 1275. בין פילוסופי־האסכולים נודע לשם בחריפותו, והיה בעל מחלוקתו של נזיר אחר ומומאש מאקווינא שמו. ההולכים בעקבות שקוס נקראו שקוטיסטים וההולכים בעקבות טומאש נקראו טומיסטים. הכומר שקוטוס חבר באורים לספרי אריסטו ומכל הסכולסטיקים המפולפלים היה הוא המפולפל ביותר וחקירותיו מבולבלות ומסובכות מאד. ווילהעלם אוקם Occam או Ockam נקרא ברומית Guilielmus Occamus, מיסד כתה דתית הנקראת על שמו אוקמיסתים, חי ביתי המאה הי"ד למספרם ומת בטינסען אשר באשכנז או בקאסוא אשר באיטליה הדרומית. גם הוא היה נזיר פֿראנציסקי והוא היה מפרש ומבאר ספרי דונס הנזכר וקרא בהם שעורים לפני תלמידים בהאוניבירסיטה הפאריזית. הוא מצא לבבו גם להתנגד להאפיפיור ויעמוד לימין כלך צרפת פֿיליפּפ הנאה נגד האפיפיור יוהאן הי"ב ולימין קיסר אשכנז לודוויג מבאַבריה נגד האפיפיור הנ"ל, ועל כן החרימו אותו. בכלל היה דברו, כי האפיפיור עלול לשגיאה ככל בני תמותה ומותר לכל קהולי לחלוק עליו, וכמו כן אין לו המשפט להתערב בתילי דעלמא אשר בהליכות המדינה ועניני מלכיתא דארעא. שפ"ר.

להשתמש לחפצם ביהודים מומרים, ואז הסיתו ביהודים את המומר פפעפערקארן.

ופפעפערקארן היה בן מקשיב להדומיניקים ויעש את כל חפצם. הוא נתן את שמו על ספר השטנה החדש נגד היהודים הכתוב על ידי אורטואין גראיס לראשונה ברומית. שם הספר „ראי־התוכחה" (Spiegel der Ermahnung)[1], להוכיח את היהודים על מאנם להמיר דתם בהדת השלטת. בספר השטנה הראשון הזה שנקרא עליו שם פפעפערקארן ידבר המחבר רכות אל היהודים, ישית להם בחלקות, וגם יסיר מעליהם אשמת גנבת ילדי הנוצרים ושחיטתם להשתמש בדמם לשם מצוה, ויוכיח כי העלילה הזאת בשקר יסודה. מחבר ספר השטנה הזה מסב פניו כלפי הנוצרים ומבקש מהם רחמים וחנינה לבל יגרשו את היהודים כאשר עשו עד הנה, ולבל יכבידו עליהם עול כבד מנשוא, כי גם הם קרואים אדם. אך הדברים הרכים נאמרו למען התקרב אל היהודים ולתפוש אותם בלבבם. ב„ראי־התוכחה" הזה יחתור המחבר לבטל תקות הגאולה העתידה, ויביא ראיה לדבריו מההתנועה המשיחית בימי הנביא השקר לאֶמליין[2]. על ידי תקות הגאולה שהיתה למפח נפש, רבו המרות הרת במרה יתרה מאשר היתה כזאת בארץ אשכנז[3], והחזון הזה יתן פתחון פה להמחבר, לאמר כי נשתנו העתים, ועוד מעט ותבא התקוה לרועה אחד ועדר אחד, עדר המאמינים בהדת הקתולית, והרועה האחד הוא הכהן הגדול ברומא. הספר הזה היה רק אות תגרה למלחמה גדולה על היהודים.

חפץ הדומיניקים בקולוניא היה להחרים את ספרי התלמוד ולבערם, כאשר עשו ביתר לודוויג הקדוש בצרפת. החפץ הזה כבר מבצבץ ועולה מספר השטנה הראשון של פפעפערקארן. כל דבריו נכונים שם למתוח קו של חשד על התלמוד. פעם בדברי אהבה וחבה ופעם בחרפות וגדופים יהפוך פניו כלפי היהודים ויוכיח אותם, כי בועטים הם במבקשי אשרם הנצחי ומקשיחים לבם מהאמתיות שבהתורה הקתולית. וסיבת קשיות ערפם של היהודים הן שלש: כי גרורים הם אחרי העסק בהלואה ברבית, כי לא יאנסו אותם לבקר בבתי הכניסה של הנוצרים להיות עיניהם רואות סדרי העבודה שמה, וכי ארוקים הם בהתלמוד. בסור שלשת הסבות האלה יבאו

---

1) עיין ציון ב' בסוף הספר.

2) עיין בההערה הסמוכה.

3) באמת נתרבו ביתים ההם אנשים בני תורה שבאו במסורת התורה הקתולית. אפשר הדבר שהתקוה לגאולה של לאמליין שהיתה להם לטפח נפש חביאה אותם לידי הסרת הדת. פפעפערקארן בסוף מחברתו יזכיר לתהלת הקיסר מקסימיליאן, שבימי מלכותו הרבו יהודים אנשי שם להמיר דתם והם, לפי דבריו, המומרים: פישל מקראקא, יוסף טרייטונדם עם שלשת אחיו וליאון הילינ. באיטליה נמצא אז המומר המלומד פויולוס ריקציה (Paulus Riccio), (על אדותיו עיין להלן). גלנטינוס (Galantinus) מביא בספרו (de arcanis catholicae veritatis B. III C. 6) יהודי מומר אחד מלומד ושמו ליבירטוס קוטינפו. אולי הוא אותו המומר, אשר בעל „מאורעות עולם" יזכירהו ויאמר: „יהודי אחד שהמיר דתו ושמו לפנים בישראל קוסינטו שגלה את ערות הארץ ועל ידו לכד סולטאן סולימאן את רודום". ה„הומאניסט" ערזמוס היה מישתמש בידיעותיו של מומר אחד הדריאן מן לאָווען, בכתבו את חבוריו ע"ד כתבי הקדש (Erasmi epistolae III № 36,40). ההפך מזה יספר רייכלין בספרו „ראי העין": „ביתי חיי עוד לא ראיתי בכל ארצות אשכנז יהודי שהמיר דתו, שידע את התלמוד להבין וללמד, מלבד מורה גדול (האכמייסטער) בעיר אולם והוא שב והתיהד אחרי כן במלכות תגרמה" (אצל Hardt בהנ"ל II, דף 22 עמוד ב').

המונים המונים מבני ישראל לחסות תחת כנפי האמונה הנוצרית. על כן ידרוש המחבר מאת העמים ומלכיהם: כי ימנעו את היהודים מהלואה ברבית, כי יאנסום לבקר את בתי התפלה ולשמוע את דרשות הכהנים וכי ידונו את כל ספרי התלמוד לשרפה. אמנם לא נבון לשלוח יד בספרי היהודים שהם רכושם וקנינם; אך הנה הקתולים, אינם נמנעים מעשות עול ליהודים, מהכביד עליהם עול הטסים, וכל זה עושים לא מרוע לב או מתאות הבצע, כי אם למען החזר את בני ישראל למוטב, ואם כן אין לחשוש גם להחרמת ספרי התלמוד [1]). בכל ממלכת אשכנז היה דבר רבים לאמר: מורדי האור בקולוניא ופפעפערקארן יבקשו למצוא שבר טוב בהחרמת ספרי התלמוד, כי אם יסבימו המלכים ודעת הקהל להחרים את ספרי התלמוד, הנה יציעו את הספרים לפני הרומיניקים להגיד משפטם עליהם, כי הם השופטים והמבקרים בכל דברי האמונה, והיהודים הכרוכים אחרי התלמוד יקדמו את פניהם במתת כסף, למען הסיר אשמה מן התלמוד [2]). להשגת התכלית הזאת הוציאו הדומיניקים בשנה הבאה (1508) [3]) עוד ספר שטנה קשה מהראשון „ודוי־היהודים" (Judenbeichte), ושם פפעפערקארן נקרא גם עליו. בו ילענו על מנהגי היהודים אשר יתודו על חטאתיהם לפני תרנגולים ולפני דגים, ואחרי כן ישחטו את הכהנים אשר התודו לפניהם ויאכלום בתאות נפש. בספר שטנה זה יזהיר המחבר את הנוצרים לבל יתרועעו עם היהודים, „כי מסוכנים הם לאיש יותר משר־שחת". היהודים הם כלבים מלקקי דם הנוצרים ומבשרם ישבעו; ובכן מחויבים המלכים והנסיכים לגרשם מארצות ממשלתם; כן עשו מושלי הממלכות באנגליה, צרפת, ספרד, דניה, ובהומן האחרון גם בערי אשכנז: נירנבורג, אולם (Ulm) ונאָרדלינגען. בכל אופן ידרוש בעל השטנה מראשי ממלכות אשכנז, כי יאסרו ליהודים את עסק ההלואה ברבית, ויכופו אותם לבקר את בתי הכניסה ולשמוע דרשות הכהנים. הדבר המוזר ביותר בכתב השטנה הוא, כי פפעפערקארן דורש גם בגנות המומרים ויאמר: „יש יהודי רע וחוטא, אשר יקבל את הטבילה, אך בזה עוד לא היה לנוצרי מאמין, כי כל התנצרותו אינה אלא לשם ממון, לבלות ימיו בטוב ובמנעמי החיים. אחרי המרת הדת יבואו מומרים כאלה אל היהודים ואומרים: אי אפשי להיות עוד נוצרי. ואם גם יש כאלה העומדים בנצרותם, הנה בחשאי יש להם

---

[1]) Speculum hortationis L. II c. 4 col. 4 ff, ושם נאמר (בהעתקה מרומית): „הנני מודה כי אין לנגול מכל איש הדברים שהם שייכים לו וגם לא מן היהודי. עתה אשאלכם, מדוע ינזרו על היהודים רדיפות רבות ורעות? הן ידוע הדבר, כי יכבידו עליהם עול מסים וישעבדו בהם ויעבידו אותם כאשר יעבידו את הבהמות... לכם רק לקחת מהם את ספריהם, אשר על פיהם מכלכלים הם עניני דתם, והם (הספרים) רק הם מונעים אותם מהבר את אמונת האמת, ולהשאר בכפירתם וכו'".

[2]) הסבה האמתית הזאת לחפץ הדומיניקים לנזור שרפה על התלמוד (לקחת שוחד מהיהודים ולאסוף כסף) מבארת יפה במכתבי החשכים (epistolae obscurorum virorum II № 7): „הוא (פפעפערקארן) בעצמו יעיר ויעורר את הכהנים מורי הדת, והם, מצדם, הסיתו אותו ויחפצו לשרוף ספרי ישראל בכל צרפת. מלבד זאת, הם עשו מעשיהם באופן כזה, כי היהודים (החפצים להציל ספריהם משרפה) באו איש איש אליהם (אל הנזירים הדומיניקים מורי הדת) או אל פפעפערקארן, איש וכספו בידו ויאמרו: „הא לכם ארבעים זהובים ותנו לי את ספרי". גם חיו בין היהודים, אשר (הכהנים) חשבו כי יתנו עוד יותר". — (בהעתקה מרומית).

[3]) עיין ציין ב' בסוף הספר.

משא ומתן עם אחיהם היהודים". האם חפץ בזה פפעפערקארן להטיל חשד על המומרים, אשר הוציאו עליו דבה? בכל אופן נודע, כי הנהגתו נתנה יד להטיל ספק באמונתו בדתו החדשה.

שנים מועטות אחרי כן (פיברואר 1509) נגלתה בקהל עור מגלת־איבה נושאת עליה שם המומר פפעפערקארן, והיא כתובה בלשון אשכנזית ונתפרסמה קרוב לימי הפסח [1]. המחברת הזאת התפוך פניה כלפי העם האשכנזי, ותעורר את בני ההמון לרדוף את היהודים ולהניח בם כל חמתם. בסתירה למחברתו הראשונה יאשים פפעפערקארן את היהודים, כי מתנכלים המה על הנוצרים לגזול את רכושם ומתנקשים גם לנפשם. על כן הובת כל נוצרי לגרש את היהודים, ואם לא יאבו המלכים לגרש את היהודים, אז יתעורר העם בעצמו לעשות משפט. לראשונה יבקשו מהמושלים לקחת מהיהודים כל ספריהם, מלבד כתבי הקדש, וכל המשכנות שנמצאו בידם מן הנוצרים, לקחת מזרועותיהם את ילדיהם ולחנכם בהדת הקתולית, והיהודים הבאים בשנים אשר יקשו ערפם יגורשו מן הארץ. אין כל חטא לעשות רעה אף היותר גדולה לאיש יהודי, כי היהודים אינם בני חורים רק משעבדים בגופם ונפשם להמלכים. והיה אם לא יאותו המלכים לבקשת בני העם, או החובה על הקתולים להתגודד בהמונים ולדרוש בחזקה מאת המלכים כי יעשו רצונם. ההמונים יעשו בזה נחת רוח למחוקקי הדת. כל המציר לישראל הוא נוצרי, וכל הדורש שלומם הוא רע יותר מהם וסופו לרדת לגיהנם ולהיות נדון שמה באש לעולמי עולמים.

אך בכל אלה כבר נראה אז, כי פפעפערקארן, ארטואין גראים ויתר הנוזרים אוכלי היהודים כבר אחרו לבא לעולם. הקריאה לרצוח את היהודים בהמון לא מצאה לה עוד שומעים, כאשר בימי מסעות הצלב והמנפה השחורה, אף כי השנאה לישראל היתה עוד בתקפה. המלכים לא נאותו לגרש את היהודים ממדינות ממשלתם, כי חסה עינם על ההכנסה הקבועה שהיתה להם מהיהודים. גם לא גדלה אז הקנאה להכנים יהודים תחת כנפי הדת הקתולית. מומר אחד מהאונן בספרו על בני דורו הנוצרים, שאינם מקרבים את המומרים רק בימים הראשונים אחרי ההמרה, ואחרי כן דינו אצלם כדין ישראל גמור להכלימו ולבזותו וגם לגרשו מחברתם [2].

ויהודי אשכנז, בראותם את הסכנה אשר הם צפויים אליה מחמת קנאתו של פפעפערקארן, התאמצו בכל כחם להתנגד לו ולשום מכשול לפניו בכל אשר יכולו. היהודים הרופאים בחצרות מושלי אשכנז ודוכסיה השתדלו בתקיפותם להוכיח, כי עלילות פפעפערקארן הן שקר גמור. גם דעת נוצרים רבים לא היתה נוחה משטנתו לעורר מדנים ולהקים מהומה בארץ, והם היו אומרים: היהודי המומר הזה הוא איש חנף וצבוע, וכל מגמתו להוליך שולל את התמימים ולמלא כיסו זהב. איש כזה אם יגיע לחפצו, יתעלם מן העין, ישוב לדת יהדות, או כי ילך למדינה אחרת ויקבל שנית את הטבילה למצוא שכר ומתת מן הנוצרים האדוקים מקבלי גרים [3]. אז הוציא

---

1) עיין ציון ב' בסוף הספר.

2) Victor v. Karben, de vita et moribus Judaeorum c. 4 c. 24.

3) Pfefferkorn Hostis Judaeorum Bogen B. 4 b: שם נאמר (בהעתקה מרומית): „על פי חקירותי מפי אנשי אמונים יודע אני, כי היהודים במקומות אחדים קשרו עלי קשר וגמרו ביניהם

פֿפֿעפֿערקארן לאור מחברת־שטנה שלישית, ואותה קראה בשם הנאה לה „שונא היהודים" (דער יודענפֿיינד) [1]. השטנה הואת הקדיש לשם הדוכס פֿיליפּפּ המושל בקולוניא הנודע לשונא ישראל, ובה יהתנן לו וישביעהו, כי יהיה מגן בעדו, יען כי היהודים צוררים לו ומתנקשים בנפשו לקחתה. פֿפֿעפֿערקארן ישנה עוד הפעם כל העלילות אשר העליל על היהודים, ויוכיח במספרים כי מרבים היהודים לקחת רבית מן הנוצרים עדי ירוששו אותם ויפשיטו עורם מעליהם. גם ידבר תועה על הרופאים היהודים, ויאמר, כי המה רופאי אליל ומביאים את חוליהם הנוצרים לידי סכנה. ובכן נכון הדבר לגרש את היהודים ולעשות להם כמו שעשה הקיסר מקסימיליאן ליהודי מדינותיו בארצות אוסטריא, שטייערמרק וקאָרנטין [2]. בכל אופן יש למנעם מהתעסק בהלואה ברבית, ויעשו במלאכות הבזויות: נקוון הרחובות, נקיון ארובות העשן, נקיון בתי המחראות, וכדומה [3]. ביחוד יקחו מהם את ספרי התלמוד ובכלל כל ספרי תורתם מלבד כתבי הקדש, ולתכלית זאת יחפשו בבתי היהודים לקחת הספרים ולמסרם בידי הכהנים והנזירים; גם יענו אותם בכלי חובלים, אם לא ימסרו ספריהם להדומיניקים. גם בספר־נאצה זה היתה יד אורטואין גראיס באמצע; הוא תרגם את ספר הנאצה מאשכנזית לרומית ויכתוב לו מכתם בחרוזים סרי־טעם על דבר קשיות ערפם של היהודים ורוע מדותיהם.

אך כל מגלות־הנאצה האלה היו רק הכנות להקים מוקדי־אש לשרפת ספרי דת ישראל ולמצוא מקור נאמן להכנסות גדולות. הדומיניקים שמו עיניהם בהקיסר מקסימיליאן, לפצור בו, כי ימסור בידיהם את היהודים עם ספריהם. אך הם ידעו את הקיסר הזה, כי לא על נקלה יתעשת לחפצם, ויחשבו מחשבה לקרוא להם לעזרה אחת הארכי־דוכסיות מבנות המלכות, אשה אמללה ומהבילה, אשר לבה ורוחה היו מסורים בידי הנזירים.

אחות הקיסר מקסימיליאן קוניגונדה היפה, הבת האהובה להקיסר פריעדריך השלישי, ואשר מלכים אדירים שחרו פניה ויבקשו קרבתה, הסבה בימי נעוריה דאבון נפש לאביה הישיש. בלי דעת אביה היתה לאשה לשונאו הדוכס אלבריכט איש מינכען נסיך באבריה. הדוכס אלבריכט היה הולך וחזק, ובזמן האחרון קרע את העיר ריגינשבורג מקסריות אשכנז ויספחה לממלכתו. קוניגונדה בעצמה הוסיפה להרחיב גבולות באבאריא, כי הביאה את מדינות אוסטריה וטירול בתור שלוחים לאישה הדוכס. ימים רבים לא אבה הקיסר לשמוע שם בתו ולדעת מה יעשה בה. גם כמעט פרצה מלחמה בין הקיסר ובין שונאו, חתנו אלבריכט דוכס מינכען ובאבריה, לולי יורש הכסא מקסימיליאן אשר הסב פני הדברים בחכמתו לבלי הדיח רעה גדולה על ממלכת אשכנז. ויהי בטות הדוכס אלבריכט מבאבריה, והאלמנה

להמיתני, ולא הם לבדם, כי אם גם נמצאו אנשים המתכנים בשקר בשם נוצרים אשר הוציאו עלי שם רע, ויספרו ממני דברים לא יאומנו כי יספרו לאמר: זה האיש יוהאנים פֿפֿעפֿערקארן הוא איש שקר ורע טעללים, ואין להאמין בדבריו; הוא בערמת לבו ידבר לכם ככל אשר יבדה מלבו וככל אשר תחפצו, אתם בתמימותכם האמינו בדבריו והוא חפץ רק לטלא כיסו והב..."

[1] עיין ציון ב' בסוף הספר.

[2] עיין למעלה עמוד 38.

[3] Hostis Judaeorum בדף האחרון.

קוניגונדה נחמה על מעשיה בימי נעוריה, ותאמר לתקן עותתה בתשובה, ותלך להסתופף בבית מקלט הפראנציסקיים במינכען ותהי לאֵם הנזירות ותרבה צום וסגוף הגוף. והדומיניקים שמו עינם בהאשה קשת רוח הזאת, להוציא לפעלם את מזמותיהם על היהודים[2], ויתנו לפפֿעפֿערקארן מכתבי מליצה להדוכסית קוניגונדה, ויצוו עליו כי יציע לפניה כל עלילות היהודים וכל תועבותיהם, כי מחרפים ומגדפים הם את המחוקק ואמו הקדושה והשלוחים, ובספרי דתם נמצאו דברי גדופים על הדת הקתולית, ובכן ראוי להשטידם ולהעבירם מן העולם. והנזירים בקולוניא לא טעו בחשבונם, כי האשמות שהאשים איש יהודי מומר את אחיו בני עמו מצאו להן מאמינים יותר מכל העלילות שיעוללו הנוצרים על היהודים. ומה נקל היה לתפוש בלבה אשה קלת הדעת ושקועה בהזיות ודמיונות? הדוכסית קוניגונדה האמינה בכל עלילות פפֿעפֿערקארן, בשמעה את פי המדבר אליה: איש יהודי היודע כל מסתורי בני עמו, כל מנהגיהם וכל מעשיהם; וביותר נכנסו בלבה הדברים, כי אם יחרימו את ספרי היהודים, ויבאו באלפיהם ורבבותיהם בברית התורה הקתולית.

ופפֿעפֿערקארן השיג על נקלה את כל אשר בקש מהדוכסית הנזירה. היא נתנה על ידו מכתב לאחיה הקיסר מקסימיליאן, ותפציר בו, כי ישים קץ להנאצות שהיהודים מנאצים את הנוצרים וקדשי התורה הקתולית, וכי יוציא כתב הדת לקחת מהם כל ספרי דתם מלבד כתבי הקדש ולדון אותם בשרפה; ואם לא יעשה כן הקיסר ויחולו על ראשו כל עונות החרופים שמחרפים היהודים הארורים את התורה הקתולית. עם המכתב הזה נסע פפֿעפֿערקארן לאיטליה למחנה הקיסר על יד העיר פאדובה ששם נלחם עם בעלי הריפובליקה הוויניציאית.

על ידי מכתבה של קוניגונדה ועלילות פפֿעפֿערקארן לפני הקיסר, שהיה טרוד במלחמה, ולא מצא לו די עת לכלכל הדבר במאזני משפט, נמהר הקיסר לעשות דבר, ויתן (ביום 19 אויגוסט 1509) כח והרשאה להמומר לעשות בספרי היהודים כרצונו: הוא יבקר את כל ספרי היהודים במטלכת אשכנז, וכל הספרים שימצאו בהם דברים, אשר לפי דעתו הם נגד כתבי הקדש ואמונת הנוצרים, אחת דתם לבערם מן העולם. אך גם כהן בית הכניסה ושני יועצי העיר צריכים להיות בעת הבקרת. היהודים הווהרו, כי יענשו בעונשי כסף ועונשי הגוף אם ימרו פי הפקודה ולא יאבו למסור הספרים לפפֿעפֿערקארן.

בתרועת נצחון חש פפֿעפֿערקארן לשוב לאשכנז ופקודת הקיסר בידו, אשר בו נתן לו כח ועז למשול ביהודים כרצונו, לצוד ציד ספרי היהודים או שקליהם. בעיר פֿראנקפורט ע"נ מאין החל מעשהו, ששם נמצאו אז יהודים בעלי תורה וספרי תלמוד רבים ויהודים עשירים אשר ידם משגת לכפר פני פפֿעפֿערקארן. בעיר הואת נמצאו גם חבילות ספרים מערים ומדפוסים אחרים שהובאו למכירה בימי השוק. על פי חפץ פפֿעפֿערקארן צוה בית מועצות העיר ליהודים להתאסף בבית הכנסת, ושם הודיעו אותם פקודה הקיסר להוציא את כל הספרים אל פפֿעפֿערקארן.

במעמד שלשה כהנים מבית הכניסה של בר־תלמיון ושני יועצי העיר אספו את כל סדורי התפלה שנמצאו בבית הכנסת ויחרימום. הדבר היה בליל ראשון של

---

[2] עיין בציון ב' בסוף הספר.

חג הסוכות (הר"ע=28 ספטמבר 1509). באמרו, כי עושה גם זאת על פי מצות הקיסר, אסר פפעפֿערקארן על היהודים להתפלל בבית הכנסת בימי החג, בנתינת טעם, כי יאמר לחפש בבתי היהודים בימים האלה. כי נשא עיניו ביחוד לספרי התלמוד, אשר ימצאו בכל בתי היהודים יודעי ספר. אך הכהנים לא נאותו להניא את היהודים מעבודת אלהים בימי חגם הגדול, ולהפוך שמחתם לאבל, וידחו את החפוש והבקרת עד יום ב' במוצאי יום טוב של סוכות. ומה עשו היהודים אז? גם בזה כבר נראו אותות הזמן החדש, כי מצאו את לבם לצאת במחאה נגד מעשי הזרוע והעול הנעשים להם. עתה לא אחזו בדרכי אבותיהם מעולם, אשר פשטו צואריהם לטבח, ויהיו כרחל לפני גוזזיה נאלמה, רק הגישו את כתבי הזכיות אשר להם מאת קיסרי אשכנז והאפיפיורים, אשר בהם נתנה להם החרות למלא אחרי חקי דתם באין מפריע, ובכן כל הנוגע בספרי הדת לרעה הרי הוא מפיר את דבר הקיסרים והאפיפיורים, וידרשו בחזקה לדחות דבר החרמת הספרים עדי יביאו דברם גם הם אל הקיסר ובית המשפט העליון. פרנסי העיר פראנקפורט שלחו מקרבם צירים להקורפֿירסט הארכי־הגמון במאינץ (מגנצא) אוריאל איש גיממינגין, אשר העיר פֿראנקפֿורט נחשבה לאיפרכיה שלו, והוא יושב אז בעיר אַשַפֿענבורג, כי יתן פקודה להכהנים הסרים למשמעתו, כי לא יצטרפו לפפעפֿערקארן לעשות עמו בקרת וחפוש בבתי היהודים. ויהי כאשר בא פפעפֿערקארן ביום השני בשבוע במוצאי יו"ט (1 אקטבר) לחפש את הספרים בבתי היהודים, וימאנו היהודים לתתו למלא חפצו ויביעו מחאתם באמץ לב, והבקרת נדחתה עדי יחליטו יועצי העיר אם לתת מקום למחאת היהודים אם לא. החלטה היועצים אמנם לא היתה לטובת היהודים, אך באותו הרגע אשר נגשו אל הבקרת והחפוש בא מכתב הארכי־הגמון אוריאל מגיממינגין להוהיר את הכהנים לבלי להיות מסייעים לפפעפֿערקארן במעשיו נגד היהודים, ומאחר שדבר הקיסר היה, כי בהלקח הספרים מידי היהודים מחויבים להיות באותו מעמד שלשה כהנים, הנה הפרעה עצת המומר. גם חברי המאגיסטראט לא אבו עוד לתת ידם לפפעפֿערקארן, אחרי רואם כי רעים מעשיו בעיני הארכי־הגמון. גם היהודים לא חבקו ידם בחיק; אם גם לא ידעו כי מאת הכהנים הדומיניקים היתה שומה לעשות את פפעפֿערקארן לכלי זעמם לחבל בו את היהודים ותורתם, הנה הרגישו וחשו, כי לא מדעת עצמו עושה הנקלה הזה את מעשיו, וכי ידי שונאי ישראל תקיפים באמצע. או שלחו מקרבם שתדלן אל הקיסר וצירים אל יתר קהלות אשכנז להתאסף לאספה רבה בחדש מרחשון הבא, להועץ על דבר המעשים ולאסוף כסף בסכומים מסויימים להסב מעליהם את רעת צורריהם.

כרגע נראה, אשר נשתנו פני הדברים לטובת היהודים. בית המועצה בפראנקפורט עמד מנגד לכל הענין, אף כי שם משמר על הספרים הנמצאים בבתי מסחר הספרים וצוה לכל ימכרו אותם. יחס הארכי־הגמון במאינץ להמאורע הזה היה טוב מאד. אם מפאת היותו איש דורש צדק ומשפט ואוהב ישראל, או משנאתו את הדומיניקים, כי היה נוטה אחרי החכמים ההומניסטים ושונא הזיות וקנאה יתרה להאמונה, או באחרונה מקנאתו לחילול כבודו ע"י הקיסר אשר התערב בהענין המסור אך לו, ונהן עו ומשרה למומר ריק ופוחז להיות שליט בעניני דת ואמונה בהאיפרכיא שלו; אם כה ואם כה, והארכי־הגמון במאינץ עמד ליטין היהודים ויהי למגן עליהם.

נשיא הכהונה הזה ערך מכתב אל הקיסר מקסימיליאן (5 אקטבר) ובו מצא את לבו להביע תלונתו, כי נתן הקיסר כח והרשאה בענין נכבד כזה לאיש נבער מדעת כפפֶּעפֶּערקארן, והעיד, כי לפי ידיעותיו אין להיהודים היושבים במחוזות כהונתו ספרי נאצה על הנוצרים ועל תורתם; ואם בכל זאת מנויה וגמורה בסוד הקיסר לעשות בקורת על ספרי ישראל, אז עליו למסור הענין הזה למומחה לאותו דבר. והארכי־הגמון אוריאל ממאינץ הודיע למליצו בחצר הקיסר האציל פֿאן הוטטען, את דבר מכתבו להקיסר, ויזרז אותו כי ישתדל לטובת היהודים, כי ישים הקיסר לב לבקשתם[1]). ולמען לא יהיה נראה כנוטה יותר מדאי לצד אחד, קרא אליו הארכי־הגמון את פפֶּעפֶּערקארן ויסביר לו, כי בההרשאה שהביא מהקיסר לא נכתבו הדברים כתקונם, וע"כ אין לה תקף דבר מלכות אחרי שהיהודים ערכו מחאה נגדה.

בהשיחה הזאת בין הארכי־הגמון ובין המומר פפֶּעפֶּערקארן נשמע לראשונה שם החכם רייכלין (Reuchlin). כי נערכה ההצעה לבקש את הקיסר כי ימנה את רייכלין (וגם את המומר וויקטור מקארבען) למבקר ספרי היהודים ביחד עם פפֶּעפֶּער־קארן[2]). המומר שנם מתניו לנסוע עוד הפעם לאיטליא למחנה צבא הקיסר. אין ספק, כי הודיע את מגניו ופטרוניו הדומיניקיים בקולוניא מכל מצב הדברים וקבל מהם מכתבי מליצה להשרים הקרובים למלכות. על פי מצות הדומיניקים היה על פפֶּעפֶּערקארן להציע לפני הקיסר, כי יצרף לשופטי ספרי היהודים את הנוצרי המומחה היותר גדול בהספרות העברית. אולם הדומיניקיים הערומים נלכדו בערמתם וכל עצתם הופרה. פפֶּעפֶּערקארן או הדומיניקיים חשבו למשפט, כי חפצם יצלח בידם, אם איש נודע למשגב בחכמתו וידיעותיו ברוחו ומדותיו ומצבו הרם בהחברה יתמך בימינם. חפצם היה, כי רייכלין, האיש אשר בו תתפאר ממלכת אשכנז, יהיה עמהם בעצה אחת, ואז לא ימצא איש מתנגדיהם פתחון פה לערער עליהם. גם נראה הדבר, כי הדומיניקים נמרו בדעתם מראש, כי אם לא ישיב רייכלין כחפצם, אז יתנוהו לבוגד וישפכו עליו בוז, כי רייכלין היה שנוא להחשוכים, יען כי למזרת רוחם השיב כבוד חקירת הלשונות העתיקות: העברית והיונית וספרותן ליושנן ויסול בזה מסלה לדעות חדשות[3]); אך הערומים האלה נלכדו בערמתם, והמעט שלא הצליחו בתחבולותיהם, כי אם גם עוררו סערת הרוחות בארצות אשכנז מקצה, אשר ביטי עשר שנים הרגיזה טוסדות הכנסיה הקתולית. בצדק אמרו אחרי כן, כי הנוצרי חצי־היהודי הזה הזיק להכנסיה הקתולית יתר רב מכל כתבי־נאצה אשר כתבו היהודים[4]). יוחנן רייכלין היה מן הבונים גשר לעבור מן תקופת הבינים

---

1) שני המכתבים של הארכי־הגמון אוריאל אל הקיסר ואל המורשה שלו האציל פֿ. הומפען נמצאים בין אסף כתבי חרשות ע"ר הענין הזה עמוד 300.

2) עין ציון כ' בסוף הספר.

3) רייכלין במכתבו אל יעקב ליפיבר (Jacque Lefevre) (באסף מכתביו 2) יאמר: „... ובאשר כל אחד מאתנו, היודעים את החכמות הנעלות אמרו, כי רק על ידי עצתי: ללמד את לשונות יונית ועברית השכילו ועשו חיל בחכמה ודעת, לא יכול הוא, בנאותי, לשאת ברוח שוקטה, את השבח הזה והגדלת כבוד שמי..." (בהעתקה טרומית).

4) ממכתבי ערזמים אל רייכלין (מכתבי אנשים נאורים epistolae clarorum Virorum II p. 2 b.

לתקופת העת החדשה, ועל כן נחל שם־תהלה בדברי ימי המאה השש עשרה; ולו נאה להציב יד גם בתולדות ישראל.

יוחנן (יוהאנים) הייכלין איש פפאר צהיים (נולד 1455 מת 1522), או כאשר קראו לו מעריציו חובבי ספרות היונית קפניו (Capnio), ובן דורו הצעיר ממנו ערא זמום איש רוטירדם (Erasmus v. Rotterdam) הסירו חרפת הפראות והבערות מאשכנז ויעשו את הספרות היונית והרומאית לקנין המלומדים, ובזאת הראו לדעת, כי האשכנזים יוכלו להתחרות בזה בהאיטלקים בעלי החכמה הזאת בדור ההוא, וגם לעלות עליהם בהידיעות האלה. מלבד היות יוחנן רייכלין בקי מופלא בספרות הלשונות העתיקות ובעל סגנון נחמד ונעים היה איש־אמת ובעל מדות יקרות, שעמד בכל הנסיונות ולא נטה אף כחוט השערה מדרך האמת וחצדק. וכאשר היה שומר אמת לעולם, כן היה בעל לב טוב, נקי הדעת, אוהב נאמן, שומר הברית לאוהביו עד למסירת נפש וטוב וטטיב למבקשי עזרתו בעת צרתם. בבחינת אדם כשר וישר נמצאו בדור ההוא אך מעטים אשר ישוו במעלתם ליוחנן רייכלין; ולו היה גם עשוי לבלי חת וזך השכל כהוטטען, כי אז היה הוא יותר מוכשר להיות מתקן הכנסיה והחברה מהכהן לותיר. בהיות רייכלין מלומד בכמה ענינים יותר מרעו ערא זמום הצעיר ממנו וחברו בהפצת דעת לשונות יון ורומא בבתי המדרש שבאשכנז, הקדיש הוא (רייכלין) את עצמו לדעת לשון הקדש, לסגל לו את השפה הנבחרת הזאת ולהדמות בדבר הזה לאחד מאבות הכנסיה הנוצרית הירונימום, אשר היה לו למופת בכל דרכיו. אמנם באשכנז וצרפת לא יכול רייכלין ללמוד את הלשון העברית כהלכתה. יהודי אשכנז בעצמם ידעו אך מעט בתורת הלשון ולא יכלו ללמדה לחכם נוצרי. ומורהו של רייכלין ווזיל (Wessel) בעיר בסיליאה, שנטע בלבו האהבה ללשון הקדש, לא היה בידו ללמדו יותר מידיעת היסודות הראשונים. בלב רייכלין התחזקה האהבה ללשון הקדש, כאשר היה שנית ברומא (1490) ושם התרועע עם העלם המופלא ובעל הדמיונות האיטלקי פיקו די מירנדולה איש פלורינץ, ומטנו נודע לו ע"ד הסודות הנפלאים הטמונים בספרי הקבלה הכתובים עברית וארמית, מני אז גברה התשוקה בלב רייכלין לדעת הספרות העברית; אבל אז לא יכול עוד לשבור צמאונו. גם קצרה ידו להשיג כתבי הקדש נדפסים בלשון עברית[1]. בשובו לאשכנז ובהיותו ליועץ הרוכם מווירטעמבערג פנה בבקשתו אל רבי יעקב מרגליות הרב בעיר ריגינשבורג[2] ויבקשהו לתת לו ספרים בחכמת הקבלה אשר קרא אותם בשמות; אך הרב השיבהו לאמר: „אדוני! ראיתי מבוקשתך ותשוקתך אל הספרים אשר נקבת בשמותם מחוברים באמרות צרופות בחדרי הקבלה, אשר היא חכמה נעלמה מרוב אנשי דורנו ואין רוב הדעות והלבבות משיגות אותה חכמה, לרוב דקותה ועומקה, ובמופלא מן האדם אל ידרוש פן (מן) החכמה יתרבה לו ההפסד יתר על התועלת, משל למסתכל בניצוץ השמש אשר לרוב זהרורית השמש

---

[1] עיין מכתב שפרעלער (Streler) אל רייכלין epistolae Clar. Virr.

[2] עיין דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 437.

עיניו כהות, ודע אדוני שאותם ספרים אשר אדוני מבקש לא נמצא פה לקנות, אבל בטח שאפשר לשרת לאדוני הנני עבדך מזומן"[1].

רק בהגיע רייכלין לחצי ימיו עלתה בידו לסגל לו הלשון העברית וספרותה. בשבת רייכלין בעיר לינץ בחצר הקיסר הישיש פריעדריך השלישי, אשר בא לבקרו עם אדונו הדוכס עבערהארדט, התודע לרופא הקיסר רבי יעקב לואנץ, והיהודי המלומד הזה היה לרבו בהלשון העברית וספרותה. כל שעה ושעה שאצל לו רייכלין מעבודת משרתו בחצר המלך הקדיש להתורה הזאת, ויעש חיל בלמודו, עדי מצאה ידו לקרוא ספרים עברים בלי עזרת מורה. על פי מליצת הרופא היהודי נתן הקיסר ימים מועטים לפני מותו מתנה לרייכלין ספר כתבי הקדש בלשון עברית יקר מאד אשר מחירו עלה לשלש מאות דינרי זהב. מן העת ההיא היתה ברית אהבה כרותה בין ר' יעקב לואנץ ובין תלמידו הנוצרי. ורייכלין קרא את ר' יעקב „אוהבו וידידו"[2]. בחצר הקיסר בא רייכלין בדברים עם עוד יהודים משכילים[3].

מידיעתו בהלשון העברית בקש רייכלין להפיק תועלת להחכמה בכלל. אז כתב את מחברתו הקטנה „על דבר המלה (הלשון) הנפלאה", שהיא כלה שירת ההלה לרומם מעלת לשון הקדש, הפשוטה, העמוקה והאלהית. „לשון העברים, פשוטה טבעית, קדושה, קצרה וחזקה במבטאיה; היא הלשון, אשר בה ידבר אלהים אל בני האדם, ובני האדם ישיחו בו עם מלאכי מרום פנים אל פנים ואין מליץ בינותם". המחברת הזאת, שהקדיש רייכלין לשם ההגמון דַלבערג מוארמס, היא שיחה בין פילוסוף יוני מבית מדרשו של עפיקור ובין חכם יהודי (ברכיה) ונוצרי (קפניו)[4], שנזדמנו כלם לפפורצהיים עיר מולדת רייכלין. תכלית המחברת ומגמתה היא להוכיח, כי חכמת כל העמים, כל אותות־הסמל (Symbole) של עובדי עבודה זרה, וכל צורות עבודתם את האלהים, לקוחים כלם באופן נכון או נפסד מהאמתיות הצפונות בהלשון העברית, בטלותיה, באותיותיה וגם בתגי אותיות האב העברי[5]. בעצם ידבר רייכלין בלשון המקובלים היהודים, אך יסביר הדברים בלשון רומית ובלשון חכם, למען הראות הנוצרים את כבוד הקבלה ורוב חנה ויפיה. רייכלין השתומם וישתאה על באור השמות והאותיות של המקובלים[6], וכה מצאו חן בעיניו, עדי נסה לעשות כדוגמתם לחזוק תורת הברית החדשה[7]. כה שגה רייכלין בצרופי שמות ובגימטריאות של השם בן ארבע אותיות[8] כהמקובלים בעשר הספירות אשר

---

1) עיין ציון ב' בסוף הספר. המכתב הזה נמצא גם בין המכתבים של הנאורים: Epist. Clar. Virr. ונכתב אחרי שוב רייכלין מרומא בשנה 1490.

2) במכתבו של הסופר ואיש סודו של הקיסר בואונומו טירגיסטינו (Buonomo Tergestino) אל רייכלין ב„מכתבי אנשים נאורים" I סימן 2.

3) רייכלין בספרו „ראי־העין" (Augenspiegel) אצל Hardt II דף 21 עמוד א'.

4) Capnion sire de verbo mirifico נתחבר בעיר טיבינגען (Tübiugen) בשנת 1494, כנראה מהחכמה להספר הזה.

5) בהג'ל פרק 12 ובשארי מקומות.

6) בהג'ל II דף 124.

7) בהג'ל II דף 134.

8) בהג'ל I פרק 3 בסוף הפרק. ואלה הם הדברים אשר ישים בפי היהודי ברכיה: „.. אך לא אכחיש את החכמה הנוסדה על יסוד נכון וקים, החכמה המהורה שאינה מזויפת. הלמודים שאנחנו

להורת הסוד[1]; ולכל ילדי דמיונו אלה בקש למצוא סמוכים בהספרות הקדמוניה לחכמי יון ורומא. רייכלין בצר מקום בהתורה הנוצרית לתורת הסוד, ובפסוקים הראשונים של ספר בראשית מצא רמזים לאמונת השלוש[2]. רייכלין הרגיש בעצמו, כי ידיעותיו בעברית הן מקוטעות, ועל כן שקד למנות את החסרון, ובהיותו לציר הדוכס (קורפירשט) מפפאלץ ברומא בחצר האפיפיור אלכסנדר הששי (1498—1500), מצא מקום להוסיף להגות בספרי עברית ולקנות שלמות בלשון הקדש וספרותה. רבי עובדיה ספורנו[3] מעיר ציוונה (Cesena) אשר התגורר אז ברומא (אחרי כן היה לרופא בבולונייא) היה מורהו השני של רייכלין בלשון עברית. ספורנו ידע לשון רומאית, ובלשון הזאת, שהיתה אז ללשון כל העמים, היה מדבר עם רייכלין. ספורנו ידע גם בחכמות השעורים (המתימטיקה) והפילוסופיה וכתב אח"כ פירושים על רוב ספרי כתבי הקדש. אמנם גם הוא לא ידע את הלשון העברית וספרותה ידיעה עמוקה, כי התבונן בה מבעד כלי־מחזה של הקבלה וההגדה, אך ידיעתו היתה מספקת להיות מורה לרייכלין[4]. הנה כן רואים אנחנו את האשכנזי ההומאניסט יושב לרגלי איש יהודי ולומד ממנו דעת לשון עברית. והתלמיד הבא בשנים הזה כבר היה אז גדול בדורו, והאיטלקים התפלאו על דרשותיו בלשון רומית[5]. ובכל מקום שהיה רייכלין מוצא מקום להוסיף דעת בלשון עברית מפי איש יהודי, לא נמנע מעשות זאת. אך לא על נקלה השיג חפצו זה, כי יהודי אשכנז התמימים נסמכו על מאמר אחד בהתלמוד שהיו מפרשים אותו שלא כהלכה, ואמרו, כי אסור לישראל ללמד תורה לאינם בני בריה[6].

רייכלין היה אז הנוצרי היחיד במטלכת אשכנז ואולי גם בכל אירופה אשר ידע את לשון הקדש; ובימים ההם התגברה בין חכמי אירופה התשוקה לדעת את הלשון הזאת, כתשוקתם לדעת את הלשון היונית, על כן חזקו עליו דברי אוהביו הרבים לחבר ספר דקדוק לשון עברית, אשר ממנו ילמדו להבין דרכי לשון כתבי הקדש. הספר „תלמוד לשון עברית" הראשון שנתחבר ע"י איש נוצרי, ואשר מחברו רייכלין העיד עליו, כי עמוד־זכרון הוא, חזק מנחושת (exegi monumenum aere perenius[7]) היה עוד מלא מגרעות. הספר הזה מוסר רק הכללים היותר נחוצים ע"ד

היהודים קוראים אותם בשם קבלה (לאמר דבר המסור לאיש מפי איש) לא נתקבלו בעזרת החכמה האנושית, כי אם בעזרת מסורה תמידית ובלתי נפסקת מאיש לחברו. בקבלה עסקו על פי דרכים ידועים אבותינו: אברהם (הוא חבר ספר יצירה) רבי שמעון בן יוחאי ואברהם השני (אברהם אבולאפיא) והחכם הידוע רבי משה בן נחמן (הרמב"ן) והריקנטי (רבי מנחם ריקאנטי) וכו'..."

1) בהנ"ל I פרק 21.

2) בהנ"ל I, 18 ובשארי מקומות וגם בחלק III פרק 4.

3) עיין למעלה עמוד 42.

4) רייכלין במבוא לחלק ראשון של ספר הנסיונות או הבחינות (Rudimenta), ששם יספר מרבי עובדיה בן יעקב ספורנו שהיה מורו בהלשון העברית, גם במבוא לחלק השלישי לספרו של מילנכטון בספרו תולדות רייכלין יספר, כי רייכלין שלם לספורנו דינר זהב בעד כל שעה שהורה אותו בלשון הקדש.

5) עי' בהקדמה להספר ע"ד הנגינות ועי"ד ישר הכתיבה (de Accentibus et de Orthographia).

6) מלואים להספר Rudimenta הנ"ל.

7) בסוף הספר Rudimenta.

מבטא המלות ומשקלי השמות והפעלים ונלוה לו ספר המלים נעדר השלמות, כאשר היה מוכרח הדבר בהיות המחבר בעצמו מתחיל במקצוע זה. אך ע"י ספר דקדוק זה ההעוררה התשוקה ללמוד את הלשון העברית במערכות חכמי הדור ההוא ה„הומניסטים", וחקירות הלשון העברית גרמו תסיסה במחנה דורשי דעת־אלהים להתורה הנוצרית בתקופת הריפורמציה שכבר היתה מתרגשת ובאה בימי רייכלין, וחבל תלמידים שהעמיד רייכלין, המלומדים: סיבסטיאן, מינסטער, ווידמאננשטאדט יצאו בעקבות רבם הגדול, ותקעו עצמם ללמודי לשון עברית וירוממוה ויגדלוה להיות שוה במעלתה למעלת הלשון היונית. ובעת ההיא קמה ותהי ההעוררות חדשה ללמודי לשון עברית ממקום אחר. אז בא לעיר פאדובה רבי אליהו ליוויטה או רבי אליהו בחור[1], היהודי האשכנזי הראשון, ששם לבו לדעה את המקצע הזה שבתורת ישראל, אשר גדולי היהודים שבאשכנז בזו לו ולא שמו לבם לו; ורבי אליהו בחור החל ללמד את התורה הזאת בסוד תלמידים מקשיבי לקחו. ויהי כאשר יצא רבי אליהו בחיר מפאדובה לרגלי מהומות המלחמות ויבא רומאה, ויקבל אותו לביתו ע'ידיה די ווישירבו האב לחבורת האויגוסטינים וילמוד ממנו לשון עברית. שני הנוצרים המלומדים בדור ההוא אשר הרבו דעת הלשון העברית בין בני אמונתם: רייכלין ודי ווישירבו לא עשו זאת לשם הלשון הזאת וההגיון, כי אם להיות להם הלשון לפתח ומבוא לחכמת הקבלה, ולהשקיף מבעדה אל התהום העמוק אל תורת הסוד. על ידי המקובל ר' ברוך נעתקו במצות הכהן ע'ידיה מקצת דברים מספר הזוהר ללשון רומית. הנה כן אנו רואים כי הקבלה היתה נסבה לרומם קרן הלשון ולכבוש דרך לדרישת תלמודה ודקדוקה. וכה מצאו אבות הכנסיה הקתולית את תורת הקבלה נאותה לחפצם ומתאמת לתורתם, עדי דרש האפיפיור סיקסטוס הרביעי כי יפיצו את ספרי הקבלה בין הנוצרים בהעתק אותם מעברית לרומית[2].

והנה אף כי רייכלין מצא לבו נכון לדרת לרחוב היהודים לגלות במחשכיו את המטמון היקר הגנוז בו, הנה היה עוד בזמן ההוא ככל אחיו בני עמו מלא דעות קדומות ומשפטים מוטעים על דבר היהודים ותורתם. רייכלין חשב את היהודים לא לבר לפראי־אדם ונעדרי טוב טעם ודעת כי אם גם לנבזים ונקלים, ולא זכר להם את כל תפארתם מימי קדם ואת התוך הנשגב והנעלה הנמצא תחת הקליפה הנמאסה[3]. לכן יחשוב לו לחובה להודיע גלוי, כי אהבת ישראל רחוקה ממנו; כהיריניטום הקדוש יראה גם רייכלין את שנאתו הגדולה ליהודים. באותה העת שהיה עסוק בחבוריו בתורת הלשון העברית חבר לבקשת אחד האצילים הפרשים, אשר חפץ להתוכח ע"ד האמונה עם היהודים היושבים על נחלותיו, אגרת שלוחה, אשר בה יאמר, כי כל התלאות שבאו על היהודים הן רק עונש מן השמים על קשי ערפם והחזיקם בטעותם. כהמומר פּפֿעפֿערקארן כן האשים גם רייכלין את היהודים, כי מחרפים ומגדפים הם בתפלתם את האם הקדושה, מחוקק

---

[1] עיין להלן.

[2] עיין דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 274.

[3] עיין הקדמת רייכלין לספרו מידיעת הקבלה (de arte Cabbalistica).

התורה הנוצרית, השלוחים וכל הנוצרים בכלל, והביא ראיה לדבריו מספר הוכוח „הנצחון" של ר' ליפמאנן (עיין די"י חלק ו' עמוד 75) ומברכת „ולמלשינים" בתפלת שמנה עשרה. בזמן מאוחר היה רייכלין מתעצב כי חבר ספר קטגוריא על ישראל, כי גם אז, בהיותו מלא דעות קדומות על ישראל, היה לבו טוב להם. בכל מקום שנפגש עם איש יהודי היה מקדם פניו באהבה ולמצער בכבוד; כנראה נוכח כבר אז, כי טובים המה היהודים מהדמות אשר יערכו להם אדותם הנוצרים. רוח הצדק והמישרים אשר פעמה בקרבו לא נתנתהו לעשות עול להיהודים או לתת ידו לרעתם להותם.

בשעה שבאו פפֿעפֿערקארן והדומיניקים בדברים עם רייכלין, כבר נמצא אז על מרומי תהלתו ותפארתו, וכל בני עמו הוקירוהו ויכבדוהו בגלל צדקתו וישרת לבו. הקיסר פֿריעדריך הרים אותו למעלת האצילים ובנו הקיסר מקסימיליאן עשהו ליועץ ולשופט במדינות בעלי ברית ארצות שוואבען, וגם כבד אותו וינשאהו לעיני בני עמו. החכמים ה„הומאניסטים" שנמצאו בממלכת אשכנז ומעל לגבולותיה כבדוהו ויאהבוהו מישרים. והנה אף כי לא נמצא עד אז עון כפירה ברייכלין, אשר התהלך את הנוירים הדומיניקים ויהי להם למליץ עורך דין בכל דבר משפט הנוגע לחבורתם מבלי לקבל שכר בעד שתדלנותו, בכל זאת כבר הרגישו בו החשוכים את אויבם הנסתר. רייכלין טפח ורבה את החכמות, עסק הרבה בהספרות העתיקה, דקדק לכתוב רומאית בסגנון צח ונאה, התפעל מאד מיפיפיותה של לשון היונים, לשון הנוצרים שאינם נשמעים להאב הקדוש שברומא, הורה את הלשון הזאת לראשונה לבני עמו האשכנזים, גם נתן לתלמוד לשון עברית מהלכים בארצו וכבר את כתבי הקדש בלשונם המקורית על התרגום הרומאי המקולקל (Vulgata)[1], שאותו הבירה הכנסיה הקתולית לקדוש. כל אלה היו דברים שאי אפשר להעמיד בשבילם את רייכלין לדין האינקוויזיציאה, אבל דים לעורר עליו חשד מינות בעיני הדומיניקים ולכתוב שמו בספר „השחור", ספרם של הנחשדים על הכפירה.

הפקודה שנתנה לפפֿעפֿערקארן לצרף גם את רייכלין לועד המבקרים את ספרי היהודים, היתה מוכת ערומים ורשת פרושה לרגלי איש עברתם. בנסוע פפֿעפֿערקארן שנית למחנה הקיסר סר על דרכו לבית רייכלין ויראה לו פקודת הקיסר וירבה עליו דברים כי יתחבר עם הדומיניקים נגד היהודים. ורייכלין השיב אחור את הצעתו, ואף כי הלל את מחשבתו להבחיד את ספרי החרוף והגדוף אשר להיהודים, אך הוסיף

---

1) במכתב רייכלין אל הנזיר קיללין epistolae clar. vir. II Bl. r. a.

2) באגרת שלוחה (Missive) לאחד הפרשים האצילים נדפס בפפֿורצהיים בשנת 1505 ועוד פעם אחת בהוצאת Böckings: כל ספרי הוטמען במלואים ח"א עמוד 171.

3) Vulgata—הוולגאטא שם התרגום הרומאי של כתבי הקדש להיהודים (בפי שקורין אותם הנוצרים—הברית הישנה), המקובל בכנסיה הרומאית הקתולית להיות חשוב כנוף ספרי הקדש בעברית. בדורות הראשונים לצמיחת הכנסיה כבר נתחבר תרגום רומי לספרי הקדש על פי תרגום היוני השבעים. אבי הכנסיה הירונימוס בקר את התרגום וימצאהו מישובש בכמה מקומות ויעשה תרגום שני מדויק יותר עפ"י הנוף העברי, אך לא נתקבל כלו כי אם מקצתו מאת ראשי הכנסיה בשנת 387, אחרי כן נתערבו שני התרגומים ויהיו לתרגום אחד וזה הוא הוולגאטא או ההדיוטי, שרבו בו שבושים. ובכל זאת נתקבל רק הוא לקדוש מטעם כנסת הגדולה של הכהונה הקתולית בטרידיענט בשנת 1546, והוא גרוע טן ההעתקות שנעשו מימי הריפורמציה עד היום.

לאמר, כי בכתב ההרשאה הנתון לפפעפערקארן מאת הקיסר נמצאה מגרעת בהנוסחא, אשר על ידה הרשות להשרים ובעלי הפקודות למאן מתת ידם להוציא חפץ פפעפערקארן וחבריו לפעלו. אומרים, כי היה אז דבר רייכלין, אשר נכון הוא לקחת חבל בהענין הזה אם ידרש לזה מטעם הקיסר. אז הלך פפעפערקארן למחנה הקיסר להשיג כתב הרשאה שנית, אשר בה יהיה לו התוקף והעז לדרוש מכל בעלי המשרה בממלכה בכל מקום באו לעמוד לימינו בחפצו לאסוף ספרי היהודים ולקחתם לו לבקרת. אך בין כה וכה והיהודים גם כן לא טמנו ידם בחיק, וינסו גם הם כחם בשתדלנות לפני הקיסר להשיב את כתב ההרשאה שנתן לפפעפערקארן וגם להשיב להם את הספרים שכבר נלקחו מהם עד הנה.

עדת ישראל בפראנקפורט בחרה למליץ ושתדלן את אחד מבעלי הקהלה איש חכם וחרוץ במלאכותו ר' יהונתן לוי ציון, גם קהלת ריגינשבורג שלחה מקרבה שתדלן לחצר הקיסר. לשני השתדלנים נלוה האיש ר' יצחק טריאסט, איש חכם ואהוב במסבי הקיסר, ושלשתם יחד התיעצו איך לסכל עצת פפעפערקארן ולהפר את מחשבותיו הרעות. שלשה השתדלנים מצאו להם מחויקים ותומכים בידיהם מצד גדולי הנוצרים, לראשונה את ציר הארכי־הגמון ואת המרקגראף מבאדען ולאחרונה את ה„מרשל" גאלדעקקער. בטענותיהם נשענו היהודים ביותר על הפריוויליגיות הנתונות להם מאת קיסרי אשכנז והאפיפיורים ברומא אשר על פיהן אין הרשות גם להקיסר להפריעם ממלא אחרי חקי תורתם; והפריוויליגיות האלה נבחנו ע"י שר אחד במסבי הקיסר ומצא אותן לחוקות וקימות. שתדלני היהודים מצאו את לבם להציע לפני הקיסר כתב אחד מאושר ומקויים, להוכיח, כי פפעפערקארן הוא איש בליעל וחבר לגנבים. צירי היהודים חשבו כי כמעט השיגו את תכלית מלאכותם. הקיסר שמע את דבר בקשתם ויקבלם בארמונו וגם הבטיח להשיב להם דבר בזמן קרוב. קבלת פנים זאת העירה בקרבם התקוה, כי עוד מעט ופפעפערקארן ילבש בשת, והספרים יושבו לבעליהם, והקץ יבא לכל הענין הרע הזה. אוריאל מן גימנינגען היה צריך כפי השטועה להמנות לשופט בענין זה. והאם לא היו כל הדברים האלה אותות למובה, כי משפט היהודים כאור יצא.

אך היהודים לא ידעו עוד תכונת נפש הקיסר ההפכפך. כמעט התיצב לפניו פפעפערקארן עוד הפעם ומכתב מאחותו קוניגונדה בידו, אשר השבע השביעה את אחיה הקיסר, כי לא ישחית לכל הכנסיה הקתולית בבטול ההרשאה של פפעפערקארן, והנה הכריעה כף המאזנים לרעת היהודים. מלבד זה חרה להקיסר, כי היהודים הנבזים מלא לבם אותם למרות את פקודתו לבלי למסור את ספריהם לפפעפערקארן. אז מסר הקיסר כתב הרשאה שנית לידי פפעפערקארן (10 דיצימבר 1509), אשר בו יוכיח הקיסר את היהודים, כי מלא לבם אותם לעבור על מצות המלך, וצוה לקחת מהם את כל ספריהם, ואף אם מנה את הארכי־הגמון אוריאל לראש המבקרים, אך צרף לו מלומדים וראשי הישיבות בקולוניא, מאינץ, ערפורט והיידילבערג, ואת המלומדים: רייכלין, וויקטור מן קארבין וגם את הקנאי שופט הכופרים האכשטראטען, שלא ידע מאומה בהלשון העברית. על האנשים האלה הטיל חובה לבקר את ספרי היהודים, אשר יאסוף פפעפערקארן, והספרים אשר לא ימצאו בהם דברי חרוף וגדוף ישיבו לבעליהם, ואשר ימצאו בהם דברים כאלה יקראו השופטים ליהודים מלומדים

ויתוכחו עמהם על אדותם. בפקודתו זאת דמה הקיסר מקסימיליאן להניח דעת שני בעלי הריב.

ופּפֿעפֿערקארן מהר לשוב למחוזות הריינוס וכתב ההרשאה בחיקו. הארכי־הגמון אוריאל במאינץ מנה את ראש האוניבירסיטה בעיר הזאת את הערר טאנן העסס לממלא מקומו בסוד הועד למען אשר יכלכל הוא מצד היהודים את דבר חרם ספריהם. עמו הלך פּפֿעפֿערקארן עוד הפעם לפראנקפורט, וציד ספרי ישראל החל מחדש. מבתי היהודים בפראנקפורט נלקחו אלף וחמש מאות ספרים כתבי יד והונחו לטשמרת בבית מועצת העיר. גם בערים אחרות: בווירמייזא, לארך, בינגען, לאהנשטיין, מאינץ (יותר נכון ווינזוי אשר על יד מאינץ) דייץ (Deutz), נלקחו ספרי היהודים והונחו למשמרת בבתי המועצה. פּפֿעפֿערקארן אמר אחרי כן, כי היהודים חפצו לכפר פניו בשחר למען ישוב אחור מחפצו, אך היא עמד בכל הנסיונות שנתנסה בהם על ידי השטן[1].

יותר רע ממעשי הקיסר ההפכפך היו מעשי היהודים בעצמם ביתר הקהלות הגדולות באשכנז, כי לא שלחו ציריהם ליום הקהל ראשי הקהלות להועץ איך להפר מחשבות פּפֿעפֿערקארן. הקהלות הקטנות לא עמדו מרחוק ותשלחנה סכומי כסף להוצאת המשפט, אך הקהלות הגדולות רוטינבורג, וויסענבורג ופיורדא (Fürth), אשר בהם שמו תקותם יהודי פראנקפורט, עמדו מרחוק כאלו לא היה הדבר הזה נוגע להם. היום אשר בו קבעו בעלי קהלה פראנקפורט ליום הכניסה לאספת צירי הקהלות הנזכרות עבר, ובעלי שלשת הקהלות הנזכרות לא באו להאספה, ואו שבו בני פראנקפורט ויקבעו יום אחר לאספת צירי הקהלה, אך גם היום הזה עבר ובעלי שלשת הקהלות האלה לא באו[2], והאספה בטלה. אך כבוא דבר הקיסר שנית בידי הצורר פּפֿעפֿערקארן וספרי ישראל החרמו גם ביתר הקהלות מלבד פראנקפורט, אז התעודדו הקהלות לעשות כל מה שבכחם להסיר מעליהם מחשבת הבוגד אשר אמר להשבית תורה מישראל. את לב שרי המועצה בפראנקפורט עלתה בירן להטות לטובת היהודים, והם הציעו את כל דבר הריב לפני קריאי מלכיות אשכנז—הרייכסטאג—בווירמייזא, וימציאו לידי הקיסר את כתב הקובלנא של היהודים[3], ויצרפו לזה גם בקשתם כי יקח הקיסר מידי פּפֿעפֿערקארן את ההרשאה הנתנת לו, יען כי עשה מעשהו והשיג הכתב מן הקיסר „בהחרישו מדבר אמת וברברו דברי שקר". גם שרי המועצה בפּראנקפורט הוכיחו בכתב הבקשה להקיסר, כי כח הפריוויליגיות של היהודים יפה להגן עליהם מעלילות כאלה, כי בספרות היהודים יש למצוא תועלת גדולה גם להנוצרים, ודבר האפיפיור קלימנטי היה ללמד תורת ישראל וספריו גם להלמידי האוניבירסיטות של הנוצרים[4].

להמעשים האלה נלוה עוד מקרה אחד. ביומא דשוקא בפראנקפורט שחל להיות

---

1) על כל זה יעויין המקורים הבאים בציון ב' בסוף הספר.

2) עיין מאמרו של הרחט"ח בהירחון לפראנקל—גראָעץ שנת 1875 מעמוד 342, 375 ולהלן.

3) Bürgermeisterbuch v. Frankfurt, Frankfurter Archiv für Geschichte u. Kunst. 1869 S. 214

4) מאנאסטשריפֿט בהנ"ל מעמוד 398 ולהלן.

בימי האביב היו רגילים לבא מוכרי הספרים היהודים ולהביא עמהם ספריהם למכירה. כאשר חפץ פפעפערקארן לפרוס מצודתו גם עליהם מאנו יועצי העיר פראנקפורט לתת ידם אליו, ולהפר משפט חרות המסחר ביומא דשוקא; גם היו להיהודים ההם כתבי־מסע לבטחון הנוף והרכוש (נעלייטשרייבען) אשר נתנו להם מאת הנשיאים והרוכסים במדינות מושבותם, לבל יגיע להם נזק אם יתנזקו „יהודיהם" בגופם או בממונם [1]). הארכי־הגמון אוריאל היה כמחריש אך בלבו נשה לטובת היהודים. הוא לא קרא את המלומדים אשר נקב הקיסר בשמות ליערבקורת על ספרי ישראל ויעשה רק את אשר הוכרח לעשות על פי פקודת הקיסר. גם מאיזה נשיאי אשכנז, אשר שמעו מהיהודים עד היכן הדבר מגיע, כאו כתבי קובלנא להקיסר [2]). בכלל היתה דעת הקהל נגד פפעפערקארן ועלילותיו.

אך פפעפערקארן והדומיניקים לא שקטו גם הם במכונם ויתאמצו להטות אליהם לב הקיסר ודעת הקהל, ויהי לפלא, כי החשובים שונאי הפרסום הם היו בעוזרי דעת הקהל ויתנו לה פתחון פה וכח רב. להתכלית הזאת פרסמו הדומיניקים מגלת־שטנה על היהודים: „להלת הקיסר מקסימיליאן ולכבודו" (Zu Lob und Ehren Kaisers Maximilian [3]), ויחסו המגלה הזאת לפפעפערקארן. במגלה זאת מוקטר מוגש להקיסר קטרת חנופה, ובעל השטנה יביע מגנת לבו, כי הנוצרים לא ישימו לב לחטאות היהודים ואשמות מאשימיהם מקלות דעת ומקוצר בינה, כי התלמוד, ההלואה ברבית והחפץ להתפרנס מטלאכות קלות הם שלשה פשעי ישראל, הגורמים שהיהודים מתרחקים מהקתולים ומאנים לקבל תורתם. ופפעפערקארן יוסיף לספר במגלתו, כי הגבירה קוניגונדה אחות הקיסר הטתה לב הקיסר לתת לו כתב ההרשאה לקחת בחזקה את ספרי היהודים ולשים עליהם משמר. פפעפערקארן ימנה את שמות כל הספרים העברים, המכילים בקרבם חרופים וגדופים על הנוצרים ותורתם, גם יתן את היהודים למינים וכופרים, יען כי יעשו דברים שהם נגד כתבי הקדש. הצורר הזה ידרוש לגנאי את מנהג בני ישראל בימים ההם להשיא בנותיהם לתלמידי חכמים. האמונה בביאת המשיח, ספורי גן־עדן וגיהנם בספרי המוסר ליהודים, ההגדות התמימות והשמועות הצנועות, יחשב לחטאות שאול וידרוש מאת „הרוכסים הנאורים", מאת רוזני אשכנז ושועיה ומאת כל מפלגות האשכנזים אמוני התורה הקתולית, כי ישימו אל לבם את כל הנאצות והתפלה אשר ישימו היהודים במחוקק הדת והאֵם הקדושה; גם ישיב תשובות של הבל לכל המתנגדים לעצתו: כי יעלו את כל ספרי התלמוד על המוקד. על דברי מתנדיו, שאמרו, כי גם אם ישרפו כל ספרי התלמוד אשר יבואו לידי שוטרי המלכות, הלא יוכלו היהודים להטמין ספרים אחדים ולעשות אחרי כן מהם העתקות או להביא להם ספרים אחרים מחוץ לגבולות אשכנז, היה דבר פפעפערקארן בחכמה לאמר: גם להפרצה הזאת יש למצוא גדר וסיג, כי ישביעו את היהודים שבועה חמורה בשם המפורש לבל יסתירו את ספריהם בל יביאו להם ספרים מעבר לגבול. ובכדי לכופם, כי ישבעו, יאנסו אותם לצום יום

---

1) בורגערמייסטערבוך כנ"ל עמוד 215.

2) מאנאסטשריפט בהנ"ל עמוד 400.

3) הספר הזה נתפרסם בחדש מארץ 1510. עיין ציון ב' בסוף הספר.

תמים, וכאשר יענו בצום נפשם יערכו לפניהם שלחנות מלאים מאכל־תאוה: בשר צלי מעלה ריח ניחוח, דגים מבושלים נותני ריח, כוסות יין וקנקני חלב ושמן, ובבלות הנפש, כי ירעב היהודי ויתאוה תאוה להביא את המאכלים האלה אל פיו, לא יתנו לו לאכול, בטרם ישבע בשם המפורש ובגלוי הראש. ואם ימצא אחרי כן בבית איש יהודי ספר מהספרים המוחרמים והיה דינו כדין נשבע בה' לשקר להענש בענש הגוף והרכוש, וכל היהודים יהיו אז לחרם.

ופּפֿעפֿערקארן אמר לבטל דברי מהנגדיו ולהטיל בהם דופי. אם תמצאו יהודים מומרים, אשר יכחישו דברי ועלילותי,—יאמר פּפֿעפֿערקארן—אז אות הוא, כי לא ישרה נפשם הנוצרית בם, ועל אמוני הנוצרים לנוס מהם כמפני שדי שחת. אם ימצאו נוצרים מלמדים סנגוריא על ישראל ועל תורתו אות הוא, כי לקחו שחד מאת היהודים או כי נוקשו ונלכדו ברשת הכפירה. אולם גם על דברי נוצרים נאמנים ותמימים המלמדים זכות על היהודים אין לסמוך כלל, כי מתעקשים הם וחפצים להטיל דופי בכל רגשי קדש. בסוף דבריו יאיים פּפֿעפֿערקארן כי אם יעמדו היהודים במרדם אז יוסיף לכתוב ספרי נאצה כהנה וכהנה, וכל אשר כתב עד היום אינו אלא כעין הקדמה להם, כי מלא אשפתו חצי מות ורעל לירות במו ללב כל היהודים; כי יתרגם ללשון רומית את המגלה „תולדות המחוקק" בעזרת המומרים וויקטור מקרבין ופישעל מקראקא, ובזה יגלה שנאת היהודים להנוצרים. ובאמת העתק לרוטית הספור הזה הכהוב אשכנזית, למען הסת את הנוצרים ביהודים.

אבל בכל אלה לא אמר עוד פּפֿעפֿערקארן די, כי ערך עוד מגלת ספר אל הכהנים וגדולי העם [1]), ושם הציע לפניהם לאמר: היהודים הם עבדי עולם להקיסר ומשעבדים לו בגופם וממונם, אך הקיסר בחסדו הגדול, תחת ליסרם בעונשי גוף וממון, מבקש רק לבער מקרבם את ספרי החרוף והגדוף נגד התורה הקתולית, וספרים כאלה כבר עלתה בידו להחרים בערים רבות. היהודים אמרו לתת לו שוחד כסף, אך הוא בצדקתו עמד בנסיון, ואז חשבו מחשבות להתנקש בנפשו ולחלל כבודו, וכל זאת עשו בעזרת הנוצרים אשר עורו עיניהם בשחד. על כן עורך הוא המכתב הזה להוציא מלב השועים ואומרים, כי הקיסר מגין על היהודים, ונהפוך הוא הקיסר יהרוש מכל הקתולים לבער את כל ספרי ישראל שנמצאו שם חרופים וגדופים על התורה הקתולית. בחתימת המכתב יפרוט כל שמות של גנאי שמכנים בהם היהודים את הקתולים. כן הערימו מזמות הנזירים הדומיניקים (כי הם היו המדברים מגרונו של פּפֿעפֿערקארן) לפעול על הקיסר מקסימיליאן בהוקף דעת הקהל.

אך דעת הקהל היתה נגד עלילות הצורר, ותעורר את הקיסר מקסימיליאן לעשות דבר יוצא ממדת ההרגל לקיסר, לבטל בעצמו את פקודותיו ולשלוח דברו (ביום 23 מאי 1510) לשרי המועצה בפֿראנקפֿורט להשיב להיהודים את הספרים אשר נלקחו מהם „עד כלות החקירה ובקרת הספרים". מי ימלל שמחת יהודי אשכנז על הגאולה הזאת; הנזר דין הקשה הזה נמתח על התורה היקרה להם מחייהם וגם על מעמדם בקסריות אשכנז, ועתה היתה להם ולתורתם תשועה גדולה — ולולא התשועה הזאת מי יודע אם לא הוסיפו הדומיניקיים עוד להסית בם את ההמון להכין להם מטבח.

---

[1]) ע"ד הכתב הזה עיין ציון ב' בסוף הספר.

אך ששון היהודים היה מקרוב ושמחתם עד ארגיעה. הנזירים הדומיניקיים ומטה זעם אשר בידם — פפֿעפֿערקארן — לא חשבו להסתלק מן הענין שעסקו בו והנצחונות שנחלו עד הנה. בימים ההם קרה מקרה רע במארק־בראנדענבורג אשר חזק ידם ויתן סמוכים להאשמות אשר האשימו בם את היהודים. נוצרי אחד ממדינת פאָמטערן גנב כלי הקדש מבית התפלה ונהפש בגנבתו, ויהי כאשר שאלו אותו חוקרי המשפט על דבר חלת הקדש ויודה על פשעו לאמר: מברתי אותה להיהודים היושבים בהערים: שפאנדאוי, בראנדענבורג ושטענדאל. מאליו מובן, כי חוקרי הדין האמינו לדברי הגנב, וההגמון בבראנדענבורג החל לדרוף את היהודים יושבי הדוכסיות הזאת. או צוה הקורפֿירסט יויכין הראשון (Joachim I) מבראנדענבורג, הנודע באכזריותו וקנאתו, להביא את היהודים הנחשדים לברלין. לאשמת חלול חלת הקדש נוספה אשמת רצח ילד נוצרי, ככל עלילות רצח שעוללו על היהודים בברעסלויא בימי קפיסטראנו. הקורפֿירסט צוה לענות את הנתפשים בענוים קשים מאד ואחרי כן העלה על המוקד שלשים ושמנה איש. הקדושים האלה נשרפו חיים בשורם שירי הלל ומזמורי ההלים, ורק שנים מהם קבלו את הטבילה (19 יולי 1510 ע"ש י"ב אב ר"ע) והומתו מיתת סיף. המעשה הזה הוא הידיעה הראשונה על דבר היהודים בברלין ומדינת בראנדענבורג. אחרי עשרים ושבע שנים נגלתה צדקת הנספים בלא משפט, וכי (לדבר בלשון המקור): „בשקר ועלילת דבה רעה נשרפו, כי כבר חזר הגנב מהודאת שקרו, ואיש רע צר ואויב הוא ההגמון, צוה להנלחים שלא להגיד ווידויו של הגנב לדוכס וכו'" [1]. שונאי ישראל השתמשו בהמקרה הזה להרבות כעס ומשטמה ויפרסמו כתב־פלסתר עם ציורים פהוחי־עין, לברח דעת ההמונים בהענויים שנעשו להאומללים, ויקראו לכתב פלסתר זה בשם „איינע וואהרע בעגעבענהייט" (מעשה שהיה באמת) [2]. המאורע הוה עשה רושם גדול בכל מלכיות אשכנז,

---

[1] הספור הזה משרפת שלשים איש יהודים בברלין נמצא בכנלת השמנה של הכוכר הידוע מקורות הריפורמציה הדוקמור עקב ונקרא „יודענביכלין". שם המאמר הזה הוא: „Ein wunderbarlich Geschicht, wie die Märkischen Jüdden das hochwürdige Opfer geschändet haben" ומקור עברי להמאורע הנורא הזה נמצא בציונין „דיע וינאנאגלע פאעויע" עמוד 54. גם יהודי ברוינשוויג הושפו אז במאסר על פי הפץ הדוכס הקורפֿירסט יויכין מבראנדענבורג. השתדלן הגדול רבי יוסל יוסילמאן מרויזהיים בספר הזכרונות שלו (בסעיף ה') יספר ע"ד המאורע בברלין לאמר: „וכאותה שנה (שנת ה"א ר"ע) תקפה הצרה במרינת מארק ושרפו ל"ח נפשות כשרים דורשי ה' בעיר פערלין תנצב"ה" (Revue d. Etudes XVI 88). במקום אחר באותו ספר הזכרונות יספר רבי יוסילמאן לאמר: „... עד באי לעיר וראנקוארט (Frankfurt) ... בפרט הדוכס בראנדבורק (בראנדבורג והוא יויכין) כיון גם כן לגרש כל היהודים ועל ידי גלגול וסבת הויכוחים שעמדתי בפני רבים חכמים, החכמים באומות העולם וכו', ונעשה לנו נס בתוך נס שננלה ונודע לרבים ולאתו מארקרוב (Markgraf) יוכבר (Joachim II), שכל אותם האנשים הקדושים השרופים וקדושים שנשרפו בחיי אביו (Joachim I) בשנת ר"ע לפ"ק ל"ח נפשות מישראל, בשקר ובעלילת דבה רעה נשרפו, כי כבר חזר הגנב מהודאת שקרו (כי היהודים הסיתוהו לגנוב חלת הקדש), ואיש רע צר ואויב (הוא ההגמון) צוה לגלח שלא להגיד וידויו של גנב לדוכס וכו'". הדבר, כי הקיסר חזר מדעתו וישב להאיר פניו לפפֿעפֿערקארן ולדון לחובת את היהודים על ידי המאורע בברלין, יוצא מדברי פפֿעפֿערקארן בעצמו, כאשר יבואר בציון ב' בסוף הספר.

[2] עיין בהערה הקודמת.

והדומיניקים בקולוניא מצאו אותו נכון לפניהם להשתמש בו, ולהבריע דעת הקיסר, כי יתן הרשאה בפעם שלישית לאסוף את ספרי ישראל ולשים עליהם משמר, יען כי עתה נראה לעין, אשר רק התלמוד ישריש בלב היהודים משטמת נצח לאמוני הקתולים. ואולם קשה היה להנזירים למצוא אזן קשבה לבקשתם, יען כי הקיסר נוכח לדעת, כי שקר וכזב כל דבריהם ועלילותיהם. אך הם נסו דברם עוד הפעם על ידי הגבירה הנזירה קוניגונדה, ולפניה הציעו הדומיניקים את כל אכזריות היהודים ומעשיהם הנוראים, ויפעלו על דמיון האשה המהבילה. אז דברה קוניגונדה עם אחיה פה אל פה בעיר מינצען והוכיחה אותו לרעת, כי מסייע הוא בשתיקתו ידי עוברי עברה— היהודים המחרפים כל קדשי אל בארץ, ותתחנן לו ותבך מרה, כי יואיל לשוב ולבער ספרי ישראל מן העולם[1]. גם פפֿעפֿערקארן הוסיף לעשות את שלו ויעתיר דברי מלשינותיו על הקיסר בכל ימי שבתו במדינה באַבריה. ויבא מקסימיליאן במבוכה; מצד אחד חפץ מאד למלא בקשת אחותו האהובה, אך מצד השני כבר בחלה נפשו בעלילות פפֿעפֿערקארן ודבות השקר אשר הביא לפניו. במבוכתו זאת מצא הקיסר מקסימיליאן לפניו דרך שנראתה לו כדרך הצדק והמשפט לשני הצדדים. אז כתב הרשאה חדשה, הרביעית בענין הזה (ביום 6 יולי 1510) להארכי־הגמון המאינצי אוריאל, לעשות בקורת מחדש ולהורות הלכה על פי תורת הדת: האם יש הועלת להנוצרים בשרפת ספרי התלמוד כאשר יתאמץ להוכיח בלי חשך האיש פפֿעפֿערקארן, והשאלה הואת תהיה נחקרת ונדרשת בכבד ראש ובהתעמקות מרעית. הארכי־הגמון המאינצי ישלח שאלות מצדו להאוניבירסיטיות בממלכת אשכנז וביחוד ידרוש תשובה ערוכה בהגיון ותבונה מדעית מאת המלומדים יוהאנים פֿאן רייכלין, וויקטור מקרבין ומהאַנשטראטען, ואליהם ישלח הקיסר דברו לדרוש מהם השובת השאלה. פשר השאלה הואת ופתרונה על פי המלומדים הנזכרים יביא האיש פפֿעפֿערקארן, המעורר הראשון לכל המשא ומתן הזה, לפני הקיסר[2]. אז חרד לב היהודים באשכנז ונפשם היתה תלויה בין תקוה ופחד, כי מפתרון השאלה הואת להם תוצאות רבות עלילה לשבט או לחסד.

---

1) עיין ציון ב' בסוף הספר.

2) רייכלין בספרו Augenspiegel בראש הספר; פפֿעפֿערקארן Defensio contra famosas.

פרק רביעי.

הריב על דבר התלמוד היה לשבולת בין ההומאניסטים והחשוכים.

(המשך)

תשובת רייכלין לטובת ספרות ישראל והיהודים. תוכן התשובות של המלומדים האחרים; האָכְשטראטען דורש לקבוע בית משפט אינקוויזיציה מיוחד בשביל היהודים. האוניבירסיטה בטאינץ תשיב דבר נגד כתבי הקדש. הנזירים הדומיניקיים רוקמים מזמות נגד תשובת רייכלין; יען כי ספרו „ראי־העינים" (Augenspiegel) הפה לב דעת הקהל לטובת היהודים. שמחת היהודים וההומאניסטים על הספר הזה. צרות עינם וקצר ראיתם של ההומאניסטים. עראסמוס, פירקהיימער ומוטיאן.

(בשנות ר"ע—רע"א=1510—1511).

לאושר היהודים וספרותם, פנה הקיסר בשאלתו אל איש ישר לב אוהב אמת ומכבד ומנשא את הלשון העברית והקבלה, אל רייכלין, כי יחרוץ הוא משפט על טיב הספרות הישראלית, אם יש לקיומה או לבערה מן העולם. הנזירים הדומיניקיים בקולוניא, אשר הציעו לראשונה את רייכלין למומחה בשאלה זאת, סבלו בעצמם את מחשבתם הרעה, ובהשתלשלות הדברים הקיטו אותו לאויב לחפציהם ומזמותיהם הרעות.

כמעט שהגיעה לרייכלין שאלת הקיסר: „אם ישר וכשר הדבר בעיני אלהים והאם יש תועלת להתורה הנוצרית אם נשרוף את ספרי היהודים (לאטר ספרי התלמוד)?", נגש אל העבודה להשיב על השאלה תשובה שלמה וברורה, ויכל את תשובתו במשך פחות מג' חדשים (12 אויגוסט—6 אקטבר 1510). משפטו היה טוב מאד על הספרים. ובתשובתו לא נמנע להוכיח בשבט פיו את מגרי המדון. הן הנרנגים האלה העלו לגרדום לדון את אהובת נפשו, את הספרות הישראלית, והאם הוא יחשה ולא יצא להגן עליה בכל כחות נפשו? תשובת רייכלין אמנם נכתבה בדייקנות יבשה ובסגנון קשה, כאשר הסכינו אז בעלי דת ודין, אבל בכלל עשה מעשהו בכשרון ודעת. ההנחה הראשונה והצודקת בתשובתו היא: בדברנו על ספרות ישראל אי אפשר לכלול כל ספרי ישראל בשם אחד ולהוציא משפט אחד על כלם. ספרי ישראל, מלבד כתבי הקדש, נחלקים, לדעת רייכלין, לששה סוגים: בין ספרי המליצה וההתול נמצאו אמנם גם ספרי־התול על הדת הנוצרית, ומהם נודעו לו שנים: „ספר הנצחון" לרבי ליפמאנן ו„מעשה הלרה", ולדברי חיהודים אסור להם לקרא בהם, ואינם מצויים

עתה ביניהם; ספרים מסוג זה, אם ימצאו, חובת המלכות היא להכחידם ולבערם מן העולם; הסוג השני הם ספרי הפירוש והבאור על כתבי הקדש, כספרי רש"י, אבן־עזרא, הרד"ק ואביו ואחיו, רבי משה גירונדי (הרמב"ן). ורבי לוי הגרשוני (הרלב"ג) — בהספרים האלה לא נמצאו כלל דברים רעים נגד התורה הנוצרית, וגם נחוצים ודרושים הם לדעת תורת הדת לכל המלומדים הנוצרים, וחטא יחטאו האומרים לבערם מן העולם. אם נוציא מדברי ניקולי די לירא את כל הפירושים שהביא בשם רבי שלטה היצחקי (רש"י), וישארו רק דפים אחדים שבתב הכהן הזה מרעתו. השוב והמובחר שנמצא בספרי הבאור על כתבי הקדש, שכתבו מלומדי הנוצרים, לקוחים מספרי היהודים, והספרות הזאת היא הבאר אשר ממנה נובעים תמיד מים חיים להשקות כרם ה' צבאות — המה ספריו הקדושים. חרפה היא לנו הנוצרים, כי כמה וכמה מלומדים בינינו מחסרון ידיעתם בלשונות עברית ויונית מגלים פנים בכתבי הקדש שלא כהלכה. ישנם נוצרים שיאמרו: מה לנו ולספרי היהודים, אנחנו נסתפק בהבאורים שכתבו כהנינו, להם נשיב — המסתפק במועט בעניני דעה והשכל, אות הוא לעניות דעתו. סוג הספרים השלישי הם ספרי־הדרשות, הפיוטים וסדורי התפלות, את הספרים האלה לא נוכל לקחת מהיהודים בתוקף הפריווילגיות מכמה קסרים ואפיפיורים, אשר על פיהם אין לנגוע לרעה בבתי כנסיות היהודים ואין להפריעם מקיום מצותיהם, דרכי העבודה ותפלתם וכו'. הסוג הרביעי: הם הספרים המדברים על עניני הפילוסופיה, התכונה וחכמות הטבע, ואין דבר מבדיל ומפליא ביניהם ובין הספרים ממין הזה הכתובים בלשונות יונית ורומית; אם תוכן הספרים הוא מזיק להדת נחוץ להכחידם בכל לשון שהם נכתבים. בדבר הסוג החמישי: ספרי התלמוד ומפרשיו ונושאי כליו, שאליהם מתיחסות כל עלילות פפֿעפֿערקארן והנזירים הרומיניקיים, יודה רייכלין ולא יבוש, כי אין לו כל השגה בהספרים האלה ולא יבינם; אך בחסרון הידיעה הזאת לא נגרע הוא מחבריו המלומדים שנמנו לחוות דעתם בהשאלה הזאת, כי כל מלומדי הנוצריב לא יבינו דבר בהתלמוד, וידעו ממנו רק הדברים שהביאו ממנו מרשיעיו ומנדיו: רמון־מרטין, פאבלו בורגינזום, אלפֿונזו די שפינה, פטר שוואַרץ והמומר פפֿעפֿערקארן. יודע הוא, רייכלין, גם כן אנשים שאינם יודעים לקרוא מלה אחת בהתלמוד ובכל זאת ירשיעו אותו ויקטרגו עליו. מעשה הוללות ודרך ההוכחה לבעלי אגרופים הוא, לשרוף ספרי היהודים תחת להשיב על טענותיהם נגד התורה הקתולית. ובכן דעת רייכלין הוא, כי אין לשרוף ספרי התלמוד, אף אם נמצאים בתוכו בכמה מקומות דברים הנוגעים בכבוד מחוקק התורה הנוצרית. „לו היה התלמוד ספר נאצה", יאמר רייכלין, „כאשר יאמרו מקטריגיו, כי אז כבר שרפו אותו אבותינו ואבות אבותינו לפני מאות שנים, כי הם היו יותר אדוקים בדתם מאשר אנחנו היום. היהודים המומרים: פטר שוואַרץ ופפֿעפֿערקארן הדורשים בחזקה לשרוף את התלמוד, בוודאי לטובת עצמם הם דורשים ומבקשים למצוא בזה תועלת מיוחדת לנפשם".

מכל המשא ומתן של הלכה בתשובת רייכלין נראה את כוונתו הרצויה להסיר מהתלמוד את סכנת השרפה. אך לשטת החשובים טעמיו ונמוקיו אינם עומדים בפני הבקרת והם טעמים מחודדים בפלפול וסברות עקומות שהשתמשו בהם עורכי הדין בימים ההם. הטעם המספיק האחד למנוע משרפת התלמוד הוא, כי גם בהשרפו,

לא ישיגו הנוצרים את חפצם; כי ישנן להיהודים ישיבות של מעלה בקונסטנטינופול בארצות הקדם, וגם באיטליא לעיני האב הקדוש; שם יש להם הרשות ללמוד ספרי התלמוד בגלוי, ומה בצע בהשרפו באשכנז, אם היהודים יביאו להם ספריהם מעל לגבולות הממלכה? גם עוד טעמים מפולפלים יביא רייכלין לאמר: ספר חקי הכנסיה הנוצרית יאסור לקחת מהיהודים כל בסף או שוה כסף, והעושה כן הוא בנידוי, ואחרי שהחרם לא נגזר רק על מעשה חטא שענשו הוא מיתה בידי שמים אם כן חטא הוא לקחת מהיהודים את ספריהם קנין כספם. במצות הכנסיה הזאת חייבים גם קיסרי אשכנז ומזושליה ונתאשרה מטעם ממשלת הקיסר. גם אסור מטעם חקי הכנסיה לגזול ילדי ישראל ולהכניסם לברית התורה הנוצרית, וספרים ילדי הרוח נקראו גם כן בנים, כאשר יאמרו המשוררים, ואם כן חל האיסור הזה גם על ספרי ישראל.

אחרי הדברים האלה הנקל היה לרייכלין ללמד זכות על הסוג הששי מספרי ישראל, על ספרי הקבלה ותורת הסוד, ולהצילם מן מדורת האש. במליצתו זאת היה עליו רק להזכיר את המעשים בחצר האפיפיורים לפני עשרים שנה. המלומד הגדול והאיש המופלא פיקו די מירנדולה, אשר כבד את הקבלה וישגה בה, הקים כלל גדול בתורת האמונה הקתולית, כי חכמת הקבלה אשר ליהודים היא עמוד חזק ליסודי התורה הנוצרית. האפיפיור סיקסטוס הרביעי צוה לתרגם לו ספרי קבלה אחדים ללשון רומאית [1]). ויהי כאשר קם ההגמון פטר גבישיה (Peter Gavisia) לערער על דברי פיקו די מירנדולה ויוכיח לדעת, כי הקבלה סותרת את התורה הנוצרית, ויסעור האפיפיור אלכסנדר הששי את הריב המדעי הזה לוועד חשמנים (קרדינאלים) להוציא משפט על הקבלה, ויפרסם אחרי כן אמר (Breve בשנת 1493), כי פיקו הוא בן נאמן להתורה הקתולית, והקבלה טועלה להתורה הקתולית. ואלה הדברים אשר בהם יחתום רייכלין את השובתו: אין לקחת מהיהודים את ספריהם ואין לשרפם. תחת זאת יש להפקיד בכל אוניבירסיטה באשכנז שני מורים ראשיים (פרופיסורים) ללמד להלמידים את דעת הלשון העברית וגם לשון הספרות הרבנית, וכה יהיה הדבר נוהג עשר שנים, ואז אפשר יהיה למשוך לב היהודים בשובה ונחת להדת הנוצרית.

ורייכלין לא אמר די במה שהוכיח, כי אין לדון את ספרות ישראל בשרפה, כי אם בקש גם להשיב על טענות הדומיניקים ופפעפערקארן, ויאמר: לו גם אמת הדבר שהספרים כופרים במיסד הדת הנוצרית ותורתו, הלא אין זה גרוע מן המעשה שהיהודים כופרים בדת הנוצרית ותורתו, ובכל זאת יושבים הם בין הנוצרים זה אלף וארבע מאות שנה, ובמה נגרע משפט הספרים הכתובים ממשפט האנשים כותביהם? בדרך הלוכו יעטה רייכלין חרפה על פפעפערקארן, ואף כי לא יזכירהו מפורש יכיר כל איש בסימניו כי אליו ירמוז רייכלין. רייכלין יוכיח להמלשין את עוזתו וסכלותו, וכי לא היה נאה להקיסר להטות אזנו למלשינות כסיל ארם שכמותו.

בתשובתו של רייכלין, שהיתה לסנגוריא על היהודים ולקטנוריא על פפעפערקארן, סתר רייכלין דברי עצמו בכתבו ששלח לאחד הפרשים האצילים על דבר היהודים (עיין למעלה עמוד 79). הוא מבטל בבטול גמור את האשמות שישים פפעפערקארן על היהודים

---

[1]) עיין דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 274.

כי מקללים הם בתפלותיהם את הקתולים ושוכח אשר כתב הוא בעצמו נגדם. וכה דבריו במה שנוגע להאשמה הזאת: „לפני ימים מועטים נדפס ספר קטן (של פפעפערקארן) נגד היהודים, ושם ידובר מתפלה קבועה בתוך תפלות היהודים, שהיא ערוכה נגד הקתולים, נגד השליחים הקדושים והכהנים הממלאים מקומם וגם מלאה אלות וקללות על הכנסיה הקדושה ועל קסריות רומא באשכנז. העלילה הזאת תמיט על היהודים שנאה נוראה, תמשוך עליהם שנאת ההמון ועברתו הקשה, ועוד מעט ויבאו לידי סכנה להיות נספים בקנאת בני העם ונקמתם. אך כאשר נקראה התפלה, לא נמצא בה אף מלה אחת שתורה על היהודים הנכנסים לברית התורה הנוצרית, על השליחים הקדושים ועל הנוצרים בכלל".

אמנם כן, למן העת אשר מצאו את עם היהודים צרות רבות ורעות בארצות הנוצרים אשר במערב אירופה, לא נמצא להם מליץ טוב מלמד זכות עליהם מבין הנוצרים כהמלומד רייכלין, והסנגוריא הזאת כתב בדרך הטלך, במגלה ערוכה לקאנצלער הממלכה, להארכי־הגמון אוריאל במאינץ ולהקיסר בכבודו ובעצמו. בשני יסודות, הנכבדים מאד להיהודים, נעזר רייכלין בהסנגוריא שלו: כי גם היהודים הם אזרחים בממלכת רומא האשכנזית (הקסריות הרומאית של קרלוס הגדול) וגם להם המשפט על פי יסודות התורה המדינית אשר לקסריות אשכנז לדרוש כי תגן הממשלה על גופם ועל ממונם. הנה כן היה רייכלין הראשון אשר הוציא מפיו (אם גם לא בדברים ברורים) את הדבר הנכבד והגדול מבשר חרות ושווין המשפט לעם ישראל עם יהר עמי אשכנז עוד לפני ארבע מאות שנה. בהדבר הזה נמוגה ותלך האמונה ההבלית ששלטה בימי הבינים, כי היהודים, אשר נכנעו והיו לעבדים לקיסרי רומא אספסינוס וטיטום, התנחלו ונפלו בירושה להקיסרים האשכנזים, יורשי ממלכת רומה העתיקה, ובכן היהודים הם קנין הקיסרים ועבדי עולם להם, והמשפט להקיסרים לעשות ביהודים כאדם המושל בקנינו, להמיתם או למשוך להם חסד. לדברי רייכלין במגלתו, יש גם ליהודים זכיות אשר הקיסר והכהנים ובעלי המשרה מחויבים להגן עליהן.— זה הוא היסוד האחד בסנגוריא שלו; הדברים האלה היו קרן אורה הראשונה בליל חשכת ימי הבינים. היסוד השני אשר הקים רייכלין ובארו בדברים ברורים הוא נכבד כהראשון לאמר: אין לחשוב את היהודים כבופרים כלומר כנוצרים שפקרו בתורתם. הם בני דת ואמונה העומדים מחוץ למחיצת הכנסיה, ועל כן אי אפשר לדבר בם, כאשר ידברו בכופרים ואינם מאמינים — השמות שהיו מעוררים זועה בימים ההם. במה שנקראו יהודים, כבר נודע כי אין להם חלק ונחלה בהכנסיה הקדושה, ואינם כופרים באמונה זאת, אחרי שלא נולדו ונתגדלו בה. אם ביסודו הראשון הציל רייכלין את היהודים משרירות לב מושלי אשכנז, לבל ימשלו בגופם ובממונם, הנה ביסודו השני מצא להם מחסה ומסתור מקנאת הכהונה ושנאתה, אחרי כי, לדבריו, אינם עומדים כלל ברשותה והיא אינה נוקקת כלל לדאוג לתשועת נפשם ואשרם בחיי עולם הבא. בהתרגש לב רייכלין על מעשי פפעפערקארן ועלילותיו, התמלטו מפיו דברים רבי־עלילה, ויהיו הדברים האלה לכלי־זיין בידי אויביו הנוזרים הדומיניקיים, אשר קמו אז להלחם בו מלחמה עזה ונמרצה.

מתשובותיהם של מורי ישיבות של מעלה (Fakultäten), אשר התלמוד היה

להם כספר החתום, אנו יודעים את התועלת הרבה שהביאה להיהודים וספרותם תשובתו של רייכלין. הדומיניקים בקולוניא, כל המורים בבית המדרש ללמודי הדת, האכשטראטען שופט הכופרים והמומר הזקן וויקטור מקרבין, כלם החליטו מבלי לחזק דבריהם בראיות והוכחות לאמר: התלמוד מכיל בקרבו למודים מזיקים להמוסר, משים תפלה בהכנסיה הנוצרית, ולכן אחת דתו ודת הספרים הנספחים אל התלמוד להשרף ולהכחד מן העולם; והם לא אמרו די בזה, כי כלם, וביחוד שופט־הכופרים האכשטראטען, הרחיקו ללכת עוד יותר, וידרשו: כי אנשים מבינים יאספו את כל המקומות בהתלמוד שבהם נמצאו דברי חרוף וגדוף על הכנסיה הקדושה, ויציעו אותם לפני היהודים וידרשו מהם להודות בלב שלם, אם מכירים הם את החרופים והגדופים לדברי נבלה, והיה אם יענו: הן, אז אין להם לקרוא תגר ולהתאונן על שרפת ספרים מלאים דברי נבלה, ואם כה יאמרו: מאמינים אנחנו בכל דברי הספרים האלה, אז דינם ככופרים והקיסר ימסור דינם לבית דין האינקוויזיציה לענשם ככל חמר העונשים המוטלים על הכופרים. ולו קם חפצם זה, הלא נפתח אז לפני הנזירים הדומיניקיים ואיש ימינם פפֿעפֿערקארן פתח תקוה למלא אוצרותיהם כסף שחר אשר יקחו מהיהודים ולמלא נפשם השואפת לבצע מעשקות. הם שוו לפניהם תהלוכת הענין בזה האופן: פפֿעפֿערקארן או וויקטור מקרבין יקבלו פקודה לאסוף דברי הגדוף. שופט הכופרים האכשטראטען יהיה ראש־בית־דין לידון את היהודים יושבי מדינות הריינוס. על פי מדת קשיות ערף, שהיהודים מצוינים בה, לא יודו לדברי המבקרים לשום דופי בספרי תורה שבעל פה, ובכן יצאו חייבים בדין, ויגמר דינם ככופרים למות מיתת שרפה, ובכל אופן יושם עליהם ענש מטון גדול מאד. תשובה כזאת ענו גם חברי הישיבה במאינץ. ויוסיפו כהני מאינץ בני בית מדרש הכהונה אשר שם לאמר: „כפי שנודע להם מאנשים מלומדים (כי הם בעצמם היו נבערים מכל דעת בלשון הקדש), לא לבד ספרי התלמוד והרבנים כי אם גם כתבי הקדש מלאים תערובות דברים רעים ודעות נפסדות בנוגע להאמונה, ועל כן יש לקחת את ספרי הקדש בעברית מידי היהודים ולבקרם, ואם ימצאו בהם דברים שאינם מסכימים להאמונה הקתולית ידונו גם אותם בשרפה. הדבר האחרון הזה היה מזמת שאול של הנזירים הדומיניקים. ידוע הדבר, כי בימי הבינים היו כהני הכנסיה הקתולית משתמשים בתרגום הרומאי (Vulgata) של כתבי הקדש, המשונה מאד מנוף הספרים במקורם, והיו קוראים תגר על היהודים, כי זייפו את ספרי הקדש בכוונה והשמיטו מהם דברים המחזקים את תורת הכהונה הזאת. והנה אחרי בקרת כזאת הלא ימצאו הדומיניקיים דרך קצרה וישרה איך להחליץ מן „האמת העברית" (כאשר קרא רייכלין את ספרי התנ"ך בלשונם המקורית). כזאת עשה גם טורקבימדה באספמיא, אשר העלה על המוקד אלפי ספרי ישראל וביניהם גם ספרי התנ"ך, בטענה כי הנוסח המקורי העברי אינו מסכים להתרגום הרומאי. לו נתקבלה מאת הקיסר הצעת הדומיניקים, כי אז היו נדונים בשרפה ספרי התורה, שירי תהלות דוד ודברי הנביאים אשר רוח ה' דבר בם; כל אלה עמודי הוכרון לעת־החכר יהרחמים בהגלות נגלות כבוד ה' על

(1 Augenspiegel p. 32 b. בהנ"ל עמוד 28.

עם סגולתו היו למאכלת אש ומקומם לקחו ספרי ה„ויאולגאמא". כתשובה הזאת באה גם מאת הכהנים ראשי הישיבה אשר בערפורט. רק ראשי הישיבה ללמודי התורה הקתולית בהיידעלבערג ענו בדעה מעשבת, כי לדעתם, יקרא הקיסר לועד מיוחד של חכמים מביני דבר מכל האוניבירסיטיות באשכנז, ומהועד הזה יצא משפט התלמוד. ברוב התשובות היה נשמע הד הדבות הרעות של המומר פפֿעפֿרקארן, כי כלם בקשו בסוף דבריהם לאסור על היהודים את עסקיהם בעניני כספים. הכהנים אשר בקולוניא ומאינץ הביעו בתשובותיהם גם את ידידותם ואהבתם אל פפֿעפֿערקארן, וישחרו את הקיסר מקסימיליאן, כי יגן על פפֿעפֿערקארן מחמת היהודים וקנאתם הקשה, כי הצדיק הזה צפוי תמיד לפגעים רעים, והוא עבד נאמן להכנסיה הקדושה. לאשר היהדות סתרו הדומיניקים בעצמם את הבנין אשר בנו ברוב ערמתם ומזמות תחבולותיהם.

רייכלין כלה לכתוב את תשובתו על דבר ספרות ישראל וישלח אותה חתומה בחותמו בידי ציר מושבע לידי הקורפירסט הארכי־הגמון אוריאל במאינץ[1]). הוא שפט מישרים, כי כתב כזה הוא בכתב הרשות אשר לא נתן להתפרסם, ורק הקיסר או בא כחו יכול לפתוח אותו ולקרוא בו. אך פפֿעפֿערקארן, אשר חשב כי עוד מעט ישיג חפצו, לקחת נקם מהיהודים, השיג הכתב פתוח עוד לפני באו ליד הקיסר. איך נהיה כדבר הזה לא נתברר אז. רייכלין האשים את נזירי קולוניא באשמת מגלי סוד ושוברי חותם שעל גבי כתבי־הרשות[2]). ופפֿעפֿערקארן, המוחזק לכוזב, מספר המעשה באופן אחר על פי דרכו לאמר: הקורפירסט פתח את כל אגרות־התשובות, כאשר נתנה לו רשות על זה מהקיסר. הקורפורסט לגלג על דברי רייכלין ויאמר, כי נדמה לו, אשר יהודי היה עומד על יד רייכלין וקורא לפניו דברים לכתבם על ספר; ויהי כאשר חפץ פפֿעפֿערקארן לקחת את כל הכתבים ולהביאם אל הקיסר, כאשר נדברו מראש, מצא כתבו של רייכלין מושלך כדבר אין חפץ בו על אחד השלחנות, ובאשר הביא את כל הכתבים אל הקיסר מסר הקיסר, מסבת טרדותיו, כל האגרות לבקרת אל שלשה מלומדים: להפרופיסור ללמודי הדת הירונימום באלדונג (Hieronymus Baldung), ליודע דת ודין אנגילום (Angelus) איש פרייבורג ולהכהן אשר יתודה לפניו הקיסר, הכהן הראש (Prior) גיאורג ריש (Georg Reisch) ויבקשם, כי הם יגידו לו החלטתם אחרי קראם דברי בעלי התשובות. לדברי פפֿעפֿערקארן היתה השובת שלשה אלה לאמר: את כתבי הקדש בעברית יניחו להיהודים, אך את כל הספרים האחרים יקחו מהם על ידי ההגמונים בעזרת פקידי המלכות, ויעשו מהם רשימות על פי תוכן ענינים, והיה כל ספרי פילוסופיה, חכמת הרפואה והשיר והטליזה, כענינים שאין להכנסיה הנוצרית עסק עמהם, ישיבו לבעליהם; אולם ספרי התלמוד וספרי הרבנים שאחר התלמוד וביחוד המגלים פנים בתורה שבכתב שלא כהלכה ועל כן נמצאים בהם דברי כפירה

---

[1]) ברור הדבר כי שקר דבר פפֿעפֿערקארן באמרו, כי הקורפֿירסט הארכי־הגמון אשר עמד עד הנה ליטין היהודים שלח תשובה שהתאימה לדברי ראשי הישיבה במאינץ.

[2]) בהנ"ל Augenspiegel עמוד 18 ובהספר תשובה להשקרנים בקולוניא Defensio contra calumniatores Colonienses בהנ"ל דף 92.

וחדוף וגדוף על התורה הקתולית, כל אלה הספרים טעונים שרפה, אך מקצת מהם לחפץ הדעת והלמוד בער הנוצרים ישימו למשמרת בבתי אסף הספרים אשר לממלכות הנוצרים; אך יהיו רתוקים בשלשלאות של ברזל אל הקירות, לבל יטלטלו אותם החוצה ושבו ובאו לידי היהודים, ושאר הספרים ישרפו באש. על דבר משפטו של רייכלין על ספרות ישראל אמר גיאורג רייש, כי המגלה הזאת נכתבה בדיו־של זהב (לאמר: כי לקח רייכלין שחד מהיהודים). הקיסר חשב להציע את השאלה על דבר ספרי ישראל לפני אספת יועצי המושלים במלכיות אשכנז (רייכסטאג) שהתעתד אז להכנס לישיבה. — כל אלה הם דברי פפֿעפֿערקארן. אך כנגדו נאמנת עלינו עדותו של רייכלין המוחזק לאיש אמת, כי מדברי תשובתו ישר נוכח הקיסר, כי כל עלילות מקטריגי ישראל נוסדו בשקר, ולכן צוה להחזיר להיהודים גם אותם הספרים שנלקחו מהם ולא החזירו אותם עד הנה[1].

והקנאה היתרה של הדומיניקים ואיש ימינם פפֿעפֿערקארן נרמו להם, כי לא קמו כל חפציהם, אשר כמעט כבר השיגו. ובאמת חייבים היהודים להודות להם, כי פרשו כשמלה לפני דעת הקהל את הדברים שהיו ער הנה כמוסים בסוד השרים ובעלי המשרה, וכה נוצר ונולד בית דין גדול שהיתה לו יד חזקה ופעולה עצומה כמו המשפט של האינקווויזיציה על הכופרים, והסכנה שהיו היהודים צפויים אליה, נהפך לסכנה להתורה הקתולית וראשי כנסיותיה. כי כאשר חרה היטב להדומיניקים על תשובת ר ו י כ ל י ן, בדעתם עד כמה דבריו נשמעים להקיסר ויועציו, ננשו לחבר מגלת ספר להשיב בדברי עזות ודברים קשים מאד על הוכחות רייכלין וראיותיו לטובת ספרות ישראל. ואת מגלתם —מגלת־שטנה ומלאה דברי חדודים— כתבו אשכנזית לתת לה מהלכים בין העם, לשפוך על ההמונים רוח קנאה ונקמה, עד כי גם הקיסר לא ימצא את לבו לשמוע לדברי רייכלין. שם המחברת הזאת לבדו היה די לעורר שנאת ההמון ומשובתו לשום נקמתו בהיהודים, כי כן קראו למגלת־הנאצה הזאת: „ר א י־ה י ד (Handspiegel), נגד היהודים וספריהם המחרפים את הממשלה הנוצרית, ומלאים נאצה וגדופים על אלהים, כפירה ואמונות הבליות ועל כן דרוש להכחידם". עזות גדולה כזאת, לעשות את הכתב אשר חבר ע"פ מצות הקיסר לענין מלחמת־סופרים לפני כל הקהל לא נשמעה עֹד העת ההיא. באביב (שנת 1511) נדפסה מגלת הנאצה הזאת, ופפֿעפֿערקארן ואשתו הביאוה על יומא דשוקא בפֿראנקפורט, וילכו עם סחורתם מעיר לעיר ומבית לבית.

יותר מאשר במחברות הקודמות נראו ידי הרומיניקים במחברתו האחרונה של פפֿעפֿערקארן: „ראי־היד". המחברת הזאת איננה הפלה וסרת טעם כהקודמות. פפֿעפֿערקארן יודה בעצמו, כי אוהביו סייעו אותו בחבורה. כלה היא כעין תשובה על השאלה ששאל אותו ארנולד פֿאן טאָנגערן לאמר: מדוע לא יצא לפעלי הענין על דבר ספרי היהודים? התשובה היתה: הקולר תלוי בצואר הנוצרים העומדים לימין היהודים. במחברתו זאת יציג פפֿעפֿערקארן את עצמו כנעלב ונרדף, כי לא

---

[1]) עיין מכתבו של רייכלין להרופא מול טוב (Bonet) די לאמיש בעברית ציון ב' בסוף הספר וכן שמעון (Simon) בספרו כל מאורעות קפניו (רייכלין) גם כן יעיד, כי בכח תשובתו של רייכלין החזירו ליהודי פֿראנקפֿורט את הספרים שנלקחו מהם.

לבד שפּגע רייכלין בכבודו, כי אם גם רגל בו לפני הקיסר ויתנהו למלשין והולך רכיל הראוי לעונש קשה. מתנגדי רייכלין הכירו את המקומות בתשובת רייכלין שיש מקום לבעל דין לחלוק עליהם, ויפּגעו בו ויחטפו להפיל במהמורה את הענק איש עברתם. רייכלין יחליט בתשובתו, כי ברכת המינים שבתפלת ישראל אינה מָכָנֶת נגד הנוצרים וגם לא נגד מלכות אשכנז הרומאית. נגד ההחלטה הזאת טובאים בהמחברת „ראי־היד" דברי שלמון פאבלו בורגינזום, יהושע הלורקי, אלפונזו די שפינה והירונימוס הקדוש. בדרך אגב יאמר פּפֿעפּערקארן, כי לשוא יתגאה רייכלין בדעת לשון עברית, כי ידיעתו בה מעטה מאד, גם יקרא עברית „כחמור עולה בסולם". הוא לא כתב בעצמו את ספרו תורת לשון עברית, כי היהודים היו בעוזריו. ואיש שכמותו יעיז להגיד למושלי אשכנז כי היהודים לא יחשבו לנו לאויבים וגם המה אזרחי מטלכת אשכנז? המקום היותר עלול למפּגע במחברתו של רייכלין, הוי דבריו שבהם יסתור דברי עצמו שכתב לפני חמש שנים — באגרת שלוחה לאחד הפרשים האצילים (עיין למעלה עמוד 79), שבה נמצאו טענות המתאימות לדברי פּפֿעפּערקארן, רק שלא הרבה להלשין ולהסית בחמת עכשוב כהראשון. במחברתו זאת הוכיר רייכלין את „ברכת המינים" וילמד קטגוריא על ישראל. והפעם צדק פּפֿעפּערקארן ממנו באמרו: אם באמת חזר ממה שכתב לפני חמש שנים במחברתו (אגרת השלוחה) או הלא עליו להודות ולאמר בפירוש, כי חזר הוא מדבריו. אך אם בלבו עודנו עומד בדעתו, הרי הוא מרמה את הקיסר והרוכסים המושלים באשכנז. הדברים הצודקים האלה היו קשים כגידים לרייכלין. כל הדברים האחרים שנמצאו במחברת „ראי־היד" הם רק דברי קנאה ושנאה ורבה רעה שהעלו גרה כל שונאי ישראל מימות עולם. ראיה לדבר כי היהודים מחללים קדשי הנוצרים הביא ממעשי העריץ יויכין הראשון מלך בראנדענבורג, אשר העלה שלשים ושמונה יהודים חפים מפשע על מדורת אש (עיין למעלה עמוד 84), גם הב״א קצת העתקות מספרי ופּוח של היהודים. ולו ידע פּפֿעפּערקארן את תוכן ספרי־הוכוח של היהודים הספרדים (האפודי, ר״ח קרשקש וכו׳) כי אז היה מוסיף דפים בספרו כהנה וכהנה להרבות נאצה ולהגדיל משטמה. הדברים שהעתיק מהתלמוד לקחם כמו שהם מספרי־שטנה הקודמים, וכוונתו היתה להוכיח, כי היהודים אינם בני רת אחרת, כאשר יאמר רייכלין, כי אם כופרים, אשר אחת דתם למות מיתת שרפה.

גדולה האשמה אשר בה האשים פּפֿעפּערקארן את רייכלין באמרו: „היהודים משבחים ומפארים את שם רייכלין ועל כן הוא משלהם". היהודים מעריכים למשוך נוצרים ברשתם". והוא מרבה לספר ספורי־בדים, כי היהודים הסירו לב נוצרים תמימים מאחרי תורתם והביאום לידי מינות וכפירה: רופא נוצרי טהאמאם שהיה מבקר בבתי היהודים נפתה לדברי מינות ששמע מפיהם ויתיהד בחשאי וישב עמהם בימי הצומות ויתן סמי מרפא לשש מאות נוצרים. בפראג ראה פּפֿעפּערקארן את הדוקטור הזה שהיה עסקן בדבר להסית שני נערים נוצרים להמיר דתם בדת יהודית; כן נועזו היהודים לגייר אחד המשרתים הנוצרים, והוא בעצמו ראה אותו מניח תפילין, ואחרי כן נתפּש לאינקוויזיציאה ונענש להאסר בכלא ולהיות נזון רק בלחם ומים. עוד יוסיף לספר ספור אהבים שקרה בעיר ערפורט. שם נמצא כהן נזיר נוצרי תמים, שהיה דורש מעל הבמה נגד היהודים, והרבה לגנות מעשיהם, שהמה מלוים

ברבית ומתעסקים רק בפרנסות קלות, והסית את ההמון לקצות ביהודים. האחרונים ראו כי רעה נגד פניהם וינסו לכפר פני הכהן במנחה; אך הוא השיב פניהם ולא אבה להיות עוכר נפשו במקח שוחד. אז נמצא להיהודים בצרתם אחד מהרבנים איש נלבב, ויאמר כי הוא ישים מחסום לפי הכהן המקנא לאמונתו אם יתנו על ידו אלף כסף. ומה עשה היהודי הערום? הוא החל לבקר את הכהן הצדיק ולתת על ידו נדבות לחם ומזון וגם כסף כפעם בפעם לחלקם בין הנוצרים העניים. הדבר הזה, כי רב ישראל מתעסק בפרנסת עניים נוצרים ודוקא של החסידים המרבים תפלה ועבודה בבית מקדשם, עשה רושם גדול על לב הנזיר הקנאי ויתקרב אל הרב ויתהלך עמו. הנזיר חשב להאיר עיני הרב באור ברית החדשה, וגם באמת נראה כאלו נכנסו דברי הנזיר הצדיק והתמים ללבו. משתאים ומשתוממים ראו בעלי ערפורט את הרב היהודי מתהלך כרע כאח את הנזיר הנודע בקנאתו ומשטמתו להיהודים; הראשון היה מבקר בבית המקלט והשני היה משכים ומעריב על פתחו של הרב. ולהרב הזה בת יפת תאר ויפת מראה. וירדוש הרב מאת הכהן הנזיר, כי יסיף תורתו גם לבתו היפה, ויגלה אזנו כי היא יתומה והוא אספה אל ביתו מחמלתו עליה. הנזיר שקד להשפיע שפעת אשר הרוח גם על הבת. אך תחת אשר בא ללמד נמצא למד. בהטיפו להעלמה היפה יסודי תורת הברית החדשה באו בלבו הרהורי עולם הזה ומנוחת לבו עזבתהו. אז גלה הרב את אזניו, כי הוא — הנזיר — בנו פרי אהבתו לאמו, וסימן נתן לו — כתם בבשרו מלדה ומבטן. ויוסיף הרב לאמר, כי הרבה עשות צדקה לעניי הנוצרים למען ימצא מקום לבא בדברים עם בנו. הנזיר האמין לדברי הרב ואז הוסיף עוד יותר לדבר על לב אביו כי ימיר דתו בדת השלטת, אך הוא אמר לו: כתוב בתורה כבד את אביך ואת אמך, ובכן הבן מחויב ללכת אחרי האב, וגם הבטיחו לתת לו את העלמה היפה אשר חשק בה לאשה, ובכן נפתה הנזיר לדבריו ויתגייר, וינם מערפורט ויבא להעיר רובישוב אשר בפולין ויתיהד שם לעיני השמש. אחרי כן באו הרהורי תשובה בלבו ויחפוץ לשוב לדתו, אז ענו היהודים אותו וימיתוהו. מן הספור הברוי הזה יצאה לפפעפערקארן התורה הזאת: הנוצרי הנלוה אל היהודים ומתהלך עמהם, סופו שילכד בשחיתותם ותדבק נפשו באמונות הבליות אשר להם.

במגלת־איבה זאת מתאמץ פפעפערקארן למשוך חשד על רייכלין, כי לקח כסף מהיהודים, למען ישפיל כבוד פפעפערקארן וירשיעהו. ורייכלין היה נקי כפים מאין כמוהו בכל הדור ההוא. פפעפערקארן וסיעתו הסיתו ברייכלין גם בני חבורת הכומרים הפראנציסקים והוציאו עליו לעז, כי התמכר ליהודים. וביותר חטא בזה שאמר, כי יש פנים להשוות את היהודים במשפטי אדם להנוצרים. בכלל היו השוטנים האלה תמיד במחלוקת עם האמת, עדי טלא לבם אותם לאמר, כי למד רייכלין זכות על ההלואה ברבית לנוצרים שהיו היהודים מתעסקים בה ביטים ההם.

ספר שטנה ונאצה כזה, שנתפשט אז בהעתקות רבות, ע"י מלאכת הדפוס שהמציאו אז מקרוב, כתוב לא ברומאית שפת המלומדים כי אם באשכנזית, לדבר באזני כל העם דברי עוות על איש גדול ונכבד חבר לבעלי ברית ערי שוואבן, מלומד גדול בדורו, אשר לשמו מוגש מוקטר מכל קצות אשכנז, עשה אז רושם גדול מאד; מימי המצאת הדפוס התפרסם אז לראשונה ספר־נאצה נגד שר וגדול. אוהבי רייכלין הרבים התעברו על היהודי המומר, העושה סחורה באמונתו ומעיז

פניו לשפוך בוז על חכם נוצרי, אשר לתפארת ולגאון הוא לעם אשכנז ועוד יותר להטיל דופי בתמימותו עם התורה אשר בשמה ידגול! ויהי כאשר בא פפעפערקארן עם חבילת ספרי נאצה שלו לארמון הקיסר, ויגערו בו היושבים בשער המלך: הכהן צוביל (Zobel) והמשכיל ואציל האזרחים פייטינגער (Peutinger) על נאצותיו ועל גדופיו. הדומיניקים הוציאו הפעם את כל רוחם ובההגלות לבם דברו יותר מאשר היה נכון לפניהם לחפצם. נגד גדופים כאלה היה על רייכלין להשיב דברים נמרצים להציל את כבודו המחולל. לראשונה התיצב לפני הקיסר ויקרא לפניו הגר על פפעפערקארן, אשר אליו התיחס ספר הנאצה „ראי־היד". הקיסר הביע ברור את תרעומתו על ספר־הנאצה, והרגיע רוח רייכלין הנפעמה בהבטחתו כי ההגמון באויגסבוג יבקר את הדבר. אך הקיסר מרוב טרדתו או בעיניו המרינות הסבוכים שכח את רייכלין, את עלבונו ואת ההבטחה לבקר הדבר. עד כה ועד כה ויומי דשוקא אשר ביטי הבציר קרבו לבא ופפעפערקארן היה נכון להביא על השוק את יתר ספרי־הנאצה למכרם לכל בני העם, ועוד לא נעשה דבר לתבוע עלבונו של רייכלין מאת שוטניו ומנאציו. כה היה מוכרח רייכלין לראות בשאלת התלמוד דבר הנוגע לנפשו ולכבודו, לקרוא את דעת הקהל לשפוט בינו ובין שוטניו, ובשביל זה קבל המאורע פנים אחרות ויצא לו שם גדול בארץ. אז חבר גם הוא ספר־תשובות וקריאת תגר נגד ספר הנאצה „ראי־היד" להביא גם אותו ליומי דשוקא בפראנקפורט. אך מקודם בקש לתקן באגרת־התשובה, כל הדברים לטובת היהודים שנאמרו בדרך ההפלגה וההפרזה או שאינם מוכרחים ע"פ תורת הדינים והמשפטים, ויכתוב „חמשים ושנים סעיפים", כעין מכתב להארכי־הגמון אוריאל במאינץ בתור מלואים לתשובתו בדבר ספרי היהודים (18 אויגוסט 1511).

עוד מעט ונגלה בקהל ספרו להשיב דבר לשוטניו, אשר זכה לשם בתולדות הדור ההוא, וקבע לו מקום בספר דברי הימים להתקופה הראשונה והקדומה להריפורמציה שבאה ונהיתה חמש עשרה שנים אחרי כן. שם ספר־התוכחה הזה: „ראי העין" (Augenspiegel). תכלית הספר היתה רק להוכיח פחזותו ונבלותו של פפעפערקארן ובני סיעתו אשר שמו דבריהם בפיו, למען ידע כל קהל עם האשכנזים את מזמותיהם ונכליהם. אך, מבלי אשר חפץ וכון לזה, גלה בדרך הלוכו את כל מגרעות הזמן אשר דבקו אז בהכנסיה הקתולית. הספר הזה סלל דרך להריפורמציה של ליותיר וקלווין שבאה אחריו, והיה מאורע נכבד ורב עלילה. ספרו של רייכלין כתוב מפורש נגד פפעפערקארן וערוך נגד הדומיניקיים בקולוניא התומכים בידו.

ספרו של רייכלין „ראי־העין" ערוך אל כל האנשים „יהיו מי שיהיו, בני כל מפלגה ומעמד בחברה, אוהבי אמת ושונאי שקר, השונאים את המורים בחצים מאחורי הגדר". בספרו זה יספר רייכלין כל תעלולי פפעפערקארן בגניבת דעת ושבירת חותמות. הוא מוכיח ג"כ, כי בספרי נאצה שכתב פפעפערקארן, הוא מסית את נתיני קיסר אשכנז לעשות מהומה בארץ וקשר ומרד נגד מושליה, להכריח את הטלכים והנסיכים לרדוף באף את היהודים, ועל החטא הזה, לקרוא לקשר ומרד, חיב את ראשו למלך ואחת דתו למות. על כן יש לידון אותו בפניו או שלא בפניו במשפט הנעלם (Vehmgericht). ביחוד המרתה רוח רייכלין ותרגיזהו עלילת פפעפערקארן, כי כתב את מגלת־התשובה להגן על התלמוד בעד מקח שוחד.

בהתרגשות נפש איש יודע תוכתו קרא בנהמת רוחו: „מעודי ועד הנה לא לקחתי מהיהודים אף שוה פרוטה, והאיש אשר ידבר ויכחוב אחרת בכוונה לחלל כבודי הוא איש בליעל ורשע אף אם ילבש אדרת התמימות ככהן ונזיר קרתיזי (Karthäuser). ודבריו אלה כונן על הכהן אשר לפניו התודה הקיסר מקסימיליאן, אשר אמר, כי רייכלין כתב תשובתו ע"ד ספרי ישראל בדיו־זהב. גם על זה התרגז לב רייכלין, על כי נתנו אותו לנבער מדעת תורת הלשון העברית ואמרו שמלאכתו בחבור תורת הלשון העברית נעשתה על ידי אחרים. על זה יתעורר רייכלין בחמת רוחו ויאמר: „היהודי הזה אשר תמול נכנם בברית קדשנו, הוא יורנו דעת בתורת הכנסיה ויאמר, כי אסור לנו להתרועע עם היהודים, שקר הרבר; הנוצרי יוכל להועד עם היהודי בבית המשפט, מותר לשאת ולתת עמהם במקח וממכר, לתת להם מתנות ולקחת מהם מתנה, וטותר ללמוד תורה מפיהם; הלא כן עשו חסידי הנוצרים: הקדוש הירונימוס אחד מאבות הכנסיה וניקולי די לירה המלומר הגדול, אשר קבלו תורתם בדעת כתבי הקדש לברית הישנה מפי יהודים. מצות „ואהבת לרעך כמוך" תחייב את הנוצרי לאהוב גם את היהודי והוא בכלל „רעך". פפֿעפֿערקארן יאמר: היהודים נוצרו בתמונת שדי שחת; להפילוסופיה דעת אחרת בזה, ואולם אם אמת דבריו, אז אין פלא, כי הרבה לרבר כזבים, יען כי מלדה ומבטן הוא בן שדי־שחת, ומחלב בת השחת ינק. כהנה וכהנה ישיב רייכלין על נאצות היהודי הבוגד.

מובן מאליו, כי ספרו של רייכלין, הכתוב אשכנזית, עשה רושם גדול במלכות אשכנז, כאשר נראה לראשונה ביומי דשוקא בפראנקפורט, בעת, אשר עוד לא הורגל הצבור האשכנזי לפרסום וחוות דעת בעניני הכלל; אז היו קוראים ומתעננים על כל דברי תוכחות שפתים. ובאמת לא היתה ולא נשמעה עוד במלכות אשכנז, כי שר וגדול בממלכה יתעורר להוקיע נגד השמש תועבות איש נקלה, יען כי הוציא דבה על היהודים. החזיון הזה היה חדש והפליא מאד את כל האשכנזים למפלגותיהם. היהודים גם כן ראו ותמהו, ותרב שמחתם, כי אשר לא פללו ולא קוו ראו עתה בעיניהם, כי נמצא להם בפעם הראשונה אחרי שנות מאות מושיע הרב את ריבם ומלמר זכות עליהם ועל תורתם; הם ראו ושמחו ויודו לאלהים מושיעם בצר להם. ומי זה יוכל להתאונן רעה עליהם, כי מצדם השתדלו להפיץ מחברת רייכלין ולהרבות מספר קוראיה.

יותר מכל הרגיזה מחברתו של רייכלין את הנזירים החשוכים בקולוניא. ובכל זאת היו הם המסייעים להפיצה ברבים. אחד הדומיניקיים, קרא את המחברת בהיותו סועד ביחד עם מרעהו פפֿעפֿערקארן ויהרגו ויתהולל ויקרא: „אל התליין עם המחברת הזאת, אל התליו!" הוא התהלל בציר שלוח מאת הארכי־הנמון אוריאל, וימצא לבו להזהיר את מוכרי הספרים לבלי למכור את המחברת „ראי־העין". אך כמעט כל הכהנים בהכנסיה המאינצית היו „הומאניסטים" ונוצרים נאורים ויכבדו את רייכלין ויתנו צדק לפעולתו, והם הביאו הדבר לפני הארכי־הנמון ויפעלו עליו, עדי הודיע גלוי כי לא יצא ממנו דבר לאסור הספר הזה. תוצאות המעשה הזה היה כי התפרסם הספר עוד יותר ורבו מאד דורשיו וקוראיו. מכל פנות העם מן המלומדים ומהמון הקוראים באו ברכות והודאות לרייכלין, על כי מצא את לבבו לגלות תעלולי האיש פפֿעפֿערקארן והחשוכים אשר שמו דבריהם בפיו.

יוצאים מכלל המשכילים אשר שמחו על מעשי רייכלין היו חבריו המלומדים מגדולי ההומאניסטים שתקעי עצמם ללמודי הספרות היונית העתיקה, ויבטלו בלבם כל דת־קדש וכל רגש אמונה, ויבוו בלבם את תורתם הנוצרית ויבוו גם את התלמוד וספרות ישראל. ההומאניסטים ההם היו: ערזטום מרוטירדם, מוטיאן איש גוֹתא (Mutian v. Gotha) והאציל העשיר והמלומד הגדול פירקהיים איש נירנבערג (Pirkheim a. Nürnberg); המה גנו את מעשי רייכלין אשר הרעיש עולם בשביל התלמוד. הם היו אנשים בעלי הנאה שאין להם בעולמם אלא אהבת עצמם ובשרם; בעצמם התענגו על נעימות ההשכלה החדשה ויתחממו לאורם של ספרי יון ורומא שנתגלו להם בימים ההם, אך לא אבו כי ההשכלה הזאת תפעל בעו תעצומתה על בני הדור לשים קץ להבערות והפראות בתוך הכנסיה והחברה. ערזטום איש רוטרדם גלה דעתו לפני רעהו פירקהיים ויאמר: „את הנבל פפעפֿערקארן לא ינצחו לעולם, יען כי כלו דבה רעה ונאצה ויש לו בעלי ברית הטחויקים בו. בדברי חרפות וגדופים לא נכריעהו, המשכילים הנלחמים בו לא ינחלו כבוד, כי אם ינוצח או ינצח משים הוא חרפה על אנשי ריבו". פירקהיים התרעם על רייכלין, כי בספרו עשה זכר עולם להחציי־יהודי. מוטיאן התרעם על רייכלין, כי הוציא לרשות הרבים דברים הנאמרים בסוד שיח המלומדים בינם לבין עצמם, ובזה הוריד והשפיל כבוד הקיסר, האפיפיור והכנסיה וביחוד את מפלגת הכהונה והחכמה, ויהי דבר „המלומד בן־חורין" הזה אל רייכלין לאמר: „...על כן הנח לנו את האמונה (לאמר: אי־האמונה) ואל תדרוש טובת היהודים ושלומם, יען כי בזה תזיק להנוצרים".

פרק חמישי.

הריב על דבר התלמוד היה לשבולת בין ההומאניסטים וההשוכים.

(המשך)

פּפֿעפֿערקארן דורש בפֿראנקפורט דרשות של דופי נגד היהודים. מזמות הדומיניקים ונכליהם נגד המחברת „ראי־העין" ומחברה. רייכלין מתעורר נגדם לראשונה ברפיון רוח ואחרי כן ברוח כביר. המלחמה נפוצה בכל אשכנז. ספרי הוכוחים. הקיסר מקסימיליאן התיצב כצר נגד רייכלין וספרות ישראל. מחברתו של רייכלין „ראי־העין" נאסרה לבא בקהל. דעת הקהל באשכנז עומדת ליטינו של רייכלין והתלמוד. ספר־נאצה חדש מטערכות הנזירים הדומיניקים על רייכלין ועל היהודים. טענת ספר שכתב רייכלין להקיסר נגד הדומיניקים. הקיסר מקסימיליאן היה להפכך במעשהו. האכשטראפטן בכח משרתו—שופט־הכופרים—הועיד למשפט את רייכלין. המשפט בסנגצא. הארכי־הגמון אוריאל מתערב פתאום בדבר המשפט. הנצחון לפי שעה שנזזל רייכלין ועמו ספרות ישראל. המשפט חובא לפני האפיפיור. רייכלין מבקש את בוניפאז די לאמיש כי ימלין עליו לפני האפיפיור. בית דין הגדול בעיר שפייער ופסק הדין נגד האכשטראפטן. החבורה הדומיניקית קשרה קשר על רייכלין ועל היהודים. ההומאניסטים התחברו יחד נגד קשר הדומיניקים. בני הנעורים באשכנז מתאספים לדגל אולריך פֿאן הוטטען. עלות עמוד השחר על ידי הריב בין בעלי ברית רייכלין ובין הדומיניקים. הדומיניקים קוראים לבעלי ברית רייכלין בשם „תלמודיים". רקטות מזמות ברומא וגאזארים. ישיבה של מעלה בפאריס דנה דין רייכלין לחובה. המחברת „הפעמון לעת הסער". המוטר ראפפ או פפֿעפֿערקארן החדש בעיר הא ל ל ע. „מכתבי החשוכים" והיהודים. גזרת הגרוש על יהודי פֿראנקפורט.

ה"א (רס"א—רס"ו=1511—1516).

כאשר נתפרסם בעולם ספרו של רייכלין „ראי־העין", המחייב את הדומיניקים ומזכה את ספרות ישראל, החלה מלחמת האור והחשך. מיום ליום הלכה המלחמה הלך והתגבר, ותהי למעשה רב עלילה וגדל התוצאות להעם האשכנזי והחברה הנוצרית אשר באירופה התיכונה. בימים ההם היתה יד החשוכים רומטה, ועל כן לא החרישו לדברי רייכלין במחברתו: עלילות פפֿעפֿערקארן היו עלילותיהם, והמה שמו דברי נאצותיהם בפיו, והנה נמצא איש, אשר מלא לבו אותו לשום לאל כל מזמותיהם, להכחיש את דברי הקללה והחרם אשר שמו על התלמוד וגם נועז לאמר, כי ידיעת התלמוד נחוצה בפנים ידועות ללמודי התורה הקתולית, כי עול ורשע הוא לרדוף את היהודים וכי נכון לאהוב אותם. מה רבה עוות הפנים של האיש הזה! ומה גדול חלול כבוד הכנסיה הקתולית בעיני החשוכים! או עבר עליהם רוח

קנאה הוללה, ובחמתם וקצפם גדשו הסאה, ועל כן ירו חציהם מאיש ריבם והלאה, זיסכלו כל מועצותיהם.

הכהן הדרשן דמתא בפראנקפורט פיטר מיער שהוברנוהו למעלה, בראותו, כי חפצו לאסור את מחברתו של רייכלין לבא בקהל, עלה בתהו, הוסיף עוד עשות דבר, ויודיע מעל הבמה ביום הראשון, כי בערב יום חג שלהם שחל בשבוע זה ידרוש פ' עפֿערקארן נגד מחברתו של רייכלין וינלה רעת היהודים והתלמוד, ועל כן תבא קהל עדתו לשמוע דרשת פ' עפֿערקארן. בזה קלקל הכהן הקנאי הזה בעצמו את מחשבתו. פֿפֿעפֿערקארן היה מעורר גועל נפש במראהו; חזות פניו היו של איש יהודי, במדברו היה נלעג לשון ולא יכול דבר כן בלשון אשכנזית, בתנועותיו ובדבריו היה מעורר שחוק בכל שומעיו. מלבד כל זה היה אסור לאיש שאיננו כהן ושהוא נשוי לעבוד עבודת הכהנים ולדרוש מעל הבמה בבית הכניסה. שנים מועטות לפני זה נידון לשרפה רועה אחד הדיוט ואיש תמים, על כי דרש בבית הכניסה. לבלי לעבור על החק הזה דרש פֿפֿעפֿערקארן לא מעל הבמה, כי אם ברחבה שלפני בית הכניסה בביאה. דרשתו העירה רק שחוק השומעים וילעיגו וילעיבו בו. אך לא לנחול כבוד היתה כוונת פֿפֿעפֿערקארן, כי אם לעורר שנאה ומשטמה בלב הנוצרים על היהודים ועל המלמדים זכות עליהם ועל ספרותם.

אך כל זה היה כתגרה לפני המלחמה. הנזירים הדומיניקיים אשר נלחמו עד אז בסתר פנים החליטו להסיר המסוה מעל פניהם ולצאת המערכה למלחמה גלויה. לאחד מחבריהם ארנולד איש טונגירן נמסר ספרו של רייכלין לבקרו אם לא נמצאו בו דברי מינות, והוא ברק ומצא בו כפירה בדת הקתולית במדה מרובה. אז ערך אחד מחבריהם (אולריך פ. שטיינהיים) מכתב אל רייכלין, שבו ישים על פניו מסוה התמימות, ויודיעהו, כי אחיו הנזירים נפלגו בדעותיהם: יש האומרים לדון רק את ספרו המלא מינות בשרפה, ויש הדורשים להעלות גם את המחבר לגרדום לדון אותו במשפט הכופרים. המכתב הזה נכתב לאיים על רייכלין, וגם עשה את פעולתו, כי פחד וערדה אחזו את רייכלין. והפחד הזה לא היה רק ממרך לב; כי בימים ההם היתה יד הנזירים הדומיניקיים תקיפה יותר מהקיסר והאפיפיור. נודע הדבר כי האפיפיות אלכסנדר הששי היה גבר עשוי לבלי חת ולא שב מפני כל, והאב הקדוש הזה היה אומר: נוח לו להרגיז לב מלכים אדירים, מהתגרות באחד הכומרים הקבצנים אשר תחת אדרת הענוה יסתירו עריצות נוראה. הסופר אמיץ הלב, אולריך פ. הוטטען היה אומר: אם לא ימצא דבר חן בעיניהם, מיד נראה מצחם מהטלא קמטים קמטים, הם לוטשים עיניהם, מרימים חוטמם וקוראים: „על האש, על האש!" אין פלא, אם רייכלין, איש חפץ מנוחה, שכבר היה אז קרוב לששים ושאף לנוח מעמלו לעת זקנתו, היה מתירא מהקנאים, אשר באש נשפטו תמיד ויאמר לנטות הצדה מפניהם.

ימים מועטים אחרי קבלת המכתב שלח רייכלין מכתב־התנצלות להכהן הממונה על בקרת ספרו לארנולד מן טונגירן. שם המתיק סעד מרורות משפטיו בספרו „ראי העין", ויצדיק נפשו לאמר: מעולם לא פסק הלכה בעניני הכנסיה, יען איננו כהן, ורק חוה דעתו בדבר התלמוד, ולא ידע כי דעת אחרת בזה לישיבה של מעלה אשר בקולוניא; את משפטו הגיד כאשר עם לבבו ולא עלה על דעתו להלבין פני איש

יהיה מי שיהיה, על כן, יבקש, לבלי התרעם עליו אם נטל רשות לעצמו להשיב דבר כאשר נשאל לחוות דעתו בענין דתי. רייכלין יבקש ויתחנן, כי יוכיחו לו אשר טעה ואז נכון הוא להודות על שגיאתו. אל אוהבו משכבר הימים להפרופיסור הדומיניקי קונרד קולין (Conrad Collin) ערך גם כן מכתב, כי ילמד זכות עליו ועל ספרו לפני המורים הכהנים בקולוניא. בהמכתב הזה נועז רייכלין להטיל דופי בהכהן מורה יאקב האכשטראטען. כי הכהן הזה וחבריו עזרו לפפֿעפֿערקארן בחבורי הנאצה שכתב, וגם יאמר, כי הדומיניקים הם כפויי טובה, יען כי רבות עשה הוא (רייכלין) עד הנה לטובתם.

שני ירחים עברו והדומיניקים הקאֶלניים לא השיבו דבר בכוונה, למען יהיה רייכלין שרוי בין תקוה ופחד, וישפיל עצמו לפניהם ויכנע להם ולדעותיהם. בראשית חדש יאנואר לש' 1512 הגיעו לו שני מכתבים: האחר כתב אופיצילי מאת הישיבה (פֿאקולטאֶט) בעצמה בדברים קשים, והשני מאת קולין, בדברים רכים—והמה פתיחות. הישיבה תביע לו את תלונתה, כי הוא יצא לשטן להקיסר ורצונו לשרוף את ספרי ישראל, ובזה הסיר דעה מעל היהודים ונתן להם היכלת להוסיף חרפות וגדופים על התורה הקתולית ועל כל קדשיה. לולא טונגירן וקולין אשר דברו עליו טובות, כי אז היו מותחים עליו גזר דין יותר קשה; אך עתה הם נבנסים עמו לפנים משורת הדין, והנם דורשים ממנו, כי יסיר בעצמו את אבני הנגף והמכשולים, אשר שם לרגלי המאמינים התמימים, ויוכיח בראיות יותר צורקות וחזקות את ישר משפטו על התלמוד, או יודה על אשמתו, ובבן מקשיב להכנסיה הקדושה יבטל דעותיו הנפסדות ויתודה עליהן ברבים. קולין יוסיף על דברי חביריו, כי עליו להכיר את היסוד הגדול, שכל הכנסיה הקתולית נשענת עליו, כי בעניני דת ואמונה המשפט רק לכהנים שומרי משמרת הקדש, והאיש הפשוט לו גם יהי מלומד ומוחזק למאמין אין לו המשפט לחוות דעתו בהם. קולין יוהירהו גם כן, כי רעה נגד פניו: הכהנים המורים לא יאחרו מפרסם את פסק דינם, ובבן תשועת נפשו מסורה בידי הנזירים, ואם הם יזכוהו בדין אז לא ימלא לב איש לחייב אותו.

ורייכלין לא אֶחר להשיב על שני הכתבים האלה (27 יאנואר 1512) להישיבה של מעלה ולקולין ידידו מלפנים, והודה לשניהם על התנהגותם עמו במדת החסד; הוא מורה לדבריהם, אשר כאיש שאיננו משמש בכהונה ושנשא אשה זה שתי פעמים, הוא נבער מדעת עניני האמונה; הוא גם מסיר ממנו החשד כי אוהב הוא את היהודים ודורש טובתם ושלומם. אך בכל זאת עומד הוא בדעתו בנוגע לספרות ישראל והתלמוד, ולא יוכל לחזור מדבריו שאין בהם ריח מינות וכפירה; רק דבר אחד יוכל לעשות: לשוב ולכתוב אשכנזית את מחברתו ע"ד ספרות ישראל שכתב בלשון רומא. ובבן יבקש מאת כומרי הדומיניקים, כי יראו לו את המקומות שנראו להם ככפירה בספרו „ראי־העין", ואז יוכל להוכיח ישר משפטיו או להודות כי טעה ודבר דברים אשר לא כן.

אז אמרו הדומיניקים לשום קץ לדברי השאלות והתשובות, וישלחו דברם (24 פֿיברואר) אל רייכלין לאמר: כי יבער את כל ההעתקות של ספרו „ר א י ה ע י ן" שנכתב ברוח אהבת ישראל וספרותו, וישגיח אשר לא יביאו מוכרי הספרים את ספרו זה ליומי דשוקא בפראנקפורט, ובכלל ישים לאל את דבריו בספרו. אז יראו כל הקהל,

כי קתוליק נאמן לתורתו הוא ושונא ישראל ותורתו בכל לבו. ואם לא יעשה כדבר הזה ויועידוהו למשפט לפני שופטי-האמונה בקולוניא וירשיעוהו במשפטו. עוד הפעם היתה אליו עצת קולין, כי יקבל עליו דין הדומיניקים, ואם לא ותהיה בו יד הקנאים האלה לרעה, והוא, קולין, לא יוכל עור עשות דבר להצילו מידי משופטיו.

ויהי כאשר הסירו הקנאים את מסוה התמימות והידידות, ויסר גם רייכלין את מסוה הענוה מעל פניו, ויראה כאיש אמיץ לב אשר לא יחת מפני קנאים-מהבילים, כאיש אשר כבודו יקר לו ודעותיו לא ימכור בגלל אהבת כהנים מלאים חמת קנאה הוללה. וישב דבר לראשי הישיבה של מעלה בקולוניא לאמר: את הספרים מחבורו „אויגענשפיגענעל" לא יוכל לקחת מידי בעליהם, אחרי כי קנין כסף מוציאם לאור הטה. הוא לא ידע מה לדבר עוד אל הנזירים למען הפיק רצונם לו גם היה חכם פי שנים ברוחו של דניאל לפתור חידות סתומות. את תשובתו להקיסר ברומאית ישוב וידפים אשכנזית. במכתבו לרעו מלפנים קולין יאמר רייכלין: אם הוא הניא את הדומיניקים משרוף את ספריו, אז הם, ולא הוא מחויבים להודות לו (לקולין). מחמת הנזירים וקנאתם לא יירא ולא יחת, כי אנשים חכמים וגדולים ותקיפים עומדים לימינו ומחזיקים בידו. אם תפרוץ המלחמה אז ירעו הקנאים לעצמם יותר מאשר ירעו לו, כי הוא ישים לפני הקהל את המשא ומתן של הנזירים התמימים עם היהודי שהטיר דתו ונעשה להם לכלי שרת לחפציהם. „ומה יאמרו הבריות? —ישאל רייכלין—בהודע להם, כי למרות חקי הכנסיה, מצא יהודי טומר ובעל אשה את לבבו לדרוש בבית הכניסה מעל הבמה למען הוציא עלי לעז של מינות. מלבד אוהבי ותומכי מגדולי הארץ יבואו קהל המליצים, המשוררים וסופרי דברי הימים הרבים בימים אלה אשר יחשבוני למורם ויכבדוני וינשאוני, ושמו אתכם ואת ישיבתכם לחרפה וקלסה, וישירו שירי תהלה לכבוד איש צדיק נרדף על לא עול בכפיו".

או פרצה המלחמה בין רייכלין ובין הדומיניקים. כל פשרה בין בעלי הריב לא היתה אפשרית, כי איש לא הבין שפת רעהו. אמנם רייכלין עוד היה מדבר בלשון רכה, ובעבור ירחים אחדים הזר והרפים מאמר בן ארבעים ושנים סעיפים שנספח כבר לספרו „ראי־העין", ושנה מעט פני הדברים לבלי תת מקום לקנאי הדת לפגוע בו. עם זה התאמץ להוכיח צדקתו לעיני כל הקהל, להראות דעת כי חף הוא מעון מינות. אבל בזה לא הרגיע רוח הקנאים, כי אם חפץ רייכלין בשלום, הם שאפו למלחמה. גם הדומיניקים מצדם מהרו להשיב על מחברתו של רייכלין החדשה במחברת נאצה אשר קראו לה בשם: „הסעיפים לטובת היהודים במדה גדולה מאת רייכלין". גם מגלת־נאצה זו היתה רק השנות דברי החרפות והגדופים, העלילות והשקרים של המומר פפעפערקארן והמחזיקים בו. עיקר טענתם היה: רייכלין הוא יודע דת ודין רק בדברים שבין אדם לחברו, ואיך נועז הוא — ההדיוט במילי דשמיא — לדרוש לאומנתם של הכהנים והנזירים, ולחוות דעה בתורת הדת ועקריה; כהדיוט, כבעל־אשה ואב־משפחה הרי הוא עסוק בעניני עולם הזה והבליו, ולא ידע בין ימינו לשמאלו בכל דברי הדת והאמונה, ועל כן עוֹת את הדין וירע לעשות, כי דבר טובה על היהודים. עיקר כוונתם במגלת-הנאצה היתה להוכיח, כי הגיע רייכלין עד גבול הכפירה והמינות, וכי התלמוד הוא ספר אשר משחתו בו ואין לו תקנה אלא שרפה. את המגלה הואת חבר הכהן הטורה

בישיבת קולוניא ארנולד איש טונגירן, וכהן מורה אחר ושמו אורטואין גראציום (Ortuin Gratius), כתב חרוזים סרי טעם להמגילה הזאת, שבהם יקלל את רייכלין כי תהיה אחריתו להכרית.

וכפר מלא נאצה וגדופים כזה הקריש הכהן המורה ארנולד איש טונגירן לשם הקיסר מקסימיליאן, ובפתיחתו על שם הקיסר באר את הדבר אשר העיר לבבו לחבר הספר: הנוצרים רואים כי רייכלין דבר טובות על היהודים, ונפשם תדאב על זה מאד, ותגדל הקלקלה, כי ספרי רייכלין כתובים אשכנזית, ובני העם קוראים אותם, ואמונתם מתרופפת בידם. היהודים לובשים עתה גאות ומתהללים, כי ה' שלח להם את רייכלין לגואל ומושיע להציל את ספריהם מהגזרה הקשה שיצאה עליהם במאמר הקיסר מקסימיליאן. הדברים האלה נבנסו ללב הקיסר ויעשה רצון הדומיניקיים. אפשר הדבר כי עוד הפעם היו ידי אשה באמצע, כי אחות הקיסר קוניגונדה הוסיפה לקטרג לפניו על היהודים ודורשי טובתם, או כי התעבר הקיסר על כל המעשה בראותו, כי הרוחות מתרגשות והמחלוקת הולכת וגדלה. בהיותו בקולוניא (7 אקטאבר 1512) שלח מקסימיליאן פקודה לכל מפלגות האזרחים במטלכה וביחוד לראשי המועצה בפֿראנקפורט, כי ישגיחו אשר לא יביאו לשוק למכירה את הספר הכתוב בידי רייכלין לטובת היהודים, (הספר „ראי העין" עם קונטרס נוסף עליו בשם „להבין ולברר" בן ארבעים ושנים סעיפים—שניהם בלשון אשכנזית), כי אם להחרימם מטעם המלכות, והעובר ממרה הוא את פי הקיסר ועונש יענש. הטעם להפקודה הזאת היא, כי ע"י ספרו של רייכלין המלמד זכות על היהודים, התחזקו היהודים בקשיות ערפם, ויקניאו ויבעיסו לב נוצרים תמימים. המשבילים בעם אשר כבר צפו וראו עד היכן דברי הריבות האלה מגיעים, כי המה אך תגרות לפני המלחמות הגדולות בין האור ובין החשך שכבר נראו אז מתרגשות ובאות, היו שמחים, כי נמצא איש גדול ונשוא פנים אשר יצא נגד פּפֿעפֿערקארן והנזירים החשוכים. הקורפֿירסט והארכי־הגמון בקולוניא פֿיליפּפּ, אשר חפצו היה להיות בשלום עם הנזירים הדומיניקים בעלי הישיבה בעירו ולעשות להם נחת רוח, מהר לפרסם את פקודת הקיסר. וישלח דברו אל הכהנים אשר באיפרכיא שלו, כי יקראו הפקודה מן הבמה בבתי הכניסה וידביקו אותה על שערי בתי התפלה; והטמרים את הפקודה, יענשו בחרם מטעם הכנסיה ויתר ענשים קשים.

אך להגזרה הקשה הזאת, אף על פי שיצאה מטעם הקיסר והקורפֿירסט, לא היו תוצאות גדולות. בהעיר קולוניא עצמה היו לרייכלין אוהבים יותר מאשר להחשופים הדומיניקים, כי לרגלי גאותם ושאיפתם לרדיפות, וביחוד לרגלי קנאתו של נשיאם האכשטראטען היו שנואים לכל טובי העם. בעיר הזאת התעורר הכהן המלומד ומשכיל ראש בית הכניסה הערמאנן איש ניי־ענאר, לעמוד לימין רייכלין והתלמוד, משנאתו להקנאי ההולל האֶבשטראטען, ובה כתב להקיסר: „האֶבשטראטען קשה לטטלכת אשכנז כדבר ומגפה, ולולא הוא, כי אז היה הכל בא על מקומו בשלום. שאל נא את כל מלומדי אשכנז ויאמרו לך, כי על כלם עברה רעתו ועל כלם הביא דבתו רעה". כל חשובי העיר קולוניא וגדוליה עמדו לימין רייכלין וישטמו את הדומיניקים ובעלי בריתם. וסוחר אחד שלא היה מלומד אך פּבּר מאד את רייכלין, ופֿראנץ שטרומס שמו, הרבה לקרא בספרו של רייכלין עד אשר ידע אותו בעל פה; ולמרות

אזהרת הקיסר והקורפּוּרסט היה נושא את הספר בפרהסיא להבעים את הדומיניקיים, ויקש דברו מדבריהם, עדי בחרו להשתמט מפניו בכל עת פּנשם אותו. הנה כן נמצאו מלמדים סנגוריא על התלמוד בין חשובי הנוצרים ומשכיליהם.

והדומיניקיים הוסיפו לנסות כחם להוליך שולל את דעת הקהל. פֿפֿעפֿערקארן (או הלוחשים באזניו) הוציא עוד כתב־פלסתר, אשר בו נתן את רייכלין לאיש נקלה ונבל, רוקם מזמות וחרש משחית ולוקח שוחד מהיהודים. תשובתו הידועה להקיסר וספריו: „ראי העין" המה „ספרי־פסולים". שם המחברת של פֿפֿעפֿערקארן מעיד על תוכנה: „ראי התבערה" (der Brandspiegel). אך יותר מאשר נגד רייכלין ימטיר פֿפֿעפֿערקארן בספרו „בראנדשפיגעל" אש ופחים על ראשי היהודים. במבוא לספר־הנאצה הזה נמצאים חרוזים סרי־טעם להעלות קצף ולהרבות משטמה על היהודים.

בעל המגלה הואת ישפוך בזו ונאצה על רייכלין לאמר: איש נבער מדעת כמוהו, שאינו מבין לקרוא עברית תלמודית בלי סימני הנקוד, ימלא לבו אותו לחלק את הספרות העברית למחלוקותיה, לסוגיה ומיניה; הוא חבר את ספר המלים שלו בעזרת היהודים ובעצמו לא ידע לקרוא בו. פֿפֿעפֿערקארן מרבה לעפּר בעפּר על גדולי ישראל מדורות עולמים; על רבנו משה בן מיימון סמל טהרת המדות וקדושת המחשבות יאמר, כי הוא התיר דמם של הנוצרים ועוד שקרים וכזבים כאלה. בעזותו הוא אומר להתערב ולתקוע כף, כי אם יוכיחו לו אשר שקר ידבר יקבל עליו כל העונשים שישימו עליו. המלשין הזה ידע, כי לא ימצא איש אשר יערב לבו להוכיח שקרותו על פּניו מפּחד הדומיניקיים הקנאים. הוא יוכיח, כי נקי הוא מהאשמה ששם עליו רייכלין, אשר מסית הוא את המוני הנוצרים ביהודים, ותוך כדי דבור הוא מרבה להסית ולהעלות חרון אף ויאמר: אין להמית את היהודים, כי אם להחרים את נכסיהם למוסדות הצדקה אשר להנוצרים: לבתי החולים, בתי הכניסה ובתי מקלט הנזירים והנזירות. עם היהודים הוקנים יעשו כמו שעושים עם הכלבים העזובים השטים בחוצות, ואת בניהם הקטנים יקחו מידיהם בחזקה להטבילם. גם חלילה להחמיץ מצוה גדולה כזאת ולדחות את הדבר למחר ולאחר זמן, כי אם יקיימו עצת פֿפֿעפֿערקאן בלי דחוי ובלי אחור, ואין כל חטא להתנהג עמהם במדה אכזריה כזאת, כי עבדי הממשלה הם והרשות בידה לעשות בהם כרצונה. „עהה", יאמר פֿפֿעפֿערקארן, לא ימצאו היהודים רק בשלש ערים: בריגינסבורג, בוארמס (ווירמייזא) ובֿפֿראנקפֿורט, והיה אם המושלים, הרוזנים וראשי האזרחים ימלאו אחרי עצתו, ועוד מעט ולא ימצא כל יהודי בגבולות כל הממלכה „כטוב וכישר בעיני אלהים על פי התורה הקדושה".

אך פֿפֿעפֿערקארן כבר חדל להיות איש ריבו של רייכלין. אחרי צאת הדומיניקיים למלחמה גלויה על רייכלין, ואחרי שפרסמו נגדו ספר שטנה והוציאו לפעלו את האסור על ספריו, סמכה רק עליהם חמת האיש הגדול הזה ולא אבה עוד לסלוח להם. אז כתב רייכלין ספר בלשון רומא להסיר ממנו תלונות הקנאים וטענותיהם (1 מאַרץ 1513) של „המלשינים" בקולוניא, וישלח הספר להקיסר מקסימיליאן. שם

יבקר בבקרת עזה וחדה את כל תעלולי הנזירים ויגלה על פניהם את כל מזמות תחבולותיהם. הספר הזה נכתב ביחוד לקוראים מלומדים אשר מעל לגבולות אשכנז, אך על הספר נמצאה כתבת בלשון אשכנזית לאמר: „כל האיש הכותב או האומר, כי אנכי, רייכלין, בעצתי שיעצתי בדבר ספרי היהודים, העויתי הישרה, הרי הוא משקר, קל הדעת ורשע משולל כל רגשי כבוד אמת וצדק". אגב אורחא יגע בהספר הזה בפּפֿעפֿערקארן, ויוכיח להקיסר בדברים קצרים, כי איש כפּפֿעפֿערקארן, אשר שבר חותם מכתביו וגלה אותם ברבים כדי להלעיז עליו, הוא איש רע ובליעל ובן־מות. עיקרו של הספר הזה הוא לא לדון דין הגרון (פּפֿעפֿערקארן) כי אם לחרוץ משפט על החוצבים בו (הנזירים הדומיניקיים), לא על ההלמיד תלונותיו כי אם על מוריו בהחבולות חמס, ועליהם ימתח קו בקרת קשה מאד. על ארנולד איש טונגירן ואורטואין גרציום ישיב ידו ויזכיר שמם בפירוש, אך את שופט הכופרים האכשטראטען יזכיר רק ברמז: הנזירים צדיקי עליון בני עולם הבא אלה, הם באמת בני עולם הזה ובעלי הנאה ויקוו רק למצוא שבר בשחד שיקבלו מהיהודים לבל ישרפו את ספריהם; ועל כן גדל קצפם עליו (על רייכלין), כי הפריע אותם ממזמות בצעם ויאמרו לתתו לחרפות ולשים עליו עון הכפירה. הצדיקים האלה אינם מלומדי תורת הדת, כי אם בעלי מלאכה למצוא שבר מעניני הדת (תיאולוגיסטים), „ומי נתן בידכם תישים וחזירים, שבט הרועים ליסר בו גם אותי?". „הצדיקים המדומים האלה הם מלאים גאון ורמות רוח, ובהיות השטן בלבם הם אומרים: נעלה על במתי עב ונדמה לאל עליון". „אתה, אדוני הקיסר, תן להם רשות לקחת כסף היהודים בנפשם שבעם, ואז ירפו ממני. היהודים באו למלכות רומא עוד בימי פומפיום לפני הולדת מחוקק התורה הנוצרית. יוליום קיסר, אויגוסטום וטיבריום, נתנו להם הרשיון לבונן דרכי חייהם על פי חקי תורתם והמסרת אשר בידם; קיסרי רומא הנוצרים: גראציאנום וואלינטיניאנום ותודום (תיאודוסיה) הגדול נתנו להם תורת האזרח להיות שוים במשפטי אדם ומדינה לכל האזרחים; גם הקיסר הונוריום נתן להם חקים להגן על נפשם ורכושם, כלכל יושבי קסריות רומא. אתה קיסר רומא ואשכנז, אתה לבדך נתת רשות להדומיניקיים בקולוניא להועיד את היהודים למשפט האינקוויזיציה שלהם, למלא אמתחותיהם בכסף היהודים, הכסף, אשר גם העריץ עובר האלילים פומפיום בלכדו את ירושלים והמקדש לא אבה לנגוע בו ולא לקח מאוצר היהודים אשר בבית מקדשם. כל עוד אשר אתה לא תגזור עליהם, כי ירפו ממני, לא יחדלו לנאץ את שמי ולתת אותי לפרקליט היהודים ומגינם וכו' וכו'".

כהנה וכהנה ידבר רייכלין בספר הקובלנא הכתוב רומאית אשר הגיש להקיסר. את האשמה אשר שמו עליו הנזירים הקנאים, כי היה לפרקליט היהודים ומנן בעדם, יקבל רייכלין עליו באהבה ויאמר: „הדבר הזה להגן על היהודים למרתי לעשות מפעולת המחוקק, השליחים ואבות הכנסיה, האפיפיורים וכל קיסרי רומא ואשכנז, וכאשר יעשו שופטי צדק תמיד לשפוט את היהודים משפט צדק ולהצילם מידי עושי עולה". ויוסף רייכלין ויאמר: „יודע אני, כי אנשי ריבי יעוררו תלונה עלי יען אמרי: היהודים הם גם כן אזרחים בממלכתנו. הנה כן אניח לאנשי ריבי אלה, כי יחגרו חטות, יחרקו שן, ואנכי אוסיף עוד לאמר: היהודים לא לבד שהם אזרחים, כי אם גם אחינו הם; כן הדבר, אחים הם לא לי לבד, כי אם גם להנזיר ארנולד איש טונגירן,

אחים להדומיניקים בקולוניא, יען כי — אב אחד לכלנו, וכן דעת אחדים מאבות הכנסיה".

בשוט לשונו יכה רייכלין את ארנולד טונגירן על כי יעקם את כתבי הקדש. את הפסוק „מכשפה לא תחיה" הוא מתרגם: לא תחיה פועל־אָון על פני האדמה. ומוציא מזה תורת השמן לאמר: „ובאשר ידוע כי היהודים הם פועלי אָון, כופרים, מחרפים מערכות התורה הקתולית, מלעיבים בכל קדש, מהפכים דברי כתבי הקדש וספרי הכנסיה הקתולית, על כן חובה קדושה היא עלינו לבלי לתת להם מחיה ומקום־מושב בארצנו". על הורת הקנאות הזאת יתעורר רייכלין ובנהמת רוחו יקרא: „חרפה הם דברי־רצח כאלה לאיש אשר יורה תורת אלהים בארץ, חרפה הוא לכהן לשאף לדם אדם!"

על דברי פּפֿעפֿערקארן וארנולד איש טונגרין, כי רייכלין סותר דברי עצמו, אשר כתב באגרתו השלוחה לאחד הפרשים האצילים, יתאמץ הוא להשיב תשובות דחוקות, אך גם יודה, כי הוציא אז משפט מעוקל. בכלל למן העת אשר פרץ ריב גלוי בינו ובין קנאי הדומיניקיים נהפך רייכלין למליץ ישר על עם ישראל. על דבת הכהנים הדומיניקיים, כי היהודים באמרם „ומלכות זדון" מתכוונים למשלת רומא היא קיסריות אשכנז ומתפללים על מפלתה, מביא הוא דברי המשנה במסכת אבות שנאמרו בימי מלכות רומא שהחריבה את בית המקדש והגלתה את ישראל מעל אדמתם: „הוי מתפלל בשלומה של מלכות". בכלל הוא פוסל עדותם של המומרים בימים ההם אשר בשנאתם את בני עמם ודתם מלפנים הם חפצים להוכיח כי שומרי אמונים הם לברית החדשה. את מגלת־ספר זאת להצדיק נפשו מסר רייכלין לידי הקיסר (בחדש יוני 1513), והקיסר קבל אותה ברצון [1].

מגלת־ספר שמסר רייכלין להקיסר ואשר נתפרסמה ונתפשטה אז ע"י הדפוס היתה חץ־מות להדומיניקים. הנזירים האלה היו אז נוראים למלכי ארץ ומפניהם פחדו גם האפיפיורים, ואיש מן העם שאינו לא כהן ולא טלך מצא את לבו להתגרות בהנחשים השרפים האלה במאורתם! על מעשה־גבורה כזאת התפלאו אז לא לבד המלומדים ההומאניסטים, כי אם גם הכהנים הגדולים והקטנים, אשר לא יכלו עוד נשוא עריצות הנזירים ורמות רוחם וגאותם; גם יתר ראשי חברות הנזירים עם שרירות לבם וחפצם להשתרר על הכהנים והעם, היתה דעתם נוחה מהתוכחה והגערה אשר גער רייכלין בהנזירים הדומיניקיים בעלי הזרוע שלקחו להם בחזקה קרנים לשפוך רוח ממשלתם על כל חבורות הנזירים והכהנים; גם השרים היושבים בחצר המלוכה חשבו מחשבות איך להחלץ מגאות הדומיניקיים וחפצם להתנשא לכל לראש ולהתערב בדברים אשר לא להם. המגלה הזאת, בסגנון לשונה הנמלץ, לשון המליצים נואמי נאום בקהל ועדה כציצירו בשעתו, אשר מכל דבר ומכל פתגם נשמע קול איש אמת המתמרמר על עדת דוברי שקר וכזב, ומדבר דברים קשים כנידים בלענ קל, כל המגלה, אף הראיות וההוכחות הלמודיות, שהן נראות לנו אך למותר, היו בטעם הימים ההם ומכונים לחפצם לפעול פעולה נמרצה ועמוקה על הקוראים ולהיות נכנסים אל לבם. והפעולה הזאת חזקה עוד יותר, כי ידעו כל העם אשר

---

[1] Reichlin Briefsend II, מפתב ברונאית שלוח מאת יעקב שפיגעל סופר ונאמן להקיסר אל יעקב פֿאבר (Levèfre); עיין ציון ב' בסוף הספר.

הרבים אינם יוצאים מאת איש מגרה מדנים, כי אם מאת חכם ממיושבי הדעת ואוהב שלום — מאת ר י י כ ל י ן. חבריו ההומאניסטים ראו מעשי רייכלין ושמחו, ורק אחדים מהמה במורך לבם גנו אותו על דברו דברים קשים מאד ובקצף וחמה; ואף הוא השיב להם, כי נקל לאיש ללכת במנוחת נפש לקראת המות מהיות מרמס לרגלי עזי פנים ונבערים מדעת.

אז החלה המלחמה בין רייכלין ובין הנזירים הדומיניקיים בזעף אף ושצף קצף. הקיסר מקסימיליאן, שאליו פנו שני הצדדים במגלותיהם, לא יכול עוד לפשר בין המתעצמים. בכל הסכסוך הזה הראה הקיסר לדעת את רפיון רוחו. הוא שנה את דעתו לרגעים, פעם הטה אזנו לדברי הכהן אשר לפניו התודה ופעם לסופרו איש סודו חבר לחברת ההומאניסטים ויהי הפכפך בדבריו ומעשהו: פעם כתב לרייכלין כי לא יתן לשתקומיו הדומיניקיים לנגוע בו לרעה, ופעם נתן פקודה עוד הפעם להחרים את מ.לת הספר שכתב רייכלין להצדיק נפשו[1]). לאחרונה הטיל על שני הצדדים, כי יחדלו מריב ולא יוסיפו עוד להתוכח (חדש יוני 1513). אך כבר באו דברי הריבות לידי מדה כזאת, שלא היה עוד אפשר לחשות מהם. הדומיניקיים ראו כי עוד מעט ולא ההיה להם כל תקיפות ושררה אם ימחלו הפעם על עלבונם, על כן חבלו תחבולות לנקום באיש עברתם, וכה נלכדו בשחיתותם וילכו מדחי אל דחי.

עד הנה היה בעל השעוריה שופט הכופרים יעקב האכשטראטען כנחבא אל הכלים; את משרתיו עושי דברו: פֿפֿעפֿערקארן, אורטואין גראציום וארנולד איש טונגירן שלח המערכה והוא שם לו סתר פנים; אך מני אז עמד ראש האינקוויזיטורים בעצמו בשורה הראשונה, ובגאותו ובעזותו הוכיח, כי העם וכהניו וגדוליו בקליפת השום בעיניו והוא מושל ברוחם לרמום כל חק ולהפר כל משפט ודת. להציל כבוד החברה הדומיניקית היה דרוש, כי יתחברו כלם כאיש אחד להוציא לפעלו דבר החרם על רייכלין ועל ספרי התלמוד.

הקיסר מקסימיליאן, בכתבו את הרשאתו בפעם האחרונה, לנזור על שני הצדדים, כי יחשו מריב ולא יוסיפו עוד התוכח בדבר רייכלין והתלמוד פרט את שמות המתעצמים: מצד אחד רייכלין ומצד שכנגדו פֿפֿעפֿערקרן וארנולד איש טונגירן; על כן יכלו הדומניקים להתנפל על רייכלין במגלות מיוחסות לאנשים אחרים. בגלל הדבר הזה בקש והתחנן רייכלין לפני הקורפֿירסט הזכסוני פריעדריך, שהיה הטורה והמחנך וגם היועץ בחצר הקיסר, כי יפעול על מקסימיליאן שיגזור גזרת השתיקה על כל איש בדבר הוכוח הזה[2]). חפצו זה לא השיג רייכלין ומגורתו, להיות נרדף עוד יותר, באה לו.

ביום 15 ספטמבר 1513 קבל רייכלין כתב התראה מאת שופט הכופרים האכשטראטען בקולוניא, (אשר לדבריו עשה זאת מטעם נשיא חברת הדומיניקים)[3]

---

1) עיין ציון ב' בסוף הספר.

2) עיין בהג"ל.

3) את שקרותם של הדומיניקים ושל האכשטראטען נראה ברור (וכותב תולדות רייכלין לא שמו לב לזה עד היום). האכשטראטען בהחלו לעשות בקרת ע"ד ספרו של רייכלין מודיע, כי הוא בא בכחו של נשיא הנזירים הדומיניקים בגליל קאלן. (Acta Judiciorum b. Hardt ibid p. 94 b.), ולעומת זה יכתוב

כי יועידהו למשפט בקרת האטונה לבוא בעוד ששה ימים בבקר בשעה השמינית לעיר מאינץ על דבר דרשו טובת היהודים והיותו טריח בריח מינות. על פי הדין לא היה להאכשטראטען כל ממשלה דתית על רייכלין, כי היה הושב העיר קונסטנץ באיפרכיה אחרת ותחת ממשלת הדת של הגמון אחר: נוסף לזה היה כתב ההתראה כתוב בדברים המשפילים כבוד רייכלין. אך בכל זאת שלח רייכלין את המורשה שלו (כי בעצמו לא יכול ללכת מפני זקנתו וחולשתו) לעיר מאינץ להושיט מחאה על המעשה הזה שנעשה למרות חקי הצדק וחקי הכנסיה. ביום הנועד כבר נמצא האכשטראטען במאינץ ונזירי הדומיניקים מסביב לו, ויבחר את אנשי עצתו לשופטים, ובעל הדין היה גם לראש בית דין. קודם זה חבר האכשטראטען כתב אשמה נגד ספרו של רייכלין „אויגענשפיגעל" ונגד התלמוד[1]). והאכשטראטאן בקש ומצא לו בעלי ברית לפני צאתו למלחמה: ימים מועטים לפני זה שלח דברו לארבע אוניבירסטות, כי יבקש את גדולי המורים לחוות דעתם בדבר ספרו של רייכלין „אויגענשפיגעל", ותשובות כלן היו לטובת האכשטראטען וחבריו. ראשי הישיבה אשר בעיר לאָווען בבילגיה חוו דעתם[2]) לאמר: בהיותם נושאים פני האכשטראטען הואילו לשום עין בקרת על הספר „אויגענשפיגעל" וימצאו אותו מלא דעות נפסדות והחלטות חשודות, על כן לא די לאסרהו מבא בקהל, כי אם גם יש לשרפו ולבערו מן העולם.

תשובת ראשי הישיבה וזקניה בקולוניה היתה מובנה מאליה, אחרי כי ראש הישיבה היה האכשטראטען בעצמו. כהני קולוניא הוסיפו לפרש מה שסתמו כהני לאָווען לאמר: ספרו של רייכלין איננו רק מלא דעות נפסדות, כי אם גם דברי מינות, ודרוש להעלותו על הטוקר[3]). — הישיבה בערפורט הודיעה: בדבר ספרי התלמוד וספרות ישראל כבר חותה דעתה כי הם טעונים שרפה, אך עליה להודות כי בקונטרסו של רייכלין לא מצאה דברי מינות ודעות מתנגדות להתורה הקתולית. שלא בכוונה נשתרבבו בו דעות נפסדות, והם הדברים שבהם יהפך המחבר בזכות היהודים, ובכן הספר צריך להיות נאסר מבא בקהל, אבל המחבר נקי, ואי אפשר לדון אותו כמין וכופר בהתורה הקתולית. אמנם הכהן ראש הישיבה בערפורט ושמו מוטיאן (Mutian) שהיה חבר לה„הומאניסטים" התרה בבני הישיבה לבל יסכימו להדומיניקים הקנאים בקולוניא וכי חרפה היא להם לדון לחובה את רייכלין, אך חבריו רבו עליו ויבטלו את דעתו. מוזר הדבר, כי ישיבת מאינץ, שבה היה המשפט הזה, עכבה את תשובתה ימים רבים; אך נאזר בשלשת התשובות יצא האכשטראטען המערכה בגאותו ורמות רוחו ויהי לבו בטוח כי ינחל נצחון על אויביו.

הנש"א הזה עוערהארד איש קלעוע (Cleve) בשם כל החבורה הדומיניקית (בהעתקה מרומית) לאמר: „... האינקוויזיטור (האכשפראטען) הנזכר עשה מעשהו ונתן יד להכישפט הזה לא על פי עצתנו ולא לרגלי פקודתנו ובלי כל עזרה מצדנו". (Friedländer Beiträge zur Reformationsgeschichte, Brief № 14) ובכן אחר משניהם דבר שקרים. את יום ההזמנה לדין יציין רייכלין בעצמו באגרת שלוחה לווימפהלינג (Wimphling) 17 Kal. Octobr. שהוא 15 ספטמבר. ובהספר Acta Judiciorum הנזכר הזמנים מישבשים.

1) במבוא להם' Acta Judiciorum.

2) ביום 28 יולי 1513 ועיין ציון ב' בסוף הספר.

3) 16 אויגוסט בשנה הנ"ל.

האשמה אשר הטיל האכשטראטען על הספר ועל מחברו היתה, כי נמצאים בספר דברים מהפכים בזכות היהודים וריח מינות נודף ממנו, ועל כן מציע האכשטראטען להוציא פסק־דין (Sentenz) כזה: „הס' „אויגענשפיעגעל" מאת רייכלין מלא מינות ודעות נפסדות, מלא אהבה להכופרים היהודים ועלבון להכנסיה הקתולית, ועל כן מוחרם הוא ויש לבערו מן העולם ולדונו בשרפה". מן הפסק הזה יש ללמוד מה רב גם אז ההבדל בין ספרד ובין אשכנז. לו היה המשפט הזה בבית דינה של האינקווויזיציה האספמית והריינים היו מיודעינו האינקווויזיטורים: טורקבימדה, דיצה והקרדינאל קסימינס די ציסנירוס, כי אז לא היו מענים את הדין ויחד עם הספר היו דנים בשרפה גם את המחבר. גם האכשטראטען לא היה רך הלבב ביותר והיה מסכים לפסק כזה; אבל לא מלא לבו אותו לזה, יען ידע אשר אז יתקומטו לו כאיש אחד גדולי העם והכהנים עם השרים והמושלים.

המורשה של רייכלין ערך מחאה נגד הפסק שהציע האכשטראטען, וביחוד על כי היה בעל הדין בעצמו לדין. שופט הכופרים ודייניו לא השגיחו כלל במחאתו, ולא נאותו להצעתו להביא המשפט לפני שופטים שיבחרו להם שני הצדדים; אז לא נשאר לפני המורשה רק דרך אחת לערוך קובלנא לפני האפיפיור ברומא ולעזוב את בית המשפט. ובכל זאת לא בטלו השופטים את ישיבתם, כי אם אמרו לגמור את הדין שלא בפני המורשה של רייכלין, ויעשו רק זאת, כי האכשטראטען לא היה לראש בית דין. על פי פקודה מהקיסר והרשאה מהארכי־הגמון במאינץ, שהשיג האכשטראטען בערמה, הושיב ועד־בקרת מבהנים יודעים להולכים בשיטת טומאש מאקווינא ושונאי רייכלין ושיטתו, והמה מהרו לחרוץ משפט לרעת הנדון. אך לבלי העלות עליהם לעז הצבור, כי שפטו משפט חרם על הספר ועל מחברו שלא בפני הנדון, הרביקו על פתח בית הכניסה הודעה גלויה (26 ספטמבר), להודיע, לא את רייכלין, אלא את כל איש הרוצה לרעת, כי בעוד שלשת ימים בשעה השלישית אחר הצהרים יבאו למקום המשפט לשמוע פסק הדין. ביום המחרת ישבו הדיינים למשפט, ויעשו גביות עדות, וגם הערים היו נזירים דומיניקיים. היום שאחריו היה נועד להשמעת פסק הדין ברבים ממרומי הביטה בבית הכניסה: כי כל איש שיש בידו ספר אחד מספרי ה„אויגענשפיעגעל" ולא ימסרהו לידי שופט־הכופרים מוחרם מטעם הכנסיה. החרם הזה היה נכון להיות חל גם על ספרי התלמוד וכל הספרות הישראלית ואולי גם על ספרי כתבי הקדש בלשון עברית. הדומיניקים מחאו כף, וידמו כי כבר השיגו כל חפצם, אך עוד מעט ואחרת נהיתה.

רבים מישרי לב התמרמרו על דין כזה, שראשיתו היה עול ואון ושנגמר באופן מתנגד לכל סדרי המשפט הנהוגים. בני הנעורים תלמידי ישיבה של מעלה אשר במאינץ, אשר עוד לא נשחת רוחם בפלפולי הסכולסטיקה, הביעו רגשות־תלונה על מעשי עוות־הדין; ורוח בני הנעורים נחה אז על אנשים באים בשנים ונשואי פנים, להודיע גלוי את מחאתם על המשפט המעוקל אשר הוציאה החבורה הדומיניקית. אז נמצאו גם כהנים נכבדים חברי הכנסת (קאפיטעל) של הארכי־הגמון המאינצי אשר החזיקו במעו רייכלין; וביחוד הזקן (דיקן) לורינץ מן טרוכזיץ (Lorenz v. Truchsesz) אשר השתדל לפני האכשטראטען, כי יבטל את הדין שנגמר שלא בפני הנדון או מורשהו וידחה את פסק־הדין האחרון. חפץ טרוכזיץ עלה בידו וגמר הדין נדחה עוד לארבעה

עשר יום. או כתבו כהני הכנסת לרייכלין כי יטהר לבא ליום נמר הדין. הדומיניקיים ראו את אשר לא קוו לראות. הזקן רייכלין בא לבית דין האינקוויזיציה במאינץ, נשען על ידי שני שר־מועצה נכבדים אשר להדוכס הווירטימברגי. כהני הכנסת של הארכי הגמון השתדלו בכל יכלתם להביא את הריב לידי פשרה. אך האכשטראטען לא נאות לכל פשרה עד הגיע יום נמר הדין(12 אקטבר). שופט הכופרים כבר הקדיש קרואיו וישלח פקודתו לכל הכהנים והנזירים להודיע גלוי לכל העם ממרומי הבמה לאמר: „כל איש ואיש, נוצרי או יהודי מחויבים למסור את ספרי ה„אויגענשפיגעל" הנמצאים ברשותם להעלותם על המוקד, והעובר יענש קשה"; מלבד זה הבטיח הכהן סליחה לחטאים במשך שלש מאות יום, לאמר כי לא יענשו על כל חטאותהם שיחטאו במשך היטים ההם, אם יתנו כבוד להתורה הקתולית ויבאו ליום הנועד על הכבר אשר לפני בית הכניסה הגדול במאינץ לראות בשרפת ספרי מינות וכפירה. ובהגיע היום הנזכר היה הכבר הגדול הזה מלא המון אנשים ונשים שואפים לחזות בחזיון יקר כזה והאבים סליחה לחטאים אשר יחטאו כאות נפשם במשך שלש מאות יום. הלוך וטפוף הלכו בשורה שנים שנים נזירי החבורה הדומיניקיית למורי תורת הדת הקתולית בקולוניא, לאֶוועז וערפורט, אשר נקראו לחוות בשרפת ספר המינות. ראש נשיאי האינקוויזיציה האכשטראטען בעל הדין היה עוד הפעם לראש בית דין. כבר הובנה המדורה וכבר עמדו הכהנים על דוכנם לקרוא חרם על הספרים, והנה—ציר שלוח בא מאת הארכי־הגמון אוריאל.

כהני הכנסת והזקן (דקן) טרוכזיץ הוכיחו להארכי־הגמון את רשעת לב האכשטראטען וחבריו, אשר לא אבו לשמוע לדברי המצדדים לשלום ופשרה; ואז גזר הארכי הגמון לרחות הוצאת נמר הדין לפעלו. הכהן הגדול הזה לא נטר בלבו כל קנאה ושנאה דתית להיהודים. הוא נתן רשות להיהודים, אשר גרשו מהארכי הגמוניא שלו על ידי הדוכסים הכהנים הגדולים שקדמוהו, לשבת בכל הערים והישובים אשר בהגמוניא מלבד העיר מאינץ. ימים מועטים לפני המאורע שאנו מדברים עליו (בחדש יולי 1513) מנה הארכי הגמון איש ושמו ביופוס, שהיה גם רופא, לרב על כל היהודים אשר בהגמוניא שלו; ויצוהו לקבוע דירתו בעיר וויעזענוי בקרבת מאינץ. להרב הזה נתן הארכי־הגמון העז והמשרה לדון ולהורות על פי דיני תורת ישראל, ליסר את העבריינים ובכלל לעשות כל דבר הנעשה על ידי רב גדול להיהודים[1]). אם גם בהועד שקבע הארכי הגמון לבקרת ספרי ישראל, לא חוה דעתו לטובתם, הנה לא עשה דבר לרעתם. לעומת זה התעבר על כומרי קולוניא על הנהגתם עם רייכלין שלא על פי שורת הדין. על כן שלח דברו במכתב לחברי הועד מהארכי־הגמוניא שלו, כי ידחו את פסק הדין לחדש ימים עדי יחקר דבר, ואם ימאנו לעשות מצותו הרי הוא מעביר אותם ממשרתם בתור שופטי האינקוויזיציה וכל מה שעשו עד כה בטל ומבוטל. בפנים נועזים מפיקים המהון שטעו הנזירים את דברי הכתב הזה, המבטל את כל מעשיהם והחבולותיהם עד היום, מפורש יוצאים מפי סופר־המשלה אשר להארכי־הגמון. האכשטראטען מצא את לבבו לדבר דברים נמרצים נגד הכהן הגדול, אך חבריו הנזירים נסוגו אחור כמתנגבים ובני העם הנאספים לענו להם. גם נמצאו אנשים

---

[1]) Gudenus, Codex Diplomaticus IV p. 580

שקראו בחמתם: „טוב ונכון היה להעלות את „האחים" האלה על המוקד, יען אמרו לשום חרפה על איש ישר (רייכלין)". עור הפעם נסה האכשטראטען לנקום נקמתו ברייכלין, ויפצר בראשי הישיבה של מעלה לכהנים במאינץ, כי יחוו דעתם בכתב על שאלתו בדבר רייכלין וספריו, וגם הם מלאו אחרי חפצו ויודיעו גלוי, כי הספר מלא דעות נפסדות, ודברים שיש בהם חשש מינות (13 אקט. שנה הנ"ל)[1]. אחר כן דרש האכשטראטען, להביא הסכסוך לפני האפיפיור, בעוד אשר השיב ריקם פני רייכלין, בהציעו לפניו כואת; אך אחרי כן נועץ הנזיר הדומיניקי ויחדל מחפצו זה. ובכן יצא רייכלין כמנצח במלחמתו את משטיני היהודים והתלמוד.

וכגבור מנצח פארו אז את שם יוחנן רייכלין כל טובי החכמים ה„הומאניסתים" הערמאנן פֿ. בושע, השליח המבשר תורת ה„הומאניזמוס", (כאשר יכנהו דוד שטרוים) ואולריך פֿ. הוטטען, וזה האחרון שר שיר־נצחון לכבוד רייכלין.

דעת לנבון נקל, כי גם היהודים השתתפו בשמחת ה„הומאניסטים", בשמעם אחריה דבר המשפט במאינץ[2]. לו קמה עצת החשבים וספרו של רייכלין „אויגענשפיגעל" נשרף ברבים, אז לא היתה עוד תקוה, כי ימצא עוד נוצרי אחד אוהב ישראל אשר ידבר טוב עליהם ועל ספרותם, מיראתו לבל ישיאו עליו עון כפירה. אם אמת הם דברי הדומיניקים אשר יספרו לאמר: כי נאספו רבני ישראל מכל קהלות אשכנז לאספה בעיר ווירמיזה, ויחליטו, כי מפלת הדומיניקים בריבם עם רייכלין היא ראשית מפלתה של ממשלת האפיפיור, אם אמת הדבר,—הנה צפו וראו הרבנים את העתידות מראש. הדומיניקים יוסיפו לספר, כי רייכלין היה לו משא ומתן בסתר עם הרבנים. בעת ההיא השיג השתדלן רבי יוסף יוסילמאן פריוויליגיה מן הקיסר, כי כל היהודים באשכנז עומדים רק תחת ממשלתו לבדו, והפריוויליגיה הזאת היתה מכונת להצילם מנגישות הדומיניקים והמומר פֿפֿעפֿערקארן (1513)[3].

אך באמת עוד לא הגיעה העת לרייכלין לשמוח בנצחונו על אויביו ואויבי היהודים. הקנאים נכנעו לפי שעה, אך תבוסתם לא היתה שלמה. ורייכלין ידע את זדון לבם, כי לא ישקטו במכונם ועוד יוסיפו להרגיזו ולהדריכו מנוחה יתר רב מאשר בתחלה, על כן מהר גם הוא להגיש משפטו עד כסא האפיפיור. אך בצדק פחד רייכלין לבל יעוותו גם שם את דינו; כי מערכות הכהונה ברומא נטו אחרי הבצע ויטו משפט. על כן פנה רייכלין במכתב כתוב בלשון עברית אל היהודי רופא נפש האפיפיור ליאון העשירי בוניט די לאטיש, ויבקשהו כי יפעול להטות לב האפיפיור לטוב עליו[4].

האפיפיור ליאון העשירי, מבני הדוכסים חנאורים לבית מידיצי, אשר עליו אמר אביו, כי הוא החכם מכל בניו, עלה אז לשבת על כסא כהונתו. הוא היה אציל מתנהג בנשיאות ופנה לבו יותר לשאלות מדיניות מאשר לשאלות האמונה; וממרום שבתו

---

[1] עיין ציון ב' בסוף הספר.
[2] Pfeferkorn Defensio Contra famosas. J. 4 b.
[3] Actenstück d. Frankfurter Stadtarchivs, Revue d- Et. J. XVI 104
[4] עיין ציון ב' בסוף הספר.

הביט בבוז על דברי הריבות בתורת הדת, ויהיו בעיניו כשחוק ילדים. הוא שם לבו, איך לכונן ארחותיו עם שני בתי המלוכה המתעשקים זה עם זה: בית האבסבורג ובית וואַלוּאַ, באופן שלא יבוא נזק לעניני הממשלה הארצית של האפיפיור. ולפני אפיפיור בעל דעות חפשיות כאלה הציעו לחרוץ משפט, אם מספרו של רייכלין „אויגענשפיגעל" נודף ריח מינות ואם לא חטא רייכלין באהבה יתרה להיהודים. אך ליאון העשירי, אשר ביתי כהונתו התלקחה בכל אירופה מלחמת הרעות בעניני הדת, היתה ידיעתו מעטה מאד בשאלות הדת, ובכן היה נכבד מאד איך יציעו לפניו את דברי הריבות בין הנזירים הקנאים ובין רייכלין. על כן פנה רייכלין בכתב אל רופא נפש האפיפיור בוניטו די לאטיש לאמר: „... מחלה אני פניך הנעימים, מאחר ששמעתי (כי) מעלת כבודו תמיד בחדרי הפיפיור, אף כי גופו הקדוש נתן ביד חכמתך, מבקש אני ממעלת כבודך שתשתדל לי מאת קדושת הפיפיור שלא תהי להם יכולתם או רשותם להכריחני לבוא לפני דין אחר חוץ משופטי מדינתו כמו שנמצא בחוקים וניומוסים שלנו, ואם אחר כן ירצו לבא לפני קדושת ארונינו הפיפיור לכל אני מזומן להשיב להם ולישר דבר על אפנו...". וכוונת רייכלין היתה כי בירור הדין שנית לא יהיה בקולוניא, כי שם בלי ספק היה יוצא חייב בדינו. במכתבו זה מבאר רייכלין להרופא בוניט את כל תהלוכות המעשים, כל תעלולי פפֿעפֿערקארן וסייעתו נגד היהודים והתלמוד ואת כל עמלו שעמל הוא עד היום להציל את התלמוד משרפה. לו בא אז המכתב הזה הכתוב עברית בידי הנומרים הדומיניקים ולו ידעו לקרוא אותו, כי אז היתה בידם ראיה ברורה ומוכחת, כי אמנם רייכלין הרשיע לעשות ואוהב הוא את היהודים ותורתם, כי בהמכתב הזה הוא מודה בדברים, שבפרהסיא היה מבחיש אותם.

נקל להבין, כי לא אַחר הרופא היהודי להשתדל לפני האפיפיור ככל אשר בקש ממנו רייכלין. כנראה מאתו היתה נסבה כי מהר האפיפיור (ביום 21 נובימבר 1513) לשלוח פקודתו (Breve) להההגמונים בשפייאר ובוירמייזא לשפוט יחד או כל אחד לבדו בין רייכלין ובין הדומיניקים, ואין הרשות לאחר להתערב בדבר, ושני הצדדים מחויבים לקיים פסק הדין[1]. ההגמון בוירמייזא היה דאלבערג ידידו של רייכלין ולא אבה לקבל עליו הדיינות הואת; על כן הושיב ההגמון משפייאר, גיאורג הצעיר עוד לימים והוא גם פפֿאלצגראף ודוכס באבאריה, שני שופטים, והם טומאש מן טרוכזיץ ושוואלבאך, והם הועידו את שני בעלי הדין לבא לבית דינם לשפייער במשך חדש ימים (20 דיצימבר). רייכלין בא ליום הדין בלויית דורש משפטו (פראקוראטאר) ואוהביו, אך האבשטראטען בסמכו על הקיפותם של הדומיניקים לא בא ליום הדין אף לא שלח מורשה במקומו כחק. הוא נתן אותות בזו על ועד־השופטים, על ההגמון ועל האפיפיור בעצמו. לראשונה המשיכו השופטים את הדין בימי שלשה ירחים. הדומיניקים מצאו און בנפשם לעבר על אמר האפיפיור ולמרות עיני כבודו, נשענים על פסק הדין במאינץ (שלא נתפרסם ולא היה לו כח מעשה בית דין) ונגד החלטת האפיפיור למסור הדין ההגמון בשפייאר נועזו לשרוף ברבים את ספרי רייכלין ברחבה

---

[1]) הדברים מבוארים בפרטות בס' Acta Jud. אצל Hardt בהנ"ל מעמוד 98 עד עמוד 116. בכתבי רייכלין גם אצל פֿרייזדלאָנדער. № 5 Beiträge etc.

של עיר קולוניא (10 פיברואר 1514). האכשטראטען התנצל אחרי כן כי לא ממנו, כי אם מאנקווייזיטור אחר יצאה הפקודה בדבר שרפת ספרי רייכלין [1]. והדומיניקים העיזו ללכת עוד הלאה, כי מלאו ידי איש ימינם פפֿעפֿערקארן, להדביק פסק־הדין שנתן במאינץ להרשיע את רייכלין על פתחי בית־דין שבשפייאר, וברוב עמל השיג רייכלין חפצו, כי יגערו הדיינים בנוזיפה בהנבל הזה. לאחרונה, כאשר פרסם רייכלין שתי מחברות בלשון אשכנזית ע"ד המשפט הזה, התעשת ההגמון בשפייאר לעיין בהמשפט הזה ולגמור את הדין [2]. וגמר הדין היה בכללו לטובת רייכלין: הספר „אויגענשפיעגעל" נקי מעון מינות וגם לא נמצאה בו אהבה ליהודים יותר מדאי, ולפי זה האכשטראטען הוא מוציא דבה, וע"כ אסור לו להתערב עוד בהענין הזה. האכשטראטען מחויב לשאת הוצאות המשפט (מאה ואחד עשר דינרי זהב) לשלם לזמן הקבוע, ואם לא יקיים הפסק, אז דינו כבומר ממרא שעונשים אותו לראשונה בחרם הקל ובעמדו במרדו מחרימים אותו בחרם החמור.

הנזירים דומיניקי קולוניא חרקו שן, בשמעם את פסק הדין לבשתם וכליתם, אך היו רחוקים להיות ציית דינא, אף כי הדבר יצא משלוחו של האפיפיור. הנזירים הדרשנים בנירנבערג, שרפו בכל זאת את ספרו של רייכלין ברחבה של עיר [3]. בעת ההיא היתה אשכנז קרועה לקרעים ומאד היה קשה להוציא דבר משפט כזה לפעלו בכל מדינות המטלטה; והדומיניקים היו חותרים למנוע את קיום הפסק הזה שהיה לא לטובתם, הם גם שחקו על פסקו של ההגמון משפייאר, ויאמרו כי הוא מעשה נערות (כי היה ההגמון הזה צעיר לימים). את פסק־הדין הזה שהדביקו על פתחי בתי התפלה בקולוניא קרע עז־הפנים פפֿעפֿערקארן [4]. והאכשטראטען לא שם ידו בצלחת, כי מבלי שאול את פי ציר האפיפיור ההגמון משפייאר שלח ישר את מחאתו להאפיפיור וידרוש, כי יסתרו את פסק הדין ויושיבו בית דין חדש אחר. במעשהו זה נשען על הדבר הידוע אז, כי ברומא יענה הכסף את הכל והוא אמר בלבו: „רייכלין הוא עני והדומיניקים הם עשירים על כן יכריע האהב את מאזני המשפט לטובתם" [5], גם ידע

---

1) ובאמת היה אז לשופט הכופרים Dr. Call; במכתב רייכלין לווילק אצל פֿרייעדלאָנדער ע' 29.

2) הזמן 21 אפריל הנזכר באסף הכתבים Acta Judic. p. 111 b. איננו מתיחס לפסק דין הראשון שהוציא ועד־הבקרת בשפיאָר, כי הפס"ד הזה כבר נחלט ביום 31 מאָרץ (Böcking II suppl. 550 f.), כי אם להחלטת הפסק של ההגמון משפייאר עפ"י גמר הדין שלא בפני אחד מבעלי הדברים הוא האָכשטראטען אשר לא בא ליום ההזמנה, ואחרי ההחלטה הזאת היה החרם (Excommunication) נכון לחול על המסרב לקיים הפסק. כתב הפסק הראשון נמצא בידי רייכלין עוד ביום 21 אפריל והוא כותב לאוהבו קוועסטענבערג הדברים האלה: quam sententiam (definitivam) ad te cum praesentibus mitto, ut videas, triumphare veritatem (לאמר: הנני שולח לך בזה את הפתגם (הפסק) (המוחלט) הזה למען תראה כי האמת נצחה). זמן השנה של המכתב מישובש ותחת 1513 צ"ל 1514. גם כתב החשמן שהיה אחרי כן לאפיפיור אדריענוס הרביעי יוכיר פסק דין של שפייאר מיום 21 אפריל 1514 (סהג"ל סימן 28).

3) אגרות רייכלין II סימן 42.

4) אצל פֿרייעדלאָנדער, בייטראנע מסימן 29 ולהלן.

5) פֿרייעדלאנדער, בייטראנע ביטן 9 עמוד 46. רייכלין כותב אל קוועסטענבערג (בהעתקה מלשון דומית): „הנזירים האלה הפיצו השמועה בין העם לאמר: ברומא מקבלים שוחד (נוח לקנות Romam esse venalem); אני עני והם (הנזירים) עשירים, ועל כן יוכלו בכח הזהב להתנגד וגם לבטל כל משפטי...

הכומר הזה, כי בין החשמנים (הקרדינאלים) אשר במסבי האפיפיור יש כאלה הנוטים אחריו ויוכל להשען עליהם, בכל אופן יוכלו לסבב הדברים כי יתמשך המשפט זמן רב, ורייכלין יתרושש מהוצאות המשפט. מלבד זה היו מקוים הדומיניקיים, כי הישיבות של מעלה ללמודי הדת וביחוד—ישיבת הכומרים בפארים יחרימו את הספר „אויגענשפיגעל", ובכן יכריחו את הכהונה הרומאית להסכים להחרם. אז נוסדו יחד כל החשכים אשר בממלכת אשכנז ומחוצה לה לכרות שוחה לרייכלין.

אך במדה הזאת שהדומיניקיים התאמצו להדיח הרעה על איש עברתם, כן הוסיפו אמץ אז גם ה„הומאניסטים" דורשי הדעת וההשכלה האנושית ויהיו כאיש אחד חברים לעדור במערכה נגד החשכים, ותקם ותהי הכתה הרייכלינית באירופה המערבית, אשר תקעו כפם לרייכלין ויעזרו על ידו. דברם היה: „איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק"; „אנחנו כלנו הנמנים לדגל פאַללאַם (אלילת החכמה ומלאכות מחשבת) הננו בעלי ברית רייכלין, כאנשי צבא להקיסר"[1]. כן היה הריב על דבר התלמוד וספרות ישראל לסבת הפרץ בין החשכים ובין הנאורים. להראשונים קראו ארנולדים (Arnoldisten) ע"ש ארנולד מטונגירן ולהאחרונים קראו רייכלינים (Reuchlinisten).

יותר מכלם עדרו במערכה בעד רייכלין בני הדור החדש אשר קם אז בגרמניה, והמצוין בהוכם אורליך פאן הוטטען, אשר הקדיש כל ימי חייו למלחמה עם מורדי האור, וירד נדר גדול ליסד ממלכת חירות הדת והדעת, לקרוא דרור לאשכנז מעגלה הכבד אשר העמיסו עליה כהנים מהבילים ונזירים אבירי לב. זאת היתה העבודה שאליה הקדיש אולריך פאן הוטטען כל ימיו, ולראשונה עמד לימין רייכלין ויהי מגן בעדו נגד צורריו.

אך לא לבד בני הנעורים שבאשכנז עמדו לימין רייכלין, כי גם בין זקני הדור וחשובי האומה וגדוליה רבו המהפכים בזכותו, והם: הדוכס אולריך מוויורטעמבערג וכל שריו, הגראף פאן העלפענשטיין באוינסבורג, ראש בית הבניסה הכהן גראף נייאינאר, האזרחים וועלזער, פירקהיימער ופייטינגער בריגינשבורג. גם באיטליא במערכות הכהונה הרומאית נמצאו מליצים ודורשי טובתו, בין החשמנים ויתר נשיאי הכהונה הגדולה ובהם איושידיה מוויטרבו, חובב הספרות הישראלית. הוא כתב לרייכלין בהגיע אליו השמועה כי יצא פסק דין הכהונה לטובתו, לאמר: „זאת התורה שנתנה לבני האדם באש אוכלה על הר סיני, נצלה מאש לראשונה כאשר נצול אברהם מכבשן האש, ועתה נצלה שנית ממדורת אש על ידי רייכלין. ספרי התורה אשר הביאה אורה לעולם נצולו מאש, ובאבדן התורה הזאת היה החשך נכון שנית לכסות ארץ וערפל לאמים. בהשתדלותנו לטובתך אין אנו מנינים עליך כי אם על התורה, לא על התלמוד כי אם על

שמעתי כי אויבי (מתנגדי adversarii) שמו פניהם אל כסא רומא להמשיך משפטו ולענות הדין ובזה יביאו אותי לידי עניות וכו'.

[1]) קבוצת אגרות רייכלין II, סימן 44.

הכנסיה הנוצרית"[1]. יש להעיר עוד כי כל בני חבורת הנזירים הפראנציסקיים עמדו לימין רייכלין משנאתם את הדומיניקים[2].

אז נטשה מלחמת־הדעות ותעבור גבולות אשכנז, ומקומות המערכה היו עתה בפאריס וברומא. האבשטראטען וסיעתו עשו כל מה שבכחם לבטל פסק בית דין הכהנים אשר בשפייאר על ידי הישיבה של מעלה בפאריס, העליונה לכל ישיבות הכהונה הקתולית באירופא. ועל ידי הכהונה הגדולה ברומא, ובשני המקומות היו להם בעלי ברית קנאים גדולים. ביחוד נמצא אז ברומא אחד קדוש בין החשמנים בירנורדינוס די סנטה קרצי, שאמנם היה איש ישר שפיו ולבו שוים, אך שונא גדול להחכמות, ואחת דבר להכחיד אותן ואת דורשיהן. להכהן הגדול הזה פנו הדומיניקים בקולוניא, ויסובבוהו בכחש, כי היהודים מרבים לקנות את הס' „אויגענשפיגעל" להפיצו בין הקתולים, בכדי להטותם מדרך האמונה, ויפצרו בו כי יביא דבריהם אלה עד כסא האפיפיור[3]. ורייכלין ידע את כל אשר יעשו הדומיניקים, ויהי גם הוא מוכרח לבקש לו שתדלנים ופרקליטים בין נשיאי הכהונה; כי אף אם כבר זכה בדין בית הקבוע מטעם האפיפיור, היה לו לקדם פני הרעה לבל יבטל בית דין העליון שברומא את הפסק. הוא הרבה לבא בבקשה אל נשיאי הכהונה שברומא, אשר ידע בהם כי אוהבים הם את החכמה, כאיש הסוד אשר להאפיפיור קוועסטענבערג, החשמן אדרינוס, החשמן פאן גורק וראש הנזירים האויגוסטיניים איושידיה איש וויטרבו ואחרים[4]. רייכלין חפץ להוביח להאפיפיור ומתי סודו, כי הוא גדול מאד להאשכנזים ודבר לו עם כל רבי הממלכה, וע"כ הוציא לאור אספת מכתבים הכתובים בלשון רומית בסגנון נאה ובטוב טעם. שם הקובץ הזה: מכתבי אנשי שם (Epistolae illustrium sive clarorum virorum[5]), ובתובים בלשון רומית יונית ועברית. המכתבים בלשון עברית כתובים מאת רייכלין למורהו ר' יצחק לואַנץ ומאת רבי יעקב מרגליות לרייכלין (עיין למעלה עמוד 75, 76). שם נמצא גם כתב־מלכות מאת הקיסר פריעדריך השלישי, הנותן כבוד ויקר לרייכלין.

ורייכלין הרבה בשתדלנות ברומא, כי השופטים שיתמנו לחקור דינו לא יהיו מבני המפלגה השוטמת אותו מן הדומיניקנים או מסיעתו של הכומר טומאש מאקווינא[6]. ובאמת הצליחה השתדלנות הזאת והאפיפיור ליאון העשירי מנה לחוקר דין את החשמן המלומד דומיניקו גרימאני (Domenica Grimani). נשיא הכהונה הזה המלומד בפילוסופיה היה ידיד ורע לרבי אליהו דילמידיגו ורבי אברהם די בלמש[7]) וידוע למגן על היהודים; בהיותו ראש לחבורת

---

1) אלה הם דברי החשמן איושידיו שכתב לרייכלין בלשון רומאית ונמצא בקבוצת האגרות מן שנת 1516 II, בסוף הספר.

2) מכתבי אנשים חשוכים Epistolae obscurorum Virorum (II № 18).

3) בייטראָגע, פֿרידלאנדער סימן 27—28.

4) בהנ"ל 2, 4, 5.

5) ביומי חדש מארץ או אפריל 1514 ועיין ציון ב' בסוף הספר.

6) אצל פֿרידלאנדער בהנ"ל בסימנים: 2 עמוד 23; 4 עמוד 27 וכו'.

7) עיין למעלה עמוד 41 ובחלק ו' עמוד 268.

הפראנציסקים היה שונא את הדומיניקים ונוטה אחרי רייכלין ומהפך בזכותו[1]. אין ספק בדבר, כי נמצאו אז ברומא גם יהודים חשובים שהשתדלו בעד רייכלין; אך הם כאחיהם באשכנז השבילו לפעול בחשאי ויעמדו בשורה אחרונה, שלא לתת פתחון פה לשוטניהם ושוטני רייכלין לאמר: היהודים ורייכלין המה בעצה אחת. הכהן הגדול גרימאני שלח כתב הזמנה לשני הצדדים (יוני 1514) ובנשאו פנים לרייכלין מפני זקנתו נתן לו הרשות לשלוח מורשה במקומו, אך על איש ריבו האכשטראטען נזר כי יבא בעצמו ליום הדין. ויבא שופט הכופרים רומאה ואמתחתו מלאה מכתבים לגדולי הכהונה וכסף רב לקנות לב נשיאי הכהונה ולהטותם לחפצו. נשען על כחו זה היה לבו סמוך ובטוח כי יזכה בדינו.

הכח הזה לא היה לרייכלין העני[2], גם רגש טובת הכלל לא שלט או בלב בני הדור שיאספו אוהבי רייכלין הרבים הסכום הדרוש לכלכלת דבר משפטו, וע"כ נוטל עליו לשאת לבדו כל ההוצאות הרבות. אך אם קפצו אוהביו את ידיהם מעזרה בכסף הרבו בעדו שתדלנות וכתבי מליצה. הקיסר מקסימיליאן בכבודו ובעצמו הכיר אחרי כן עותתו וישתדל לפני האפיפיור לטובת רייכלין ויכתוב אליו מכתב לאמר: „רואה הוא עתה, כי נזירי קולוניא יעשו עול ובכוונה הם מעניים את הדין למען כרה שוחה לרייכלין החף מפשע, המלומד הצדיק והישר ונאמן לתורת הכנסיה. כל מה שכתב רייכלין (בזכות ישראל), כתב על פיו (של הקיסר) ורצונו לתועלת הכנסיה הנוצרית"[3]. בין המשתדלים לטובת רייכלין היו: הקרדינאל פאן גורק הנזכר למעלה, הדוכס אולריך מווירטימבערג, הקורפירסט פריעדריך החכם מזכסוניה, אשר שנים אחדות אחרי כן עמד ליטין לותיר נגד הדומיניקים, המארקגרף מבאדען, אשר לפני זה כבר דבר טוב על ישראל, הנגיד על חבורת הפרשים ההגמונים בשטראסבורג, קונסטנץ, וואדמס ושפייאר, המשה עשר ראשי בתי מקלט הנזירים (Aebte) וחמשים ושלש ערים במדינות שוואבין[4]. מכל אלה ראה האפיפיור ונוכח, כי דעת הקהל של בני מרום הארץ באשכנז עומדת לימין רייכלין נגד החשבים הקנאים, ומתחלה נראה, כי קרובה צדקת רייכלין להגלות, למרות הכסף אשר הרבה לפזר האכשטראטען והרעש והזועה אשר העמיד במערכות הכהונה הרומאית. את הדיין האחד בועד־חקור־הדין שהיה נוטה להחשבים, את בירנדינו דיסנטה קרוצי, העבירו ממשמרתו, ותחתיו מנו קרדינאל שהיה ידוע לאוהב רייכלין ודורש טובתו. ושני הדיינים הוציאו פקודת בית דין, כי מעתה הדין מסור רק להם, ואין כל שופט או בית דין או מפלגת כהנים ובעלי ישיבה רשאים להתערב בדבר.

הדומיניקים בעזות נפשם היו מלעיבים בדעת הקהל, בבית דין של הכהנים הגדולים

---

1) ע"ד התיחסות גרימאני אל משפט רייכלין עיין מכתב רייכלין אליו בקבוצת אגרות סימן 14 מעמוד 56 ולהלן.

2) עיין למעלה עמוד 112 בהערה 5.

3) קבוצת אגרות, אגרת הקיסר מקסימיליאן II בסוף הספר.

4) אגרת רייכלין להאפיפיור אצל פריעדלאָנדער בהנ"ל סימן י"ג. בהתשלום לספרו de arte cabalistica. וגם בהם' Acta Judiciorum.

וגם בהאפיפיור בעצמו. על הקארדינאל גרימאני אמרו כי הוא „כסיל אדם"; בהאפיפיור דברו כאשר ידברו בתינוק של בית הספר, ויאיימו עליו כי אם לא ינחלו נצחון ברינם עם רייכלין נכונים הם גם למרוד בכבוד קדושתו ולהתחבר עם ההוסיטים אשר בבוהמיה; גם על הקיסר שפכו בוז בהודע להם, כי דבר טוב על רייכלין במכתבו להאפיפיור [1].

כל תקותם שמו הדומיניקיים אז על הישיבה של מעלה בפארים. אם ראשי הישיבה הגדולה הזאת יחריטו את רייכלין ואת ספרו, או לא ימלא לב האפיפיור אותו לסתור פסק דינם. ובכן השתדלו בכל מאמצי כחם להשיג מאת ראשי הישיבה הפאריסית תשובה וחוות דעת המסכמת לחפצם. אז נמצא להם הכומר הצרפתי, אשר לפניו היה מתודה המלך לודוויג השנים עשר, לפעול על המלך, כי יהיה דברו אל אלופי הישיבה שישיבו תשובה מתאמת לחפץ הדומיניקיים. גם הפוליטיקא, אשר הפרידה בין אשכנז וצרפת, ההערבה גם כן בהליכות המשפט הזה. כאשר נודע הדבר, כי הקיסר מאקסימיליאן מדבר טובות על רייכלין, חשב לודוויג השנים עשר את עצמו מחויב להגן על הדומיניקיים ולהתנגד להתלמוד. והנה על פי שורת הדין לא היו ראשי הישיבה בפארים רשאים להורות הלכה בפני אבי האמונה הקתולית, אשר גור אמר, כי רק מפי דייני בית הדין שקבע הוא ברומא יצא פסק הדין. אך כבר ירד אז כבוד האפיפיור גם בעיני אמוני הקתולים, וע"כ נגשו ראשי הישיבה בפארים אל העבודה לבחון ולבקר ספרו של רייכלין אם נמצאו בו דברי מינות. והבקרת נמשכה ימים רבים, כי היו לרייכלין המהולל בחכמתו אוהבים ומכבדים גם בפארים, וביניהם: רופא המלך קופ (Cope) וה„הומאניסט" יעקב ליפיברי די עטפלי (Jacob Lefebre d' Etaple) שהיה חשוב מאד בין אלופי הישיבה. בגלל הדבר הזה נמשכה הבקרת ארבעה חדשים (מן חדש מאי עד החלת אויגוסט 1514). במשך הימים האלה היו ארבעים ושבע ישיבות למשא ומתן על הענין הזה. בין החברים נמצאו מהפכים בזכות רייכלין, וגם יש שגלו דעתם, כי כל המשא ומתן הוא כנגד חקי הכנסיה והמשמעת להאפיפיור; אך הקנאים נתנו עליהם בקול ודבריהם לא נשמעו [2]. מורי הדת בצרפת שמו להם למופת את המלך לודוויג הקדוש, אשר לרגלי מזמות המומר ניקולי דונין ובפקודת האפיפיור גריגור התשיעי שרף לפני שלש מאות שנה את ספרי התלמוד ברחבה של עיר פארים [3], והלכה למעשה כזאת הכריעה את כף המאזנים

---

1) אגרת הקיסר אל האפיפיור (בקבוצת אגרות ע"ד רייכלין כן 23 אקטאבר 1515) ושם נאמר: „התיאולוגים הדומיניקים הערובים לא יראו גם מחרף אותנו ואת נשיאי מלכת אשכנז".

2) המעשים האלה לעת המשא והמחן בסוד מורי האוניבירסיטה הפאריסית מתוארים יפה בהמאמר Contra Sentimentum Parrhisiense באספת הכתבים של פֿריעדלאָנדער. המאמר הזה נכתב ברוח התול חד ועוקץ כאותה הספירה של מכתבי החשוכים, וכפי הנראה היה מחברו גם כן Crotrus Rubianus. שם יטופר איך יורה הכהן הסלח האקקינטפטים, שהוא גם המלומד שבכל המליטדים בעניני דת ואמונה, דרכי התורה הקתולית. גם רייכלין יחשוב את הכומר הסלח הזה, להאיש אשר אותו פתו נוירי הקדוש דומיננו לקטרג עליו (על רייכלין) לפני המלך. (אגרת לעלליענבאנגן מיום 8 אקט. 1514 בקבוצת אגרות רייכלין, שיצאו לאור בשנת 1875 עמוד 228, № 184), בדברים אלה: „הם משכו לטובתם ויתועלתם את לב מלך צרפת על ידי הכהן אשר לפניו יתודה המלך ועליו הסילו להשתדל, כי יוציאו משפט ספרי לרעה".

3) עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 104.

לחובת רייכלין. ויהי דבר אלופי הישיבה הפאריסית לאמר: הספר „אויגענשפיגעל" אשר נמצאים בו הרבה דברי מינות אחת דתו להשרף באש, וגם יש לכוף את המחבר לבטל את דבריו (2 אויג. 1514). ולא בשו חכמי ישיבה אלה להגיד מפרש, כי יצא מהם פסק הדין לחובת רייכלין, כי כן דרש מהם המלך. לודוויג השנים עשר נער בנזיפה על רופאו קופ, אשר מצא את לבבו לדבר טובה על רייכלין לאמר: „מתיהד הנך גם אתה"[1]. יש אומרים, כי כתב מלך צרפת גם מכתב להאפיפיור ויזרזהו, כי יוציא גזר דין קשה על הספר „אויגענשפיגעל"[2].

מה רבה השמחה במחנה הדומיניקיים, בהודע להם המשפט אשר חרצו על איש חרמם אלופי ישיבה של מעלה בפאריס. הם חשבו כי מעתה ידם על העליונה ובידם להכריח את האפיפיור לקיים דבר משפטם. ולא אחרו הצדיקים ההם לפרסם ברבים את פסק הדין בפאריס על ידי כתב-נאצה חדש שהדפיסו. עוד הפעם היה להם פפעפערקארן השעיר לעזאזל להיות שמו נקרא על כתב־הנאצה שכתב אחד מבני עדתם. שם המגלה הנאלחה הזאת הוא: „פעמון הסער"—(die Sturmglocke)[3]: „סער וסופה על היהודים בני בלי אמון..., סער וסופה על הנוצרי אשר התמכר להם הזקן החוטא יוהאנים רייכלין המדבר טובה על היהודים". אך במעשיהם אלה עברו הדומיניקיים את מצות הקיסר, אשר צוה לבעלי הריב, כי יחשו מריב ונאצה עד אשר יצא דבר משפט מטעם השופטים העליונים; על כן העמיד שר השוטרים את פפעפערקארן לדין על עברו מצות הקיסר. נראה הדבר, כי עוד הפעם התערבה בדבר אחות הקיסר קוניגונדה, כי היא נתנה מכתב-מליצה לפפעפערקארן[4], ובבן נחלץ הנבל הזה שנית מעונש, והדומיניקים, הנשענים על „האחות" שיש להם בבית המלך, מצאו לבם לעבור עוד הפעם על דבר הקיסר ויפרסמו ברבים את תשובות אלופי הישיבות של מעלה בהאוניבירסיטות: לאָווען, קולוניא, ערפֿורט ומאינץ להחרים את ספרו של רייכלין ולדונו כספר מינות[5].

בפעם הואת היתה בקנאים יד המקרה, אשר נתן שם פפעפערקארן לחרפה וקלסה לפני דעת הקהל. יהודי מומר אחד, ושמו פפאף־ראפפ (Pfaf-Rapp) ויש אומרים שנקרא גם הוא בשם פפעפערקארן, נתפש ואשם, ימים אחדים לפני הגלות פסק הדין של ישיבת פאריס, בחטא גניבה מבית הכניסה בעיר האללע. ועל פי פסק הדין של ההגמון אלבירט במאגדיבורג והקורפירסט במאינץ סרקו את בשרו במסרקות ברזל מלובן באש. נראה הדבר, כי אולריך איש הוטטען היה השופט את החוטא הזה. ראו זאת אוהבי רייכלין ויהדרו ויחליטו, כי המומר פפעפערקארן איש ריב ומדון לרייכלין הוא הגנב, והם לא ידעו או עשו עצמם כלא יודעים. וביתים ההם לא היו עוד כתבי העת בכל הארץ, והשמועה שנתפשטה היה קשה לברר את שקרותה. מגלות עפות בלשונות רומאית ואשכנז, בחרוזים ובדבור הפשוט ספרו, כל מעשי האיש

---

1) בקבוצת אגרות II.
2) Pfeferkorn, Mitleidig Klag Bl. G.
3) נדפס בשנת 1514 ועיין ציון ב' בסוף הספר,
4) פפעפערקארן בספר הנאצה: Defensio Contra famosas M. 3
5) Sentimenta quatuor universitatum. Note 2

הנתעב ובסופי החרוזים הוסיפו ההומאניסטים: זאת פעולת האיש החרד על טהרת האמונה הקתולית ורב את ריבה מרייכלין; ובכן מוזהרים הנוצרים מני אז והלאה לבלי האמין ביהודי מתנצר הלובש קנאה כמדו, כי אך ערום יערים להוליך את תמימי האמונה שולל[1].

בין כה וכה ומשפט רייכלין ובעלי דינו ברומא עשה דרכו בעצלתים, כי הרומיניקים הרבו שחר למען המשך הדבר לבלי קץ ותבלה. גם היה קשה על רייכלין למצוא לו עורך דין מורשה מצדו, כי פחדו כל יודעי דת ודין להרגיז את הקנאים הירועים לאנשים שפגיעתם רעה. בעת ששלח רייכלין את הכתבים הדרושים למשפטו אל בית דין הראשון והשני (במאינץ ובשפייאר) הבטיח להציע לפני השופטים את הפריווילגיות של היהודים, למען הוכיח, כי לא הוא היה הראשון לדבר טובה על ישראל, וכבר קדמוהו בזה קיסרי מלכות רומא שבאשכנז והאפיפיורים, אך הכתבים לא הוכיחו צדקת משפטיו. הוא ברוח אהבת הבריות הטפעמת בקרבו החליט, כי היהודים המה אזרחי המטלכה כהאשכנזים, ומה נמצא בהכתבים שהציע לראיה על דבריו? כי אפיפיורים אחדים נתנו להיהודים פריווילגיות, לבלי לנגוע לרעה בדתם ובספרי קדשם וכי הם עבדי בית הקיסר[2]. אך המשפט הזה נתן יד לשונאיהם להחליט: היהודים אינם אזרחי המטלכה, כי אם עבדי בית הקיסר וקנינו, והאדון עושה בעבדיו ככל העולה על רוחו, היום נותן הרב לעבדו פריווילגיה וטחר חוזר ונוטלה ממנו, והרשות בידו לגרשם או להשמידם ומכל שכן שיוכל לבער את ספריהם, ואין זה כלל הפרת חק. אין ספק כי כיוצא בזה היו טענות האכשטראטען. המשפט נמשך ימים רבים. הרומיניקים תרגמו את הספר „אויגענשפיגעל" מאשכנזית לרומאית על פי דרכם, להוכיח להשופטים החשמנים, כי אמנם חרף וגדף רייכלין מערכות הכנסיה הקתולית וירומם על לשונו את היהדות והיהודים. השופטים לא סמכו על תרגומים של הרומיניקים ויצוו על אשכנזי מלומד אחד היושב ברומא לשוב ולהעתיקו העתקה נאמנה, אך בין כה וכה נמשך המשפט יותר וכבר עלו הוצאות המשפט לרייכלין כארבע מאות דינרי זהב[3]) ועוד לא נראתה אחריתו בזמן קרוב. כה אפסה כמעט התקוה לראות את רייכלין יוצא כמנצח בריבו את החשפים טלפני כסא דין האפיפיור ברומא. בגלל הדבר הזה חשבו אוהבי רייכלין מחשבה גדולה

---

1) בשנת 1514 נתפרסמה מגלה עפה בשם: „דיע געשיכטע אונד בשקענטניסם דעם נעמויפֿטען יודען יאָהאַנזען פֿפֿעפֿערקארן, פֿערברַאָנגט אויף דער ס"ט מאריציענסבורג ביי האללע" וגם כן בשם לאטיני: Baptizati Judaei Joan Pf. . . . Hallis assati historia etc. הרהט"ח טבאר באריכות ומוכיח, כי נמצא או יהודי מומר אחר שעשה נבלה ונענש, ובמקרה היה טבמא שמו קרוב למבמא השם של פֿפֿעפֿערקארן ועשו בני סיעתו של רייכלין בערמה לפרסם הדבר, כי פֿפֿעפֿערקארן נדון על מעשה רשע ונשרף וכו'. ומפני שהדברים ארוכים והם רק לבאר פרט קטן מפרטי המעשים ע"ד סכסוכי רייכלין ופֿפֿעפֿערקארן, נמנעתי מהבא ההערה הזאת במלואה. שפ"ר.

2) אצל פֿריעדלאָנדער, בייטראָגע עמ"צ סימן 8 עמוד 44, רייכלין כותב אל קאספאר (ווירט) מיום 18 אקטב. 1514 בדברים אלה (בהעתקה טרומאית) לאמר: „הנני שולח לך גם כתבי פריווילגיות אחדים של היהודים, אשר מהם תראה, כי היהודים במטלכת אשכנז היו נתנים ביטים מקדם מהזכיות אשר בהפריווילגיה שנתן להם האפיפיור, והם לא נלחצו ע"ד דתם ונחשבים הם למשרתים בחצר המלוכה".

3) בהנ"ל № 11 עמוד 49, רייכלין במכתב אל הקארדינאל אייזיבו מיום 10 פיברואר 1515.

להביא הדבר לפני כסא דין גבוה מעל גבוהים—לפני כסא דין הקהל, ואם ממנו יצא רייכלין זכאי בדינו, אז יהיה גם האפיפיור מוכרח להוציא משפטו כאור ולהכיר צדקתו.

אז נחה רוח המליצה על אחד מבחורי ההומאניסטים (כפי ההשערה — קרוטוס רוביאנוס Crotus Rubianus) איש לייפציג ויכתוב ספר בשם „מכתבי האנשים החשוכים" (epistolae obscurorum virorum), אשר נתחבר במשך שנת 1515 [1]) וכמוהו עוד לא היה ספר מצטיין בחדוד ושנינה והתול חד ומר. המכתבים האלה כותבים החשבים איש לרעהו, ואיש מגלה לרעהו מחשבותיו הרעות, גאותו ורמות רוחו, נבליו ושקריו, בערותו ומשובתו. בהמכתבים האלה נגללים לעינינו מראות מעוררים זועה, מראות שנאה ואיבה, קנאה ונקמה, מראה התאוה ההוללה המתעטפת בטלית של קדושה ויראת חטא, וכל זה כתוב בלשון רומאית נשחתה מאד. בשבט פיו ייסר המחבר את כל אויבי רייכלין: את האכשטראטען, את ארנולד איש טונגירן, את פפעפערקארן ועוזריו, את ראשי הישיבה הפארים ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם. את בשר כלם דש המחבר בקוצים וברקנים ולא השאיר בם מתום. בהעביר המחבר תחת שבטו את הנזירים הדומיניקנים לא נמנע לנגוע גם בהקלקולים שבהכהונה הרומאית בכלל.

היהודים והתלמוד היו הסבה הראשונה לדברי הריבות, וכמובן לא נפקד זכרונם גם במכתבי-החשוכים. אחד המורים מציע שאלתו לפני שופט הדת ובוחן הלבבות אורטואין גרציוס לאמר: נקרה נקרה האיש בחברת תיאולוג צעיר אחד ליומא דשוקא בפראנקפורט, והנה שני אנשים עוברים לפניהם, לבושים שחורים עם מצנפת הקפוצינים על ראשם, וירא האיש ויחשבם לכהנים קתולים, ויכרע וישתחוה לפניהם כחק קתולי שומר אמונים. אז העירהו בן-לויתו לאמר: יהודים הם העוברים עלינו, ובחלקו כבוד ליהודים חטא ואשם בחטא משפט-מות (בידי שמים), כי יש בזה משום אבק דעבודה זרה, וגם נותן הוא חזוק להיהדות וכופר בהתורה הקתולית, כי יש לחוש, כי יפקרו הנוצרים באמונתם והיהודים יתחזקו במעותם ולא יאבו עוד להתנצר (כל אלה הם ראשי פרקים מהקטגוריא על ספר „אויגענשפיגעגעל"). כהנה וכהנה יוסיף לספר הכהן הצעיר ע"ד האסונות אשר קרוהו, כי פגש עוד בפרצוף פני יהודי מצוייר על הלוח, ויחשבהו לאחד הקדושים ויכרע וישתחוה ויהפלל לפניו, וכאשר התודה לפני כהנו הסלח, נזיר דומיניקי, היה דברו אליו, כי אשם בחטא משפט מות—ולטהר אותו מעונו אין ביד כהן הדיוט, כי אם ביד כהן גדול, כי באמת שגגה כואת עולה זדון, כי לו השניח היטב להיהודים ובגדיהם הלא היה מכיר אותם בהטלאי הצהוב אשר על בגדיהם לאות־דראון, ובכן העברין האוטלל הזה בא עתה לפני אורטואין גרציוס בשאלה לדעת מה דינו? אם חטא חטא משפט מות, ולכפר חטאו דרוש הגמון וארכי־הגמון ואולי גם האפיפיור בעצמו, או כי עבר עברה קלה וגם בידי כהן הדיוט הכח לכפר עליו ולמחות את עונו? כהנה וכהנה מלאים המכתבים דברי הדודים ושנינה להוכיח בערותם של הנזירים הדומיניקיים. המכתבים מוכיחים שקרות שונאי ישראל שבספרד והכומר אלפונזו די שפינה. על ספרו „מבצר האמונה"

[1]) עיין ציון ב' בסוף הספר.

יאמר בהמכתבים, „מבצר השקר ותורת הקנאות". בדרך הלוכו נוגע בעל „המכתבים" גם בפֿפֿעפֿערקארן ויצינהו ערום לעיני כל הקהל בכל נבלותו ובערותו; גם יסופרו כל תועבותיו אשר עשה, כי גנב ועשה כל מעשים רעים עוד לפני בקשו גאולה בהתמורה.

קול תרועת צחוק עבר בכל ארצות אירופה המערבית למקרא „מכתבי החשפים". השמועה תספר, כי המלומד ערזמום איש רטטירדאם היה אז חולה, כי עלתה מכה בצוארו, ויתנו לו את „המכתבים" למקרא, וירבה לשחוק עדי נבקעה המכה וישב לבריאותו. רבות היו ההשערות על דבר המחבר. רבים חשבו כי הוא רייכלין בעצמו, אחרים חשדו את המלומד ערזמום; אך אולריך פאן הוטטען מצא מענה נכון על השאלה הזאת ויאמר: „מאת ה' היתה זאת"[1].

בימים מועטים נפוצו „מכתבי החשכים" עד כי היו דרוש להוציאם במהדורא שניה ואליה נספחה הוספה בסגנון ה„מכתבים" וצביונם[2]. בההוספה הזאת ישים הכותב דברים בפי האכשטראטען לאמר: „מי יתן ולא החלותי את המעשה הזה; כל איש יצחק לי וירעימני. ברומא יודעים יותר את רייכלין מאשר בגרמניה, חשמנים והגמונים יאהבוהו. לוּ ישבתי ושקטתי במכוני בקאָלן כי אז היתי אוכל ושותה בתאות נפש, ופה ברומא הנני אוכל לחם יבש. גם אחשוב כי מימי נסעי מגרמניה הורע כחנו. רבים הם עתה הכותבים ספרים איש איש כפי העולה על רוחו". והנזירים החשבים בסכלותם לא הבינו לראשונה את כוונת „מכתבי־החשכים" ויאמינו, כי הם הם המכתבים שכותבים אנשי שלומם איש לרעהו, אך לקול השחוק אשר פרץ מפי שונאיהם הנאורים הרגישו כי התל בם בעל „המכתבים", ויחרקו שניהם וימלאו חמה. אמנם פפֿעפֿערקארן והעומדים על גביו עוד נסו לעמוד על נפשם ויוציאו גם הם ספר „להשיב דבר נגד מכתבי החשכים".—אך בדבר הזה עוד נתנו יד להלצנים ללעוג להם יותר.

אך לא עת שחוק היתה אז להיהודים באשכנז. הדומיניקים השתדלו בתוך כך להשיג מטרתם בדרך אחרת ובכל אופן להנקם בעם עברתם—היהודים. ומה בצע היה להיהודים, אם נוצרים נאורים אחדים הכירו כי נעשה להם עול וגלו דעתם זאת ברבים[3]. החברה הנוצרית ברוב מנינה היתה אז מלאה שנאה על תורת היהדות ועל המחזיקים בה. בצדק יאמר אז המלומד ערזמום על בני דורו: „אם רק השנאה ליהודים היא אות־אמונה ודבקות יתרה בהתורה הקתולית—אז הננו כלנו אמוני הקתולים"[4]. על כן הנקל היה לאויביהם להרע להם. פפֿעפֿערקארן היה שוקד להוכיח להאשכנזים, כי רק שלש קהלות ישראל גדולות נמצאות בארץ: ריגינשבורג, פראנקפורט ווירטייזא, ובהפחד שלש הקהלות אלה תטהר כל הממלכה מחלאת היהודים.

אם גם רבים בין ההומאניסטים לא האמינו, כי היהודים האבים לדם

---

1) Est Deusmet, לשון נופל על לשון בשפת רומא.

2) Epistolae obscur. vir. I Appendix (בכלואים) № 7

3) ממכתבו של המלומד הגדול בימים ההם ערזמום מרטירדם אל קפיטו Kapito פיבריואר 1516.

4) בהגיל במכתבו להאָכשפראטען משנת 1519: Si Christianum est, odisse Judaeos, hic abunde omnes Christiani sumus.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הנוצרים, ומחללים קדושת לחם הפנים, הנה כלל העם האשכנזי האמין בהשמועות האלה, והדומיניקים השתמשו בהעלילות האלה לאסון היהודים ורעתם, ועלילה־דם נתעוררה אז בעיר מצער אשר במדינת עלזאס בטיטעלבערג (בשנת ער"ד). כמה יהודים הושמו במאסר ובתוכם השתדלן הגדול רבי יוסיל יוסילמאן מרויזהיים. עי"ז מנעו את ר' יוסלמאן מחפצו לבא לפני הקיסר מקסימיליאן ולהתחנן לפניו כי יגן על היהודים. אחרי שבעה שבועות נגלתה שקרות העלילה והתפוסים יצאו לחפשי. בשנה שאחריה נוסדו ההגמון בשטראסבורג עם אצילי המדינה וביחוד הפרשים האצילים לבית אנדלוי (Andlau) וחברי מועצת האזרחים באוביר־נוי (Obernai) שהיו ידועים מכבר לצוררי היהודים, ויאמרו כלם לגרש את היהודים ממדינת עלזאס. אך אז הצליח לרבי יוסיל יוסילמאן להתיצב פעמים אחדות לפני הקיסר, ועצת שונאי ישראל הופרה[1].

וצוררי ישראל אשר בפראנקפורט ווירמייזא מצאו תחבולה דרושה לחפצם — לגרש את היהודים מעריהם. המארקגראף הצעיר אלבירט מבראנדענבורג, לפנים ההגמון ממגדיבורג, שנודע אחרי כן לגנאי בימי הריפורמציה, נבחר אז לארכי־הגמון במאינץ (1514). הוא היה מתנהג באצילות ועסק בפוליטיקה, ויעזוב את עניני כהונתו לכהני הכנסיה. אלבירט נחשב לידיד ההומאניסטים, אך זה היה רק למראית עין; להיהודים לא שת לבו, אף כי הרשה להם לשוב ולשבת במאינץ[2]; הכהנים זקני בית הכניסה במאינץ מאסו את ההשכלה, ויבחרו להשתעשע בכלבים ובעיופות דורסים, וישאו נפשם לזהב וכסף, ואל המדעים ודעת הספרות העתיקה לא שמו לב[3]. אחדים מכהני בית הכניסה היו ירידי הדומיניקים החשבים אשר בקולוניא, ועל כן היו בעזרתם להחרים את ספרו של רייכלין „אויגענשפיעגעל"; הם עוררו את הארכי־הגמון אלבירט, כי יזמין לאספה גדולה בפראנקפורט את גדולי העם והכהנים, וביחוד את גדולי האזרחים בפראנקפורט ובווירמייזא, להביא עצה איך לגרש את

---

[1]) בספר הזכרון לרבי יוסיל יוסילמאן טרויזהיים בכתב העתי Rev. d. Et. J. XVI 88 6—7 ועיין עוד בכתב העתי הנ"ל XIII 67 f. וליקרת מציאיתו של המקור העברי הזה נביא בזה בלשינו את דברי השתדלן הגדול הזה שעמד או לישראל במדינות מערבית דרומית אשכנז וו"ל: „בשנת ער"ד (1514) נתפשו בני מיטילבערקי (Mittelberg בעלזאס) ואני עמהם על דבר עלילה שקר במזר ושטו אותנו ח' נפשות בשני מגרשות עיר איבורין (Obernai) ענהיים (Enheim) ועבר עלינו שבועים שבעה עד יצא דיננו ומשפטינו לאורה שחזר הגזב' מתעותו להגיד האמת שנקיים היינו. ברוך ה' שלא עזב חסדו. — בשנת עה"ר (1515) נשתלחתי לאדוננו הקיסר (מקסימיליאן) יר"ה בקובלנש (בקובלנא?) על אותו העיר ענהיים וע"י שרי אנדלא (Andlau) וההגמין בגלל עצתם לגרשנו מן המדינה (עלזאס), ובסיבה זאת הוצרכתי לרכוב פעמים ושלש ונרוץ הגלגל שנפל פחד ומורא אשר בהר (?) יקראו (נקראו) לבא ולהשיב התנצלות כנגד הקובלנא שקבלתי עלי פרט כל העיר ענהיים וההגמון ושרי אנדלוא השוה עמנו, והעיר ענהיים רדף (רדו?) עמנו ולא באו ליום המונבל להם בפני הקיסר יר"ה וכו'". — ועיין עוד הקובלנא של השתדלן רבי יוסיל אל הקיסר על אזרחי איבורין והחלטת הקיסר בהרעווי ספר XIII מעמוד 67 ולהלן.

[2]) יצא מכתב־התעודה אצל Schaab בספרו Diplomatische Geschichte der Juden von Mainz S 167 f.

[3]) David Straus, Hutten I. S. 109

היהודים מן הארץ. והקרואים שמעו לקול הארכי־הגמון ויבאו ליום הכסה (7 יאנואר 1516—רע"ו)[1], להאספה הזאת באו צירים שלוחים מהארכי־הגמוניא מ א י נ ץ, פולדא, מהערים: ווירמייזא (ווארמס) פֿראנקפורט, וועטצלאר וכו' ועוד שרים גדולים וקטנים. כלם נועדו יחד בדבר גרוש היהודים, ודברם היה לאמר: כל מפלגות העם מתאחדות בהסכמה אחת לותר מצדם על יפויי כחם וזכיותיהם המיוחדות שיש להם בדבר היהודים, ומתחייבים לגרש מקרבם את היהודים ושלא לקבלם שנית בשום פנים, ואת אשר עלה במוסכם הזה היו נכונים להציע לפני הקיסר ולבקש את הסכמתו וקיומו.

ובסוד היועצים לגרש את היהודים נפלגו הדעות: מושל פלך מאינץ (דוכסיות הבחירה קורמאינץ), הרוזנית המושלת בהעסטן ועוד ערים ופלכים אחרים חוו דעתם לחובת היהודים בהחלט, לגרשם בלי כל תנאים; ציר העיר ווירמייזא אמר, כי כבר נשאו ונתנו אורחי העיר ע"ד גירוש היהודים, אבל לא נתקבל הדבר מכמה טעמים. אך צירי פולדא, הגראף ווערטהיים ועוד מושלים אחרים היו כנגד הגרוש, אמנם מאהבת הבצע: צירי פֿולדא אמרו כי היהודים המגורשים יתישבו במדינות העסטן התחתונה, העננעבערג וטהונגען ותצא מזה רעה יותר להאורחים מאשר אלו נשארו במקומם. גם כנסת הכהנים הנה ערבה לפני שנים מועטות את היהודים לטובה ותקיים את זכיותיהם בכתב ולא תוכל איפוא לחלל את מוצא פיה. מטעם זה לא הסכים גם הגראף ווערטהיים לגרוש היהודים. אך לא אחד מהנאספים נתן טעם לדבריו, כי על פי חקי אהבת הבריות והצדק והישר אין לגזור גזרת גלות ולהדיח רעה על חפים מפשע. באספה זאת לא באו לידי החלטה, וכדרך האשכנזים אז, נדחתה ההחלטה לאספה אחרת שהיתה נכונה להיות ביום 8 מארץ הבא.

ויהודי המדינות ההן ידעו את הרעה הנשקפה להם, ורק דרך אחת נשארה להם לקדם פני הרעה, לשלוח מקרבם צירים לעמוד לפני הקיסר מקסימיליאן ולהתחנן לפניו, כי בחסדו יפר עצת שונאיהם. כפי ההשערה היה גם הפעם רבי יוסיל יוסילמאן מרויהיים בראש השתדלנים. אז זכר הקיסר, כי היהודים, מלבד היותם נתיני הדוכסיות המשלות המיוחדות, הנה הם עבדי בית הקיסר וקנינו מדור לדור, והמגרש אותם הרי הוא שולח יד בקנין הקיסר. על כן מהר מקסימיליאן לשלוח כתב־מלכות להקורפֿירסט הארכי־הגמון במאינץ ולכהני הכנסיה וראשי האורחים בהערים (28, 29 יאנואר 1526). בהמכתבים ההם יביע הקיסר את הלונתו על מועצותיהם ויזהירם באוהרה נמרצה, כי לא יתאספו שנית ליום הנועד לאספתם, וכה נתבטלה האספה השניה ותהי הצלה ליהודים לזמן מועט. אך הארכי־הגמון ב מ א י נ ץ וכהני כנסיתו לא נואשו מחפצם ויחליטו להשתדל לפני הקיסר, כי ישיב את דבר פקודתו האחרונה, יען „כי נתנה רק על פי השתדלות היהודים ובלי טעם נכון". הכהנים קוו, כי יטו את לב הקיסר לרעת היהודים, אך תוחלתם נבזבה. הקורפֿירסט אלבירט בעצמו הוסיף לקבל יהודים נודדים במדינתו בתור אורחים יהודים, גם נתן להם הזכיות הידועות, כנהוג מכבר, כי התחייבו היהודים לתת לו מס כבד מדי שנה

---

[1] Actenstücke צל Schaab 104 ff.

בשנה שנים עשר דינרי זהב לגלגולת, ובפירוש התנה עמהם, שאין הרשות לאורחיהם היהודים, אף לאבות הבאים אל בניהם או לבנים הבאים אל אבותיהם להתאכסן בבית קרוביהם יותר מלינה שני לילות[1]. עד כה הגיעה השחתת המדות האנושיות בין בני הכנסיה הקתולית ביטים ההם! וטה רבה ונמרצה היתה דרושה להיות המהפכה לצרף את בני הדור ולהרך את לב האבן אשר בקרבם למען ישובו ויחושו את רגשי הארם באשר הוא ארם, רגשי החטלה והחנינה, רגשי הצדק והמישרים, החסר והמשפט!

---

[1] בהנ"ל Schaab S. 164, 169

פרק ששי.

ריב רייכלין והריפורמציה הלותרית.

הסכסוכים הולכים ומתרבים; פסק הדין של ועד־כנסת הכהונה הגדולה ברומא. החלטת האפיפיור ליאון העשירי נשבעת לכמה פנים. ההטשך מ„מכתבי האנשים החשכים". הדומיניקים קובלים על העם האשכנזי כי החל לנהוג בהם מנהג בזיון. המלומדים הנוצרים שונים בתורת הסוד ומעמיקים בה. פאולוס ריציוס; המקובלים הזייפנים. ספרו של ר י י כ ל י ן ע"ד „חכמת הקבלה" מוקדש לשם האפיפיור ליאון העשירי. גאלאטינוס והבליו בקבלה. לותר והתקומתותו נגד הכנסיה הקתולית. רייכלין ומשפטו כבשו הדרך לפני לותר. המהומות רבו במות הקיסר מקסימיליאן; רייכלין ולותר, שאלת התלמוד והריפורמציה משבשים בערבוביה. הדומיניקים מתכחשים להאכשטראטען ועוזבים אותו והאפיפיור חפץ לראות את התלמוד בדפוס. הוצאת ספרי התלמוד בדפוס. הוצאת ספרי התלמוד בדפוס (הבבלי והירושלמי) הראשונה על ידי דניאל בומבורגי. הריפורמציה תעשה דרכה הלאה. כתב־נאצה האחרון שהוציא פפעפערקארן נגד רייכלין והיהודים. היהודים נגשים ונענים בריגינשבורג. הכהן הדרשן הקנאי הובמאיר. היהודים גורשו מריגינשבורג. לותר מטליץ על היהודים לראשונה. ההתעוררות לדעת כתבי הקדש ותורת הלשון העברית. רבי אליהו ליוויטא (ר"א בחור) היה למורה תורת הלשון העברית ובינה במקרא לגדולי הכהנים. הספרות העברית בצרפת. יוסטיניאני מתרגם את הספר „מורה נבוכים". ההוצאה הראשונה של „מקראות גדולות" (Biblia Rabinica).

ה"א (רע"ו—רפ"ה=1516—1525).

ראשית המהפכה הגדולה ברוח עמי הנוצרים המערביים היה ריב רייכלין עם החשכים הדומיניקיים, והמהפכה הנמרצה הזאת היתה עתידה להטיב ולתקן את עמי הנוצרים שבמערב אירופה, שנקפאו באבן ונשחתו תכלית השחתה. הריב על דבר התלמוד עשה דרכו קדימה אם גם בצעדים מדודים. האכשטראטען, בראותו כי בהועד שקבע האפיפיור לבירור המשפט נמצאים שני חשמנים (גרימאני ואנקוניטאני) הנודעים לאוהבי רייכלין, דרש בחזקה להביא הדבר לפני סוד הכנסיה (קונסיליה), כי אין זה משפט, כי אם שאלה לרינא בהלכות האטונה ועקריה, הנחתכות רק על מוצא פי כנסת כהנים גדולים. האפיפיור ליאון העשירי, אשר לא חפץ לעשות דבר למורת רוח אחת המפלגות, הוכרח, למרות פקודותיו הראשונות, להסכים במקצת להחפץ הזה. מצד אחד דרשו בחזקה הקיסר מקסימיליאן ורבים מנשיאי אשכנז להצדיק את רייכלין במשפטו, וגם צוה הקיסר להעטיר את פפעפערקארן

למשפט על דבר עון פגיעה בכבוד המלכות [1], מצד השני מצאו גם הדומיניקים להם מגינים איתני ארץ: מלך צרפת והדוכס הצעיר קארל דוכס בורגונדיה, יורש העצר אשר לקיסר אשכנז, זרזו את האפיפיור וגם אייטו עליו כי ינמור את הדין וידון בשׂפה את ספר המינות המדבר טובות על היהודים [2]. על כן מצא ליאון העשירי טוב לפניו להחליץ לגמרי מן האחריות על דבר תוצאות המשפט, וימסור גמר הדין לועד מיוחד מקרב חברי כנסת־הגדולה הלאטירנית שנאספה אז ברומא. הנה כן היתה שאלת התלמוד לענין משא ומתן בהכנסת הגדולה הכללית ולשאלה העומדת ברום עולמה של אירופה.

ורייכלין ראה, אשר נוחלה אבדה תקותו לראות בזמן קרוב את גמר דינו ברומא. הוא פחד כי אוהביו יעזבוהו בעת צר לו, כי הונו המעט לא יספיק לכלכלת המשפט, וגם הטות יקדמנו מרם נגלתה צדקתו ותומתו, ובמותו כאיש חשוד בטינות הלא תהיה הצדקה להכהונה הקתולית לסקול ארונו כדין כופר ונטרד מחיי עולם הבא. אז הרבו אוהביו לחזק לבבו, ויותר מכלם ידידו ורעו הצעיר אולריך פֶּאן הוטטען שישב אז באיטליה, ואשר הכיר את כל הוקף העצומת הריב הזה, ויחפוץ לסכב פני הדברים, כי יהיה המשפט הזה נסבה למפלת החבורה הדומיניקית וממשלת האפיפיור.

סוף סוף ננמר הדין (2 יולי 1516). הדעה הראשונה, שהשמיע ההגמון גיאורג ביניגנום מנצרת בסוד ועד הכנסיה היתה לזכות רייכלין, כי הספר „אויגענשפיגעל" איננו ספר מינות, ונחפוך הוא, משפט האוניבירסיטה בפארים ויתר ישיבות של מעלה הם ספרי נאצה. גם הביע ההגמון דעתו לטובת דעת הלשון העברית והארמית [3]. כן היתה גם דעת ההגמון ממאלפי (Malfi), והוא הוסיף, כי האכשטראטען הוא בן מטר להכנסיה וראוי לעונש על סורו מחקי המשמעת. כן היה גלוי דעת כל חברי ועד כנסת הגדולה הלאטירנית מלבד החשמן סילווסטר פרייריאס שהיה נוטר דומיניקי. האכשטראטען התרגז על המשפט הזה, אך עוד לא אמר נואש. ובעורת אוהביו פעל על האפיפיור ליאון העשירי, כי לא יסכים להגמר דין, וישלח דברו לאמר: המשפט בין רייכלין ובין הדומיניקים נדחה לפי שעה — (mandatum de supersedendo).

הפשרה הואת היתה לפי רוחו של האפיפיור, אשר בטבעו היה בורח מכל דבר המביא לידי התרגשות. המשפט נשאר תלוי ועומד, ובכל שעה היה יכול להתחדש על ידי הדומיניקים. באופן כזה אמר ליאון העשירי להניח דעת הקיסר מקסימיליאן וההומאניסטים מצד אחד ודעת מלך צרפת ומושל ספרד וכל החשכים מצד השני. האכשטראטען יצא מרומא שבע בוז וחרפה, אך לא נואש עוד מתקוה לחדש עלילותיו ומזמותיו, כי היה קשה כברזל ולא שב מפני כל.

אם חשב האפיפיור ליאון העשירי, כי במאמר קרושתו ישים קץ להסכסוכים,

---

(1 Chronicon Spalatini אצל Menken, scrr. rerr. Germ. II 592; Pfeferkorn, defensio contra famosas.

(2 Pfeferkorn ibid. 2 b. ff.

(3 עין קבוצת אגרות II. מכתב Pitka אל רייכלין.

הנה חשב וטעה, כי לא השכיל לדעה את יסוד ושרש המחלוקת שבין רייכלין ובין הדומיניקים. גם בין שני בעלי הדברים גברה המשטמה ושניהם היו חפצי קרבות לחיים או למות. בשוב האכשטראטען מרומא, התנכלו עליו בעלי ברית רייכלין להמיתו, ואך כאשר העיד בם רייכלין וישחרם מוסר הרפו מאיש עברתם. הכומרים הדרשנים, שהיו רובם מחבורת הדומיניקים הרעימו בקול עז מעל הבמה נגד רייכלין וסיעתו, כפי הצו שקבלו מאלופי החבורה וראשיה[1]. ביחוד שפכו חמתם על הספר „מכתבי החשכים" אשר נתנם ללעג וקלס, וכל חפצם היה לבער את הספר הזה מן העולם. גם הוציאו כסף רב להשתדל ברומא, כי יאסור האפיפיור בבולה מיוחדת את הספר ההלצי הזה, ובפעם הואת לא עמדה לו חכמתו לליאון העשירי, והדומיניקים פתיהו ויוכלו לו, ויוציא אזהרה ואיסור על הספר הזה (15 מארץ 1517)[2] בדברים קשים לאמר: בהמכתבים ההם נמצאים דברי חרפה וגדוף על מורי תורת אלהים בקולוניא ועל ישיבה של מעלה בפארים, ועל כן כל הקורא אותם מוחרם הוא בחרם הגדול; כל איש שיבא לידו הספר הזה מחויב למסרו לידי הדומיניקים או לשרפו. כל הכומרים הדרשנים נצטוו לדרוש נגד הספר הזה וגם לתרגם להשופעים את מאמרו של האפיפיור.— הנזירים הדרשנים עשו את שלהם, אבל מאמר האפיפיור לא עשה פעולתו. במשך השנים המעטות האלה נשבה רוח חדשה באירופה וגם מאמרי האפיפיור ככחם אז לא היה עוד כחם עתה. את הספר „מכתבים מאנשים חשכים" לא היה אפשר עוד לבער מן העולם. כי היה נמצא בידי כהני בתי הכניסה וחבורות הנזירים, והם היו קוראים אותו בחשק נמרץ ומתענגים על הלצותיו.

וההומאניסטים החרו החזיקו בדרכם וחפצם להרחיב הפרץ ולהגדיל הקרע. במכתבים חזקו איש את אחיו וירבו לפרסם ברבים את פסק הדין של בית דין הכנסיה ברומא לזכות רייכלין ולחובת האכשטראטען. כי זה האיש אולריך פאן הוטטען, למיום היותו ברומא וראותו את דרכי הכהונה הגדולה שם ומשובותיה, שם לבו להשבית כלה את ממשלה הכהנים בארצות אשכנז. גם הוכיח את רייכלין על רפיון רוחו, והיה אומר לו: „החלק היותר גדול ממשאך הנני מעמים על עצמי, אני אעשה נפשות לדעותינו, אני אפח באש ותהיה ללהבת שלהבת ותאכל סביב לעת מצוא".

אולריך פאן הוטטען, כאשר ישערו, הוציא גם החלק השני מספר „מכתבי אנשים חשכים". בעל המכתבים משים דברו בפי אחד הכהנים המורים, כי שמע מפי הנזיר הפראנצישקי טומאש מורנער אוהבו של רייכלין, כי לו היו הנזירים בקולוניא צדיקים בריבם, כי אז לא עשו מעשיהם בעזרת יהודי מומר פפעפערקארן. אך באמת לו גם נמצא איש רע וכליעל גדול ממנו באשכנז, לא נמנעו ג"כ להתרועע עמו; כי מין ימצא את מינו. בשמעי דברי הכופר הזה מלאתי חמה, כי ידעתי אשר פפעפערקארן הוא איש צדיק תמים, ופיו ענה בו כי מגזע ישישים הוא ומוצאו משבט נפתלי. על זה ענה הנזיר הפראנצישקי אשר רוח מינות נצנצה בו: אנכי לא שמעתי דבר על דבר צדקת פפעפערקארן, אך זאת שמעתי, כי לולא חפצו היהודים להמית אותו בגלל מעשיו

---

[1]) עין מכתב רייכלין להקרדינאל אנקינימאני נוביטבור 1518, אצל פריעדלאנדער בייטראגע № 82; מכתבי הוטטען מאפריל באספת ספריו.

[2]) Lamentationes obscurorum virorum p. 3

הרעים, כי אז לא ההנצר [1]). עוד יספרו הדומיניקיים איש אל אחיו: השמעתם את אשר יאמרו המינים הכופרים? אומרים הם, כי פּפֿעפֿערקארן הסית את נזירינו לשרוף ספרי היהודים, וכלם לדבר אחד נתכוונו, כי יבאו היהודים אליהם ויאמרו: „הא לכם ארבעים דינרי זהב. אך בין כה וכה והנה בא הכופר רייכלין וישם לאל כל חפציהם. גם נמצאו בהמכתבים דברי לעג על פּפֿעפֿערקארן וזוגהו היפהפיה, אשר בעזוב אותה בעלה כאלמנה חיה מצאה לה מנחמים ומשעשעים את האחים הדומיניקיים.

„המכתבים" האלה היו כקוץ מכאיב להחשופים. הם עוד נכו להשיב מלחמה שערה במגלת נאצה כתובה נגד ה„מכתבים", מגלה טלאה קללות, חרמות חרופים וגדופים. אך במגלה זאת עוד העירו יותר את רוח הלצנות של הרייכליניסטים, וע"י הלצנות באו רבים מאמוני הקתולים ללעוג גם לעיקרי התורה הקתולית וקדשיה. נגיד הנזירים הדומיניקיים אשר בקולוניא כתב להאפיפיור להתאונן לפניו, כי היו למשל ולשנינה לכל העם, וגם חדלו מבא להתודות לפניהם וטהעניקם במתנת יד [2]).

עד כה ועד כה וסכסוכי רייכלין והדומיניקיים נגעו במקצע אחר אשר בהיהדות. באמת היתה הקבלה יסוד ושרש הסכסוכים. למען הקבלה החביבה עליו, בקש רייכלין לקיים גם את התלמוד, אשר לפי דעתו, נמצאים בו דברים רבים מיסודות תורת הקבלה. הנה כן היתה הקבלה, החדשה מקרוב באה, למגינה ופטרונית להתלמוד, ובזכותה של הקבלה נצול גם הוא. רייכלין בעצמו ידע אך מעט בקבלה, גם אז כאשר כתב ספרו מן ה„מלה הנפלאה" (עיין למעלה עמוד 76). אך שאיפתו לדעת ושקידתו לא נתנו לו מנוח ויבקש למצוא נתיבות הקבלה ולדעת דרכיה. ויהי כאשר התגרו בו אויביו ויאמרו לתתו למין ופוקר בהתורה הקתולית על היותו שוגה בספרי ישראל, ויחשוב לחובה לכבודו בתור בן־אמונים להתורה הנוצרית, להוכיח, כי תורת הקבלה אשר בספרי ישראל ותורת הברית החדשה מתאימות ומשלימות אשה את רעותה. אך רייכלין לא מצא לו מורים טובים בתורת הלשון העברית. ר' יצחק לואנס ורבי עובדיה ספורנו הרופא לא היו מומחים בדקדוק הלשון העברית. כאשר הרבה רייכלין לרומם את ספרות ישראל ולהגן בעדה טעלילות הצורר פּפֿעפֿערקארן בקש לו ספר שירים בספרות ישראל, למען הוכיח, כי בספרות ישראל ימצאו חפץ גם יודעי טוב טעם ודורשי שיר ומליצה, ובמקרה בא לידו ספר שירים בינונים והוא ספר „קערת כסף" לרבי יוסף האזובי מפרפיניאן [3]), וימצא חן בעיניו ויתרגמו ללשון רומאית. אם נפש רייכלין דבקה במליצות ר"י אזובי, נוכל לשוות בנפשנו, מה רבה

---

(1) Epistolae obscurr. virr. № 3

(2) אגרת שלוחה להאפיפיור מיום 10 מאי 1518 אצל פֿרידלאָנדער בהג'ל מעמוד 115 ולהלן.

(3) הספר קערת כסף בהעתקה ללאטינית ע"י רייכלין נדפס לראשונה בטיבינגען שנת 1514, שם השיר ברומאית Lanx argentea או acceptabulum מקביל לשם קערת כסף בעברית. ע"ד נוף השיר ותרגומו עיין וואלף Bibliotheca hebraea חלק IV בסופו. עכ"ל הרחפ"ח. ע"ד דבי יוסף האזובי עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 89 בפנים ובהערה 1. ועיין עוד כרם חמד חלק ד' עמוד 11 (הפיוט אניד חסדי אל), עמודי העבודה לאנדסהוטה, צונץ דיע וינאו. פאעויע עמוד 480 ובכ"י לרשי"ם עמוד 455. שפ"ר.

ועצוטה היתה אהבתו להלשון העברית, לו המציא לו המקרה ספרי המשוררים רבי שלמה בן גבירול ורבי יהודה הלוי! וכמקרה הזה קרהו גם בחכמת הקבלה. ימים רבים בקש למצוא ספר להדריך אותו בידיעה זאת ולאחרונה נודמנו לו ספרי המקובל רבי יוסף גיקטלייא מקשטיליה, אשר המומר פאוילום ריציו (Paulus Riccio) הרגם אותם לרומאית. האיש ריציו, יהודי אשכנזי, היה פרופיסור בעיר פאביה אשר באיטליה העליונה ואחרי כן רופא נפש הקיסר מקסימיליאן ובהתנצרותו הגיא עמו ידיעות לא רבות בהספרות העברית ויפיצן בין הנוצרים. חכמתו היתה מצומצמת מאד, ובכל אופן לא נראה אותה מספריו. בשעה שהחלו דברי הריבות על דבר התלמוד צוה אותו הקיסר לתרגם בשבילו את התלמוד למען ידע לשפוט על השאלה הזאת [1]). כל ימיו היה עסוק בדבר לקיים מצות הקיסר ולא הוציא דבר שלם מתחת ידיו. ממסכתות אחדות ומספרי רבנים אחרים העתיק דברים מקוטעים, ומהם חפץ להוכיח כי מיסד הברית החדשה הוא המשיח [2]).

פאוילום ריציו נמשך אחרי מחשבתו של פיקו די מירנדולה, שהוכיח כי הקבלה האיר נתיב על תורת הברית החדשה. ועל כן נגש אל המלאכה לתרגם מספרי הקבלה מעברית לרומאית. ותהי ראשית מלאכתו ללקט דברים מספרו של רבי יוסף גיקטלייא „שערי אורה" ולהעתיקם ללשון רומית, ואת העתקתו הקדיש לשם הקיסר מאקסימיליאן [3]). בכלל התאמצו אז היהודים המומרים להוכיח אמתת תורתם החדשה מספרי הקבלה, ובאשר לא מצאו די חפצם בהספרים הנמצאים, בדו הם מלבם ספרים בסגנון הזוהר והמדרש ויכניסו בם יסודי הברית החדשה, ובספרד נמצאה אז חברה שלמה משנים עשר איש ובניהם: ווידאל די סאראגוסה די ארגון ווילא אשר חברו ספרים „בשם חכמי המדרשות ואמרו שמשם יצאו ומשם העתיקום" [4]).

כמעט שנודע לרייכלין טיבו של הספר „שערי אורה" להר"י גיקטלייא והאוצר הבלום של רמזים וסודות האצור בקרבו, לא ידע עוד מנוחה לנפשו עד

---

1) Pauli Ricii opuscula varia in talmudicae traditionis farraginem, de sexcentis et tredecim mosaicae, ספרי פאוילום ריציוס המה: א) ע"ר תרי"ג מצות jegis mandatis. ב) לקוטים מהתלמוד (Farrago ex talmudico). ג) מפירוש הרטב"ם על המשניות. ד) קיצור טטכת סנהדרין, וגם אומרים שעשה לקוטים מטטכת ברכות.

3) מהספר שערי אורה לר' יוסף גיקטלייא תרגם ריציו אך את ההקדמה ומקצת מהספר, נדפס באוגסבורג 1516, ובא לידי רייכלין בחדש אויגוסט שנה הנ"ל כנראה מטכתבו II סימן 58. בספרו של רייכלין: ע"ר ידיעת הקבלה (de arte cabalistica) יאמר מפורש, כי ספרו של ר"י גיקטלייא היה לו המקור האחד לעבודתו (יתר דברי ההערה הזאת אינם נכבדים לענינינו ונטלתי רשות לעצמי להשמיטה. שפ"ר).

4) המעשה הזה מספר לנו רבי אברהם פריצול (Forrissol) בספרו „מגן אברהם" (כ"י בהביבליותיקה למדרש הרבנים והטורים בברעסלויי נופר 59 דף 106) וז"ל: „ושמעתי כי יחברו מדעתם על ידי רשעי ישראל חבור מאסר מלשון בבלי או ירושלמי בדטות לשונות הזוהר, אשר בו יוכירו המצאה מה שבדו מלבם על ענינו... והיום בעיר טושבי פיררה מפי חשובים שמעתי וספרדים טבני ציון היקרים, אשר העידו והגידו איך בספרד מעט קם מרעיו בני ישראל י"ב בחורים במספר וראש אחד להם, ואלה שמות ג' טהם: אלטינציאו די טולצין(?) וידאל די סאראגוצא דאראגון והג'... די טורשון דוילא(?)... בדו מלבם דרך לשון הזוהר ובראשית רבה והמדרשות שהודיע בהם התגשטות האלהים וכו' ומ'...." (יתר הדברים בההערה הזאת ג"כ אי אפשר להביא בטקום הזה).

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Zweites Heft.

WARSCHAU

Druck von Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1898.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בישנות רנ"ב — רנ"ז
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנויא בשנת שע"ה.

חוברת שלישית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ ІІІ. ІІ. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ III.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1898.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
D. 155. VII 3.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 2 Іюля 1898 г.

השיגו אותו ויהנה בו ויבא לידי החלטה, כי הקבלה מאמתת ומקייטת את לטודי התורה הקתולית. אז בקשהו אוהביו, כי ירוה גם צמאונם „ממים חיים מפפים ממעינות תהום נורא“ [1]). ובהרמזים והצרופים של הר“י גיקטיליא דמה רייכלין למצוא פתרון לחידות עולמים; הוא וחבריו ה„הומאניסטים“ האמינו, כי הקבלה היא הפילוסופיה של פיתגורס היוני בתרגום ארמי, או כי פיתגורס קבל את יסודות חקירותיו מהיהודים ותורתו נובעת ממקור ישראל.

על פי ההשקפה הזאת, כי הקבלה מאמתת את תורת הברית החדשה, חבר רייכלין ספר „על חכמת הקבלה“ [2]) ויקדישהו לשם האפיפיור ליאון העשירי. הספר כתוב בדרך שיחה—הסגנון האהוב בימים ההם—בין נוצרי יוני פילולאוס, מושלמי מארנוס ויהודי שמעון. הראשונים מרבים תהלה להיהודי ויאמרו, כי למן היום אשר הגלו היהודים מספרד ופורטוגליה ופליטתם שרדו אל קצוי ארץ ואיים רחוקים לא נמצא איש כמוהו (כשמעון) בעל ידיעות וחכמה, חריצות השכל וזכות התבונה, שנגלו לו סתרי תורה וחכמה עליונה ולו נשואות עיני כל דורשי חכמה אלהית. לדברי שבח כאלה לא יכול שמעון החכם לעצור ברוחו ויוציא מאוצרות חכמתו את ראשי יסודות הקבלה, וכי אין להבין את כתבי הקדש וההגדות שבתלמוד דברים כמשמעם, כי אם בדרך המשל והרמז [3]). היהודי המקובל מציע לפני שומעיו עתרת מאמרים מהמיתולוגיה, מחכמי יון ורומא הקדמונים, מאבות הכנסיה הנוצרית, התלמוד; המדרשים וההגדות, וכל זה בכדי לבא לידי המסקנא, כי צרופי אותיות בנוטריקון וגימטריאות, כמו שהורה אברהם אבולאפיא [4]) ותלמידו ר“י גיקטיליא הם הם גופי התורה האלהית וחכמת האמת. מההגדות שבתלמוד על דבר שם בן י“ב אותיות ושם בן מ“ב אותיות הוציא צרופים ורמזים בדברים שאין לנו עסק בהם, והיהודי המדומה—שמעון נוטה יותר ויותר מדתו דת מורשה, להלל ולרומם את התורה הקתולית ולהוכיח, כי על ידי החכמה הנסתרה תשלים הדת הישראלית עם התורה הנוצרית ויבא הקץ להריב בין האמונות מדורות עולמים.

ורייכלין חשב להטות אליו את לב האפיפיור בהספר אשר הקדיש לשמו, כי יחזק לו אבי הכנסיה טובה על כי מצא חזוק להאמונה, שהתרופפה אז. בדבר הזה קוה, כי יבטל האפיפיור מכל וכל את הדין המתוח עליו; כי אם גם נדחה הפסק הנה המשפט היה עומד ותלוי, והחשבים התאמצו בכל כחם לחדשו. לא לבד החשמנים, כי גם האפיפיור היו כרוך אחר הקבלה; על כן האיצו בהנזיר הפראנצישקי פטרוס גאלנטינוס מרומא, שהיתה לו קצת ידיעה בקבלה, לחבר ספר במקצוע זה לטובת רייכלין, טרם ידעו כי רייכלין בעצמו עסוק בחבור ספר כזה, והכומר הזה, בהיותו מחבורת הפראנצישקים, היה שונא להדומיניקים, ועל כן שמע לדברי הכהנים אוהבי

---

[1]) עין קבוצת אגרות II סימן 29.

[2]) de arte cabalistica נדפס בחדש מארץ 1517.

[3]) de arte cabalistica בכמה מקומות (וביחוד בחלק א' דף 526 עמוד 2) ששם יחתור ליישב על פי הבינה הישרה מאמר תמוה בהגדה: טלטל שבא אדה“ר על כל בהמה וכו'.

[4]) טובא ע“י רייכלין בספרו המלא תעותים בקביעות הזמנים ויקרא אותו בשבוש: אברהם אַלאַפיה.

AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

רייכלין, ויאסוף ויכנוס דברים שונים ויחבר ספר רב הכמות ומעט האיכות ויקרא שמו „על דבר סודות התורה הקתולית"[1]. גם הספר הזה כתוב על דרך שיחה בין רייכלין ובין האכשטראטען והמחבר וכלו טלא ראיות לאמת יסודות התורה הקתולית מספרי המקובלים והתלמוד; הראיות ברורות, לדעת המחבר, ורק היהודים זעומי האלהים מוכים בסנורים עד לבלי ראות את הדברים המפורשים בספריהם. נראה הדבר, כי רבי אליהו בחור שהתגורר אז ברומא והיה ויוצא ונכנס בבית תלמידו שעלה למעלת חשמן — אייגידו איש וויטרבו, עזר להכומר גאלאנטינוס בחבור הספר הזה[2]. מני אז נתקבלה הדעה במערכות הנוצרים המלומדים, כי הקבלה מסייעת ליסודות הבריה החדשה; וגם מלומדי הזמן ההוא ה„הומאניסטים" שגו בקבלה לפי דרכם ומחשבותיהם. אחר מגדוליהם, האורח הנכבד בעיר נירנבערג פירקהיימער, שהיה גדול בדעת ספרות יון ורומא ויועץ לה„הומאניסטים" בכל שאלות האמונה, גם הוא בחפצו לגנות את הקנאים הדומיניקים בקולוניא יאמר: „לו חכמו הדומיניקים האלה, כי אז, תחת לחרוץ לשונם כחרב למושה, היו מעמיקים בחכמת הנסתר כרייכלין וריצציו, ואז היה בידם לדבר על שלשים ושתים נתיבות חכמה", או השכילו לדעת „סוד שם המפורש", סודות צרופי האותיות שבתורה וחלופיהן והנוטריקון והגימטריאות, והיו עולים מידיעה לידיעה, עדי השכילו לדעת כל סתרי הקבלה הרומזים על יסודות התורה אשר בבריה החדשה, סור הלדה, המיתה והתחיה וכו' וכו'[3]... סוף דבר, הכהנים והוגי הדעות הקתולים בימים ההם חשבו את הקבלה לחכמה נפלאה שהיא יסוד ושרש תורתם. רק האכשטראטען לא חפץ לדעת את התורה אשר יצאה מהיהודים שנואי נפשו ויאמר: לא היא ולא שכרה[4].

כמעט שקטו דברי הריבות שבאו לרגלי התלמוד וספרי ישראל, והנה התחוללה סערה נוראה, להרעיש מצוקי הכנסיה הרומאית ולרופף עמודיה. תנועת הריפורמציה של לותיר חוללה נפלאות רק מפני שכבר מצאה את הלבבות מוכנים ומוכשרים לקבל

---

[1] de arcauis-catholicae veritatis libri VI הספר נגמר בספטמבר שנת 1516 ונדפס בשנת 1718. עין הקדמת רייכלין לספר קבוצת אגרותיו II סימן 74, עתה נתברר הדבר, כי זה האיש גאלאנטינוס נולד בנצרותו ולא היה ישראל מומר.

[2] רבי אליהו ליוויטא (הבחור) בהקדמתו לס' מטרת המטרת יתנצל לפני הרבנים שהיו מלעיזים עליו על למדו את התורה לנוצרים, כי רק את הדקדוק למד להם, אך חלילה לו „למסור להם סודות התורה מעשי בראשית ומעשי מרכבה". והתנצלותו זאת אינה מתאמת על האמת, כי יודעים הגנו אשר להחשמן „אשר אליהו היה לו לרב והוא היה לו לאב", שהיה אחרי כן לקרדינאל, לאיינודיו, למד את „סודות התורה" ויעתיק בשבילו הספרים האלה: „ספר יצירה", „סוד רזיאל", „חכמת הנפש", והוא בעצמו כעיר ע"ז בהקדמתו: „וכתבתי הספר הזה לאחד מחכמי אומות העולם וכהני במות אגוסטיני שמו אדון זידיו, השם יזכהו להגות בו ולהבין מה שכתוב בו ובשאר ספרים (אריענט, ליטעראטורבלאטט שנת 1849 עמוד 78), ובכן היה הדמר עוד קודם שנשא אייגידיו למעלת חשמן. ברשימת ספרי רבי יוסף אלמנצי נמצא רשום: ספר „סודי רזיא" ופירוש ספר יצירה וספר חכמת הנפש לר' אליעזר מנרמיזא מתורגמים על ידי ר' אליהו בחור (ליוויטא) בשביל הקרדינאל אייגידיו 1515.

[3] Pirkheimer's Brief an Lorenz Beheim von 28 August 1517

[4] Destructio Cabbalae seu Cabbalistae perfidiae a Reuchlino in lucem editae 1519

דעות חדשות; הויכוחים והסכסוכים על דבר התלמוד כבר נרשו העבים אשר העיבו שמי אירופה. הכהן הנזיר מחבורת האוגוסטינים מ ר ט י ן ל ו ת י ר (נולד 1483, מת 1546=רמ"נ—ש"ו) היה בטבעו כביר כח לב, קשה כארז ונוח להתרגש; ובקשה ערפו היה מחזיק בכל עז ברעותיו ובשגיאותיו ואיש לא יכול להשיבו מהן. האיש הזה, על פי טבעו ונטות רוחו היה מלא רגשי־דת ואמונה, ואין ספק כי היה בזמנו המאמין היותר גדול בעדת הנוצרים. בכבירות לב, ובאדירות־אמונה יזכיר לנו לותר את השליח פוילום—שאול מתרסוס, וכשאול התרסי היה גם לותר אומר: האשר האמתי בעולם שכלו טוב אינו נקנה במצות מעשיות כי אם באמונה שלמה בהתשועה המשיחית. ובהיות הרעה הזאת קבועה בלבו הגיע מבלי שהרגיש בעצמו לידי התנגדות להתורה הקתולית. ובבא הכהן הזה לרומא העיר והאם לאמוני הקתולים, וברואתו בעיניו את משובת הכהנים, עוד לא נתרופפה אמונתו לא באלהות התורה הקתולית ולא בהאמונה שהאפיפיור איננו עלול לשגיאה, והוא מעיד על עצמו לאמר: „הייתי נזיר שכור יין הקנאה באמונתי בהאפיפיור, עדי הייתי נכון להמית בידי את כל איש המפקפק בקדושת האפיפיור". זמן רב היה דרוש, עד כי נפקחו עיני הנזיר הזה לבא לכלל הדעה, אשר חזקה את לבו ותאמץ זרועותיו להלחם במצוקי הבל איתני הכהונה הקתולית.

הגרם הראשון שגרם לקרע הריפורמציה היה המסחר בכתבי כפרת־עון. בהארכי־הגמוניא שבמאינץ נבחרו בימים מועטים שלשה ארכי־הגמונים זה אחר זה, וכל אחד מהם בעלותו לשבת על כסא הכהונה הגדולה היה מוכרח להביא עשרים אלף דינרי זהב לאוצר האפיפיור. השלישי שבהם—הקורפירסט אלבריכט לא יכול להשיג מכסת הכסף הדרושה מאת הנוצרים יושבי חבל־כהונתו, כי הכהנים נצלו אותם ויצינום ריקם, וגם יהודים עשירים לא נמצאו אז במדינתו אחרי הגרוש, ויהי הכהן הגדול מוכרח לקבל הלואה מבני המשפחה העשירה פוגנער מאויגסבורג. ובכדי לפצות את הארכי־הגמון נרצה לו האפיפיור ליאון העשירי לתת לו חלק מהכסף הנאסף במחיר כתבי כפרת־עונות (Ablasszettel). אז נתן הקורפירסט אלבריכט הרשיון לעשות מסחר בכל מדינת כהונתו וממשלתו בכתבי הכפרה. לעמת זה נאסר המסחר הזה מטעם הקורפירסט בזכסוניה בכל מדינת ממשלתו. ומאיזה טעם? לבלי להוציא כסף רב חוץ למדינה. הנזירים הפראנצישקים לא התעסקו בהמסחר הזה ויניחו אותו להדומיניקים שנודעו מכבר בעזותם.

החצוף שבין הדומיניקים יוהאן טעטצעל, אשר בעבור רוע מעלליו צוה הקיסר מקסימיליאן להטביעו בנהר אין, קבל עליו להרים קרן המסחר בקדשי שמים אלה בכל חבל מאינץ. ויסע מעיר לעיר בכל מדינת הקורפירסט, ויקרא בראש כל חוצות לאמר: מטעם קדושת האפיפיור, הננו מציעים לפני המאמינים את כתבי הכפרה לכפר על כל עונותיהם. כי רוח אלהים נחה על האפיפיור, וכטוהו יש לאל ידו למחות עונות ופשעים עד היום האחרון, יום הדין הגדול והנורא לקץ הימים, וכל הקונה כתב כפרה הרי הוא חפשי מן כל העברות שבידו ואחרי מותו נשמתו פטורה מדינה של גיהנם גם אם לא יעשה תשובה כדין בחרטה ועזיבת החטא. וגדולה היא התשובה הנקנת בצלצול מטבעות כסף, שמכפרת על העברות החמורות: על חרוף וגדוף כל קדשי הדת ויסודותיה, על גלוי עריות ושפיכות דמים;

וגם הנושא אשה באיסור מפני קרבת משפחה אם יקנה כתב־כפרה הרי הוא מותר לקיים את אשתו וקדושין הופסין גם בשארת בשר. וכתב הכפרה יכחה לא לבד העונות שעשו נוהני הפדיון, כי אם גם העברות שהם עתידים לעשות. ומטעם האפיפיור נצטוו הכומרים הדרשנים לדרוש מעל הבמה בשבח כתבי הכפרה והועלתם הברוקה לכברי־עון. והסוחר בכתבי כפרה, כשהיה בא לעיר עם סחורתו, היו נושאים לפניו את אמר האפיפיור על כר־סמיט מרוקם זהב, ובכל בתי התפלה צלצלו בפעמונים. והכהנים והנזירים, שרי המועצה והלמידי בתי הספר היו יוצאים לקראתו לקבל פניו בכבוד ברגלים ובכלי שיר כיאות לכהן ואיש קדוש הבא בשם אבי הכנסיה הקתולית.

אז נמצאו ישרי לב, אשר היטב חרה להם על הריסת סדרי החברה ודרכי המוסר בשם הדת, ועל כי הכהונה משתמשת בכחה לרעה לעורר את בני האדם לכל חטאת. ויהי בראות מרטין לותיר כי בני מרעיתו המתועדים לפניו על חטאתיהם החלו לזלזל בתשובה ועזיבת החטא, בחשבם להפטר מן העונש במחיר כסף בקנותם כתבי כפרה, ויתעבר מאד; אז כתב על לוח את התשעים וחמשה כללים או משפטים, ובהם הוכיח כי המסחר הזה עשוי לגרות יצר הרע בלב המאמינים ולהביאם לידי עברות חמורות (ביום 31 אקט' 1517). לא עברו ארבעה עשר יום, ובכל מדינות אשכנז כבר נשמע, כי קם מרטין לותיר לשטן אל מסחרו של הדומיניקי טעצעל[1]. לולא אחזו הדומיניקים גם הפעם בשיטת הרדיפה, כאשר עשו בריבם עם רייכלין, כי אז לא היתה הקומה להריפורמציה והיתה מתבטלת בראשית צמיחתה.—אך בהסכסוכים ע"ד מכירת כתבי הכפרות התערבו אז מלבד טעצעל והדוקטור עקק מאינגילשטאדט, אחד ממורדי האור, כי גם הקרדינאל פריעריאס המתנגד לרייכלין, הקנאי הוריו האכשטראטען והעשירים בני משפחת פוגגער, אשר נתנו כספם בהלואה להכהנים בתקותם להשיבו ממכירת כתבי הכפרה — כל אלה חברו יחדו להסית את האפיפיור בלותיר. ליאון העשירי הביט מגבוה על המריבות והסכסוכים החדשים באשכנז ויחשבם למעשים קלי הערך, אך האנשים הנזברים למעלה האיצו בו לקיים ולאשר בכח קדושתו את תורת כפרת־העונות. לותיר אמיץ הלב, בא מעט מעט לידי הברה, כי האפיפיור הוא איש עלול לשגיאה ככל בני תמותה, וכי התורה הנוצרית איננה רצון האפיפיור כי אם התורה הכתובה, ואחרי זמן רב נקלטה במוחו הדעה, כי האפיפיור הוא השטן האנטיכריסט והכנסיה הקתולית היא שונאת התורה הנוצרית. כמעט החליט לותיר לבא לידי פשרה עם האפיפיור (יאנואר 1519), אבל המעשים היו חזקים מרצונו של האיש המסבב סבתם. קנאת החשוכים וזריזות ההומאניסטים, וביחוד פעולותיו של אולריך פאן הוטטען הביאו לידי קרע ופרוד גמור.

מות הקיסר מקסימיליאן ובחירת קיסר חדש אשר נמשכה ששה חדשים הרבו המבוכה, עד כי לא נודע, מי המה המחזיקים במעז תורת לותיר, ומי המה המחזיקים בנושנות. אולריך פאן הוטטען וה„הומאניסטים" היו נוטים לבחור את קארלום החטישי לקיסר אשכנז, אשר בארץ מלכותו בספרד היתה יד הדומיניקים על העליונה ומדורות

[1]) מאגרת לותיר אל רייכלין מחדש דיציבר 1518 בקבוצת אגרות II סימן 73.

אש היה ערוכות לשרוף עליהם את הכופרים, והאפיפיור התנגד להבחירה הזאת. סבסוכי רייכלין ולותיר, או התלמוד והריפורמציה, היו סביבים ואחוזים זה בזה. כאשר נועדו נוסדו יחד נסיכי אשכנז ודוכסיה לבחירת הקיסר הביעו כלם דעתם לזכות רייכלין ולחובת הדומיניקים[1]. הוטטען הטה את לב הפרש פֿראנץ איש זיקינגען (Franz v. Sickingen), שהיה שרוי אז בנדוי, לטובת רייכלין ולותיר, וזיקינגען קרא להם לשבת עמו במצודתו ויהי להם למגן מפני רודפיהם ומבקשי נפשם, את אשר לא יכלו להשיג לא הקיסר ולא האפיפיור השיג הוא. הפרש האביר הזה עם רעיו בני משפחת הפרשים דאלבערג שלחו דברם לנגיד הדומיניקים בקולוניא ולמועצת החבורה הדומיניקית לאמר: ריב להאבירים הפרשים בחבורת הנזירים (יום 26 יולי 1519), אם לא יקבל האכשטראטען עליו את פסק הדין שנפסק בשפייאר ולא ישלם הוצאות המשפט מאה ואחד עשר דינרי זהב עם ערובה כי לא יוסיפו עוד להרע לרייכלין ולרדפהו. שמעו ואת הדרשנים הקבצנים ויבינו, כי אם האביר זיקינגען דבר ויקימנה. הם נסו להשתמט מחפץ הפרש וינסו לדבר רכות גם אל רייכלין, כי יתמלא הוא רחמים עליהם, אבל הפעם הקשיח גם הזקן רייכלין את לבו ויאמר להם, כי ישאו ויתנו רק עם זיקקינגען. אז נאנסו הדומיניקים לקבל עליהם את הדין. ערובת השלום מצדם היתה, כי העבירו את האכשטראטען ממשרתו לבלי היות הראשון (Prior) במועצות חבורתם, וגם הובראו לשחר פני האפיפיור (10 מאי 1520), כי ישים קץ לפל הסבסוך ויעביר כליל את המשפט מן העולם, יען כי חכמת רייכלין טהרת רוחו ותוקף אמונתו וצדקתו נגלו עתה לעין השמש[2]. אחרית הדבר היתה, כי תחת להחרים את התלמוד ולשרפו העיר האפיפיור בעצמו את לב מדפיסים אחדים להדפיסו. ובאמת נמצא אז איש נוצרי עשיר ויקר רוח דניאל בומבירגו מעיר אנטווערפען אשר החל להוציא כל תלמוד בבלי על הסדר (בשנת ר"פ—רפ"ג) בשנים עשר כרכים עם הפירושים מסביב לו, ותהי ההוצאה הזאת למופת לכל הוצאות הש"ס שאחריה עד היום; בעוד אשר המדפים העברי גרשום שונצינו הדפים רק מסכתות יחידות. והאפיפיור נתן למדפים התלמוד פריוויליגיה למען לא יסיגו אחרים את גבולו. שנים אחדות לפני זה הדפים דניאל בומבירגו את התלמוד הירושלמי (לערך שנת רס"נ—רס"ד). המדפים הנוצרי הזה נתן עבודה בזה ליהודים תלמידי חכמים, והיו אומרים שהשקיע בעסק הדפסת ספרי ישראל יותר מארבע מאות אלפים דינרי זהב. תבוסת הדומיניקים היתה אז שלמה. האכשטראטען הוברח לשלם לרייכלין מאה ואחד עשר דינרי זהב, שהיה דרושים אז מאד להחכם הזקן שהתרושש על ידי הריבות והמשפטים, עדי היה אנום למכור שדהו אשר ממנו ההפרנס ועוד ללוות כסף להוצאת המשפט. אולם רייכלין לא ראה בטובה גם בימי שיבתו, כי אם גם כבדו אותו אוהבים ונסיכים היה אנום לעזוב את ארץ אבותיו ולהיות נודד בארץ נכריה מחמת קנאי הקתולים, אשר פגעו בו בגלל

---

[1] רייכלין במכתבו לגאלאטין מיום 12 פֿיברואר 1519 אצל פֿריעדלאָנדער בהנ"ל סימן 23.

[2] המכתב הזה של נשיא הדומיניקים בגליל קולוניא להאפיפיור נמצא בקבוצת אגרות רייכלין סימן 29.

לותיר, אף כי לא נטה רייכלין אחרי לותיר, וגם זעף לבו על קרובו ואוהבו מילנכטון (Melanchton) על כי נתן ידו לתנועת הריפורמציה ויעביר אותו מנחלתו.

בין כה וכה ומרטין לותיר קרא מלחמה על הכנסיה הקתולית ויפרסם את ספרו: „להנוצרים אצילי העם האשכנזי על דבר הטבת מצב הכנסיה הנוצרית" (יוני 1520). בהמחברת הזאת יגלה לותיר את קלקולי הכהונה הקתולית, את האפיפיור יקרא רק הגמון ההגמונים, ויישם דברו אל מלכי אשכנז ונשיאיה, כי הם יקחו משפט השררה על הכנסיה ועל הכהונה. דבריו מצאו מסלות בלב השרים ובני העם. החשכים ברומא, הדומיניקים, החשמן הקנאי פריעריאם, בני משפחת פוגנער, שהיו מלכי הכסף ביומים ההם ואשר סבלו הפסד גדול בהפסק המסחר בכתבי־הכפרה, השינו חפצם מן האפיפיור ליאון העשירי, כי הוציא אמר (בוללה) להדרים את לותיר וכל הנוטים אחריו, ובהחרם הזה נכלל אחד מגדולי ה„הומאניסטים" ווילבאלד פירקהיימער (15 יוני ש' הנ"ל). או נחתך דין חרם גם על ספרו של רייכלין „אויגענשפיגעל" בסתירה לפסק הדין שנחרץ מכבר על הספר לטובתו. החשבים דברו על לב האפיפיור וגם הביעו לפניו את תרעומתם, לאמר: לולא התנהג במדת החסד עם רייכלין, כי אז לא מלא גם לב לותיר אותו לצאת ביד רמה נגד הכנסיה. והחשבים האלה מצאו את לבבם לאמר, כי הרע האפיפיור לעשות במה שלא מסר את רייכלין בידי הדומיניקים לעשות בו משפט הכופרים ולשרפו חיים. אבל כבר תש אז כח החרם של האפיפיור. כתב הגלוי ע"ר החרם לא נתפשט באשכנז, במרבית ערי אשכנז לא הדביקו אותו על פתחי בתי הכניסה, ובכמה ערים קרעו את כתב החרם, והמביאים אותו, וביניהם הקנאי השותה שבור דוקטור עקק מאינגילשטאדט ויצר האפיפיור קיעטאן, שהיו שנואים מאד לבני העם, נמלטו בעור שיניהם מידי העם, אשר קצפו עליהם קצף גדול על כי העיזו לפרסם דברי החרם ברבים. ביום 10 דיצימבר 1520 שרף לותיר את כתב החרם של האפיפיור ברחובות קריה בעיר וויטטענבערג והודיע גלוי, כי הוא וחבריו נפרדו מן הכנסיה הקתולית דרומאית. בין כה וכה וכבוד האפיפיור ירד פלאים, עד כי הרוכסים והנשיאים שבטלכויות אשכנז, אשר נועדו בווארמס אז לבחור להם קיסר חדש, מלא לבם אותם לקרוא את לותיר, אשר כבר נגמר דינו מטעם הכנסיה לשרפה, כי יבא בסוד מושלי אשכנז לבאר להם טעמיו ועצומותיו, אשר על פיהם החליט להפרד מהכנסיה הקתולית. ובנסעו לווארמס, יצאו אוהדים מערים רבות לקבל פניו ולהראות לו אותות רצון, על כי מצא את לבבו להבדל מקהל אמוני הכנסיה. וקורות העתים או הועילו לחזק את הקרע ולהוציאו למענהו. הקיסר קארלוס החמישי הנבחר מחדש היה גם מלך ספרד, ובארץ מולדתו הבעיר מדורות אש בכל רחבי הממלכה להעלות עליהן את הכופרים; אך על פי סכסוכי המדינות בינו ובין האפיפור, היה מוכרח הקיסר לבקש עזרה מאת כופרי אשכנז. אף כי אותה נפשו להשמידם ולהכחידם בדם ואש. על כן היתה היכלת לבעלי הריפורמציה להתוכח בדברים עם אנשי ריבם, לברר דעותיהם בראיות והוכחות ולהרים ידם בהכנסיה הקתולית.

ופפּעפּערקארן, אשר בשלו היה כל הסער, נשכח זכרו בעת המהומה. ולמען יזכר שמו הוסיף לעשות נבלה: אחרי חמש שנים שנאלם דומיה שב ויכתוב מגלת

נאצה נגד רייכלין ויפרסמה בדפוס [1]), ושמה בלשון אשכנז: „מיטלייידיגע קלאגע איבער אללע קלאגען" (קובלנא מרחמנות על כל הקובלנות). — מגלת הנאצה הואת הוקרשה לשם הקיסר קארלום החמישי הנבחר מחדש, והיא מלאה דברי נבלה וציורים מגוולים. רייכלין יציור בדמות איש שנתחוהו לנתחים ותלוהו לאות־קלון ועל ידו כתובות: „הנך תלוי על ידיך ועל רגליך" „פה שוכב השפן בתוך הדומן" [2]). תכלית הנאצה היתה להעלות חרון אף הקיסר הצעיר על רייכלין ועל היהודים. בה יוכיח פפעפערקארן כי על ידי רייכלין גברה הכפירה, והדעות הנפסדות נתפשטו בארץ, והכופרים והיהודים נתחזקו בדעותיהם הרעות. בעזות מצח הוא שם פניו כלפי רייכלין ויאמר: „מה תאמר נפשך, כי באשר עסוקים הננו במרטין לותיר על כן שכחנוך? דע לך והאמן בדברי כי לא נשכחך" [3]). ומדי דברו ברייכלין לא ישכח מנאץ את היהודים וישב ויעליל עליהם, כי שוחטים הם ילדים נוצרים ומחללים את לחם הקדש. בעזותו ידרוש פפעפערקארן מאת מלכי אשכנז ונסיכיה הנאספים ליום הקהל בווארמס, כי יועידו אותו ואת רייכלין להתוכח לפניהם, ואז יראו דברי מי יקום [4]). פפעפערקארן יוסיף לדרוש, כי יאסרו על היהודים העסק בהלואה ברבית, כי יקחו מאתם את ספרי קדשם, כי יאנסום לבקר בבתי הכניסה לנוצרים, ששם ישמיעו אותם הכהנים חרפת דתם ויאירו עיניהם לראות באור הברית החדשה, כי יכריחו אותם לעבוד עבודות קשות: לטאטא הרחובות, לנקות ארובות העשן, לנקות את בתי המחראות, לשאת אבנים גדולות, לעבד בחמר ולבנים ומשרפות הסיד והפחמים, לאסוף סמרטוטים וכו', ויותר מזה לא ידרוש. ובכן מה כל החרדה אשר חרדו עליו היהודים ויתנוהו לאויבם ומבקש נפשם? ראשית חפצו הוא לראות בהגרש היהודים משלשת הערים: פראנקפורט, ווארמס ורעגינשבורג. ולשמחת לב הצורר הזה לא שב חפצו ריקם בנוגע ליהודי עיר ריגינשבורג.

ואמנם כן שנתים ימים לפני התפרסמות מגלת הנאצה של פפעפערקארן גורשו היהודים מרעגינשבורג באכזריות נוראה. העיר הואת ירדה מטה בסכלות מנהיגיה, והערים אויגסבורג ונירנבערג התחרו עמה במסחר ותשומת יד, ונתמלאו מחורבנה, ובעלי ריגינשבורג היו תולים הקלקלה ביהודים, לאמר כי הם אשמים בדבר ירידת עירם, ואז רבו הסכסוכים ביניהם הלוך ורב. בעלי המלאכות היו קובלים על היהודים, כי יכרתו אכל מפיהם. הרופאים והגלבים היו מתאוננים, כי בני העיר והאורחים הבאים אליה ידרשו רק ברופאים יהודים [5]). גם ליהודים היתה אז סבה נבונה להתאונן על עשק ומרוצה, לחץ ורדיפות מצד הנוצרים. משני הצדדים עפו כתבי־תלונה איש על רעהו להקיסר מקסימיליאן, עדי מצא נבון לתת צו לשרי מלכותו באינסברוק,

---

1) נדפס 21 מארץ 1521. עיין ציון ב' בסוף הספר.
2) Mitleidige Klag Bl. E.
3) Bl. F. 2 b.; Bl. E. 4 בהנ"ל
4) בהנ"ל דף G. 2; שם בסוף הספר; בהנ"ל דף D. 3.
5) Gemeiner, Regensburgische Chronik IV S. 271

לשמוע טענות שני הצדדים ולפשר ביניהם. ויהי כאשר באו שני מורשים מן האזרחים ושלשה מורשים מן קהלת ישראל עם המעון אשר להם הדוקטור צוזיוס (Zasius) באינסברוק לפני השרים, וידרשו הנוצרים לגרש את היהודים מריגינשבורג. הקיסר, שהוא גם הארכי דוכס אויסטריא, היה מקבל מהיהודים מסים כפולים, ועל כן מאן למלא חפץ אזרחי ריגינשבורג. הענין בא לידי ענוי־הדין כמנהג הימים ההם[1]. בין כה וכה והדומיניקים והפראנצישקיים ובראשם דרשן בית הכניסה הגדול הובמאיער (Hubmaier), קנאי נלהב שהיה אחרי כן לאחד מבני כת הטובלים פעמים (וויעדער טויפער) ונידון למיתה בשרפה, הרבו להלהיב את לב בני עם הארץ על היהודים. בעלי הכהונה אמרו כי בא אמר (Bulla) מהאפיפיור ליאון העשירי (ובאשר אמרו על ידי השתדלות פוגגער באויגסבורג שהוציאו על זה שלש מאות דינרי זהב) לאסור ליהודים ההלואה ברבית. או הדביק ההגמון יוהאנן הודעות על פתחי בתי הכניסה להודיע, כי כל אלה שחייבים כסף ליהודים בהלואה ברבית ימנעו משלם להם את חובותיהם[2].—להגדיל המשטמה נמצאו שני יהודים בחורים בני משפחה עשירה שנתמלטו מפיהם דברים קשים על הדרשן הובמאיער, ובאשר ההקלסו בהם שני נערים נוצרים זרקו אבנים נוכח חלון בית הכהן, ומעשי נערות אלה נחשבו לדבר פשע ועון נורא מאד. הבחורים אֶסרו בחבלים ויושמו במשמר ששה ימים. או באו עוד הפעם קובלנות מהיהודים על הכהנים והאזרחים יועצי העיר. השרים באינסברוק התערבו עוד הפעם לפשר בין בעלי הריב, אך הממשלה ברפיון כחה לא הועילה מאומה, ובאשר הועידו לדין את ההגמון על הסיתו את העם ביהודים, הכחיש הדבר ויאמר כי לא היו דברים מעולם[3].

אך אז נמצא להיהודים נוצרי אחד אשר הודיעם את כל דברי הנאצה אשר דבר הדרשן הכומר מעל הבמה להעלות עליהם חרון עם הארץ, ולא יכלו עוד להכחיש הדבר. היהודים הוסיפו לקבול על הכומר הובמאיער, והקיסר מקסימיליאן קצף קצף גדול על המעשים האלה, עד כי שלח שליח מיוחד לריגינשבורג להוכיח את יועצי העיר על כי עתה ירדפו את היהודים החוסים תחה שבט מלכות אויסטריא יותר מאשר מלפנים, וגם נתן הפקודה לגרש את הדרשן בבית הכניסה הגדול מן העיר[4]. הכהנים הנזירים מספרים לאמר: כי מכל הגלילות נהרו היהודים לעיר אויגסבורג להתיצב לפני הקיסר ולהתחנן לפניו, כי יסיר את הרעה מעל הקהלה העתיקה והחשובה שבקהלות אשכנז, קהלת ריגינשבורג, וגם (לדברת הנזירים) נתנו היהודים שוחד להקיסר שנים עשר אלף דינרי זהב[5]. ובאמת הקשה הקיסר לרוש מאת הכהנים, כי ימסרו לו את הבולה של האפיפיור האוסרת את ההלואה ברבית; אחרי כן צוה להדביק הודעות על פתחי בתי הכניסה: כי כל בעל חוב, אשר יפקיע עצמו משלום חובותיו בהיותו נשען על „הבולה" הנ"א מטרה פי הקיסר ויענש כדין

---

1) בהנ"ל 289.

2) בהנ"ל 310.

3) בהנ"ל עמוד 314 ועיין דברי הנבלה בהתגלות לב שכותב ע"ד המאורע הזה הנזיר Christoforus Ostofrancus בספר עיר הראשונה ריגינשבורג de Ratisbonae metropoli, cap. 3

4) נעטיינער בהנ"ל מעמוד 333 ולהלן.

5) Ostrofrancus ibid.

עובר על מצות הטלך. ההגמון במורך לבו היכרח לבטל בעצמו את כל אשר דבר ואשר עשה נגד היהודים ולמסור ה„בולה" לפקידי המלוכה[1]). להכהן הובמאיער המסית את העם להתגרות ביהודים אמנם נתנה הרשות לשוב העירה ריגינשבורג, אך בתנאי, כי לא ידרוש דרשות של דופי על היהודים[2]). בשביל המעשים האלה שנאנסו הכהנים לעשות נגד רצונם התחזקה השנאה עוד יותר ותהי כבושה בלבם עד עת מצוא, וביחוד רבתה שנאת הובמאיער על היהודים. גם התושבים בקשו וימצאו תחבולות להצר את היהודים, לדכאם ולרוצצם. התושבים שמו אשם בהיהודים, כי לובשים הם בגדים עשויים בטעם הבגדים אשר ילבשו אותם אנשי החיל, מגבעות נאות, מעילים קצרים ממטוה סמיט, כי רובבים הם לפרקים על סוסים ויוצאים מזוינים בכלי זיין שונים: מגן וצנה, חרב חנית וקרדום, והדרשנים הנזירים הרעימו מעל הבמה על החטאים הנוראים האלה[3]). והנה אם באמת התהדרו היהודים במלבושיהם, עשו זאת רק ברחוב היהודים בשבונתם, וטעולם לא נועזו לצאת במלבושי כבוד ובכלי זיין מחוץ לחומת הגהיטו; כי כל איש יהודי אשר יצא מקיר שבונת־היהודים חוצה ואות הדראון —המטלית הצהובה— אין עליו היה נענש בעונש קשה מאד. כה רבו הסכסוכים בין היהודים ובין הכהנים והאזרחים בריגינשבורג, וירבו הקובלנות מזה ומזה עד מות הקיסר מקסימיליאן, ובמותו נחרץ המשפט לרעת היהודים ואבונם.

לאסון קהלת ישראל בריגינשבורג נוספו על שונאיהם מחוץ דברי ריבות ומלשינות מבית. בימים ההם באה לשבת בריגינשבורג משפחת ישראל עשירה מאד ושמה וואלף, וראש המשפחה הואת שמו משה, ויהי האיש העשיר משה רודף אחר הכבוד ושואף למשרת פרנס העדה, וכאשר לא אבו תושבי היהודים למנות איש גר לפרנס ויבא משה וואלף את דבתם רעה לפני נציב הקיסר קורביק (Korbek) לאמר: היהודים חושבים אותו לשונא ישראל ובשם המן צורר היהודים יקראוהו, אז שם נציב הקיסר במשמר את פרנסי העדה והסכסוכים והמלשינות רבו בהקהלה. בין המלשינים נמצא גם בנו של רבי יעקב מרגליות; הבן הזה היה בן פריץ, ובאשר החריפו אותו בני הקהלה הלך וידבק בהדת הקתולית ויסב שמו לאַנטון מרגריתה, וידפיס ספר מלא נאצות ומלשינות על היהודים והיהדות.

הקיסר מקסימיליאן מת (12 יאנואר 1519), ומורשי אזרחי ריגינשבורג הנוצרים, אשר ישבו אז באינסברוק והשתדלו לתת להם הרשיון לגרש את היהודים, מהרו לשוב אל עירם, בידעם, כי במות הקיסר יצא דבר המשפט לרעת היהודים. בבית מועצת העיר, באספות בעלי המלאכות, בבתי משתה היין והשכר היה דבר בעלי ריגינשבורג פה אחד, כי יש למהר עתה בגרוש היהודים, בימים שבין מלכא למלכא. הנזירים הדומיניקים והפראנצישקיים כבר הכינו לב העם לרדיפת היהודים. אך האשכנזים העושים כל מעשיהם בדייקנות יתרה חפצו להוכיח, כי רודפים הם את היהודים באבזריות גדולה על פי שורת הדין, ויאבו, כי המתחילים והמעוררים הראשונים הכהנים יהיו גם הגומרים את הדבר. אך ההגמון וכהני בית הכניסה היו מתמהמהים

---

1) ספטמבר 1518. אצל נעטיינער בהנ"ל עמוד 337.
2) בהנ"ל 348.
3) בהנ"ל מעמוד 337 ולהלן.

ממלא רצונם, אף כי הסכימו לחפץ היועצים בכל לבם. אז דבר אחד משרי המועצה לאמר: „רב לנו להאריך בשקלות וטריות על דבר גרוש היהודים וכבר הגיעה העת לעשות מעשים בפועל. כל האוהב אלהים, האם הקרושה, כבוד ומשפט יראה ויוכח, כי מחויבים אנחנו לגרש את היהודים מקרבנו!". הדברים האלה לא שבו ריקם, ובחרש פיברואר 1519 באו שרי המועצה לכלל דעה אחת עם ראשי בעלי המלאכות לגשת אל דבר הגרוש, אך להסתיר את הדבר עד בוא מועד הגרוש. בכל זאת הגיע הדבר לאוזני היהודים והם מהרו להודיעו לפקידי הקיסר באינסברוק ויבקשו מהם לעמוד ליומנם. אבל כבר עבר המועד ושרי המשלחה אחרו לבא. כל הושבי העיר ריגינשבורג כבר הסכימו להוציא מחשבתם לפעלה בזמן קרוב, וביום 21 פיברואר 1519 התגודדו בעלי המלאכה ויסובו את בית מועצות העיר ויקראו בקול גדול אל היועצים, כי יצאו אליהם לשמוע טענותיהם. וראשי המדברים בשם בעלי המלאכה צעקו בקול גדול, כי רק בגלל היהודים ירדה העיר מטה מטה ותתרושש מאד. כל המסחר ביד היהודים הנהו. הם קונים את כל תבואת הארץ להוציאה חוץ למדינה, הם לקחו את מסחר היין מידי השוואבען ואת מסחר הברזל מידי החרשים הנפחים. במשך ארבעים שנה הפסידו בעלי ריגינשבורג על ידיהם מאה שלשים ושלשת אלפים דינרים, ובכן הגיעה עתה העת להחלץ מהאנשים הארורים האלה ולגרשם מן העיר.— כל המעשים האלה נעשו בקנוניא בין יועצי העיר ובין בעלי המלאכות. הראשונים חפצו, כי יאנסו אותם בני ההמון לעשות נקמות ביהודים, למען יוכלו אחרי כן להתנצל, כי עשו מעשיהם באונס, וכי לטובת היהודים נתכונו לבל תהיה בם יד שונאיהם בעלי המלאכות להמיתם. יועצי העיר ריגינשבורג שמעו דברי ראשי בעלי המלאכות ויכנסו לישיבה, וברגעים אחדים יצאו ויבשרו בקהל עם לאמר: בקשתכם בדבר גרוש היהודים מעירנו תנתן לכם! ועד מהרה באו היועצים לשכונת היהודים ויודיעו גלוי, כי מהרגע הזה יחדלו לחסות על היהודים ועליהם לצאת מן העיר במשך חמשה ימים לבלי שוב אליה עוד. את רכושם וחפציהם הם יכולים לקחת עמהם, אך עליהם להשאיר משכנות לבטחון וערובה, כי ישלמו את החובות אשר האזרחים נושים בהם. את „בית הכנסת של השטן" (כאשר דברו אז בלשון זרה) עליהם לפנות במשך שתי שעות, כי כבר הוחלט לסתור את הבית הזה ולבנות במקומו בית כניסה להדת השלטת. יללת חמס מאות איש היהודים לא העירה רחמי תושבי ריגינשבורג ולא הרכה לבם הקשה כאבן, ורק נתנו להם ארוכה מעטה לשלשת ימים (עד סוף פיברואר). כל החובות שהיו חייבים להם קנו מאתם בסך מועט ששת אלפים דינרים; את מטלטליהם לא יכלו למכור, כי העמדו אנשי חיל המשמר על שכונת היהודים לבלי תת להנוצרים לבא שמה. הנה כן הוכרחו היהודים לצאת מן העיר, אשר נושבו ונאחזו בה מראשית ימי הוסדה, וחיו בשלום ורעות עם האזרחים הנוצרים, וכבר נודע דבר החסד והברית אשר שמרו בעלי ריגינשבורג להיהודים היושבים בקרבם בימי המטבח לעת המגפה השחורה (ה"א ק"ט—ק"י), אשר הגינו עליהם בעת שהובלו לטבח בכל יתר ערי אשכנז (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 321). נורא מאד היה גורל הגורדים; החולים והחלשים מתו בדרכם להאניות אשר על נהר דאנוי, ורובם עברו את הנהר הזה ויתישבו בהעיר אשר מעבר השני הנקראת „דיע שטאדט אם האף" (Stadt am Hof) ויחסו בצל דוכסי באבאריה.

טרם יצאו היהודים מן העיר, והאזרחים מהרו להרוס את בית הכנסת העתיק שהיה בנוי מאבני גזית ונשען על עמודים למען בנות על מקומו בית כניסה להנוצרים, כי בהריסת בית הכנסת לישראל נתן האות, כי נתבטל ישוב היהודים בעיר הזאת, ובית כנסיתם, שהיה לבית כניסת הנוצרים, אי אפשר עוד להשיב לבעליו הראשונים על פי חק הכנסיה: שאין מורידין בקדש. כמעט נפרדו היהודים בבכי ואנחה מאת בית תפלתם, כמעט הוציאו מ„בית מקדש מעט" את ספרי התורה וכלי הקדש, והבונים בחומה וחוצבי האבנים נגשו להרוס את מקדש אלהי ישראל. בעת ההריסה ובנין בית כניסתם נראתה המשובה והקנאה הדתית בכל עצם תומן. לא לבד המון התמימים האדוקים באמונתם נהרו מכל הכביבה לעזור בחרבן בית הכנסת לישראל ובנין בית הכניסה, כי אם גם חשובי העיר וגדוליה, הכהן הגדול, ההגמון והסגן המנהל עניני הכנסיה הקתולית כלם עבדו את העבודה הזאת בידיהם. אומרים אמור, כי ארבעת אלפים היו העוסקים „במלאכת הקדש", והאיש אשר הביא אבן לבנין השב עצמו למאָשר. במשך ימים מועטים אחרי הגרוש (25 מארץ) כבר ערכו שם תפלה, לבעבור ימצא הקיסר הנכבר מחדש מעשים שכבר נעשו ואין להשיבם. אחרי כן נקרא בית הכניסה זה בשם „מרים היפה". וירבו באי הבית והגדל הכנסתו[1]), אך בהמשך הזמן היה לסלע מחלוקת בין הכהנים ובין אזרחי העיר.

וזמן רב היו אזרחי ריגינסבורג שרויים בדאגה ומפחדים מחמת דוכסי באבאריה וקיסר אויסטריא על דבר החמס שנעשה ליהודים. אך הנסיכה קוניגונדה, אשר כבר ידענוה, התאמצה לשכך בעם דוכסי באבאריה ולהניח דעתם[2]). שרי ממשלת אויסטריא באינסברוק דרשו בחוקה להשיב את היהודים לעירם ולשלם להם את כל נזקיהם, כי חסו על ההכנסות שהביאו היהודים לממשלת אוסטריא. השתדלן הידוע רבי יוסף יוסלמאן מרויזהיים נתקבל מאת הקיסר הנכבר מחדש קארלום החמישי ונתקיים על ידו בתור מורשה קהלות ישראל שבמלכות אשכנז, וכפי דבריו, „השיג הוא והאיש אשר אתו בדרך כלל קיומים (פריווילגיות) על כל שטח אשכנז" (1520)[3]), ואל נכון המליץ על יהודי ריגינסבורג המגרשים. הענין עמד עוד ימים רבים על הפרק ובא לפני הקיסר בשבתו בסוד דוכסי אשכנז ונסיכיה הנאספים אז בווארמס. שמה באו גם שתדלני היהודים בביסים מלאים לקנות להם לב המושלים, כי יכריחו את בעלי ריגינשבורג לשוב ולקבל שנית בעירם את המגרשים[4]); אך תקותם זאת נשארה מעל. הקיסר שלל מבעלי ריגינסבורג את כל הזכיות היתרות וכל יפויי־כח שהיו להם עד הנה, ויהיו מני אז נתיני אויסטריה ועבדיה ככל יתר תושבי מדינותיה, ושלומים לכל זכיותיהם קבלו יפוי־כח אחר, כי עד דורות עולמים אין לכופם, כי יקבלו

---

1) המקורים ע"ד גרוש היהודים מריגינסבורג הם Ostrofrancus בהנ"ל אויגסבורג 1519, נעטיינער; רעגענסבורגישע כראניק IV, מעמוד 351 ולהלן; Aretin בספרו: געשיכטע דער יודען אין באיערן מעמוד 93 ולהלן, ספר הזכרון של השתדלן רבי יוסל יוסלמאן מרויזהיים בספר העתי Revue etc. סימן ח' וע"ע ציון ד' בסוף הספר.

2) נעטיינער בהנ"ל 367.

3) עיין ספר הזכרון של יוסלמאן סימן פ'.

4) נעטיינער בהנ"ל עמוד 380, 408 ולהלן.

יהודים לשבת בעירם. להיהודים המגורשים הציעו לשלם בעד בתיהם מחיר קטן בתשלומים לשעורים בזמנים שונים, וגם הבטיחום לבלי הרגז עצמות אבותיהם שוכני עפר ולבלי נבל את שדה הקברות שלהם[1]). אך בשעת הטשא ומתן זה כבר נהרסו ארבעת אלפים מצבות על שדה הקברות העתיקה בידי אכרי הסביבה[2]).

פֿפֿעפֿערקארן שש על משבתי היהודים האומללים מגורשי ריגינסבורג, ובשטחה לב הוא סופר ומונה את כל הערים במלכיות אשכנז, שטשם גרשו היהודים משבבר הימים והן: אויגסבורג, שטראסבורג, נירנבערג, נאָרדלינגען, שפייאר, עססלינגען, רייטלינגען וקולמר. בכתב הפלסתר שכתב בזקנותו הוא מעורר את שרי העיר וזקניה ותושביה: בוואָרמס ופֿראנקפורט, כי יעשו גם הם כמעשי האזרחים בריגינסבורג ולבל תחום עינם על התועלת שיביאו להם היהודים. בשתי הערים הנזכרות היו קהלות ישראל גדולות מאד, ובוואָרמס נמצאה אז ישיבה גדולה, ושמנים תלמידים מקשיבים בה לקח[3]). ויוסף המשטין פֿפֿעפֿערקארן לדבר על לב בעלי וואָרמס ופֿראנקפורט לאמר: הקיס־ קארלום החמישי לא יתרעם עליכם בגרשכם את היהודים מקרבכם, כי כמוכם כמוהו גם הוא לא יאהב את היהודים. עשו נא איפוא כמעשי אטוני הנוצרים בריגינסבורג ומהרו להרום את בתי הכנסת של היהודים ובנו במקומם בתי כניסה ובתי מקלט להנוצרים[4]). רכושם וקנינם של היהודים לכם הוא על פי חפץ אלהים ומצותו.

והקטגוריא האחרונה של פֿפֿעפֿערקארן לא עשתה את פעולתה כאשר חשב הצורר. היהודים לא גרשו מוואָרמס ומפֿראנקפורט, ורייכלין נחל כבוד ותהלה באחרית שנותיו. האוניבירסיטה בעיר טיבינגען (Tübingen) בקשה אותו לשבת בתוכה בקתדרא להורות דעת לתלמידים. אז היתה היכלת בידו לשאת חפשי מדברותיו על דבר הספרות העברית, והתלמידים נהרו אליו מכל עברים. גם מהאוניבירסיטה בהיידעלבערג באו להקשיב לקחו, תחת אשר עד הנה היה טלמד תורה בביתו בחשאי ולפני תלמידים מעטים. כה שנו בני האדם את דעותיהם בימים מועטים. לו היה לפֿפֿעפֿערקארן לב מבין להבין את השנוים הנמרצים אשר נעשו ברוח בני הדור, כי אז ראה עצמו כמבעיר בערה, אשר מרוע לב הציה אש בבתים המטים לנפול, ואחרי כן ראו עיניו בתים חדשים ויפים בנוים על משואותיהם; קללת בלעם הזה נהפכה לברכה. שם פֿפֿעפֿערקארן נשכח מני אז, וזכר רייכלין נשאר לברכה ולתהלה לדור דורים. הוא אמנם מת (30 יוני 1522) תמים באמונתו, אך בצאתו להגן על התלמוד וספרי ישראל היה המעורר הראשון להריפורמציה ופריקת על הכהונה הרומאית מעל צוארי עמי אירופה המערבית, וכן נחשב בדורו לאחד מאבות הריפורמציה. שנתים אחרי מות רייכלין נראה חזיון התולים באין אמר ודברים (שטומטע קאמעריע) כתוב בלשונות צרפת ורומא ומהורגם אשכנזית: הדוקטור קפניון יראה נושא על שכמו צרור גזרי עצים פשוטים ועקומים ומשליך

---

1) בהנ"ל 412—415.
2) בהנ"ל עמוד 366.
3) נעמיינער בהנ"ל עמוד 360.
4) פֿפֿעפֿערקארן, מיטליידינע קלאגען בהתימת הספר.

אותו על הארץ, אחריו יגלה איש אחר (ערזמוס) המתאמץ לפשט את העצים העקומים ולערוך את גזרי העץ במערכה, אך ייגע לריק והערבוביא עוד הגדל יותר. אז יבא גם אולריך פ. הוטטען בין היוצאים על הבמה. לותר יצית אש בהגזרים העקומים, איש אחר לבוש בגדי מלכות יכה בחרבו על האש ויפזרהו עוד יותר. באחרונה יופיע האפיפיור, ינסה לכבות את הבערה, וישפוך חבית מלאה שמן על האש, אשר תאחז בארבע פנות הבית ואין מכבה עוד.

ומצב החברה האירופאית היה אז, כי גם רוח מציוה היתה יכולה לפחת האש ולהגדיל הבערה. באספת מלכי אשכנז בווארמס היה דבר לותר לאמר: „הנני עומד על מקומי פה ואחרת לא אוכל", וכה היה מריבות הכהנים לקרע שאינו מתאחה עוד, ולהכהונה הגדולה שברומא אבד חלק גדול מבני עם מרעיתה. והנה אף כי קארלוס החמישי היה איש קנא מהביל, וסביב שתו עליו יועצים נסיכים ודוכסים קנאים ומהבילים כמותו, וגם המלך עמנואל מפורטוגליה והיינריך השמיני מאנגליה העירו את רוחו לצאת בחרב נוקמת נגד הכופרים ולהשפט אתם באש, נתן בכל זה ללותר לשוב בשלום הביתה, כי נשא פני מגינו הקורפירסט מזכסוניה וגם חשב כי על ידו תהיה תמיד יראת הקיסר על האפיפיור. רק חדש ימים אחרי צאת לותר מווארמס החרים אותו והתיר דמו, אך אז כבר נמצא במצודת וואַרטבורג ועסק בתרגום כתבי הקדש ללשון אשכנז. בין כה וכה וקרע הריפורמציה הלך הלוך וגדול. הנזירים והכהנים, אשר מצאו קורת רוח בתורתו של לותר, פרקו עול התורה הקתולית מעליהם, שנו סדרי העבודה, חדלו מקרוא את התפלה הקדושה, הפרו את נדר הנזירות, נשאו את הפילגשים שהיו להם משכבר הימים בחופה וקדושין. האפיפיור ליאון העשיר מת, ואדרינוס הרביעי שישב תחתיו על כסא הכהונה היה בדעותיו קרוב אל החשבים. בהפך להאפיפיורים שקדמוהו, שהיו בני עולם הזה ובעלי הנאה, היה אדרינוס הרביעי בעל מוסר, ודרש מהכהנים והנזירים, כי יתנהגו בצניעות ובפרישות ויהיו למופת במדותיהם הישרות לבני עם מרעיתם. ובגלל זאת שטמוהו קדושיו וחשמניו וישימו מכשולים לכל חפציו הטובים. ובימים ההם כבר היו רבים מעמי הנוצרים מוכנים לקבלת הריפורמציה. באשכנז הצפונית, בממלכת דניה ושווידיה הכתה הריפורמציה שרש, ותמשוך בכחה רבים גם בפרוסיה ופולניה במזרח ובצרפת וספרד במערב. גם הדורש תקונים צווינגלי שעמד אז במדינות הברית בשווייץ פרק מעל צוארו על האפיפיור ויקרע מהכנסיה הקתולית. גם שם הנהיגו סדרי עבודה חדשים, הכהנים והנזירים נשאו להם נשים, סגרו בתי המקלט לנזירים ונזירות ויהרסו ויכתתו את צלמי הקדושים ויחדלו מהתפלל אליהם. ורומא הקתולית, אשר מאיתה חלו ורגזו כל העמים בתבל ארצה, היתה רפת כח. אז קמו כתות חדשות בין הנוצרים, וראשי הכתות היו בעלי דמיון והויה וילהיבו את הלבבות ויאמרו לתקן עולם במלכות שדי לפי רוח דמיונם ולשנות כל סדרי החיים וחברת טין האנושי.

והריפורמציא שיצאה מאת לותר פעלה לראשונה פעולה קלה מאד על היהודים. והפעולה הזאת היתה, כי בהיות אמוני הקתולים ובעלי הריפורמציה מדיינים זה בזה שכחו את היהודים כמעט ולא רדפו אותם. גם לותר, אשר דבריו היו אז נשמעים

יותר מדברי המלכים והנשיאים, היה בימים הראשונים מהפך בזכות היהודים ומכזיב את האשמות והחטאים אשר שמו עליהם שוטניהם. כדרכו לדבר בסנגון גם וחד יאמר: „יש תיאולוגים אויבים שנותנים צדק לעברת זדון נגד היהודים ובגאוה יפטירו בשפה ויאמרו: היהודים הם עבדי הנוצרים ונכנעים להקיסר. אמרו נא לי, מי זה יקבל את תורתנו, לו יהי גם איש רך וסבלן, בר־חו כי הנוצרים אכזרים ונוטרים שנאה ומתנהגים עם היהודים לא רק כיאות לנוצרים, כי אם גם באכזריות כחיות השדה?— הכהנים הדרשנים לפני חג ההחיה זה דרכם לגדוש מדת האכזריות והעניים שעל פי המסרה עשו היהודים למשיחנו, ובזה הם מטילים בלב המאמינים מרירות על היהודים [1]). באחד ממחברותיו הנקובה בשמה: „ישוע נולד יהודי" (נדפס בש' 1523), יוסיף לדבר קשות עם רודפי היהודים וצורריהם ויאמר: „השוטים שבינינו, הפפיסטים המאמינים בקדושת הפפא, ההגמונים והנזירים יתהלכו עם היהודים במדה רעה כזאת, עד כי כל נוצרי נאמן בראותו את מעשיהם עליו להתיהד. לו הייתי יהודי וראיתי את מעשי אמוני הנוצרים והעלולי מושליהם וראשי כנסיותיהם, כי אז בחרתי היות חית השדה מהיות נוצרי. אך היהודים הלא קרובים הם לנו, והם בני משפחת משיחנו גואלנו. על כן מבקש אני את הפאפיסטים, כי כאשר יעפו בקראם עלי כל היום כופר (Ketzer) יחרפוני בשם „יהודי". ובכן עצתי לכם אמונה, כי תתנהגו עם היהודים בצדק ויושר. הננו מחפים עליהם עונות בשקר, כי שותים הם את דמינו, כי ריח רע נודף מהם, ועוד עלילות של שקר ושטנות כאלה; בזה שאנו מונעים אותם מעסוק באומניות ומבא בחברת בני האדם, הננו מכרחים אותם לעסוק בנשך ומרבית, ואיך יבאו הם אלינו? (יתקרבו אל התורה הנוצרית). אם חפצים אנחנו להושיעם, אז יש להתנהג עמהם לא על פי תורת האפיפיור, כי אם על פי תורת האהבה, להתקרב אליהם בידידות, לתתם לעבוד עבודה ולהשתכר עמנו יחד, ואז תהיה להם סבה להיות עמנו ובקרבתנו" [2]). דברים כאלה יוצאים מפי נוצרי על דבר היהודים לא נשמעו מימי אלף שנים. מהם נראה גם כן כחו של רייכלין והשפעתו על בני דורו, בהיותו מליץ ישר על היהודים ותורתם וספרותם. אמנם כן, לותיר דבר הדברים האלה לתכלית התקרבות היהודים אל הנוצרים, למען הכניסם תחה כנפי דתו, אבל בהיותו נוצרי דבק בתורתו לא נחשוב זאת לו לעון. אז נמצאו גם יהודים נלהבים, אשר בהפרד חלק גדול מעמי אירופא מעל רומא ראו בזה קץ הכנסיה הנוצרית ונצחון היהדות. שלשה יהודים מלומדים באו אל לותיר לדבר על לבו, כי יקבל עליו את תורת היהדות [3]). בכלל כבר נחשב אז גם במערכות הקתולים כדבר המתנגד לרוח העת להטיח את היהודים על פי משפט תורת אלהים. בפרק הזמן ההוא כבר נראה שלטון רוח היום, אשר גם האדוקים היו מוכרחים לחלוק לו כבוד. בראשית ימי הריפורמציה, כאשר עוד לא התאַבנה תורתם של לותיר וקלווין, היתה לרוח האנושית תקיפות ידועה וטפניה נרמו גם קנאי הדור. אחד מנשיאי הכהונה (ההגמון סדוליט

---

1) לותיר בפירושו על תהלים מזמור כ"ב בשנת 1519.

2) לותיר געזאמטעלטע שריפטען, אויסגאבע 1841, פאלעמישע שריפטען באנד III.

3) Luther-s Schriften: Von den Juden und ihren Lügen. Anfang.

בעיר קנפינטרנץ) הודה בפירוש ויאמר: „אינני אומר, כי צריך לכונן עתה מעשינו לפי חמר מדה דינה הקשה של הכנסיה, יען זאת תתנגד לרוח העת שאנו חיים בה וכו'"[1]. למראה המעשים הנפלאים האלה היו יהודים הנוטים על פי הלך־רוחם להזיות ודמיונות מאמינים, כי חרבן „רומא החדשה" קרוב לבא ועמו גם זמן הגאולה לעם ישראל וקבוץ פזוריו מארבע כנפות הארץ[2].

ותנועת הריפורמציה הביאה טובה להתרחבות תורת ישראל וההגדלות כבודה בין העמים. עד הנה לא נחשבה תורת היהדות בעיני חכמי אירופא, ומימי הריפורמציה קנתה לה לב בני הדור. רייכלין הביע רק הקותו וחפצו, כי בהאונביר־סיטות המעטות אשר במלכיות אשכנז ימנו מורים לתורת הלשון העברית (עיין למעלה עמוד 88). ע"י השתדלותו להרחיב ידיעת הלשון הזאת (הוא חבר גם ספר על הנגינות והטעמים בהלשון העברית)[3], וגם כאשר נוכחו חכמי הזמן לדעת, כי בלי דעת דקדוק השפה לאשורו יהיו כתבי הקדש כספר החתום לכל ההוגים בם, החלו המלכים וראשי ישיבות של מעלה בהאונבירסיטות לדרוש ולתור אחרי יודעי הלשון העברית, לא לבד באשכנז ובאיטליה, כי אם גם בצרפת ופולין. שירת היונים והרומאים, אשר בעצמת כשפיהן הניאו לב בני הדור ההוא מלמודי הכנסיה הנוצרית ומצותיה, לא לקחו עוד את לבם של חכמי הזמן, ותחת זאת החלו לשחר פני המטרונה הכבודה, אשר גם לעת זקנתה הוד עלומים חופף על פניה ואשר בה נכתבה התורה אם כל הדתות. בחורים וזקנים לא בשו לשבת לרגליו של יהודי מורה תורת הלשון העברית בקהדרא ולהקשיב באות נפש את לקחו. מזה נולדה התקרבות הנפש בין המורים היהודים והתלמידים הנוצרים למורת רוח תמימי האמונה מזה ומזה; או נתבטלו מאליהן כמה דעות קדומות וכמה השקפות מוטעות. רבן של חכמי הנוצרים בתורת לשון עברית וספרות ישראל היה בדור ההוא רבי אליהו בר אשר הלוי בחור או כמו שנקרא בכתוב עמים: אליהו ליוויטה (נולד בעיר ניישטאדט הסמוכה לנירנבערג לערך רכ"ח—רל"ב ומת בווינציאה בשנת ש"ט)[4]. האיש המסכן הזה, אשר בעמל נפשו מצא לו לחם צר, הניח את היסוד לדעת הלשון העברית. למעלה כבר ספרנו, איך ההודו ר' אליהו בחור אל החשמן קרדינאל אייגידיו די ווִיטרבו ויהי לו לרב, והוא (החשמן) היה לו לאב ויספיק לו כל מחסורו במשך עשר שנים.

---

1) Sadoleti epistolae XVI № 17 Juli 1540

2) עיין ציון ה' בסוף הספר בדברי הנבואה ההזויית של ר' יוסף בארלי.

3) De accentibus et orthographia linguae Hebraicae, Hagenau 1518

4) עיין הידיעות ע"ד תולדות רבי אליהו בחור, מלבד מה שנמצא בספרי הביבליוגרפים: ברטולוצי (Bartolocci), וואלף ודי רוסי, גם תולדות רבי אליהו בחור מאת וואונדערבאר (אריענט ליטעראטורבלאטט 1848 נומר 4—6) ובספרו של הח' בובער (תולדות אליהו התשבי לייפציג 1856) (להוסיף על זה יש: דאס שטודיום דער העבראיישען שפראכע מאת לודוויג גייגר וספר שפה לנאמנים מאת רש"י פין. שפ"ר) וספרו של הד"ר לעווי (Elia Levita 1888). הסתירה שנמצאה בדברי הבחור, אשר בהקדמה לספר „מסרת המסרת" יאמר: קרדינאל (אינידיה) אשר היה תלמידי וכעשר שנים תמיד בביתי עמדתי, ובהקדמתו ל„התשבי" יאמר: טן הקרדינאל אשר עמדתי עמו שלש עשרה שנה קבלתי כל אלה; הסתירה הזאת שהפליאה את כותבי תולדתו יש ליישב באופן כזה. נודע הדבר, כי שנים אחדות נפקד מקום הקרדינאל איזשידיו ברומא, כיוצא ממכתבי רייכלין בספרו של פֿריעדלאָנדער

אך לא החשמן לבדו, כי גם שרים וחכמים נוצרים אחרים ישבו לרגלי הבחור והקשיבו לקחו והם: גיאורג די סילווה (George de Selve) הגמון די לאבור (Lavaure) וציר מטלכת צרפת, מלומד וחכם מדיני ואחרים. חסידי הדור היו מתרעמים על רבי אליהו בחור על למדו תורה לנכרים; אך הוא התנצל על זה ואמר: „הנני מודה בפה מלא, כמודה בפני בית דין חשוב, כי מלמד לגוים הייתי, וכואת וכואת עשיתי, ואפילו הכי, תהלה לאל, עברי אנכי, כי נשבעתי, כי כל הגוים שידעתי, אשר למדתי אני ואחרים, כלם אנשים טובים וכשרים, וככל מה שהיה לאל ידם הטיבו לישראל, וזה פרי לשוננו שהיא לגוים ירועה, וזאת היתה לנו לישועה"; והוא מוסיף, כי ילמדם רק תורת הלשון העברית ולא ימסור להם סתרי תורה ויסודות הספרות העברית ותורת היהדות [1]). לבקשת הקארדינל איגידיו חבר ר"א בחור את הספר „דקדוק אליהו", לבאר כללי הלשון העברית, ותלמידו של רייכלין המלומד סיבסטיון מינסטר העתיק רובו ללשון רומאית [2]).— רבי אליהו בחור לא היה חכם בעל בינה עמוקה, ובבנין הלשון העברית לא חדש דברים נכבדים; הוא משעבד עצמו ביותר לשיטת הדקדוק של הקמחים, כי לא ידע דבר מקדמוני הטדקדקים. אך מדת ידיעתו היתה מספקת לצרכי הזמן ההוא. אך בדבר אחד בחר לו דרך שלא הלכו בה המדקדקים שהיו לפניו. נגד קדמות הנקוד העברי, שיש שאמרו אשר נמסר למשה בסיני, או לפחות נתחדש ע"י עזרא הסופר, מביא הוא החלטה אחרת: כי הנקודות והטעמים נתחדשו אחרי חתימת התלמוד, כי כל עוד שהיתה הלשון מדוברת ושגורה בפי בני האומה לא היה צורך בנקודות וטעמים [3]). נקל לצייר לנו את הסערה אשר קמה אז בערת שלומי אמוני ישראל, כאשר נשמעו הדברים האלה. בגלל זאת רבה עליו תלונת אמוני התורה, והיו מלעיזים עליו ועל הליכותיו עם חכמי אומות העולם, והדבר הזה עשה רושם גם על זרעו אחריו, כאשר עוד נראה בספר הזה [4]).

„בייטראָגע צור רעפֿארמאציאָנסגעשיכטע" עמוד 79, 89. ובכן היה ר"ב בבית הקרדינאל עשר שנים, ועמו היה שלש עשרה שנה.

1) עיין ההקדמה החרוזית במסרת המסרת.

2) עיין בהתערה להלן.

3) וכנראה לא עמד בדעתו זאת גם הר"ב והדר ביה, כי במכתבו להטלומד סיבסטיאן מינסטער (לפני פירוש עטוס הנסמן בזמן י"א אדר רצ"א, ולפי"ז זמן רב אחרי חבורו מסרת המסרת) יאמר: „וכתב ר"ע שכתם (בחכמי סבריה) היו בעלי המסורת והנקוד והטעמים לא כדברי רז"ל שאומרים כי עזרא הסופר תקנם, ויש לי תשובות נכונות להשיב עליהם ולא כתחשבותיהם מחשבותי".

4) ספרי רבי אליהו בחור על הסדר הם: א) „מהלך שבילי הדעת" לר' משה קמחי, נדפס בפיזארו ע"י איש שגנב מטנו הכ"י והוציאו על שמו וחזר הוא והדפיסו שנית בווינציאה; ב) „ספר ההרכבה" (הפעלים המרכבים וכו') רומא רע"ח; ג) „חבחור" או „דקדוק אליהו", נדפס שנת רע"ז; ד) „פרקי אליהו", פיזארו ר"פ. כל אלה הספרים עד רפ"ז מוקדשים להחשמן איגידיו. ה) „טוב טעם" על הפעמים, ווינציאה רצ"ח; ו) „מסרת המסרת" במקום ושנה הנ"ל. ז) „המתורגמן" שנת ש"א באיזנא באשכנז עיר סמוכה לאוניסבורג; ח) „החשבי" על טלות ושרשים מלשון התלמודים והמדרשים — כל זה מלבד הספר הגדול ט) „הזכרונות" שיגע בו כעשרים שנה ויצא בהוצאות השר די סילווה כמבואר בפנים ושכבר בארנו ענינו. י) תרגום ספר איוב ללשון אשכנזית בחרוזים (ווינציאה ש"ד אחר מותו). יא) העתקת ספר תהלים לאשכנזית בדבור פשוט ויש מיחסים ההעתקה הזאת לאיש אחר. יב) הספר „שמות דברים" והוא באור כל השמות בלשון הקודש תרגום לאשכנזית, (איזנא שנת ש"ב). שפ"ר.

ואולם רבי אליהו בחור לא היה האחד בימי הדור ההוא אשר הורה תורת לשון עברית לחכמי הנוצרים[1]. לפני רבי אליהו בחור היה רבי עוב דיה ספורנו מלמד לשון עברית ליוהאן רייכלין, ובימיו היו מורים לשון עברית לנוצרים יעקב מנטין, ר' אברהם דבלמש, רופא ובקי בלשונות. השני בספרו „מקנה אברהם" יעטיק חקר בהלשון העברית בהגיון פילוסופי, וידבר על יצירת המלות ותמונותיהן ותכניתן, למצוא חקים ומשפטים מכריחים בדברים שנראים כזרים ויוצאים מן הכללים. ספרו של ר' אברהם בן מאיר דבלמש לא נתפשט כספרי רבי אליהו בחור, כי חקירותיו עמוקות, והוא סותר דברי ה„קמחיים" ומשיב עליהם.

בימים ההם התגבר מאד החשק ללמוד הלשון העברית בין הנוצרים. המדפיסים ומוציאי הספרים ראו, כי בני הדור נוהים מאד אחרי דעת הלשון הזאת, ויקוו, כי ימצאו קופצים על ספרי דקדוק לשון עברית, וידפיסו אותם גם בערים שלא נמצאו שם יהודים. שנים מועטות לפני זה לא נחשבה הלשון העברית מאומה בעיני נשיאי הכנסיה הקתולית, ויש שחשבו אותה גם לידיעה המזקת ומביאה לידי מינות; אך על ידי הריפורמציה היתה הלשון הזאת לאחד הלטודים המוכרחים לכל המתעתדים להיות כהנים. גם לותיר למד את הלשון העברית, למען דעת כוונת הכתובים ידיעה נכונה על פי עמק הפשט. ביחוד נראה אז כמה גדלו השנויים בדרכי המחשבות בממלכת צרפת. שש שנים לפני הזמן שאנו עומדים בו עמדו ראשי הישיבה של מעלה בפאריס ליטין פפעפערקארן וסייעתו ויגורו אמר לרון את ספרו של רייכלין „אויגענשפיגעל" בשרפה כספר מינות, והכהן ווילהעלם האקיניט פטיט הסית את המלך לודוויג להחרים ספרי רייכלין, ועתה נהפך הכהן הזה לאוהב הלשון העברית, ובכירת צרפת קמה קתדרא להוראת לשון עברית באוניבירסיטה, ונתיסר בית דפוס לספרי ישראל. להצעת הכהן הזה קרא המלך פראנץ הראשון את ההגמון מקורסיקה את אויגוסטין יוסטיניאני, הנודע אז לבקי בספרות העברית, לישב בקתדרא של האוניבירסיטה הפאריסית להשטיע לתלמידים תורת הלשון הזאת. המלך הצעיר הזה, אשר משנאתו את בית המלוכה באויסטריא לא נרתע מבא בברית בעניני המדינות גם עם הכופרים התורנרים, שחר את המדעים ובתוכם גם דעת הלשון העברית. המלך הזה קרא בקריאה של חבה גם את רבי אליהו בחור לבא לפאריס להיות מורה ש"ע בהאוניבירסיטה. יתכן הדבר, כי עשה זאת המלך על דברת השר הגדול גיאורג די סילווה ציר צרפת בערי איטליה הנזכר למעלה. ולהמעשה הזה כשהוא לעצמו ישנה חשיבות ידועה לפי תכונת הזמן והמקום. ככר עברו אז יותר ממאה שנה מיום שנאסר לכל איש יהודי להציג כף רגלו על אדמת צרפת מיום הגרוש הכללי והאחרון (ה"א קנ"ט). והנה נקרא איש יהודי לבהן בכהונה נכבדה ולהשטיע תורתו לנוצרים. רבי אליהו בחור יספר לנו, כי לא „הטה אזנו לקול קריאת המלך"[2], כי כיהודי יחידי בכל המטלכה היה קשה לו לעמוד

---

1) ה„בחור" בהקדמה ל„מסורת המסורת" מתנצל על למדו תורה לנכרים, „נגד אנשים רבים קמים עלי וחרפוני על שלמדתי תורה וכו' וכו'... הנה אנשים היו לפני... למדו גוים יותר ממני, מהם שהם חיים עדן... מהם לומדים ורבנים ומהם חכמים ורופאים". — בין הרופאים הכוונה, כנראה, על יעקב מנטינו שעמד בקשר ויחס עם יוסטיניאני.

2) רא"ב בהקדמה לתשבי יאמר: „פאת ה' היתה זאת, כי כמה פעמים נקראתי בישרים רבים

שם, ולהשתמש בהמקרה הזה למובת אחיו היהודים, כי ישובו מעט מעט לשבת בצרפת, לא היו הבשרון וההכנה לאיש כר' אליהו בחור. כאשר לא נדרש היהודי לבקשת המלך, קבל עליו ההגמון יוסטיניאני לכבוש דרך ללמוד ספרות ישראל בצרפת. על פי השערה קרובה היה מורהו בלשון עברית הרופא יעקב מאנטינו. עוד בהיות ההגמון הזה מורה ראשי בהאוניבירסיטה אשר ברהיימס (Rheims) החלו תלמידיו ללמוד עברית, וכאשר ראה יוסטיניאני, כי אי אפשר לו ללמד את התורה הזאת מהעדר ספרים בתלמוד לשון עברית, וידפים את ספר הדקדוק הגדול של רבי משה קמחי [1]). והדבר המעורר פלא ביותר, כי הספר „מורה נבוכים" להרמב"ם, אשר הנזירים הדומיניקנים דנו אותו לשרפה בפאריס לפני שלש מאות שנה (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 63) נדפס עתה (1520) על ידי ההגמון הדומיניקני יוסטיניאני בהעתקה רומאית. בהקדמה בלשון רומית יזכיר יוסטיניאני מעשה השרפה ויתלה הקלקלה הזאת בהיהודים הקנאים. בהעתקת ספר המורה שנעשתה עפ"י העתקה קדומה, היה לו בלי ספק לעזר הרופא יעקב מאנטינו, וללא צדק קרא ההגמון יוסטיניאני את שמו עליה [2]). גם הספר הגדול של רבי אליהו ליוויטא (הבחור) על הטסרת שנר־בר ונשלם בעזרת תלמידו הכהן גיאורג די סילווה, היה נכון להיות נקבע בדפום בפריס, אך לא יצא החפץ הזה לפעלו מפני כמה סניעות שאינן נודעות לנו [3]). ויהי כאשר עלה על דעתו של הכהן הפרוטיסטנטי ותלמידו של רייכלין פוילוס פאגיוס (Paulus Fagius) לבונן בית דפום לספרי עברית בעיר איזני (Isny) הסמוכה לנירנבערג, ויקרא את רבי אליהו בחור להיות המניה בדפוסו ויבטיחהו להדפים כל הספרים שחבר, ויואל אליהו לשבת את האיש, כי היתה השעה דחוקה לו ונבצרה ממנה להוציא לפעלו את חפצו להדפים את ספריו: „המתורגמן" וה„תשבי", הספרים המבארים פירושי המלות בהתרגום הארמי ופירושי המלות והשרשים מלשון התלמודים והמדרשים. ולהמלומד פוילוס פאגיוס היו הספרים האלה חביבים ביותר, כי בהם אמר למצוא המפתח להבנת ספרי הקבלה, אשר שנו בה או מלומדי הנוצרים [4]).

הקרע בכנסית רומא ע"י מרטין לותיר עורר את התשוקה לידיעת תורת הלשון העברית והבינה במקרא. כתבי הקדש קדש הם לבעלי תורת היהדות ובעלי ברית החדשה, ובכל זאת היתה הבינה בהם זרה לשניהם. זכרונות היטים אשר בהם

ונכבדים, גם מקארדינאלי גם מעיר פאריז אשר בצרפת בצואת הטלך ירי"ה ולא הטיתי אזן".

1) עיין וואלף Bibliotheca II p. 449 ff.

2) בהג"ל III עמוד 680, עיין פערלעס מאנאטסשריפט 1875 עמוד 10.

3) פרענסדארף בהג"ל.

4) ראב"ב נקרא מאת פוילוס פאגיוס לבא אליו בשנת ש'=1540 ושהה שם עד ש"ד=1544. עכ"ל הרב המחבר. לסמן את היחס שהיה בין שני החכמים האלה יש להביא דברי הבחור בהקדמה להתשבי לאמר: „כבר שבעתי שטעו (של פאגיוס) היות האיש נכבד וטוב ומשכיל בלשונו הקדושה... רבים שואבים מימי תורתו ודורש טוב לעמו נאה דורש ונאה מקיים, וראוי הוא שבני עמו יאמרו עליו כמו שאנו קוראים על רבנו משה בן מיימון: ממשה ועד משה לא קם כמשה, כך יאמרו הם עליו: מפוילום עד פוילום לא קם כפוילום". שש"ר.

גבר חסר עליון על עם סגולתו היו מעולפים בשמלת הסוד וההסתר ומוקפים חומה של באורים זרים, אשר האפילו על אורם וקלקלו פניהם, עדי לא נכר תארם וערכם היקר. כלם בקשו להכנים בכתבי הקדש איש איש אשר הגה לבו ואת הכוונה הפשוטה והישרה לא מצאו. להנוצרים היו כתבי הקדש כספר החתום בגזרת האפיפיורים שברומא, אשר אסרו הקריאה בכה"ק המתורגמים להלשון המתהלכת בארץ, ובכן ידעו אמוני הנוצרים רק דברים אחדים ופסקי פרשיות, וגם הפסקאות האלה לא ידעו ידיעה שלמה, כי נמסרו להם הדברים בפירושים זרים ומשונים. גם הכהנים לא ידעו למצוא נתיבותיהם בכתבי הקדש, כי ידעו אותם רק מהתרגום ההדיוטי בלשון רומא הוואולגאטה (Vulgata), והתרגום הזה עוות את הכתובים וישחית את הכוונה. על כן נחשב למפעל כביר מאד, כאשר נגש לותיר, בהיותו מתבודד במצודת ווארטבורג, להרגם את ספרי כתבי הקדש וספרי האונגליון ללשון אשכנז המובנת לכל העם[1]. למלאכתו זאת היה לותיר מוכרח ללמוד לדעת את המקור העברי ולשאול עצה מפי יהודים. לבני הדור ההוא נדמה, כי זה עתה נשמע להם דבר אלהים מתוך ספריו הקדושים, כי עד הנה לא הקשיבה אזנם קול אלהים בהדרת קדש, כאשר שמעו היום בדרשם מעל ספר ה'. רוח צח, רוח מלא חיי נשמות נשבה אז על בני האדם, ותפח בהם חיים ותקוה, ונדמה להם כי נהרסה החומה אשר חסמה בעד בני האדם לבל תחדור להם הרוח הזאת המלאה מוסר השכל ודעת אלהים. עתיקות יון ורומא, שקמו לתחיה גם כן בעת ההיא, הועילו לתת טוב טעם ודעת בלב בני עליה הטעטים, וכתבי הקדש נפחו רוח עלומים בעמי אירופא, אחרי אשר תשכחם בהיותם רובצים תחת סבלות הסכלות זה יותר מאלף שנה. הספרים הקדושים האלה השיבו להם את טל ה'לדות, התם והפשטות והחפץ להיות בני אדם כאשר עשה אותם האלהים — ישר. הלמוד הספרות העברית קרא לאור העלומות התורה הכתובה באצבע אלהים, ועוד מעט וכל הארץ האירה מכבודה. עוד מעט וכתבי הקדש נעתקו ללשונות אחרות, וגם הקתולים הוכרחו להתיר את אסור האפיפיורים ולעשות כתבי הקדש מובנים לכל בני העם בכתבם ולשונם[2]; גם היהודים הרגישו אז צורך בתרגום כתבי הקדש להלשון המתהלכת בארץ. ובמקצת מנה אז רבי אליהו בחור את החסרון הזה, ויתרגם ספר תהלים ללשון אשכנז המדוברת בימי שבתו בעיר קונסטנץ, בשובו מאיזני לבא שנית לוויניציאה[3]. גם לספרדית נעתקו אז כה"ק ע"י האנוס דואַרטי די פיננעל מפורטוגליה, שנתישב אז בפֿירַארה באיטליה, ובשובו ליהדותו נודע בשמו ר' אַבְרָהָם אוֹשְׁקִי[4].

---

1) הרגום התורה ע"י לותיר נתפרסם בדפוס בשנת 1523. נביאים ראשונים איוב, תהלים ומשלי בשנת 1524.

2) הקתוליק עמזער בדרעזדען הוציא את כה"ק בתרגום אשכנז ובנגבת דעת לקח העתקת לותיר וייהס לעצמו (1527); הנזיר הדומיניקי דיעמענבערגער במאינץ 1534; הקנאי המרעיש עולם ושש לקראת נשק בויכוחי הדת דוקטור עקק, איש מלחמה לוותיר, יביע מגנת לבו, כי אין הצבור יכול לעמוד עתה בנזרת הכנסיה האיסרת קריאת כתבי הקדש לכל אלה שאינם כהנים, וע"כ העתיק גם הוא את כה"ק בשנת 1537. ללשון אנגלית נעתקו כה"ק לראשונה 1535 ע"י טינדאל וקוביירדאל; באותה השנה נדפסה העתקת כה"ק לצרפתית ע"י Pierre Robert Olivetau. ע"ד ההעתקה של כה"ק לפולנית עיין בספרנו זה להלן.

3) הבחור תרגם ספר התהלים, העתקת התורה אינה מצוי.

4) עיין ציון ז' סימן ב' בסוף הספר.

ובימים ההם רבו הקופצים על כתבי הקדש בלשון עברית, עדי מצא דניאל בומבירגו את לבבו לגשת אל ההוצאה הראשונה של כתבי הקדש עם הפירושים: רש"י, אבן עזרא, הרד"ק, הרלב"ג ועם המסרה הגדולה, ויקרא להוצאתו זאת בשם „מקראות גדולות"[1], מוגהים בתכלית הדיוק בהגהה ע"י אחר „המבינים" (כאשר יכנהו ר"א בחור) יעקב בן חיים, ואשר בהקדמתו מדבר בסגנון ירא שמים וחרד לדברי התורה, אך לא עמד טעמו בו ואחרי כן המיר דתו[2]. והקופצים על ה„מקראות הגדולות" רבו כל כך, עד שנעשו מהם הוצאות רבות ונדפסו פעמים אין מספר.

---

[1]) וברומאית Biblia Rabbinica Bombergiana יצאו לאור לראשונה בשנת רע"ו בווניציאה ואחרי כן בשנת ר"פ, ש"ח, עיין וואלף II מעמוד 366 ולהלן.

[2]) עיין ע"ז שר"ל אוצר נחמד חלק ג' מעמוד 112 ולהלן. (מלבד דברי „הבחור" שנביא בזה, יספר שר"ל שאחד מידידיו מצא משניות סדר טהרות עם פירוש הר"ש והר"ש דפוס ווניציאה ש"ו ושם נאמר: אלה דברי המניה הראשון שהיה שמו לפנים בישראל וכו' יעקב בן חיים וכו'). ולפי זה האיש יעקב בן חיים כנראה המיר דתו עוד לפני שנת רצ"ח, כי רבי אליהו בחור במסורת הטסרת שנדפס בש"ז כבר מרמז על זה (ראב יאמר שם: „... סדרם אחד מהנבונים, היה שמו לפנים בישראל יעקב, תהי נשמתו צרורה בצרור נקוב וכו'". שפ"ר).

פרק שביעי.

מחשבי קצים, האנוסים והאינקוויזיציה.

המעמד בקרב עם ישראל פנימה. מנהגי בית הכנסת ודרכי הדרשות בימים ההם. רבי אליהו קאפסלי וקריאת ההפטרה בלשון יונית. הקהלות מתפרדות לקהלות קטנות וחיי הכלל הולכים ודלים לרגלי הפרוד. יבושת בספרות השירית והטליצית. החפץ לדעת תולדות ישראל. חקרי הפילוסופיה נתנו לחרם. ליאון מידינה וספרו „ויכוח על האהבה". הקבלה שולטת ברוח כל בני העם. מחשבי קצים ומחכי קץ הפלאות. אָשר לֶמלין, צוותיו וסנופיו. האנוסים בספרד והאינקוויזיציה; טעשי הרצח של האינקוויזיטור דינו רודריגוז לוצירו. אנוסי פורטוגליה; טבח להמרנים בליסבונה; הטרני מאסקרנהש. יואן השלישי פורש מצודים להמרנים, הטרגל אינריקו נוגעם האמין באמונתו. דילטוריא וטות. ראשית יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה. המעצורים שפגש המלך יואן השלישי להניאו מחפצו זה. דוד תראבני, האיש בעל המעשים המזורים ברומא וליסבונה. ההזיה המשיחית בין האנוסים בספרד ופורטוגליה.

(ה"א ר"ס—רפ"ה=1500—1525).

מזור הוא הדבר, אך גם מזכן ומחויב לפי טבע המעשים הוא, כי התנועה הכבירה שהרעישה עמים וארצות — תנועת הריפורמציה של לותיר וחבריו — לא נגעה כלל בחיי היהודים פנימה. באותה העת אשר בעולם הנוצרים נשתנו דרכי המחשבות הדעות והמדות, דרכי הלמוד והלשון, וגם הישן אשר לא הוציאו אותו מפני חדש לבש פנים חדשות, כי סלסלוהו ויפארוהו עדי נראה כחדש—באותה העת לא נראו כל אותות תמורה באהלי יעקב. סבת החזון הזה הוא, כי ליהודים לא היו כלל ימי הבינים זעל כן לא נראו בהם גם עקבות העת החדשה. להם לא היו ימי ירידה במדות ומוסר, ועל כן לא היו להם גם ימי תחיה, הם לא ירדו פלאים במדות הצניעות, לא שלחו ידם בעשק ומרוצה, באחת, הם לא היו חולים במחלות הנפש, ועל כן לא היו זקוקים לרפואות ותקונים. אך בכל זאת אי אפשר לאמר, כי מראה פני הכנסיה הישראלית פנימה היה אז כעצם השמים לטהר. המחשבות הרמות, שהן יסוד ושרש היהדות, אפסו תמו אז מלב בניה לרגלי הצרות התכופות והשיטות הנפתלות בתורת הדת המעשית ומנהגיה. להמון העם היו המצות והמנהגים למצות אנשים מלומדה, ולמנהיגי הדור נעדרה ההשגה הבהירה. עב־הענן של האסכוליסתיקה (Scholostik) או הפילוסופיה המדרשית פרש צלו באהלי יעקב. העבודה־שבלב—התפלה—היתה נעדרת הרוממות הנפשית, ומעשי־החיים בכל יום נעדרו היושר והאמת. סדר העבודה

בבית הכנסת החזיק בכל המנהגים שההנחלו מימי דורות עולם ועוד נמלא בהמון נוספות רבות סרות־טעם ונעדרות החן והבינה הישרה. בקהלות אשכנז ומעבר לגבולה חדלו הדרשות ונשארו רק דברי פלפולים של הרבנים, שלא היו מובנים לבני העם והנשים. על כן לא התרוממה רוחם ורגשי הדת והמוסר לא מלאו את הנפש. הדרשנים הגולים מספרד ופורטוגליה, אף כי היו דורשים בלשון ארץ מולדתם היפה המושכת לב בצלצלי שמעה, אך נושא דרשותיהם ותוכנן היתה עתרת מלים בחקירה פלפולית, ובני הקהל שמעו את הקולות ולא הבינו את הכוונה ולא התפעלו מדבריהם.

בקהלות ישראל אשר על האי קנריא היה מנהג קדום לקרוא ההפטרה ביחוד ביום הכפורים במנחה — הפטרת יונה — בלשון יונית. על המנהג הזה ערער הרב רבי אליהו קאפסלי שהיה נחשב לחוקר ומשכיל, כי מצא בו דופי ונטיה מההורה ויאמר לבטלו, והרב רבי מאיר קאטצענעלענבאגען (מהר"ם מפאדובה), שנשאל על זה, אף כי הסכים לקיים את המנהג, אך הטעם שהוא נותן לדבריו איננו, כי נכון להסביר דברי הנביא בכל לשון שהעם שומע, כי אם שהמנהג מותר על פי הדין[1]). הבנת הענין שקוראים והתעוררות לב קהל המתפללים לא נחשב אז לטעם מספיק כשהיו דנים על מנהגי בית הכנסת.

המעמד הגרוע בחיי הקהלות פנימה הורע עוד יותר על ידי פרוד הלבבות וההתגודדות לקהלות קטנות רבות. הרדיפות הנוראות אשר כתומן באו על היהודים בספרד ובאשכנז הביאו גולים רבים ממדינות שונות ורחוקות זו מזו לערי איטליה ותוגרמה; המגורשים, אשר יצאו מארצות גלותם קהלות קהלות, לא התחברו להעדה הראשונה המקורית, כי אם היו לקהלות בפני עצמן עם פרנסיהן, מטוניהן, רבניהן וחכמיהן מקרבן. על כן נמצאו אז ערים רבות בתוגרמה ובאיטליה אשר מספר קהלותיהן היה מספר הערים אשר יצאו משם הגולים (עיין למעלה עמוד 30). קהלות קשטילייה נבדלו מבני ארגוניה וקטולוניא, ובעלי אפוליה מבעלי קאלאבריה (איטליה הדרומית). היהודים גולי ליסבונה בירת פורטוגליה היו נמנעים מבא בהתחברות עם יתר היהודים יוצאי פורטוגליא. כל קהל וקהל היה שוקד על קיומו ותקפו, וגדר גדרים ועשה תחבולות אשר כל חבריו ידבקו איש בקהלתו ולא יעזבנה, יתפלל רק בבית כנסיתו, ישטע תורה רק מפי רבו או חכמו וישא במשא כל צרכיו. על כן היה מושב היהודים בהערים: קונסטנטינופול, אדרינופל, סאלינוקי, ארטא אשר ביון בעל גוונים רבים מצוין בשלל צבעיו: קהלות שונות עם מוסדות מיוחדים ומנהגים שונים; כל קהלה מתנשאת על חברותיה, מתקנאת בהן ושואפת להשתרר עליהן. במעמד גרוע כזה אי אפשר היה להשיג איזו תכלית נכבדה לטובת הכלל כשהיתה השעה צריכה לכך, ועניני כלל האומה נדחו לפעמים מפני פניות ונטיות, תולדות קנאת הקהלות הקטנות אשה ברעותה. הרבנים והחכמים היו בכלל בעלי מהות ומוסר

---

1) שו"ת מהר"ם פאדובה (רבי מאיר קאטצענעללענבאגען) סימן ע"ח: „ראיתי אשר חבר מעלתך לבטל מנהג קדמון בעירך, אשר נהגו לקרוא ביו"כ בהפטרת יונה ג' פסוקים הראשונים בלה"ק ולתרגם אח"כ כל הנביא מראש ועד סוף בלעז יונית ולדלג אחרי כך כל הנביא וכו' — לא זו הדרך להשען על בינתנו ולבטל מנהג קדום".

ומצוינים ביראת שמים, אבל ברוב הפעמים היו מוכרחים לכוף ראשם לפני עשירי הקהלה ופרנסיה, ולא הוכיחום על גאות לבם ורמות רוחם, ולא מיחו בהם כשיצאו לפעמים משורת הדין ומדת הישר. לדוגמא נביא המעשה הזה: בפאדובה ישב אז איש עשיר ותקיף מיהודי אשכנז ושמו הירץ ווערטהיים, אשר התפאר באות האצילות שלו: מגן שעליו תמונת צבי. העשיר הזה היה איש ריב להגאון רבי יהודה מינץ (מהר"י מינץ) ובנו הרב ר' אברהם. ויהי היום ויעלה על לבו לעשות פרוכת נאה, וצורת צבי בולטת ממנה מרוקמה במרגליות ולשימה בביהכ"נ. אז מיחה הגאון הישיש; „אך (כאשר ידבר בעל המקור) ברוב עשרו ותוקפו לא השגיח (העשיר והתקיף) בו ומצא לו בעשרו רבנים עוזרים, אשר הביאו לו ראיות להתיר מן התלמוד", ואז הוכרח הרב הזקן לצאת מבית הכנסת. דברי ריבות כאלה ומחלוקות שאינן לשם שמים בין הרבנים רבו אז מאד, וגם זה היתה תולדה מחויבת מן פרוד הקהלות והתפוררתן לקהלות קטנות.

עוד יותר רע מהתפוררות הקהלות לחלקים קטנים היה רפיון־הרוח שנראה אז בכל מקצעות חיי הדת והכלל. לא לבד בין יהודי אשכנז, כי אם גם במערכות היהודים גולי ספרד ופורטוגליה נראה קטנות השכל וההרגש, רוח השעבוד והשפלות. רק בשעת חרום כאשר נטל עליהם להגן על מורשת אבותיהם, נראה אותם כאדירי אמונה ובעלי נפש גדולה וטהורה; אך בתמידות היתה גם פעולת גדוליהם קטנה ומצערה. כובש דרך חדשה לא נמצא אז, וגם מראה התמורה הכבירה בעולמם של עמי הנוצרים לא פעל עליהם מאומה. אלה שסגלו להם מדעים שונים והגיעו למעלה גדולה בחכמה, הלכו בדרך שכבשוה ההולכים לפניהם. השיטה המסמנת את דרכי הדור ההוא היא: צרוף ובאור דברי הראשונים, חבור פירושים, וגם פירושים לפירושים. התלמודיים הרבו לפרש ולבאר את דברי התלמוד, והחקרנים המתפלספים—את דברי „מורה הנבוכים". ההרוממות הנפש ותעופת הרוח נעדרו מכל וכל בדור ההוא. בנות השיר נדמו—לא נשמע קול המליצה וחדל כל דבר שירה וחזיון; אף קול בוכים, קול קינה והתעטפות הנפש על שבר בית ישראל הגדול לא תשמענה אזנינו ביתי הדור שאחר גלות ספרד ופורטוגליה. החזון האחד, אשר ממנו נראה כי נשתנו פני הדורות, הוא התגברות החפץ והנטיה לדעת קורות העתים. והנטיה הזאת נראה ביותר בין היהודים יוצאי חצי האי הפירינאי. הם חשבו מחשבה לשמור זכרונות צרותיהם הגדולות ולרשמם על ספר־זכרון לבני בניהם. בזמן אחד עם רבי אברהם זכותא בעל היוחסין (עיין למעלה עמוד 16) עסק דון יצחק אברבנאל בסדור ספר מאורעות ישראל, אשר קרא אותו בשם „ימות עולם"[1]), ספר כולל כל קורות האומה מימי קדומים עד ימי דורו, ובל"ם היה ספרו זה כתוב בסדר יותר נכון מספרו של רבי אברהם זכותא. גם בנו דון יהודה אברבנאל או ליאון מידיגה הקדיש עטו לתאר אל תוקף הגזרות, הגרושים וההרגות אשר מצאו את עמו בספרד[2]). ע"ד סגנון ספר דברי הימים של ר' אליהו

---

1) הספר „ימות עולם" שנתחבר בשנת רנ"ו נזכר בספרו „מעיני הישועה".

2) עיין שבט יהודה סימן נ': „גרושי קשמיליה ופורטוגאל וגזרת פראי וויסינטו... ושמדות אחרות ראיתי לדון יהודה אברבנאל בפ' תוכחות ששם כתבם כלם. ספרו זה של דון יהודה לא נזכר מאחד הביבליוגרפים.

קאפסלי כבר דברנו למעלה; גם הוא הקדיש החלק היותר גדול בספרו לקורות הגזרות בספרד בימיו ובהדורות שקדמו להגרוש.

מלבד זה לא נראו בימים ההם כל אותות חיי הרוח וההשבלה. הפילוסופיה לא היתה אז אהובה להעם. דון יצחק אברבנאל אשר נתן מרוחו—רוח היהדות הספרדית—על בני דורו, מצא בספרי בן־מיימון דברים מתנגדים להיהדות המקובלת, וגם הוציא דין קשה על הנרבוני בפירושו על „מורה נבוכים" וישימהו לכופר. אחר מפליטי ספרד החסיד רבי יוסף יעבץ שמו, חבר הספר „אור החיים" להוכיח, כי „סבת הצרות הגדולות והגרוש משנת רנ"ב אשר מצאו את גלות החיל בספרד, בסיציליא וניאפולי הוא בעזיבת התורה"; ויען כי בסבת ההתרשלות בעסק התורה התגבר החפץ ללמוד הפילוסופיה על כן מצאו אותם כל הצרות האלה. דון יוסף בן דוד אבן יחייא הרביעי מעיר אימולה, נכר החכם המריני דון יוסף אבן־יחייא השלישי, בטל לגמרי את המחקר הפילוסופי, וגם שיטת הרמב"ם לא מצאה חן בעיניו, ויאחז בשיטתו של רבי יהודה הלוי הפילוסוף המשורר, הנוסדת על הדעה, כי התורה היא כבריאה שניה לבריאת העולם, והיא נשמת ישראל עם סגולה מכל העמים, אשר בקיום מצותיה מתרוממת הנפש ומזדככת ועולה ערי תוכה למעלת הנבואה[1]). אי־רצון להפילוסופיה המחקרית נראה גם כן בספריו של הרופא רבי עובדיה ספורנו.

בקרן אורה מתוך חשכה הוא הספר המחקרי שכתב אז החכם החריף דון יהודה אברבנאל המכונה ליאון מידיגו (יהודה הרופא), הספר הנקוב בשם: „שיחה על האהבה" (Dialoghi d'amore)[2]) כתוב איטלקית, ושמו לבדומיה עליו, כי אין בו מהפלפולים סרי הטעם של הפילוסופיה בדור ההוא. מכל בני עמו הוכיח דון יהודה אברבנאל, כי היהודי מסוגל להביא אל קרבו דעות מן החוץ ולסגלם

---

1) בתולדות הרב הזה קצר הרהמ"ח מאד. ולדורשי תולדות בני יחייא לא לבותר הוא להביא, כי החכם הזה לא היה מגולי ספרד, כי נולד בשנת רנ"ד בפלורינציה. את התורה לא עשה קרדום לחפור בה, כי עשה מסחר והיה גם פקיד ומטונה בעניני הצבור. ספריו המה: פירוש על חמש מגלות, תהלים משלי, עזרא דניאל וכו' ופירושיו נדפסו בהמקראות הגדולות דפוס אמשטרדם. ספרו הנכבד הוא „תורה אור" על אשר האחרון להנפש ועניני התגמול הרוחני. הספרים: „דרך חיים" ו„גר מצוה" נראה שהם חלקים מספרו „תורה אור" (בולנייא רצ"ח) ונשרפו בעת שרפת ספרי ישראל ביתי הפפא paul הרביעי (שי"ר). מת בשנת רצ"ט, ועצמותיו הובאו לקבורה בצרפת ע"י קברו של הר"י קארו. (עיין דברי הימים לבני יחייא לר"א כרכוז). שש"ר.

2) כבר נתבאר לנדי, כי אי אפשר לאמר, אשר מחבר הספר „השיחה על האהבה" (Dialoghi d'amore) נכנס לברית הדת הנוצרית. אך ישנן דעות וידיעות מוטעות, אשר רבים מחזיקים בהן בקשיות עורף ובשביל זה דרוש לדחות את הדעות המוטעות בלי הרף ובלי לאות. דיליטש עודנו משתעשע בכחשבתו, כי כותב הספר היקר הזה היה טומר (עיין אריענט, ליטעראטורבלאט 1840 עמוד 98) ושגגה גדולה בהבנת פשטי הדברים הביאתהו לזה. הוא מביא ראיה מדברי בעל שלשלת הקבלה, אשר בהזכירו את דון ליאון אברבנאל יספר: הוא חבר ספר נוצרי הנקרא דיאלוגי די ליאון, דיליטש חשב כי הכוונה הוא ספר נוצרי ביהם האמונה, ויכוונת בעל שה"ק היא שנכתב הספר באיטלקית ולא בעברית. להוכחות של וואלף (Bibliotheca II p. 435) והראיות של די רוססי ובעל שה"ק כי ליאון אברבנאל לא המיר דתו בדת הנוצרית יש לצרף עוד הוכחה ברורה: הרופא היהודי אמאטוס לוזיטאנוס יזכיר את דון יהודה אחרי מותו כישראלי נודע לשם (Jehuda Abarbanelius, magni illus Jehudae sive

לו, כאלו היו נחלתו טבית אבותיו, יהודה נתק בחזקת ידי עריצים מארץ מולדתו, גלה מעל שלחן אמו־הורתו, זו ספרד החביבה עליו, ויהי נודד בארץ נכריה—באיטליה אשר בא לגור שם—הולך קודר כל היום בחמת רוחו, בזכרו את בן־בכורו אשר ננזל מזרועותיו. ובמצבו זה עוד היה כחו יפה למצוא נתיבותיו בהארץ הנכריה, ולסגל לו את הספרות האיטלקית, והרעיונות האצורים בה כלל ויאחר במוחו ויביאם לידי שיטה אחת. אך עשר שנים עברו מיום באו לאיטליה וכבר היה למלוטר איטלקי, ויתחרה בתורת חכמת חרשים ודעת חקי הנעים והנשגב את החכמים אשר בחצר הרוכסים לבית מידיציה ועוד עלה עליהם בידיעותיו השונות והמרובות. באותה העת אשר בה כתב את „שיר־התלונה" בעברית, שיר קינה על בנו אשר חֻנך תחת ידי קנאי הכומרים בבית המקלט אשר בליסבונה, ובמרי שיחו יקונן:

אָשׁוּבָה נָא לְדַבֵּר אֶל יְחִידִי — לְבַלִּי יִהְיֶה עוֹד מַאֲדִיבִי.
בְּכוֹר! שָׂב לְבִבְךָ דַּע הֲבִי — בֶּן־חֲכָמִים אַתָּה מְחֻכָּמִים בְּנָבִיא.
רְאֵה עַתָּה בְּנִי, חֲמוֹד לְלָמוֹד, — קָרָא מִקְרָא, הָבֵן מִכְתָּבִי;
שָׁנָה מִשְׁנָה, לְמוֹד תַּלְמוּד בְּמִדּוֹת — שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה
יְדִידִי! מַה לְךָ בֵּין עֲמָמִים טְמֵאֵי לֵב — כְּתַפּוּחַ בְּתוֹךְ יַעְרוֹ
שְׁמַע אִמְּךָ כָּל הַיּוֹם מְבַכָּה: . . . . . .
מִי זֶה מֵחֵיקִי גְּנָבְךָ, ...
גְּהַג וָלֵךְ, כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין חוֹחִים — בֵּית אָב צוּר יָלָדְךָ יְשַׁגֶּבְךָ אֱלֹהֵי מִשְׁגַּבִּי.

Leonis Abrabeneli i Platonici philos. etc.) (עיין למעלה עמוד 8 הערה 1). יש להוכיח עוד מזה, כי „ח ש י ח ה ע ל ה א ה ב ה" נתחברה בשנת 1502=רס"ב ובשנה הזאת כתב „שיר התלונה" וקרא לבנו הנער האנוס השבוי בידי הכהנים הקנאים: „מה לך בין עמים טמאי לב וכו'", וגם ירמוז בשירו זה להגאולה ונצחון היהדות על רודפיה מעניה. נראה הדבר, כי אלה שאמרו אשר מחבר הספר Dialoghi etc. קבל הדת הנוצרית לא קראו כלל את הספר הזה: כי בספר הזה יקרא חכמי התלמוד בשם „ח כ מ י נ ו" (עיין Dialoghi (et li savii etc.), וכביא בשמם: „איזה עשיר השמה בחלקו וכו'" (עיין Dialoghi חלק א' דף ו' עמוד ב' חלק ג' דף 13 עמוד ב'), על הרמב"ם יאמר גם כן „ר ב י מ ש ה ש ל נ ו, מ צ ר י ם א ו „ה מ ו ר ה" (ed il nostro Rabi Moise d' Egitto nel suo Morhe) כמו כן יקרא את אביציברון הוא רבי שלמה בן גבירול nostro Abensubron ויזכיר את ספרו מקור חיים (Dial. III p. 160). כמו כן משחמש הוא בפרט השנה לבריאת עולם ה"א רס"ב (Cinque milia ducento sessanta due (Dial. III p. 107). אביו דון יצחק במכתב משנת רס"ו=1506 לרבי שאול הכהן מרומם ומנשא את בנו ארבע שנים אחרי שנתפרסם ספר „השיחה על האהבה", והיש לך הוכחה גדולה מזו? ראיה על זה שיהודה אברבנאל נתנצר הביאו משני דברים: על ההוצאה הראשונה של הספר 1535=רצ"ה כתוב לאמר בלשון איטלקית: Dialoghi di amore compositi per Leone Medico di natione Hebraeo, e depoi fatto Christiano לאמר: השיחה על האהבה נתחבר מאת ליאוני מידיקו מעם העברי ועתה באמת נוצרי, גם בפנים הספר, כשהוא מונה אלה שעלו למרום ובאהבתם זכו לחיי נצח בלי התפרדות הנשמה מן הגוף יחשוב חנוך ואליהו וגם—את יוחנן המטביל (עפ"י הטסרה הנוצרית). אבל הדבר הראשון כהשני, הם נוספות מהמוציאים לאור הנוצרים לתועלת ידועה, ואין ספק כי מת יהודה אברבנאל ביהדותו, וביהדותו כתב את ספרו זת, דברי דעליטש החפץ למצוא בהספר רמזים על אמונת השלוש אינם אלא דברי חלומות.

באותה העת בעצמה כתב את ספרו „שיחה על האהבה" בין חובב ובין נעמה (בין פהילו ובין סופיאה). בספר הנראה כספור אהבים בהשקפה ראשונה הביע דון יהודה אברבנאל את שיטתו בחקרי־הפילוסופיה. מבית אביו הביא אתו את הפילוסופיה האריסטית והמיימונית, ובבאו לאיטליה הכיר לדעת את הפילוסופיה האפלטונית, או חקר אלוה על פי האפלטונים החדשים, ותהינה לו שתי השיטות לשיטה אחת. בסגנון נחמד ונעים ובלשון איטלקית נעימה ונשגבה הוא מבאר בדרך שיחה את התעודה הנשגבה אשר לבן אדם על האדמה.

לדברי ליאון אברבנאל, יסוד־עולם ושרש כל הבריאה היא האהבה הנשגבה והתשוקה העזה להועיל ולהטיב את הנאהב, להתאחד ולהתכלל עמו. האהבה נמשכה בכל עולם המציאות, והיא תחזיקהו ותכלכלהו כל ימי עולם. באהבה ברא אל את עולמו, ובאהבה מתלכדים ומתקשרים עולם הרוח עם עולם הגשם. אך הנאהב צריך להשיב אהבה אל חיק האוהב. נפש האדם צריכה להשתוקק תמיד להתקרב באהבה רבה אל בוראה, להשכיל באמתו, לדבקה בו ולאהוב את כל בני האדם יצירי כפו בעלי נפש משכלת מלאתי אהבה. ומקור האהבה הוא: הצדק והחכמה. בהם ימצא האדם את תעודתו, ובהאחד האדם והתקשרו עם חי העולמים יזרך ויצמרף וישוג חיי הנצח. אלה הם הרעיונות הכלולים בספר „שיחה על האהבה". הספר נדמה יותר לשיר אידילי על דרך הפילוסופיה, מלשיטה מחקרית ערוכה בסדר הגיוני; הדמיון ישלוט בהספר הזה, והרעיונים המפורשים בו נאמרו יותר במשל ומליצה מאשר באמת ותולדה ממשפטים מחויבים. אם כי במקומות מפוזרים נמצאות בהספר דעות בתבי הקדש ופתגמי התלמוד, אך הדעות היהודיות האלה מתבטלות ברובן של דעות אריסטו, אפלטון וסיעתם ורמזי התורה האלילית. ליאון מידינו נתן כבוד גדול ל„האמת העברית" וגם התאמץ להוכיח חדוש העולם ובריאתו יש מאין נגד דעת ה„קדמות", אך המאור שבתורה היהדות נעלטה ממנו. בגלל הדבר הזה הוקירו הנוצרים את ספרו יותר מהיהודים. האיטלקים ההללו בו, כי הוא הספר הראשון בעניני פילוסופיה כתוב בלשון עמם. אחד הסופרים האיטלקים יאמר: „לו נאמרו שיחותיו של ליאון העברי בסגנון איטלקי טוב, כי עתה לא היתה לנו סבה להתקנאות לא ברומאים הקדמונים ולא בהיונים"[1]. סופר רומאי אחד ומרינו לינצי (Mariano Lenzi) שמו, הפיץ אור על „השיחות האלהיות" (כאשר יקרא את השיחה על האהבה) בספרו אשר כתב ויקדיש אותו לאשה חכמה ממטרוניות רומא. „השיחות" היו למקרא נעים ומשעשע להמשכילים באיטליה ובמשך חמש עשרה שנים נדפסו בחמש מהדורות[2]. שני סופרים צרפתים (Denys, Sylvestre Sauvage Dü-Parc) העתיקו את „השיחות" לצרפתית, וזה האחרון הקדיש ההעתקה לשם הגבירה אם המלך קטהרינה לבית מידיצצי[3]. סופר אחר (Karl Saracenus) העתיק שיחותיו של ליאון אברבנאל ללשון רומאית ויקדיש הספר

---

1) דעליטש בהנ"ל עמוד 88.

2) מהדורא קמא ברומא שנת 1535, ואחרי כן בווינציא בהשנים 1541, 1545, 1549, 1558.

3) 1550, 1551. העתקת סילווענסטר נשתבשה בשם אחר, כאלו כל הספר הוא וויכוח בינו ובין ליאון העברי ונקרא הספר באיטלקית: Disputa di Salvestro et di Leone Hebreo

לשם השר גראנווילא מיועצי המלך פיליפפ השני בספרד[1]). ימים מועטים אחרי כן העתיק את השיחות ללשון ספרד היהודי גדליה אבן יחיא והקדיש הספר לשם המלך העריץ פיליפפ השני[2]).

באותה העת אשר ההגיון המחקרי התעורר בין עמי אירופה, אבר החפץ להעמיק בחקירה להיהודים, וגם גולי ספרד, בני בניהם של החוקרים המופלאים, לא מצאו עוד חפץ במחקר והגיון. ויהי כאשר נסתלק החקר ההגיוני מקרב ישראל, ותבא הקבלה עם המון דמיונות ושגיונות למלא את ריקות המוח והלב, ומקץ המאה השלישית וראשית הרביעית לאלף הששי החלה ממשלת הקבלה ושלטון הסוד ומעשי הפלאות על בני ישראל. מתנגדי הקבלה, כרבי שאול הכהן מקנדיא תלמידו המובהק של רבי אליהו דילמידיגו, כבר מתו או, ואלה שהיו עוד בחיים לא אבו ללכת מנגד לרוח היום ונטית לב בני עמם. גולי ספרד המקובלים: רבי יהודה חייט, רבי ברוך מבינבינטי, רבי אברהם הלוי, רבי מאיר בן גבאי ורבי דוד אבי זמרא הסיעו את הקבלה מספרד ויטעוה על אדמת איטליה וארצות הקדם, ובזריזות גדולה ויתרה בראו לה נפשות רבות. גם ההזיה והנטיה להתפעלות, שנראו אז בין חכמי הנוצרים: איגידו מן וויטרבו, רייכלין, נאלאטינו ואחרים שנטו אחרי הקבלה ויכבדוה, הגדילה מעלת התורה הזאת בעיני היהודים. עד הנה היתה תורת הסוד אך נסבלת במערכות ישראל, ועתה נחשבה לחלק מתורת היהדות. רבים שפטו, כי תורת הקבלה היא תורת אמת, יען כי חכמי העמים ידרשוה וגדוליהם ימצאו בה חפץ. הדרשנים השמיעו לעם „סודות התורה" מעל בימת בית הכנסת, דבר שלא נשמע עד הנה[3]). גם בשאלות אסור והיתר נסתייעו מספרי קבלה ולפעמים החליטו הדין על פיהם[4]). אין פלא, כי פרשיות רבות מספר הזוהר נשתרבבו בסדר התפלה, ובכלל נטבע חותם תורת הסוד על התפלות. בגאוה ורמות רוח העיזו המקובלים להוכיח, כי מסרת אבות נמסרה להם לבדם, וכי הרבנים נושאי דגל התלמודים מחויבים להיות סרים למשמעתם[5]). עד היכן הגיעו הדברים נראה מזה, כי גם המקובל רבי אברהם הלוי מצא חרוף וגדוף כלפי מעלה בתפלות המקובלים הערוכות אל הספירות או אל המלאכים. הם העיזו גם להגיה ספרי תורה על פי דברי הזוהר, להכניס בספרי תורה רמזים וגימטריאות ונוטריקון לקוחים מספר הזוהר, אף כי ידועה הזהירות שהיו היהודים נוהגים בספרי כתבי הקדש בדקדוק גדול לבלי קלקל את הנוסחאות ולהשמר משבושים ושינוים. וכאשר נמצאו

---

1) בשנת 1564.

2) בשנת 1568. אחרי כן נעתק הספר שתי פעמים לספרדית; עיין דעליטש בהנ"ל ורשימת הבודליאנא בערך של הספר הזה. לעברית העתיק אותו רבי יהודה די מודינא ונדפס בליק תר"ל בשם „ויכוח על האהבה".

3) שו"ת מהר"ל בן חביב סימן ע"ח וסימן ע"ה: שלא לדרוש ברבים ובפני עמי הארץ דברים שהם כבשונו של עולם. ועל אשר נפלאת על אלה הדורשים ברבים ובפני עמי הארץ בספירות ובגלגול ושארי דברים אחרים בסתרי תורה, גם בעיני יפלא הפלא ופלא ועתידים הם ליתן את הדין וכבר קראתי תגר עליהם עכ"ל בס' ע"ה וכסנגון הזה ידבר בהנ"ל סימן ח'.

4) שו"ת הרדב"ז היוצאת ליוואדנו סי' ח' והוצאת ווינציאה ח"א סי' ק"ע.

5) עיין בשו"ת תומת ישרים לר' תם אבן יחיא ושו"ת הרא"ם ועיין די"ז חלק ו עמוד 442.

מערערים על מעשיהם לשנות נוסחת כתבי הקדש ויאמרו להשיב בהספרים הנוסחא הראשונה והמסורה, היו בעלי הקבלה מפחידים אותם, כי יענשו מן השמים, יובו בסנורים ולא יוציאו שנתם [1]). הנה כן היתה תורת הסוד בפי הפנים הנסים שקבלה מהעת האחרונה עם כל חלומותיה ודמיונותיה והזיותיה לנאמנת־בית היהדות המעשית, ואם ער הנה בלבלה רק מוחם של אנשים אחדים, התפשטה עתה ברוב ישראל, ותביא מהומה בחיי הדת. גם הרבנים לא התנגדו לתורת הסוד ולא מיחו על התערבותה בהלכות ודינים, כי בעצמם היו ממקדישי הקבלה ומעריציה, ולא מצאו את לבם להתנגד בהחלט אל החדשות של בעלי הסוד.

טבע הדברים היה מחייב, כי הקבלה תתן יד להזיה ודמיון הולל. כאשר להאסיים לפנים כן היתה גם לבעלי הזוהר אמונת המשיח הציר אשר עליה תסב כל תורתם; להחיש בא עולם התקון, ולחשב הקץ על ידי צרופי תבות, גימטריאות ונוטריקון היה ראש חפץ המקובלים. דון יצחק אברבנאל, אף על פי שלא היה לבבו פונה אל הקבלה, הרבה לחזק את תקות המשיח, למען חזק ידים רפות ולתת חיים בלב הנואשים מטובה. הצרות התכופות שמצאו את גולי ספרד, הנדודים והטלטולים וכל הפגעים הרעים אשר קרום על דרכם, עדי נשארו מעט מהרבה, דכאו רוחם והכחידו מלבם כל תקוה לימים טובים מאלה. לא לבד בני המון העם, כי גם החסידים ובני התורה התייאשו מתקות הגאולה, כאשר יספר לנו דון יצחק (בהקדמה ספרו „ישועות משיחו"): „בנגע נראה לו בבית, בית ישראל מחרבות נדודים וחצי גלותם מצרות רבות ורעות בארץ אשר גרו בה, מארץ שבים, אשר השיגום בין המצרים.., הם אומרים: יבשו עצמותינו, אבדו תקותינו מפי ספרים ומפי סופרים, משיח אלהי יעקב מה או נשבר או נשבה לא יבא שמשו, שמש צדקה ומרפא אשר עבר בין הגזרים...".

את היאוש שגבר בלב בני עמו ראה דון יצחק, ויתעודד לעשות דבר נגד הרעה הזאת, הגדולה מכל הרעות אשר מצאו את יהודי ספרד עד כה, ויחבר שלשה ספרים, שכלם עשוים לתכלית אחת — לחזק תקוה הגאולה הלאמית: את הספר „מ ע י נ י ה י ש ו ע ה" [2]) פירוש על דניאל, להוכיח — לפי דעתו — מחזיונות הספר הזה, כי תקות ישראל לא אבדה, וכי הגואל הלאמי, המלך המשיח אף כי יתמהמה בא יבוא; ספרו השני הוא „ישועות משיחו" [3]), להוכיח אמתת האמונה בביאת הגואל מדברי ההגדות ומאמרי התלמודיים והמדרשים; והספר השלישי „משמיע ישועה" [4]) בנושא הזה, להוכיח תקות ישראל ונצחיותו מדברי הנביאים והתהלים. דון יצחק אברבנאל, כהיותו בקי בכל ספרות ישראל והספרות הנוצרית, יודע דברי הימים וגלילות הארץ ותולדות העמים ונמוסיהם, היה ביכלתו להעמיק בהענין הזה ולסתור דברי החולקים על

---

1) שו"ת הרב"ז הוצאת ליוואדנו סי' ק"א: „... על מה שעשה אחד מן המתקומים שהגיה כל הספרים על פי מדרש רבי שמעון בן יוחאי, ... ואף על פי שהמגיה הפחידני באמרו, כי אחד מן החכמים תקן הספר כאשר בתחלת ולא כלה שנתו עד שנעשה סני נהור, לא חששתי לדבריו".

2) הספר הזה נגמר ר"ח טבת רנ"ו ונדפס אח"כ בפיראדארה בשנת שי"א.

3) „ישועות משיחו" נגמר כ' טבת בשנת רנ"ח.

4) „משמיע ישועה" נגמר ד' אדר בשנת הנ"ל. ועיין במאמרי גדול אברבנאל בספר האשכול הוצאת נאלדמאנן ווארשא 1888 עמוד 238—239. שפ"ר.

הדעה הזאת (דעת הגאולה ושיבת לאם ישראל לקדמותו) בין היהודים ובין הנוצרים. החום וההתלהבות שאנו מוצאים בספריו אלה הם הולדות המחשבה והרגש ונובעים ממוחו ולבו; אמונת הגאולה היתה תקועה במוחו ונטועה בלבו. לא יזף לבנו על הישיש, אשר הוקין לא מרוב ימים (הוא היה אז בן ששים) כי אם מרוב צרות ופגעים, כי ירבר דברים קשים ומרים נגד המכחישים באמונת הגאולה (ר"ח גאליפאפא) או שאינם חושבים אותה לעיקר בתורת ישראל (רבי יוסף אלבו[1]), כי נדע אשר דון יצחק כתב את ספריו בחום נפשו ודמי לבבו, לחזק לב בני עמו ולשגבם ישע. אך בכל אלה לא נמנע מהגר, כי הפריז על המדה בהיותו למחשב קצים. ובחפצו להוכיח יותר מטה שהיה בידו להוכיח לא הצליח חפצו זה בידו. לפי חשבונו היה הקץ נכון לבא בשנת ה"ארס"ג לאמר: התחלת הגאולה תהיה בשנה הנזכרת ואחריתה בשנת טפלת רומא האפיפיורית (בשנת רצ"א—רצ"ב=1531—1532)[2] — לאמר ארבע שמטות. אך גם דון יצחק חשב וטעה, כאשר טעו מחשבי קצים שהיו לפניו: רב סעדיה גאון, רבי אברהם בר חייא, הרמב"ן והרלב"ג, וכאשר חשבו וטעו המקובלים ר' אברהם אבולאפיא ורבי משה די ליאון.

נראה הדבר, כי חשבון הקץ שהשמיע איש חכם בעל דעה מיושבת כדון יצחק אברבנאל, ודמיונות בעלי הסוד ותעתועיהם עוררו בעל הויה אחד לבשר את הגאולה בימים קרובים. יהודי אשכנזי ושמו אֶשר לאֶמליין, נגלה במדינת איסטריה לא רחוק מוויניציאה (בשנת רס"ב) ויבשר (לדבר בלשון רבי יוסף הכהן בעמק הבכא): „פנו דרך למלך המשיח, כי קרוב לבא", כי עתה באה שנת גאולה; אם היהודים יקרבו את הקץ בתשובה הפלה וצדקה, בצומות וסגופים ובהתודות על חטאתיהם, יגלה מלך המשיח בעוד ששה חדשים. אז ילכו עמוד האש ועמוד הענן לפני גלות ישראל, וכימי צאתם ממצרים יראם אל נפלאות, להביאם לארץ הקדושה. האות על נבואתו יהיה, כי כל בתי הכניסה אשר להנוצרים יפלו פתאום תחתיהם. הצרות והגרושים החשיכו מאור השכל, ותורת הסוד בלבלה את המוח ותגבר את הדמיון על הבינה הישרה; העם ראה כי צרותיו מתגברות מיום ליום, וישא נפשו לגאולה וישועה בדרך נס. על כן מצא לו אֶשר לאֶמליין[3] מאמינים רבים באיטליה ובאשכנז. וגם החכמים שבדור נטו אחריו „ויגזרו צומות ויחגרו שקים והרבו לעשות צדקה". ותהי האמונה בהגאולה הקרובה רבה מאד, עד כי לא חששו לשלוח יד בהיהדות המקוימת[4]). גם נוצרים רבים האמינו בנבואתו של אֶשר לאֶמליין. אך הנביא מת או נהרג, ורושמי הקורות יספרו, כי „בראות הפתאים שלא בא המשיח הטירו את דתם"[5], וביותר אלה שאמונתם בהנביא המבשר היתה חזקה מאד. דון

---

1) עיין דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 34 ועמוד 178. הרדי"א משיג על הרי"י אלבו ומחרפתו ב„מעיני הישועה" עמוד 91. ב„ישועות משיחו" עמוד 15—17 ובריש ס' „משמיע ישועה" וכן בספרו „ראש אמנה".

2) בכמה מקומות בהספרים הנ"ל.

3) ע"ד אֶשר לאֶמליין עיין ציון ג' בסוף הספר.

4) דברי הרהמ"ח אינם מדוקדקים כי לא נמצא בש"ם מקום שצוה אשר לאֶמליין לעקור איזה דבר מן התורה וכי המאמינים בו פקפקו במצוה מן המצות, כאשר מצינו אחרי כן לעת שבתי צבי. שפ"ר.

5) מלשונו של בעל שלשלת הקבלה.

יצחק אברבנאל, אשר האריך ימים אחרי לאמלין, בוש בלי ספק מחשבון הקץ שחשב, ובספריו שכתב אחרי כן אין אנו מוצאים עוד חשבון הקץ.

גם אחרי אשר היתה התקוה הזאת למפח נפש ואחרי „שנת התשובה" של אֶשר לאֶמלין, לא נכחדה התקוה בביאת הגואל; התקוה הזאת היתה סם חיים לבני האומה ובה שגבו ישע לקום ולהתעודד לעת תגברת הצרות. בעלי הקבלה לא חדלו מני אז לעורר את התקוה ולחזקה מעת לעת ולנבא לעת קץ הפלאות ההולך וקרב. גם בין האנוסים התעוררה אמונת המשיח, כי בה שמו מבטחם להושע מבור צלמות אשר היתה להם ארץ מולדתם—ספרד. בימים ההם קמה מקרב האנוסים עלמה נביאה בת חמש עשרה מגליל הזרירה (Herrera). העלמה הזאת היתה חולה בטחלת הדמיון והדבקות (Extasie), ובבאה במעמד הפרפור, היתה חולמת בהקיץ ותחזה תהפוכות וזרות, ותספר, כי את מלך המשיח ראו עיניה, והוא העלה אותה למרומי שחק, ותחזה שם את כל המומתים על קדוש השם יושבים בכסאות זהב. העלמה הזאת חזקה את התקוה למלך המשיח, אשר לפי דבריה נכון להגלות ולהוליך את בני עמו לארץ הצבי. אנוסים רבים בהזרירה ומחוצה לה האמינו לדברי הנביאה, וישחרו פניה, ובין הבאים היו גם כאלה, אשר נחשדו מהאינקוויזיציה בהתיהדות. ובאשר נודע דבר ההזיה הזאת נדונו שלשים איש למיתה ויעלום על המוקד [1]). שלשים שנה אחרי המעשה הזה קמה בין האנוסים תנועה משיחית גדולה וחזקה מהראשונה, ולפי התפשטותה והאנשים אשר פעלו בה נתנה התנועה הזאת ענין וחפץ במדה יתרה משגעונות העלמה הנביאה בהזרירה. בהמאורע הזה היו ראשי הפועלים אנוסי ספרד ואנוסי פורטוגליה כאחד.

האומללים האלה השברו משנה שברון, בזכרם עונם, כי התכחשו לדת מורשה ויבטלו את ישותם הנפשית. ובכל היות רוחם זרה להדת השלטת, הוכרחו למלא אחרי כל הדינים והמנהגים אשר להתורה הקתולית ולדקדק בהם יותר מהקתולים האמתים, ובכל זאת היו תמיד מטרה לחצי שנאת העם, אשר הוכירו להם עון מוצאם מזרע ישראל, ולזעם האינקוויזיציה השומרת צעדם. האינקוויזיטור הגדול טורקימדה השתדל וישיג פקודה מהאפיפיור אלכסנדר הששי, כי המרנים לא יתקבלו לנזירים בהחבורה הדומיניקית אשר באבילה (Avila), שמהם נתמנו האינקוויזיטורים בבתי דינים להאמונה, כי היו חשודים בעיניו [2]). האנוסים התאמצו להיות שליטים ברוחם, אך לא יכלו לכלוא את הרוח בקרבם, רוחם הזרה להתורה, אשר כהניה היו שואפי דם, ונושאי דגלה דרשו יום יום זבחי אדם לכבוד האמונה. בימי האינקוויזיטור הגדול השני דיצה (Deza) נעשו אכזריות ונבלות עוד יתר גדולות מאשר בימי ההולך לפניו. הוא ומשרתיו, וביחוד רודריגיץ לוצירו (Rodriguez Lucero), אדוק מהביל ושואף לדם, בקורדובה, עשו מעשים נוראים ונבלות רבות, עד כי אחד מבני הדור ההוא לא יכול לעצור ברוחו למראה המעשים הנוראים האלה ויאמר: „הארכי־הגמון משיביליה (דיצה) לוצירו ויואן דילה פואינטי המיטו חרפה על המדינות האלה, שליחיהם אינם יראים את אלהים ואינם שמים לב למשפטי צדק,

---

(1 Llorente, histoire de l' inquisition I 345 S. B. VIII 3. 479

(2 Boletin 1887, 429 ; Rev. d' Et. J XVIII 137 B. VII S. 406

ירצחו, יגנבו, יענו נשים ובתולות לחרפת הדת וחלול כבודה. הרעה והאסון אשר הביאו עבדי האינקוויזיציה הרעים על ארצי רבו עד מאד ועלי לבי דוי בראותי ברעת עמי וארצי". לוצירו (שהוראתו היא: טלא־אורה) אשר הוסב בפי בני דורו לשם טינייברירו (Tenebrero—החשוך) הרבה זבחי אדם לאלפים. הוא היה צמא לדם יהודים והיה צועק בקול: "הבו לי יהודים להעלותם על מוקדי אש", ויהי הכומר המדבר בצדקה לפרא־אדם השובר רעבונו בבשר אדם.

כל הלשנה ודילטוריא על אחד המרנים, כי מלא אחרי מנהגי ישראל נחשבה להכומר לוצירו לחשד נכון, וכל חשד לאשמה גלויה וברורה, אשר הנאשם אחת דתו להשרף חיים. איזה אנוסים, הנתפשים על ידי לוצירו, בראותם כי אפסה כל תקוה להם להנצל מכף האינקוויזיציא אמרו להנקם בהספרדים הקתולים, ויבדו מלבם אשמת ההתיהדות על בני משפחות גדולות מן הנוצרים; ובהענותם בכלי חובלים הודו על חטאתם, כי אמנם כן לבם עוד שלם עם תורת היהדות, אך בקורדובה, בגראנדה ובערים אחרות בספרד הדרומית נמצאים בתים המשמשים לבתי תפלה להאנוסים ומיודעיהם הנוצרים הנוטים אחרי היהדות, ובהם באים להתפלל ביום שבת ומועד נזירים ונזירות ובתולות עדינות ממרום עם הארץ. הספור הזה נראה לכל איש כספור בדים, אך האינקוויזיטור לוצירו האמין בדברי המעונים, ועל פיהם הובאו לבית הסהר נוצרים ישנים נוסף על הנוצרים החדשים. גם בתים רבים של נוצרים החריב לוצירו ויהרסם עד היסוד בעלילת האנוסים: כי נמצאים שם בתי כנסת לישראל. אז התעוררה תלונה עצומה על הכומר לוצירו; גדולי העם התאוננו רעה על הכהן הזה לפני ראש האינקוויזיטורים דיצה. אך הוא אמר, כי דעתו מסכמת לדעת לוצירו, ועוד מעט וחבל אבירים גדולי העם, כהנים וכהנות, נזירים ונזירות נאשמו בעון מינות כמסיעים ידי עוברי עבירה, לולא באו הדברים לפני הפרינץ האשכנזי פֿיליפּפּ הראשון, חתנה של המלכה איזבל ויורש כסאה, והוא הסב בדבר להסיר את האינקוויזיטור הגדול ופקידו ממשמרתם. אך שניהם נקמו באויביהם אחרי מות פֿיליפּפּ הראשון, כאשר ישב על כסא המלוכה פֿירנאנדו הקתולי המתחסד. אז קמה סערת המרד בקורדובה נגד האינקוויזיציה ונגד הממשלה המחזקת בידה, ובראש המרד עמדו אפרתים רבי הממלכה, עדי נאלץ גם פֿירנאנדו הקתולי להסיר את לוצירו ולענשו בענש גלות, וימנה תחתיו לאינקוויזיטור גדול את הקרדינאל קסימינס מן ציסנירוס (Ximens v. Cisneros)[1]. האינקוויזיטור החדש התנהג במדת החסד עם הנוצרים הישנים הנתפשים למינות, אך את היהודים האנוסים והמוירים שנתנצרו לאנסם צוה לשרוף חיים. הכהן הגדול הזה הרעים בקול נאונו על הקיסר קארלוס החמישי, ויאיים עליו בקללות וחרמות, כאשר חפץ לתת הרשות לאנוסי ספרד בשכר שמנה מאות אלף דינרי זהב לשוב לדתם; קארלוס החמישי נמצא בפלאנדריה המרינה, ושם התיצבו לפניו צירי האנוסים, גם שרי מדינת פלאנדריה ויועציה תמכו את בקשתם. שמע זאת החשמן קסימינס ויתעבר, ויזהיר את הקיסר בכל תוקף אוהרת הכנסיה, לבל יזיד לתת ליהודים התקומה בארצות ממשלתו, כאשר הזהיר

---

[1] Llorente, histoire de l' Jnquisition en Espagne I p. 345 ff

האינקוויזיטור הראשון ט ו ר ק ב י מ ד ה את אבות אבותיו של המלך הזה [1]. האינקוויזיטורים שקמו אחרי קסימינס היו קנאים ואכזרים כמוהו. וביתים ההם נוספו לקרבנות היהודים גם מעוזים וטוכים מן הנוצרים. הריפורמציה הלותירית והקלווינית באשכנז וצרפת הכתה שרש גם במדינות ספרד. הקיסר כבר ידע את כח הריפורמציה באשכנז, ויצו לראשי האינקוויזיציה בספרד להיות עינם פקוחה על הספרדים, לשמור על נפשותיהם מהלכד בפח המינות הלותירית. האינקוויזיציה התאותה תאוה לקרבנות אדם ותשם משפט אחד לשלשת מיני המינות: ההתיהדות, הנטיה לדת מחמד והנטיה לכפירת לותיר, ובהגיע יום דין האמונה (Auto da Fé) היו נשרפים על מוקד אחד שלשת בני אמונות שונות [2].

ומעמד האנוסים בפורטוגליה היה שונה מטעמד אחיהם לצרה אשר בספרד. המלך ע מ נ ו א ל לא גרש את היהודים מארצו, כי אם צוה לסחוב אותם בשערותיהם אל אגן הטבילה להזות עליהם מי טהרה. ולהרגיע רוח האנוסים האומללים הבטיחם על דברתו—כי בימי עשרים שנים לא תרגיזם האינקוויזיציה ולא תחרידם ממנוחתם עבור אמונתם ושמירתם את מנהגי היהדות [3]; ועוד יתרה עשה כי נתן להם רשות להחזיק ספרי עברית ולקרוא בהם. בגלל הדבר הזה לא היו אנוסי פורטוגליה מסתירים את יהדותם כהמרנים בספרד. בעיר הבירה ליסבונה ששם ישבו מרביתם, היה להם בית הכנסת; שם התקבצו והתפללו לאלהי ישראל בהדרת קדש. הגדולים היו מורים להקטנים הקריאה בעברית ודעת כתבי הקדש וספרי המשנה והתלמוד, ויחנכו אותה על ברכי דת ישראל, וידברו על לבם השכם ודבר, כי יהיו נאמנים לדת מורשה, ובהיותם מקיימים מנהגי התורה הקתולית, ידעו כי יהודים הם ומעשיהם אלה אינם אלא מיראת המלכות. להאנוסים בפורטוגליה נתן אז החפש לצאת מן הארץ, ורבים מהם, אחרי מכרם את נכסיהם, יצאו בחבורות שלמות מן הארץ. אלה שמו פניהם לארצות הברבריאה מעבר לים התיכון (אלגיר, תונים ומרוקה) ואלה למדינות איטליה ומשם עברו לתוגרמה. אמנם המלך עמנואל, בחפצו להניא את האנוסים מעזוב את הארץ, הוציא כתב־הרם, כי אסור לכל איש נוצרי לעשות משא ומתן של חליפין עם נוצרי חדש (האנוס) והעובר יחרם כל רכושו, ובכלל אסור לקנות מהם קרקעות בלי רשיון מיוחד מהמלך, גם אסור לכל נוצרי חדש לצאת מן הארץ הוא ואשתו ובניו ובני ביתו עמו בלי רשיון מפורש מהמלך [4]. אך מה נקל היה הדבר להאנוסים ללכת סחור סחור להחקים האלה ולהפקיע את עצמם מהם. ואולם אחדים

---

[1] נמצאים הדברים בכל ספרי תולדות הקארדינאל קסימינס, שהיה גם האינקוויזיטור הגדול והמושל בשם המלך בספרד.

[2] Llorente ibid. II Anfang u. p. 337 ff.

[3] עיין דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 391. דברים מקורות המרנים בפורטוגליה נמצאים בספרו של הירקולנה Herculano da origem e estabelecimento da Jnquisicao em Portugal I p. 29 ff. Note 42. מן המקור הזה לקח ידיעותיו ג. היינ (G. Heine) בספר העתי של שמידט: צייטשריפֿט פֿיר געשיכטע 1848 זיטע 154 ff.; וגם מידיעותיו של בלאבות איטליה ונמצאו בכ"י המובא להלן ציון ו' בסוף הספר. עכ"ל הרהמ"ח. וע"ד הסתירה שבין גראֶטץ ובין קאיזערלינג בדבר חיתר החזקת ספרי עברית והקריאה בהם לאנוסי פורטוגליה עיין ספרי מוצאי גולה עמוד 99 בהערה.

[4] כתב הדת הזה נתן בחדש אפריל 1499.

מהם נתפשו ונענשו. אורחת אומללים כאלה יצאו מפורטוגליה בהחבא וישבו בספינה לבא לארצות אפריקה. או קמה רוח סערה על הים ותטיל את האניה לאחד מחופי איי האצורים (Azoren) המשעבדים למלכות פורטוגליה, ובעליתם על היבשה נדונו האנוסים האומללים להמכר לעבדות עולם[1]). בכל אלה הצליחו רבים מהאנוסים להמלט משוטרי הגבול ולעבור שלום אל מחוז חפצם. מכל זה נראה, כי היתה סבה לאנוסי ספרד להתקנא באחיהם אשר בפורטוגליה, ועל כן התחכמו אנוסי ספרד ויחשבו מחשבות תמיד לעבור את גבולות הארץ, ולהמלט ממנה. מלכות ספרד לא נתנה לאנוסי ארצה להפיק ומטם ותשתדל לפעול על עמנואל מלך פורטוגליה, כי יוציא כתב־דת (רס"ג=1503) לאסור לכל איש ספרדי לבא בגבולות ארץ פורטוגליה אם אין בידו כתב העודה מבית דין האינקוויזיציה, כי לא נתפש ונאשם בעון מינות[2]; ופּירנאנדו הקתולי דרש עוד יותר: נשען על בולת האפיפיור דרש ממשלת פורטוגליה, כי המסור בידו את כל האנוסים אשר נמלטו מכף האינקוויזיציה. אך עמנואל לא נאות לזה, וידרוש, כי אחד מראשי האינקוויזיציה הספרדית יבא לפורטוגליה לתבוע את האנוסים הנסים מספרד לדין, וישפטו על פי חקי פורטוגליה ומשפטיה[3]). אנוסי פורטוגליה לא היו שנואים להעם בעד דתם ושקידתם לשמור פקודיה, כי אם בעד עשרם, והיותם חרוצים ושוקדים על עבודתם; אחרי המרת דתם התגברה שנאת העם את האנוסים, כי השינו אז את הזכות לעשות בכל מלאכה ותשומת יד, לחבור את מס המעשר לאוצר הכהונה הקתולית, לעמוד על משמרות הממלכה, להכנס לכנסיות הנזירים ולכהן בכל משרות הכהונה הגדולה. לראשונה נראו עקבות השנאה בכנויים של גנאי שכנו אותם בני העם: יהודי, נוצרי חדש ארור, מומר ארור (Judeo Marrano, converse), עדי הוכרח המלך עמנואל להוציא כתב דת, לבל יזידו הנוצרים הישנים לכנות את הנוצרים החדשים בשמות של גנאי. בימים ההם היה רעב גדול בארץ במשך שנים רצופות, אשר עשה שמות בהתושבים, ואז יצא הקול, אשר הסוחרים האנוסים מפקיעים השער ומיקרים את מחיר התבואות ומוציאים אותה לחוצה לארץ. ביחוד גדלה שנאת העם למרני עשיר אחד, שעלה לגדולה והתעשר בזמן קצר ושמו: יואן רודריגו מאסקארינהאס (Joâo Rodrigo Mascarenhas) שהיה הראש על כל חוכרי המסים בממלכה, ובגללו גברה המשטמה לכל האנוסים[4]).

(1 Herculanum ibid p. 134

(2 Heine ibid. S. 155; Herculanum ibid 141

(3 בהנ"ל.

(4 בהידיעות שהננו מוצאים אצל G. Heine מעמוד 173 ולהלן, מגלה כתובה אשכנזית מאיש אשכנזי שהתגורר או בליסבונה נדע הדברים האלה: „יוהאן רודריך מאסקאראנוס... היה ראש כל היהודים, מלא מרמה ורשע, איש תרמית ונוכל ועושה רעה בכל אשר יפנה, עד שאי אפשר לכתוב כל מעשיו הרעים, את כל הנכלות והרשעות שהשב והגה מלבו והוציאן לפעלן". להאיש הזה התכון גם בעל שבט יהודה בספרו: אמרו קצת, כי משנאת איש יהודי מאשקרינייאש מיכם, היה כל שנאת הנוצרים, לפי שהיה מתנאה עליהם ומרבה חקים כנגדם, וחא ראיה... מיד שמצאו למאשקרינייאש נחו כן ההרגה, Mascarenhas הוא שם משפחה ליהודי פורטוגליה, וברור הדבר כי מאסקראנום הנזכר במגלתו של המודיע האשכנזי הוא מאסקארינהאס הנזכר בשבט יהודה.

אפשר הדבר, כי המרני הזה אסף תרומות המסים מן העם בטדת דין קשה, וגם פעל על המלך, כי יוציא פקודות קשות בדבר גבית המסים. בכל אופן נחשב בעיני העם אשר בליסבונה לאיש מרע ובליעל, אשר בו נאחדו כל המדות המגונות.

נזירי הקדוש דומיניק, בקנאתם בהאנוסים, אמרו לעשות בהם כלה ולהכחידם מן הארץ. בליל חג הפסח לשנת רס"ו (8 אפריל 1506) [1] נתפסו אנוסים אחדים בשבתם בחבורה וחוגגים את הסדר ככל משפטו וחקתו. נראה הדבר, כי בית דין ההגמונים לא הרשיע אותם ברין, כי עוד זכרו ההגמונים, כאשר נסחבו הם בציצית ראשם לאגן הטבילה והזו עליהם מי מהרה בלי שאלת פיהם [2]. חסד ההגמונים עם האנוסים היה למורת רוח לנזירי דומיניק; הם רעמו פנים, התרגזו והתקצפו בקנאתם באחיהם הנזירים ראשי בית דין האינקוויזיציה בספרד, אשר חלקו שלל הנתפשים למינות עם פרנאנדו הקתולי. אז עוררו הדומיניקים את בני העם לנקום נקמת הדת בהיהודים. והשעה היתה אז שעת פורעניות; המגפה פרצה בארץ ותשת קציר לאדם רב, וגם הגשם לא היה על הארץ ויהיו בני המלכה צפויים לדבר ורעב. ומי אשם בכל האסון הזה? אם לא „הנוצרים החדשים". הדומינקים קראו עצרה ביום שבתם הראשון אחר חג פסחם (19 אפריל 1506) בבתי הכניסה להרבות הפלה והחנונים להסיר רעת הדבר והרעב מן הארץ, ובעלות המנחה אחרי הדרשות נגד המרנים שובחי אלוה, והנה צלב ותמונת האם הקדושה נגלו על אחד הבמות ולב הצלם בוער באש ואורו מבהיק בכל בית התפלה. אז נפלה חרדת־קדש על כל באי המקדש ויבהלו וישתוממו למראה עיניהם ויאמרו: הנה באש נשפט אלהים עם זרע מרעים „הנוצרים החדשים". ושם נקרה אחד האנוסים, ויאמר בתום לבבו: הנה חורב עתה על הארץ, והשמים כלאו מטל וממטר, ועתה יואל נא אל עושה פלא לשים לנו אות לטובה בעשותו נפלאותיו במים ולא באש. יש אומרים, כי היה דבר האנוס אז לאמר: המראה המבהיק באורו את בית התפלה הוא מן המנורה המפיקה קוי אורה מן זכוכית צבועה [3]. הדבר יצא מפי האנוס, והנשים השתערו עליו להכותו ולטרוט אותו, והאנשים התנפלו עליו וימיתוהו בבית התפלה, וגם את אחיו אשר חש לעזרתו המיתו המאמינים בחטת קנאתם ההוללה. השוטרים אשר נסו לשים את הרוצחים במשמר נרדפו גם הם על צוארם, עדי הוכרחו לבקש להם מפלט באחד הבתים.

לרגלי השערוריה הזאת פשטה המהומה בכל העיר. אחד הדומיניקים הרבה לעורר את ההמון בדרשתו, לעשות כלה פעם אחת את הטרנים, אשר המלך יטה להם חסד, ושני דומיניקים אחרים לקחו בידם האחת צלמי קדושיהם ובשניה פעמונים ויסובבו עיר ויצלצלו ויקראו בקול גדול Haeresie! Haeresie! (כפירה! כפירה!). כל עיר הבירה ליסבונה היתה כמרקחה, ההמונים החשוכים התגודדו

---

1) ע' הערת ר' צבי הירש יפה בסוף הספר. שפ"ר.

2) דברי ההגמון Cautinho מובא בהיינע בהנ"ל עמוד 178.

3) הידיעות על דבר ההרנה הזאת נמצאות בכל רשימות הכרוניסטים בני פורטוגליה; המקורים החדשים הם: ספור האיש האשכנזי עד ראיה של ההרנה הזאת (עיין עמוד הקודם הערה 4), כתב קובלנא של האנוסים על מלכות פורטוגליה שהגישו לתאפיפיור, הכתב שנשתמשו בו הירקולנו והיינע בהנ"ל בעמוד 142 ולהלן. ממקורי העברים מספר את המאורע הזה רבי שלמה ן' וירנא בשבט יהודה לאמר: „. . . גזרת ההרינה אשר שם בלישבונה מחוץ לעיר הייתי ואחרי ימים בשובי אמרו לי לא ראי זה כראי זה וכו'".

בחוצות קריה, ואליהם נלוו המלחים עבדי האניות שנמצאו אז בנמל של ליסבונה מבני הצרפתים, האשכנזים והנידערלאנדים, ואמרו להשתמש בשעת הכושר כזאת לחמום ולגזול. כה נסעו דרך רחובות העיר חברי־רוצחים עשרת אלפים איש ויהרגו את האנוסים, אותם ואת נשיהם וילדיהם, בכל אשר מצאום, ברחובות קריה או בבתיהם ובמחבואיהם. על הכבר אשר לפני כניסת הדומיניקים ערכו מדורת אש, ועליה הועלו האנוסים ונשרפו חיים. אל הכבר הזה סחבו בחבלים גם פגרי האנוסים הנהרגים ברחובות העיר ויצברו אותם בשני צבורים. המהומה ארכה כל הלילה והמטבח נמשך מן הצהרים 19 אפריל עד הצהרים 20 אפריל, וכחמש או שש מאות אנוסים הומתו אז במיתות משונות.

אך עוד לא בא הקץ להטבח ועוד ארך יומים. איש אשכנזי שהיה אז בליסבונה וראה בעיניו את כל המעשים שנעשו שמה יספר: „ביום השני ראיתי מעשים נוראים אשר לא יאומנו כי יסופרו. ראיתי שלשה נזירים רצים דרך הרחובות, כל אחד צלם קדושו בידו וצועקים: „רחמים! רחמים! מי האיש החפץ להיות לעזר להאמונה הקתולית ולהצלב הקדוש יבא אלינו!". אז הוצאו האנוסים ממחבואיהם בבתי הנוצרים או בבתי הכניסה וחיים או מתים נסחבו למדורת אש והועלו על המוקד. נשים הרות השלכו בעד החלונות, והעומדים בחוץ קבלו אותן על חניתותיהם וכידוניהם. ביותר נרדף המוכס השנוא להעם מאסקארינהאס, אשר יום אחד לפני המהומה נמלט מביתו, כאשר נסבו עליו כל בני ליסבונה מקצה. ויהי כאשר נתפש, ויבקשו כל בני העם וגם נערות רכות ונשים עדינות להניח בו את חמתם ולהראותו קשה. כל אחד מבני ההמון בעט בו ברגלו, ויכהו מכות אכזריות; ומי אשר לא הרים ידו להכותו ולדקור את בשרו חשב כי לא יצא ידי חובתו כקתוליק הנאמן לדתו. אחרי כן הוציאו את כל כלי ביתו והביאו להכבר אשר לפני בית כניסת הדומיניקים לערוך בשביל המוכס הזה מדורת־אש לשמו; וכאשר לא היה די־עצים לערוך בם את המוקד, אספו המלחים עבדי האניות כסף ביניהם לקנות עצים לשרפת גופו של המוכס מאסקארינהאס. התמימים ההם חשבו, כי בזה הם מקיימים מצות הדת ושברם נכון להם לעולם הבא. ביום השלישי עוד לא חדלה ההרגה במסבי העיר ליסבונה. יושבי הכפרים ראו מבני הבירה ויעשו גם הם כמעשיהם, וירצחו ויחמסו וגם ענו נשים ובתולות. אחד הנזירים קם על בהולה יהודית אנוסית לענותה, ותתקומם לו הנערה התמימה ותמיתהו בסכינו אשר גזלה ממנו. לשוא דרש הנציב בשם המלך מאת ההוללים לחדול מרצח ושוד, לשוא הוכיח את הנזירים, כי ישיבו את צלמי הקדושים אשר בידיהם לבתי הכניסה אשר לוקחו משם, כי שומע לא היה לדבריו, כי חשבו, אשר רצח נפש הנוצרים החדשים וגזלת רכושם הם מצות התורה הקתולית אשר בהן יזכו לאשר בעולם הבא. מספר האנוסים המומתים עלה משנים עד ארבעה אלפים איש. גם נוצרים ישנים הומתו ביתי המהומה בידי אויביהם, בתואנה כי יחשבום לנוצרים חדשים. שמע זאת המלך עמנואל ויתעבר, אחרי שהשערוריה הואת נעשתה בטענה, כי המלך מגין על הנוצרים החדשים. על כן צוה לתפוש את ראשי המתקשרים והמסיתים את ההמון וייסרום בעונשים קשים, ושני נזירים דומיניקים נדונו למיתת שרפה. גם על אזרחי העיר הטיל המלך ענש גדול, ויקח מהם את זכיותיהם להיות

בעצמם המושלים בעורם, אחרי כי ראו מעשה ההמונים הקנאים, בעשותם מעשי רצח שוד וחמס, ולא מיחו בהם.

או יצא גורל הנוצרים החדשים ומשפטם לשבט מאת העם אשר בפורטוגליה. בעמוד המלך לימין האנוסים הוסיף להכעיס את העם תמרורים. חיי האנוסים היו מני אז תלוים בחסר המלך לברו, לפי הרוח אשר עברה עליו. לשוא הוסיף עמנואל להגן עליהם. בכתב הדת שהוציא בחדש מארץ שנת 1507 (רס"ז) היה דברו: הנוצרים החדשים שוים להישנים בכל חקי האורח, הנוצרים החדשים רשאים לצאת מן הארץ; וגם נתנה להם ארוכה (1512) שש עשרה שנה לבלי הועיד אותם למשפט בגלל הנהגתם הדתית [1]. אך הנוצרים הישנים שמרו את השנאה הכבושה בלבם להיהודים האנוסים. מגלות־איבה וכתבי־פלסתר נדבקו על קירות הבתים בעיר הבירה. גם עמנואל הוכרח כמעט להוציא חקים גורעים זכויותיהם. הוא אסר עליהם עוד הפעם לצאת מן הארץ, וגם בא בדברים עם האפיפיור ליאון העשירי, לבונן בפורטוגליה בית משפט האמונה בעין האינקוויזיציה, למרות הבטחתו להאנוסים כי לא יועידם למשפט בגלל עון ההתיהדות [2].

מעמד האנוסים נשתנה לרעה במות עמנואל ובטלוך תחתיו בנו יוהאן השלישי (1522—1557). הבן הזה לא דמה לאביו, כי היה חסר לב, אשר המיט רעה על ממלכתו ויתם לריק כחה. בעודנו יורש עצר כבר נודע, כי שונא הוא את „הנוצרים החדשים" הכלית שנאה. אמנם כן, עוד שמר מצות אביו והבטחתו להשוות את ה„נוצרים החדשים" להישנים בדברי חק ומשפט ולבלי הועידם למשפט עד תום הארוכה שנתן להם אביו בין השנים רפ"ב=1522 עד רפ"ד=1524) [3]. אך הדבר הזה עשה המלך לא מדעת עצמו, כי אם על פי יועציו הזקנים אשר עמדו עוד לפני אביו. הזקנים האלה, מצד אחד היה לבם מלא זכרונות מימי ההטרה באונס והאכזריות האיומה שעשה אביו להאומללים האלה לפני עשרים שנה, ומצד אחר ידעו להוקיר פעולת היהודים ועבודתם לטובת הממלכה הקטנה, אשר לרגלי מסבות הליכות עולם היתה אז למטלטלה גדולה שרתי בימים ומכוננת טושבות גדולות מעבר לימי אוקינוס. כי באמת היו המרנים המפלגה המעולה והמשובחת על פי פעולתה לטובת הכלל מכל מפלגות האורחים, בהיותם משכילים בכל חכמה, מלאכת מחשבת ותשומת יד; מהם היו סוחרים גדולים ושולחנים, חרשי ברזל עושי כלי נשק ומתיכי כלי תותח וכלי מפץ. בכל פורטוגליה כמעט לא נמצא רופא ובעל בית מרקחת הרפואות אחר אשר לא מן היהודים האנוסים [4]. כאשר הוסיפו הכהנים והחשובים להשפיע על המלך, כן התאמץ הוא להרחיק מעליו את היועצים הזקנים אשר עמדו לפני אביו, וכה התגברה בלבו השנאה

---

1) אצל היינע בהנ"ל עמוד 159; הירקולנו בהנ"ל מעמוד 33 ולהלן; Llorente בספרו: Jnquisition en Espagne ibid II p. 42. מהמקור האחרון הזה יוצא כי הסליחה (או ההיתר) בהערה נתנה להאנוסים משנת 1497 על משך עשרים שנה, ובכן בטלה חזקתה בשנת 1517 ואז נתנה ארוכה לשש עשרה שנה ונבישכה לפי זה עד שנת 1533.

2) כתבי המקורים אצל הירקולאנו משנת 1515 מעמוד 162 ולהלן.

3) בהנ"ל מעמוד 178 ולהלן עמוד 207, קץ הארוכה היה בשנת 1533.

4) בהנ"ל עמוד 186; II עמוד 30, 275 עכ"ל הרחב"ח. על דבר היות האנוסים הרשים ואומנים במעשי כלי זין ליריה באבק שרפה וגם בעלי טלחמה אמיצי לב מעיד גם דוד הראובני בספרו הגדול

ל„הנוצרים החדשים". אשתו המלכה קתרינה, מבנות בית המלוכה באספמיה, כבדה והעריצה את משפט הדמים—משפט האינקוויזיציה—והרומינקים בפורטוגליה הרבו לבא בקובלנות לפני המלך על הנהגת ה„נוצרים החדשים", כי בועטים הם במצות התורה הקתולית ומנהגיה, ויוביחו כי אין תקוה להחלץ מקללת המינות והאפיקורסות, אם לא ייסדו את בית משפט האינקוויזיציה גם בפורטוגליה[1]). לרגלי השפעת הכהנים מלא יוהאן השלישי שהיה אז עוד נער, את ידי אחד משריו ושמו יורגי תימודו (Jorge Themudo) לשום עין בקרת על ארחות חיי האנוסים היושבים בליסבונה ולהודיע אותו כל אשר יראה וישמע. לב האנוסים לא היה פונה אל הדת שהכניסו אותם לבריתה באונס, ועל כן לא כזב תימודו בדבריו, כאשר העיד על מקצת האנוסים, שהם מוסיפים עוד לשמור את השבת ומנהגי חג הפסח, כי נמנעים הם ממלא אחרי מצות התורה הקתולית ומנהגיה, ומה שיעשו לא יעשו רק מאונס והכרח, כי אינם משכימים ומעריבים על פתחי בתי הכניסה בעת עבדת הקודש (Messe), כי נמנעים מהתודות על חטאתיהם לפני הכהן הסלח לפני מותם, את מתיהם אינם קוברים בקברי בני עם הארץ ולא בבתי מקלט הנזירים, אף לא בארונות כי אם בקרקע בתולה, ואחרי מות קרוביהם לא יתנו בסף לכהן, לקנות ממנו הזכרת נשמות או תפלת ההשכבה בחוק לכל אמוני הנוצרים[2]).

והמלך יוהאנן לא אמר די בהידיעות שהמציא לו איש סודו תימודו, ויוסף לשלח מרגלי-חרש לרגל את האנוסים ולדעת צאתם ובאם, והפעם היה בעוכרי אחיו איש יהודי ספרדי שהתנצר ובא לשבת בפורטוגליה אינריקו נונים (Henrique Nunes) אשר נקרא אחרי כן, בגלל היותו שוקד על משמרתו—משמרת מרגל ומלשין—בשם „האדיר באמונה" (Firme-Fé). האיש הזה שמש את האינקוויזיטור הספרדי לוצירו ויהי לו לתלמיד מקשיב, ובו בחר יוהאנן להיות לבלי חובלים בידו לחבל בו את ה„נוצרים החדשים" שנואי נפשו. אותו קבל המלך בהיכלו, וימסור לו סימנים, איך להתנהג עם האנוסים לגנוב את לבם ולגלות צפונותיהם. דבר המלך היה אליו: כי יתודע להם כאח וצרה - יהודי כמותם—ויתיהד עמהם ובזה יחשוף מצפונותיהם, ויודיע כל אשר יראה וישמע להמלך. נונים התרועע עם האנוסים, אשר בליסבונה, באיבורה (Evora) וביתר המקומות, וכל אשר ראה ושמע הודיע במכתבים שהריץ ישר ליד המלך. בנשיקת בוגד, נשיקת אח נפשע, ידע להוציא מלים מלב אחיו הנענים והנגשים ויודיע אל המלך, כי אמנם אינם שומרים מצות התורה הקתולית, כי בביתם לא ימצא סדר תפלות אמוני הקתולים, וגם אינם מקשטים את בתיהם בצלמי קדושים ואינם מתהדרים בתכשיטים אשר תמונות הקדושים חקוקות עליהם, וגם הודיע שמות המתיהדים, ובזדון לבו יעץ עצות איך למשוך את המתיהדים ברשת. ויוסף הבליעל הזה לעשות מעשה נורא, כי הלשין על אחיו עצמו ובשרו, כי המיר דתו לעת הגרוש הגדול,

---

שיצא לאור בשנת 1893 ששם נאמר: יש בהם (בהאנוסים) אנשים חוקים בעלי מלחמה וחכמים בתורקי אש" עין נייבויער בספרו Anecdota Oxeniensa II p. 181. שפ"ר.

[1]) בהנ"ל מעמוד 181 ולהלן, 188, 206 ולהלן.

[2]) בהנ"ל מעמוד 189 ולהלן.

ועתה יצא לפורטוגליה וישב בתוך האנוסים ובשבתו בקהלם הוא מקים את תורת היהדות אשר דבק בה [1]). דברי היהודי הבוגד בעמו נכנסו ללב יוהאן השלישי, ויחליט לבונן גם בממלכתו את האינקוויזיציה כמתכנתה אשר בספרד. וישלח את המרגל הזה למלך ספרד קארלוס החמישי, כנראה לשחררהו, כי יעמוד לימינו לפעול על האפיפיור, כי יתן רשות להנהיג את האינקוויזיציה בפורטוגליה עוד לפני עבור עת הארוכה אשר נתנה להמרנים. עד כה וכה ואזן האנוסים לקחה שמץ דבר מכל אשר יאמר אחד מאחיהם לעשות להם, וישבעו להנקם ממנו. שני כהנים פראנציסקיים או מתחפשים בלבושי כהנים־נזירים והם דיעגו וואז (Diego Vaz) מעיר אוליווינסה (Olivença) ואנדרי דיאס (Andre Dias) מבאנה (Vianna) ארבו להמרגל נונים, ובהיותו בקצה גבול ספרד על יד המקום באדאיאז (Badajoz) המיתוהו בחרב, ויחפשו באמתחתו וימצאו בה מכתבים על דבר יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה. אך הרוצחים נמצאו ונתפשו ונענו ביסורים קשים, למען יגלו את שמות האנשים אשר ידיהם היו עמהם במעשה הזה ונדונו למיתת תליה (בראש שנת 1525) [2]). הבוגד הנוכל נונים התעלה במעלות קדושים ושהורים, ויקרא בשם „אדיר אמונה" (Firme-Fe), על קברו באו להשתטח מקרוב ומרחוק, וגם המקום אשר הומת שם נקדש, והדומיניקים הבטיחו למאמיניהם, כי העשבים הגדלים על קברו המה תרופה מעולה למחלת הקדחת. אחר הדברים האלה היה מקום לחשוב, כי עתה לא יאחר המלך הקנאי מבונן את האינקוויזיציה בממלכתו לשפוט את כל המתיהדים, ואשר שמותם נודעו לו מהרשימה שמסר לידו המרגל נונים, ואשר כפי ההשערה היו אשמים במותו. ובאמת עשה המלך חקור דין קשה לדעת מי היו רוצחי המלשין, והנהגת חקור הדין מסר להפרופיסור פדרו מרגליו (Pedro Margalho), האיש אשר הציג את נונים לפני המלך [3]), ובימים ההם נוספה עוד סבה נכונה לרדוף את ה„נוצרים החדשים", כי בהתאסף נאמני העם הקורטים בהעיר טוררס נובאס (Torras Novas) בשנת 1525=רפ"ה התאוננו רעה לפני המלך, כי „הנוצרים החדשים" אוכלים חיל בעלי הנכסים הגדולים, מפקיעים השערים ולוקחים נשך ומרבית מיבול הארץ, כי הם לבדם הרופאים והרוקחים בכל הארץ, ובבן תמצא ידם לתת להקתולים רפואות המזיקות לבריאות גופם. על כן ידרשו ה„קורטים", כי תנתן דת, לבל יחזיקו היהודים בתי מרקחת הרפואות, והרופאים לא יכתבו עוד רשימת סמי הרפואות בלשון רוטית שאינה מובנת לבני העם כי אם בלשון המדינה; המטש"ה תגדל ותחנך על הוצאותיה רופאים מבני עם הארץ, וכאשר לא יהיו אז הקתולים זקוקים לדרוש ברופאים מבני היהודים, יאסרו עליהם לבקר חולי הנוצרים. ואחרי כל אלה לא בצע המלך הקנאי את חפצו נגד המרנים, והמעט כי לא שם את לבו להאשמות אשר טפלו בחירי העם על „הנוצרים החדשים" ולא גרע משפטם בחקי האורחים [4]), כי אם גם הבקרת על דבר נונים

---

[1]) בהנ"ל 195 ולהלן, 199 ולהלן 205. התועבה הזאת כמעט לא תאומן כי הסופר לולא הודת על זאת הבליעל הנבל בעצמו ומספר כל דבריו במלשינותו על אחיו, כמבואר בהנ"ל.

[2]) עיין הטקור בלשון איטלקית בציון ו' בסוף הספר ואצל הירקולאנו מעמוד 200 ולהלן.

[3]) הירקולאנו בהנ"ל מעמוד 185 ולהלן.

[4]) בהנ"ל עמוד 187.

התנהגה בעצלתים, וכפי הנראה התכוון להעביר את המשפט הזה מן העולם בהמשיכו אותו ליטים רבים[1]). גם מוריעים סופרי הימים ההם, כי נחם או המלך על מחשבתו לייסר את האינקוויזיציה בממלכתו[2]). איזו הדרך עברה רוח אחרת על המלך להשיבו ממחשבתו? ולמי חייבים האנוסים להודות, כי נתנה עוד ארוכה לשלותם שנים אחדות? — או היה איש ערום ובעל תחבולות, אשר אמר לעשות מעשים גדולים, והוא פעל על לב המלך ההפכפך לשנות טעמו לזמן ידוע.

מקצות תימן וקרם נגלה או ככוכב מתעה איש פלאי, אשר דרכו נסתרה מעיני בני דורו, מבלי דעת אם היה רמאי או בעל הויה, אם חפצו היה לפעול כאיש מדיני או חבל התחבולות להנאתו. האיש הזה הסב תנועה נמרצה בכנסת ישראל ואשר נגעה עד האנוסים בנגב אירופה. דוד הראובני היה על פי מקום מולדתו בן ארצות הקדם[3]), אשר התגורר זמן ידוע במדינות ערב ונובויה, ונגלה פתאום באירופא, ובספוריו המלאים דברי אמת ודמיונות עורר בלב רבים תקוות שהיו למפח נפש. דוד הראובני היה מספר, כי הוא מבני שבט ראובן היושב בערב, ואחיו של המלך יוסף המושל על כל בני ראובן, ולכן נקרא בשם דוד הראובני. באמת התגורר זמן ידוע במדינת חבור (Chaibar) אשר בערב הצפונית היא הידושאם (Heg'as), אשר בימי מחמד וגם אחריו נמצאו שם שבטי יהודים חפשים[4]). אפשר הדבר, כי גם בזאה השלישית לחמישי באו לשבת שם יהודים, אשר השתחררו משעבודם לשבטי הערבים המחמדים. אך כי היו היהודים ההם שרידי השבטים ראובן וגד, וכי עמדו תחת ממשלת מלך מבית דוד, כאשר יספר דוד הראובני, כל זה אינם אלא דברים בדויים מלב האיש הנפלא הזה.

האיש הזה, שהיה משתוקק לעשות מעשים גדולים ומפליאים ולנוע ממדינה למדינה, יצא ממדינת חבור בערב ויהי נודד ירחים אחדים בכוש היא נוביה (Nubien) אשר מנגב למצרים על יד ים סוף מערבה. בהתהלכו בין שבטי הערביים והכושים שם מסוה אמונה מחמד על פניו ויבקש גם במדינה, הואת בין היאור (הנילוס) הלבן והירוק את שרידי עשרת השבטים, ואחרי כן בא למצרים, ושם ספר ראשונה את ספורו על דבר מלכות ישראל אדירה בחבור. אך כנראה לא מצא במצרים אזנים קשובות לנפלאותיו ויסע משם לוויניציאה (בחדש פֶּברואר 1524=רפ"ד). בעיר סוחרת עמים רבים הואת כבר הגיעה השמועה על דבר ציר שבטי ישראל בחבור, ותעורר חשק בלב תאבי חדשות וזרות. העולמות החדשים שנתגלו זה אחר זה במשך ימים מועטים וספורי הנפלאות על דבר ארצות וממלכות ועולמות חדשים העומדים עוד להגלות, הביאו את בני האדם להאמין בכל שמועות זרות ובכל מעשים נפלאים.

---

1) על פי הירקולאנו עמוד 195 בהערה החל חקור הדין הזה בחדש פֶּברואר 1525 ותוצאות החקירה ופרשה הדברים על ספר באו באקסבר שנת 1527; שם מעמוד 208 ולהלן ובהערה 209.

2) לפי הידיעות האיטלקיות, עיין ציון ו' בסוף הספר.

3) עיין ציון ה' בסוף הספר.

4) עיין דברי ימי ישראל חלק ג' בהפרק: „בני ישראל על אדמת ישמעאל". עיד שבטי ישראל בני תורין בחצי האי ערב ביתי המאה השש עשרה למספרם יביא ידיעות קרובות לאמת ר' יצחק עקריש בספרו „קול מבשר" ורבי אברהם אבן־מיגאש בספר כבוד אלהים.

הנוצרים השלו נפשם בתקוה, כי תמצא מלכות יוחנן הקדוש מקום צטיחת הברית החדשה. מלכי פורטוגליה, אשר היו הראשונים לתור ארצות חדשות, שלחו ציריהם לבקש את הארץ הזאת. גם היהודים היו מקוים אז, כי פתאום יגלו מני חשך בני עשרת השבטים, אשר אבר זכרם כמאה וחמשים שנה לפני חרבן הבית הראשון; כי יגלה הנהר הנפלא סבתיון או סמבטיון, היורק אבנים כל ימי המעשה ושובת ביום השבת; כי הודענה עקבות בני משה הגבורים הנערצים מחזיקי תורת היהדות הקדמוניה בטהרתה.— ובעוד הם שוגים במחשבות כאלה, והנה, הוי פלא! ציר שלוח מאת שבטי ישראל בא אל ווניציאה. הרמיון העז של יהודי אירופה פנה דרך לדוד הראובני להגיע אל התכלית אשר היתה לנגד עיניו. הרמזים שהתמלטו מפיו והדברים המפורשים שהשמיע עברו בן לויתו על דבר תכלית נסיעתו עוד הגדילו חשק תאבי נפלאות. ודבר הראובני היה: כי שלוח הוא במלאכות אחיו המלך המפקד חיל צבא שלש מאות אלף גבורי חיל ומטעם שבעים הוקנים אל מלכי אירופא, וביחוד אל האפיפיור, לקחת מהם כלי תותח ו„מזרקי אש" להלחם בשבטי המושלמנים הרוחקים רגלי היהודים ומסיגים גבול השבטים היהודים היושבים משני עברי ים סוף, וגם לגרש את התוגרמים מארץ הקדושה.

מראה דוד הראובני ודרכיו הנפלאים הועילו להגדיל האמונה בו. במראהו ובהליכותיו היה מוזר ומפליא את כל איש, ועל כל הליכותיו היתה פרושה רוח הסוד והפלא. הוא היה קצר־הקומה, צבע פניו שחרחר, פניו רזים וכחושים, עצמותיו שפוּ מרוב צומות וסגופים, ובלו שלר (שקעלעט) חי, אך על פניו הכחושים ילין עז, ואמץ לב מעיניו נשקפו, וכל תנועותיו והליכותיו מפליאות לב כל הנצבים עליו. הוא היה עשוי לבלי חת, ודבריו כדבר נגיד ומצוה נתנו בכבוד ומורא בלב רואיו לבל יהיה לבם גם בו ולא יהינו להתקרב לו יותר מהמדה הדרושה לחפצו ותכליתו. הוא דבר רק עברית אך בלשון מגומגמת ובמבטא מוזר עד כי „לא הבינו אל נכון את לשונו"[1]). לדבריו לא ידע את התלמוד ולא למד אותו מעולם וגם לא ידע דבר מספרות היהדות, כי היה רק איש מלחמה, אשר הכריע תחתיו ארבעים איש ביום קרב[2]). אחרי כן נגלה, כי ידע גם מסתרי הקבלה ותעתועי בעלי הסוד, ועשה עצמו כאלו לא ידע דבר מהיהדות המקובלת, למען יאמינו כי הוא איש ישראל מבני השבטים, אשר לפני אלפי שנים כבר היו לחטיבה בפני עצמה, ושמועת המשנה והתלמוד וכל הנעשה בעולמו של ישראל אשר בארצות הגולה לא הגיע אליהם.

בבא דוד הראובני לווניציאה לא סר לבית אחד היהודים, כי אם ישב בבית רב החובל, אשר על ספינתו נסע ממצרים; אך עברו בא בדברים עם היהודים וימשוך את עיניהם על האורח הנפלא הזה. צייר עברי משה ואיש עשיר ונכבד מצליח (Felice) באו אליו לבקרו, והם השתדלו בעדו, אף כי לא הגיד להם דברים מפורשים, כי אם רמז להם, כי ציר ישראל הוא שלוח במלאכות נכבדה אל האפיפיור למובת כלל האומה, ויבקש כי תנתן לו ספינה להביאהו לרומא. ובחדש אדר שנת רפ"ר בא דוד

---

[1]) עיין ציון ה' בסוף הספר.

[2]) עפ"י דברי רבי אברהם פריצול באגרות ארחות עולם פרק י"ד וכן יתארהו ר' שלמה מולכו: „איש גבור חיל ההכיר דוד הראובני". שפ"ר.

בשערי רומא רוכב על סוס לבן ברחובות קריה ועבדו ומתורגמנו עמו, ויבא עד לפני חצר האפיפיור ותיכף נתקבל מאת החשמן ניוליו (Giulio) במושב חשמנים אחרים, ולא ארכו הימים ויזכה גם לקבל פני האפיפיור קלימנטי השביעי ולמסור לו כתבי העודתו.

קלימנטי השביעי (שמש בכהונה גדולה בשנות 1434—1523) היה מהאפיפורים המעולים והמשובחים שעמדו להכנסיה הקתולית. הוא היה יליד בית מידיציה חכם ואיש חסד, ומשא נפשו היה לפרוק מעל איטליה את עול הברברים האשבנזים. אך ימי ממשלת כהונתו היו בשעת חרום לאירופה: מעבר מזה היתה הריפורמציא הלותירית חותרת תחתות כסא האפיפיור, ומעבר מזה כבדה על איטליה יד הקיסר קארלוס החמישי; כי המלך הזה, שהיה מושל ספרד ואשבנז ומדינות פלאנדריה ובירגונד והמושבות הספרדיות באמיריקה, אמר להכניע גם את כל מדינות איטליה וממשלת רומא ובנותיה בכללן. קלימנטי השביעי בא אז במשעול צר, כי אם יתקומם להקיסר והקים הוא את הריפורמציה לו לרועץ, ואם יתן ידו להקיסר והיתה לו איטליא למס עובד. ובצר להאפיפיור הזה נבקה כמעט רוחו בקרבו, ולמרות היותו בעל רצון חזק וחפץ כביר, עבר עליו הרוח לדרוש בהבלי האיצטגנינות לרעת האותיות אשר תבאנה על פי מערכת המזלות וחזון הכוכבים. קלימנטי השביעי לא היה קנאי ואדוק, ובהאפיפיור ליאון העשירי היה בעל טוב טעם בחכמת חרשים ואוהב מלאכת מחשבת, ועל כן עשה חסד ליהודים ויהי מגן להם מפני צוררים. בהמדינה שהיתה אז משעבדת לממשלת האפיפיור, מדינת ווינאיססין, בשני הערים הגדולות אשר בהרוכסיה הזאת באביניון וקארפינטראס, אשר התישבו שם יהודים שגלו מספרד, היו הגולים האלה והיהודים היושבים שם משבבר הימים לא לבד נסבלים, כי אם גם נהנים מכמה זכיות ויפויי כח שנתנו להם מטעם ממשלת האפיפיור. שם קורא להם דרור מלכת אל בתי תפלות הנוצרים לשמוע דרשות הכהנים, לא נתחייבו לשאת בגדים מיוחדים למען ידעו כי יהודים הם, ולפני כסא המשפט היו שוים בדיניהם ומשפטיהם להאזרחים הנוצרים. האפיפיור קלימנטי הגין ביחוד על היהודים ויגזור חרם על כל איש אשר יזיד להשבית שלומם ולנגוע בם לרעה [1]. יושבי הערים הנוצרים התאוננו אז רעה לפני האפיפיור על היהודים וידרשו לגרוע זכיותיהם ולעשוק משפטם.

נראה הדבר, כי מסר דוד הראובני לקלימנטי השביעי כתבי העודה מרבי חובלים ושרים פורטוגיזים אשר פגש אותם בארצות ערב ונוביה, והם קיימו ויאמתו דברי דוד הראובני ברבר מציאות יהודים בני חורין וגבורי מלחמה בארצות ההן, ואולי נמצאו עוד בהתעודות האלה מעשים וספורים נפלאים, שכתבו על פי מה שהאמינו להאיש המופלא הזה. את התעודות האלה לקח האפיפיור וישלחן לחצר המלוכה בפורטוגליה לבחינה, וכאשר הושבו הכתבים בתשובה, כי נבחנו ונמצאו אמתים ונכונים, נתקבל דוד הראובני בארמון האפיפיור ברוב הוד והדר ובכל אותות הכבוד כיאות לציר שלוח מאת ממלכה אדירה. הוא רכב על פרדה לבוש מחלצות בלויה עשרה יהודים ומאתים נוצרים. יש לשער, כי הצעת הראובני, לצאת למלחמת מצוה

---

[1] Revue des Etudes J. VII 235 II

נגד תוגרמה בעזרת חיל היהודים, הפיקה רצון מהאפיפיור, וגם חשב קלימנטי, כי כל דברי המלחמה על פיו יצאו ועל פיו יבואו.

קבלת פנים זאת הרעישה לב היהודים ותעורר בקרבם תקות נעימות, כי את אשר לא האמינו ראו עיניהם: איש יהודי זכה לקבלת פנים מאת אבי הכנסיה הקתולית בכבוד ציר משולח מטעם ממלכה אדירה. גם קטני האמונה שבהם הוכרחו עתה להודות, כי קורטוב של אמת יש בדברי דוד הראובני. בכל הארץ יצא שמו להתהלה, ויהודי רומא והיושבים מחוצה לה התאמצו לראות את פניו ולשמוע דבריו. האשה הגדולה בינבינידה אברבנאלה, אשת השר רבי שמואל אברבנאל וכלתו של דון יצחק, שלחה לדוד הראובני תשורה סכום כסף גדול ובגדי חמודות ודגל הפארה אשר עשרת הדברים מרוקמים עליו; אך דוד הראובני מצא נכון לפניו לבלי להתקרב יותר כראי אל היהודים. אך ליהודי אחד עשיר גדול ושמו דניאל מפיסא גלה מקצת סודותיו. ולהעשיר הזה היו מהלכים בחצר האפיפיור והוא הספיק לדוד הראובני את כל צרכיו בכל ימי שבתו ברומא.

אחרי שבת דוד הראובני ברומא כשנה שלמה בא ספר כתוב בשם מלך פורטוגליה, הקורא אותו בקריאה של כבוד לשחררהו בעיר מלכותו, ולקחת עמו דברים בדברי המדינות. ויצא דוד מרומא, וישב באניה אשר דגל יהודה נטוע על תרנה ויבא לאלמיריה (Almeiria) מקום תחנות המלך יוהאן השלישי בקרבת סנטרם (Santaram) בחדש נוביטבר שנת 1525 (רפ"ו), ועמו כסף רב ובני לויה כחק לנשיא בעמו המדבר בשם מלכו[1]. דוד הראובני נתקבל בכבוד גדול, וגם לקחו אתו דברים איך להמציא לשבטי ישראל בחבור ונוביה קני רובה ואבק שרפה. אין ספק, כי בא דוד הראובני לפורטוגליה שנה דעת המלך הקנאי על דבר המרנים ולא הוסיף עוד לרדפם[2]. להוציא לפעלו את חפצו היתה דרושה לו עזרת האנוסים בכספם ובחכמתם, גם הרגיש, כי לא יתכן להמלך הבא בברית עם מלכות ישראל אדירה לדרוף את בני ישראל האנוסים היושבים בארצו. בגלל הדבר הזה נתקרר חם קנאתו להאמונה הקתולית וכמעט שעזב את מחשבתו לכונן משפט האינקוויזיציה בארצו.

מי ימלל חדות לב האנוסים, בראותם, כי לא לבד שנתנה ליהודי דריסת רגל בהממלכה, כי אם גם נתקבל בכבוד בחצר המלוכה והמלך בא עמו בדברים. למראה

---

1) ככר העירותי בספרי מוצאי גולה עמוד 134 הערה א', כי על פי באמרו של הרהמ"ח (במאנאטס־שריפט פראנקל 1859 205—230, 241—256) אין להכריע, אם נסע דוד הראובני לפורטוגליה בספינת האפיפיור או באותה שנשלחה לו מטעם המלך יוהאן השלישי. בן הדור ר"א פריצול באגרת „ארחות עולם" יאמר: „האפיפיור בשמו קלימנטו הסכים לפטרו ולשלחו בכבוד ובספינה רבה מלאה כלי קרב ואומנים לירות מכלי קרב ממתכות לזרוק אבנים בכח אש וכו' וכו' יהודים ונוצרים דרך פורטוגאל, ולסדר עליו אל המלך (יוהאן הג') למלא רצונו ולצוות לכל אומה נוצרית אשר יבא לכבדו, לעזרו ולמלא את רצונו וכו'"... מהדברים האלה יוצא ברור, כי כל המשא ומתן כבר נגמר בסוד האפיפיור וחשמניו לפני נסוע דוד לפורטוגליה. עוד נשוב להפרשה הזאת בציון ה' בסוף הספר. שפ"ר.

2) עיין קאיזערלינג: „געשיכטע דער יודען אין פורטוגאל" מעמוד 157 ולהלן. אברהם בן זאמאירה שכרת ברית שביתת־מלחמה לטובת פורטוגליה ומובא אצל Joâo de Sousa נזכר גם בספר הזכרון לטפעות דוד הראובני לאמר: „נתן אלי כחבים מאת היהודים מפיסה ובאת ר' אברהם בן זימור מאיספי".

הנפלא הזה, מראה שר וגדול שלוח מאת אחיהם הרחוקים לקחת דבר עם הטושל, חיתה רוחם. לו גם לא העיד דוד הראובני על עצמו, כי הוא מבשר בא המשיח המקוה היה נחשב למבשר גאולה בעיני המרנים, וכבר מנו מספר להימים עד שעת הרצון אשר יביאם לציון ברנה. על כן התקרבו אל דוד הראובני וינשקו את ידיו ויכבדוהו בכבוד מלכים. מפורטוגליה עברה שמועת הגאולה לספרד אל האנוסים האומללים ותרב שמחתם מאד. אין פלא, כי טרוב התלהבות והתרגשות הנפש נחשכו גם מאורות בינתם. על אנוס אחד בברצלונה שהיה תלמידו של ר ב י י ע ק ב י ר ב (עיין למעלה עמוד 14) עברה רוח שגעון, כי הוא בעצמו אלהים בשלשה פרצופים, ויתנבא, כי יומת ויקום לתחיה שלשה ימים אחרי מותו וכל המאמינים בו יזכו לחיי עולם הבא [1]. הוא נתפש והומת בידי שופטי האמונה, תחת שהיה לרחם על אומלל שכמותו ולרפאהו מטחלתו. תקות המשיח מלאה אז את אויר הנשימה של האנוסים האומללים, וכבא אליהם השמועה מבא הציר השלוח ממלכות ישראל לחצר מלך פורטוגליה תקפה רוח שכרון את אנוסי ספרד ויהיו כמתהוללים, ורבים מהם נסו לעבור את גבול הארץ ולבא ארצה פורטוגליה להיות בקרבת גואלם ומושיעם [2]. אך דוד, אשר נתנה לו החפשה ללכת באשר יחפוץ, כנראה, היה נזהר מאד בהליכותיו עם האנוסים; לא נתן תקוה בלבם אף לא עורר בם החפץ לשוב לדת ישראל. הוא הכיר וידע את התהום הפתוח לרגליו, וכי פסיעה קטנה שלא בזהירות, דבור אחד שנראה כחפץ להחזיר את האנוסים לתורת ישראל יצעידהו למרחפות ויטיט שואה עליו ועליהם. אך בכל אלה היו כל העינים אליו תלויות, לב האנוסים התרגש בקרבם, ונרעשים ונפעמים חכו להמעשים והנפלאות המתרגשים ובאים.

---

1) Llorente, Histoire de l'Jnquisition I p. 338

2) עיין ציון ה' בסוף הספר.

פרק שמיני.

ההויה המשיחית של שלמה מולכו ויסוד בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה.

האנוס Diogo Pires הוא שלמה מולכו והתקשרותו עם דוד הראובני. מסע שלמה מולכו לתורכיה. התחלכו עם רבי יוסף קארו והשפעת מולכו על מהרי"ק. מנידו של מרן הבית־יוסף. על ידי שלמה מולכו מתחזקות התקוות המשיחיות. שוב דוד הראובני מפורטוגליה לאיטליה. יוהאן השלישי שב לעשות מעשיו לחפץ יסוד בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה. האפיפיור קלימנטו השביעי נותה חסד להאנוסים בפורטוגליה, נותן להם חסות בממשלתו לשבת באין מפריע בעיר אנקונה. שלמה מולכו בעיר אנקונה וברומא, חזיונותיו וחלומותיו והיותו אהוב להאפיפיור ולחשמנים אחדים. שלמה מולכו מנבא עתידות ונבואתו מתקיימת. מולכו נרדף בחמת איבי יעקב מנעטינו. משפט מולכו ומנוסתו מרומא. קלימנטו השביעי נותן הסכמתו ליסוד בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה. האכזריות והענויים. האנוסים מתחכמים בתחבולותיהם לבטל את האינקוויזיציה. שלמה מולכו מת על קדוש השם במיתת שרפה ודוד הראובני הושם במאסר. האמונה ההויית במולכו גם אחרי מותו. רקמת התחבולות מזה ומזה לקיים את האינקוויזיציה ולבטלה. השתדלן ברומא למובת האנוסים בפורטוגליה. דוארטי דיפאז (Duarte de Paz). עוד הפעם התחבולות ומזמות ביתי האפיפיור פאול השלישי. הקיסר קארלוס החטישי והיהודים. עמנואל דא קוסטה (Em. da Costa). צירי האפיפיור (Nuntien) מטים כלפי חסד ודורשים טובת האנוסים.

(ה"א רפ"ה—רצ"ח=1525—1538).

לרגלי בא דוד הראובני התעוררה ביותר תקות גאולה קרובה בלב עלם יקר ברוחו, נחמד למראה ורב הכשרון, דיוגו פירעס (Diogo Pires) (נולד לערך שנת רס"א ומת על קדוש השם בש' רצ"ב). העלם המצוין הזה שהיה „נוצרי חדש" הקנה לו דעת והשכלה למודית, הבין הלשון הרומאית וידע להביע בה את הגות לבו, וגם הצליח לעלות מעלה במשמרות המלוכה, ובעודנו צעיר לימים (כבן כ"ב—כ"ג שנים) היה לנושא משרה נכבדה בבית משפט הגדול ואהוב מאד בחצר המלוכה. נראה הדבר, כי עוד מימי עלומיו הקנוהו אבותיו דעת תורת ישראל והספרות העברית והתלמוד, וגם את חכמת הקבלה סגל לו על ידי אחד האנוסים [1]. יותר מזה לא נדע דבר מתולדות העלם הנפלא הזה. ויהי בבא דוד הראובני לפורטוגליה לכרות ברית בשם

---

[1] על דבר שלמה מולכו והיותו אחד עם האיש דיוגו פירעס הנזכר בכתב הזכרונות לתולדות פורטוגליה עין ציון ה' בסוף הספר.

מלכות ישראל עם מלכות פורטוגליה, ויהקוף הרמיון בעצומיו את הבחור הנלבב ויהי לחוזה חזיונות וחולם חלומות — ויסוד כל חזיונותיו היתה גאולת ישראל ועקבתא דמשיחא. אז נדחק דיוגו פירעם להתקרב אל דוד הראובני ולהכנס עמו בדברים, ויספר לו את כל חלומותיו וחזיונותיו. אך דוד ענהו בקרת רוח ואמר: „לא ידעתי מאומה, ומה אני שעל ידי יראו לך המראות הנוראות אשר אתה רואה, גם אינני יודע דבר בחכמת הקבלה, והנני רק איש צבא ולא מבשר בא המשיח". כשמוע דיוגו פירעם הדבר הזה, דמה בנפשו, כי ציר הגאולה לא יחשבהו לכשר והגון לגלות לו סודותיו לפני הכנסו לברית ישראל, כי עוד היה ערל בשר, וילך הבחור אל ביתו ויטל עצמו בידיו, כאשר יספר בעצמו: „... ואין איש אתי... ונתעלפתי, כי הדם היה שותה כמעין נובע המחגבר, והרחמן הרופא הנאמן רפא אותי במעט זמן". בעמדו ממטתו הלך שנית אל דוד הראובני ויאמר לו: „דבר עתה אדוני דבריך ואל הכסה ממני, כי כבר קיימתי מצות בוראי והריני... כאחד מבני ישראל". אז הראה לו דוד פנים זועפים וגם נער בו לאמר: „מה זאת עשית שהבאת אותי ואותך בסכנה גדולה, שאם יודע למלך, יאמר שאני פתיתי אותך ואני הסבותי את לבך מהדת הקתולית". אחרי המילה או גם קודם לה נקרא דיוגו פירעם בשם ש ל מ ה מ ו ל כ ו. כנראה, לרגלי חלישותו ומחלתו התלהב עוד יותר כח דמיונו ויוסף לחזות חזיונות ורמיונות נוראים בחלום ובהקיץ — והנה: „זקן נכבד וזקנו ארוך ומראהו כתלג חור, ויאמר לי: בא עמי לחורבה אחת מחורבות ירושלים, והלכתי עמו לשם, ובהוך הדברים האלה נראה שאני בדרך זמן רב, ושלשה אילנות יוצאים משרש אחד, וענפיהם נפרדות אל כל רוח, ועל הענפים ראיתי יונות הרבה והן לבנות (יהודים שעמדו בדתם ויצאו בגולה), וביניהן [נמצאות] יונות אחרות מגוון דשן (ירוק כהה) והן רבות מהלבנות ומגוון דשן שלהם נראה שלא היה להן בטבע מתחלה רק שהיו לבנות ונשתנו (האנוסים הפוסחים על שתי הסעיפים), וביניהן נראו גם שחורות (שההפכו לגמרי לקתולים) והן מעטות מהלבנות, וסמוך לאלה הלבנות היה שדה גדול... ובשדה עובר נהר גדול, ומעבר הנהר עם רב אנשי מלחמה פרשים רוכבי סוסים בכלי מלחמה חרבות ורמחים מורים כדורי ברזל כאש, וכוונת החיל להכרית האילנות... והנה האיש הראשון נפל עלי וישם פיו על פי ועיניו על עיני וכפיו על כפי ויאמר לי: ההבנת בחזון מקרה היונות האלה ושנוי גוויניהם מה הן ועל מי הן מורות וגם הגוים האלה המכים אותם ומכיתין אותן מה הוא? ואמר: אדוני! לא הבין עבדך את הדבר הזה עתה, אך נכמרו רחמי על היונות האלה... ורחמתי אותן והיה לבי כואב... ויאמר אלי: שא נא עיניך וראה את כל החיילות האלה והבין סופן ותדע מה הן היונות, ויפח על הגוים ההם ויעשו גל עפר ועצמות... והיה בעבור הנהר נפח על היונות ונתלבנו (שבו להיהדות)... ואומר אל האיש: יגד נא אדוני אל עבדו מה המטופתים והנסים האלה אם מצאתי חן בעיניך, ויאמר אלי לא תוכל עתה לדעת את הדבר אבל לא יהיה נעלם ממך...".

שלמה מולכו יוסיף לספר לנו חזיונות ונפלאות, כי נשלח לו מן השמים עיר וקדיש „מ ג י ד" להנחהו בעצתו ומלאך פניו זה — מגידו — שנשלח לו מן השמים לגלות לו סתרי תורה ודברים שהם כבשונו של עולם צוה אותו, כי יצא מפורטוגליה לבא ארצה תוגרמה. גם דוד הראובני האיץ אז בו לעזוב את פורטוגליה ללכת ירושליטה, כי ירא

מאד לבל יאשימוהו כי הוא הסב לב שלמה מולכו מהדת הקתולית. ובכן יצא אז שלמה מולכו מארץ מולדתו וימלט לתוגרמה. נראה הדבר, כי לא היה אז קשה להאנוסים לעבור את גבולות פורטוגליה. לא נודע הדבר איזו הדרך בא לתוגרמה.

שלמה מולכו גר הצדק, העלם היפה היהודי הנלבב והמקובל הנלהב הפליא את לב אחיו בערי תוגרמה. שלמה מולכו היה מספר, כי הוא ציר שלוח מדוד הראובני; כי גם לארצות תוגרמה הגיעה השמועה על דבר האיש הנפלא הזה ומלאכותו, וגם שמה נתלהבו המוחות, ונתרגשו הרוחות והתקוות המשיחיות התעוררו בלבות רבים. בשאלוניקו ישב שלמה מולכו בבית מדרשו של החסיד רבי יוסף טאיטאצאק, בית מדרש לתורת הסוד והקבלה; שם נגלו לו שנית מראות וחזיונות, והמקובלים אשר בקרבם ישב הקשיבו רב קשב לדרשות גר הצדק [1], אשר מראהו נחמד ונעים ותם ועונות צדק על פניו ילינו. באדרינופול נודמן לו רבינו יוסף קארו בעל „בית יוסף", אשר עסק תמיד רק בהתורה הנגלית, ושלמה מולכו נתן מרוחו עליו ויהי גם הוא לשוגה בסודות וסתרי תורה, ויהי גם לו מלאך פניו ה„משנה" או ה„מגיד" ששלחו לו מן השמים להיות לו למורה דרך. ומשא נפשו של מהר"י קארו היה אחרי כן, כי יזכה גם הוא לקדש שם שמים ברבים, וכן היה דבר המשנה אליו: „ואזכך לאיתוקרא בארעא דישראל, לקדשא שמי בפרהסיא... תוכה לקדשא שמי ברבים כד שלמה בחירי זכה דאתקרי מולכו וסליק לרעוא על מדבחי...", לאמר, שתהיה אחריתו כאחרית שלמה מולכו למות על קדושת השם. ושלמה מולכו עבר ממדינה תוגרמה שבאירופה לארץ הקדושה, וזמן ידוע ישב בצפת, אשר היתה אז לקן המקובלים. גם שם התפלאו כל רואיו על נועם לקחו, מסירת נפשו על התורה והיותו בעל מקובל גדול, אף כי נולד בנצרות. וזקני הקבלה פנו אל ה„עלם הצעיר" לשלוח להם איזה דרוש על דרך האמת, וכדי למלאות שאלתם כתב להם חבור אחד בשם „המפואר" (שאלוניקי שנת רפ"ט), והוא ספר דרשות על הגאולה העתידה לבא בשנת ה' אלפים ש' לבריאת עולם [2]). המאורעות בעולם המדיני כמו חזקו את התקוות האלה: רומא היתה למשסה על ידי הקיסר הקתולי קארלוס החמישי (1527=רפ"ז), חיילות ספרד ואשכנז, שתי הממלכות אשר קארלוס החמישי משל עליהם, הרבו לשפוך דם בקרבה, שלחו אש בבתי המקדש, ויקראו בשם לותיר הכופר. וחרבן „קרתא דמחייבתא" (כאשר יקרא רבי שלמה מולכו את רומא) היה אות ומופת לתשועת ישראל הקרובה לבא [3]).

בספרד ופורטוגליה הוסיפו האנוסים להתחזק בתקות הגאולה בראותם את דוד הראובני ומעשהו והליכותיו בחצר המלוכה. חזיוני שוא מסכו עליהם רוח עועים ויהינו לעשות מעשים שהביאו אותם לידי סכנה רבה. חבל אנוסי ספרד נמלטו באורח פלא מבור האינקוויזיציה, כאשר התעתדו השופטים להעלותם על המוקד, וימצאו

---

1) ע"ד שלמה מולכו, יחוסו לבית מדרש המקובלים של החסיד ר' יוסף טאיטאצאק ואל רבי יוסף קארו ביתי שבתו עוד באנדרינופול עין בספרי „מוצאי נולה" עמוד 141 בפנים ובהערה, ושם מבואר גם ענין „ספר המפואר לרש"מ" ועוד נשוב לזה בציון ה' בסוף הספר. שפ"ר.

2) עין ציון ה' בסוף הספר.

3) עין בהנ"ל.

להם מנוס על אדמת פורטוגליה במקום הגבול קמפו מיור (Campo Mayor). ואנשים מהפלטים האלה התגודדו לגדוד ויהחמשו בכלי נשק וישובו ויעברו את הגבול ויבואו לבדיוץ (Badjoz) בספרד, ויהפרצו אל בית הכלא אשר היו אסורים בו, וביד חזקה הוציאו משם נשי האנוסים אשר היו אסורות שם ומעותדות ליום הרגה. המעשה הזה עשה רושם גדול על מערכות הממשלות בשתי הממלכות, ותוצאותיו היו רעות מאד להאנוסים. האינקוויזיטור בבדיוץ סעלאיא שלח מכתב־קובלנא למלך פורטוגליה על האנוסים אשר מצאו חסות על אדמת פורטוגליה וימצאו גם לבם להתפרץ אל גבול ספרד ולעשות שם לעיני השמש מעשים אשר לא יעשו. בהמכתב הזה הוכיח האינקוויזיטור סבת העזות הזאת לאמר: איש יהודי הבא מארץ מרחקים נסך רוח עז ותקוה על המרנים עדי לא פחדו גם מהתפרץ לבית האסורים בבדיוץ ולעשות פרעות בעיר[1]. ובכן ידרוש ראש הכהנים בספרד, כי המסור בידו ממשלת פורטוגליה את כל האנוסים הפליטים אשר נתישבו בקמפו מיור, בתוך דבריו הוא מוכיח את המלך לבל יתן להאנוסים שבארצו להתנהג במנהגי היהדות; המלך לא ישים לבו להטענה של המרנים בפורטוגליה, כי הטבילום ביד חזקה שלא מדעתם; הנה הטבילה, כן ישפוט האינקוויזיטור, זכות גדולה היא להנכנסים בברית הדת הקתולית, ואיך יקרא אונס למעשה אשר בגללו יזכו האנוסים לחיי עולם הבא? הלואת תקרא כפיה? הלא היתה הברירה בידם לבחור במות כהגבורים אדירי אמונה ביתי החשמונאים? עוד יעיר האינקוויזיטור את המלך לאמר: האיש היהודי שבא אליך ממרחקים ואשר כנראה מצא חן בעיני המלך גם הוא וחבריו כלם כופרים, כי מפרשים הם את כתבי הקדש שלא על פי האמת. הכתה האחת בין היהודים הקרובה אל דרך האמת הם הקראים המפרשים את המקרא על פי פשוטו. המרנים בין כך ובין כך מיהתם בשרפה, אם כבוגדים בהתורה הקתולית שקבלו עליהם אם כיהודים כופרים בהתורתם[2]. גם המלכה בספרד כתבה מכתב להמלך יוהאן השלישי בפורטוגליה ותקבול לפניו על האנוסים, כי נועזו להוציא את נשותיהם מבור האינקוויזיציה, והקיסר קארלוס החמישי שלח אליו גם הוא מכתב בקובלנא על המעשה הרע הזה[3].

המאורעות האלה והאשמות שנאשמו בהן המרנים, כי חללו קדושת הצלב, וחפץ התושבים אשר דרשו בחזקה למתוח על המרנים את כל חמר מרת הדין, הביאו שנית את המלך למחשבתו מני אז, לכונן בית דין האינקוויזיציה בארצות מלכותו. גם חנו של דוד הראובני בעיני המלך והחסד אשר נטה אליו לא ארכו יותר מימים מועטים. לראשונה קבל אותו המלך יוהאן השלישי בפנים מאירות, וראובני התיצב לפניו לעתים קרובות (ויהי מדבר עמו על ידי מתורגמן ערבי ופורטוגיזי) וקבל ממנו ההבטחה לתת לו שמנה אניות מלחמה וארבעת אלפים כלי זין, קני שרפה וכלי תותח, למען תת היכלת לאחיו מלך ישראל אשר במדינת חבור לעמוד במערכת מלחמה נגד הערבים והתוגרמים. אך מעט מעט והמלך שנה את דעתו; השר מיכאל

---

1) עיין בהנ"ל.

2) הירקולאנו בהנ"ל I מעמוד 210 ולהלן.

3) אצל היינע בספר: צייטרייפֿט פֿיר געשיכטע 1848 עמוד 160 ואצל הירקולאנו עמוד 209. זה השני יאמר, כי רק אשה אחת הוציאו המרנים מבית הכלא והיינע יספר כי הוציאו נשים אחדות.

די סילבה (Miguel de Silva), אשר בעת שבת דוד הראובני ברומא היה ציר ממלכת פורטוגליה בחצר האפיפיור, וגם אז חשב את דוד לרועה רוח המוליך רבים שולל בספורי כדים, נקרא אז לעיר הבירה ליסבונה; והוא השתדל בכל כחו, נגד יועצי המלוכה האחרים, אשר דברי דוד הנאמרים בבטחון יעז נפש העירו בקרבם אמונה לדבריו, כי יסיר המלך את חסדו וטובו מעל דוד. גם הכבוד שהיו עושים המרנים לדוד בפרהסיא ובאופן מעורר תמהון לב האזרחים, חזק החשד על דוד הראובני, כי רוקם הוא מזמות ותחבולות לטובת אחיו בני עמו. מיכאל די סילבא, אשר נצטווה להשתדל אצל האפיפיור כי יתן רשות לכונן בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה, קטרג לפני המלך, כי בעצמו יתן יד לפושעים, כי בראות האנוסים, כי המלך מסביר פנים לאחד היהודים הם מתחזקים בתורתם הישנה ומוצאים לבם לבעוט במנהגי התורה הנוצרית לעיני השמש. למלא סאת הרגז נשמע במערכות המלוכה דבר הכנס העלם סופר המלכה דיוגו פירעס לברתו של אברהם ומנוסתו לתוגרמה, וירע הדבר מאד בעיני המלך והמלכה ויתלו האשמה הזאת בדוד הראובני[1].

הנה כן סר צלו של דוד בחצר מלך פורטוגליה ויום אידו היה נכון לבא. לפתע פתאום באה לו הפקודה, כי ימהר לצאת מן הארץ, אחרי שבתו בה שנה תמימה ויהי נחשב לנאמן בית המלך. ושני חדשים נתנה לו ארוכה להכון אל המסע, אך הוא עשה עוד ארבעה ירחים, כי עוד לא אברה תקותו, אשר המלך ישנה את טעמו וישוב ימשכהו חסד, וכמעט בחזקת היד הושיבוהו באניה. או התחוללה סערה על הים ותטיל את האניה אל חוף ספרד, ודוד הראובני נתפש ויושם בכלא מטעם האינקוויזיציה הספרדית. אך הקיסר קארלום החמישי הוציאהו לחפשי ואז בא לארץ ממשלת האפיפיור לאביניון (Avignon)[2].

---

1) על הקטגוריא של השר מיכאל די סילבה על דוד הראובני עיין ספרי מוצ"ג עמוד 449 הערה א' והערה ב'.— בעת הדפסת ספרי הנ"ל לא היה עוד לנגד עיני ספר הזכרון השלם של דוד הראובני, כי הדברים שיביא הרהמ"ח בציון ה' בסוף הספר הם רק ראשי פרקים מהספר הנ"ל. אחרי כן קראתי את ספר הזכרון השלם שלו בספר המאסף Anecdota Oxcnensia לנייבויער שיצא לאור בשנת 1893. שם נמצאים דברים רבים ונכבדים המפיצים אור על כמה דברים סתומים בהפרשה הזאת ושבתי להם מקום בהערותי להלן בציון ה'. אולם בדבר החשד שחשד המלך את דוד, כי מחזיר הוא את האנוסים לדתם הישנה אביא מזה הדברים האלה: „...ועוד אמר אלי המלך: אין זה הדבר, כי אני שמעתי אשר עשית ברית מילה אל הסופר שלי (מולכו), והשבתי לו אין זה אמת חס ושלום, כי לא באתי לעשות אלה הדברים ולא תפתח אזן למלשינים... אחרי כן שתק המלך מזה ודבר עמי על ענין הדרך והספינות. אחרי כן יצאתי מלפני המלך ובאתי לביתי ועמדתי ד' ימים וקראני המלך לפניו... ואמר לי: שבח אני בך כי באת בעזרתי, אבל אתה תחריב מלכותי, ידע כי כי כל הנוצרים אומרים עליך, כי החזרת האנוסים היהודים וכל מי שיבא אל ביתך אנשים נשים וטף מנשקים על ידיך, על שלחנך עומדים כל בני האנוסים ומשתתפים לפניך.... אז השבתי להמלך: ....אני באתי ממזרח למערב לפניך והדלת מביתי פתוחה לכל אדם נוצרים ואנוסים ואין אני מכיר אותם מי הם הנוצרים ומי האנוסים... ואתה שומע לקול המלשינים... אחרי כן נתן לי המלך ידו ואמר: תעשה לי זה החסד ולא תניח שום אדם שינשק את ידיך, והמלך נדר לי ה' ספינות עם ד' אלפים מזרקי אש גדולים וקטנים... ובאתי לביתי ובא אלי הסופר (מולכו) אשר עשה לעצמו הברית מילה בהחבא וכעטתי... ואמרתי לו: תראה מה גרמת לנו רעה, לך לך לירושלים ותצא מלפני המלך פן ישרוף או יהרוג אותך...". שפ"ר.

2) עיין ציון ה' בסוף הספר.

כמעט עזב דוד הראובני את פורטוגליה לא מצא עוד יוהאנן השלישי כל סבה לתת חנינה להאנוסים. המלכה, מקצת השרים והנזירים הדומיניקים העתירו דבריהם על המלך, כי יכונן בתי דינים להאינקוויזיציה במלכתו, ככל תורת בתי משפט הדמים האלה בספרד. עוד היה המלך פוסח על שתי הסעיפים, והנה ההגמון אינריקו מעיר צייטה (Ceuta) הכריע הכף לרעת האנוסים. בהעיר אוליווינסה (Olivenca) אשר באיפרכיה שלו נהפשו חמשה מרנים והושמו במאסר, כי נחשדו במינות ההתיהדות. הכהן הקנאי הזה, לא השגיח על זה, שעוד לא נתכונן בארץ משפט האינקוויזיציה, ומבלי עשות כל חקירה ודרישה, צוה לבנות במה גדולה ולהבעיר מדורת אש תחתיה ויעל את חמשת הנתפשים על המוקד וישרפו חיים; והעם רואים את הקולות ולפידי אש אוכלת זבחי אדם וישמחו ויתעלסו ויתהוללו בשחוק קרב השורים. וההגמון הזה השתבח במעשיו שעשה דין קשה בהמינים המתיהדים, ויעתיר דבריו על המלך, כי יהיה זריז במעשהו לענוש את הכופרים ואת הנוצרים החדשים כרשעתם. אז החליט המלך יוהאנן השלישי לדרוש מאת האפיפיור קלימנטי השביעי, כי יושיב ועד של כהנים ונזירים לבקרת הדת בפורטוגליה [1]. לכבוד הכהונה הקתולית בפורטוגליה יש להוכיר, כי נמצאו אז גם כהנים גדולים רודפי צדק ודורשי משפט האדם באשר הוא אדם; ההגמונים: איש השיבה פירנאנדו קוטינו (Fernando Coutinho) מהאיפרכיה אלגרביה וההגמון דיוגו פינהירו (Diego Pinheiro) מפונכאל, אשר היו עדי ראיה לכל מעשי האכזריות שעולל המלך עמנואל להיהודים האנוסים לפני שלשים וארבעים שנה, כי העמיד עליהם שומרים לבלי יטרפו נפשם בכפם וכפותי ידים ורגלים השליכם לאנן הטבילה—ההגמון קוטינו הגיע כבר לגבורות—החליטו כי אנשים כאלה שהמירו באונס אין לחשוב לבאים בברית הכנסיה הקתולית, ובבן דינם כיהודים גמורים ואין לחשבם לכופרים הסרים מדתם הנוצרית, כי כל מעשי המקנאים להכנסיה קנאה גדולה אינם אלא מאהבת הבצע, לבלוע חיל האנוסים ולרדת לנכסיהם, או לבעבור יזכו למשרות המביאות הכנסות רבות. סוף דבר, המרה בדת מחמת אונס, באופן אשר המומר לא הוציא גם בשפתיו קבלת הדת החדשה, אינה מחייבת את המומרים להיות אמונים להתורה הקתולית. וההגמון קוטינו הוסיף להוכיח, כי כן גם דעת האב הקדוש ברומא קלימנטו השביעי, כי נתן מקום מקלט להאנוסים בעיר אנקונה אשר בארץ ממשלתו ונתן להם רשות לשוב לדת אבותיהם. כן נתקבלו אנוסי פורטוגליה בפלורינציה ובוויניציאה וביתר ערי איטליה בהסכמת האפיפיור ושבו שם לדת ישראל באין מוחה בידם. ועתה האם תוכל הממשלה לחייב מיתת שרפה את האנשים אשר האפיפיור בעצמו מתיר להם לשוב לתורתם הישנה? [2]). ובבן, יחליט ההגמון קוטינו, תחת להעניש את הנאשמים בעון חלול הדת הנוצרית היה ראוי לענוש את העדים המעידים בם עדות שקר. אם תחפוץ הממשלה כי יהיו האנוסים לנוצרים

---

[1]) הידיעות האיטלקיות בהערה 6 והירקולאנו בהנ"ל 221.

[2]) הירקולאנו בהנ"ל עמוד 227; עמנואל אבוהב בם' Nomologia ע' 294; הידיעות האיטלקיות הערה 6.

נאמנים, ומשכה אותם אליה בחבלי אהבה; אז יוכחו מעצמם, כי התורה הקתולית היא תורת חסד רחמים ואהבה[1]). אחרי כן החליט יוהאנן השלישי להציע הדבר לפני האפיפיור, למען יתיר נדרו שנדר הוא ואביו להאנוסים לבלי הצר והצק אותם באשמות ע"ר עניני הדת. ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור השר בראס ניטו (Bras Neto) קבל פקודת המלך להשתדל לפני האב הקדוש, כי יתן רשיונו ליסד בתי דיני האינקוויזיציה בממלכת פורטוגליה. אך הרשאת האפיפיור לכונן בתי דינין של האינקוויזיציה שנתנה עד אז במשיכת הקולמס, לא השיג מלך פורטוגליה רק אחרי רוב עטל ויגיעה ביטי שנים רבות, ולא עלתה בידו להיות נהנה מהאינקוויזיציה הנאה גמורה.

וידי מי היו בדבר לעצור מרוצת הגלגל החוזר, לבלי תת עוד לשרוף חיים את אנוסי פורטוגליה? ידי העלם הרך, דיוגו פירעס או שלמה מלכו המקובל בעל החזיונות והדמיונות. הוא נסע מארצות הקדם לאיטליא לכשר לפני מושלי אומות העולם תשועת ישראל הקרובה. שלמה מולכו ובני לויתו באו בשערי העיר אנקונה (בחדש כסלו או טבת שנת רצ"א) ושם סבבוהו, כאשר יספר, עדת מרעים מהיהודים. יש לשער, כי היו ה„מרעים" ההם אנשים בעלי דעה מיושבת, אשר כבר שמעו שמע שלמה ודרשותיו על דבר הגאולה, והיו מפחדים לבל תקום צרה גדולה להאנוסים באיטליה, פורטוגליה וספרד מהתלהבותו הנפרזה והשוקתו למות על קדוש השם, וילכו וילשינו עליו לפני ההגמון באנקונה, כי הוא „נוצרי חרש" שחזר לאמונת ישראל[2]). ונשיא הכהונה קרא אליו את מולכו ויוכיחהו על בגדו בהתורה הקתולית. לדברי ר"ש מלכו, השיב על שאלת ההגמון, אם אמת דבר המלשינות: „אמת הגידו לך, כי ה' האלהים הוא אמת ותורתו אמת ואין עוד". אך ההגמון פטר אותו בשלום, אחר שהיתה המרתו באונס; אך תנאי התנה עמו לבל ירדש נגד הדת השלטת. מולכו נשאר באנקונה זמן ידוע וירבה לדרוש ברבים, וכאשר יספר „בכל פעם שהיה דורש היו באים בבית הכנסת שרים וכומרים עם רב", „ונם"—יוסיף שלמה מולכו לספר—„עשה ויכוח עם הגמון אחד בשוק". כנראה בא מולכו בשביל זה לידי סכנה, ועל כן נסע בחברת הדוכס מאורבינו פראנציסקו מריה דילה רוביירה הראשון (Francesco Maria della Ruvere I), אשר קוה למצוא תועלת נשמית מהאנוסים אשר יתישבו בארצו, לעיר פיזרו (Pesaro). אך שלמה מולכו לא ידע שלו בנפשו וישתוקק לבא רומאה לבשר שמה קץ צרות ישראל; אך באמת לא נתברר לו בעצמו מה יהיה המעשה אשר יעשה בכדי לקרב את הקץ. הוא חכה להשפעה ממרומים, למוצא פי מלאך פניו: „הרבי שלו" לעשות ככל אשר יצוה. ע"פ החלום אשר חלם הניח משרתיו בפיזרו וירכב על סוסו לרומא. למראה קרית

---

[1]) הירקולאנו מעמוד 224 ולהלן, פסקו של קופהינו נמצא גם בציימשרייפ של שמידם בהגיל 178 מאת היינע בהוספה למאטרו.

[2]) ויש להעיר במקום הזה על דברי ר"ש מולכו (דהי' לריהי"ה ח"ש דף י"ם ע"ב) בדבר הזה: „בהגיעי לאנקונה תיכף סבבוני עדת פרעים והלשינו עלי לפני ההגמון באמרם: איך שכנתי עם אהלי קדר". מהדברים האחרונים האלה יוצא כי מלשיני ר"ש מולכו אמרו עליו שבא הוא מאהלי קדר, מארצות תונרמה, ובכן יש לחשוד אותו לטרגל מטעם השולטאן שעמד אז בקשרי מלחמה עם כל המלכיות הנוצריות באירופה ועם האפיפיור אבי הכנסיה אשר ברומא. שפ"ר.

עולמים, אשר כבן זמנו לותיר, חשב אותה גם הוא למקום משכן הסטרא אחרא, התרגש לבבו, וכדבריו נפתחו לו שערי דמעה ויתפלל: „ה' צבאות, עד מתי לא תרחם את ירושלים וערי יהודה על כל הרעות אשר עשו לנו בקרתא זאת להצר לנו ולזרותנו מארצנו"... עוד הוא עומד ומתפלל מנחת ערב בשדה קודם כניסתו להעיר, ויהי בהגיעו לברכת „גואל ישראל", והנה נדמה לו כאלו הרבי שלו אומר: „והיה ירשה שעיר אויביו"; ובברכת „מקבץ נדחי ישראל", שמע קול „הרבי" מדבר אליו: „וישראל עושה חיל"...; ובברכת „בונה ירושלים" שמע קול דבריו: „לי נקם ושלם"; ובברכת: „מצמיח קרן ישועה" שמע הקול מדבר: „והיה אדום ירשה". לאחר גמר התפלה נכנס לרומא, וילך לבעל אכסניא נוצרי ויאמר לו: הנני אביר (ריטטער) מאבירי האצילים ויש לו בעיר הזאת „אהובה אחת אשר אהבתיה מימות עולם ונפשי קשורה בנפשה ואביה ואמה שמוה במסתרים ואי אפשר לי לדבר עמה אלא כמתנכר בבגדי דלים החזורים על הפתחים תבקשם לי ואלכה". ויעזוב מולכו את סוסו ואת כליו ובגדיו החמודים בידי בעל האכסניא, „והחזיר זיו פניו לשחור וילבש בגדי פשתים צואים מטונפים בשמן, וילך קודר נבזה וחדל אישים כאיש מכאובות ידוע חולי... ויעבור על הגשר הנטוי על נהר טיברו קרוב למבצר האפיפיור ששם הדלים והחולים וישב בתוכם כנגוע מוכה אלהים שלשים יום, לחם חמודות לא אכל ובשר ויין לא בא אל פיו"... וביום השלשים, מרוב תענית וסגופים, התפעלות ודבקות עד „כלות הנפש" (Exaltation) נרדם שלמה ויחלום חלום מבולבל וסבוך אך גם נפלא בזה שמקצת החזיונות והדמיונות נתקיימו בפועל. — לא נביא במקום הזה כל דברי החלום וחזיונותיו המפליאים, כי אם ראשי פרקים מהנוגע להשתלשלות המאורעות: „האיש הזקן", אשר כבר חזה פניו בחזיונותיו הקודמים, „הביאהו לחורבה אחת מחורבות ירושלים, וישאהו ויוליכהו אל מקום שני ההרים בארץ הצבי בין הר ציון וירושלים ובין צפת ודמשק ויעמידהו על ראש ההר הימני. משם צפה וראה איש לבוש הברים ובירו מאונים... ובדברו נתקרבו ההרים והאיש הגדול עומד בין השמים ובין הארץ ואוחז בידו מגלת ספר ובה כתובים אשר יקרה לרומא באחרית הימים. — והנה נשאהו הרוח ויניחהו שנית על נהר טיבר, וירא והנה חיה אחת גדולה, ודמות לה כעוף יעופף על הארץ מנוונים הרבה, והחיה הזאת היא מהתנינים הגדולים... ובנסוע העוף הזה יהיו נפתחים ארובות השמים ובאים גשמים על כל המקומות שהוא מעופף שם". ויוסף עוד שלמה מולכו לראות בחזיון חלומו: „דמות עוף קטן מהראשון מגוון חיור יפה עד מאד והוא עולה מהים הגדול..." ויאמר אליו הזקן שראה בחזיונו: „זאת חית שדה היושבת על האבנים המפולמות המשוקעות בתהום וכו'". זה הוא החלום, וזה שברו לפי פתרון הזקן או „הרבי שלו": „העוף הגדול אשר ראית מראֶה על רעש ומבול; המבול יהיה בארץ הזאת (רומא) והרעש — בארץ מולדתך (פורטוגליה)... ואל תעמוד במקום הזה והיה בעבור המבול תחזור פה. אחרי הרעש יראו שני כוכבים בעלי זנב מגוונא ארגונא ויהיו לעיני יושבי רומא ימים מספר, והכוכב הנראה על המקום (ארטון האפיפיור) יורה ששם ילין בכי, והכוכב השני יראֶה על ישראל העושה חיל להיות לבקר רנה. גם הפחד שפחדת מראה... כי יבקשו פושעי עמך לקחה את נפשך... ומאותו הזמן עד שבעה חדשים, כי ימלאון לך שלשים שנה לקביל דרגין עלאין תרי וחד, ללבוש בגדי שש תחת אשר הערת

נפשך למות; אז יהיה לך רשות ללכת אל המקום אשר ידעת. וגם ידעת מלכות ומבול אשר בצפון... ואז יכלו הנשמות שבגוף ורשעים עוד אינם ותנוח על מלכא משיחא רוחא קדישא, רוח חכמה ובינה, לאמלכיה על עמא רבא לטיהוא לעדן רמשא נהורא לאנהרא ליליא... וה' יניח לעמו".

נפעם ונרעש מחלומות וחזיונות, שב שלמה מולכו כאור בקר אל מלונו; ואחר אשר שבת וינפש מעט, רחץ בשרו ויחלף שמלותיו ויצא החוצה לראות בין העוברים והשבים איש מבני ישראל (באדר שנת ר"ץ), ועוד מעט ויובא לפני אחד הרבנים בקהלת ישראל אשר ברומא. שלמה מלכו ידע כי יש לו שונאים האורבים לחייו ועל כן עשה בערמה, ולשאלת הרב: מי הוא זה ואיזה הוא? היתה תשובתו: „אני עבד שלמה אשר שלחני על עסקיו והוא נשאר בפיזרו עם הדוכס משם". אך המלשינים הכירו אותו וילשינו לפני שופטי האינקוויזיציה עליו, כי הוא אנוס המסית את הנוצרים החדשים לשוב ליהדותם, ויתפש ויושם במאסר בית הדין לעניני אמונה. אולם שלמה מולכו כבר בא אז בהתקשרות עם האב הקדוש ואחדים מחשמניו ונבא להם ע"ד שטף מי נהר טיבר. קליטינטו השביעי כבר שתה אז כוס התרעלה ויצה את שמריה, ומעטים היו כהנים גדולים ברומא לפניו, אשר סבלו יסורים כמוהו. תקותו להתחבר לצרפת ואנגליה לשבור מוטות עול הברזל אשר שם קארלום החמישי על איטליה היו לו למפח נפש, וקרית משושו היתה לבו ולמשסה בידי ספרדים ואשכנזים פראים ואכזרים, ולבסוף הוכרח לשום כתר קסריות אשכנז על ראש קארלום אויבו ומבקש נפשו (22—24 פיברואר 1530). כל המעשים האלה עכרו את נפשו והחשיכו מאורות שכלו ויחל להאמין בחלומות וחזיונות[1]. ובפגשו את מולכו מצא בו איש כלבבו ויאהבהו ויחמדהו. אז היה מולכו יוצא ונכנס להאפיפיור וגם להקרדינאל האוהב ישראל והלשון העברית אינ'ידיו מוויטרבו תלמידו של רבי אליהו בחור והחשמן גירונימו ג'הינוצצי (Geronimo Ghinucci) שנבחר אחרי כן לאפיפיור[2]. גם הקרדינאל לורינצי פוצצי (Lorenzo Pucci) הראש ל„מקבלי בעלי השובה" (Pönitentiarus) נם הוא הטה חסדו אל מולכו ויהי למגן בעדו. ובעוד השוטרים סובבים בעיר לתפוש את מולכו, נמלט הוא אל האפיפיור וישג ממנו „בטחון" (Breve), באוהרה לבל יגע בו איש לרעה.

בטוח מפחד בא שלמה מולכו פתאום ביום השבת לבית הכנסת הגדול לעדת היהודים ברומא ויעל על הבימה וידרוש בפסוק „ברוך הגבר אשר יבטח בה", וישתאו וישתוממו עליו כל השומעים. אך שונאיו לא חדלו מרדוף אותו. בהתפעלות עצומה היה מדבר בחזיונותיו והתגלותו, והאמין בנפשו כי רוח נבואה נצנצה בו וכי דברי נבואתיו יתקיימו. גם הזהיר את מלך פורטוגליה ע"י צירו בראם ניטו כי יהיה נכון ליום עברות — לרעש הארץ — בליסבון; גם נבא על דבר שטף נהר טיבר אשר יבא על רומא, ויצא ממנה לפני בא ימי הרעה לשבת בווניציאה. שם הכין לרפום את

---

1) עיין ציון ה' בסוף הספר.

2) ציר פורטוגליה בהצר האפיפיור בראם ניטו הודיע אז למלכו, כי היה דיונו פירעם (שלמה מולכו) יוצא ונכנס להאפיפיור והקארדינאלים (הירקולאנו עמוד 235), אחרי כן, יודיע הירקולאנו, נגד חפץ המלך לטובן האינקוויזיציה בפורטוגליה השתדלו החשבונים: אינ'ידיו ויהורם (Jeronimo) די גהינוצצי.

רטזיו ודרשותיו. בוויניציאה נודמן שנית עם דוד הראובני, ושני האנשים אשר לא ראו איש את פני אחיו ימים רבים תמהו והשתוממו, ויחבו לנפלאות. כל אחד חפץ לזכות לשם גדול בעזרת חברו. מולכו, הכיר אז, כי דוד הוא רועה רוח ושאין תוכו כברו, ויאמר: „בראותי פניו אמרתי הוא יאלפני חכמה והיה חלוף הדברים, כי הוא שאל ממני, ואין אני מאמין בדבר, אלא שהוא חכם גדול, ומה שאינו יודע תורה וחכמה, הוא כדי לגנוב דעת הבריות". מולכו בטל אז דבריו הראשונים, שהיה אומר כי ציר שלוח הוא מדוד הראובני, ובמכתבו לאוהביו בא"י הקדושה יאמר: „העברתי הרנה במחנה כי מהר"ר דוד שלחני בשליחות נסתרה גם לתוגרמה, אבל עתה האמת אגיד לפני עושה שמים וארץ, כי לא מלתי ולא נסעתי על פי בשר ודם (דוד הראובני) כי אם על פי ה' אלהים". ובכל זאת היה שלמה מולכו סר גם אז למשמעת דוד הראובני[1]. אז נראה, כי מולכו היה נתעה בדמיונו, ודוד הראובני היה רוקם מזמות ורב עלילה ברמאות ואחיזת עינים[2]. אחרי כי חפצו למשוך אליו לב קארלוס החמישי ויוהאנן השלישי עלה בתהו, בא דוד לוויניציאה הכנסיה החפשית וינסה דבר לאצילי הריפובליקה ושריה, וגם שמה מצא אזן קשבת לדבריו. בוויניציאה ישב בארמון אחד הרוזנים, ושרי הסינאט היו נמלכים בו בדבר מלחמות בארצות הקדם.

עלילות שני האנשים האלה עוררו רגה בלב היהודים המתונים, אשר ראו מהתנועה המשיחית סכנה להכלל. מלבד זה נמצא אז למולכו שונא בנפש על דבר ענינים פרטיים יעקב מנטינו, איש חכם ורב הכשרון, אך משחת המדות. להרופא יעקב מנטינו היו סכסוכים עם רופא אחר אליהו מנחם חלפן[3] שלמה מלכו רצה לעשות שלום בין שני הרופאים, ועל ידי זה היה מנטינו לו לשונא וילשין עליו לפני מושלי וויניציאה. וכה היתה עצומה שנאת אחדים מהיהודים לשלמה,

---

1) בס' טוצאי גולה (ע' 160 בהערה) כבר נתקשיתי, כי אם כנים דברי הרהמ"ח שכבר הכיר מולכו כי אין נכונה ברוחו של דוד, איך יוסיף לאמר (במכתבו השני אצל ריה"כ): „ירא מעלתכם כל מה שעזר עלי מפורטוגאל ע"י באי מתוגרמה לארץ אדום אשר אני היום בה הפוש ביד מלך מלכי המלכים הקב"ה על ידי עבדו אדוני דוד בלתי רשות לעשות דבר חוץ ממה שיראונו מן השמים וכו'". הרי שעוד האמין מולכו גם או (אחרי צאתו בפעם השניה מרומא) במלאכותו של דוד הראובני על פי דבר אלהים וצ"ע. שפ"ר.

2) כבר נליתי דעתי בטוצ"ג בכמה מקומות בהפרק המדבר על עלילות מולכו ודוד הראובני, כי הצעת כל מעשי דוד הראובני, אינה מוכחת לדעתי על היותו רמאי וחפצו לעשות מעשים לשוכת עצמו. יותר יש לשער כי חשב מימה בל יוכל, להאחיז את פורטוגליה בסבך מלחמה עם תוגרמה, למען תהיינה כל המלכיות הנוצריות באירופה עומדות בקשרי מלחמה עם תוגרמה הנוראה או לכל מלכי ארצות המערב, כי עד הנה היו רק מלכיות אשבנז עם קיסרה ובמקצת גם מושלי איטליה ומלכות צרלין בעלות ריב עם תוגרמה, ודוד הראובני קוה לתוצאות טובות להאנוסים, אם גם ספרד וביחוד פורטוגליה ילחמו נגד תוגרמה, והוא היה בטוח כי האחרונה תנצר עליהן. הנה כן היה לאיש משתוקק להרבות עלילות בתחבולות הדיפלומטיה, אך לא מרמה את הבריות למובתו ולהנאתו. שפ"ר.

3) ע"ד ר' יעקב מנטינו ואיש ריבו ר' אליהו חלפן עיין בהמאמר הגדול והנכבד „לתולדות תקופת התחיה" (Renaissance) להחכם הצרפ. דוד קויפמאן בספר העתי (Revue des Et. I) לשנת 1893, כי נכבדות סדובר בם, ביחוד בכתוב הכתבים שבין הר"י מנטין ובין קודא הדוברות בישראל רבי יוסף הכהן, ואין פה המקום להרחיב הדבור בזה. רבי אליהו מנחם חלפן נזכר בדבר הלכה ע"ד הוצאת לעז על נמ

עדי נתנו גם סם המות בתבשילו ונחלה ומחלתו היתה כבדה מאד, אך נתרפא, ואז שם על לבו לשוב שנית לרומא.

ונבואות שלמה מלכו באו ונהיו להיום אשר יעד מראש. ביום 8 אקטבר 1530[1]) גברו מי הנהר טיבר ברומא וכל הסביבה, ולאלפי אנשים היו בתיהם קבריהם. והנה זה פלא—מהיהודים לא נפקד איש בשטף מי המבול מלבד אשה זקנה אחת. גם המבול בצפון (בפלאנדריאה), אשר חזה מולכו בחזיונו, קם ויהי בשנה ההיא בחדש נובימבר, גם הכוכב בעל הזנבות (קאמעט) נראה אז על פני רקיע השמים, ובפורטוגליה רעשה הארץ שלש פעמים[2]), בתים רבים נהרסו בליסבונה ואנשים רבים נקברו תחת המפולת. בהעיר סנטרם (Santarem) האמינו בני העם בדברי הדומיניקים, כי הרעש הוא אות חרון אף אלהים על הארץ בחטאת ה„נוצרים החדשים" המיהודים. ויתגודדו לגדודים ויאמרו לעשות כלה בהאנוסים; אך הסופר והאיש המעולה גיל ויצנטי (Gil Vicente) עמד בפרץ להרגיע רוח ההמון ולמנעם מבא בדמים[3]).

אחרי עבור שטף המים שב מולכו לרומא ונתקבל שם בכבוד איש אלהים, וקלימנטי השביעי אהבהו נדבה ויכבדהו וינשאהו לעיני כהניו וחשמניו. ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור בראס ניטו אמר לו: „אלו היה המלך יודע לפני צאתך מפורטוגליה את חכמתך היה נותן לך רשות להתנהג באיזו דת שתרצה"[4]). בעצם העת ההיא קבל הציר פקודה מאדונו המלך, כי יבא בדברים עם האפיפיור, אשר יתן רשיונו לכונן בתי דינים להאינקוויזיציה בפורטוגליה. אך השעה הזאת לא היתה עוד מוכשרת להוציא חפץ המלך לפעלו. הדבר נמסר להחשמן לורינצו פוצצי. הוא כהאפיפיור היה מכבד את שלמה מולכו[5]), ועל כן השיב לציר פורטוגליה: מלך פורטוגליה כחברו מלך אספמיה, משתדלים ביסוד האינקוויזיציא לא מאריקותם לדת הנוצרים, כי אם מאהבתם את הבצע, לקחת מהאנוסים את רכושם וקנינם. יתן נא מלך פורטוגליה להאנוסים לעבוד את אלהיהם באין מפריע, ורק את אלה יענוש קשה, אשר ברצון חפשי קבלו את התורה הנוצרית ואחרי כן בגדו בה[6]). בראס ניטו ראה כי עמלו יהיה לריק וכי כל הימים אשר יעמוד מולכו בחצר האפיפיור לא

בתשובות הרמ"א סימן נ"ו והוא חותם שם: „העובר בחכמת הרפואה בוויניזיאה" והתשובה נכתבה בשנת שי"א. את רשעת לב יעקב מנטין, נראה ממכתבו של ר' שלמה מולכו—אשר למרות כל הדדיפות שנרדף מאת ר"ט יקראהו „החכם הטובהק" — שבו יספר (בשני עמודים שלמים) את כל אכזריותו של מנטין, שהיה אומר: „עתה אקים לדוף אחרי האיש היהודי אשר שמו שלמה להרע לו עד אשר יחזור לסורו או ישרף באש". בכלל כל מעשי יעקב מנטין הם כדילמור גמור. שפ"ר.

1) עיין בהערה הסמוכה.

2) מלבד הידיעה על דבר המבול באיטליה אצל טוראמארי: Annali d' Jtalia X p. 240 (עיין כאנאמשריפם לפראנקפל שנת 1856 עמוד 205, 241, 250) מודיעים זאת גם בעלי הזכרונות לקורות פורטוגליה, כאשר יודיעו בפרטות גם רבר רעש הארץ והראות כוכבא דשביט (קאמעט).

3) עיין ע"ז גם קאיזערלינג „קורות היהודים בפורטוגליה" עמוד 181—182 ובמוצאי גולה 162 הערה א'. שפ"ר.

4) הרברים שבסיטני ההסגר הם מלשונו של ר"ש מולכו. שפ"ר.

5) עיין ציון ה' בסוף הספר.

6) תוכן מכתבו של הציר בראס ניטו למלכו יוהאן השלישי מיום 11 יוני 1531 אצל הירקולאנו בהנ"ל מעמוד 233 ולהלן.

יקום חפץ המלך. ויעש בראם ניטו מעשהו בחשאי, למען לא יודע הדבר להמרנים בפורטוגליא ולא ישלחו סכומים גדולים למולכו למען יסכל עצת המלך.

בין כה וכה ויעקב מנטינו ואחרים רדפו את מולכו באכזריות חמה. יעקב מנטינו יצא טווניציאה ויבא רומאה וילך להציר מפורטוגליה ויוכיחהו: „למה לא תקנא לכבוד המלך אדונך על דבר זה האיש מולכו העומד בחצר האפיפיור שהיה נוצרי וסופר בבית המלך כאחר מטשרתיו ועתה הוא יהודי?". ויהי כאשר נער הציר בראם ניטו בנויפה בהרילטור הזה ויאמר לו בחרי אף: „לא יעשה כן במקומנו, ואין זה דרכינו להיות הולך רכיל מלשני בסתר...", ויקם יעקב מנטינו וילך אל הכהנים שרי האינקוויזיציה ויביא עדים שהעידו לפניהם, כי יודעים הם את מולכו בהיותו נוצרי וסופר בבית המלוכה בליסבונה, וכי זה האיש מולכו דורש עתה ברבים נגד התורה הקתולית. ויהי כאשר הועידו את מולכו לדין, וירא להם את כתב־הבטחון (Breve) אשר נתן לו האפיפיור, שבו יתן לו: „כח ורשות לעשות כרצונו ואיש לא ימחה בו". ויחטפו שופטי האינקוויזיציה את כתב הבטחון מידי שלמה מולכו בחמה שפוכה, וילכו להאפיפיור להתאונן רעה על מעשיו, ויאמרו: „אם אתה מעות הדין למה תשים אותנו לשופטים?" ותהי תשובת האפיפיור: „גם אני ידעתי, החשו! דבר סתר לי אליו, ולא שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך", ואז רפתה רוח שופטי האינקוויזיציה. ראה יעקב מנטינו כי לא יוכל עשות דבר לאיש עברתו, ויוסיף לכתוב דילטוריא, וישג את המכתב הראשון אשר כתב מולכו לרבי יוסף טאיטאצאק שבו נמצאו דברי חרוף וגדוף על „אדום" ועל „רומא החדשה", ויתרגם המכתב ללשון לטינית, ויבאר את כל הדברים הסתומים, להוכיח, כי מולכו לא לבד שהתיהד, כי אם גם מחרף הוא את מערכות התורה הקתולית, ו„הראה ההעתקה לכמה חשמנים, למען יבושו ויכלמו, כי האפיפיור סובל דברי חרפות וגדופים נגד התורה הקתולית". אז לא מצאו עוד שופטי האינקוויזיציה את לבם לחפא על עונות האנוס המתיהד, ויעלוהו לגרדום לידון ויגמרו דינו להשרף חיים. אז הציתו מדורת אש ברומא ואלפי אנשים נאספו לראות במחזה שרפת גוף איש יהודי. גם הביאו את האיש ויעלוהו על המוקד, ויכתבו השופטים בספר ויקיימו בחתימתם, כי נתפש מולכו ונשרף בדין האינקוויזיציה. עברו ימים מועטים והכהנים האינקוויזיטורים פגשו לתמהון לבבם את הנשרף שלמה מולכו מתהלך בארמון האפיפיור ונכנס לפני ולפנים. אז נודע כי מאת קלימנטו השביעי היתה שומה להציל נפש „העלם" האהוב לו ולשרוף במקומו את אחר הפושעים מחייבי מיתת בית דין[1]. מולכו ראה כי לא יוכל עוד לשבת ברומא, ויפצר בהאפיפיור לפטרהו, ויאמר: „שלחני נא ואלך כי אין לי רשות לעמוד פה יותר על הנסיון". אז שלח אותו האפיפיור ב„חבורה טובה" מאנשי לויה, ויתן לו סוס לרכוב עליו ומתנות רבות (ביומי אדר שנת רצ"א). לא נודע אנה הלך אז שלמה מולכו, ואולי היה בבולונייא ששם נדע כי הרבה לדרוש ברבים[2]. כל אלה המאורעות שם ר' שלמה מולכו בספר אשר שלח לחבריו המקובלים בארץ

---

[2]) כל הצעת המעשים אשר בזה נמצאה בכתב ר"ש מולכו אצל ריה"כ מדברי הימים ח"ש דף כ"א עמוד ב' וכ"ב ע"א.

[3]) בהג"ל.

הקדושה ובשאלוניקו. והדברים מאושרים ומאומתים על ידי פרנסי קהלת ישראל ברומא וטובי העדה. רוב הדברים מקוימים גם מאת סופרי דברי הימים למלכות פורטוגליה והכהונה הגדולה שברומא, ובכן אין לפקפק בהידיעות האלה. רבי שלמה מולכו יוסף לספר בחתימת מכתבו: „דברים רבים כהנה וכהנה מתלאות אשר מצאוני נלאתי לכותבם כי לא יכילם ספר, וגם לכסות על חרפת בני עמנו לבלי גלות חרפתם וקלונם על כל ההועבות אשר עשו עמדי... ועתה הנני מצפה לעת וזמן אשר הבטיחני ה' לעשות עמי נפלאות, יהי עמדי וישטרני כאשר ער כה עזרני להשלים כל אשר עלי לעשות, כי עוד חזון למועד ועת לכל חפץ עד שיגיד הקדוש ברוך הוא כח מעשיו לעמו...".

אחרי צאת שלמה מולכו מרומא הורע שם כחם של האנוסים, וביחוד אחרי מות הקרדינאל לורינצו פוצצי, והנתן המשרה הואת לבן אחיו אנטוניו פוצצי. הציר החדש למלכות פורטוגליה בחצר האפיפיור לואיז אלפונזו (Luiz Alfonso) האיץ בהאפיפיור, כי יתן רשיונו לכונן בתי משפט הדמים בפורטוגליה, והאפיפיור הוכרח לבטל דעתו ודעת שני החשמנים אוהבי ישראל איג'דיו איש ווטרבו וג'רונימו גהינוצצי, ויוציא את „הבולה" ע"ד יסוד האינקווויזיציא בפורטוגליא (ביום 17 דיצימבר 1531)[1]. וכמו בוש האפיפיור ממעשיו, לעזוב את האנשים האומללים אשר משך חסר להם ער כה, כתב בהבולה הואת כי נתקנה האינקווויזיציה בעד הטהיהדים ובעד התועים אחרי לותיר[2]). גם לא שם לראש האינקווויזיטורים כומר דומיניקי בן החבורה הנודעה בקנאתה ושאיפתה לדכוי יהודים, כי אם נזיר פראנציסקי הכומר שלפניו התודה המלך יוהאנן השלישי, איש נוח לבריות. כמעט יצאה „הבולה" והנה כבר נמצאו שלשה בתי משפט הדמים בממלכה: בליסבונה, באיבורה (Evora) ובקואימברה (Coimbra), וכלם נבונו כמתכנתו של בית דין האינקווויזיציה שיסד לראשונה הכומר טורקבימדה בספרד. וגורל האנוסים בפורטוגליה היה עור רע ומר מגורל אחיהם לצרה אשר באספמיה. כי העם בפורטוגליה היה שונא את ה„נוצרים החדשים" ומתעב אותם יותר מהספרדים. מכל פנות העם, מגדוליהם עד קטניהם, נמצאו אורבים להאנוסים ומרגלי חרש אשר הלשינו עליהם לפני האינקווויזיציה, בעוד אשר בספרד השתדלה האינקווויזיציה למצוא לה מרגלים ודילמורים די חפצה[3]).

כאשר נודע דבר יסוד האינקווויזיציה בארץ פורטוגליה, חשבו האנוסים מחשבה לברוח מן הארץ. אך יוהאנן השלישי (14 יוני 1532) הוציא צו לאסור להנוצרים החדשים לצאת לאפריקה וגם למושבות פורטוגליה ביתר חלקי התבל; כל רבי החובלים אשר יתנו מקום באניותיהם להאנוסים יענשו ענש מוה; על כל הנוצרים הישנים נאסר לקנות קרקעות ובתים מידי „הנוצרים החדשים", ועל האחרונים נאסר להוציא רכושם וקנינם לחוצה לארץ ואף לא לתת שטרי המחאה (אנווייונג) לחוצה לארץ[4]). ובכל זאת הבינו עצמם רבים מהאנוסים לצאת מן הארץ אשר בה תשוד החיה הנוראה, „אשר מנשמת אפה תתן קטב וגם גן ערנים תהפך למדבר שממה";

---

1) הירקולאנו בהנ"ל עמוד 239.
2) בהנ"ל 240.
3) בהנ"ל II מעמוד 40 ולהלן.
4) הירקולאנו בהנ"ל I מעמוד 251 ולהלן; היינע בהנ"ל עמוד 102.

MTA KÖNYVTÁR

אך טרם הציגו רגלם על קרקע האניה, ומשרתי האינקוויזיציה תפשו אותם ואת נשיהם וטפיהם. רבים נטבעו במצולות ים, רבים נסחבו אל מקום משפט הדמים ומשם לסדורת האש[1]. גם אלה אשר נמלטו מצפרני חית־טרף ותהי להם נפשם לשלל סבלו תלאות רבות בדרך ובארצות נדודם: בצרפת לא נתנה להם דריסת הרגל בגבולות המטלכה, בפלאנדריה הובאו בבתי הכלא; ומאלה שבאו עד גבול אשכנז מתו רבים בקור וקרה על הררי אלף (אלפען), ועזבו את נשותיהם ההרות ללדת על פני שדות הקרח והשלג. גם בעברם דרך איטליה קם עליהם כשפיפון עלי אורח יואן דילה פויה (Giovanni della Foya); והאיש אחד מאבירי החמס אשר חיו על חרבם ויפלסו חמס ידם על ארץ רבה לגזול מכל עובר את כספו ולרצוח נפשו; הוא ארב להאנוסים הפלטים בגבולות מילאן באיטליה הצפונית, „ויתפשם אותם וקנינם וייסרם בשוטים למען יגלו מצפוניהם וגם את הנשים יסר למען תתננה הכסף והזהב אשר עליהן וימלא מעונותיו טרפה ופני זקנים לא נשא"[2]. כן נסו האומללים מן הפחת אל הפח, ובכל אלה לא חדלו האנוסים מהבין עצמם לברוח מן הארץ המשכלת; ויעשו במחשך מעשיהם.

האנוסים אשר נמלטו לרומא באו בקובלנא לפני האפיפיור על אמריות הכהנים ובעלי המשרה בפורטוגליה, וגם הוכיחו, כי את הבולה שנתן האפיפיור בה את רשיונו ליסוד האינקוויזיציה הוציאו ממנו ברמאות, כי לא שמו לפני בית דינו של האפיפיור מצב הדברים כמו שהוא באמת. ביחוד התאוננו רע, כי אף אם השוו משפטיהם למשפטי הנוצרים הישנים, בכל זאת אסרו עליהם היציאה מן הארץ. וקלימנטי השביעי, אשר נחם על הרעה אשר עשה לתת רשיונו ליסוד האינקוויזיציה, שם לבו להקובלנא של האנוסים. כנראה הרגיש בנפשו, כי חרפה גדולה היא להכנסיה הקתולית, לדון דין שרפה את האנוסים אשר באמת אינם קתולים ולא קבלו עליהם את על תורתה, וכי מעשים כאלה יתנו יד לבעלי לותיר לחרף מערכות הכנסיה הקתולית ולתתה לשואפת דם ורצח. מלבד זה ידע קלימנטי השביעי, כי ידי שונאו ואיש ריבו קארלוס החמישי היו באמצע, לבונן האינקוויזיציה בפורטוגליה, בכוונה לשעבד אותה על ידי הכהנים האינקוויזיטורים לספרד, על כן עלה בלבו לבטל את הבולה ולהשיב את רשיונו.— בימים ההם נועדו עוד הפעם שלמה מולכו ודוד הראובני (האחרון יצא או מוויניציאה וכנראה היתה יציאתו באונס ולא ברצון), ויחלו שנית לעשות זר מעשיהם כאשר בראשונה. שניהם החליטו לעשות מעשה מוזר מאד, להתיצב לפני הקיסר בעיר רעגענסבורג מקום הועד למלכי אשכנז ונסיביה. מה היתה תכלית בעלי ההויה בחפצם זה? האם חשבו לספר לפני הקיסר כל מעשי האכזריות הנעשים להאנוסים ולבקש רחמים בערם? או להציע לפניו, כי בעזרת האנוסים בספרד ופורטוגליה

---

1) הירקולאנו I 259; שמואל אושקי ב„הרדיפות" III סימן 30.

2) אושקי בהנ"ל סימן 31, וזה היה המקור לר' יוסף הכהן בעמק הבכא. צתץ, כנראה, לא ידע את המקור וע"כ לא ידע לכוין את השם יואן דילה פויא ויתנהו לצרפתי אציל פרש באבירי חמס, אבל הוא לא היה איש צרפתי כי אם איטלקי, וכן מספרים המעשים המארגים שנים אחדות אחרי כן בהקובלנא שהגישו אל האפיפיור, עכ"ל הרב המחבר. והנה כל המעיין בס' „עמק הבכא" יראה כי הדברים נאמרים גם על גולי ספרד ולא על גולי פורטוגליה לבדם, כי איך יפלו אנוסי פורטוגליה להטלט דרך היבשה אל צרפת ולסכן בנפשם לעבור דרך ספרד? שפ"ר.

והיהודים הגבורים אשר במדינת חבור יצא למלחמה נגד התוגרמים?—על השאלה הזאת לא נמצא מענה. לדברי אחד הכרוניסטים בימים ההם: „לא נודעו דבריו (של מולכו) זולת שהקיסר נתמלא חמה עליו“[1]. מעיר בולונייה (Bologna) דרך פֵּירארה ומנטובה נסעו שני אנשי הפלא לרעגענסבורג ודגל אשר עליו מרוקמים אותיות מ כ בי, ר"ת מי כמוך באלים יי, מרחף על מרכבתם[2]. ברעגענסבורג נפגשו עם ר' יוסילמאן רויזהיים. השתדלן הזריז הזה, כאשר יספר בעצמו „הוצרך לבא אל הקיסר (או המלך פֵּירדינאנד) ולדבר עמו להצילנו מהקטרוגים של השרים והפרתמים“. שלמה מולכו ור' יוסילמאן! מה רחקו דרכי שני האנשים האלה ומחשבותיהם, אף כי שניהם היו יהודים אשר לבם היה בוער באש אהבה לאחיהם בני עמם ושניהם היו מוכנים למות בערם מות אדירי אמונה על קדוש השם; שלמה מולכו לא היה דומה במראהו לאיש יהודי, הוא לבש בגדי בני המערב, ידע לשון הרומאית שהיתה אז שפת המשכילים וגדולי העם, ובדעת נפש כי נוער לגדולות הלך קומטיות ולא נכנע מפני איש; לא כן היהודי האשכנזי ר' יוסילמאן, הוא נשא בגדי יהודי אשכנז עם המטלית הצהובה לאות הדראון, דבר רק בלשון אשכנז במבטא איש עלזאסס, „ונפשו כעפר היתה“ בכל עת אשר חפץ להשיג טובה בעד בני עמו. הראשון רכב על כנפי כרוב הדמיון ויחשוב מחשבות רמות ונשגבות, לפנות דרך למלך המשיח ולקרב קץ הגאולה, והשני היה איש מעשה, רחוק מדמיון והתפעלות, והיה עסל המיד להשיג מה שאפשר להשיג.

ברעתו המיושבת ובהכנעתו נלחם ר' יוסילמאן עם שונאי ישראל בין תושבי הערים והאצילים. בימי המהומה הנודעת בשם מלחמת האכרים, כאשר התפרצו האכרים בארוניהם האצילים נוגשיהם מציקיהם במדינות עלזאס, אשכנז הדרומית, פֵּראנקען ושהירינגען, נבוו היהודים בגחלתן של שתי המפלגות הצוררות זו את זו. מצד אחר האשימו אותם האצילים וגדולי התושבים, כי ממציאים הם כסף להאכרים המתקשרים, ויסיתום למרוד בארוניהם מציקיהם[3], ומצד השני התנפלו עליהם האכרים ויתנום למחזקי ידי האצילים ולעומדים ליטין החזקים נגד החלשים. קשה להאמין, כי בימי המהומות ההן עמדו היהודים ליטין הפרשים האצילים שונאיהם משנות דור ודור:

---

1) הידיעה, כי מצאו שלמה מולכו ידוד דראובני את לבם לדבר על לב הקיסר קארלוס החבישי לקבל תורת ישראל אין לה שחר. בעל הזכרונות המדייק בשמועותיו ר' יוסף הכהן יאמר רק: „ויואל שלמה לדבר אל הקיסר על דבר האמונות באר היטב“, מזה יש רק להוציא, כי בהתלהבותו נמלטו מפי ר' שלמה מולכו דברים שאי אפשר להשמע. דברי ר' מנשה בן ישראל ורבי דוד נאגז בצמח דוד נסתרים מאליהם, כי זה האחרון יאמר: „רבי שלמה ורבי דוד היו מבקשים להטות לב מלך צרפת וקיסר קארלוס לאמונת ישראל“ ואין אף רמז אשר דוד הראובני ושלמה מולכו ראו פימיהם את פראנץ מלך צרפת, וכבר העירותי ע"ז בטוצ'נ עמוד 171. שפ"ר.

2) ר' שלמה מולכו בחתימתו היה מאריך את הלמ"ד לתת להאות הזה תמונת דגל כפול. בהכתב שביחר עם האגרת ששלח לאברהם מריביש בפיראדה בעת נסעו להתיצב לפני הקיסר, ששם נמצאה החתימה בהתכונה הזאת, נאמר: „זה ההעתק נתתי לאוהבי בעל בריתי ר' אברהם מריביש בן שלמה מריביש לזכות את בריתי את אברהם לעולם... חתום בחותמי פה פֵּיראדה בהיותי בדרך דרך ח'. הוא יזכני לראות סוף שליחותי במהרה ביתינו. עיין Revue d. Et. חלק XVI עמוד 31—32.

3) אנרת טוסיאנוס (Mutianus) אל הקורפירסט פֿרידריך טסכסיניה אצל סענצעל בספרי להשלום קורות נאסתא Supplementum historiae II 75.

משל היה אז בפי בני אשכנז: „יהודי עשיר ואציל עני לא יוכלו שבת יחדו״[1]. אין ספק, כי ידי האצילים והאברים היו אז ביהודים. בלהזר הובמאיער הכהן הקנאי, אשר במזמותיו ותחבולותיו הוציא לפעלו גרוש היהודים מרינענשבורג (עיין למעלה עמוד 136) היה יועצם של האברים המתקוממים במדינת שוואַרצוואלד וכנראה גם מחבר שתים עשרה הדרישות (הסעיפים) שדרשו האברים מאת האצילים ובעלי הנכסים; הכהן הזה היה לראש הכתה הדתית בשם „הטובלים בפעם השנית״ (וויעדער טויפֿער), ובחרלו להיות כהן קתולי לא חדל מהיות קנאי ונוקם, ויש לשער, כי הוא הסית את האברים בהיהודים. חבל אברים במחוז ריינגאוי (Rheingau) דרשו, כי יאסרו על היהודים לשבת בכל המחוז ישיבת קבע וישיבת עראי[2]. במחוזות אחדים התנפלו האברים על היהודים וישלחו בהם יד, ועוד מעט ויהיו היהודים צפויים לכליה נחרצה, לולא רבי יוסף יוסילמאן שהיה או למגן בעדם. הוא השליך נפשו מנגד ויבא לראשי המרד במדינת עלזאס, והם האברים המצביאים צבא המתקוממים: האַנם איש מאטטען, עראסמום גערבער וגיאורג מרויזהיים, ויטה לבם בשחד דברים ומטון עדי הבטיחו לבלי לנגוע לרעה ביהודי עלזאס[3]. והם שלחו תיורים (העראלדע) לכל עיר ומדינה לבלי להרים יד נגד היהודים. בזריזותו וחכמתו מלט ר׳ יוסף יוסילמאן את עיר מושבו ראוהיים. הוא שמע מראשי המורדים, כי האברים מתעתדים לבא על העיר ביום המחרת, ובשובו העירה אחר חצות לילה העיר את יועצי העיר (בירגערמייסטער) משנתם, כי יצאו אל האברים ויכנעו מפניהם, אולם האחד חרד מפחד האברים, והשני אמר, כי נכון הוא לבא בדברים עם האברים רק אם רבי יוסילמאן ילך עמו. וילך אתם ר׳ יוסלמאן, וראשי האברים התעשתו לבלי השחת את העיר. בשובם העירה הודה יועץ העיר את בן לויתו היהודי, כי בחכמתו נחלצו בעלי ראוהיים מחרב ואברן, ויאמר לו: „אתה ויוצאי חלציך יהנו מפרי הצדקה שעשית עם יושבי העיר הזאת״. אבל יועצי העיר לא שמרו את הברית והחסד לר׳ יוסילמאן וזרעו ויגמלוהו רעה תחת טובה[4].

ושתי עלילות העלילו אז על יהודי אשכנז למען עשות אתם כלה. השולטאן סוליימאן הגדול השתמש בהטהומות שנהיו או לרגלי הריפורמציה, להלחם במושלי הנוצרים

---

1) ד״ר עקק במגלת־נאצה שלו בראשיתה.

2) שאַאַב, נעש־כּמע דער יודען אין מאינץ 123 עפ״י Schunk משנת 1525. ע״ד טורל היהודים בעת מלחמת האברים עיין אלפֿרעד שטערן ביוד. צייטשריפֿט לגייגר שנה 1870 VIII עמוד 57.

3) אליהו שייד במאמרו הגדול ר׳ יוסף יוסילמאן מרויזהיים בספר העתי Revue des Et. XIII עמוד 251, ובספר העתי הנ״ל בדבר ספר הזכרון של יוסילמאן סימן י״א. לתת להקוראים ציור נכון מפעולות השתדלן הנפלא הזה וכן תאר פני הדורות ההם אמרתי לתת בזה דברי ר׳ יוסילמאן בלשונו מספר הזכרונות: „בשנת רפ״ה (=1525) היתה מהומה בהכפריים שנתקבצו בכל שמח אשכנז ורובם במדינה זו אלזאש, התנשאו לראשים וכוונו לבלענו חיים וכבר התחיל הנגף... בחמלת ה׳ עלי באתי עליהם בבית כומרין (קלאסטער) שקורין אלטדורף ושמה דברתי על לבם עם הספר להדיא (?) ולראשי נייסוחם שהכריזו קול טלין (לבלי) להרים יד נגד היהודים. גם נכתבו תיורים (כתבי בסחן, נעלייסבריעפע=Охраны) רבים לכל עיר ומדינה. ואף שבסוף חזרו ופגמו דבריהם... מכל מקום בקול הכרזה זו היתה רוח והצלה ליהודים עד הגיע זמן ועת מנפה שלהם שבא עליהם דוכס מלוטרינגען להרוג בהם הרג רב וכו׳״. שפ״ר.

4) שייד בהנ״ל.

וללכוד מדינותיהם. חיילות תוגרמה שטפו ועברו את כל נאות ארץ אונגאריה, לבדו ברעש מלחמה את העיר הראשה אָפֶּן והגיעו עד חומות ווינא, ותהי עת צרה להכנסיה הנוצרית באירופה. או יצא הקול, כי היהודים אשמים במפלת צבאות הנוצרים, כי הם מרגלים חרש לצבא התוגרמים. בימים ההם השמה מלחמת־האברים חלק גדול ממדינות אשכנז בדרום ומערב וטבור הארץ; ערים וכפרים היו לשממה, ולבנות הנהרסות היה דרוש לרוזני אשכנז ואזרחיה כסף מזומן, ואותו דרשו מידי בעלי הכסף היהודים, להלותם ברבית. הלוים הנוצרים לא ידעו לקמץ בהוצאות, וההלואות תמס הלכו בידם, ובהגיע תור השלום היתה גדולה צעקת הלוים ואינם משלמים על המלוים הנושים בהם. הקיסר קארלום החמישי והמלך פֶּירדינאנד כבר אמרו לנרש את היהודים ממלכיות אשכנז, בוהמיה ואונגאריה; אך עוד הפעם הצליח בידי הפרנם רבי יוסילמאן להוכיח צדקת בני עמו ושקרות העלילות אשר טפלו עליהם. בועד המטלבה באויגסבורג התיצב ר' יוסילמאן לפני קהל מושלי אשכנז ונסיכיה וזכה, כי הקיסר קארלום והמלך פֶּירדינאנד הקשיבו למליצתו והשיבו גזרת הנרוש [1]). אז עלתה בידו שהקיסר והמלך חדשו „הקיומים" של הקיסר זיגיסמונד שנתן ליהודים, כי לא יחרידו אותם ממקומות שבתם ויתנו להם לנסוע ממקום למקום ככל אשר יחפצו, וביחוד כי יהיה להם החירות לבא לפראנקפורט ע"נ מאין ליומי דשוקא. גם סדר אז קארלום החמישי עניני ההלואה ברבית לבל תהינה עוד טענות וקובלנות על היהודים בדבר הרבית. עד למדינות פלאנדריה ובראבאנט הלך השתדלן רבי יוסילמאן אחרי המלך, במקומות שלא מצא לו גם מאכל בשר כחפצו, וזכה להתקבל מאת הקיסר, לבטל גזרות רעות ולקרוע גזר דינים קשים [2]). במשך החרשים אשר ישב ר' יוסילמאן בַּאלאנדריה כתב ספר הנקרא בשם: „דרך הקדש".

כבוא רבי יוסילמאן ליום הועד בריגינשבורג (ה"א רצ"ב=1532), ששם הקדיש הקיסר את קרואיו, הנשיאים כי יתאחדו יחד נגד אגודת המלכים הפרוטסטנטים — לקרוא מלחמה עליהם ולהתיר אגודתם, נפגש עם שלמה מולכו. מובן מעצמו כי השתדלן בעל המעשה והמקובל בעל הדמיון לא הבינו איש שפת

---

1) דברי ר' יוסילמאן במקום הזה נכבדו מאד בחיותם קשורים עם המעמד המדיני הכללי, וראיתי להביא עצם דבריו מספר הזכרון שלו סימן י"ד ופ"ו לאמר: „בשנת ר"ץ יצא קול גדול וחזק בכל האומות: הנה היהודים דילטורין הם לתנר (להתונר) עד הגיעו דברי עלילות דברים כזה באזני אדוננו הקיסר (קארלום החמישי) והמלך (פֶּירדינאנד) יר"ה והפקידו בני (?) שלא לתת לנו דריסת כף רגל בכמה ארצות. ועל פי הסכמת הקהלות תקנתי וסדרתי קונטרס בדברי התנצלותנו וביותר בסייעתא דשמיא בעיר אינשפרוק לפני השני מלכים ויוסף מצא חן שקבלו דברי התנצלותנו וכו'". ובסימן ס"ו יאמר: „באותה שנה ר"ץ נתקבצו כל שרי האומות הפרתמים ועלמות אין מספר לתקן נדרים וסייגים וכיונו השרים לבטל הריבות (צ"ל חריבות) ובאותם הימים עמדתי בסעייתא דשמיא מנגד והשגתי שהידיש הקיסר הקיומים מקיסר זיגמאן (סיגיסמונד) ונסתם פיות המקטרגים וכו'". שפ"ר.

2) ואלה הם דברי ר' יוסף יוסילמאן בהנ"ל סימן ס"ו: „בשנת רצ"א (=1531) חזרו המקטרגים לדלוק ולרדוף אחרי הקיסר באדונו בראבאנט ולאנדרא (בראבאנט ופלאנדריה=בלגיה והולאנדיה), ארץ אשר לא זרוע שמה איש ידיו ונתעוררתי מרבים לרכוב באותן מדינות... והייתי בחצר הקיסר יר"ה מר"ח אדר עד ר"ח סיון רצ"א בעסקי רבים... ובאותם הימים באתי לפני ולפנים בחדרי של הקיסר לדבר עמו בפי צורכו והשיב לי רכות. ובין כך בהיותי פנוי ומתבודד בחדרי חברתי ספר שנקרא „דרך הקדש" וכו', ונהניתי מאד מן הבדידות וכו'". שפ"ר.

רעהו. רבי יוסילמאן מספר, כי כתב אגרת ל„גר צדק המכונה רבי שלמה מולקא... להזהירו שלא לעורר לב הקיסר פן תאבלנו האש הגדולה..." לרעת כל ישראל. אך כאשר לא אבה מולכו לשמוע לעצתו ולאזהרתו, ראה יוסילמאן לטוב לו ולהכלל „להסתלק מן העיר שלא יאמר הקיסר ידו אתו במלאכתו..."[1]. אחרית דבר היתה, כי צוה הקיסר לאסור את שלמה מולכו ואת דוד הראובני בכבלי ברזל ולהוליכם אחריו למנטובה. דגל הראובני נשאר בריגינסבורג. ובעוד אשר הקיסר הטיב לבו בחזיוני משחק וכל שעשועי בני האדם, הוצתה מדורת אש להעלות עליה את האנוס דיוגו פירעס או ר' שלמה מולכו. כאשר הוציאוהו להשרף „שמו רסן בלחייו" לבל ידבר ולקח לב בני העם בחן אמריו ולהבת מדברותיו. כאשר היה התלין מיכן להשליכו אל האש, והנה אחד משרי הקיסר בא ויאמר: „הסירו הרסן מבין שניו כי דבר לי אליו מטעם המלך", וכאשר עשו כן, ויאמר אליו השר: הקיסר שלחני אליך לאמר: אם שוב תשוב מדרכך ותחיה ותעמוד לפניו ואם אין וכלחה אליך הרעה. אך ר' שלמה מולכו אשר השתוקק כל היטים לעלות כעולה כליל על מזבח ה' אלהי ישראל ענה ויאמר: „על אשר התהלכתי (עד עשרים ושתים שנה) בדת ההיא לבי מר וועף, ועתה כטוב בעיניכם עשו ונפשי תשוב אל אלהים, אל בית אביה בנעוריה, כי טוב לי או מעתה". או השלך אל האש וימת מיתת שרפה על קדוש השם (בחדש כסלוי טבת רצ"ג 1532)[2].

מולכו נפל שדוד לרגלי דמיון מתעה אשר תקפהו בעצומיו ואשר בכחו אמר להלחם עם המעשים המוחשיים. הטבע חלק לו בעין יפה כשרונות נעלים: יפי התאר, דמיון עז ונלהב, השגה בהירה, התפעלות עצומה, אשר לאיש אחר בלי דמיון נלהב היו מדרגות לעלות בהן במעלות ההצלחה לטוב לו. אך הנה נאחז בסבך למודי הסודות ויתנשא לחולל נפלאות ונצורות ולהביא גאולה לעולם בדרך נס, ותהינה כל התכונות היקרות האלה לו למחתה וימת בענין רע. לדוד הראובני לא נצפנה גם אחרית שלמה מולכו ולא זכה למות מות ישרים על קדוש השם. קארל החמישי הביא אותו אתו לספרד ויושיבהו בבית הסוהר ויהי אסור שם ימים רבים, ואומרים עליו, כי הוטח אחרי כן בסם המות[3]. על דוד הראובני, כיהודי ובן ארץ אחרת שהובא בעל כרחו לספרד לא היה לבית דין האינקוויזיציה כל שליטה, אבל אנוסים אחדים שהיו לו משא ומתן

---

1) ואלה הם דברי ר' יוסילמאן במלואם ע"ד ר"ש מיולכו בלשונו וכתבו בספר הזכרון שלו סימן י"ז לאמר: „בשנת רצ"ב הוצרכתי לחזור ולבא אל הקיסר יר"ה ביום הועד בעיר רעגינשפורק לעמוד על משמרת ישראל, ויהי ה' אתנו והצילנו גם באותם הימים ממקטרגים של השרים והפרתמים לתת לנו מחיה בגוים ע"ד הריבית וכו', ובאותם הימים בא האיש לועז גר צדק המכונה רבי שלמה מולקא נ"ע בדעית חיצוניות לעורר הקיסר באמרו שבא לקרוא כל היהודים לצאת למלחמה נגד התוגר. וכשמעי מה שעלתה ברוחו כתבתי אגרת לפניו להזהירו שלא לעורר לב הקיסר פן תאבלנו האש הגדולה. וסלקתי עצמי מן העיר רעגין־שפורק כדי שלא יאמר הקיסר ידי אתו במלאכתו דעות חיצוניות, וכבואו אל הקיסר נתפס בחבלי (בכבלי) ברזלות והוליך אותו עד בולונייא. שמה נשרף על קדוש השם דת ישראל ורבים הסיר מעון. נשמתו צרורה בג"ע". שפ"ר.

2) עיין במאמר גראָטץ במאנאטסשריפט 1856 עמוד 260. ר' יוסילמאן בספר הזכרונות יאמר כי נדון שלמה מולכו לשרפה ב בולונייא, ומעות היא בידו, כי נשרף במאנטובה.

3) אין לשער, כי דוד הראובני הוא אותו היהודי שבא ממדינה אשר על הנהר פרת ונשרף באיבורה אשר בפורטוגליה בשנת 1541 (ש"א) הוא ורצון אחד לואים דיאס שהתנבא ע"ד המשיח ועוד

עמהם, ואשר קרא אותם בשמות באשר ענה ביסורים קשים, נתפשו והועלו על המוקד [1]).

ולב העם עוד היה מתלהב בזכרו את איש הפלא שלמה מולכו, הנודע לבחיר ה' ומלומד בנסים, ויאמינו רבים, כי עוד הפעם העלו על המוקד איש כדמותו כצלמו, ובחכמת קבלה מעשית נצל מידי מבקשי נפשו לספותה ולא שלט נורא בנשמיה. יש שאמרו כי ראו אותו במעונו אשר ברומא שמנה ימים אחרי שנדון בשרפה, והיו גם „יהודים טועים אחריו" שאמרו, כי הלך לצפת לקדש ארוסתו. גם יוסף הבהן רושם קורות הגזרות ובעל בינה לעתים, אשר דבריו שקולים ונאמרים בדעה מיושבת, גם הוא יאמר: „ומי יתן ואוכל לכתוב הכנים הדברים אם אין?" [2]). אז קם מקובל אחד באיטליה ור' יוסף מארלי שמו ויתנבא במחנה, כי עוד מעט ויקום מולכו מקברו וינקום נקמתו ממשופטיו. הנביא הזה הרבה לדבר דברי נבואות גם על מרטין לותיר, אשר לדבריו הוא שליח ההשגחה לנקום נקמת קדושי ישראל מהכנסיה הקתולית. הנביא הזה הודיע את הקץ בצרופי שמות ונוטריקון וגימטריאות; אך למותר הוא להבי במקום הזה את חזיונותיו וחלומותיו [3]).

המקובל מארלי המיח דברים קשים נגד האפיפיור קלימנטי השביעי, אך לא בצדק; ברור הדבר, כי לא היה האפיפיור אשם בדבר מיתתו של שלמה מולכו, ונהפוך, הקיסר קארלום החמישי היה מתכון להכעיס את האפיפיור איש ריבו, ולמרות עיני כבודו המית את אחד מאהוביו ואת השני הוליך בכבלי ברזל אסור לספרד. נראה הדבר, כי קלימנטי הערים גם כן מזמה להפר מחשבות הקיסר. על כן החליט להשיב דבר „הבולה" אשר בה נתן רשות לקבוע בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה, ובכל אופן להחליש כחה ופעולתה. המרנים ידעו זאת, ויעשו כל מה שבכחם להטות לב האפיפיור ומערכות הכהונה הרומאית לטובתם. כמעט ראו כי אין ישועתה להם עוד בשלמה מולכו מגנם ומעוזם, ויבחרו באיש אחר להיות השתדלן בעדם ולהביא משפטם לפני כסא האפיפיור. השתדלן החדש דוארטי די פאץ (Duarte de Paz) היה בכל דרכיו ההפך משלמה מולכו. די־פאץ היה קר־רוח, מיושב במעשיו, ערום כוסה מזמות, עז נפש ובעל לשון מדברת גדולות. לו היו נהירין כל נתיבות הדיפלומטיה עם כל עקמומיותיה ותחבולותיה, וכאיש מעורב בין הבריות ידע כל מגרעותיהם, והיה זריז להשתמש בהן ולהפיק מהן תועלת. דוארטי די פאץ, השתדלן להאנוסים לפני האפיפיור וחשמניו בימי שמנה שנים היה מזרע היהודים האנוסים, ובעבודה הממלכה שעבד במדינות אפריקה נעשה עור באחת מעיניו, ויגיע למעלה גדולה בחצר המלכות בפורטוגליה. בו בחר המלך לשים על שכמו מלאכות נכבדה בעניני המדינות, ולפני צאתו לדרכו נתן לו אות הכבוד: „כריסטום ארדען". אך כאשר יצא מלפני המלך לא הלך למקום תעודתו, כי אם בחר ללכת רומאה להשתדל בדבר האנוסים לפני האפיפיור.

יהודים אנוסים אחרים כאמור בהירקולאנו (III עמוד 12), כי דוד ראובני לא בא מגדות נהר פרת, ובאשר כי היה אסור בעיר לארינה (Llarena) אשר בטפרד לא נשרף באיבורה אשר בפורטוגליה.

1) רבי יוסף הכהן בעמק הבכא עמוד 100.

2) עיין ציין ה' בסוף הספר. ובדברי היטים ח"ש דף כ"א.

3) עיין עכ"ז ציין ה' בסוף הספר.

דוארטי די־פאץ רקם מזמות וחבל תחבולות ערמה, עד כי קשה לברר את מי הוליך שולל: אם את מלכו או את האנוסים בפורטוגליה[1]). ומשלחיו האנוסים לא קמצו בהוצאות ויתנו בידו די־הון לקנות לו לב החשמנים שברוטא. למרות פעולת החשמן אנטוניא פוצצי, אשר בהפך לרודו היה אוהב למלך פורטוגאליה וצורר היהודים והאנוסים, עלתה בידי די־פאץ, בשתדלנות ובמתנת יד, להשיג את חפצו. קלימנטי השביעי שב ונוכח ישר, כי עול נורא הוא לדרוש מהאנוסים, אשר נסחבו בחזקת היד אל אגן הטבילה, כי יהיו לקתולים מאמינים ומדקדקים במצותיה, ועול נעשה להם גם בזה שסגרו את גבולות הממלכה לפניהם ולא נתנו להם לצאת מן הארץ. על כן הוציא האפיפיור אמר (Breve) ביום 17 אקטבר 1532 לבטל לפי שעה פעולת האינקוויזיציה[2]); אך דוארטי די פאץ לא הסתפק בההנחה הזאת והשיג עוד כתב סליחה מטעם האפיפיור לכל הנדונים ולכל התפוסים. מזור הדבר, כי ממשלת פורטוגליה, אף כי ידעה מהקארדינאל פוצצי, כי לב האפיפיור נוטה לעשות טובות להאנוסים, לא עשתה זמן ירוע דבר למנוע את האפיפיור מחפצו. ואף כי הפקיד המלך עוד ציר מיוחד ברוטא את מרטינהו די פורטוגל, הארכי־הגמון מפונכאל, כנראה להשגיח על מעשי הציר בראם ניטו, אך הציר הזה לא מהר ללכת רומאה למלא תעודתו. נראים הדברים, כי גם במסבי המלך יוהאן השלישי חבלו התחבולות להטות לבו לטובת האנוסים, והדבר הזה נעשה לא רק בעד הכסף שפזרו האנוסים להפר מחשבת המלך בדבר יסוד בית דין האינקוויזיציה: בני המפלגה אשר השתדלה לבונן את האינקוויזיציה בפורטוגליה היו מן הנוטים אחרי ממשלת ספרד, והם חשבו מזמות להסב מלכות פורטוגליה למלך ספרד, כאשר ימות יוהאן השלישי בלי זרע אנשים לשבת תחתיו על כסא המלוכה. נגדם פעלו שרי המלוכה אמוני הלאם הפורטוגיזי, אשר לא אבו כי תשתעבד פורטוגליה לספרד, והם היו מתנגדים ליסוד בית דין האינקוויזיציה. זה הוא פתרון דבר התחבולות והמזמות מזה ומזה בימי שנים רבות. הדוכס מברגנצה דון יאימה (Don Jayme) בא בבתובים עם אביו

---

1) הירקולאנו (Herculano) המקור המובחר לקורות יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה, בצרוף ההערות של הספר Nomologia לאבוהב וגם G. Heine וקונסטאנן (בכתב העתי נעלעהרטע אנציינג, מינכען 1845) הוכיחו לראשונה ערמותיו ומזמותיו של השתדלן די פאץ מהמכתבים הנסתרים שמצאו. אך נראה הדבר, כי הירקולאנו ירשיעהו שלא בצדק, בתתו אותו לבונד בבני עמו הבוטחים בו. מהמכתבים הנסתרים שבין די־פאץ ובין המלך יוהאן והדבר כי בטח בו המלך הקנאי הזה מוציאים הטופרים הנוכרים משפט כי די פאץ הוליך שולל את אחיו הבוחרים בו לשתדלן; אך מהמכתבים האלה נוכל גם כן לדון כי נעשו בכוונה להוליך תועה את המלך ושריו. כי הוא חפץ וגם הפיק חפצו להוליך שולל את המלך, נראה מזה כי שכר עליו יוהאן מרצחים מסתתרים להתנקש לנפשו, וגם נפצע ויהי נוסה לטות. גם נתקיים הדבר, כי בטחו המתראנים במעשיו ורק חשדוהו באהבת הבצע ושליחות יד בהכספים שהעמידו לפקודתו, ויוהאן חפץ לקחת ממנו את את הכבוד הגדול אשר כבד אותו בו; עוד בשנת 1535 היה המלך כסרב לתת סליחתו לבני ביתו של די־פאץ אשר נשארו בפורטוגליה. אמנם נסה די־פאץ להאשים את המתראנים, אך זאת עשה מבעסו על כי חדלה אמונתם בו, אמת הדבר כי נתיחד באחרית ימיו בפרהסיא, אבל השמועה כי קבל אחרי כן דת מחמד היא דבת שונאיו, או השערה שאין לסמוך עליה. (ועיין בספרי מוצ"ג עמוד 177 הערה א').

2) הירקולאנו בהנ"ל I מעמוד 276 ולהלן.

של דוארטי די פאץ, האנוס שנולד ביהדות, ואין ספק שנשאו ונתנו בדבר יסוד האינקוויזיציה[1]. הדברים הגיעו לידי כך, כי האינקוויזיטור הגדול שנתמנה מטעם האפיפיור דיוגו די סילבה (Diogo de Silva), הודיע, כי אי אפשר לו לקבל עליו האחריות, ויתפטר ממשרתו.

הדיפלומט הערום דוארטי די פאץ חשב מזמה לדעת את אשר בלב המלך יוהאן על האנוסים ועל דבר יסוד האינקוויזיציה, וידע לקנות לו לב ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור, אף בא בכתובים בסתר עם המלך בכבודו ובעצמו[2], ויבקש סליחה ממנו על כי לא מלא שליחותו, ויתנצל כי הלך לרומא בחפצו לעשות טובה למטלכת פורטוגליה, ולמען יאמין בו המלך גלה לו צפונות רבות עלילה בפמליא של מעלה ברומא וליסבונה, שאינן שייכות כלל להאנוסים. וערטתו עמדה לו, כי האמין המלך בו ויבא עמו בכתובים בסימני אותיות ידועים רק לשניהם[3]. הוא הבטיח את המלך, כי ששה מרגלים חרש עוזרים על ידו למען דעת את כל המעשים והמחשבות של האנוסים באיטליה ותוגרמה וסתרי תחבולותיהם. קרוב לשמוע, כי מרמת די־פאץ נעשתה על דעת האנוסים והסכמתם. אחרית הדברים היתה, כי האמין בו המלך ויציגהו במכתב לפני החשמן פוצצי השתדלן בחצר האפיפיור[4], ויהיו לו מהלכים במסבי הציר הפורטוגיזי ברומא[4].

ובעוד השתדלן הערום הזה בא בכתובים עם מלך פורטוגליה ומתראה לפניו, כמגלה לו סודות שהם מכבשונו של עולם המדיני, עלתה בידו להשיג אמר (Breve) נכבד מאד מהאפיפיור לטובת האנוסים (7 אפריל 1533)[5]. בהאמר הזה מגלה האפיפיור קלימנטי השביעי את דעתו מפורש, כי אין לחשב את האנוסים לקתולים, וכה יאמר: „האנשים האלה נסחבו בחזק יד אל אגן הטבילה, ועל כן אינם נחשבים כלל לבעלי ברית התורה הנוצרית, ואם נאמר לענוש אותם על דבר פשע ומעל בהדת שלא קבלו אותה מעולם ברצון טוב נחטא לחקי הצדק והמישרים.— אך זה נוגע רק להאנוסים שנטבלו באונס, ולא להבנים והבנות שנולדו להם לאחר הטרת הדת; הם (הדור השני) כבר נולדו בנצרותם ונחשבו לבני הכנסיה הקתולית. אך גם כשנבוא לדון דין הנוצרים החדשים האלה יש לשום לב לזה, כי נתגדלו ונתחנכו ע"י הוריהם בתורת ישראל ומאביב ילדותם ראו את אבותיהם מקיימים יום יום מצות דת משה ויהדות, ובגלל הדבר הזה לא נוכל למתוח גם עליהם כל חמר מדת הדין שדנים בו את המומרים מרצונם הטוב החוזרים לסורם, וראוי להשיבם לחיק הכנסיה במדת החסד והאהבה ולמשוך לבם ברחמים. בכח האמר הזה בטל קלימנטו השביעי את פעולת האינקוויזיציא בפורטוגליה, וצוה להזמין את האנוסים המתיהדים לפני בית דינו הגדול ברומא ונתן כתב־סליחה (Absolution) לכל הנאשמים באשם מעילה בהדת הקתולית עד היום; האפיפיור צוה לקרוא דרור לכל האסירים בבתי כלאים אשר להאנקוויזיציה.

---

1) בהנ"ל עמוד 283 בהערה.

2) בהנ"ל מעמוד 275 ולהלן עמוד 277, 279 ולהלן, 281 ולהלן.

3) בהנ"ל מעמוד 481 ולהלן. הירקולאנו מצא בהארכיון מכתב מדי־פאץ מן 4 נובימבר 1532 ועוד אחרים מזמן מאוחר שלוחים אל המלך.

4) מדברי המלך יוהאן במכתבו אל החשמן די פוצצי בשנת 1535.

5) הירקולאנו בהנ"ל II מעמוד 5 ולהלן.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Geschichte der Juden

von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

Siebenter Band.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Drites Heft.

WARSCHAU

Druck von Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1898.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחם ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בשנות רנ"ב — רנ"ז
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנדיא בשנת שע"ה.

חוברת רביעית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ IV.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1898.

מחיר החוברת 35 קאָפ׳.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155. VII 4

Дозволено Цензурою.
Варшава, 2 Іюля 1898 г.

להשיב את הגולים לארצם ומשפחתם ולהשיב להם גם רכושם ונכסיהם שנפלו למלכות או לאוצר בית דין האינקויזיציה. אמנם כן, המרנים מחויבים להתודות על חטאתיהם לפני ציר (Nuntius) האפיפיור היושב בליסבונה או לפני הכהנים אשר יבחר הוא; אם אחר הודוי וקבלת הדת הקתולית יגלה עונם, עון ההתיהדות, ויוכלו להוכיח בראיות ברורות, כי המה בני הדור הראשון שהתנצרותם היתה מחמת אונס, או אין לדין אותם במדת הדין הקשה המתוחה על כל החוזרים לסורם (Relapsi). על פי מדת השקרנות של הכהונה הרומאית בימים ההם, אשר גם טובי האפיפיורים בקלימנטי השביעי היו מצוינים בה, יבטיח הכהן הגדול בכתב האמר הזה, כי את כתב הפקודה הזה הוא מוציא על פי הכרתו הפנימית ולא נתעורר על זה בכח פעולה מן הצד, בעוד אשר היה גלוי וידוע לכל, כי האנוסים קנו את האמר הזה בכסף מלא[1]). וקלימנטי הוסיף לגזור גזרת חרם על כל הכהנים ובני העם, אשר יזידו לעבור על דברי האמר הזה, ועל צירו בפורטוגליה צוה לפרסם את האמר הזה בכל בתי התפלה אשר בהממלכה הזאת. ובכל זאת לא יצאו דברי האמר לפעולת ידים. להממשלה בליסבונה חרה היטב על ההנחות שעשתה הכהונה הרומאית להאנוסים במחיר הכסף שקבלה מהם, ועל כן לא מהרה להקים דבר האמר. אז החל המשא ומתן בין חצר ממלכת פורטוגליה ובין האפיפיור לרחות את קיום דברי האמר לזמן ידוע (18 דיצימבר 1533), עד אשר יגיש המלך עצומותיו להוכיח נחיצות האינקוויזיציה לחזוק התורה הקתולית[2]). ובהדחוי לבדו לא הסתפקה ממשלת פורטוגליה, ותשתדל כי ישיב האפיפיור את דברו מיום 7 אפריל 1533. וציר מיוחד היינריך די סיניזים יצא מליסבונה ללכת רומאה להתיצב לפני האפיפיור להוכיחהו ולערוך לפניו מפעלות אבות הכנסיה שלפניו, אשר דרכם היתה דרך אמונה וחמלה וחנינה לא ידעו, ועל כן נתנו צדק לפעולת מלך הויסטגוטהים סיזיבוט בספרד לפני שמנה מאות שנה כאשר הכנים בחזקת היד את היהודים לברית החדשה. סופר דברי ימי ישראל בפורטוגליה מחויב להודות, כי הוכיח האפיפיור קלימנטי השביעי את ישרת לבבו בדבר הזה, כי עמד על דעתו ולא מסר את המרנים בידי זאבי טרף השואפים לדמם. אל רגשי הצדקה והרחמים נוספה גם שנאת האפיפיור העזה אל הקיסר קארלום החמישי, וכל ההאמצות יוהאן השלישי ויועציו ושתדלנותם לא הניאו את האפיפיור מטחשבתו. וכאשר הציקו לו עד לבלי הכיל התעשת רק להביא הדברים (שכבר נתבררו תכלית ברור) עוד הפעם בסוד ועד כהנים לחקור דין. בהועד הזה ישבו שני קארדינאלים שעוד לא גלו דעתם בהענין הזה, וגם צורר היהודים פוצצי השני הקארדינאל די סאנטיקווארטו. בכל זאת נגלו, על פי מוצא דבר הבקרת של הועד הזה, תועבות נוראות שנעשו להאנוסים מטעם שופטי האמונה. תוצאות חקור־הדין היו, כי בהיות האפיפיור שוכב על ערש דוי וחולה את חליו אשר מת בו הוציא כתב הדת בגזרת כבוד קדושתו (26 יולי 1534) לצירו בחצר מלך פורטוגליה, כי יוציא לפעלת ידים קריאת הדרור להאנוסים התפוסים בבתי כלאים אשר להאינקוויזיציה,

---

[1]) ספר זכרון (Memorial) בהירקולאנו II עמוד 20 בהערה.

[2]) בהנ"ל בעמוד 21 ולהלן.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

אשר מספרם עלה, לדברי הסופרים בימים ההם, לאלף ומאתים איש[1]). לא נודע הדבר אם הוציאו את האומללים האלה לחפשי, אך נראה, כי מות קלימנטי השביעי (25 ספטמבר 1534) הפריע עצת האפיפיור הזה ותקות האסירים היתה למפח נפש.

בימי כהונת הפפא פאול השלישי לבית פארניזי (Farnese) (1534—1544) הוסיפו הקנאים לחבל תחבולותיהם בחצר הכהונה הגדולה שברומא, ובראשית הימים הוסב האופן לרעת האנוסים[2]). האפיפיור הזה, ככל הכהנים הגדולים בימי דורות התחיה, היה בן עולם הזה, דיפלומט מנוסה ורחוק מקנאה בדברי דת ואמונה; בכלל היה מחשב כל הליכותיו וארחותיו על פי מדת ההנאה בעולם הזה. תנועת הנסיגה לאחור (Reaction) של הכהנים מורדי האור בני החברה הישועית והאחוה התיאתינית[3]) לא יצאה על פיו; אך מבין שנוסדו שתי האגודות הנוכרות ראה טוב לפניו להשתמש בהן לתועלתו בדברי המדינות. לב האפיפיור הזה היה בכל אופן טוב ליהודים. אחד ההגמונים, איש עני בדעת, הרעיש עולם על האפיפיור הזה בגלל היותו נוטה חסד לעם ישראל, ואם יש רק מקצת אמת בדבריו, די לנו להחליט, כי היה אוהב ישראל באמת, וכה דבריו: עד היום לא היה עוד אפיפיור ברומא שיעשה טובה לנוצרים כמדת הטובות והחסדים שעושה פאול השלישי להיהודים; לא לבד כי יותיר אותם לטובה בכל דבר חק ומשפט, כי אם גם יזכה אותם בחקים הנותנים להם כח לעשות חיל, חקים שהם ככלי זין בידם להלחם בם נגד הנוצרים[4]). להאפיפיור פאול השלישי היה רופא נפשו איש יהודי ר' יעקב מנטינו, שהקדיש לשמו את ספריו[5]). הוא אסר על הנוצרים ברומא להציג על במת החזון את חזיונות היסורים שנעשו למיסד ברית החדשה והנודעים עד היום בשם „חזיוני־היסורים" (Passionsvorstellungen); יען כי על ידם מתמלא לב ההמון חמה על היהודים ומתנפלים עליהם ורוגמים אותם באבנים[6]). לאנוסי ספרד ופורטוגליה שנמלטו לארץ ממשלת הכהונה הרומאית ובקשו מהאפיפיור להגן עליהם מחמת האינקוויזיציה נתן הרשות להתיישב בעיר אנקונה ויתר הערים במדינת רומניה (Romagna), והאפיפיור נתן להם כתב־הגנה לאמר: אין להאנשים האלה משפט כופרים, יען כי מעולם לא

---

1) כהנ"ל 21—66.

2) עמנואל אבוהב Nomologia עמוד 292.

3) האחוה הישועית (Jesuiten-Orden) נוסדה בשנת 1540 על ידי הנזיר איגנאציה לויולה (Jgn. Layola), להיות לשמן נגד הריפורמציה הלותרית והקאלווינית ונגד הכפירה בכל ארצות הנוצרים וגם להפיץ התורה הנוצרית בקצוי ארץ ואיים רחוקים. האחוה הזאת היא יחידה במינה בסדורה ומערכתה ברוב עצה ומזמה, ופעולתה נודעה עד היום. האחוה התיאטינית נוסדה על ידי ההגמון קאראפה מעיר Chieti) באיטליה, כהן ונזיר קנאי, שהיה אחרי כן להאפיפיור פאויל הרביעי. תכלית האחוה הזאת היתה גם כן מלחמה בהכופרים והטיונים ולהשיב להיק הכנסיה את התועים והנדחים. אך בהיות לה תכלית אחת עם האחוה הישועית לא ארכו ימיה ונבלעה כלה באברי האחוה הנדולה הנזכרת. שפ"ר.

4) Sadolet, Epistolae L. XII № 5

5) ר' דוד ב"ר יצחק די פומיס בספרו בלשון רומית להתנצלות בעד רופאי ישראל (de medico Hebraeo) עמוד 70, וע"ד ר' יעקב מאנטינו רבו הדברים בספר הזה ובמחברותיו של הרה"ח דוד קויפמאנן בכתבי העתי Revue 1893. ועיין מוצאי גולה עמוד 183 הערה ב'. שפ"ר.

6) Alexandro d' Ancona, Florenz 1877. Revue d' Etudes etc. IX 81 Note 3

קבלו את התורה הנוצרית ברצונם הטוב[1]. — והאפיפיור האם יתן הסכמתו ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה?

כמעט ישב פאול השלישי על כסאו ברומא, והנה המלך יוהאן השלישי מלך פורטוגליה ואחיו החשמן הקנאי העתירו עליו דבריהם, כי יבטל את הבולות שהוציא קלימנטי השביעי לטובת האנוסים, ואשר הניאו את שופטי האינקוויזיציה ממעשיהם. אך שתדלן האנוסים דוארטי די פאז והעוזר על ידו רודריגים די פינטו לא חבקו ידיהם בחיק, וירבו לפזר זהב להאפיפיור וקדושיו, למען סבל עצת המלך. הערום די פאז, אף כי התראה לפני יוהאן השלישי לבוגד בעמו, הציע להקרדינאל פוצצי סאנטיקווארטי לתת לו שמנה מאות קרוזדיות מדי שנה בשנה, אם יחוה דעתו נגד האינקוויזיציה. והאפיפיור פאול השלישי, שהיה ערום ונוהר מאד בכל מעשיו, גלה דעתו מתחלה שלא לפרסם ברבים את אמר קלימנטי השביעי (3 נובימבר 1534)[2], אך כאשר נודע לו, כי אמר האפיפיור המת כבר יצא לפעולת ידים, צוה לקבוע שנית ועד ולעשות חקור דין מחדש, ובאותו הועד ישבו שני חשמנים: גהינוצי (Ghinucci) וסימוניטה (Simoneta). הראשון היה נוטה חסד להמרנים וגם כתב מחברת להפוך בזכותם ופרסם אותה ברבים[3]. עליו הלעיזו הדומיניקים, כי נמכר להאנוסים בעד בצע כסף; אך גם הקארדינאל השני סימוניטה שהיה נודע לנקי כפים חוה דעתו לטובת האנוסים. בגלל הדבר הזה חזקו דברי האפיפיור פאול השלישי על מלך פורטוגליה, כי ימהר להקים פקודת האפיפיור המנוח. והאפיפיור עוררהו, כי אם גם הבטחתו שהבטיח להאנוסים שלא להעמידם לדין האינקוויזיציה בעון ההתיהדות, היא נגד חקי הכנסיה הקתולית, גם אז חייב לקים דברו ולהוציאם לחפשי ממאסר ולבלי החרם נכסיהם למלכות. אך בכל המלכים בימים ההם, שלא שמעו לדברי האפיפיור רק במקום שמצאו תועלת לנפשם, כן עשה גם המלך יוהאן ולא השניח על תוכחת האפיפיור. ועצת ציר מלכות פורטוגליה בחצר האפיפיור היתה אל יוהאן השלישי, כי יפרוק מעליו עול האפיפיור ויעשה כמעשה היניריך השמיני באנגליה, שאחז בעקרי הדת הקתולית, אך פרק מעל צוארו עול המשמעת להכהן הגדול שברומא[4]. וקרוב היה מאד לראות מראה זר ומשונה: מלך קתולי מורד בכהן הגדול קדוש הכנסיה הקתולית למען יוכל לכלות חצי קנאתו בזעומי נפשו. או נפתח פתח גדול לרוקמי מזמות ברומא וליסבונה, וחובלי התחבולות היו: מצד אחד ראשי המאראנים תומה סרראה (Thomé Sarrao) ועמנואל מינדים עם ציר האפיפיור בחצר מלכות פורטוגליה בליסבונה והשתדלנים פאז ופינטו ברומא, ונגדם הקארדינאל פוצצי סאנטי־קווארטי והמלך יוהאן בעצמו.

---

[1] הפריוויליגיה של הדוכס מסאבויה להיהודים נמצאה במה"ע Revue etc. V 233 f. בלשון איטלקית, ושם יביא הדוכס ראיה לדבריו כי יש להגן על האנוסים לחשבם כיהודים ולא כנוצרים פירשים מדתם, ממעשי האפיפיורים יולי השלישי ופאויל השלישי, שנתן להם מקום מקלם במדינות ממשלתו.

[2] חירקולאנו בספרו שערוריות האינקוויזיציה Origem da Jnquisiçao II p. 69 ff.

[3] בהנ"ל II עמוד 86.

[4] בהנ"ל עמוד 86.

ויהי כאשר נלאה האפיפיור לנשוא את דברי רוקמי המזמות, ויוציא כתב הדת (ביום 2 אקטבר 1535=ד׳ מרחשון רצ״ו) לאמר: אבי הכנסיה נותן סליחה וכפרה לכל המרנים לבל יענשו בענשי הכנסיה או בענשי המטשלה בעד עון ובגד בהאמונה, אם רק ישובו תשובה שלמה ולא יחזרו לסורם. הנה כן נתבטלה עוד הפעם האינקוויזיציה, אשר לכל הפחות למראית עין היתה זקוקה לקיום כחה מצד האפיפיור. ציר האפיפיור פרסם כתב הדת הזה בכל בתי התפלה אשר בפורטוגליה, ואחי המלך החשמן דון אלפונזו אויב המרנים היה אנוס על פי הדבור של האפיפיור לפתוח דלתות בתי כלאים ולקרוא דרור לאלף ותשע מאות אנוסים (חדש דיצימבר 1535)[1].

המלך והשרים היו מתחלה כהלוטי רעם מצו האפיפיור, אך כמעט עברה הבהלה הראשונה ויחלו להשתדל בכל מאמצי כחם, כי ימסרו להם שנית נפשות האנוסים ורכושם. יוהאן השלישי מצא את לבבו גם לעשות מעשה רצח במסתרים למען השג חפצו. מכל המתנגדים ליסוד משפט האינקוויזיציה בפורטוגליה היה דוארטי די פאץ המתנגד היותר קשה, אשר הביא טובה רבה להאנוסים בשתדלונותו; מלבר החשמנים ונשיאי הכהונה אשר במסבי האפיפיור, קנה די פאץ גם את לב אחד משני צירי פורטוגליה בחצר הכהונה הרומאית: דון מארטינהו הארכי־הגמון פונכאל והציר הספרדי די אינטים היועץ להקיסר קארלום החמישי. ביום אחד התנפלו על די־פאץ רוצחי חרש ברחוב העיר רומא ויפצעוהו ארבעה עשר פצעים (יאנואר 1536). כל באי שערי רומא ידעו כי מאת המלך יוהאן היתה שומה לרצוח נפש די פאץ; לפני זה כתב הציר מארטינהו אל המלך: כי ראוי להגות טן המסלה את האיש הערום הזה[2]. אך יוהאן השלישי הכחיש את השמועה על דבר השתתפותו בהרצח הזה, וכה היו דבריו: „לו נתתי אני פקודה להרוצחים, כי אז לא החטיאו המטרה והיו ממיתים את האיש אשר שלחתים אליו״. הרצח הזה הכעים מאד את האפיפיור ויצו לרופאיו לרפא את שתדלן האנוסים ולסעדהו על ערש דוי, ודוארטי די פאץ נרפא מפצעיו וישב לבריאותו ויחי.

אחר כל המעשים האלה הוכרח האפיפיור לבטל דעתו מפני דעת המלך יוהאן, כי בראות יוהאן השלישי, כי האב הקדוש ממאן לעשות חפצו, ויפנה אל קארלום החמישי המלומד בנצחונות לבקש עזרתו. בימים ההם והקיסר העביר את חילו עבודה גדולה להלחם עם חיל המחמדיים, אשר שלח השולטאן סלים לשוב ולכבוש את הארצות על יד ים התיכון באפריקה הצפונית; אחרי מלחמה קשה נלכדה העיר טונים על ידי צבאות הנוצרים אשר הקיסר קארלום היה מצביאם. אז היתה עת צרה גדולה להיהודים בטונים אשר נאחזו בה כימי דור אחד. שני הנלחמים התעמרו בם. אחד מבני הדור שהיה באותה צרה ר׳ אברהם מטונים יספר: „הא מנא בלעת ארעא, הא מנא קטלת חרבא, הא מנא מיתו במותנא ובצמא״. רבים נשבו על ידי חיילות הקיסר והובאו לאירופה להמכר ממברת עבד בשוקי רומא וויניציאה וניאפולי, ויהודי איטליה קיימו בהם מצות פדיון שבויים, כאשר

---

[1] בהנ״ל מעמוד 141 ולהלן. את מספר האנוסים שיצאו אז לחרות נמצא בספר Nomologia לאבוהב.

[2] הירקולאנו 87; 151; 152 בהערה.

יספר לנו קורא הדורות רבי יוסף הכהן לאמר: „וילך קארלוס הקיסר להלחם בטונים אשר בברבריאה וילכדנה באחד ועשרים לחדש יוליו בשנת חמש ותשעים ומאתים וחמשת אלפים ותצא מטונים כל הדרה בעת ההיא, והיהודים אשר נמצאו שם לרוב מהם ברחו המדברה ברעב ובצמא ובחסר כל... וימותו רבים בעת ההיא ומהם הוכו לפי חרב בבא הערלים העירה... וימכרום לעבדים ולשפחות בארבע כנפות הארץ, בניאפולי ובגינובה פדו אותם קהלות איטליאה רבים בעת ההיא, זכרה להם אלהי לטובה"[1]. ויהי כאשר הכניע קארלוס החמישי את הברבריאים בטונים ויסע דרך איטליה ויבא רומאה עטור עטרת גבורי אמונה, כי אחרי אסונות רבים למיום שנלכדה קונסטנטיניפול בידי המחמדיים, התגבר הצלב על חצי הירח. קארלוס החמישי לא אהב את היהודים: הוא גזר עליהם לשאת אות הקלון על בגדיהם טבעת ירוקה כעין הכרכום על הבגד העליון או הכובע, אסר ההלואה ברבית באזהרה לענוש את העוברים בעונש גלות[2]; ובכל זאת לא נמנע לאשר, ע"פ השתדלות רבי יוסילמן מרויזהיים, את הזכיות המעטות אשר ליהודי אשכנז: כי לא ירצחום נפש, לא יגזלו את רכושם ולא יאנסום לקבל את התורה הנוצרית, וגם כי תהיה להם הרשות לעבור ממקום למקום בכל מרחבי מלכות אשכנז; כל הנוגע ביהודים לרעה אחת דתו לשלם כסף ענושים חמשה עשר שקל כסף — החצי לגנזי המלכות והחצי לקהלת היהודים. אמנם בחבי הדת שהוציא הקיסר לא נתקבלו במדינות אשכנז, והיה מוכרח לשלוח כתבי־דת זה אחר זה לחוק דבריו, אך גם על הרצון הטוב היה ראוי להחזיק טובה להקיסר; אך באמת לא מאהבת הבריות הגין קארלוס על היהודים, אך חס על אבוד ההכנסות שבאו לו מהיהודים; גם ידע, כי היהודים השפלים ונמוכי הרוח שבאשכנז לא יעשו כל רעה למלכתו ולא יפריעו את מחשבותיו בדברי המדינות. לעומת זה, כנכד איזבל ופֶּרנאנדו הקתולי הספרדים, שנא שנאה עזה את יהודי ספרד וביחוד את האנוסים, ובכל לבו היה רוצה להעלותם על מוקדי אש האינקוויזיציה. ויהי כבוא קארלוס החמישי בשערי רומא עטור בזר תהלה, ויזכור את מכתב קרובו יוהאן השלישי אליו, וישתמש בכחו, כגבור מנצח, אשר לו המשפט, לבקש דבר אחד מאת האפיפיור, ויבקש מפאול השלישי את נפש אנוסי פורטוגליה או חזוק האינקוויזיציה בארץ הזאת[3]. אך האפיפיור התנגד עוד לחפץ הקיסר, ויהיו דבריו אליו: „יהודי פורטוגליה קבלו את הטבילה לא מרצון טוב, כי אם באונס, ועל כן אין הטבילה ויתר ה„קרושין" (Sacramente) תופסין בהם והנם ישראלים גמורים עד היום".

אך לאסון האנוסים כבר שולח רזון באמתחותיהם. השתדלנים, החשמנים הכהנים הגדולים משרתי האפיפיור ומשרתי משרתיהם הריקו את כיסי המאראנים. השתדלן די־פאין הוסף לדרוש בחזקה סכומים עצומים לתת שוחד להחשמנים, וחלק גדול

---

[1] מדברי רבי יוסף הכהן בעמק הבכא. קורא הדורות הנאמן הזה, לא יזכיר דבר בענתנותו כי הוא בעצמו היה מהעוסקים במצות פדיון שבוים, עיין Revue des Etudes etc XVI 37. ועיין ג'כ מוצאי טולה עמוד 183. שפ"ר.

[2] בעת נעילת שערי ועד מטלכת באשכנז בשנות 1530, 1548, 1551.

[3] הירקולאנו בהנ"ל II בעמוד 153 ולהלן. הכתב הנכבד הזה — דברי הקיסר קארלוס אל האפיפיור פאויל השלישי בדבר האינקוויזיציה — הנכבד מאד לקורות הימים נמצא רק בספרו של אבוהב Nomologia עמוד 293 ולא ביתר המקורים (הירקולאנו והיינע).

מהסבומים שנתנו על ידו מצא דרכו ישר לכיסו ולא הגיע לידי אלה אשר עתותי האומללים בידם נתנו. אז הוכרחו האנוסים להודיע את ציר האפיפיור בליסבונה דיללא רובירא (della Ruvere), אשר דרש בחזקה לתת על ידו את הכסף המתוכן לו על דברת די פאץ, כי אולת ידם למלאות את דרישות דיפאץ. דבר המשא ומתן הזה נגלה לחצר מלכות פורטוגליה, והאנוסים היו מוכרחים להזהר מאד במעשיהם, כי אחי המלך הקארדינאל אלפונזו נסה דבר להסית את העם על האנוסים. אמנם ציר האפיפיור בעברו דרך מדינת פלאנדריה קבל מאת האנוס דיוגו מינדים וגיסתו האלמנה דונה מינדיסיה (היא מינדיסיה שקמה אחרי כן לאם בישראל ותהי כברוב סיכך על האנוסים) סכום גדול „עד לחשבון"[1], אך בהכסף הזה לא נתקררה דעת שליח האב הקדוש ואהבתו אל האנוסים נתקררה. ויהי כאשר חזקו על האפיפיור דברי קארלום החמישי, כי יקיים ויאשר את משפט הדמים, לא יכול עוד האפיפיור להשיב פניו, ויקיים בכל תוקף קדושתו את משפט בית דין האינקוויזיציה (23 מאי 1536). ואחרי כי לב האפיפיור היה טוב ליהודים, וקיים את משפט הדמים רק באשר הכביד הקיסר את אכפו עליו, לכן הרבה להתנות התנאים שונים להחליש כח האינקוויזיציה ולשום חק וגבול לפעולתה: כי בשלשת השנים הראשונות יהיו סדרי חקור הדין בכבל בתי הדינים לדיני נפשות, לאמר: גביית העדות תהיה במעמד הנאשם; כי לא יחרימו נכסי הנדונים לגנזי המלות והכהונה עד עבור עשר שנים מיום יסוד האינקוויזיציה[2]; גם צוה האפיפיור להתנהג עם המאראנים במדת החסד, כי לראש בתי דיני האינקוויזיציה לא יבוחר ההגמון האכזר והקנאי למיגו (Lamego), כי אם ההגמון הרך והנוח מעיר צייטה דיוגו די סילווא (Diogo de Silva), וכי לבני משפחת דוארטי די פאץ, תנתן הרשות לצאת מן הארץ. והמלך דון יוהאן מרוב שמחתו, כי זכה לראות את משפט הדמים נוסד בארץ ממשלתו, קבל את כל אשר שם לפניו האפיפיור, ויסכים לכל אשר דרש ממנו[3].

אך כל ההנחות והתנאים שהתנה האפיפיור לטובת המאראנים בפורטוגליה לא יצאו לפעולות, ובאמת היתה האינקוויזיציה הפורטוגלית עושה שפטיה בהאנוסים באותה האכזריות ועוות הדין שהיתה מצוינת בה האינקוויזיציה האספטית. ראשית מעשיה היתה: להודיע גלוי לכל „איש נוצרי באמת", כי בראותו את הנוצרים החדשים נוטים מדרכי אמוני הנוצרים עליו להודיע את אשר ראה לבית דין האינקוויזיציה, והעובר על זה נפגע בענש החרם להבדל מקהל הנוצרים (Excommunication) וגם בעונשים יותר חמורים[4]. ההתראה הואת דומה לאותה ההתראה, שהוציא איש הדמים טורקבימדה ביטי הוסד משפט הדמים בספרד. ביטי חדש אקטבר 1536 העבירה האינקוויזיציה קול בכל ערי ממלכת פורטוגליה, כי תתן ארוכה להמינים המתיהדים לחשבון הנפש ולתשובה שלשים יום ובעבור „ימי־החסד" תחל פעולתה. אחדים מן המאראנים נסו בהשתדלות הנסיך האינפאנט (אחי המלך) לואים

---

1) עיין ציון ו' בסוף הספר.
2) הירקולאנו בהנ"ל II מעמוד 163 ולהלן והזמן שם אינו מדויק.
3) בהנ"ל עמוד 169.
4) בהנ"ל מעמוד 171 ולהלן, מכתב העתי להמטשלה Monitorio מיום 18 אויגוסט 1536.

(Luis) לבקש הרחבת הזמן עד לימי שנה שלמה, אך עמלם עלה בתהו[1]). כמעט קם משפט הדמים בארץ, ושופטיו האכזרים הרבו שוד ורצח עוד יתר רב מאשר בספרד, כי מהרה האינקוויזיציה בפורטוגליה להשלים את אשר החסירה בזבחי אדם בימי שלשים שנה. מלבד זה היו אנוסי פורטוגליה קשי ערף ואוחזים באמונתם ביתר עז רוח ואמץ לב מאנוסי ספרד; זולת זאת היו בני עם הארץ בפורטוגליה צוררים את היהודים ואת הנוצרים החדשים ועומדים לימין האינקוויזיציה יותר מהספרדים, עדי החליט יוהאן השלישי לשום אות־דראון על הנוצרים החדשים למען ידעו להבדיל בינם ובין אמוני הנוצרים.

אחרי כל אלה לא נואשו האומללים במלחמתם ברוב מזמה נגד מעניהם התקיפים מהם, ויחגרו שארית כחם להשיב את כתב הבולה אשר הוציא האפיפיור פאול השלישי לקיים דבר האינקוויזיציה, ועוד הפעם יצאו למלאכתם רוקמי מזמות בחצר אבי הכנסיה הקתולית. השתדלן די־פאץ הוכיח עוד הפעם כי אין קץ לערמתו ולא יבצר ממנו כל מזמה. האנוסים באו בקובלנא לפני האב הקדוש, כי שופטי הדמים מענים אותם ביסורים קשים ואינם מקיימים את התנאים שהתנה עמהם האפיפיור, גם צעקו חמס, כי לא יתנו אותם למכור נכסיהם ולצאת מן הארץ. בספר הזכרון שהגישו האומללים אל האב הקדוש הם מוצאים און בנפשם לדבר דברים נמרצים באזני העליון לכל הנוצרים באירופה המערבית ויאמרו: „אם גם אתה, את אשר לא נאמין, תאטום אזנך משמוע אנקת עם העברים, אם גם אתה, בן־אדם הממלא בארץ מקום הגואל, לא תשמע זעקתנו, הננו מוסרים דיננו לשמים, ואנחותינו תשמענה מסוף העולם ועד סופו. אחרי אשר כל כנסיה נוצרית לא תאבה לאסוף אותנו אליה באחוה, אחרי כי נרדפים הננו בנפשנו ומאדנו, בכבודנו וחיינו, ונרדפים הם גם בניני, ננסה עוד הפעם להתרחק מן היהדות, ואם גם בזה לא תאמר העריצות די, או נעשה את אשר לא עשינו עוד עד היום: נשוב בגלוי לדת משה ויהדות ונכפור לעיני כל באי עולם בהתורה הנוצרית. הננו קוראים בכח לאמר: היינו והננו קרבנות על מזבח רשע כסל וקנאה הוללה, את ארץ מולדתנו נעזוב לבקש מנוחה בצל עמים שאינם אכזרים כהעמים שהנך אתה להם לאב ולכהן...“[2]).

הדברים האלה הרעישו לב האפיפיור, וצירו ששב אז מליסבונה מלא אחרי דברי הספר הזה, ויאמר מפורש כי שגגה יצאה מאת האפיפיור לאשר את האינקוויזיציה, שכל עיקרה לא נוסדה, כי אם להיות זרוע להמלכות השואפת לבצע מעשקות ולהתנגד נגד הכהונה הרומאית וההגמונים הממונים מטעמה. ופאול השלישי, אשר נתן הסכמתו ליסוד האינקוויזיציה מאונס נחם מאד על מעשהו, וימנה ועד בקרת, לשוב ולעיין בדבר, אולי באמת משגה היה דבר הסכמתו וראוי לבטלה. בהועד הזה ישבו: החשמן גהינוצצי (Ghinucci) שידענוהו לנוטה אל היהודים ודורש טובתם וקארדינאל אחר אשר דעתו היתה כדעת גהינוצצי, ואליהם נצטרף החשמן ישר־הלב אך העני בדעת סימונטה (Simoneta). האחרון הרגיש בנפשו את

---

[1]) בהנ"ל II מעמוד 177 ולהלן, שם שני האנוסים שעכהם נשא ונתן המלך יוהאן: האחד Jorge Leao והשני Nuno Heriques.

[2]) הירקולאני בהנ"ל II 181 ולהלן.

העול שנעשה להאנוסים האומללים, ובזכרו כי הוא חבר את „הבולה" שבה קיים ואשר האפיפיור את האינקוויזיציה, התחנן לפני האב הקדוש להעביר את רעת האינקוויזיציה מן הארץ, וכל עוד לא יעשה זאת לא ידע הוא, החשמן סימוניטה, שָׁלֵו בנפשו ומכשול עונו יהיה נגדו תמיד. אז שלח האפיפיור ציר חדש לליסבונה, את הכהן ג׳רונימו קאפודיפיררו (Geronimo Capodiferro), ונתן לו במדה ידועה כח והרשאה לבטל כל מעשי האינקוויזיציה נגד האנוסים, לחסות עליהם וביחוד לתת להם היכלת לצאת מן הארץ. בכלל הפעולה שמסר האפיפיור לצירו זה נמצאו דברים מרים נגד מלך פורטוגליה והכהנים הקנאים אשר במסבו. ופאול השלישי הוסיף לשלוח אמר (Breve) חדש (אוינוסט 1537) לצירו בליסבונה, ובו הוא מעורר את אמוני הקתולים לעמוד לימין המארגנים הנאשמים, כלומר לעשות דבר, אשר לפי תורת האינקוויזיציה נחשב לחטא משפט מות. וקאפודיפיררו שקד לעשות רצון האפיפיור, כי פזרו לו האנוסים כסף ביד רחבה, ויהי למושיע ורב ריב האומללים: את הלקוחים לטות הציל מדין האינקוויזיציה ויהי להם לעזר להמלט ולצאת מן הארץ[1]). אז עפו אגרות קובלנא אל האפיפיור על צירו, מצד המלך: כי ציר האפיפיור מתערב בריב לא לו והמלך איננו שורר עוד במדינתו. ובאמת מה רבה היתה מצוקת לב המלך הצמא לדם יהודים, כי אחרי אשר השיג כל משא נפשו ובית משפט הדמים עמד כמו רמים, הכהנים שפטו משפט מות את האנוסים זעומי נפשו, וכבר היו מוכנים להעלות את האומללים על המוקד, והנה מתלאה! ציר האפיפיור מבטל גזרת המלך, וגם ראש בית דין האינקוויזיציה כבן מקשיב להאפיפיור לא יאבה לעשות דבר שאינו לפי רוח אבי הכנסיה ברומא.

בצר להמלך נמצא לו המקרה, להפיק זממו. ביום אחד (בחדש פיברואר 1539) נמצאה טבלא אחת תלויה על בית הכניסה הגדול שבליסבונה ועליה כתובים דברי נאצה וגדופים על מיסד הברית החדשה והדת הקתולית. אז היתה, כמובן, כל ארץ פורטוגליה כמרקחה על השערוריה הזאת, ויעשו בקרת עזה ונמרצה לגלות את עושה התועבה. המלך קצב פרס עשרת אלפים דינרי זהב לגלות את עושה השערוריה. אך ציר האפיפיור קצב גם כן פרס חמשת אלפים דינרי זהב, יען כי היו ידים מוכיחות, אשר מאת אויבי היהודים כהני האינקוויזיציה יצאה הרשעה הזאת להקניא את המלך ובני העם על היהודים ולהביא במבוכה את ציר האפיפיור. להסיר כל חשד מעליהם הדביקו ה„נוצרים החדשים" הודעות ברחובות העיר לאמר: „אנכי, כותב דברי הנאצה, איננו לא ספרדי ולא פורטוגלי, כי אם אנגלי, ואף אם הקצבו פרס עשרים אלף דינרי זהב להתופשים אותי לא תשיגוני". אולם עושה הנבלה נתפש והיה „נוצרי חדש" ושמו עמנואל דא־קוסטה[2]). בית דין האינקוויזיציה הועידהו למשפט, שם הודה על פשעו, ושופטי המדינה יסרו אותו ביסורים קשים למען יגיד מי היו חבריו במעשה הרשע, ואחרי אשר חתכו את שתי ידיו נשרף חיים. אז ראו המארגנים כי נכונים להם ימי חשך ורבים מהם נסו אז מן הארץ ונמלטו. ובאמת התעורר אז יוהאן השלישי עליהם בכל אש קנאתו ויצו על האינקוויזיציה לעשות מעשיה בדם ואש ולשום לאל את חפץ ציר האפיפיור. את ראש האינקוויזיציה די סילווא

---

[1]) בהג״ל II עמוד 185—191; 195 ולהלן. בהג״ל 201. [2]) עיין ציון ו׳ בסוף הספר.

המתון והנוח העביר ממשמרתו וימנה במקומו את אחיו דון הינריקו והוא עוד צעיר לימים בן שבע ועשרים שנה, אך שונא קנא ונוקם להמאראנים. אך המלך ירא את חמת הכהונה הרוטאית, ועל כן התחכם גם הוא, וישלח ציר מיוחד לרומא ואמתחתו מלאה כסף וזהב לקנות לב החשמנים, וירבה לתת להם מתן בסתר יותר מאשר נתנו המאראנים; וציר המלך היה גם כן איש עז וחרוץ אשר לא ישוב מפני כל. אז נמנו לשופטי האינקוויזיציה כהנים קנאים לטרות חפץ האפיפיור וצירו. נזיר אחד ושמו יוהאן סוארים (Joao Soares), אשר עליו אמר האפיפיור: „הוא נזיר שדעתו קצרה, אבל בעל אמץ לב ושואף לכבוד וגדולה. הנהו שונא כסא האפיפיור בשנאה גלויה, ועוד יתפאר בשנאתו זאת"[1]), נתמנה לראש בית דין ובידו נמסרו חיי האנוסים. גם הדוקטור מיללו (Mello) שונא היהודים נתמנה לשופט האינקוויזיציה.

אחרי הדברים האלה מצאו השרים אשר במסבי המלך את לבבם לעשות דבר נגד האפיפיור, וטעמד האנוסים הורע מיום אל יום. אמנם כן, האפיפיור הוסיף לעמוד על דעתו בשלשת התנאים שהתנה, כאשר קיים דבר האינקוויזיציה: כי אחי המלך הינריקו הנודע בקנאתו ואכזריותו לא יתמנה לראש בית דין האמונה, כי להתפושים הנחשדים במינות יודיעו שמות העדים אשר הלשינו אותם אל האינקוויזיציה, וכי אחרי גמר הדין יוכלו הנדונים לערער על הפסק ולדרוש, כי יביאו הדבר לפני כסא קדשו של האפיפיור ברומא[2]). פאול השלישי הוסיף להוציא „בולה" חדשה (12 אקט. 1539) להחליש כחה של האינקוויזיציה. אך דבריו נשארו אותיות מתות חרותות על הלוח ולא יצאו לפעלם. הציר שקבל עליו להמציא ה„בולה" הזאת לידי „הנוצרים המדומים" בפורטוגליה התמהמה על דרכו, ובבאו כבר יצא מליסבונה ציר האפיפיור קפודיפירו אשר עיני המאראנים היו נשואות אליו. יש מקום גם לחשד, כי בכוונה מהר הציר הזה לצאת מפורטוגליה לפני הזמן המוגבל לבל יהי מוכרח לפרסם את „הבולה" של האפיפיור לטובת האנוסים. כי גם ציר האפיפיור הזה, כההולך לפניו, הסיר חסדו מהאנוסים, כאשר לא אבו או לא יכלו למלא אמתחתו זהב בלי חק וגבול, אף כי נודע הדבר אשר שניהם הביאו עמם מפורטוגליה לרומא שלשים אלף דינרי זהב כסף האנוסים. אפשר גם כן, כי מאת האפיפיור בעצמו היתה שומה לבלי פרסם את ה„בולה" הזאת ברבים, ולא נכתבה אלא להוליך שולל את האנוסים, כי לא אבה האפיפיור להביא הדברים לידי ריב גלוי בינו ובין מלך פורטוגליה. הנה כן נשאר דון הינריקו אחי המלך ראש האינקוויזיציה בפורטוגליה, אף כי לא נתאשר במשרתו מטעם האפיפיור[3]). אז החלו הדינים הקשים, בכל ערי הממלכה הוצתו מדורות אש לזבחי אדם ובאלפיהם הובאו האנוסים לבתי כלאים אשר לבית דין האמונה[4]).

נוראה היא התמונה, אשר יצייר לנו בן הדור ההוא המליץ שמואל אושקי, האיש אשר עליו עברה רעת האינקוויזיציה בהיותו בימי הבחרות, וכה ידבר:

---

[1]) הירקולאנו II עמוד 207 בהערה; בהנ"ל מעמוד 211 ולהלן ובהנ"ל עמוד 220.
[2]) בהנ"ל מעמוד 254 ולהלן; בהנ"ל מעמוד 269; בהנ"ל 322.
[3]) Jnformationi Note 6. Herculano p. 303 Note
[4]) Herculano ibid. p. 325

למראה החיה הטורפת רגזו אחינו, ונפשם מלאה כאב אנוש, היא גרשה אותם מביה העניניהם, הביאה בברזל נפשם ובבור צלמות חיתם, שם ענו בעניים קשים עדי פרשה האינקוויזיציה רשת לרגלם והסחבם אל מקום ההרגה. עיניהם ראו את בניהם מוטחים לפניהם, נשיהם נשרפות חיות, אחיהם לקוחים למות, בניהם היו ליתומים, ואלמנותיהם לא תנוחמנה, עשיריהם ירוששו, אדיריהם ירדו מטה מטה, בני ציון היקרים היו לשודדים בצהרים, וכבוד נשים תמימות ויקרות היה לקלון וחרפת עולם, כי הובאו לבתי תבל וזמה מעני ורוב חרפה אשר שתו עליהן. כשלשים וחמשים איש העלו יחד על מדורת אש. והנקל כי שרפה האינקוויזיציה זרע בית יעקב, כי גם נתנה את בני האדם (הנוצרים) לזאבים טורפים, והם משתבחים ומתהללים במעשיהם כי כן עשו. האומללים שבאו במים... למרות חפצם ישוטטו אנה ואנה ברחובות קריה בפחדם לבל תשלח בהם החיה הטורפת את שניה החדות, יראים וחרדים הם מקול עלה נדף, ברגזה ופחד יאכלו לחמם, ובשעות המנוחה לכל בני האדם ינוע לבבם בקרבם, שמחתם נהפכה לאבל וששונם ליגון. אין די להאנוסים אם ישימו תו הברית החדשה על לבם, כי צוריהם יארבו לנפשם ויחדרו לדעת את אשר בלבבם. אש צרבת תוקד בעצמותינו ואין ספורות לטכאובינו"[1].

האם נמצא בציור הנורא הזה הפרזה על המדה? האם התלהב דמיונו של המשורר הזה, עדי חזה בעניים קלים בלהות מות ומצרי שאול? סוד חשמנים, אשר נתמנה מטעם האפיפיור לבקר הנהגת האינקוויזיציה עם המרנים בפורטוגליה מקיים ומאשר כל הדברים האלה וכה יאמר: בהתפש נוצרי מדומה לדין—לפעמים על ידי עדי שקר—והשליכו אותו שומרי האינקוויזיציה אל חדר צר ואפל, מקום לא יראה משם שמים וארץ ולא יתנוהו לדבר עם בני משפחתו, כי יעמדו לימינו להוכיח צדקו. השופטים יאשימוהו על דברת העדים שאי אפשר לברר אם אמת או שקר בפיהם, ולא יגלו להנאשם המקום והזמן שבו עשה החטא. אחרי כן מעמידים לו עורך דין אשר לפעמים יהפך לקטיגור. והיה אם הנאשם עומד בדבריו, כי הוא נוצרי מאמין

---

[1] ר' שמואל אושקי בתנחומות (Consolacao) III סימן 30. בזה הספר רשים זמן יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה 1531=ה"א רצ"א, אך אין הזמן מדויק. לו ראה הסופר העפלע, כותב תולדות הקארדינאל קסימנס (מיסד האינקוויזיציה בספרד) את הדברים האלה הכתובים בידי האיש אשר על גביו חרשו כלי החובלים, אז לא מצא את לבבו לאמר: כל מעשי האכזריות שמייחסים לשופטי האינקוויזיציה אינם אלא ספורי־בדים אשר האמת המעטה במלה ברוב דברי הבאי. זה האיש העפלע המלמד זכות על האינקוויזיציה מאשים את Llorente כי הפריז על המדה; אך היהודים עדי ראיה ושמועה, אשר נמלטו משני „החיה הטורפת" כל עוד נפשם בם יתארו לנו את אכזריות האינקוויזיציא בציור יותר מבהיל ומעורר זועה גם מלורינטי וחבריו שחיו סופרים בהאינקוויזיציה וידעו כל פסתוריה. סופר דברי האינקוויזיציה בפורטוגליה בהעת החדשה א. הירקולאנו (A. Herenlano), שאב גם הוא את כל דבריו מהארכיון לכתבי משפט. במבוא ספרו (Origem da Jnquisiçao em Portugal) יספר: יכולים אנחנו לכתוב קורות האינקוויזיציה, אשר נמשכה ביסי מאתים שנה, בהארכיון של בית הדין הנורא הזה נשארו עד היום כתבים של ארבעים אלף משפטים, אשר יעידו על מעשים נוראים ואיומים, נתעבים ונאלחים, הנה כן לדברי העפלע גם הארכיון בליסבונה מלא ספורים בדים? תמונות רבות, טעוררות אימה, נמצאות בספר הזכרון (Promemoria) שהגישו האנוסים להאפיפיור פאול השלישי. וספר הזכרון הזה גלה הירקולאנו בהביבליותיקה אשר בעיר אַיודה (Ajuda) וממנו כתב את ספרו על האינקוויזיציה וענות נפש האנוסים. את ספר הזכרון הזה ראוי להדפיס לטעז אשר יראו ספרי הקתולים הטחפים על משפט הדמים את פועל פעלי קנאיהם, יראו ויבושו.

בתורתו ומכחיש את כל האשמות אשר טפלו עליו, אז משפטו להשרף חיים ונכסיו יחרמו לאוצר המלכות והכהונה. ואם יודה, כי עשה דבר שלא כדתי התורה הקתולית, אך לא התכון לכפור ביסודי התורה, גם אז אחת דתו להשרף חיים, יען כי הקשה ערפו להכחיש את דבר האשמה. ואם יודה הנאשם על חטאתו הודאה גמורה, אז ידונו אותו להיות כלוא בבור צלמות כל ימי חייו. והענש הזה יקראו שופטי האינקוויזיציה בשם רחמים וחנינה. גם אם הנאשם יצלח להוכיח צדקתו, גם אז עליו לשלם כסף ענושים, לבל יאמרו הבריות, כי האינקוויזיציה שמה במאסר איש צדיק ונקי. את הכלואים בבור שבי יענו בכל כלי חובלים בריסוק אברים ושבר עצמות למען יודו, כי חטאו ואשמו, ככל אשר יעידו עליהם מרשיעיהם. רבים מהכלואים מתים בבתי כלאים, והיוצאים לחפשי, המה ובניהם לדראון עולם, אשר לא יטחה עד סוף כל הדורות"[1].

במדה אשר גדלה אכזריות האינקוויזיציה, כן הוסיפו האומללים לבקש מפלט להם בצל אבי הכנסיה הרומאית ולבקש רחמים ממנו ומחשמניו, אם לא לבטל את האינקוויזיציה, למצער לשום חק ומעצור להועבותיה. או הצליחו למצוא להם שהדלן איש נקי כפים וחרוץ במלאכותו יותר מהשתדלנים שקדמוהו. דוארטי די פאץ רדף שלמונים ובצע מעשקות, והשלה נפש האנוסים בתקות שוא, ולפעמים הביאם לידי סכנה בערמתו הרבה. האיש הזה, בראותו כי נבאש בהאנשים אשר במחו בו, חרה לו עד מאד, ולמען הנקם בבני עמו הכה בשוט לשונו את המאראנים בחצר מלך פורטוגליה והאפיפיור, ויעמיד פניו כקתולי אדוק למען יתנו אמון במלשינותיו. אך מעשיו אלה גרמו רעה לנפשו, ובראותו כי לא קמה מחשבתו להנקם בהאנוסים הלך ויתיהד בגלוי להכעיס את מלך פורטוגליה, ויש אומרים כי נעשה מחמדי[2]. גם השתדלן שנבחר במקום די פאץ, דיוגו אנטוניא, היה איש אין אונים, וע"כ בחרו האנוסים תחתיו את דיוגו ניטו (Diogo Neto), והוא היה גדל דעה, חרוץ ומהיר והצליח יותר במעשיו. טובן הדבר, כי העמידו גם לפקודת השתדלן הזה סכומי כסף גדולים, והכסף נמסר לו על ידי האנוסים: דיוגו מינדים וגיסתו האשה הגדולה דונה חנה (גראציה) מינדיסיה בפלאנדריה[3].

השתדלן ניטו מצא לו לעזר ותומך את הקארדינאל פאריזיו (Parisio), אשר לפני זה המליץ טובה על האנוסים ויכתוב ספר להוכיח, כי: „כל המקבל את על התורה הנוצרית מחמת אונס לא יחשב לבן הכנסיה, ואין לענוש אותו על עון בגדו בהדת שלא נכנס בבריתה מעולם"[4]. שחצנותו של האינפאנט הינריקו גרמה כי עוד שני שרים נכבדים עמדו כצר להאינקוויזיציה. מיכאל די סילווה (Miguel de Silva) ההגמון בעיר וויזו (Viseu), חטר מגזע אצילים בפורטוגליה, נמנה לחשמן

---

1) בהירקלאנו בהנ"ל II מעמוד 40 ולהלן.

2) בהנ"ל עמוד 263—268. ועיין למעלה 191 הערה 1 ועין מוצ'נ עמוד 177.

3) בהנ"ל 321 ובהערה 6.

4) בהנ"ל אבוהב בספרו Nomologia עמוד 262 מביא דברי הקארדינאל פאריזיו שהמציר דתו באונס לא יחשב לבעל דת נוצרית,

מטעם האפיפיור, ועל כן קנאו בו בני בית המלוכה ויציקוהו עדי נאנס לברוח רומאה ושם היה לאחר טמניני האנוסים. כמקרה הזה קרה גם לרופא מהולל ושמו איר ע ס וואס (Ayres Vas) אשר היה ממעריצי חכמת האיצטגנינות וע"כ רדפה אותו האינקוויזיציה, וינס לרומא ויהי שם לאהוב האפיפיור ואיש סודו [1], כי האפיפיור וחשמניו היו מאמינים בהידיעה הזאת וחשבו אותה לחכמת האמת [2]. שני אלה פעלו ברומא נגד מלך פורטוגליה והאינקוויזיציה, כי ישלח האפיפיור עוד הפעם ציר מיוחד לחצר מלך פורטוגליה, אשר ישים חק לעלילות המלך והכהנים ויעזור להאנוסים לצאת מן הארץ. אך מלך פורטוגליה מאן לתת לציר האפיפיור מהלכים בליסבונה, כי היה המנהג, אשר האפיפיור שולח את צירו לפורטוגליא רק לעתים מזומנות, אך אינו מחזיק שמה ציר קבוע; ומלך פורטוגליה בא בטענה, כי אם ישב ציר האפיפיור בקביעות בליסבונה, אז יהיה הוא לבד העומד בראש הכהונה, ויוריד מעלת הכהונה והמלוכה בעיני העם. גם שני צירי האפיפיור הקודמים היו מחזקים ידי המראנים נגד האינקוויזיציה והמלכות. האנוסים הרבו בשתדלנות, כי ישלח האפיפיור את צירו לליסבונה, ויציעו להאפיפיור להביא לבית גנזיו עשרה אלפים דינרי זהב ולשלם להציר בליסבונה מדי חדש בחדשו מאתים וחמשים דינרי זהב לכלכלתו [3]. הסכומים הגדולים האלה נתנו על ידי דיוגו מינדים וגיסתו חנה מינדיסיה בפלאנדריה, אשר נגלו כמלאכים מושיעים להאנוסים. אחרי מריבות רבות, ואחרי אשר ציר פורטוגליה חרף את האפיפיור בפניו ויתנהו למוכר את האמונה בעד בצע כסף, נשלח לציר מטעם אבי הכנסיה לפורטוגליה: ההגמון לואיס ליפפומנו (Luis Lippomano). אך יוהאן השלישי נתן פקודה לבלי תת לציר האפיפיור לדרוך על אדמת המטלכה, ויהי הציר נע ונודד על גבולות הארץ, וכמעט שהגיעו הדברים לפרוץ גלוי בין האפיפיור וחצר המלוכה בפורטוגליה.

אז פרץ שנית הריב בכל תקפו ועוז בין חצר מלכות פורטוגליה ובין האפיפיור, כי ראש האינקוויזיציה אחי המלך מלבד שהיה קנאי הולל, היה גם קשה ערף ועומד על דעתו, והאפיפיור לא אשר אוהו על משמרתו. המלחמה הזאת היתה מלחמת נואשים, מלחמת האנוסים אשר לא יכלו לכבוש את רוחם לקבל עליהם עול התורה הנוצרית, אך לא מצאו און בנפשם להקריב הונם ואונם קרבן להיהדות, ובהשארם נאמנים לדעותיהם לא חפצו לעזוב את מעמדם בחיים. והאם היו יכולים לקבל באהבה את התורה הקתולית בראותם, כי הכהנים והנזירים משרתי הדת מתעיבים עלילה, בתי מקלט הנזירים היו לבתי בשת וחרפה, הנזירות ילדו בנים ובנות, בבתי המקלט גדלו אותם עד שהתבגרו, והבנות האלה היו לנזירות והבנים לנזירים. נזירה בת גברת בית מקלט נזירות (Aebtissin) נבחרה תחת אמה לגברת בית המקלט ויהי לה אהוב ודוד [4]. ומלך פורטוגליה ידע את כל התועבות האלה

---

1) הירקולאנו בהנ"ל II עמוד 340. איר ע ס וואס, כנראה, לא היה אנוס עיי"ש עמוד 221 הערה 2, עכ"ל הרהט"ח ועיין קאיזערלינג: גשיכטע וכו' עמוד 219. שפ"ר.

2) בהנ"ל עמוד 222.

3) בהנ"ל 321, האפיפיור בעצמו הודה, כי צירו (נונציום) די מוטא יושב בפורטוגליה על השבון האנוסים. בהנ"ל 327.

4) בהנ"ל III מעמוד 40 ולהלן.

ולא היה בידו למחות[1], כי כח הכהונה היה יפה מכחו הוא. כל השערוריות האלה היו גלויות וידועות גם להמאראנים, ואין פלא איפוא כי רוחם היתה זרה לאמונתם. וכאשר הוסיפה האינקווויזיציה לענות אותם כן הוסיפו להחזיק בדת אבותיהם ביתר שאת[2].

וראש האינקווויזיציה דון הינריקו שלח רומאה רשימת עונות הנוצרים החדשים למען הבאיש ריחם בעיני האפיפיור (10 פיברואר 1542), וברשימת החטאים נאמר: רצען אחד בעיר סינבאל (Senbal) הכריז על עצמו שהוא משיח וימצא לו מאמינים רבים בין האנוסים וביניהם נמצא גם רופא דון אלפונזו אחי ראש האינקווויזיציה. גם נגלה מקום בית הכנסת נסתר אשר האנוסים היו מתאספים בו לעתים מזומנות להתפלל. בית הכנסת הזה נהרס והמתפללים העלו על המוקד. רופא אחד בליסבונה חזר על בתי המאראנים לדרוש בשבח היהדות ומל את בניהם. בעיר קואימברה היה אנוס אחד מחזיק בית ספר לילדי ישראל ושם למדו בני האנוסים את הלשון העברית; ועד היכן הגיעה עזות האנוסים נראה מזה, כי נועזו לקבל גרים ויכניסו בברית היהדות איש נוצרי מלדה ובטן[3]. החטאים האלה נתנו פתחון פה להאינקווויזיטור להצדיק נפשו לפני האפיפיור על כל מעשי הרצח והתועבות שעשה להאנוסים.

ושני דברים נקרו אז, אשר בשבילם נסתתמו טענות האפיפיור וכל המהפכים בזכותם של המאַראַנים: זיוף מכתבים שנעשה על דעת המלך ותגבורת הקנאה הדתית במערכות האפיפיור. שופט אחד הציע לפני המלך שני תכריכי מכתבים ערוכים על שם שני אנוסים ולפי דבריו באו ממדינת פלאנדריה. רוב הדברים היו כתובים בסימני המספר (Chiffres) ורק הדברים „להאיש מן וויזו" (Viseu) (הוא ההגמון מיכאל די סילווא שהיה מגן להאנוסים ונרדף בחמת נקם מן המלך), ושם שתדלן האנוסים ברומא ניטו היו מוכנים להקורא בהם. במכתבים האלה גלו המאראנים התחבולותיהם אשר חבלו נגד האינקווויזיציה, ובהם אמר המלך יוהאן להוכיח לפני האפיפיור והקיסר קארלום החמישי, כי האנוסים רוקמים מזמות בסתר. אך כלם היו רק מעשה זיוף מצד בעלי האינקווויזיציה ושרי המלכות[4]. בימים ההם הכריחו הכהנים הארוקים את האפיפיור להוציא „בולה" להנהיג את האינקווויזיציה ברומא נגד הנוטים אחרי לותיר וקאלווין ונגד הכופרים. בין הכהות הרבות המתנגדות לתורה הקתולית קמה גם כתת ה„אוניטארים" לאמר: „מכחישי השלוש" ואותם קראו בשם „מתיהדים", ומבין שנתקנה האינקווויזיציה ברומא נגד „מתיהדים", מדוע לא תעשה האינקווויזיציה משפטים גם ב„מתיהדים" מזרע היהודים? האם אין כל הבופרים שוים זה לזה[5]?— בין כה וכה והאנוסים, בחפצם לסתום פי שונאיהם־משטיניהם ולהוכיח שקרותם של כהני פורטוגליה ושריה, חברו ספר זכרון (1544), אשר בו הארו

---

1) בהנ"ל.

2) מכתבי המשפט שפרסם הירקולאנו יוצא ברור שבין הנדונים היו הרבה שבאמת שמרו מנהגי ישראל.

3) בהנ"ל III 12. ע' היינע בהנ"ל 168 ושם הערה 6.

4) בהנ"ל עמוד 56.

5) הירקולאנו בהנ"ל עמוד 85, 92 מספר, כי האינקווויזיציה הרומאית (שלא להחליפה בהאינק־

האומללים את מעמדם הנורא, את כל אשר נשאו וסבלו מימי המלכים יוהאן השני ועמנואל (משנות רנ"ב והלאה) ואת כל השואה והאסון אשר המיטו עליהם נושאי דגל תורת האהבה עד הימים האחרונים, ויוכיחו דבריהם בכתבים והעודות. הספר הזה הוא מזכרת עון להכנסיה הקתולית בימים ההם.

ספר הזכרון מתאר לפנינו בצבעים בולטים את כל יסורי הגוף וענות הנפש שנשאו וסבלו האנוסים בכל ימי חייהם. בני העם בפורטוגליה היו אכזרים עוד יותר מהספרדים, הם ששו ועלזו למראה הענויים והיסורים של „הנוצרים החדשים" ויחשבו להם למצוה להלשין עליהם, ולארוב להם בכל פנה. דברים אחדים בספר הזכרון ראויים להזכר בזה.— כמעט נוסדה האינקוויזיציה, ובעיר למיגו (Lamego) ציירו על עמוד הקלון תמונות כל המאראנים אשר בעיר; ומתחתם הכתובת „כלבים אסורים"! ומגלת־איבה הפיצו בין ההמון לאמר: „נודה לאלהים כי החיינו וקימנו לראות במפלתם של הכלבים הכופרים. וחלילה לנו לחום על העצים להבעיר המדורות. בעיר פורטו כתבו הנזירים על דלתות הנוצרים החדשים את אחריתם אשר נכונה להם. האספסוף אשר בעם היה לעזר להאינקוויזיציה. איש בליעל אחד פראנציסקו גיל שנתפש בעון רצח קבל פקודה מהאינקוויזיציה לחפש אחרי הנוצרים החדשים, ויעבור הבליעל מעיר לעיר, ובכל מקום בואו קרא עצרה לכבוד אחד הקדושים. האנוסים היו מהדרים להיות מעשרה הראשונים, לבל יאמרו, כי מהרשלים הם בעבודת אמונתם החדשה. אז יסגור הבליעל את דלתות בית התפלה ובגזרת חרם גזר על הנוצרים הישנים להפרד מעל „הנוצרים החדשים", ולהגיד את כל אשר ראו או שמעו עליהם. ויהי כאשר נשארו „הנוצרים החדשים" עומדים לבדם וישימו כבלים על ידיהם ורגליהם ויוליכום אל בית הכלא[1]. עושי דבר הנסיך הינריקו „שופטי הכופרים" היו קנאים הוללים ופראים, אשר לא חפצו, כי ישוב הכופר ממחשבותיו, כי אם אשר ימות מיתת שרפה. אחד משופטי הדמים האלה מנואל די אלמדור, בבאו לחקור דין הנוצרים החדשים היה קובע לראשונה את מקום ההרגה, והיה מראה באצבע על הנאשמים אשר יגמר דינם לשרפה. שופטי האמונה בקשו ומצאו להם בני בליעל מן האספסוף אשר בעם, שהיו מזומנים להעיד בכל עת ושעה; גם היו מסיתים את הנוצרים המשרתים להעיד עדות שקר בארוניהם „הנוצרים החדשים". כן נמצאו בעיר פורטו השעה עדים המזומנים לצורך זה, להאשים את הנתפש ולהוכיח לו עונו בפניו; בין תשעת העדים האלה נמצאה גם זונה מופקרת, ועדותה היתה נאמנה לדון על פיה דין האומללים להשרף חיים[2]. מעוררות זועה הן החבולות האינקוויזיטורים הדומיניקים. בני החבורה הזאת, כנראה, אמרו להנקם מבני ישראל נקמת מפלתם של אחיהם בריבם עם רייכלין (עיין למעלה ע' 127). מעשה בזוג אחד סימון אלוארעס ואשתו שנהפשו למינות היהדות והושיבום בכלא בעיר קואימברה עם בתם הקטנה בת שש שנים. האינקוויזיציה החליטה להרשיע את האיש והאשה

וויזיציה הספרדית והפורטוגלית. הרומאית עוד לא נפסקה עד היום ותשפוט עתה רק את הכהנים והספרים) על ידי שופריה הושיבו במאסר את ניטו מפני החשד שחשדוהו ביהדות.

[1]) הירקולאנו III מעמוד 123; 124, מעמוד 128 ולהלן, 266; 135.

[2]) בהג'ל 134; 137; מעמוד 267 ולהלן; 165.

ולשרפם חיים; אך לא נמצאה עדות מספקת להוכיח אשמתם, ומה עשה שופט הכופרים? הוא הביא אל חדרו את הבת הקטנה, העמידה על יד מחתת מלאה גחלים לוחשות, ויאיים אותה, כי יניח ידיה על הגחלים, אם לא תגיד במושב בית דין, כי ראתה את אבותיה מכים בחרפה את הצלם הקדוש. הילדה הגידה ככל אשר דרשו ממנה, ואבותיה הועלו על מדורת אש. כן נתפשו למינות איש ואשתו מן „הנוצרים החדשים" ועמם הושמה בכלא גם שפחתם נוצרית ישנה, ויציקוה להעיד עדות שקר להאשים את אדוניה נותני לחמה, ויהי כאשר דברה עליהם רק טוב, וישימו אותה בכלא, ובדרכים שונים, פעם בהטלת אימה ופעם בדברי רצוי ופיוס, נסו להביא אותה לידי עדות שקר; אבל כל עמלם היה לתהו והשפחה עמדה בדבורה, כי לא ראתה כל רעה בארחות חייהם של אדוניה. אז צוה האינקוויזיטור להכותה על ראשה ועל צלעותיה עד שפך דם. ויהי כאשר יצאו מפיה דברים אחדים וצלצול קולות באנחות ממכאוביה הרבים ויכתב בספר, כי שמעו מפיה דברים נגד הנאשמים. האינקוויזיטור ההגמון בירנרדו די סנטה קרוץ היה מצוה להביא לפניו הנשים והבתולות של האנוסים הכלואות בבתי הכלא והיה מלבין פניהן בדברי תבל וזמה [1]). מאליו מובן, כי בני חברת הדוטיניקים שופטי הכופרים היו בקיאים במלאכת הענויים בכלי חובלים, לבעבור הוציא מפי הנענים שמות אנשים אחרים להוסיף קרבנות וזבחי אדם. הם לא נשאו פני נשים זקנות ולא הדרו פני עלמות צעירות בהוד יפי העלומים. בשעה שנעשו הענויים בהנשים והבתולות היו מלאכי חבלה מגלים את בשרן ומנבלים פיהם להלבין פני הנענות.

ההגמון בלתזר לימפו מפורטו היה איש נקי מעון זמה ותבל, איש אשר כפיו כן לבו, ובמושב הקונסיליה (כנסת הכהנים) היה דורש נגד השחתת המדות השולטה במערכות האפיפיור וכהניו. אך בשעה שבאו לידו כופרים או מתיהדים, אז לא ידע רחמים; גם העוורים על ידו היו שטופי זמה וירבו לעשות מעשי זמה ותבל.

יותר מאשר בכל ערי פורטוגליה הרעה לעשות האינקוויזיציה בליסבונה עיר הבירה, ששם ישבו האנוסים במספר רב. בליסבונה היה צר המקום בבתי האסורים להכיל את כל הכלואים, שנתפשו מדי יום ביומו והושמו בבור שבי עדי יבוקר עונם. פה שמרו על הכלואים לבל תגיע אליהם אור שמש ולבל ישמע קולם חוצה לבל ישמעו דברי האכזריות בחצר המלך. האינקוויזיטור הראשי בליסבונה היה הכומר יואן די מיללו (Joan de Mello), אשר באכזריותו ושנאתו את האנוסים דמה לחברו הכומר לוצירו בספרד, ולבו לב האבן לא ידע רחמים. האיש הזה תאר סדר ההתהלוכה לעת שרפת הכופרים בפעם הראשונה במגלתו שהגיש אל המלך לאמר: „בהתהלוכה הנאדרה הזאת עברו בסך מאה נדונים. השופט מטעם המלוכה הלך על ידם בלוית פרחי כהונה (Klerisei) משתי איפרכיות. בהגיענו אל בכר מדורת האש שרה כל המחנה שירת קודש: „באי נא רוח הבריאה" (Veni Creator spiritus). אז עלה נזיר אחד על הבימה וידרוש דרשה קצרה, כי כבר נטה היום והעבודה היתה עוד רבה לפנינו. אחרי כן נקרא גזר הדין על כל

[1]) בהנ"ל 158; 145, 149.

אחד ואחד, לראשונה על אלה שנדונו לגלות ולהאסר בבית כלא על זמן ידוע, ואחרי כן על אלה שנשפטו להאסר כל ימיהם בבור צלמות ולאחרונה על אלה שנדונו למיתה. האחרונים היו עשרים איש, שבע נשים ושלש עשרה אנשים, כלם אֻסרו לסדן אחד וכלם נשרפו חיים יחד, רק אשה אחת שעשתה תשובה סמוך למיתתה והתחרטה חרטת אמת על חטאתיה נצולה ממות ולא מתה[1]). ביום שלפני יום המשפט נתקשרו השמים בעבים וירדו גשמים רבים, וביום המשפט נטהרו השמים ומלכת היום בכל הדרה השקיפה על המחזה הזה, לפאר מעשי המקנאים ולתת מהודה עלינו. עוד רבים הם החוטאים בבתי האסורים, ועוד מעט ויסחבו גם הם למקום ההרגה והעלו אותם על מדורת אש". חזון אחד הרעיש לב האכזר די מיללו: הקרבנות שנועדו לעלות עולה כליל על מזבח האולת ורשע כסל לא הוציאו מפיהם אף דבור אחד ודמעה אחת לא זלגה מעיניהם, כי אם נפרדו איש מאת רעהו ואשה מרעותה, האבות והאמות מבניהם ובנותיהם, והגברים מנשיהם בברכה ונשיקה, כיוצאים מעולם עובר לעולם קיים, לראות שם שנית איש פני רעהו. האבות שמו ידיהם על ראש ילדיהם לברכם בברכת ישראל הנהוגה והאיש נפרד מאשתו בפרידה של נשיקה[2]). שופט הכיפרים די מיללו היה מבקר מעת לעת את האניות המתעתדות לצאת על פני הים, ורע ומר היה גורל המאראנים שנמצאו שם בעת חפצם לנוס מן הארץ. הם אֻסרו בכבלי ברזל והובאו לבור צלמות, אף כי לא נמצאה להם אשמה אחרת מלבד זאת: שרצו לעזוב את הארץ[3]). עד הנה דברי המגלה המדברת בתועבות ראשי האינקוויזיציה שהגישו האנוסים להאפיפיור פאול השלישי.

והאפיפיור שלח את מגלת הזכרון הזאת לציריו אשר בליסבונה להציע אותה לפני המלך ואחיו ראש האינקוויזיציה אולי ישמעו ויחדלו מעשות תועבות גלויות כאלה. אך הם לא אבו לקרוא את המגלה, כי אם הציעוה לפני חברי האינקוויזיציה להשיב עליה, והם הכחישו את המעשים, או נתנו אמתלא, כי בלי מעשי האכזריות אי אפשר להאמונה הקתולית שתתקים, וכן לא הביאה ההשתדלות הזאת כל תועלת להאומללים. האפיפיור הוסיף להאשים את המלך ושריו בדבר תועבות האינקוויזיציה, והמלך ושריו האשימו את האפיפיור וחשמניו, כי בכסף נמכרו להמאראנים. ציר האפיפיור בליסבונה ליפומאנו לא תמך בידי האנוסים ולא עורם. לעיניו הושמו בבתי כלאים ונדונו למיתת שרפה ונכסיהם נפלו חרם להמלכות והכהונה, ולא התבונן. עוד הפעם נסה האפיפיור לשלוח ציר אחר במקום הצירים שקדמוהו, למען יראה בעיניו אם כנים הם דברי המאראנים בכתב הקובלנא שהגישו אם לא. אך ציר האפיפיור לא השיג את חפצו. לראשונה לא אבה המלך תת אותו לבא בגבולות ארצו, ואחרי רוב משא ומתן בא ליסבונה (ספטמבר 1545), אך המלך הקשה ערפו ולא חפץ להטיב אף במעט גורל האנוסים. ראה האפיפיור ועמו גם המאראנים, כי מאחר שהחלה האינקוויזיציה לעשות מעשיה בארץ, לא יוכלו לשום

---

1) בהנ"ל 189; 161—171.
2) בהנ"ל מעמוד 158; 190.
3) בהנ"ל 197.

מעצור בערה ולבצור רוח עבדיה השואפים דם ורצח, ויאמרו להסב עתה פני השתדלנות לעבר אחר: לתת להנוצרים החדשים לצאת מן הארץ במשך זמן ידוע, ועם זה לתת מחילה כללית (Absolution) להכלואים בבתי הכלא, אם יתחרטו על התיהודותם, וישמרו את דתם מהיום והלאה. אך המלך והנזירים הדומיניקיים עמדו על דעתם ולא אבו שמוע לדברי האפיפיור.

והאב הקדוש בא אז בין המצרים. בכל אשר הרעישה את לבו אכזריות האינקוויזיציה, ובכל שהיה נצרך להסכומים שפזרו לו המאראנים למען הוציא לפעלם כל חפציו באיטליה ומלחמותיו בנסיכי אשכנז הפרוטיסטנטים, לא יכול לצאת ביד חזקה נגד חצר המלוכה בפורטוגליה, כי היה בעצמו תלוי בדעת הקנאים. לויולה וקאראפה היו האדונים ברומא והאפיפיור היה כפוף להם. ובימים ההם נעשו ההכנות להכנסת הגדולה בטריענט, שהתעתדה לקבוע עקרים בהתורה הקתולית למען הכניע את הפרוטיסטנטים ולהחליש כחם. לכל אלה היו דרושים לפאול השלישי חברים קנאים, לעורר המתרשלים ולחזק המתרפים, ובני החברה הישועית נתקבלו באהבה בפורטוגליה. ובכן היה האפיפיור אנוס להתהלך בשובה ונחת עם מושלי פורטוגליה, ולבקש במקום שהיתה לו הוכות לצוות. אך מצד אחר נבצרה היכלת גם מהמלך לעמוד על דעתו. כל עוד שלא הכיר האפיפיור את האינקוויזיציה לבית דין צדק מטעם הדת, היה בידו לבטלה בכל עת ולדון בעצמו דין הנאשמים בעון ההתיהדות. גם ידע המלך, כי כמה חשמנים גלו דעתם נגד מעשי שופטי האמונה[1]), וידאג לבל יעלה האפיפיור את שאלת האינקוויזיציה על שלחן הכנסת הגדולה בטריענט, ואם יצא משפט האינקוויזיציה לשבט מאת הכנסת הלא תבטל מכל וכל. על כן עשה יוהאן השלישי דבר שנראה כותור: הוא קרא לארבעה מאראנים חשובים ויציע לפניהם, כי יבארו דעתם בכתב איך יוכל להרגיע רוח הנוצרים החדשים, והם הגידו דעתם מפורש, כי כל עוד שלא ישינו סליחה על העבר מטעם הכנסיה, כל עוד אשר המלשינות הנסתרה תהיה לכלי זין בידי האינקוויזיציה, ובכלי חובלים וענויים יוציאו מפי הנדונים הודאות על חטאים שלא חטאו, לא ירגיעו האנוסים את רוחם ויחתרו בכל עז לצאת מגבולות הארץ. אבל המלך לא אבה למלא רצון האנוסים ויבחר לרושש את עמו ולהשם את ארצו מעשות צדק ומשפט לרצוני משפט.

וישלח יוהאן השלישי להכנסת הגדולה את ההגמון בלתזר לימפו, איש קנא ונוקם אשר לא נחת גם מנאון האפיפיור, ובמושב הכנסיה הוכיח את האפיפיור תוכחת מגולה לאמר: האנוסים שנולדו בנצרות יוצאים מפורטוגליה, מתישבים באיטליה במדינות ממשלת האפיפיור ושם הם באים במסרת ברית היהדות הם ובניהם. המעשים האלה נעשים לעיני האפיפיור בערי מלכותו רומא ובולוניא. האפיפיור נתן כתבי בטחון להכופרים כי באנקונה לא יהין איש להרגיזם על דבר אמונתם. בגלל זאת אי אפשר לו למלך פורטוגליה לתת רשות להמאראנים לצאת מארצו. האם ידרוש האפיפיור כואת למען יוכלו האנוסים היוצאים להתישב בערי ממלכתו

---

[1]) הירקולאנו III 263; 265. 313.

לטובתו ולתועלתו? תחת להגן על הכופרים חובת אבי הכנסיה הקתולית היא לקבוע את האינקוויזיציה נגד מינות ההתיהדות במדינות מטלכתו. על תוכחה כזאת היה בידי האפיפיור להשיב רק אם היה אוחז באמת בררכי החסד והסבלנות הדתית; אך באשר הוציא זו הבולה הקוראה לרצוח את הפרוטיסנטים, הנה הוכרח לשמוע תוכחת ההגמון לימפו ולדום, כי נתפש ברשת. עוד חפץ האפיפיור פאול השלישי להשיג למצער את חפצו, כי יתנו להאנוסים לצאת מן הארץ, אחרי הבטיחם שלא ישימו פניהם לאפריקה, למדינות הברבריאה. אך על זה השיב ההגמון לימפו בדברי תוכחה לאמר: „הלא אין כל הבדל בזה אם הכופרים יוצאים לארצות המחמדים או לאיטליה. הנה בבאם לוויניציה או למדינות האפיפיור הם מלים את עצמם ואת בניהם ומשם עוברים לתוגרמה, אחרי כי האפיפיור ערב אותם לטובה, לא ירגיזם על דבר דתם ואיש לא יהין גם לשאלם: אם יהודים הם; גם אות דראון לא ישאו על בגדיהם, ועל כן יוכלו ללכת לכל אשר יחפצו, ולקיים מנהגי ישראל ולהשכים ולהעריב על פתחי בתי כנסת ישראל. כמה ביניהם שכבר ננמר דינם למיתה בפורטוגליה יבקרו היום בבתי הכנסת לישראל. אם יתנו להם לצאת מן הארץ או יבאו לארצות הכופרים ויתיהדו בפרהסיא. לדבר הזה לא יסכים המלך, וכל כהן טורה תורת הדת הקתולית לא יורה לו היתר בדבר כזה. תחת להביא את היהודים הנעלטים למקום בטוח ולהיות להם סתרה, טוב יעשה האפיפיור לקבוע האינקוויזיציה נגד מינות ההתיהדות במדינותיו, כשם שקבע אותה נגד מינות הלותרים והקלווינים". פאול השלישי היה מוכרח לותר על דעתו גם מסבה אחרת. על ידי נצחון קארלום החמישי את הנסיכים הפרוטיסטנטים (אפריל 1547) התנשא הקיסר הזה למושל גם על האפיפיור ויחפוץ להנהיג סדרי כנסיה חדשים הערוכים לטובת הפרוטיסטנטים, ושליחי ספרד שבאו לכנסת הגדולה בטריענט קבלו פקודה מהקיסר לפעול כפי חפצו זה; על כן העתיק פאול השלישי את משכן הכנסת הגדולה לבולוניא, ובהיותו זקוק לעזרת המטלכות הבינוניות, שאחת מהן היתה פורטוגליה, בטל רצונו מפני רצון הממשלה הזאת, וישלח ציר לפורטוגליה עם אמרים ובולות לפי רוח המלך יוהאן. גם ידעה פורטוגליה לקנות לה לב החשמנים שעמדו מכבר לימין האנוסים. ובכל זאת היו שליחי האפיפיור מטים כלפי חסד אם נעריכם מול כהני פורטוגליה הקנאים. הם דרשו, כי לא יגמרו דין הנאשמים בכפירה והטרת הדת הקתולית, כי אם יסלחו להם חטאתיהם, באזהרה כי אם יוסיפו סרה וישפטו אותם בכל חמר הדין. על פי חפץ ציר האפיפיור, לא יפלו נכסי הנאשמים למלכות בעשר שנים הראשונות, כי אם יזכו בהם יורשיהם הנאמנים להתורה הקתולית[1]). כן דרש האפיפיור וחפצו נתן לו. אך בדבר נתינת הרשות להאנוסים לצאת מן הארץ הוכרח האפיפיור לבטל דעתו מפני דעת המלך יוהאן, כי הדבר הזה היה נכבד מאד לממשלת פורטוגליה.

תוצאות המשא ומתן היו, כי אחרי הסליחה הכללית שנתן האפיפיור להנאשמים נפתחו בתי הכלא בליסבונה ואיבורה (Evora) ועירים אחרות ונקרא דרור לאלף ושמנה מאות תפושים[2]). או נקראו יחד כל האנוסים, כי יתודו על חטאתיהם וישבעו

---

[1]) הירקולאנו III 228, 291. 323.

[2]) עמנואל אבוהב Nomologia עמוד 293.

שאין להם עוד חלק באלהי ישראל. אך תחת לקראם לפני סופרי המלכות כמצות האפיפיור, אספום יחד על ככר גדול לפני בית כניסה לעיני כל העם[1]. שם נשבעו כי מעתה יהיו לקתולים שומרי אמונים, ומני אז נחשבו לנוצרים גמורים, אשר בסורם מעל דרכי התורה והיה דינם ככופרים. בהאמר ששלח האפיפיור להמלך, דרש להטות כלפי חסד להנתפשים במינות גם אחרי קבלת על התורה הקתולית, כי מתיהדים הם על פי ההרגל וראוי לתת להם זמן להרגילם ולחנכם לתורה. האפיפיור הזה ער יום מותו גלגל מדת הרחמים על האנוסים, ובכל זאת הדביקה אותם הרעה. מצד אחד היה עול גדול לדרוש מהם, כי יהיו לקתולים בלב ונפש, אחרי שלא קבלו את התורה הזאת מרצון חפשי, ומצד אחר לא היה אפשר להמטשלה לתת למפלגה שלמה לכבד הדת השלטת בפיהם ולחללה במעשיהם. במעמד כזה היה דרוש על פי חקי הצדק והמישרים לתת להם לצאת מן הארץ. אך גם זאת לא עשתה ממשלת פורטוגליה, מיראה לבל התרושש הממלכה בצאת ממנה אזרחיה החרוצים והמועילים, כי „הנוצרים המדומים" עסקו בכל מלאכות יד ואומניות, הגדילו את חרשת המעשה וירבו עשר הארץ במסחרם. המה נהנו את רכושם בתוצאות המושבות הרחוקות אשר לפורטוגליה בקצוי ארץ ואיים רחוקים; ולו יצאו מן הארץ אזרחיה העשירים והחרוצים ותהי כמצולה שאין בה דגים. בגלל הדבר הזה התאמץ המלך להחזירם למוטב ולעשותם לנוצרים שומרי אמונים. אך לשוא היתה יגיעתו; למאות העלו שנה שנה על המוקד והנשארים עמדו בכפירתם ולא בחרו בדרך אמונה, כי אין האמונה נקניה בדם ואש ומשלחת מלאכי חבלה בכלי חובלים אשר להם. על כן לא נתקררה דעה המלך יוהאן השלישי, כי לא מצאה ידו לענות את הנוצרים המדומים כאשר בספרד, כי מטעם האפיפיור לא נכתם עונם כנוצרים גמורים הבוגדים בדתם. אחרי מות פאול (סוף שנת 1549) נתבקש האפיפיור יוליוס השלישי להוסיף תת כתבי סליחה להמאראנים. גם האפיפיורים הקנאים אחריו היו מודים שאין להכיר את אנוסי פורטוגליה לנוצרים גמורים ולמתוח עליהם דין בוגדים בדתם, וחמשים שנה אחרי כן, התמרמר האפיפיור קליטינטו השמיני על משפטי האינקויזיציה ויתן ל„הנוצרים המודמים" כתב סליחה[2]).

והמרנים בספרד, אשר באדיקותם באמונתם החדשה למראה עין, הסירו מעליהם כל חשד מצד האינקוויזיציה, גם הם לא היו בני חורין מרדיפות, וביחוד היו צפויים למצוקות ונגישות המרנים, אשר בכשרון המעשה, בהתמדה וחפץ בלמודים, בשכל טוב ובעמל כפים עלו במעלות ההשכלה. המרנים הזהירים בחרו להיות נזירים, ויאמרו בלבם כי מעיל הנזירות תכסה על בשת מולדתם ולא ידעו פחד מהאינקוויזיציה; אך בגלל הדבר הזה התעוררה הקנאה והתחרות בינם ובין „הנוצרים האמתים". בבית כניסת הקתדרא אשר בטולידה היו הכהנים הגדולים והקנוניקים מזרע ישראל מקבלים

---

[1]) הירקולאנו בהנ"ל 324, 336.

[2]) קליטנטי השמיני פרסם כתב חדש לסליחה ולכפרה כללית (nova absolutio et venia generalis) להמאראנים אשר סבלו רדיפות וענוים במשפט הרשע אשר בבתי דינים של האינקוויזיציה. הכתב נתן ביום 23 אויגוסט 1604 (שס"ד) ונתפרסם 16 יאנואר 1605=שס"ה. Bullarium ed. Cocquelines T. V. pars III Constitut. № 342

הכנסות גדולות מאיפרכיותיהם. על הדבר הזה חרה אף הארכי־הגמון בטולידה, יואן מרטינץ סיליציו (Juan Martinez Siliceo), וביחוד כאשר הלבינו פניו הכהנים האלה בכתבי פלסתר. ועל כן פנה אל האפיפיור פאול השלישי לבקשהו, כי יגזור על בני האנוסים לבל יתנום לשמש בכהונה גדולה בבתי המקלט והכניסה. ולמען דעת כל איש מי הם „הנוצרים המדומים", נתחבר על פי פקודתו על ידי סופר הסוד אשר להאינקוויזיציה ספר יוחסין בשם „ספר הירוק למדינת ארגוניה", ושם נרשמו כל משפחות האנוסים ושלשלת יחוסם (עיין דו"י חלק ו' עמוד 155 בפנים ובהערה). בהספר הזה נרשמו יותר ממאה משפחות יהודים או „נוצרים מדומים" אשר אבות אבותיהם המירו דתם בשנות קנ"א—קע"ב, ויתערבו בהספרדים ויתחתנו בהם. וסופר האינקוויזיציה יתן טעם לרשימתו לאמר: למען יוהרו הנוצרים האמתים לבל יתערבו בהמאראנים וילמדו ממעשיהם, „כי המה זרע מרעים, בני עם כבד עון אובדי דרך אמונה". בין המשפחות שהוצבו לקלון היו גם בני בניהם של המוטרים שלמון מן בורגש סנטה מריה, קרובי יהושע הלורקי די סנטה פי, בני משפחת קאבאליריאה, כל אלה אשר בדבריהם וספריהם השליכו שקוצים על תורתם ועמם.

כן מצא לו הארכי־הגמון מטולידה אבן בוחן לבחון את הכהנים הקתולים לדעת אם ספרדים טהורים הם או כי בעורקיהם יזל דם ישראל. אך כאשר כל יגיעו היה לריק להרחיק את יוצאי ירך המאראנים ממעלות הכהונה הקתולית, החליט לעשות מעשה נבלה וזיוף, אשר בו אמר להוכיח גלוי, כי כל המאראנים, מלבד שאינם נוצרים בלבם, חושבים גם מחשבת שאול להתעטף בבגדי כהונה לחתור חתירה תחת התורה הנוצרית. הארכי־הגמון הזה כתב בעצמו או צוה לכתוב מרוץ מכתבים בין יהודי נכבר בספרד ורב אחד בקונסטנטינופול, כאלו הראשון יפנה בשאלה להרב לאמר:

מלך ספרד הוציא כתב גזרה לעשותנו לנוצרים, לקחת ממנו את זרענו וכספנו, להחריב בתי כנסיותינו והננו נבוכים מבלי דעת מה עלינו לעשות, על החתום: חטורה ראש יהודי ספרד. על השאלה הזאת באה תשובה מקונסטנטיפול, בשם הרבנים החשובים, לאמר:

„אחינו האהובים ברת משה! קבלנו מכתבכם, אשר בו תודיעו לנו את הצרות אשר מצאוכם. הננו מצטערים בצערכם, וזאת העצה היעוצה לכם מטעם הרבנים הגדולים: אם המלך חפץ לעשות אתכם לנוצרים, תעשו חפצו והתנצרו, אחרי כי לא תוכלו לעשות אחרת, אך בלבכם תשארו אמונים להיהדות. ואתם זאת עשו: הוא יקח מכם את רכושכם, ואתם עשו בניכם לסוחרים וכנעני ארץ ולקחו הם במרמה את רכוש הנוצרים; הוא יבקש את נפשכם לקחתה, ואתם העמידו מבניכם לרופאים ורוקחים וידעו גם הם לקחת נפש הנוצרים; הנכם אומרים, כי חפצים הם להרוס את בתי מקדש מעט אשר לכם, עשו זאת אפוא, הקימו מבניכם לכהנים ונזירים, לחכמי הדת שלהם, לבא אל בתי מקדשם, בכונה לחלל כל קדש ולחתור חתירה תחת אמונתם, למר להם מדה כנגד מדה. התאמצו להעמיד עורכי דין וסופרים נאמנים (נוטריונים) למצוא יד להנקם בהם. אם לעצתנו השמעו או תתרוממו משפל מצבכם ותעלו למדרגה גבוהה". על החתום: „יוסף ראש היהודים בקונסטנטינופול".

מלבד מעשה זיוף הכתבים, אשר חותם הבראות טבוע עליהם, הוסיף הארכי־הגמון

עוד עשות סרה ונבלה: חותם המכתב מספרד הוא חמורה; זה האיש חמורה המיר דתו עם אשתו ויקרא בשם חדש קלימנטי. בנם פיליפ קלימינטי היה מטעם המלך פירנאנדו הקתולי לנוטריון בארמון הטלוכה, ובנו של הנוטריון הזה שנקרא מיכאל קלימינטי ירש המשרה הנכבדה הזאת מאביו, ותהי כוונת הארכי־הגמון הזה להוכיח גלוי, כי אבי אביו של השר קלימינטי המיר דתו בכוונה לעשות רעה להנוצרים, וכי בניו חורשים רעה על הדת הקתולית. הארכי־הגמון מטולידה אמר, כי מצא את המכתבים האלה בארכיון העיר וטהר להציען לפני האפיפיור פאול השלישי, למען הוכיח כמה מסוכנים הם בני בניהם של המאראנים בהיותם לכהני הדת הקתולית. האפיפיור האמין להארכי־הגמון, או כי חפץ להפטר ממנו, ועל כן שלח אמר כי מהיום והלאה לא ימנה לכהן בכנסת הקתדרא אשר בטולידה איש אשר מוצאו מגזע המאראנים [1]; והיה כל הבא למלא ידו להיות לכהן בבית הכנסת בטולידה והביא עמו ספר יוחסין כי ספרדי טהור הוא, ואז נרצה להיות לכהן בהכנסיה הזאת. כה השפלו המאראנים באספמיה וכה הוכירו אותם את גזעם ומוצאם בכל פנות שהיו פונים.

---

[1] על כל האמור למעלה בדבר האנרות המזויפות והסבות לזה עיין Revue d' Et. etc. חלק XIX בעמוד 106 ולהלן.

פרק תשיעי.

השאיפה להתאחדות בכנסת ישראל המזרחית והתנכרות הצרות במערב.

הרגש הצורך להתאחדות לאמית־דתית; צל תנועה כשיחית הפרוש על התשוקה הזאת. רבי יעקב בירב וחפצו להשיב „הסמיכה" לישנה. רבי לוי בן חביב (מהרלב"ח) והתנגדותו ל„הסמיכה". מחלוקת בדבר „הסמיכה". רבי יוסף קארו בעל „בית יוסף" וה„שלחן הערוך", ימי נעוריו, נאונותו התלמודית, התחברותו לר' שלמה מולכו. רבנו יוסף קארו שוגה בדמיונו, כי קץ הגאולה הנה בא ובהסמיכה יראה אתחלתא דגאולה; חבור ה„שלחן הערוך". נטיות הנוצרים המלומדים בימי הרפורמציה אל למודי היהדות. השנאה ליהודים במערכות הקתולים והפרוטיסטנטים. גרוש היהודים מנאפולי. רבי שמואל אברבנאל ואשתו הנברת בינבינידה אברבנאלה. גרוש היהודים מפראג, הקראם שנית לשוב לפראג. העלילות במדינת באַבאַריה. מגלת הנאצה: „דאס יודענבּיכלין". הצורר דאקסר עקב והנאצה שכתב על היהודים. לותיר היה לעת זקנתו לצורר היהודים. רדיפות היהודים בגינובה. שלשת הספרים בדעת בינה לעתים שנתחברו בדור ההוא; רבי יוסף בן יהושע הכהן בעל „דברי הימים" ו„עמק הבכא", האב והבן בנו של אבן ווירגא (שבט יהודה) ושלשת האחים אושקי (שמואל, שלמה ואברהם). כתבי הקודש בלשון ספרדית שנדפסו בפיראררה באיטליה. מליצות ר' שלמה אושקי ו„תנחומותיו".

(ה"א רצ"ח—שי"ג=1538—1553).

עמודי האש ותמרות העשן אשר עלו כפעם בפעם מהמוקדים אשר הוכנו לבני ישראל בספרד ופורטוגליה נתנו אותותם אותות לבני האנוסים לנוס ולהמלט קדמה למדינות ממלכת תוגרמה; כי גם באיטליה לא היה עוד מעמד בטוח להאנוסים, למים אשר גם המעולים שבהאפיפיורים היו מוכרחים, למרות רוחם, לקיים דבר האינקוויזיציה. בתוגרמא קם קיבוץ גדול של ישראל, אשר השולטאנים העריצים לא הפריעו מנוחתו ולא התערבו בענינו, ויהיו היהודים שם כעם לבדד ישכון בסדרי קהלותיהם על פי חפציהם ורכיהם. על מדינות תוגרמה האירופאית ועל ארץ הקדושה יאמרו בני הדור ההוא לאמר: „פקד ה' את עמו ואת ארצו, ושם הולכים בני ישראל מגדולה לגדולה בעשר וכבוד"[1]). ובשלומם חלמו להם גם חלום שלמון בית, להשיג טוב האחרות הלאמית והדתית ולהחיש קץ הגאולה המשיחית. איש

---

[1]) רבי יצחק בן עסנואל די לאמעש בשו"ת דף ס"ד בהוצאת ווינא תר"ך. זמן התשובה הוא שנת ש"ג.

המופת רבי שלמה מולכו השאיר אחריו רושם גדול. בעיר צפת, הקהלה היותר נכבדה אשר בארץ הקדושה, אשר שם ישב שלמה מולכו זמן ידוע, וירכש לו אוהבים וחברים ויעורר תקות הגאולה, שם האמינו בדבריו גם אחרי מותו, ודבר רבים היה, כי עוד מעט ותתקיים נבואתו של ר' שלמה מולכו אשר חשב את הקץ לשנת ש' לאלף הששי; אבל חשבו אז, כי היעוד הלאמי לא יתקיים לפתע פתאום, ודרוש, כי בני ישראל יתעוררו מעצמם לעשות דברים המקרבים קץ הגאולה. רבנו משה בן מיימון הורה, „שאין בן דוד בא עד שיהיה נקבע לראשונה הבית דין הגדול או הסנהדרין בארץ ישראל (פירוש המשניות סנהדרין פ"א), כמו שנאמר: ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק, ווה יהיה בלי ספק כאשר יכוון ית"ש לבות בני האדם ותרב זכותם... לפני בא המשיח". אז נרגש הצרך לקבוע סנהדרין שיהיה כחה יפה כהסנהדרין שהיו בישראל לפני החרבן ולאחריו, ולחדש כח „הסמיכה" שהיתה נהוגה בימי התלמוד. מצד ממשלת תוגרמה לא נמצא מפריע להחפץ הזה. להרבנים נתנה בלא זה הזכות לדון דיני ממונות ודיני קנסות ונפשות. אך על פי תורת התלמוד אין המשפט לרבני הדורות, שהם גם הדיינים, כ"א לדון דיני ממונות, ין כי שלשלת הסמיכה נפסקה מימי חרבן בתי מקדש התורה בארץ ישראל על ידי קיסרי רומא, והמשמעת להרבנים בכל דורות הגלות נוסדה רק על המנהג וההרגל אך לא על תורת התלמוד, ובאין משמעת לבית דין גדול או לסנהדרין אין אחרות בהתורה. על כן נרגש אז צורך גדול לכונן בית דין הגדול[1]). ואיפוא יהיה מקום הסנהדרין הזאת אם לא בארץ ישראל? רק לבית דין הגדול בארץ הקדושה יהיו נשמעים כל העם בכל תפוצות ישראל, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

רבים מרבני הדור בארץ הקדם אמרו, כי טוב ונחוץ הוא לחדש את „הסמיכה" כאשר היתה בימי המשנה והתלמוד בארץ ישראל[2]), אך מכלם נמצא רק אחד אשר

---

3) גם הראשון והגדול שבמהנגדי הסמיכה רבי לוי ן' חביב הודה בצרכה ונהיצותה. ביכוח הסמיכה (בסוף שו"ת מהרלב"ח והוא המקור האחד לפרק התולדה שאנו עסוקים בו) גם הוא יאמר: „ומה שהעיד (רבי יעקב בירב) שכל ההכמים שראה היו מתאוים לעשותה (את הסמיכה), גם אני כאחד מהם הייתי מתאוה לכך בראשונה. וגם שמעתי שהכם אחד ספרדי זקן ונשוא פנים שנפטר בכאן היה גם כן מתאוה להמצא בעתה". עכ"ל. הרב המחבר. עוד יותר ברור מדברי מהרלב"ח בהנ"ל יוצא, כי הדעה של חזוק אחדות ישראל על ידי הסמיכה מצאה מסלות גם בלבו, וכל התנגדותו היתה רק מפני שהקדים הברו הזקן ממנו בצפת לעשות המעשה ובזה השב כי ניסל כבוד ממנו ומירושלים, הקהלה שעמד בראשה, הלא כן ידבר שם: „...בנושא הזה שלפנינו שהנני מיצר ומצטער ועלי לבי דוי, על שלא זכיתי להיות נמנה בטצוה כזאת, מצות מינוי דיינים כשרים בארץ הקדושה, ושתקיים על ידי בחברת כל רבותי י"ץ, כמו שדרשו בספרי: שופטים ושוטרים תתן לך למען תחיה וירשת את הארץ, הכוונה כדאי מנוי הדיינים וכו' להחיות את ישראל ולהשיבם על אדמתם...". שפ"ר.

2) נמיתי טעם מדברי ההתם"ח שאומר סתם, כי רבים דברו או, כי טוב ונחוץ דבר הסמיכה. באמת נתחדש או רעיון הסמיכה לא בעיקר מושבות הספרדים בקושטא, שאלוניקו וכו', כי אם בין יושבי ארץ הקדושה והאנוסים שבאו שם אחרי כן, וישיבת ארץ ישראל היא שנרמה להם להרגיש צורך התחיה והאחדות, כי כן נאמר בכתבם של הר"י בירב ובני סיעתו בצפת אל מהרלב"ח: „הן עם אחר... מקדמי ארץ אליו גוים ידרשו, ממלכת כהנים... מנן פרכי מנן שופטים ושוטרים רודים בעם להחלה ותפארת. ועתה כי עברו תורות חלפו חק... אין כלך ואין שר, גבור ואיש מלחמה בטלחמתה של תורה, ויהי עם

מצא את לבו להוציא הדבר לפעלו ולכונן מקום משמעת אחד לכל בני האומה הפזורה. האיש הזה היה הרב החריף ואמיץ הלב ומתנשא להלוך בגדולות[1] ר ב י יעקב ב י ר ב (עיין על אדותיו למעלה עמוד 14), אשר אחרי טלטולים רבים בא להתיישב בצפת (לערך ה"א רצ"ד). הוא היה עשיר[2] ונכבד על פני כל העם וגמר בדעתו לתת חזוק להתעוררות המשיחית. כוונת רבי יעקב בירב היתה רצויה, אבל גם תערובת של אהבת הכבוד היתה בה: להיות הראשון ברבני ישראל ובבחינה ידועה נ ש י א הסנהדרין[3], המוסכם מכל יהודי המזרח, ואולי גם מכל כנסיות ישראל בכל הארץ. אך הצעד הראשון להשיב הסמיכה ליושנה היה קשה: כאטור למעלה, רק הסמוך יכול לסמוך לאחרים, ושלשלת הסמיכה כבר נפסקה זה יותר מאלף שנה. לעזרת רבי יעקב בירב נמצא פסק הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות סנהדרין פרק ד' הלכה י"א) שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם, הרי אלו סמוכים, ויש להם לדון דיני קנסות ולסמוך לאחרים. אז היתה צפת הקהלה היותר גדולה בארץ ישראל ובה אלף בתי אבות בני ישראל, ובידי חכמי צפת היה להחליט, גם מבלי בקש הסכמה מיתר חכמי הקהלות, להשיב הסמיכה ליושנה, כי הם היו רוב מנין ורוב בנין חכמי ישראל באה"ק. ורבני צפת, שלא יצא עוד טבעם בעולם, לא מצאו לבם להתנגד להר"י בירב אשר כבדו אותו בכבוד גדול בגלל תורתו ועשרו, ובאשר רמז רמז להם, הסכימו כלם עשרים וחמשה איש במספר ויחליטו לאמר: „ברֵרנו לגדול שבנו בחכמה ומנין החכם השלם הרב הגדול מהר"ר יעקב בירב שיהיה סמוך וראש ישיבה ורב יתקרי, הוא יושיב מהיותר חכמים שבנו אצלו, ורבנים יתקרי ויהיו סמוכים לעד לעולם וכו'". במעשה הזה השיב ר"י בירב הסמיכה ליושנה (בשנת ה"א רצ"ח) וירה אבן הפנה ליסוד הסנהדריה בישראל; כי מעהה היתה הרשות בידו לסמוך לתלמידיו וחבריו כפי ראות עיניו והסמוכים יסמכו לאחרים. ב„אגרת הסמיכה" אשר כתב מוכיח רבי יעקב בירב את תוקף הסמיכה הזאת על פי התלמוד ומבטל למפרע כל טענות המשיגים. אחרי כן נתנו הסכמתם להתחדשות הסמיכה רבני קהלות אחרות בארה"ק[4]. אז האמינו בירב וסיעתו, כי כבר עשו המעשה הראשון לפנות דרך לגאולה משיחית[5]. ובאמת התחדשות הסמיכה,

---

ה' אלה טפיזר ומפורד... אין אתנו נביא מורה צדק ואין אתנו דין דיני קנסות ומוכיח לרשע טומו... ועתה כמעט רגע היתה תחנה מאת ה' אלהינו להשאיר לנו פליטה... ויעלנו מבור שאון הגליות והשמדות, ויביאנו אל המקום הזה אשר בחר בו ואל העיר אשר נקרא שמו עליה, ויתן לנו יתד במקום קדשו וכו' וכו'". שפ"ר.

1) ע"ד הר"י בירב ודרכו לבטל את חבריו התלמודיים שביסיו עיין שו"ת מהר"ם אלשקאר סי' ט"ז, ל"א, ס', ובשו"ת מהרלב"ח סימן צ"ה, ק"ו, ומסימן קכ"ט עד קל"ד, ובספרי מוצ"ג עמוד 219—220 מביאור הדבר באריכות בפנים ובהערות. שפ"ר.

2) מהרלב"ח סימן צ"ג ושם יאמר: ועם היות שת"ל עשר וכבוד אתו (את הר"י בירב) וזקנה וגם הכמה יותר מן הכל לדעתו. עיין שו"ת המבי"ט (הר"ט מטראני) חלק א' סימן ל"ו, שמשם יוצא כי בשנת ה"א רצ"ג עוד לא ישב בירב בצפת ועיין בהנ"ל סי' רט"ז.

3) מהרל"ן ז' חביב מייחס המחשבה הזאת (להיות נשיא הסנהדרין) להר"י בירב, ובויכוח הסמיכה יאמר: „ועשו מעשה (בצפת) על פיו למנות ראש ישיבה בפרסום ובהסתר ובהמשך הזמן... גם נשיא".

4) מהרלב"ח בהנ"ל דף רצ"ט ע"ב (בהוצאה ראשונה) ודף רצ"ח עמוד ד'.

5) בהנ"ל דף ש"ו: שהוא (הר"י בירב) כתב למעלה ולטטה כמה טעמים שסמיכתו תהיה סבת

אם לא הביאה את הגואל המקוה, היתה מסוגלת להיות לנקודת האחדות לכנסיות ישראל. יסוד סנהדרין בארץ ישראל היה מתקבל ברצון גם באירופה והיה מושך לאה"ק עוד יהודים יוצאים מאירופה. הצרות שסבלו אז היהודים באשכנז ובאיטליה, הרדיפות נגד האנוסים באספמיה ופורטוגליה להכחידם מן הארץ, התשוקה לגאולה בדרך פלא שהקפה את בני הדור, כל אלה היו דים למשוך לב יהודים עשירים ומשכילים שבין יהודי המערב, כי יעתיקו מושבם לארץ הקדושה. בעזר הרכוש שהיו מביאים לארץ ישראל וע"י הבית דין הגדול היה מתפתח שמה קבוץ מדיני. ורבי יעקב בירב התקיף ברעתו ונכבד בעיני כל העם היה האיש הקרוא להוציא דבר גדול כזה למענהו.

אך הנה נפגשו מעצורים בדרך הוצאת הענין לפעלו. אפשר היה לשער, כי חכמי ירושלים יחשבו להם לעלבון גדול, אם יעשה מעשה כביר עלילה כזה בלי הסכמתם, והם יצאו במחאה ויבטלו כל המעשה הגדול מעיקרו, כי הלא מקרא מלא הוא: מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. על הדבר הזה עמד גם רבי יעקב בירב, וראשית מעשהו אחר התחדשות הסמיכה היה לשלוח אגרת הסמיכה להרב רבי לוי ן' חביב שיהיה סמוך לדון ולהורות את בני ישראל לכל דיני התורה ורב סמוך יתקרי.

ר' לוי בן חביב היה יליד סמורה (Zamora) אשר בספרד ויצא עם הגולה לפורטוגליה. שם הוטבל בעל כרחו בעודנו נער בימי השמד, וזמן ידוע נשאר נוצרי למראה עין. במשך העת נמלט מפורטוגליה ויחד עם אביו רבי יעקב בן חביב בעל ה„עין יעקב" ישב בשלוניקו, ולערך שנת רפ"ה יצא משלוניקו: „מאהל התורה גם עשר גם כבוד בעיר ההוללה של חכמים ושל סופרים לקבל יסורין בעיר הקדושה". בירושלים נמנה רבי לוי בן חביב, בגלל גדלו בתורה ובקיאותו בתלמוד, לרב אב בית דין למלא מקום הרב הנגיד רבי יצחק שולאל[1]. והרלב"ח עשה ופעל גדולות בירושלים בהרמת קרן המוסר, וביחוד בחזוק המשמעת ואחדות העדה, אשר גדלה מיום אל יום בבא אליה פליטי ספרד ופורטוגליה[2]. רבי לוי בן חביב ידע חכמת התכונה, העברונות וחכמת המתימטיקה. עוד בשבת שני החכמים בירב ובן־חביב בירושלים לא היו נוחים זה לזה. הסבה לזאת היה הר"י בירב, שהיתה בו גאוה יותר משמינית שבשמינית, וחבריו בני דורו היו מתאוננים רע על רמות רוחו[3]. כמה פעמים כבר

לביאת המשיח במהרה ביומינו. ועד כמה התחזקה אז האמונה, כי שעת הגאולה וקבוץ לארה"ק הגיעה נראה מזה, כי מלבד, כי נהרו אז רבים מארצות הגולה לארה"ק, אך גם אנוסי ספרד חכו בלב תמים להגאולה וכדברי הר"מ מטראני (שו"ת המבי"ט חלק א' סימן ש"ו) ששם יאמר: „אנו בטוחים שלא יאחל עוד שם (הארגון ובכל ספרד) יהודי, כי האל יתברך הוא מקבץ נדחי ישראל לארץ ישראל בזמן קרוב".

1) עיין למעלה עמוד 19 ובהערה 3. ועיין הרלב"ח סימן כ"ה וסימן ק"ד. שפ"ר.

2) מדבריו בקונטרס הסמיכה. הו"ד דף רצ"א עמוד ד' עכ"ל הרהכ"ח. ומדבריו בשו"ת סימן ק"ד נראה כי היה אז המצב הכללי בירושלים רע מאד, ובחתימתו תמיד יאמר: „נאום לוי וכו' הנאנח בשברון מתנים כי יראה חרבות עירנו מסביב". שפ"ר.

3) עיין בקונטרס הסמיכה דברי הרלב"ח: „שאומר (הר"י בירב) תמיד בפיו גם בכתב בשבחי עצמו, כי הוא גדול לירד לעומקה של הלכה מתוך פלפולה יותר מכל רבני הדור... בכל גליות ישראל שבמזרח ושבמערב", ובהנ"ל יוסף עוד לאמר: „ולהיות דרכו (של הר"ב) לחרוזר ריב עם הכל הוסיף

באו לידי תרעומות איש על אחיו, אך הרלב"ח התנהג בענוה ונזהר מפגוע בכבוד הגדול ממנו בשנים ובשם טוב. בשנים האחרונות קודם צאת בירב לצפת היה שלום ביניהם.

עתה הגיעה אגרת כתובה לה"ר לוי בן חביב, בתור ראש בית דין בירושלים, לקיים דבר בחירת בירב לרב סמוך ולהסכים לקביעת הסנהדרין בצפת; עפ"ז נעשתה ירושלים מפלה לצפת והרלב"ח כפוף להר"י בירב. ובאמת פגע בירב בכבוד הרלב"ח, כי דרש הסכמתו אחר שנעשה מעשה, וקבע דבר התחדשות הסמיכה למפרע בשלחו אגרת הסמיכה להרלב"ח; ובאגרתו ירמוז רבי יעקב בירב, כי גם אם לא יתעשתו להסכים על הסמיכה, תשאר בכ"ז בתקפה, כי חכמי ירושלים בטלים במעוטם נגד חכמי צפת. הרגע הגדול והנכבד, רגע אחרות היהדות מצא את הרב רבי לוי בן חביב, שבהסכמתו היה הדבר תלוי, במעמד הקטנות. הוא התרגש בשביל פגימה בכבודו, בהיות הדבר נוגע לאחרות היהדות, וישכח, כפי שיודה בעצמו, שגם הוא חפץ בהשבת הסמיכה ליושנה. מכתב בירב אליו והסמיכה שסמך אותו לא הפיסו דעתו ויכעיסו אותו עוד יותר, כי בזה הוכיח ב י ר ב אשר התורה מאתו תצא ומחכמתו יחלק מתנות לכל הישר בעיניו, וע"כ מהר בן חביב ויכתוב קונטרס גדול לבאר בטיל דעת בירב וגם רמז בדבריו, כי מן הדין היה לבני צפת לשאול אותו לפני עשותם מעשיהם[1]). נראה הדבר, כי התנגדותו לא מצאה מסלות בלב חכמי ירושלים. על ידו עמד רק „חכם" אחד, רבי מ ש ה די קאשטרו שמו, ויתר החכמים נמנעו מחוות דעתם בהשאלה הזאת. והנקל היה לבן חביב להרס את היסוד אשר עליו בנה בירב את בנינו[2]), ולהוכיח מן התלמוד שאין מקום כלל לסמיכה בזמן הזה, כמו שהיה נקל לבירב להוכיח כי צדקו דבריו. ובכלל בכל מקום שאתה מוצא התנגדות בשביל פניות חיצוניות, לא תחסרנה טענות ותשובות לערער על הדבר הטוב מצד עצמו. צורך הסמיכה נרגש אז בלב לחזוק הלאם, אך היהדות הרבנית לא תדע רק את מצות המעשה והדינים המפורשים בהתלמוד או הפוסקים ולא תדון על דברים ש ב ל ב. הצפתים התאמצו להוכיח כי: „המעשה הזה הוא תחלה וראש אל פדיון נפשנו, לקיים: ואשיבה שופטיך וכו", ומפנה הוא דרך להגאולה, אבל בתורת ההלכה לא נמצאו סמוכים לנחיצת הסמיכה. אחת מחובות הסמיכה והסנהדרין היא עבור שנים וקביעות חדשים, אשר למותר הם בזמן הזה אחרי שנתקבלו קביעותיו של הלל האחרון והננו בקיאים בקביעא דירחא. גם לדיני קנסות אין מקום בארצות הגולה. אך הצפתים חתרו וימצאו טעם אחד לנחיצות הסמיכה מצד ההלכה: האנוסים היו מרבים לבא לארץ הקדושה, והיו מבקשים לשוב תשובה שלמה ב„תשובת המשקל" על נשאם מסוה דת אחרת ויהיו תאבים כי יהיו לוקים מלקות ארבעים. ההשקפה הזאת כי אין תשובה בלא סגופים, כי „בטיתת הבשר" האדם עושה נחת רוח ליוצרו, היא

לבזותי כמנהג על הכל. אך תלמידו של הר"י בירב—הר' משה מטראני (המבי"ם) יאמר, כי מתנגדי רבו העוו משפטו, ובאמת היה איש נוח ועניו ורחוק מגאוה ורמות רוח.

1) בקונטרס הסמיכה אגרת ראשונה דף רפ"ה. עכ"ל הרהט"ח. ולא מכללא כי אם בפירוש יאמר מהרלב"ח: „בדבר הזה נסו (בני צפת) מדרך המוסר והיושר, שהיה ראוי להם שלא לעשות מעשה לחתום בהסכמתם עד אשר ידעו מה בפיהו..." וכו'. שפ"ר.

2) ביאור הדברים נמצא בהכרמל החדשי לרשי"פ שנה שניה 487—494, ובמוצ"ש 226—228 שפ"ר.

השקפה קהולית ונשתרשה בלב האנוסים מימי היותם שרויים בין הקהולים והבניסוה אל תורת היהדות, אף כי על פיה, התשובה היא החרטה ועזיבת החטא. ובירב וסיעתו אמרו להוכיח בזה נחיצות הסמיכה על פי הדין[1].

הנקל היה לבן חביב להוכיח בטול ההוכחה הזאת, אך הוא לא אמר די בזה, והפריז על המדה ויביא טעמים שונים בפלפול וסברא להוריד מעלת הסמיכה ולהוכיח שאין בה תועלת לא להרגיע רוח בעלי תשובה ולא לפנות על ידה דרך לגאולת ישראל, אף החליט (בדעתו כי לא בן הדבר) אשר מעתה יקום בירב והנסמכים על ידו לשנות גם קביעות המועדים ולהנהיג קדוש החדש על פי הראיה להריסת התורה והאחדות הלאמית. הצפתים ערכו מחאה בכל תוקף נגד המייחסים להם כוונות כאלה. ההתנגדות העצומה מצד ר' משה די קאשטרו והבריו מרה רוח ר' יעקב בירב, אשר חשב כי כבוד התורה והלאם יהי חביב עליהם מכבוד עצמם, ותמר רוחו עוד יותר בראותו, כי ההתנגדות הואת הסתור כל בנינו. כי האם יקבלו כנסיות ישראל באסיה אירופה ואפריקה את תקנתו בעור אשר חכמי ירושלים מתנגדים לה מראשיתה? נוסף לזה קרו אותו מקרים רעים, כי קמו עליו „שני מלשינים והיה מוברח לצאת לחוץ לארץ", והמשלה התוגרמית לקחה את רכושו לטטיון. וכדי שלא תבטל הסמיכה סמך בירב לארבעה חכמים צעירים וב'ניהם לרבינו יוסף בר אפרים קארו, ששגה באהבת רבי שלמה מולכו ודמיונותיו ועמד ליטין בירב בדבר הסמיכה[2], ולתלמידו החביב רבי משה די טראני (המבי"ט)[3]. הדבר הזה שהותיר בירב לטובה את הרבנים הצעירים ליטים על „רבנן קשישאי" אשר בירושלים המר עוד יותר רוז הירושלמיים. „אגרות הסמיכה" בין שני הרבנים הגדולים שבארץ ישראל שנתפרסמו ברבים מלאים דברי חדודים וגדופים במדה כואת שאין להם התנצלות בזה שנכתבו בהתרגשות הלב. רבי יעקב בירב באגרתו השניה יאמר: „הכותב (בן חביב) יאמר: בתנאי המתמנה שיהיה בקי גדול וקדוש לה'—אם כן הדבר ת"ל מיום הגרוש והשמד בספרד לעולם היתי מורה הוראות בישראל... מעולם לא נשתנה שמי ולא נתחלל שם שמים על ידי באחת מן האותיות...", ובזה ירמוז על בן חביב, אשר שנים אחדות היה נושא מסוה תורה הקהולית על פניו. על זה השיב בן חביב: „הוא מתפאר, כי לא נשתנה שמו ולא עשה האותיות... לא לכבודי חם ושלום אני חם אלא לכבוד כל אותם האנוסים שנמצאו באותה הצרה, שמו עצמם בסכנות גדולות וברחו ולא ראו בטובה עד שזכו לחיות בעלי תשובה, ורבים מהם נפטרו לחיי עולם הבא, ואף אם שנו אחרים את שמי אני לא שניתי, ובוחן לב וכליות ידע כי תמיד אותו

---

1) בקונטרס הסמיכה בשו"ת מהרלב"ח. נחיצות הסמיכה בשביל להחפיס דעת האנוסים הרוצים בתשובה, יוצא מדברי חכמי צפת באמרם: „והיה בקרוב איש לשוב אל ה' ויאמר בלבו למה זה הבל איגע, מה בצע כי אצום ואלך קדורנית (אם לא) אלקח מלקות ארבעים ולא יוסיף ולא יחן ולא יעצור כח לפטור אותי מידי כרת וחטאתי נגדי תמיד? זאת היתה בעטנו לאבן נגף וצור מכשול לבלתי שוב אל ה'" וכו'.— בתשובת הרלב"ח על הסמיכה יעורר שגם אותה התועלת הרחוקה אין בהסמיכה, אחרי שאין חיבי כרת נפטרים על ידי מלקות אלא אם כן התרו בהם עדים בשעת העברה ולפי זה גם בית הדין הסמוכים לא יוכלו לדון את האנוסים במלקות על פי הוראתם לבדה. שפ"ר.

2) עיין בציון ה' בסוף הספר.

3) הסמוכים השלישי והרביעי היו: רבי משה קורדיבירי המקובל הידוע ור' יוסף סגיס. שניהם שונים בקבלה ושונים בתקות משיחיות.

יראתי, ומשנה מפורשת היא: אין אומרים לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים... ולא הייתי עוד בר ענשין, כאשר לא זכיתי לקדש שמו... אודה עלי פשעי שהוציאני מהמהפכה והביאני אל העיר ההוללה שאני שונה בה הלכות בכל יום יותר מארבעים שנים והדמעות שולנו עיני יכבסו עוני...". אז לא ידע בן חביב מעצור לרוחו וירבה לשפוך בוז על רבי יעקב בירב. בימים מועטים אחרי כן נתבטל דבר הסמיכה מאליו במות רבי יעקב בירב (אביב לשנת ה' ש"א)[1]. אחריו החזיק בדבר הסמיכה אך רבי יוסף קארו, כי סמך לאחרים, כאשר נספר להלן.

האיש המופלא הזה (נולד ה"א רמ"ח בספרד ומת בארץ הקדושה ה"א של"ה) היה לעמוד ההוראה בישראל ועשה רושם גדול על היהדות הרבנית. עודנו ילד יצא עם אבותיו מספרד בשנת הגלות רנ"ב, ואהרי טלטולים ותלאות מצא הוא ואבותיו מנוחה כמעט בניקופולים אשר בתוגרמה. אביו היה חכם תלמודי והיה מורו בתלמוד. ר"י קארו הפנה את לבו להמשנה ויחזור עליה עד שהיו ששת סדרי משנה שגורים על פיו. אז העתיק מושבו להעיר אדריאנופול אשר בתוגרמה ושמו הטוב כבר הלך לפניו, כי גדול הוא בתורה כאחד מיחידי הדור. שם תפש ישיבה ושם נגש אל העבודה והוא אז בשנות השלשים: לכתוב באור על ארבעת הטורים של רבי יעקב בן אשר, לבאר המקורים ולתקן ולהעיר על כל דבר הדורש תקון והערה, ספר גדול רב הכמות ויקר האיכות אשר עמל בו עשרים שנה (ה"א רפ"ב—ש"ב). עודנו עובד עבודת ההלכה, שאינה נותנת מקום להתפעלות והתלהבות, והנה נקרה לו איש הפלאות שלמה מולכו, אשר פעל על הר"י קארו פעולה עצומה; הוא הביאהו לחדרי המסתורים שבהקבלה, ומרוחו אצל עליו לחזות חזיונות משיחיים[2], חזיונות הגאולה הקרובה. מהעת ההיא והלאה שם לבו גם לתורת הסוד. בימי שבת ר' שלמה מולכו בארץ ישראל היה עומד עמו במרוץ מכתבים, ויחשוב גם מחשבה, אשר הוציאה אחרי כן לפעלה, לעלות לארה"ק. כרבי שלמה מולכו השתוקק גם רבי יוסף קארו למות על קדוש השם[3], וכמוהו חלם חלומות וחזה חזיונות, והאמין כי ציר שלוח אליו ממרום לגלות לו סתרי תורה, והציר הזה, אשר קראו לו „מגיד", היה לא מלאך כי אם ה„משנה" בבבודה ובעצמה[4], אשר בה שם כל מעיניו והחזיונות האלה אשר נגלו לו בימי ארבעים שנה[5] כתב רבי יוסף קארו על ספר. מקצת החזיונות

---

1) צונץ בספרו „ציר נעשיכטע וכו'" עמוד 231 נסה לברר בצמצום שנת מותו של הר"י בירב, ימן כי סדרי הזמנים אינם מתאימים. רבי משה די טראני (המב"ם) בשו"ת (ח"א סימן ק"ג) יספר: „ושאלה להרב הגדול... יעקב בירב ולא הספיק להשלימה עד שנתבקש בישיבה של מעלה ליל שבת ר"ח אייר שנת א"ש"ה והשלמתיה". אולם כן יום החדש והשבוע אינו מתאים לקביעות השנה ה"א ש"א, על כן החליט צונץ אשר האות ה"א שבהמלת א"ש"ה איננה חמשת אלפים לפ"נ, כי אם אות המספר לפ"ק לאמר שרומז לשנת ש"ץ כמספר א"ש"ה. אך הה"א רומז בכל ספרי הדורות ההם וספרי מהרמ"ט בכלל לחמשת אלפים. לפ"ז מת הר"י בירב בלי ספק בשנת ש"א והשעות היא בזמן החדש וצ"ל אדר במקום אייר ובשנת ש"א חל באמת יום א' דר"ח אדר ראשון ביום השבת והזמן מכוון ומדויק.

2) עיין למעלה עמוד 174. תכניתו של הספר הגדול „בית יוסף", והכונתו, צורתו ובנינו, בארתי בפרק ו' לספרי מוצ"נ בפרק תולדות רבינו יוסף קארו 231—253. 3) עיין כוצ"נ עמוד 248. שפ"ר.

4) מדברי ר' ישעיה הורוויץ (השל"ה) במסכת שבועות. שפ"ר.

5) בשם „מגיד מישרים" (הוצאה ראשונה חלק ראשון לובלין שנת ת"ץ, חלק שני כנ"ל תי"ד

נדפסו אחרי כן על ספר „מגיד מישרים", וקריאתם המסוך עלינו עצבת, בזכרנו את השמות אשר עשתה תורת הסוד גם במוחות גדולי הדור ואנשי המופת. „משנת ו" של הר"י קארו תוכיחהו על כי חפץ חיים הוא יותר מדאי, ותטיל עליו לסגף את גופו ולהמית את בשרו, שלא יאכל וישתה להנאתו, שלא יאכול בשר רק פעם ופעמים בשבוע בימי שבת ויום טוב, שלא ירבה גם לשתות מים (!). אם עשה הר"י קארו לפעמים דבר אחר שלא כשורה: אם היה ישן יותר מהרגלו, אם אחר לקום משנתו בבקר לזמן התפלה, או כי התרשל מעט בלמוד המשנה, בא עליו „מגידו" בתוכחה וייסרהו בלשון רכה לאמר: „ה' עמך... שמע בקולי לאשר אני מצוה אותך, כי אני המשנה המדברת בפיך, אני האם המייסרת את בנה, כי תרבק ומשנתי לא תפרוש מחשבתך אפילו רגע אחד. נפלאות הן נבואות „המגיד" שנתקיימו בו לאחר עשרים שנה ויותר. אחרי שמתו עליו שני בניו ובן אחד נשתתק והיה לאלם, נבאה לו „משנתו", כי אשתו תלד לו בן שיהיה צדיק תמים ואחרי כן תמות וישא עוד שתי נשים זו אחר זו, והאחרונה תכנים לו רכוש גדול [4]). ובאמת נשא שתי נשים זו אחר זו והאחרונה מבנות האשכנזים הכניסה לו סך נכון. בהחזיונות והנבואות האלה אין כל צל רמאות, והם התגלות דמיון נלהב של בן ארצות הקדם, במדה כואת שלא יוכלו לחוש אותם קרי הרוח אשר בארצות הצפון.

בעודו בחוצה לארץ נחקק בלב ר"י קארו, כי קרוא הוא מאת ההשגחה העליונה לעשות גדולות, ללכת לארה"ק בזמן עקבתא דמשיחא על פי חזיוני מולכו ולמות שם על קדושת השם, על כן עזב את אנדרינופול לבא לארץ הקדושה. על דרכו סר לשאלוניקו העיר המלאה אז מקובלים וישב שם ישיבת עראי בקרבת המקובל המופלג בפרישות וחסידות רבי יוסף ב"ר שלמה טאיטאצק [2]), ומשם בא לצפת בחברת המקובל רבי שלמה אלקבץ המפורסם בשירו „לכה דודי" אשר נתקבל בתפוצות ישראל לשורר בעת קבלת שבת. בצפת ראה רבי יוסף קארו, כי במקצת באה לו נבואתו, כי קבל סמיכה מאת רבי יעקב בירב והוכשר להיות נשיא הסנהדרין לעתיד לבא. אחרי מות רבי יעקב בירב, נתחזקו בלבו ציורי הפעולה הגדולה והתעודה הרומטה אשר נצפנו לו, ו„מגידו" הגיד לו את חזות לבו לאמר [3]): „ארומטך להיות

ואחרי כן כמה פעמים. שפ"ר). על דבר המ"ט וההוכחה כי הוא מתייחס באמת להר"י קארו עיין ציון ה' בסוף הספר. הרבה פעמים מתחילים פרקי הספר בהדברים: „אני אני המשנה המדברת בפיך... אני האם המייסרת את בנה וכו'".

1) מגיד מישרים בהקדמה דף א' ע"ב, דף ז' ע"א, מדף י"ג ע"ב ולהלן ועוד כמה פעמים. נבואת „משנתו" כי רכוש רב יבא לו מחוצה לארץ נתקיימה ע"י האשה שלקח והכניסה לו נדוניא גדולה, אחד מחותניו היה אשכנזי (אבקת רוכל סימן כ"ט) ושמו רבי זכריה סקסיל.

2) בקורא הדורות לקונפורטי דף ל"ה ע"א היה הרי"ק בשנת רצ"ג עוד בשאלוניקו (עיין מ"ט דף נ' (באמת דף ע) ושם נאמר: „ואם קודם לכן תרצה ללכת לשאלוניקו לתקן ספרך עשה... אלא שלא תתיישב שם".

3) עיקרי הדברים ע"ד היותו לשר ונגיד על גלות ישראל בערביסתאן הסביבה וכו' הם במ"ט דף ל"ח (ועל פי הפרשיות שבתורה כל הדברים שבפנים הם בהסדרות: בראשית, תולדות, ברכה, וארא, תבוא) והחזיון הזה היה בניסן ש"ג ולפי האטור למעלה (צד 220 הערה 1) היה זאת שנתים אחרי טוב הר"י בירב.

שר ונגיד על כל גלות ישראל שבמלכות ערביסתאן (תוגרמה); ויען כי מסרת נפשך על חזרת הסמיכה הזכה להיות מוסמך מכל חכמי ארץ ישראל וחכמי חוצה לארץ ועל ידך תחזור הסמיכה ליושנה, אזכך לגמור חבורך דהא כל עמין חכמים ונבונים ישאבון מחבורא דילך דאקרייא בית יוסף ואחרי כן תיתוקד על קדושת שמי ותזכה לתחיית המתים". אלה הם החזיונות שהראה לו „מגידו" מהרהורי לבו, ואל הגדולה והתפארת הזאת קוה להגיע, כאשר יגמור את פירושו הגדול על ארבעה הטורים ויפרסם אותו ברפוס, ועל יסוד הספר הזה, יוציא ספר דינים או פסקי הלכות לכל ישראל. אז יכריזו עליו: הבו יקר לדיוקנא קדישא דמלכא, דאיהו תנא דארץ ישראל... פסקא דילן, סברא דילן וכו'".

וחזון לבו נתקיים במקצתו. כי חבר ספר דינים ופסקים, שהיה ל„שלחן ערוך" לפני ישראל, ספר דינים בהרחקת הספקות וסבכי המשא ומתן והשקלא וטריא, ספר דינים ללמוד ולעשות לאחד ולאגד את כל תפוצות האומה. אך שנים רבות עברו טרם התפרסם וטרם התפשט החבור. מכל חזיונות לבו נתקיימה רק התקותו בדבר ספרו הגדול והסמיכה שזכה לה מאת רבי יעקב בירב. אך בארץ ישראל לא היה רבי יוסף קארו היחיד במעלות ההורה, כי לחכם בערכו חשבו בני הדור גם את חברו ותלמידו של בירב, הוא רבי משה די טראני (המבי"ט).

בעוד שיהודי המזרח באו למנוחה ובבחינה ידוע גם לחירות ומרגוע מדיני, עדי מצאו לבם גם לבנות להם מגדלים פורחים באויר ולשגות בדמיונות, התחדשו הצרות על ישראל במערב, ושבו עלילות השקר שאויביהם מעלילים עליהם, כי מזיקים הם להכלל, שוחטים ילדים ושותים דמם, ומחרפים קדשי הדת השלטת. במערכות הכהונה הקתולית שבה ותגבר הקנאה הדתית בנגוד לרוח המינות של לוהיר וקאלווין. התנועה הריפורמית של לוהיר וקאלווין צררה בכנפיה רבים מחושבי מחשבות והוגי דעות באירופה, ומאנגליא עד פולין רבו אז אלה, אשר אחרי קריאתם את ספרי כתבי הקדש וספרי ברית החדשה החלו להבדיל בין הדעות שהן יסוד ושרש הדת הנוצרית ובין דעות ומסרת שעלו בה בזמנים מאוחרים — ותרבינה הכתות. השיטות והמפלגות לאין מספר. מהם היו כאלה שכפרו גם בעיקר אמונת השלוש, והנוצרים קראו להם בשם מתיהדים. שם המינים האלה היה לחנא גם לראשי הריפורמציה — לוהיר וקאלווין. אחד מהם איש ספרדי ושמו מיכאל סירווית (Michael Servet) ואולי גם אנוס מזרע היהודים, חבר ספר מינות, וקאלווין חרץ משפטו להשרף באש בעיר נענף. באנגליא אשר בה החליף המלך העריץ היינריך השמיני את התורה הקתולית בהתורה האנגליקנית, צמחו כתות דתיות ומדיניות, אשר בכל מעשיהם לקחו להם למופת את הנביאים והאבות שבכתבי הקדש, ומהם היו שובתי שבת כהיהודים [1]), ויעשו זאת בהצנע בבתיהם. בין הכתות החדשות האלה נראתה באמת נטיה והתקרבות להיהודים. כל אלה גרמו כי התגברה השנאה לישראל גם במערכות הפרוטיסטנטים, אשר יראו מאד מתגברת המינות והבקרת העוברת הגבול שנבלו לה לוהיר, קאלווין צווינגלי ומילנכטון. גם שפטו, שרק אז יסירו מעליהם את החשד שחשדו אותם הקתולים, כי שואפים הם לתת להיהדות מהלכים בעמי אירופה, אם ישימו את השנאה

---

1) המקורים בספרו של Schudt: יודישע מערקווירדינקייטען I עמוד 538.

ליהודים על נס. כה שבה השנאה לישראל להיות השלטת במערכות שתי המחנות: הקתולית והפרוטיסטנטית. ומימי לותיר וקאלווין החלה מנלת תענית חדשה לישראל, שלשלת חדשה של גזל משפט, רדיפות, גרושים וטלטולים. אך, בכל זאת, העתים כבר נשתנו ותחת ההרגות והשחיטות בהמון באו הגרושים, הבדלה לרעה בכל פנות החיים.

אותות החמלה שנראו בלותיר על עם ישראל, הצפוי לכל פנעי הזמנים בימי אלפים שנה, לא התמידו אצלו; עד מהרה נהפך מאוהב לאויב, ושנאתו היתה עזה כמות. בדרשותיו בבית התפלה, בספריו ומשאיו במקהלות עם הרבה לחרף את היהודים ויתנם לטוכים בסנורים, למשחתי הטרות ונאלחים ונמאסים במשפחת האדם. רוח לותיר היתה מרה על היהודים גם מפני זה: כי אחר אשר דבר להם דברי רצון וחמלה לא קבלו עליהם את על תורתו — ותגדל השנאה אשר שנאם מהאהבה אשר הראה להם בראשית ימי פעולתו. לותיר הטה אזן קשבת להיהודים הטוטרים שנמצאו בקרבתו, אשר משנאתם את בני עמם ובני בריתם מלפנים הרבו להעליל עליהם עלילות ברשע[1]). מהמוטרים הדילטורים האלה היה רודף בני עמו מלפנים ושולח בהם לשון אפעה בעלילות נוראות האיש אנטון מרגאריטהא[2]), בנו של הרב הגדול בתורה רבי יעקב מרגליות מריגינסבורג. והמלשין הזה, אחרי שהביא את דבתו רעה על בני עמו מלפנים לפני הקיסר קארלוס החמישי והקיסר נער בו בנזיפה, נלוה אל ראשי הפרוטיסטנטים ויעמוד על ידם. המומר הזה הדפים ספר „דער גאנצע יודישע גלויבע", שבו ישליך שקוצים על ישראל, ויעולל עלילות ברשע, כי הם מחרפים את התורה הנוצרית ומיסדה, ומסירים לב נוצרים תמימים מדתם ומכניסים אותם בברית היהדות, כי הם מלוים ברבית וחובקים חיק הבטלה. ובכל דברי־הנאצה של הטומר הזה האמין לותיר. גם מרטין בוטצער (Martin Bützer), אחד מאבות הריפורמציה בשטראסבורג, שהיה מטבעו איש חסד, גם הוא נהפך לבו לשנוא את ישראל. במגלות עפות שהתרבו מאד בראשית ימי הריפורמציה, הסיתו הכהנים הדרשנים של התורה החדשה את האספסוף בעם היהודים. גם נסיכי אשכנז שקבלו את התורה החדשה ודברי לותיר היו להם כדבר האורים, גם הם בשמעם דברי הקטנוריא היוצאים מפי הכהן המורה שלהם רדפו את היהודים, והמושלים ההם היו: יוהאנן פֿריעדריך קורפֿירסט בזכסוניה, פֿיליפפ מהעסען ויויכין (יואכים) השני בבראנדענבורג (פרוסיה). יהודים אחדים הסובבים בארץ עשו מעשים רעים, ויצא הקצף מן הקורפֿירסט בזכסוניה לגרש את כל היהודים מארצו ולבלי תת אותם לשוב עד עולם. בצרתם שמו פניהם אל השתדלן הרב ריב עמו בימי חמשים

---

[1]) השתדלן החרוץ רבי יוסילמאן באגרתו אל יועצי העיר שטראסבורג ושריה, בבקשו אותם כי לא ישעו לנאצות מרטין לותיר ועלילותיו, יאמר בפירוש, כי יהודים מומרים הסיתו את הכהן הזה להכית את היהודים בשוט לשונו וכה יאמר (בל' צרפת) depuis il (Luther) s'est de nouvueau laissé exciter par des Juifs Mamelucks. עוד יאמר: Martin Luther s'est laissé exciter par quelques Juifs baptisés, lesquels nous ont calomnié d' infames mensonges (Revue des Etudes J. etc. XIII 8', 84)

[2]) עיין ציון ד' בסוף הספר.

שנה, אל רבי יוסף יוסילמאן מרויזהיים, והוא, כדרכו, נמצא להם עד מהרה להיות עזרה בצרות, והשיג מכתב מליצה מהמאגיסטראט אשר בשטראסבורג אל נסיך זכסוניה, שהיה האדיר בין הנסיכים הפרוטיסטנטים בעלי הברית אשר בשמאלקאלדען נגד הקיסר קארלום החמישי. גם הדרשן וואלפגאנג קפיטו (Capito) נתן על ידו מכתב ללותר מלא דברי חן ורצון[1]. אך לותר לא אבה גם לראות פני היהודי, ויכתוב לו מכתב, כי אהבתו ליהודים נהפכה לשנאה עזה, אחרי ראותו, כי העם הזה מוכה בסנורים ואינו חפץ לקבל תורתו ולזכות בחיי העולם הבא[2].

אך יוסילמאן לא חדל להשתדל בעד אחיו הנרדפים בארצות הפרוטיסטנטים, ויבוא לאספה המושלים הפרוטיסטנטים בעיר פראנקפורט להסיר מעל היהודים את האשמות אשר שמו עליהם לותר ובוטצער, ויצליח להוכיח צדקת עמו לעיני הנשיאים, עדי התעשת יויכין השני נסיך בראנדענבורג לחדול משנאתו את היהודים. הנסיך הזה נוכח על ידי יוסילמאן, כי אחד הכהנים הוליך שולל את אבי משפחתו יויכין הראשון ושלא בצדק ומשפט נתן צו לשרוף חיים שלשים יהודים ברחובות קרית ברלין על לא חמס בכפיהם. הנסיך הזה (יויכין השני) משך חסד להיהודים, וגם אחד היהודים ליפפולד (Lippold) שמו היה רופא נפשו, ויהי לו גם סוכן האוצר (Hofagent) יהודי ושמו מיכל אשר התנהג בעשר ושררות ורוכב על סוס אביר היה בא למועצת הממלכה (Reichstag)[3]. אך הקורפירסט הזכסוני הקשה ערפו בשנאתו את היהודים ועמו גם הדוכס פיליפפ מהעססען. שניהם גרשו את היהודים ממדינות ממשלתם ויענום ויציקו להם עד מאד.

---

[1] Revue בהנ"ל, ולהעיר יש כי גם חברו של לותר, בוצער בקש את הראשון לדבר טוב על היהודים.

[2] בהנ"ל ועיין בספר הזכרונות של רבי יוסילמאן מרויזהיים ובההערה הסמוכה.

[3] בספר הזכרונות הנ"ל ועיין למעלה עמוד 84. מפני יקרת מציאותו של המקור העברי בענין זה הנני מביא את דברי רבי יוסף יוסילמאן בספר הזכרונות שלו לאמר: „בשנת רצ"ז בא הדוכס היירצוק (הערצאג) האנש מזאכסין להפקיר בנו ולא לתת לאומה הישראלית מדרך כף רגל בכל ארצו לפבת הכוטר המכונה מארטין לאטהאר בגיהנם נשמתו צרורה, שכתב ספרים הרבה... מי שנתן יד ליהודים אבדה תקותו (לחיי עוה"ב) לגרות בין השרים והאומות עד שכפעם אין תקומה היתה לשנאי ישראל. ועל הסכמת רבותינו השנתי כתבים מעולים משאר חכמי האומות והמקום שטרוספורק (שטראסבורג), ועליתי לבקש פני הדוכס במדינת מיישן ודורינגן (Thüringen) ולא יכלתי להשיב הכתבים עד בואו לעיר ווראנקוארט עם שאר דוכסים, בפרט הדוכס בראנבורק (Brandenburg—היא פרוסיה בזמן הזה) כיון גם כן לגרוש היהודים ועל ידי גלגול וסיבת הוכוחים, שעמדתי בפני רבים החכמים באומות, להוכיחם שלא כדברי הלוטר ובוצור (Martin Butzer) וסייעתו מתוך דברי תורתנו הקדושה וכו'... שנגלה ונודע לרבים ולאותו מארקרוב יוכבו (צ"ל מארקגראף יואכים Joachim II), שבל אותם אנשים השרופים וקדושים שנשרפו בחיי אביו (Joachim I) בשנת ר"ע לפ"ק ל"ח נפשות מישראל, בשקר ועלילת דבה רעה נשרפו, כי כבר חזר הגנב (הנוצרי שחלל קדשי אטונתו על פי עצת ההגמון מבראנדענבורג בכדי לפפול העון על היהודים) מהודאת שקרו, ואיש רע צר ואויב, הוא ההגמון, צוה להגלח שלא להגיד וידוי של גנב לדוכס. לכך חזרו הדוכסים מדעתם לתת להם מדרך כף רגל בארצם ועד היום הדוכס יוכים (Joachim II) קם באמונתו אבל זאכסין חזר מהבט והרע לנו מאד להפקיר בנו, לכך הפיל אותו (כוונתו על מפלת הפרוטיסטנטים לפני חיל הקיסר קארלום החמישי בשנת 1547 ע"י מילבערג ששם נגף הקורפירסט זאכסען במלחמה) לקבל שברו משלם...". בדבר ל"ח נפשות שנשרפו בשנת ר"ע בברלין יש להעיר, כי על המקום הזה מתנוססת עתה מצבת־זכרון למארטין לותר. שפ"ר.

ממלכת ניאפולי היתה או למדינה ממדינות ספרד וקנאי הקתולים חרבו להשתדל, כי יקבעו גם שמה בית דין האינקוויזיציה נגד האנוסים. ויהי בשוב קארלוס החמישי ממלחמתו באפריקה ויבא לניאפולי, ויחזקו עליו דברי הקנאים האלה, כי יגרש את היהודים המעטים אשר נתישבו שם אחרי הגרוש הכללי, בנתינה טעם לדבר, כי בניאפולי יושבים גם מאראנים „קתולים חדשים" וקרבת היהודים תביא אותם להחזיק בסתר בתורת היהדות[1]. הקיסר קארלוס החמישי היה נכון למלא חפצם; אך הגבירה דונה אברבאנלה, אשת ר' שמואל בן יצחק אברבאנאל, אשה גדולה ונכבדה גם במערכות גדולי העם בספרד (עיין למעלה עמוד 39) התחננה אל המלך להעביר את הרעה מן היהודים, ועל ידה עורה רעותה הנסיכה בת הנציב בניאפולי, עדי התעשת הקיסר לעשות רצון הגבירות; ואפשר הדבר, כי עשרו של רבי שמואל אברבנאל הועיל גם כן להטות לב הקיסר. אך עברו שנים אחדות והקיסר שלח פקודתו (1533) לגרש את כל היהודים ממדינת ניאפולי. אז עמדה להם עוד הפעם זכותם של ר' שמואל אברבנאל ואשתו הגבירה, ואולי זכות הסכומים שבזבזו להקיסר, לדחות גזרת הגרוש על עשר שנים, וגם הותנה אשר: לא יאנסו את היהודים ללכת לבתי תפלות הקתולים לשמוע דרשות הכהנים המחרפים עם ישראל ותורתו, לא ישאו את המטלית הצהובה לאות הדראון ולא יאנסו אותם לחלל שבתות ויומים טובים. אך את האמנה הזאת שכרת נציב המדינה דון פידרו די טולידה אוהב ישראל בשם הקיסר עם רבי שמואל אברבנאל ויתר היהודים החשובים בניאפולי (בשנת 36—1535) הפר הקיסר אחרי חמש שנים, ויוציא כתב הדת לגרש את היהודים מארץ מלכותו זאת. לשוא שלחו יהודי ניאפולי מקרבם אל קארלוס החמישי את רבי שלמה רום[2], כי הקיסר נער בו לבל יוסיף לדבר בדבר הזה ולא יחייב ראשו למלך. ענש קשה הושם על כל איש יהודי אשר יראה בנאפולי (41—1540). רבים מהם יצאו לתוגרמה ואחדים התישבו באנקונה במדינת ממשלת האפיפיור או הלכו לפֵּיראֶרה לחסות בצל הדוכס אירקולי השני שהיה לבו טוב לישראל. אלה שיצאו בספינות סבלו תלאות רבות, כי חפשו הצרפתים את הספינות והביאום לחוף מרשילאה (Marseille), והאנוסים שנמצאו בעיר הזאת השתדלו הרבה לטובת אחיהם הנודדים, וגם מלך צרפת היינריך השני חמל

---

1) המקור העיקרי לגרוש היהודים מניאפולי הם: ר' שמואל אושקי (Consolação III № 32), רבי יוסף הכהן בעמק הבכא עמוד 102, שלשלת הקבלה בסוף הספר ומקורי הנוצרים צוריטה Annales de Aragon T. III Cappacio hist. Neapal XVII 87. על דבר הזמן רוב המקורים קובעים זמן הגרוש בשנת ש"א ורק ר"ש אושקי מציין שנת ש"ב. גם ר' יוסף יוסילמאן השתדלן יציין שנת ש"א. כתבי־התעודה ע"ד האמנה שנברתה בין היהודים ואריב מלך ספרד בניאפולי בשנת רצ"ה ראה במאמרו של ר"ד קויפמאַן בכתה"ע Revue etc. XX p. 39 f.

2) המעשים האלה מסופרים בספר הזכרון של יוסילמאן לאמר: בשנת ש"א לפ"ק, בבאי על הרייכשטאג (רייכסטאג) מרעגין־שפורק על צרכי הרבים להשיג איזה כתבי קיומים מאדוני הקיסר יר"ה, היתה מדת הדין מתוהה נגד אנשי נאפילא ואף שהיה שם איש רומי המכונה שלמה רום בהשתדלות רב, מכל מקום לא אבה הקיסר לקבל דבריו ויצא גזרתו לגרשם... ואמר לאיש שלמה: „אל תוסיף לדבר עוד בקנס חיוב ראשך למלכות..." . שפ"ד.

עליהם, ובאשר לא יכול לתת להם לשבת בצרפת שלח אותם באניותיו לתוגרמה. גם רבי שמואל אברבנאל יצא מניאפולי, אף כי אותו הוציא הקיסר טן הכלל ויהן לו ולבני ביתו לשבת בניאפולי. הוא התישב בפּיראררה, ששם כבר התישבו בני משפחתו ושם חי עוד עשר שנים. ואשתו בינבינידה אברבנאלה האריכה עוד ימים אחרי מות אישה ר' שמואל אברבנאל ותמת בשנת ה"א שי"ב.

שנה אחת אחרי גרוש ניאפולי היתה עת צרה ליהודי בוהמיה. ביטים ההם קרו שרפות רבות בערי בוהמיה וביחוד בפראג עיר הבירה, והיהודים והרועים נאשמו, כי המה מבעירי הבערות וכי הם שכרו אנשי בליעל להציח אש בערים, ועל אנשים רועים חל החשד, ויהי כאשר נתפשו הנחשדים ונעגו ביסורים קשים הודו על פשעים שלא פשעו ויומתו בידי המשפט. עוד נאשטו היהודים, כי גלו למטלכת תוגרטה את מסתרי ההכנות למלחמה שנעשו או באשכנז. או החליטו קריאי מפלגות העם (שטאנדע) בבוהמיה לגרש את היהודים מארצם, והמלך פּירדינאנד, אחיו של הקיסר קארולוס החמישי, נתן הסכמתו להחלטה הזאת. ובכן יצאו בגולה כל יהודי ביהם (בחדש אדר ה"א ש"ב) ורק לעשרת בתי אבות נתנה הרשות להשאר בעיר פראג. רבים יצאו לפולין ורבים להוגרמה, שתי המטלכות ששם לא נרדפו היהודים בימים ההם. אך עוד בשנה ההיא נתברר הדבר, כי המומתים ביד המשפט היו חפים מפשע. אחדים מאצילי הארץ השתדלו, כי יקראו להיהודים לשוב לשבת בבוהמיה, כי היו דרושים לטובת המרינה. גם השתדלן רבי יוסילמאן שהיה חשוב בעיני פּירדינאנד מלך בוהמיה נקרא מאת הגולים להתיצב לפני המלך ולהתחנן בעדם, והוא עשה את שלו לבקש רחמים על אחיו, אף כי לפני שנים אחדות, כאשר נקרא להיות לשופט במחלוקת גדולה שפרצה בין בני הקהלה, והכריע הדין ביחד עם הרב לטובת המפלגה האחת, נתכה עליו חמת בני המפלגה השניה וירדפו אותו בחמת רשע[1]). ושתדלנותו של ר' יוסילמן פעלה כי להיהודים הגולים שהתעכבו עוד בגבולות בוהמיה נתנה הרשות לשוב להארץ. בעד החסד הזה הוטל עליהם לשלם מדי שנה בשנה מס החסות שלש מאות שאק גדולים ולשאת מטלית צהובה כעין הכרכום על בגדיהם להבדיל אותם מבני עם הארץ[2]).

ביטים ההם קמו שני צוררים על ישראל, האחד במערכות הקתולים והשני במערכות הפרוטיסטנטים ושניהם הרבו לקטרג על ישראל בדבות רעות ולשון אפעה, עד כי לפלא הוא איך לא קמו אז בני עם הארץ להכחיד מקרבם את כל היהודים עד תומם. סבת הקטגוריה האחת היה המעשה הזה: בארץ באבאריה

---

1) דברי הרדיפה הזאת שנרדפו היהודים בפראג, ורדיפת היהודים בהקהלה את השתדלן רבי יוסף יוסילמאן והכריבות בהקהל נמצאים בספר הזכרון להג'ל סימן 20, ועיין בההערה הסמוכה.

2) המקורים: הערמאנן, נעשיכטע דער איזראעליטען אין בֶּהמען עמוד 41 על פי כתבי־תעודה, רבי יוסף הכהן בעמק הבכא. בשניהם נרשם הזמן 1542=ש"ב. גאנז בצ"ד רושם שנת ש"א; ואושקי עפ"י טעות שנת ש"ו. גם יוסילמאן בספר הזכרון סימן כ"ה רושם שנת ש"ב, ומדבריו יוצא כי היו בפראג לא לבד גרושים כי אם גם הריגות, וכה יאמר: „בשנת ש"ב לפ"ק מדת הדין היתה פתיחה נגד כל בני המדינה פייהים (בֶּהמען, ביהם) וק"ק פראג מנחשים השרפים בטדת הדין הקשה בארבעה שפטים: שבי, הריגה, שריפה, צליבה וגרוש מר ונמהר על כולן ועפ"י הפצרת רבים באתי ונגשתי כאח לצרה עם שאר אנשי מעשה... להלות פני המלך יר"ה בצום ועינוי נפש וכו' עד לסוף זכיתי שראיתי שחזרו הבנים לגבולם".

בהרוכסיות נייטורג נעלם ביטי פסחם ילד נוצרי בן ארבע שנים ויפול החשד על היהודים כנהוג. אחרי הפסח חטט כלב את גויה הנער המת מן העפר, ושונאי ישראל אמרו, כי נמצאו בבשרו אותות הענויים שנעשו לו בחייו. ההגמון בעיר אייכשטאטט (Eichstätt) הקרובה תפש יהודים אחדים ויעמידם למשפט, אף היו דבריו אל הרוכסים מסביב, כי ישומו גם הם בכלא את היהודים היושבים במדינותיהם. אך בחקור הדין לא נמצא עון היהודים. אז השתדל רבי יוסילמאן לפני הדוכס אוטטו היינריך מנייבורג־וולצבאך והצילים מפאפענהיים לעמוד לימין היהודים נגד ההגמון מאייכשטאטט. וההגמון הזה הרעיש עולמות לגרש את היהודים מן הארץ. סופר אוילי חורז חרוזים כתב אז שירים סרי טעם להשליך שקוצים על הדוכס אוטטו היינריך, אשר ההאמין להוכיח שקרות עלילת הדם. כנראה על פי חפץ הדוכס נמצא סופר נוצרי שכתב ספר בשם „יודענביכליין"[1]) להוכיח שקרות עלילת הדם. הנוצרי הזה יקרא לבני אמונתו לשום קץ להעלילה הנתעבה הזאת נגד היהודים ואמונתם, וכי באשר נמצאו מושלים שואפים לבצע מעשקות או אצילים ואזרחים אשר היו ללוים ואינם משלטים חובותיהם ליהודים שם בדו את העלילות והשקרים למען להפטר מנושיהם פעם אחת; גם הכהונה תומכת בידי מפיצי השמועות למען תמצא תואנה להוסיף קדושים ובקורי קבריהם. עלילת הדם לא נודעה עד לשנות אלף אחרי צמיחת הברית החדשה, אך בשנות מאות האחרונות בדו הכהנים עלילות ברשע מלבם לחזק כח הכהונה בבקור הקברים הקדושים. מימות עולם היו הכהנים יראים את היהודים, מדעתם, כי הם יודעים יותר את כתבי הקודש ומבינים בהם ובתנואותיהם. היה זמן אשר הכהונה חפצה לגזול מהיהודים את כל ספרי כתבי הקדש אשר להם, ולעשות נקמות ביהודים בודים הם מלבם מעשים של אבדה ילדים ושפיכות דמים. המחבר יוסיף להוכיח, כי במאות השנים הראשונות לצמיחת הבריה החדשה נחשדו הנוצרים על ידי עובדי אלילים, כי המה רוצחים ילדים ושותים את דמם. הוראת היהודים שהודו על ידי היסורים שסבלו ממעניהם בכלי חובלים לא תחשב לקיום דבר האשמה הזאת[2]).

ראה זאת ההגמון מאייכשטאטט עם בני סיעתו קנאים הוללים שכמותו ויתעברו, כי המליץ על היהודים שם תהלה ותפארת על היהדות. אז צוה ההגמון להדאקטאר עקק, המלומד האוילי הנודע בקנאתו ואולתו מימי הריפורמציה, לחבר ספר נאצה על היהודים, ולהוכיח אשמתם לעיני כל הקהל. המלומד הזה כבר הקדיח תבשילו ברבים בקנאתו וריבות שפתיו בעת הריפורמציה, וחרפתו נגלתה בתור זולל

---

[1]) המחברת הזאת נאבדה ונודעה רק בהדברים שהובאו ממנה בספר הנאצה של Eck בתשובה נגד הסנגוריא. ספר הנאצה הנ"ל נגמר בספטמבר 1541 ונדפס באינגילשטאדט. ועיין עוד בספרו של אַרעמין: „געשיכטע דער יודען אין באייערן" מעמוד 44 ולהלן. Eck. Judenbüchlein № 4

[2]) יביא דברי הסנגור, כי עלילת הדם יצאה מזה שבלשון התלמוד יש להמלה „דמים" הוראה על מחיר וכסף, כאשר גם ברומית נמצא ההוראה המשותפת הזאת בהמלה Sanguis, והיהודים דברו או כתבי במכתבים: „דמים" וידמו הנוצרים כי מדברים הם על דמי אדם. גם המעשה הזה נרשם בספר הזכרון לר' יוסילמאן מרויזהיים סיכן כ"ד ויעיר שם: „והוצרכתי לפעול בפעולות רבות עם הדוכס מיוובורק (משובש מן Neuburg) גם עם השרים פאפונהיים עד שבעזה"י יצאו לחירות".

וסובא ושותה שכור עדי מאסו בו הקתולים והפרוטיסטנטים, והוא נמצא עתה לחפץ ההמון לחבר את ספר הנאצה על ישראל. הוא היה בקי ומלומד בדבר, לעשות שערוריות, להפיח קריה ולהסית את ההמון. ויכתוב האיש עקק מגלת נאצה בשם „רעת היהודים ותרמיתם בכל מלכיות אשכנז ומדינותיה" (בשנת 1541), ויחדש כל עלילות המומר פאול מבורגש די סנטה מריה ושקרותיו של פפעפערקארן. וחוצפתו של המלומד הזה גדלה כל כך עד שאמר להוכיח עלילת הדם מן התורה וכתבי הקדש, וכי מאז ומעולם היו היהודים רוצחי ילדים ומשתמשים בדמם לכמה סגולות ורפואות; ובכן, יקרא מנהמה לבו: חטא הוא לנו הנוצרים, כי נותנים אנחנו להיהודים להתהלך באשר יחפצו וגם הננו מגינים עליהם[1]. גם החובה להנוצרים למלאות כל הגדרים והסייגים שנמצאו בספרי החקים של הכנסיה נגד היהודים, ולהשגיח בהשגחה מעולה, אשר היהודים ילכו לשטוע דרשות הכהנים בבתי הכניסה, ויכריחו אותם לבלי עשות מסחר בעניני כספים.

נפלא הדבר, כי לותיר המתקומם להתורה הקתולית, בא לכלל דעה אחת עם הקתולי הארוק הדאקטאר עקק בנוגע להיהודים, ושני השונאים השלימו זה עם זה בשנאתם את ישראל. ביתי וקנותו של לותיר התמרמרה רוחו מאד, ולרגלי עקשותו וקפדנותו צמחו מחלוקת ותגרה במחנה בעלי הריפורמציה. לותיר היה יותר בעל הרגשה מבעל שכל; טבעו הגם משל על רוח האמונה והענוה אשר התנוססה בו; בהמפעל הגדול אשר פעל ועשה ראה כמה סתירות והפכים, וכאשר היתה דעתו קצרה ממצוא צד השוה בין ההפכים חפץ לבטל את הסתירות האלה בכח האגרוף. לותיר המבשר לעם חפש הדעות מספרי ברית החדשה, נתן תקף בכל זאת לעבדות האכרים ושעבודם אל האצילים באשכנז. בהתקומם האכרים נגד ה„יונקרים", אשר עבדו בהם בפרך וכבהמה היו להם, היו דבריו אל דוכסי האשכנזים והאצילים: „דקרו, הרגו, חנקו אותם בלי חמלה!". כן היה כלו מלא הפכים בהתיחסותו אל כתבי הקדש: פעם אמר: תורת ישראל כלה מאלף ועד תיו ועשרת הדברות בכללה בטלה ונעקרה כלה מן העולם, ופעם הורה הוראה להלאנדגראף מהעססען, כי טוטר לו לישא שתי נשים שלא כתורת הברית החדשה, ע"פ הברית הישנה שהיא עודנה בתקפה, ורק יעשה זאת בצנעא. ללותיר לא היה אפשר כלל להבין את תורת היהדות שהיא תורת חקים ומעשים לצרף את הבריות, בעוד אשר לפי דעתו כל אשר האנושי הנצחי הוא רק באמונה ולא במעשים, וגם התקצף מאד, כאשר העירו חבריו (קארלשטאדט מונצער) על דבריו, כי מצות התורה מדברים על יושר המדות והצדק בדברים שבין אדם לאדם, והזכירוהו מצות השמיטה והיובל, צאת העבדים לחפשי וכו'. ויהי כאשר קבל ספר וויכוח ע"ד האמונה הנוצריה, ותתלקח כאש חמתו לאמר: היהודים מתנשאים להרים ראש כנגד הברית החדשה, ובקצפו התעורר ויכתוב מגלת איבה מלאה משטמה וחמת פתנים: „על דבר היהודים ושקרותם" Von den Juden und ihren Lügen (1543), (נתפרסם לראשונה בדפוס בוויטענבערג להסית את כל העמים ביהודים לעשות אתם כלה, כמגלות הנאצה שכתבו פפעפערקארן ועקק. המעשים שבאו בספר הנאצה הזה אינם לקוחים מן החיים כי אם מפי

[1] Eck. ibid. Bl. C. 1; E. 2; Bl. C. 2 b.

השמועה ששמע מפי המלשין אנטון מארנאריטהא או שראה בספרו ספר־פלסתר שכתב.

במבוא המחברת יאמר לותיר: הוא אמנם גמר בדעתו לבלי כתוב מאומה על דבר היהודים או נגדם; אך הנה נודע לו עתה, כי „הנבלים השפלים" העיזו פניהם למשוך ברשתם את הנוצרים להכניסם בברית היהדות, ועל כן החרש עוד לא יוכל, והוא דורש מבני אמונתו, כי לא יתעו ללכת אחרי היהודים. תורת היהודים פלסתר ודתם היא כוזבה, והאות על זה הוא: כי זה אלפי שנה הם רצוצי משפט, נבדלים לרעה מכל בני האדם, נרמסים נהרגים ונטבחים, וכל זה בחטאת מרי שחטאו כארבעים שנה לפני חרבן בית שני. הוא יאמר, כי היהודים אינם כלל העם הנבחר ובשקר יקראו בשם ישראל. כלם הם כזבנים צמאים לדם אדם, צפעונים ונחשים, ילדי השטן ושדי שחת. למה זה היהודים האומללים נושאים קינה על גלותם? מי הוא השטן אשר הביא אותם הנה לארצנו? אנחנו לא הבאנו אותם מירושלים, ילכו להם וישובו לארצם ואנחנו עוד נתן להם מתנות כאשר נפטר מהם. כהצורר עקק, כן ישמח גם לותיר בלבו, בספרו כי היהודים גרשו מצרפת, ולפני שנים מועטות גרש אותם הקיסר האהוב קארל מאספמיא (פה נתבלבלה דעת לותיר בההיסטוריה) ובשנה הזאת הגלו אותם מבוהמיה, וכן מזכיר, כי גרשו אותם מריגינסבורג וממאגדיבורג [1].

בספר הנאצה הזה מאסף לותיר כל העלילות וכל האשמות שטפלו על היהודים צוררים אשר מקרבו יצאו: שלמון מבורגוש ואנטון מארנאריטהא, שהיה לראשונה לקתולי ואחרי כן בא במסרת התורה הפרוטיסטנטית [2]): כי הרבנים מתירים דמי „הגוים"; מתירים להשבע להם על שקר, לגנוב ולגזל מהם ולשדדם, וכל היום חושבים היהודים מחשבות איך להחליש כח הדת השלטת [3]). כמעט שאי אפשר להבין איך נהיה כדבר הזה, כי לותיר אשר בראשית פעולותיו דבר טובה על ישראל, נהפך לבו בסוף ימיו ויחדש גם את העלילה ע"ד הרעלת הבארות, שחשטה ילדי הנוצרים ושתית דמם [4]). בהסכם לשונאו ומתנגדו הדאקטאר עקק יאמר גם לותיר: גורל היהודים באשכנז טוב מאד ועל כן יתגאו ויתנשאו על הנוצרים.

לותיר ישאל אחר כן: מה לעשות לעם מנאץ ווזעום אלהים כעם היהודים? ותשובתו לאמר: „ראשונה יש להרום (לשרוף באש) כל בתי הכנסיות שלהם לכבוד אלהים ותפארת התורה הנוצרית", אחרי כן ייעץ את הנוצרים להחריב בתי ישראל למען ישבו כלם באהל כדרך הצועגים. כל ספריהם, ספרי התפלה והתלמוד וגם כתבי הקדש יוקחו מהם בחזקה (כעצת מתנגדי לותיר הנזירים הדומיניקיים) וגם להתפלל ולהשמיע שם אלהים יהיה אסור להם. יש לאסור על הרבנים ללמד תורה לתלמידים. המשלה תאסור על היהודים לנסוע ממקום למקום, ותחסום כל הדרכים לפניהם;

---

1) לותיר במחברתו Von d. Juden Bl. D. 4 b. ff.

2) לותיר יכתוב מדברי המוסר מארנאריטהא (Bl. C b.): כי היהודים בבא נוצרים לביתם יאמרו „שד יוללקאמטן" תחת „זייד ווילקאמטן". גם בדרשותיו Tischreden II № 2927. לותיר השתמש בארנאריטהא ולא בפּפּעפּערקארן, כאשר כתבתי במהדורות הקודמות.

3) Bl. 5.

4) Bl. g. 2 b. בדרשותיו Tischreden סימן 2910 ושם יספר שקר לאמר: „היהודים מכינן שהם נותנים עצמם לרופאים משקים את הנוצרים התמימים סם המות להמיתם, ונמצאים עוד משוגעים ושופטים התושבים להנצל על ידיהם בשעת הסכנה לחייהם.

ההלואה ברבית יאסרו עליהם, וגם כספיהם במזומנים יוקחו מאתם. ובכסף הזה ישתמשו לכלכל בו את היהודים הממירים דתם בדת הנוצרית. את היהודים והיהודיות הבריאים והחזקים תכריח הממשלה לעבד עבדת עבד באת ומחרשת, במטוה וארג למען ימצאו לחמם בזעת אפם ולא ישבו בחבוק ידים. חלילה להנוצרים להיות רכי לב ולרחם על היהודים: הקיסר ודוכסי אשכנז טוב יעשו, אם פעם אחת ינרשו את היהודים מאשכנז עד עולם [1]). ילכו נא וישובו לארצם ולא יוסיפו עוד לבוא לאשכנז. אך לותיר יחשוב בעצמו כי מלכי אשכנז לא ישמעו לעצתו, ועל כן יפנה אל הכהנים ומורי בתי הספר לעם בבקשה, כי ימסכו בלב בני עדתם שנאה נצחת להיהודים [2]). לו היתה לי הממשלה על היהודים, יאמר לותיר, כי אז קראתי לכל רבניהם מלומדיהם והייתי מאיים עליהם, כי אוציא לשונם מלועם אם לא יודו כי הם ותורתם פלסתר ותורתנו תורת אמת [3]). לותיר קורא להפרשים האצילים אבירי החמס, כי יתנפלו על היהודים, יארבו להם על דרכים ויגזלו כל אשר להם, וכה יאמר: „הנה נא שמעתי, כי יש יהודי עשיר הנוסע בארצות אשכנז במרכבות רתומות בשנים עשר סוסים, והנה אם המלכים והנסיכים אינם חוסמים את הדרכים בפניו ובפני בני בריתו, יקומו נא הפרשים ויעשו זאת אחרי קראם בספר הזה מה נתעב ונאלח הוא עם היהודים" [4]).

ימים מועטים לפני מותו עורר לותיר את העם בדרשתו כי ינרשו את היהודים מקרבם אם לא יקבלו את הטבילה. היהודים יחבלו תחבולה להטית את כל הנוצרים, בשיטם עצמם לרופאים ותחת סממני רפואה הם מוסכים סם המות בברותם, סם הפועל לא בעת שתייתו כי אם עשר ועשרים שנה אחרי כן [5]). ובכן יחתום לותיר בדרשתו: אם היהודים מקשים ערפם ואינם רוצים להטיר דתם, אז לא נסבול אותם בארצנו ונגרשם מעל פנינו [6]).

הנה כן היה המתקן הגדול אשר קם להעם האשכנזי שונא את היהודים במדה יתרה משנאת הצוררים: פפעפקארן, מארגאריטהא, האכשטראטען ועקק, ובכל פנים יותר מהאפיפיורים עד חצי המאה השש עשרה למספרם. חשובי הדור ההוא לא שעו לדברי הנבלים הנזכרים, כי היו נודעים לכזבנים ומתעקשים, ועל כן לא הביאה הקטגוריא שלהם רעה על היהודים כהרעה שגרמו להם מגלותיו ודרשותיו של לותיר, אשר דבריו היו כדברי האורים לכל האשכנזים נוצרי ברית האמונה החדשה. ובתורתו זאת תורת המשטמה והשנאה הדתית החזיקו האשכנזים ימים רבים. במעשה הקדוש הירוניטום, אשר בפירושיו על כתבי הקדש ותרגומיו מלא לב רבים משטמה ליהודים, כן נטע לותיר את השנאה לישראל ב„תרגום הברית הישנה" בלב בעלי הכנסיה הפורטיסטנטית, והשנאה נשתרשה בחיק הכנסיה הזאת

---

1) בהנ"ל דף E. עמוד 2 ולהלן; דף 3 K.; דף 3 J. מלמטה.

2) בהנ"ל דף J. ולהלן.

3) בהנ"ל דף K. וגם בדרשותיו 2927 II.

4) בהנ"ל דף E. 4 b.

5) גם את העלילה הזאת קבל לותיר מרבו בשנאת ישראל, המטפר מארגאריטהא.

6) דרשות לותיר משנת 1546 ובהוצאה כללית מספריו חלק רביעי כרך 63 בעמוד 187 ולהלן.

יותר מאשר במערבות הקהולים. ראשי הכנסיה הקתולית דרשו מהיהודים כי יקיימו את חקי הכנסיות הגדולות (הקונסיליות), ובתנאי זה נתנה להם הרשות לשבת בכל ארצות הקתולים, ולותיר דרש לגרש כלה את היהודים. האפיפיורים הוכיחו לפעמים את בני עם מרעיתם לבלי שלוח יד בקדשי ישראל, לבלי להחריב את בתי הכנסיות ובתי הקברות של היהודים, ואבי הדת הפרוטיסטנטית דרש, כי יהרסו את בתי הכנסת לישראל עד לבלי השאר אבן על אבן, ולותיר היה הראשון שהעמיד את היהודים בשורה אחת עם הצועגים (Zigeuner). סבת הדבר היא: האפיפיורים היו מולכים בכפה ולא השניחו לקטנות, אך לותיר היה בן־כפר, ובשבתו באחת הערים הנכחדות באשכנז, המה אזן לכל דבות הנוצרים על היהודים, ויחשב כל פרוטה ופרוטה שהשתכרו. היא היה אשם בדבר, כי נשיאי אשכנז הפרוטיסטנטים הרעו להיהודים ויגרשו אותם בלי חמלה[1], בעוד אשר בארצות הקתולים היו רק הדומיניקיים שונאים אותם.

כאשר נמצא או חלל נוצרי ונתעוררה עוד הפעם עלילת הדם על היהודים ו„איש אחד, שלש נשים ובתולה אחת הושמו בכלא וענו בעינוים קשים ולא הודו לשקר"[2], מסר הקיסר קארלום החמישי כתב להשדלן רבי יוסילמאן, כי חפים היהודים מעון רצח. אך אחרי הנצחון שנחל הקיסר הזה במלחמתו בהצרפתים הציעו נשיאי אשכנז שנאספו לועד הממלכה בעיר ווארמם לגרש את כל היהודים מארצות אשכנז, „ויקם שם איש טוב זכור לטוב" (כאשר יאמר רבי יוסילמאן בעל הזכרונות), והוא

---

1) השתדלן ר' יוסף יוסילמאן מרויזהיים בספר הזכרונות שלו סימן כ"ח מספר, כי בבא השר הגדול גראנוועללא (Grauvella) לפני הקיסר קארלום החמישי להמליץ על היהודים ולבקש כי לא יתן הקיסר לחיילות הספרדים לנגוע לרעה ביהודי אשכנז אמר: „הנה היהודים סבלו כמה צרות מהני מינים הלוטרין וכו'".

2) מעצם דברי המקור. רבי יוסילמאן בהנ"ל סימן כ"ו, ושם נאמר: ובאותם הימים פעלתי חדש ימים בק"ק ווירצבורק גם בשפירא עם כתבי הקיסר... לצאת השבויים וכו'. לזה מתייחס גם הכתב שפרסם וואלף, כי הקיסר קארלום החמישי שלח פקודה ביום 3 אפריל 1544 מעיר שפייאר להודיע, כי היהודים חפים מעון רצח שמפלו עליהם, כי משתמשים הם בדם נוצרים (המזכיר) I דף 136). פריוויליגיה נמורה לא היה עוד הכתב הזה, כי בספר הזכרונות הנ"ל סימן כ"ח יספר רבי יוסילמאן, כי שם (בשפירא) הבמיה לו הקיסר לתת „קיומים" „ויפוי־כח". עכ"ל הרב הטהבר. והנני מעתיק בזה דברי הביקור יקר המציאות „... בשנת ש"ו (1546) בא אדו' הקיסר לעיר רענין שפורק וצוה להדוכסים... לבא על הרייכשטאג להשוות חלוקיהם ועניניהם וגם ענגני האמונה... ואף שרוב באו בכל מקום השני דוכסים זאקסין ומיישין (צ"ל היישין=העסטן) ומיעתם מרו ועצבו הקיסר למרוד בו... ובין כך וכך פעלתי באורות „קיומים" חדשים יפוי כחות אשר מימי קדם לא נתן לנו עוד מישם קיסרים או מלכים. וכבר הבטיחני הקיסר ויועציו בשפירא לתתנני... ובכן בעז"ה נכתבו ונחתמו בהותמו ובידו של הקיסר יר"ה. ומאז נמלך הקיסר לקבוץ חיילות ולעלות למלחמה נגד השני שרים הנ"ל ובאו בעם אשר לא תשמע לשונו המה הספרדיים להפקיר באומה הישראלית. ולולי השם שהיה עמי בבאי אל המושל הגדול מישנה לקיסר המכונה גראנועל דיר (Granvella) וכו' ואלך אל הקיסר לאמר:... הנה היהודים סבלו צרות מהני מינים הלוטרין ועכשיו באו הספרדים להפקיר בהם נגד הקיומים החדשים שנתת להם מתמול שלשום! ונאות הקיסר לאמר: לא נכון להפקיר ביודים; הנה כתוב וחתום בצווי וקנסות שלא ירים איש מכל חיילותינו את ידו ורגלו להזיק או להרע לשום יודי. ועל זאת יצאו המאנדאטין בפומבי בכל שטה אשכנז העובר על גזרת הקיסר לחייבו מיתה. תיכף באו הספרדים לקרות לשלום עם כל היודים... (אחרי כן יספר ר' יוסילמאן כל תוקף הנצחון שנחל הקיסר קארלום על העסטן ועל זאקסין נסיכי הפרוטיסטנטים במלחמתה על יד מיהלבערג 1547 ויאמר): „ואנחנו אומה הישראלית קראנו בקול גדול להתפלל בקר וערב אבינו מלכנו ושיר היחיד בק"ק ווראנקבורט שיגן השם (על) אדונינו הקיסר יר"ה וכו'". שפ"ר.

כפי ההשערה הקארדינאל פארניזי (Alexander Farnese), נכדו של האפיפיור פאול השלישי שהגין על המאראנים בפורטוגליה, וידבר על לב הדוכסים והנשיאים לתת ליהודים לשבת בארצות ממשלתם עדי שבו ממחשבתם, ורק הדוכסים הפרוטיסטנטים, הבנים המקשיבים לתורת לותר רבם, הם עם תושבי הערים: עסלינגען, לאנדויא ואחרות גרשו את היהודים (1545=ה"א ש"ה)[1].

עד למדינות ממלכת תוגרמה הגיעה משטמת הדת והמולדת ותדביק את היהודים גם שמה. שם לא נמצאו דומיניקיים קתולים אף לא כהנים מתלמידיו של לותר, אך תחתם נמצאו שם יונים. בהערים אשר באסיה הקטנה וערי יון ואיי הים התיכון ישבו תוגרמים ויונים. האחרונים, גם בהיותם עבדים נרצעים לממשלת תוגרמה לא שכחו את נאותם ורמות רוחם, וכאשר לא היה בידם להתנשא על התוגרמים, רדפו את היהודים בחמה שפוכה, ובכל מקרה הבא לידם השתמשו להסית ביהודים את אדוניהם התוגרמים. ויהי היום ורשעי היונים אשר בהעיר אמאזיה (Amasia) נוסדו יחד להדיח את הרעה על ישראל ולסבב פני הדבר, כי תהיה בם יד התוגרמים אדוני הארץ. ויבקשו וימצאו איש יוני עני, אשר היה יוצא ובא בבתי היהודים לשרתם, יישלחוהו בערמה למרחוק, ויוציאו קול כי נעלם האיש ואיננו, וכי היהודים רצחו נפשו, להשתמש ברמו לצרך מצוה, ויביאו הדבר אל השופט המחמדי (הקאדי). אז נתפשו אנשים רבים צדיקים ונענו ביסורים קשים עדי הודו על חטא אשר לא חטאו, כי הרגו את הנוצרי היוני. ויתלו את היהודים החפים מכל פשע, ויהודי רופא וחכם תלמודי רבי יעקב אביאיוב נשרף (לערך שנת ש"ה). ימים אחדים אחרי כן הכיר איש יהודי את היוני הנעלם, והיוני הודה לו כי אחיו הבריחו אותו מן העיר למען הדיח רעה על היהודים. אז נגלתה מזמת הרשעים ויתנום במשמר וישיבו להמעלילים כגמולם ויטותו טות רשעים בידי המשפט. ובימים ההם קרה עוד מקרה עלילת הדם בעיר טוקאט, וגם שם נגלתה מזמת היונים ויענשו החטאים כדי רשעתם. אז עמד השר רבי משה הטון לפני השולטאן לבקש בעד אחיו, והשתדלותו עלתה לו כי יצא כתב הדת מטעם השולטן, אשר מני או והלאה כל דבר פשע אשר יסודו בעלילת דם שמעלילים הנוצרים על היהודים לא יבא עוד לפני שופטי הערים, כי אם לפני שער המלך, והשולטאן בכבודו ובעצמו יעשה משפט[2]. כן היתה אחרית דבר עלילת הדם בארצות ממשלת חצי הירח. אולם באירופה התיכונה רבו אז עלילות הדם, וביחוד באשכנז, וה„קיומים" (פריוויליגיות) שנתן להם הקיסר קארלום החמישי לבקשת

---

[1] בהנ"ל בסימן כ"ז יספר השתדלן ר"י מרויזהיים: „קם איש טוב, זכור לטוב, לדרוש ולהפעים להם (לנסיכי אשכנז) שלא זו הדרך להעלות היהודים מתחת ידם כי כן דתם ונטוסיהם להחזיק היהודים במטשלת הקיסר ומלך רומי לזכרון, ונתבטלו מחשבתו (של נסיכי אשכנז אשר דרשו גרוש היהודים) זולת פרטיים נגרשו במשלות מענץ עסלינגען לאנדוא וכו'. האיש הזכור לטוב הוא הקארדינאל פארניזי שהיה אז בהרייכסטאג.

[2] המקורים בכותבי זכרונות הדור ההוא: ר' יוסף אבן וירנא שבט יהודה סימן ג', רבי יוסף חכהן בעמק הבכא 105 ושם נרשם הזמן 1545=ה"א ש"ה. ועיין הכרמל החדשי שנה שניה עמוד 14 מאמרו של הרשי"פ: נדולי ישראל במורקיא. רשי"ם ישער, כי הרופא ר' יעקב אביאיוב הוא בנו של הרב התלמודי ר' יוסף אביאיוב הנושא ונותן בהלכה עם הר"ת בן יחייא (אהלי תם נ"ב—נ"ג) ועם ר' אליהו הלוי (זקן אהרן קס"ז).

רבי יוסף יוסילמאן והשתדלותו לא הועילו להם[1]. היהודים גרשו, גרוש אחרי גרוש מעיר לעיר וממדינה למדינה, ועם הארץ התעללו בם ויחמסו רכושם וגם רצחו נפשם במדינות עלואם, באבאריה, ווירטעמבערג[2] ועיר רויזהיים אשר בעלואם עיר מולדתו של השתדלן רבי יוסף, אשר הרבה בה עשות טובה לאזרחי העיר והסביבה ויהי נכבד לכל הנוצרים; משם גרשו את בנו ואת חתנו ואת בני ביתם[3].

וההבדל בין מעמד היהודים בארצות המזרח ומצבם בארצות המערב נראה אז בכל עצם תמו. במות האפיפיור פאול השלישי, האחרון להכהנים הגדולים שיצאו מבית מדרשם של ההומאניסטים, התעצמה פעולת הישועים והתיאטינים, והקנאים הערומים אחזו את מושכות הממשלה במערכות הכהונה הגדולה, ואז החלו כל הכהנים הגדולים והקטנים לדקדק בדיני הכנסיה הקשים. בדרום צרפת נמצאה אז מדינה קטנה ושמה ווערנעססין (Vernaissin) היא העיר אביניון ובנוהיה מסביב לה, שהיתה למושב האפיפיורים בימי מאה שנה בגלותם מרומא ותשאר בידי הכהונה הרומאית גם בשוב האפיפיור לכסא כבודו ברומא. במדינה ההיא ישבו היהודים בטח גם אחרי גלות צרפת. ובימי כהונתו של פאול השלישי, אשר היה לבו טוב על היהודים, לא ידעו היהודים רעה[4], ויסחרו בארץ וגם עשו עשר. בהערים אביניון (Avignon) וקארפינטראס נמצאו יהודים עשירים גדולים וגם בעלי נכסים ונחלאות גדולות. לבעלי העסק בכספים היתה הרשות לקחת רבית כחפצם, ולממשלת הכהונה היתה הכנסה גדולה מעסקי היהודים. שני אחים עשירים בקארפינטראס, שמואל ובונדיאן קרישקאש, היו נכבדים מאד במערכות הממשלה ויהיו בעלי זרוע ותקיפים גדולים[5]. המעמד הטוב הזה נפסק במות האפיפיור פאול השלישי ובהתעצמות פעולת הישועים. כל חקי הכנסיה הערוכים נגד היהודים התחדשו בכל חמר מדת הדין הקשה. היהודים ראו כי ימי שלותם לא ימשכו, ויגמרו בדעתם לצאת ברצון נפשם לתוגרמה, וישלחו שני צירים מקרבם לקהלת ישראל בשאלוניקו, ששם ישבו בני ארצם מלפנים, לדעת את מצב אחיהם שמה (בשנת ש"י).

וראשי הקהלה בשאלוניקו שלחו בידי הצירים מגלה לאחיהם מלאה דברים טובים ונחומים מטוב תוגרמה וממעמד היהודים האיתן שם, ככל אשר הקדים לכתוב מטוב תוגרמה רבי יצחק צרפתי לפני מאתים שנה (עיין די"י חלק ו' עמוד 241), וכה היה דברם: „בשמענו עול הגוים וצרת הגלות אשר השתרגו על צואריכם... ועוד ירם נטויה לאמר: גרש יגרשו... על זה היה דוה לבנו... הנה כל הארץ לפניכם במיטב הארץ (תוגרמה) תשבו אתנו. אם יש בכם אנשי חיל... שבו בארץ וסחרוה... והעניים והאביונים... ימצאו מנוח לכף רגליהם באומנות נקייה וקלה, לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב השעבוד והגלות, כי הטה ה' חסדו עלינו ויתננו לחן ולחסד

---

1) בספר הזכרון של רבי יוסף יוסילמאן השתדלן מרויזהיים סימן כ"ח ובספר המקנה, רשימת הבודליאנה, נייבויער סימן 2240 עמוד 737.

2) Revue d. Etudes V 95

3) בהנ"ל XIII טן 252 ולהלן.

4) Sadoleti episcopi Carpentacratensis epistolae XII. 17; XIII. 3

5) כאמור בשו"ת הר"ר יצחק די לאטעש ע' נ' „... כי האחים האלה (שמואל ובונדיאן קרישקאש) בעלי זרוע נשיאי עדה קרובים למלכות אשר כל המשלה על פיהם".

בעיני כל הגוים אשר אנחנו בקרבם, עדי כמעט יקראו לנו שם חרש: פדויי ה'... לא הצגנו לפניכם אחד מני אלף מן כל הטוב אשר הטיב ה' לנו בגלילות הללו בעשר וכבוד...". ובחתימת דבריהם מזהים בני שאלוניקו את אחיהם יושבי מדינת ממשלת האפיפיור כי לא ידחו דבר צאתם מארצות הנוצרים, וכי יקרימו הם לצאת לפני גזרת הגלות ויאמרו: „אל נא תיחלו עד בא דבר מלך שלטון לאמר: קומו צאו! ולא תוכלו להתמהמה ונמצא שם שמים מתחלל חלילה, כאשר היה בגרוש המר והנמהר ליהודים האומללים הבאים משרש יעקב מגורשי קשטיליה ופורטוגאלו, כי הוכרחו מרוב הטהירות להמיר גוי אלהיו..."[1]. השולטאן סוליימאן לא היה צריך להרבות ב„קיומים" (פריוויליגיות) להיהודים, כאשר הרבה תת הקיסר קארלום החמישי, כי השמירה היותר מעולה שמצאו בתוגרמה היתה הסבלנות ורוח הצדקה והמישרים שהיתה שוררת בתוגרמה.

ובהכנסיה החפשית גינובה (Genua) לא נתנו להיהודים זמן רב לשבת בארץ וגם לעבור וללון בה יותר משלשה ימים. אך מעט מעט באו פליטי האנוסים מספרד ופורטוגליה ומפרובינציאה אל ערי הממשלה הזאת, ויתיישבו בהעיר הקטנה נובי (Novi) אצל גינובה ויבאו גם לעיר הראשה לרגלי מסחרם ואיש לא כהה בם. והיהודים הבאים לגינובה היו סוחרים, אנשי מעשה, משכילים, רופאים ובעלי הון, אך גם שם הדביקה אותם קנאת נזירי דומיניק ותחרות הרופאים הנוצרים אשר צרה עינם בבעלי אומנתם היהודים. ולמרות רוח הדוכס (Doge) הנבחר מטעם הריפובליקה, השר הנודע למשגב בדברי ימי העולם דוריא (Doria), גורשו היהודים מגינובה ביום השני לחדש אפריל 1550 (ש"י) בחצוצרות התרועה ובברוזים לאמר: מהיום והלאה לא תדרוך כף רגל יהודי על אדמת העיר והכנסיה גינובה[2]. למעשה גרוש ישראל מגינובה, ישנה חשיבות בדברי ימי האומה רק בזה, שהגרוש הזה נגע לרעה באחד הסופרים המופלאים שעמדו לישראל, אשר לקורות ימי חייו בפרט יש שווי ודמיון לקורות האומה בכלל.

המעלות והמורדות בחיי העמים, הטלטולים והתלאות אשר מצאו את הכנסיה הישראלית מימות גלות ספרד ורדיפות המרנים הביאו את היהודים המתבוננים בחזון העתים לידי הכרה, כי לא יד המקרה שלטת בהולדות בני האדם, כי אם היד הנעלמה, יד ההשגחה העליונה, אשר דרך נהרות דם ודמע תוליך את החברה האנושית ותביאה להתכלית הנעלה. מימי מסעות הצלב לא היו עוד דורות כבירי עלילה כדורות המאה

---

[1] המכתב המלא דברי הפץ שכתבו בני עדת שאלוניקו לאחיהם בפרובינציאה בשנת ש"י נתפרסם מכתב יד בכתב העתי .Revue etc חלק ט"ו בעמוד 270 ולהלן על ידי איזידור לאֶב ועל גבו כתובים הדברים: שלומי אמוני... אחינו גלות ירושלים אשר בכל גליות (צ"ל גלילות) פרווינצה... ר"ח אלול שנת ש"י למורא. איזידור לאֶב משער, כי היתה זאת ביתי מלך צרפת לודוויג השנים עשר וכתוב ליהודי צרפת בפרובינציאה שנשארו שם עוד מימי הגרושים—אך בעצמו יודה שאין לו כל הוכחה לזה, שאז נשארו עוד יהודים בצרפת. על כן יותר נכון שהדברים מתייחסים להיהודים באביניון וסביבותיה, שהרגישו כבר אז, אשר נכונים להם ימי גלות ויאמרו לקדם פני הרעה, וכאשר באמת נורשו בשנת ש"ל. עכ"ל הרב המחבר, ועיין בספרי מוצאי גולה עמוד 208—211 ובהערות שם. שם הבאתי כל המכתב בלשונו וחזקתי את השערת הרחמי"ח. שפ"ר.

[2] רבי יוסף הכהן בספרו עמק הבכא 93—94, 96, 108 ובספרו דברי הימים למלכי צרפת ועותמאן עמוד 135.

השש עשרה למספרם. אז נגלו עולמות חדשים ורוח חדשה החלה לנשוב במערכות עמי המערב ולטהר שמי האנושית מהענן והערפל אשר שתו עליה ביתי אלף שנה, אך העריצות ורשע כסל עור חסמו את הדרך בפניה לבלי תפקחנה עיני העמים לראות אור הדעת. כל המעשים הרבים כבירי העלילה העירו לב חושבי מחשבות והוגי דעות בין היהודים ביחוד מיוצאי ספרד, להתבונן בחזון העתים שעברו על ישראל ועמים. הם חשבו אז את ההיסטוריה למנחמת אבלים ומשגבת ישע לדכאי רוח, אשר גלי המקרים עברו ראשם וישיבום עד דכא. ומי מכל העמים היה אז תאב ישע וצמא תנחומות כעם ישראל? העם אשר מנעוריו כאב גדלוהו נדודים, אשר מאכלו לחם דמעה ושקויו כוס היגונים. בדור אחד קמו אז שלשה אנשי לב יודעי בינה לעתים, אשר כתבו דבריהם על לוח לזכרון לדור אחרון: הרופא רבי יוסף בן יהושע הכהן, התלמודי רבי יוסף ן' וירגא והמליץ רבי שמואל אושקי. ובספריהם נראה כי יסוד ושרש השקפותיהם אחד הוא. רוח הנביאים, אשר בקורות היטים חזו חזיונות עולמים להרים קרן האומה ולהעלותה במעלות רוחה, נחה אז על שלשת בעלי בינה לעתים אלה, ובזה הוכיחו, כי עם ישראל גם ביטי עניו ומרודו לא נסע יתרו בו ולא השפלה רוחו להיות כעם הצועגים שאין לו תולדה ולא ידע אותה, כי האומה הישראלית, בבחינה ידועה גבהה ברוחה מאלה, אשר בשרביט המלוכה וחרב גאוה, בכלי חובלים ובכלי זין הכבידו עולם על העמים לרעצם ולרוצצם עד לאין תקומה.

החשוב שבבעלי בינה לעתים בישראל הוא רבי יוסף בן יהושע הכהן (נולד באביניון ה"א רנ"ו ומת בשנת של"ה[1]). אבותיו המה יוצאי ספרד. ביטי הגרוש יצא אביו מעיר הועטה (Hueta) לאביניון, שם נולד לו מאשתו נעמי (דולצה) בנו יוסף ומשם יצא עם בני ביתו לשבת בהריפובליקה גינובה בעיר נובי (Novi) בקרבת עיר

---

1) הזמנים נרשמים בשני ספריו: „דברי היטים למלכי צרפת ועושמן" ו„עמק הבכא". את הראשון כלה ביטי חדש כסלו שי"ג ויצא לאור בווינציאה שי"ד; פרשיות אחדות מהספר הזה נעתקו לאשכנזית וצרפתית וכל הספר נעתק לאנגלית על ידי ביאלאבלאסצקי (Bialloblotzki) 1835/6. הספר השני (עמק הבכא) יצא לאור שתי פעמים אחרי ההוצאה הראשונה בתוספות חדשים ומלואים. הוצאתו הראשונה היתה בשנת שי"ח, השניה—שכ"ג והשלישית של"ה ימים מועטים לפני מותו, עוד יצא לאור פעם רביעית על ידי שד"ל ולעפערים בשנת תרי"ב (ועתה נדפס בשנת תרנ"ו בקראקא ע"י פישער). לאשכנזית נעתק על ידי וויענער 1858 ולצרפתית על ידי Julian See 1861.— סקאלינער יגנה ללא־צדק את ר"י הכהן ויתנהו לאינו מדקדק בידיעותיו, יען כי לא יספר בפרטות בספר „דברי היטים" שלו את דברי יטי הגרוש מספרד ופורטוגליה. בכתוב ריה"כ את „דברי היטים" כבר היו סדורים במוחו עניני ספרו השני עמק הבכא, ולכן יזכיר דברי ימי היהודים רק אגב אורחא — ולגלות ספרד יחד המקום ב„עמק הבכא".— ר"י הכהן העתיק מלשון ספרדית לעברית ג"כ ספר על חכמת הרפואה להחכם אלנודיש בשם Secreta medicinae ובו' עכ"ל הרב המחבר. וקצרתי הרברים בטופם, כי רואה אני להשלים דבריו בדברי הגהתי לתולדות רבי יוסף הכהן בספרי מוצאי נולה עמוד 314—316. ואלה דברי שם: נראָטץ מסמן שנת מות ר"י הכהן של"ה — והיא שנת היצאת ספרו עמק הבכא במהדורא תליתאה מתוקנת ומושלמת, אבל לא נדע אם לא האריך ימים אחרי כן. הוכחת איזידור לאֶב שנת בשנה הזאת מפני שלא נמצאו עוד מכתבים וספרים שחבר אחרי כן —ואין זאת הוכחה— בכל אופן היה בשנת של"ה זקן בן ע"ט שנים ולבטח לא הוסיף עוד כתוב. בכל אופן לא נכונו דברי הרש"י פין בכנ"י עמוד 476 שיאמר „נולד באביניון ומשם יצא עם אבותיו לסורקיא ושם נתגדל" בעוד שידענו כל ימי מגוריו על האדמה, כי נולד באביניון ונתגדל באישליה וישב

הבירה גינובה, וגם ישבו בעיר הבירה עד שנת הגרוש מגינובה (ה' רע"ו). רבי יוסף הכהן עסק בחכמת הרפואה להלכה ולמעשה, וכרופא חולים רבו דורשי עצתו. נראה הדבר, כי היה גם רופא בבית אנדריאס דוריא (Andreas Doria). רבי יוסף הכהן היה יהודי נלבב ולבו היה ער תמיד לחפצי הכלל והפרט. הוא השתדל לפני בן אחיו של הדוכס הוא השר זשיאניטינו דוריא (Giannettino Doria) אשר התעתד להיות למושל גינובה תחת דודו, כי יקרא דרור לשני יהודים שבויים, אב ובנו; אך השתדלותו הועילה לקרוא דרור רק להאב, והבן נשאר שבוי ונמלט אחרי כן בליל עברות, עת פרץ קשר פיעסקו. את היהודי הנמלט הכירו עברי דוריא, אך רבי יוסף הכהן פדה אותו ויתן תחתיו את עברו[1]). במלחמות הדוכס דוריא נגד יון ואיי יון והקיסר קרלוס החמישי נגד תונים נשבו יהודים רבים, וחיל האניות התעמרו בהם ויעבידום בפרך. אז התעורר רבי יוסף הכהן לאסוף נדבות לפדיון שבויים ויסע מעיר לעיר באיטליה ויצלח בידו לפדות את האומללים[2]). לעת גרוש היהודים מגינובה (ש"י) נדרש רבי יוסף מיושבי העיר הקטנה וואלטאגיו (Voltaggio) לשבת בקרבם בתור רופא חולים, ויואל לשבת שם שמנה עשר שנה. אך יותר מחכמת הרפואה משכה את לבו ההיסטוריא וילמד לדעת את רשימות דברי הימים והכרוניקות ויחבר על פיהן ספר הקורות. בספרו הוא מתחיל מזמן חרבן הקיסרים ברומא המערבית, אשר על משואותיה נבנו הממלכות החדשות, ויערוך דמות קורות העתים כמלחמה נצחת בין אסיה ואירופה, בין חצי הירח והצלב, הדת הנוצרית והאישלם, ושני האיתנים מצוקי ארץ אלה מתנגשים איש באחיו ובשזה נופל זה קם. מעבר מזה עמדה במערכה ממלכת תוגרמה האדירה ומעבר מזה — ממלכת צרפת, אשר מקרבה יצא קארלוס הגדול, האדיר במלכי הנוצרים, והטלחמה הזאת הוא לו לבריח

שם בכל אופן עד שנת של"ה בהיותו זקן בן שבעים ותשע שנים והוא אז בקאסטיליש בקרבת גינובה. אבותיו לא יצאו לטורקייא והוא לא נתגדל שם ולא היה שם מעולם, וכל הדברים האלה אינם מסכימים אל המציאות. המאמר היותר נכבד לתולדות רבי יוסף הבהן והתיחסות שבין ספריו לסופרי דה"י בישראל ובעמים שביניו, צרופי גירסאות וחלופי נוסחאות בספריו וסדרי הזמנים, הוא מאמרו של איזידור לאֶב בכתב העתי Revue etc. חלק XVI סימן 31, 32, וחלק XVII סימן 33, 34. ועוד לו מאמר גדול בכתב העתי הנ"ל ע"ד ספר דברי הימים. — החקירות האלה נוסדו על שלש נוסחאות משלשה כתבי יד בהביבליותיקה לחברת כל ישראל חברים. כ"י הראשון הוא ספר עמק הבכא אשר לפנינו עם שירים על מאורעות הזמנים ומהם יש להוציא דברים רבים לדעת התולדה המדוקדקת, כתב יד השני הוא תכריך ספרים נכבדים שהשאיר המחבר בכתובים והם: א) ספר „מצבת גבולות עמים" תרגום מלשון רומית, דעת הגיאוגרפיה הכללית (והזכירו צונץ במאמרו הידוע על דבר ידיעת הגיאוגרפיה אצל העברים אך לא באר עניני). ב) „ספר האינדיאה" על הודו מערבית (איי אנטיליה או אינדיאה הספרדית). בסוף הספר הזה יספר ג"כ ר"י הכהן, כי בשנה הזאת (ש"י 1550) גורש מגינובה והחישב בבולמאגי (Voltaggio). ג) ספר „מיגשיקו" (Mexico) או ספר פרננד קורטש (Fernando Cortez), תרגום מספרדית (לדעת ר' משה שואב ממונה הביבליותיקה הלאמית בפארים). ד) ספר „פלס השטות", רשימת כל שמות העצם בעברית. ה) אספת כתובות למכתבים — שטות ותארים לאנשים שונים (נכתב יום ד' כ"ב לעומר שכ"ז 16 אפריל 1567). בכ"י השלישי נמצאה אספת מכתבים ובהם מכתבי ר' שלמה מולכו וכו'. שפ"ר.

[1]) מדברי ר"י הכהן בדברי הימים חלק ראשון—ט"ח—ט"ם. ביחוד יש לשים לב לספוריו המדוייקים של ריה"כ בדבר ליל העברות של פיעסקו, אשר כנודע חבר המשורר האשכנזי שילליר על זה את חזיונו הנודע. שפ"ר.

[2]) עיין מאמר איזידור לאֶב בהנ"ל עמוד 46 בהערה 1.

התיכון המבריח את תמורות התולדה וצבא חליפותיה בספרו „דברי הימים למלכי צרפת ובית אוטומאן התוגר". לבו היה נוטה יותר לבעלי ברית צרפת באיטליא, (כי נפלג אז העם האיטלקי לשתים: אלה נטו אחרי הקיסר קארלום החמישי מלך ספרד וקיסר אשכנז, ואלה אחרי פראנץ מלך צרפת והכהונה הרומאית) ומנטיתו להאומה הצרפתית עשה אותה לראש ומנהיג כל עמי אירופה הנוצרים, ולא את בית המלוכה של קיסרי אשכנז ומלכות ספרד. רבי יוסף הכהן לא ידע לסדר עניני ההיסטוריה על פי תורת הבנין — לתת להמעשים רוח חיים, להיותם אחוזים ומשולבים איש באחיו במיטב הגיון. הקשר בין חזיוני התולדה הוא הזמן, והמעשים והמאורעות חרוזים על חוט של סדר זמנים בלבד בלי כל קשר הגיוני. אך את אשר החסיר במיטב הגיון ונעם הסדר והתכנית מלא באהבתו את האמת ומדתו להיות מדקדק בשמועותיו. אמנם ברשימת המאורעות והמעשים מדורות קדמונים, שבהם היה נמשך אחרי המקורים שמצא לפניו, נראהו טועה בשמועותיו, בהיותו עד מפי עד, אך בהגיעו לקורות זמנו, מה שראה בעיניו ושמע באוניו, הוא שופט צדק בלי נטיה לכל צד, ועל כן יחשב למקור נאמן לדורשי הדורות. סגנון לשונו, שפת המקרא, מפיח רוח חיים בספוריו ונותן להם לויית חן ונעם, ומרים אותם למעלת ספר תולדי. בפרקי התולדה הכללית ישלב גם דברי ימי ישראל, וביחוד קורות הגזרות והרדיפות, ויישאב ידיעותיו ממקורים יקרים במציאות, אשר לא השתמשו בהם רושמי הקורות לפניו. התעודה אשר שם לפניו בכתבו דברי ימי העמים היא: להוכיח, כי יד ההשגחה העליונה נוהגת כל דור לשלם לעם ואיש כמפעלם, כי יש יום נקם ושלם לעריצי עולם, לפקוד על עונות חמס ומזמה, להשפיל גאים ולבצור רוח אכזרים. הוא הרגיש בלבבו את כל הקורות, ועל כן לא היה אפשר לו לכתוב בקרת רוח, והוא מתמרמר ומתקצף, מהרגז ומתרגש בהגיעו לקורות הרדיפות, ובספרו לדור מות האנשים שמסרו נפשם על קדושת השם. רבי יוסף הכהן חשב מחשבה בחברו את ספר „דברי הימים" לספר לפי סדר הדורות דור דור וגזרותיו וצרותיו, אך את מחשבתו זאת הוציא לפעלה אחרי כן, כי אז לא היו עוד לפניו כל המקורים הדרושים להעבודה הזאת.

פנים אחרות לספר קורות הימים אשר בחבורו עסקו שלשה דורות, אב בן ונכד. רבי יהודה אבן וירגא, שאר בשר למשפחת אברבנאל היה בעל מקובל וחכם בחכמת התכונה, וכתב רשימת הגזרות לזמניהן בארצות שונות, אשר מצא בהרבה מקורים וביחוד במגלתו של רבי פרופיאט דוראן (האפודי) „ספר זכרונות השמדות"[1]. רבי שלמה אבן וירגא, בן דור הגרוש מספרד ופורטוגליה, אשר היה איזה זמן אנוס או נוצרי חדש בליסבונה[2] ואחרי כן נמלט ארצה תוגרמה, הוסיף על דברי קרובו הערות וגם הכנים ספורים שונים בתוך דברי המחבר הראשון. הוא ידע את הלשון הרומאית ויכנים בהספר כמה דברים מספרים כתובים בלשון רומאית. את הרשימה הזאת השלים וכלל בנו רבי יוסף אבן וירגא רב ודיין באדרינופול; הוא שת נוספות על הרשימה מאורעות הדורות הקודמים ומאורעות

---

[1] דה"י ח"ש 126, עמק הבכא נ"ב.

[2] עיין למעלה עמוד 162 הע"ה 2 ועיין מאטרי: „אבן ווירגה" בהאשכול לנולדמאן עמוד 149—150.

דורו ויפרסם אותה בספר שלם בשם „ש ב ט י ה ו ד ה"[1]. גם רבי יוסף אבן וירגא ידע לשון רומא ויביא מאורעות רבות מאשר מצא בספרים כתובים רומאית. בגלל הדבר הזה, שחלו בהספר ידי שלשה מחברים, הוא מלא ערבוביא ונעדר הצביון הנעים; גם סדר זמנים אין בו, אבל יש בו ויכוחים מדומים בין יהודים מלומדים ובין מלכי ספרד ופורטוגליה. הסגנון העברי שבהספר, אף כי איננו בטעם ספרי הקורות שבכתבי הקדש, כמו בספרי ר' יוסף הכהן ורבי אליהו קאפסלי, אך הוא נעים ונחמד, מלבד בהפרשיות שהוא מעתיק מספרי לאטין, כי בהעתקה סגנון לשונו מתנהג בכבדות. בסוף הספר ינסה ר' ש ל מ ה ן ו י ר ג א לחקור לדעת את הסבות שגרמו לשנאת ישראל ורדיפותיהם וישפוט: כי בהיותם העם אשר בחר לו יה, הקב"ה מדקדק עמם ביותר „ואשר יאהב ה' יוכיח"; גם אבותינו אשר עוד אינם חטאו, ואנחנו עונותיהם סובלים. אך מלבד הנסתרות אשר לה', יעורר גם על הסבות הנגלות ויאמר: „דבר זה נמשך בטבע מפני שנאת הדת והרחקת היהודי מהנוצרי במאכל ומשקה, גם הקנאה שמקנאים אומות העולם את היהודים היושבים בקרבם על היותם חרוצים במעשיהם יותר מהם ויגדלו עליהם בעשר ונכסים". אבן וירגא לא יחפא על עונות עמו ו„בשבט" פיו יוכיח את אחיו, ולפעמים גם יפריז על המדה. בסוף התוכחה נמצאה תפלה לאלהי מרום ובה ישפוך שיחו על צרות ישראל המתגברות מיום אל יום, עד כי הצרות האחרונות משכחות את הראשונות, כי כל הגוים יושבים שלוים ושקטים ובני עמו הם דוויים סחופים, וכל באי עולם מתקוממים להם, ומנעורי האיש הישראלי, בעודנו עולל כבר יקדמוהו ימי עני ושנאת עולם, ומשטמת נצח מנת חלקו כל ימי חיי הבלו על הארץ.

החשוב בשלשת סופרי דברי הימים בדור ההוא היה ר' ש מ ו א ל א ו ש ק י, אשר לדאבון נפשנו לא ספר מאומה מתולדות חייו, עדי לא נוכל לדעת את היחס ומדת קרבת המשפחה שבינו ובין שני חכמי ישראל הספרדים בזמנו, שגם הם נקראו בשם אושקי, אף כי לבטח ממשפחה אחת הם, כי כלם היו אנוסים שנמלטו מפח האינקוויזיציה בפורטוגליה וכלם היו בעלי השכלה וחכמים וסופרים.

ר' א ב ר ה ם א ו ש ק י נקרא בנצרותו בשם דוארטי פיניל (Duarte Pinel)[2], ובשם הזה נמצאהו מחבר ספר דקדוק לשון רומית שנדפס עוד בפורטוגליה. לא נודע לנו איך מצאה ידו להמלט מפח יוקשי האינקוויזיציה ולהמלט לעיר פ י ר א ר ה. שם חסו המאראנים בצל הדוכס א י ר ק ו ל י ד י ע ס ט ע והיה להם רשות לשוב ולקבל דת יהדות בפרהסיא; שם שב ונכנם הנוצרי החדש דוארטי פיניל לבריתו של אברהם ויקרא בשם אברהם אושקי, וייסד בית דפוס גדול לתועלת „נוצרים חדשים" ששבו ליהדותם אך שכחו במרוצת העתים את הלשון העברית. הוא בעצמו או בן משפחתו ר' שמואל אושקי או אחרים העתיקו הפלות שונות מעברית לספרדית ונדפסו בבית הדפוס של ר' אברהם אושקי בפ י ר א ר ה[3]. האנוסים שהסירו מסוה התורה הקתולית מעל פניהם ויתיהדו, היו צמאים לדבר ה' אשר נתנו נפשם עליו,

---

[1] עין הקדמת וויענער להוצאת שבט יהודה בהנובר 1855.

[2] על דבר שלשת האנוסים בשם א ו ש ק י עין ציון ז' בסוף הספר.

[3] עין די רוסי ע"ד בית הדפוס העברי בפיראררה de typographia Heraeo-Ferrarensi.

ויהודי איטליא מלאו שפקם. ספרי ישראל נעתקו או לספרדית, וגם ספר יבש וצנום כספר הטורים לרבינו יעקב בן אשר נעתק כלו או מקצתו ללשון ספרדית בשם „לוח הנפש" (mesa de la alma) ונשלח עד למדינת פלאנדריה [1].

גם למפעל אחר נגש או רבי אברהם אושקי לטובת אחיו האנוסים השבים ליהדותם. הוא צוה להעתיק [2]) כל ספרי כתבי הקדש מעברית לספרדית צחה וירפים את ספר „התנ"ך" הספרדי (בשנות ה"א ש"י—שי"ג). ההוצאה הגדולה למפעל כביר כזה נתן אנוס אחד ירומו די ווארגאס שנקרא ביהדותו ר' יום טוב עתיאש. את הספר הגדול הזה: ספר כתבי הקדש הוצאת פֵּיראררה הקדישו המוציאים לאור לשם הדוכס אירקולי לאות תודה על כל החסד שעשה המושל הזה להאנוסים מספרד ופורטוגליה, אשר מצאו להם מנוס ומפלט בארצו; וספרים אחדים הקדישו לשם אשה גדולה וחשובה מבנות המאראנים (דונה גראציה [חנה] מינדיסיה) שהיתה לכרוב סוכך לאחיה בצרה [3]); אך לא לבד ספרים בלשונות ספרדית ופורטוגלית הדפים ר' אברהם די אושקי, כי אם גם ספרי עברית מכל המינים: ספרי דינים ופסקים, ספרי דרוש ומחקר וגם ספרי קבלה [4]).

הסופר השני בשם אושקי ובשמו העצמי רבי שלמה, גם כן אנוס, ובנצרותו נקרא דוארטי גומיץ (Duarte Gomez) [5]), היה משורר מליץ וסוחר, ומפורטוגאל נמלט ובא לשבת בווניציאה ואחרי כן באנקונה. הוא תרגם לספרדית את שירי המשורר האיטלקי פיטרארקה (Petrarca), ומשכילי זמנו שבחו את ההעתקה הזאת, ויתפלאו על טוב טעמה בבנין השיר ומשקלו ובנעם צלצול מדברו לאזן השומע. ביחד עם מליץ יהודי אחר רבי אלעזר גראציאן (Lazaro Gracian) חבר חזיון אשר יסודהו בספורי כתבי הקדש, ע"ד אסתר המלכה אשר הושיעה את עמה (דראמא) ותעמוד לו בעת צרתו. ר' שלמה אושקי עסק ג"כ במסחר ותשומת יד, ובעסקים רבים עשה והצליח.

אך החשוב והנכבד שבין בני אושקי הוא רבי שמואל, אשר את שמו בנצרותו לא נדע, אף כי בלי ספק היה גם הוא מהנמלטים מפח האינקוויזיציה, וגם הוא התיישב בפֵּיראררה יחד עם בני משפחתו. גם הוא היה מליץ משורר, אך בת שירתו לא יצאה לרעות בשדה אחר, לחקות ולתרגם ילדי לוח עם אחר, כי מקרבה הקרה סעיפים ורעיונות, מליצות וחזיונות המפכים ממעין כתבי הקדש, מחיי הנביאים, המלכים וקדושי עליון; ממעין הטהור הזה שאבה בת שירתו עז ותנחומים ותעש פרי הלולים לנחם את עם ישראל, לשגבו ישע ולהשיב לו ששון רוחו. לפני המליץ רבי שמואל אושקי נגולו כל ספרי תולדות יעקב מימות המלכים והנביאים, מימות עולי גולה והחשמונאים, אשר שבו והדליקו נר ישראל

---

1) רשימת ספרי עברית נדפסים בהבודליאנה מעמוד 1686 ולהלן.

2) לדברי יוסף עתיאש עסקו מאת נבוני דבר בתרגום כתבי הקדש מעברית לספרדית שיצא לאור בפֵּיראֵרה.

3) עיין להלן.

4) די רוסי בחנ"ל עמוד 28.

5) עיין ציון ז' בסוף הספר.

ביתי היונים והיהודים המתיונים, והגבורים אשר כל גבורתם נפצה אל הסלע לעת חרבן בית מועד הלאם הישראלי. כל המעשים והמאורעות, אשר בשלשת תקופות התולדה הישראלית עמדו נצבו לפני שמואל אושקי בכתחזה, ולפניו נגלו גם מקורים חדשים, אשר לפניו עוד לא ראתה אותם עין יהודי כותב דברי ימי עמו. ידיעותיו בקורות ישראל אחרי עלות בני הגולה מבבל וביתי הבית השני לא שאב ממעין נרפש, יוסיפון המזויף, כי אם מספרו של יוסף בן מתתיהו פלאוויום, אשר ביתי אושקי כבר נתפרסם ברבים בלשונות יונית ורומית. שמואל אושקי ידע השפה הרומית, והיה טליץ וחכם חרשים בסגנון הלשון הפורטוגלית והספרדית. מספרי הנאצה של אלפונזו די שפינה, מספרי הברוניסטים הכתובים רומית, ספרדית, צרפתית ואנגלית וממקורי ישראל אסף כל החומר הנוגע לקורות הגרוש מספרד ופורטוגליה, ובחומר הזה נפח רוח חיים, רוח השירה והחזיון, ויעשהו שירה אחת מלאה אנחות לב דוי וגם תנחומות שרי. השירה כתובה בלשון פורטוגלית, לא בחרוזים, כי אם בדבור השירי והמליצי, אשר קסם עליו להפוש את הקורא בלבו, ולמשוך אותו בחבלי חן ונעם. תוכן הספר: שיחה בין שלשה רועים: יעקב (Jcabo), נחום (Numeo) וזכריה (Zicareo). הראשון מקונן על גורל ישראל לטיום היותו לגוי, ושני חבריו מדברים על לבו דברי תנחומים, להעלות ארוכה למחץ מכותיו, ומוכיחים כי כל הצרות והפורעניות הן לצרף את ישראל ולהביאו להאשר הנצחי. להשיחה הזאת קרא שמואל אושקי „הנחמה לצרות ישראל" (Consolacao as tribulacoens de Jsrael) [1].

תכלית הספר היא לאמץ לב האנוסים אשר ברחו מארצות החשך לעיר פיראררה ומקומות אחרים ושבו אל עמם, לנחמם מיגונם ולסעדם ולתמכם בתקוה לקץ גאולה וישועה. מטרת שמואל אושקי לא היתה לחבר ספר שלם בתולדות ישראל, ותולדות ישראל היה רק כלי חפץ בידו, לחזק ברכים כושלות ולהשריש בלב השבים לעמם ההכרה הנפשית, כי עוד גואלם חי וההשגחה העליונה עוד תשוב להוריח גם להם שמש צדקה. פעם יציג לעינינו את כנסת ישראל בדמות בת ציון השכולה־הגלמודה, אשר תפרוש כפיה ותבכה יום ולילה על בניה אשר יצאוה זה אלפי שנים, ופעם יראה לנו את ישראל בהאר פני אשה נביאה אשר נפשה תדרוך עז ומפיה כטל יזלו אמרי נעם ותנחומות יה, להעלות נהה ללב אנוש ופצוע. אף כי שמואל אושקי לא היה סופר בעל בינה לעתים, אך לפניו לא קם סופר אשר השכיל כמוהו לציר תאר פני התולדה הישראלית ופרצוף פניה מיום היות ישראל לעם עד ימי דורו. ולמען תהיה הצורה שלמה ומשוכללת בכל קויה ותויה שם לבו גם לסדר האמנים והערה את המקורות אשר מהם שאב דבריו.

צורת הספר היא: הרועה יעקב עומד בדד על כבר נעזב ובוכה על גורל עדרו הנפוץ לארבע רוחות השמים ונרמס בפרסות זאבי ערבות. „אנה אפנה ואיפוא אמצא מזור למכתי, שכחה לצרותי ותנחומות לנפשי הנוגה; שברי גדול כים וצרותי מלא אפסי ארץ. בארצות הקדם, מקום ענג ושעשועי נפש, הנני גולה ונודד מעיר לעיר מסובל במשא צרותי, בערבות אפריקה, מקום הוחב, הנני עם עני ורל אשר נפשו עליו תשוח. ובארצות המערב באירופה?— איטליה דמיונך לאריה משחית,

---

[1] נשלם בשנת שי"ב ועין ציון ז' בסוף הספר.

אשר עדר ישראל הוא לברות לשניו, את דמיהם ישתה ועצמותיהם יגרם; על שדמות צרפת יפרח הגפן אשר רוה דמי ישראל, ועפרו ידושן מחלב עמי ומוח עצמותיו; בתולת בת אשכנז הגאיונה, השוכנת הררי עד, נפצה את ילדי לסלעי הררי אלף. ואתם נהרות איתן, אשר על איי בריטאניה האדירה, מדוע השקיתם את שיותי הנפרשות מים מלוחים מים מרים ומארירים? ואת ספרד האכזריה, אשר כולך חנופה ושקר, את הצמאה לדמי עמי ומבשרם לא תשבעי, בך קננו ואבים רעבים, לבלוע צאני, לגזוז את צמרן ולהקריב חלבן ודמן קרבן כליל על מזבח כהניך מהבילין"— את קול יללת הרועה יעקב שמעו שני חבריו נחום וזכריה ויבאו לנוד לו ולדבר על לבו, כי ישפוך שיחו לפניהם, ידבר וירוח לו. אז ישא יעקב את משאו, ויעביר לפניהם את כל כבוד עמו ויקרת תפארתו מימים מקדם, בהלו נר אלהים על ראשו ויהי לאור גוים ונם לאומים, ואחרי כן ישים לפניהם מחזה האסונות והפגעים, אשר כתומם באו על העם הנדח, למיום אשר הורס והודש בית מועד הלאם ועל פני כל הארצות נפוצו המוניו. כאשר יוסיפו חבריו להעתיר עליו דבריהם יעתר אליהם יעקב, ויספר צרות בת עמו בזמן חורבן בית עולמים בראשונה ובשניה ובגלות ישראל ואת כל אשר עבר עליהם בהיותם נודדים בארצות נכריות, ע"ד גזרות השמד שגזר מלך הגותים המערבים סיזיבוט, ע"ד הגרוש מאנגליה וצרפת, ספרד ופורטוגליה והגליות הקטנות התכופות והרצופות שגלו כנסיות ישראל במדינות אשכנז, מעיר לעיר וממדינה למדינה, עד הריסת בית הכנסת בעיר פיזארו בשנת ה' אלפים שי"ב. כה יעביר לפנינו יעקב (שמואל אושקי) דור דור וצרותיו דור דור וקינותיו. אחרי כן יאמר המליץ, כי כום גמולות ביד אל הגמולות, ועל כל האומות אשר הרעו לישראל עברה כום: באיטליה מצאו גבורי ספרד קבר למו, והצרפתים נכנעו לפני ספרד; על האשכנזים הפראים הביא ה' את התוגרמים לעשות בהם שפטים. הנחמה, אשר בה תתנחם בת יהודה היא נבואת הנביאים, חוזיה, אשר צפו וראו ברוח קדשם את אשר יקרה את ישראל מראשית עד אחרית הימים. הם צפו וראו את הרעות והטובות; כאשר לא נפל עד היום דבר מדבריהם והרעות כלן כתומן באו ונהיו, כן תבאנה הנחמות והיעודים הטובים, כי עוד ישוב יעקב ויציץ ופרח בארץ אבותיו ועוד יהיה לברכה בקרב עמים רבים.

אחרי כן ירכב המליץ על כרוב הטליצה בשעיפים וחזיונות והמון דמיונות, וימצא דמיון ושווי למעלות ומורדות ישראל עם עשרת הגלגלים — וסוף דבריו הטה הנחומות בן אמוץ, הנביא המנחם ציון, האומר לירושלים תושב, ולערי יהודה תבנינה.

פרק עשירי.

הריאקציה מתגברת במערכות הכנסיה הקתולית, קאַראַפּה ולויולה (Caraffa u. Loyola), האחוה התיאטינית והישועית (Theatiner u. Jesuitenorden). האינקוויזיציה הכללית; בקורת הספרים. עלילות ואשמות חדשות על התלמוד. המוטרים צוררי ישראל אֶלינוּ רומנו ואביגדור אֶלינו. עוד הפעם לוקחו ספרי התלמוד והושם עליהם משמר. האפיפיור פאול הרביעי וגזרותיו ו„בולותיו" ברות משטמה ליהודים. האינקוויזיציה נגד האנוסים בפורטוגליה שנטלטו לאנקונה. הרופא אַמאטוס לוזיטאנוס. מות הקדושים—האנוסים—באנקונה. יהודי תוגרמה אוברים להנקם מהאפיפיור, האשה דונה גראציה מינדיסיה. יואן מיקוויז נשיא בא בלוית אנשים רבים לקונסטנטינופול. השולטאן עורך מכתב בדברים קשים אל האפיפיור בדבר היהודים. יהודי ארצות הקדם אומרים להשיב גמול להאפיפיור על מעשהו. יהודים לובשים טעיל נזירים וכהנים. עוד הפעם הציתו מדורות אש לשרוף את התלמוד. שורפי התלמוד חסים על ספר הזוהר ונותנים רשות להדפיסו. גרוש היהודים מאויסטריה וביהם. האפיפיור פיוס הרביעי והיהודים. כנסת הגדולה להקתולים בטריענט והתלמוד. פיוס הרביעי מתאכזר על היהודים. גרוש היהודים מדינות טטשלת הבמה (קירכענשטאאט).

(ה"א שי"ג—שכ"ט=1553—1569).

רבי יוסף אבן ויגא יחתום את ספרו „שבט יהודה" בקינה על צרת ישראל אשר ארובה מארץ מדתה, אך רבי שמואל אושקי יחתום בשיר והלל לה' בתקותו ליטים טובים מאלה. השני היה משורר וראה את התולדה הישראלית בשלמת אור וערפלי מהר, ודבריו הועילו הרבה לחזק את לב המאראנים בהתורה אשר שבו אליה, לשאת בעדה כל יד עמל ותלאה וגם את המית.

רבי שמואל אושקי חשב כי צרות ישראל תלכנה מעתה הלוך וחסור ומחשכת לילה תזרח שמש צדקה לבני עם עני ואביון בארצות נדודיהם, כן חשב המליץ המשורר, אך חשב וטעה; הכנסיה הקתולית הכזיבה תוחלתו ותובישהו משברו. המליץ הזה ראה בעיניו רדיפות וצרות חדשות מתפרצות בקרבת מקום טושבו, ושיטה שלמה של גזרות, שמדות והרגות אשר שם אותם רבי יוסף הכהן ב„עמק הבכה". והרדיפות האלה התחדשו והתגברו לרגלי תנועת הריאקציה שהתגברה אז בטערכות הכהונה הרומאית. במדת התפשטות למודי לותיר וקאלווין, חתרו ראשי הכנסיה הקתולית לחסום הדרך בפני הריפורמציא ולהשיב את הכהונה הקתולית לכבודה הראשון. אז קמו בזמן אחד ובארצות שונות שני אנשים אבירי לב ואדירי חפץ ונאפדי

נקמה להנקם ולהשפט בכל הנוטים מדרכי התורה. הכומר האיטלקי פיטרו קרפה (Pietro Caraffa) איש ניאפולי והספרדי איגנאץ לויולה (Jnez Loyola), איש איש מטקומו הרבה לעשות גדולת לחזק כח הכהונה ולהשיב לבצרון את הכנסיה הקתולית, אשר היתה אז שוקעת ויורדת. שני האנשים האלה החלו פעולתם בהגבר את כחות הנפש על נטיות הבשר ויכלו אותה בהשתעבדות רוח בני האדם ובשרם אל ממשלת הכהונה. בחומת הכהונה הרומאית התרחבו הבקיעים ורבו הפרצים עדי התמוטטה לנפול, ושני האנשים האלה השיבוה להקיפותה כביתי כהונתו של האפיפיור אינוקינטי השלישי והבאים אחריו. קרפה (שנקרא אחרי כן בהיותו לאפיפיור בשם פאול הרביעי) ולויולה מייסד האגודה הישועית (Jesuitenorden), אשר כחה וגבורתה מלא עולם הישוב האנושי עד היום, עשו והצליחו לחזק כח הכהונה הגדולה שברומא להיותה שלטת שלטון בלי מצרים ברוח מאמיניה, יען כי אדירי אמונה אלה, כמעשיהם כן היו דעותיהם ובכל לבם וכחם הכביר יצאו לפעולתם. קרפה השיב את חוקי המשמעת (דיסציפלין) במערכות הכהונה, להיות הקטנים נשמעים להגדולים מהם במעלות המשרה, ובשבט ברזל אשר בידי הכהנים העליונים רדה בהמון צבאות הכהנים ההריוטים, והנזיר לויולה הספרדי הקים צבא עבדים נאמנים להכהונה הרומאית — הישועים. ובכחם זה חזקו שני רבי הפעלים אלה שנית את מוסדות הכהונה הרומאית. כה השחית אז העולם הקתולי את דרכו, עד כי בבוא כהן מורה (קרפה) אשר שם מתג ורסן לרוח התאוה הוללה, ויגרש את הקדשות מבתי הכהונה והמקלט, נקדש ונעלה בדבר הזה לבד, ויהי לאב ולפטרון הכנסיה. וכה היו שנואות חבורות הנזירים שנוסדו עד הנה, עד כי האיש (איגנאץ לויולה) אשר קרא מלחמה על אהבת הבצע וזמה בקדושים נמנה, ויצלח ליסד חבורה גדולה—אחות הישועים, אשר העודתה היא לשעבד רוח הדעה והנטיה לחקר ובקרת של כל הקתולים, להיות כלם יחד, לעדר אחד, ורועה אחד (האפיפיור) ינהג בהם. קרפה, אשר יסד את החבורה התיאטינית ויאסוף אליה לא כהנים קבצנים, כי אם פרשים ואצילים אבירים, אשר היו אחרי כן להגמונים וחשמנים, יעץ להאפיפיור, להנהיג את האינקוויזיציה בכל העולם הקתולי. קרפה יעץ להשתמש באותם כלי זין, שהשתמשו בהם טורקביטדה, דיצה וקסימנס בספרד נגד היהודים והמורים האנוסים, גם נגד כל בעלי הדת הקתולית המושכים עליהם קו של חשד מינות ונטיה כל שהיא ממנהגי התורה הזאת, וכלי זין אלה הלא ידועים הם: מדורות אש, כלי חובלים ובתי כלאים במחשכי ארץ. כל הנחשד במחשבה זרה עליו להשבע קבל עם, כי נתעה בשוא או להשרף חיים. במעט השיג קרפה הרשיון לכונן בתי דינים כאלה, ויטהר להכין בריחי ברזל, כבלים וסדני מועקה לשים בם מתני הכופרים או הנחשדים במחשבות כפירה. במעט נפתחו שערי בית דין האינקוויזיציה החדש והנה נקראו לעמוד לפני השופטים נושאי משרות גבוהות במערכות הכהונה, הגמונים וחשמנים, שהיו להם דעות מיוחדות בפרטים אחדים שבהלכות ה„קדושין" (Sacramenta), ונגזר עליהם להענות בענויים קשים וגם נגמר דינם לשריפה אם לא הקדימו לברוח ארצה אשכנז או למדינות שוויץ. הכהנים הגדולים, אשר רבים מהם היו זכי הרעיון ובני חורין ברעותיהם, היו יראים להוציא רוחם ולהעלות את הטמון בחדרי לבם על דל שפתם, להוציא למענהו דבר העברות הרוחנית ושעבוד נפש המאמינים לכל דבר

שיצא מהכהונה הגדולה הרומאית היה דרוש לשים משטר על הדפוס. הרעות החפשיות עשו להם כנפים על ידי הדפוס, עברו ארצות ותהיינה לקנין עמים רבים, וכל בני העם היודעים קרוא וכתוב היו נכונים למפגע הכפירות והמינות. הדפוס הביא רעה הפרוד והקרע בערך המאמינים (כן האמין קרפה ובני סיעתו) ועל כן שמה האינקוויזיציה משטרה גם על הדפוס, ורק את אשר ימצא האפיפיור ומאמיניו לטוב וכשר לקהל המאמינים יצא מתחת מכבש הדפוס. אמנם זה כבר הנהיגו האפיפיורים את בקרת הספרים, וכל ספר שנדפס מחרש היה בא לבקרת ועד כהנים, אבל עד אז היה השחד עונה את הכל ובעד מתנת יד נתנו הכהנים רשות להדפיס ולהפיץ ברבים גם ספרים מלאים נאצה על הכהונה הרומאית. הדפסת ספרי אולריך פֿאן הוטטען, המגלות העפות שנתברבו לרגלי מריבת רייכלין ופפֿעפֿערקארן על דבר התלמוד, והספר הראשון שכתב לותיר נגד „רומא, בבל המלכה המרשעת" היתה תוצאות רפיון ידי הכהנים המבקרים. קרפה החליט לשום קץ להעמל הזה. המבקרים מטעם הכהונה הוזהרו שלא לתת מהלכים לספרים המטילים ספק ביסודי האמונה או בהקבלה, שהאפיפיור איננו עלול לשגיאה, בכל ארצות איטליה, בחלק גדול ממדינות אשכנז, באויסטריה, אספמיה ופורטוגליה (הבקרת העזה הזאת הונהגה בשנת 1543). למבקרים הפקדו כהנים הנאמנים לכסא האפיפיור, והם לא ידעו כל חנינה וידקדק עם הסופרים והספרים כחוט השערה. כה נתגדלו בני דור יבוא על ברכי הספרים שהותרו מטעם הישועים, ובני דור הולך שבו גם כן להכנסיה ולא הוסיפו עוד לחשוב מחשבות זרות. הכנסת הגדולה בטריענט, שנקראה מתחלה למרות רוח האפיפיור והמאמינים, קיימה ואשרה כל חקי קרפה וסדריו, אשר מרוח קנאתו אצל גם על חברי הכנסיה. המטשלה האפיפיורית התגברה במדה כזאת שלא חשבו גם נושאי נזר הכהונה בעצמם.

עוד מעט והיהודים הרגישו גם הם את הקף התנועה החשוכה הזאת במערכות הכנסיה הקתולית. לראשונה חזרה ונעורה השאלה על דבר התלמוד; והפעם דנו דין התלמוד לא לחסד כאשר לפני ארבעים שנה, כי אם לשבט. או לא היתה כל תקוה לנוירי דומיניק למצוא אונים קשובות ברומא לגזור גזרת שרפה וכליון על התלמוד, ועל כן חבלו תחבולות לתפוש לב הקיסר ולהשיג פקודה ממנו לבער את התלמוד, אך עתה נשבה רוח אחרת במערכות האפיפיור. די היה למומרים אחדים לעולל עלילות ברשע על התלמוד, ומטשלת הכהונה הגדולה מהרה למלא אחרי עצתם. ועלילות הדברים על התלמוד יצאו מרשעי ישראל אשר מקרבו יצאו.

רבי אליהו לוויטה או רבי אליהו בחור, אשר תולדותיו וענינו כבר הצענו בספר הזה (למעלה עמוד 143) ישב ימים רבים בבית הקארדינאל איגידו די וויטירבו (Egidio de Witerbo) וילמד תורת הלשון העברית וראשית למודי הקבלה לנוצרים רבים. ולרבי אליהו שני נכדים אשר נשארו אחרי בתו, ואשר משחר ילדותם ארחו לחברה עם נוצרים. שם האחד היה אלינו (Eliano), אשר ידע את תורת הלשון העברית לתכליתה והיה מעתיק ומגיה ספרים בערים רבות באיטליה, בעוד אשר אחיו ושמו שלמה רומנו (Salomo Romano) נסע בארצות אשכנז, תורגרמה, ארץ ישראל ומצרים וידע לשונות: עברית, רומית, ספרדית, ערבית ותורגרמית. הבכור אלינו נתנצר ויסב שמו וויקטור אלינו (Vittorio Eliano) או וויקטור לבית אליהו,

לזכר אבי אמו, ויהי לכהן ואחרי כן לכהן בית הפלה (קאנוניקום). שטע ואת אחיו הצעיר ממנו ויצר לו מאד וישב ממסעיו לווניציאה להוכיח את אחיו על עון בגדו ומעלו בדת אבותיו. אך שלמה רומנו תחת שבא ללמד נמצא למד, ותחת להחזיר את אחיו תחת כנפי דת מורשה המיר גם הוא את דתו. אחד מאצילי וויניציאה עשיר ואדוק באמונתו פתהו ויוכל לו להסיר לבו מעל תורתו, ואחרי כן נזדווג לו כהן אחד מחבורת הישועים. כן בא גם שלמה רומנו במסרת ברית התורה הקתולית (1551) ויסב שמו לשם יוהאננים באפטיסט, למורת רוח אמו השבולה משני בניה. והמומר יוחנן באפטיסט היה לכהן ישועי ואחרי כן לסופר הכנסיה, ויכתוב ספר תורת האמונה הקתולית בלשונות עברית וערבית. נבדו של רבי אליהו בחור [1]) הזה ועוד שני מומרים: יוסף מורו (Joseph Moro) וחננאל די פוליניו (Ananel de Foligno) התיצבו לפני האפיפיור יוליום השלישי לדבר שטנה על התלמוד, ככל אשר עשה המומר דוניין; וגם הוציאו דבה על התלמוד, כי מלא הוא חרופים וגדופים על מייסד הברית החדשה ועמי הנוצרים, ורק הוא מפריע את היהודים מהמיר דתם בדת הנוצרית. יוליום השלישי לא היה קנאי ומתחסד ועוד פחות מזה היה שונא ישראל; רופאי ישראל: ויטל אלאטינו ומי שהיה אנוס אמאטוס לוזיטאנוס, היו רופאי נפשו [2]). אך להאפיפיור לא היה עוד המשפט לדון דין התלמוד, כי אם לשופטי האינקוויזיציה המטונים על בקרת הספרים, לאמר להקנאי הנלהב קרפה, ויוליום השלישי היה מוכרח לחתום ולקיים את כתב הדת אשר הציע לפניו ראש האינקוויזיטורים (12 אויגוסט 1553). גם בהמעשה הזה נראה עד כמה האפיפיור איננו עלול לשניאות: האפיפיור ליאון העשירי היה מזרז את הדפסת התלמוד (עיין למעלה 133) והאפיפיור השלישי שקם אחריו הוציא כתב הדת להעבירו מן העולם. שוטרי האינקוויזיציה יצאו מבהלים ודחופים בדבר הכהונה הרומאית, ויתפרצו אל בתי היהודים ברומא, ויוציאו את כל ספרי התלמוד ומפרשיו וכל ספרי המדרשים ומפרשיהם הנמצאים, וישרפו כל הספרים ברחבה של עיר ביום ראש השנה שנת ה"א

---

1) רבי יוסף הכהן קורא בשם את הדילטורים על התלמוד בדור ההוא לאמר: „ואלה שמות האנשים המלשינים ההם אשר היו בעוכרינו: חננאל די פוליניו, יוסף מורו, שלמה רומאנו" (עמק הבכא 128 בהוצאת קראקא החדשה). השלישי הוא בלי ספק יוהאן באפטיסט רומאנו, המומר הישועי נבדו השני של ר' אליה בחור, כאשר יצא לנו מידיעותיו של Algambe (Bibliotheca societatis Jesu p. 225). שם יודיע, כי זה הישועי „יוחנן המבול" קבל את המבילה מהכומר הישועי פרוזיוס באפהיאוס בשנת 1551 ונשלח ע"י פאול הרביעי בשנת 1561 למוף (Memphis) אשר במצרים ויהודי אלכסנדריא של מצרים רדפוהו בעד הדילטוריא והמלשינות, וגם יספר כי אבו של אותו הכומר הישועי עזרה להיהודים ותעירר אותם לדדוף את בנה, אשר חשבה אותו לבן במר. לפי זה: שלמה רומאנו, אחי אלינו המומר, ויוחנן המבול רומאנו הוא איש אחד, ואחיו שהמיר דתו לפניו הוא ויקטור אליני Vittorio Eliano (ואלף I עמוד 471, 240 III; רשימת הבודליאנה 2066). זה השני נסבל לפני שנת 1551, ובכן שנים מועטות אחרי מות אבי אמו. נראה הדבר כי אלינו לא היה אז עוד במלשינים אך שש שנים אחרי זה נמצאתו בין מלשיני התלמוד.

2) רבי דחד ב"ר יצחק די פומיס (ע"ד תולדתו עיין להלן) בספרו de medico hebraeo etc., גם אבאטוס לוזיטאנוס בספריו מטאה ג' (Centuria III) יאמר כדבר הזה ומטאה ד' (Cent. IV) יוצא שהיה רופא את האפיפיור לפני שנת 1550, ובכן היה זה בשנים הראשונות לכתונת יוליום.

שי"ד, ונעשה זאת בכוונה ביום הקדוש לישראל להבעים את היהודים. אך לא לבד ברומא חפשו עבדי האינקוויזיציה אחרי ספרי התלמוד להוציאם ולשרפם, כי אם גם בכל מדינת רומאניא (Romagna) עד פרוכה, מנטובה וגם ווניציאה, ששם נאספו בבתי הדפוס ספרי ישראל לאלפים. הגזרה נתפשטה עד פיראררה וכל צפון איטליה ותגיע עד האי קאנדיה (האי קריטה, שנחשב אז לארץ ממשלת ווניציאה). בכל המקומות האלה נשרפו ספרי הש"ס למאות ולאלפים[1]. ומלאכי האינקוויזיציה לא הבחינו בין ספר לספר הכתובים עברית, ומכל הבא בידם השליכו למדורת אש, וגם את כתבי הקדש שרפו. אימה חשכה נפלה אז על כל היהודים המתגוררים בארצות הקתולים, כי נלקחו מהם גם כל ספרי הפוסקים הנחוצים להוראה, ספרים אשר גם ברמיזה לא נמצא בהם זכר הדת הנוצרית. אז באו ראשי היהודים להתחנן לפני האפיפיור יוליוס השלישי, כי יאבה להשאיר להם למצער ספרי הפוסקים למען ידעו רבניהם להורות את הדינים, ויתעשת להם האפיפיור ויפרסם „בולה" ביום 29 מאי 1554 (ה"א שי"ד) לאמר: „היהודים מחויבים למסור לשוטרי האינקוויזיציה את כל ספרי התלמוד אשר בידם והעובר יענש בענשי הגוף, אך גם השוטרים מוזהרים לבלי לקחת מהיהודים ספרי עברית אחרים וגם לבלי להתעלל ביהודים, והעוברים יענשו בעונשי המפירים את חוקי המשטעת"[2]. למן העת ההיא החלה בקרת ספרי עברית לפני הדפסתם, למען דעת אם לא נמצא שם איזה דבור של נגאי על התורה הקתולית. ורוב המבקרים באיטליה היו יהודים מומרים. וימצאו אז האחים הנפשעים ההם מקום לפגוע לרעה באחיהם בני בריתם מלפנים ולהצר להם עד מאד.

אחרי מות יוליוס השלישי התגברו עוד יותר צרות ישראל בכל הארצות אשר דבר הכהונה הקתולית מגיע. בכנסת החשמנים, אשר נכנסו לישיבת הבחירה החליטו להושיב על כסא פיטרום אך איש קנאי, ואם אפשר הדבר, רק אחד מחברי הנזירים אשר לא ידע רחם וחנינה. גדולי הכהונה, המשכילים בחכמות יון ורומא

---

[1] על דבר שרפת התלמוד ביום ראש השנה לשנת שי"ר מרבים לדבר בני הדור: ר' יוסף הכהן בעמק הבכא (הוצאת קראקא החדשה 128); שלשלת הקבלה ע' 52 ובסופו. משרפת התלמוד בווניציאה יספר ר' יהודה לירמה בהקדמה לפירושו על אבות „לחם יהודה"; א ר ק ו א ל מ ו בהתיכת ספר הערוך הוצאה ב'. משרפת התלמוד באנקונה יספר המדקדק ר' עמנואל בינבינסטו בספר „ל ו י ת ח ן". משרפתו בבולוניאה—שער־אריה (פורטיליאוני) בסוף ספרו „ש ל ט י ה ג ב ו ר י ם". משרפתו בהאי קאנדיה—רבי יצחק עקריש בהקדמה לס' „אל תהי כאבותיך" של ר' פרופיאט דוראן האפודי. רבי מתתיהו דילקרוט שישב אז בווניציאה יאמר בכ"י (נייבויער רשיטת הבודליאנה סימן 1632): „ובווניציאה הבירה שרפו יותר מאלף ספרי תלמוד שלטים מלבד חמש מאות ספרי אלפסי ושאר ספרים אין קץ חדשים גם ישנים". חרוזים סרי טעם בקינה על שרפת התלמוד נמצאים מאת ר' יעקב פאנו (Revue etc. XI 155—156) ומאת ר' מרדכי דבלאנש בהחלץ חלק ח' עמוד 109. ה„בולה" של הפאפה יוליוס השלישי בפקודה לשרוף את התלמוד לא נמצאה היום, אבל נזכרת היא ב„בולה" אחרת של אותו הפאפה מן יום 29 מאי 1554 ושם מביא את פקודתו לשרוף התלמוד או הגטרא וטוסיף להזהיר, כי אם עוד נשארו ספרי היהודים שלא נשרפו ולא נטמרו להאינקוויזיציה, ימסרו אותם היהודים בבשך ארבעה שבועות, ואם יעברו יענשו בעונשים קשים מאד, ובאותה הבולה הוא מתיר ליהודים להשאיר להם ספרי „הפוסקים".

[2] בהבולה הנזכרת למעלה ובעמק הבכא (הוצאת קראקא 130) נאמר: „וילכו ראשי הקהלות אל האפיפיור וישא את פניהם... מספרי הפוסקים להשאיר להם שארית בארץ, ומספרי התלמוד לא אבה שמוע עליהם...".

האוהבים חכמת חרשים וחקר ודעת, שנשארו עוד מהדור הקודם, כבר היו חשודים לבני חורין בדעות ואמונות. ובכן נבחר אז לאפיפיור מרצילליום השני, והוא הראשון בשלשלת האפיפיורים הקנאים מורדי האור. ובימי כהונתו כמעט היו היהודים בכל רע וכפשע בינם ובין גזרת כליה בדבר עלילת הדם. איש בליעל אחד, מחמדי שהטיר דתו ברת הקתולית, רצח נפש נער נוצרי שנתגדל בביתו והוא היה לו לאפוטרופוס, למען קחת את ירושתו, והרוצח ואהובתו הספרדית תלוהו בתמונת שתי וערב על העץ וישאוהו אל במת קנפו סאנטו (Campo Santo) והוא שדה הקברות לגדולי העם ברומא, כי על השדה הזה הובאה אדמה מאדמת ארץ ישראל ממקומות הקדושים אשר שם. ובהמצא הנרצח ותהום כל העיר, ואיזה נוצרים ובראשם המוסר חננאל פוליניו אמרו להמית על היהודים עלילת דם, ויביאו דבתם רעה לפני האפיפיור מרציללום, והוא כבר היה מוכן להועיד לדין האינקוויזיציה את כל היהודים ברומא, לולי שנמצא להם אז סניגור, הקארדינאל החכם והחובב אדם וגם אוהב ישראל אלכסנדר פארנזיו, והוא בחכמתו גלה על עון הרוצחים, אשר הודו, כי הרגו את הנער, ויסב הקארדינאל את הסכנה מעל יהודי רומא וחמת ההמון שככה (אפריל לשנת שט"ו=1555)[1].

ימי כהונת מארצילום לא נמשכו יותר מחדשים אחדים, על כן לא גדלה גם רעתו. אולם במותו ישב על כסא כהונתו איש קנא ונוקם, אשר כבר ידענוהו, הנזיר הוקן קרפה התיאטיני שנקרא בכהונתו פאול הרביעי, ובזקנותו היה מלא קנאה ונקמה, אכזריות וחמה כבימי שחרותו, ביסדו את האחוה התיאטינית. הוא שנא תכלית שנאה את היהודים ואת הפרוטיסטנטים, וגם את הספרדים, והיה קורא

---

[1] רבי יוסף הכהן בעמק הבכא (הוצאת קראקא 132). ע"ד המאורע הזה נמצאו דברים בספר „אגרת נסים", המתיחס לאחד מרבני הדור ההוא, ורבי אברהם גראציאנו מביא דברים ממנו (במאמרו של קיפמאנן Revue d. etc. IV 94 f.). הדברים מסכימים בכללם להצעת המאורע בעמק הבכא ונעשים רק בפרטים. את הרוצח יקרא בשם איש ערבי מספרד שהטיר דתו בדת הנוצרית דופו"ר (דוקטור) סולים, ומזה ראיה שהכותב אם לא היה עד ראיה, שמע לכה"פ מפי איש נאמן. ההבדל בין שני המקורים הוא: ריה"כ בעמק הבכא מייחס תשעת היהודים על ידי שנתגלה הרוצח להחשמן אלכסנדר פארניזי ו„אגרת נסים" תייחס זאת להאפיפיור מארצילום בעצמו. ובדבר הזה יש יותר להאמין בדברי רבי יוסף הכהן, שהיה יוצא ונכנס במערכות גדולי השרים הנוצרים, מאשר לאחד הרבנים. גם יותר נראה, שאלכסנדר פארניזו, שהיה בן חורין מדעות כיובות נגד ישראל, לא האמין לעדותו של ישראל מומר נגד אחיו, מאשר נאמר כזאת על האפיפיור מארצילום. גראציאנו יספר, כי פאול הרביעי (התיאטיני) „צוה לתלות על העץ את הדומור סולים" וריה"כ יחשה מזה. עכ"ל הרהט"ח. והנה המעיין בשני המקורים, ימצא עוד שנוי אחר יותר עקרי בספור המאורע והוא: רבי יוסף הכהן לא יספר כלל כי המעליל עלילת הדם על היהודים היה אחד המומרים, כי אם יאמר בדרך כלל: „וידברו אנשים בני בליעל על היהודים סרה ויביאו את דבתם רעה אל האפיפיור" אולם ב„אגרת נסים" מפורטים הדברים ברוב ענין לבאר כי ומי היו המומרים או המומר לאמר: „... בין כך בא שהעביר (שעבר) על דת משה וישראל בתוך הבאים לראות משפט הנער (ההרוג) ומעשהו, ואמר בקול גדול: בוודאי לא נעשה מעשה ביש כזה אלא על ידי היהודים שכנהגם לעשות כך מדי שנה בשנה בין פסח לפורים להרוג נער אחד מבני אומות העולם כנראה מספר הזכרונות ובקרוניקן שלהם... ויאמינו ברבריו באשר האיש שהוציא הלעז היה גרמא בשרפת הש"ס ביום ראש השנה שנת והיה שד"י בצרך וכו'... מזה ומיתר דברי האגרת, שלא אוכל להביאם במקום הזה, יוצא ברור שהמעליל היה אחד משלשת המומרים המלשינים את התלמוד: חננאל די פוליניו, יוסף טורו ושלמה רומאנו. ולפלא כי ריה"כ, השופך תמיד חמתו על האחים הנפשעים, ולפני זה מזכיר את שלשת הדילטורים בשמם, יחשה מזה. שפ"ר.

אותם ואת טלכם האדוק פיליפּפ השני „זרע מרעים היהודים והמוירים". כמעט שעלה לשבת על כסא כהונתו הוציא פקודה, כי היהודים יושבי ארץ טמשלת האפיפיור מחויבים להרים מס מכל בית כנסת שלהם עשרה דינרי זהב. הכסף הזה הוקדש לכלכלת בית חנוך ליהודים המקבלים דת הנוצרית [1]). עוד רעה וטרה מזה היתה ה„בולה" טיום 12 יולי 1555, להוציא לפעלם בכל חמר טדת הדין את חקי הכנסיה נגד היהודים: היהודים ישבו סגורים בשכונתם (הגיטו) ויהיה להם בית כנסת אחד, ויתר בתי הכנסיות ובתי המדרשות יהרסו; אסור ליהודים להחזיק משרתים ומשרתות נוצרים, אסור להם להתרועע עם הנוצרים, לאכול ולשתות ולשחוק עמהם; כל היהודים מחויבים לשאת אות הקלון: האנשים כובע ירוק על ראשם והנשים וילן ירוק על פניהם, בצאתם לרחובות העיר ובלכתם בדרך; אסור להנוצרים לכבד את היהודי ולקרוא לו בשם: אדון; אסור להיהודים לקנות נכסים דלא ניידי; במשך שנה אחת טיום צאת הפקודה מחויבים היהודים למכור נכסיהם דלא ניידי. טחירם בכל „ערי הבטה" עלה או ליותר מחמש מאות אלפים דינרי זהב, ויהיו מוכרחים למכרם בחלק החטישי משווים; גם צוה על היהודים כי יסדרו את ספרי החשבונות בבתי מסחרם בלשון איטלקית. אבל האם היו צריכים או היהודים לפנקסאות של מסחר אחרי שהמסחר היה אסור להם מלבד המסחר בבגדים ישנים ומטולאים? גם לבגדים ישנים לא נמצא עור קונה, כי נאסר לנוצרים לבא במשא ומתן עם היהודים; היהודים העוסקים במסחר התרוששו מאד. הגזרה היותר קשה היתה: כי אסור להרופאים היהודים לרפא חולים נוצרים, להרופאים אשר האפיפיורים בעצמם הפקידו בידם חייהם, ועגש קשה מאד הושם על עוברי הפקודה הנמרצה הזאת [2]). ומני אז והלאה, כאשר חפץ אחד מדוכסי איטליה להחזיק בחצר מלכותו רופא יהודי היה זקוק לרשיון טיוחד מאת האפיפיור אשר כהן בימים ההם. ומה רבה התמורה שנעשתה במשך ימים טועטים [3]): בעיר מטשלת האפיפיור באביניון (Avignon) חזקו דברי יועצי העיר לפני איזה זמן על הרופא היהודי די לאטיש, כי יהיה להם לרופא, ולאות כבוד נקבו לו שכר טקופת העיר, ועתה נגזרה גזרה, כי לא ירפא רופא יהודי חולי הנוצרים. גם מרדיפת התלטור לא הניח פאול הרביעי ידו וישלח ישראלים מומרים לבדוק בבתי היהודים ולקחת מהם את ספרי התלמוד הנשארים. אז אמרו רבים מהיהודים לצאת מרומא, שישבו בה כאלפים שנה, וילכו לבקש להם טקום טפלט בדוכסיות איטליה האחרות, אך בהיותם בדרך התנפלו עליהם בני האספסוף ויתעללו בהם. את הנשארים ברומא ענה פאול הרביעי בכל מיני ענויים: פעם אמר, כי מכרו נכסיהם דלא ניידי רק למראית עין ושטרי המכירה הם מזויפים וישים רבים בבית הסהר. ופעם צוה להכריז בחוצות רומא לאמר: „כל איש עברי אשר לא

---

1) שלשלת הקבלה בסוף הספר.

2) ה„בולה" הזאת נדפסת בקובץ הבולות של האפיפיורים Bullarium magnum I וגם אצל נרטוליצצי ביבליותיקה III טעטוד 742 ולהלן. אצל רבי יוסף הכהן עטק הבכה 132—134 ובשלשלת הקבלה. ע"ד פעולת הבולה עין ציון ו' בסוף הספר.

3) Gustave Bayle, les medicins d. Avignon d. 73. Revue V b. 331. עמנואל די לאפיש נתקבל לרופא העיר בשנת רפ"ט.

יביא תועלת להכלל יצא מתוך העיר"[1]). ויהי כאשר התיצבו לפניו היהודים ברומא וישאלוהו: מה יהיו עניני העבודה לטובת הכלל? ויאמר אליהם: בבוא הטוער תדעו. פאול הרביעי העביר את בני ישראל בפרך ויאנסם לחוק את חוטות העיר רומא. ותהי הנקל להאפיפיור לערוץ ולרוצץ את היהודים בחקי עמל וגזרות קשות, כי כאשר תקפתהו רוחו הרעה קרא לבן אחיו ויצו עליו לאמר: לך שרוף את כל בתי היהודים באש, באישון לילה. וירע הדבר בעיני בן אחיו ויצא למלא פקודת דודו על אפו וחמתו, ויהי בדרך ויפגע בהחשטן אלכסנדר פֿארנעזי, ויאמר אליו הקארדינאל: „השמר לך מעשות הרעה הגדולה הזאת, ומחר ונדע מה יהיו חלוטותיו". ויהי ממחרת ויבאו עברי האפיפיור אל בן אחיו ויבהילוהו לעמוד לפניו, ויאמר אליו האפיפיור הנמהר: לא תעשה מאומה[2]). ביטים ההם נתנצרו רבים מהיהודים גדולי הערה ועשיריה.

אם האפיפיור פאול הרביעי הראה קשה את היהודים, הנה מעצמו מובן, כי האנוסים סבלו צרות עוד יותר מהם. רבים מאנוסי פורטוגליה אשר בשנות רנ"ז רנ"ח סחבום בשערות ראשיהם אל אגן הטבילה נמלטו להעיר אנקונה, והאפיפיור קלימנטי השביעי נתן להם כתב חסות להאחז בעיר הזאת ולשוב ליהדותם מבלי מפריע מצד האינקוויזיציה. ושני האפיפיורים שבהנו תחת קלימנטי השביעי: פאול השלישי ויוליום השלישי קיימו ויאשרו את זכיות האנוסים[3]), כי מאחר שהטבילום בעל כרחם, אין לטבילתם כל תוקף קדושין (Sacrament) ואין דינם כדין נוצרים הפורשים מדתם. במדה שהתגברה אכזריות האינקוויזיציה בפורטוגליה, והרבתה, כאחותה בספרד, להבעיר מדורות אש ולזבוח זבחי אדם לתפארת האמונה, רבו הפליטים הנסים מתוך ההפכה לאיטליה, אשר הביאו עמהם את רכושם ויתיישבו בהערים פיראררה ואנקונה; בעיר אנקונא כבר היה להם בית הכנסת אשר שכרו בבית איש נוצרי[4]), כי בטחו בדבר האב הקדוש. אך לפאול הרביעי לא נחשבו מאומה הבטחות האפיפיורים שלפניו, אם ראה הוא במעשיהם אלה סתירה להאמונה, לפי דעתו המשובשת. האם יכול הוא, הקנא לאמונתו קנאה גדולה, לתת יד לאנשים שנקדשו בטבילה לשוב ולהחזיק בדת ישראל? חמאה כזאת בבדה עליו מנשוא. או נתן פקודה נסתרה להתנפל לפתע פתאום על כל האנוסים באנקונה, ומספרם עלה אז לכמה מאות, ולשימם בבתי כלאים אשר להאינקוויזיציה, לעשות חקור דין בדבר אמונתם, ועד אשר יחקר דינם שם עקול (Sequester) על נכסיהם (אלול שט"ו=אויגוסט 1555)[5]). כהלומי רעם

---

1) בעמק הבכא 135—138: „... ויוכו בני ישראל ... לאשר מכרו בתיהם העלילו לאמר: לא מכרתם אותם לצמיתות והסופרים עבל כתבו (סימולציה) ויצו המיאסטינו ויעבירו קול: כל איש עברי שאינו מועיל אל הכלל יצא מתוך העיר.

2) ריה"כ בעמק חבכא (הוצ' קראקא 134): „ורבים מקמני אמונה נדחו מעל ה' אלחי ישראל ביטים ההם וכו'".

3) על דבר סבלנותו של האפיפיור פאול השלישי עיין למעלה עמוד 194, 208, וכן הוא אומר בשלשלת הקבלה: „שהיה להם רשות משלשה פפה", איטליענישע אינפֿארמאציאָן בציון ו' בסוף הספר.

4) C. Feroso (Michele Maroni) Gli Ebrei Portoghesi giustiziati in Ancona sotto Paolo IV נדפס Foligno 1984. ודברים מכנו בהרעוי וכו' XI מעמוד 50 ולהלן.

5) המקורים: שו"ת רבי יוסף ן' לב דפוס אמשטרדם דף ס"ג עמוד ג', שם יציע קבלת המאראנים

היו האנוסים אשר רבים מהם נאחזו במדינות „ממשלת הבמה" קרוב לחמשים שנה, וישובו להיהדות ויגדלו בניהם על ברכי דת מורשה ויהיו בטוחים כי לא תבואם רעה. בין האנוסים הנתפשים היו גם נתיני מטלכת תוגרמה, שבאו לרגלי עסקיהם לאנקונה, שעלתה אז למעלה על ידי האנוסים בסחרה בארצות הקדם, ונתיני תוגרמה הושמו גם כן בכלא והושם משמר על סחורתם ומערכם. במעשהו זה הרע האפיפיור הקנאי למטשלתו, כי השבית לזמן ידוע את המסחר בתבואות ארצות הקדם ויוביש מעין הכנסותיו.

אך מתי מספר המאראנים הצליחו להמלט מכף שוטרי האינקוויזיציה הרומאית; את הנמלטים קבל הדוכס גווידו אובאלדו (Guido Ubaldo) מאורבינו ויושיבם בעיר פיזארו (Pesaro), כי הדוכס היה איש ריב ומדון להאפיפיור, ועל כן אמר להעביר אליו מאנקונה את שפע המסחר בסחורות ארצות הקדם, כי גם ההתחרות המסחרית בין מזרח ומערב, אסיה ואיטליה נתגברה אז לרגלי האנוסים. גם נשיא פיראררה הדוכס אירקולי השני (Ercole II) פתח את ארצו לפני הגולים היהודים ויקראם לשבת במדינת ממשלתו (דיצימבר 1555)[1]. בין האנוסים שבאו אז לפיזארו נמצא האיש המופלא בעמו ונודע בחכמתו גם בין חכמי אומות העולם בזמן ההוא הרופא חביב (Amatus) לוזיטאנוס (נולד רס"א=1511 ומת שכ"ח=1568)[2]. הוא היה חכם ונבון דבר, רופא מומחה, בעל מדות טובות ואהוב ונחמד לבריות. בנצרותו נקרא בשם יוהאן רודריגו די קאסטל־בראנקו. כנראה נגלה בפורטוגליה כי לבו נאמן לתורת אבותיו, ובהוסר האינקוויזיציה בפורטוגליה יצא מן הארץ. ישיבתו הראשונה היתה בפלאנדריה בעיר אנטווערפען בין אחיו המאראנים, אחרי כן ישב ברומא ובפיראררה ומשם בא להשתקע באנקונה (בשנת ש"ט) וישב לתורת ישראל בפרהסיא ונקרא בשם „חביב" ובשמו הרומי אמאטוס לוזיטאנוס, ויצא לו שם לרופא חכם ומומחה. ואף כי כבר היה ליהודי בפרהסיא לא נמנע האפיפיור יוליום השלישי מהפקד את בריאות גופו בידו[3]. אמאטוס עמד בברית ידידות גם עם ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור הנשיא אלפונזו איש לאנקסטר מזרע בתי המלוכה בפורטוגליה ואנגליה, ומדי באו לרומא היה מבקר אותו בהיכלו, וספר אחד שכתב על דבר קורות המחלות הקדיש לשמו. מקרוב ומרחוק נהרו אליו ידועי חולי, כי היה אמאטוס רופא נאמן רוח וזהיר בדרכי רפואתו; אף כי אחז בהשיטה הישנה (שיטת גאלינוס), לא התנגד, כבני אומנתו בימים ההם, להמצאות החדשות בחכמת הרפואה, והוא בעצמו

על ידי הדוכס גווידו אובאלדו בפיזארו לאמר: „... קצת מאותם אנשים שהיו יושבים באנקונה ונמלטו מחרב השמד של אפיפיור חדש צורר ושנא את היהודים וברחו להם לפיזארו ונתקבלו בסבר פנים יפות מאת הדוכס". ראשית הזמן שהושמו האנוסים באנקונה במאסר יוצאת לנו מדברי בעל שלשלת הקבלה הדושם אלול שמ"ו עד חדש סיון שי"ו, ובכן היו כלואים עשרה ירחים וכן יאמר גם ר' יוסף הכהן: וישבו (האנוסים באנקונה) בבית הסהר ימים רבים.

[1] עיין המזכיר 1864 עמוד 35, מכתבים עתיקים ע"י וואלף.

[2] שנת הולדתו של אמאטוס (חביב) יוצא לנו מספרו Centuria IV בסופה, שנכתבו הדברים בשנת 1553=שי"ג ושאז היה בן ארבעים ושתים. ע"ד שמו עיין שו"ת מהרשד"ם (חשן משפט סימן ה') שקרא אותו בשם הר"ר חביב אמטו.

[3] עיין למעלה עמוד 245 ועיין ציון א' בסוף הספר.

המציא חדשות בדרכי הרפואה. עבודת הרפואה חשב לו לעבודה קדושה, והוא מעיד על עצמו שמים וארץ, כי כל מעיניו היו תמיד להביא מרפא לחוליו מבלי פנות אל שכרו; וירפא את העניים בחנם מבלי להבדיל בין יהודי לנוצרי ומחמדי[1]. ומה רב ההבדל בין הרופא האומן הזה ובין רופאי האליל אשר רבו בזמנו, שהיו כלם רודפי שלמונים ואוהבי בצע, אשר את חיי האדם לא חשבו למאומה, והיו מפטפטים מלים, אשר שננו על פה, ומעולם לא ידעו דבר בטבע המחלות[2]. לאמאטוס היו תלמידים רבים בחכמת הרפואה והם היו אוהבים את רבם וכרוכים אחריו. מימי שחרותו חבר ספרי רפואה, אשר נכבדו מאד בעיני בני דורו, ונדפסו בכמה מהדורות בעודו בחיים. ביותר נכבד ספרו Curationum medicinalum centurias septum, והם שבעה ספרים, ובכל ספר ידבר על מאה מחלות ודרכי רפואתן שנסה ובחן ברפאו מאה איש, ובספרו דרכי הרפואה לכל מחלה יספר גם תולדות החולה ותכונתו וצביונו. בספר הזה זכה בחייו לפרסום גדול; וספרו נדפס באיטליה, צרפת, אשכנז וגם באספמיה, ויהי לעינים לרופאי זמנו[3]. אמאטוס לא היה רק רופא, כי פנה לבו גם לידיעות אחרות ויתרגם מרוטית לספרדית ספרו של המלומר אייטרופ (Eutrop), והוא ספר קורות רומא בקצרה, גם ידע הלשון העברית והערבית. ולאמאטוס יצא שם גדול בעולם עדי נקרא מאת מלך פולין לשבון כבוד בארצו ולהיות לרופא נפשו, אך הוא לא שעה לקול הקורא ויבחר לשבת בין אחיו.

והאיש המופלא הזה היה אנוס לברוח מאנקונה לפיזארו, יען כי מאן להשבע לדגל האמונה אשר אין נפשו אליה או להשרף חיים, כאיש אשר חטא חטא משפט מות[4], ויוסף גם אחרי כן לשבוע נדודים. יותר משמנים אנוסים אשר לא הספיקה להם השעה לנוס ולהמלט הושמו בבתי כלאים אשר להאינקוויזיציה ושם נענו עדי נגמר דינם: אלה שהודו על חטאם בהתיהדות ושבו בתשובה שלמה נפטרו מכל ענש הגוף, אך נגזר עליהם להגלות על האי מלטה (Malta) אשר בים התיכון, וגם שללו מהם כל כבודם ומעלתם במעלות האזרחים. לששים אנוסים היתה נפשם לשלל אחרי אשר כזבו בשפתם לדבר דבר ולא רוחם, אך בהיותם בדרך על האניה אשר הוליכה אותם למקום גלותם הצליחו לנוס ולהמלט ארצה תוגרמה ולשוב ליהדותם[5]. אך עשרים וארבעה וביניהם אשה זקנה אחת ושמה דונה מיורה קדשו את השם המיוחד,

---

1) Centuria VII בסוף החלק.

2) על דבר רופאי האליל אשר הרבו חלליהם בימי המאה הששׁ עשרה למספרם, כבר כתב חכם הרופאים בדורו פאראצילזוס.

3) עיין על אדותיו ספרי הביבליוגרפים ובברטולי: Histoire des médicins juifs.

4) Centuria VII № 49: Pisaurum veniens sub Guidano Ubaldo

5) ר' נחליה אבן יחייא בשלשלת הקבלה בסוף הספר. עכ"ל הרב המחבר. ואולם מקור יותר ברור לזה הוא ר' יוסף הכהן בעמק הבכא, ויש הבדל ביניהם, וז"ל שה"ק: „ושלח (הפפה פאול הרביעי) קוויסריאו אחד... אבזרי ואחרי החקירות והדרישות (יצא) פסק דינם... כי אשר ימיר מחדש ישא ברכה ואשר לא יסיר באש ישרף, ויהיו כמו ששׁים איש שהמירו וכל זה לא שוה כי שלחום את הגאליאי (להיות אסירי אניות)... וברוך שהלכו לחביאם אל הגאליאי ברחו ויבלפו" — ובריה"כ נאטר: ושלשים ושמנה מהם (האנוסים באנקונה) שלח הבליעל אסורים בוקים אל המישוטפות אשר במלפה (Malta) ויניסו בדרך ויצילם ה' ויעבדו אותו כבראשונה. שפ"ר.

בקראם בקול: „שמע ישראל", ונשרפו כלם על מדורת אש (בימי חדש אייר לשנת שי"ו). שלש קינות מזכירות שמות עשרים וארבעת ה„קדושים" ונתחברו מאת: ר ב י י ע ק ב ד ה־פאנו, ר' שלמה חזן ור' מרדכי די־בלאניש. וקינתו של ר' מרדכי די־בלאניש התקינו לאמרה מדי שנה בשנה בפיזארו ביום תשעה באב בבית כנסת הספרדים[1]. כאשר עברה השמועה ע"ד שרפת המרנים האלה אחזה פלצות את כל היהודים. המשפט על המרנים היה אכזרי ומעוקל, יען כי חירות הדת של אנוסי פורטוגליה באנקונה נתקימה ונתאשרה על ידי שלשה אפיפיורים שהיו לפני פאול הרביעי, וכלם ערבו את היהודים לטובה, כי לא ימצא להם כל עון בשמרם את חקי תורתם. ובעשות אבי הכנסיה בעצמו רצח וגזל משפט כזה, הנה מה היתה אז תקות ישראל היושבים בארצות המשעבדות שעבוד הרוח להכהן הגדול הזה? ביחוד רגזו תחתם אנוסי פורטוגליה שנתישבו בתוגרמה, ויחשבו מחשבות להנקם בהאפיפיור האכזרי. המעמד המיוחד של היהודים בימי התקופה ההיא נתן להם היכלת לחשוב מחשבת נקם כזאת. האחדות הלאמית במערכות כנסת ישראל בתוגרמה נתנה להם יד להוציא המחשבה הזאת לפעלה.

בימים ההם נראתה להגולים קרן אורה מתוך חשכה, בדמות אשה עבריה רבת חן ושכל, יקרת רוח וגדלת נפש, מרת חנה (גראציה) מ י נ ד י ס י ה, שכבר הזכרנו את שמה למעלה. האשה הזאת היתה אחד החזיונות היקרים הנגלים לפעמים בעולם ברצון ההשגחה העליונה, למען דעת כי נברא האדם בצלם אלהים ודמותו. שם האשה דונה גראציה מינדיסיה[2] חרות על לוחות ספר תולדות ישראל, וכל בני דורה הזכירו את שמה בכבוד ואהבה. בהונה העצום הרבתה עשות טוב וחסד לבני עמה, לחזק לבם, להשכילם ולהטיבם, וכנשיאה משלה ברוח מאות אלפי אחיה, אשר הזכירו שמה ברגשי תודה וכבוד אין קץ. אך מה רבו המלחטות ומה עצמו התלאות אשר עברו עליה עדי יכלה להקרא בשמה גלוי: חנה היהודיה! כל חלאה וכל דופי לא נגעו בה, והיי חנה בעצם חנה, בטוהר לבה ורוממות נפשה תמה וברה כעצם השמים לטהר. האשה הגדולה הזאת נולדה בפורטוגליה (לערך שנת ה"א ר"ע ומתה בתוגרמה לע' שב"ח) למשפחת מאראנים בינבינישתי ותקרא בנצרותה בשם ביאטריצי,

---

[1] המקורים למות עשרים וארבעה קדושים באנקונה בשנת שי"ו, שלראשונה היו ידועים רק מדברי בעל שלשלת הקבלה, נתרבו עתה. הקינות שנתחברו על המאורע הן: קינת ר' יעקב די פאנו נתפרסמה בכה"ע Revue d. Et. etc. X 154 f. קינת ר' שלמה חזן נדפסה טכ"י בודליאנה בהלבנון שנה ה' עמוד 343. שמות הקדושים נתבררו ע"י הפרופיסור דוד קויפמאנן (Revue ibid 152 f.), גם יספר לנו גראציאנו (ג"כ ע"י קויפמאנן Rev. IV 96 f.) לאמר: וכבר חבר קינה אחת יפה על זה החכם ר' מרדכי בן מ' יהודה דבלאניש אשר נהגו לאמר אותה מדי שנה בשנה בעיר פיסארו... ביום פ' באב בשחרית בבהכ"נ ספרדית. בהמקורים הנוצרים נמצא המאמר Informat. Ital. הערה 6 ומכתבי Feroso עיין למעלה. ואף על פי כן קם עתה כהן קאנינוקום והוא כופר בהכל ויאמר כי שקר בדו היהודים מלבם על האפיפיור הצדיק פאול הרביעי, ושם מחברתו הוא: טשפט אמונה שמייחסים (היהודים) לפאול הרביעי Un asserto Antodafe sotto Paolo IV. ואולם קויפמאנן מקיים הדברים בעדות כתבי הארכיון של פירוזו בספרו Gli Ebrei portoghesi (יהודי פורטוגליה שנשפטו עפ"י קדושת פאול הרביעי). עיין עכ"ז Revue XI 149.

[2] הפרטים ע"ד גראציה (חנה) מינדיסיה ובני אחי בעלה וקרוביה עיין ציון ו' בסוף הספר.

והיה לאשה לאנוס אחד מבני המשפחה נשיא שנקרא בנצרותו פראנציסקו מינדים. להאיש הזה היה בית מסחר שטרות גדול מאד, אשר סניפיו הניעו ער צרפת ופלאנדריה. קיסר אשכנז קארלוס החמישי, והאדיר במשלתו פראנץ מלך צרפת, ומי יודע כמה מלכים ודוכסים אחרים היו לוים כסף מבית הבאנק אשר להעשיר מינדים. אחיו הצעיר ושמו דיוגו מינדים (Diogo Mendes) היה השליט בסניף הבאנק באנטווערפען. ויהי כאשר מת פרנציסקו מינדים ויעזוב אחריו רק בת קטנה ושמה ריינה, והאינקווויזיציה נתיסדה בפורטוגליה ורכוש בית המסחר וגם חיי ביאטריצי ובני משפחתה היו צפויים אלי סכנה גדולה, ותצא ביאטריצי היא וביתה לשבת עם אחי אישה המת באנטווערפען, ובצאתה לקחה עמה את אחותה הצעירה ואחדים מבני אחיה ואחיותיה. אז כבר נגלתה צדקתה, כי היא ובני משפחתה „היו מסייעים להעניים בגופם ומטמונם להחיות עם רב ולזכות נפשם לצאת מתוך ההפכה" [1]. על ידה ועל יד גיסה קבלו מלאכי האפיפיור ואנשי פקודתם את הסכומים להטות הכף כלפי חסד להאנוסים [2]. בימים ההם ועשירי המאראנים, אשר הצליחו להמלט מצפרני „החיה הטורפת" בימי האינקווויזיטור די מיללו (עיין למעלה עמוד 207) שמו פניהם לאנטווערפען, אשר היתה אז עיר סחרת כל העמים. והקיסר קארלוס החמישי, אשר ברצונו והסכמתו הבעירו מדורות אש להאנוסים בכל מדינות ספרד וגם השתדל הרבה לכונן את האינקווויזיציה בפורטוגליה, התאמץ בכל זה למשוך את האנוסים הנמלטים מהארצות האלה לבא למדינות השפלה (הולאנדיה ובילגיה), הארץ אשר אהב מאד מכל ארצות מלכותו, ואשר חפץ כי ירבה כבודה ועשרה במסחר, חרושת המעשה וכל תשומת יד [3]. אך גם שם היו המרנים מוכרחים להשאר בנצרותם, אף כי בית דין האינקווויזיציה עוד טרם נוסד בארץ. ובא הגברת מינדיסיה לבירת בילגיה היה נחוץ מאד, כי לשם נעתק בית המסחר הראשי בשטרות, וחלקה בהמסחר היה גדול מאד, כי על פי צוואת אישה היתה היא היורשת חצי כל קנינו ורכושו. באנטווערפען היו בני מינדיסיה יוצאים ונכנסים בבתי בני מרום עם הארץ, ובן אחיה הבחור היפה יוהאן מיקווים היה אהוב ונחמד בהיכלי הגדולים וגם חשוב בעיני אשת הנציב מריה, המלכה באונגריה לפנים ואחות הקיסר קארלוס.

אך מינדיסיה לא מצאה נחת בכל הגדולה והתפארת אשר נפלו בגורלה, כי היתה אנוסה להתחפש באדרת אמונה אחרת למען כחש, גם ידעה, כי בפלאנדריה כמו בפורטוגליה מרגלי חרש אורבים לה מסביב. אז בקשה החבולות להמלט אל ארץ אחרת אשר בה תוכל לחיות חיי אשה ישראלית באין מפריע; על כן חזקו דבריה על אחי אישה, אשר לקח לו לאשה את אחותה ריינה לצאת עמה לאשכנז או לארץ אחרת, ואם ימאן וישלם לה את חלקה בבית המסחר. ויאות גיסה לחפצה ויעשה ההכנות להעתיק מושבם מפלאנדריה, אך הוא עודנו עושה כה וכה והנה הקדימהו המות (בשנת ש"ז לערך) ויעזוב אחריו אלמנה ובת בשם גראציה הצעירה. אז החלו ימי תלאות אין ספורות למינדיסיה. על פי צוואת גיסה היתה היא לראש

---

1) לשון שו"ת נחלה ליהושע סימן י"ב. רבי שמואל אושקי בספרו „התנחומות והצרות" ע' 231.
2) עיין למעלה עמוד 203.
3) Herculano ibid III p. 112

בית המסחר והאפוטרופסית על כל עזבונו, כי בטח לבו בחכמתה וישרת לבבה, ועל ידה עמדו שני בני אחיה אנשים צעירים לימים. ולא יכלה להעביר מסחרה ועסקיה הגדולים בימים מועטים למען שוב בגלוי לדת ישראל. או נשקפה לה סכנה גדולה ממקום אחר. הקיסר קארלום החמישי לטש עיניו על ההון העצום אשר לבית מינדיס, ופקיד הכנסות המטלכה (שטאאטספֿיסקאל) האשים את מינדיס המת, כי היה יהודי בסתר ביתו, ועל כן אחת דתו להחרים הונו לאוצר המלכות. וכבר יצאה הגזרה לעכב כל ספרי החשבונות ולעשות עקול על כל רכוש המשפחה. אפשר הדבר, כי נגלה או מעשה בני המשפחה שהיו מסייעים להמאראנים לנוס מפורטוגליה, וביתם ההם כבר יצאו פקודות נמרצות מטעם הקיסר קארלום להשגיח על המאראנים המתישבים באנטווערפען כי ישמרו את הדת הקתולית[1]). אך מינדיטיה הצליחה להעביר את הרעה, בהלוותה סכום גדול להממשלה ובשחדה את הפקידים. במעמד כזה לא יכלה לעזוב את אנטווערפען, לבלי לעורר עליה חשד, ועל כן נאלצה להשאר בארץ עוד שנתים ימים, עדי שלם לה הקיסר את חובו.

מקץ הימים במעט באה שעת גאולה להאשה היהודית המשתוקקת לשוב לעמה ואלהיה, כי יצאה היא וביתה מאנטווערפען ותבא לוויניציאה. אומרים אמר, כי בן אחי בעלה יוהאן מיקויים התנה אהבים עם בתה ריינה, אשר רבים מאבירי הנוצרים חפצו קרבתה, וגם עמה לוויניציה. קרובה לוראי היא ההשערה, כי את הקול הזה הוציאה מינדיסיה בעצמה למען מצוא תואנה לצאת לוויניציאה. אך הפעם לא עמדה לה תחבולתה. אחרי צאתה פקד הקיסר קארלום החמישי עוד הפעם לשום חותם על כל רכוש שתי האחיות, כי נגלה עונן שהיו יהודיות, ומינדיסיה הבכירה הוציאה עוד הפעם כסף רב עדי הסירה מעל דרכה את המכשול הזה. אך במעט באה וויניציאה (ותקרא שם בשם ד י ל ו נ ה) ותאמר למצוא שם מנוחה במעט, והנה קמה עליה הרעה מתוך ביתה. אחותה הצעירה אשר היתה נמהרה וקלת הדעת, באותה המדה אשר הבכירה היתה מיושבת ברעת וכבירת כח לב, דרשה מאת מינדיסיה, כי תתן לה את חלקה ברכוש למען תוכל למשול בו כחפצה, ודונה מינדיסיה לא נאותה לתת לאחותה קלת הדעת לשלוט לבדה בירושתה, כי גיסה המת שם אותה לאפוטרופסית על כל רכושו, ברעתו את אשתו קלת הדעת והנמהרה. והאחות הצעירה, אשר מאנה לשאת עול אפוטרופסות, שמעה לעצת יועצים רעים, ותגר להממשלה בוויניציאה, כי באה הנה אחותה הנוצרית ועמה אוצרות כסף וחפצה לעבור מזה לארצות תוגרמה למען תוכל לשוב לדת ישראל, וע"כ תבקש את הממשלה כי תהיה בעזרתה להשיג את חלקה למען תוכל להשאר נוצרית כחפצה. ובעלי השררה בוויניציאה, בראותם כי תמצא ידם לאסוף הון הועידו את מינדיסיה למשפט וגם שמו אותה במשמר לבל תנוס לתוגרמה. ואחותה המבוהלה ונלוזת דרכים הוסיפה חטא על פשע, ותשלח מלאך לצרפת להלשין את אחותה גם לפני מלכות צרפת למען תשים עקול גם על נכסי אחותה הנמצאים שמה. והמלאך אשר לא אמר הון בהשכר אשר נתנה לו גראציא הלשין גם אותה כי מתיהדת היא בסתר, וישתדל כי מלכות צרפת תשים עיקול על נכסי משפחת מינדיס. או אמר מלך צרפת היינריך השני כי פטור הוא מלשלם חובו לסניף בית הבאנק

---

[1]) עיין להלן בפרק האחרון.

מינדים בליאון, יען כי אדוני בית המסחר הזה הם יהודים ואסור להם לשבת בצרפה, ובעשותם מסחר בשטרות וכספים בליאון בתור נוצרים, הנה סבבו את הממשלה בכחש ונכסיהם נופלים לגנזי הטמלכה. אך האשה הרוצה גראציה מינדיסיה לא התיאשה, ותתאמץ להציל את בית מסחרה מכליון. היא או בן אחי בעלה מצאו להם מסלות ללב השולטאן, סוליימאן, והוא התעורר לריב את ריב המשפחה הזאת. להשולטן הוגד: כי משפחה עשירה רבת אוצרות התעתרה לשבת בארצו, ובעברה דרך וויניציאה, הכנסיה אשר התקיימה רק בחסדי המושל האדיר הזה, נועזו ראשי הכנסיה הואת לבלי תת לה לבא לתוגרמה ולהביא שם את רכושם. ורופא השולטן משה המון, אשר קוה, כי היורשת העשירה בת גראציה הבתולה ריינה תתן ידה לבנו ותהיה לו לאשה, הטה את לב השולטן לטובת המשפחה. או נשלח מקונסטנטינופול שליח מיוחד מטעם שער המלוכה (פּאַרטא) לווניציאה, לאמר: כי יוציאו את האנוסית לחפשי ויתנוה לבוא עם רכושה לתוגרמה. המעשה הזה היה לראשית מדון בין הכנסיה הוויניציאית ובין ממלכת תוגרמה; גם על בן בריתו מלך צרפת היינריך השני חזקו דברי השולטאן להוציא את כספי האשה ביאטריצי די לונה, ויאנס למלא חפצו.

בין כה וכה ומינדיסה הצליחה, באופן בלתי נודע לנו, להעתיק מושבה מווניציאה לפּיראַרה באיטליה ותמצא לה מנוס ומחסה בחסדי הדוכס אירקולי די עסטי השני (Ercole d'Este II), שידעונהו מכבר לאוהב ישראל, ותשב שם שנים אחדות (ש"ט—שי"ג). שם קמה מינדיסיה לאם בישראל, ותפיק נפשה לכל כושל וקשה יום, ובחכמתה ודעתה המיושבת היתה להאנוסים לעינים ותנטלם ותנשאם כאם רחמניה. המליץ רבי שמואל אושקי, אשר הקדיש לשמה את ספרו היקר „תנחומות ישראל וצרותיו" (עיין למעלה עמוד 240), יאמר: כי כהלב שהוא משכן ההרגשה לכל גוף האדם, כן היתה היא מרגשת מכאובי האומה וחשה לעזרתה לרוחתה, כרחל מבפה על בניה היתה מצירה בצרת עמה, ובאיש אשר אמו תנחמנו, כן הביטו הגולים והנדחים אל אמם ואת וינהרו ויתחזקו באמונתם לתורת מורשה. המחבר מתנה תוקף תהלת האשה הנפלאה הזאת וכל המון חסריה אשר עשהה עמו[1]).

המליץ רבי שמואל אושקי ישית פאר לראש האֵם בישראל בעצם הספר. הרועה נחום המנחם את כנסת ישראל מיגונה, יאמר: „האם לא נגלתה לנו למלאך ומושיע?" הרועה נחום יעביר לפני הקורא כל הטובות והישועות שנעשו בישראל על ידי נשים צדקניות. מרים הנביאה, דבורה אשת לפידות השופטת את ישראל ומצביאה צבאותיו ביום קרב, אסתר המלכה אשר על ידה עמד רוח והצלה ליהודים, יהודית אשר מלטה את העיר הנצורה בחכמתה עד האשה חנה, אשר היתה משען ומבטח לאחיה האובדים והנדחים. היא—הנשמה הטהורה, אשר שלח ה' משמים ארצה, וישם אותה בגויה אשה כלילת יופי. והמליץ הולך ומונה את כל חסדיה לאין קץ ותכלית להאנוסים בארצות גדודיהם אחרי צאתם והמלטם מן המהפכה... גם המוציאים את כתבי הקדש בלשון ספרד שנדפסו בפיראַרה, רבי אברהם אושקי ור' יום טוב עתיאש (עיין למעלה

---

[1]) שמואל אושקי בהתנחומות וכו' בהקדשתו את ספרו לשם חנה גראציה.

עמוד 239) הקדישו את ספרי הקדש האלה מקצתם לשם הרוכם אירקולי המגן להאנוסים ומקצתם לשם האשה חנה גראציה. אמנם כן, היא תמכה בנדבת רוח את כל שלשת החכמים בני משפחת אושקי; המליץ הסופר דברי ימי עמו יספר בעצמו, כי חייב הוא להודות לה על כל הטובה אשר עשתה עמו; להמליץ רבי שלמה אושקי נתנה יד להשתתף בעסק שטרות ואת שלמה אושקי (דוארטי גומץ) תמכה בכסף הדרוש להחזקת בית דפוס בל' ספרדית ועברית, ועל כן אפשר לומר כי בני אושקי הפריזו על מדת שבחיהם, אך נאמנה עלינו עדותם של הרבנים בדור ההוא הנודעים בתומתם וצדקתם, והם יאמרו: „הגבירה תפארת רום אנשים, גולת הכותרת העוטרה לנם עמים, סוכבת בנופיה על יתר הפליטה צאן קדשים עם אלה, באורה יראו אור... צדקתה תעמוד לעד... חכמת נשים בנתה ביתה, בית ישראל, בקדושה וטהרה, בחילה ואוצרותיה החזיקה יד עני ואביון, להושיעם להרגיעם בעולם הזה ועולם הבא, עוד חצבה עמודיה בעשות בתים לתושיה, שם יתנו צדקות ה', כל הבא למלא בחכמה בתבונה ודעת, ידיה שלחה בכישור להחזיק במעוז לעשות שלום לו"[1]).

אחרי שהתפשרה הגבירה חנה מינדיסיה עם אחותה, אשר כנראה הכירה עותתה, ואחרי שהשיאה את בת אחותה את גראציה השניה, עלמה כלילת חן ויופי לקרובה רבי שמואל נשיא, למען אשר לא יסוב ההון העצום למשפחת אחרת, ואחרי אשר כאם טובה דאגה לאחרית כל קרוביה ושאריה, הוציאה האשה הגדולה את חפצה מכבר לפעל ידים, ותצא לבירת תוגרמה. יוהאן מיקוועס (Joaô Miques), המיועד להיות חתנה, היה סובב הולך למסעיו לסדר את עסקי בית המסחר: בליאון, מרשיליה, רומא וסיציליה. הוא ידע דרכי הדיפלומטיה ותחבולותיה ויצליח להשיג כתבי מליצה מציר צרפת בחצר השולטאן, די לאנזאק (de Lansac), אף כי מריבה היתה בין ממשלת צרפת ובין משפחת מינדיס[2]). והכתבים האלה פנו ליוהאן מיקוועס הדרך אל כסא מושל תוגרמה. בבאו לקונסטנטינופול קבל עליו דת ישראל בפרהסיא ונקרא בשם דון יוסף נשיא, ונשא את בת מינדיסיה את ריינא העשירה. עם יוסף לבירת תוגרמה עוד חמש מאות אחיו היהודים, אנוסים ילידי פורטוגליה וגם יהודי איטליה, וכלם עושי דבר הגבירה חנה מינדיסיה. ומראשית נגלה דון יוסף נשיא כנשיא בישראל. בנעם מדברו, בחן הליכותיו, בחריצות שכלו ודעתו את עיני אירופה ורבי הדיפלומטיה ובעשרו הרב מצא לו מהלכים בשער המלכות ויהי מהנכנסים בהיכל השולטאן סולייטאן וינדל כבודו בעיניו. אך חמותו היקרה נשארה עוטרת בראש בית המסחר ומנהלת כל העסקים.

עוד מעט ויהודי קונסטנטינופול נוכחו לדעת כי אשת חיל אם בישראל שוכנת בקרבם. בצדקת חנה מינדיסיה וחתנה נפתחו בתי כנסיות ובתי מדרשות ונקבעו ישיבות. הרב התלמודי הגדול רבי יוסף ן' לב בא משאלוניקו ונתקבל לראש ישיבה בבית מדרשה של חנה גראציה וכל מחסוריו היו עליה. ולא לבד לאחיה בצרה אנוסי ספרד ופורטוגליה גמלה האשה הנדיבה חסד, כי אם גם להיהודים האשכנזים אשר בתוגרמה. בבא לקונסטנטינופול השמועה המעציבה, כי האפיפיור פאול הרביעי שם

---

[1]) שו"ת נחלה ליהושע סימן י"ב.

[2]) Charrière, Negociations dans le Levant II p. 403 Note

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

14

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Viertes Heft.

WARSCHAU

Druck von Schuldberg & Co, Twarda № 6.

1898.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בשנות רנ"ב — רנ"ו
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנדיא בשנת שע"ה.

חוברת חמישית.

ДИВРЕ IEME ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ V.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1898.

מחיר החוברת 35 קאָפ'.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 135. VII 5

Дозволено Цензурою.
Варшава, 14 Іюля 1898 г.

בבית האסורים את האנוסים באנקונה, והוא מתעתד לדין דינם לשרפה. התעוררה היא וחתנה דון יוסף נשיא להציל את הלקוחים למות. ראשית מעשיהם היתה לפנות בבקשה אל השולטאן סולייטאן, כי ישלח דברו אל האפיפיור לדרוש ממנו בחוקה, כי יוציא לחפשי את היהודים נתיני תוגרמה. והשולטאן מלא אחרי בקשתם, וישלח דברו להאפיפיור (ביום 9 מארץ 1556—שי"ו)[1]. במכתבו יתאונן סולייטאן רע על אבי הכנסיה הקתולית, כי הפר הקי הצדק השוררים בין ממלכה לממלכה לשום במאסר עבדי תוגרמה, ועל ידי זה גרם נזק לאוצר הממשלה התוגרמית בארבעת אלפים דוקאטים מלבד מה שהמעיט הכנסות המטלכה, וגם רמז לו, כי אם לא יקרא דרור להאנוסים התפוסים באנקונה שהמה נתיני השולטאן, תעשה ממשלתו נקמות בהקתולים הנמצאים בתוגרמה. הדברים האלה היו כמדקרות חרב ללב פאול הרביעי, אך היה אנוס למלא אחרי דבר שולטאן תוגרמה האדיר במלכים. אך את האומללים שלא נמצא להם גואל חזק כמושל תוגרמה העלה איש הדמים על המוקד ויטותו על קדוש השם. אז אמרו יהודי ספרד ופורטוגליה שנאחזו בתוגרמה להנקם בהאפיפיור ההולל, ודונה חנה גראציה וחתנה דון יוסף תמכו בעצתם ואת, וזה הדבר:

מסחר יהודי תוגרמה באיטליה פרץ מאד. הם התחרו בבני ווניציאה וישלחו את אניותיהם למרחוק[2]. יהודי תוגרמה הובילו אז את אניותיהם הטעונות סחורות ארצות הקדם דרך חוף אנקונה, ויעזרו הרבה להרמת קרן המסחר בעיר הזאת. ויהי באשר החל האפיפיור לרדוף את האנוסים, והדוכס גווידו אובאלדו מאורבינו פתח שערי העיר פיזארו לפני המאראנים הפליטים, מחפצו להסב את סחר ארצות הקדם אשר בידי היהודים אל חוף עיר ממלכתו, וישלחו בני הקהלה בפיזארו וביחוד האנוסים שנסו מאנקונה מכתבים אל אחיהם בקונסטנטינופול, כי ידרשו מקהלות תוגרמה לקבל עליהם בנדר לבלי שלוח עוד מערבם באניות סוחר אל חוף אנקונה, כי אם להחוף פיזארו. ציר מיוחד ר' יהודה פראג נשלח מקהלת פיזארו לקונסטנטינופול למלא אחרי דברי המכתב. מתחלה היתה ההתעוררות בין יהודי תוגרמה גדולה מאד ויטו און לדברי אחיהם בפיזארו לבלי שלח עוד אניותיהם לנמל שבאנקונה[3], ובימי חדש אלול שי"ו הוחלט ביניהם להקים דבר האיסור והחרם על חוף אנקונה לנקום מהאפיפיור נקמת דם אחיהם השפוך. אפס באשר דבר כזה אינו יכול להעשות כי אם בהסכמת כלל ישראל הסוחרים השולחים אניותיהם לחופי איטליה, ולהשיג הסכמה כללית היתה דרושה עת לא מעטה, על כן הבטיחו המסכימים להחצעה לעצור את משאם ומתנם בחוף אנקונה לעת עתה במשך שמנה חדשים עד ימי הפסח שנת שי"ז, ובין כה וכה יתברר הדבר, אם יש צורך בהסכמה וגדר כזה ואפשרות להוציאו אל הפעל.

---

1) עיין ציון ו' בסוף הספר; בריה"ג (עמוד 135, בהוצאת קראקא החדשה) נאמרו הדברים בקיצור: ובקונסטנטינופולי אשה גדולה מיתר האנוסים ביאטריצי שמה, ותלך אל שולימאן המלך ותתחנן לו, וישלח אל פאולי הבליעל לאמר: „שלחה את אנשי! וישמע בקולו".

2) Alberi Belazioni III T. I. p. 275 ידיעות ציר ווניציאה מרינו קאוואלי.

3) מכתבי בני קהלת פיזארו לקהלות ארצות המזרח פרסם ר' דוד קויפמאן Revue etc. XVI f. 66 וגם פרטי המעשים מבוארים שם מעמוד 61 ולהלן.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

בני קהלת פיזארו והאנוסים חתרו בכל עז להשיג את ההסכמה הכללית להחרים את האפיפיור וחופו. קהלת פיזארו הודיעה על ידי צירה יהודה פראג לאמר: הרוכם גווידו אובאלדו מאורבינו, אסף אליו את האנוסים הנמלטים ט„ערי הבמה", בחפצו להסב סחר המזרח מאנקונה לפיזארו, „ואם לא תעשה ההסכמה קרוב לוודאי שהרוכם יחרה אפו ויעשה כליון חרוץ בהיהודים היושבים תחתיו, כי מעיקרא אדעתא דהכי קבלם, וחמת מלך מלאכי מות, אם כהתל באנוש יהתלו בו"; על כן החובה על כל איש ישראל להסיר מהם את הסכנה שהם צפויים אליה. החרם אשר נזרו הרבנים בשלוניקי ראשונה על הסוחרים הבאים לאנקונה גרם נזק רב להעיר הזאת. שרי המועצה באנקונה באו בקובלנא לפני האפיפיור אדונם בשנה הראשונה אחרי שרפת „עשרים וארבעה הקדושים", כי מסחר העיר שוקע ויורד, ואם לא יעשה דבר לרומם שנית את קרן המסחר ותשם העיר ומסחרה (10 אוגוסט 1556) [1]. גם היהודים האיטלקים תושבי אנקונה סבלו נזק רב, ועל כן ערכו מכתב מחאה ע"י הרב שלהם ר' משה בסולה לאמר: „... תהיה ההסכמה הזאת לשכים ולצנינים לכל היהודים היושבים תחת ממשלת הפאפא, כי יבער כמעט אפו, תצא כאש חמתו, כי כל ישראל ערבים זה לזה לשחת לכל עם ה' היושבים במדינות ממשלתו, כי יאמר אחובי קמחייכי בי יהודאי אחיכם בתוגרמה, ואותי הם מכעיסים על היותי אדוק בנמוסי... גם הרוכם מאורבינו, אם לא תעשה ההסכמה לא יעשה שום רעה להנלקטים (האנוסים הפליטים) כי יודע שאין לאל יד העניים הפליטים להכריח את כל ישראל ויסתפק במובת הנאה פורתא, כי הנלקטים (האנוסים) שאינם רשאים בשום אופן לדרוך על אדמת הפאפא יסחרו בפיזארו [2]".

בין כה וכה וסבות רבות הנוגעות להפסד ממון גרמו, כי לא יצאה לפעלה מחשבת נקם בהאפיפיור. הסוחרים ששלחו מערבם לחוף פיזארו מצאו, כי נמל פיזארו איננו טוב ובטוח למעמד הספינות כנמל אנקונה. ויהי כאשר רפו ידי הסוחרים: מקצתם הלכו לאנקונה, ומקצתם שהלכו לפיזארו לא הצליחו בסחורותיהם וחזרו לאנקונה, „הנה נשארה ההסכמה בטלה מאליה". אז היו עיני כלם נשואות לקונסטנטינופול; שמה נשלחו מכתבים משאלוניקו, אדרינופול, ברוסא, אולינה ומוריאה, כי יטכסו עצה ויחליטו דבר. בקונסטנטינופול היו, כמובן, ראשי המדברים חנה גראציה ודון יוסף נשיא, ודעתם היתה, לבלי שום לב אל כל הפסד ממון, ולהנקם מהאפיפיור. הם שלחו דבריהם לסוכניהם להסב אניותיהם לחוף פיזארו. אז היו תוצאות הדבר תלויות בדעתם של רבני קונסטנטינופול. חנה גראציה ויוסף נשיא עוררו את רבי יוסף אבן לב, ראש הישיבה בבית מדרשם, כי יטה גם לב כל הרבנים בקונסטנטינופול, להקים המחשבה ולאסור באיסור כולל את המסחר בערי ממשלת האפיפיור. לדעת ר' יוסף ן' לב הסכימו הספרדים: ר' שלמה אבן בילה, ר' שמואל סבע והרב היוני (הרומני) רבי אברהם ירושלמי, אשר חתם על „ההסכמה" והוא שוכב על המטה אשר לא ירד עוד ממנה. רבי יוסף ן' לב ערך

---

[1]) הקובלנא שקבלו בעלי אנקונה על דרכי המסחר האבלות נמצאה אצל (Maroni) Feroso ומובא גם כן ברעווי בהנ"ל 618 בהערה.

[2]) עיין עכ"ז מוצאי גולה עמוד 295 ובשו"ת נחלה ליהושע ל"ם. שפ"ר.

תשובה להוכיח את חוטר האיסור, ויחליט, כי אסור לכל איש יהודי לסחור בחוף אנקונה.

אולם בקונסטינופול נמצאו עוד שני רבנים שהתנגדו ל„ההסכמה": ר ב י י ה ו ש ע שונצין איש איטליה ורב לקהלה ספרדית בקוסטנטינא והרב להעדה האשכנזית. הם החליטו, כי אי אפשר להוציא הסכמת איסור וחרם כזה, כל עוד שלא נדע נאמנה, אשר מההסכמה לא תצא סכנה להיהודים היושבים באנקונה. הוא האמין לדברי הרב באנקונה, כי יבער אף האפיפיור על החרם ויאמר: „אחוכי קמחייכי בי אחיכם בתוגרמה על היותי אדוק בנמוסי וכו'" [1]). בכל הכבוד שכבד ר' יהושע שונצין את הנשיאה חנה וחתנה דון יוסף, הוציא משפטו ש„ההסכמה" בטלה, וגם אמר, כי הרבנים המסכימים עושים זאת מנשיאות פנים להנשיאה וחתנה, ועל עצמו יאמר „לא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה, המשפט לאלקים הוא ולו הכסף ולו הזהב, יבא בעל הכרם ויפרע מבעלי מחשבות הבונים חרבות בפתויים ורצויים; ייטיב ה' ההולכים בתורתו ובו בטח לבי כי יתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש וכו'". רבי יהושע שונצין מציע לשלוח ציר ומכתב בידו אל הרב הגדול שבדור ההוא אל רבי מאיר (מהר"ם) מפאדובה האיטלקי, כי קרוב הוא אל מקום המעשים וידע באיזה אופן הסכנה יותר גדולה, ורבי יהושע התנדב מכיסו את הוצאות הדרך להציר. גם הרב להעדה האשכנזית בקושטא מאן להכריז את ה„הסכמה" בבית הכנסת אשר לו, ובגלל זאת חדל דון יוסף נשיא מתת לו הספקתו מדי שנה בשנה כאשר עד הנה. כי דון יוסף נשיא התנהג בשררה, וגם ידע את הדוכס מאורבינו פנים אל פנים, וידע, כי לא מאהבת הבריות כי אם מאהבת הבצע אסף אל עירו פיזארו את הפליטים, וכאשר הבטל ההסכמה ויאבד להם כל מנוס ומפלט [2]). ויהי כאשר לא בא הדבר לידי החלטה גמורה בקונסטנטינופול, וישמחו רבים מהסוחרים, אשר אין לבם רק אל בצעם. חנה גראציה, אשר דבר האנוסים היה קרוב אל לבה לא מצאה מרגוע והפנה בשאלתה להחליט דבר אל רבני צפת הגדולים עמודי ההוראה בדור ההוא׳

---

1) שו"ת נחלה ליהושע לר' יהושע שונצין סימן ל"ט ושו"ת מהר"י בן לב ח"א דף קמ"א. ולהעיר יש שר"י שונצין הציע: „וכדי להציל גרי (אנוסי) פיזארו היו קצת יראי חפא חשובי עכנו כמציאים המצאה אחת (?) השובה וטובה, היינו: שימילי כים על כל בני בריה ויגבו ט"ו או ד' אלפים פרחים וישגרו לדוקי די אורבינו דרך שוחד והשורה, ויסבירו לו: שלהיות שאין מלך בישראל אי אפשר להשוות הדעות ולהכריח הסוחרים אל התנאי שהתנו עמו הפלטים הנ"ל ובודאי ישוב מאפו ולא יעיר כל חמתו לעשות כליון חרוץ בממושכנים תחת ידו". ממרוצת הדברים יראה הקורא, שיוסף נשיא וחמותו הנשיאה ידעו יותר את הדוכס אובאלדו מאורבינו מהרב ר"י שונצין, שדן את המעשים על פי הדין, והשיב תשובה בעניני המדינה על פי דינא דשולחן ערוך. ועיין נ"כ שו"ת מהר"ם מטראני (המבי"ם) ח"א סימן רל"ז. שפ"ר.

2) וטיבה של הסבלנות ששררה במלכות הדוכס אורבינו נראה גם מדברי ר' יהושע שונצין בשו"ת הנ"ל: „קשה יותר המעשה המכוער שנעשה בפיזארו ממה שנעשה באנקונה ששתקד קם אחי הדוכס עם קצת מאנשי העיר והוציאו הס"ת (מביהכ"נ של בעלי פורטוגליה) וקרעו אותו בעו"ה, לקחו חזיר וכרכוהו בטעיל של הס"ת ושמו אותו בהיכל — ואין לך ביזוי גדול מזה לכל ישראל, שבכל המקומות דרך אומות העולם לכבד את ספרי התורה". חלול הקודש זה יזכיר גם ר' יוסף הכהן בעמק הבכא (עמוד 126 הוצאת קראקא), (במאמרו של קיפמאנן בהג"ל עמוד 65 הערה 3). שפ"ר.

רבינו יוסף קארו ורבי משה די טראני (המבי"ט), והמה החליטו לאיסור המסחר באנקונה[1], כי האמינו לדברי הנשיאה וחתנה, היודעים יותר את ענייני המדינות. אך גם לדברי שני מאורות התורה הגדולים בארצות הקדם לא היה שומע ודבר החרם על ארצות פאול הרביעי לא יצא לפעלו.

עוד הרבנים מתיעצים ומתוכחים, והנה מגורת הנשיאה חנה גראציה ופחד לבבה הנה באו. הדוכס גווידו אובאלדו מאורבינו ראה כי לא נעשתה עצתו להסב סחר ארצות המזרח לנמל פיזארו, וגם האפיפיור העתיר עליו דברים ויעוררהו לבלי תת מפלט להאנוסים, ויגזור גזרת גרוש על האנוסים אשר נמלטו לפיזארו, (בשנת שי"ח[2]). ולצדקה תחשב להדוכס, כי לא מסר את האנוסים בידי האינקוויזיציה, ויתנם לנסוע באניות אשר שכרו. אניות האפיפיור ארבו להם על הים האדריאטי לתפשם, אך הם נמלטו. אחדים נשבו ונמכרו מטכרת עבד[3]. בתוך הנודדים נמצא האנוס הרופא אמאטוס לוזיטאנוס, אשר אחרי שבתו ימים מועטים בפיזארו ובראגוזה והרבה להציל בהככותו נפשות הנוצרים, היה מוכרח גם כן לעזוב ארצות הנוצרים, ויצא לשבת בעיר שאלוניקו (שי"ט)[4]. נראה הדבר, כי השנה ההיא היתה שנת פורעניות גם ליהודי פיזארה, והדוכס אירקולי חדל מהיות מגן להם; כי אז נסגר בית הדפוס אשר לר' אברהם אושקי[5]. הקארדינאל מיכל גיסלירי (Michele Ghislieri) שהיה אחרי כן לאפיפיור בשם פיום החמישי והיה צורר היהודים כפאול הרביעי, ערך מכתב תוכחה להדוכס מפיזארה, ויעוררהו לענוש קשה את ר' יעקב די פאנו, אשר כתב שירת קינה על שרפת עשרים וארבעת הקדושים (עיין למעלה צד 252) ואת בעל בית הדפוס (אברהם אושקי?) אשר הדפים את הקינה, כי חרפו את מערכות האפיפיור, אחרי כי האפיפיור כדין וכמשפט עשה לשרוף את האנוסים[6]. גם לדון שמואל נשיא אחי יוסף נשיא, אשר היה מנהל בית מסחר השטרות של אחיו בפיזארה הצר והציק הדוכס אירקולי, עדי היה מוכרח דון שמואל לבקש את ממשלת תוגרמה, כי תדרוש מהדוכס, אשר יתן לו להעתיק מושבו לקונסטנטינופול[7]. טפני דבר השולטאן נחתו מושלי אירופה ויעשו חפצו.

ויהי כאשר זקן הפפה פאול הרביעי ותגדל שנאתו להיהודים. אחד היהודים מצא את לבו לבקר את מעשי האפיפיור וגזרתו על היהודים לשאת כובעים ירוקים מצרע הכרכום, ובעד עונו זה הושם בכלא[8]. שני יהודים מוטרים סיקסטוס סיניזיוס ופֿיליפֿפ (או יוסף) מורו נשלחו על פי פקודת הפפה בכל קהלות „ממשלת הכטה" לדרוש דרשותיהם בבתי הכנסת, דרשות מלאות נאצות על היהדות.

---

1) בשו"ת אבקת רוכל להר"י קארו סימן פ"א, מהר"ם מטראני (המבי"ט) ח"א סי' רל"ז. שפ"ר.
2) עטק הבכא הוצ' קראקא עמוד 136.
3) בהנ"ל.
4) את החלק הששי מספרו Centuria כתב בראגוזה, בשנת 1558=שי"ח נפרד מאוהביו באיטליה. את החלק השביעי מספרו Centuria כתב בשנת 1559 בשבתו כבר בשאלוניקו.
5) De Rossi, de Typographia Hebraeo Ferrarensi p. 44
6) Feroso, Actenstücke i Revue etc. XI 150
7) v. Hammer, Geschichte der Osmanen III S. 364 Note
8) Wolf, Bibliotheca III p. 181

השני היה מנהגו להביא עמו את תמונת הצליבה, להעמידה על השלחן לפני ארון הקדש. כן עשה גם ביום הכפורים לשנת שי"ט בבאו לבית כנסת היהודים בעיר ריקאנאטי (Recanate) באיטליה, „ויהמו כל אנשי הקהל עליו ויוציאוהו החוצה, ויצעק צעקה גדולה ואנשי העיר נסבו על הבית... ויצו שר העיר ויתפשו שנים מראשי העדה ויקשרום ויכו אותם בשוטים כשודדי לילה ברחובות קריה"[1]. האפיפיור הזה רדף ביותר את האנוסים, ואת ספרי התלמוד חפש בכל ערי מדינותיו, ויגלה מחבואיהם. הנוצרים המדומים, אשר נבצרה מהם לנוס מן הארץ, היו נכנסים לחבורות הנזירים. בימים ההם כבר גדל כבוד האחוה הישועית, ותתרומם וההנשא על כל יתר החבורות והאחוות, והמאראנים בחרו להיות נזירים ישועיים, למען הפר עצת הנזירים הערומים האלה נגדם. בגלל הדבר הזה לא היה המלך פיליפפ השני בנו של הקיסר קארלוס החמישי מחבב את הישועים בארצו, כי פחד, בצדק או שלא בצדק, כי הנוצרים המדומים הרבים בהחברה הזאת ינקמו על הרעה אשר עשו להם[2]. המאראנים היו גם לנזירים פראנצישקאנים. אז באה קובלנא לפני פאול הרביעי כי האנוסים מרבים לבא בקהל חבורות הנזירים ויגזור גזירה לבלי לקבלם עוד בחבורות הנזירים[3].

עוד יותר התאמץ האפיפיור הזה לבער את התלמוד מן הארץ; בכל ערי „ממשלת הבמה" וברוב מדינות איטליה לא נראו עוד ספרי הש"ס. כל איש אשר לא מסר את ספריו היה נענש בעונשים קשים. הישיבות נשמו, והבערות היתה מתגברת בין היהודים במדת שכחת התורה, לולא נוסד מקום מקלט להתלמוד, הנרדף באיטליה העליונה (הצפונית), בעיר קרימונה אשר במחוז מילַנו. שם פתח ישיבה, ברשות הנציב המושל במילנו, רב אשכנזי רבי יוסף אוטולונג'הי מעיר עטלינגען (שנות פעולתו ה"א ש'—של"ו). ומלבד שלמד תורה להלמידים, הדפים גם ספרי הלכה רבים על הוצאותיו בריווא די טרינטו. על כן הביאו כל יהודי איטליה את ספרי התלמוד הנמצאים אתם לקרימונה, ויאצר ויחסן שם אוצר ספרים גדול מאד, אשר הוציאו ממנו אחרי כן לקהלות ישראל בארצות הקדם, בפולין ובאשכנז[4]. הסבלנות הדתית התמידה שם גם אחרי אשר נסב המחוז הזה לממשלת ספרד, כי היתה אז מלחמה בין האפיפיור פאול הרביעי ובין ספרד, ונזרותיו לא חלו על המדינה הזאת. אך כמעט שבהה המלחמה, ופאול הרביעי חשב מחשבות לשרוף את אוצר ספרי

---

1) ר"י הכהן בעמק הבכא (עמוד 134 הוצאת קראקא) יאמר: „וגם חוקרים שלח (פאול הרביעי) בספריצי עמנו בבתי היהודים לראות אם ימצאו עוד ספרי התלמוד בידם" ובהנ"ל עמוד 137 מובא כל הספור בלשון הדברים שבכיתני ההסגר בפנים. שפ"ר.

2) Ranke, Fürsten und Völker Südeuropa's II S. 369

3) Jtalien. Jnformation Note 6

4) השנים שבהן החזיק ר' יוסף אוטלינג'הי את בית"ד בריווא דיפרינטו הן שי"פ—שכ"ב ועיין ענציקלופודיה ערש אינד גרובער Sect. II B. S. 46. להוסיף יש לתולדות הר"י אוטלונג'הי, כי ספרי האלפסי שהדפיס הוא בקרימונה ושהגיהם בעצמו הם המשובחים מכל ההוצאות של הספר הזה ומצורף להם מפתח לכל הדינים על פי סדר יד החזקה להרמב"ם והקונטרס הזה נדפס לבד. גם הדפיס דקדוקי רש"י לחכם אחד קדמון, באורים על עניני דקדוק המובאים בפירש"י על התורה (תולדתו: עמק הבכא, תולדות גדולי ישראל סימן ס"ז, אוה"ס וכנ"י לרשי"פ עמוד 454). שפ"ר.

ישראל אשר בקרימונה, וכומרי הדומיניקיים הסיתו את העם ביהודים וגם בהתלמוד למען הכריח את הדוכס מסיעסא (Siesa) נציב המטלכה לעשות חפץ פאול הרביעי. או הפיצו כתבי עמל בין הקתולים אשר בקרימונה, כי יקומו באיש אחד חברים לשחוט את כל היהודים היושבים בקרבם (8 אפריל 1559). ימים אחדים אחרי כן באו שני דומיניקיים והאחד מהם יהודי מומר ושמו סיקסטוס סינינזיס וידרשו בחוקה לערוך מדורת אש לשרפת ספרי התלמוד הרבים אשר בקרימונה, כי בהתלמוד נמצא חרופים וגדופים על מיסד ברית החדשה וכו'. ויהי כאשר לא אבה הדוכס מסיעסא להטות אזנו לדבריהם ויקומו שני עדים להעיד רעה בהתלמוד: האחד המומר וויקטור אֶלַנו בן בתו של ר' אליהו בחור (עין למעלה עמוד 244) ועוד שני לו יהודי יליד אשכנז יהושע די קנטורי (יהושע בן חת?). להאחרון היו דין ודברים עם הרב ר' יוסף אוטולנגהי ויחפוץ להנקם בו. ע"פ שני העדים האלה נפתה הנציב הדוכס המושל בשם מלכות ספרד במילַנו להאמין, כי אמנם מלא התלמוד דעות נפסדות, ויתן פקודה לחיילותיו החונים בקרימונה להתפרץ אל בתי היהודים ואל בתי הדפוס אשר שם, לאסוף כל ספרי הש"ס, ולהבעיר תבערה גדולה, ובאותו מעמד נשרפו מעשרת עד שנים עשר אלפים ספרי התלמוד! (אפריל או מאי שנת שי"ט)[1]. האפיפיור הזה אסף כל ספרי הפרוטיסטנטים שנמצאו באיטליה ונם כתבי הקדש שנעתקו ללשונות אירופה אסף וישרפם, ואיך יתן חנינה להתלמוד? וויקטור אֶלינו כמעט שנבוה גם הוא משרפת התלמוד, כי כאשר נתנה הפקודה

---

1) המקורים להמאורע הנורא הזה: Sixtus Senensis Bibliotheca sacra II s. v. tradi-tiones VI; s. v. catologus expositorum—Rabbinorum. (138 הוצאת קראקא) ובעמק הבכא לריה"כ יספר: „וידברו שנים כמרים דומיניאקני אל המשנה אשר במילאן על ספרי התלמוד סרה בתטרוריהם וכו'". ואין ספק כי האחד מ„שנים כמרים" אלה היה הכומר המומר סיקסטוס סינינזיס שנכנס להאחוה הדומיניקית. המקור השלישי לזה הכה הדברים מהכתבים העתיקים (וואלף בהמזכיר I עמוד 131) ושם נאמר [בתרגום מאשכנזית]: 17 אפריל 1559, הקאנוניקוס וויטטוריו אֶלינו (Vittorio Eliano), יהודי מומר, ויהושע די קאנטורי (Josna dei Cantori), גם כן מומר, העידו עדותם על התלמוד. זה השני הוא בלי ספק אותו האיש אשר רבי יוסף הכהן יקראהו: „יהושע בן חת", ואשר (לפי דברי ריה"כ): „מריבות שנים אשכנזים עברים נצים הסבו כל אלה, אשר שם האחד יוסף אוטלינג'ו ושם השני יהושע בן חת". ורבי יוסף הכהן יקראהו בשם „עברי", אף כי במכתבו לר' יוסף אוטלינגו יאמר: „ולא יצדק עליו שם יהודי רק בהשאלה". הכנוי „בן־חת" נראה שהוא לגנאי. גם הערת וואלף בדבר ה„עדות" נגד יהודי קרימונה היא ג"כ חלק מכלל רדיפת התלמוד בימים ההם. עכ"ל הרהמ"ח. ולפרש יותר הדברים יש להוסיף בבאור המכתב של ר"י הכהן להר"י אוטלונג'ו. כנראה, היה ריה"כ נודע באיטליה לרושם זכרונות דה"י לבני ישראל, ובהוצאת עמק הבכא משנת שכ"ד רשם את המאורע הזה משרפת התלמוד בקרימונה ויתלה כל הקלקלה בסריסות שנים אשכנזים: הרב ראש הישיבה והאיש המומר או המתעתד להמיר דתו יהושע בן חת. על זה חרה אף הרב אוטלונג'ו ואולי לא על היותו תולה בו הקלקלה, כי אם על העמידו איתו בשורה אחת עם איש כבן־חת. ועל זה ערך ריה"כ אליו אגרת־התנצלות בכבוד גדול ויוכיח לו מן התורה, הנביאים והכתובים, כי כותב דה"י מחויב להיות שומר אמת לעולם ולא לשאת פני איש וגם לא לחלוק כבוד לרב—ומאחר שהקצף יצא לסבת הדבר שהרב התגרה במרעים—בבן־חת וסיעתו, לא היה הוא—רבי יוסף הכהן—יכול להעלים עין מזה. מדברי ריה"כ נראה כי יהושע בן חת לא הסיר דתו, אך היה צורר היהודים בחיותו עוד יהודי, כי יספר: „ויהי ליטים עוד מוער ויהרג יהושע בן חת, לא נודע מי הכהו, ויקברו אותו לבדו בקרימונה אצל החומות" מזה יוצא ברור, כי מכלל ישראל יצא ולברית התורה הקתולית לא נדנם. שפ"ר.

לחיילות הספרדים, לאסוף ספרי התלמוד ולהעלותם על המוקד, לא הבחינו בין ספרי תלמוד או ספרים אחרים הנדפסים באותיות עבריות, ויאמרו לשרוף גם ספרי הזוהר, היסוד והשרש להקבלה, שהיתה אז חביבה וחשובה במערכות הכהונה הקתולית. למן העת, אשר בעל הדמיונות פיקו די מירנדולה ואחריו המלומד רייכלין, הקארדינאל איגידו די ויטרבו והכומר המלומד נַלַטינו הרבו לעסוק בתורת הסוד, דמו זקני הכנסיה הקתולית שומרי אמונים למצוא בהקבלה את המסתורין של התורה הנוצרית, ובגלל הדבר הזה לא חלה גזרת השרפה על הזוהר ויתר ספרי הסוד. ואמנם כן, הזוהר נדפס לראשונה ביתי פאול הרביעי ברשיון האינקוויזיציה ע"י עמנואל בינבינישתי[1], כאלו היה חפץ האפיפיור שתתמלא הקבלה מחורבנו של התלמוד. החשובים שברבני איטליה ובראשם רבי מאיר (מהר"ם) מפאדובה התנגדו לזה שה„חכמה הנסתרה" תתפרסם בדפוס. אך המקובל ר' משה באסולה (עיין למעלה עמוד 258) ועוד רב אחד במנטובה ר' משה פרווינציאלי ור' יצחק בן עמנואל די לאטיש[2] (שהיה בזקנותו מלמד בביתו של דון יצחק אברבנאל השני בפיראררה), הם היו המסייעים בהדפסת הזוהר והתפרסמותו (במנטובה שי"ט).

אך בהיות הזוהר באמצע הדפסתו נועדו אחדים מרבני איטליה לקרוא תגר על הדפסתו, באמרם, כי הזוהר מביא לידי כפירה ויש לדונו בגניזה, והערעור הזה היה חזק מאד. אז נמצא לו גואל ברבי יצחק די לאטיש והדפסת הזהר לא נפסקה (מנטובה שנות שי"ח—שי"ט)[3]. מצרות עין בהריוח שהרויחו מדפיסי מנטובה בהדפסת הזוהר, שנחפשט באלפי ספרים בארצות הקדם ובאיטליה, נמצא גם איש נוצרי (Vicenti Conti) בקרימונה אשר הדפיס את הזוהר והבטיח לתת יותר מאשר נמצא בהזוהר דפוס מנטובה, אך לא קיים הבטחתו והוצאתו מלאה שבושים. בהדפסת הזוהר שבקרימונה השתתף המומר הצורר אֶלינו נכדו של רבי אליהו בחור, והוא כהן בבית כניסת הקתולים ובכל זאת לא בוש להציג שמו על ספר עברי וחותם: „ותשלם מלאכת הקדש ע"י... הבחור כמ"ר וויטטוריו אלינו נכדו של ראש המרקדקים הח"ר אליהו", ויכתוב גם הקדמה גדולה בראש הספר לשבח את חכמת הנסתר ולספר מעלת הזוהר. ויהי כאשר התפרצו אנשי חיילות של הספרדים אל בתי היהודים להוציא מהם כל ספרי ישראל, ויקחו עמהם גם שני אלפים ספרי הזוהר מהדפסת המומר הנזכר ויאמרו להעלותם על מדורת האש. אז עמד לימין הכהן וויקטור אלינו חברו המומר סיקסטוס איש סיענא הנזכר למעלה ויצילו את

---

1) תקוני הזוהר נדפסו לראשונה, עיין בהקדמה בדפוס מנטובה שי"ח.

2) עיין בהערה המנטובה.

3) רבי משה בסולה נתן הסכמתו לתקוני הזוהר והשנים האחרונים להזוהר. הסכמת ר' יצחק די לאטיש הוא מפיזארו שי"ח בהוצאה ראשינה עם תשובה מלמדת סנגוריה על הזהר שנכנסה בשו"ת שלו (דפוס ווינא תר"ך). מהתשובות יש להיציא תולדות הר"י די לאטיש אם רק תשוה התועלת בעמל הטרחה. מתשובתו יוצא שהבקרת של האפיפיור התירה ההדפסה, כי יאמר: המלכות (והוא שישב רוב ימיו במלכות האפיפיור בדרום צרפת קורא תמיד בתשובות את הכהונה בשם „מלכות", שפ"ר) התירה הזוהר וספרי הקבלה. רבי משה בסולה מביא דברי הרבנים המתנגדים להדפסה שיאמרו: „הזוהר וספרי קבלה חדשים מקרוב באו ולא שערום אבותינו".

הזוהר משרפה ולא נחפש הוא בעון התלמוד[1]). שרפת התלמוד והרשיון להדפסת ספר הזוהר נעשו בהרגש טבעי מצד שונאי ישראל, לבער את הכח המעטיד את האומה ולהביא בקרבה את הכח המפריד והמכלה... ע"י הדפסת הזוהר וההפשטותו באותה עת אשר נשרפו ספרי ישראל אחרים נתעלה ונתקדש הזוהר עוד יותר בעיני העם. אך אהבת הכהונה הגדולה הרומאית להזוהר וספרי הקבלה לא התמידה; ובימים מועטים אחרי כן הננו מוצאים את ספרי הקבלה ברשימת ספרי מינות הנדונים בשרפה טטעם האפיפיור[2]).

ופעולת שנאתו של פאול הרביעי להיהודים וספרי תורתם נראתה גם בארצות הקתולים אשר מעל לגבולות איטליה, ובימים ההם רבו המוטרים אשר צררו את אחיהם ותורתם אשר זנחו. אחד מהם היה אֲשֶׁר מעיר אודיני. הוא בא בעלילה על ספרי ישראל בפראג ושלטון המקום החרים כל ספרי ישראל ספרי הלכה והגדה וכתבי הקדש וגם ספרי תפלות, ויהי משקל כל הספרים שמנים צענטנער, וישלחום בעגלות טעונות לעיר הבירה ווינא (1559). בימים ההם לא נמצא כל סדר תפלה בבתי הכנסת אשר בפראג והחזנים היו קוראים התפלות לפני הצבור בעל פה[3]). או פרצה שרפה גדולה ברחוב היהודים (עיר יוסף) אשר בפראג (י"ז תמוז שי"ט) ותאכל האש רוב בתי העיר, ובתוך האסון הזה נראתה קנאת הרת ומשטמת העם בכל עצם תקפן. בני ההמון תחת להציל את האומללים עוד עזרו לרעה, וישליכו נשים ותשושי כח אל האש ויבזו את רכוש היהודים. ולמלא סאת הצרות, גזר המלך פרדינאנד הראשון, אשר לפני שנה היה לקיסר אשכנז, גזרת גרוש על יהודי פראג וביהם, והפעם אטר להוציאה לפעלה בכל חמר מרת הדין הקשה. בעוד אחיו הקיסר קארלוס החטישי חי בקש ממנו פרדינאנד כי ינרש את כל היהודים מטדינת ביהם, כי עוסקים הם בהלואה ברבית ובהתכת מטבעות ואינם עושים טעשיהם באמונה, והיה אז בטוח, כי קרואי העם יסכימו להצעתו. חצי שנה אחרי כן חרש פרדינאנד את הצעתו לגרש את היהודים מפראג ולהפוך את בתי כנסיותיהם לבתי כניסה להנוצרים. גם השתדל למצוא קונים על כל נכסי היהודים ובתיהם בפראג, למען לא יתנוק אוצר המטלכה בצאתם (10 אקט.—16 נובימב. 1557). ובכל זאת השיגו היהודים הרחבת זמן לשנה אחת להבן לקראת הגרוש[4]). הקיסר פרדינאנד היה טושל נוח וסבלן, וכל ימיו הרבה להשתדל לעשות שלום בין הקתולים ובין הפרוטיסטנטים, אך השנאה ליהודים היתה קשורה בלבבו. הוא היה הראשון אשר הנהיג את תעודת־היהודים (יודענצעטטעל) בעד היהודים המעטים אשר באויסטריה, ויטם חק כי כל יהודי יושב אויסטריה, בבאו לווינא לרגלי עסקיו, עליו לבא לפני שר המדינה ולהודיע במה יתעסק וכמה ימים יאטר לשבת בעיר הבירה וכן הדין ביהודי חו"ל. להיהודים בני אויסטריה או מדינה אחרת נתנה הרשות לשבת בווינא

(1 Sixtus Senensis ibid. ad nomen Simon ben Jachay.

(2 Ibid, ad. nomen Esdras

3) בצטח דוד לשנת ה"א שי"ם: „בקהלתנו ק"ק פראג נלקחו כל ספרי הקודש כאשר עללו עלינו שאנו מתפללים נגדם... נשתלחו לעיר וויען, ואפילו החזנים התפללו בבתי כנסיות בעל פה". שפ"ר.

4) וואלף בכתבים עתיקים, בהמזכיר IV עמוד 150, ר' דוד נאגם בצ"ד לשנת שי"ם, ובעמק הבכא לריה"כ עמוד 141 (הוצאת קראקא).

רק בשני בתי מלון, ואם יפגשום השוטרים בבית מלון אחר יענשו בעונשים קשים. בעת שבתם בווינא בל יראו ברחובות קריה ואות הדראן המטלית הצהובה אין על בגדיהם. ובכל זאת צרף הקיסר פרדינאנד גם מדת הרחמים למדת הדין. בהוציאו כתב־הדת לגרוע משפטי היהודים יושבי ערי השדה הבאים לווינא צוה לבלי לפרסם את החקים האלה בין המון עם הנוצרים: „יען כי בהשמע דבר החקים האלה בהכפרים וערי הפרזות יבזו הנוצרים את היהודים, וקלי הדעת יאמרו, כי ברשעת היהודים סגרו בפניהם שערי עיר הבירה ווינא, על כן יודיעו את החקים המגבילים האלה לפרנסי היהודים, והם יזהירו את אחיהם לבל יזידו לעבור על חקי המלכות; אך החקים נגד יהודים בני מדינות אחרות יכולים להתפרסם גם בין המון העם הנוצרים, ואם יסבלו היהודים הזרים מהפרסום הזה—אין בכך כלום[1]). אחרי הפקודות האלה באו פקודות אחרות קשות מהראשונות, ולאחרונה יצאה הגזירה לגרש כלה את היהודים, הם ובניהם ונשיהם וכל בני ביתם עם קנינם ורכושם ממדינת אויסטריה התחתונה והמחוז גאֶרץ עד יום הקדוש יוחנן (באמצע הקיץ) בשנה ההיא[2]). ואף אם נתנה להם אחרי כן הרחבת זמן לשנתים ימים, אך סוף סוף גרשו כלם מן המדינה הזאת[3]).

והקיסר פרדינאנד היה נכון להוציא גזרת הגרוש גם על הקהלה העתיקה בפראג. להקהלה הזאת יצא אז שם רע בין יתר קהלות ישראל במדינות אשכנז ואיטליה. אנשיה היו שפלים רודפי בצע מעשקות, בעלי זרוע, אנשי ריב ומדון ופורעי מוסר. בבני הקהלה נמצאו רבים שלא נרתעו לאחורם גם משבועת שקר. הפרנסים וקרוביהם עשו כל מה שלבם חפץ, חמסו ועשקו ואין אומר השב. בעת הבחירה לרבנים ופרנסים פרצו מריבות וקטטות בין היהודים. על כן שלח הקיסר פקודתו להרבנים הגדולים בקהלות איטליה ואשכנז, לקבוע חקי הבחירה לקהלת פראג. רבי מאיר מפאדובה רבי יעקב מוויר מיזה (הרב הכולל לכל קהלות אשכנז) ורבי אליעזר מרי ווש מפראנקפורט דמיין[4]), שלשה רבני פראג בימים ההם היו אנשים קטנים, שלא היה בכחם לשום קץ להמעשים הרעים. המלשינות היתה למעשים בכל יום. סבת המעמד הפרוע לשמצה היתה, כי אחרי הגרוש מפראג לפני עשרים שנה (עיין למעלה עמוד 226) שבו לשבת בפראג לא טובי הקהלה, כי אם הגרועים והשפלים שבקרבה. יש לשער שהנוצרים סבלו עול מאלה היהודים, אף כי גם הם לא היו בשום פנים נעלים במדות ומוסר על היהודים; אבל כה היתה השקפת החברה הנוצרית בימים ההם, לחפא על עונות השפלים והגרועים שבקרבם, ולדרוש מהיהודים, שכלם יהיו בעלי מדות טובות ולדקדק עם כל אחד מהם כחוט השערה. המשא ומתן על דבר גרוש היהודים מפראג נמשך ימים רבים, כי גם הארכי־דוכסים (בני משפחת מלוכה) התנגדו להגרוש; ובכל זאת יצא הגרוש לפעלו (בש 1561=ה״א שכ״א)[5]). על הגולים

---

1) כתבים עתיקים לראיה נמצאים בספרו של ווערטהיימער: יודען אין אֶסטערריך חלק א׳ מעמוד 110 ולהלן.

2) בהנ״ל עמוד 118 משנת 1554.

3) בהנ״ל ובעמוד 164 משנת 1556.

4) ואלף בכתבים, המזכיר לשנת 1861 עמוד 151 בהערה.

5) המקורים להמאורעות: רבי מרדכי יפה בהקדמה להלבושים ח״א ששם יזכיר גזירת גרוש

השתערו אז האצילים הפרשים האורבים לעוברי אורח ויגזלו את כל אשר להם. אחרי הגרוש הזה, כמו בימי הגרוש הקודם, נראה כאלו היו לבעלי פראג הנוצרים ולכל הפחות להאצילים והסגנים שביניהם נעגועים על היהודים שיצאו. כמעט שיצאו מן העיר והנה החלה ההשתדלות לשוב ולקרוא אותם לשבת בפראג, ובין המשתדלים היו גם כן בני בית המלוכה, הארכי־דוכסים. אך הקיסר פֶּירדינאנד השיב ריקם פני המשתדלים, כי נשבע לגרש את היהודים מפראג, וכנוצרי דבק באמונתו היה מחויב לקיים שבועתו. אז נמצא יהודי אחד יקר רוח מבעלי פראג, אשר נסע לרומא להתחנן לפני האפיפיור פיום הרביעי (האפיפיור הקנאי פאול הרביעי מת בתוך כך), כי יתיר להקיסר את השבועה.

והאיש היקר הזה ר ב י מ ר ד כ י צ מ ח בן גרשון ממשפחת המדפיסים המפורסמים שונצין, אשר אביהם רבי גרשון שונצין יצק אותיות עבריות ורומיות יפות, ויחד עם ספרי הלכה הדפיס גם שירי המליץ האיטלקי פיטרארקה (Petrarca), ובני משפחתו כוננו בתי דפוס לספרי עברית בערים רבות בלומבארדיא, בקונסטנטינופול ופראג[1])— מרדכי היהודי הזה נרדף מבני עדתו בפראג. על בתו החפה מפשע שמו עלילות דברים והרבנים הרשיעוה בהשפטה; אך בשעת הגזירה שכח האיש הנלבב הזה את כל הרעה שעשו לו בני קהלתו ויצא לדרכו הרחוקה והמסוכנה לרומא. וברומא השיג מבוקשו והאפיפיור התיר שבועתו של פירדינאנד. ביחוד הגין בנו מ א ק ס י מ י ל י א ן על יהודי פראג, ובכן הושב כתב דת הגלות מפראג ותבטל הגזירה[2]). אז הותר שנית ליהודים לשבת בפראג ובערים אחדות במדינת ביהם, וגם נתנה להם

באֶרץ טולדתי מדינת פיהם בשנת שכ"א. בצמח דוד בהנ"ל ובר' יוסף הכהן בהנ"ל ובספרו של הערמאן „נעשיכטע דער יודען אין באָהמען" עמוד 41.

1) צונץ בצייטשריפט לנייער I מעמוד 38 ולהלן, אֶנציקלופודיה ערש אונד גרובער I סעקציאן 38 עמוד 42, מזכיר I מעמוד 126 ולהלן.

2) ע"ד שיבת היהודים לפראג רבו המקורים. כותב הטורים האלה קרא את המצבה של רבי מרדכי צמח על ביה"ק הישן בפראג וראשי הדברים שם „מצבת הר' מרדכי... פה נטמן צדיק כשר ראש ומנהיג. הרבה גרושים בטל... מסר נפשו ולרומי הלך בשבועת הקיסר על ידי האפיפיור התיר...". עיין הערת המגיה לספר צמח דוד מאת בנו (ולא נכדו כאשר הוא בגראָעטץ) המדפים רבי שלמה ובספרו של האאק „מצבות פראג" עם הערות והקדמה מאת הפרופֶּיסור דוד קויפּמאן. וראיתי להעיר בזה, שהקיסר מקסימיליאן השני קנה לו השם „חסיד" בכל ספרי רושמי הקורות בדור ההוא. המגיה המשלים את הספר עמק הבכא מספר בפרטות כל דברי הגרושים בשנת שי"ח—שכ"ד, ובדברו על הקיסר פֶּירדינאנדו יאמר: אך בניו (הארכי־דוכסים) מלכי חסד היו והיו בעזר היהודים ויאמרו: אל תיראו וכו'. מדברי המקור הזה נראה כי התרת השבועה ע"י האפיפיור לא הועילה תועי"ן, כי כן יאמר: „וישלחו היהודים אל האפיפיור פיאו (הרביעי ולא החמישי) בעל מנת שיתצא לו (לפירדינאנד הקיסר) פתח להתיר נדרו ושבועתו ויעש כן ובכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. אך בניו מלכי חסד וכו' והקיסר פֶּירדינאנדו זקן בא בימים... מושל על ערש דוי ומקשמילאנו בנו בכורו על הבית שופט את עם הארץ... וישאל פֶּירדינאנדו ע"ד היהודים ויאמר: כבר קבלו דבר מלכותו ויצאו להם מארצו לא נשאר מהם פרסה, ויתן תודה לאלהים ויסת"—ברור מזה, כי התרת השבועה עוד לא הועילה לבטל בדרך המלך את גזרת הגרוש ופֶּירדינאנד בת בטעותו שיצאו היהודים מן הארץ. אולם בהיות המקור הזה, לפי ידיעתי, היחידי, אין עוד לסמוך עליו בלי סיוע וסעד ממקורים אחרים. על מאקסימיליאן ואשתו יאמר בעל המקור הזה: „הוא ואשתו המלכה מלכי חסד היו ויסו אל היהודים חוט של חסד ויעבדוהו עבודה מתוקה אין שמן ואין פגע רע". שע"ר.

הרשות לשבת באויסטריה, אך גם בימי הקיסרים הנוחים לישראל, מאקסימילאן השני ורודאלף, כבדה עליהם מאד יד הכנסיה הקתולית.

הראשון בהאפיפיורים שמעשיו היו ערוכים כלם לפי שיטת הקנאה הדתית, פאול הרביעי, מת (18 אויגוסט 1559), וכבשנים קדמוניות, התגודד העם הרומאי על הקאפיטול, לתת אותותיו אותות שנאתו העזה לשיטת האפיפיור הזה.— כני העם עברו בעיר, הציתו אש בבתי האינקוויזיציה, השתערו על הנזירים הדומיניקיים ויעשו בהם שפטים, קרעו מעל בתי הממשלה את מגני הכנסיה הרומאית ויסחבו בראש כל חוצות את האנדרטי של האפיפיור המת. ובראותם כי איש יהודי שם על פסל האפיפיור את הכובע הירוק אשר צוה הוא על היהודים לשאתו לאות הקלון [1], שחקו הרומיים ויתנו צדק לפעלו. כאשר נדע מסופרי דברי הימים להכהונה הרומאית, חשבו גדולי רומא אז לבטל מכל וכל את ממשלת הכהנים, וכן יספר לנו רבי יוסף הכהן: „ויועדו יושבי רומה וקציניה ויתנו לב יחדו לבלתי תת עוד מלוך עליהם את הכמרים כאשר עשו עד היום". אך שטחת אפרתי רומא ונגידיה היתה עד ארגיעה, ומעשיהם בטות פאול הרביעי היו מעשי נערות. עוד מאות בשנים עברו מני אז והכהונה הרומאית לא שנתה את טבעה. אחרי עבר חצי שנה בחר סוד החשמנים (Conclave) באפיפיור אחר ויקראו שמו פיוס הרביעי (1559—1565). האב הקדוש החדש היה ישר לב ואיש חסד ויתעב בלבו את האינקוויזיציה ועלילותיה, אך היה מוכרח להרכין ראשו ולאמר הן לכל עצות הישועיים, אשר היו השליטים לברם בכל המקומות אשר דבר התורה הקתולית מגיע. זקני עדת ישראל ברומא התיצבו לפניו לברכו, ויחמם וידבר על לבם ויוציא אחרי כן גם „בולה" לטובת היהודים (27 פיברואר 1562). ומטובותיו של האפיפיור החדש אנו למדים עד היכן הגיעה מדת האכזריות של ההולך לפניו. כי מה היו החסדים הגדולים של פיוס הרביעי? כי היהודים בצאתם מעבורה של עיר רומא יכולים להסיר את אות הקלון הכובע הירוק, כי יכולים הם לקנות קרקעות ובתים עד מחיר אלף וחמש מאות דינרי זהב, כי הרשות בידם לעסוק בעניני מסחר אחרים מלבד בגדים ישנים, וגם יכולים לבא במשא ומתן עם הנוצרים, אך אסור להם להחזיק משרתים ומשרתות מבני הנוצרים; הרשות להם לפתוח חניות ובתי מסחר גם מחוץ להגיטו, אך יוכלו להיות פתוחים רק מהנץ החמה עד צאת הכוכבים. אלה הם החסדים שנתן (ושהיה אפשר לו לתת) להיהודים אחד מטובי האפיפיורים בימים ההם. יותר נכבד ליהודי רומא היה כתב הדת, כי כל העונשים שנחתכו בער עברות שעברו היהודים על חקי פאול הרביעי הקשים, ובכללן גם החטא, כי כבשו יהודים את ספרי התלמוד עמם בבית ולא הוציאום לשוטרי האינקוויזיציה, כל הענשים האלה בטל פיוס הרביעי. גם עוות הדין לכוף את היהודים המלוים להשיב להנוצרים את הרבית שכבר קבלו בטל פיוס הרביעי. גם נתן להם רשות לבנות בתי כנסיות אחרים [2]. יהודי איטליה הרבו להשתדל לפני האפיפיור החדש להתיר

---

(1) Pallavicini historia Concilii tridentini XXV 9, 7.

(2) ה„בולה" הזאת מההנחות שעשה האפיפיור הנוח לישראל פיוס הרביעי נמצאה ברשימת ה„בולות" הגדולה של אפיפיורי רומא (Bularium magnum Romanum) ודברים מהם בהביבליותיקה של Bartolocci III ע' 741, וג"כ בשלשלת הקבלה בסופו. הבולה הזאת נזכרת ג"כ ב„הבולה" לרעת היהודים שהוציא האפיפיור שכהן אחריו הצורר לישראל פיוס החמישי.

את החרם אשר שם הכהן הגדול שכהן לפניו על התלמוד וספרי ההלכה. אך התרת החרם הזה היה דבר המסור לכנסת־כהנים הגדולה בטריענט, אשר נאספה שמה לגדור פרצות הכנסיה הקתולית. על כן שלחו יהודי איטליה מקרבם שני צירים לעמוד לפני כנסת הכהנים ולהשתדל לפניהם לבל יכניסו את התלמוד ונושאי כליו ברשימה לספרי מינות (Jndex) או כי ימסרו את דבר התלמוד לשלטון האפיפיור. נראה הדבר כי החפץ השני הצליח בידי צירי ישראל. ההחלטה בדבר ספרי ישראל נמסרה להאפיפיור ויועציו, והוא—בכופר כסף רב—הוציא בולה בדברים המוהים כאלה: התלמוד הוא לקללה ולחרם, ומוחרמים הם גם ספרי רייכלין להגן על התלמוד וספרי ההומאניסטים וכו', אך אם ישנו שם הספר וקודם ההדפסה יבקרו אותו הכהנים ויסירו ממנו כל הדברים הפוגמים בכבוד האמונה הקתולית ובעלי בריתה או מותר להדפיסו (24 מארץ 1564)[1]. הנה כן התיר האפיפיור את ספרי התלמוד ואסר רק את השם בלבד! יען כי היה חושש לדעת הקהל להתיר לגמרי את אשר אסר ההולך לפניו באיסור המור. אחרי שנה נדפסו בעיר באסיליאה ספרי התלמוד, שנקראו לא בשם „תלמוד" כי אם „ספרי הש"ס" או „גמרא".

אך ימי המרנוע בארץ ממשלת האפיפיור לא ארכו. פיום הרביעי מת (1566=שכ"ו) ועל כסא הכהונה הגדולה ישב פיום החמישי[2], נזיר קנאי בקרפה

---

[1] החסד להתלמוד שנזכר ברשימת הספרים האסורים מטעם כנסת הכהנים הגדולה בטריענט (Jndex Tridentinus) לא היה טובן עד עתה כל צרכו: שם נאמר (בלשון רומית): „התלמוד העברי עם הגהותיו, פירושיו ובאוריו וכל פסקיו (אסורים להיות נדפסים ונמצאים בבתי ישראל), אך יש לסבול את הספרים שאין עליהם השם תלמוד ונקיים הם מחרופים ושקרים נגד התורה הנוצרית" (הדברים האלה נמצאים גם אצל וואלף רק בשעות זמן השנה 1564 וצ"ל 1559). המשלים ספר עמק הבכא יספר: „בימים ההם נאספו האפיפיור וחשמניו לעשות עצה (קונסיליה—כנסת הגדולה) ע"ד אמונתם היינו קונציליי בעיר טרינטו... ויתקבצו... וידברו גם על ספרי הקדש, אך בואה יאותו לנו שלא יודפס שום דבר נגד אמונתם. גם את תלמוד בבלי התירו בעצה ההיא אך כי ישנו את טעמו" ברור הדבר שתחת „טעמו" צ"ל „שמו". פתרון החידה לחסדי האפיפיור והכנסיה נמצא בדברי ר' מרדכי מורטארה בהביאו דברים מספר „הזוקק" (Canon purificationis) לאמר „השמטות התלמוד". משם נראה, כי ברצי־כסף התרצו האפיפיור וחשמניו לסבול את התלמוד בשנוי השם ומני או נקרא בשם ש"ס או גמרא. עכ"ל הרב המחבר. ובאמת בש"ס שנדפס באסיליאה אשר בשוויץ (טן של"ח עד שמ"א) לא נמצאה בהשער הטלה „תלמוד". ספרי התלמוד בהוצאה זאת יקרי המציאות עתה ולפני מונחות רק מסכתות זבחים ומנחות, ע"י החכם הנוצרי אכבריסיאו פרוביאנו יצאו לאור כל ספרי הש"ס שלא על חסדר, ועל השער נדפס ברומית S. Concilii Tridentini approbatum... לאמר בהסכמת הכנסיה הקדושה בטריענט. וברשיון הצינזור הראשון שעבד לישראל Marco Marino. בההוצאה הזאת באו לראשונה בבל פרס או ארם תחת רומי או אדום, בנקום מינים באו צדוקים ואפיקורסים, המבקר מוסיף הגהות רבות מדעתו, כן למשל בבא מציעא דף כ"ד עמוד א' „המוצא מעות בבית הכנסת הרי אלו שלו". נדפס בצדו: זו דעת רבותינו אבל על פי אמונת הקתולים ניחוב להכריז. כן בקיצור פסקי הרא"ש בהנ"ל נאמר: המוצא אבידה לאחר יאוש הרי אלו שלו. נדפס בצדו: והקתולים מכריזים ומהוירים וכו'. בהוצאות התלמוד שאחרי הוצאת בסיליאה לא כתבו עוד על פי הוצאת יוסטיניאנו בווינציאה, כי על פיה היתה הוצאת בסיליאה שבגלל הרברים האסורים למעלה לא נמצא לה קונים בין היהודים והוכירו דפוס בסיליאה לגנאי. אך כשהוציאו הש"ס בפ"ם ע"נ אדר בומן מאוחר היתה פקודת מלכות פרוסיה לאמר: על הש"ס מחויב להיות נדפס בעברית הרברים האלה: כמו שנדפס בבסיליאה וכמו שתקן הצינזור מארקו מארינא. (עיין במאמרו של ר"נ ראבינאוויץ בהקדמתו לס' דקדוקי סופרים). שפ"ר.

[2] רבי יוסף הכהן בעמק הבכא יקראהו בשם „אימפיאו" מפני כי Pio הוראתו אמת וצדק

התיאטיני וסייעתו. המהביל הזה לא חשב חיי איש ואשרו נגד אות אחת מתורת הקנאות אשר בה בחר הוא וחבריו. הוא היה מכף רגלו ועד קדקדו נזיר דומיניקי, וחרד רק לכבוד ממשלת האפיפיור. ברוחו וצביונו נמצא תערובת תכונות שונות: יקרת רוח, חסידות ופרישות מצד אחד, וקנאה הוללה, שנאה עזה וכמות ומשטמה נצחת לכל בני האדם שאינם נשבעים לדגל התורה הקתולית מצד השני. הוא היה חפץ, כי כל העולם יהפך לבית מקלט הנזירים, וכל באי עולם יהיו לכומרים וכומרות, מתענים מתפללים, כורעים על ברכיהם וקוראים תפלות לקדושי הקתולים. לפי שיטתו לא יצאה גם האינקוויזיציה את חובתה ולא העלתה על מוקדה די ובחי אדם קרבן למולך הקנאה הדתית. גם בחסידי הקתולים מצא עון אם עברו על מנהג קל שבקלים או הטילו ספק בדבר אחד מן הלמודים שנתקבלו בהכנסת אשר בטריענט, ואחת דתם של העברינים האלה היתה לשרפם חיים או להיות כלואים בבתי הסהר כל ימי חייהם. האפיפיור הזה ה"ה מקודם ראש בית דין האינקוויזיציה, ואזנו כבר הורגלה לשמוע אנקת חללים ונשרפים. את היהודים שנא כשנאתו את הפרוטסטנטים בעלי ברית לותר, קאלווין או ההוגינוטים הצרפתים. שלשה חדשים אחרי התעטרותו בעטרת כהונה חדש פיוס החמישי את כל גזירותיו של פאול הרביעי על היהודים בהוספת חומרות, גדרים וסייגים: להיות סגורים בהגיטו, שלא יבאו במשא ומתן עם הנוצרים, שלא לקנות קרקעות ובתים, לשאת תמיד את אות הקלון, שלא לבנות יותר מבית כנסת אחד. אך לא רק על היהודים יושבי מדינות ממשלתו מתח פיוס החמישי את גזר דינו, כי אם על כל היהודים אשר בארצות הקתולים[1]). בימים ההם, ימי מלחמת הדת בין בעלי ברית הכנסיה הקתולית ובין תלמידי לותר וקאלווין וסיעתם, היו דברי האפיפיור קדושים להקתולים וישקדו עליהם למלאותם בכל הוקף ועז. ביחוד באו ימי רעה ומצוקה להיהודים יושבי הערים במחוז מילַנו (מאילאנד) אשר בצפון איטליה. שם משל נציב מלכות אספמיה מטעם המלך הקנאי והאכזר פיליפפ השני, האיש אשר לא ידע שבעה מבשר הבופרים ובצמא שתה את דמם. כמה פעמים שלח דברו להנציב לגרש את היהודים מהטרינה הזאת. הגרוש אמנם לא יצא לפעלו, אבל מה רבו מצוקותיהם ומה עצמו הרדיפות שהתחדשו עליהם חדשות לבקרים. עוד הפעם אספו ספרי ישראל הנשארים עוד בקרימונה ולודי (Lodi) לתתם למאכולת אש. ושם במחוז מילנו נמצא אז החשמון אשר אחרי מותו התעלה במעלת קדושי הכנסיה קארל בורומיי (Carl Borromeo), ויהיו גם דבריו להנציב המושל להקים „חוקי האפיפיור וגזרותיו שגזר על היהודים, ותנתן דת במילאנה שכל האנשים והנשים והטף הגדולים מי"ד שנה מחויבים לשאת הסימנים" (אותות הקלון[2]). בימים ההם וגם הריפובליקה בגינובה, שהיתה שוטמת את היהודים מני אז ועד הנה,

---

ויכנהו בשם של גנאי Impio ר"ל לא־צדק. (הערת לעטערים) על עמק הבכא. וכן נקרא אח"כ בפי רושמי הקורות היהודים. שפ"ר.

1) בהבולה שלו הנרשמה ברשימת הבולות Bullarium magnum Romanum יאמר כי גזרתו מתפשטת על כל הנוצרים בארצות הקתולים. וכן יאמר גם ר"י הכהן בעמק הבכא והמניה המשלים את הספר.

2) רבי יוסף הכהן בעמק הבכא מדברי המניה משלים הספר עמוד 157 (הוצאת קראקא).

גרשה את היהודים המעטים שישבו בתוכה; רק את הרופא וקורא הדורות לבני ישראל רבי יוסף הכהן, שישב אז בעיר בולטאניו (Voltaggio) הוציאה מן הכלל. אך האיש היקר הזה לא חפץ להפרד מעל אחיו ויצא עם הגולים ויתישב בקאשטיליטו (Castelleto) אשר בגבול המחוז מונפירטה (Monferrato)[1].

וירבו הימים ותרבינה הצרות והסופר דמעותיה של האומה הישראלית רבי יוסף הכהן מצא ענין רב לאסוף כל הדמעות והצרות ב„עמק הבכא", שהתחיל לכתוב לעת זקנותו. פיום החמישי. הכהן והמושל העריץ, שם אשם על היהודים היושבים במדינות הבמה כי עברו חקי התורה הקתולית ופרצו גדרי האיסורים שאסרו עליהם הכנסיות הקדושות, וישם את ראשי קהלות ישראל בבולוניאה (Bologna) ורומאניה (Romagna) במאסר, „ויאסוף את פליטת הספרים הנשאר מהטיאטינו (פאול הרביעי) וישרוף באש"[2]. וכפי שיעיד בעל הזכרונות, התגולל עליהם האפיפיור העריץ הזה למען „הוצא מהם הון רב". ולמען תת למעשהו פנים של דין ומשפט שם בכלא את עשירי הקהלות (ה"א שכ"ז) ויעמידם למשפט לפני בית דין האינקוויזיציה, ושם הציע לפניהם שאלות שונות בדבר הברית החדשה, שקשה לאיש עברי להשיב עליהם דברים כאשר עם לבבו. יהודי מומר אלי סנדרו רשם את העלילות על ספר, והנדונים הוכרחו להשיב תשובות על השאלות וענו בכלי החובלים אשר בידי שוטרי האינקוויזיציה. אחדים מהנדונים הודו מתוך יסורים, כי נמצאו בספרי היהודים חרופים וגדופים על התורה הקתולית, ורק הרב בבולוניאה רבי ישמעאל חניגא מצא את לבו לדבר בפני השופטים האכזרים, כי כל דבריהם שקר, ומראש הגיד, כי אם יאמר גם כן דבר הודאה מתוך יסוריו הוא מבטל הודאתו למפרע[3]. אך נמצאו אחרים מהמעונים שהודו על חטאים שלא חטאו, ועל כן היה פתחון פה לפיום החמישי לחמום ולגזול את היהודים. אז נגזר על כל היהודים החשובים ובעלי הרכוש אשר בבולוניאה לצאת מן העיר. הפקודה הואת עוררה את היהודים לצאת כלם מן העיר, ובתתם שוחד לשוער העיר הצליחו להמלט הם ונשיהם וטפם מבולונייאה וללכת לפיראררה, ולא נותר אז בבולוניאה איש יהודי. שמע זאת פיום החמישי ויתעבר על כי נמלט מרף מפיהו, ויציע לפני סוד הקארדינאלים, לגרש את כל היהודים אשר במדינות ממשלתו. לשוא העתירו עליו החשמנים את דבריהם, כי כן לא יעשה, כי מאז ומעולם היה חק להאפיפיורים להגן על ישראל, כי בזמן אלף שנה יושבים היהודים לבטח בארץ ממשלת הבמה, לקים את דבר הנבואה, כי לא ימחה השבט הישראלי מעל האדמה ועתידים הם להכנס לברית החדשה; לשוא הרבו סוחרי הארץ באנקונה לבקשהו, כי ירף מאף, כי בגזירתו זאת ישבית את המסחר עם ארצות הקדם וירושש את הממלכה. האפיפיור אטם אזנו משמוע לקול הדובר בצדק ומישרים, וביום 26 פיברואר 1569 (שכ"ט) כתב וחתם כתב ה„בולה" לאמר: כל היהודים היושבים בארץ ממשלת הכהונה, מלבד הערים רומא ואנקונה, יצאו מן הארץ במשך שלשה ירחים, והיהודים שימצאו אחרי כן אחת דתם לשום אותם בבתי כלאים

---

1) מדברי רבי יוסף הכהן בעצמו בהנ"ל עמוד 149 בהוצאה הנ"ל.

2) מלישונו של רבי יוסף הכהן בהנ"ל בעמוד הנ"ל.

3) מכ"י בהשחר שנה שניה, מאנאטסשריפט פראנקל גראץ 1871 מעמוד 379 ולהלן.

כל ימי חייהם או להענש בענשים יותר קשים[1]). בכדי לתת להגרוש הזה פנים של דין ומשפט מאשים פיוס החמישי את היהודים כי רשים הם בעקבם את חקי הכנסיה הקדושה; עוסקים בהלואה ברבית ובכשפים ומסירים לב הנוצרים מאחרי דתם; גם מכחיש הדבר כי על ידי היהודים פרץ המסחר בין מדינות ממשלת האפיפיור ובין ארצות המזרח[2]), ומהנצל על תתו שארית לישראל בהערים אנקונה ורומא, יען כי בהיותם לעיני שרי הכהונה הגדולה לא יזידו להפר חקי הכנסיה. בני הקהלות אנקונה ורומא היו מחויבים לשלם מס הגלגלת[3]).

בכל מדינות ממשלת האפיפיור נמצאו אז (מלבד שלשת הקהלות אנקונה, רומא ובולוניא) יותר מאלף בתי אבות, ולהם שבעים ושנים בתי כנסיות—כל אלה במדינות: קאמפאניה, רומאניה, אומבריה, ביניבינטו, פאנו ובנחלת האפיפיור בדרום צרפת.

---

1) Bularium magnum Romanum, Pius V. constitutio 60. המשלים את ס' עמק הבכא לריח"ב (עיין 158—159 הוצאת קראקא) יספר כי בערה חמת האפיפיור על יהודי בולונייאה ועל כן דבר על לב החשכנים „לגרש את כל היהודים מעל פני כל ארץ הרומניאה" ובכן היו שני המעשים לסבה ומסובב.

2) בבולה הנ"ל.

3) המעשה הזה לקוח מכתב יד אספת תשובות רבני איטליה (Un recueil consultatios rabbinques) ממחצית המאה הרביעית לששי שנמצא בידי הרב ר' צדוק כהן הרב לכנ"י בצרפת ושם נאמר: „זה עשרים שנה ויותר יצאה הגזרה מאת אפיפיור שהיה באותו זמן גרש ינרש היהודים הדרים בממשלתו חוץ מרומי ואנקונה, באופן כי להם לבדם שאר פרעון הציטאצו (testazo) יתפשר ק"ק אנקונה וגם קהלות רומי בסך ידוע לשנה בתנאי שאם יחזרו היהודים לגור במדינות למרק"ה אסקול"י ופאנו יגבו מהם ק"ק אנקונה אפורציאני למען הקל מעליהם. הנה עתה כי פקד ה' את עמו ונתן אותם לחן בעיני מעלת האפיפיור יר"ה וחזרו היהודים במלכותו זעיר שם וכו". והנה גרוש היהודים מכל מדינות ממלכת האפיפיור היתה בשנת שכ"ט ועשרים שנה אחרי כן היא שנת שמ"ט= 1589 היא באמת השנה שבה נתן האפיפיור סיקסטוס החמישי ליהודים להתישב שנית בכל מדינות מלכותו. (עיין Revue etc. X 199 f.). להגלות הזאת ממדינות האפיפיור פיוס החמישי מתייחסות האגרות מלאות דברי חפץ שפרסם הפרופ' קויפמאנן מהקובץ־אגרות שבידו (Revue etc. XVI p. 71 f. № III—IV et B. XX p. 70 f. № XI—XIII). הן האגרות מקהלות פיזארו וסיניגאליא (Sinigaglia) לקרוא נדבות בעד הגולים והמה כשבע מאות (כנראה: מישפחות) שנאספו שם למען הביאם לארצות תוגרמה „שם יסעו ושם יחנו", הקהלות האלה שלחו שליחיהן לאסוף נדבות בעד מנורשי מדינות האפיפיור בקהלות אשר באיטליה הצפונית. במכתב אחד סימן XII נזכרת „גזרת הבולה" והכוונה על גזרתו של פיוס או איטפיאו החמישי. שם נזכרים ג"כ הדברים: „באים מכל סביבות הקרובים והרחוקים מלמארקה ורומניא". בכל אופן אינם מתייחסים הדברים להאנוסים שגרש פאול הרביעי מאנקונה. עכ"ל הרהמ"ח. והנה בספרי „מוצאי גולה" (325—328 בהערה) הבאתי מכתב אחר מעיר מצער קורה (Core) אשר במדינת קומפניה (Campagna) במלכות האפיפיור בקרבת רומא ומסופר בו ממנורשים החפצים למצוא מנוס להם בתורגמה. גם המכתב הזה הוא מבית גנזיו של הפרופיסור קויפמאנן שהביא מנחה לכה"ע לחכמת ישראל באנגלית Jewish Quarterl. ושם נזכרו על הצרות שמות שני האפיפיורים לאמר: „ויהי כי הקיפו הצער והטירודים והמסות והצרות והעילות (עלילות) בזמן האפיפיור פאולו הרביעי וכו' ואחרי כן יאמר... „כלנו קבצו פארור מנדל סדרי הבולה קשה ועצומה שיצאה (שיצאה) עם כל דתי הנימוסים שיסדר עלינו פיאו החמישי וכו' וכו'". הנה כן ידבר מפאולו הרביעי בלשון עבר ומפיאו החמישי בלשון הוה. וגם מזה ראיה לדבר הרהמ"ח שהמכתבים מאוצרו של הרד"ק מתייחסים לזמן מאוחר זמן פיאו החמישי, וביחוד מדברים שם (בהרעוי) „מחברות ושיירות נודדים" „קהלות עם נשיהם וטפם מלטולא בתר מלטולא...". החשיבות העקרית של האגרות מפיזארו היא כי ממנה נראה את בדות

אך רוב בתי הכנסיות נמצאו בשלשת הקהלות הנזכרות למעלה (אנקונה 30, רומא 9, בולונייא 11)[1]. חרף האסון שהיו צפויים אליו החליטו כמעט כלם לצאת מן הארץ; רק מעטים התנצרו. הגולים יצאו נקי מנכסיהם, כי לא מצאו קונים להם בזמן קצר, וגם לא הספיקה להם השעה לגבות חובותיהם מהאנשים אשר נשו בהם. סופר הקורות ר' גדליה אבן יחיא בעל „שלשלת הקבלה" הפסיד כסף החובות שהגיעו לו עשרת אלפים דינרי זהב[2]. היהודים היושבים במדינת ווניסין, (אבינין, קרפינטראס וכו') הוכרחו גם כן לצאת מן הארץ (ה"א ש"ל) אחרי שישבו שם שנות מאות והאפיפיורים הקודמים הטיבו עמהם עד מאד[3].

בימי כהונתם של האפיפיורים הנאורים (ההומאניסטים): ליאון העשירי, קליסינטו השביעי ופאול השלישי היו פקידי האפיפיורים מטיבים עם היהודים. ממשלת הכהונה קבלה הכנסות מהמחוז הרחוק הזה רק ממקור המסחר ותשומת יד אשר להיהודים. כי בין היהודים באבינין, בקרפינטראס וערים אחרות נמצאו עשירים גדולים ובעלי נכסים וקרקעות. להם נתנה הרשות לתת כסף בהלואה ברבית בלי קצבת הנשך. ושני אחים יהודים עשירים נמצאו אז בקארפינטראס שמואל ובונדיאן קרשקאש, אשר לפי עדות בן הדור ויושב המקום היו האחים האלה „בעלי זרוע נשיאי עדה עשירים קרובים למלכות אשר כל הממשלה על פיהם"[4]. וגם עליהם נגזר לצאת מן הארץ, הם וכל אשר להם. לששה בתי אבות מעשירי קארפינטראס נתנה הרשות לשבת בארץ עוד שתי שנים הם ומשרתיהם עדי יגבו חובותיהם אשר הם נושים בהנוצרים, אך את בניהם היה אסור להם להחזיק אתם[5].

רוב היהודים אשר במדינות ממשלת האפיפיור באיטליה ובדרום צרפת עשו ככל יתר המגרשים מארצות הנוצרים, ויצאו לתוגרמה, אם אך עלתה בידם להגיע אל גבול תוגרמה בשלום, ולא היו רכושם ונפשם לשלל לאבירי החמס אשר על האי מאלטה, כאשר יספר קורא הדורות[6] „וילכו יהודים רבים מאיטליאה ללכת אל

החמלה והחנינה ואחדות הקהלות והסדרים הישרים והמחוכמים באספת נדבות באשר העירותי במוצ"ג עמוד 301/2, ועם זה עלי לאמר: ברם דברים שאמרתי שם מעות הם בידי, כי עלתה על דעתי לייחם המכתב של בני פיזארו להיהודים האיטלקים הקוראים נדבות בעד אחיהם האנוסים שנרש אותם הדוכס מאורבינו (עיין למעלה עמוד 260), והוא ללא אמת כמבואר מכל האמור, שמתייחם לגלות ישראל (ולא רק האנוסים) מארץ ממשלת האפיפיורים בשנת שכ"ט בגזרת פיוס החמישי. להאגרת מקורה עוד אשוב בהגיעי לתשלום תולדות דון יוסף נשיא. שפ"ר.

1) עיין Bortolocci בהביבליותיקה III ע' 775. בעל שה"ק שהיה בעצמו בין המגורשים ימנה אלף בתי אבות מלבד הנשארים באנקונה ורומא והמעטים שהטמינו דתם. שה"ק בסופו.

2) בשה"ק בהג"ל ועיין Revue חלק IX ע' 85.

3) בשנת ש"ל=1870 גורשו מאבינין וקרפינטראס ונתקבלו בברשיליאה, אורנג'י (Orange) וערים אחרות, עיין איזידור לאב (Revue etc. XII 163 f.).

4) Sadoleti episcopi Carpentocratensis epist. XII 17; XIII 3. ובשו"ת הר"י די לאמיש ע' ג' יספר: כי האחים האלה (שמואל ובונדיאו קרישקאש) בעלי זרוע נשיאי עדה עשירים קרובים למלכות אשר כל הממשלה על פיהם.

5) Revue XII 165.

6) בעמק הבכא (התשלומים מהמניה) ע' 159, ושם נאמר: „וכומרי מאלטה (מאלמינוישע ריטמער) רעים... וישומטו ביטי איסליאה לשלול שלל וכו'" ורבי יוסף הכהן בעצמו (ע' 150 מספר: „ויפגעו בם (בהגולים) כמרי מלטה וישפכו עליהם סוללות ורבים נלכדו בשחיתותם".

ארץ המזרח... ויפגעו בם כמרי מלטה וישפכו עליהם סוללות ורבים צללו כעופרת במי הים בחמת החיילים ורבים נלכדו בשחיתותם". בכלל נראה אז, כי אין עוד מקום בכל ארצות אירופה הנוצרית הקתולית והפרוטיסטנטית לבני ישראל, מלבד ארץ פולין; אך גם שם הוסב האופן על ישראל ושמש הצלחתם החלה לערוב כאשר נספר במרוצת הדברים. יוצא מן הכלל הזה היתה מדינת סאבויה (Savoyen). דוכס הארץ הזאת עמנואל פיליבירט (Em. Philibert) (כאשר יספר בעל הזכרונות): "היה דברו נחוץ לאמר: או ארבעת אלפים זהב (דוקאטים) תתנו או תצאו מארצי בתוך חמשה עשר יום, ויחפזו לצאת מארצו איש מקצהו. ולימים עוד מזער הלעיטוהו בשנים אלפים זהב ויכרות להם ברית הדשה בתתם אליו מדי שנה בשנה אלף וחמש מאות זהב"[1]. באהבתו אל הבצע כרת נסיך סאבויה ברית עם אנוסי ספרד ופורטוגליה, ויתן להם זכיות גדולות (1572—של"ב)[2], כי התחייב לבל יעמידום למשפט האינקוויזיציה על דבר התיהדותם, כי תהיה הרשות לרופאים יהודים לרפא חולים נוצרים ויהודים וגם ללבוש בגדי כבוד המיוחדים אז להרופאים, כי תהיה להם הרשות לקנות ולהדפיס ספרים בעברית, ומלבד האנוסים הרשה הדוכס פיליבירט, גם להיהודים מאיטליה, מאשכנז ומארצות המזרח להתישב במדינתו, ומי יודע בכמה סכומים עלה להיהודים זכות הישיבה. אך לא לדורות נתן הדוכס את זכות הישיבה ליהודים, כי אם לשעה—במשך עשרים וחמש שנה; על כן בחרו היהודים והאנוסים מיושבי הדעת לצאת לארצות חצי־הירח, משבת אל עקרבים בארצות המערב.

---

[1]) ריה"כ בעמק הבכא עמוד 137.

[2]) ע"ד הפריווילגיות של פיליבירטו דוכס שאבויה בשנת של"ב שנמצאות בהארכיון של קהלת ישראל בפאדובה עיין Revue etc. V p. 232 ff.

פרק אחד עשר.

היהודים בתוגרמה, דון יוסף נשיא.

המצב המדיני בימי השולטאן סולייטאן הגדול. דון יוסף נשיא היה לנאמן בית יורש העצר סילים. מטשלת צרפת והריפובליקה בווינציאה הותרים חתירות תחת דון יוסף להבאישהו בשולטן תוגרמה. דון יוסף נשיא הולך מחיל אל חיל. יורש העצר סילים היה לשולטאן תוגרמה, ודון יוסף נשיא לדוכס בנקסוס ואיי הקיקלאדים. מזמות מטשלת צרפת לכרות שוחה ליוסף נשיא ונצחון דון יוסף על אויביו. רבני קונסטנטינה מהרימים את הבוגד דאוד. עצת דון יוסף להשולטאן להלחם עם הריפובליקה הווינציאית ולכבוש את אי קפריסין (Cypern). כבוש האי הזה בעצת יוסף. התעמות פעולת היהודים במערכות המטשלה התוגרמית. רבי שלמה אשכנזי דיפלומט יהודי. קנאה ותחרות בינו ובין הדוכס דון יוסף. תעמומות מפעלו של אשכנזי בדבר בחירת מלך בפולין והשלום שנעשה על ידו בין תוגרמה ובין הריפובליקה הווינציאית. תוצאות טובות מזה ליהודי ווינציאה. המעמד הטוב של יהודי תוגרמה. רבי משה אלטושינינו, רבי שמואל שולם. רבי גדליה אבן יחייא ובית מדרשו לשירת ישראל: רבי יהודה זארקו, רבי סעדיה לונגו ורבי ישראל נגארה. מחפץ לקבוץ מדיני מתעורר בלב יהודי תוגרמה. דון יוסף נשיא קורא להיהודים המטורשים באירופה לשבת בארץ הקדושה, וחולם חלום—מלכות ישראל. דון יוסף נאקסוס לא נמה ביותר אחרי חכמת ישראל, ונתן לבו כלב נגיד מצוה במשאו ומתנו עם הרבנים. רבינו יוסף קארו וספרו שלחן ערוך. די רוסי. גדליה אבן יחייא וספרו „שלשלת הקבלה". תורת הקבלה ההזיית של רבי יצחק לוריא (האר"י) ורבי חיים ויטאל ותוצאות השיטה הזאת לישראל. מות הדוכס דון יוסף נשיא והדוכסית מרת דיינה נשיא. רבי שלמה אשכנזי ביטי השולטאן מוראד. האשה התקיפה בבית הנשים אשר להשולטן אסתר קירה. פעולת היהודים במערכות מטשלת תוגרמה שוקעת ויורדת.

(ה"א ש"ך—ש"ם=1560—1600).

עוד הפעם ההלכדו והשתלשלו המקרים בדברי ימי העולם, כי בכל הרדיפות שרדפו עמי המערב את עם ישראל לא נמחה שמו מעל פני האדמה. באותה שעה אשר שקעה שמש ישראל במערב זרחה להם שמש צדקה מפאתי קדים; וכמעט נראה אז לעיני קצרי־ראות, כי בתוגרמה דרך כוכב ההצלחה ליעקב. איש יהודי אשר בארצות הצלב היה נשרף חיים על המוקד, היה לתקיף ורואה פני המלך בתוגרמה ויתנשא למעלת דוכס מושל על אלפי נוצרים. עם הדוכס המושל הזה ועל ידו עלו במעלות המדינה אלפי אלפים מבני עמו. מלכי הנוצרים חרקו שן, בראותם, כי איש יהודי מסכל עצתם ומפיר כל מחשבותיהם, כי גם תולעת יעקב הוכל לפגוע באיתני ארץ. יוסף נשיא האנוס המחרם מפורטוגליה השבית פעמים רבות

מנוחתם, ועושי דבריהם שתו בחלקות להאיש, אשר לו נפל בידם המיתוהו כהטת איש כלב שנשתטה. הריפובליקה ווניציאה המהוללה, ספרד הממלכה המחבקת אז זרועות שני עולמות הישן והחדש, צרפת הגאיונית וגם ממשלת האפיפיור שלחו ציריהם להיהודי האנוס להטות לבו לחפציהם.

כבר הזכרנו, כי בבא יוהאן מיקווים או דון יוסף נשיא[1]) לקונסטנטינופול מצא נתיבותיו לארמון השולטן במכתבי מליצה שהשיג משרי ממלכת צרפת, אבל יותר מכתבי המליצה הועילו לו לקנות לב השולטן טוב הארו ונעם מדברו ושבלו החד. השולטאן ראה כי ביוסף ימצא יועץ מנוסה יודע דרכי מושלי אירופה וכל מצפוניהם; כי שנים רבות עמד יוהאן מיקווים בהיכלי מלכים ושרים וידע כל מצפוניהם ורקמות מזמותיהם, ובכל ערי אירופה המערבית היו לו בעלי בריה יהודים אנוסים המודיעים לו כל דבר קטן וגדול שנפל במערכות המושלים ההם. עוד מעט ובחכמתו ועשרו היה יוסף ליוצא ונכנס בלי נטילת רשות לפני ולפנים. השולטאן סולייטאן חשב אז מחשבות לקרוא מלחמה על ספרד, ותהי פעולת דון יוסף רבה מאד על האדיר במלכי ארץ בימים ההם, וישכיל גם להועיל להטיב לבני עמו. עוד מעט ונקרה דבר במשפחת המלוכה, אשר הועיל להגדיל כחו במערכות הממשלה. אחרי שגמר סולייטאן את דין בנו הבכור מוסטפה למיתה, יען כי חשב מחשבה מרד על אביו, התעתדו שני בניו האחרים לרשת את הטלוכה: הגדול סילים (Selim), הנולד לו מאשה רוסית והצעיר ממנו באיאזיד (Bajazid). הראשון היה איש שלום ונוח לבריות, אך רודף התענוגות ושואף לחמדות החיים, והצעיר היה איש מלחמה, עז נפש ושואף לכבוד, ויאהבהו אביו ויבכרהו על פני אחיו הגדול ממנו, להושיבו על כסאו תחתיו. אך עצת סולייטאן לא קמה בתחבולות בית הנשים. באיאזיד המבוהל מרד באביו ויקרא מלחמה על אחיו הגדול, אך חילו נגף בקרב והוא נם וימלט לחצר המלוכה בפרס. אז היה כמעט ברור הדבר כי המלוכה הסב לסילים, אם ימות באיאזיד לפני אביו, אך אם ימות סולייטאן קודם, אז היה אפשר הדבר, כי חיל הצבא יבחר בבאיאזיד, שהיה אהוב וחביב להם. החשבון הזה הניא את השרים היושבים בחצר המלך מהתקרב ביותר אל יורש העצר סילים, ואיש מהם לא דבר עליו טובות באזני אביו מלבד דון יוסף נשיא אשר דבר תמיד טוב לפני השולטן על בנו הגדול. ויהי היום ותעבור רוח רצון על פני השולטן לבנו הגדול היושב אז באסיה הקטנה, וישלח לו חמשים אלף דינרי זהב וכלי חפץ ותכשיטין במחיר שלשים אלף דינרי זהב, ובהיהודי יוסף נשיא בחר להיות השליח להולכה

---

1) ע"ד תולדות דון יוסף נשיא עיין למעלה מעמוד 256 והלאה. ידיעות ע"ד החכם המדיני הזה נמצאות בכל כתבי הדיפלומטיה וספרי הקורות של הדור ההוא ביחוד במקורם בלשונות צרפת ואיטליקית וכמובן גם בהמקורים העברים. ספרים מיוחדים (מונוגרפיות) נכתבו על אדותיו: א) קורטיוס (ערנסט) בשנת 1846 בחברת דורשי החיסטוריה בברלין, ב) ענציקלופאדיה ערש אונד גרובער (II 27 מעמוד 202). דברים נכבדים לתולדותיו הוסיפו: כרמולי (1855), גראץ, וועדטהיימער'ס יאהרבוך 1856. ואחריהם פ. א. לעזי בספרו: דון יוסף נשיא (1859). עכ"ל הרהמ"ח. ובספרי מוצ"ג הקדשתי לו הפרק האחרון (317—358) והשתדלתי להביא כל הידיעות שהשגתי בחספרים הנ"ל, להזכיר יש גם את מאמרו של הרשי"פ בהכרמל הירחי שנה שניה. שפ"ר.

לבנו. בשעה טובה ורצויה כזאת הכיר סילים לדעת את דון יוסף החרוץ ומני אז היה לו לאוהב ורע עד יומו האחרון [1]). נראה הדבר, כי סולייטאן בעצמו שם את יוסף לרע וחבר לסילים בנו, לשמור עליו מחורשי רעה ורוקמי מזמות. ויורש העצר סילים עשה את היהודי לשומר לראשו ויתן לו פרס גדול. גם את אחי יוסף, את שמואל נשיא נשא בן המלך סילים ויקצוב לו פרס מדי שנה בשנה. ראו זאת צירי מלכי אירופה הנוצרים, וירע בעיניהם, כי איש יהודי היועץ כל מסתריהם היה לנאמן בית השולטאן ורע אהוב ליורש העצר העתיד לשבת על כסא המלכות בתוגרמה ויתנכלו עליו להורידהו מגדולתו. על כן כתבו לאדוניהם, כי היהודי יוסף נשיא כושך לב בן המלך להתענוגות בשרים ומשחית נפשו. ביותר שטמו את יוסף ציר הריפובליקה הוויניציאית וציר מטלכת צרפת, יען כי השכיל לדעת את סתרי מזמותיהם נגד חצר סולייטאן הגדול ויסכל עצותיהם, וביחוד שנאו אותו על דבר דין ודברים שהיו בינם ובינו בעסקי ממונות: אצילי ווניציאה שמו את הנשיאה חנה גראציה חמותו במשטר ויאמרו לקחת להם את כל הונה (עיין למעלה עמוד 254); ומטשלת צרפת היתה חייבת לבית נשיא סך עצום (150,000 דוקטים) ולא שמה לב לשלם את נשיו. על כן התאמץ ציר צרפת די לה ווינו (de la Vigne) להשחית את יוסף, ויכתוב למלכו היינריך השני, כי יודיע להשולטאן, אשר דון יוסף נשיא הוא מרגל ומגלה סודות הפוליטיקה לחצר מלך ספרד בעד בצע כסף, כי גם הוא יליד ספרד, ולהפחה יכתוב, כי דון יוסף מתנהג ביהירות את נתיני צרפת העושים מסחר בתוגרמה ויבקש ליסרהו על גאונו וזדונו. גם יציע המלך את האגרות ששלח יוסף למטשלת צרפת (לדרוש פרעון חובו) שבה נמצאים דברי עזות נגד הוד מלך צרפת בעל ברית השולטאן [2]). היינריך השני עשה כעצת צירו, אך המכתבים לא הפיקו חפץ שולחם. השולטאן סולייטאן ובנו סילים החליטו כי צרק יוסף מאנשי ריבו, כי טענת המלך היינריך השני ואחריו קארלום התשיעי מלכי צרפת, כי על פי חקי הכנסיה הקתולית אסור להם לשלם החובות שחבו לאיש יהודי, יען כי היהודי הנעלם הזה עבר חק במה שעשה מסחר בארץ צרפת וגם הסתיר אמונתו, ונכסיו נופלים לגנזי המלכות — הטענה הזאת לא היתה תשובה מספקת בעיני השולטאן ובנו יורש העצר, ועל כן דרשו ממטשלת צרפת בחזקה לשלם את המגיע לדון יוסף נשיא. אז שלח המלך קארלום התשיעי ציר מיוחד לקונסטנטינופול, כי ישתדל כפי יכלתו להריח את יוסף משאתו בכדי להפטר מהתשלומים. דון יוסף ידע להוכיח צדקו וצדקת חמותו הנשיאה ויוביש עצת כל הנחרים בו. אז שלח יוסף את האנוס שנתיהד את ר' שלמה אושקי (ובנצרותו Duarte Gomez) ובידו כתב בטחון מטעם השולטאן להאיץ בממשלת צרפת ולנגוש בה כי הפרע את חובה [3]).

בעצם העת ההיא נשא השולטאן סולייטאן את דון יוסף ויגדלהו ויתן לו את

---

[1]) אין ספק כי ואת היתה המעלה הראשונה לטובם ההצלחה שעלה בו יוסף בהתיצבו לראשונה לפני יורש העצר סילים. המעשה הזה נזכר רק אצל Sereno בספרו (באיטלקית) „באירים להטלחטה על דבר האי קפריסין" ע' 7.

[2]) Charriére, Negociation de la France dans le Levant II p. 416

[3]) בהנ"ל עמוד 773 בהערה. עיין ציון ז' בסוף הספר.

העיר טבריה בארץ ישראל עם שבעת ערי הפרזות מסביב לה לאחזת עולם, וגם נתן לו הרשיון כי בטבריה ומסביה ישבו רק יהודים. על כתב המתנה חתמו השולטאן סולייטאן, בנו סילים יורש העצר ובן סילים מוראד, למען יקום הדבר לעולם [1]. סילים הציע לפני אביו לשים את דון יוסף לדוכס טושל בנאקסוס ואיי הקיקלאדים (Cycladen) [2]. אך להצעתו התנגד הוויזיר הגדול איש נוצרי שהמיר דתו בדת מוחמד ושמו מחמד סוקולי (Mohammed Sokolli), אשר עינו היתה צרה בגדולת השר היהודי ויחתור לו חתירות בסוד המלוכה. הדרשן הנעים רבי משה אלטושנינו, אשר היה יוצא ונכנס בבית דון יוסף, חלם אז חלום גדולת יוסף נשיא, ובספרו „פתרון חלומות" כלל גם דברי החלום הזה. במערכות הדיפלומטיה היו מתלחשים אז, כי זה האיש יוסף מתעתד להיות למלך בישראל, וציר צרפת בחצר השולטאן מהר להודיע החדשה הזאת לאדונו מלך צרפת.

ואולם דון יוסף נשיא לא היה למלך, אך זכה למעלת נסיך. כאשר מת סולייטאן הגדול וסילים השני בא אל עיר המלוכה, ובין גדולי השרים ורבי המלוכה בא גם יוסף לנשק כף המלך החדש, באותה שעה נשא אותו המלך למעלת דוכס האי נאקסוס (Naxos) ואיי הקיקלאדים (Cycladen), אנדרוס (Andros), פארוס (Paros), אנטיפארוס (Antiparos), מילו (Melo), שנים עשר איים בים התיכון שנתן לו כלם במתנה אחד אחד, ועל יוסף ה' רק להביא מס מועט לגנזי המלכות. מלבד זה נתן השולטאן לדון יוסף את חבירת המכס הנגבה מהיינות הבאים לתוגרמה דרך הים השחור. הנה כן נמצא איש יהודי אשר בפקודותיו שהוציא היה נאמר: „אנחנו דוכס ים האגיאי אדון אנדרוס וכו'" [3]. ודון יוסף נשיא ראה, כי לא טוב לו להעתיק משכנו על האיים אשר על ים האגיאי ולהיות רחוק מקרית מלך ומרכז החיים המדיניים, ויקבע דירתו בעיר המלוכה וישבון בארמון בילווידיר (Belveder) בקונסטנטינופול. וימלא ידי איש נוצרי ספרדי והוא אציל (Hidalgo) לעצור בעם היונים יושבי האיים. ופקידו זה ושמו קורונולה (Coronello) היה בן נציב מלך ספרד בשיגוביה (Segovia) ומנוע אברהם סיניור היהודי שר האוצרות שהמיר דתו בעת גרוש ספרד [4]. כן היה אציל ספרדי לפקיד איש יהודי, אשר אבותיו גרשו מספרד. ובכל אשר היתה עינם של מלכי הנוצרים צרה בהיהודי המתנשא לעמוד בשורה אחת עם דוכסים ומושלים, הנה היו דברי המדינות באירופה במצב כזה, שהכריח אותם להכיר בכבוד נשיאותו של יוסף, לשאת לו פנים ולהחניפו. יוסף ידע היטב את הקנאה והתחרות שבין אומות הנוצרים ומלביהם, את המשטמה העזה בכמות שבין הקתולים ובין הפרוטיסטנטים, ויחזק לב הפרוטסטנטים, כי יתקוממו מול עריצות הכהונה הרומאית, אשר ראשיה - האפיפיור פיום החמישי ומלך ספרד פֿיליפּפּ השני--רדפו באש ודם את האנוסים. ובכן התקשרו אז האצילים ואזרחי ערים אחדות בארץ השפלה (נידרלאנדע) להתקומם נגד חפץ

---

1) בהנ"ל ובעמק הבכא 145.

2) ר' משה אלטושנינו בספרו בלשון ספרדית „הקצוות האחרונות והגדולות אשר בקונסטנטינופול" ע' 77.

3) אצל קורציוס; אצל יורשי פקיד האי נאקסוס מטעם הרוכס יוסף נשיא נמצא ששר כתגה על קלף בלשון מעורבת פרוטית ואיטלקית.

4) אצל קורציוס; ועין דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 360.

מלך ספרד להנהיג את האינקוויזיציה בארצם. יוסף דוכס נאקסוס כתב אז למועצה הכנסיה הפרוטיסטנטית באנטווערפען (1566), כי התחזקנה נא ידי המתקוממים מול מלך ספרד, אחרי כי השולטאן סילים חושב להלחם בספרד, וצבא חילו יביאו את פֿיליפּפּ הצר הצורר בין המצרים, ובצר לו לא יזכור את „ארץ השפלה" (ניעדערלאנד)[1]. בהיות לאחד ממלכי אירופה דבר נכבד בחצר שולטאן תוגרמה היה פונה ראשונה אל יוסף נשיא, בדעתו כי לא יעשה השולטאן סילים דבר מבלי לשאול בעצתו, ודבריו הבריעו תמיד את הכף נגד דברי יתר היושבים בסוד מועצת הממלכה (דיוואן). הקיסר מקסימיליאן השני שלח[2] מלאכיו להשולטאן לבקש ממנו את השלום אחרי הכבושים הגדולים שעשתה תוגרמה באונגריא בנפול בידיה העיר והמבצר סציגיעטה, וצירי הקיסר שחרו גם פני יוסף נשיא ויקצבו לו שני אלפים טהאלער לשנה, וגם כתב אליו הקיסר מכתב בעצם ידו.—הממלכות אשר לא השלימו את יוכף ידעו את תנואתו וידו החזקה. וזה הדבר אשר הראה יוסף קשה את ממלכת צרפת: כבר הזכרנו למעלה, כי ממשלת צרפת חפצה להפטר מפרעון ההלואה שלוותה מחמותו חנה גראציה. עוד בחיות סולייטמאן השני (הגדול) חי דרש הוא בחזקה לשלם לבעליו את הכסף. עתה הוסיף השולטן סילים לדרוש תשלומי הכסף; וכאשר הוסיף ציר צרפת לתת אמתלאות של תהו, כי פטורה היא צרפת מלשלם חובותיה לאנשים, המתחפשים במסוה הדת הנוצרית, והמה יהודים וסוחרים את הארץ שלא כדת, וגם דבר על לב השולטן להדיח את יוסף נשיא משאתו ויתנהו לבוגד במלכו, התעבר סילים השני ויתר ידי דון יוסף לארוב אל אניות סוחר הבאות מצרפת ונם צרפת מרחפת עליהן ולקחת את מערכן בעד חובו. אז שלח דון יוסף אניות מזוינות באנשי חיל וכלי מפץ ותפגענה באניות צרפת בחוף אלכסנדריא של מצרים ותהיינה לו לשלל והסחורות היו לתשלום החובות. ממשלת צרפת רגזה ותתקצף, אך שומע לא היה לה מאת מערכות השולטן (1469). בגלל הדבר הזה הופרה הידידות המדינית שהיתה מקודם לזה בין צרפת ובין תוגרמה, מלך צרפת ראה אז, כי לא טוב הדבר לפניו להפר בריה עם הממלכה האדירה בממלכות הארץ בגלל שנאתו ליוסף; כמה פעמים התפארה ממשלת צרפת, כי לה הכח והתעצומה להטות את ממשלת תוגרמה לחפצה לקרוא מלחמה או לכרות ברית שלום עם יתר ממשלות אירופה, ועתה הנה התנפלו אנשי אניותיו של שר יהודי אחד משרי השולטן על אניותיה וידה קצרה להשיב לו את נמולו בראשו. על כן התאמץ ציר צרפת בקונסטנטינופול השר גראנדשאמפ (Grandshamp) להפיל את יוסף למשואות. עוד מעט והמקרה עזר לו להוציא חפצו לפעלו. איש יהודי מרופאי חצר המלוכה וסוכן בית יוסף ושמו

---

(1) Strada de bello Belgico I 284 f.

(2) נשיתי בכוונה מדברי גראָמָץ האומר: אלס איינע אָסטערייכישע געזאנדשאפֿט פֿאָם קאיזער פֿערדינאנד I וכו' (בהוצאה אחרונה משנת 1891) והנני גורס מאקסימיליאן השני, וכמו שיאמר נ"כ לעזרי בספרו (עטור 23). הקיסר פֿירדינאנד מת בשנת 1564. המלחמה על יד סציגעטה היתה בשנת 1866 ובהמלחמה הזאת ירד השולטאן סולייטמאן ונספה, ואיך שלח פֿירדינאנד מלאכות לקונסטנטינופול, בכלל נדע כי לא פֿירדינאנד כי אם בנו מאקסימיליאן דרש את השלום מתוגרמה. שפ"ר.

דוד או ראוד[1], ואשר על פי מצות אדוניו תפש את אניות צרפת, בגד באדונו ויבקש רעתו, ויהפאר לפני הציר הצרפתי, כי יש בידו ראיות מוכיחות כי תביעותיו של יוסף מצרפת מזויפות, כי סבב בכחש את השולטנים על דבר מעמדו הקודם וגם בא בכתובים עם אויבי מלכות תוגרמה. הוא אמר להוכיח, כי יום יום כותב דון יוסף נשיא מכתבים המגלים מצפוני ממלכת תוגרמה להאפיפיור ברומא, למלך ספרד, להדוכס מפלורינציה, להריפובליקה הגינובית, סוף דבר לכל ממלכות הנוצרים אויבי תוגרמה. ציר צרפת שמח שמחה גדולה במציאתו זאת, ויכתוב למלך צרפת ולאם המלך כתרינה לבית מידיצי, כי עוד מעט ויפיל למשואות את השונא הגדול להצרפתים בחצר השולטן, ויבקש כי ישלחו לעזר לו בתור ציר מיוחד איש של צורה עם זקן מגודל, כראוי לציר מיוחד מטעם ממלכת צרפת, אשר ידרוש מהשולטן לייסר במשפט את דון יוסף דוכס נאקסוס (3 גם 16 אקטבר 1569).

סכנה גדולה היתה מרחפת אז על דון יוסף נשיא ועל כל הכנסיה הישראלית בתוגרמה, כי בעזר מלשינות דאוד, כספו של הציר הצרפתי וקנאתו של הוויזיר הגדול סוקוללי, היה דון יוסף אובד בצדקו, ולדברי בן הדור ההוא: לא על השר לבדו היה נמשך סכנה עצומה... אלא לכל האומה בכללה חלילה"[2]). אך ציר צרפת גראנד שאמפ מצא נכון לפניו להסתיר סוד עד בוא מועד, לבל יודע הדבר לדון יוסף והקדים הוא להטות לב השולטאן לטובתו.

אך מחשבת מרעים הופרה ותקותם היתה להם למפח נפש. סודם נגלה לדון יוסף ויקדים הוא לגלות אזן השולטן סילים ויוכיחהו לדעת כי אין בכל עבדיו עבד נאמן לו כמוהו. אז יצא דבר מלכות מאת השולטן לתפוש את הבוגד דאוד ולשלחו ביד פשעו על האי רודום (Rhodus) להיות אסור שם כל ימי חייו. על פי הצעת דון יוסף או מעצמם נקהלו כל רבני קונסטנטינופול ויחרימו בחרם חמור את המלשין דאוד ובני סיעתו הדילטורים. להם נלוו גם רבני שאלוניקי וצפת ובראשם רבינו יוסף קארו, ויחרימו גם הם את המוסר והדילטור[3]. הנה כן נכזבה תקות אויבי דון יוסף וכל תחבולותיהם גרמו רק לנטוע שנאה כבושה בלב דון יוסף לצרפת, ויהאמין מני או לסכל כל חפציה ומחשבותיה.

---

1) לעווי יאמר, כי רוקם מזמות זה היה בנו של הרופא ר' משה הכהן הקרוב להשולטן (עיין למעלה עמוד 32). אך אין לו לזה כל הוכחה והיא השערה רחוקה מן האמת וקשה לשמוע. עכ"ל הרהמ"ח. וכן יבמל דעת לעווי גם הרשי"פ בהכרמל בהנ"ל אבל שניהם לא הביאו ראיה ברורה, ואמנם העירותי בטוצ"ג ע' 332 בהערה, כי בעיקר המקור בעברית בשו"ת מים עמוקים סימן נ"ח יספר השואל: „השר המדומם וכו' דון יוסף וכו', לקח בביתו... את שמעון (מוסב שם דוד או דאוד הנזכר בהמקורים הצרפתים) ומשפל מצבו הרימו והקימו מעפר ארץ וכו'". והיתכן לאמר על בנו של ר' משה הכהן, שר וגדול, שהרים אותו דון יוסף והקימו מעפר? שפ"ר.

2) פרטי הדברים מהמקורים בשו"ת עין מוצאי גולה עמוד 331—333. שפ"ר.

3) המקורים ע"ד רקמות־מזמות אלה נמצאים בצרפתית (Charriére, Negociation III p. 80) ובשו"ת מים עמוקים לר' אליהו בן חיים סימן נ"ה נ"ו. וכנראה פרצה התגרה בין דון יוסף ובין הרופא דוד סוכנו עיד לפני חדש אקטב. 1569, כי הציר הצרפתי מזכיר את אגרתו הקודמת שכתב ע"ד הענין הזה. בשו"ת הנ"ל נמצאים החרמות שהחריטו את המלשין בהזמנים האלה: כתב החכם משאלוניקו ר"ח אלול יום הששי השל"ג (החתום לראשונה רבי שמואל די כודינה—הרשד"ם); מצפת: מזמן כ"ד תשרי השל"א (החתומים ראשונה: הר"י קארו ורבי משה די טראני—המבי"ט). בזמן החדש בלי ספק ישנה טעות.

עוד יותר הראה דון יוסף קשה את הריפובליקה הוויניציאנית. שנאה כבושה היתה בין יוסף ובין הכנסיה הזאת למן היום שהתעללו בעלי וויניציאה במשפחתו וישימו את חמותו במשמר, גם השיבו פניו ריקם, כאשר בקש לתת לו ולאחיו כתב בטחון לעבור דרך ממשלת וויניציאה[1]. והשולטאן סילים היה עוין גם הוא את הריפובליקה הוויניציאנית, ועל כן הטה אזנו למקורבו היהודי, אשר דבר אליו להפר עמה את ברית השלום ולקחת ממנה את האי קפריסין (Cypern). למרות הדבר, כי הוויזיר הגדול סוקוללי היה מאוהבי וויניציאה ולא חפץ במלחמה, הוחלט לקרוא מלחמה על הריפובליקה הוויניציאנית. יש אומרים, כי השולטאן הבטיח ליוסף למנות אותו למלך על האי קפריסין, וכי כבר הכין הדוכס יוסף דגל ועליו מרוקמות המלים: יוסף מלך קפריסין"[2]. עוד היה השולטאן פוסח על שתי הסעיפים אם להחל מלחמת־ים כזאת אם לחדל, והוויזיר הגדול מטה כלפי שלום, והנה נודע ליוסף, כי בבית הנשק הגדול בוויניציאה התפוצץ אבק השרפה ויעלה כלו בלהב השמימה. אז הוכיח דון יוסף ובני סייעתו, כי עתה הגיעה שעת הכשר לקרוא מלחמה על וויניציא ולשלוח את הצי האדיר לימה של וויניציאה. אניות מלחמה יצאו לצור על אי קפריסין וברעש מלחמה לכדו התוגרמים את העיר ניקוזיה (Nicosia) ויצורו על עיר הראשה פאמא גוסטה (Famagusta) (1570)[3].

וכאשר נראה בדברי ימי היהודים מאז ועד עתה, נתפס הכלל כלו בעד מעשי הפרט. יהודי וויניציאה נשאו וסבלו על דבר השנאה שבין הממשלה ובין הדוכס היהודי. ממשלת וויניציאה שמה במאסר את כל סוחרי ארץ הקדם, אשר רובם היו יהודים, אשר נמצאו אז בוויניציא ומערבן לקחה לגנזי הממשלה. הדבר הזה נעשה על פי מנהגי המדינות ביומים ההם. אך בעלי הזרוע אשר בוויניציאה ע"פ הצעת הדוכס לואיז מוציניגו (Louis Mocenigo) החליטו לגזור גזרת גרוש על כל היהודים לגרשם מן העיר ומכל ארץ ממשלת הכנסיה הוויניציאנית. אולם ההצעה הזאת לא יצאה לפעולות. האפיפיור הקנאי פיום החמישי אמר לעשות אגודה (Liga) מכל מלכי הנוצרים לצאת במסע־הצלב נגד הכופרים בעלי מחמד להציל את הכנסיה הוויניציאנית מרעתה. אך עוד הם נושאים ונותנים, והאי קפריסין נכבש כלו לפני צבאות תוגרמה, ויהיו בעלי וויניציאה אנוסים לבקש את השלום מאת השולטאן ולוותר על זכותם בהאי קפריסין. זמן רב לא נאותה להם ממשלת תוגרמה לברות עמהם ברית

בשנת של"ב לא נפל ר"ח אלול ביום ו', אך גם זמן השנה אינו נכון, כי אי אפשר להעלות על הדעת שנמשך החרב שנים רבות וצ"ל השי"ל וחדש אלול—ובכן אך זמן איזה שבועות יש בין שני הפרטים. מתשובות הראב"ח יש להיציא כי נתגלו ערמות דוד וכל ישראל שבתוגרמה היו צפויים לסכנה כמו שיאמר: „שבח לאל... המשניח על ישראל... לולי ה' שהיה לנו יגלו שמים עינו." אפשר הדבר, כי סוכן ממלכת צרפת ושמו Claude de Bourg שהיה שגא לציר צרפת בקושטא גלה את סודו לדון יוסף, בכדי לסתור את מחשבותיו ולהבאישו בעיני מלך צרפת. על כן כתב הציר למלכו בשוב הסוכן לפאריס, כי יסתיר המלך את הדבר ולא יגלחו לכל איש.

(1 Maria Gratiani, de bello Cipri (ע"ד המלחמה על האי קפריסין) Alberti, Relazioni III T. 2 p. 66 ; p. 35.

(2 Hammer, Geschichte der Osmanen III S. 564. Alberti Relazioni ibid. T. 3 p. 87 ; Gratiani ibid. p. 38

3) עמק הבכא בהוספות המניה עמוד 162 המזכיר I עמוד 18.

שלום, עד אשר נמצא להם איש יהודי יליד ארצם ויהי המתווך את דבר השלום בין שתי הממלכות. על כן, למרות החלטת הסינאט הוויניציאני, כי לא יזיד איש לדבר טובות על היהודים, נשאו וסבלו את היהודים, כי פחדו לבל יעלו עליהם חמת היהודים הקרובים למלכות בהונגרמה.

ובאמת כח היהודים במערכות ממשלת הונגרמה היה יפה במדה כזאת, עד כי פנו אליהם גם הנוצרים הנענים והנגשים לעזרה בצרות. בארץ השפלה (Niederlanden) נאנח העם תחת על אספמיה ומלכה פֿיליפּפּ השני. ויהי כאשר אמר העריץ הזה לכונן שם בית משפט האינקוויזיציה—לחזק מוסרות התורה הקתולית אשר החלו להתרופף בהמדינות האלה, בדם ואש ותמרות עשן, ואיש הדמים הדוכס אלבה (Alba) כבר בא אל הארץ השוקטה הזאת ויכן מטבח ליושביה, ויתקומם כל העם כאיש אחד לפרוק על אספמיה מעל צואריו. בראש הקשר הזה עמד הפרינץ אורניה בהולאנדיה, והוא שלח את איש סודו אל יוסף דוכס מנאקסוס (בש' 1569) לבקש מלפניו, כי יעורר את השולטן לקרוא מלחמה על ספרד, ואז יאלץ חיל ספרד לעבור מעל ארצם. דון יוסף דבר על לב השולטן, כי יקרא מלחמה על ספרד; אולם הוויזיר הגדול סוקוללי צדד לטובת השלום עם ממשלות הקתולים ויניא את אדוניו מהתגרות בספרד. הקיסר מאקסימיליאן [1]) באויסטריה מצא נכון לפניו לערוך מכתב להדוכס יוסף על ידי צירו בקונסטנטינופול באשר חפץ להשיג תכלית נכבדה בעיניו מדינה, ויקראהו בשם „דוכס נאור", והוויזיר הגדול קנא ביוסף, אשר זכה לגדולה כזאת להתכבד במכתב ממלך אירופה. מלך פולין זיגיסמונד אויגוסט פנה גם כן אל דון יוסף נשיא „הדוכס הנאור" לבקש כי יהיה השתדלן בעדו, ולמען הטות לבו לחפצו, הבטיח לתת לבני עמו של דון יוסף היהודים היושבים בארצו זכיות ופריוויליגיות לטובתם והנאתם [2]).

במדה יתרה נוכל לאמר, כי בסוד מועצת הממלכה התוגרמית (הדיוואן) נמצאו אז שתי כתות: כת־נסתרה—הנוצרית ובראשה עמד הוויזיר סוקוללי וכת היהודים ובראשה עמד הדוכס מנאקסוס. וכף המאזנים נטתה פעם לעבר האחד או השני. מלבד דון יוסף נמצאו עוד יהודים תקיפים בפמליה של מעלה, אשר פעולתם היתה רבה בהיכלי השרים ובתי הנשים אשר להשולטאן [3]). נטית סילים ואהבתו אל היהודים היתה גלויה ומפורסמת עד כי נפוצה השמועה בעם, כי השולטאן סילים הוא מזרע היהודים ונתחלף בעודנו ילד בבית הנשים בבנה של אחת המלכות [4]). גם הוויזיר סוקוללי, בכל היותו עוין את היהודים ואת דון יוסף, מצא טוב לפניו לבחור באיש יהודי לישא וליתן בעניני המדינות עם ממלכות אירופה. הציר הוויניציאני, אשר

---

1) במקום הזה יכתוב גראָטץ: דער קאיזער פֿירדינאנד וכו' ובהיות הדבר משוך דמוכח תקנתי מאקסימיליאן. שפ"ר.

2) שני מכתבים מהמלך בפולין זיגיסמונד אויגוסט נדפסו לראשונה בהמלואים לספרו של קרויזהאאר Historya Żydow w Polsce II p. 318 ונתפרסמו ע"י ר' מתתיהו בערסאן במאנאטסשריפֿט—פֿראנקל 1869 עמוד 423. העתקת המכתבים האלה וביאורים עליהם, שהם חומר יקר לקורות עמנו בארצנו, יבאו בציון ו' בסוף הספר.

3) עיין ציון ו' בסוף הספר.

4) Hammer, Gesch. der Osmaen S. 563; Charriére, ibid. p. 78

מטעם ממשלתו נוטל עליו לשים קץ להשפעת היהודים בחצר השולטן, עוד בעצמו להרבות חילם ועצומתם.

שלמה בן נתן אשכנזי[1], אשר כשלשים שנה היה איש הבינים בין תוגרמה ומלכיות הנוצריות באירופה, ולאחרונה היה דוחק רגלי דון יוסף נשיא בחצר השולטן, היה בימי גדולתו של דון יוסף איש בלתי נודע בקונסטנטינופול. רבי שלמה זה היה איש אשכנזי מילידי עיר אידינו אשר באיטליה. בימי נעוריו עבר ארצות רבות ויבא לפולין ויהי לרופא בחצר המלך זיגיסמונד אויגוסט. בהיותו נתין הריפובליקה הוויניציאנית בקש לו מחסה בצל ציר וויניציאה בתוגרמה. ר' שלמה אשכנזי היה בעל תלמוד ונקרא בשם „רבי", אבל עיקר כחו היה בדיפלומטיה, בבירור שאלות סבוכות ובפשרנות להרחיק הסכסוכים ולעשות שלום במרומים. ע"פ תכונתו ואת היה ר' שלמה אהוב לשלשת צירי וויניציאה שהיו זה אחר זה, בקונסטנטינופול: בַּרְנַדין, סוֹרְנְצוֹ ומַרְק־אַנְטוֹנְיוֹ בַּרְבָּרוֹ; ובעת שפרצה המלחמה בין תוגרמה ובין וויניציאה על דבר האי קפריסין, עשה ר' שלמה אשכנזי הרבה לטובת וויניציאה וגם העמיד עצמו לפעמים במקום סכנה. בעצם ימי המלחמה החל ברברו לשאת וליתן עם תוגרמה על דבר השלום, אך בהיותו עצמו חבוש בבית האסורים היה ר' שלמה ממלא מקומו ומדבר דבריו באזני המהורגמן (דראגומאן) הראשון בתוגרמה יאנוס־ביי והאחרון הציגהו לפני הוויזיר הגדול מחמד סוקוללי[2]. הוויזיר הגדול הכיר את כשרון היהודי להיות מברר ומפשר, ויקרב אותו בשתי ידים, וישם עליו המשרה לפשר סכסוכים, אשר לברם היה דרוש כשרון ודעת במדה יתרה. בגלל הדבר הזה היו מתנגדי הוויזיר ובני סיעתו של דון יוסף נשיא עוינים את שלמה אשכנזי. בהיות השולטן סילים באדרינופול בא שם גם שלמה אשכנזי במצות הוויזיר הגדול לבקר את אשתו החולה היושבת שם. אז מצאו שונאיו מקום למתוח עליו חשד, כי מרגל־חרש הוא, וכמעט היה בכל רע, אך בחכמתו נצל מהרשת אשר טמנו לרגלו.

ומלכיות הנוצריות לא ידעו אז דבר, כי יהודים היו למשפיעים על דברי המדינות בימים ההם. במות מלך פולין זיגיסמונד אויגוסט (בשנת 1572) הנצר האחרון לגזע יאגילה, היה המשפט להסגנים וצירי העם לבחור להם מלך. הבחירה הזאת גרמה התעוררות רבה במערכות הממשלות באירופה. ביותר נגע הדבר למאקסימיליאן השני קיסר אשכנז, ומלך רוסיה איוואן האכזר, שכן קרוב למלכות פולניא. הראשון שאף להושיב את בנו על כסא ממלכת פולין, והשני חפץ כי הוא או בנו יבחר למלך. האפיפיור הרבה להשתדל, כי למלך בפולניא יבחר איש קתולי, יען כי פחד אשר אם יבא לשבת על כסא ממלכת פולניא איש הנוטה אחרי הריפורמציה, אז תתגבר התנועה הזאת, שכבר תקפה בעצומיה רבים מהאצילים ואורחי הערים בליטא ובפולניה, וישבי הארצות האלה יפרקו מכל וכל את על התורה הקתולית מעל צוארם. על כן צוה האפיפיור לצירו ומלאכו קומינדוני לקדם פני הרעה. אך גם הפרוטיסטנטים מארצות אשכנז ואנגליה, וביחוד בני הכתות החדשות שצמחו אז בפולין, התאמצו, כי ימלוך בפולין איש מקרבם או למצער קתולי שאינו אדוק

---

1) עיין ציון ח' בסוף הספר.

2) עיין בציון הנ"ל.

ביותר. ולהרבות המכוכה התערבה בדבר המלכה הצרפתית. המלכה האלמנה קתרינה לבית מדיציצי, בעלת התחבולות, היתה מאמינה באיצטגנינות, ואחר מאציטגנינית חזה לה בכוכבים, כי כל בניה ישאו על ראשם כתר מלוכה, ועל כן בקשה לבנה הצעיר כתר מלכות מעל לגבולות צרפת, ותשים עיניה בכתר מלכות פולין לשים אותו על ראש בנה היינריך מאנז'ו. אך גם השולטן מתוגרמה שם לבו לבחירת המלך בפולין כי הדבר נגע גם לממלכת תוגרמה.

ממשלת תוגרמה לא חפצה, כי תבחר פולין לה למלך את אחד מבני בתי המלוכה באירופה, לבל תחזקנה ידי אויביה; על כן התנגדה לבחירת מלך מבתי המלוכה באשכנז או ברוסיה. חפצה היה, כי העם הפולני יבחר לו מלך מקרב סגניו ואצילו, למען יבקש לו מחסה בצל תוגרמה ויהיה נשמע לדבריה. הוויזיר סוקוללי חפץ, כי יבחרו למלך מבני בית הרוזנים פוטוצקי, יען כי היה קרוב להמשפחה הזאת. אז הסתבכו העניינים יותר ויותר. לכל העומדים על הבחירה היתה מפלגה מיוחדה בין הרוזנים והאצילים, אשר בכחה אמר לשבת על כסא המלוכה, וגם התאמץ להטות לו לב השולטאן התוגרמי. לראשונה נשקפה תקוה להיינריך אנז'ו להבחר למלך. אך לרגלי הטבח הגדול שהכין מלך צרפת ואמו ואחיו להפרוטיסטנטים בצרפת בליל ב ר־ת ל מ יון (24 אויגוסט 1572) היתה תקותו למפח נפש. רצח כזה לשם הדת לא נעשה באירופה למיום הטבח הגדול שנעשה בהכופרים האלביגינוים בצרפת הדרומית בימי המאה השלש עשרה למספרם. הפרוטיסטנטים שערו שער ויהיו כנדהמים. העומדים על הבחירה בפולין השתמשו בהמעשה הזה, להפוך את לב הפולנים נגד היינריך מאנז'ו. אז שלחה המלכה הצרפתית מלאך אל שולטן תוגרמה את ה ה ג מ ון מ ן א ק ק (Acqs) להסב לבו למלכות צרפת להיות בעזרתה. הנה כן נתגלגל הדבר, כי בחירת מלך לפולין היתה תלויה בדעת היהודי רבי שלמה אשכנזי המושל ברוח שר השרים סוקוללי; ר' שלמה נטה אחרי היינריך דוכס אנז'ו וכאשר נודע כי פוטוצקי אין לו תקוה להבחר הסב גם לב הוויזיר אחרי היינריך. בימים ההם היתה פולניה למקום מערכת מלחמה בין סגנים ואצילים המקבלים פרס מאוצר ממלכות שונות לתמוך ידי דוכס פלוני או נסיך אלמוני להושיבהו על כסא הממלכה לאמן ארצם ולהוותה. אז היה ר' שלמה אשכנזי לעזר ולהועיל להדוכס הצרפתי, כי ידע את אלופי פולניא למיום שבתו בפולניא בחור רופא נפש המלך זיגיסמונד אויגוסט. ויהי כאשר נבחר היינריך מאנז'ו כמעט בכל הדעות למלך בפולין (מאי 1573) וההגמון הצרפתי אקק התהלל, כי הוא הושיב אותו על כסא המלוכה, ויערך אשכנזי מכתב אל המלך לאמר: „מידי היתה זאת לך לשבת על כסא המלוכה בפולניה, וכל אשר נעשה פה היה בהשתדלותי (בשער המלך בתוגרמה) אף כי אדמה, אשר האדון אקק ייחס לעצמו כל העבדה הזאת"[1].

חזון מעורר פלא נראה או לעיני עמי אירופה הנוצרית, כי הרופא והדיפלומט היהודי ר' שלמה אשכנזי הלך מטעם ממלכת תוגרמה להביא לידי גמר את ברית השלום עם הריפובליקה בווניציא. אמנם לא על נקלה נתרצתה הריפובליקה הנאורה הזאת

---

[1]) עין ציון ח' בסוף הספר.

לקבל את היהודי בתור בא כח השולטן וויכוחים רבים היו לרגלי הדבר הזה בהסינאט, וראשי הממשלה התנגדו לו בכל עז. אך מצד אחד עמד הוויזיר הגדול מהמד סוקוללי על דעתו, כי רק באשכנזי בטח לבו, ומצד אחר הבטיח ציר ווינציאה בקונסטנטינופול מרקו אנטוניו ברברו, כי דעתו של הציר היהודי נוטה לממשלה הריפובליקה. ומכיון שהוחלט לקבל את אשכנזי בהור ציר מיוחד מטעם ממשלת תוגרמה, הרבו הדוכס המושל בשם הריפובליקה וכל השרים והזקנים לחלוק לו כבוד, כי ידעו אשר ממשלת תוגרמה מקפדת על זה מאד. ברוב הוד ותפארת הובא אשכנזי לארמון הדוכס ושם חתם אשכנזי על ספר ברית השלום בשם ממשלת הוגרמה, ובכל ימי שבתו בווינציאה הרבתה השררה (Signoria) לכבדו בכבוד ציורי המלכים (במאי ש' 1574). הציר היהודי נסה גם כן להביא את תוגרמה בבריה עם ווינציאה לטען הלחם יחד בספרד בעלת מלחמתה של תוגרמה, אך חפצו זה לא עלה בידו.

ודבר בא ר' שלמה אשכנזי לווינציאה היה לישועה לאחיו בני עמו. שמחת יהודי ווינציאה על הכבוד שהנחילה ה„שררה" הווינציאנית את אחד מאחיהם היתה מהולה בתוגה. הדוכס נשיא הריפובליקה מוציניגו (Mocenigo) היה עומד על דעתו למלא את החלטת הסינט לגרש את היהודים מן העיר ווינציאה וכל הכנסיה החפשית (עין למעלה). אך ר' שלמה אשכנזי כבר שחר פני סוכן הממשלה הזאת בקונסטנטינופול יאקופה שוראנצא לעמוד לימין היהודים, והשר הזה, כאשר יספר לנו רושם הזכרונות בדור ההוא לאמר: „... שב להעיר, ומדי ירד השר מירכתי הספינה שמע קול קטני בני ישראל צועקים, ויאמר... ומה קול הצאן הזה באוזי? ויאמרו אליו:... הלא הם בני ישראל, אשר נגמר דינם למהר לשלחם מן הארץ. כשמוע שוראנצא הדבר הזה עלה עשן באפו וטרם ירד לביתו הלך אל הדוכס ובאותו מעמד שלח לקרוא את שרי העשרות (סוד הממשלה) היושבים ראשונה במלכות ויאמר אליהם: מה המעשה הרע אשר עשיתם לגרש את היהודים? הלא ידעתם כי מרה תהיה באחרונה. מי הרים קרן התוגר ואיה מצא אומנים לעשות אלים מנגחים וקשתות וכו' לידות בהם קרנות הגוים? הלא המה היהודים אשר נרשו על ידי מלכי ספרד, ועתה יעצתם גם אתם לגרש את היהודים יושבי הארץ, ונוספו גם הם על שונאינו וכו'... היהודים יש להם יד ושם אצל כל שרי התוגר היושבים ראשונה במלכות. ויתיעצו שניה ויעמדו למנין, ויבטלו את כל אשר הסכימו בראשונה, ויכרתו אל היהודים ברית שלום, וישובו אל בתיהם וכו"[1]. ובכן בטלה גזרת הגרוש (19 יולי 1573). ובימי היות ר' שלמה אשכנזי בווינציאה קבל הבטחות השררה שם, כי לא תוסיף עוד להחריד את היהודים ממנוחתם. ויצא ר' שלמה מווינציאה שבע כבוד ומתנות רבות וישב לקונסטנטינופול, ומעמדו ההחזק עוד יותר לרגלי מלאכותו זאת. גם בני ר' נתן, אשר נשאר בווינציאה ללמוד תורה וחכמה, היה יוצא ונכנס בהיכל הדוכס וינחל שם כבוד[2].

אז נודע בכל ממלכות אירופה, כי רבה מאד השפעת דון יוסף הנשיא

---

[1] מלשונו של רבי יוסף הכהן עמק הבכא עמוד 140, ובההמשך מאת המגיה מעמוד 147 ולהלן ועין המזכיר I עמוד 18 (ועין טוצ'ג לשפ"ר עמוד 62).

[2] Hammer, ibid. IV S. 38

מנאקסוס על השולטאן סילים ושל ר' שלמה אשכנזי על הוויזיר הגדול מחמד סוקוללי; על כן התאמצו שרי מלכיות הנוצרים להטות אליהם לבות היהודים התקיפים. כאשר חפץ אחד ממלכי אירופא להשיג זכיות יתרות להנוצרים הסוחרים אל ארצות הקדם ידע, כי עליו לפנות ראשונה אל היהודים התקיפים במערכות ממשלת תוגרמה, ובלי עזרתם יעלה עמלו בתהו[1]). גם מלך ספרד פֿיליפּפּ השני הערין הקנאי, גם הוא היה מוכרח להשתדל לפני היהודים זעומי נפשו, כי יהיו המפשרים בינו ובין תוגרמה לשבות מריב ומלחמה. מעמד היהודים בתוגרמה וביחוד בעיר המלוכה היה איתן מאד. בהנתן להם היכלת להתפתח על פי כשרונותיהם, עתקו וגברו חיל ויעשו עשר רב. המסחרים הגדולים וחכירות המסים והמכסים בידם נתנו; אניות־סוחר לבני ישראל שטו אז על ימי תוגרמה ונהרותיה ויתחרו בהאיטלקים הערומים סוחרי ווינציאה וגינובה; בתי היהודים ב„קושטנדינה" ושאלוניקי היו היכלי תפארה עם גנים ופרדסים ואהלים יפים ובארות מרהיבי עין כארמוני השרים והפחות והיכל הוויזיר הגדול[2]). בכל פעם שקמו על היהודים אויביהם משנות דור ודור—היונים, או כי אמרו להשיג להם זכיות יתרות ויפויי כח בדברי הכלל, היו שולחים ציריהם לקונסטנטינופול לבקש את אחיהם התקיפים להשתדל בעבורם להשיג הזכיות או להסיר מעליהם כל שטן ופגע רע. היהודים בשאלוניקו היו רוב הושבי העיר, ובכל זאת מצאו היונים הטעתים מהם את לבם לפנוע בהם ולהצר צעדיהם בכל אשר יכלו; ובקשתם לתת להם זכיות ויפויי־כח למען יוכלו עמוד נגד היונים הושבה ריקם בכל ימי מלכות השולטן סולייכאן הגדול.—אך בשבת על כסאו בנו סילים ודון יוסף נשיא הגיע או למעלתו העליונה היתה תשועה גם ליהודי שאלוניקו ואז השיגו „פירמאן" להגן עליהם מפני היונים[3]).

המעמד הטוב בכלכלה, החפש בעבודה, מסחר ותשומת יד, בטחון הנפש והרכוש ורגש הריחה הביאו את היהודים שהתישבו בתוגרמה להרחבת דעתם, לרומם רוחם מעל לרגע ההוה, להתבונן בהמעשים הנעשים ברורות העבר ולהיות צופים ומביטים גם על העתיד, ורוחם התעוררה בקרבם לחקור דעת העתים. כח הגדול הרוחני. סגולת השבט הישראלי, עוד לא סר כלו מעל השבט הישראלי בתוגרמה בימים ההם, החפץ לחקר תולדות בני האדם והתשוקה לדעת כל הנעשה גם מחוץ למחנה ישראל עוד לא חדלו. רבי משה אלמושנינו, הדרשן בשלוניקי, יעביר לפנינו חזון העתים בקונסטנטינופול בימי שבתו בעיר המלוכה כשנתים ימים להשתדל בדבר „השנת החירות" עבור יהודי שלוניקי. כבמחזה נראה בספרו: „ההפכים והגדולות אשר בקונסטנטינופול" (Extremos y Grandezas de Constantinople[4]) את העשר עד לאין קץ והעניות המנוולת, הפריצות

---

1) Charriére, Négociations III p. 470 Note

2) Alberi, Relazioni, Serie III T. 1 p. 275 fg, T. 3 p. 389; Gerlach Tage-buch S. 192

3) רבי משה אלמושנינו בספר „מאטע כח" מאמר א' ובהקדמתו לספרו ע"ד ההפכים והגדולות אשר בקונסטנטינופול ועין מאמרו של הרב המחבר ע"ו במאנאטסשריפֿט לפֿראנקל משנת 1865.

4) ספר ההפכים והגדולות בקונסטנטינופול (Extremos y Grandezas de Constantinople) נכתב בלשון ספרדית ובכתב יהודית, נתחבר בשנת ה"א שב"ז ונעתק אחרי כן גם ללשון וכתב ספרדית ויצא לאור ע"י המתורגמן בתוגרמה מטעם כמשלת ספרד, רבי יעקב קנזינו. נדפס במדריד בשנת 1638.

והפרישות, האכזריות והרחמנות השולטות בעיר ההומיה הזאת. בהספר הזה גלל ר' משה אלמושנינו לפנינו גם תולדות התפתחות מלכות תוגרמה. ר' משה אלטושנינו היה חכם הוגה דעות ובעל טוב טעם, ובדרשותיו ובאורי מקראות שלו הננו רואים חפצו לבאר דברי התורה על פי השכל ההגיוני והבינה הישרה[1]. ובימים ההם נמצא גם רופא אחר בקונסטנטינופול, ששם לבו לחקר דברי הימים ושמו רבי שמואל שולם, שהיה גם כן מיוצאי ספרד ויהי נע ונד בארץ עד באו לקונסטנטינופול ושם מצא מנוחה נכונה בבית האשה הגדולה אסתר קיירה נאמנת בית המלכה השולטאנית[2]. האשה הגדולה הזאת היתה מחזקת ידי לומדי התורה ובעלי בינה לעתים בישראל. על הוצאותיה הוציא רבי שמואל שולם את ספר היוחסין לרבי אברהם זכות (עיין על אדותיו דברי ימי ישראל חלק ו' עמוד 382), ספר הכרוניקה אשר בכל מגרעותיו נכבד ערכו לסופרי העתים. את הספר הזה הוציא ר' שמואל שולם בהשמטות וקצורים; ויוסיף עליו דברים חדשים ומועילים מאד לקוראי הדורות: את הכרוניקה הערבית, שלשלת היוחסין של מלכי אומות העולם מאת הכרוניסט הסורי אבולפרג בר עברי. הוא תרגם ספרו של יוסף בן מתתיהו הכהן (פלאוויוס) „נגד אפיון" מרומית לעברית, ויהי הראשון אשר פרסם ספר הסנגוריא הזה בקהל קוראי עברית[3]. נכבדים משני אלה היו שתי הוספותיו להיוחסין: אגרת רב שרירא גאון וידיעותיו של רבי נתן הבבלי על דבר סדרי הישיבות וראשי הגולה בכנסת ישראל שבבבל[4], כי בלי שני המקורים האלה היתה לנו כל תקופת הגאונים כתקופה של תהו וניר חלק בספר תולדות ישראל. כאשר יספר ר' שמואל שולם היה חפצו לכתוב קורות כל הגרושים והשמדות, אך לא נודע אם הוציא את מחשבתו זאת לפעלה, אבל התעודה הזאת—להפיץ אור על פני ליל הגלות הארוך—נצפנה לגדול ממנו בחכמת בינה לעתים, לרבי יוסף הכהן. בספרו עמק הבכא יתאר לנו ר' יוסף הכהן שלשלת של טביחות, הרגות, שמדות וגזרות ומסיים ספרו בדבר נחמה, כי בא רבי שלמה אשכנזי לווניציאה בדבר סלים אדוניו.. ויכבדוהו מאד וגם היהודים טלאו ידו ויכבדוהו... ויהי להם לעינים[5].

---

1) הרב המחבר קצר בתולדות רבי משה אלטושנ'נו ובעצמו כתב תולדתו (בספר הירחי לפראנקל 1864 בירדזי יאנואר—אפריל). החכם הזה היה „חכם" הקהלה „נוה שלום" לבני קאסטוליניא בשאלוניקו (נולד שנת ש' ומת ש"פ), תשובות בהלכה נמצאו ממנו בשו"ת מהרשד"ם. ספריו גם הנדפסים הם יקרי המציאות ונפרסו הם בספרי מוצאי גולה עמוד 344—347 עי"ש. שפ"ר.

2) עיין ציון ח' בסוף הספר.

3) ספר „נגד אפיון" ליוסף בן מהתיהו נעתק ע"י ר' שמואל שולם נדפס לראשונה בהוספה להיוחסין שנת שכ"ו. שפ"ר.

4) ר' שמואל שולם יאמר: „יען בעל הספר (היוחסין) בענין ובזמן רבנן סבוראי והגאונים לא כתבם כתקנם לכן ראיתי להדפיס זאת התשובה לרב שרירא ז"ל" (ובהוספות ידיעותיו של ר' נתן הבבלי). בסוף הספר יאמר: „בעל הספר (היוחסין) הביא הנה גרוש ספרד אשר היה בשנת רנ"ב, ולפי שכוונתי לכתוב בקוצר כל הגרושין והשמדות אשר חלפו עברו על ראשי עם קדוש... לא כתבתי אותו הנה". תחת שלשלת המלכים הקצרה של ר"א זכותא צרף שולם להספר כעין כרוניקה שלשלת עשרת בתי המלכים שמלכו בכיפה, וכמעט ברור כי היתה לו לעינים הכרוניקה historia dynastiarum לאבולפרג בר עברי (Abulfarag Barhebräus). קורות תוגרמה אשר בהיוחסין הן הוספה מר' שמואל שולם ובסופו נמצא גם כן ממנו העתקת „נגד אפיון" ליוסף פלאוויוס כנזכר לבעלה.

5) ר' יוסף הכהן בעמק הבכא עמוד 154.

התקופה הצולחה בחיי ישראל בתוגרמה, העירה אותם לתור ולמצוא דוגמתה בדורות העבר—לערוך מחזה הימים הטובים בההוה מול מחזה המובה בימים הראשונים. והאיש שהיה מסוגל לחקר מעשים כאלה היה הנוסע־הצולע רבי יצחק עאקרישׁ, אשר עבר ארצות רבות ויאסוף ספרים יקרי המציאות. אחרי שבעו נדודים שנים רבות מצא הגולה הצולע הזה מנוחה נכונה בצל אלופי ישראל בקונסטנטינופול ויסתופף בבית מדרשה של הגבירה אסתר קיירה, אחרי כן היה מן החכמים המסובים על שלחנו של הדוכס דון יוסף הנשיא, וימצא לו שעה פנויה לאסוף ספרים, ובראותו בעינו גדולת יוסף ההעורר לפרסם שני כתבים מדברי ימי הגלות שהזכירו לו את ההוה. לספרו קרא בשם „קול מבשר"[1]) והוא כולל ספור קורות ראש הגולה בוסתנאי המתיחס לבית דוד אשר נשא לנשיא בישראל על פי הכליף הראשון עמר ויישא לו לאשה את בת מלך פרס, והמכתבים שהריצו זה לזה רבי חסדאי אבן שפרוט ומלך אלכוזר.

היהודים בתוגרמה שמו לבם אז גם לשיר ומליצה, ולמליצת ישורן היתה ערנה אחרי בלותה, ותנץ נץ ותוציא פרחים. ואמנם רק פרחי בציר היו, אשר נכרו בהם עקבות שמש החרף; ובכל זאת יקרו לנו גם פרחי בציר אלה, בשימנו לב להקור והקרח אשר שררו בשדה ספרות ישראל בארצות אחרות. המעורר לחדש רוח השיר והמליצה היה אחד מבני משפחת יחייא המהוללה—משלשלת המשפחה הזאת בתוגרמה. ראש המשפחה הזאת שבא מפורטוגליה לתוגרמה רבי יעקב תם אבן יחייא, בנו ר' גדליה ן' יחייא, נכדו ר' משה ן' יחייא, ובן נכדו רבי גדלי' אבן יחייא השני, עם אחיהם וקרוביהם היו כלם בעלי תלמוד והלכה, וגם שוחרי חכמה ודעת ונדיבים המפזרים רכושם לכל דברים שבצדקה. על רבי משה ן' יחייא היו אומרים, שבימי הדבר פזר עשרות אלפים דינרי זהב לעניים והיה מחזר על בתי החולים לבקרם ולסעדם על ערש דוי, ולא הפלא בין חולים יהודים לנוצרים ומחמרים. בנו ר' גדליה ן' יחייא היה חכם תורני משכיל מדקדק ומשורר; והיה חובב השירה העברית. הוא יסד בית מדרש לשיר ומליצה, או אספה למשוררים, וראשי המליצים והמשוררים בלשון עברית אשר בשאלוניקו ובנותיה קראו לפני קהל השומעים איש איש את שירותיו ומליצותיו או שלחו דבריהם בכתב. הכי נכבדים במנעימי השיר ובעלי המליצה היו רבי יהודה זארקו ור' סעדיה ב"ר אברהם לונגו. להם יש לצרף גם את המשורר רבי ישראל נג'ארה מעיר דמשק. אמנם כן בתוכן שיריהם נמצא שירה רק במדה מועטה מאד, כי אין בהם לא רגש השירה אף לא תעופת הדמיון; רוב שיריהם ופזמוניהם הם השנות דברים בפלות שונות מכל אשר הושר ואשר נאמר בשירי המשוררים אשר לפניהם, אך בשירי החדודים—המכתמים (עפיגראמען) של ר"י זארקו נמצא לפעמים דברי חפץ. אולם המכתמים ההם ראוים לשם שיר רק בתכניתם ותבניתם—ויותר נכון לכנותם בשם אמרי בינה ושירי למודים. מובן הדבר, כי באי בית המדרש לשירת ישראל נסו כחם בשיר לפאר ולרומם את מגינם ומטיבם ר' גדליה ן' יחייא. ר' ישראל נג'ארה נסה כחו בימי עלומיו בשירי חול ועניני עולם הזה, וגם שירי התפלה שחבר—דבר המעורר תמהון—עשוים בקצב ומשקל שירי חול על פי תבנית שירי־אהבה בלשונות הוגרטית,

[1]) הספר קול מבשר נדפס בשנת של"ז עיין למעלה עמוד 10 הערה 1.

ספרדית ולשון יונית החדשה. על רבי ישראל הלעיזו אחדים, כי חבר שיריו בעת היותו מבושם מעט וכי התנהג שלא כהוגן [1]).

גם לחבר שירים שקולים בלשון רומית נסו אז היהודים שבתוגרמה בימי שלותם. המשוררים האלה היו יהודים אנוסים, אשר בארצות שבים בספרד ופורטוגליה למדו את לשון שוביהם מעניהם. כאשר גלה מארצות הנוצרים החכם הרופא אמאטוס לוזיטנוס, אשר המציא טוור ותרופה לעניים ועשירים, עבדים ומלכים, ויבא לשאלוניקו מצא שם אוהבים ומעריצים. בהעיר הואת מצא גם מנוחת עולמים, כי בהיותו עסוק ברפואת חולי הדבר נגעה גם בו יד המחלה ויפול שדוד לרגלה. אז נשא עליו קינה אחד מאוהביו האנוס פלאוויו יאקובו די איבורה (Flavio Jacobo de Evora) בחרוזים כתובים בלשון רומאית ויקונן עליו: „איך המחיה בחכמתו הנוטים למות,

---

[1]) אמאטוס לוזיטאנוס בספרו Centuria חלק ז' בהקדמה. החלק הזה מוקדש לשם גדליה ן' יחייא בשנת שכ"א. ע"ד בית מדרש למליצה עיין כרמולי בספרו דברי הימים לבני יחייא מעמוד 39 ולהלן, ששם נמצאים גם מכתבים מאת המשוררים ההם. ע"ד זארקו ומעדיה לונגו עיין „דברי חפץ" לעדעלמאן בהקדמה מעמוד IV ולהלן ובעמוד 12. רבי יהודה זארקו חבר ספר „לחם יהודה" על המוסר ונדפס בקושטאנדינה בשנת ש"ך, מר"ם לונגו נמצא ספר פיוטים מכתמים וקינות (שלוניקו שנ"ה). ר' ישראל נג'ארה עמד בהתחברות עם חבר המליצים בשאלוניקו. שיריו נמצאים בהקובץ „זמירות ישראל". ע"ד ר' ישראל נג'ארה עיין ס' „שתי ידות" לר' מנחם די לונזאנו ע' קט"ב: „מה שראוי למאוס הוא קצת שירים שמתחילים בטלות דומות ללשון הלעז כאותו שחבר שיר לנעם: „מירומי אי אלבא אי מואירומי" (muero-me, mi alma, ay muero-me), ואמר: „מרומי על מה עם רב הומה", והוא (ר' נג'ארה) לא ידע ששיר זה פגול הוא, כי האומרו זוכר דברי הנואף והנואפת... ואילם ראיתי לבעל זמירות ישראל (נג'ארה) שאינו חושש כלל... ואני בהיותי בדמשק הוכחתיו...". עוד דברים רעים מאליה ידבר על ר' נג'ארה ר' חיים ווישאל (בס' שבחי רח"ו דף ו' ע"ב): „אמת הוא שהפזמונים שחבר הם בעצמם טובים, אבל הוא בעצמו אסיר לדבר עמו, ומי שמוציא הפזמונים שחבר רע לו, כי תמיד פיו דובר נבלה וכל ימיו שבור, והנה ביום פלוני בין המצרים קבע סעודתו בשעה פלונית... והניח כיבעו בקרקע וזמר שירים בקול רם ואכל בשר ושתה יין וגם נשתכר ואיך מכריז משירות (?) בניבאך (צ'ל אנובאר, כפר קרוב לדמשק) ודורש להם השובה (ואני חיים ספרתי לו זה הענין והודה לי שכן היה)". גם בספר „מאורעות עולם" (דף ל"ט) מספר המחבר האלמוני מפורש לאמר: „ישראל נאנר... וישהפזמונים שחבר הם טובים מצד עצמם... פיו דובר נבלה וכל ימיו שבור". עכ"ל הרב המחבר. והנה בכלל עלי להעיר, כי ללא צדק הוציא המחבר משפט קשה על ר' ישראל נג'ארה לשלול ממנו תפארת השירה שהיתה לו שכם אחד על כל המשוררים והמליצים העברים בדורו ומאות שנים לפניו. כל בעל טוב טעם הקורא שירי ר' ישראל נג'ארה עד היום יעיד עליו, כי שיריו, בשנוב הרעיון, ביופי הסגנון ובנועם המליצה קרובים הם לשירי טובי המשוררים הספרדים הקדמונים. נישאי שיריו הנשגבים המה: מצב האומה הישראלית בארצות פזוריה, ובנשאו קינה על שבר עמו לא יתקצף ולא יתעבר גם בשונאיו ומציקיו, וכל חרוז וחרוז נשמע אך אנחת לב דוי, לב נשבר ונדכה, המצפה לישועת ה' ורחמיו על עמו האומלל. באשר כי חי המשורר בארץ ישראל וסוריא ויתהלך עם הטקובלים, ובהיותו גם מטבעו בעל דמיון עז וכל הטונותיו השיריות הנה אש לוהם אחז בדרך בעלי הסוד — להמשיל הקב"ה וכנסת ישראל לאוהב ואהובתו לחושק וחשוקתו. כן היה מנהגו בימי נעוריו — שאז נמשך אחרי דמיונו ליצור תמונות־אהבים וציורי ענבים במדה נפרזה. אמנם פחות מכלם היתה הרשות למקובלים כר' חיים ווישאל ור' מנחם די לונזאנו לנגות אותו על ככה. שניהם דברו בו בלי ספק מקנאתם בו. האחרון היה גם כן משורר אך נעדר הכשרון, ויחר לו כי שיריו לא נתקבלו בכל הפוצות ישראל כשירי רבי ישראל, ור' חיים ווישאל לבטח קנא בו על דבר רבו הארי' שהיה אומר על רבי ישראל, כי שירותיו חשובותיו בשבים וישוררו אותם בפטליא של מעלה (שם הנדולים לחיד"א מערכת ספרים ערך „זמירות ישראל"). בפרטות דברתי על ר' נג'ארה בספרי „מוצאי גולה" עמוד 354—355 עיי"ש. שפ"ר.

ידיד העמים ומלכיהם, מצא עתה מנוחתו הרחק מארץ מולדתו באדמת מדינת מקדוניא"[1]).

שלות היהודים בתורכיה וחפשתם הביאו אותם לידי המחשבה: להיות עומדים ברשות עצמם— מחשבה שלא עלתה אז על דעת יהודי אירופה הנגשים והנענים. שמועותיו של דוד הראובני על דבר שבטי היהודים הגבורים בערב ואפריקה, אשר מליכיהם מקרבם יצאו, נכנסו ללב יהודי תורכיה ותעוררנה בקרבם התשוקה לדעת אותם ולבוא אתם ברברים; הדמיונות על דבר עקבות המשיח והגאולה הקרובה הוסיפו לעורר התשוקה ולחזקה. אם בקצות תימן נמצאים עוד שבטי ישראל בני חורין, הנה לא יפול גם דבר מדברי הנביאים, כי עוד ישובו בנים לגבולם וישראל יקום לתחיה על אדמת אבותיו. המליץ הספרדי שמואל אושקי, אשר גם מאיטליה לרגלי רדיפות האפיפיורים הקנאים ויבא לתורכיה, הביא גם הוא שמועות מנוחמות על דבר שבטי היהודים בערב ויפיצן בין בני עמו היהודים יוצאי ספרד[2]), גם ר' יצחק עאקרישׁ, אשר העמיד פניו כמבקר ומטיל ספק בשמועותיו של אושקי, הטה אזנו להן וישימן זכרון בספרו[3]). המעמד הנורא של רוב הכנסיה הישראלית שבאירופה, הכין את הלבבות לשמועות כאלה וירבו המאמינים בהן.

ימים רבים הורה והוגה דון יוסף נאקסוס את הרעיון לכונן קבוץ מדיני או ממלכה קטנה יהודית. היהודי והאיש המדיני הזה שם כל מעיניו בהרעיון הזה ובעזרת אוצרות חותנתו הגבירה חנה גראציה אמר להוציא מחשבתו לפעלה. בהיותו עוד אנוס פנה בבקשה אל הריפובליקה ווניציאה, למסור בידו אחד האיים אשר לה על הים התיכון להושיב עליו את אחיו היהודים, אבל בקשתו הושבה ריקם, אם מקנאת הדת או מצרות עין ותחרות של סוחרים[4]). ויהי כאשר הגיע יוסף לגדולה ויהי לידיד בן המלך סילים ואביו השולטאן סולייטאן הגדול ויסבב פני הדבר, כי נתנו לו לאחזת נחלה העיר טבריה עם שבע כפרים, לעשות שם מדינה ישראלית, והדת יצאה מאת השולטאן כי בטבריה ובנותיה ישבו רק יהודים. יוסף הנשיא שלח שם איש עתי, את ר' יוסף ן' אדריט, להשגיח על מעשה הבנינים בטבריה, ובן המלך סילים נתן לו שכרו ששים אספרי (דוקאט וחמישית הדוקאט) דבר יום ביומו. גם דונה חנה גראציה הוציאה כסף תועפות על המפעל הזה. ופקודה באה מאת בן המלך אל הפחה בדמשק ושר הגליל בצרפת לאמר: „ככל אשר ישאל האיש (בן אדריט סוכן דון יוסף) מכם תעשו". והדת נתנה מטעם המלך לאמר: „כל הבונים וכל נושאי סבל (הערביים) אשר בערים ההם ילכו לבנות את טבריה, ואשר לא ילך עונו ישא. וירבו שם האבנים לרוב (מחרבות העיר הרבות), כי עיר גדולה היתה טבריה (בימי התלמוד)... ויקנאו בהם הישמעאלים, ויקם שאריף אחד בא בימים ויזעק באזני יושבי הארץ לאמר: אל תתנו לבנות את העיר, כי מצאתי כתוב בספר עתיק יומין, כי בהבנות העיר אשר שמה טבריה תאבד האמונה (המחמדית) והיינו

---

1) Barbosa Machado, Bibliotheca Lusitana I p. 129 ר' חביב אמאטום מת 21 יאנואר 1568, יום ד' כ"א שבט שכ"ח.

2) עיין ציון ז' בסוף הספר.

3) ר"י עאקריש „בקול מבשר" בסופו.

4) ע' Strada de bello Belgico 135

חמאים... ויחרד הבאשא (הפחה אשר בדמשק) ויחפז לשלוח שמה, ויקחו שנים (מהמאנים לעבוד) ויעשו בהם שפטים...[1]). ובעבור שנה אחת ותבנה טבריה והתכונן והשלם כל המלאכה בחדש כסלו לשנת ה"א שכ"ה=1564, והתיינה חומות העיר אשר בנו קו ארך אלף וחמש מאות אמה יסוב אוהן. ויצו דון יוסף ויטעו עצי תותים לרוב מאד להאכיל את תולעי המשי וגם צמר צוה להביא מספרד לעשות בגדים (לטוות ולארוג) כבגדים אשר יעשו בוויניציאה", כי חפצו היה לעשות את טבריה היושבת על ים כנרת למרכז חרשת המעשה בארץ הקדושה למען הוכל להתחרות עם סוחרי וויניציאה ובעלי בתי המלאכה אשר בה[2]).

אז שלח דון יוסף נשיא קול קורא לכל הפוצות ישראל, הנגשים והנענים בהגרת ידי המלכיות הקתולית, כי יעלו לארץ הקדושה ויתיישבו בטבריה ובנותיה. ובהיות דון יוסף איש המעשה דרש, כי העולים יהיו „אנשים יהודים בעלי מלאכות ועובדי עבודה כדי לתקן את הארץ בישובה". והקול הקורא מצא לו מסלות בלב רבים מהיהודים המגורשים ממדינות שונות, וביחוד המגורשים ממדינות ממשלת האפיפיור בגזרת פיום החמישי. ויוסף שלח את ספינותיו לחופי וויניציה ואנקונה לקבל את הנודדים ולהביאם בטח אל מקום העודתם לכל יפלו בידי שודדי הים, המה „במרי מלטה" (Malteser-Orden), אשר מיראתם את התוגרמים הגבורים היו מנסים כחם בהיהודים הנמלטים מארצות האפיפיור—כאשר יספר רושם קורות הדורות לאמר: „וילכו יהודים מאיטליאה ללכת אל ארץ המזרח... ויפגעו בם כמרי מלטה... ורבים צללו בעופרת מפני חמת החיילים ההם"[3]). כמה היה מספר הנודדים העולים לארץ הקדושה לא נודע, ובכלל יש ספק בדבר אם הביא אותם יוסף אל המנוחה והנחלה. הוא נשא נפשו לגדולות, ועל כן אולי לא פנה לבו להצלחה הישוב החדש והצעיר בטבריה. בעת ההיא התאמץ להשיג את הדוכסיות על האי נאקסוס ויתר איי הקיקלאדים על הים התיכון. וכמעט השיג חפצו ונתעלה להיות דוכס מטעם השולטאן החדש סילים, לא שקד להושיב את האי הזה ביהודים ולעשות שם ישוב־יהודי חדש; ואולי היה החפץ הזה אז מחוץ לגבול האפשרות. גם ידענו כי ההנשא להיות מלך על האי קפריסין. אפשר הדבר, כי לו השיג חפצו, היה מכונן מדינת היהודים על האי הזה, אך תשוקתו נשארה טעל, והוויזיר הגדול סוקוללי הוביש קיומו, וכה התעופפו כל תקוותיו ליסד ממלכה ישראלית.

בכלל לא עשה דון יוסף דוכס נאקסוס דבר נכבד ומתקיים לטובת היהדות. הגנו רואים אותו תמיד מתעצם ומנסה לעשות גדולות, אך השוקתו עברה טרם הגיעו אל מחוז חפצו; או כי לא הצליח בדרכיו. הסבה לזאת היתה מעוט ידיעתו בספרות הישראלית ובמדעים כלליים. מבחינה זאת לא נוכל בשום פנים להעמידהו

---

1) הדברים שבסימני ההסגר הם מלשונו של רבי יוסף הכהן. שפ"ר.

2) Charrière, Négociation II p. 736; Gratiani, de beilo Cypro p. 492 בהערה; וגם רבי יוסף הכהן בעמק הבכה. שם הנשפחה יוסף בן אדרוט הוא כנראה טעות סופר וצ"ל בן ארדוף, משפחה ידועה, ואולי הוא אחד עם איתו יוסף הכהן הנזכר בתור עדות בשטר־המתנה של הדוכס יוסף נשיא המובא למעלה עמוד 277 הערה 4.

3) רבי יוסף הכהן בעמק הבכא עמוד 150 הוצאת קראקא.

בשורה אחת עם החכם המדיני רבי חסדאי אבן שפרוט ואין צריך לאמר שלא הגיע למעלתו של רבי שמואל הנגיד, אשר הקדישו חייהם להגדיל תורת ישראל וחכמתו ולהאדירן. אמנם כן, הוא החזיק בית תלמוד בארמונו בילווידיר בקונסטנטינופול ויתמוך בידי לומדי תורה; אך את זאת עשה מיראת שמים, לקיים מצות חזוק ידי לומדי תורה ולא להגדיל התורה ולהאדירה. אמנם כן, הוא הרבה לקנות כתבי יד יקרי המציאות ויצו להעתיק אותם על הוצאותיו[1]; אך רבי יצחק עאקרישׁ העני הרבה לעשות ממנו במקצוע זה. דון יוסף יסד גם בית דפוס לספרי ישראל, אך בית דפוסו לא האריך ימים ולא נדפס בו דבר מלבד ספרים אחדים מכתבי הקדש, וכנראה מפני שלא הרויח באותו עסק[2]; אך קודם לו ולאחריו נמצאו אחרים שלא הגיעו אליו בעשירות וגדולה והם החזיקו בתי דפוס גדולים בקונסטנטינופול ושאלוניקו. גם רבי יוסף קארו, האב להורה בארץ הקדושה, אשר עמד לימין דון יוסף נאקסוס ויהמוך את חפצו, הוכרח לדרוש עזרה מרחוק באיטליה, למען יוכל להדפיס ספריו, ולא מצא לו תומך וסועד בהדוכם העשיר. בכלל לא היה דון יוסף נשיא מעמיק חקר בשאלות הדת והעודת האדם. את בינתו וחכמתו כונן תמיד לעניני עולם הזה; את דת היהדות קבל עליו כדבר המקויים ומקובל שאין לדון או להרהר אחריו. אמנם כן לעת זקנתו הוציא ספר קטן בדרך ויכוח בין חכם נוצרי ובין יהודי תורני, ויוכיח בהספר הזה מעלת התורה הישראלית ויתרונה על הפילוסופיה היונית; אך הספר הזה נתחבר בלשון ספרדית, ונעתק לעברית ונסדר על ידי רבי יצחק אונקיירה, ולא נדע כמה דברים הם באמת שם מדון יוסף וכמה מהמעתיק והמסדר. ואם נניח כי הספר הזה כלו שלו, יתברר לנו כי קבל התורה התלמודית כמו שהיא וירגיע בה רוחו מכלי חקור ודרוש בשאלות עיוניות ודתיות.

בכלל לא היה דון יוסף נאקסוס האיש המוכשר לרומם רוח היהדות ולהפריחה; במשאו ומתנו עם שרי ההוגרמים סגל לו את הנאות והנגידות לצוות בקול מושל ולא כבל כל דעה מתנגדה. כל הרבנים יושבי בית מדרשו היו בעיניו כבהניו

---

1) הר"י עקריש בהקדמתו לפירושו המשולש על שיר השירים.

2) אצל Charrière בהנ"ל II, ע' 799 בהערה לע' 779 שנת 1564. משנת רס"ג הוקם בית הדפוס לספרי ישראל בקונסטנטינופול; משנת ר"ן ההל להדפיס שם שונצינו ממשפחת המדפיסים הידועים. עיין בערש אונד Jüd Typographie ועיין עוד המאמר Annales typographici Saeculi XVI דיי־רוסטי גרובער II 28, צר 37. עכ"ל הרב המחבר. לדעתנו, הקטין ההרמב"ח מעלת השר הגדול הזה לא בצדק. הוא נאמין לדברי המקור הצרפתי Charrière, כי מפני מיעוט הריוח אשר מצא דון יוסף בעסקי הדפוס עזב את בית הדפוס. אך היש להעלות על הדעת, כי השר הזה המנהג ביתו בכבוד מלכים יסד בית דפים עברי בתקוה למצוא שכר?—בכלל יתן ההרמב"ח מקום יותר מדאי למקור הצרפתי הכתוב ברוח שנאה להשר דון יוסף ולא ישגיח להמקורים העבריים העפליגים בשבחו, כאשר יעיר ע"ז הח' רש"י פין (הכרמל החדשי שנה שניה ע' 68 בהערה). הרהמ"ח אומר: „והרב הגדול בחכמי ארץ ישראל ר' יוסף קארו אשר עזר את יוסף נשיא בעת הסכנה הוצרך לבקש עזר בערי איטליה להדפסת ספריו הגדולים ולא מצא לו עזר בהדוכם היהודי הזה", ואנחנו לא נדע מזה הוא העזר שעזר הר"י קארו את הדוכם? אם להסכמה על החרם שהחרימו דיני קונסטנטינופול את הבונד דוד עזר יקרא? ועוד הלא דבר החרם היה בש' של"א ואז כבר נדפס הספר הגדול בית יוסף פעמים. לראשונה בסביונישה ש' שי"ג ובשניה בווינציאה שכ"ו—שכ"ז. בכל אופן למשפטו הקשה של הרהמ"ח על השר היהודי אין כל ידים טוכיחות בהמקורים הישראלים. שפ"ר.

נאמני ביתו המושבעים למלא אחרי פקודיו ולהצדיקם על פי דין תורה. לראשונה דרש מהרבנים להחרים את דאוד או דוד הבוגד (עיין למעלה עמוד 279) ולהגלותו להאי רודום; אחרי כן מצא בו חפץ ויאמר להשיבו מארץ גלותו, וידרוש מהרבנים להתיר את החרם. אך חפצו זה היה קשה למלא, כי החרם החמור שנגזר בהסכמת כל הרבנים לא נתן להתיר כי אם בהסכמת כל המחרימים, אשר איזה מהם כבר מתו, אך הדוכס יוסף דרש בחזקה מרבני קונסטנטינופול שיתיר החרם, וגם היה מאיים אותם, כי אם ימאנו, יחדל מתמוך איתם בידו הנדיבה, וגם יעשה עמם רעה. אך הרבנים לא חתו מגדולת הדוכס ולא שמעו לקולו. החכם התלמודי המופלא הר"ר יוסף ז' לב שישב בבית מדרשו של הדוכס וממנו נמצאה פרנסתו החליט כי אי אפשר להתיר את החרם, ועמו הסכימו חברי בית דינו ורבני מצרים, ורק שני רבנים בקונסטנטינופול הסכימו לחפץ הדוכס ככל אשר דרש מהם והם: רבי אליהו בן חיים ורבי יהודה אלגאזי[1]).

ובכל הטובה אשר ראו היהודים בתוגרמה בימי תקופה גדולה כשמונים שנה, לא היתה פעולתה גדולה ומתמדת על חיי האומה בכללה. בכל העת ההיא לא העמידה כנסת ישראל התוגרמית מקרבה גאון הרוח כביר ונאור, אשר יכבוש דרך חדשה בתורת היהדות. אם נוציא מהכלל הזה את רבי עזריה מן האדומים לא נמצא איש מראשי כנסיות ישראל שיתרומם ברוחו למעלה מבני דורו. הרבנים והדרשנים היו מלומדים במלאכתם, היו בעלי תורה ובעלי מדרש, אך דרכו בנתיבות כבושות ולא הצטינו בפנה אחת מפנות התורה. אך רב אחד נמצא בדור ההוא, אשר חבר ספר בורא תקופה חדשה בחיי התורה, ספר ההוראה שאף אם נמצאו לו מתנגדים מראשית התפרסמותו עד עתה הנהו בכל זה עד היום ספר המוסכם ליסוד תורת הדינים והדת המעשית להאומה הישראלית ברוב מנינה ובנינה. רבי יוסף בהר"ר אפרים קארו, הרב הראשון לערת ישראל בצפת אשר בארץ הקדושה, תלמידו של רבי שלמה מולכו בתורת הנסתר ושל רבי יעקב בירב בתורת ההלכה, (עיין למעלה עמוד 174 ועמוד 219) חבר את ספר „שולחן ערוך"[2]), אשר רגש דת, חזון לב

---

1) בשו"ת הראנ"ח (טים עמוקים) סימן נ"ה—נ"ו. בסימן השני אומר: „וכל שכן אם יש בענין הזה רצון השר (דון יוסף הנשיא) אשר הוא קרוב למלכות ואיכא קפידא בעשות את שאלתו, שאין לנו לקפח פרנסתנו ודאי ולהכניס עצמנו לסכנה מפני הנדוי.. ואין לנו להכניס עצמנו בשנאת השר כדי להחזיק הנדוי". עכ"ל הרחכ"ח ומזה הוציא כי היה השר מטיל איבה על רבני ישראל ומכריחם להסכים לכל חפציו; ואולם בזה, כבמשפטיו הראשונים רואים הננו בהרחכ"ח הנטיה לדון את הנשיא לכף חובה. הן האיש דוד חמא לו ובשביל זה החריטוהו הרבנים, ואחרי כי נענש כדי רשעתו ושב מדרכי הרעה חפץ הנשיא יוסף להתיר החרם מעליו, אחרי שגם הוא—הנשיא—בעצמו מחל על עלבונו, ומפני זה כטעם שהותר הנדוי מעצמו. דבר כזה הוא לכבוד לדון יוסף, ולפי"ז לא היתה כל סבה להרבנים להחזיק בהחרם. ומזה שמזכיר הרחכ"ח בזה את הר"י אלגזי הוא גם כן ראיה להיפך: תשובת הר"י אלגזי כתובה אחרי מות הר"י בן לב ורון יוסף נשיא, ועל כן לא היה כל מקום ליראת עונש מצד השר דון יוסף, ואם יאמר הר"י אלגזי שאין להתיר את החרם, הוא לא מפני שלא השיג לבקשת דון יוסף, כי אם מפני שנודע לו, „כי דוד בכל דרכיו מסכיל ועודנו מהזיק בכוחותיו..." עיין ע"ז הכרמל החדשי בהנ"ל עמוד 66 בהערה. שפ"ר.

2) שולחן הערוך נדפס לראשונה בשתי מהדורות בזמן אחד ובאותיות שונות ביוניציאה בשנת שכ"ז ואחרי כן נדפס בשבע מהדורות משנה הנ"ל עד שנת שנ"ח. ועיין אוה"ם לבן יעקב ערך שו"ע עמוד 584.

שונה בחכמת הנסתר והנעלם ואהבת הכבוד התאחדו יחד להוציאו לפעלו. מגידו חזה לו כי בהשלימו חבור הספר יהיה רבם ומורם של כל ישראל, כי יחויר את הסמיכה לישנה, ויאחד נדחי ישראל ובזה יקרב קץ הגאולה. מני אז נתן רבנו יוסף את לבו להוציא דבר האחדות הדתית לפעלה: לסדר את החומר הרב, לצרף וללבן את הדעות השונות ולהוציא מהן הלכות ברורות ולחלק את הדינים למחלוקותיהם לעניניהם. ואמנם כדבר הזה מנה חסרון וצרך מורגש מאד. בימים ההם נרגש עוד הפעם צורך גדול בספר תורת ההוראה; לא ממעוט דעת התורה התלמודית או בכדי לפטור את העם מלמוד התלמוד במקורו, כאשר בימי בן־מיימון, כי אם מרוב דעת התורה התלמודית. בראשית ימי המאה הרביעית לאלף הששי נתגדל הפזור הישראלי; בתי הרפום לעברים שהוקמו לראשונה באיטליה הקלו מאד קנין הספרים. ברבות ספרי התלמוד ומפרשיו וספרי הפוסקים ושאלות ותשובות התרבו הלומדים ועמהם התגברה תשוקת החדושים. הבחורים העניים השוקדים על התורה השינו הספרים בעזרת עשירים יראי שמים וטחזיקי ידי לומדי תורה או מצאום באוצרות הספרים שהונהגו אז בכל בתי המדרש שבכנסיות ישראל הגדולות. הקהלות החדשות שנוסדו אז ביחוד בתוגרמה האירופאית והאסיית מנולי ספרד ופורטוגליה דרשו להם רבנים מורי הוראה במספר לא מעט. ובכן כל איש וכל צעיר שהרגיש בקרבו כשרון לדעת והגיון לב בתורה הקדיש עצמו ללמוד התורה, כי ידע אשר בה ימצא גם לחמו ופרנסתו בכבוד—בעוד אשר בלמודים אחרים כמעט שלא מצא היהודי הועלת חומרית. והנה בהתלמוד, ובמדה יתרה ממנו בהפוסקים האחרונים, נמצאו חלוקי דעות וסתירות בכל דיני התורה המעשית, ועל כן מרוב הלומדים והרבנים נולדה ערבוביה בדעות ומעשים ומתוך זה גם מחלוקת וסכסוכים בין קהלה לחברתה, ורק לעתים רחוקות נמצאו שני רבנים שיסכימו לדעה אחת. ובאמת היה הדבר תלוי ברצונם למצוא תוקף לדברי איש ואיש בדברי הראשונים להן או ללאו. רב אחד שם לו את הרמב"ם למורה דעת ההוראה, השני את האלפסי, השלישי את הרא"ש או את בנו רבי יעקב בעל הטורים, הרביעי והחמישי את הרמב"ן ואת הרשב"א; ויהודי אשכנז נסמכו אך ורק על גדולי הרבנים מבני אשכנז כהרא"ש וסיעתו.

זאת ראה רבנו יוסף קארו, ויאמר לשום קץ להערבוביא בחבור „שלחן ערוך" לכל מורי הוראות בישראל. בכח וכרונו הקיף את התלמודים השנים ונושאי כליהם עם הפוסקים מהראשונים עד אחרוני האחרונים שבדורו, ומהם הוציא הדינים הלכה למעשה ויסדרם על פי סדורם של הטורים, וגם תקנם והשלימם. בכלל נותן לפנינו הר"י קארו משנה ערוכה והלכה ברורה מבלי להזכיר חלוקי דעות ובדבר הזה יצא בעקבות הרמב"ם. ובהיות הר"י קארו ספרדי נתן (אם גם שלא במתכוון) היתרון להטורים הספרדיים ולמנהגיהם ודרכי ההוראה אשר להם ויברכם על פני הטורים האשכנזים והצרפתים. וכלל שם לו בדרכי ההוראה לאמר: „הסכמתי ברעתי לסמוך על שלשת עמודי ההוראה אשר בית ישראל נשען עליהם: האלפסי, הרמב"ם והרא"ש. ובמקום שיש חלוקי דעות נסכים לדעת שנים מהשלשה אלה ונפסוק הלכה כמותם, אם לא שכל חכמי ישראל או רובם חולקים עליהם ולכן פשט המנהג היפך דבריהם...". רק בנוגע למנהגים תפלים אשר מוצאם מהתלמוד או מהפוסקים, ואשר הרמב"ם והר"י בעל הטורים עברו עליהם בשתיקה, הלך בדרך חכמי אשכנז

וישימם בספרו. כן נתן טעם לנטילת ידים שחרית—להעביר רוח רעה מעל הידים[1]. על דבר תענית חלום בשבת לקרוע גזר דין חבר סימן שלם[2]. והורה הלכה שלא לקבוע שני שונאים זה אצל זה, גם אסר לקרוא ספרי שעשועים כספר עמנואל ביום השבת וגם בחול, והמדפים והמפיץ ספרים כאלה המה ממכשילי הרבים[3]. מהקבלה ומס' הזהר לקח ג"כ דברים אחדים[4]; אך כפי הנראה היה לבו נוקפו לתת להקבלה תפיסת יד בהתורה המעשית ולהעמיד את הזוהר בשורה אחת עם התלמוד. בספר הזה נמצאו דינים הרבה לקוחים מהתלמוד והספרות הרבנית, המלמדים אותנו תורת הנקיות והקדושה, הצניעות והמדות הישרות, הצדקה והמישרים; אך ברובו הוא מלא דינים אשר יעשה אותם היהודי, עם תנאים שונים שאפשר להם שיקרו בזמן מן הזמנים. יהדות מעשית כזאת בכל פרטיה ודקדוקיה היתה רצויה ומכוונת להלך־רוח בני הדורות ההם, ועל כן לא ארכו היטים וה„שלחן הערוך" נתקבל ברצון בכל כנסיות ישראל בתורכיה, באיטליה וגם בפולניה. כה השיג רבי יוסף קארו את חזון לבו לתת לחיי הדת המעשית תכנית קיימת ומתמדת, ובפנים ידועים זכה להיות רבם של ישראל. אך לראש כנסת ישראל, כאשר חזה לו „מגידו", לא היה, ונמצאו גם חולקים עליו ועל משנתו[5]; עוד פחות מזה השיג חפצו להחזיר את הסמיכה ליושנה.

בימים ההם היה באיטליה איש חכם, אשר בחקרי לבו ובתשוקתו להאמת הברורה עלה על כל אחיו בני דורו, וגם היה מוכשר לצרף את היהדות מהסיגים שעלו בה בימי שנות מאות האחרונות, לו היתה רוח הימים ההם לפי חפצו ומגמת לבו, או לו מצא הוא בנפשו אמץ רוח ללכת מנגד לרוח זמנו. ר' עזריה בן משה די רוסי (מן האדומים), נולד במנטובה לע' רע"ד ומת בשנת של"ח[6], היה בן למשפחה עתיקה ומיוחסת באיטליא. מימי נעוריו תקע עצמו למקרא ספרי הורה וחכמה, לא שת לבו לצרכי הגוף ויהי דל בשר, נגוע במחלת הקדחת מתהלך בצל

---

1) שו"ע אורח חיים סימן ד'.

2) בהג"ל סי' רפ"ח.

3) שו"ע או"ח הלכות שבת סי' ש"ז.

4) שו"ע יורה דעה סי' שפ"ב. ואו"ח סי' ס"א סעיף ג'.

5) הגאון ר' שלמה לוריא (רמהרש"ל) כים של שלמה על מס' חולין בהקדמה יאמר: „והנה שמו בזה (המורים כתוך ספרי הפוסקים לבדם בלי ידיעת המקור מהתלמוד) שראו שכך כתב (הב"י) בספרו שכך הלכה" אמרו: כך כתב הקארו להדיא, עכ"ל הרחמ"ח, אחשוב לנחוץ להעיר בזה בקצרה במה שהארכתי במקום אחר (במוצ"ש 239—241). בדור הראשון וגם בזמנים מאוחרים נמצאו מעררים על ס' שלחן ערוך: ר' יהושע פלק בעל הסמ"ע (בהקדמה לפירושו על חשן משפט) יאמר: לא נתחבר „אלא שלא יזוזו הדברים מזכרון הלומדים להיות לפניהם למזכרת תמיד", ר' יום טוב צהלון מרבני צפת ואח"כ בקונסטנטינופול היה אומר „מהר"י קארו עשה את השולחן הערוך לקטנים ועמי הארץ". יש להוסיף שבכלל היה הרי"ט צהלון משיג תמיד על מהר"י קארו ומתאמץ לקפחהו בהלכות. כדברים האלה יאמר גם רבי שמואל אבוהב בשו"ת דבר שמואל. בעל התוספות יום טוב הרים"ל העלעך בהקדמתו ל„טעדני יום טוב" יאמר, „כי מעולם לא נתכון (הר"י קארו) להורות מתוך חבורו", ורבי יצחק לאמפורנטי בפחד יצחק יאמר: „הפוסק מתוך שלחן ערוך אל יהי ברוך". שפ"ר.

6) ספרי תולדותיו—כתבו הח' צונץ בכרם חמד חלק ח' מעמיר 31 ולהלן (התולדה נכתבה עתה נדפסה בהקדמה לספר נצרף לכסף לר"ע מן האדומים (וילנא תרכ"ה) ור' דוד קאסטעל בהקדמתו לס' „מאור עינים" (וילנא תרב"ו).

וכאיש נוטה למות. אך בהגויה החלשה הזאת שכנה נפש בריאה וכבירת כח. רבי עזריה הקנה לעצמו את כל הספרות העברית, קרא ושנה ספרים הרבה בלשונות רומית ואיטלקית וילמוד גם כן את חכמת הרפואה. ביתי חייו שבע נדודים, ראשונה ישב בפירארה ואחרי כן בבולוניאה, ובאשר גרש האפיפיור פיום החמישי את היהודים ממדינות מלכותו (עיין למעלה עמוד 270) יצא גם רבי עזריה מבולוניאה וישב לפירארה. רבי עזריה עמד בברית ידידות עם המעולים שבבני דורו, יהודים, אנוסים ונוצרים, וכלם התפלאו על רוב ידיעותיו וחכמתו; ואוצר ידיעותיו הלך הלוך וגדל, וקדמוניות ישראל לקחו את לבו ביחוד. רבי עזריה היה מן המעטים בבני עמו, אשר ידע על בורים ספרי פילון היהודי ויוסף הכהן בהעתקתם לשפת רומית וספרי אבות הכנסיה הנוצרית. אך ביותר יש להתפלא על תוצאות חקירתו בהספרות הזאת. הוא היה הראשון אשר השכיל לחבר שתי ספריות הרחוקות זו מזו: התלמודים וספרי המדרש מעבר מזה ויסודות ספרי ידידיה האלכנדרוני, יוסף הכהן ואבות הכנסיה הנוצרית מעבר מזה, ולבקר את הידיעות ההיסטוריות ע"פ העדים השונים. רבי עזריה מן האדומים היה היחיד בדורו, שלא הסתפק במה שקרא ומצא, כי אם צרף ובחן כל דבר בבקרת חדה, בעוד שהיה נהוג או, כן במערכות המלמדים הנוצרים וכן בין חכמי ישראל, לקבל כל דבר האמור בהספרים העתיקים, המתיחסים לספרי הדת, לאמת קימת שאין להרהר אחריה. חובת האמונה בכל הנאמר בהתלמוד וכמו כן חובת האמונה בספורי אבות הכנסיה הנוצרית, נחשבה אז לעיקר דתי לבעלי שתי הדתות. על כן יגדל מאד ערך רבי עזריה בראותנו, כי התרומם ברוחו על בני דורו וישתחרר משעבוד להדעות השולטות בדורו, וידע להבדיל בין הגדה לתולדה, בין דברי אמת ובין שמועות מופלאות. הזיו והזוהר אשר שמו בני הדור על הקדמונים לא הכהו עיניו מראות נכוחה, כי עם האמת הגיעו לנו תערובת הגדה ומשל או דברי הגזמה.

לרגלי מקרה אחד נפוצו חוצה אוצרות חכמתו של ר"ע מן האדומים. בעיר פירארה, אשר שב אליה מבולוניאה לפני זמן קצר, היה רעש הארץ נורא מאד (ביום 17 נוביטבר 1570=י"ט כסלו השל"א), ורוב בתי העיר נהרסו או התרועעו ויושביהם יצאו לשבת מחוץ לעיר. ושם בכפר אחד נפגש ר"ע מן האדומים עם מלומד נוצרי אשר להפיג לבו מדאגת הרעש היה מתעלם בקריאת „אגרת אריסטיאה" בלשון יונית המספרת מעשה תרגום תורתנו ללשון יונית. ויהי היום ויבא המלומד הנוצרי אל רבי עזריה לשאול לו לשלום וישאלהו אם נמצא הספור הזה (ע"ד תרגום השבעים) בעברית, למען יברר לו כמה דברים הסתומים לו, וכשמעו כי איננו התפלא ויקרא: איך גלה כבוד כזה מישראל אשר בו מן הדין יתפארו. אז התעורר ר' עזריה לראות, כי גם המשכילים והחכמים מבני עמו לבם רק להגיון התלמודי או לחקור בפלוסופיה של אריסטו, אשר כבר התישנה, והסיחו דעתם מהספרות הישראלית בלשון יונית אשר גדלה והצליחה ותוציא פרי ופרחים ביתי המאה האחרונה לפני חרבן הבית השני. בעוד אשר המלומדים הנוצרים קוראים בה בחפץ לב. אז החליט לתרגם לעברית את „אגרת אריסטיאה" ע"ד שיחותיו המדומות של תלמי פילדלפוס עם הזקנים אשר תרגמו את התורה ליונית. ותשלם המלאכה הזאת בעשרים יום. ספרו הגדול „מאור עינים" כולל בקרת דברי ימי ישראל,

ובירור הספקות על פי דברי חכמי ישראל בהצטרפות והשתוות לדברי חכמי אומות העולם. בהקדמה להספר הוא מתנצל, כי שם לבו גם לעדותם של חכמי אומות העולם, ומוכיח מכפרי התלמוד והמדרשים, כי גם בדיני התורה הננו סומכים על נכרי משיח לפי הומו, ובא לידי החלטה, כי „כל מקום שאין בו כפירה לא להורה שבכתב ולא לתורה שעל פה לא דבר ריק הוא בעיני ללמוד הסהום לנו מן המפורש בספרי חכמי האומות"; כי משפט אחר לדברי חכמי התלמוד בדברם על דבר „דיני התורה שהם על פי המסרה או קבלה נבואית, ומשפט אחר לדבריהם בהגדות ושמועות או הדברים שידברו כפי חכמת האדם והשערתו, כפי המפורסם ביטים ובגלילות ההם, שאותם לא נוכל להפצירם שיסכימו להידוע ב מננו". רבי עזריה מן האדומים מצא את לבו לערער על מנין השנים שאנו מונים ליצירה ומוכיח, נגד דעת חכמי התלמוד, כי ימי הבית השני ארכו יותר ממספר השנים המקובל. בכלל היה כחו של רבי עזריה יפה בזה, שלא נמשך אחרי המוסכם ויבקר דברים המקובלים אצל הטון העם לאמיתות, גם שם לבו לעדותם של חכמי העמים והציב גבולות בין תורת ההלכה ותורת האגדה. את תקפו וגבורתו הראה ר' עזריה בחלצו אבני הגיר המנופצות מבית התולדה הישראלית, אך לא רב חילו בבנין והקמת יסודות חדשים.

יהרונו של רבי עזריה ושאר רוחו יראו לנו באור בהיר אם נשוהו לקוראי הדורות האחרים שהיו בימיו וביחוד לרבי גדליה אבן־יחייא. שני הסופרים האלה רחוקים זה מזה כמרחק הציר הצפוני מן הדרומי. רבי גדליה נצר מגזע משפחת יחייא המפוארה (נולד ה' רע"ה ומת לערך רמ"ו[1]) נחל מאבותיו התשוקה לחכמה ודעת, ובהיותו עשיר מצאה ידו לרכוש לו אוצר ספרים גדול מאד. בימי נדודיו הרבים, אם מרצונו ואם מהיותו אנוס על פי גזרת הגרוש של האפיפיור פיוס החמישי, ראה וקרא הרבה גם ספרים חיצונים, אך לא ידע להבר את הבר מן התבן, ולהבדיל את האמת מן השקר. ספרו „שלשלת הקבלה"[2], אשר עבד בו כארבעים שנה, מכיל הטון ידיעות נאמנות מעורבות בשמועות הבל ודברים טפלים, כתבי־תעודה שיש להם ערך היסטורי וספורי־בדים. ר' גדליה אבן יחייא האמין בכשפים ורוחות רעות ואמונתו היתה חזקה בהן כאמונתו בהתורה הכתובה והמסורה, ובגלל המעשיות וספורי הבדים שנמצאו בו נתחבב הספר על העם יותר ממחקרי התולדה של רבי עזריה מן האדומים. כאשר נדפס הספר „מאור עינים" והגיע לצפת בארץ ישראל, חשבו חסידי צפת את עניניו לדברי מינות, ורבי יוסף קארו צוה לאחד מחברי בית דינו רבי אליעזר גאליקו לחבר כתב החרם על הספר הזה ולשלחו לכל כנסיות ישראל. אך המות הקדימהו (ניסן לשנת של"ה) טרם הספיק לחתום על כתב החרם, וחברי הבית דין שבצפת פרסמו בקהל את כתב החרם אחרי מות הר"י קארו. לא כן עשו רבני איטליה, כי לא החרימו את רבי עזריה שירעו אותו ליהודי נאמן ומצוין ביראת שמים, ויבחרו ללכת בדרכי רבנו שלמה בן אדרת, כי גזרו שלא יקרא איש את הספר „מאור עינים" לפני הגיעו לעשרים וחמש שנים מבלי שיהיה לו על זה היתר מיוחד מהרבנים. לרגלי החרמות האלה, אף כי לא נאמרו

---

[1]) ע"ד תולדתו עיין בדברי חיפים לבני יחייא מאת כרמולי בעמוד 33 ולהלן.

[2]) הספר שה"ק נדפס לראשונה בווניציאה שכ"ז.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

ונעשו בכל תקף ועז, לא נראהה השפעה הספר הזה על בני דורו והדורות המאוחרים עד ימי הדור האחרון. במערכות המלומדים הנוצרים נראתה פעולת ספרו של רבי עזריה בזמן יותר מוקדם, ועל כן העתיקו אותו ללשון רומאית. ובאמת לא היה דורו של רבי עזריה ראוי לקבל דברים של טעם הנוסדים על הבינה הישרה והבחינה השכלית. בימים ההם יהקבלה וחזות לב (שוואַרמעריא) הרוכבת על כנפי ההויה והדמיון תקפו בעצומיהן את בני הדור וגם אנשי הלב והרגש שבהם אמרו לשבור צמאון נפשם בסתרי פליאות הרוחניות שבהבריאה. „הרבקות והגלוים" של רבי שלמה מולכו ורבי יוסף קארו יראו לנו כדברים פשוטים, אם נעריכם מול המון החזיונות והנפלאות שנעשו בבית מדרשם של בעלי הקבלה המעשית. בעשרות השנים שבאמצע המאה הרביעית שלטה הקבלה המעשית החדשה (קבלת האר"י) שלטון בלי מצרים בכל ארץ ישראל ומשם שפכה את רוחה על כל כנסיות ישראל בתוגרמה, פולניה, אשכנז ואיטליה, ותעכר את הדעת הצלולה ותעיב בעב עננה את אור התורה התלמודית ותחשיך מאורות הבינה הישרה בכל עניני התורה והחיים. ארץ הגליל היתה מקום הורתה ולדתה של תורת ההויה. בהתגבר רוח ההויה נדמו כל בני הדור אז לשטים בעולם הספירות העליונות, רוכבים על כנפי כרוב דמיונות ומצרפים צרופי שמות לשדד מערכות הטבע, ותוצאות הדבר היו, כי נקלה בעיניהם העסק בתורת הנגלה, ונתעוותו דרכי למוד התלמוד והדת המעשית. בעצם העת אשר נבקע עמוד השחר לעמי מערב אירופה החלה להיהודים חשכת ליל תקופת הבינים. ההנועה הואת יצאה משני אנשים, אשר אחריהם נמשכו המון רב: רבי יצחק (בר שלמה) לוריא ורבי חיים ויטאל קאלאבריזי.

רבי יצחק לוריא הלוי (נולד בירושלים בש' רצ"ד ומת לערך של"ב)[1], הנודע בשמו האר"י, היה נצר מגוע אשכנזים. בעודו נער מת עליו אביו והובא לבית דודו רבי מרדכי פראנסיס במצרים[2], שהיה עשיר גדול וחובר מכסים, ודודו הקדיש אותו ללמודי התלמוד והפוסקים. מימי ילדותו נראו בו אותות בשרון גדול ויהי מהמצוינים שבתלמידי רבי דוד בן זמרה (הרדב"ז). בהגיעו לשנת העשרים וארבע היה לתלמיד חבר לרבי בצלאל אשכנזי בעל „שיטה מקובצת" על מסכתות הש"ס[3]. כפי ההשערה היה מורו הראשון בקבלה הרדב"ז, וכאשר הכיר לדעת את הקבלה מלאו כל בתי נפשו ממנה. ספר הזהר אשר נדפס אז ראשונה משך לבו אליו בחבלי קסם. אז החל להתבודד הרבה שנים בבית אחד על נהר נילוס, לא היה משיח עם שום אדם ואפילו עם אשתו אם לא להכרח גדול ובלשון הקודש, לא היה בא לביתו כי אם מערב שבת לערב שבת עם חשכה וחותנו העשיר הספיק לו כל צרכיו. שנים רבות (כעשרים שנה) התבודד האר"י בסתר אהלו[4], ובההתבודדות הואת התגברו חזות לבו וכח דמיונו. ויוסף להעמיק בספר הזהר ולדלות ממנו סודות החכמה הנסתרה. אז הרבה להתפלל ולשפוך דמעות בתפלה

1) עיין על אדותיו בפרטות בציון מ' בסוף הספר.
2) שם הגדולים ערך ר' יצחק לוריא במערכת גדולים.
3) עיין קורא הדורות למהר"י קונפורטו דף מ' ע"ב.
4) ר' אליעזר אזכרי בספר חרדים יאמר: „כך למד רבי יצחק המקובל שזה (ההתבודדות) מועיל לנפש שבעתים מהלמוד ולפי כח האדם ויכלתו יתבודד".

ותחנונים לה' כי יגלה עיניו לראות נפלאות מתורת הסוד, ותפלתו לא שבה ריקם, כי זכה לרוח הקדש וגלוי אליהו.

אך מה גלה לו אליהו או הזוהר או כח דמיונו? לראש וראשונה התאמץ לברר ולצרף את הזוהר, להביאו לידי שיטה אחת מכוונת לרעיון אחד מרכזי וכללי. המתבודד במצרים חפש וחקר למצוא את סוד בריאת העולם ברצון האין־סוף על ידי הספירות; איך כדר את העולמות כלם, בסוד אצילות העולמות העליונים והתחתונים מצמצומי האין סוף[1]. ובהגיגו על דבר האצילות בא לידי ההשקפה כי „עד שלא נברא העולם (המציאות המוחשית וההשקפית) היה הוא ושמו הגדול בלבד—אין סוף ממלא כל עלמין ולא היה מקום להתגלות אורו באצילות, בריאה, יצירה ועשיה (אבי"ע), ואח"כ צמצם אין סוף כביכול את עצמו, כדי לתת מקום לגלוי הכחות האלה ולגלות אורו עליהם. כל ארבעת הנאצלים האלה מקבלים אורם מאין סוף, מדרגין עילאין לדרגין תתאין, ונמשכים קוי האור, או ההשפעה העליונה, בפועלים ונפעלים בכחות מסטרא דא וסטרא אחרא, כחות המושכים וכחות הדוחים על ידי צנורות ופרצופים לאין קץ והכלית. ולכל המושגים הדקים מן הדקים האלה קרא האר"י שטות טופלאים ומוזרים, עד כי בצדק התאונן אחרי כן, כי לא נמצא איש שיכין שיטתו בקבלה לאשורה. הדברים שנאמרו בהזוהר לתפארת המליצה ולשבר את האון, היו להאר"י לענינים העומדים ברומו של בנין עולם. והם אופני הדבור: אדם קדמאה, עתיק יומין, אריך אנפין וזעיר אנפין, דוכרא ונוקבא, אבא ואילאה ואימא קדישא, אורות, ניצוצות, כלים ועצמות, עבור ויבום, יניקה וצמיחה, זיווג ונזירות. קו־חדש נמצא בשיטתו והוא הורת „שבירת הכלים" מהשפע הרב המתמשך מ„המאור". ושבירתם זו היא ירידתם מאצילות לבריאה או שבעה המלכים (שבעת הספירות האחרונות—כלים התאין—בהפך משלש ראשונות—כלים עילאין). אך כל השיטה הזאת בתורת בנין עולם המציאות היא כמו הקדמה והצעה להורה אחרת יותר עקרית ויותר נכבדה להאר"י והיא תורת „עולם התקון". הקבלה המעשית הזאת נוסדה על תורת הנפש, מופלאה בצורתה ומוזרה על פי תכנה; גם היא יסודתה בספר הזוהר ותקופתה על כוונות, יחודים ותקונים.

בהנשמות נראה התקשרות אין־סוף בהסוף, הנצח בהעובר, והנשמות שונות ומשונות הן אשה מרעותה לפי מדת הנצחיות שבכל אחת מהנה. כל הנשמות שבגוף, לאמר בהאוצר אשר בחבין יה ונועדות לרדת לעולם השפל, נכללו באדם הראשון, וכל נשמה ונשמה לפי מעלתה קנתה מקומה בכלי אדם קדמאה ואבריו, על כן נמצאות נשמות מבחינת דמוחין, מהעינים, האונים, הידים והרגלים. כל

---

[1] התורה ע"ד סוד הצמצום (Selbsconcentration), כנראה נתחדשה לראשונה ע"י האר"י. וידידי המנוח ר' יצחק טיזעס בספרו הקטן „צפנת פענח" המאיר נתיבות הקבלה ומישגיה באור בהיר (קראקא תרכ"ג) בחוברת שניה מעמוד 31 ולהלן, מבאר את כל ערכי המושגים של הקבלה בענין זה. אך השיטה הזאת שנראית כשיטת הפנתיאיזם (Pantheismns), שיטת האלהות בהבריאה, איננה מאת האר"י כי אם מאת רבי אברהם די הירידה ואחרים, הם פרשוה ונתנו לה פנים מסבירות של פילוסופיה. עין להלן.

שמה היא ניצוץ מאדם קדמאה, וע"י חטא אדם הראשון באה ערבוביא לעולם, טוב מעורב ברע, וגם בנשמה טהורה נמצאה קליפה. העולם הבא או מלכות שמים לא תבוא ותהיה עד שימרק חטא אדם הראשון. הנשמות הגרועות שבגוף נכנסו לעובדי אלילים והמעולות לישראל עם סגולה, אבל גם בהגרועות ישנם חלקים טובים, ובהמעולות נמצאו חלקי הטומאה או סטרא אחרא. וחלקי הטומאה אלה הם השאור שבעיסת האנושית המובחרת והמה המניאים לב האדם מתורה ומצות. לימות המשיח תחרל הערבוביא שבאה לעולם על ידי חטא אדם הראשון, ואז יתוקן כל העולם במלכות שדי ועולם העובר יתעלה ויתקדש ויהיה לעולם האצילות. אבל ימי המשיח לא יבאו עד שתתפרד הקדושה מן הטומאה ויעלו הניצוצות הקדושות מן הקליפות, וזה יעשה ע"י עם ישראל כאשר יטהר נפשו מכל חטא. הטהרה והצרוף הזה יהיו על ידי גלגול נפש (Metempsychose), שנשמות בני העם הישראלי התגלגלנה בנפש אדם ובהמה או חיה, וגם בעצים ובאבנים למרק עונות שנעשו בגלגול ראשון[1]. תורת הגלגולים היא הציר שעליו תסוב כל קבלתו של האר"י; אך הוא נתן לה פנים מיוחדות. לשיטתו מחויבים גם הצדיקים ואבות העולם להתגלגל, כי גם בנשמתם נמצאה הערובות מ„הקליפות" ואין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. בזה פתר האר"י את החידה אשר לא מצאו לה פתרונים המקובלים שעמדו לפניו: איך, למשל, התגלגלה נשמת שת בן אדם במשה רבינו.

זאת ההבדלה בין הקדושה ובין הטומאה, בין סטרא דא לסטרא אחרא או הכפרה של חטא אדם הראשון תדרוש זמן רב, כי לפתח האדם חטאת רובץ ומשיא אותו לדבר עברה. אך אם כן הדבר, הנה אין קץ לגלגלולי הנשמות, אחרי אשר גם בגלגול השני והשלישי יוסיף האדם חטא על פשעיו, ובכן תהינה הנשמות הישנות חוזרות חלילה בגופים חדשים וע"ז תתעכב הגאולה. אולם יש תחבולה נכונה למהר את הקץ ולקרבו ברצון אלהי הרוחות, וההחבולה הזאת היא המצאתו של האר"י. מלבד הגלגול למרק עונות הנפש החוטאת נמצא מין גלגול אחר והוא „העבור" (Superfoetatio). יסוד התורה הזאת הוא: „כל הנשמות מעורבות בטוב ורע ובאים לעולם לתקן ולהפריד הטוב מן הרע. יש מי שבא לעולם הזה בסוד גלגול ויש שבא „בסוד העבור". גלגול הוא שבצאת הולד מטעי אמו נכנסת הנשמה בגופו וסובלת עמו כל הצער והיסורים... והעבור הוא שבאה הנשמה בהיות האדם כבר נולד והוא גדול ואז נכנסת נשמה אחרת בתוכו כדי לסייעו ולזכותו ולהדריכו..." יש שמתעברות בהצדיק שתים שלש נשמות צדיקים, כדי להקנו ולהביאו לידי שלמות אם רק הן קרובות זו לזו בהכונתן ויצאו מניצוץ אחר, וזהו סוד מאמר התלמוד: צדקה עשה הקדוש ברוך עם ישראל שפזרן לבין האומות. כי לנשמות בני אומות העולם מזדווגות נשמות ישראל הקדושות, ואותן הנשמות, העומדות אסורות בתוך הקליפות, ממשיכות עליהן קדושה

---

1) ר' חיים ויטאל בספר „הגלגולים" (פראנפורט דף ל"ו עמוד ג') יאמר: „אמר מורי ר' יצחק לוריא שאפילו בעצים ובאבנים יתגלגל האדם... ובזמננו נתגלגל אדם אחד שהיה בעל לשון הרע בנחל שושף והבירו מורי שהיה מגולגל ונודע אצלו מי היה". ועוד בכ"ש בספרו נמצאו הדברים האלה. בעל ספר חרדים יחלים בהומתו כי גם הפילוסוף פיתגוריס הסכים לאמונת הגלגול ויאמר: „אפילו צדיק גמור חוזר בגלגול... כמבואר בדברי ר' שמעון בן יוחאי וכן מפורש בדברי המקובלים ופיטגוריס הסכים לזה".

וניזונות מהנשמות העומדות במקום קדושה ומוציאות אותן משם, וכשיכלו כל אותן הנשמות לצאת מן הקליפות הצא משם השכינה הגולה עם ישראל ואז יתבלע המות וזה הפירוש בלע המות לנצח...״[1]).

רבי יצחק לוריא אזן וחקר שיטה שלמה בגלגול ועבור נשמות, כי האמין אשר לו נגלה סוד התקרבות הנפשות והזדווגותן. ונכבד היה בעיניו להכיר טין הנשמה, כי ישנם אנשים שיש להם נשמות נשים ולהפך. רק זווג נשמות איש ואשה הראויות זו לזו על פי מדרגתן יוכל להעכיר דור ישרים, ואם אין נשמות הזוג ראויות זו לזו, אז אין הזווג עולה יפה וגם הדור אשר יצא ממנו לא יהיה דור טהור. נאזר בידיעות אלה אמר האר״י לתקן עולם, לכונן מלכות שמים על הארץ ולהושיע את ישראל תשועת עולמים. הוא אמר כי יש בידו היכולת להשביע את הנשמות הטהורות ולהביאן אל גופי בני האדם המתהלכים על פני האדמה. מעל מצח האנשים היה קורא ויודע שרש נשמתם מעולם העליון, כמה גלגולים עברו על נפשם וכמה פעמים עוד עתידים להתגלגל. והוא או ר״ח ווימאל בשמו היה אומר: כי הוא ניצוץ משה רבנו עליו השלום וגלגול משיח בן יוסף, על רבי יצחק דילאטיש—שהוא ניצוץ צדיק קדמון, על אבי רבי חיים, רבי יוסף סופר סתם, שהוא גלגולו של עזרא הסופר וכו׳ וכו׳. במשק מי הנהר, ברעש האילנות, בהטית העלים, ברננת הצפרים ובשלהבת להבת האש היה שומע האר״י קול הנשמות הבאות לפניו בבקשה לתקנן ורואה אותן יוצאות מגופיהן, ושטות בעולם, ולכל לראש עטר במשא ומתן והתחברות עם נשמות הצדיקים הקדמונים הנביאים והתנאים וביחוד עם רבי שמעון בן יוחאי; האר״י היה מכיר את הנשמות שנתעברו בבני דורו והיה קורא אותן בשמות. הנה כן היה האר״י לצופה נסתרות ורואה רוחות. בו התאחדו הויותיו של ר׳ אברהם אבולאפיא ושל רבי שלמה מולכו, אשר אמר לקרב קץ הגאולה בתחבולות הקבלה. אך האר״י היה מתיושבי הדעת יותר ומפולפל בתורת הנסתר, וידע להכנים הוויות התלמוד בהקבלה.

מפסגת השקפתו לתקן עולם בתורת הסוד הביט האר״י על המקובלים שקמו לפניו וביטיו. לפי דעתו רק מעטים מהמקובלים ראוים הם להשם „מארי דקבלה״; רוב ספרי הקבלה שלפניו לא זכו בעיניו. וכן היה דבר תלמידו רבי חיים ויטאל לאמר: „ומרשב״י עד הראב״ד (או בנו ר׳ יצחק סגי נהור) היתה החכמה הזאת הולכת מפה אל פה ואליהו ז״ל נגלה אליהם לקצת מהחכמים עד הרמב״ן, ומהרמב״ן ז״ל עד מורי (האר״י) לא היה מי שישוג בחכמה זאת על אמתתה כמוהו״. כל מה שדברו ושנו לתלמידיהם המקובלים מהרמב״ן עד האר״י הוציאו מלבם ואינם דברי קבלה המצורים מאבות ההורה הנסתרת. הוא השיל דופי בהמגיד של הר״י קארו ואמר, כי שקר ענה בו. האר״י היה רחוק ממדת הגאוה, וכאשר אמר כן חשב, כי

---

[1]) גלגולים לרח״ו שער ב׳ ה. התורה ע״ד „הגלגול״ (Metempsychose) וע״ד „העבור״ (Superfoetatio animarum), הוא החלק הנכבד בתורת הקבלה לר׳ חיים ויטאל או האר״י ומתבארת ב„נוף עץ החיים״ לרח״ו. המשכת הנשמות, כי תתעברנה בגופי בני האדם ע״י תחבולות הקבלה קוראים המקובלים מבית מדרשו של האר״י „המשכת מיין נוקבין״, דבור שלא נתברר עוד יפה בהקבלה הזאת. הדברים שבפנים אינם תרגום מאשכנזית כי אם לקחתים ביתר הסברה מנוף הספרים של רח״ו. שפ״ר.

הוא לבדו האב לחכמת הקבלה ולו לבדו נגלו רזי עולם. בשבת האר"י במצרים לא מצאו למודיו מסלות בלב בני עמו ואיש לא שת לבו להפרוש המתבודד. אז עלה האר"י לצפת—ירושלים שבגליל העליון לכל מקובלי הדור. כמעט כל הרבנים שבצפת וכל גדולי הקהלה היו בעלי קבלה: הגדול והחשוב שבהם רבי יוסף קארו, איש ימינו ר' שלמה אלקבץ, והמקובל הנודע רבי משה קורדובירו (נולד בש' ה' רפ"ב ומת ש"ל), מיסד שיטה ובית מדרש להקבלה, רבי משה אלשיך הדרשן, רבי אליה די ווידאש (בעל ראשית חכמה), רבי אלישע גאליקו, רבי יוסף סגיס, רבי משה באסולה הרב מאנקונה שעלה לשבת בצפת, וחבל גדול של מקובלים צעירים לימים. בהעיר צפת ישבו אז רק יהודים ובני הקהלה היו נודעים בעשרם[1]); בעלי צפת מצאו פרנסתם בהרוחה, ועל כן היה בידי המקובלים ללכת אחרי חוות לבם והלך רוחם. רגש הבטחון והשלוה מלא אז לב היהודים, כי ירעו אשר הרוכם יוסף מנאקסוס האהוב להשולטאן ינן עליהם, וישבו בארץ הקדושה כבארץ אבותם, אשר הם המושלים בה. על פי התעוררות אחד מבני החבורה רבי יוסף סגיס היו כל המקובלים לאגודה אחת ויתקבצו יחד בבית הכנסת בכל ערב שבת, לספר איש איש מהם כל המעשים שעשה ביתי השבוע, כי על ידי זה יתבייש האדם ויחדל מלחטוא[2]). הנה כן היתה צפת מסוגלת להרבצת תורת הקבלה החדשה של האר"י, ובבאו שמה כבר מצא את האנשים מוכנים ומוכשרים לקבלת התורה הזאת.

נראה הדבר, כי ביתים הראשונים לבואו לצפת (לערך שנת שכ"ט)[3] לא השגיחו עליו המקובלים ביותר. כי האמנם מה היה יכול איש כזה העומד בחצי ימיו ללמד מתורת הקבלה להמקובלים שהזקינו בהידיעה הזאת והגיעו לשיבה; גם היתה הנהגתו שונה מהנהגת יתר הרבנים המקובלים: הוא לא ישב בחדרו והגה בספרים, כי אם היה שונה משנתו בעל פה, וגם את ספר הזהר לא נשא בחיקו כי אם הגה בו בעל פה ויצא תמיד לשוח בשדה או בין הקברים. אך כאשר נתחבר אליו איש בעל הויה יותר ממנו, אף שלא הגיע למעלתו ביראת שמים וישרת לב, היה האר"י למפורסם גדול ויצא שמו לראש וראשון בקבלה. האיש הזה היה רבי חיים בן סופר סת"ם רבי יוסף ווישטאל הקאלאבריזי מילידי איטליה (נולד בשנת ש"ג ומת בהמוז ש"פ)[4]. רבי חיים ווישטאל לא היה מופלג בתורת הנגלה וילמוד מעט תלמוד והורת הסוד מפי רבי משה אלשיך ורבי משה קורדובירו, אך כח דמיונו היה חזק מאד, ובהתגבר עליו הדמיון המריא במרום וישתוקק לעשות מעשים

(1 Charrière, Négociations de la France III p. 811. ובמכתב של Juyé מן יום 4 אויגוסט לשנת 1579 יכופר, כי הערביים יושבי ההרים על יד דמשק אשר לקחו חבל במלחמה עם הפרסים החריבו העיר צפת וכו'. אך הספור הזה מיוסד בספק גדול, כי איננו מתאמת מפי המקורים האחרים וביחוד העברים המוסרים לנו כל מאורעות העת ההיא בפאלעסטינה. נראה הדבר כי נתחלפה להסופר הצרפתי צפת בסבריא, ועל העיר הזאת האחרונה נודע ממקום אחר, כי אחרי מות הנשיא יוסף הדוכס גרשו הערביים את העברים מהעיר ומסביבה (Robinson, Palästina III p. 525).

(2 ר' חיים ווישטאל בשבחים דף י"ג ע"ב. בהכשך הדבר יספר: „אבי ר' שלמה סגיס (ר' יוסף סגיס) היה המתחיל בענין ההסכמה הזאת ולזה, כנראה, נתכון בעל ספר הרדים באמרו: בצפת עשינו חברה קדושה, קראנו שמה „סוכת שלום", ורבים מתקבצים לשוב בכל לב".

(3 עיין ציון ט' בסוף הספר.

(4 עיין בהנ"ל.

מפליאים ולהכריז עליהם בקול גדול. שהי שנים ומחצה עסק רבי חיים ווימאל בהאלכימיאה, החכמה המזויפת להוציא זהב ממיני מתכיות פשוטים, ונראה הדבר, כי בהאלכימיאה השתמש בלהטים והשבעות. אחרי עבודתו בהידיעה הזאת שם פניו ללמוד הקבלה על פי שיטת ה א ר "י. לא נדע מי הביר את מי לראשונה; מעריצי רבי חיים וויטאל מספרים, כי האר"י קרא מעל מצחו, כי נשמתו של רבי חיים היא ממרומי האצילות, מעצם השמים לטהר ולא דבק בה כל דופי וכל זוהמא מחטא אדם קדמאה, וכי עוד בהיות האר"י במצרים נתגלה לו אליהו ויאמר, כי בעלותו לצפת ימצא שם את רבי חיים וימסור לו סודות התורה; עוד יספרו, כי רבי חיים היה משתוקק לדעת אם יצליח בלמודי הנסתר, וישאל את פי אשה חכמה או קוסמת מגדת עתידות, ותגד לו אשר הראוה משמים, כי ישיג בחכמת הקבלה מה שלא השיג עוד שום חכם מהקודמים כמה דורות. וכי בזו השנה (שכ"ט) יבא חכם לצפת מצד דרום ארץ ישראל ויסמור לו סתרי התורה הואת [1]). ברור הדבר, כי שני בעלי הסוד המופלאים האלה נפגשו יחד על פי המחשבות השוות שבלב שניהם: האר"י ראה במהרח"ו נפש גבוהה אשר ממקום קרוש תהלך ועתידה להשלים את אשר החל הוא—האר"י— להחיש קץ הגאולה, ובלב מהרח"ו נתחזקה יותר דעת נפשו, כי בו בחרה ההשגחה להביא גאולה לישראל. שני בעלי הסוד נפגשו על שפת ים כנרת ובצנה קטנה שטו נגד חלון בית כנסת עתיק יומין. שם השקה האר"י למהרח"ו מבארה של מרים אשר בימה של טבריה, ושם מסר לו רזי רזים, סודי הסודות אשר בחכמת הקבלה [2]). מן היום ההוא היתה ברית אהבה כרותה בין המורה הגדול לתורת הנסתר ובין מהרח"ו, ובהקבלה ומסרת הסודות אשר בספריהם, נחשבו שניהם, הרב ותלמידו, לאחד. שניהם יחד התבודדו במקומות הרחוקים מבני אדם, והשתטחו על קברי הצדיקים, וביחוד על קברו של רבי שמעון בן יוחאי שאליו מייחסים את ספר הזוהר. במקום הזה בחר האר"י להתבודד בכדי למשוך עליו השפעת רוחו של התנא ראש וראשון לבעלי התורה הנסתרת לפי דעתו. לפעמים מלא ידי תלמידיו להשביע את הרוחות או ה„דבוקים" בשמות ויחודים ולגרשם מאת בני האדם אשר דבקו בהם וגם מסר לתלמידיו נוסחי ההשבעות על פי צרופי שמות שונות בחלופי אותיות השם המפורש [3]).

ורבי חיים וויטאל היה מבשר אז לכל באי עולם ע"ד גדולתו של האר"י, האיש האלהי, אשר שתל אותו הקדוש ברוך הוא בדור, ויחסרהו מעט ממדת המלאכים, ויתן לו עז וממשלה על הנשמות שהיו בעולם והנמצאות בנופות בני האדם, אשר לו לבדו נגלו רזי עולם והעלומות סתרי הזוהר, והוא עתיד להביא הגאולה לישראל ולתקן עולם במלכות שמים [4]). עוד מעט והאר"י המתבודד והפרוש

---

1) גם אמר לו (מורי) שראה כתוב במצחו פסוק: לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף (עסק האלכימיאה) לרמוז על שתי שנים ומחצה שבטלתי מן התורה ועסקתי בחכמת האלכימיאה. אל זה מרמזים גם דברי מהרחו"ש בהקדמת השבחים: „חכם גדול אמר לי: בהיותך כ"ד שנים יבאו הרהורים רעים בלבך להתבטל מעסק התורה שתי שנים ומחצה.

2) ספר הגלגולים בסופו.

3) בכמה מקומות בשבחי הרחו"ו ובמכתב ר' שלמה שלוטיל האשכנזי בקובץ נובלות חכמה אשר במצרף לחכמה להיש"ר מקאנדיא.

4) שבחים דף ב' עמוד ב'.

משאון העולם ראה המון תלמידים, מקובלים וקנים עם נערים, באים אליו לראות ההתגלות הנפלאה ולשמוע הדברים שלא שמעתן עוד אזן מעולם. והאר"י מגלה להם שרש נשמתם, מאיזה אבר מאברי אדם הראשון נאצלה נשמתם, כל המוצאות אותם עד הנה ואת אשר יקרה אותם בימי חייהם על האדמה ומה להם לעשות לתקן פגמו של אדם הראשון בעולם הספירות, למען הכן קץ הפלאות ומלכות שמים על הארץ. ותלמידי האר"י נפלגו לשתי כתות ע"פ מדרגתם: כת ראשונה וכת שניה [1]). מני אז והלאה רבו השיחות בין המורה הגדול ובין תלמידיו ורבו גם החזיונות, התגלות הרוחות, ההשבעות והלחשים במערכות המקובלים. בחברת „עשר החברים קדושי עליון" היה האר"י הולך לשוח מצפת למירון הקרובה, „והיה מושיב אותם על המקום אשר שם גלה רבי שמעון בן יוחאי האדרא רבא והיה אומר: בכאן ישב רבי אליעזר, בכאן ישב רבי אבא ובכאן ישב רבי יהודה, והושיב כל אחד במקומו כפי מעלת נשמתו והוא עצמו ישב במקום רבי שמעון ורבי חיים ויטאל ישב במקום רבי אלעזר (בנו של רשב"י)" [2]). ובדור כזה שהיה תאב לנפלאות ומעשים יוצאים מגדר הטבע מצא לו האר"י מאמינים לכל הדברים שיצאו מפיו באמת, או הדברים ששמו תלמידיו בפיו והוא לא אמרם מעולם. ותלמידיו יסדו להם כת מיוחדה או כנסית-מקובלים, והם וביתם ישבו במקום אחד בחצר סגור, כמו שיספרו על האר"י ועליהם לאמר: „ועשה האר"י הסגר לאלה (ר' החברים) ותקן חדרים לנשים וטף בפני עצמם" [3]). ובכן היה קרוב הדבר ליסוד כתה נפרדה מכלל הכנסיה. ביום השבת היה האר"י מהדר [4]) ללבוש בגדי לבן לזכר הלבנת העונות או מדת החסר והיה נושא ארבעה בגדים בשבת לזכר ארבע אותיות שבשם המפורש.

יסוד כל החזיונות וכל המעשים האלה היו קרוב קץ הגאולה, והאר"י חשב עצמו למשיח בן יוסף. ויהי היום וילך האר"י עם תלמידיו להשתטח על קברם של שמעיה ואבטליון ויאמר להתלמידיו: התנאים הקבורים פה גלו לי שאצוה אתכם, כי תתפללו על משיח בן יוסף שלא ימות, אבל התלמידים לא הבינו את דבריו, ואחרי ימים מועטים נפטר האר"י וידעו תלמידיו כי על עצמו כוון. שוב היה מעשה בהאר"י שיצא עם תלמידיו בערב שבת עם חשכה מחוץ לעיר צפת לבוש בגדי לבנים כדרכו לקבל פני שבת מלכתא. ויהי באמצע קבלת שבת עת שרו התלמידים את המזמורים ויאמר להם: רצונכם שנעלה לירושלים קודם שיקדש היום ונשבות שם? השאלה הזאת הפליאה את תלמידיו, כי רחוקה צפת מירושלים יותר מכ"ה פרסאות, אבל האמינו בו ויאמרו, כי נכונים הם לעלות, אך קצה מהם אמרו שטרם יעלו ילכו ויודיעו הדבר לנשיהם. ויהי בשמוע האר"י את דבריהם ויחרד חרדה גדולה ויספוק כפיו ויקרא: אוי נא לנו, כי לא נמצאה בנו זכות להגאל, שאלו עניתם פה אחד: הננו ועלינו! היו כל בני ישראל נגאלים, כי בעלית נשמתי ראיתי, כי המשיח נכון להופיע בירושלים ברגע הזה, ואך מחסרון בטחון שנמצא בכם אברה הקותנו [5]).

---

1) עיין ציון ס' בסוף הספר.
2) עמק המלך דף כ"ג.
3) עמק המלך נ"ח ומכתב ר' שלומיל בהנ"ל.
4) בהנ"ל
5) ר' שלומיל בהנ"ל.

עודו בחייו הרבו לספר ממנו נפלאות כי החיה מתים, וכאשר הגיעה השמועה הזאת לאזנו הכחיש אותה, ויאמר כי לא היו דברים מעולם [1].

ובכל זאת נראתה אז כעין התנגדות ופקפוק בנפלאות האר"י וקבלתו. גם בהעת ההיא נמצאו מפקפקים בקבלה ומכחישים את עקריה, ואחד מטובי הקבלה העיונית בן דורו של האר"י וזקן ממנו רבי משה קורדוב'רו באחד מספריו (אור נערב חלק א) יאמר: „ראינו המתרחקים מחכמת אמה והם מתחלקים לשלשה חלקים: אומרים שאין הכרח להאמין בנעלם התורה, חושבים הדברים כפשוטם ומי יכריחם להאמין בעשר ספירות אם אין רצונם רק להאמין באחדות הנפלא... ובשמעם: אין סוף וצורת התורה הם פוערים פיהם לבלי חק ברובי המשכילים (קרי: המקובלים) ויהיו בעיניהם ככופרים". ועל זקן הדור רבי דוד אבי זמרה (הרדב"ז) שהיה אז בן מאה שנים והיה מתבודד בביתו בצפת היו אומרים, כי התרה בהאר"י שלא ידרוש בדברים שהם כבשונו של עולם הסודות ורזי רזים כבעניינים פשוטים ונגלים [2]. ה„מגיד", מלאך פניו של הר"י קארו, היה מבטיחו לאמר: והא מימרי בסעדך... כי תזכה... ולירד לחכמת הקבלה יותר מהראש שבמירון (האר"י) והוא ייתי למילף מינך" [3]. אחר מבני צפת העיז פניו לאמר להאר"י כי לא יאמין בו ובנפלאותיו [4]. גם בין תלמידיו נמצאו כאלה אשר התנגב השפק אל לבם, ויוציא האר"י את תלמידו ר' אליהו פלקן מבית מדרשו. בכלל היו קנאה ותחרות בין תלמידיו, כל אחד מרם היה חפץ להיות הראשון במלכות שמים, ורבי חיים ויטאל נתן את לבו בהראש והראשון שבהם, שלו לבדו נגלו רזי עולם מפי המורה הגדול, ולהפחית מעלת יתר התלמידים יאמר: „דע כי קצת מחברינו כתבו להם ספרים ממה ששמעו ממורי ומזולתו על שמו וכלם כתבו בתוספות וגרעון... וצריך להתרחק מהם" [5], וכבר חשב האר"י להרחיק ממנו את רוב הלמידיו ולהעמיד לפניו רק שלשה וארבעה מהמעולים והמובחרים שבהם, והנה פרץ הדבר בצפת ויחלה חליו אשר מת בו (ה' מנחם אב ה' של"ב) [6]. תלמידו מהרח"ו מעיד, כי בימי מחלתו, כאשר בכו התלמידים על הסתלקותו נחם אותם בדברים ויבטיחם, כי עוד יתגלה להם אחרי מותו בחלום ובהקיץ וימסור להם סתרי תורה. אך יותר נאמנו לנו דברי רבי יעקב אבולעפיא: „שהיה חברו של האר"י וכרע כאח לו, שהעיד עליו, כי לא כנים הדברים שאומרים עליו, וכי לא היה באמת פרוש מכל דברי העולם והיה עוסק רוב היום בסחורה וג' ימים קודם מותו חשב חשבונותיו עם הכל ואמר להם: אני מוחל לכם ואם יש אונאה בעדכם באו ונשלם" [7].

במות האר"י התעלה והתקדש עוד יותר ויהי שמו מני או: „הקדוש" או „האלהי", ותלמידיו אמרו שלו האריך ימים עוד חמש שנים היה בא משיח לעולם.

---

1) עיין ציון ט' בסוף הספר.
2) עיין בשה"ג ערך האר"י.
3) מגיד מישרים.
4) גלגולים ל"ז עמוד נ'.
5) עץ חיים למהרח"ו.
6) שבחים דף כ"ב ע"ב, דף י"ח ע"א; מכתב ר' שלומיל בנובלות חכמה דף ט"ו ע"ב, שבחים כ"ג ע"ב.
7) מדברי ר"א אבולאפיא מובאים באמרי נועם ועיין ציון ט' בסוף הספר.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

במותו היה לראש המקובלים שבדורו תלמידו ואיש ימינו רבי חיים ב"ר יוסף ווּיטאל[1]; רבי חיים היה משתבח כי הוא עתיד להיות משיח בן יוסף, ובו בחר ה' להביא על ידו גאולה שלמה לכל ישראל, והיה דורש ברבים להעיר לב העם לתשובה. אך בכל זאת לא האמינו בו כאשר האמינו בהאר"י, כי רבים מחבריו הטילו ספק בספוריו ויתנו תָּהֲלָה בחזיונותיו ובהבטחותיו, וגם העיזו לפרסם תורת רבם האר"י בנוסחאות אחרות ושונות מנוסחאותיו ובלי שאלת פיו. אחד מהם היה רבי ישראל סרוג או סרוק, אשר יצא מארץ ישראל ובא לאיטליה להפיץ שם מעינות קבלת האר"י[2], כה גדול הכבוד שכבדו מעריצי האר"י אותו אחרי מותו, כי שלמו סכומים גדולים מאד בעד החפצים שהשתמש בהם ועוד יותר בעד כתביו שהשאיר אחריו[3].

קבלת האר"י הביאה נזק גדול להיהדות, והעלתה עליה חלודה אשר לא סרה ממנה עד היום. על ידי האר"י ותלמידיו נולדה יהדות חדשה מבלעדי היהדות הרבנית התלמודית: יהדות ספרי הזוהר והמקובלים. על ידי למודי האר"י נתעלה ונתקדש הזוהר והושוה במעלה לתורה שבכתב ושבעל פה ורבים הגדילו מעלתו ממעלת התלמוד. כוונות התפלות, גימטריאות וצרופי שמות היו לתורה שלמה. כל אלה נתנו פנים משונות להיהדות ויטביעו עליה חותם דת מנהגית שכולה אינה אלא המון מעשים קלים בפני עצמם, והדינים השונים והמנהגים המזוּרים רבו במדה גדולה ויתרה מאשר נמצאו בספרי הפוסקים. ומה רבו „מנהגי הסוד" האלה עם כוונותיהם ויחודיהם! יש ללבוש לבנים ביום השבת ובכל אופן לבלי ללבוש בגדים שחורים או אדומים, השלחן של סעודת שבת צריך להיות של ארבע רגלים, לבצוע על חלות במספר ידוע והחלות צריכות להיות מונחות על השלחן בסדר ידוע, לאכילת דגים בשבת נמצא טעם, מפני שאין להם גבות עינים ויש בזה רמז על ההשגחה, להביט על הצפרנים, שלא לחבק באצבעות יד אחת אצבעות היד השניה, שלא לגדל יונים בבית, והמגדל ימותו בניו הקטנים; אם יצא איש מבית לא ישוב לדור בו עד עבור שבע שנים, אסור להרוג כל נפש חיה, אסור ללבוש שני בגדים בבת אחת. בכלל רבו הדינים והמנהגים ע"ד לבישת הבגדים ופשיטתם[4].

קבלת האר"י תטיל לחובה גם דבר אחד, אשר—מופלא ומוזר החזיון—לא שמו לב אליו במאות השנים האחרונות, והוא—התפלה בכוונה הלב ולא במצות אנשים מלומדה. אך הכוונות האלה אינן כוונות הלב, כי אם כוונות כל אות וכל נקודה לספירה ידועה או כוונות בצרופי שמות[5]. קבלת האר"י תזהיר על הרחקת

---

1) בשבחים ובמכתב ר' שלומיל בהנ"ל ובעמק המלך.

2) ר' ישראל סרוק או סרוג זה היה רבו של ר' אברהם הירירה הנזכר, והטעים לו קבלתו של האר"י ע"ד הפילוסופיה ובזה נעזר ר"א הירירה הנ"ל בחבור ספרו בלשון ספרדית „שער השמים", ובארי נוחם יספר הרי"א די מודינה, שהיה אומר, שאין בין הקבלה והפילוסופיה כלום וכל שהיה מלמד מן הקבלה היה מפרש ע"ד הפילוסופיה. ספרים לא השאיר אחריו כי אם „קונטרס בקבלה כהר"י סרוג מצורף לספר מצרף לחכמה ונובלות חכמה להיש"ר מקאנדיא. שפ"ר.

3) ר' שלומיל בהנ"ל.

4) בגלגולים לרחו"ו ובכמה מקומות.

5) רוב דברי מאמר „הכוונות" מוקדש לצרופי שמות.

העצבות, תחייב לעבוד את האלהים בשמחה, להתרחק מן הכעס, אבל השמחה הזאת איננה עשויה לרומם את הנפש, כי אם לישנה על ברכי ההתפעלות והדבקות בלי כל חשבון ודעת. השבת עם הוטירות והתפלות לפני כל סעודה משלשת הסעודות ואחריה היא הנקודה התיכונה במערכות המעשים של קבלת האר"י. השבת היא גלוי „השבינה", התגלות ה„אין־סוף" בגבולות הזמן, ונקרא בשם „חקל תפוחין". קדושת השבת מתחלת משירת „אזמר בשבחין" לקבלת פני המטרוניתא „שבת מלכתא" ומעינות הרצון והקדושה מתגברים והולכים משעה לשעה, ובהגיע זמן המנחה והסעודה השלישית, לעת צאת השבת, אז תגיע שעת „רעוא דרעוין", שעת הרצון, הרחמים והחסד למרום קצה. ספירת העמר היא לדעת התלמוד ממצות הזכרון לזכרון ימי שבת ישראל על אדמתם, אך על פי קבלת האר"י היתה הספירה לרמז לצרופי הספירות, איך הן מתלכדות ומתמזגות זו בזו. רבי יוסף קארו, בכל היותו כרוך אחרי הקבלה, נזהר מתת לה תפיסת יד בדיני התורה המעשית, ועל מנהג „הכפרות" בערב יום הכפורים [1]) הוא מחליט בשלחן ערוך שהוא מנהג של שטות, „ויש למנוע המנהג", והאר"י ותלמידיו לא לבד שקיימו המנהג כי אם גם הרבו לעשות לו כוונות ויחודים. קבלת האר"י הכניסה בחוג הימים המקודשים „יום הדין" או „יום כפור" חדש אשר לא שערו אותו כל ישראל עד הנה, והוא יום הושענה רבה. מהמשנה והתלמוד נודע, כי ביום האחרון (השביעי) של חג היו מקיפין את המזבח שבע פעמים, ועל פי „מנהג נביאים" היו חובטין את הערבה הגדלה על המים לאות בקשת רחמים שתהיה השנה גשומה. והוקבע מנהג חבטת ערבה ביום השביעי גם לדורות לזכר הגשמים (רביעה ראשונה) בתקופת השנה הזאת בארץ ישראל. בכל ספרי הקדמונים אין זכר להושענה רבה שהוא יום הדין, לא בבית יוסף ולא בשלחן הערוך, ועל פי קבלת האר"י היה היום האחרון מחג הסכות ליום־דין [2]). קבלת האר"י תחייב כל איש ישראל לעסוק בקבלה ותחליט, כי „מי שלא עסק בפרד"ס חוזר בגלגול לקיים את כלה". הדברים האלה ועוד מנהגים רבים ושונים נקבצו על ספר אחד, ספר „השלחן הערוך להאר"י" [3]), ונקבעו לחובה לכל בני ישראל הנותנים יד לתורת הנסתר. מנהג קדום היה לבקר ביום השמנה עשר לחדש אייר את המקום שאומרים עליו, כי שם נמצא קברו של רבי שמעון בן יוחאי, במירון הסמוכה לצפת, שם עשו

---

[1]) ש"ע אורח חיים סימן תר"ה סעיף א'. בכל ספרי הש"ע הוצאות מאוחרות השמיטו המדפיסים מדברי „הרב" את המלות: „מנהג של שטות". נפלא מאד הדבר, שהרמ"א אשר היה נוטה להקירה הגיונית והשתבח לפני המהרש"ל שבוחר הוא לעסוק בחקירה יותר מבקבלה, יבא אחרי הר"י קארו המקובל לתקן דבריו ויאמר: ויש מהגאונים שכתבו מנהג זה והוא מנהג ותיקין. יותר מתמיהים הם דברי „מגן אברהם" כי מפרש דברי הרמ"א: יש מהגאונים וכו'—והוסיף וכ"כ האר"י בכוונות. ובאמת מנהג כפרות מובא בשם הגאונים ברש"י שבת דף פ"א ע"ב—אך שם המנהג של כפרות הוא בצמחים ולא בבעלי חיים ובלי הפנים המשונות של המנהג הנקדש על פי האר"י. שפ"ר.

[2]) גם בהמנהג ההזוי הזה נראה את רמ"א המתפלסף מקיים את אשר בטל המקובל הר"י קארו, עיין ש"ע או"ח סימן תרס"ד. זכר קל יש לדבר יום הדין על הי"ר בפור ובמרדכי, אך הקדמונים לא ידעו מזה דבר. שפ"ר.

[3]) שלחן ערוך של האר"י ע' ל"ז.

„הדלקה" לזכר נשמת התנא ושם היו מתאספים אנשים נשים וטף, ויהי היום לחג שעשועים לכל העם. אך המקובלים מצפת ראו כי נכון לפניהם להוציא עצמם מכלל ההמון, וינהיגו ביניהם לצאת לקברו של רשב"י להשתטח עליו פעמים בשנה: עשרה ימים לפני חג השבועות ועשרה ימים לפני ראש השנה, והיו פורסים אהל מקברו של רבי שמעון עד קברו של רבי אלעזר בנו. „חכם" אחד היה מגיד מתוך ספר הזוהר והאחרים מקשיבים, והיה להם שמש המכין להם מאכל והגוים (המחטדים) עומדים חגורים כלי זינן בכל לילה לשמור אותם מהגנבים[1].

ההוד והתפארת של דון יוסף נשיא דוכס נאקסוס ויתר היהודים החשובים בחצר שלשוני תוגרמה נדמו למאורות מהעים עולים מאנטי מים נרפשים אשר כרגע יהל אורם ועור מעט יגוז ויחלוף וימש חשך. באמת היתה התקופה הזאת תקופת הירידה לרוח עם ישראל, אור התורה השבת אז מטהרו ולא נמצא בדור ההוא חכם ובעל בעמו אשר יוכיח לדור מומו ויעירהו למוסר. לא נוכל להחליט, כי השלוה והבטחון הסבו ברפיון כח החושב אשר להכנסיה הישראלית בתוגרמה, אך זה ברור, כי גם אחרי שעברו ימי הטובה לא פסקה ההזיה, וירבו עוד יותר חולמי חלומות ושונים על דמיונות.—תקיפותו של דון יוסף נשיא והשיבותו בהיכל השולטאן חדלו במות השולטאן סילים (1574—של"ר). בנו מוראד השלישי (1574—1595) אמנם שמר מצות אביו עליו לפני מותו ולא הוריד את יוסף מגדולתו, אבל העצומת פעולתו בתוך ועד הממלכה (דיוואן) חלפה עברה, כי הוויזיר הגדול סוקוללי והיהודי איש יטינו ר' שלמה אשכנזי דחקו רגלי הדוכס, ורק בתחבולות שונות עוד נסה להחזיק מעמד בסוד המועצה[2]. גם לא האריך דון יוסף ימים ויפת במחלת האבן ביום י' מנחם אב של"ט (בצום החמישי שנדחה=2 אויגוסט 1579), ויספדו לו כל ראשי כנסיות ישראל בתוגרמה, והמליץ והדרשן רבי סעדיה לונגו הספידו בשיריו ודרשותיו והרבה לספר בשבחו. גם אוצרותיו ספו תמו כאשר עלו בתהו כל מחשבותיו לטובת בני עמו. השולטאן מוראד השלישי היה אוהב בצע וכילי, עכברא דשכיב אדינרי, דברים כמשמעם, כי היה ישן על שקי כספו מיראתו מהגנבים, ועל כן שמע לעצת הוויזיר הגדול סוקוללי לקחת לגנזי מלכותו את כל הון דון יוסף נשיא, בתואנה, כי עליו לשלם החובות שחב הדוכס לפני מותו. מכל העזבון לא קבלה האלמנה ריינה רק את הנדוניא שהבניסה לבעלה תשעים אלף דינרי זהב והארמון בילבידיר. על האשה היקרה הזאת נחה רוח נדיבה של אמה האשה הגדולה, ומשארית הונה הקדישה סכומים מסויימים לחרבות דעת התורה בישראל, ותיסד בית דפוס לספרי עברית, לראשונה בארטונה בילבידיר ואחרי כן בכפר קורוגיסמו בקרבת קונסטנטינופול. אך האיש שהפקידה לפקח על הנהגת הדפוס הדפים רק ספרים קלי הערך, (בין שנות של"ח—שנ"ט)[3], שנוח היה לספרות ישראל לו לא נדפסו. הדבר היותר נחוץ

---

1) כל זה מכתבו של ר' שלומיל בקונפרס נובלות הכמה ובס' עמק המלך וכו'.

2) Charrière, Négociations de la France III p. 648 Note.

3) כרטולי בספרו Joseph duc de Naxos p. 12 fg. המזכיר לשנת 1858 בעמוד 67 ולהלן. Bibliotheca III p. 150

ודרוש אז היה הדפסת התלמוד בתוגרמה, כי בארצות אירופה בכל מקום אשר דבר האפיפיור הגיע היו מבערים את התלמוד. בית הדפוס של הגבירה ריינה אמר לגשת להדפסת התלמוד, אך החפץ הזה לא יצא לפעלו. כן ספה תמה המשפחה היקרה הזאת, שני אנשים (יוסף ושמואל אחיו) שתי נשים (חנה גראציה וריינה בתה), אשר בחייהם גדל כבודם בכל הארץ, מבלי השאיר אחריהם רושם קיים, וכל מפעלם היה לאפס והה בזרם הזמן.

כששקעה שמשו של דון יוסף נשיא הדוכס הופיע כמעט אורו של ר' שלמה אשכנזי, הפשרן ועושה השלום בין תוגרמה ובין הריפובליקה הוויניציאית. אבל הוא היה רק דיפלומט ערום, ולא עמד בשורה הראשונה במערכות הטמשלה, כי היה רק איש ימינו של הוויזיר הגדול, אשר הנחה אותו בעצתו. הוא גם היה המוציא והמביא את דברי השלום בין תוגרמה ובין ספרד ובמקצת הוציא מפעלו זה למענהו, ובעבודתו את מלכות תוגרמה הוכיח צדקתו ושנאתו את הבצע. ציר ספרד חפץ לתת על ידו אלף דינרי זהב למען ישתדל, כי תוגרמה תכרות עם ספרד לא ברית שלום, כי אם אֶמנה לשבות מטלחמה ביתי שמנה שנים, ויהי דברו: חלילה לי ליעץ את ארוני השולטאן עצה כואת לרע לו, כי יודע אני אשר פּילפ השני דורש רק הרחבת הזמן, למען הרבות לו כלי נשק וצבא להלחם אחרי כן עם תוגרמה[1]). ור' שלמה אשכנזי חתם את ראשי הפרקים (Präliminarien) לכריתת ברית השלום בין שתי המטלכות, הוא עם המתורגמן של מטשלת ספרד. בשכר השתדלותו לעשות שלום בין וויניציאה ובין תוגרמה צוה הדוכס (הדוש) לבלכל את בני ר' שלמה כל הימים אשר ישבו באיטליה ללמד שם לשון וספר[2]).

בעד אחיו היהודים הועילת השתדלותו של ר' שלמה אשכנזי רק להגן בעדם מפני הרעה. פעם אחת עברה רוח רעה על השולטאן מחמד להרוג את כל היהודים במדינות מלכותו. הסבה היתה הקנאה ביהודים ויותר נכון ביהודיות, שהוילו וחב רב על בגדים ותכשיטין יותר על המדה הנכונה. אשה אחת מבנות ישראל יצאה ורביד זהב על צוארה מעוטף באבנים טובות ומרגליות עד לכדי ארבעים אלף דינרי זהב. ויהי כאשר ספרו זאת להשולטאן ותעל חמתו עד להשחית. או עמד אשכנזי בפרץ ובסך עצום שחד את השולטאנית אם המלך ושר צבא היאניטשארים וגזרת הבליה בטלה, ותחת זאת גזרו, כי מעתה אסור ליהודים כאשר לנוצרים לצאת בבגדי משי, ותחת מצנפת (Turban) על הראש, כמנהג המחמדים, ישאו כובע (לערך שנת של"ט[3]). ובכל אלה לא הורע כח היהודים במערכות המטשלה גם בכל ימי מלכות מוראד השלישי והם היו חוכרי המסים ובידם נמצא כל המסחר הגדול[4]). שלמה אשכנזי הוסיף להיות איש ימינם ואיש עצתם של הוויזירים הגדולים. גם בימי השולטאן מחמד הרביעי (1595—1603) היה עוד תקיף גדול בחצר המלוכה ובכח פעולתו שב

(1 Charriére ibid 832

(2 Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches IV. S. 40

(3 לפי ידיעת הציר הוויניציאני בקונסטנטינופול Maffeo Venier אצל Alberi, Relazioni, Serie 3 T. II p. 299

(4 Hammer ibid. IV S. 247 fg.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

השולטאן למשוך חסר להוויזיר הגדול פירהאד־פחה אשר נמתח עליו קו של חשד מרד במלכות (יולי 1595). בנו של שלמה אשכנזי ר' נתן, כפי הנראה גם כן רופא, היה חשוב בעיני השולטאן אחמד הראשון ואשתו היתה חשובה ותקיפה במערכות השולטאנית. בכלל היה לכל וויזיר איש יהודי יועץ וסוכן. אחיו של ר' שלמה אשכנזי היה איש ימינו של הוויזיר הגדול איברהים־פחה, ורופא יהודי בינבינישתי עמד על יד הוויזיר הגדול סיאבוס־פחה[1]).

גם לנשים חכמות מנשי היהודים אשר ידעו מעט בחכמת הרפואה היו מחלבים בחצר השולטן ובבית הנשים אשר להשולטן בימי מלכות מוראד השלישי, מחמד הרביעי ואחמד הראשון. מן הנשים ההן חבי נכבדה האשה מרת אסתר קיירה אלמנתו של הרופא השר ר' אליהו חינדלי אשת סודה ואהובת נפשה של השולטאנית באפפא, אשת השולטאן מוראד, ותקיפותה היתה גדולה מאד, עד כי גם צירי ממלכות הנוצרים, בהיות להם דבר בחצר שולטאן תוגרמה, שחרו פני אסתר קיירה והפיקו רצונה. גם הוויניציאים ידעו זאת ובכחה של אסתר וחשיבותה בחצר המלכה השיגו חפצם בעניני מסחר עם תוגרמה. גם היה כחה יפה למנות פקידים ושרי צבא בממלכה, עדי נאמר עליה: „כל השרים אשר בשער המלך כורעים ומשתחוים לאסתר וכל מבקש איזה דבר של שררה בחצר המלך על פיה יצאו ועל פיה יבאו"[2]). והגבירה הזאת הפליאה לעשות טובות לאחיה בחיי בעלה ואחרי מותו. לפי עדותו של רבי שמואל שולם אשר הוציא לאור ספר היוחסין לרבי אברהם זכותא בעזרתה: „היתה אסתר אשה יראת ה' אשה חכמה גדולה במעשיה, שמש צדקה ומרפא בכנפיה, מכנף הארץ יבאו העניים והאביונים, ובכל יום ויום סביב לשולחנה הלמידי חכמים חברים מקשיבים... ידיה שלחה לאביון חדר בחדר ולא בקולי קולות". גם הזקן ר' יצחק עאקרישׁ מספר תהלתה, כי היא כלכלה את שיבתו ותעש חסדים גדולים בעת השרפה הגדולה בקונסטנטינופול. „פעם אחת התערבה בדבר מלכות, בהגיע התור למנות לשר צבא את אחד הפרשים מילידי הארץ (Sypohis), ותעביר היא את הגדולה משר אחד למשנהו, וישמע השר הראשון ויחר אפו ויתעבר מאד ויאסוף חיל ורכב ופרשים ויבא בחצי היום ברחוב היהודים בקונסטנטינופול ויהרוג כל אנשי ביתה, וגם אותה הרגו, ולא נותר לה כי אם בן אחד קטן שהטמיר דתו ונעשה תוגרמי" (בחדש מארץ 1600)[3]). בימי השולטאן אחמד הראשון הגיעה אשה אחרה מבנות ישראל לחשיבות ותקיפות והיא אלמנתו של ר' שלמה אשכנזי, אשה חכמה וגדולה, אשר השכילה לרפא את השולטאן ממחלת האבעבועות ותשא משאת מלפניו. לאות תודה נתן השולטאן ספרים לבנה רבי נתן אשכנזי בנסעו לוויניציה אל השררה ואל הדוכס (הדוזש) אשר שם. ר' נתן נתקבל בכבוד גדול בוויניציה, ובכבודו התימרו אחיו בני קהלת ישראל בוויניציה, ויבא בבית הכנסת של הליוואנטים (יהודי ארצות המזרח) אשר בוויניציה וידור נדרים וינדב נדבות גדולות לעניי ארץ ישראל[4]).

---

1) בהנ"ל.

2) בלשונו של המניה והמשלים ס' עמק הבכא בקיצור.

3) מלשונו של הנ"ל בעמק הבכא עמוד 194 הוצאת קראקא.

4) בהנ"ל עמוד 198 הוצאת קראקא.

אך חשיבותם של היחידים מבני ישראל, שעל פי מקרה היו לאהובי נפש השולטאן או היושבים ראשונה במלכות, לא הועילה להכלל, כאשר נראו אותות הירידה במטשלת הוגרמה. השולטאנים עזבו את הממשלה בידי שרי השרים ויתמכרו לחמדת בשרים. אז דל מאד כבוד ישראל, ומעמדם המדיני והאזרחי החל להתמוטט; הפחות ושרי המדינות שואפי בצע מעשקות ושרי החיילות היאניטשארים והסיפאהים שמו עיניהם בהיהודים לעשקם, ותרבינה המצוקות והנגישות, לא מצד הממלכה המרכזית, כי אם מצד שרי המדינות האחשדרפנים והפחות[1]), והיהודים לא יכלו עמוד בפניהם, כי לא היו להם עוד מגינים מאחיהם היושבים בחצר המלוכה. מרכז היהדות, הדתית והתלמודית, ואחריה ההשכלית והעיונית, העתיק משבנו אז למקום אחר.

---

1) עיין שירי ר' ישראל נג'ארה בזמירות ישראל דף קנ"ח בהזמון „כי מצור" ששם יתאונן על צרות דמשק וחרבות ירושלים.

פרק שנים עשר.

היהודים בפולניה.

מעמד היהודים בפולניא. אגודות האנוסים. האשכנזים שונאי היהודים. מספר היהודים בפולניא. עסקם בחכמות. למוד התלמוד. ר' שלום שכנא, ר' שלמה לוריא, ר' משה איסרלס אבות ההוראה בפולניא. ספר הקורות של ר' דוד גאנז. המלכים הנבחרים היניריך מאנז'ו צורר היהודים, סטעפאן באתורי ויגיסמונד השלישי אוהבי היהודים. ועדי היהודים בפולניא. ר' מרדכי יפה ור' פאלק הכהן. הריפורמציא בפולין. האנטיטריניטאריים שמעון בודני ומרטין זיידיל. הויכוח בין היהודים והדיסידנטים הפולנים. ר' יעקב מבעלזשיץ והקראי יצחק מטרוקי. ספר הויכוח „חזוק אמונה".

(1566—1600).

גולה אחר גולה גלתה בת יהודה במחצית השניה להמאה השלישית באלף הששי מארצות אירופה, בגליות ספרד ואשכנז. בספרד ופורטוגליה שהו היהודים את כום התרעלה פעם אחת, ובאלפיהם ורבבותיהם הלכו לתור להם מנוחה בממלכת חצי הירח; אך באשכנז השקו שונאיהם אותם את כום התרעלה טיפין טיפין, ושנות מאות ארכו שמה ימי הגליות מעיר לעיר וממדינה למדינה. על כן הגיעו גולי ספרד שהתישבו בתוגרמה לידי התפתחות בימים מועטים, בעוד אשר בפולניא עברו מועד ומועדים עדי קרבו עצמות הכנסיה אחת אל אחת, כי הבאים שמה היו ברובם יהודי אשכנז, אשר מעט מעט, לפי מדת הגרושים מערים ומדינות, נוספו על אחיהם יושבי הארץ בימי חמשים שנה ויותר, עדי הטביעו חותמם על כל הכנסיה הישראלית בפולין. תורת הקנאות של הכהונה הקתולית לא הכתה עוד שורש בממלכות פולניא, וגם האצילים הגדולים והקטנים השואפים לחפש ודרור לא נתנו יד למליהם למשול ממשלה בלתי מוגבלה ולדכא ארץ תחת רגליהם. עוד משנת 1504 היתה ממלכת פולניה למשלת מלך מוגבלה במצריה על ידי קונסטיטוציה, ובהנהגת הממלכה השתתפו מלבד המלך גם הרוזנים והאצילים. מלבד בית ועד לנבחרי העם הגדול בקראקא נמצאו בתי ועדים קטנים בכל גליל ובכל פלך. ובתי הועד הקטנים אלה היו משננים תורתם ל„בחיריהם", לדעת את מה יקרבו ומה ירחקו בשבתם בסוד המחוקקים. הרוזנים והאצילים דרשו רק טובת מפלגתם על חשבון העירונים והאכרים, והמלך, אשר טובת כ ל ל העם היתה לנגד עיניו, נאחז בסבך סכסוכים. כאשר רבו מריבות המפלגות אשה ברעותה הונח להיהודים, אשר עמדו מחוץ למחיצת החיים המדיניים ובריב המפלגות לא התערבו. אז, כאשר אמרה הכהונה

לרדוף את היהודים ואליה נוספו העירונים האשכנזים שונאיהם מקנאה ותחרות הפרנסה, קמו הרוזנים והאצילים להיות למגן להם; פעמים רבות הגין עליהם המלך בעצמו, כי ראה בם מפלגה, אשר תביא הכנסה רבה לגנזי המלכות ותועלתה מרובה להטסחר וכל משלח יד. יש אשר נחה רוח קנאה על המלכים לרדוף את היהודים, או כי לא יכלו להשיב פני ראשי הערים ויועציהן ונשיאי הכהונה הקתולית, ופעמים רבות הוכרחו לחתום על כתבים שהציעו לפניהם שונאי ישראל לנרוע זכית היהודים ולעות משפטם. אך רוב הגזירות ועוותי הדין לא יצאו לפעלם, כי שרי המחוזות (פאלאטינע), נציבי המדינות (וואיוואדים) ושרי הגלילות (הסטַרוסטים) עמדו לימין היהודים. המצב הזה היה מתמיד והולך בכל ימי מלכות זיגיסמונד הזקן, זיגיסמונד אויגוסט וגם בימי סטיפן בטורי ברוב ימי המאה השש עשרה למספרם. התקופה הזאת היתה תקופת האור והדרור בדברי ימי מלכות פולין, ובימים ההם גדלה והצליחה, במרה ידועה, גם כנסת ישראל יושבת הממלכה הזאת ותהיה כמעט האם לכל כנסיות ישראל במזרח ובמערב.

אלכסנדר היאגילי מת בשנת 1506 והליטאים בחרו לדוכס את אחיו זיגיסמונד, ולא עברו ימים מועטים וועד הלאם (Sejm) בעיר פיעטרוקוב שלח אליו מלאכים לשים על ראשו גם כתר מלכות פולין (בחדש נובימבר בש' הנ"ל). בחדש יאנואר לשנת 1507 התיצבו בעיר מעלניק לפני המלך צירי ישראל מערי ליטא וגלילותיה לבקש מלפניו, כי יקיים ויאשר בעדם את כל חקי הפריווילויניה אשר נתן הדוכס הגדול וויטולד היאגילי ליהודי ליטא (עיין דברי ימי ישראל חלק ששי עמוד 201). במעמד כל רבי המלוכה ונשיאי הכהונה (ביום 5 יאנואר) מסר המלך את קיום הזכיות של וויטולד למשנהו אפאלינסקי בפוזנא. זיגיסמונד שמר לעשות את התורה המדינית הזאת ותהי לו לעינים בכל הדברים הנוגעים להיהודים בממלכת פולין. כן ידענו, כי קיים ואשר הזכיות הקדומות של היהודים בערים אחדות ומהן העיר לבוב ברוסיה (גאליציה). ימי הטובה האלה נמשכו כל הימים אשר ההגמון טומיצקי (Tomicki) וקנצלר הממלכה שידלובעצקי (Szydlowiecki) היו היושבים ראשונה במלכות, כי הם ידעו את ערך היהודים ופעולתם בעשר הארץ [1]; אולם כאשר נשא זיגיסמונד לאשה את המלכה בונא לבית ספורצא, אשר בער בצע כסף העמידה שרים ופקידים על משמרות המדינה, למדו ממנה כל שרי המדינות ופקידי הגלילות לעשוק את היהודים.

ביחוד הטה המלך חסדו ליהודי ליטא, ובכתב הזכיות שנתן בעיר ווילנא (ביום 21 מארץ 1514) לצירי קהלות: טרוקי, גראדנא, בריסק, לוצק, לודמיר, פינסק וקאברין הוא מאשר ומקיים את הבטחת אחיו המלך אלכסנדר: לפטור אותם מהחוב להעמיד אלף סוסים לצבא, כי לא יקחו מהם מסים יותר מאשר מבני עם הארץ, כי יוכלו לעסוק באומניות ובמסחר באין מפריע וכדומה [2]. ביטים ההם ראה המלך זיגיסמונד הזקן, כי טוב להטמשלה ולהיהודים, אם יהיה להרבנים עז ותעצומה בקרב עדתם, להיות עומדים מצד העם מול הממשלה: הרבנות תוכל לפעול בכחה על היהודים כי ימלאו אחרי חקי המלכות ויביאו תרומות המסים בעתן; גם היהודים

---

[1] עיין עיר הצדק לם. צונץ (תולדות העיר קראקא עמוד 17 בהערה).

[2] Русско-Еврейскій Архивъ Бершадскаго I. № 26 p. 86.

היו זקוקים תמיד לשתדלנים מתיצבים לפני המלכים ושרי מדינותיהם, כל אלה הטו לב המלך למנות ראש או זקן (Senior) על קהלות ישראל בליטא, לסדר ענייניהם בינם לבין עצמם ולהיות איש הבינים בינם ובין הממשלה. מן היהודים החשובים שעמדו לפני זיגיסמונד היה ר' מיכאל יוזעפאוויץ איש בריסק (בריסט Brest). רבי מיכאל זה היה מראשי החוברים והמוכסים בגלילות אחדים אשר בליטא. אחיו אברהם יוזעפאוויץ היה גדול בחצר המלך אלכסנדר היאגילי אחרי שהטיר דתו לעת הגרוש מליטא ויקרא בשם שר הגליל (Starosta) בסמולינסק ויגיע למעלת שר האוצרות. והמלך זיגיסמונד הראשון הכיר לטובה את ר' מיכאל וישימו לראש ולזקן היהודים (1514), ובכתב הדת על זה ששלח המלך להודיע גלוי לכל יהודי ליטא יאמר: „בראותנו כי מיכאל יוזעפאוויץ עובד אותנו באמת ואמונה בחרנו בו להיות המוציא והמביא כל המעשים שבינינו וביניכם וכו', בכל ההשתדלות והבקשות שתבקשו מאתנו. גם „ישפוט ויסדר" (sądzić i rządzić) בין איש לאיש על פי התורה והחקים אשר בתורתכם ויעניש את החוטאים והמטרים את פיו. וכל המסים של היהודים יושבי ליטא, הן המוטלים עליכם משכבר הימים והן שנטיל עליכם, תביאו אליו והוא ימסרם לאוצר המלכה. גם נותנים הננו לו רשות להחזיק רב (Waszego doktora) שיבחר לו והוא יהיה לו לעזר בכל הענינים הנוגעים להמטרים את פיו משמוע לפקודותיו" (נתן בווילנא 27 פיברואר 1514)[1]. ורבי מיכאל השתמש בנשק החרם לטובת המלכה גם לפני היותו לראש כנסת ישראל בליטא. בשנת רס"ח=1508 מרד נסיך ליטא גלינסקי בארונו המלך זיגיסמונד ויתחבר עם מלך מוסקבה לקרוע ממנו חבל ארץ ממלכות פולין וליטא, ויאסוף גדודי קושרים ומורדים לעמוד בפני המלך ביד חזקה, ושני יהודים בברישק נתנו אז ידם להנסיך המתפרץ מפני מלכו ויגלו לו סודות המלוכה, ויחרים אותם ר' מיכאל בפומבי ובתקיעת שופר[2]. אך היהודים בפולין ובליטא הורגלו אז להיות נשמעים לרבניהם וראשיהם, אשר הקימו להם על פי דעת עצמם ובחירתם ולכבדם לפי חכמת התורה ומדת יראה שמים אשר להם, ולא להֻכָּנע לפני התקיפים אשר המושלים ירכיבו אותם אלופים לראשם; על כן כאשר הורה רבי מיכאל יוזעפאוויץ בדבר משפט בין איש לאיש, ודעת אחד מבעלי

---

[1] החכמים הרכבי ובירשאדסקי הוכיחו בראיות מפורשות כי היה ר' מיכאל טוכטן ובעל עסקים וע"כ נהיה לתקיף בטערכות המלוכה וגם זכות אדוו שר האוצרות אברהם יוזעפאוויץ המומר עמדה לו לעלות לגדולה ולוכות למעלת אצילים. הה' פינעשטיין ב„עיר תהלה" מחליט כי ר' מיכאל ישב על כסא הרבנות בבריסק—אבל אין דבריו עימדים בפני הבקרת. מלבד שלא כן יוצא מהכתבים שמעתיק בירשאדסקי מהמיטריקה הליטאית, הנח גם הראשון שהביא הידיעה ע"ד רבי מיכאל זה צאצקי יאמר: (ע' 48 הוצאת קראקא 1860) Postanowiony został zwierzchnik, który za wszystkimi Żydami litewskimi miał zupełną zwierzchność, całej społeczności interesa miał u Króla sprawować. pierwszy taki Żyd starszy był Michel z Brześcia: ובהערה יאמר: הרחמ"ח, אשר (בחלק ט' עמוד 62 ובהערה שם, יקרא את מיכאל בשם „גראספראבינער פאן ליטהויען" וסוטר עצמו על צאצקי, בעוד אשר צאצקי בהערה אומר שם רק, כי „מהחק הזה ע"ד הזקנים יצא אחרי כן החק ע"ד רבני הגלילות וז"ל: z takiego postanowienia starszych wynikneli arcyrabini którzy w miastach królewskich, a nawet w miastach wielkich panow sprawowali, jurysdykcyą.

[2] עיין שפערנבערג בעמוד 112 ולהלן, ובקרויזהאאר חלק שני פרק ו' ובכמה מקומות.

הריב לא נחה בהפסק, ויבא בקובלנא לפני המלך זיגיסמונד, והמלך דרש ממנו פשר דבר, ותהי התנצלותו לאמר: „בספרינו נמצא תמיד דעות חלוקות ולא נדע לפסוק כדברי מי, אם ר' גמליאל יאמר כן, יאמר ר' אליעזר לא כן, בבבל (בתלמוד בבלי) הדין כך וביروشלים (ירושלמי) פסק הדין אינו כך, אנחנו שומעים לדברי משה השני (הרמב"ם) וישנם גם כאלה המחזיקים אותו לכופר.

רבי מיכאל לא היה מצוין בתורתו וע"כ הפריז על מדת שררותו בעניני הדת, ויאמר לאכוף את הקראים כי יהיו נשמעים לדיני ישראל. הקראים, אשר באו לליטא מרוסיה הדרומית ויקבעו ישיבתם בהערים לוצק אשר בוואלין ובטרוקי בקרבת ווילנא וישיגו להם זכיות מיוחדות מאת וויטולד הדוכס הגדול, לא הכירו כח שררותו של ר' מיכאל, כי אמרו אשר דתם שונה מדת היהודים הרבנים, ובכן אין להם להיות נשמעים לר' מיכאל ולהיות נדונים בבית דינו, ובבא הדבר לפני גאסטולד נציב ליטא מטעם המלך זיגיסמונד החליט כי צדקו הקראים במשפטם, והיהודים הרבנים אין בחם יפה לכוף את הקראים כי יהיו סרים למשמעתם[1]. והמלך זיגיסמונד גדל וינשא את ר' מיכאל, ובשנת רפ"ה=1525 שלח דברו בכתב־מלך לפאר ולהלל מעשי המומר אברהם יוזעפאוויץ סוכן האוצרות ואחיו ר בי מיכאל „סוכן המכסים והמסים", וירים את ר' מיכאל למעלת האצילים ויתן לו לאות כבוד חותם שלט כמראה הרקיע עם חצי ירח וכוכבים מזהירים ממעל לו[2]. רבי מיכאל מת שנים מועטות אחרי כן ולא השאיר אחריו כל רושם קיים בקורות יהודי ליטא. מני אז מצאו מלכי פולין למוב להם, כי איש חשוב ומלומד בהיהודים יהיה איש הבינים בינם לבין הממשלה; ובהיות היהודים בימים ההם חטיבה בפני עצמם בפולין וליטא, והממשלה לא התערבה בענינים הנוגעים לחיי הדת והקהלה, הנה, בחפצה כי ימלאו חובותיהם להמטלכה, היתה זקוקה לעזרת הרבנים והחרם. אז נמצאו כבר רבנים או יהודים מלומדים קרובים למלכות לא לבר בליטא, כי אם גם בפולין, שנמנו למנהיגים או פקידים (Praefectus Judaeorum). באותה השנה שנמנה ר' מיכאל יוזעפאוויץ למנהיג או ליקן יהודי ליטא מנה המלך למנהיג (Praefectus) על היהודים היושבים בפולין גדול ובפולין קטן את רבי אברהם מביהם (בכתב הדת אשר נתן בווילנא 29 ספטמבר 1514): הוא יאסוף כל המסים והמכסים מהיהודים ויביאם לגנזי המלוכה, ויהיה לראש ומנהיג

---

[1]) תוכן המכתב הזה הוא אצל צאנקי עמוד 49 הערה הוצאת קראקא 1860. ע"ד הקראים ומחלוקתם עם מיכאל מבריסק עיין ג"כ בהנ"ל במאמרו ע"ד הקראים (o Karaïtach) והובא אצל קרויזהאאר ונוסבוים. בדבר מכתבו של מיכאל יוזעפאוויץ מעיר צאנקי, כי נמצא אותו בכתבי המיסריקה הליטאית, בין הכתבים שאינם מסומנים בהרשימה (w papierach nierejstrowanych) בעזרת ניעבולאוויטש שהיה עוזר לו (לצאנקי) ולנארושעוויטש. הרב המחבר (ח"ט ע' 63 הערה 3 במהדורא שלישית נשנת 1891) מעיל ספק במציאות המכתב וחושר את הקראים, כי הם מכעסם עליו על חפצו להשתרר גם עליהם ייחסו לו הדברים בכדי להבאיש ריחו בעיני היהודים הרבנים, אבל ההשערה הזאת אין לה על מה שתסמוך כלל, ואין אנו צריכים לה, אחרי שהובור הדבר, כי ר' מיכאל לא היה רב בישראל, ואדרבא יש רגלים לדבר שבשביל זה לא נחה דעת יהודי ליטא בהאלוף שהרכיב המלך לראשם ועל כן רבו מתנגדיו, עד שהוצרך המלך להוציא כתב־מיוחד להזהיר את היהודים, כי יהיו נזהרים בכבודו.

[2]) Русско-Еврейскій Архивъ I. № 96.

על היהודים, והוא והרבנים העומדים על ידו ישפטו בין איש לאיש ובין קהלה לקהלה[1]. בכלל רואים הננו בכל הפקודות השונות שהוציא המלך זיגיסמונד הזקן בדבר זקני היהודים אך תכלית אחת: לפעול על היהודים בכח ראשיהם ורבניהם כי יביאו תרומות המסים ומנת המלך בעתו לבית אוצר המלכות. בהמשך העת נוכח המלך לדעת, כי אין כח המנהיגים היחידים כרבי מיכאל יוזעפאוויץ ורבי אברהם מביהם יפה, להוציא חפצו זה לפעלו; על כן נתן המלך עז ומשרה להרבנים, כי יהיו הם המחלקים את קצבת המסים על פי הערכה כפי ראות עינם ומעניש את המתרים בכח החרם. ההערכה הואת היתה קשה להוציאה לפעלה מבלי שישתתפו בה מלבד הרבנים גם חשובי הקהלה היודעים את בני עדתם ומעבדיהם; ע"כ היו בחירי הקהלה (הפרנסים) בצרוף הרבנים ל„קהל" המנהיג את בני הקהלה.

בימי התקופה הזאת (ראשית המאה השש עשרה למספרם) ואחרי כן התרבה מאד מספר היהודים יושבי פולין וליטא על ידי הגולים מאשכנז וביהם. בין הגולים היו גם עשירים גדולים; אותם קבל המלך ויתן להם לשבת בערי מלכתו. מעת לעת נמנו מקרב הבאים גם „דוקטורים" ומטונים לגבית המסים ויהיו גם לחוכרי המכסים. אחד המיוחד שבהם היה רבי אברהם מביהם. כנראה נמצאו אז יהודים רבים שלא אבו להכנע לפני האלוף, אשר הרכיב המלך לראשם, ועל כן הוציא המלך זיגיסמונד כתב הדת בשנת 1518 בדברים האלה לאמר: „באשר נמצאו אנשים יהודים ומומרים המאשימים את היהודי שלנו אברהם מביהם בהפרת חקי המלכה. אחרי אשר חקרנו ודרשנו דבר האשמה נגלתה צדקתו, וכל האשמה היא תולדות שנאה וקנאה ותחרות; על כן עלינו להגן על היהודי שלנו, שעל תומתו וישרו העידו גם הטכתבים שהביא אלינו מאת אחינו וולאדיסלב מלך אונגריה וביהם והקיסר האדיר וכו' מאקסימיליאן באשכנז, כי הוא איש צדיק וישר בראוי וכהגון ליהודי כשר [טוב], והננו נותנים לו זכיות יתרות: כי כל נוצרי ואף לא יהודי לא יוכל לתבוע את אברהם מביהם לדין בכל דיני נפשות, בבתי הדינים אשר במלכה; ויהיה נדון רק בבית דין שלנו או המלך אשר ימלוך אחרינו. ואת היהודים וביחוד את הרבנים אנו מזהירים באזהרה חמורה להיות נוהרים בזכיותיו של אברהם מביהם ולא לפגוע בו לרעה על ידי החרם והדרכים האחרים שיש לכם על פי דיני תורתכם"[2]. ודבר היהודים הגרים הבאים לפולניה היה קרוב ללב המלך זיגיסמונד

---

[1] החדוש שנתחדש בבית מדרשם של חוקרי תולדות ישראל ברוסיא פולין וליטא החכמים בירשאדסקי והרכבי הוא התנגותו של ר' אברהם מביהם למנהיג על יהודי פולין בזמן שנתמנה ר' מיכאל מברישק לראש על יהודי ליטא. הידיעה הואת כתבררת מכתה כתבים הנמצאים בין כתבי טומיצקי (Acta Tomiciana) שלא ראו אותם כל חוקרי תולדות ישראל בפולין וליטא עד בירשאדסקי (עיין מאמרו של הרכבי ע"ד ועד ארבע ארצות בהוואסכאד לשנת 1884 ספר שני עמוד 11 ומאמריו של בירשאדסקי ביוזעווריייסקאיא ביבליאפעקא VI), וכאשר לא היתה נוחה דעת היהודים בליטא מהפרנס שמנה עליהם המלך, כן לא מצאו יהודי פולין נחת בהמנהיג מטעם המלך ר' אברהם מביהם, ויהי זיגיסמונד הזקן מוכרח להגן גם עליו ולגזור על היהודים כי יכנעו לפניו.

[2] במאמרו של בירשאדסקי Матеріалы для исторіи Евреевъ въ Россіи, Восходъ, Сентябр. 1893 ש'

חזקן עדי מצא לנחוץ לחוות דעתו בעניני קהלת קראקא ורבניה. טעם מעט גדל מספר הגולים הבאים מביהם ויהיו כמעט לקהלה גדולה בפני עצמם, ותפרוץ מחלוקת בינם ובין הערה הישנה. אז הוציא זיגיסמונד הזקן דבר מלך לאמר: „לדגלי המחלוקת שפרצה בקהלת ישראל בעיר הבירה קראקא, כי ישנם כאלה החפצים שרק רב אחד ישב על כסא הרבנות וישנם כאלה החפצים למנות שני רבנים, וע"כ מציעים הננו לפניהם למנות שני רבנים, את פרץ שהיה כבר רב זה שלש שנים, ואלה שאינם חפצים בהרב הזה ימנו להם לרב את אשר חתנה של רחל, כאשר הציעו לפנינו היהודים בעצמם, והרשות לכל יהודי להיות נשמע לאחד משני הרבנים. ושניהם ישתמשו בכתר הרבנות ובני הקהלה מחויבים להכנע לפניהם והמטרה את פיהם אחת דתו להביא מאה מרק לגנזי המלוכה" (25 מאי 1619=ה"א רע"ט). באותה השנה (1 נובימבר) עשה זיגיסמונד פשרה בהריב שפרץ בין יהודי ביהם—הגרים—אשר בראשם עמד הרב רבי פרץ הנזכר ובין עדת בני פולין הישנה, אשר בראשה עמד ר' אשר חתן רחל על דבר בית הכנסת הישן שהחזיקו בו בני ביהם ויאמרו לגרש ממנו את בעליו הראשונים. זיגיסמונד הכריע את הכף לטובת יהודי פולין האזרחים הישנים [1]). אחרי מות רבי אשר היה לרב בעדת פולין אשר בקראקא רבי משה פישל. הרב הזה היה חכם בחכמת הרפואה, ועל פי בקשת הארכי־הגמון בפוזנא קרא לו המלך דרור מהמסים המיוחדים המוטלים על היהודים (1523).

הנה כן במחצית הראשונה למלכות זיגיסמונד הזקן אנו רואים אור וצללים משתמשים בערבוביא בכל הנוגע למצב היהודים בממלכת פולין. המלך היה סבלן באמונות ודעות, ועל כן מצאה לה הריפורמציה מסלות בפוליניה ובליטא, וגם לבו היה טוב להיהודים. אמנם מעת לעת חזקו עליו דברי הכהנים ויועצי הערים להצר צעדי היהודים, והיה מוכרח להסכים לחפצם ולגרוע משפט ישיבתם בקצת ערים וכפרים בהממלכה, אך רוב החוקים האלה לא יצאו לפעולת אדם. את היהודים הגולים ממערב אירופה קבל המלך ונתן להם מקום לשבת בערי ממלכתו, ומעת לעת מסר להם בחכירה את המכסים. בליטא היו היהודים משעבדים רק לבתי המשפט שנקבעו מטעם המלך (הוואיוואדים והסטרוסטים) ולא לבתי דיני העירונים והכהנים. אם עוותו שרי המדינות (הוואיוואדים) את דינם, אז יכלו לבקש משפט מאת המלך עצמו. כה היו הדברים נוהגים עד שנת רפ"ה=1525 לערך. מהזמן ההוא והלאה עד אחרית שנות מלכות זיגיסמונד גולדו שנויים לרעה במעמד היהודים, ואולם השנויים האלה אחוזים וקשורים בקורות המלכה בכלל וביחוד בקלקול הסדרים שנהיו אז במטלכת פולין והמדינות בנותיה.

עד הנה היו המושלים במטלכה מלבר המלך גם הרוזנים המַגנטים, אך בראשית המאה הששׁ עשרה למספרם החלו גם האצילים הקטנים, ומספרם היה אז רב מאד בארץ, להתנשא על מפלגות האכרים והעירונים. הרוזנים עם האצילים התחברו יחד להסיג גבולות שלטון המלך ולהצר צעדי העירונים והאכרים ולגזול משפטם: במפלגה אחת לא נגעה יד האצילים והרוזנים—בהיהודים. הם לא עמדו ברשות האצילים, ויהיו נשמעים רק לבתי דינים אשר מטעם המלך (הוואיוואדים והסטרוסטים) או להמלך בכבודו ובעצמו. אולם כאשר התאחדו הרוזנים והאצילים יחד ויתנשאו על

1) בהנ"ל ועיין נוספים עמוד 118.

מפלגות העם האחרות, נגרעו משפטי כל יתר המפלגות ובתוכן גם משפטי היהודים. למשרות הטדינה זכו מני או רק האצילים; להם היתה הוכות להוליך סחורות מטקום למקום בלי תשלומי המכס, זכות שהזיקה למסחר היהודים. ביטי מלכותו של זיגיסטונד הזקן נתרבה מספר העירונים בערי המלכה במדת התפתחות המסחר וחרושת המעשה, ורוב אזרחי הערים היו אשכנזים, וגם מספר היהודים נתרבה על ידי גולי אשכנז אשר הרבו או לבא. או הגיעו הקנאה והתחרות בין העירונים והיהודים למרום קצן. עוד בשנת 1521 באו אזרחי העיר לבוב בבקשה לפני המלך להצר צעדי היהודים במסחר ותשומת יד, והשתדלותם עמדה להם, כי החליט ה„סיים": שאין הרשות ליהודי לבוב למכור כל סחורה בבתיהם, וביותי דשוקא לא יוכלו למחור רק בשעוה ובעורות, במטוה צמר ובשרים. כן אסרו עליהם לפתוח חניות בערים מלבר ביותי דשוקא. האצילים שהיו בעלי בתי חומה בערים השכירו אותם להיהודים. והעירונים, בראותם כי לא יוכלו לברם עמוד בפני היהודים, הנעזרים בכח האצילים המקרבים אותם להנאתם, לא שקטו ולא נחו, ויכתבו אזרחי לבוב לאזרחי פוזנא ויתר ערי המלכה להיות כלם כאיש אחר חברים להצר צעדי היהודים ולעשוק משפטם. לא נודע אם השיגו העירונים את חפצם במערכות המלך ויועציו; אבל זאת נדע, כי המאגיסטראט בפוזנא הצר לישראל על פי דעת עצמו וגם השיג כתב הסכמה מאת המלך לאסור על היהודים את המסחר בכמות מועטת (detail)[1]. בחדש מאי בשנת 1536 פרצה שרפה בפוזנא ותאכל חלק גדול מבתי העיר ובתוכם גם בתי יהודים. המאגיסטראט השתמש בהמקרה הזה להטיט על היהודים עון השרפה, ויערוך קובלנא עליהם אל המלך לגרש את היהודים מן העיר, ולשתדלנית בחר לו את הדוכסית העדוויג ילידת פוזנא אשת הקורפירסט יואכים מבראנדענבורג. וכאשר השיב המלך ריקם את בקשתו, הוסיף לדרוש, כי יקצו ליהודים שכונה מיוחדת מחוץ לחומת העיר וגם חפצו זה הושב ריקם. והמלך הוהיר את יועצי העירונים כי יעניש אותם בעשרת אלפים מארק אם יהינו להפריע את היהודים מבנין הבתים השרופים ותקונם. אולם העירונים הוסיפו להציק את היהודים ולהצר צעדיהם בכל אשר יכלו[2].

מני אז עד שנת 1538 נעשו הרדיפות תכופות ורצופות. האספסוף גם הוא התגודד על היהודים כפעם בפעם ויקצצו בהם, כי האזרחים הסיתו אותם בהיהודים. גם מגלות שטנה נתפרסמו נגד היהודים. אולם היהודים לא עברו על כתבי השטנה בשתיקה, כי אם השיבו חורפיהם דבר, ויכתבו גם הם מגלה להשיב על האשמות אשר יטפלו עליהם הנוצרים. שם המגלה ברומית היא (Ad querelam mercatorum Cracoviensium responsum Judaeorum mercatorum). המגלה הואת כתובה בטוב טעם ודעת ומוכיחה צדקת היהודים ע"פ השכל הישר ותורת העטים, כי אין לעם אחד לצרור עם אחר בשביל הורתו, כי הרעות והאסונות מתחלפות ומשתנות (רמז להתנועת הריפורמציה הלותירית שהחלה או להתעורר). היהודים מוציאים את תנובות הארץ לחוץ לארץ, ותחת חטים ושיפון הם מביאים כסף וזהב; היהודים הם העוסקים במקנה וקנין ומספר

---

[1]) עיין געשיכטע דער יודען אין פאזען להד"ר פערלעס 16—26.

[2]) בהנ"ל 19. עיין קרויזהאאר II 191 ונוספים 135.

סוחריהם בפולין לבדה עולה לשלשת אלפים ומאתים ומספר היהודים בעלי המלאכה גדול הרבה מזה, בעוד אשר בין הפולנים לא ימצאו כלל בעלי מלאכה ומספר סוחריהם לא יעלה לחמש מאות. במגלה הסנגוריא הזאת מצאו היהודים און בנפשם לאמר, כי על פי דתם אינם נכנעים לממשלת הכהונה הקתולית ודבר אין להם עם הכנסיה השלטת; הם מסורים רק לממשלת המלכים, על פיהם באו לפולניא זה מאות בשנים ורק למוצא פיהם הם נשמעים. הדבר כי מצאו היהודים את לבבם לדבר בחפש הרוח נגד הכהונה הקתולית הוא אחד מאותות הזמן ההוא, אותות הריפורמציה הלותירית אשר פרצה לגבולות פולין וליטא[1].

השנאה והתחרות בין היהודים והאורחים האשכנים בערי הממלכה בפולין הגיעו למרום קצן לעת האסף ה„סיים" הגדול בפיעטרוקוב בשנת 1538. בהועד הפולני הזה גברו שונאי ישראל, והחלטות רבות נתקבלו לרעת היהודים. הועד הפולני מזהיר באזהרה חמורה: שלא למנות יהודים לפקידים בגבית המסים ושלא להחכיר להם תרומות המכסים, „כי כנגד התורה האלהית הוא המעשה הזה, לתת משרה נכבדה על שכם האנשים האלה בארצות הנוצרים"; את מסחר היהודים הקיפו ויגדרו בחקים וגזרות, ויאסרו ליהודים לסחור בערים בלי רשות המאגיסטראט והעירונים, שונאי ישראל מאז ומעולם. גם גזרו על היהודים, ללבוש בגדים מיוחדים „למען יכירום מרחוק וידעו להבריל בינם ובין הנוצרים". גם המהומות בהערים נגד היהודים התרבו מיום אל יום, למרות כתב ההגנה שהוציא זיגימונד הזקן (עוד בשנת 1530) להעיד בהאספסוף לבל יתנפלו על היהודים. המעשים האלה עוררו רבים מהיהודים לעזוב את המסחר בהערים הגדולות ולצאת להכפרים והערים הקטנות, אחוזות האצילים והרוזנים, לעסוק שם במכירת משקאות חריפים; היהודים העניים שלא היו יכולים לשנות מקום דירתם החזיקו בעסק מזונה הבום בערי המטלכה; ולבל יהיו להם הנציב (Wojewoda) ומשנה הנציב (Podwojewoda) למפגע מסרו עצמם להאצילים, ויהיו מני אז מסורים להאצילים בכל עניני החקים והנמוס. בימים ההם (משנת 1537 והלאה), פרצו דברי ריבות בין המלך ובין האצילים, ובעצם ימי המריבות בקשו האצילים לבטל החק, אשר על פיהו אין הרשות להאצילים להחזיק יהודים

---

[1] מגלת־סנגוריא זאת לדבר טובה על ישראל היא הראשונה מבין הספרים האלה שנכתבו בארצות הסלבים. בכל הספרים חוקרי דברי ימי ישראל בפולין וליטא ראו אותה רק צאצקי. שם המגלה הזאת (על אשמות Ad querelam mercatorum Cracoviensium responsum Judaeorum mercatorum סוחרי קראקא תשובה נאת הסוחרים היהודים). עליה הרבו לדבר סופרי העתים לב"י בפולין, מבלי אשר ידעו אם תוכנה יותר מהאמור בספרו של צאצקי. מאציאווסקי, אשר בכל דף ודף מאמריו ע"ד דברי ימי ישראל בפולין מבצבצת שנאתו הכבושה, יאמר כי המחברת הזאת, לא לבד שלא הגינה על היהודים, כי אם הרבתה עוד יותר המשטמה: יען מצאו היהודים את לבם לאמר בהמגלה הזאת, כי בעניני האמונות והדעות אין לנזור אימר למי הצדקה, כי נראה שהדברים המוחזקים לאמת וקדוש היום, מתבטלים ביום מחר וקדושתם תחלוף ואיננה. הדברים האלה, יאמר מאציאווסקי, היו עלולים להעלות חמת ההושבים עד להשחית, וכמו כן דבריהם שאינם משעבדים להחלטות כתני הכנסיה הקתולית, כי יהודים המה ומשעבדים הם רק להמלך. עוד יאמר, כי הסוחרים הושבי הערים הנוצרים חשבו לעלבון כבודם, כי היהודים הושבים אחורי התנור יתנום למשפוים ואנשים החיים בלי חשבון—וישכחו כי אינם דומים חיים של יהודי שפל ונבזה לחיי סוחר נוצרי הבא באנשים. מציאות המגלה הזאת אינה מוחלטת עד היום. עיין נוספבוים Vol. Legum. 184 II וקרויזהאאר 136/7.

בכפריהם ובחצרותיהם, והיהודים מחויבים לשבת רק בערי המלכה ולעמוד תחת ממשלת המלך, ולחק חק חדש לאמר: „היהודים היושבים בהערים הבנויות על אדמת האצילים חפשים הם מהשעבוד אל נציבי המלך—הוואיוואדים—אך הרשות נתונה ליהודים בכל שעה שירצו לבא ולהחסות בצל שלטון המלוכה. אחרי הוויכוחים בין המלך והאצילים, נצחו האחרונים את הראשון, ויהי דבר זיגיסמונד הזקן ב„הסיים" אשר בקראקא (בשנת 1539=רצ"ט) לאמר: „השליאחטה (האצילים) אשר בהמטלכה מבקשים להפיק לבדם תועלת מהיהודים היושבים בהערים הקטנות, בכפרים ובחצרות ולשפוט את היהודים על פי רצונם, על זאת הננו משיבים: אם מוַהרים היהודים על זכותם להיות נדונים בבתי דיניהם (בית דין של ישראל) ועל זכיותיהם שזכו בהן אותם אבותינו המלכים ואשר גם אנחנו אשרנו וקימנו אותם, הנה בזה מוַהרים היהודים גם על טובת ההשגחה שאנו משגיחים עליהם, וגם לא נפיק מהם עוד כל תועלת, וע"כ אין לנו כל סבה לעשות להם טובות בעל כרחם ואין לנו כל חובה להגן עליהם". לפי שעה היו רבים מהיהודים שמחים בחלקם, כי בצאתם לשבת במושבות האצילים נפטרו מהשגחת נציבי המלוכה ועם זה גם מתנואות העירונים ומצוקותיהם, ופרנסתם נמצאה להם בריוח תחת כנפי האצילים והרוזנים. או הגיעה תקופת „העשירים החוכרים" (האורנדרים) בעלי הישובים, עסק „מויגת הכום" והסרסרות (Faktorstwo) התגדל והתרחב, והערים הקטנות על אדמת האצילים והרוזנים טלאו חנויות, בתי מלון ובתי אכל ומשקה וגם התרבו שם בעלי המלאכות. היהודי היה שמח חפשי בכל מעשיו, אם רק ידע להפוש בלבו את אדוניו „הפריץ". המעשים האלה היו רבי עלילה למעטר היהודים המוסרי והרוחני, כאשר למעטרם החמרי והחברתי, ופעולתם הרעה גדלה משנה לשנה בימי שלש מאות שנה ויותר. היהודי היה מני אז לעבד נרצע להאלופים האצילים, בשבתו בכפר לא היה לעובד אדמה הניזון מיגיע כפיו, כי אם עבד לעבדים—המה האצילים הגאיונים—עבדים כפותים לתאותיהם והוללותיהם, ובכל אשר היו כמעט כל המלכים בפולניה מלכי חסד (מלבד המלכים לבית זכסוניה) לישראל לא היו יכולים עוד לעשות הרבה לטובתם, כי כבר נחשבו לעבדי האצילים והרוזנים, לא עבדים בפועל ועל פי הנמוס, כי אם עבדים בכח סדרי החברה והכלכלה.

כחזון שנראה במדינות אשכנז בימי תנועת הריפורמציה של לותיר וקלווין נראה גם בפולניה. ראשי הכהונה הקתולית בראותם את גדולתם מתמוטטת ושלטונם על העם מתרופף, החרו החזיקו בקנאתם, ויאמרו להלהיב הלבבות באש דת בתחבולות שונות. עד העת ההיא כמעט שאין זכר לדדיפות הדת בפולניה, אך בימי מלכות זיגיסמונד הזקן האחרונים נראה גם בזה שנוי לרעה. בשנת 1526 קבלו האשכנזים יושבי פרוסיה הסמוכה לליטא את התורה הפרוטיסטנטיה של לותיר, ותמצא לה התורה החדשה נפשות רבות גם בליטא ופולין, והלך הלוך וההפשט ותגיע עד לחצר המלך ותמשוך בכחה את לב רבים מהיושבים ראשונה במלכות. המלך זיגיסמונד הזקן היה סבלן גדול באמונות ודעות ולא עשה דבר להניא את העם מהתורה החדשה. האצילים נטו אחרי התורה הזאת לא מנטות לבם, כי אם מחפצם להחליש את הכח המדיני של הכהונה הקתולית, למען יהיו רק הם לבדם האלופים לכל המפלגות בארץ. בראות כהני התורה הקתולית, כי רבים נמשבים אחרי תורת לותיר החלו לדרוש מעל

בטח בתי הכניסה, כי תורת לותיר היא תורת היהדות בפנים יהודות. לדבריהם, ע"י הריבות שפרצו בין הנוצרים על דבר עיקרי האמונה, ימצאו היהודים שעת הכושר להם להטות לב רבים מהנוצרים אחרי תורת ישראל. וחזוק לדברי הכהנים היה המאורע בקראקא, כי אשה נוצרית וקנה קתרינה מילכירווא (Katarzyna Melcherowa) הודיעה בפומבי, כי תורת היהדות אמת, ובאמונתה זאת החזיקה גם בעת אשר העלוה על המוקד ותשרף לעיני הכהנים והעם אשר בקראקא (בש' 1539) [1]. אז נפוצו שמועות שקר בין העם במחוז קראקא, כי מרבים היהודים לגייר את הנוצרים ושולחים אותם למדינת ליטא ומשם למדינת תוגרמה, למען יוכלו להיות יהודים בפרהסיא. ספורי בדים האלה הגיעו לאוזני המלך זיגיסמונד הזקן, ובמכתבו אל מזכיר (קנצלר) המלכה קמיטה יאמר: „הנה העידו לפנינו בשנה העברה שני אנשים מעבדינו, כי נוצרים רבים נמולו על ידי היהודים. בשנה הזאת בא לפנינו יהודי אחד בהיותנו בווילנא ויגד, כי בהיותו בעיר קולי (בוואלאכיי) ראה מאות נוצרים נמולים שהוליכום מארצנו להעבירם את הגבול ולהביאם לתוגרמה. את הנוצרים שלא אבו לעזוב את נשיהם ובניהם הבו היהודים מכות אכזריות. גם כתבו היהודים להשולטאן בתוגרמה ויבקשוהו, כי ישתדל לפנינו, שנתן ליהודינו לצאת מהממלכה ולהשתקע בתוגרמה, והשולטאן השיב להם לאמר: אך לטוהר הוא לבא בכתובים עם מלך פולניה, כי להשובת השנה אבוא אני וחיילותי לפולניה ואעשה להעם הפולני כאשר עשיתי להאוננארים, ואושיב בארצי לא לבד את היהודים, כי אם גם את הנוצרים. אחרי הדברים האלה ואחרי עדותו של איש העומד עמנו בכתובים והוא ארמיני, המספר לנו במכתב, כי ראה בעיר טיגין (בענדער) חמש עשרה עגלות של יהודים מלאות חפצים שהעבירו על גבול ארצנו להביאם תוגרמה אי אפשר לנו להעלים עין מהמעשה הזה וכו" [2]. אין ספק כי נמצאו אז בפולניה נוצרים יחידים שהמירו דתם בדת יהדות, כאשר יודיע זאת גם סופר בן הדור ההוא, אבל כי היתה יד היהודים בזה להסב לב הנוצרים מעל דתם, היא עלילה כזובה שומה בפי הדילטורים מאת ראשי הכהונה הקתולית להעלות אף ולהרבות משטמה. העלילה הזאת עוללה רעה רבה ליהודי ליטא. זיגיסמונד הראשון שלח שני שרי החצר לליטא לחקור ולדרוש שרש דבר, ויצו לשום במאסר את הנחשדים בעון הפצת מינות ההתיהדות בין הנוצרים ולענשם—אם ינלה עונם—בעונשים קשים. צירי המלך, תחת לחקור ולדרוש, החלו לרדוף בחמה שפוכה את כל היהודים בלי כל בקרת: העמידו שומרים אנשי צבא על הדרכים ויתפשו את כל יהודי העובר עליהם, התפרצו בבתי היהודים וישימו אנשים ונשים במאסר. אז נפלה אימה חשיכה על יהודי ליטא, הדרכים נשמו והמסחר שבת ביומי דשוקא. פקידי המלך התאוננו כי נתמעטו הכנסות

---

1) עיין נספחים 140. להעיר יש, כי כל הדברים שאמרנו מדבר הנגישות והמצוקות שסבלו היהודים מאת העירונים האשכנזים מתייחסים ליהודי פולין, כי יהודי ליטא היו יוצאים אז מידי השעבוד להשמאטוט המאגדיבורני בדבר משפטי הערים, והיו נשמעים לנציבי המלכות—הווייוואדים והסטרוסטים—ומשפטיהם עם הנוצרים הובאו אל שופטי הארמון, ששם נמצא שופט היהודים המיוחד. הסכסוכים בין העירונים והיהודים בליטא ברובם מתייחסים להזמן שאחר ההתאחדות (אוניאן) חלובלינית (בש' 1569=שכ"ט).

2) בירשאדסקי מכתבי טוטיצקי (Acta Tomiciana T. 16 p. 189). קרויהאאר לא ראה את הכתבים היקרים האלה ונשען רק על צאצאי ולכן ידיעותיו וידיעות הסופרים הפולנים האחרים בזה הן מקומעות וחסרות.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Fünftes Heft.

WARSCHAU

Druck von Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1898.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בשנות רנ"ב — רנ"ץ
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנדיא בשנת שע"ה.

חוברת ששית.

ДИВРЕ IEME ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ VI.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1898.

מחיר החוברת 35 קאָפ'.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155. VII. 6

Дозволено Цензурою.
Варшава, 18 Августа 1898 г.

המטלכה. היהודים הרבו לשלות צוריהם להמלך להתאונן רע על עושי דברו, והחליטו כי מעולם לא עלה על לבם לעשות נפשות להיהדות בין הנוצרים, וכי אם יהיו ביניהם אנשים אשר ימלא לבם אותם לעשות כדבר הזה יהיו הם הראשונים למסור אותם למלכות. אז ערך זיגיסמונד מכתב גלוי (10 יולי 1539) למועצת המטלכה בהדוכסיה הגדולה ליטא, לשרי המחוזות והגלילות (הסטרוסטים) ולכל פקידי המטלכה, באזהרה לחדול מהצק ליהודים, ורק לעשות בקרת בדבר היחידים החשודים בעון[1]. עוד לא נגמר דבר הבקרת הזה, והנה עלילה חדשה התעוררה על יהודי ליטא לאמר: רבים מהיהודים אומרים לצאת להתגרמה ולשבת שם יחד עם הנוצרים שבאו במסרה דת יהדות. עוד הפעם נעשתה בקרת, ועוד הפעם נשלחו שוטרים וחוקרי דין להיהודים. יהודי ליטא סבלו הרבה מהפקידים השואפים בצע מעשקות, כי דכאים וירוצצום, וישימו רבים בבית הסוהר כדי למצוא כופר. בצדק פחדו היהודים, כי המלך הזקן, אשר המלכה בונה האיטלקית, אשה נצורת לב ושואפת הון, שלטה ברוחו, יטה אזנו להמעלילים ויחדל מהגן עליהם. על כן שלחו מקרבם צירים לקראקא, ויתיצבו הצירים לפני המלך ויוכיחו אותו לדעת, כי בשקר וברשע טפלו עליהם עלילות, כי לבם נאמן להמלך, אשר היה תמיד למגן להם, ולהארץ, אשר היתה להם למחסה ומפלט בצרות; כי מעולם לא עלה על לבם לצאת לתוגרמה ומה גם להסב לב הנוצרים מאחרי אמונתם. זיגיסמונד קבל אותם בספר פנים יפות, וישלח מכתב גלוי לכל בני המטלכה לדעת, כי היהודים חפים הם מפשע, ולא יתן לנגוע בהם לרעה (1540). ובכל זאת פעלו העלילות האלה לרעה על מצב היהודים בפולין. המטלכה בונה והמשנה קמיטה השואף בצע השתמשו בהן להוציא כסף מהיהודים, ובטחיר יקר קנו להם היהודים כל זכות לחיות בארץ ולסחור בה[2]. בין כה וכה והכהנים ובראשם ההגמון ג א מ ר א ט, איש קנא ואוהב בצע, חרשו רעה על היהודים. בשנת 1538 נמנו וגמרו חברי כנסת הכהונה בקראקא לדרוש מהמלך לגזור על הבגדים, כי לא ילבשו היהודים בגדי תפארה כהאצילים, כי אם ישימו על ראשם כובע ממראה הכרכום, ומטלית מצבע הכרכום על בגדיהם. בשנת 1542 היתה אספת כהנים בעיר פיעטרוקוב וההגמון ג א מ ר א ט הנזכר ישב בראשה, ויגמרו הכהנים ביניהם לבא בבקשה לפני המלך, להוציא כתב הדת באזהרה חמורה להנוצרים, שלא להתרועע עם היהודים, שלא למנותם לפקידים במשטרות המדינה, שלא לבנות בתי כנסת חדשים. ולבלי להת להם לשבת בהמקומות שעוד לא נתישבו שם עד הנה. אולם המחשבות הרעות האלה לא יצאו לפעלן, כחפץ שונאי ישראל, כי המלך והרוזנים הגינו על היהודים.

---

1) בירשאדסקי: Акты Западной Россіи II, 305.

2) עלילות השר היושב ראשונה במלכות פולין ואשת זיגיסמונד הזקן האיטלקית המלכה בונה מפורסמות לגנאי בספרות ההיסטורית הפולנית, כי עשק ורצץ כל מפלגות העם; אך למשלח יד עשה לו למצוא לו שכר בכסכו את היהודים בהעירונים ושניהם בהאצילים. באספה הרוזנים הציע לגרש את היהודים מן הארץ, ומשם הלך לראשי היהודים וגל אזנם, כי נכונים להם יתי חשך ויקח מהם כסף רב לכפל את הגזרות. עיין בהפר Golębiowski. Crosy Zygmunta T. I p. 151. Vita Kmithae. Hist. pol. T. II p. 1611 החטר לוח קבץ קרויזהאאר II 184—181.

MTA KÖNYVTÁR AKADÉMIAI

זיגיסמונד אויגוסט ישב על כסא מלכות אבותיו בני יאגילה בשנת 1548, אחרי אשר כבר נשא על ראשו נזר המלוכה בימי חיי אביו זה שמנה עשרה שנה. הוא היה אחד המלכים היותר משכילים ונאורים שעמדו להעם הפולני בעצם ימי תקפו ותפארתו. מצד עצמו היה זיגיסמונד אויגוסט כאביו מסביר פנים לכל בעלי האמונות, ונם ל„החדשות" שביניהן, אמונות לותיר וקאלווין, וכמוהו נטה חסד גם ליהודים. כאביו שם לנגד עיניו תמיד את טובת המלכה וחזוק הקשר המדיני בין ליטא ובין פולין, וכמוהו הכיר וידע, כי היהודים דרושים לטובת כלכלת הכלל בשני חצאי המלכה בחריצותם במסחר ותשומת יד. אך גם כאביו לא היה תקיף בדעתו וכפעם בפעם רואים הננו גם אותו מוכרח לתת ידו להעירונים ולהכהנים, אשר לא חדלו מחתור תחירות תחת היהודים בכדי לגרוע משפטיהם ולהבדילם לרעה לסנור בפניהם שערי ערים אחדות. ואולם בימי מלכותו הרעו הכהנים לעשות יותר מהעירונים. בימי מלכות זיגיסמונד אויגוסט הראשונים נראה, כי התושבים ויועצי הערים משליטים לפעמים עם קהלות היהודים, ומטעם המלך ונציבי שרי המדינות (הוואיוואדים והסטרוסטים) באו שניהם לידי פשרה ויכרתו ברית שלום עד לזמן ידוע; לא כן הכהנים. בימים ההם כבר נוסדה האחוה הישועית ברומא, ולא ארכו הימים ומוטות כנפיה כסו אפסי ארצות רחוקות, וגם על פולניה הרחוקה פרסו את מצודתם, כי שלח שלחם אבי הכנסיה הרומאית פאול הרביעי הקנא והנוקם להאריז הזאת לחזק לב הפולנים בהתורה הקתולית, לבל יזנו אחרי תורת המינים החדשים. ויהי כאשר לא מצאו קנאי הכהונה הקתולית און בנפשם להתגרות ברוזני פולין ואצילה, אשר נטו אז ביותר לתורת לותיר וקאלווין, ותסמוך חמת קנאתם על היהודים ויעוללו עליהם עלילות ברשע. אך אם גם בקנאתם זאת החרידו הישועים את שלות היהודים בפולין, אך לרעצם ולרוצצם כאשר ביתר ארצות הטערב לא יכלו גם הם, ותהי בכל אלה פולין הממלכה האחת באירופה ששם מצאו היהודים מנוח כמעט, אף כי מנוחתם לא היתה שלמה ושלומם לא היה שלום אמת.

אחרי שבתו על כסא מלכותו בא זיגיסמונד אויגוסט לפיעטרוקוב להשבע שבועת־אמונים, כי יקים את כל דברי התורה המדינית (הקונסטיטוציה) ולקיים ולאשר את כל הזכיות ויפוי־כח אשר למפלגות העם השונות. וגם צירי ישראל מפולין גדול (פוזנא ובנותיה) באו ליום הקהל בפיעטרוקוב להפיל לפניו תחנתם, כי יקיים שנית את הפריוויליגיה הגדולה מימי בוליסלב הצדיק, כאשר קיים אותה קזימיר הגדול וקזימיר יאגילי וישיתו עליה מלואים. ובקשתם זאת נתנה להם בכתב מלך גלוי לכל (Universal) לאמר: „אנחנו זיגיסמונד אויגוסט מלך פולניה, דוכס גדול בליטא וכו' מודיעים ומפרסמים לבני ממלכותינו, כי זוכרים הננו השבועה שנשבענו לפני שתים עשרה שנה והבטחנו בכתב לשמור את הזכיות וחקי החירות לכל מפלגות המטלכה והמדינות השייכות לה. והנה בבא ליום הקהל הגדול (Sejm walny) בפיעטרקוב וקני היהודים מפולין גדול, מגילות: פוזנא, קאליש, סיראדז, לענטשיץ, ברעסק (אשר בפלך קויביה Brześć Kujawski) וולאדיסלאוואוא ובהכנעה גדולה התיצבו לפנינו לבקשנו לקיים ולאשר בדבר מלך את האמור בהכתבים האלה (במקום הזה יפרוט המלך את סעיפי הפריוויליגיה הקזימירית עם הקיומים והמלואים של אבי אביו קזימיר היאגילי)—אנחנו זיגיסמונד אויגוסט

המלך וכו' הואלנו למלא בקשת היהודים, לקיים כל דבר הכתבים בכלליהם ובפרטיהם, להיותם לחקים לא יעברו מתוך דתי המלכה לעולמי עולמים, וליתר בטחון הננו מטביעים על הכתב הזה את חותם המלכה. נעשה בעיר פיעטרוקוב שנת 1548" [1].

בהכתב הזה נקראו היהודים לראשונה בשם מפלגה ממפלגות המלכה, ובפעם הראשונה כלל המלך את זכיות היהודים ומשפטיהם בשבועתו שהוא נשבע לשמור תורת הקונסטיטוציה, כשם שכלל בתוכה את שבועתו לשמור זכיות הרוזנים, האצילים וכו'. ולהבטחתו זאת נשאר המלך נאמן בכל ימי מלכותו בעת אשר עניני היהודים היו תלוים בו וברצונו. אם גם עד ימיו היו היהודים מתנהגים בינם לבין עצמם על פי דיניהם, בכל זאת הוסיף המלך הזה לתת כח ועצמה להנהגתם ויתן תקף ועז משפט להרבנים והזקנים לסדר עניני החברה הישראלית על פי תורתם מבלי שיתערב זר ביניהם. בשנת 1551 הוציא דבר מלכות לאמר: „נתנה הרשות ליהודים לבחור להם „דוקטור" (רב) או דיין ושופט, ולדבריו ופסקיו יהיו נשמעים כל בני הקהלה. כל איש יהודי הממרה פי המורה הנבחר מטעם הקהלה יענש קשה בעונש הגוף ובהחרם נכסיו" [2]. ולא זו בלבד כי אם שם לבו גם לעניני הקהלות בפרט, כי לא יתערבו תחומי הגלילות זה בזה וישים לחק לאמר: „הזקנים (רבני הגליל) בערי הגלילות: קראקא, פוזנא, לובלין, לבוב וחעלם ישפטו את העם לגלילותיהם, ולא ישיג האחד גבול רעהו. העובר ישלם קנס אלף אדומים. המשפטים שבין היהודים ובין הנוצרים נדונים בבתי ערכאות הכלליים, והזכות לאחד מבעלי הדין להגיש עצומותיו אחרי כן לבית דין עליון. היהודים היושבים על אדמת בעלי הנכסים יוצאים משעבוד המשפט לבתי דינים של המלך ועומדים ברשות בעלי הנכסים. אך לפרקים יחונן המלך זכיות יתרות את אנשים פרטים מהיהודים, לבלתי יהיו משעבדים לבתי דינים של בעלי הנכסים או בתי דינים אחרים, כי אם ינישו משפטם אל בתי דיני המלכות: הנציבים ושרי המדינות [3]. אמנם בכל חפץ המלך להגן על היהודים יושבי ערי המלכה, הנה בדבר הזה היתה פולין שוה לאשכנז, כי הערים נשענו גם הם על זכיותיהם בכתביהם העתיקים, וגם נתנו להם כמה יפויי כח להיות מכלכלים ענייניהם על פי דעתם; על כן השתמשו בזכיותיהם לדחוק רגלי היהודים בכדי להפטר מהתחרותם במסחר והשומת יד. עוד ממחצית הראשונה למלכות זיגיסמונד, כאשר הזכרנו, החלו העירונים להתפשר עם היהודים, אך הפשרה היתה תמיד לרעת היהודים. בשנת 1549—ש"ט הוכרחו היהודים בפוזנא להתפשר עם המאגיסטראט, כי יהיה ליהודים המשפט לבנות להם בתים בעיר רק במספר ידוע ולא יוסיפו לבנות, ואם יעברו יענשו ראשי העדה לשלם קנס מאתים אדומים (דוקאטים), ובתנאי כי מן הבתים הבנויים עליהם לשלם כסף־כ ל י ל א (podatek

---

(1 Metrika Koron. 08 p. 54

(2 עיין Gumplowicz, Prawodawstwo Polskie względem Żydów.

(3 Metrika Koron. 80 p. 54; 77 p. 288; 96 p. 4 162. המלך מזכה בזכות כזאת משפחת היצחקים rodzina Jzaakowiczów בבריסק דליטא ואת היהודי יוסף נוסיק בפוזנא, ולהיהודי מאיר ריינבאך הנקרא בכתב תעודתו בשם: תם וישר ועבד נאמן בדוק וכנוסה להמלך, נתנה החירות הזאת, לו ולחתנו בריך ליפמאן ולבניו. ע"ד היהודים היושבים על אדמת בעלי הנכסים עיין צאצקי ע' 49 הוצאת וילנא.

(koronacyjny וכסף גלגלת, והרשות בידם לשוב ולבנות הבתים שנשרפו או שנחרבו. גם נאסר על כל יהודי חוץ להתישב בפוזנא. מיני פשרות כאלו נעשו בכל ימי מלכות זיגיסמונד אויגוסט בהערים בעלזא, קראקא ואחרות. לערים אחרות נתנה הזכות שלא לתת כלל להיהודים לשבת שם וגם לבא שם בדרך עראי, כהעיר סיעראדז אשר בפולין גדול [1]), וממדינת פרוסיה הגלו או היהודים גלות שלמה [2]), שנים אחדות אחרי כן באו האשכנזים בריגה בבקשה להגביל זכיות היהודים לבל יסחרו בליפלאנדיה ומחוזות הים הקדמוני (הבלטי) על יד אשדות נהר דווינא ובכל גלילות מדינת ליוואניה, וגם להוציא ולהביא סחורות מעיר החוף ראנציג [3]). ביחוד ירד מסחר היהודים מטה למן העת שנתנה הזכות להאצילים והרוזנים להכנים ולהוציא סחורות בלי תשלומי המכס. העירונים הפרוטיסטנטים במחוזות ים הבלטי והקתולים בערי פולין קטן וגדול, שניהם היו בדעה אחת לעשות את כל אשר יכלו להָצר צעדי המסחר הנתן בידי היהודים; וכמעט לא עברה שנה אחת משנות מלכותו של זיגסמונד אויגוסט האחרונות בלי גזרות וגרעון משפט היהודים לרגלי צרות עין, קנאה ותחרות. על פי הקונסטיטוציה משנת 1565 אסור להיהודים לחכור את המסים הנגבים מעוברי דרכים ומהובלת סחורות (Myta), ממכירת מיני משקאות (Czapow.) [4]). על ועד־ההתאחדות (Sejm Uniowy) להכלית אחדות פולין וליטא להיות למלכה אחת הרבו להתאונן, כי בליטא עוד רבו היהודים החוכרים את המסים והמכסים השונים, המחזיקים בתי בישול שכר שעורים ובתי רחיים ויתר ענפי המסחר שהושם עליהם מס ומכס מטעם המשלה [5]). רוח הקנאה הדתית אשר נחה אז על אזרחי פולניה מצאה דרכה גם לליטא. אז נאסר על היהודים במדינה זאת לשאת רתוקות זהב וכסף, לחגור חרב במתניהם ולצאת ברקמות זהב וכסף באבנטיהם, — אסורים המעידים על הזכיות שהיו להם מקודם וכבוד מעמדם מלפנים. בימים ההם יצאו גם החוקים לאסור עליהם לשרת במשמרות המדינה ולהחזיק משרתים ומשרתות מבני הנוצרים [6]). בימים ההם רבו גם הערים אשר העירונים היושבים בסוד המועצה השתדלו להשיג „פריווילגיות" — כי הרשות בידם לבלי תת להיהודים לשבת בקרבם. „בזכות" כזאת זכתה הדוכסיה אוסוויענצים (Oswięcim) על גבולות פולניה ושילזיאה בשנת 1593 לבלי תת ליהודים חדשים להתישב בה ולהיושבים מכבר לבנות בתים חדשים. בהשתדלות המלכה קתירינה השיגו גם אזרחי העיר וויעלוניה (Wielun) „זכות" לאסור על היהודים הישוב בעירם [7]). להערים בעלות „הזכיות" מטין הוה תחשב גם העיר וואַרשא בירת המחוז מזוביה, אשר החלה אז לעלות מעלה מעלה ומעיר קטנה כבר ההעתדה אז להיות קרית מלך רב ואם לערי פולניה. כנודע גורשו היהודים ממזוביה עוד בימי זיגיסמונד הזקן, בשנת 1556 שבו היהודים

(1 Metrika kor. 100 p. 225; 100 p 91

(2 Czacki 54, Staroż. polskie II, 640

(3 Dogiel, Codex. diplomatów V p. 292

(4 Volum. leg. II p. 691

(5 Jaroszewicz, obraz. Litwy II p. 84. Czacki, Dziela T. II p. 215

(6 Metrika Kor. 96 f. 151

(7 Metrika Kor. 100 f. 150

להאחז בווארשא. על זה התעוררו האורחים וירבו השתדלות לפני המלך עדי חזקו דבריהם על זיגיסמונד אויגוסט ויתן להם „פריוילגיה" בשנת 1570, כי אסור מני או והלאה על היהודים להתישב בעיר ורק לסתי מספר מאלה שכבר התישבו נתנה זכות „דירת עראי" על פי הנאים קשים מאד, וגם הותר להיהודים לבא לסחור בעיר בימי ועדי הסמלכה (podczas Sejmów), וגבול שמו בקו סקיף במרחק שתי פרסאות מסביב לעיר, לבל יעבור אותו איש יהודי, ולא יקבע דירתו מבפנים להתחום הזה[1].

ובכל אלה לא הרגישו או היהודים את הצרות והמועקות האלה, כי ידעו להפקיע עצמם מכל האסורים והגדרים ולהחליש כחם בכסף או בפשרות והשואות עם האורחים בעלי המועצה בהערים, כי המלך עם רבי הסמלכה ומקצת האצילים תמכו ידיהם ויהיו זקוקים להם ובכל ימי שני המלכים האחרונים לבית יאגילה נשאר המסחר ברובו בידי היהודים, ורדיפות כלליות לא פרצו בפולניה ועוד פחות מזה בליטא. במדינה הזאת לא הורע עוד כח היהודים בחיי החברה, כאשר בפולין. רוב היהודים — טלבד העשירים הגדולים החוכרים והמוכסים המעטים — היו אנשים פשוטים; מהם היו בעלי נכסים וקרקעות עשירים במדה בינונית וגם עובדי אדמה הנעברים לשדה ומתפרנסים מעמל כפיהם בחריש וקציר[2]. יוצאים מהכלל הזה היו היהודים שבאו מפולין, שהם עסקו רק במסחר, ועליהם נאמר בימים ההם „אינם חורשים את השדה ואינם עושים מלאכה, כי אם יסחרו"[3]. בגלל הדבר הזה לא השפל כבוד היהודי בליטא כאשר במדינות הסמלכה, ובכתבי הממשלה נקראו גם בשם „אדונים" ולא בשמות לווי של גנאי — כופרים וכו', כאשר הונהג אז בכתבי תעודה בסמלכת פולין. רק סמוך לשנות ההתאחדות, כאשר התגברה ה„שליאחטה" גם בליטא, והמלך, אשר כל משא נפשו היה לחבר ולקשר את הדוכסיה ליטא וסמלכת פולין לסמלכה אחת, היה מוכרח למלא חפצם, רק אז הכניסו השליאחטים הנאיונים להשטאטוט הליטאי את החק הזה: היהודים אינם רשאים לצאת בבגדים יקרים וברתוקות זהב ונשיהם לא תצאנה בתכשיטי זהב וכסף, עליהם להיות מצוינים בבגדיהם, ישאו כובעים או מגבעות מצבע צהוב כרכומי ונשיהם מטפחות מבד צהוב, למען אשר יביר כל רואה ויבחין בין יהודי ובין נוצרי". כן נפסלו היהודים אז לעדות ועוד רב מאלה נתקבלו בהשטאטוט הליטאי חקים מבדילים לרעה ולחרפה את היהודים[4]. כאמור יצאו האסורים האלה מטעם האצילים, אך המלך הטה תמיד כלפי חסר ובכל אשר יכול התאמץ להכריע הכף לטובת היהודים, ורדיפות בתכניתן ותכונתן של הרדיפות באשכנז וביתר ממלכות מערב אירופה לא ירשמו קוראי הדורות בפולין מחציית ימי המאה הרביעית עד מחציה החמישית לששית.

רק פעם אחת באה ונהיתה רדיפה בסגנון רדיפות היהודים במערב אירופה, אם גם במדה מועטת ומזערה, וגם זאת באה בעטיה של הכהונה הרומאית וצירי אבי

---

1) Sobieszczański, rys histor. m. Warszawy p. 20 Staroz. polskie II p. 64

2) Литовскіе Евреы Бершадскаго p. 406/7 עיין שם כל המקורים בפנים ובהערות.

3) בהג"ל.

4) lit. IV 5113 — מהשטאטוט הליטאי Kraushaar וביתר הרחבת הדבור בבירשאדסקי עמוד 415—414.

הכנסיה הקתולית. בשבת הנזיר המהביל והקנאי קאַראַפּה התיאטיני (עיין למעלה עמוד 247) על כסא כהונתו בשם פאויל הרביעי זכר גם את פולניה ומינות לותיר וקאלווין אשר מצאה לה אז מסלות בהממלכה הזאת ובליטא הסמוכה לה ותמשוך בכחה אבירי העם רוזניו ואציליו. אז שלח האפיפיור פאויל הרביעי את צירו לפולניה להחזיר אצילי פולין למוטב ולשוב להכניסם תחת כנפי התורה הקתולית, אשר תאַשר לבדה נפש כל איש נוצרי. וציר האפיפיור הכהן אלואיזיה ליפפומאנו Alois Lippomano ההגמון מווירונא בא לקראקא בשנת 1550 להחזיר בתשובה את אצילי פולין, ויטיל אימה יתרה על המלך שהיה סובל כל הדעות באמונות ולא הפלה בין בני דת אחת לאחרת. וכאשר ראה כי אצילי פולין לא יַחתו מפניו ורבים מהם עמדו במרדם ונשארו דבקים בתורתם של לותיר וקאלווין נתכה חמתו על הטאטארים והיהודים בליטא[1], ויאמר להביא אותם במסרת התורה הקתולית (בשנת 1555), בעוד שלא הצליח לו גם להשיב את צאן מרעיתו, השיות הנפרשות מעדר הכנסיה. אחרי כן שב מווילנא לקראקא ובשנה שאחריה (1556) ידעו יהודי פולין את תנואתו. אשה אחת נוצרית ושמה דורותה לאושענצקה (Dorota Lażencka) מעיר סוכאטשוב (Sochaczów) בפלך מאווביה נאשמה בעון גניבת את חלת הקדש (Hostie) וכי מכרה את החלה ליהודים בכדי לחלל קדושתה. ויהי בהודע הדבר לציר האפיפיור ליפפומאנו (Lippomano), ויאמר לעשות בקרת על פי דרכי הבקרת של האינקוויזיציה הספרדית ועמו בעצה אחת היו שר המדינה (Palatin) בארקוב והמזכיר פזשערעמבעץ (Przerembez) ההגמון מחעלם, ועל פיהם נתפשו שלשה יהודים בעלי סוכאטשוב והושטו באזיקים, הנונציוס של האפיפיור ושר המלכות וההגמון הרבו לדבר על לב המלך, כי יסכים לפסק דין הכהונה: לדון במיתה שרפה את האשה הנוצרית ושלשת היהודים. אך שר המשקים אשר לזיגיסמונד אוגוסט ושמו מישקוב הוכיח להמלך, כי כל העלילה בשקר יסודה, ויתן המלך פקודה לשר המחוז (הסטרוסטה) בסוכאטשוב להוציא לחפשי את היהודים הנאשמים. אך ההגמון מחעלם, איש נוכל ובוגד בכהונתו זיף כתב, ועל יסוד כתב מזויף שהובא בשם המלך שישב אז בווילנא נשרפו שלשת היהודים החפים מפשע (1557). במעשהו זה אמר ציר האפיפיור להטיל אימה על כל המתרים את פי כהני התורה הקתולית. אך טעה בחשבונו, כי בשמוע המלך את דבר הנבלה הזאת, כי בשטו שפכו דמו נקיים חרה לו עד מאד ובחמתו קרא: „למראה הנבלה הזאת יאחזני שער ותחתי ארגו וגם לא אבה כי יאמינו שיצאתי מדעתי להאמין, כי בדקור איש את החלה יזוב ממנה דם". בפעם הזאת חזקו כל הפולאנים שנטו בלבם אחרי הריפורמציה הלותרית את ידי היהודים, ויחברו שירי־התול על ציר האפיפיור, ודברי שר הצבא (ההיטמאן) טרנובסקי חזקו על המלך לגרש את ההגמונים מהממלכה. אך זיגיסמונד אוגוסט, אשר היה רפה רוח ואין אונים לא מצא את לבו לעשות עצת שריו, אך נתן פקודה בדבר מלך

---

[1]) נארבוט (Narbust) בספרו Dzieje nar. litew. IX p. 472 יספר: „Nuncjusz Lippamano przybył do Wilna w lecie 1555 i chcial Żydów i Tatarów, posądzonych o różność wierzenia, nawrócić drogą surowości lecz przes to bardziéj się oddalił od celu swego poslanictwa".

לאמר: „מהיום והלאה אם יהיה איש יהודי נחשד בעון רצח ילד נוצרי או גניבת חלת הקדש, אז יובא דבר משפטו לא לאחר משרי המלכות, כי אם אל ועד המטלכה— ה„סיים", ושם ישאו ויתנו בדבר. וגם לא תהיה האשמה נוסדת בחשד והשערה, כי אם תקום על פי עדים כשרים ונאמנים וראיות ברורות [1]). אך לא לבד בין קנאי הקהולים נמצאו אז שונאי ישראל, כי גם הפולנים הפרוטיסטנטים בקשו את רעת היהודים. כבר הזכרנו למעלה שנאת ישראל של הפרוטיסטנט פזשיזולסקי המסדר כתבי הדת של הפריוויליגיות הישנות להכניסם בתורת הדינים למלכות פולין; עוד יותר סמנו שנא את היהודים ויכתוב עליהן מרורות ונאצות ויאמר להכחידם הפרוטיסטנט והוא שר הכתר (Kronmarschall) ריי מ. נאגלוביץ (Rey v. Naglowic) [2]). כה רבתה השטנה על ישראל מזה ומזה ותרב הקטגוריה על היהודים. אולם נמצאו אז גם אנשי מעלה מבני ישראל אשר נכנסו לפני ולפנים והמה ידעו להטות לב המלך לטובת אחיהם: על פי עניני המדינות בימים ההם היה המלך זיגיסמונד אויגוסט זקוק לדון יוסף דוכס נאקסוס התקיף בחצר השולטאן, ובשלוח המלך צירו המיוחד לקונסטנטינופול שלח כתבים על ידי הציר לדון יוסף ברברי חבה יתרה, ויבטיחהו גם כן כי לבו טוב לאחיו בני עמו. מדברי המכתבים יש להוציא, כי כבר נסה דון יוסף לבא עמו בדברים על דבר היהודים בפולין [3]). גם רופאי ישראל בחצר המלך עשו מעשיהם לשום לאל דבות צוררי היהודים ולהגן על עמם. הרופא רבי שלמה אשכנזי האיטלקי מעיר אודינה היה רופא נפשו של זיגיסמונד אויגוסט לפני לכתו לקונסטנטינופול והיותו שם לאחד השרים העומדים על יד הוויזיר הגדול. היהודי השני שהיה חשוב מאד בחצר מלך פולין היה רבי שמעון גינצבורג (נולד לערך ש' רס"ז ומת בש' שמ"ו [4]); בני דורו אמרו עליו, כי היה „חכם חרשים, נבון דעת, נדיב חסיד ועניו ועשיר, אשר כמוהו לא היה בדורות ההם", ויהי הפרנס לקהלת ישראל בפוזנא. שמעון

---

1) ספור המעשה הנורא הזה עם כל סבותיו ותחבולות הכהנים ואנשי עצתם נמצא אצל לוביענץ (Lubienec) בספר historia reformationis II 40 76 f. המקורים בספרים כתובים פולנית נמצאים אצל צאצקי (הוצאת קראקא 1860 עמוד 48 הערה 4). בספר אחד בלשון רוסית שנדפס בשנה ההיא בקאָנינסבערג נמצאים שירי התול על ליפפּוכאָנו בדבר „ר צ ח־ה ח ל ה". כתב הדת הנתן מאת זיגיסמונד אויגוסט נמצא אצל פערלעס „נעשיכטע דער יודען אין פאזען" עמוד 147, ונפלא הדבר כי שם נאמר, שהוציא זיגיסמונד אויגוסט כתב הדת בדבר העלילה על יהודי סוכאטשוב, כי רצחו ילד נוצרי, ומכל המקורים נדע כי העלילה היתה על דבר „דקירת חלת הקדש".

2) צאצקי בהע"ל עמוד 47 הערה 8. בצדק כעיר צאצקי בפנים, כי התמרמרות הפרוטיסטנטים על הנבלה בסוכאטשוב לא היתה מאהבת הבריות, כי גם הם היו שונאי ישראל כהקתולים, כי אם מפני שהאשה הנוצרית שנשרפה יחד עם היהודים היתה בעלת האמונה הלותרית.

3) עיין בסוף הספר בציון ו' על דבר שני המכתבים ששלח המלך זיגיסמונד אויגוסט לדון יוסף נשיא וההערות ע"ז. המכתבים האלה נתפרסמו על ידי קרויזהאאר בספרו Historya ואחרי כן על ידי בערזאהן במאנאטסשריפט לפראנקעל גראָטץ שנת 1869.

4) על דבר ר' שמעון גינצבורג (אבי המשפחה גינצבורג) ידבר רבי דוד נאָנו בעל צמח דוד (חלק ראשון לשנת ה"א שמ"ו) ויאמר: „שמעון גינצבורג היה חכם הרשים וכו', התעשר עשר גדול אשר כמוהו לא היה בדורותינו באחד מבני עמנו באשכנז וכו' והוא עלה אל האלהים... קרוב לשמנים שנה בשנת שמ"ו והניח אחריו ברכה בנים ממלאים מקומו אנשי אמת חכמים ונדיבים וכו'". צאצקי (ע' 93 הערה K) מביא דברים מכתבו של ציר האפיפיור הקארדינאל קומפּינדוני, ששם ידובר ע"ד רופא יהודי

גינצבורג ויהודים אחרים החשובים בחצרות המלך ורוזני הממלכה ידעו להפר עצת צוררי היהודים ולשום חפצם לאל. בין כה וכה ואחד מגדולי הכהונה הקתולית הקרדינאל האזיוס, אחד מראשי כנסת הגדולה שבעיר טריענט, בא לפולין ויבא עמו גדוד נזירים מהאחים בני החברה הישועית, אשר בעזרתם בא הקץ על התנועה הפרוטיסטנטית בפולין והכנסיה הקתולית נצחה את אויבתה תכלית נצחון. הישועיים היו לקוץ מכאיב וסלון ממאיר לבית ישראל אשר בפולניה, וברוחם והשפעתם נתקבלו כמה חקים לגרוע משפט היהודים בהועדים הכלליים בפיעטרוקוב בשנות 1562, 1563, 1565. כה היו הדברים נוהגים עד ימי זיגיסמונד איגוסט האחרונים. ממשלת המלך הלכה הלוך והתרופף, הרוזנים והאצילים נשאו ראשם. שרי פולין וגדוליה משכו אחריהם גם רוזני ליטא והכבידו אכפם על המלך להוציא דבר ההאחדות שתי הממלכות לממלכה אחת. הדבר קם ויהי בעיר לובלין בשנת 1569=שכ"ט, וליטא חדלה היות ממלכה בפני עצמה. שלש שנים אחרי כן מת זיגיסמונד איגוסט (7 יולי 1572) ובמותו נפסקה שלשלת המלכים לבית יאגילה, ואז חדלה פולין להיות ממלכה מתנהגת על פי מלך מבית מלוכה לדור דורים ותהי למלכות וריפובליקה, ממשלה בעלת שני הפכים בנושא אחד, ותבחר לה מליכה מקרבה או מבני עמים אחרים. בשני המעשים: ההאחדות פולין וליטא והיות הממלכה על פי הבחירה לחזק ידי הרוזנים והאצילים, צרורות תוצאות רבות לא־טובות גם לגורל כנסת ישראל יושבת שתי הארצות הנזכרת, ותקופת זמן חדש ממשמשת ובאה.

התאחדות ליטא עם פולניה—האוניה - לא הביאה טובה להיהודים היושבים במדינה הראשונה. ממשלת הדוכס הגדול בליטא היתה יותר תקיפה ועזה ממשלת המלך בפולניה בממלכה (Korona) (שבן נקראה או פולין כאשר היתה עוד נפרדה מליטא אחותה) כבר היה המלך משועבד להרוזנים והאצילים וכבר הונהגה או תורת המדינה אשר אצרה בקרבה תהפוכות ומבוכות עד כי היה כח בידי אציל אחד להפוך הקערה על פיה ולהרום במאמר פיו כל עמל המחוקקים—אלה התהפוכות אשר הביאו את העם הפולאני לעברי פי פחת, עדי הושם קץ לכבודו ומעמדו המדיני, וכל הארץ טלאה מוטה ופרק בימי שנות מאות. מלכי פולין מבית יאגילה בהיותם דוכסי ליטא התאמצו ככל אשר יכלו להחזיק בכל עז במושכות הממשלה בידים אמונות בארץ מולדתם ליטא, ובדעתם כבר אז ואחרי כן כי רבו גם שם רוזנים ואצילים המתנשאים לדחוק רגלי המלוכה, נשענו על המפלגות שבין האצילים ובין האכרים—וביניהם על היהודים. המלכים היו למשען להיהודים כי ראו בהם עבדיהם הנאמנים. המעמד הזה היה טוב יותר לאין ערך ממעמד אחיהם

החשוב מאד בעיני המלך ורוזני הממלכה, וצאצאי ישער כי כוונתו על אותו שבעזן הפרנס מפוזנא (na Szymonie Gintzburgie, przełożonym Poznańskim). ויש אומרים על אותו גינצבורג שהיה בקי בפדידת הארץ וחכם בנאי (ארכיטיקט). עכ"ל הרהט"ח, על הדברים האחרונים האלה כנראה, מרבוים דברי בעל צמח דוד: „היה חכם חרשים" תואר הכבוד שאינו מצוי בספרות ישראל ביתים ההם. שפ"ר.

בפולניה. בהוסד האוניה (ההתאחדות) בשנת שכ"ט נשתנו פני הענינים תכלית שנוי. רוזני ליטא הוקירו מאד את חירותם הלאומית, ונסיכי ליטא ראדזיוויללל אסטראזסקי, צארטוריוסקי ואחרים הגיעו לשררות גדולה ויהיו מני אז כמעט למלכים. הרוזנים האחרים העומדים למטה מהם ביחס ועשר התנשאו גם הם להגיע למעלתם; אחריהם החרו החזיקו גם האצילים, אשר מני אז והלאה נבחרו על פי הרוזנים; ובהיותם נבחרים משעבדים לבוחריהם וביחוד לאדירי הרוזנים והתקיפים ולפרקים גם לאנשי השחץ שבין האצילים חלף כל יקר תפארתם. מני אז נשתנתה גם ההתיחסות שבין המלך ובין היהודים. עד הנה היו הפריוויליגיות עליה לחומה, ומני אז והלאה היו הפריוויליגיות מטעם המלך רק לצאת ידי חובת הכבוד. להאצילים נתנה הארץ והיהודים החוסים בצלם היו בטוחים בחייהם ובמאדם, כל עוד אשר היו אדוניהם שבעי רצון מהם ומוצאים בם עבדים נכנעים. אולם אם גם נחשוב את המעמד הזה לרע בהחלט, הנה מצאו בו היהודים טובה רבה לפי צורך השעה: ברבות האצילים רבו גם ישובי היהודים. כל ישוב ישראלי אשר הרוזן או האציל היה מגן לו, נחשב אז לעומד תחת ממשלתו. במשך הזמנים חשב לו כמעט כל רוזן ואציל לדרוש ונחוץ לטובתו ליסד לו קהלת ישראל או קהלות אחרות. הרוזנים והאצילים נותנים רשות לבנות בתי כנסיות בלי שאלת פי המלך או נציב המדינה. בעניני החברה והכלכלה מצאו גם כן היהודים הרוחה בהזכיות היתרות שנתנו להם לא מטעם הממשלה המרכזית (שהיתה אז רק לצל־ממשלה) כי אם מטעם השררה בהערים והישובים, כי גם במקומות שנאסר ליהודים לשבת שם, בנו האצילים בתים וישכירום ליהודים, אחרי אשר נתנה חירות להאציל לעשות כל מה שלבו חפץ. ויבנו בעלי ה„שררות" חנויות, בתי מלאכה, בתי משקה ובכלל בתים ל„פרנסה" והשומת יד וישבירום ליהודים ואין מוחה בידם.

בכלל נפתחו אז שערי ה„פרנסות" על ידי „האצילים", ובאמת נפתחו מעינות „פרנסה" ליהודים במסחר ומלאכה ובחכירת נכסים. כל העסקים האלה נתנו שכר טוב יותר מעבודה אדמה ביגיע כפים, בכלל לא היה כל חשבון ליהודים מני אז והלאה לקנות אדמה ולעבדה, כי לרגלי תקיפות ה„שליאחטים" בעלי הנכסים לא נשאה הארץ אותם ואת היהודים לשבת ב„שכנות" יחדו, פן יסיג בעל הזרוע את גבול היהודי, והוא—היהודי—לא יכול עוד לדון עם התקיף ממנו. באחה, ה„אוניה" נתנה גם לקהלות ליטא אותו התאר והצביון שכבר היו לקהלות ישראל בפולין זה כמאה שנים לפנים[1]). הנה כן ברור הדבר, כי בהתאחדות ליטא לפולין אחדות נמורה היו התוצאות: כי התרבה הישוב הישראלי בליטא בהערים הגדולות והקטנות והכפרים שנבנו על אדמת הרוזנים והאצילים; כי במקומות רבים לא יצאו לפעלם החקים הגורעים משפט עם ישראל שנכנסו בהשטאטוט הליטאי באחרית ימי מלכות זיגיסמונד אויגוסט; כי מצאו היהודים פרנסתם בהמסחר והחכירה מידי האצילים והרוזנים מגיניהם

---

1) פעולה ה„אוניה" הלובלינית והשפעתה הטוסרית והמדינית־החברתית על יהודי ליטא בבוארת יפת בספרו של בירשאדסקי Литов. Евреи כעמוד 400 עד סוף הספר ובכמה השקפות שבפנים נעזרתי בדבריו, ועוד אשוב לדבר בהנחותיו ומשפטיו הבנוים על ראיות והוכחות ברורות. שפ"ר.

ויבכרו את העסקים האלה על פני עבודת האדמה וקנית קרקעות, ורובם קבעו דירתם בהערים ויחסו בצל האצילים.

מזה נראה, כי בליטא וגם בפולין, אם כי הוטב מעמד היהודים לפי שעה, כאשר היתה יד הרוזנים והאצילים תקיפה, לטן העת אשר היתה פולניה לממלכת מלך על ידי בחירת הרוזנים והאצילים, אך להטובה החמרית והגשמית הזאת לא היה מעמד בטוח, וגורלם נתן מני או בידי המקרה ונשתנה חליפות לפי המעמדים המדיניים, גלגולי המסבות והמהפכות ומלחמות שערים, אשר רבו בארץ מני או בימי מאתים שנה ויותר.

אחרי מות זיגיסמונד אויגוסט הנצר האחרון מגזע בית המלוכה—משפחת יאגילה הליטאית—נבחר למלך פולין הדוכס הצרפתי היניריך איש אנז'ו (Aajou). אחי מלך צרפת קארלום התשיעי (1572). המלך הזה אף כי נבחר בתחבולות והשתדלות איש יהודי רבי שלמה אשכנזי החשוב בחצר השולטאן (עיין למעלה עמוד 283), היתה שנאתו רבה ליהודים וכבר חשב מחשבות לגזור עליהם גזרות קשות. בהימים המועטים אשר מלך נתעוררו עלילות הדם גם בליטא, כי יד הכהונה הקתולית היתה תקיפה בשבתו על כסא הממלכה. הוא היה האיש אשר ידו היתה עם אחיו מלך צרפת הקנאי־האכזרי, לרצוח נפשות אלפים צרפתים בלילה אחד—ליל הקדוש ברתלמי (25 אויגוסט)—על דבר היותם ממרים את פי התורה הקתולית ולא אבו להאמין בהאב הקדוש שברומא, והאיש הזה בבאו לפולניה חשב מחשבות קנאה ונקמה גם ביהודים, וכבר היו דבריו עם ראשי הכהונה הקתולית בפולניה, לדרוף את היהודים ולהרבות להם גדרים וסיגים לגרוע משפטם ולהבדילם לרעה מכל בני עם הארץ. לאשר היהודים לא ארכו ימי מלכותו ואחרי מלכו חמשה ירחים ברח בהחבא מן הארץ, בשמעו כי אחיו קארלום התשיעי מת וחמדה ממלכת צרפת לפניו. במקומו בחרו גדולי הממלכה את הדוכס שטיפאנוס באטורי (Stephan Batory) דוכס ויעבענבירגען אשר לממלכת אונגאריה בשנת 1575—של"ה. המלך הזה היה מושל העוצר בעם וידע לחוק את המשמעת גם במסבי הרוזנים והאצילים. וליהודים הטיב מאד המלך שטיפאנוס באטורי. כל שתים עשרה שנות מלכותו היו ימים טובים לישראל בכל ממלכת פולין ומדינותיה ובצדק יחשב שטיפנוס באטורי במספר מלכי־חסד מאומות העולם שעמדו לישראל בימי גלותו הארוכה.

ימים מועטים אחרי עלותו לשבת על כסא המלוכה (1576) שלח דברו להסיר שטנה מעל יהודי ליטא, שנחשדו אז ברצח ילד נוצרי, ובשני כתבי הדת שפרסם בכל ערי הממלכה יודיע גלוי לכל בני עמו, כי מהיום והלאה יענש קשה כל איש אשר יזיד להעליל על היהודים, כי רצחו נפש איש נוצרי לשם מצוה על פי דתם, ובפירוש יאמר כי בעצמו חקר ודרש אחרי מקור העלילות שמעלילים על היהודים כי רוצחים המה ילדי נוצרים ומחללים קדשי הדת הנוצרית, וישר נוכח כי היא עלילת שקר ודבת שוא (Calumnia) שבדו שונאי העם הזה להרגיז לב הנוצרים עליהם ולהרבות המהומה [1].

---

[1] צאצקי (ע' 52 הוצאת קראקא 1860) מציין המקורים Metrika Koron. pod lit. F. 382. ודבריו נכבדו, כי מהם נראה שכתבי הדת אלה בליטא היו דברים בעתם, אחרי שכבר פשטה האטונה בעלילה הזאת טיטי טלכות היינריך הוואלאי והכתה שרש בלב העם ע"י ספר השפנה שכתב הכומר

באותה השנה העניק שטיפן באטורי בפריוויליגיה את יהודי פוזנא, אשר היתה להם למגן ומחסה מאויביהם האורחים וביחוד מבני האספסוף אשר בעיר; בכתב הזה מיפה המלך את כח היהודים בפוזנא ונותן להם הזכיות: לפתוח בתי מסחר באין מפריע בכל העיר, פוקד ומצוה על יועצי המאגיסטראט, כי לא יתנו להאספסוף להתנפל על בתי כנסיות ושדה הקברות אשר ליהודים; מותר ליהודים לעסוק במסחר בפומבי גם בימי שבתות ויומים טובים אשר להנוצרים; אם יכה איש נוצרי את איש יהודי, יחרפהו או יחבול בו ויענש באותו ענש כאלו פגע בחברו הנוצרי. באטורי ידע כי החפש ליהודים לסחור בכל העיר יעורר קנאה ותחרות בלב העירונים האשכנזים אשר באו להשתקע בפוזנא והמה יסיתו כדרכם תמיד, את הנערים וכל האספסוף לקצות בהיהודים, על כן הוסיף לשלוח ממקום מגורו אז בעיר ברומבירג אזהרה נמרצה להמאגיסטראט (ביום 10 פיברואר 1577), אזהרה קודם לענש לאמר: „חובתנו היא לקדם בעד הרעה שלא תבא ולהגן על עבדינו היהודים שלא יהיו נזוקים בגופם או בממונם, על כן הננו גוזרים כי כל אלה אשר יהיו הגורמים (המסיתים) או המשתתפים בהפרעות (נגד היהודים), יהיו מכל מפלגות העם שיהיו, אחת דתם להענש בענש השלומים עשרת אלפים מרקאות פולניות. אם המאגיסטראט לא יצא ידי חובתו להשקיט סערת האספסוף או עוד יסית את ההמון לפרוע פרעות, אז יושם גם עליו קנס עשרת אלפים מרקאות, המחצה לגנזי המלוכה והמחצה לקהלת ישראל. אם על ידי התרשלות המאגיסטראט תפרוצנה פרעות ואיש יהודי יומת בחמת ההמון, אז אחת דתם של מסבבי הפרעות והרוצחים, לעשות להם בגזרת הפריוויליגיה הקיומירית— לאמר: להיות נדונים למיתה. ולמען אשר לא תהיה כל התנצלות לפורעי הפרעות ולמסיתיהם לאמר, כי לא ידעו את דבר המלך ופקודתו, הננו מצוים להניח את הכתב הזה למשמרת בטירת המלך בפוזנא עם כתבי המלכות ולפרסם בכל העיר על ידי רצים מכריזים" (הערלדע)[1]. אך גם אזהרה נמרצה כזאת לא הועילה לעצור בעד המתפרצים בעלי הפרעות ולבצור רוחם, כי ביום 29 לחדש מאי בשנה ההיא הסיתו שונאי ישראל שנית את האספסוף לקצות ביהודים, ואחדים מבני הקהלה נרצחו ובתים רבים נתנו לבז ולמשיסה. הפרעות פרצו לרגלי מקרה קלה ערך, כי לא נתנו היהודים לאשת יהודי מומר לראות את אישה בהתעתדו להמיר את דתו. אז נחרבו

שקארגא Skarga בשם „ע"ד חיי הקדושים" (O żywotach Swiętych), שם יספר באריכות דבר רצח הילד שמעון הקדוש בטריענט (עיין די"י הלק ו' עמוד 286) ויביא מעשה רצח ילד בעיר פונה הרחוקה י"ב פרסאות מווילנא ויקרא בשם את הרוצח יהויקים בן שמריה (Joachim Szmerlowicz), ויעורר את העם לעשות נקמות ביהודי ליטא. ואלה דברי צאצקי: Za Henryka Walezego oskarżono Żydów w Litwie iż te dziecko chrześciańskie zamordowali. Wymowny Skarga dziecinę w żywot·ch Swiętych ze czcią wspomina; lecz, następca Sztefan (Batory) ogłosił przez universal, aby winy—dzieciobójstwa—nie zarzucano Żydom, jak nie mającym morderczej nauki. מהדברים האחרונים יוצא כפורש כי בכתב־מלך זה ינן שטיפן באטורי גם על כבוד התורה הישראלית.

[1]) עצם הפריוויליגיה הזאת של שטיפן באטורי עם קיום המלך ווּלאדיסלב הרביעי מיום 3 מאי 1633 ונתן בעיר ווארשא נמצא פערלעם בהארכיב של קהלת ישראל בפוזנא, עיין בספרו: נעשיכטע דער יודען אין פאזען ע' 26—29. ברעסלוי 1865.

בית הכנסת וגם בית המרחץ עם המקוה. ראש האזרחים ושר העיר זכרו את דבר המלך וינסו להשביח שאון בני ההמון ולא יכולו, כי התגרו הנוצרים ביהודים לא משנאת דת ולאם כי אם מקנאה ותחרות וצרות עין במסחר היהודים ותשומת ידם. המלך שטיפאן באטורי שם ענש־כסף לקנם על המאניסטראט, אך יועצי העיר נשבעו שבועה חמורה כי ידם לא היתה במעל ולא ידעו, כי ההמון מהעתד לעשות פרעות בעיר ונפטרו מן הקנם שהטיל עליהם המלך [1].

בהיות המלך שטיפאן באטורי בעיר טהארן בש' 1576 פרסם כתב הפריוויליגיה ליהודים, ששם בטל כל החוקים הנוררים דרכי הפרנסה והעבודה וכל האסורים שנאסרו עליהם עד הנה, התיר להם העבודה והמשא ומתן בימי שבתות ויטים טובים להנוצרים, אסר על הנוצרים לאסוף לביתם ילדים יתומים יהודים ויזהירם למסור אסופים כאלה לרב (לזקן) הקהלה הישראלית שבכל עיר ועיר, והחליט שגם בסכסוכים בין נוצרי ליהודי יש הרשות לזקני היהודים לדון ביניהם, אך הרשות לאחד מבעלי הדינים להביא הדבר לפני בית דין גדול ממנו. בשנת 1580 פרסם שטיפאן באטורי בכתב־מלך גלוי לכל נתיני הממלכה, כי יאשר ויקיים את הפריוויליגיה הקויימירית ויתן לה כח ועז משפט מלך בכל מדינות הממלכה: פולין גדול וליטא. ולבד זה פרסם מערכת חוקים (שטאטוט) בעד יהודי פוזנא לאמר: א) היהודים שוים בכל משפטי אזרחים לכל תושבי הערים, ושופטיהם המה: בכל דבר הקטן— נציב המדינה והדבר הגדול יגישו אל המלך. ב) אין להפריע את היהודים מבנין בתים בכל מקום שירצו וכן במעשי המלאכות חפשים הם לעסוק בכל מיני העבודה באין מוחה בידם, ואם יהיו סכסוכים בעניניס אלה ויבוא הדבר לפני נציב המדינה. ג) בעניני המשא ומתן שבין היהודים ובין נציב המדינה (פאלאטין, וואיוואדא) ימנו מקרבם סופר־נאמן (נוטריון) בעד הספקה ידועה סכום כסף בשנה, ואין המשפט לכל איש להעביר את הנוטריון היהודי ממשמרתו מלבד זקני הקהלה. ד) אם המיר איש יהודי דתו בדת הקתולית ונשא אשה קתולית וילדה לו בנים ויש להאיש הזה בנים שנולדו מאשה יהודית ונתגדלו ביהדות, או שוים הם הבנים היהודים לקחת חלק בירושת אביהם כהבנים שנולדו בנצרותו. ה) בדבר היוקר של סחורות אכל נפש (פתרון הדברים לכל יתיקרו סחורות אכל נפש) אין לשום לפניהם כל מכשול ומפריע בעסקיהם (במקח ומטבר). ו) שבועת היהודים תהיה בלי כל מנהגים זרים, כי אם בנקיטת ספר תורה או על יד בית הכנסת. ז) אין להזמין את היהודי לערכאות הממשלה בימי שבתות ויטים טובים להיהודים ועוד דברים אחדים הנוגעים בפרט ליהודי פוזנא [2]. עוד הרבה שטיפן באטורי להטיב לכלל היהודים בממלכתו ולקהלות ישראל פרטיות. רק דבר אחד יצא מלפניו, אשר היה למוקש באחרית הימים ליהודי ליטא נגד חפץ המלך ומחשבתו. בשנת של"ח 1678 יסד בווילנא את בית מדרש החכמות תחת משטר הישועיים והנהגתם. חבר הכהנים האלה ידעו, כי שטיפן באטורי המושל בעז משפט לא יטה אזן לדבריהם, ידעו כי הוא לא ישוב מפני כל ויתן חתיתו גם על הרוזנים וגדולי העם, על כן שמו מעצור לרוחם בכל ימי ממשלתו, אך אחרי מותו נגלתה רעתם, כי

---

1) בהנ"ל על פי ליקאשעוויץ II 89, 297—98.

2) פערלעם בהנ"ל 147/8 ועיין נוספים 175—177.

החלו לסכסך את יושבי הארץ איש באחיו ותנחת ידם גם על היהודים. וימת שטיפאן באטורי (ביום 12 דיצימבר 1586—שמ"ו) ויהי הוא האחרון במלכי פולין המשכילים ובני חורין ברעות ואמונות בימי המאה השש עשרה למספרם. כי עוד בהיות המלך החכם הזה חי הרימו הישועיים ראשם והכהונה הקתולית נצחה את הריפורמציה הלותירית והקאלווינית תכלית נצחון, על כן לא הועיל גם דבר-מלך מאת באטורי לבטל את עלילת הדם על פי עדותו, שהיהודים נקיים מהאשמה הזאת, יען כי הכהנים לא חזקו את דבריו. ביטו חי המשורר והסופר הפולאני קליאונוביץ Kleonowicz שהיה ראש יועצי האזרחים בלובלין והוא הרבה להשטין על היהודים בשירי־עלילה שחבר (Victoria Deorum, Worek judaszów), ששם יציג את היהודי בתמונה זרה ונאלחה, כרודף אחרי הבצע ושואף מעשקות. והוא עזר הרבה להשריש את השנאה לישראל בלב רבים מבני עם הארץ בפולין. בזה כמעט תמו רוב דברי כנסת ישראל בפולין ומדינותיה בעניני החברה והמדינה בדברים שבינם לבין המלכה ועם הארץ בימי היאגולונים האחרונים ויטי המלך הנאור שטיפאן באטורי.

הנה כן עברו שמנים שנה, שהיו לפרק גדול ונכבד מאד בתוצאותיו וגלגולי סבותיו לתולדות היהודים בממלכת פולין ומדינותיה. עד הנה הצענו את תולדות היהודים בבחינה מדינית וחברתית, מעמדם בין העם או העמים אשר בקרבם ישבו, ההתיחשות שבינם ובין הממשלה, בעלי השררה ומפלגות התושבים והעירונים. על פי הדברים האלה היה טבע מצב החברה מחייב כי יהיו היהודים עם לבדד ישב. גם המלכים וגדולי העם הפולאני חזקו את קהל היהודים ויאמצוהו כי יהיה לחטיבה בפני עצמה. הרבנים נעזרו בדבר מלך ושרים, ובכח הרשות נתחזקה משטעת העם להרבנים. זיגיסמונד הזקן בכתב הרת שנתן בקראקא ביום 4 ספטמבר 1531= רצ"א יגזור על יהודי בריסק דליטא, כי ישמעו לדברי הרב אשר מנו להם רבי מענדיל פראנק, שהיה לפני זה רב בפוזנא, וגם יוכיחם על המרותם פי טורם, יזהירם לבל ישימו לו מכשולים, ויתן רשות להרב להחרים ולהבדיל את הממרים מקהל ישראל; גם שר המדינה ופקידיו מחויבים לעזור להרב ולעמוד לימינו נגד שוטניו ומתנגדיו בהקהלה[1]. שנתים אחרי כן מאשר ומקיים זיגיסמונד הזקן את חברי בית דין הרבנים (הדוקטורים) אשר בלובלין[2] ובשנת שכ"ח=1568 שלח זיגיסמונד אויגסט כתב הרת לאשר ולהסכים לפסקי דינו של הגאון רבי שלמה לוריא (מהרש"ל) מאוסטרהא (Ostrog) ושני הדיינים שעמו הרב מטיקטין והרב טפינסק[3], כתבים כאלה רבו מאד. ועל פי הדברים שכבר בארנום בפרטות למעלה

---

[1] Бершадскій בספרי Лит. Евреи ובמאמרו Матеріалы המובא למעלה. ויש לעיין ביחוד אצל צאצקי הוצאת קראקא ע' 48 ושם בהערות.

[2] בהנ"ל. ועיין Metr. Korony T. 34. 54, 75, 240 ובכ"מ.

[3] Русско-Еврейскій архивъ т. II, № 273 ст. 201—204. התעודה הזאת נכבדה מאד, כי מטנה נראה עד כמה היתה אספת־רבנים נכבדה גם בעיני המלך אויגוסט זיגיסמונד ופסק דינם היה מכריע; שמות שני הרבנים שישבו בדין הזה עם המהרש"ל המה: ר' מרדכי או מארעק מטיקטין ור' שמשון מפינסק. הדין היה בין יצחק בראדאווקא ובין מענדיל בן יצחק (איסאקאוויץ) השותפים בעסקי חכירת בתי המכס במינסק, נובוגרודקי, בפלכי פודלאכיה ווילין וכו'. בתוך כך מת הרב מטיקטין והוחלט מפעם המלך שבקיטו יטלא היהודי מבריסק בשה ליפשיטין, ובאשר כי המהרש"ל היה חולה ולא יכול

נדע, כי ראו המלכים והיושבים ראשונה במלכות את טובה כלל הממלכה בזה שיהיו היהודים למפלגה שלמה ומסודרה בכל צביונה ותכונתה הנאותים לה בכל ענייניה הפנימים, מפלגה שהיא חטיבה בפני עצמה ונשמעת לראש אחד, שיהיה הוא המדבר בעדה מול הממשלה. מלכי פולין נוכחו על פי הנסיונות שלא עלו יפה עם ר' מיכל יוזעפאוויץ ורבי אברהם מביהם, כי אין היהודים נשמעים להאלופים אשר ירכיבו הם—המלכים—לראשיהם; על כן בחרו מני אז לכלכל ענייניהם עם הרבנים, אשר כבוד התורה חופף עליהם ונבחרו לראשים מטעם כל העם וברצונו הטוב, ויהי הדבר הזה לסבה להרמת קרן הרבנות ודרישת התורה התלמודית, כאשר עוד נבאר במרוצת הדברים.

מלכות שני המלכים ה„זיגמונדים" האב ובנו אשר ארכה קרוב לשבעים שנה נחשבת עד היום להקופת האור והזוהר בדברי ימי מלכות פוליה, כי אף על פי ששניהם היו אנשים אין אונים, וברפיון כחם המה נראים לנו כהפכפכים ופוסחים על שתי שעיפים, היו בכל זאת מצוינים באהבת החכמה ובסבלנות יתרה בכל הדברים הנוגעים לאמונות ודעות. עוד בימי זיגיסמונד הראשון היו בחורי היהודים נוסעים ביחד עם בני אצילי הפולאנים לישיבות של מעלה באיטליה ובאשכנז, וכבר הזכרנו למעלה כי ברומא ופאדובה רבו עוד בראשית המאה הרביעית לששי למספר ב"י תלמידים רבים מיהודי פולין, ששמעו שם לקח בחכמות הרפואה והתכונה. וגדולה מזו ראינו אז בפולין, החזון אשר לא נראה אז בכל אירופה בימי שנות מאות אחרי כן: תלמידים יהודים יושבים על ספסל אחד עם בני הנוצרים בבתי הספר לבני העם לראשית למודים [1]). שמועה אחת הספר, כי בראשית ימי מלכות זיגיסמונד הזקן נתאספו רבני ישראל לכנסת גדולה (סינודה), וישלחו מכתב גלוי לכל קהלות ישראל, מכתב כתוב בעתרת מליצות מדברות גבוה ובדרכי הדבור והסגנון בהפרזה ובדברי הבאי, כהסגנון הנהוג אז בישראל ובאומות העולם, בדברים האלה לאמר: „מבורא עולם נאצלו ספירות רבות, אדם הראשון היה כליל השלמות וחותם תכנית כל המעלות האנושיות, על כן גם להישראלי לא יאות ליחד לבו רק למקצוע אחד... לאבותינו נגלו כל החכמות; כל איש שאיננו כופר מוצא הוא בתורת משה כל יסודי הידיעות וראשי אבות החכמות, והדבר אשר היה לתהלת אבותינו ותפארתם בימי קדם, לא יוכל היות לחרפה לנו גם היום. לפנים בישראל קמו מקרבו אנשים חכמים אשר היה בהם כח לעמוד בהיכלי מלך ושרים: מרדכי היה מלומד (בשבעים לשון), אסתר היתה חכמה ונחמיה היה יועץ למלך פרס ורב ומושיע לעמו. עם ישראל רב במספרו ככוכבי השמים וכחול על שפת הים, אבל (בגלות) איננו מזהירים ככוכבים, כי אם כחול הננו מרמס לכל רגל גאוה. מלכנו הוא חכם בשלמה, קדוש כדוד, ואיש עצתו

לצאת מאוסטרהא התחייבו שני הצדדים מטעם המלכות להביא את שני הריינים לאוסטרהא. בהתעודה הזאת מכונים הרבנים (וביחוד המהרש"ל) בשם „דאקטארים"—וקנם גדול הושם על הסרב להיות נשפע לפסק בין הרבנים, להביא לגנזי המלכות ולטובת הצד שכנגדו. התעודה הזאת וכיוצא בה נכבדות מאד לפ"ר ט"י החקירה ע"ד מצב יהודי המלכה הפולנית והדוכסיה הגדולה ליטא בימי טלכי יאגילה האחרונים—ואין כאן המקום להאריך. שפ"ר.

[1]) צאצקי 99 קראקא 1860 עפ"י כתב הגלוי של הארכי־הגמון נאמראם מיום 19 יולי 1542 Przełożenie Piotra Gamrata Prymasa. שפ"ר.

הוא שמואל השני וכמעט דומה לנביא [1]). על כל העם יביט כעל יער צומח עצים רעננים (שוים בעיניו כל המפלגות והלאמים), הרוח ישב וינדוף אבק פרחים לזרוע את האדמה ולהצמיח ממנה נטעי נעמנים, ואיש לא ידע מאין באו עצי חמד אלה, ומדוע לא ישגה גם ארז הלבנון (העם הישראלי) על שדי־חמד אלה".

והנה אף שאחד מטובי קוראי הדורות הנודע למדייק בשמועותיו מעיד על קול הקורא הזה, אך דבריה וסגנונה, חוותה ודרכי דבוריה מתנכרים לרוח היהודים בימים ההם ואינם גם על פי טעם הדבור העברי וההלמודי. אולם אם גם לא אמרו הרבנים כן בקול קורא, ראוים היו הדברים להאמר אז, כי אף אם לא תקעו עצמם יהודי פולין ללמודי החכמות כאשר עשו מלפנים יהודי ספרד, מסבות שיתבארו בהמשך דברינו, אך רוח הדעת והחקר מצאה לה אז מסלות בלב רבים ותהי לה גם תפיסת יד גדולה בין השוקדים על דלתות התורה. בזמן מאוחר מעט מהזמן המתיחש להקריאה הגדולה המובאה למעלה שומעים אנחנו את הגדול בתורה בדור ההוא הגאון רבי שלמה לוריא (המהרש"ל) מתעורר בחמת קנאה על חברו הגאון רבי משה איסרליש, כי נותן הוא יד לפושעים העוסקים בחקירות, ויאמר „אני הגבר ראיתי כתוב בתפלות וסדורים של הבחורים רשום בהם תפלת אריסטו". המכתבים שהלכו ושבו בין שני המאורות הגדולים האלה שעמדו לכנסת ישראל בפולין בתורה המעשית עדות הם לבני ישראל בני הארצות ההם, כי היה לבם פתוח לכל החכמות ויהיו נכונים לעלות למעלה למשביל בידיעות העולם בטרה אחת עם ידיעות התורה לו היו השעה והמקום מסייעים להם. מלבד הקרדינאל קוממינדוני, המעיד על יהודי רוסיה (גאליציה) ואוקריינא, כי נמצא מהם חכמים שהיו מיחדים עיוניהם ללמודי חכמות הרפואה והתכונה ישנה עדות אחרת נאמנה מאד, כי העסק ברפואה ותכונה היה מתמיד והולך בין היהודים בפולין מראשית ימי המאה השש עשרה למספרם מיטי רבי יחזקאל הישראלי ורבי יצחק החכם בטבע ורפואה (fizyki doktor) כמעט עד אחריתה, למרות הדבר, אשר קנאי הנוצרים, לעת אשר הכהונה הקתולית שבה והתגבר על מתנגדיה במלכות פולין ויד הנזירים הישועים היתה על העליונה, עשו כל מה שבכחם לבלי תת לרופאי ישראל לרפא את חולי הנוצרים [2]). אבל כי תהיה כנסת ישראל בפולין אכסניא

---

[1]) צאצקי יפה כון, כי הכונה היא על שמואל מאציעיובסקי Samuel Maciejowski, שהיה לארכי־הגמון בקראקא משנת 1545 והוא היה ההפך מארכי־הגמון גאמראָם, כי היה זך הרעיון, חכם מופלא ואוהב את הבריות ונוטה חסד ליהודים, ואמנם מזה תהיה הוכחה כי זמן הכתב הוא כמעט ביתי זיגיסמונד האחרונים, ומזה יהיה ג"כ סיוע להטיל ספק באמתת הכתב, כי בזמן מאוחר כזה נראה שלא נתקיימה עוד תשוקת יהודי פולין להשכלה כללית, מלבד שקשה מאד לשער אשר רבני הדור ההוא יאמרו, כי שקול שמואל הכהן הגדול הנוצרי בפולין כשמואל הנביא. נוסבים מביא ההשערה בשם קרויזהאאר ושכח כי צאצקי בעצמו מעיר על שמואל מאציעיובסקי. הכנלה כלה מצא צאצקי על קלף דק בין נירות הכלכות Metr. Koron. שפ"ר.

[2]) בדבר התנועה להשכלה וסגלי הידיעות והחכמות החיצוניות, שנראתה בין יהודי פולין עד הכחצה השניה למאה הרביעית למספרנו מעטו מאד המקורים הברורים. ובאמת ישנם גם לזה מקורים ברורים מבני הדורות ההם. הד"ר גונסיעורובסקי Gąsierowski בספרו Zbiór wiadomośći do historyi sztuki lekarskiej w Polsce etc. (Poznań 1841) (בחלק I עמוד 174), בהשיבו על דברי הרופא הפולני

לחכמות וידיעות חיצוניות היה דבר נמנע בטבע הארץ, העם והחברה אשר בתוכם ישבו היהודים. להשכלה כללית לא היה אז כל מקום לבני היהודים באשר רוח הדת (הקתולית או הפרוטיסטנטית) היתה שפוכה על בתי הספר והמורים היו רובם ככלם כהנים; הידיעות החיצוניות—מלבד חכמת הרפואה—לא נתנו לבעליהן כל מאומה, כי לא עמדו היהודים על משמרות המדינה; בכלל הנאת־פרנסה לא נמצאה אז בהשכלה, ועל פי תנאי החברה המדינית לא עמדו היהודים בקשר והתחברות מלבד בעניני משא ומתן עם אחת המפלגות במטלכה. לעטת זה היה כבוד התורה חדש עמה בכל ימי שנות מאות שבת היהודים בפולין וליטא. ידי הרבנות והפרנסות היו תקיפות מטעם המלכות ומטעם הרוזנים והאצילים, ותרב בגלל זאת תשוקת העם להגדיל תורה ולהעמיד רבנים בישראל. האות הראשון לרוח שואפת למעלה למשכיל בין יהודי פולין וליטא היתה הקמת בתי דפוס לספרי עברית, בתי דפוס היותר עתיקים באירופה הצפונית והתיכונה מלבד דפוסי פראג. ספרי דפוס הוקמו בקראקא, ברישק ולובלין וגם בערי מצער ומהספרים הנדפסים היו, מלבד ספרי התלמוד והפוסקים וכתבי־קדש עם ביאורים שונים, גם ספרי מחקר ופילוסופיה דתית[1]. בכלל התנשאו אז יהודי פולין (ובליטא ואוקריינא) במעלות רוחם על יהודי אשכנז. אלה האחרונים מקצר רוח ועול גלות הקשה לא יכלו להתרומם גם בידיעות התלמוד, ועסקם בתורה היה על פי הדרך הכבושה מכבר, בלי כל חדוש וחדוד השכל. על כן בימי דורות רבים היו

צורר היהודים סליזקובסקי (Szlezkowski) ודברי השטנה שלו בספריו ע"ד „אכזריות היהודים" (Okrucieństwa żydowskie) והתגלות בגידת היהודים (Odkrycie zdrady etc.) יאמר: Wypada mi tu jescze nadmienić o tem że w końcu XVI Wieku Żydzi bardzo się zajmowali leczeniem w Polsce, osobliwie na Unkrainie; przeciw którym niesłusznie często nasi ówczesni lekarze obelgi rzucali, jak się to jaśnie z ich pism okazuje. Głównym nieprzyjacielem żydów leczeniem się trudniących był Sleszkowski, ktory w dziele „odkrycia etc". w rozdziale XVI pisze... Wyjąwszy włóczęgi Żydzi, którzy nie umiejący definiciey medicyny, włóczą się po Rusi, (גאליציה) po Podolu, udając się z Medyki. נגדו יביא גונשיעריובסקי דברי בן הדור מתתיהו Maciey מעיר מיעכוב (Miechów) המדבר בשבח היהודים, ובאשר דבריו נונעים גם למעמד ההשכלה בין יהודי פולין בכלל בימי סוף המאה השלישית ומחציתה הראשונה לרביעית למספרנו אביא הדברים בכתבם ולשונם מספרו Descriptio Sarmat. etc וכה יאמר: Est tertia secta: Judaeorum non usuroriorum relut fit in terris Christianorum sed laboratorum et Agricolarùm Que ut saepe fit teloneis et exactionibus publicis, Haebrei similiter Hebraeorum literis utuntur et disciplinis, verum etiam artes liberalis, Astronomiam et medicinam perscrutantur... דברי בן הדור הזה מסוף המאה השש עשרה נכבדו מאד, ופתרון דבריו בתמציתם הוא: המפלגה (הכת) השלישית (של) היהודים, אינם חיים (שה בפולין) כאשר בארצות הנוצרים (האחרות), כי עוסקים הם במלאכות ועבודת אדמה ובענינים כלליים. כן יעסקו היהודים לא לבד בלמודי הפסורת (התורה) שלהם, כי אם גם ילמדו את החכמות החפשיות; האסטרונומיה וחכמת הרפואה. מזה נראה, אשר ההנועה ללמוד החכמות התמידה כל ימי המאה השש עשרה, הנסיגה לאחור, כנראה, החלה מימי זיגיסמונד השלישי, ובהיות הישו"ת מקאנדיה בליטא יתאונן כבר על דרכי החכמה האבלות ועל הפלפול העקום והצלמות ולא סדרים בהחנוך כאשר נביא דבריו בהחלק השמיני וזה היה בשנת שפ"ד=1624. שפ"ר.

[1]) מהספרים שיצאו מדפוסי פולין הראשונים הם: התורה (פאליא) קראקא ר"צ או רצ"ח, חומש בבריסק שנת ש"ו. וקודם להם מטה שבאו לידיהם: טור יורה דעה נדפס על ידי יוהנים העלין בסיוע

רבני אשכנז כפופים ונשמעים להרבנים שבפולין, ובאחרית הימים הספיקו יהודי פולין וליטא מקרבם רבנים לרוב ערי אשכנז והולאנדיה. כאשר פרצו דברי ריבות וסכסוכים בין יחידים או בין קהלה לקהלה באשכנז פנו גדולי אשכנז לרבני פולין וכל אשר הורו לעשות קיימו וקבלו עליהם בני הקהלות[1], כי הכירום לאבות התורה ועמודי ההוראה.

והתלמוד ונושאי כליו המפרשים והפוסקים היו לתל שכל פיות פונים אליו בפולין ומדינותיה, ודרישת התלמוד הגיעה שם לאותה המעלה שעמדה עליו בצרפת בימי בעלי התוספות. מן כל כנסיות ישראל בארצות אירופה ואסיה היתה כנסת ישראל במלכות פולין האחרונה שתקעה עצמה לחקר הלכה והתעמקות הדרישה בתורת התלמוד וההוראה; אך במדה זאת שהיו יהודי פולין וליטא מן המאחרים בדרישת התורה התלמודית השלימוה בתשלומי כפל בשקידתם ודרישתם בתורת ההלכה באהבה רבה גדולה ויתרה מכל אחיהם בארצות הגולה. אז נראה, כי רק בפולין נפתחו מעינות התורה הזאת, ורק בה נמצאו רַבֵּי החובלים הנותנים דרך בים התלמוד ומתהלכים בחקר נבכי תהומותיו. בקיאות וחריפות יחדו תָּמים היו לנחלה לחובשי בתי מדרש וישיבות של מעלה לתורת התלמוד בפולין, ולא נמצא שם איש, אשר אם רק לא השה אותו הטבע מעט כשרון והכשר דעת שלא ייחד לבו ויקדיש כל ימי חייו לתורת ההלכה. ובנוח רוח אהבת התורה וההגיון הפלפולי על בני יהודה אשר בפולין נראה כי באה רוח חיים בהאותיות שבתורה ויהיו לנפשות חיות וממללות. כל אות ואות שבתורה היה לניצוץ־אש מפיק אור־השכל וברק החריצות והחריפות. מני אז היו הישיבות של מעלה לתורת התלמוד אשר בפולין להמהוללות בכל כנסיות ישראל שבאירופה, וכל „הבחורים" אשר חשקה נפשם בתורה וללון בעמקה של הלכה היו גולים למקום־תורה—לפולניה. כל איש שהיו יודעים בו באשכנז כי שמש תלמידי חכמים בפולין, היחה בזה לבדו חוקתו יפה, כי גדול הוא בתורה, ויחשבו את כל יתר הלומדים שלא זכו לקבל תורה בישיבות פולין לעומדים במדרגה נמוכה ממנו.

ושלשה רבנים גאוני התלמוד, אשר אחרי רבי יעקב פולאק אבי החריפים והמפולפלים, היו בדור הזה מַיסדי הישיבות ואבות התורה התלמודית והם: רבי שלום שכנא ראש הישיבה הגדולה בעיר לובלין, רבי שלמה לוריא (המהרש"ל) ורבי משה איסרליש (הרמ"א). הזקן שביניהם בשנים היה רבי שלום שכנא (פעולתו—בשנת ה"א רפ"ב, מת ר"ח כסלו שי"ט)[2]. הוא היה תלמידו של רבי יעקב

יוהנים קורציוס מגלוגא רבתי בקראקא הבירה בשנת רצ"ו. ונפלא הדבר, כי גם בעיר קטנה ככפר באילזא (Jiża) אשר בפלך ראדום, נדפסה לראשונה תורה עם חכש מגלות והפטרות באותיות גדולות ומרובעות בשנת ר"ץ. וצאצאי (98 הערה 2) מעיד כי ספר המבקש לרש"ט פאלקיירא נדפס שתי פעמים בקראקא בשנת ש"ה ות"ו ובספרי הביבליוגרפים לא מצאתי. התלמוד הבבלי נדפס לראשונה בלובלין שנת ש"ט, וקרוב להזמן ההיא גם הירושלמי. ע"ד דפוסי היהודים בפולין ביתי המאה הט"ז עיין גם כן אצל יואכים לעלעוועל בספרו Bibliograficznych Ksiąg dwoje, Wilno 1823. שפ"ר.

1) יוצא מכמה תשובות בשו"ת הרמ"א והמהרש"ל.

2) ימי שבתי על כסא הרבנות והתוראה בישיבתו ושנת מותו נדע ממצבתו בלובלין ונמצאה במאמרו של שוחט בישורון חלק ה' עמוד 194 עכ"ל הרהמ"ח. ואין צורך לזה, כי מפורש הוא בתשובת בנו רבי ישראל לרבי משה איסרליש בשו"ת הרמ"א סי' כ"ה, ומפורש שם: ראש חדש אלול שי"ט. שפ"ר.

פולאק והוא הוסיף ליסד את דרכי הלמוד המפולפל, הרחיב את גבול הישיבה בלובלין בתלמידים ותהי לישיבה של מעלה היותר גדולה ונכבדה בכל ממלכת פולין, ומטנה יצאו רוב הרבנים בהקהלות הגדולות. את פעולותיו נדע רק מהשבחים שמרבים לפור לו תלמידיו, אשר הגדול והמפורסם שבהם הוא רבי משה איסרליש (הרמ"א), והוא מפליג בשבחו לאמר: „גר ישראל ואור וראש הגבורים הגאון מוהר"ר שבנא"[1]) ובנו הגאון רבי ישראל יספר, כי „העמיד תלמידים הרבה מסוף העולם ועד סופו, מפיו אנו חיים ומיטיו אנחנו שותים, וזמנין סגיאין בקשתיו עם הרבה לומדים שיעשה פוסק, ותשובתו היתה... אשר היה עניו מכל האדם... יודע אני דשוב לא יפסקו כי אם כאשר אכתוב מטעם הלכה כבתראי ואין רצוני שיסמוך העולם עלי"[2]), כי חשב זאת ליהירות, ובגלל הדבר הזה לא הניח מעולם אצלו העתקות מהתשובות שהשיב לשואליו. בדבר הזה יצא בעקבות מורו רבי יעקב פולאק, שהיה גם מן „יראי־הוראה", וענותנותו זאת ראויה לשבח ביותר באותה התקופה שכבר רבו אז המחברים והסופרים.

שונה מאד ממנו בתכונתו הוא הרב רבי שלמה בן הרב רבי יחיאל לוריא מווירמייזא (מהרש"ל, נולד בפוזנא (?) לערך ש' ר"ע ומת בשנת של"ג)[3], שנתגדל על ברכי זקנו הטהור והחסיד איש אלהים ופרקו נאה מוהר"ר יצחק קלויבער בפוזנן[4], ובבן היה מיוצאי ירך משפחה אשכנזית שבאה לגור בפולין. לו חי רבי שלמה לוריא בתקופה טובה ושעת רצון להיהדות המושכלת, בזמן החיל והחוסן להאומה הישראלית, כי אז היה גבור הרוח הזה מגדל את היהדות בכל פנותיה ומקצועותיה, להפרותה ולהרבותה, להחיותה ולחדשה ברוח נכון. אך הוא נולד, חי ופעל בתקופת הדלדול ויהי רק לגבור בתורת התלמוד במדה מעולה, גדולה ויתרה מכפי הרגיל והמצוי ביטיו ובדורות שאחריו, יען כי לא אמר די במה שקבל ומצא לפניו, כי אם היה בוחן ובודק, מחפש ומבקר, ושוקל במשקל הזהב—משקל הבקרת העמוקה—כל מאמר וכל הלכה בתורה שבעל פה. עודו בימי עלומיו וכבר נראתה מדתו לרון כל דבר על פי בינתו לבדו וימצא און בנפשו לאמר: „אין לראות את הדברים הנאמרים בספרים כתובים או נדפסים אם גם מגדולים וראשונים כהלכות קבועות שאין לזוז מהם, ובכן הוא קורא תגר על בני „הדור שלפנינו... מרוב חלישות ורפיון ידים אין יכלת בשכלם להשיג שגדול אחד מן המחברים יטעה בדמיונו וסוברים מה שנאמר בכתב ישן אין להרהר אחריו"[5]). הוא היה אומר: „... שמתי

---

1) שו"ת הרמ"א סימן מ"ה.

2) בהג"ל סימן כ"ח ועיין בדרכי משה להרמ"א על יורה דעה סי' ק"י ס"ק ד'.

3) שנת הולדת מהרש"ל יש להוציא מזה: בשו"ת סי' ס"ד יספר כי למד ונתגדל על ברכי זקנו רבי יצחק בפוזנן לעת השרפה הגדול ואז נשרפו כל ספרי זקנו. השרפה הזאת היתה (על פי לוקאשעוויץ אצל פערלעס נ. ד. י. אין פאזען מעמוד 18) במאי 1535=רצ"ה והיה או רך בשנים, גם בהתשובה שהיא כותב בש' ש"ז (שו"ת סי' ל"ו) יאמר על עצמו: „אני תלמיד גמור צעיר בשנים", שנת טותו נמצאה בצ"ר ובמצבתו בלובלין שנת וכבה מנורה=של"ג. שפ"ר.

4) שו"ת מהרש"ל סימן י"ב. ויש להוסיף, כי מצד אביו התיחס המהרש"ל לרש"י (ים של שלמה יבמות פ"ד סימן ל"ג). שפ"ר.

5) ים של שלמה בבא קמא פ"ד סי' ה'.

פני כחלמיש לאמר... בני עליון כלהון, אך כאדם ירדושון (הפוסקים האחרונים) ולבן לא אאמין לשום אחד מן המחברים... התלמוד הוא המכריע וראיות ברורות יתנו עדיהן ויצדקו...״ [1]). למופת היו לרבי שלמה לוריא בעלי התוספות הצרפתים [2]), אשר צרפו ובררו בעומק הגיון וחריפות עמוקה וסברה דקה כל מלה וכל ענין, הציבו כל אמרי התלמוד אלה מול אלה, השוו ובחנו בדעה והבדלה בין מיטרא למיטרא, הקשו „קושיות" חמורות ומצאו „תירוצים" מספיקים, „פשטו אבעיות" והעלו „מסקנות לדון ולהורות הלכות למעשה". רבי שלמה לוריא היה בשעתו בימי המאה הרביעית לאלף הששי את אשר היה בדורו רבינו תם במאה העשירית לחמישי. את עבודת רוחו יחד והקדיש רבי שלמה לוריא לחקר התלמוד, נושאי כליו ומבאריו ומפרשיו, הפוסקים ונושאי כליהם. את כל הנמצא בגבולות ההלכה, על הכר הגדול והנרחב הזה, את כל אלה הניף בכבכרה וינפה בנפת שכלו החודר אל תוך העניינים ומנתחם לחלקי חלקיהם והוא היה הקרוא לעבודת הבקרת הזאת, ברוח חקירה עשויה לבלי חת, בלי נשיאת פנים, בדרכו לבחון ולבדוק כל דבור ודבור. לו חי רבי שלמה לוריא בזמן אחר, כי אז לא היה נושא פנים גם להתלמוד, ולא היה נרתע למתוח גם עליו קו של בקרת, במצאו גם בו סתירות גלויות ומבוארות. גם הוא הרגיש בעצמו את רוח השפק, בהעלותו על דעתו את רבוי הספקות והסתירות שבין ראשי אבות ההלכה בכמה ענינים שהם יסודות התורה ושרשיה. הסתירות עוררו בלבו תמיהה ופליאה גדולה, אך הרגיע רוחו ותתישב דעתו על פי למודו— בדרכי תורת הסוד לאמר: „שלא לתמוה על מחלוקתם בריחוק הדעות, שזה מטמא וזה מטהר, זה מקיל וזה מחמיר... זה פוטר וזה מחייב ואיך כלם דברי אלהים חיים?... המקובלים כתבו טעם לדבר, לפי שכל הנשמות היו בהר סיני וקבל (? וקבלו את התורה) דרך מ"ט צינורות והם... מזוקק שבעתים, והן הקולות אשר ראו... הן המתחלקות בצינור, כל אחד דרך צינור שלו לפי השגתו וכח נשמתו העליונה לרוב עליוה או פחיתותה, זה רחוק מזה, עד שאחר יגיע (לקצה האחד) לטהור והשני יגיע לקצה האחרון לטמא, והשלישי לאמצעו רחוק משני הקצוות והכל אמת... (ומזה יצא) השתנות הסוגיות בתלמוד בפנים שונות עד שידמה לקורא בו, ימצא מקום לטהר ולטמא, לחיוב ולפטור, כאלו התלמוד עצמו סותר את בנינו וכו'..." [3]). אמנם כן, רבינו שלמה לוריא היה בן דור שומר אמונים והתלמוד כלו עם הספרים המסתעפים ממנו היה לו קדש כדברים שנתנו לעם ישראל מהר סיני; התלמוד הוא מקור התורה, אשר אותה יעשה היהודי וחי בה, רק דרוש הדבר להבינו כהלכה, לבקרו ולהגיהו, אבל רובו ככלו הוא תורת אמת שנתנה לעם ישראל על פי ה' וביד משה. אך על כל היוצא מגבול התלמוד, כל מה שנתחבר אחר חתימתו על ידי חכמי ספרד או אשכנז,

---

1) הקדמה לישׁ"ש על חולין.

2) ורוח בקרת עמוקה ודעת לתאר בחרט־אפת הלך רוח בעלי התוספות נראה מדבריו: „...לולא חכמי הצרפתים בעלי התוספות שעשאוהו (את התלמוד) ככדור אחד, ועליהם נאמר: דברי חכמים כדרבונות, והפכוהו וגלגלוהו מסקום למקום... (ליישב) שיהיה נראה לנו כאחד... כי סוגיא זו אומרת בכה וסוגיא זו אומרת: לא כה...". שפ"ר.

3) ים של שלמה בהקדמה כללית לפני מסכת חולין.

השקיף הוא מפסגת השקפתו, השקפת מבקר עז ונמרץ, „יהיה מי שהוא אם אינם נראים דבריו"[1], ולא הוציא מן הכלל הזה גם את הרמב"ם. הוא היה אומר: „אף דנפק מפומיה דגברא רבא לא צייתינן ליה"[2], וכן היה אומר עליו: „אמנם הרמב"ם הספרדי עשה חבור נאה מכל אשר היה לפניו בענין זה שהוא מסודר בהלכותיו ובפסקיו ובקוצר הספור כלל כל ההורה עם סדריו נהוג ואינו נהוג... אך כתב כאלו קבל משה (בן מיימון) מפי הגבורה וכו'..."[3]. דרכי למודו היה לגלות המקורים, לחקור לכל הכלית, להביא כל הדעות, לבקר ביניהן ולהוציא מסקנא אחרונה[4]. באחת רוחו לא הלך אחרי אלה, אשר „תורה תהומה" נתנו לפני העם המציעים את ההלכות להורות ולעשות כ„גזרת הכתוב". איש חוקר לכל מקור ולכל שרש ומבקר בוחן ובורק שכמותו לא היה יכול למצוא נחת בדרכי הפלפולים וצעצועי „החלוקים" שהונהגו בין „לומדי הדור" על פי הגאון רבי יעקב פולאק והגאון ר' שלום שכנא, כי את האמת והנכוחה דרש ולא החדוד והחריפות. רבי שלמה לוריא היה איש האמת, ואמת ונכוחה טבועות על כל המונתו וצביונו הרוחני, ועל כן היה כמה פעמים למפגע לחבריו ובני דורו במדברו. שקר, צביעות, חנופה, שחד דברים, הדבור בלב ולב, כל אלה שנאה נפשו הכלית שנאה, ולפעמים הוציאה אותה קנאת האמת גם מגדרו לדבר דברים קשים כנידים וגם קלקלה שורת בינתו הישרה. מדתו זאת, לדון כל דבר על פי דעתו והשקפתו לבלי היות הלוי ברעת אחרים ודעתו ורצונו החזקים עמו, הביאוהו לזה שפגע ברבים ונפגע על ידם. בהוכחה עזה ימתח מדת דין קשה על הלומדים שאין מעשיהם מתאימים להלמודם, אלה הם האוהבים להתפלפל בכדי לעשות להם שם בין ההמון,—ובפולניה—מקום מצאה לה כר נרחב השיטה הפלפולית של רבי שלום שכנא—נמצאו לו שונאים ומתנגדים בגלוי או בסתר, ביחוד מתלמידיו של רבי שלום שכנא. על כן גדלה מדת היראה שהיו בני דורו יראים מפני מהרש"ל מאהבתם אותו, ויהי נודד ממקום למקום. בכל מקום שבא היה מיסר ישיבה, והופש ישיבה היה מראשית שנות השחרות, ומקנאת מקנאיו היה מוכרח לשנות מקומו ולהעתיק ישיבתו ממקום למקום, כמו שיספר: „תלמידים המורדים ופושעים בי סומכין ובוטחין על גבורת הזקן ובנו הגאון... ואף גם בהיותי בארץ אויבי וכפוי תחת ידם לא מאס ונעל ה' להפר בריתי אתי והרבה גבולי בתלמידים הגונים מכל קצוי ארץ"[5]. ובהגיעו לשנת הארבעים קבע ישיבתו

---

1) ים של שלמה קידושין פ"ג סימן ה'.

2) בהנ"ל פ"ג סימן א'.

3) הקדמה כללית לישש"ש לפני מס' חולין ועיין דור דור ודורשיו חלק ה' ע' 66.

4) נמי שיאמר: „דרשתי וחקרתי היטב... בז' חקירות, בז' בדיקות אחרי כל מקור ומקור והוצב ההלכה... ולא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי בעיונו קודם חיתום גזר דין", ועוד יאמר: פעמים שבוע אחד ישבתי משתומם בדמיון השכל עד שונעתי ומצאתי שרש הענין... והבאתי כל הדעות קדמאי דקדמאי ובתראי דבתראי". ישש"ש בהנ"ל.

5) יעין שו"ת מהרש"ל סי' י"א בסופו וסימן ח' כתוב באוסטרהא בשנת שי"ד ובשו"ת הנ"ל סי' ס"ו הדב"ים הכתובים בפנים. ברבריו, „הזקן ובנו הגאון" יכוין לרבי שלום שכנא ובנו רבי ישראל בלובלין ו„ארץ אויבי" יכוון למלכות פולין, ששם חשבוהו לאיש ליטאי—כי וואלין נחשבה או לליטא, והרמ"א (בשו"ת סי' י' קל"ב) יקראהו: „רבי שלמה מליטא", ועיין נ"כ בשו"ת סי' י"א. כל הדברים בסיטני ההסגר בכל הענין לקוחים על ידי מספריו בישש ושו"ת. שפ"ר.

בעיר אוסטרהא היא אוסטרוג (Ostróg) אשר בוואלין ושם השתקע שנים רבות. אך סמוך לבא שם והנה נאחז בסבך מחלוקת עם ר׳ יצחק בצלאל־ס הרב בוולאדימיר, כי במשפט על דבר השגת גבול החזקה בחכירת מכירת משקאות בעיר אחת שנמצאה בגבול ממשלתה של המלכה בונה חרץ רבי יצחק זה את הרין מבלי להיות נמלך בהריינים והדין היה מרומה, ובתשובה אחת מקיל מהרש״ל בכבוד הרב הזה שהיה זקן ממנו ונכבד בדורו[1]). לפרקים יכה בשוט פיו את התלמודיים שבזמנו, יתמרמר על מעוטי ההורה וגסי הרוח שאינם מכירים את מקומם ויאמר: „הרבנים... רדפו אחרי חומרות לשכר הנאתן להם ולסופריהם״[2]), „כי רבו נווחי הדעת שאין אחד מכיר את מקומו ומיד כשהוא נסמך מתחיל להשרר ולקבץ בחורים... כדרך השרים ששוברים עבדים לרוץ לפניהם. במקום אחר הוא מלעיג על חסידות של שטות של רבני אשכנז ו„מגלה את קלונם״ שהאיש העובר עברות נמורות, אם הוא עשיר ותקיף אין חוששין עליו ואין בודקים אחריו ונוהגים בו כבוד, והביניני, „אם אוכל ושותה בהכשר רק שישב בגילוי הראש תופסים אותו כאלו יצא מן הכלל״[3]). אולם אין לשפוט מדברי מהרש״ל על המעמד המוסרי של מורי התורה בפולין בדור ההוא: דבריו נאמרו בהפרזה וגם בקפדנות, ובאמת לא כצעקתו עשו הרבנים אז. זאת נדע מזה, כי המבקר העז והקפדן בעצמו היה נכבד מאד בעיני בני דורו וצעירי תלמידי חכמים וזקני הדור היו מפליאים את חכמתו, ימוראו וכבודו היו עליהם תמיד. גם אלה שמהרש״ל הקיל בכבודם, כר״י בצלאל־ס מוולאדימיר, היו אנשי אמת ולא חשבו ממנו כבוד ותהלה. ובאמת מופלא היה מהרש״ל בדרכי למודו מכל בני דורו. בהרבה בחינות הננו רואים בו את הפנים המאירות של הרמב״ם באהבת הסדר והלשון הברורה והמדויקת. עודנו עומד על גבול ימי הבחרות והשחרות והנה נשא לבו אותו, לחבר ספר גדול לצרף ולבאר המשא ומתן שבתלמוד ולהביא כל הסוגיות לידי מסקנא ויחל לחבר ספר „ים של שלמה״[4]), ויעסוק בחבורו עד קץ ימיו. דעהו של רבי שלמה לוריא לא היתה נוחה מחבורי ההוראה שנתחברו עד ימיו וביחוד לא נחה דעתו מספרי רבי יוסף

---

1) שו״ת מהרש״ל סי׳ ל״ח ל״ו. פישו״ת שארית יוסף לר״י כ״ץ יוצא כי הסכסוך ע״ד ה„אורנדא״ היה בליטא. מהרש״ל יכנה את ר׳ יצחק בצלאל־ס בשם „הגר בוולאדימיר״ (ואינו לנגאי כי כן תחם עצמו הסיד הריב״ש שו״ת מהרש״ל סי׳ ס״ז). זמן המעשה ש״ו, וכסי׳ צ״ח בהג״ל יאמר: „כי אני קרוב לחלל אשר בגלילי״, וסתם גליל הוא—ליטא, ובכל זאת חשב המהרש״ל את הרי״ב לגדול ודרש הסכמה ממנו, עיין שו״ת מהרש״ל סי׳ א׳, ט״ו. שפ״ר.

2) ים של שלמה פ״ב סי׳ י״ט ע״ד סבלונות. שפ״ר.

3) שו״ת מהרש״ל סי׳ ע״ב. וראיתי להעיר כי בתשובה הזאת טתיר מהרש״ל גם לברך כל הברכות בשם ובלכיה וללהפלל בגלוי הראש ומסתייע מהמדרש רבה הידוע: „אמר רבי ברכיה הקב״ה אמר לישראל קראו קריאת שכע ולא השרחתי עליכם לקרוא וכו׳ ופרועי הראש״, והוא מתקצף מאד ואומר: הנאים והעשירים הולכים בקומה וקופה נטויי גרון ונוהרים מגלוי הראש וכו׳, ולפלא כי דבריו אלה בהיתר התפלה בגלוי הראש וישרק בשום מדת חסידות יש למנוע מזה נמצא גם בדברי הגר״א מווילנא על או״ח סי׳ ה׳ והגר״א לא יוכיר כלל את המהרש״ל, והנה פרטים אחדים יש להוסיף על תולדות המהרש״ל: כי היה מחזיק בקבלה (עיין ישׁ״ש בהקדמה כללית שלפני מס׳ חולין ובמכמה מקומות בתשובותיו. פרטי הדברים נמצאו בספר „כרם שלמה״ (תולדות מהרש״ל) מאת ש. א. האראדעצקי. דראהאביטש תרנ״ו. שפ״ר.

4) ים של שלמה״ הדושי גפ״ת וסוגיות על ז׳ מסכתות בדפוסים שונים.

קארו, לא מספרו „בית יוסף" ולא מ„שלחן הערוך"[1]), וכה יאמר: „חדש מקרוב בא לידינו ספר וחבור שעשה מהר"י קארו על הטורים והראה כמה חדושים מספרים קדמונים שלא היו בימים שעברו ותשובות נכריות וחדושים אשר נמצאו בכל הספרים וכמעט שלא הניח מקום להתגדר, אבל עשה פשרה בעניני פסקי הלכות והכריע מדעתו בסברת הכרס נגד הקבלה... והתלמידים הולכים אחרי דבריו... מאחר שראו שכן כתב הקארו להריא, ובזה הקטנים נעשים לגדולים... בכמה מקומות לא ירד לעומק ההלכה ולא היו לפניו ספרים מוגהים והעתיק בטעות... על כן באתי לחזור למנהגי הראשון להאריך בכל דין ודין וכו'..."[2])—וכן הדבר - רבי שלמה לוריא התנגד מאד אל הפשרה, ובכלל לחתימת התורה וסתימתה בהלכות פסוקות כנזרות הכתוב, כי חפצו היה להציע כל חלקי הסותר והמחייב בכל דין ודין ולתת מקום לכל מורה להתגדר בהכרעתו. אמנם דרכי ההצעה של מהרש"ל יותר ברורים ועמוקים ונאמרים במיטב הגיון מהצעית מהר"י קארו, אך אם מחשבתו היתה, כנראה מדבריו, שחבורו על התלמוד ידחה מפניו ספרי המפרשים והפוסקים שקדמוהו ובכללם גם ספר משנה תורה להרמב"ם, אשר רוחו של מהרש"ל היתה זרה לו, אם כן היתה מחשבתו, חשב גם הוא וטעה כטעותו של בן־מיימון ואחרים, אשר דמו, כי ספריהם יהיו האחרונים ובם יבא הקץ לחלוקי הדעות בהתורה המעשית. רבי שלמה לוריא עזר להרבות הספקות והמבוכות במקצוע ההוראה. כל יתר ספריו כספרו „ים של שלמה" מצוינים בעמק העיון וישרת הסברה, אך להסיר הספקות בתורת ההוראה נבצרה גם ממנו, כי סבת הקלקלה בבחינה זאת היתה עצורה עמוק יותר מאשר השיג יד איש אחר, לו גם יהיה חכם מופלג בתורת התלמוד, להרחיקה ולשום קץ לה.

על פי חוש הבקרת המבצבץ ועולה מכל דבריו וספריו שם לבו למקצוע התורה, אשר בעיני רבני דורו בפולין ואשכנז נחשב לדבר קטן קל בערכו והוא על ישר הסגנון בעברית על פי תורת הלשון. לעמת זה שנאה נפשו תכלית שנאה את הפילוסופיה המדרשית־הפלפולית—הסכולסטיקה— היא פילוסופיותו של אריסטו לפי הבנת הוגי דעות בימי הבינים, כי נראתה לו כמסוכנת ומטלת ארס וזוהמא בהאמונה. הוא פנה מקום נכבד לתורת הסוד והקבלה, עסק בה הרבה ויחבר פירושים לכמה ספרים (מערכת אלהות), אך בינתו הישרה שטרה אותו לבל יתעה ללכת בשגיונות ודמיונות, ולא נתנה אותו לתת את הזוהר עליון על התלמוד, כאשר עשו מקובלי זמנו וביחוד תלמידי האר"י בארץ ישראל[3]).

העמוד השלישי בעמודי ההוראה ואבות התורה התלמודית בפולין היה אז רבי משה בן רבי ישראל איסרליש (הרמ"א) מקראקא (נולד לערך ה"א ר"פ,

---

1) שלא בדקדוק כתב הרהמ"ח בזקום הזה, כי היה מהרש"ל קורא תגר על שלחן הערוך (Karo-s Religionscodex), כי עיקר תלונתו הוא על „בית יוסף", ופסק יש בדבר אם בכלל ראת הבהרש"ל את ארבעת חלקי השלחן־הערוך. שפ"ר.

2) יש"ש בהקדמה לחולין.

3) עיין ע"ז הריב במכתבים שבין מהרש"ל והרמ"א, בתשובות הרמ"א סימן ו', וע"ר דעותיו של מהרש"ל שלא לתת מקום ותפיסת יד לתורת הסוד בההלכה וההוראה עיין שו"ת מהרש"ל סי' צ"ח וסי' ע"ב (ע"ד גלוי הראש). שפ"ר.

מה—ח"י אייר של"ב [1]). הוא היה בן משפחה יקרה בישראל ואביו ר' ישראל היה פרנס הקהלה בקראקא [2]) וקרובו של רבי מאיר קאטצענעללענבאגען (מהר"ם מפאדובה). טימי ילדותו הצטין בשכל טוב ובקיאות גדולה וביתר מעלות הרוח שכם אחד על בני גילו בדורו. הרמ"א היה תלמידו וחתנו של אבי החריפים בפולין רבי שלום שכנא מלובלין ועל כן נטה ברוחו גם הוא אל הלמוד הפלפולי, ולמודי חותנו רבי שכנא חשב להלכות קבועות שאין לזוז מהם. רבי משה איסרליש נולד ונתגדל בעשירות והיה סיפק בידו להקדיש בית אחד מבתיו לבית הכנסת [3]), ובעשרו מבית אביו היתה היכלת בידו ללמוד תורה מתוך הרוחה, ללכת אחרי נטות לבו, להעמיק חקר בתלמוד, ללכת בנבכי תהומותיו, וגם החזיק ישיבה גדולה על הוצאותיו והחזקת התלמידים על שולחנו ועליו כל מחסורם ו„הרבין תורה בימי עשרים שנה" [4]). עוד מעט ויזכה לשם גדול: הוא עודנו בעצם ימי בחרותו וכבר נתמנה לדיין בקראקא ויותר נכון בקאזימיערז (מגרש היהודים) הסמוכה לה [5]). כאשר התעתדו שני נוצרים סוחרים לבתי המסחר בראגאדיני בווינציאה על פי התחרות שבין הסוחרים להדפים שניהם ספרי „היד החזקה" להרמב"ם בזמן אחד ובזה השיגו גבול רבי מאיר מפאדובה (שהדפים את הרמב"ם עם מגדל עז בשנת ש"י. שפ"ר) ויגרמו לו הפסד מרובה פנה הרב הניזוק מתחרותם של הנוצרים משיגי גבולו אל שארו רבי משה איסרליש, והוא בצירוף הרב הישיש רבי משה לאנדא, אשר מפראג בא לשבת בקראקא [6]), גזרו איסור על הספרים הנדפסים מחדש. ואף כי היה הרמ"א אז צעיר לימים (כבן שלשים) כבר היו מוראו וכבודו על כל העם, והאיסור שאסר עמד בתקפו. ובהיותו בן שלשים כבר היה שליט בכל מרחבי הספרות התלמודית והרבנית (הפוסקים) בעמקות ובקיאות גדולה כבן דורו הגדול רבי יוסף קארו, שכבר הגיע אז לשנות שיבה.

כרבי יוסף קארו ורבי שלמה לוריא, הרגיש גם רבי משה איסרליש הצורך הנחוץ לאסוף ולכנוס את כל חלקי ההלכות (הנהוגות) בהיהדות התורנית לאוצר אחד ולהביא את התורה הזאת לגמר חתימה, אך כבר הקדימהו רבי יוסף קארו בחבורו שלחן הערוך [7]), ולא נשאר להרמ"א רק להגיהו ולתקנו בהערות ותקונים נחוצים, כי מצא הרמ"א בשלחן ערוך חסרון גדול ביסודות הדינים והמה הוראות ומנהגים רק על פי מנהג הספרדים. התשלומים האלה בתטונת הנהות, והם הוספות פסקי דינים והכרעות בהוראת אסור והיתר כנגד הוראות הש"ע, מלוקטים מספרי חכמי אשכנז ומנהגיהם, ואותם קרא רבי משה איסרליש בשם „המפה" הפרוסה על שלחן הערוך. ומפני שתמיד היו האשכנזים מצוינים ביוהר בדקדוק מעשה המצות ונזהרים למלא אחרי

---

1) ע"ד זמן הלדת הרמ"א ופטירתו רבו חלוקי הדעות. לא נכונה היא ידיעתו של בן החיד"א, כי קרא את המצבה וכתוב בה שנת הפטירה של"ג.

2) שה"ג בערכו מערכת גדולים.

3) מלשונו של בעל צמח דוד.

5) זה היה אולי עוד לפני שנת ש"י, עיין תשובות הרמ"א סי' ו'.

6) עיין עליו בעיר הצדק לצונץ בעצם הספר טעמוד 4 ולהלן.

7) שלחן הערוך ד' חלקים בלי הנהות רמ"א נדפס לראשונה בשנת שכ"ה שבע שנים לפני פטירתו של הרמ"א.

כל המנהגים, הנה היו רוב „הנהותיו" של הרמ"א נוטות להחמיר ולנזור גזרות קשות שאין הצבור יכול לעמוד בהן, ופסקי הרמ"א ב„הגהותיו" נתקבלו מיד בכל כנסיות ישראל שבפולין ואשכנז, ועד היום הדינים האלה עומדים בחזקתם לכל בעלי הוראה לבני ישראל ה„אשכנזים", לאמר: הרוב הגדול של הכנסיה הישראלית. אין להחליט, כי הרמ"א ב„הגהותיו" עזר להרבות דינים וחומרות בישראל, כי לא הוא המציאם, ולא הוא הנהיג את המנהגים, כי אם סדרם והביאם לידי גמר חתימה, ולולא הכניסם הוא בתוך „שלחן הערוך" היה רב אחר מן הרבנים הגדולים עושה זאת, כאשר עשה אחריו תלמידו הגדול רבי מרדכי יפה בעל הלבושים בחבורו.

ולב רבי משה איסרליש היה נוטה למקצועות התורה אשר מחוץ לגבול התלמוד ומפרשיו ונושאי כליו, וגם להידיעות החיצונית והחקירה השכלית; הוא כתב את „הטיאוריקא" והוא ספר „מהלך הכוכבים" לפרובאך עם פירוש על הספר הזה[1]. גם להפילוסופיה נטה לבו והיה עוסק בה במדה זאת שמצא אותה בהספרים הכתובים עברית, וספר „מורה הנבוכים" היה גם לו למורה[2]. ובגלל זה הרבה רבי שלמה לוריא לקרוא עליו תגר ולהרעימו בדברים קשים כנידים, אולי מפני הטינא שהיתה בלבו עליו, בהיותו תלמידו וחתנו של רבי שלום שכנא מלובלין. מהרש"ל כותב אל הרמ"א כי יוהר לבל ילכד בפח החכמה היונית, „בחכמת אריסטו הטמא", וייעצהו כי יבחר יותר ללמוד חכמת הרקדוק לכתוב עברית כהלכתה, והרמ"א מתנצל, כי למד את החקירה מעל ספרי ישראל וביחוד מספרי הרמב"ם, אבל לא חלילה מספרי היונים בכתבם ולשונם, ושם יאמר: „אם אברח, אברח יותר מלעסוק בקבלה... ממה שאברח לעסוק בפילוסופיה, כי יותר יש לחוש שלא יטעה"[3]. הוא גם כתב ספר בפילוסופיה הדתית „תורת העולה"[4]. והוא ספר „ציורי הכוונות" (Symbolik) על תבנית בית המקדש וכל כליו, טעמי הקרבנות, משמרות הכהונה והלויה, ובכלל טעמי המצות המעשיות מטעמי חקירותיו של בן־טיימון בהשקפה והתיחסות אל למורי הקבלה, ספר אשר בכל השערותיו הורות נמצאות בו השקפות מחקריות יקרות וראויות לחוקר־דתי מעיין, הוגה דעות ומהפלסף; ואם איננו עשוי על פי טעמנו היום, כתוב הוא בטעם חוקרי הימים ההם ומשכילי הסופרים לאומות העולם בדור ההוא. גם בעיני החוקר והמבקר רבי עזריה מן האדומים (די ראססי) מצא הספר הזה וזן מאד ושמח עליו. אחרי הקבלה לא היה כרוך ולא נגרר אחריה, אך מכל מקום היתה היא או השלשת ברוחות בני הדור וגם הוא לא מצא אין בנפשי להשתחרר כלה ממנו ויכתוב פירוש על ספר הזוהר[5]. גם לדעת

---

1) עיין ערכו ב„אוצרות חיים" וביתר ספרי הביבליוגראפים.

2) וכל כך היתה הפילוסופיה המיימונית חביבה על הרמ"א עד שתחלת דבריו בספרו „דרכי משה" על הטור וההלכה הראשונה ב„הכפה" על שלחן ערוך הוא מאמר אחד מהירה גבוכים.

3) שו"ת הרמ"א סי' ו'.

4) הספר „תורת העולה" הדפים הרמ"א בעצמו בשנת ש"ל.

5) אולאי בשם הגדולים מערכה גדולים בערך הרמ"א. וגם אשר יאמר הרחמ"ח, כי לא חיה הרמ"א כרוך אחרי הקבלה וציין שו"ת סימן ו' ותורת העולה שער ג' פרק ד' אינו נידוקדק כל כך, כי בשו"ת סי' ו' בדברים האמורים למעלה בפנים יסיים: „ואני אופר על שתיהן (החקירה והקבלה) כי שתיהן כאחד טובים, וצדיקים ילכו בם וכו'" ועיין בההערה הסמוכה. שע"ר.

דברי הימים היה נוטה וכמעט בא לידו ספר היוחסין לר׳ אברהם זכותא עשה הגהות ומלואים סביב לו[1].

ונטית רבי משה אִיסרליש לדעת ההיסטוריה עוררה לב אחד מתלמידיו המובהקים להשביל דעת בהידיעה הזאת. רבי דוד ב״ר שלמה אווזא (גאנז או גנש (נולד במדינת ווסטפאלען אשר באשכנז בשנת ש״א ומת בפראג—שע״ג) בא לקראקא בעודו ביתי עלומיו ללמוד בישיבה של מעלה אשר להרמ״א, אך מבלי משים נתעוררה בו החשק המוטבע בלבו, החשק אשר גדלהו ורממהו גם רבו הרמ״א, להעמיק חקר בפנות החכמות: דעת דברי הימים (היסטוריה), כתיבת הארץ לגבולותיה (גיאוגרפיה), חכמת השעורים (מתימטיק) והתכונה. ורבי דוד גאנז בא בכתובים ובמשא ומתן עם גדולי חכמי התכונה וחכמת השעורים שבזמנו, עם התוכנים המהוללים: קעפלער וטיחו די בראהי (Kepler, Ticho de Brahe) ובשביל זה השני העתיק לוחות אלפונזו מעברית לאשכנזית, ויחבר כמה ספרים במקצועות החכמות—התכונה והשעורים והגיאוגרפיה השעורית[2]. ומכל ספריו נכבר לנו ספרו בדברי דורות ימי עולמים—„צמח דוד״ (נדפס לראשונה כפראג—שנ״ב) בשני חלקים: חלק ראשון: זכרונות גדולי ישראל מאדם הראשון עד זמנו וחלק שני: זכרונות הקורות למלכי אומות העולם וביחוד מלכי אשכנז מאשר אסף והעתיק מספרי העמים. בדורו ובמקומו הגדיל רבי דוד גאנז לעשות, כי הוא היה היהודי האשכנזי הראשון אשר השביל שבל טוב במדעים ויחבר ספרים בידיעות וחכמות אחרות, וביחוד כי שקד בספרו זה לחבב את דעת התולדה על בני עמו, אבל מצד עצמו אין לקרוא את חבורו „צמח דוד״ בשם דברי הימים. כי אינו אלה רשימה

---

1) בספר היוחסין הזה שנדפס בקראקא ש״ם כותב הרמ״א: סדר הקבלה שהעתקתי וכו׳ גם כתבתי (רשמתי) חכמי הפילוסופים אנשי שם הנקובים בשמותם וזמנם כדי לידע הפרשבין הדורות שעברו עד (בין) היום הזה וכי מחכמי אומות העולם נלקח ראיה על חכמינו ז״ל. מהדברים הכעסים האלה נראה את השקפתו על ההיסטוריה, השקפה ברורה וצלולה. אך מצד אחר יש להעיר, כי בהיוחסין הזה שנדפס פעם שניה אחרי הדפסת הספר לראשונה בקונסטנטינופול של״ו, נשמטו הרברים ע״ד ספר הזוהר טר״י דמן עכו להוכיח זיופו של ר׳ משה די ליאון, ונראה הדבר שנעשתה זאת עפ״י דעת הרמ״א, כי ידעו המדפיסים את רצונו גם אחרי מיתו, וזה חוזק לדברי בהערה הקודמת. ספריו על הסדר המה: א) „המפה״ על ארבעת חלקי שו״ע כמבואר בפנים. ב) „דרכי משה״ על ארבעת הטורים, ובאוצרות חיים נמצא רשום גם „דרכי משה״ על ד׳ טורים מיחיחם להלכיד הרמ״א רבי וולף כהן (הסמ״ע) ויחבן שהוא „דרכי משה״ הארוך בכ״י. ג) „שו״ת הרכ״א״ קראקא שנת ת׳. ד) „תורת העולה״ ועניני מבואר בפנים קראקא ש״ם. ה) הגהות ובאורים מלוקטים על המורה עפ״י האפודי וו׳ שם טוב בכ״י ו) הגהותיו על היוחסין. ז) המיאוריקא (מהלך הכוכבים) כמבואר בפנים או״ח נוטר 189. ח) פירוש על הזוהר בכ״י. ט) הגהות המרדכי (מנד ירחים חברת ב׳). י) הגהות אסור והיתר (יד רמ״א) נדפס בלבוב שנת תרכ״ו. וע״ד יתר ספריו ונוסח מצבתו עיין בס׳ „עיר הצדק״ והוספות שוח״ת וביחוד ב„תולדות הרב״א״ של הח׳ האראדעצקי ב„הגרן״. שפ״ר.

2) בהיות ר׳ דוד גאנז הראשון ליהודי אשכנז שנתן לבו להשכיל דעת בהכמות חיצוניות מלבד התלמוד וזה בכשך דורות רבים ראוי להזכיר בזה את ספריו הנדפסים ואשר בכ״י והם: א) נחמד ונעים״ על הגיאוגראפיה השעורית: „צורת הארץ״ נסיותיה ומסלוליה (יעבץ ת״ק). ב) „מגן דוד״ על חכמת התכונה פראג שע״ב. ג) „צמח דוד״ המצוי עתה בידי כל אדם ועניני מבואר בפנים. והספרים אשר מזכיר בספריו הנדפסים ונשארו עד הנה בכתב יד הם: ד) „מגדל דוד (חשבון ומדידה—אריתמיטיק וגיאומיטריה). ה) „גבולות הארץ״ גיאוגרפיה. ו) „מאור הקטן״ בחכמת העבור. ז) „פרוזדור״ חבור בחכמת הגיאומיטריה. שפ״ר.

פשוטה ועורה מכל מחשבה והשכלת ההיסטוריה, בלי כל השקפה עיונית על מסבבי המאורעות ומוסבביהם, רשימה יבשה כתכונת הרשימות של הנזירים רושמי הקורות אשר לאומות העולם בימי הבינים, ולא השכיל עוד לחבר היסטוריה בדמות ספרי ההיסטוריה בטעם חכמת חרשים ושכל טוב, שכבר נסו אז לעשות כן בימים ההם בעלי הידיעה הזאת בין חכמי אומות העולם. וכה היו היהודים (ביחוד יהודי אשכנז) בפנה זאת הנחשלים על דרך החכמה הזאת ביחוסם לאומות העולם אשר בקרבם ישבו. ובכל אלה רב טוב פעל ר' דוד גאנז בספרו „צמח דוד", כי הזכיר להשקועים בלמוד התלמוד והחוראה בדת המעשית את מציאות עולם אחר מלבד ארבע אמות של הלכה, וכי הקדימום מאורעות גדולים ורבי תוצאות ואנשי המעלה אבירי הרוח בשנות אלף רבות בימי דורות עולמים. ואולם הידיעות שהביא רבי דוד גאנז למחנה ישראל לא ההאימו לדרכי התורה והחיים של הבלואים בשכונתם הצרה ומקופלים בארבע אמותיהם, עדי ראה ר' דוד כי דרוש לו להתנצל לפני קהל הקוראים העברים על מעשהו, כי השתמש בספרי חכמי העמים והעלה על ספר קורות העמים ומלכיהם, ויוכיח בראיות ברורות מהתלמוד והפוסקים, כי מותר גם לחסידי ישראל לקרוא ספרו גם ביום השבת (בהקדמה להחלק השני). ונראה הדבר, כי לא חלקו אז יהודי אשכנז כבוד לבעלי החכמה ודורשי קורות הימים מזה, כי בעוד אשר על מצבות העיר העתיקה פראג נמצא תהלות והושבחות בהפרזות גדולות לכל הרבנים הגדולים והקטנים שנקברו שמה, הנה כתובתו של רבי דוד גאנז שעמל בתורה ובחכמות כל ימיו מעטה המלים וכתוב עליה רק: „פה נקבר החכם רבי דוד גאנז בעל „צמח דוד" שנת שע"ג [1]. העסק בתורה התלמודית, אם גם רק לקנות בקיאות בלי להשכיל בבינת דבר מתוך דבר, נתן לבעליו כבוד ותהלה ביתר שאת מעמל איש בכל מקצועות החכמות.

הנה כן שלשת הרבנים גבורי התורה התלמודית: רבי שלום שכנא, רבי שלמה לוריא (המהרש"ל) ורבי משה איסרליש (הרמ"א), הם והרבנים חבריהם ותלמידיהם המובהקים הניחו אבן פנה לטוסדות בית התלמוד לחקר הלכה בפולניה, ומהם יצאה תורה שלמה לרוב מנין ובנין הכנסיה הישראלית. כל שאלה בדבר הקשה, כל ענין נכבד אשר נפל באהלי יעקב ונגע בדברי התורה וההלכה הובא לפני גאוני ישראל בפולין; ומכל תפוצות ישראל: באשכנז, ביהם, מורביה (מעהרען) ואיטליה באו שאלות בדבר הלכה לאבות התורה התלמודית בפולין. אז רבו הקלקלות, הנאצות והמריבות בקהלת פראג, ורבני הקהלה הזאת לא עצרו כח אז לעמוד בפני עזי פנים ואנשי שחץ שבה, ויביאו הדבר לפני רבני פולין, ודבריהם הנאמרים בקול נגיד ומצוה לא שבו ריקם [2]. מחלוקת גדולה בחמה שפוכה משני הצדדים פרצה אז בפראנקפורט ע"מ אשר תוצאותיה הרעות היו נכונות להיות רדיפה או גרוש היהודים מן העיר, אך רבני פולין עמדו בפרץ, השביחו שאון המריבים והשקיטו את הסער [3]. הנה כן היתה לשלשת רבני הדור ראשי כנסת ישראל בפולין כעין שררות ונשיאות על כנסיות ישראל שבאירופה, שררות־רוחנית שכל הקהלות

---

1) בספר נלעד נוטר 9.

2) שו"ת הרמ"א סי' י"א, פ"ז ולהלן, סי' נ"ח, ס"ו, פ"ב ולהלן; שו"ת מהרש"ל סי' ל"נ.

3) שו"ת שונות בתשובות הרמ"א.

הכירו אותה ותהיינה סרות למשמעתה. והשררות הרוחנית בעולמה של הרבנות נשארה לרבני פולין והמדינות בנותיה בימי שנות מאות עד אחרית המאה הששית לאלף הששי.

שלשה רבנים אלה הקימו תלמידים אשר נאותו לאורם; ותלמידיהם אלה היו גם כן למאורות גדולים בתורת התלמוד, וישקדו מצדם להרבות ישיבות ולהרבות גבולם בתלמידים. כן פשטה ידיעת התורה התלמודית בפולין ומדינותיה, וביתי דור אחד או שנים היו כמעט כל יהודי הארץ הזאת לתלמידי חכמים ראוים להוראה. למען דעת דרכי התורה והחיים בכנסת ישראל יושבת פולין וליטא והמדינות הנספחות להן הננו מביאים בזה דברי עד נאמן מבני הדור השני או השלישי אחרי התקופה שאנו עומדים בה, עדות וראיה לישראל מן הדור המאוחר אל הדור הקודם הסמוך לו, עד היכן הגיעה התפשטות התורה בהארצות האלה, כל עוד שהיו ישראל שרוין בה בשלוה ולא נרדפו ברדיפות כלליות, ועד כמה היתה התורה התלמודית שלטת לברה בכל חיי האומה—בחיי הכלל ובחיי האישים הפרטיים בבית המדרש ובחיק המשפחה—ותהי התורה כספוג שספגה בה כל צרכי החיים, שיח העם ושיגו, שאיפותיו והליכותיו, משא נפשו וחזיוני לבו. ואלה הם דברי בעל הזכרונות לאמר:

„שמעון הצדיק... היה אומר על שלשה דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים ורבן שמעון בן גמליאל היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד על הדין, על האמת ועל השלום. כל אלה ששה עמודים שהעולם עומד עליהם נתקיימו במדינות פולין: עמוד התורה. לא היה כל כך הרבה תורה בכל הפוצות ישראל כמו במדינת פולין, בכל קהלה וקהלה היו תופסים ישיבות... ומרבים שכר לראש ישיבה... בכל קהלה וקהלה היו מחזיקים „בחורים" ומספיקים להם ממון דבר קצוב: והיו מחזיקים לכל בחור לפחות שני נערים שילמדו אצלו שיוציא גפ"ת מן הפה מה שלמד ויהיה רגיל לפלפל, והיו נותנים לנערים אכילה מן הקופה או התמחוי אף קהלה של חמשים בעלי בתים היו מחזיקים לא פחות משלשים בחורים ונערים, והיה בחור אחד עם שני נעריו אוכל אצל בעל הבית אחד. לפעמים אכל הבחור תמיד על שלחנו אף על פי שהיתה לו הספקה מן הקהל... כמעט שלא היה בית בכל מדינות פולין שלא היו לומדים בו תורה, או בעל הבית בעצמו היה למדן או בנו או חתנו או ה„בחור" (הסמוך על שלחנו). בכל קהלה היו הרבה חכמים, וקהלה של חמשים בעלי בתים היו שם עשרים חכמים שנקראו בשם „מורינו" או בשם „החבר" וראש הישיבה על כלן...".

מדברי בעל הזכרונות נדע, כי במשך העת נמצא גם סדר למשנתם של ה„בחורים" וקביעת מועדים ו„זמנים" לעסוק בתורה, מועדים ו„זמנים" (פעמים בשנה) הנהוגים עד היום, וכה יספר בעל הזכרונות: „כך היה סדר הלמוד במדינות פולין:... ה„בחורים" ו„הנערים", היו מחויבים ללמוד אצל ראש הישיבה, בקיץ מראש חדש אייר עד חמשה עשר באב ובחורף מר"ח חשון עד חמשה עשר בשבט. אחר ט"ו בשבט או ט"ו באב היה רשות ביד ה„נערים" שילכו ללמוד בכל אשר ירצו. מר"ח אייר עד שבועות ומר"ח חשון עד חנוכה לומדים כל בני הישיבה גמרא, פירוש רש"י והוספות בהתמדה גדולה, ולומדין בכל יום „הלכה" (לאמר סוגיא בעיון). והיו הולכים כל החכמים והבחורים וכל מי שיש בו ריח תורה... אל ראש הישיבה,

וראש הישיבה יושב על כסא וכל החכמים והבחורים ושאר בני ישיבה נצבים עליו מפלפלים זה עם זה. אחרי כן שתקו כלם וראש הישיבה אומר מה שחדש בהלכה, ואחר שאמר כל החדושים, הוא אומר „חילוק" היינו: מקשה בגפ"ת (גמרא פירש"י ותוספות) שרבריהם סותרים זה את זה ומתרץ אותם וכו'. ומשבועות עד ראש השנה ומחנוכה עד פסח אינו מרבה בחילוקים והוא לומד עמהם פוסקים ארבע טורים בבאורים... ולכל ראש ישיבה היה שמש משגיח שהיה הולך מדי יום ויום מחדר לחדר (להשגיח) שילמדו הנערים הן עניים והן עשירים... ושלא יטיילו ברחוב... וכן בערב שבת הילכים כל הנערים בקבוץ אל ראש ישיבה לשאול אותם מה שלמדו בכל השבוע... בזה היה מורא ופחד גדול על הנערים שילמדו... אחר כך היו נוסעים הראש ישיבה עם כל בני ישיבה הבחורים והנערים על היריד שהוא יומא דשוקא, בקיץ היו נוסעים על יריד זסלב ועל יריד יארוסלב, ובחורף על יריד לבוב (לעמבערג) ועל יריד לובלין... והיו בכל יריד ויריד כמה מאות ראשי ישיבות וכמה אלפים בחורים וכמה רבבות נערים וסוחרים יהודים ועמים בחול הים, כי מכוף העולם ועד סיפו היו באים על היריד. ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע על היריד ושם עשה חיתון, כי כל אחד מצא שם דמיונו וזווגו. ונעשו כמה מאות חיתונים בכל יריד ולפעמים אלפים חיתונים. בני ישראל אנשים ונשים היו הולכים ביריד בבגדי מלכות, כי היו חשובים בעיני המלכות ובעיני העמים... בבוד גדול היה לראש ישיבה בכל קהלה, דבריו נשמעים... ובלעדו לא הרים איש את ידו ואת רגלו... והיה בידו מקל ורצועה להכות ולקנוס ולעשות חרפה לעוברי עברות, ואף על פי כן היו אוהבים לראש ישיבה ומכבדים אותו במתנות ממון וכסף וזהב אין שיעור... ומזה נתקנאו כל החכמים והי לומדים בהתמדה שיבאו גם כן לידי מעלה זו".

במקום אחר נציע פרשה דברי בעל הזכרונות על דבר עמוד גמילות חסדים של יהודי פולין ומדינותיה, כשנגיע לפרק חיי החברה בהתיחסותה לכלכלת העם, והננו רק להזכיר סוף דבריו: „והיה בפולין כל כך הרבה תורה עד שלא היו שלשה יושבים בסעודה שלא היו ביניהם דברי תורה, כי הכל היו מפלפלין בהלכה או במדרשים תמוהים כל זמן האכילה, לקיים מה שנאמר: ותורתך בתוך מעי"[1].

הדברים האחרונים האלה של בעל הזכרונות האלה מסמנים לנו בסימנים מובהקים את הרוח־התלמודי־הפלפולי שהיתה שפוכה על יהודי פולין ביתי שלש מאות שנה. ההתעמקות בתלמוד וההרגל להתוכח בחריפות וחריצות והתלהבות יתרה שתו אותם בהליכות היהודי הפולאני ותנועותיו, בדרכו למשוך בכתף, לקרוץ בעיניו ולמלול באצבעו, ולהסביר כל דבר באצבע־אגודל

---

[1]) כל הציור הזה ויתר רב ממה שכתוב כאן נאמר בספר „יין־מצולה" לרבי נתן נטע מהנובר בסוף הספר, ואף שהדברים מתיחסים לזמן מאוחר—לשנות המחצית הראשונה למאה החמישית (קרוב לשנות גזרות ת"ח ות"ט), אך מן המאוחר הזה נלמד אל הקודם והיסוד להמצת לגיור התלמוד בתשוקה עזה ונמרצה הונח בדורותם של המהרש"ל והרמ"א.

ותנועתו המשונה עד הנגינה וההטעמה בקול ודבור גם על ענינים פשוטים ומעשים בכל יום, ותקם ותהי השפה הבלולה מאשכנזית־סלבית ועברית־תלמודית, המתובלת גם בפתגמים, אמרים ורמזים ודברי חדודים, לקוחים מפתגמי התלמודים והמדרשים ומובנים לכל בני העם האנשים והנשים והקטנים.

דרך ההפרוה הזאת בעסק התורה לא הביא טובה רבה לעולמו של ישראל. ההתמדה בתורה לא היתה להשגת ידיעה ובקיאות, כי אם לחדד השכל להמציא המצאות, לא ליישב סתירות ולפרש הדברים הסתומים, כי אם לחדש חדושי תורה ולהמציא המצאות להקשות ולפרק, להתפלפל ולחבר „חילוקים". ההרגל הזה בדברי תורה נעשה להם לטבע גם ב„מילי דעלמא", לא לבקש את האמת הקרובה והנכיחה בהליכות עולם, כי אם את החריצות והתחבולה. השבל נתעקם ומקום הבינה הישרה לקחה החיצות הבוחרת תמיד ללכת בדרך עקלתון. גם על דורות הראשונים לתקופת ההגברות התורה התלמודית בפולין, יספר בן הדור ההוא בדברו על אבי הפלפול רבי יעקב פולאק ושיטתו ויאמר: „וראשי ישיבות במדינות אלה נוהגים בו (בהפלפול) לחדד את התלמידים... אף שאין דרכם מקובל אצל החכמים ישרי לב ורבים... וקני ומופתי דורנו אין דעתם נוחה היטנו"[1]). כחק כל נטיה יתרה לקצוות הולידה הנטיה הזאת תכונות רעות בתוצאותיהן. השפה הבלולה עשתה את כל בני עם יהודה אשר במדינות פולין לעם עמקי שפה ונלעגי לשון ותשלול מהם את יתרון האדם, באשר הוא אדם חי מדבר בשפה ברורה, והחדוד הנפרז שנקלט בנאומי השפה הבלולה הזאת עוד גָּבַל אותה ביותר ויגרום, כי היה גם העם הדובר בה לסר־טעם ונעדר רגש היופי. והרעה היותר גדולה, כי הפלפול שתולדתו דרכי השכל בתחבולות והשפה הבלולה עשו את העם לנעדר רגש הסדר כן במחשבותיו וכן במעשיו. הבינה במקרא, אשר הלכה בכלל הלוך וחסור בין כנסיות ישראל בכל הדורות שאחרי הרמב"ם ואבן עזרא, חדלה בפולניה מכל וכל, ואם נמצאו אנשים שעסקו במקרא עשו זאת לצורך הדרשה בפנים מקולקלות למצוא גם במקראות כתבי הקדש פלפולים זרים וסרי טעם.

מצב עניני החברה וסדרי המדינה בפולין גרמו לזה שנבדלו מקהל עמי הארץ, היו לגוי בקרב גוי וכטעט לממשלה בתוך ממשלה, דבר שנעשה מטעם המלכים ורוזני המלכות, וגם אולי היה טוב לשעתו, אך נהפך לרועץ להיהודים בעצמם ברבות הימים. טבע הדברים היה מחייב, כי במדה הזאת שבני עם הארץ התרחקו מהיהודים התבודדו אלה האחרונים במועדם והתחזק האחדות בין חלקי הכלל. המלכות נתנה ליהודים להתנהג בדברים שבינם לבין עצמם, והיהודים השתמשו בהדשות הזאת ויכוננו להם סדרי־קהלה והנהגות הצבור שהיו ראוים להיות למופת לכל חברה מתוקנה בימים ההם. בימים האחרונים להתקופה שאנו עומדים בה (בראשית המחצית השניה למאה הרביעית) ולפניהם, כבר באו עניני הקהלות בפולין (ובהקהלות הקדומות שבליטא: בריסק, אוסטרהא וולאדימיר) לידי

---

[1]) צפה דור לשנת ר"ץ ערך ר' יעקב פולאק.

סדור והנהגה, וכבר נראתה בכתבי הרשות בימים ההם המלה „ק ה ל" או „הנהגה". „קהל" כזה כבר נמצא בכל ערי הממלכה (פולין) או הדוכסיה הגדולה (ליטא) מלבד הישובים שמספר היהודים היה שם מעט ונחשבו לחלקי „הקהל" בעיר הקרובה. חברי „הקהל" היו במספר אנשים מן עשרה עד ארבעים לפי ערך הקהלה עפ"י מספר „בעלי בתים" שבה. לחברי הקהל נמנו: הראשים, „טובי הקהלה" האלופים, הדיינים וגבאי־הצדקה בענפי גמילות חסדים ומעשים טובים שבכל עיר. חברי הקהלה נבחרו בכל שנה בחול המועד פסח ע"י „בוררים" שיצאו מן „הקלפי" בבחירה כללית. מנהיגי הקהלה היו: ה„ראשים" ו„טובי העיר" ובהכנם שבעה מהם לישיבה היו מחליטים ומסכימים על עניני הקהלה והסבמתם נחשבה לחובה על כל בני הקהלה. העודת הקהל היתה לגבות המסים ולהביאם לגנזי המלכות, לחלק המסים בין בני הקהלה בשומא והערכה על כל בני העיר בעלי היכלת, הנהגת בתי כנסיות ובתי מדרשות, בית הקברות ובית החולים. „הקהל" חתם על עניני מקח וממכר בין הקהלה ובין אנשים פרטיים יהודים ונוצרים, השגיח על הישיבות, החדרים, מעשי הצדקה וגמילות חסדים ובצירוף הרבנים והדיינים היה נוטר את הדין בין איש לאיש בעניני השגת גבול בין בעלי המלאכות והסוחרים ויביא לידי פשרה סכסוכים רבים בין איש לאיש ובין יחיד והרבים. ואמנם עיקר העבודה של הפרנסות בקהלות ישראל שבפולין וליטא היתה גמילות חסדים. בעל הזכרונות רבי נתן נטע הנובר, אשר הצענו דבריו במה שנוגע ל„עמוד התורה" יוסיף לאמר:

„עמוד גמילות חסדים"— אין שיעור לגמילות חסדים שבמדינות פולין: בראש היא הכנסת אורחים בבא חכם או דרשן לא היה צריך תלמיד חכם לבזות כבודו לקבל פתקא... כי נתנו להם אכילה ושתיה ערב בקר וצהרים ואם היו רוצים לילך לדרכם היו נותנים להם צדה לדרכם ושולחים אותם על סוס וענלה מן קהלה לקהלה. אם באו מארץ מרחקים... בחורים או נערים בעלי בתים או בתולות היו מלבישים אותם מיד ומי שרוצה לעשות (ללמוד) מלאכה היו נותנים לבעלי מלאכות, ומי שרוצה לשרת היו נותנים אל בעל הבית לשרת, ומי שרוצה ללמוד היו שוכרים מלמד שילמוד אצלו... וכן לבתולות עניות היו תקונים יפים עד מאד בכל מדינה ולא הגיעה שום בתולה ענייה לבת י"ח שנה שלא נשאת לאיש, ונשים צדקניות היו עוסקות במצוה זאת...".

זאת היא צורת הנהגת הקהלות, ואולם ברבות העתים הסתבכו העניגים וצמחו סכסוכים בין קהלה לקהלה ובין קהלות ליחידי הצבור, ונרגש הצרך, כי הרבנים והפרנסים יועדו יחדו להביא במשפט בין דין לדין ולתקן תקנות דרושות לטובת הכלל במדינות הממלכה הגדולה, והצרך הזה היה לראשית צמיחתו של „ועד־הארצות" אשר עליו נדבר דברינו בזה.

[1]) כבר הזכרנו פעמים אחדות כי מלכי פולין ורוזניה מצאו טוב לפניהם לחזק ידי הרבנים והפרנסים למען יהיו הם לפה להקהלות מול המטשלה. עור מימי

---

[1]) גם בדבר „ועד ארבע ארצות" בחרתי לנטות מדרכי ההצעה של הרחט"ח, כי אחרי שיצאתי בארוכה בהצעת דברי ימי ישראל בפולין ומדינותיה בימי המאה הששׁ עשרה יחייבני טבע הענין לבאר תכונת הועד הזה ולספרו בסימנים יותר מובהקים וסגנון מפורט מאשר בספרו של גראֶטץ, גם נמצאו שם פעויות פשוטות (כאותה של „גראמניץ") והנחות על פי השערות שאינן עומדות בפני הבקורת, שני

הדור המוקדם לראשית המאה הרביעית (בין רע"ה לר"ין) בימי מלכות זיגיסמונד הזקן היה הרבר ניהג, כי התועדו הרבנים ו„הראשים" מערים שונות בפולין קטן וגדול ל„הירידים" (יומי דשוקא) שהיו זמן קהלה לכל, ושם נועדו באו למסחר ועניני הכלל והפרט אנשים ידועים ונשואי פנים מכל קצות הממלכה, ובפי עדותו של נתן נטע הנובר (יון מצולה): „מסוף העולם ועד סופו היו באים על הירידי". או היתה שעת הכושר לחרוץ משפט על דברים שבין אדם לחברו ובין איש פרטי להכלל, ליישר המעקשים ולצרף וללבן סבסובי הקהלות. ברבות הימים סמכה הממשלה את ידה על האספות האלה, כי זה היה דרכה ובזה מצאה גם טובה לעניניה, כי התחזק האחדות הישראלית ותבא לידי סדור בהנהגת הקהלות, כאשר בארנו כמה פעמים. או תקנו להתאסף לועדים מתוקנים ומסודרים לעתים מזומנות בהערים לובלין, פוזנא, קראקא ולבוב. בימים ההם (בימי מלכות זיגיסמונד אויגוסט או שטיפנוס באטורי) קם ויהי דבר הועד של „ארבע ארצות" והן המדינות: פולין גדול (פוזנא),

---

החוקרים בתולדות ישראל בליטא ופולין החכמים הרכבי וביר שאדסקי באו וברדו הענין לאשורו, בבקרת נמרצה בחקירה ודרישה על פי הכתבים הרבים שהרהמ"ח לא ידע גם ממציאותם, כפי כתב הדת מזיגיסמונד הזקן שנתן ביום 23 יוני 1533=רצ"ג לקיים פסק הדין של ה„דוקטורים היהודים" (הרבנים) שנאספו בלובלין לשובת היהודי מביעלסק יוסף או יאסקא בן שלמה (Есько Шліомичъ)—(עיין בירשאדסקי Русско- Еврейскій Архивъ, Т. I, стр. 192, № 152, изъ актовыхъ книгъ Метрики Литовской etc.). והנה אין פה המקום להכנס לפרטי הדברים משני מאמריו הנדולים של הרכבי (Восходъ 1884 Кн. II 1—15 Кн. IV 7—27). ואולם נפרוש בזה רק הדברים שמבדר הרכבי כי תחנות הרהמ"ח אינן מסכימות להאמת הברורה, והם: א) הרהמ"ח מחליט כי פעולת ועד ארבע ארצות החלה משנת ש"פ לערך, והרכבי, על פי הוכחות מפורשות, מוכיח כי כבר היו הועדים נהוגים עוד מימי זיגיסמונד הזקן ברבע האחרון למאה השלישית. ב) הרהמ"ח אומר, כי לראשונה השתתפו בועד־הארצות הרבנים והפרנסים של מדינות פולין גדול ופולין קטן ורוסיאה (גאליציה), והם היו רבני ארבעת הערים הראשיות: פוזנא, קראקא, לובלין ולבוב ופרנסיהן והיה נקרא הועד הזה ועד שלש ארצות ואחרי כן נלותה להן גם ליטא, ואז נקרא ועד ארבע ארצות. והחכם הרכבי הוכיח אחרת עוד בשנת 1884 ומצא אחרי כן חזוק לדבריו מפנקסאות דליטא (עיין בכנסת ישראל לשפ"ר שנה שניה בחלק אורות מאפל מעמוד 29 ולהלן, והיותר נכבד לענינו חטשת הכתבים שפרסם הרכבי בהאסיף תרנ"ד מעמוד 155 ולהלן מפנקס המדינה דליטא). מפאטריו בהוואסכאד ובספרי העתים הנזכרים יוצא: כי לראשונה השתתפו ב„ועד הארצות" רק באי כח המדינות פולין קטן וגדול ורוסיא האדומה (גאליציה) ורק אחרי האוניה הלובלינית (1569=שכ"ט), שאז חדלה מדינת וואלין (אוסטרוהא, וולאדימיר וכו') להחשב להדוכסיה הגדולה ליטא ותהי וואלין לאחת מדינות ה„ממלכה", נכפתו גם קהלות וואלין לועד הארצות ונקרא בשם „ועד ארבע ארצות". אך ליטא לא נכנסה מעולם בכלל הועד לארבע ארצות ומדינותיה, או רבני קהלותיה ופרנסיה התאחדו גם כן ל„ועד מדינת ליטא" שנראה סמוך לשנת ש"פ. לראשונה התאחדו הרבנים והפרנסים של קהלות פינסק ברסק וגראדנא ואחרי כן נוספו עליהן ווילנא וסלוצק, ואז היו במדינות ממשלת פולין שני ועדים ראשיים: ועד ארבע־ארצות בהממלכה, וועד מדינת ליטא בהדוכסיה הגדולה, ורק לעת הצורך באו שני הועדים הראשיים האלה בהתחברות ובכתובים לחרוץ משפט בענינים הנוגעים לשני הועדים. ובאמת מסבת ריחוק המקום נוח היה לקהלות וואלין להתאחד ללובלין ולבוב הקרובות מאשר לגראדנא ווילנא הרחוקות. ג) יסוד „ועד־הארצות" היו הירידים ששם נאספו על פי הצורך ההרגל רבים מראשי הקהלות והרבנים לפשר ולתווך בין דין לדין—בין איש לאיש ובין יחיד לצבור—ובהמשך העת ראו כי טוב לקבוע תקנה כזאת (אספות לעתים מזומנות). והמשלה, אם כי לא התערבה בדבר, היתה דעתה נוחה מהתקנה הזאת וברבות הימים הכירה את כח אספות כאלה, כאשר בכלל היתה מוסרת דיני היהודים בינם לבין עצמם לרבני ישראל והפרנסים. ד) הרהמ"ח (ועוד יותר ממנו פינסט,

פולין קטן (קראקא), רוסיה (פודוליה וגאליציה הטורחית—לבוב) עם וואלין (אחרי ההאחדות—אוניה—הלובלינית באוסטרויהא או וולאדימיר). בחוג פעולת „ועד ארבע ארצות" נכנסי העניגים: להגביל ולסמן את גבולות שלטון הקהלות, לבל הכנס האחת לתחום חברתה, לברר ולחרוץ משפטים בין קהלה לקהלה ובין קהלה ליחידים, להטיל מסים ומניות המלוכה יוצאות מן הכלל ולהעריכם לפי הקהלות, לסדר עניני הדת, החנוך וכלכלת הקהלות בעניני משא ומתן, להתיעץ על דבר שתדלנות לפני המלכים והרוזנים לעהות הצרך. מעת לעת עלו על שלחן המועצות גם שאלות חמורות בעניני התורה המעשית, כי השתמשו בזה שנתועדו הרבנים הגדולים למקום אחד, כי יחרצו ביחד משפט להשיב תשובות על שאלות דתיות. בזמן מאוחר מעט מהתקופה שאנו עומדים בה (אחרי ש"פ) נוסר ועד המדינה בליטא אשר השתתפו בו לראשונה הרבנים והראשים של קהלות: בריסק, גראדנא ופינסק ואחרי כן נספו עליהן גם ווילנא וסלוצק. והנה אף כי היה לבני ליטא ועד־מדינה בפני עצמו לא נמנעו משלוח ציריהם לועד ארבע־ארצות בעת שהיו עניני המשא ומתן נוגעים לשתי המדינות בחד. הנה כן היו קהלות פולין וליטא נאחדות למרכזים אשר היה להם תוקף ועצומה על כל הכנסיות הישראליות בשתי חצאי הממלכה הגדולה אשר בארצות הנהות וסלא ונימאן. אך מלבר הועד ל„ארבע ארצות" (או ועד המדינה בליטא) היו הקהלות מחוברות וקשורות זו לזו על ידי אספות „הגלילות" שעמדו בין הקהלות היחידיות ובין „ועדי הארצות". באחת, ועד ארבע ארצות עם

'אסף ופערלעב) בחליט, כי היה לועד ארבע ארצות כח ושלטון גם על קהלות ישראל הרחוקות אשר מעל לגבולות מכלכת פולין, והרכבי מוכיח, כי מעולם לא עלה על לב רבני ארבע ארצות והפרנסים להיות שליטים על קהלות רחוקות, רק כי מפני היותם רבנים גדולים בתורה ויראת שמים, יצא להם שם למרחוק ולדבריהם היו נשיטים ראשי הקהלות גם באשכנז וכו' ולפעמים גם בחוגרמה אז השיבו לפעמים על שאלות שנשאלו מהם, אך באשר שנקראו בשם „ועד־ארבע ארצות", או „ועד־ליטא" הנה היה חוג פעולתם צר מאד ותעצומתם מוגבלת ומצומצמת, ומעולם לא התנשאו להיות מושלים בכיפה, כדברי הסופרים שונאי ישראל, אשר עשו את „הקהל" לחמאת קהל ישראל ויאמרו כי היה פורס מצודתו על עמים וממלכות (דבר הנסתר מזה שבן הדור בעל יון כיצולה יספר: „והיה להם כח לשפוט כל ישראל שבממלכות פולין)". אלה הם עיקרי חלוקי הדעות בין הרהט"ח וסיעתו (פערלעם) והרכבי ויתר חוקרי התולדה הישראלית ברט"ם (בירשאדסקי ואחריו דובנוב). והגם כי ענין „ר' ארצות" בעיקר התפתחותו כבר יוצא מגבולות הזמן שאנו עומדים בו ונכנס לתחום המאה השבע עשרה—שמנו לו מקום בזה, באשר כי לא נחפוץ להתרחק מהתעטים שקבע הרב המחבר במשנתו. אך בדבר תולדות ישראל בפולניה בכלל מצאנו לנכון על פי הענין—להלק בין ארשת מלוכת שטיפנום באטורי לבין מלכות המלכים לבית וואזא, וכמו כן בין זמנו של רבי מרדכי יפה בעל הלבושים (קודם שנתקבל השו"ע והפסה לספר תורת הדת המעשית) וזמנו של רבי יואל סירקיש (אחרי שהיה השו"ע ליסוד ושרש ההוראה) ושמנו מקום להתקופה השניה בחלק השניני ל„דברי ימי ישראל". אקוה כי בדבר ד' ארצות ויתר הענינים הנוגעים לתולדות ישראל במושב תחום היהודים בממלכת רוסיה יבא בעל השטועיה החכם הרכבי ויעמוד על שטועותיו בהערותיו הנכבדות. בהצעת סדרי הקהלות ופעולת ה„ועדים" השנים בחרתי בסגנונו של דובנוב מפני קיצורו וביחודו ורק שלבתי בהם השקפות הרהט"ח שנראו לי לישרים ונכוחים. ככל אופן, נראה לי, כי גזה צדק הרהט"ו, שבעל צמח דוד היה הראשון שהזכיר בפירוש את „ועד (שלש) ארצות" והקודמים לו דברו באספות הרבנים (או אספות הדוקטורים היחידים בלשון כתבי המלכות) כדבר יחוע אבל לא בתור „ועד הארצות". והנה ישנן עוד דעות וסברות, כי נחשבה לכתהלה ליטא לאחת מארבעת הארצות (עיין מאמר הח' אטלאס בהאסיף תרמ"ו מעמוד 393). ליתר הדברים וכן להענינים שנתחדשו לי בהלכה זאת לאחר הסדור שמתי בקום בציון י' בסוף הספר. שפ"ר.

„ועד המדינה" בליטא היו בדמותו וצלמו של הועד—„הסיים" (Sejm) הגדול—הפולאני, ועדי „הגלילות" היו כעין הועדים הקטנים (Sejmiki) בכל פלך ופלך שהיו נהוגים בפולין. כל טבעות שלשלת הועדים היו אחוזות וקשורות זו לזו בקשר של קיימא, ואהל־ישראל, בכל חלקיו ופרקיו, היה אחד, וכלו היה כעין הנהגה בפני עצמה (Autonomie) לכנסת ישראל בכל הממלכה. על ידי ועדי־הארצות היו בני ישראל בפולין וליטא באמת לחטיבה בפני עצמה, לצבור מתנהג על פי חקיו ודתיו, והסדר נתן לכנסת ישראל עז והעצומה פנימה וכבוד ומשא פנים מחוצה לה: הסדר הזה השפיע על כל יחידי הכלל שפע דעת והכרה שלמה, כי הם אברי עם אחד גם בשבתו בקרב עמים רבים, חנך את יחידי העם על פי דרכם, בהשכל כל יוזיד לדעת צרכי הצבור, והשביל את ההמון, שהיה עזוב לנפשו, לולא שמו בני עליה—הלומדים והמשכילים—את עיניהם עליו; כי בפמליה של מעלה במערכות המלוכה ורוזני הארץ לא שמו לב לצרכי עם ישראל ואף לא לחנוכו המדיני. הסדר הזה השפיע שפע אור ודעת—בדעת התורה ויסודי החברה המושכלת, ובפנה ידועה גם בדרכי החברה האזרחית. סדר כזה היה עשוי תמיד לקדם פני הרעה, למנוע כל תקלה, לענוש עושי רשעה כרשעתם, להרחיק דברי ריבות וקטטות בהקהלות ובין הקהלות, כאשר נראו אז בקהלות ישראל שבאשכנז. סדר כזה בהנהגת הקהלות לא היה עוד לישראל בארצות גלוחו בכל ימי פזורו (דיאספורה) אחרי צאתו מבבל וארץ ישראל, אף לא בימים הטובים שהיו לישראל בספרד. על כן גדל מאד כבוד כנסת ישראל בממלכת פולין בשני חלקיה בכל תפיצות ישראל שבארצות המזרח והמערב; והיו פונים אל הוועד בשאלות שונות בעניני הדת ועניני תקון העולם וגם לבקש עזרה ותמיכה לעתות בצרה[1]. מכל האמור יוצא שאין אנו יודעים בבירור עד היום מי היו האנשים המעולים מיסדי ועדי־ארבע ארצות עם ועד־דליטא, האנשים המעולים אשר יסדו כנסיות ישראל שבפולין וליטא על מכוניהן לבל תמוטנה

---

[1]) בעניני תקון העולם כמו התקנות ע"ד הבורחים משמיטי כספים בתקנת ד' ארצות משנת שפ"ד, התקנות ע"ד מעוט ההוצאות לסעודת מצוה ע"ד הקבצנים, וכי יצאו לעזרת אחיהם גם מעל לגבולות המלכה יוצא משו"ת מהר"ם לובלין סימן מ', שמשם יוצא שמקופת הוועד נתנה החמישית מהסך שהיה דרוש בעיר צילץ Züle אשר בשליזיאה מכדי לבטל מהם גזרת הגרוש שנגזרה אז על יהודי המדינה הזאת. עיין פערלעס געשיכטע דער יודען אין פאזען ברעסלוי 1865. הספר הזה הוא אחד מהמקורים היותר מעולים לקורות ועד ד' ארצות, ועיין ג"כ וואסכאד 1884 ספר ראשון ושלישי במאמרי הרכבי מה שהשיג על פערלעס באיזה פרטים. ובדבר סדרי הוועד הגדול ובתי דינין שהיו סרים למשמעתו אחשוב לנכון להביא בזה דברי ר' נתן נטע הנובר בעל „יון מצולה" לאמר: „עמוד הדין היה במדינת פולין כמו שהיה בפני (לפני) הרבן הבית בירושלים.., כי בכל מדינה ומדינה היה בית דין הגדול, כגון ק"ק אוסטרא (Ostróg) הבירה היה ב"ד הגדול במדינת וואלין ובאוקריינא, וק"ק לבוב הבירה היה ב"ד הגדול במדינת רוסיאה (גאליציה): וכן היה בהרבה קהלות... ואם ראשי קהלות מתדיינים... הולכים לדון לפני פרנסים דארבע ארצות יצ"ו שהיו יושבים ב' פעמים בשנה... מכל ראשי הקהלה פרנס אחד וצרפו להם ששה נאונים: והיו יושבים בכל יריד לובלין בין פורים לפסח ובירושלם באב או באלול. והפרנסים מד' ארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית; והיה להם כח לשפוט כל ישראל שכמלכות פולין, לגדור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם... ופרנסים דארבע ארצות היו בוררים להם... דיני מדינה וכל דיני כיניות באו לפני דייני מדינה. ודיני קנסות, חזקות ושאר דינים הקשים באים לפני פרנסים דארבע ארצות יצ"ו". שם"ר.

בימי תקופה גדולה במשך מאתים שנה לערך. מזה נדע את רוב ענותנותם של מנהיגי הדורות ההם, כי היו ממעטים את דמותם וחשיבותם הפרטית בשביל טובת הכלל ולא הודיעו רבי הפעלים אלה את שמותיהם שהיו ראוים להיות לזכר עולם לתהלה ותפארת בספר תולדות ישראל. ופעולתם זאת מלבד כבודה ותועלתה, עוד היתה כבדה לשום משקל לרוח בני עמם, ולהרגיל לסדר ומשמעת את אחיהם, אשר ביהודים וכבני ארץ פולין לא נטו אחרי סדרים ומשמעת הקטנים לגדולים עומדים על גביהם.

הרב הראשון שאותו נדע לראשונה ממקור מפורש, כי עמד בראש „ועד שלש ארצות" הוא הרב רבי מרדכי ב"ר אברהם יפה (נולד בפראג לערך ה"א ר"ץ, מת בפוזנא ג' אדר שני שע"ב[1]), ועליו נאמר: „הוא ראש ועיקר מגדולי ראשי ישיבות ודייני שלש ארצות"[2]. רבי מרדכי יפה שבע נדודים בימי בחרותו ושחרותו. בימי עלומיו בא לפולניה ללמוד תורה בישיבתו של רבי משה איסרליש ובישיבת רבי שלמה לוריא. עם התורה התלמודית למד גם את הפילוסופיה והמאתימאטיק ויעמיק חקור במיפלא, ב„סתרי תורה", ומורו בקבלה היה רבי מתתיהו דלאקרוט בעל „צל העולם"[3]. בשובו לפראג נקבצו סביב לו „בחורים" להקשיב בישיבתו לקח בחכמת התלמוד שהביא מפולין. אך לא ארכו הימים ולרגלי רדיפת היהודים בפראג שפרצה בשנת שכ"א נשמה ישיבתו והוא יצא בגולה וירחיק נדוד לאיטליה ויתישב בווינציאה. שם באה אליו השמועה, כי רבי יוסף קארו, שכבר זכה אז לשם גדול בחבורו „בית יוסף" על ארבעה טורים, גלה מחשבתו לרבני איטליה לפרסם את ספרו „בירורי הפסקים" הוא „שלחן הערוך" על פי תוצאות השקלא וטריא שבספר „בית יוסף". אז בטל רבי מרדכי יפה מחשבתו שחשב גם הוא לחבר ספר הדינים. אך בבא „שלחן ערוך" לידו מצא אותו נעדר השלמות מפני קצורו המופלג ומשנתו הסתומה בלי טעמי הדינים, וישב שנית לעבודתו בספרו, ויאמר להוסיף שם גם מנהגי חכמי אשכנז והוראותיהם באסור והיתר, או באה אליו שנית השמועה, כי רבו רבי משה איסרליש עוסק בהעבודה הזאת ויחדל עוד הפעם מכתוב את ספרו בהלכה, ויפנה לבו למקצעות התורה האחרים, ויכתב ספר „לבוש פנת יקרת" הערות על מורה נבוכים (נגמר באב לשנת שמ"ט ונדפס בלובלין שנ"ה), פירוש על הלכות קדוש החדש להרמב"ם (לבוש אדר היקר עם צורת הארץ, לובלין שנ"ה). פירוש על הריקאנטי ובאור על פירוש רש"י ורבי אליהו מזרחי על התורה (פראג שס"ג). אך בבא לידו שלחן הערוך מהר"י קארו עם המפה שפרס עליו רבו הרמ"א, לא נתקררה דעתו בחבור המשותף לשני מאורות ההוראה אלה, וישב לעבודת ספרו הגדול על הדינים בדרך ממוצע בין קצורו של „שלחן הערוך" לאריכות „בית יוסף". הוא חפץ לחבר ספר דינים בהטעמת ההלכות והסברתן. מספרו הגדול הזה נתפרסמו בדפוס חמשה חלקים, מקצתם בעודו בחיים ומקצתם לאחר מותו[4], על סדר ארבעת הטורים אך בנטיה מסדר „שלחן

---

1) תולדתו הפרטית נמצאה בספרו של פערלעס, געשיכטע דער יודען אין פאזען מעמוד 42 ולהלן.
2) צ"ד לשנת שנ"ב.
3) בהקדמתו לס' לבוש „אבן היקרה" בקבלה פירוש על הריקאנטי עמוד ס"ח לובלין שנ"ה.
4) והם: „לבוש התכלת" ו„לבוש החור" על דיני אורח חיים, „לבוש עטרת זהב" על דיני יורה

ערוך". באיטליה גר רבי מרדכי יפה כעשר שנים ואחרי כן שב לארץ פולין ויהי לרב אב בית דין בגראדנא, בלובלין ובקרעמעניץ אשר בוואלין. ונראה הדבר שבימי שבתו בלובלין היה ל„ראש ועיקר הוער לשלש ארצות". בשנת שנ"ב שב עוד הפעם לפראג עיר מולדתו לשבת על כסא הרבנות. ומשנת שנ"ט נמצאהו בפוזנא ושם נגמר חלק אחד מספרו „לבוש האורה", וישב שם עד יום מותו (שע"ב). רבי מרדכי יפה היה עם שכלו הזך, דעתו הצלולה ובקיאותו הגדולה גם בעל סדר ואוהב שיטה וערך ישר בסדר למודו, ותכלית שנאה שנא את הפלפול המעקם את השכל.

אלה הן תולדות „ועד ארבעת הארצות" מראשית צמיחתו כפי הידיעות שנמצאו ליודעי העתים עד היום. יתר תולדותיו ועניניו מתיחסים לתקופת התולדה הישראלית בפולין ביתי המלכים לבית וואזא מאחרית ימי המאה השש עשרה עד מחצית המאה השבע עשרה למספרם ומקומם בחלק השמיני של הספר הזה.

והימים ההם (המחצה השניה להמאה השש עשרה למספרם) היו ימי קהלה וקריאת ועדים גם לבני הפולאנים בפולין וליטא על דבר אמונות ודעות. והיה נראה, כי עוד מעט ומן ריבי הכתות וחילוקי הדעות הישנות והחדשות על דבר עיקרי התורה הנוצרית ומנהגיה תעלה ותצמח תורה חדשה שלא כדעת הפרוטיסטנטים והקתולים גם יחד. כאשר שככה מעט סערת הריבות באשכנז על דבר התורות הקתולית והפרוטיסטנטית, והעומדים בקשרי המלחמה שבו ממקום המערכה ויהיו לכהנים ופאסטורים פשוטים, איש איש רועה ציון מרעיתו, אשר לבו הולך אחרי צרכי גופו דבר יום ביומו, עוד הסו גלי הריבות ע"ד דעות ואמונות והתגעשו הרוחות בפולין הקרובה לגרמניה והיי הארץ נפלגת לבעלי מפלגות וכתות, אשר נלחמו איש באחיו בחמה שפוכה וקנאה נלהבה. האשכנזים שנושבו בפולין וליטא הביאו עמהם את דעות הריפורמציה הלותירית והקאלווינית והדעות האלה מצאו מסלות ללב אצילי פולין, אשר מטבעם היו ממאסים כל מרות וכל אדנות. הן במילי דשמיא והן במילי דעלמא, ויואילו ללכת לרוח היום (מאדע) בימים ההם למרוד בהאפיפיור וסוד קדושיו. העירונים העשירים והאשכנזים שנתפלגו—והאצילים קבלו את הריפורמציה, אך העירונים הקטנים והאכרים המרובאים היו עניים בדעת ולא נשא לבם אותם לחדש דבר בדתם. התורה הנוצרית היתה עוד חדשה בפולין ועוד יותר בליטא שעוד לא עברו מאתים שנה לטיום קבלת התורה הואת ותהי רופפת בידם. וכה עמדו שני מחנות זה מול זה ערוכים ומזוינים במערכת מלחמת הדעות שהיתה לעתים קרובות למלחמת אנרוף, ובחרבם וקשתם ישר נוכחו איזה דרך ישכון אור האמת. שני המלכים האחרונים לבית יאגילה שמלכו בימי ששים שנה ויותר (1507—1572) נתנו להתנועה הריפורמציונית לפלם לה נתיבה במטלכה והדוכס ראדזיוויל בליטא הגין עליה ויהחשב לאחד המתנגדים הגדולים להאפיפיור. ביתי הועד הגדול בווארשא

דעה, לבוש „בוץ וארגמן" על דיני אבן העזר ולבוש „עיר שושן" על דיני חשן משפט. ויש להוסיף כי ר' יו"ט ליפמאן העליר (בעל תוספות יום טוב) חבר השנות על הלבוש בשם „מלבושי יום טוב".

(1566) הרבו האצילים לחרף את ציר האפיפיור ליפפומאנו ולכנות אותו בשמות של גנאי והחליטו, כי הרשות לכל אציל להנהיג באחוזות נחלותיו עבודת אלהים כפי נטות לבו וראות עיניו, רק אם תהיה האמונה הזאת נשענת על הדברים שנאמרו בפירוש בכתבי הקדש. בפולין מצאו אז מפלט ומחסה בעלי דעות חפשיות כאלה אשר גם לותיר גם קאלווין החזיקו אותם לכופרים ויגמרו דינם למיתת שרפה. אחד מהם היה הספרדי סירוויט (Servet), אשר קאלווין בקנאתו העלה אותו על המוקד בעיר גענף בשוויץ.

האיש הזה היה מכחיש באמונת השלוש, והנוטים אחריו נקראו בשם כת מתנגדי השלוש. בין בעלי הכת הזאת—כפי עדות בני הדור—היו גם כאלה שהתקרבו בדעותיהם להיהדות, ועל בתו של ניקולי ראדזיווילל היו מספרים, כי תכבד מאד את הורת משה. אחד מראשי הכת „בעלי האחדות" (Unitarier) בפולין היה הכהן שמעון בודני (Szymon Budny) איש מאוביה ואחרי כן כהן פאסטור קאלויני בעיר קלעצק, והוא יסד כת מיוחדת „הבודנים". הכהן הזה העתיק את כה"ק לברית הישנה והחדשה וידפיסם בבריסק וזסלב. מלבד הלשונות יונית ורומית ידע גם מעט עברית, והוא התקרב עוד יותר אל למודי היהדות [1]. והנה אף כי כל התנועה לחדשות בדת שקמה ביטי המאה הששׁ עשׂרה בפולין עם כל הסינודות הקונסיליות והועדים לא הבו שרש עמוק במפלגות העם, כי האכרים כבהמות נדמו והאצילים נמשכו רק אחרי רוח היום ולא בדעת נפש והכרה פנימית, ועל כן לא ארכו הימים וישובו בהתחבולות הישועים לחסות תחת כנפי התורה הקתולית ויהיו גם במקנאי קנאתה. בכל זאת עשתה התנועה הזאת רושם ידוע גם על היהודים. כמה פעמים נכנסו בוכוחים עם ראשי המפלגות, ועל פי חירות הדעות ששררה אז בפולניה היו יכולים לדבר דבר בכל אשר עם לבבם [2]. אחד המתוכחים האלה מצד הנוצרים היה הכומר שהיה לאחד מראשי „בעלי האחדות" טשיכוביץ (Czechowicz) מפולין גדול—בעל דמיון ובעל היה שהחליף אמונתו עשרת מונים. הוא חבר ספר להוכיח טעותי היהודים והיהדות, ויצא לנגדו בספר־וכוח הרב ר' יעקב (נחמן) מבילזשיצי (Bełżyce) [3], וההשובה היתה נמרצה מאד עדי מצא טשיכוביץ לנחוץ לפניו להשיב מצדו תשובה על השגות הרב היהודי ולהסיר מעליו את טענותיו.

יותר מהרב רבי יעקב (נחמן) מבילזשיצי הרבה להתופח עם בעלי הכתות הדתיות שקמו אז בפולין וליטא הקראי יצחק בן אברהם הטרוקי (מעיר טרוקי הסמוכה לווילנא). הוא היה יוצא ונכנס להיכלי הרוזנים ונשיאי הכהונה הגדולה, ידע על בורים את כתבי הקדש כתבי ברית החדשה וגם ספרי הרבנים, וידע להשיב תשובה נצחת על כל שאלה. את מוצא דבר ויכוחיו שם על ספר שחבר בשנת ה"א

---

1) שם המלומד הפולאני הזה נזכר בספר „בן זקונים" לרבי חזקיה דוד בואלעפיא בחלק א' (יסוד עולם בהמאמר שבסופו): „עוד יש חכם אחד הנקרא סימון בודינו משיאי הכהונה הגדולה (את התלמוד) מאד וחישבו יותר מכל ספרי האומות".

2) Martin Czechowicz, Rozmowy Christiańskie וכמה פעמים בס' חזק אמונה.

3) אצל ואנר ובאק נמצא רשימת ספרו: Odpis Jakóba Żyda z Bełżyc na dialogi Marcina Czechowicza.

שנ"ג ויקרא שמו „חזוק אמונה". ספר וכוח זה איננו רק למלחמת מגן להגן בער היהדות, כי אם גם למלחמת תגרה, לעורר שאלות על האמונות האחרות. הספר נכתב בכשרון ורעת והוא האחד בספרי הקראים שהקריאה בו היא לנחת. בהספר הזה לא נמצא כל חדש, כי חוזר הוא על דברי האפודי (רבי פרופיאט דוראן) ואחרים, אך זכה לשם ויעתיקוהו ללשונות ספרדית, רומית, אשכנזית וצרפתית. והשם הזה עשו לו חכמי הנוצרים שהרבו להשיב על דבריו, ובין המשיבים האלה נמנה גם הדוכס מאורליאנש (Orleans)[1]. הפילוסופים החריפים הענציקלופודיסטים בצרפת ויתר בני חורין הכופרים בהתורה הקתולית השתמשו בטענותיו של בעל „חזוק אמונה".

ובהממלכה הגדולה הנשענת על יד ליטא ואוקריינא במזרחית צפונית, בממלכת מוסקבה, שהיתה אז כבר לממלכה אדירה ביטי מלכיה יואן השלישי ויואנן הרביעי (האיום או האכזר), כמעט שלא נמצא אז (בכל ימי המאה השש עשרה למספרם) איש יהודי וכמעט שלא נתנו אותם לעבור את הגבול שבין ליטא ורוסיה. האיבה הזאת היתה נטורה בלב העם ובעלי השררה במוסקבה לכל בני חוצה לארץ בכלל ובמדה יתרה להיהודים. ימים רבים זכרו להיהודים את אשר עולל לעם רוסיה היהודי זכריה בסוף המאה החמש עשרה וראשית השש עשרה, כי הסיר לב הכהנים וגדולי העם, וביניהם גם מבני משפחת המלוכה, מעל התורה הפראבוסלאווית. בני העם חשבו את היהודים למין כתה של מכשפים וקוסמים, העוסקים בנסתרות ושוקדים להסיר את לבם מהאמונה ולמכור נשמותיהם לבבור שטן, והמהבילים האלה היו מייחסים להיהודים גם כל מיני עברות וחטאים נוראים. בשלוח הנסיך הגדול את מלאכו לרומא למשא ומתן ע"ד התאחדות הכנסיה המזרחית (היונית־הפראבוסלאווית) עם המערבית (הקתולית) היה דבר הציר ממלכות מוסקבה (1526) לאמר: „אנחנו מואסים את היהודים ואינם נותנים להם לבא בגבולות ממלכתנו". אמנם ישנן ידים מוכיחות, כי היהודים סוחרי ליטא באו לגבולות ממלכת מוסקבה לסחור בארץ וביחוד לעיר סמולינסק ובנותיה, אך קרוב לשער כי לא ברשיון מפורש מאת ממשלת הארץ באו לגור במשך זמן ירוע, כי אם מאשר בכלל לא היו אז עוד הגבולים בין ממלכה לממלכה מסומנים והתחומים היו טעורבים, וגם חוקי המלכות לא היו נשמרים שמירה מעולה, מהעדר הסדרים והמשטרים בהממלכה, שנחשבה אז עוד לאחת ממלכות אסיה. בפעם הראשונה במאה הזאת נפגוש את היהודים טוכרים בכתבי המלכות בשנת 1550=ש"י: מלך פולין זיגיסמונד אויגוסט בהמשא ומתן על דבר השלום בינו ובין הצאר יואַנן הרביעי (האיום) דרש להוסיף הסעיף: להרשות להיהודים הסוחרים מליטא לסחור את חארץ במדינות ממלכת מוסקבה, בכח האמנות והבריתות הכרותות מני אז בין ליטא ובין מוסקבה, ואשר על פיהן היתה הרשות לסוחרי מוסקבה, לבא לערי ליטא, ולסוחרי ליטא לסחור במוסקבה. אך יואן האיום דחה הצעת זיגיסמונד אויגוסט ויאמר: „האנשים האלה הביאו לארצנו סמי־מות לנוף ולנשמה: הם מכרו לנו עשבים אשר מות בהם ויחרפו שם גואלנו־מושיענו"[2]. לפי סגנון הלשון בימים ההם יש לשער, כי כל הדברים מתייחסים לסם של מינות שהכנים היהודי זכריה (איש

---

[1] De Rossi, Bibliotheca antichristiania p. 45

[2] Карамзинъ, Ист. Россійск. Государ. томъ VIII 115

אשר לא נודע טיבו בין היהודים ולא נמצא שמו בכל ספרות ישראל) לפני שנים רבות בימי יואנן השלישי, ואולי נמצאו גם יהודים שסחרו אז בעשבי רפואות וסממנים; והמעשים הבודדים האלה, היו דים לשונא ליואנן האיום לנעול דלתות ממלכתו בפני כל היהודים. שלש עשרה שנה אחרי זה, במלחמת פולין וליטא במלכות מוסקבה על דבר סמולינסק (1563), כאשר גברה יד יואנן האיום וילכוד את עיר פאלאצק ברוסיא הלבנה שנחשבה אז למדינת ליטא, גזר על כל היהודים יושבי עיר המרכלת הזאת לקבל את הטבילה ואת הממאנים כשלש מאות איש הטביע בנהר דווינא. לא כן עשה להקתולים הפולנים אשר בעיר, כי צוה רק להרוס את בתי מקדשם ואותם הוליך שבי לארצו. בשנת ש"ע=1610, בימי המבוכה (Смутное время) במלכות מוסקבה, נאותו רוזני מוסקבה להמליך עליהם את בן המלך יורש העצר בפולניה ולאדיסלב בן זיגיסמונד השלישי לבית וואזא, והתנאי הרביעי בהתנאים שהתנו בעלי מוסקבה עם המלך החדש היה: „שלא לתת לבני התורה הקתולית להיות במלכות מוסקבה ולא ימצא בכל המלכה בית כניסה להקתולים, וליהודים לא תנתן רשות לבא גם לישיבת ארעי לשם מסחר בכל גבולות ממלכת מוסקבה". מני אז לא נמצא כל זכר ליהודים בדברי ימי הממלכה הזאת עד ימי מלכות המלך (הצאר) לבית רומנוב, אליקסיי מיכאילאוויטץ, לעת טרידת הקוזקים במלכות פולניה בשנות הפקודה ת"ח—תט"ו=1648—1655.

פרק שלשה עשר.

ראשית ישוב היהודים בהולאנדיה וראשית השואתם במשפט אזרח לבני עם הארץ.

נפינה לאחור בהליכות ההשכלה האירופאית. רדיפות בארצות הפרוטיסטנטים והקתולים. הקיסר רודאלף השני והרב רבי ליוואי מפראג (ר' יהודה ליווא ב"ר בצלאל— מהר"ל מפראג). הנדיב הטופלא בצדקותיו רבי מרדכי מיזיל. היהודים באיטליה והאפיפיור גריגור השלישי עשרה. ה„בולה" שלו נגד רופאי ישראל, נגד חמנינים על ישראל והתלמוד והתאמצות האפיפיור הזה להכניס את היהודים בברית דתו. האפיפיור סיקסטוס החמישי, הרופא רבי דוד ב"ר יצחק די פומיס ומשאו ומתנו עם האפיפיור סיקסטוס בדבר הדפסת התלמוד. האפיפיור קלימינטו השמיני. נגישות מבקרי הספרים (צענזוריה). הדוש מערי איטליה הצפונית פֵּירארה ומנטובה. ארץ נידערלאנדיה (השפלה) והיהודים, שמואל פאלאַחי. טרים נונים היפה בנשים ופליטי האנוסים הנטלטים להולנדיה. יעקב טירֵאדו ופנישתו את הרב רבי טשה אורי הלוי בעמדן (באשכנז). בית התפלה הראשון (בהסתר) באמשטרדם. אנוסים חדשים מוסיפים להטלטל ארצה הולנדיה. אלונזו (בנצרותו) הוא רבי אברהם הירריה המקובל המפורסם ביהדותו. האנוסים שבאמשטרדם ביום הכפורים. בית הכנסת הראשון (בפרהסיא) בשם „בית יעקב" על ידי יעקב טירֵאדו. השתתפות היהודים הפורטוגיזים (הספרדים בהולנדיה) בחברת מסחר הודו.— (Indische Handelscompagnie). נזיר פראנצישקי מגזע קתולים נתגייר בפורטוגליה ונשרף על קדושת שם היהדות. פליטי האנוסים הבאים אמשטרדמה: דוד ישורן, פאול די פינה והרופא רבי אליהו מונטאלטו. קהלת אמשטרדם הספרדית (הפורטוגיזית) הולכת וגדלה, בתי כנסיותיה, רבניה ושדה הקברות אשר לה. ר' יוסף פארדו, ר' יהודה ויגה ור' יעקב עוזיאל. הסבלנות בהולנדיה בשעור מצומצם.

(ה"א שנ"ג—שע"ח=1593—1618).

רוח העת החדשה, רוח האור והדרור אשר נחה על עמי אירופה בראשית יתי המאה הששׁ עשׂרה למספרם, רוח מלא תקות טובות ורעיונות נשגבים, לגדע בריחי ברזל ולהסיר מעל העמים האזיקים והכבלים אשר אָסרו בהם בימי הבינים, לפרוק מעליהם על הכהונה הרומאית; הרוח, אשר הביאה בכנפיה את התקוה לתחית העמים והתעוררותם לחיי אורה והשכלה, כמעט שחלפה ועברה במחצית השניה למאה הזאת ורפיון רוח ונסיגה לאחור לקחו מקומה. להכהונה הרומאית עברה עת הפחד והבהלה הראשונה לעת תקומת הריפורמציה הלותירית והקאלווינית ויתר נושאי דגלה, ותתעורר והתעודד, ותשב להתיה ולפעולתה הראשונה. כנסת הגדולה של

הכהנים בטריענט שמה שנית מועקה במתני העמים שנשארו נאמנים בבריתה והביאו ברצונם הטוב את צוארם בעולה. על יד הכהונה הרומאית עמדה כבר החברה הישועית, וכהניה הפילו הנשק מידי מתנגדי התורה הקתולית וגם השכילו להפוך את האויבים לאוהבים. באיטליה, בחלק גדול מאשכנז הדרומית ובצרפת, אחרי שהטביעה את התורה הפרוטיסטנטית בנהרות דם בליל הטבח—ליל הקדוש ב ר״ת ל מ יון (כש׳ ה״א של״ב) ואחרי רצח שני מלכים בידי תלמידי הישועים, נתיסדה שם הכהונה הקתולית על מכוניה ותתחזק ותתעודד ביתר שאת ועז מאשר לראשונה. החזון הזה נראה גם בפולין וליטא; בעלי שתי המטלכות האלה חזרו בתשובה להתורה הקתולית, ויהיו גם לקנאי האמונה, ולולי סדרי המדינות ותכונות האנשים בעלי סבלנות בטבע, כי אז היו נכונים להיות כהקתולים בספרד ופורטוגליה. בארצות הפרוטיסטנטים נראה גם כן רפיון רוח החקר וההשכלה וירידת דעות החירות. הפרוטיסטנטים, הכופרים בהוספות הקתולים, היו עברים להאותיות שבכתבי ברית החדשה, ונתפרדו לכתי כתות. גם נשיאי אשכנז ודובסיה, אחרי שרכשו להם נכסי הכהונה הקתולית והשיגו חפצם, חזרו לדתם הראשונה, או חנכו בניהם בהתורה הקתולית. ההגיון והחקר בלשונות יון ורומא חדלו, ותחתם באו הדקדוק והדייקנות בקטני קטנות. גם בארצות הקתולים וגם בארצות הפרוטיסטנטים חדל ההגיון והלמוד בלשון העברית וספרותה—מלבד הידיעה הקלה לצרך למודי הדת. למוד חכמות הטבע נחשב לכפירה בעקרי האמונה, והוגי דעות חבשו פניהם בטמון וקול מליהם נחבאו.— החוקרים החפשים נרדפו בחמת קנאה, ויש מהם—כהחוקר דזשורדאנו ברונו (Giordano Bruno) האיטלקי—אשר הועלו על המוקד בגזרת האפיפיור וקדושיו.

צללי אופל ועבי ענן, אשר הקדירו שמי אירופה באחרית המאה הששׁ עשרה למספרם, נתנו אותותם אותות הסער הנורא אשר התחולל אחרי כן בזעף אפו במלחמת שלשים שנה (1618—1648) האיומה והנוראה אשר לא היתה עוד כמוה למיום שנחלקו בני האדם לחברות מדיניות על פני הארץ. כל אלה עשו את אירופה התיכונה בארצות הקתולים והפרוטיסטנטים לבור צרה ליהודים. הפרוטיסטנטים שמרו בלבם דברי מורם הגדול לותיר וצוואתו לפני מותו (עיין למעלה עמוד 230) ויקימו דבריו להצר להיהודים ולמרר חייהם. בברלין וכל מדינת בראנדענבורג נתן הקורפירסט יוהאנן גיאורג הבריה להיהודים: להטיר דתם או לצאת מן הארץ, יען מה? יען כי אחרי מות הדוכס הגדול הקורפירסט יואכים השני נתפש הרופא היהודי ליטטפולד, שהיה גם איש ימינו של הקורפירסט המת ועזר לו בעסקי מטונות ברטאות ומתוך יסורים הודה היהודי הזה, כי שם רעל בכום הדוכס המת. ואף כי אחרי כן חזר והכחיש את הודאתו הראשונה מתוך יסורים, נשא בכל זאת כל קהל ישראל במדינת הקורפירסט את עונו האמתי או המדומה [1]. והקתולים?—הלא להם לא יאית להיות יותר סבלנים ברת מהפרוטיסטנטים, ויתחרו גם הם להוכיח דבקותם

---

[1]) עיין מענצעל Geschichte von Preussen in Heereu u. Uckert I p. 346 ועיין שד הקדמת ר׳ משה בן מנחם לספר תשועת ישראל לר׳ מנשה בן ישראל (אשכנזית).

בהורתם בזה שקמו על היהודים במורביה (מעהרען) ויטיתום, וכפי עדות רושם הזכרונות, הרבה נשרפו על קדושת השם[1]. ובמגנצא (מאינץ) הצר להם הארכי־הגמון דניאל, ויחמום רכושם ויפשיטם ערומים ואחרי כן גרשם מן העיר[2]. „הצלה פורתא" היתה לישראל בימים הרעים ההם באשכנז וארצות אחוזת בית המלוכה באויסטריה, כי הקיסר שמלך אז רודאלף השני, אם כי היה תלמיד הכהנים הישועיים ונתגדל בספרד, בארץ אשר תמרות עשן מדורות האש שנערכו בשביל בני ישראל עלו בכל עריה, ויהי גם שונא שנאה עזה כמות את הפרוטיסטנטים, לא היה בכל זאת שונא ישראל ולא בקש רעתם. אמנם כן, ברפיון רוחו ועצלותו לא היה בכחו להגן עליהם מפני רודפיהם, אך למצער לא עזר לרעה ולא חזק ידי צוררי היהודים. פעם ערך מכתב להגמון מווירצבורג כי לא יגרע את זכיות היהודים, ולהגמון אחר (מפאסוי) כתב לבלי ייסר אותם בענויים קשים[3]. אך למען הסר מעליו דבת קנאי הקתולים בני דורו ודורות הבאים, הוציא פקודה לגרש את כל היהודים מהארכי־דוכסיה אויסטריה במשך ששה ירחים[4].

בני הדור ההוא התפעלו מאד מדבר השיחה שהיתה בין הקיסר רודאלף ובין הרב או ראש „הקלויז" רבי ליווא׳י (יהודה) בן בצלאל (מהר"ל מפראג) (נולד לערך רפ"ה ומת שם"ט)[5], [השיחה הזאת היתה בשנת שנ"ב]. הרב הזה לא היה מופלג כל כך בהתורה התלמודית ולא הגיע במקצוע הזה למעלתם של רבני פולין הגדולים. רוב ספריו המה בהגדה, ובכלל שם מעיניו יותר בהגדה מאשר בהלכה. המהר"ל מפראג סגל לו ידיעות חכמות השעורים והפילוסופיה, אם גם לא השכיל להעמיק בהן, ואור בידיעותיו אלה יצא בקנאה גדולה נגד החקירה החפשית ויריח ריח מינות בכל החוקרים והמבקרים, וביחוד דן ברותחים את המבקר רבי עזריה מן האדומים (די־ראסי). ההגדה שתה לראשו עטרת תהלה בפרישות וקדושה, ומספרים ממנו נפלאות גדולות, כי מחומר יצר לו „גולם" שהיה בעל תנועה ופעולה, כל עוד שהחזיק בפיו פתקא ושם המפורש כתוב עליה, ובהוציא הרב את הפתקא מפי ה„גולם" שב להיות עפר וטיט. אך כנראה ידע רק למשול בגולם קרוץ מחומר, אבל לא ידע לשפוך רוחו על בשר אשר נפש משכלת בתוכו ולא שלט ברוח בני דורו. מה היה דבר השיחה בינו ובין הקיסר רודאלף, שידענו גם אותו לדורש במופלא ממנו ומבקש לגלות סודות הטבע והמון נסתרות שמבראשית על ידי האיצטגנינות וחזיון בכוכבים ולמוד האלכימיאה? — לא נדע, כי הרב לא גלה דבר משיחתו עם הקיסר, ובני הדור מספרים לאמר: „ומהות ואיכות הדברים סתומים וחתומים ונעלמים". אבל נראה הדבר, כי לא מצא הרב נחת בהשיחה הזאת, כי ירחים אחרים אחרי

---

1) צמח דוד לר"ד גאנז בחלק ראשון ובחלק שני לשנת ה"א של"ד.

2) Schaab. Diplomat. Gesehichte d. Juden in Mainz S. 182 fg. סהזמן שבין 1577 לשנת 1582.

3) המזכיר: אקטענשטיקקע מאת וואלף I ע׳ 131 משנת 1577.

4) בהנ"ל.

5) תולדתו כתב האָאק ומצבתו נמצאת בספר גלעד של לובנן סי׳ ב׳, ועיין ההערה המסומכת.

כן עזב מהר"ל את פראג ויצא לשבת על כסא הרבנות בפוזנא, והרבנות השנית הזאת לא זיתה מעשרת באותה שעה את בעליה, כי שנים אחדות לפני זה עלתה שכונת היהודים בפוזנא על מוקדה בהשרפה הגדולה (בשנת ה"א ש"נ)[1].

את תכונתו וצביונו של הקיסר רודולף—צביון נפש מנולת שואפת לבצע—שהיה עוסק באלכימיאה, החכמה המדומית, להוציא זהב מנחשת, הננו רואים בכל נוולותה בהנהגתו עם איש יהודי שהיה ההפך ממנו בכל מדותיו, בעל נפש יקרה ורוח נדיבה, האיש אשר הציב לו עמודי־פאר לזכרון תהלה עד היום במעשי הצדקה והחסד.

רבי מרדכי (בלועזית Marco) בר שמואל מיזל, אשר זה שמו בפי בני דורו: „אב לאבינים וראש הנדיבים" (נולר בש' רפ"ח ומת בש' שס"א)[2] היה מן יחידי הדורות המשכילים להפוך את הקללה—זה הממון—מקור רעות בני האדם לכל פשעיהם ולכל חטאתם—לברכה, ואת הטומאה לקדושה—בצדקה וחסד. הוא היה שותף בעסקיו עם יצחק הרופא ויהי מצליח במעשיו ויגיע לעשירות מופלגת מאד לפי ערך הכסף בימים ההם, ואחרי שהיה בכל ימי חייו פועל צדקות כלליות

---

[1] שנאת הרהמ"ח לכל העוסקים מעט או הרבה בקבלה קלקלה גם הפעם, לדעתנו, את שורת האמת, כי מכל מעשי המהר"ל מפראג לא מצא ענין אחר למכן את פני הרב הזה מלבד ה„גולם" שהאגדה מייחסת אליו ומפיו לא נשמע דבר על זה. ואולם האמת ההיסטורית תורה דרכה, כי היה המהר"ל מפראג הזן מופלא ביטיו, אף אם בקנאתו להאמונה הקדיש פרקים אחדים בספרו „באר הגולה" לחלוק על ר"ע מן האדומים. יש לשום לב לזה, כי בימים ההם בבר מלא הפלפול והדיוק בדקדוקי דינים לב כל הרבנים ביחוד בפולין, שם פבר פרץ עסק התורה רק „לחדודי" וכל אחד מהתלמידים ראה עצמו מוכרח לתור אחרי הדושים מחודדים. או החלה הקלקלה הגדולה, אשר הלכה ותגדל בימי מאתים שנה ויותר, כי העסק בתורה להלכה היה מונח בקרן זוית והחכמה עזובה, מעשי המצות נעשו למנהגי אבות תלוים בדקדוקי השעה והזמן מבלי התעוררות והתבוננות בנשמת התורה; והנטיה לצדי דרכים ולקצה האחרון הזאת גרמה נטיה לקצה אחר לדרוש בספרי תורה להלהיב את הלב ולעורר את ההרגשה, במחשבה נסתרה לעקור את התורה—והדרישה במופלא ממנו הביאה לעולם תורת שבתי צבי והבאים אחריו. זה צפה וראה המהר"ל מפראג מראשית אחרית, על כן לא הרבה לפלפל בתורה, כי אם נתן את לבו יותר להרים רוחניות האומה הישראלית ולהעיר לב בניה למוסר השכל ודעת הבדות המשובחות ובזה גבר על כל רבני דורו. אמנם כן, כי אם גם קרא הרבה ושנה בספרי המחקר ויסגל לו ידיעה יותר שלמה מרבני דורו בידיעות „בנין עולם" (קוסמוגרפיה), החכונה וגלילות הארץ וזרו את בני דורו ללמוד „חכמות האומות" (בדרך החיים על אבות ובבאר הגולה וביתר ספריו), אך עיקרו עמד בתורת חכמי התלמוד וישרשיו ינקו גם מחכמת הקבלה, זבזה נדמה להגר"א מווילנא שאף כי היה בן דורו בדעותיו, ידע בכ"ז להתרומם עליהם ולהבדיל בין כר לתבן. הוא היה הרב היחידי בדורו אשר שם לבו על דרכי ההגוך התורני—ותורת ההגוך ששם הוא לפני בני דורו ראויה היא לשום לב אליה גם בדור הזה (עיין „נור אריה" על התורה פרשת ואתחנן על הכתוב ושננתם לבניך, וב„נתיבות עולם" „נתיב התורה" וב„דרך החיים" על משנת בן „חמש למקרא" והוא מייסר ומוכיח את רבני הדור, מוריו ומלמדיו לעזוב את הסדרים המבולבלים, ביחוד היה מחבב מאד את למוד המשנה. מדרשתו על ס חנוכה בשם „גר מצוה" (פראג ש"ס) נראה, כי הבין אז את הרעיון הלאמי האשור בהתורה בשנה דקה כאד. ט"ו חבורים נבצאים ממנו בדפוס ויותר מהם נשארו בכ"י, להשלים תולדתו יש לעיין בגלעד ובמכתב הרב שי"ר לפני הספר, בספרו של מערלעס „געשיכטע דער יודען אין פאזען". הוי בין הרבנים בני דורו אשר נחרו בו והקניטוהו, כי לא ירדו לסוף דעתו (עיין שו"ת חוט השני סי' כ"ז), ואולי זאת היתה הסבה אשר החליף את מקומו לעתים קרובות, אך רוב בני דורו נחתו מפניו והכירו כי התרומם בעל זמנו ושאר רוח לו. שפ"ר.

[2] המקורים לתולדתו הטה בני דורו: רבי דוד גאנז בצ"ד (לשנה שנ"ב), מצבתו בס' גלעד סימן פ"ז ואצל האָפָּק בערך „מיזל"; המגיה המשלים את ספר עמק הבכא 192 (הוצאת קראקא). עיין המזכיר אקסענשטיקקע לוואלף שנת 1862 ע' 40.

ופרטיות ביד נדיבה אשר לפניו לא היה כמוהו עוד הניח אחריו שש מאות אלף מרק כסף (שלש מאות אלף רובל). ר' מרדכי מיזל היה הראשון שבבעלי ההון היהודים באשכנז. איש כמוהו, אשר כרוב עשרו כן רבה גם נדיבת רוחו, היה ראוי לעלות למעלה עליונה במעלות החברה והמלכה בכל הארצות, אך במלכת אשכנז זכה רק לשם־התואר „יועץ הקיסר רודאלף". לקהלת פראג העניה, הירודה והשדודה בקנאת תושבי העיר הנוצרים, היו צדקות רבי מרדכי וחסדיו לטל של תחיה. עליו היו אומרים: „פורס לרעבים לחמו ומלביש ערומים, ובכל שנה משיא שתי בתולות על פי גורל, בונה „הקדש" לאביונים ובתי מעון לעניים, ובתי מרחצאות לבתי טבילה". הוא הקדיש הון עצום לגמילות חסדים וגם על הנקיות שם עינו „ויעשה רצפה אבנים „בעיר היהודים" אשר בפראג. בימי העניות הנוראה אשר שלטה בעיר פראג, אחרי הגרוש, היה ר' מרדכי מיזל לגואל ומושיע לכלל העדה ולכל איש פרטי. על פי מדת יראת שמים שהיתה בו חש גם לבנות מעון ומכון להיהדות וייסד בית תלמוד (קלויז) תחת השגחת הגאון מהר"ל מפראג [1]), ובני הדור אמרו על בית התלמוד ותפלה הזה: „צבי הפארת, אשר אין דוגמתו". ר' מרדכי מיזל השפיע מעשרו שפע נדבות על היהודים ועל הנוצרים וגם על הקהלות מחוצה לעיר פראג, כן הרים נדבותיו פעמים ושלש, כל פעם עשרת אלפים טהאלער לנגועי השרפות בפוזנא (שנת ש"נ) ובקראקא. כצדיק צדקות אהב וכירא שמים היה „מתנדב ספרי תורה כסף והב בקהלות פולין והרבה להתנדב לעניי ארץ ישראל, היה מחזיק התורה ולומדיה בעיר ספוק רב ומכבד הלמידי חכמים במנחות ומתנות יפות והרבה לעסוק בפדיון שבויים בכחו ואונו", והיה נקרא „זן ומפרנס בני דורו". ויותר מצדקותיו ונדבותיו הרבה לרפא הריסות העדה, כי למיום ששבו בני הקהלה מהגרוש חזרו לסורם, להחזיק במחלוקת, לרדוף שלמונים ולעשות עול במשפט בחירות המנהיגים והפרנסים, עדי הוכרחו שופטי ערכאות המלכות להתערב בעניני העדה ולהרכיב אלופים ופרנסים לראשי בעלי הקהלה וגם כן בעוות הדין. בהשתדלות מיזל הושבו הסדרים הנכונים לקדמותם ועדת פראג השיגה את זכיותיה מימי קדם, לבחור לה רבנים ודיינים ראשים ואלופים מדעת עצמה, וכאמור על מצבתו: „ומצא חן ושכל טוב בעיני הטלך והשרים וביתו אין פרץ וצוחה ברחובותינו".

ומה הוא הגמול שגמל רודאלף הקיסר ליועצו איש היקר ורב החסד? פעם הלוה מיזל כסף לאחד האצילים במשכנתא על נכסיו ועל כן יצא פסק מלשכת הקיסר, להפקיע את ההלואה ולפטור את הלוה מתשלומי הרוחים ולהתם להקיסר [2]). בפעם השניה הלוה סך נדול להקיסר ועם זה כלי כסף רבים לפאר שלחן הקיסר. ההלואה היתה ברבית והקיסר רודאלף לא אבה להשיב לא את הקרן ולא את הרבית [3]). עוד יותר

---

[1]) על מצבת ר"ט מיזל נאמר „ועשה בית ועד לחכמים" ובעל צ"ר בספרו תולדות מהר"ל מפראג יאמר: „... יסד בית ועד לחכמים" ונראה מזה שלבית אחד נכונים הדברים. עכ"ל הרחמ"ח, ובהיותי בפראג שמעתי מקייצים את ההשערה הזאת ממסרת שגורה בפי באי הבית. הדברים שבסיניי ההסגר הם טלשונם של בעלי המקורים וביחוד בצ"ד ועל המצבה הגדולה שנתקיימה עד היום ועליה חרותה כמעט כל תולדתו. שפ"ר.

[2]) בהמזכיר בהנ"ל.

[3]) בהנ"ל מהארבין לשנת 1581=שמ"א בדה"ם, Marcus Meisl Jud zu Prag וכו'.

הרשיע המלך הזה לעשות במות ר' מרדכי טייזל. הוא אמנם לא חשך כבוד מהנפטר וישלח אחר משריו לטלא מקומו כתהלוכת ההלויה, כאשר יספר בעל הזכרונות לאמר: „הקיסר שלח שלוחיו לספוד לו ולבכותו וכבוד עשו לו כל שרי המלכות"[1]. אך את דברי המת ורצונו, שזה הוא כבודו, לא הקים הקיסר רודאלף; כי באשר לא הניח אחריו בנים חשב הקיסר עצמו, בתור אדון להיהודים עבדי ביתו, לבעל העזבון וישלח ויקח את כל רכושו (של מייזל)... אשר רכש... יותר מסך שש מאות אלף שקלי כסף וימסרם ליד הסוכן להביאם אל גנזי המלך... „ויצו עוד ויחרימו בשם הרבנים על כל אשר יש בידו פקדונות כלי כסף וזהב ושטרות להביא גם אותם לגנזי המלכות כי אמרו לו חכמיו: לו (להקיסר) משפט הירושה הואיל ובנים אין לו"[2]. והמשפט הזה נמשך יותר מעשר שנים.

בחמעמד השפל הזה, שנמצאו בו יהודי אשכנז באחרית המאה הרביעית לששי, כאשר היו עשוקים ורצוצים מהקתולים והפרוטסטנטים, לחוצים ונרמסים ברגל גאוה וגם הקיסר לא הגין עליהם ורק ירע לבלוע חילם ולרשת הונם וקנינם, אין פלא איפוא, כי ירדו האומללים מטה מטה במעלות רוחם. צרכי יום יום ודאגתם לפת לחם לפי הטף לקחו את כל לבם. על כן לא נמצאו ביניהם גם חכמי ההוראה כאשר בפולניה, ומלבד הגאון מהר"ל מפראג ואחיו רבי חיים ב"ר בצלאל (תלמידו של ר' שלום שכנא וחתנו רבי משה איסרליש—הרמ"א—ומת בש' שמ"ח בעיר פריעדבערג) לא נדע עוד שמות גדולי התורה באשכנז.

עוד יותר היו אז ימים רעים ליהודי איטליה. ועל כן נראה גם אותם שוקעים ויורדים כן במעמדם המדיני ובמצב הכלכלה וכן בתורה והשכלה. באיטליה נמצא מעון הכהונה הקתולית ומבונה, פה שתה הקנאה ההוללה קן לה בכל חמת רוחה, הקנאה אשר באף וחמת נקם תרדוף ותרמוס את אנשי עברתה. מארמון הוואטיקן ברומא יצאה אש הקנאה ותאכל בזעם אפה את עמי אשכנז צרפת וניעדערלאנד, עדי היתה כל אירופה התיכונה למדורת אש במלחמת שערים, מלחמת אזרחים איש באחיו. מימי האפיפיורים הקנאים פאול הרביעי ופיום החמישי (עיין למעלה ע' 248 וע' 269) נמנו היהודים בין הכופרים והותר דמם כדמי אויבי הכנסיה הקתולית. מני אז נצערו היהודים באיטליה וגם מספרם הלך ונגרע וכמעט שתמו כלה מחצי האי הזה. בדרום איטליה לא נמצאו יהודים (אחרי הגרוש מניאפולי), בצפון איטליה היה מספר הקהלות היותר גדולות ונכבדות ברומא ובווניציאה מאלף עד אלפים איש, ובכל גליל מילאנה (Mailand) (בהערים קרימונה, לודי (Lodi) פאַוויא וכו') ישבו אז כתשע מאות בתי אבות[3].

אחרי מות האפיפיור הקנאי שואף רדיפות וצמא לדמי כופרים ויהודים פיום החמישי כהן בכהונת אבי הכנסיה הרומאית גריגור השלשה עשר (1572—1585) אשר הישועיים והתיאטינים נתנו מרוחם עליו ויעשוהו לקנאי ונוקם. בימים ההם היה רצון האפיפיור השליט בכל איטליה. למרות מצות הכנסיה הקתולית עוד

---

1) בתשלומים לעמק הבכא בהג"ל.

2) בהג"ל.

3) המזכיר V ע' 75.

היו רבים מהקתולים מהדרים לבקש לחוליהם הרופאים יהודים, המובהקים והמומחים, כרבי דוד די פומים ור' אליהו מונטלטו, ולא בטחו ברופאי האליל שרבו אז בין הקתולים. על הקלקלה הזאת פקח עינו האפיפיור גריגור הששה עשר, ויתעבר בקנאתו על הקתולים העוברים על הגזרה הקדמוניה של הכנסיה הקתולית לבלי התרפאות מרופא יהודי, ויחדש את הגזרה על הנוצרים, כי לא יזידו לקרוא רופאים יהודים לחוליהם, והעוברים יענשו בעונשים קשים, ועל הרופאים היהודים צוה, כי לא יבואו להחולים הנוצרים הדורשים בעצתם ואף לא יעלו גֵהה למכתם[1]). בפעם הזאת יצאה גזרת האפיפיור לפעלה בכל תוקף מדת דינה. הגזרה השניה שגזר האפיפיור הזה היתה קשה מהראשונה, כי לא נגעה לרעה במפלגה פרטית, כי אם בכלל ישראל באיטליה, לאמר: כל היהודים עומדים תחת השגחת האינקוויזיציה הראשית ושמירתה המעולה. אם איש יהודי יוציא מפיו דברי כפירה, או כי יתרועע לכופרים וסרים מאחרי הדת השלטת, או כי יגמול להם חסד ויעטידוהו למשפט האינקוויזיציה, ובהמצא עונו יענש בהחרם רכושו, להיות אסיר־אני או גם למיתה. מזה יצא, כי בבא אחד האנוסים מספרד או מפורטוגליה לאיטליה, והוא נחשב לסר מהתורה הקתולית ואיש יהודי יאספהו אל ביתו, יתן לו מקום ללון או יפרום לו לחמו לשבור רעבונו ויהי נתפש למשפט האינקוויזיציה הראשית. גם על התלמוד חדש גריגור השלשה עשר את גזרת קנאי האפיפיורים שהיו לפניו. היהודים הוזהרו למסור במשך עשרה ימים בעיר רומא ובמשך שלשה ירחים בערי איטליה האחרות את ספרי התלמוד ויתר הספרים שנחשדו במינות ושנאה להכנסיה הקתולית, והושלה חובה על האינקוויזיטורים לחפש בבתי היהודים ולקחת את ספריהם. היהודי שימצאו בביתו ספרים כאלה אחרי כלות הזמן, אם גם יוכיח כי היו הספרים לעיני הבקרת ונצרפו ונבחנו על ידה, אחת דתו להענש קשה[2]). עוד יותר מזה שקד האפיפיור להיות בורא נפשות להתורה הקתולית מאת היהודים. כחניך הישועיים החכמים להרע בתחבולותיהם ומזמותיהם, ואשר להגיע להכלית חפצם לא מאסו גם בטוב ויהיו למורים ומחנכים בני דור יבא, כן, חשב גם הוא, להחזיר למוטב את הנוצרים שהפקיעו עצמם משעבודם אל הכהונה הרומאית, ויכונן ביה־חנוך (סימינריום) גדול מאד לילדי האשכנזים בני הכופרים, ובעבודתו זאת לא שכח גם את היהודים, ויחמול גם עליהם להכניסם תחת כנפי התורה היחידה אשר תאשר את בעליה בחיי עולם הבא. אז הריק גריגור השלשה עשר את חניכיו הדרשנים, לבא לבתי כנסיות היהודים בימי שבתות ומועדים לדרוש להם (אם אפשר הדבר בלשון עברית) בשבח הדת השלטת, היהודים היו מחוייבים לא פחות משלישית בעלי הקהלה, אנשים נשים וטף מי"ב שנים ומעלה, לבא לבית הכנסת לשמוע הדרשה; גם שלח האפיפיור דברו אל מלכי הקתולים לעשות גם הם עם יהודיהם כמעשהו עם יהודי רומא. הנה כן חדש גריגור הי"ג את גזרת האפיפיור[3]) ההפכפך בינידיקט הי"ג. ואם השני עשה זאת בקנאה וחמת רוח, עשה זאת הראשון

---

1) ב„ה בולה" מן 30 מארץ 1581.

2) ה„ בולה" מן 1 יוני 1581.

3) ב„הבולה" מן 1 ספטמבר 1584 בהמאסף Bullarium magnum Romanum ומם אצל ברטולוצצי ביבליותיקה III, ע' 784.

בקרת־רוח ובחשבון ידוע, כאורח הישועיים. דבר אחד יסמן בגזרה זאת את רוח העת החדשה לבקש חשבון הכסף בכל מפעל, כי ננזר על היהודים לשלם בכסף מלא דמי דרשה לכהני הקתולים הנשלחים מטעם האב הקדוש להורותם דעת בריה החדשה! כההולך לפניו פיוס החמישי בן עשה גריגור הי"ג כל החחבולות להרבות גרים מקרב היהודים לאמונתו. פיוס הרים למעלת אצילים את אחד מבעלי הקהלה הישראלית ברומא מעדת הספרדים אליהו קורקים על המירו את דתו, וכן גדל האפיפיור גריגור הי"ג את בן משפחתו של המומר הנזכר, את שלמה קורקים כאשר המיר גם הוא את דתו ביחד עם בנו וכלתו ויעלהו למעלת אציל רומא [1]. אז נמצאו ראשי בתי אבות בישראל אשר באיטליה שהמירו דתם אם לשם תועלת גשמית או מיראת ענש; כי היה גריגור שוקד להוציא פקודותיו לפעלן בכל חמר מדת דינו הקשה. ומן המומרים היו רבים שנוספו גם הם על שונאי ישראל ויעזרו לרעה לנגוש את אחיהם מלפנים ולרעצם ולרוצצם.

ושמחה גדולה שמחה הכהונה הרומאית כאשר נמצא לה לחפצה כהן מומר יודע הלשון העברית לדרוש בבית הכנסת ליהודים. ושמו: אנדריי די מונטי, הוא היה טוב עין והתנדב לדרוש גם בלי קבלת פרס מאחיו בני עמו מלפנים. בימים הרעים ההם, כאשר נסו להעביר את היהודים על דתם ויוסיפו גם להציקם במצוקות שונות ונגישות קשית, יצאו יהודים רבים מרומא הרשעה [2].

במות גריגור השלשה עשר כהן תחתיו סיקסטוס החמישי (1585—1560). הוא האפיפיור שעשה לו שם גדול והפליא בני דורו במעשיו, כי מנער רועה חזירים עלה למעלה במעלות הכהונה, עדי היה לרועה אחד על כל העדר—אלפי רבבות מאמיניו הקתולים—ויחוק במוסרות שררות הכהונה בחזקה. בימיו נראה כעין שנוי לטובה במעמד יהודי רומא; סיקסטוס החמישי סבל את היהודים, ואנוס אחד שברח מפורטוגליה ויתיהד ושמו לופיץ היה החשוב בחצר האפיפיור ויועצו בכל עניני האוצר וכלכלת הממלכה במדינות ממלכת הכהנים [3]. ואל יהי הדבר הזה קל בעינינו, כי איש שהיה קתולי ופירש ושב לאמונת אבותיו, איש כזה, אשר לפי החק שהוציא האפיפיור גריגור אשר כהן לפני סיקסטוס, היהה אחת דתו להמיתו מיתת שרפה, היה לנאמן ביתו! אך הוא הוסיף ללכת בדרך הסבלנות ויוציא „בולה" (22 אקט. 1586), לבטל את כל החקים הנוזלים משפט היהודים שנתנו טטעם האפיפיורים שהיו לפניו, ויתן להיהודים לשבת בכל ערי ממלכת הכהנים, ויתיר להם להתרועע עם הנוצרים ולהחזיקם למשרתים ועוזרים. וסעיפים ותנאים אחדים נמצאו ב„הבולה" הואת לערוב את היהודים לטובה, כי לא יוסיפו עוד להצר להם בשמירת דתם וגם נתן להם סליחה כללית (אמנעסטיע) על כל העברות שעשו עד הנה נגד

---

(1) Bartolocei בהנ"ל ע' 785. ואליה קורקים הנזכר שם איננו כנראה הנזכר בם' צמח דוד להרופא ר' דוד פיטים (נדפס־שם"ו) בהקדמה „כמה"ר אליה קורקוס".

(2) c. 14 (חיי סיקסטוס החמישי) Leti, vita di Sisto Qnint ומוזרים הם דברי המשלים ס' צמק הבבא: אפיפיור גריגאחיו..: וישבו שאריח ישראל ביניו בשלוה ובמישור (?!!).

(3) Ranke, Türsten u. Völker II S. 466

אזהרות האפיפיור, לאמר: שהחזיקו ספרי תורתם בבתיהם נגד האיסור שאסרו עליהם האפיפיורים שקדמוהו. וכפי דברי בעל הזכרונות שלח פקודתו לחברי חברת אבירי הצלב (Maltheseer Orden) על האי מאלטה בים התיכון לבל ינהגו שבי את היהודים השבים לאירופה באניות סוחר דרך הים הזה ולכבוש אותם לעבדים, כאשר „עשו כומרי מאלטה" עד הנה. האפיפיור סיקסטוס החמישי ידע למלוך בחזקה על עם מרעיתו ועדת כהניו, ודבר יצא מפיו היה נשמר ונעשה בכל תוקף דבר מלך וכהן עליון על הכהונה הרומאית, ועל כן בטחו היהודים בו וישובו לשבת „בכל ארצות הרומאניאה (Romagna) וגם בבולוניאה (Bologna)". בימיו נמצאו בקהלת רומא מאתים ראשי בתי אבות[1]. הוא בטל גם את החרם אשר הוטל על רופאי ישראל לבל ירפאו חולי הנוצרים. אפס החק כי ידרשו הכמרים בבתי כנסיות של ישראל במעלות הדה השלטת לא בטל ויישאר בתקפו גם בימיו.

נראה הדבר כי בבטול האיסור שהיה חל על רופאי ישראל לרפא חולים נוצרים היתה יד רופא ישראל המהולל בחכמתו רבי דוד ב"ר יצחק די פומים (נולד בספוליטו צפון איטליה בש' רפ"ה ומת בווינציאה שמ"ח), בן משפחה עתיקה ויקרה בכנסת ישראל האיטלקית, ומסרת היתה בפי בני המשפחה, כי אבי אביהם בא לרומא בתוך גלות ירושלים אשר הגלה טיטוס לרומא. החכם הרופא רבי דוד די פומים היה חזון טופלא: רופא מומחה, בקי בלשונות וקרא ושנה הרבה בספרי הלשונות העתיקות ובספרי תורת ישראל, וידע להמליץ דבריו בסגנון נאה ונעים בן בעברית וכן בלשון רומאית וישכיל גם בפילוסופיה. הוא היה הגבר ראה עני בגזרותיהם של האפיפיורים הרומאים וחליפותיהם ותנואותיהם: בגזרותיו של האפיפיור הקנאי פאויל הרביעי וגרושיו (ה' שט"ו) היה כל רכוש בית אביו ורכושו לבז ולמשסה. שבע שנים היה נע ונד בארץ בתור רופא נפש רוזני הארץ הדוכס ניקולי אורסיני והנסיכים לבית ספורצה. אז הלך דוד פומים להתיצב לפני האפיפיור החדש פיום הרביעי הנוח לבריות ויציע לפניו בקשתו בלשון לטין בסגנון נעים ונחמד בסוד החשמנים, ויתן לו האפיפיור שאלתו בתור יוצא מן הכלל להיות לו המשפט לרפא חולים נוצרים. אך לימים שבעה מת האפיפיור הזה ופיום החמישי הקנאי ושונא ישראל במשטמה עזה כמות חדש גזרות פאול הרביעי, ויצא דוד מרומא בפחי נפש, ויהי נודד ללחם לרפא את האצילים באחוזותיהם בטירותיהם, את אלה אשר לא שעו לפקודת האפיפיור. בימים ההם כתב את ספרו „התנצלות רופאי ישראל" (de medico Hebraeo enarratio, נדפס בווינציאה 1588). עדות הוא הספר על מחברו כי היה יקר רוח חכם טופלא ונקי הדעת. די פומים מוכיח, כי תורת היהודי תחייבהו לאהוב את הנוצרי כאחיו ולהושיעו בעת צרתו, כי תורת ישראל יסודתה ביראת שמים. הוא מספר תולדות הרופאים אשר בירם הפקידו חייהם ובריאות גופם נשיאי הכהונה, חשמנים ואפיפיורים וכמה

---

1) כן נמצא בה„בולה" מן 22 אקטבר 1586, וה„בולה" הואת לא נכנסה באספת ה„בולות" Bullarium כי אם בספר מיוחד הנלוה להקונסטיטוציה של סיקסטוס החמישי נומר 69. והיא כתובה ברובה איטלקית בכוונה, כי ישמע העם דברי האפיפיור, המצוה להזהר שלא לעשות עול נגד היהודים. תוכנה נמצא גם בעמק חבכא ע' 86 ועיין Leti, vita di Sisto Quinto.

פעמים הצילום הרופאים היהודים ממות, וגם נחלו כבוד ותודה מהם וממועצות ערים רבות. בסוף הספר מעתיק המחבר פתגמי התלמוד מארטית לרומית, להוכיח צדקת הספר הגדול הזה ויקרת ערכו למען סתום פיות המשטינים. הספר הזה הוקדש לשם הדוכס מאורבינו ובסגנונו היפה והטהודר בלשון לטין, כאשר שבח אותו גם אחד מטובי טעם בחכמת המליצה בדור ההוא, עשה, כנראה, רושם גדול על סיקסטוס החמישי. מלבר זה נראה, כי היה די פומים קרוב להאפיפיור, יען כי הקדיש לשמו את הספר „צטח דוד" בבאורי שרשי לשון הקדש ולשון התלמוד התרגומים והמדרשים.

סבר פנים יפות, שהראה האפיפיור סיקסטוס החמישי להיהודים, הרהיב עז בנפשם לקוות, כי יצליחו בהשתדלותם להסיר מהם את הגזרה שהיתה להם למכשול לב בשמירת התורה, להתיר את החרם שהטילו האפיפיורים על התלמוד וספרי תורת ישראל בכלל. בימי שני האפיפיורים האחרונים לא נתנה הרשות לאיש יהודי בכל איטליה להחזיק ספרי התלמוד בביתו, ואשר נמצא בידו היה נתפש להאינקוויזיציה האורבת ליהודים בעיני הרַיָה אשר לה. גם להחזיק בבית שאר ספרים, שאינם ספרי תורה והלכה, אם היו כתובים עברית היה אז בחזקת סכנה, כי ראשי האינקוויזיציה והכומרים לא הבינו עברית, ומבלי התבונן הרשיעו את כל איש יהודי שמצאו בביתו ספר כתוב עברית. אז היה כר נבחר להמלשינים והרילטורים. כל יהודי איטליה היו מסורים בידי כומרים מומרים אחדים, אשר הבינו עברית ויתרגמו דברים אחדים מספרי הרבנים לאיטלקית או לרומית ככל העולה על רוחם, בכדי לעשות נקמות באנשי חרמם לאסרם כאסירי־אני (גאלעערענשטראָפֿלינגע) או להחרים כל רכושם. לשום קץ לכל העמל הציעו בעלי קהלת מנטובה לכל יתר הקהלות, לחבר ספר־בקשה לבא לפני האפיפיור סיקסטוס החמישי, לבטל הגזרה הרעה ולהת להם להחזיק בביתם ספרי התלמוד והרבנים, אחרי אשר תעשה להם בקרת וישמיטו את הדברים שאין דעת הכנסיה הקתולית נוחה מהם. להקריאה הזאת נתנו ידם בעלי הקהלות במילנה (מאילאנד) ופֿיראררה ואחרות, ויערכו כתב בקשה ונסמכו בה על פסק האפיפיור פיוס הרביעי, כי לא החרים את התלמוד, כי אם הסכים לעשות לו בקרת (עיין למעלה ע' 268). אז שלחו ראשי הקהלות את צירם רבי בצלאל מאסיראנו רומאה וצרור הכסף, אלפים סקודי בידו, (יוני 1585) ויציק את כתב הבקשה עם מכסת הכסף לפני הדום כסא כבוד קדושת האפיפיור. ובקשתם נעשתה ב„הבולה" שהוציא האפיפיור (22 אקט. 1586). ואולי השינו קהלות איטליה את חפצם בעזרת היהודי האנוס לופיץ יועץ האוצר אשר להאפיפיור. בכל אופן היה הכסף העונה את שאלת היהודים. סיקסטוס התיר הדפסת התלמוד ויתר ספרי הרבנים בבקרת קודמת להדפסה. ושני ועדי־בקרת נבהרו, וכמובן, היו חברי הועד יהודים מומרים היודעים בטיב לשון הקדש ולשון המשנה והתלמוד. יהודי איטליה שמחו מאד, כי מעתה יהיו להם ספרי התלמוד והפוסקים אם גם בהשמטות רבות; בההוצאה הבזילית לא יכלו להשתמש מפני שבושה וקלקולה. מסכת „עבודה זרה" אשר כל הדינים שבה מתיחסים לעבודת אלילים, השמיט לגמרי. אך להדפסת התלמוד היה דרוש סכום כסף עצום מאד; ועל כן ערכו רבני קהלת רומא כתבי קריאה לקהלות איטליה להמוך בידי מפעל־טוב בזה—מצות חזוק התורה והתפשטותה. אך כמעט עשה ועד

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הבקרת את מעשהו (אויגוסט 1590) וימת האפיפיור החכם סיקסטוס, ותשבת המלאכה הנכבדה הזאת. הסבה לזאת היתה קרת־רוחם של עשירי קהלת ווניציאה, וגם השעות הרעות שהתרגשו שנית לבא[1]). כי אמנם לא מאהבת הבריות נטה סיקסטוס חסד ליהודים, כי אם מחמדת הממון. כותבי תולדתו היו אומרים: „סיקסטוס מוצץ דמי הנוצרים מניד הצואר, ודמי היהודים מכל אבריהם". כמה פעמים היו היהודים מוכרחים להביא סכומים גדולים לבית גנזיו; הוא אמנם היה מגן להם, אבל עליהם היה תמיד להביא לבית אוצרו כסף רב.

בימי האפיפיור הזה היה ברומא המאורע עם שיילאק הנוצרי, שהיה לנושא חזון מאת אבי סופרי החזיונות בכל הדורות שקספיר, אם גם בקלקול פני האמת. כי בזדון או בשגגה צייר שקספיר את שיילאק בדמות איש יהודי לנוולו ולהציבו בתמונה נתעבה ונאלחה. וזה הדבר: בימים ההם צרו האנגלים על האי ס"ט דומינגו על ים אוקינוס המערבי אשר יחשב לארץ ממשלת הספרדים, ותהי מהומה בבית מקוה־הסוחרים (בארזע) אשר ברומא בבא השמועה כי לכדו הבריטנים את האי, וירבו הוויכוחים בין הסוחרים, וביניהם בין הסוחר הנוצרי פיטרו סעקכי (Pietro Secchi) המקיים את השמועה, ובין היהודי סנסון צינידה אשר הכחיש את השמועה. בחום הוויכוחים ההערבו איש את רעהו, והנוצרי דרש כי אם לא יקום דבר היהודי יתן כופר נפשו, לחתוך ליטרא בשר מגופו בכל מקום שיחפוץ הזוכה בהתערבות. שמע זאת האפיפיור סיקסטוס וישלח לקרוא את שניהם אליו, ויחרוץ את משפט שניהם, לאמר: בקום דבר ההתערבות לפי דברי הנוצרי, לו המשפט לחתוך ליט־א בשר מגוף היהודי, אך יזהר לבלי יחתוך בשר יותר אף כדי משקל אדרכמון (Drachme) אחד, ובעברו, אחת דתו למות בחרב המשפט, ואת היהודי דן משפט מוה, כי נרצה להת מבשרו להנוצרי, והוא הלא עבד הוא להאפיפיור, באשר כל היהודים המה קנינו ונחשבים לעבדי ביתו. בהשתדלות אחד החשמנים הקיל האפיפיור את ענש שניהם, כי יהיו אסורים על האניות, ולאחרונה הקיל ענשם עוד יותר, כי ישלמו כסף ענושים אלפים סקודי. זה הוא הספור האמתי שהיה ליסוד חזיונו של שקספיר ואשר עליו התענגו כל שונאי ישראל מני או ועד היום.

נראה הדבר, כי אחרי מות סיקסטוס החמישי הוחלט בסוד החשמנים לקיים גם אחרי כן את דרכי הנהגתו עם היהודים.— האפיפיור גריגור הארבע עשרה, בכל היותו קנאי לדתו, נתן רשות להרופא ר' אברהם פומו ב"ר דוד שער אריה (Portoleone). נולד בשנת ש"ב ומת—שע"ר) לרפא חולי הנוצרים (1591). מרעתנו כי בימי כהונתו המעטים (כי רק שנה אחת כהן) היה האפיפיור הזה חולה ולא ירד ממטתו, על כן יש לשער, כי נתן ההיתר בהסכמת סוד החשמנים, שהיתה מחשבתם כמחשבת סיקסטוס החמישי. כמעט ישב על כסא כהונתו האפיפיור קלימינטוס השמיני נתחדשו גזרות האפיפיורים צוררי ישראל: פאול הרביעי, פיום החמישי וגריגור הי"ג. ראשית מעשהו היתה לגזור, כי כל האסורים

---

[1]) ע' עמק הבכא ע' 175 (הוצאת קראקא), ידיעותיו של מרטרא על דבר הבקרת האפיפיורית וע"ד ספר הזקוק Canon purificationis נמצאות בהמזכיר V מעמוד 72 ומעמוד 96 ולהלן.

והחקים לרעת היהודים השולטים במדינות ממלכת הכהנים באיטליה יהיו חלים גם על ארץ ממשלת האפיפיור בדרום צרפת אביניון ובנותיה (ווינסאין Venaissin), וכי יוכלו לסחור רק בבגדים בלואים (1592). ביום 25 פֶּבְרוּאר שנת 1593 חדש את גזרת הגרוש מכל ערי ממלכת הכהנים, ויתן להם לשבת רק ברומא, אנקונה ואביניון, ובהמצא יהודי בארץ ממשלת האפיפיור מחוץ לשלשת הערים האלה יענש בהחרם רכושו ויעבוד עבודת פרך על האניות. ועל היהודים יושבי שלשת הערים הנזכרות חדש גזרות קשות: שלא להחזיק בבתיהם ספרי התלמוד והפוסקים ולבלי ללמוד תורה (פֶּבְרוּאר בשנה ההיא). אך קליטינטו השמיני בכל קנאתו היה פקח יותר מהאפיפיורים הקנאים שהיו לפניו, וידע, כי המסחר מאנקונה היושבת על לשון ים האדריאה עם ארצות הקדם מביא ברכה לאוצרו, וכי מרבית הסוחרים המה יהודי תוגרמה, ויעשה להם הנחות, ויוציא אותם מכלל האיסורים הרבים והגזרות שנגזרו על יהודי מדינות ממשלתו (8 מארץ 1593).

היהודים הגולים מערי ממלכת הכהנים מצאו להם, כנראה, מקום מקלט במדינת הדוכס מטוסקנה פֶּרְדִינַאנְד אשר הקצה לשבתם את העיר פִּיזָה (1563 בחדש יולי), גם הרשה להם להחזיק ספרי עברית, והתלמוד בכללם, אם יאושרו על ידי ועד־מבקרים כאשר הרשה להם סיקסטוס החמישי. כה התגבר אז כח הכהונה הרומאית, כי גם בני המשפחה הנאורה משפחת מדיצי בטוסקאנה וגונצגה במנטובה —ולזה האחרון היה יהודי חשוב מאד בחצר מלכותו—לא מצאו לבם לסור מפקודת האפיפיור, והיהודים היו צפויים אלי מצוקות ונגישות. המבקרים הריקו אמתחותיהם, ועל היהודים היה לקנות לבבם בכסף מלא. את הספרים שמסרו לידם חזרו והוציאום מהם, וכה היו מועדים לכל יד עמל וכף מעול ונוגש. הספרים נשתבשו גם כן, כי איטליה היתה אז מקום השוק לספרי ישראל הנדפסים, ובהלקח הספרים אל מבקרי חאינקוויזיציה קרעו מחקו הדברים שהם לתפארת ישראל ותעודתו הנצחית. מהמדרשים וההלמוד השמיטו זכר רומא הקדמוניה, ויצאו הספרים האלה בפנים משונות ומקולקלות עד לבלי הכר אותם, ויהיו ימים רבים למכשול הספרות הישראלית.

ואם כן היה מעמד היהודים במדינות איטליה, ששם משלו דוכסים נאורים ובני תרין וזפי הרעיון, הנה רע ומר היה אז גורל היהודים שישבו באותם הגלילות באיטליה שנשתעבדו למלך ספרד פִּילִיפֶּפ השני: בגליל מילאנד (מאילאנד). המלך הזה היה כמעט מושל בכיפה ובארצות מלכותו בשני חצאי־כדור הארץ לא שקעה השמש מעולם ובכל ארצות ממשלתו לא נמצא איש יהודי, ויהיו לו רק היהודים במילנה לפי מחשבתו, למזכרת עון. על כן נתעוררו על זה שרי המלוכה במדריד ויתבוננו, כי ישיבת היהודים באחת המדינת המשעבדות לספרד היא נטיה מהשיטה הכללית של הממלכה הקנאית הזאת. עוד מעט ונמצא לממשלת ספרד מקרה נכון לחפצה לגרש את היהודים גם ממילאנה. בעיר קרימונה הקרובה להעיר הראשה מילאנה נרצח איש יהודי בידי נוצרי ויטלט הרוצח אל בית הכניסה „ויחזק בקרנות המזבח אשר בבמה" כי חשב למצוא שם מקלט, אך משם נלקח הרוצח ברשות ההגמון ויעמידוהו למשפט ויתלוהו על העץ. ראו זאת הנוצרים בעלי קרימונה ויתעברו, וישלחו שטנה אל פיליפפ השני לאמר, כי לא כן יעשה מלך חרד לתורתו שכמותו, לתת ליהודים לשבת באחת מארצות ממשלתו. לשוא הרבה המשנה נציב המלכות לדבר

טובה על היהודים, כי בעת הדבר ששלט או הרבו לגמול חסד עם בני דלת העם ולהצילם ממות; לשוא הרבה שהדלנות ציר ישראל הנשלח למאדריד ר' שמואל הכהן איש אלוסנדריאה, וירבה לדבר בטעמי המלך פיליפפ ושריו על כל הטוב אשר עשו היהודים בארץ מגורם זאת, וכטעם נראה לו כי נכנסו דבריו ללב המלך והשרים, כי גם תושבי קרימונה ופאוויא הנוצרים שלחו ציריהם וכסף רב בידם לעמוד בחצר המלכות ולהשתדל כי יגרשו את היהודים מקרבם. על ידם עזר הכהן אשר לפניו יתודה פיליפפ השני, ויצא ממנו דבר מלכות לגרש את היהודים מערי מילאנה בצפון איטליה מהערים: קרימונה, פאוויא, לודי ואחרות (באביב 1597) [1]. הנציב המשנה למלך הטיב עם היהודים להיות להם לסתרה בצאתם מן הארץ, כי למורת רוחו נגזרה גזרת הגלות הזאת מאת מלך ספרד. ויצאו הגולים לתור להם מנוחה כמעט בערי מנטובה, מודינה, ריגגיו, ווירונה ופאדובה. ונוסף על כל אלה התנפלו עליהם הגייסות בדרכים ויבזו את יתר הפליטה אשר נשאר להם בצאתם ממקום שבתם. גם מעיר פיראררה, אשר טימי גלות ספרד מצאו בה מחסה ומפלט האנוסים הנמלטים אליה, גורשו אז היהודים. משפחת הדוכסים די איסטי (de Este), אשר בדעת חכמת חרשים ודרישת החכמה התנוססה להפארה כמשפחת מידיצצי בטוסקאנה, כלתה בימים ההם וכבתה נחלתה. נפש היהודים דבקה בבית־המלוכה הזה, כי דוכסי די איסטי היו תמיד מושלי חסד ומרחמים את נדחי האנוסים הנמלטים אליהם. בימי מחלתה של הדוכסית הנאורה ליאונורה הרבו היהודים להתפלל בבתי הכנסת בעדה [2]. כאשר מת הנצר האחרון לבית הדוכסים די איסטי הוא אלפונזו השני ולא הניח יורש אחריו, נפלה פיראררה לנחלה להאפיפיור קלימנטו השמיני כנגד רצון המת. העיר היתה מלאה יהודים אנוסים נמלטים מספרד ופורטוגליה, ויפונו האומללים האלה, אשר ידעו את טיב הכהן הגדול הזה ותנואותיו, ללבוש כלי גולה. אז התיצבו לפני החשמן אלדו־בראנדיני (Aldobrandini) קרובו של האפיפיור „ויצו ויביאו לפניו כל ספרי ההכנסות ומכסי העיר... וימצא כתוב, כי רוב סחורות (מסחר) העיר הלא הם בידי עשירי היהודים... ויגידו את כל לבבם ויבקשו... שיעשה להם קיומים (פריוויליגיות)...", או יתן להם זמן לארוכה וילכו לנור באשר ימצאו. קרובו של האפיפיור ראה והבין, כי יהודי פיראררה מביאים תועלת להעיר במסחרם ותשומת ידם, ויתן להם ארוכה חמש שנים ויעשה זאת נגד רצון האפיפיור הקנאי ההולל, אשר אמר לנרשם [3]. אך מני או לא נועזו עוד האנוסים לגשת לגבולות העיר פיראררה מיראה מדבר לבל יתפשו ברשת ראשי האינקוויזיציה אנשי הדמים. הנה כן לא היה עוד כל מקום מחסה ומפלט להאנוסים הנמלטים, וגם בכל יתר ארצות אירופה הנוצרית לא נמצא עוד בית מנוס להנדחים והנרדפים האלה.

אולם בקרן זוית אחת באירופה המערבית בקרן דרומית מערבית צרפת עוד נמצא קבוץ קטן של מרנים השומרים את יהדותם בטהרתה, הם פליטי פורטוגליה

---

1) עמק הבכא ע' 179—188 הוצאת קראקא.

2) שר"ל מביא כ"י בהמזכיר (VII ע' 23) לאמר: „תפלה נעשית בפיראררה שנת שמ"ה לפ"ק בעד סיניורה ליאונורה די איסטי... אוהבת את היהודים ודורשת טוב לעמנו בכל צדי צדדים".

3) כל זה בעמק הבכא בהנ"ל.

שנמלטו מחרב האינקוויזיציה ונתישבו בעיר בורדו (Bordeaux)[1]. בני עמם שישבו בעיר משכבר הימים ויכבדו על פני התושבים כאנשי המעלה: רופאים, עורכי דין וסרופיסורים באוניווירסיטה וביחוד בעלי המשפחה גבירה (Govea) השתדלו בעד אחיהם אנוסי פורטוגליה לפני התושבים והמלך היינריך השני להתם לשבת בעיר, הם לא נתקבלו כיהודים, כי אם כסוחרים פורטוגיזים מבני „הנוצרים החדשים", ויהיו אנוסים להסתיר אמונתם, לבקר בתי הכניסה ולהטביל את בניהם. וגם בעשותם כל מנהגי התורה הקתולית, עוד לא חדלו לחשדם כי יהודים הם בסתר אהלם. אחד מיועצי הפרלמינט[2] קתולי קנאי ומהביל ודי לאנקרי (de Lancre) שמו, אשר חקר ודרש אחרי מכשפים ומכשפות להעלותם על מדורת אש, הביא קובלנא עליהם, כי הטה מהמתיהדים, וזה האות, כי לא יאכלו בשר החזיר, וביום השבת יאכלו טן המוכן מיום הששי, ולולא עמדו לימינם הפרלמינט וזקני השופטים (Schöppen) שבעיר, היו דנים אותם כדין כופרים ביטים ההם. בעלי הערה הקטנה הזאת ועור קבוץ קטן בעיר באיונני (Bayonne) היו, כנראה, דבקים בתורתם ובעמם באהבה רבה מאד, כי לא נבלעו בין האומה המושלת ולא נטמעו בין הקתולים, אף כי היו מוכרחים לשאת על פניהם מסוה הדת השלטת.

יד ההשגחה העליונה, הנוהגת בכחה וגבורתה כל דור, וסוללה לה נתיבות־עולם בחיי עם עולם נראתה בהחזיון הנפלא הזה: באבד להעם הישראלי כל טשען ומבטח, כל מרכז ומכון בארצות הצלב וחצי הירח, באירופה ואסיה, צמחה לו קרן ישועה בקרן מערבית צפונית אירופה התיכונה, בארץ ממשלת העם והמושל השונאים את ישראל שנאה עזה כמות, ארץ ממשלת ספרד ומלכה המהביל והאכזר פיליפפ השני. מהארץ הזאת ארץ השפלה עלה עמוד השחר לאור באור משפט־אדם ואורח גם להעם אשר מעוצר ומשפט לקח מימי דורות עולמים. אם נתבונן אל שלשלת הסבות וסמוכיהן נראה, כי הקנאה המהבילה והאינקוויזיציה האכזריה והעקובה מדם בני ישראל היו הגורמות בכח־כחן להביא להעם הנגש והנענה ברכת האור והדרור. הולאנדיה הקטנה, זאת פסת הארץ אשר שכבות־חול הים הפכו אותה מים ליבשה, היתה לבית מנוס ולמקום מנוחה אל הנגשים הנדחים בחמת החיה הרעה והנוראה— הקנאה המהבילה. שם נחו יגיעי כח וימצאו מקום ומזון להתפתח בהתפתחות שכליה על פי תכונתם וצביונם. אך מי ימנה מספר חליפות המסבות אשר עברו עליהם עדי הגיעו אל המנוחה הזאת? בקרן זויות זאת אשר במערבית צפונית לאירופה התיכונה לא ישבו יהודים מאז ומעולם, ומאלה שנמצאו שם לא הגיעו לנו ידיעות מטיבם ומהותם והמוצאות אותם. לעתים רחוקות מאד דרכה שם רגל איש יהודי ממקומות הישוב הישראלי לדגלי

---

[1] עיין ע"ד התישבות הטרנים בבורדו Malvesin, histoire des Juifs à Bordeaux 10 ff הפריווילגיה שנתן להם המלך היינריך השני מובאה בספר הנ"ל ונכתבה בשנת 1550.

[2] השם פרלמינט בצרפת בימי המאה הי"ז והי"ח הונח לא על בית נאמני העם, כי אם על בתי דינים הגדולים בערי המלוכה הגדולות, שהשפטים נבחרו על ידי טפלגות האצילים והאורחים החשובים ובהוראתו בזמן ההוא נרדף להשם „טריבונאל".

מסחרו. המעטים שנמצאו שם מימי המחצה הראשונה לדורות ימי הבינים רבצו תחת משא התלאות והרדיפות כאחיהם יושבי המדינות אשר במעלות הריינוס ומורדותיו, ונבחדו כלה בימי מסעות הצלב והמגפה השחורה. בנפול ארץ השפלה (ניעדערלאנדיה הולאנדיה ובולגיה) בימי המאה הט"ז למספרם לנחלה לממלכת ספרד ביתי הקיסר קארלוס החמישי, הונהגו שמה כל יסודות ההנהגה המדינית אשר לספרד ועם זה גם המשטמה העזה ליהודים. הקיסר קארלוס שלח פקודותיו הנמרצות שלא לתת ליהודים מדרך כף רגל בערי ניעדערלאנדיה והמעטים היושבים שם יגרשו. על כל אזרח הארץ הטילו חובה להודיע למערכות המשטר וגם להממשלה הגבוהה מכל איש יהודי המתישב בארץ נגד חק המלכות. כאשר נתיסדה האינקוויזיציה בפורטוגליה, יצאו משפחות המרנים עם כל עשרם וקנינם עם בתי מרכלתם ועבודתם בחרשת המעשה ותשומת יד להשתקע בערי נידערלאנדיה על יד הנהרות מאָועל, שעלדה ומורדות הריינוס: באנטווערפען, ברוסעל וגינט, וישמרו שם דתם בסתר, אך גם כן לא בלי סכנה קרובה. המרכז אשר אליו שמו עיניהם כל האנוסים באי ארצות השפלה היה דיוגו מינדים והאשה גיסתו דונה חנה (גראציה) (עיין למעלה מעמוד 253 ולהלן). כל זה נמשך עד הגזרה הנמרצה של קארלוס החמישי ועוד יותר גזרות בנו המהביל האכזרי פֿיליפּפּ השני. ומועצות ערי "השפלה" "המאגיסטראטים" שקרו בדבר הזה למלא אחרי פקודות מלך ספרד אדונם ומושלם מארץ מרחק, כי פחדו בצדק, אשר ישיבת יהודים־נסתרים בעריהם תהיה תואנה למלכות אספמיה ליסד גם במדינות "השפלה" את האינקוויזיציה, החיה הרעה אשר לשמה וזכרה שערו שער ויחרדו לרגעים.

אך מגורת בעלי "השפלה" (נידערלאנדען) באה להם גם בצאת טמנה האנוסים יוצאי אספמיה ופרטוגליה. כי המדינה הזאת נשענת על יד אשכנז המערבית, מקום הכו שם שרש למודי הכפירה הלותירית והקאלווינית, ומלכות ספרד שריה וכהניה שבורי הקנאה אחת דברו, כי רק ביד חזקה ובחמה שפוכה—בהאינקוויזיציה השופטת את הכופרים בחרב נוקמת ומדורות אש—תוכל ספרד לעצור בעד זרם הכפירה לבל יעבור את גבולו. פחד האיקוויזיציה היה הסבה הראשונה למרידת בעלי מדינות ה"שפלה", ותחל אז המלחמה בין עם קטן במספרו וכביר ונאור ברוחו וסבלנותו ובין המטלכה האדירה אז בתבל ארצה, מלחמה ארוכה בין הנגס ובין הענק, אשר נמשכה עשרות בשנים. במלחמה הזאת ראתה האנושית לראשונה כי "לא בכח יגבר איש" כי אם ברוח כביר וחפץ אדיר. העם הקטן הזה מחץ ראשי תנינים, משאתו חרדו כל שרי חשך וכל אבירי חמס. נידערלאנדיה עלתה כטעט למטלה אדירה וספרד שקעה וירדה מטה מטה, ומני אז ועד עתה זה יותר משלשת שנות מאות, היא שוקעת ויורדת. פֿיליפּפּ השני ראה וכעס, חרק בשניו וימלא חמה. שר־הטבח אשר לו הדוכס אלבא עם מאות אלפים שכיריו אנשי הצבא שואפי דם ורצח לא עצרו כח לבצור רוח עם־קטן אך קשה ערף וכביר רוח השואף לאור ודרור. האפּיפיור פּיוס החמישי היה שבע רצון ונחת מהקציר אשר שת הדוכס איש הדמים אלבא לרבבות עם יושב ארץ ה"שפלה". אך מכל ראש וראש אשר גזר אלבא בקופיץ מעל גויות הניעדערלאנדים, צמחו עלו מאה ראשים. דבר המובן מאליו, כי בארץ עקובה מדם מלחמת שערים בימי עשרות שנים לא היה מקום מנוחה לבני

שארית גזע ישראל הנטלטים מאספטיה ופורטוגליה. הדוכס איש הדמים אלבא שלח דברו למועצות הערים ארנהיים וציטפען (Zitphen) לאמר: „בהמצא ביניכם יהודים המציאו אותם אלי ואשימם במשמר עד אשר אדע מה אעשה להם". מענה היועצים היה, כי לא נמצא ביניהם איש יהודי. באמת נמצאו אז יהודים בערים אחדות אשר ב„השפלה" בווגיניננען (Waggeningen in Gelderland), אך הם גרשו בחגיגה שנעשה לכבוד יום הלדה בן יורש המלכות לפיליפפ דון קארלום הוא הבן שהומת על פיו אחרי כן.

אנוסי פורטגליה לא שכחו צור מחצבם גם בדור שלשים ורבעים, לא שכחו ולא אבו לשכוח, ועל כן מראשית ימי המרד שמו עינם על קרן אור הדרור, אשר תפלם לה נתיבה שם—בפאתיים, כי עוד היתה יד האינקוויזיציה נטויה עליהם ועמודי עשן היו מתמרים ועולים בארצות חצי האי הפיריניאי. למן הרגע אשר החלה ההצלחה לסור מאת מטלכה ספרד, מעת השבר אניות הצי האדיר אשר שלח פילפפ לחוף איי בריטניאה, לשים קץ פעם אחת לרוח העמים השואף לצאת למרחב מעל עריצים אכזרים, למן העת ההיא התעוררה בלב המרנים האומללים תקוה חדשה ותשוקה עזה לצאת למרחב. כי גם באיטליה לא מצאו עוד מנוחה, כאשר הצענו למעלה, ותהי כל התקותם לארץ ה„שפלה", אשר התנשאה אז להיות ראשית העמים בני החורין באירופה.

איש יהודי נשוא פנים ושמו שמואל פאלאחי אשר נשלח מאת מלך מרוקה בתור קונסול לניעדערלאנדיה (לערך 1591), נסה דברים ליועצי העיר מידדעלבורג (בפלך זעלאנד), כי יקבלו בתוכם את האנוסים ויתנו להם רשות לחיות על פי תורתם בפרהסיא, ובעבור זאת התחייבו להביא רוב עשרם אל העיר הזאת ולעשותה למקום מרכלת וחרושת המעשה. רוב יועצי העיר הסכימו להצעת היהודי, אך הפאסטורים הדרשנים מבעלי תורת קאלווין מטרת נפשם במלחמתם הקשה בעריצות המלוכה הספרדית וקנאת כהניה, היו בעצמם לקנאים ולא הסכימו לחפץ יועצי העיר. אך המרנים לא נואשו מתקותם, כי ארץ „השפלה" תהיה להם לארץ־חפץ לחיות בה חיי חירות על פי תורת אבות. בעבותות אהבה דבק לבם להריפובליקה האזרחית הזאת, מתוך שנאה עזה כמות ששנאו שני העמים האלה את צורריהם מרציחתם פיליפפ השני ומשנהו שר צבאו ומלאך חבלה אשר לו הדוכס אלבא. הראש והראשון בין המתקוממים נשיא בעלי ארץ „השפלה" הנסיך הנאור ווילהעלם מאוראניה (Wilhelm v. Oranien) נשא על שפתיו המלה „סבלנות": חיי שלום ומנוחה בין העמים והמפלגות בעלי דתות ואמונות שונות. היונק הרך הזה אשר עלה מארץ ציה, אשר צמח על אדמת־חול וישגה ויהי בימי דורות רבים לעץ אדרת, בהנטע הרך הזה שמו האנוסים כל תקותם. אשה יקרה אחת, אשת חיל אנוסה ושמה מיור רודריגיס (Mayor Redrigues) גדלה ותאמץ לה את המחשבה לבקש לביתה מחסה ומפלט בהולאנדיה. היא, אישה גאספאר לופיץ הומין, שני בניהם ובנותיהם שמרו את בריתם עם תורת היהדות, ונפשם עיפה מכשול לב, בהיותם מיכרחים לשמור ולעשות מנהגי התורה אשר אין לבם פונה אליה, ואשר למרות מסוה השקר והצביעות אשר ישאו הם צפויים בכל ואת להיות בכל רגע לברות לשני החיה הטורפת האינקוויזיציה. או יצאה מחופי פורטוגליה אניה נושאת אנוסים נסים מהארץ שהיתה

להם לבאר צרה וארץ התפתה, ומנהיג האניה בלב ים אוקינוס המערבי הי׳ יעקב טיראדו אנוס איש פורטוגליה. באניה הואת נמצאה האשה הנלבבה מאיור רודיגים ובתה היפה רבת החן וההוד מרים נוניש ובנה עמנואל והמה כלם נהוגים מאת לופיץ הוטין. נראה הדבר, כי האם מאיור בטחה בחן ובחסד השפוכים על פני בתה כלילת היופי, כי תהיה לצור מעז להפליטים להסיר כל שטן ופגעים רעים מעל דרכם המסובן. ובאמת הודות לחנה ויפיה יצאו בשלום מאת הסכנה הראשונה אשר פגעו בדרכם. על אניתם התנוססה דגל מלכות אספמיה ופורטוגליה (בעת ההיא ירש פֿליפּפּ השני גם את מלכות פורטוגליה), ובימים ההם כבר היתה מלחמה בין אנגליה ובין ספרד, ובראות אחד משרי אניות למלכות אנגליה את אנית האנוסים ודגל ספרד מרחף ברוח עליה, ויטוש עליה, וילחם בה ויקח אותה מלקוח לממלכת אנגליא, כחק מלחמה בין עם לעם וממלכה לממלכה, לקחת למלקוח את אניות בעלת ריבה בפגשה אותן על הים. ותובא האניה הנושאת אנוסי פורטוגליה וספרד אל לונדון לשום עליה ועל אנשיה משמר. ורב החובל לאנית אנגליה ראה את מרים נוניש וישתומם ליפיה והוד פניה ויחמוד אותה בלבו, ויחשב כי היא בת אחד הגראנדים אצילי העם הספרדי או הפורטוגיזי וידבר בה להיות לו לאשה, והאיש בן אצילי אנגליה ורוזניה, ותשב מרים נוניש את פניו ריקם ותגד לו את עמה ואת מולדתה, וכי אחת דברה להיות יהודית ולשוב לעמה ותורתה לעיני השמש. האנוסים השבוים עם אניתם באו לחוף בריטניה, והשמועה מבא אנית פורטוגליה הנושאת עליה עדת מרנים נהוגים שבוים לפני שר אניות אנגליה ושם גם עלמה יהודית שבויה אשר אין קץ לחנה ויפיה, השמועה הזאת עפה כברק בכל חוצות לונדון ותניע עד כסא כבוד המלכה אלישבעת, ותבקש גם היא לראות את העלמה היהודית אשר השיבה ריקם פני דוכס אנגליה שר אניות ותמאן היות לו לאשה. ותקרא המלכה אלישבעת את מרים נוניש אליה ותקבל פניה בידידות וענות חן ותשב עמה במרכבתה ותעבורנה יחד בחוצות עיר הבירה. נראה הדבר, כי בהשתדלות מרים נוניש יצאו האנוסים בשלום מאנגליה לשוט דרך ים הצפוני להולאנדיה. אז קם על הפליטים האומללים נחשול שבים, ועוד מעט ואניתם חשבה להשבר, ושתי הספינות הקטנות השטות על יד אניתם טענות רכושם וקנינם הוכו בסערה ונעשו בהן נקבים וסדקים. אך הים נח מזעפו, ותבא אנית הנודדים לחוף העיר עמדען באשכנז המערבית הוא גליל פֿרישלאנד, ובעמדען וגליל פֿרישלאנד ישבו אז מתי מספר יהודים כנראה משכבר הימים.

המרנים אשר עוד לא ראו מיטיהם איש עברי מקרב אחיהם, באו העירה, ויסובבו ברחובות העיר העתיקה וחוצותיה ומבואיה הצרים ויסורו אל מבוא צר ואפל והנה מתהלכים בו אנה ואנה אנשים, אשר מראה פניהם ואופן מלבושיהם שונה ממראה בני העיר כלם. ובדרכם ראו והנה על מזוזות הבתים ארונות קטנים־ארוכים ואותיות עבריות חקוקות עליהם. אז נוכחו הנדחים הנהדפים, כי הובילום רגליהם אל אחיהם בני עמם, אשר קבל עם ולאור שמש יכתבו על מזוזות בתיהם דברי ספר התורה מאמונת אחדות הבורא אשר שם משה על פי ה׳ לישראל עמו. וילך החשוב שביניהם יעקב טיראדו ויסר אל הבית אשר מזוזה קבועה על פתחו, והנה הוא בית „החכם" רב הערה רבי משה אורי הלוי (נולד ה״א ש״ב—מת ש״פ), וספר

היהודי הספרדי להיהודי האשכנזי את כל המוצאות אותו ואת בני לויתו, ויגלה לו את כל מצפוני לבו ולב בני לויתו, וידרוש ממנו להכניסם בבריתו של אברהם. אך רבי משה אורי היה זהיר מאד, ויירא לעשות כדבר הזה הנראה כקבלת גרים. הוא פחד כי אם יעשה חפץ יעקב טירארדו ובני לויתו, תגדל רשעתו בעיני בני עם הארץ כמכנים נוצרים במסורת דת יהדות. והעיר קטנה ואיש יספור צעדי אחיו ובבוא שפעת אנשים זרים נכברים ועשירים לשבת בה, הלא ישימו עיניהם על דרכיהם, ובהגלות הדבר, צפוים היהודים בני הקהלה אל מות ואבדון. על כן היתה עצת רבי משה אורי, כי ילכו אמשטרדמה העיר הגדולה, אשר זה עתה נפרדה טעל ניעדערלאנדיה הדרומית—הבילגיים—שהכירו כח מלכות ספרד ותשת ידה עם גלילות הצפון, אשר הדוכס ווילהעלם אוראניען מתהלך בקרבם, ונותן מרוחו עליהם, רוח מלא אהבת הדרור ואהבת הבריות. ויתן רבי משה אורי לאחיו האנוסים הנדחים אות להכיר ולדעת שם את אחיהם ואיה ישבו, ויבטיחם לבא בקראם אותו אליהם, הוא ואהרן בנו, לא יעצרהו המרחק ולא תניאהו הזקנה, שם יכניסם לבריתו של אברהם ושם יורה להם תורת משה ודת יהדות. על פי האותות האלה נפרדו יהודי ספרד מעל אחיהם הרב האשכנזי לשוב ולהאָחד בזמן קרוב. ויבאו האנוסים בשערי אמשטרדם ביום 22 אפריל לשנת 1563=כ"ט ניסן שכ"ג, ויבקשו להם מעונות בשכונה אחת להיות קרובים איש אל אחיו, ויקראו לרבי משה אורי הלוי ולבנו ולכל אנשי ביתו לבא אליהם ויתיהדו ובחדות לב ועליצות נפש נכנסו בבריתו של אברהם. אז כונן להם רבם ומורם רבי משה אורי ובנו אהרן הלוי בית מיועד לתפלה בצבור. והאיש הנלבב יעקב טירדו היה לעינים לכל אחיו, בחכמת לבו, באמץ רוחו ודבקותו בהיהדות. אחריו החזיקו הקונסול שמואל פאלאחי, ר' יעקב ישראל בילמינטי, אשר שר שיר־קינה ספורי על תולדות האינקוויזיציה וענוי נפש היהודים האנוסים זעומיה ויקרא לו בשם „איוב"[1]. קבוצת אניות אנגליה לכדו או את עיר החוף קאדיקס, על האניות נמלטו רבים מהמרנים ורבים נשבו ויוליכום לארץ ה„שפלה" (שנ"ו). בין השבוים האלה נמצא איש מופלא בתולדות חייו ובדרכי מחשבותיו והיתה לו חשיבות ידועה אחרי התיהדותו. האיש הזה הוא בשמו בנצרותו: אלונזו די הוררירה (Alonso de Herrera) (נולד לערך ש"ל וטת שצ"א). הוא היה מנוע היהודים ומנוע הספרדים הנוצרים, נכד להשר הגדול הנציב קאפיטנו גונזאלוואו די קורדובה, שר חיל ספרד בכבוש מלכות גיאפולו (עיין למעלה ע' 8). אלונזו די הירריירה היה ציר מרוקה בקאדיקס ונשבה בידי האנגלים, וכאשר שלחוהו האנגלים חפשי לא אבה עוד לשוב לספרד כי אם בא לאמשטרדם ונכנס בבריתו של אברהם ונקרא ביהדותו בשם אברהם. שמה הגדיל לעשות לו יד ושם בתורה וביחוד ההעסק בקבלה מפי הר"ר ישראל סרוק תלמיד האר"י ומפיץ תורתו בין משכילי היהודים. ר' אברהם הירריירה חבר ספרים בקבלת האר"י בלשון ספרדית בשם Puerto del Cielo ורבי יצחק אבוהב תרגמם לעברית בשם:

---

[1]) עיין על אדותיו אצל באריוס de Barrios, Triumpho del Govierrno popnlar h. 61 fg שם נזכרו יחר האנוסים שהיו מעשרה הראשונים ליסוד בית הכנסת באמשטרדם; על בילמונטי עיין ביתר בספרי באריוס ע"ל הרהמ"ח. ועיין עוד ב„ספרדים" לקאיזערלינג. שפ"ר.

„בית אלהים ושער השמים" ושם מתבארת קבלת הארי באופני הדבור ובאופן ההסברה אשר לתורת הפילוסופיה האפלטונית[1], והיה גם חשוב בעיני גדולי הולנדיה וטובי אזרחיה.

אולם לא על נקלה היה להמרנים לשוב לתורת אבותיהם ולשמור את תורת היהדות בפרהסיא גם באמשטרדם. שנים אחדות כבר ההכוננה קהלת ישראל הספרדית באמשטרדם, אך גם במקום החרות עוד לא סרה מעליהם איטת האינקוויזיציה ויבאו אל בית התפלה כמתגנבים. בשנת שנ"ו=1596 בהתקדש ליל צום העשור נאספו כלם לבית תפלתם, והשבנים הנוצרים הרואים את האורחים האלה מעוטפים לבנים, יוצאים ובאים בהסתר פנים וכמתחבאים, ויאמרו, אך פאפיסטים (קתולים) שנואי נפש בעלי ניעדערלאנד הם הנאספים בזה וישימו להם סתר פנים להתיעץ על צפונותיהם לעשות רעה להריפובליקה ההולאנדית. או נסבו על הבית מסביב ומזוינים בכלי נשק פרצו אל הבית ויחפשו למצוא צלמי קדשיהם ותמונותיהם ולא מצאו, והאנוסים נבהלו מאד ופלצות אחזתם, כי דמו אשר שוטרי האינקוויזיציה ימצאו גם בהולנדיה החפשית, וינוסו כלם, והמנוסה עוררה עוד יותר את החשד עליהם. אך יעקב טיראדו, אשר ירע לדבר עם ראשי המשטר בלשון רומית הסביר להם, כי לא קתולים, כי אם יהודים הם, אשר נאספו לשפוך שיח לפני אלהיהם ביום אחד הקדוש להם מכל ימות השנה, כי נסים ונמלטים הם מפני חמת הקנאה הקתולית וחרב נוקמת אשר להאינקוויזיציה. והיותר נכבד לבעלי אמשטרדם הודיע, כי היהודים האלה המה בעלי הון והביאו עמהם רכוש רב להגדיל מסחר אמשטרדם ולהאדירו ואחריהם יבאו עוד אחיהם עשירים גדולים ואדירי המסחר מספרד ופורטוגליה להצלחת אמשטרדם וכל ארץ הולנדיה. דברי יעקב טיראדו עשו רושם על שרי המשטר והנתפשים הוצאו לחפשי. ומכין שנתפרסם דבר הישוב הישראלי, ונתקיים מטעם ממשלת האורחים, ונודעה מציאות היהודים בתוך העיר, באו יעקב טיראדו וראשוני האנוסים עמו אל מועצת העיר, לבקש רשיון לבנין בית הכנסת ולעבוד את אלהי ישראל בגלוי. רבות התיעצו אבות העיר עדי חתמו את הרשיון. אז קנו האנוסים כבר רחב ידים ויבנו עליו מקדש מעט כמו רמים, ויכלו הבנין ויחנכו אותו באורים ובשירי זמרה בליל ראש השנה שנת שנ"ח ושמחת עולם על ראש בעלי הערה הקטנה, כי נמלטו מכף עריצים ושבו לעמם ותורתם גלוי לעיני בני עם הארץ[2].

הבשורות הטובות האלה הגיעו בדרכים נסתרים להאנוסים בספרד ופורטוגליה, ומני אז החלה היציאה להולנדיה. אשת החיל הראשונה שעוררה את אחיה ואחיותיה לשים פניהם לארץ ה„שפלה" האשה מאיור רודריגים הומין מצאה גם היא ידים להמלט מפורטוגליה ולשוב לראות את בהה מרים נוניס היפה ובנה עמנואל,

---

[1] ספרי הירידיה בקבלה (ביחוד שער השמים) חשובים מאד לאלה החפצים להשיג השגה ברורה מטהורה של קבלת הארי, שכלה היא רק ציורי־משנים בלי כל קשור הגיוני. להוסיף יש כי הירידיה עוב סך מסוים מעזבונו להוצאת תרגום ספריו מספרדית לעברית והדפסתם. בדבר חשיבותו בעיני הפרינץ אוראניען ונדולי העם, עיין בארריוס בס' Historia universal Judayca ע' 20. שם נאמר, כי בטוח שמואל פאלאחי הלכו הפרינץ אוראניען ונדולי השרים אחרי מטתו. כבוד כזה נעשה גם כן לר' אברהם הירידיה. כבוש קאדיקס ע"י האנגלים היה בשנת 1596 כידוע מתולדות אנגליה.

[2] עיין ציון י"א בסוף הספר: בטקורים אחרים ישנן סתירות קטנות בדבר הזמן.

ותבא עמה לאמשטרדם את בתה הצעירה יוסטה פעריירה ובנה אנטוניה לופיץ (שנ"ח). אישה, כנראה, מת עוד על אדמת פורטוגליה. אז נמלטה מעל מדורת האש המשפחה היקרה פראנקו מינדיס ובניהם השנים שנקרא אחרי כן ביהודתם יצחק ומרדכי. שניהם היו עשירים ומשכילים ובעלי צדקה ופעולתם היתה חשובה לקהלת אמשטרדם, אך נתנו גם כן יד לפרוד הדעות בהקהלה.

עיני פיליפפ השני, המושל העריץ והמהביל, עור ראו, כי שני העמים, אשר שטם אותם טשטמה עזה כטות וישלח בם חרב נוקמת בחמת אפו, עם נידערלאנדיה ועם היהודים הושיטו ידיהם איש לאחיו ויסכלו עצתו. הכנסיה החפשה הולנדיה היתה לקבוצת־כנסיות־חפשיות (ריפובליקות כארצות הברית בשוויץ) ותפיק תועלת גדולה מהיהודים יוצאי ספרד ופורטוגליה. הכנסיה החפשית היתה עניה מאד, המסחר וההתהדרות והעשר הכללי היו רק בגלילות הדרום (בילגיה) בפלאנדריה ולא בגלילות הצפון (הולנדיה); צירי גלילות הצפון, כשהיו באים למועצת העם בסוד הפרינץ אוראניען, היו מביאים עמהם איש איש פת קיבר עם גבינה בצלחתם, ובימי המלחמה התרוששה המדינה עוד יותר. על כן היו רכוש המרנים ואוצרותיהם לברכה בקרב הארץ ובניה החרוצים. בהעשר הזה הניחו ההולאנדים אבן פנה להצלחתם המדינית ועשר הכנסיה החפשית, כי משכו אליהם כל מסחר פורטוגליה שנשתעבדה אז לספרד. בעשר האנוסים נתיסדו חברות המסחר מעבר לימי אוקינוס ונשלחו שיירות־מסחר (Maatschappy van derre) לקצוי ארצות וימים רחוקים [1]). וההתקשרות וההתחברות שהיו להאנוסים שהתיהדו עם אחיהם, שעוד לא הספיקו לבא אליהם מספרד ופורטוגליה, הועילו הרבה להולאנדיה להוציא לפעלן כל מחשבותיה וכל אשר יומה לעשות ביסוד מושבותיה מעבר לים לדחוק רגלי הספרדים והפורטוגיזים.

פיליפפ השני מלך ספרד מת (1598) מיתה משונה ומאוסה לאות־תוכחה לכל מושלים עריצים ואכזרי לב. רמה ותולעה כסו את גופו ויאכלו חצי בשרו והוא עודנו חי ומרגיש. משרתיו התרחקו ממנו, וכהן נוצרי אחד נבא לו, כי כן תהיה אחריתו מאל נקמות על כי הרבה להתאכזר על היהודים האנוסים [2]). רמה ותולעה ורקב כבר שולחו גם בעצמות המלכה הגדולה אשר נפלה לנחלת בנו רפה הרוח ואין אונים פיליפפ השלישי. המלכה הזאת ירדה מטה מטה, השלטון והמשטר רופפו ותהי אז היכלת להאנוסים לחמלט כפעם בפעם מפח יוקשים אשר שתה להם האנקוויזיציה. עתה נמצא להם בית מנוס בלב אירופה המערבית, בהנקודה התיכונה להשכלת עמי המערב. אז נפל דבר בליסבונה בירת פורטוגליה, אשר חוק לב האנוסים ויקרבם להורת אבותיהם. כומר ונזיר פרנציסקני ושמו פראדיוגו דילה אסומסיון נוצרי בן נוצרי מאבות אבותיו הרבה לקרוא בספרי כתבי הקדש, וקריאתו זאת קרבה את לבו לתורת היהדות ויגלה דעותיו לחבריו הכומרים־הנזירים. והאינקוויזיציה? האם תראה עון כזה ותחריש? אם בכהן אשר כזה לא תתנקם נפש ראשי האינקוויזיטורים? אז הושם

---

[1]) ר' מנשה בן ישראל בספר זכרון שהגיש לנשיא הריפובליקה האנגלית קרומבילל בכה"ע Jewish chron. J. 1859, שנעתק לאשכנזית ע"י קאיזערלינג בסה"ש להחברה הספרותית בשנת 1861 ע' 158. עין ג'כ די בארריוס ספר דברי היהודים הכללי.

[2]) דברי האנוס אברהם נ' יעיש בספר שבחי ר' חיים ויטאל דף כ"ד.

דיוגו בבית הכלא ושם הודה על חטאיו והודיע מפורש את דעותיו, ויוסף לאמר, כי הוא לא האחר החושב מחשבות כאלה, כי רבים מאחיו הכהנים דעותיהם כדעותיו. רבות נסו המלומדים להתוכח עמו והוא נשאר אדוק למינות ההתיהדות ויצא משפטו לשרפה לעיני כל העמים במשפט־אמונה (Auto-da-fé) שנעשה במעמד משנה המלך (בּאויגוסט 1603) ועמו נשרפו עוד אחדים וביניהם אשה אחת אנוסה ותמר ברקס שמה[1]. הדבר הזה, כי קתולי נזיר וכהן עלה על המוקד לשם קדושת התורה הישראלית, עשה רושם אדיר וחזק על המרנים ויתלהבו בתשוקתם לשוב לתורת אבותיהם. מני אז והלאה לא נפל עוד פחד האינקוויזיציה עליהם, ויותר ויותר החלו להראות את יהדותם מבלי שום לב גם אם ימותו על קדושתה. ומליץ משורר צעיר ליומים היה אז ושמו דוד ישרון, אשר מטל ילדותו הקדשתהו בת־השירה ונקרא ה„עלם המשורר", והוא העיר מיתרי כנורו לשירת קינה על מות פרא דיוגו בלשון פורטוגליה לאמר:

. . . . . .

אֶת הַזָּהָב הַטּוֹב גָּזְלוּ בְּנִכְלֵיהֶם
חָרָשֵׁי מַשְׁחִית וַיָּשִׂימוּ לוֹ קֶבֶר
בְּסִתְרֵי חֹשֶׁךְ בְּעֻמְקֵי בוֹר אֲסִירֵיהֶם;
וַתִּנָּעֵשׁ הָאָרֶץ וַתִּזַּע זְעָקַת שֶׁבֶר.

. . . . . .

אַךְ אֶת הַפִּינִים אָכְלָה הָאֵשׁ לָטֹהַר
וְהַזָּהָב הוּצַק חֵן מְזֻקָּק שִׁבְעָתָיִם;
כִּי מִי יוּכַל לְהַחֲשִׁיךְ יְפְעַת הַזָּהָר
הַהוֹלֵךְ וָאוֹר כְּעֶצֶם הַשָּׁמָיִם.

. . . . . .

אֶת הַנֶּשֶׁר הַקַּל בָּמָתַי עָב יַבְקִיעַ,
בְּבוֹר תַּחְתִּיּוֹת, עַבְדֵי־דָמִים! הֲבֵאתֶם,
שַׁמְתֶּם בַּסַּר רַגְלָיו לְשָׁאוֹל הִגִּיעַ,
כִּי תְעוּפַת רוּחוֹ, רוֹם הֵעוֹ יְרֵאתֶם.

. . . . . .

אַךְ מְעֻרַמַּת הָאֵפֶר בְּרֶב כֹּחַ
שָׁב הִתְנַעֵר הַנֶּשֶׁר וַלַּשְׁחָקִים יַרְקִיעַ;
מִבְּנַף הָאָרֶץ נִשְׁמְעוּ זְמִירוֹת פְּקַח־קוֹחַ,
וְאוֹר תִּקְוַת גְּאוּלָה לַיְשָׁרִים הוֹפִיעַ.

---

[1] מרברי מנשה בן ישראל בספר „תשועת ישראל" ע' 88, יצחק קרדוזו בספרו Excellencias עמוד 363; די בארריוס בספרו Triumpho del Govierno popular etc. p. 43.

. . . . . .

פְּרַא דְיוּגוֹ! פְּרַא דְיוּגוֹ! רוּחַ אַפֵּנוּ,
לְךָ נָטִיב שִׁיר, לְךָ יְזַמֵּר כִּנּוֹרֵנוּ,
הִשְׁלַכְתָּ מֵעָלֶיךָ אֶת אַדֶּרֶת הַכְּמָרִים,
וַתַּעַשׂ לְךָ תַּחְתָּיהָ כַּנְפֵי נְשָׁרִים[1]!

העלם המשורר הנלהב הזה נצול מכף האינקווויזיציה ויטלט לאמשטרדם. ובראותו העיר מרחוק נחה עליו רוח השירה וישורר שירה נשגבה בלשון אספמית ויקרא לה ירושלים החדשה[2], והמשורר הזה חבר שירי עז ודבקות לתורת ישראל לשיר אותם ביום הכנסו לבריתו של אברהם. ועלם נלבב אחר ושמו פאול די פינה אשר נחה עליו רוח השירה החל לנטות להזיה ויחפוץ היות לנזיר, ואחד מקרוביו אשר לבו היה תמים להיהדות נצטער מאד על מחשבתו זאת, ויהי בנסוע האיש הצעיר לרומא, ויתן בידו מכתב להרופא היהודי המהולל רבי אליהו מונטלטו (וקודם שנתיהד נקרא Felix Montalto)[3]. ויהיו דברי המכתב: „קרובנו פאול די פינה הולך רומאה להיות לנזיר, כבור חכמתך יואיל להשיב לבו ממחשבתו זאת". רבי אליהו מונטלטו זה היה אחיו הצעיר של רבי חביב (אמאטוס לוזיטאנוס עיין למעלה ע' 250) הרופא המומחה, וכאחיו הבכור עזב גם הוא את פורטוגליה, למען יוכל לשוב לתורת אבותיו. הוא בא להשתקע בליוורנו אשר בדוכסית טוסקאנה באיטליה, עיר החוף אשר עלתה אז כפורחה אחרי הריסות הנמל לספינות בפאוויא. מונטאלטו זכה גם כן לשם גדול כאחיו הגדול ויהי גם לרופא הדוכס. כדעתו את חכמת הרפואה היה גם כן בקי בספרי החקירה הדתית וכמה פעמים נכנס לויכוחים עם כהני התורה הקתולית. בגלל הדבר הזה היה נוח לו גם להוכיח דעת את המרני הצעיר, כי ישוב לתורת אבותיו. אך עוד עברו ימים רבים ודי פינה היה עוד פוסח על שתי הסעיפים, אך להשמועה מטיתת קדוש השם של גר צדק פְּרַא דיוגו התלהב לתורת היהדות ויצא לאמשטרדם ונכנם לבריתו של אברהם ויקרא בשם רעואל ישרון. אחריו בא קרובו לובטו, אשר שקד להשיבו לדת אבותיו גם הוא לאמשטרדם ויתיהד ויקרא בשם אברהם כהן[4]. די פינה

---

1) בתרגומו של הרש"י פֵּין בספור ההיספורי „יעקב טירא דא". שפ"ר.

2) Barrios, Triumpho del Govierno popular p. 75

3) Barbosa Machado Lusitana II p. 75. ; גם Relation Los Poetas p. 55 בטקור האחרון הזה יספר כי היה מונטלטו אחיו של ר' חביב אמאטוס לוזיטאנוס. ע"ד תולדות מונטלטו וספריו עיין כרטולי histoire de Médecins Julfs p. 189. בכ"י נמצא מאת מונטלטו פירוש על פרשה נ"ג שבספר ישעיה תשובה על ביאור הפרשה הזאת מאת כהני הקתולים ונמצא אצל ד"ר קאיזרלינג וכ"י זה בהעתקה נמצא בעקר בספרי בית מדרש הסיטיניריה בברעסלוי. דברי חפץ הם מה שמזכיר יהודה ליאון די מודינא בספרו אריי־נוהם ע' 66, איך התמרמר מונטלטו על קבלת הארי"ו ועל מעשי הנסים שהיו מיוחסים להארי"ו עיי"ש, שם נאמר „והיה זה יהר מן כ"ה שנים". הספר ארי נוהם נגמר בשנת שצ"ח ובכן היה מונטלטו בוויניציאה בשנת שע"ג, אך הלא נודע מתולדות הרופא הזה כי מת לפני הטלך הצרפתי היינריך הרביעי (1610=ש"ע) וישב בפאריז בתור רופא בחצר המלך (עיין לחלן) וע"כ יש לגרוס כ"ח תחת כ"ה שנים.

4) Barrios Casa de Jacob. 18

היה לאחד מהחרדים על תורת ישראל והדבקים בה באהבת נפש ויהי להפארת עדת אמשטרדם הספרדית.

אהבת היהדות והתשוקה לשוב לעמם ואלהיהם התגברו מאד בין יהודי ספרד ופורטוגליה ומרוב ההפעלותם חדלו להיות הירים בדבריהם ודרכי חייהם וירבו בזה חללי האינקוויזיציה. אז שמו שופטי הדתים מאה וחמשים איש מהם בבתי כלאים ויענום ביסורים קשים עד אשר הודו על חטאתם. פורטוגליה היתה אז משעבדת לספרד, ומשנה למלך נציב מושל בארץ מטעם מלך ספרד ישב בליסבונה בירת הממלכה. לב הנציב היה נוקפו להעלות על מדורת אש גדוד־אנשים ולשרפם חיים פעם אחת. חצר המלכות במדריד היה חייב סכומים גדולים להמרנים ושתי הארצות כבר התרוששו אז בראשית ימי הירידה למלכות ספרד. לפדיון השבוים אחיהם הציעו המרנים למחול על כל החובות, ועוד להוסיף הכנם לגנזי הממלכה סך עצום מאד לפי ערך הכסף בימים ההם 1,200,000 קרושדיות שהם 2,400,000 מרק בכסף אשכנז, מלבר זה קנו לב יועצי המלך פֿיליפּפּ השלישי כי יסכימו להצעתם בכסף רב 150,000 קרושריות. אז ההעשתה מלכות ספרד למלא בקשת המרנים ותשתדל לפני האפיפיור קלימנטו השמיני למלא יד האינקוויזיציה כי תוציא לחפשי את האסירים ולא תעלם על המוקד. בכתב הממשלה להאפיפיור נזכר גם דבר הסליחה לאנוסי פורטוגליה שנתן משכבר הימים מטעם האפיפיורים: קלימנטו השביעי ופאול השלישי. ובאשר נמצא היתר לדבר, הוציא האפיפיור „בולה" (23 אויגוסט 1604=שם"ר) לסלוח להמרנים התפוסים את עונם אחרי וידוי וחרטה בפה. אז הוליכו מאות אנוסים לבושים במלבוש בעלי תשובה ומתודים על עונם[1]) בפומבי אל משפט האמונה (אוטו דא פֿי) (ביום 10 יאנואר 1605=שם"ה). מהמון הנתפשים יצאו כלם או רובם למקום מפלטם החדש, לאמשטרדם. ביניהם היה ר' יוסף בן־ישראל, שנמלט בעור שניו לאמשטרדם, אחרי סבלו מצרי שאול וכמעט שירד דומה בירכתי שאול ואבד כל רכושו. בן־ישראל זה הביא עמו לאמשטרדם את בנו הקטן מנשה (שמו בנצרותו לא נדע), הוא מנשה אשר גדל ויהי לרבי מנשה בן ישראל[2]), שהיה להפארת ישראל, ויקנה לו שם עולם בספר תולדות ישראל.

ורבי משה אורי הלוי האשכנזי כבר הכנים בבריתו של אברהם מאתים וארבעים ושמנה איש[3]) והעדה הספרדית באמשטרדם הלכה הלוך וגדלה. אז הביאו

---

[1]) אין ספק כי הבולה שהוציא קלימנטו השמיני ביום 23 אויגוסט 1604 היתה בדבר שבויי האינקוויזיציה הרבים, ובהבולה מביא האפיפיור סליחתם של קלימנטו השביעי ופאול השלישי, נשען על דברי האפיפיורים מצא קלימנטו השמיני כחא דהיתרא לסלוח לעדת המרנים בפעם הזאת ולצוות על האינקוויזיציה להוציאם לחפשי. עיין על זה בפרטות בספרו של ד"ר קאיזערלינג: געשיכטע דער יודען אין פורטוגאל עמוד 284 ובספרו של עמנואל טומאש ע"ד שגעונות (extravagantes) של מלכות פורטוגליה עמוד 1888.

[2]) עיין ד"ר קאיזערלינג. „תולדות מנשה בן ישראל". יאהרבוך לפיליפזון 1861 מעמוד 61 ולהלן.

[3]) Scaligerana II sub. v. Judaei ושם נאמר: Jl y a plus de 200 Juifs Portugais a Amsterdam, ועיין ג"כ בספר de Borrios, Casa de Jacob p. 1. 2.

להם רב או „חכם" ספרדי משלוניקו, המטרפולין לכנסת ישראל הספרדית בתוגרמה, את רבי יוסף פארדו (מת בחרף לשנת ש"פ). הוא ידע ללכת לרוח בעלי העדה הצעירה הואת, אשר הם כאבות אבותיהם כבר נולדו ונתגדלו על ברכי התורה הקתולית ויחבר לשמם ספר תורת דת ישראל בלשון ספרדית, אשר צביונו החיצוני הוא במעט יותר קתולי מיהודי[1]. עוד מעט ובית הכנסת „בית יעקב" שיסד להם יעקב טירארדו לא הכיל עוד בקרבו כל בני הקהלה, ויבנו בית כנסת חדש בשם „נוה־שלום" ומיסדי הבית היו יצחק (פראנצישקו מידירוס) מינדיס ובני משפחתו (שם"ח)[2]. באיש הרואה ארץ חדשה ושמים חדשים לפניו, כן היתה הולאנדיה לפליטי האינקוויזיציה, וירשמו לזכרון עולם כל דבר נפל בקהלת ישראל החדשה, ולזכרון עולם רשמו שמות מנהיגי בית הכנסת השני „נוה שלום": ר' יהודה וויגה מאפריקה ואהרן הלוי בנו של ר' משה אורי. רבי יהודה וויגה לא יכול לשבת בקרב הקהלה, אשר רובי חבריה לא יכלו עוד קרוא עברית והוא היה הלמודי גדול, ויצא לקונסטנטינופול וייסד שם ישיבה גדולה ושם חבר ספר דברי היטים לבני ישראל מימי חרבן הבית. ושוב עשה, לו נתן את הספר הזה על ידי אחיו באמשטרדם שהיו עוד חצים ישראלים וחצים קתולים. יותר נאות אל הקהלה הצעירה היה ה„חכם" השני שהביאו גם כן מאפריקה והוא רבי יצחק עזיאל. כנראה היה בעצמו מפליטי האנוסים וידע את נפש בני עמו אלה, הוא היה מליץ ומשורר, מדקדק ומשכיל בחכמות השעורים, אך יותר מכל אלה היה רבי יהודה וויגה מוכיח חכם מדבר דברים יוצאים מן הלב ונכנסים ללב בני עדתו. בשבט פיו הכה את אלה, אשר עוד לא סרו מדרכיהם בימי היותם עוד קתולים ולא עזבו את הרגלם, לרמות כי די להם בקיום מצות אנשים מלומדה או בהרבות תפלה ומזמור לכפר על חטאים במוסר ומדות. בתוכחותיו לא נשא ר' יהודה וויגה פנים גם להעשירים והתקיפים שבהקהלה, ורבים נעשו לו שונאים ויגיע הדבר לפרוד העדה, אך גם אוהבים ומכבדים נמצאו לו, אשר הרבו לספר תהלתו וגם שרו שירי תהלה לכבודו[3].

הנה כן כבר נמצאו מפקחים על התחזקות העדה הצעירה בתורת היהדות, להיות לקבוץ ישראל מתוקן, אך שרה הקברות לא היה עוד לישראל באמשטרדם והיו מוכרחים להוביל את מתיהם למקום רחוק מאד לעיר גראדע (Groede בצפון הולאנדיה). בהשתדלות טובי הקהלה ר' יעקב ישראל בילמונטי והמליץ המשורר רעואל ישורן הוקצה להם מטעם מועצת העיר מקום שרה הקברות לא רחוק מאמשטרדם (אפריל ש' שע"ר)[4]. המת הראשון שנקבר על שרה הקברות לקהלת ישראל באמשטרדם היה עמנואל פימינטיל וביהודתו יצחק אבויקר. הוא

---

[1] בארריוס—חי' יצחק עזיאל (Vida de Jschak Huziel) וכו"מ, ברטילוצצי ביבליותיקה III ע' 817; וואלף I ע' 237, 556.

[2] Barrios Casa de Jacob p. 10; Gavierno etc.

[3] המקור על פעולתו נ"כ בבארריוס „חיי יצחק עוזיאל". שם נאמר כי בשנת שס"ו בא מפיס (Fez) בברוקה לאמשטרדם, בדפוס נמצא מכתבו הספר מענה לשון בדקדוק לשון עברית.

[4] Barrios, Triumfho del Govierno etc p. 83. והנ"ל ב„גמילות חסדים".

היה ידידו של מלך צרפת המהולל היינריך הרביעי והיה משחק עמו במשחקים שונים (השאך וכו') ועל כן קרא אותו „מלך המשחקים". שנתים ימים אחרי כן הובאה לאמשטרדם גויתו של הרופא היקר המהולל בחכמתו וצדקתו רבי אליהו מונטלטו הרופא בחצר מלכות צרפת ומצאה מנוחה נכונה על שדה הקברות לעדת אמשטרדם הספרדית.

בהיות ר' אליהו מונטלטו עוד רופא הדוכס הגדול בטוסקאנא וישב בפלורינציה ידעה אותו בת הדוכס מאריה די מידיצי. וכאשר נשאת אחרי כן להמלך היינריך הרביעי, המלך החכם הנודע בקורות צרפת, בקשה אותו ואת אביה להטיב עמה ולהביא את מונטלטו פאריזה להיות לרופא נפשה. אך מונטלטו התנה, כי יתנו לו ולאנשי ביתו והנלוים עליו להיות יהודים בגלוי ולחיות על פי תורת היהדות. ויאות לתנאיו המלך היינריך הרביעי וידאג לכל צרכי דתו. ויקר מקרה כי יצא ביום הששי לבקר את אחת מהשרות (פרינצעסינען) אשר בבית המלוכה שישבה בכפר במסבי העיר פאריז ויביאו סוסים וכרכרות לרוב למען אשר תספיק העת למונטלטו לשוב העירה בעוד היום ולא יהיה מוכרח לחלל את השבת[1]. אחרי מות היינריך הרביעי נשאר מונטלטו לרופא בחצר המלך ונמצא תמיד בליות בני בית המלוכה בנסעם למסעיהם. על מסעיו אלה מת בעיר טאור (Taurs) (בש' שע"ו), ותצו המלכה לחנוט את מונטלטו, ובליות בנו, דודו ותלמידו ר' שאול מונטיירה שלחה את גופו דרך העיר נאנט (Nantes) לאמשטרדם להקבר בקברי ישראל[2]. אך חרות־הדת של יהודי אמשטרדם עוד לא היתה שלטה: מכל קבורת מת היה עליהם לשלם מס ידוע לטובת בתי התפלה להנוצרים אשר עליהם יעבור ארון מת יהודי. בכלל בכתבי הרשות לא היו עוד היהודים החדשים מצוינים ומסומנים בשם יהודים, ולא סבלו אותם עוד, כי אם הסתירו פנים מהם. לראשונה היו חושדים אותם, כי שמו מסוה היהדות על פניהם ובאמת המה מרגלי חרש להקתולים למען דעת מוצאיהם ומבואיהם של ההולאנדים להסגירם למלכות ספרד הנלחמת בהם. אך גם כאשר נוכחו ישר שרי העיר ובני העם, כי שונאים הם המרנים שנאה גצחת את הפורטוגיזים והספרדים, עוד לא אבו להכירם לטובה כמפלגה דתית ולסבלם בדרך הרשות מטעם המשלה. פעם סגרו את בתי הכנסת לישראל ויהיו סגורים במשך ימים מספר[3]. פליטי היהודים מספרד ופורטוגליה עלו היבשה בחוף האוור (Havre) אשר בצרפת המערבית הצפונית ויושמו במאסר[4]. סבת אי־הסבלנות הזאת בהריפובליקה הצעירה ובהארץ אשר חירות הדת היתה כתובה על דגלה, היתה, כי גם בעלי הריפורמציה הקאלווינית, אחרי סורם מהתורה הקתולית, נחלקו ביניהם לכתי כתות, והכתות הראשיות שבהם היו המשיגים (המתנגדים Remonstranten)

---

1) בארריוס Vida de Huziel p 37 f. ; וגם Relation de los paetas p. 25 fg.

2) גם הצרפתי Bassempierre, בספר זכרונות ימי חייו Mémoires de la Vie מן שנת 1615 מספר מטות מונטלטו ומשלוח ארונו לאמשטרדם בפקודת המלכה אם המלך (לודוויג הי"ג). בקורות יהודי הולאנדיה מאת Koenen ע' 149.

3) Koenen בהנ"ל ע' 149 ; עיין de Castro בהנ"ל מעמוד 6 ולהלן.

4) Koenen בהנ"ל ע' 147 ובהערה 1.

ומתנגדי המשוגים (מתנגדי־המתנגדים Contraremonstranten). הראשונים היו יותר חפשים במשפטיהם ע"ד הדת ולא היו חרדים כל כך על דברי קאלווין מוריהם כהאחרונים. הגיעה הכת השניה לשררה וידה היתה על העליונה, באמשטרדם, ויבאו בעלי הכת הראשונה, הרימונסטרנטים, בטענה, כי נתנו בהולאנדיה חירות גמורה לכל הכתות הדתיות, וגם ליהודים שהם לכל הדעות „כופרים בהכל" [1] ורק הם, החושבים את עצמם לאמוני הנוצרים, צפוים למצוקות ונגישות. אמנם כן ווילהעלם הפרינץ מאוראניען היה אוהב ישראל ודורש טובתם, אך גם הוא לא יכול עשות דבר נגד אי־הסבלנות, וחפץ כל גליל להתנהג על פי דעת מחוקקיו. אז נולדה „שאלת היהודים" גם בהולאנדיה, ויושיבו ועד לעיין בהשאלה הזאת ולמצוא לה תשובה כהלכה. לאחרונה באו לידי החלטה (1615), לתת לכל יועצי עיר ועיר כאשר לאמשטרדם, לעשות בהיהודים כרצונם, לקבלם או לבלי תת להם לשבת בקרבם, וכל עיר ועיר תסדר לה את עניני קהלות היהודים כפי תנאי המקום, אך במקום שהם יושבים מכבר או אם יקבלום פעם אחת שוב אין לגרשם או לחייבם לשאת על בגדיהם אות הדראן [2]. בעת ההיא באה קובלנא מחסידי הקאלווינים (הרומינסטראנטים), כי היהודים החדשים הבאים מספרד ופורטוגאליה פורצים גדר הצניעות ומבקשים קרבת בנות הארץ; ויציע ראש האורחים (בירנערמיים-טער) לפני שרי המועצה כרת מה לעשות להסיר את הקלקלה הזאת, ונתקבלה ההצעה לאסור באזהרה קודם לעונש על יהודי ספרד, לבקש קרבת בנות הנוצרים ואפילו את המופקרות שביניהן, אך בכל יתר הדברים בני חורין הם לקיים את דברי דתם באין מפריע [3].

אך העיר אמשטרדם לא היתה אז עוד עשירה ושרתי בסחר העמים והיתה מוכרחת לצפות לעזרת היהודים העשירים בעלי הנסיונות במסחר ותשומת יד. מעט מעט נתבטלו הדעות הקדומות והמשפטים הנושנים נגדם, כי היהודים הבאים מפורטוגליה וספרד נראו מימים הראשונים לבאם כאנשים של צורה, אנשי מדות טובי טעם בהליכות עולם ודרכי החברה הנאה והמתוקנה, ולא נראו בם אותות השפלות והעבדות; הם התיצבו ככני חורין כאצילים, והאזרחים הנוצרים חשבו להם לכבוד לבא עמהם ברברים ובמשא ומתן. על כן קדמו אותם בסבר פנים יפות, וירבו האנוסים באמשטרדם ויעל מספרם לארבע מאות משפחות, וכבר היו שלש מאות בתים בהעיר לקנין להם [4]. לא ארכו הימים ונוסד בית הדפוס באמשטרדם, בית הדפוס הראשון לספרי ישראל מימי ראשית המאה הששי עשרה למספרם שהיה חפשי מבקרת. אז קנאו רבים מראשי המלכות הסמוכות להולאנדיה בהכנסיה החפשית הצעירה, כי זכתה לאזרחים חרוצים ועשירים, וירבו המלכים מסביב לה לקרוא גם הם ליהודי ספרד לשבת בארצם. המלך כריסטיאן הרביעי בדאניה (דאֶנעמארק) שלח

---

1) בהנ"ל ע' 146.
2) בהנ"ל 147.
3) בהנ"ל 146.
4) מנשה בן ישראל „אנדרטי של נבוכדנצר" ע' 248 (Estatua de Nabuchadnezar). וגם בטנלת ספר שהגיש הנ"ל לקרומוויל העצר בעם אנגליה.

Geschichte der Juden

von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart.

Von

Dr. H. Graetz

Professor an der Landesschule in Breslau.

Nach dem Tode des Verfassers neu revidirte, mit Zusätzen und Erläuterungen versehene und bis Ende 1869 fortgeführte

Ausgabe.

Siebenter Band.

Leipzig,
Verlag von Oskar Leiner.
1870.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Sechstes Heft.

WARSCHAU

Druck von Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1898.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות בעת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספות הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בשנות רנ"ב — רנ"ו
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנדיא בשנת שע"ה.

חוברת שביעית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ VII.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1899.

LANKADE

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155. VII. 7

Дозволено Цензурою.
Варшава, 22 Сентября 1898 года.

ספר (ביום 25 נובימבר 1622) לעדת ישראל הספרדית באמשטרדם, כי ידברו על לב אחדים מבני עדתם, כי יקבעו ישיבתם בממלכתו וביחוד בעיר גליקקשטאדט, ייבטיחם להעניק להם חירות ויפוי־כח (פריווילינים) והזכות ללכת אחרי דתם באין כפריע[1]. הדוכס מסאבויה (Savoyen) קרא ליהודי פורטוגליה כי יתישבו בניצצא, והדוכס ממודינה, כי ישבו בריגניו (Reggio) ושניהם הבטיחו לזכותם בפריווילינים וחירות גדולה. הנה כן בעצם ימי שלטון האדם באדם לרע לו, בעצם ימי מלחמת שלשים שנה, אשר בעלי שתי מפלגות ראשיות בעדת הנוצרים הגדולה טבחו ולא חמלו איש את אחיו בגלל שנויים אחדים במצות ומנהגים של הדת, קמו באירופה נאות החירות ליהודים, טעון מנוחה ליגיעי כח, לעיפי עול הגלות והנדודים. או קמו נאות הדרור והאור לישראל, משם יצאו קוי אור להאיר לארץ ולדרים עליה, משם יצא עז ותושיה לעשוקי כח, ועצמה למרי נפש. השפלים והנענים התנערו מעפרם ויהיו לאנשים הולכי קוממיות.

ומושב היהודים הספרדים והפורטוגיזים במדינות „ה ש פ ל ה" חזק לב הנרדפים והנגשים בחמת אף שופטי הדמים אשר להאינקוויזיציה, וינסו להציב להם יד גם בצרפת ביטי מלוך בה מלך ישר באדם היינריך הרביעי שהיה נוטה להריפורמציה, ויבחרו לשבתם את העיר נאַנט (Nantes). והמלך, אשר ידע, כי הפליטים יביאו עמהם ברכת העשר והחריצות, נמצא לבקשתם ויתן להם הרשיון להשתקע בעיר הזאת (1600=ש"ם), ועוד מעט ויעל מספר היהודים החדשים בנאנט לחמש מאות איש; אך כאחיהם בבורדו, כן נטל עליהם להסתיר את דתם. ובמקום הזה נמצאו להם אויבים לא מהכהנים לבדם, כי נוספו עליהם גם הסוחרים הנוצרים, אשר עינם היתה צרה במסחר היהודים. כמעט שמת היניריך הרביעי על ידי הכומר הישועי המרצח—חרש, ובנו, או יותר נכון, אם המלך העוצרת בעמה (קאַניגין מוטטער) ישבו על כסא המלכות, ויגרשו את היהודים האנוסים מנאַנט בשנת 1615= ה"א שע"ה[2].

---

[1] עיין האדריסה של מנשה בן ישראל לקרומוויל; דוד פראנקו מינדום בספרי ע' 440; די ברוים בספר קורות היהודים הכללי ע' 4.

[2] עיין Revue d. Et. J. XVII 125 f.

AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

ציונים

[הערה לקוראי הספר: בהציונים אשר בחלק הזה רבו דברי המשא ומתן בדקדוקים בסדרי הזמנים או גם בעצם המאורעות. רוב הדקדוקים והפלפולים מיוסדים על הוכחות וביאורים במקורים כתובים רוסית ולשונות אכפמית ופורטוגלית, שאינם ענין רק לחוקרים המייחדים עיוניהם בדיוקי כתבי הארכיוים, ויש שהאריך בהם המחבר ביותר, מפני שהמאורעות האלה, מלבד חשיבותם בפני עצמם, קרו על אדמת אשכנז, מקום מושב המחבר ורוב קוראי הספר. אנחנו מצאנו נכון לפניט לקצר במקומות אלה בכל מאי דאפשר ולעורר רק על תמצית החקירות האלה, מלבד הדברים שנתגלו אחרי כן בעברית (כספר הזכרונות השני של דוד ראובני) ושיש להם חשיבות בקורות בני ישראל יושבי ארצות הסלבים, בהם מצאנו נכון גם להוסיף על דברי המחבר. ובכן ימצאו בהם —בהציונים— השמטות והוספות קיצור ואריכות. ומצאנו נחוץ להעיר ע"ז אזן הקוראים המעיינים. שפ"ר].

ציון א.

הנגידות במצרים, נושאי המשרה הזאת האחרונים, רבי יצחק שלאל.

לא לבד הרמב"ם, כנו רבי אברהם ובן בנו רבי דוד נקראו בשם הכבוד „הנגיד" (ובערבית ריס, לאמר: ראש) כי אם גם אחריהם קמו דור אחר דור „נגידים" במצרים מטעם המשלה, ו„הנגידות" לא היתה משרת הכבוד, כי אם התמנות אשר נתנה שררה ל„הנגיד" במדה ידועה על קהלות ישראל במצרים. לפני הרמב"ם היה הנגיד במצרים נתנאל אלגמע (חיבט־אללה) כדברי הנוסע רבי בנימין טודילה (עיין למעלה חלק ד' עמוד 257). בן הדור החמישי להרמב"ם רבי אברהם מיימוני השני (כפתור ופרח להר"ר אישתורי פרחי פרק ה' ע' מ"נ) היה נקרא ג"כ „הנגיד". מבנו של ר"א זה, רבי יהושע, לא נדע אם היה נכתר בשם „הנגיד", אבל בנו ר' דוד דור השביעי להרמב"ם היה „הנגיד מדמשק" (הקדמה לצפנת פענח על אבן עזרא). והמעלה הזאת נתקיימה עד הדורות המאוחרים במחצה חשניה למאה השלישית כדברי הר"י האברבנאל (בסוף ספרו „ישועות משיחו" שנתחבר בש' רנ"ז) לאמר: „אמנם הנשיא בארץ ישראל הוא הנגיד שעומד היום במצרים, כי להיות בית מקדש מלך הארץ ההיא נעתק מירושלים לשבת שם קרוב למלכות וכו'". בהבקרת התולדית עוד לא נתברר דבר „הנגידות" מתי החלה ומתי נפסקה. ולהשאלה הזאת ראוי לשים לב, כי יצא לנו שהפסק „הנגידות" עומד בקשר עם השתעבדות מלכות מצרים לתוגרמה בסוף מאה הט"ו למספרם.

בשו"ת הרדב"ז ח"ג (הוצאת פיורדא תקמ"א) סי' תק"ט נאמר: קרוב להחלת מלכות הישמעאלים מלך מצרים הנקרא אלכליפא נשא בת מלך בגדד, וכשבאה למצרים שאלה על ענין היהודים ואם יש להם מלך או נשיא... אמרה לו: והלא במלכות אבי יש ישראלים הרבה ויש להם נשיא נקרא ריש גלותא והוא מזרע המלכים ואבי מתברך בו ועושה לו כבוד גדול לפי שהוא מזרע המלכים והנביאים. מיד צוה המלך להביא לו משם איש אחד מזרע דוד המלך. ושלחו איש נבון וחכם מרפלוני מזרע הנשיאים ומנה אותו לנגיד על כל היהודים אשר בכל מלכותו. ומשם נשתלשלה הנגידות במצרים והיתה לו הרמנותא דמלכא... לרדות את העם במקל ורצועה... ואחר שנפסקה זרע דוד ממצרים או שלא היו זרעו ראוים למנוי חזרה הנגידות למי שראוי לה מצד חכמתו ומעשיו והיה דן יחידי בדיני ממונות, ומעניש קנס ומכה ומנדה ומחרים וכל זה במאמר וגזרת המלך עד שמלכו התוגראין. ואף על גב דבטלה הנגידות בעוונינו ואין לנו הרמנותא נשאר מנהג הראשון והיה דן יחידי אחד במקום הנגיד".

רבי יוסף סמברי (Anekdot. Oxon. נייבויער f. 115) מביא ג"כ הספור הזה וקורא בשם את הכליף בבגדד והשולטאן במצרים ואומר: וימלוך בבבל טאיע (?) אלכליפה בשנת שס"ג להשבונם והשיא בתו למלך מצרים ושמו עצר (נצר) אלדולה, ובשנת שס"ו להשבונם היא ד"א ותשמ"ה ליצירה באה המלכה לארץ מצרים ושאלה על ענין היהודים וכו'.:.". סדר הזמנים אינו מכון, השנה שס"ו להיג'רה היא שנת 976 למנין הנוצרים=ד"א תשל"ו ולא תשמ"ה. ואולם אם כל הפרטים יהיו מדוקדקים לא יעכב הפרט הזה מהכר את הברברים לאמתים. השם

טאויע להכליף היא בלי ספק משובש. ומהשם נצר אלדולה שהיה אז לפי דברי הספור שולטאן מצרים יוצא כי כל הדברים אינם אלא הגדה ואין להם מקום בהיסטוריה המאמתת על פי מעשים ברורים.

אך מזה עוד אין להוכיח, כי לא היה אז במצרים איש יהודי חשוב בחצר מלכות השולטאן המצרי, אשר השתדל להשיג משרת הנשיאות על יהודי כל הממלכה, ולאות ודוגמא הזכיר את דבר ראשי גליות שהיה נהוג עוד אז בבגדד. — אך לחקר התולדה יותר נכבד לדעת מתי נפסקה „הנגידות" מאשר מתי חחלה. ולדעת את זמן הפסק הנגידות — הרדב"ז (רבי דוד אבי זמרה) הוא עד נאמן מפני שהיה בן דור כבוש מצרים על ידי התוגרמים והוא אומר: „ואף על גב דבטלה הנגידות בעונותינו" ויאמר לפני זה „... עד שמלכו התוגראין", אך דרוש לדעת מה כונת הרדב"ז במלת „תוגראין" כי הונחה כן על התוגרמים וכן על הדזילזשוקים. אך מכמה מקורים יצא לנו, כי משרת „הנגידות" נפסקה בכבוש מצרים על ידי השולטאן התוגרמי סילים הראשון, יען כי יודעים הנגו את שם „הנגיד" האחרון. רבי עובדיה ברטנורה במכתב־מסעות אשר כתב (יאהרבוך לפוליפפזון שנת 1863 ע' 209) יאמר: „ונגיד היושב במצרים הוא רודה בכל היהודים אשר תחת ממשלת מצרים ויש לו כח מאת המלך לאסור ולהכות כטוב בעיניו לכל אשר ימרה את פיהו מן היהודים אשר בכל הקהלות מסביב והוא ממנה דיינים בכל קהלה וקהלה. ואשר הוא היום נגיד ישב בירושלים שנים רבות שמו רבי נתן הכהן והוא עשיר חכם וחסיד והוא מארץ ברבריאה". הוא בלי ספק אותו ר' נתן הכהן, שעליו אמר הרדב"ז (שו"ת ח"ב סי' תשצ"ו דף ל"ז עמוד ג'): „הנגיד ר' נתן ז"ל הכהן לא רצה לקחת אשה מאותם משפחות" (אשר שבו מדת הקראים לדת הרבנים במצרים ע"י הנגיד ר' אברהם נבד הרמב"ם). גם שם משפחתו של הנגיד נדע מהערת ר' אברהם הלוי לספר „כתר תורה" ושם נאמר: „ובימים ההם היה במצרים אחד מן החכמים נגיד ושר ממונה מתחת יד המלך על כל היהודים... ובכל מלכיות ארץ מצרים, והאיש הזה שמו רבי נתן הכן שוליל וילך... לאור באור החיים ויקימו עליהם לראש... ולנגיד את הנכבד רבי יצחק הכהן שולילי"...

ובכן היה האחרון להנגידים רבי יצחק הכהן שולאל או שולילי. החמר לתולדות שני הנגידים (נתן ויצחק) האחרונים נאסף בחריצות ב„אוצר נחמד" (חלק שני מעמוד 149 ולהלן). אך לעינינו העיקר הוא לדעת מי היה האחרון שבנגידים ומתי נפסקה הנגידות. מרבי יצחק שולילי נדע כי היה לו הכח למנות דיינים, זאת נראה משו"ת רבי אליה מזרחי (הרא"ם סי' נ') לאמר: „ראה ראיתי את האגרת השלוחה מבית דינו של הנגיד מר' יצחק שלטל (צ"ל שלאל) כבודו... ותתמיד ממשלתו... ואמר הריני נזיר שמשון אם יהיה שמשון דיין, ואותו ראובן נגיד ויש בידו יכולת למנוע את שמעון מהיות דיין". ודבר זה יוצא יותר ברור מתשובתו של ר' דוד מיסיר ליאון (כ"י מדליאנה באוצר נחמד בהנ"ל). זה הנגיד ר' יצחק שלאל היה בן אחיו של ר' נתן שלאל, ומכתבו של ר"ע ברטנורה נדע כי ארץ מולדת המשפחה שלאל היתה ברבריאה באפריקה הצפונית ובאמת משו"ת רבי צמח דוראן (יכין ובועז ח"א סי' ס"ח) נדע כי היו מעיר תלמסאן, כי שם נאמר: „... ותשלחום לתלמסאן עניני ליד הזקן ר' נתן הכהן שלאל ועוד שם (סי' קל"ו) „ה' נתן בר חיים שלאל".

נתור נא לברר זמן הפסק הנגידות בימי הנגיד האחרון ר' יצחק לעת כבוש מצרים ע"י התוגרמים. בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סימן א' תרמ"ד דף ט' עמוד ד') בדבר התקנה שהמקדיש כלי קדש לביהכ"נ אבד זכותו להשתמש בהם כרצונו, כתוב לאמר: „שמהיום הזה כ"ו לחדש אלול שנת ה' רע"ד ליצירה לא ישתמשו וכו'... וחתמו עליה כל גדולי הקהל וחכמיה (?) הנגיד (הר"י שלאל) עם בית דינו של מצרים. אני (דוד ן' אבי זמרה) הייתי מבני ישיבתו של הנגיד ז"ל וחתמתי בהסכמה הנזכרת". הכתוב מדבר בתקנות ביהכ"נ שבירושלים שנתקיימו (לדברי בעל „כתר תורה, דה—ווידה) בשנת רס"ט, ואז היה הר"י שלאל עוד במצרים—ומשו"ת מהר"ל ן' חביב סי' כ"ה נדע כי בשנת רע"ח כבר היה הר"י שלאל בירושלים (עי"ש). שם ראה אותו היהודי האיטלקי הנוסע מחבר הספר שבחי ירושלים (דף י"ט כ"א עמוד א) עי"ש ואומר: „לכלם הנגיד כהר"ר יצחק שוליל מוכתר בכתר כהונה, כתר עושר וכתר שם טוב וכו'...". כנודע נכבשה מצרים לפני התוגרמים בשנת רע"ז. הנה תצא לנו ההשערה הקרובה לודאי, כי בשנת רע"ז בשנת כבוש מצרימה נתבטלה הנגידות והנגיד האחרון הר"י שלאל (או שוליל) עלה לירושלים. זמן טוב הנגיד

האחרון הזה גם כן מתברר מתשובות מהרלב"ח רפ"ה, מהר"ל ן' חביב בא לירושלים רפ"ר או רפ"ח (כאשר יאמר באגרת הסמיכה שבא לירושלים ארבע עשרה שנה לפני ריב הסמיכה והריב היה בשנות רצ"ח—רצ"ט). באדר שלפני רפ"ז, לאמר בשנת רפ"ז הוא הורץ דין בין יורשי רבי יצחק שלאל והוא כותב שם: „ויען כי בחיי הנגיד ז"ל נבחרנו לדיינים ושלח הוא בעצמו אחרינו". ומצד אחר נמצא בשו"ת מהר"י בירב סי' ד' שביום ג' י"ח תשרי רפ"ז כבר נשאת אלמנתו של הר"י שלאל לאיש אחר, ובכן מת הנגיד האחרון הזה לערך רפ"ה—רפ"ו.

מהחקירה הזה נדע סימני השרשות של הנגידות במצרים: להנגיד היה המשפט להעמיד רבנים ודיינים בכל ערי מצרים ולהעבירם. מאת המלך (הכליף) היה לו הכח לענוש ולהכות ולהרות בחזקה בהממרים ולו לברו היתה הזכות להתוך הדין בין בעלי דינים בלי צרוף דיינים אחרים אליו.

ציון ב.

סדרי הזמנים במשפט שבין רייכלין מצד אחד ובין המומר פפּעפּערקארן והנזירים הדומיניקיים מצד השני[1]).

על המחלוקת הזאת, שכבשה את הדרך להריפומציה של לותיר רבו מאד המקורים, וחוקרי העתים הרבו לכתוב עליה ולברר פרטיה. ספרי־תוכחה וספרי נאצה שנכתבו בפרשת התולדה הזאת נכללו אחרי כן בהספרות הויכוחית של הריפורמציה; את הצד של תולדת היהודים שבהמחלוקת הזאת ואשר רק בזה נמצא ענין וחפץ לרבר בו הזניחו מחברי הספרים בהמקצע הזה מטעמים מובנים לכל איש. את מעשי הקיסר מקסימיליאן בהתגרה הזאת קשה לנו להבין מבלי שנדע כל המקורים. עד היום לא נודע כי יד אשה אדוקית ומהבילה היתה באמצע וממנה יצאה ההדחיפה להריב הזה, אשר הצית את הריב הרתי, שאחז אז בארבע פנות הכנסיה הנוצרית באירופה המערבית.

המונוגרפיות, (מחברות מדברות ביחוד על הנושא הזה) רבו מאד, מהן נכתבו במאה הי"ז למספרם (Majus, vita J. Reuchlini) ומהן בשנות המאה הי"ח והי"ט—והאחרונים שבסופריהן הן: דוד שטרויס ולודוויג גייגר, ובכל השוב שנמצא בספרי החכמים האלה, לא חשבנו למותר לבדוק אחרי דבריהם בהמקורים הראשונים, ולרגל העבודה הזאת הצלחנו למצוא כתבי יד נכבדים לנושא החקירה הזאת והכי נכבדים ביניהם הם: מכתב עם זכרון דברים במגלת ספר (Promemoria) שניהם כתובים עברית בלשון חכמים (לשון המשנה) מאת יוחנן רייכלין. מלבד זה הצלחתי להשיג בתבים ואגרות בעברית מהביבליותיקה של רוזינטהאל בהנובר, שמהם גם כן נראה הצעת המאורעות של הריב הזה וגלגוליו, ומלבר זה נגלו לי ג"כ כתבים עתיקים כתובים לשון אשכנזית, כתבים שעור לא נודעו עד הנה. בפעם הראשונה פרסמתי את הכתבים האלה בהירחון המדעי לפראנקעל—גראטץ (1875)[2]).

מכל המקורים האלה נדע ראשיתה של המחלוקת על דבר התלמוד בין הנוצרי המלומד המצדיק ספרי ישראל ובין היהודי המומר המחייב אותם. אך קודם כל עלינו לדעת את האנשים

---

[1]) את הציון הזה קצרתי עד החצי ויותר, מי רוצי הדברים הבה ענין להמלומדים חוקרי קדמוניות תולדות גרמניה או היהודים בגרמניה, ונשענים על ספרים שונים בנוסחאות שונות וחלופי גירסאות בספרים כתובים בלשון רומית, ולחקוראים העברים המה מעטי התועלת ואינם מושכים את הלב. שפ"ר.

[2]) הרהמ"ח טונה מצפר כל המקורים ובהם רבים ממגלות הנאצה שכתב המומר פפּעפּערקארן בעצמו או שכתבו אחרים ושמו את שמו על נאציותיהם, ואנכי עברתי על כל אלה, כי המלומדים התוקעים עצמם לחקירה ארכילוגית בואת ידרשו בעל ספרו ושם ימצאו רשימה ביבליוגרפית מכל הספרים שבמקצוע הזה. שפ"ר.

„בעלי המחלוקת" הזאת ובנדון זה דינה של ההיסטוריה כדין המשפט שלפני השופטים, כי לפעמים מוכרחים השופטים לטפל בארחות החיים של בני עולה ועושי רשעה ולפעמים עליהם להבליג על נקיות דעתם ולגעת באלה האנשים המוקצים להם מחמת מאום. ולראשונה נברר יחוסו של המומר פפּעפּערקארן, כפי שיספר הוא בעצמו (Handspiegel, Bl. 17, a.) לאמר: כל מה שאני כותב ממנו (מהתלמוד) שמעתי משר התורה שלהם הרב הנכבד שלהם קרובי רבי מאיר פפּעפּערקארן. להיהודים אין רב גדול בתלמוד ממנו, בביתו גדלתי וכל מה שאני כותב בטפר הזה הוא מה ששמעתי, למדתי וראיתי ממנו". ידידי החכם קירכהיים העירני על הערה בגליון ספר שו"ת מהרי"ק, וכנראה מן הכתב נכתבה ההערה במאה הט"ז למספרם ושם נאמר:

„שנת רנ"ב היה המעשה ריה"ף שפסק (רבי יעקב פולאק) שימאן (שתמאן) אחות אשתו באשה (באישה) ר' דוד סענדרוש והכה (והכו) על קדקדו כל חכמי ישראל בשם מהר"ם (מנחם) ממיזבורג, שאין ממאנין בדורות הללו והחרימו אותו[1]. ורבי מאיר פעפירקאורן הסכים על ידו ואח"כ נתן התנצלות ששה משום אשתיובניו שהיו תפוסים, וחמותו של מהרי"ף היה (היתה) קרובה למלכות ולא רצה (רצתה) להשתדל בעבורם עד שיסכים (ר"מ פעפירקאורן) עם מהרי"ף חותנה (חתנה) ואותו רבי מאיר פעפירקאורן היה תלמידו של בעל התשובה הלז מהר"י קולן". המקרה הזה שגרם להתקצפות הרבנים על מהר"י פולאק, שקיים את המאון רק מחפצו לעשות נחת רוח לחמותו, נמצא „בים של שלמה" (פירוש המהרשל"ל על יבמות פרק י"ג סימן י"ז) ובשו"ת מהר"י מינץ סימן י"ג. והנה זה ר' מאיר פפּעפירקאורן, כנראה היה רב בפראג בזמן אחד עם רבי יעקב פולאק, אבל היה נטפל אליו ולא נוכל לאמר שהיה רב גדול. את שם המשפחה פעפירקאורן נמצא גם בעיר נירנבערג בהברוניקה של ערי פראנקען מאת ק. העגעל (I ע' 122). וברשימות ספרי עבריות בהביבליותיקה הווינית של וויענער ע' 8. וכמו כן בין מצבות פראג (גלעד בחלק העברי עמוד 70) נמצאה נוסחת המצבה: „יונה בן פוריא מאיר פעפירקאורן ממשפחה מיוחסת". המומר פפּעפּערקארן נראה שהיה מיושבי פראג אף כי מחבר מכתבי החשבים יתנהו ליליד מעהרען, כי מעהרען ובוהמיה נחשבו אז למדינה אחת.

והנה יהיו אבותיו ובני משפחתו מי שיהיו, אבל זה ברור, כי המומר הזה בעצמו היה בור גמור. לא לבד שלא ידע אפילו אות אחת בלשון רומי, כעדותו של רייכלין והמהתלים בעלי ההלצה באגרות החשוכים, כי אם גם עברית לא ידע לאשורה. ונאמנה עלינו עדותו של רייכלין, כי פרשיות אחדות מהחומש וההפטרות זכר פפּעפּערקארן מגירסא דינקותא, אבל את ספרי התלמוד והרבנים לא ידע גם לקרוא בהם. ופעם הציע לפנינו רייכלין לקרוא בספר המרדכי על האלפסי ולא יכול המומר לקרוא בהספר אף תבה אחת. את בערותו נדע מזה שמספר לנו במגלות הנאצה אשר לו, כי בהתלמוד נמצאה מסכתא בבא קמא ומסכתא ארבעה אבות נזיקין, Rabbi Jsch lokysch, R. Gamliel, Rabbi Gerson, : כי יערב שמות האמורים בהתנאים וכותב Raff Popo, ולא ידע כי ריש לקיש הוא ר' שמעון בן לקיש, כל אלה דברים שתיניקות הלומדים בהחדר יודעים אותם.

על דבר תכונתו והנהגתו נדע ברור מכתבי היד הנמצאים עתה, כי היה טבח ולא מן הכשרים שבטבחים, כי גנב בשבירת מנעולים וגם נשא עונו ויושם במשמר לענש על פשעיו (הכתבים בכ"י ובלשון אשכנזית נמצאים במאנאטסשריפט הנ"ל לשנה הנ"ל ע' 295). עוד יותר מזה הוחזק הוא ואנשי עצתו לזייפנים. ומעתה אחרי שנדע טיב האיש אשר שפך בוז ונאצה על היהודים ועל התלמוד הגנו להציע תהלוכות המאורעות. בשנת ה"א רס"ט=בראשית שנת 1509 פרסם פפּעפּערקארן שני ספרי נאצה: Osternbuch עם Judenfeind (ספר „חג הפסח" וספר „שונא ישראל"). כשמם כן תוכן המחברות להוכיח כי היהודים והתלמוד שניהם כאחד הם מקור כל מדות רעות וסכנות רבות להדת השלטת ואין טוב להנוצרים רק להכחיד את שניהם מן הארץ. בימי חדש אויגוסט שנה הנ"ל כבר היה בידו כתב הרשאה Mandat מאת הקיסר מאקסימיליאן, לעשות בספרי ישראל כרצונו. על השאלה מה הדבר אשר פעל על הקיסר הנודע לאיש מתון במעשיו להיות לעזר הנבל הבליעל

---

[1]) שתי המלות והחרימו אותו אינן נקראות היטב בהכ"י ואינו ברור לי אם קריאתי היתה הנכונה.

פפֿעפֿערקארן? נמצא רק ר״ח שובה במכתבי רייכלין בלשון עברית שנביאם למטה: אחות הקיסר הנזירה קוניגונדה אלמנת הדוכס מבאבאריה היתה לכלי חפץ בידי הדומיניקים לפעול על הקיסר באופן רצוי להם. נפלא הדבר, כי בכל הספרים והמחברות המדברים במחלוקת רייכלין עם עדת החשוכים לא נזכרה שם הדוכסית הזאת, אף כי פפֿעפֿערקארן ישתבח בה, כי כתבה כתבי מליצה לאחיה בעד בן בריתה פפֿעפֿערקארן („Lob u. Eer Maximilian Bl. C. 1 a"). ודבר זה לא שבו ריקם, כי בכתב הרשאתו של הקיסר בידי פפֿעפֿערקארן שלוח אל היהודים כתוב לאמר: „מלאנו ידי עברנו הנאמן לנו ולהמטלכה פפֿעפֿערקארן מקאֶלן ונתן לו הפקודה והכח לבקר את ספריכם, לדעת ולבדוק בכל הספרים שנמצאים אצלכם מלבד ספרי התורה והנביאים אם לא נמצאו שם דברים רעים על התורה הנוצרית ועמי הנוצרים וכו׳ וכו׳, הנכם מחויבים למסור כל ספרי האמונה שלכם לבל תענשו בענשים קשים, ענשי הגוף והרכוש.

פפֿעפֿערקארן מוסיף לספר: עם כתב ההרשאה (המאנדאט) שב פפֿ. שנית להנשיאה הנזירה אחות הקיסר והיא הוסיפה לתת לו הרשאות ו„מנדטים" למיודעיה. עוד יספר, כי בא לפראנקפורט ע״נ מאין, ושם נמצאה קהלה ישראלית גדולה עם ישיבה גדולה ללמוד התלמוד. ושם החזיקו על ידו שרי מועצות העיר ויאכוף ספרי ישראל במספר רב מאשר מצא בבתי הכנסת והמדרש שם ויניחם למשמרת ב„בית העצה (Rathaus). הנה כן היתה יד האשה הנזירה גם בהחרם ספרי ישראל. עוד נפגוש את שמה בהמשפט שבין רייכלין ובין הקנאי האכשטראטען. פפֿעפֿערקארן יוסיף לספר וידבר בעצמו בלשון נסתר לאמר: ובמעשי פפֿעפֿערקארן בפראנקפורט היה מעשהו בווירמיזא (ווארמס) כי לקח גם שם כל ספרי היהודים, אשר הטמינו והסתירו והניחם למשמרת „בבית העצה". ולקיחת ספרי ישראל בפראנקפורט היתה ביום ערב סכות ר״ע (28 ספטמבר 1509) כנמצא בהכתבים לקהלת פפֿ לאמר:

„ביום ו׳ בערב סכות ע״ר לפ״ק בא טרפה קצב ימח שמו ואתו ג׳ גלחים וב׳ עירונים עצה פה ק״ק ורנקבורט דמיין ולקחו בעו״ה הספרים בבי כנישתא תפלות מחזורים וסליחות את כל אשר מצאו וציוה עלינו בצווי הקיסר יר״ה שלא להתפלל עוד בבית הכנסת. ודעתו היה לבא למחרת לקחת גם הספרים בבתינו. כי אותו היום היה קצר מהכיל וגלחים לא רצו לבטל השבת ויום א׳ אח״כ הג שלהם. ואותו יום ו׳ שלחנו הר׳ יונתן לק״ק ווירמיישא להשתדל עם הקמר־משפט אם אפשר לעכב העובדא בישא להני הספרים שבבתינו ולא יכול. וביום השבת שלחנו הנ״ל גומפרעכט וווישנ׳ להההגמון ממענץ יר״ה לאשנבורג להסיר יד הגלחים מזה הענין. והשיג המבוקש. ות״ל רוח והצלה יעמוד ליהודים. והיה ביום שני בא טרפה קצב י״ש עם הגלחים והעירונים לקחת הספרים, ואותו היום עדיין לא בא הנ״ל גומפראכט ודחינו אותו היום בנהמת צעקה וצוחה לקרוא הדבר לפני אדוננו הקיסר יר״ה, בלשונם אפליון (Appeliren). והסכימו יחד הגלחים והעירונים לעמוד (לעכב) הדבר על יום ג׳ לפני העצה, לדרוש ולחקור אם כח בידינו לקרוא הדבר לפני הקיסר יר״ה מאחר שהדבר יצא מפי הקיסר יר״ה, ותשובת העצה פה יר״ה היה בזה הלשון: ווירזולטען דען מאנדאט גיניגען טון. אונדזולטען דאן אפלירען. ובתוך כך ת״ל באו הכתבים מההגמון מענץ יר״ה להגלחים שיטשכו ידיהם מזה הענין, ודעתו לענוש על מה שעשו. ובשביל שהגלחים משכו ידיהם גם העצה יר״ה אינם רשאים לפעול בענין זה עוד. ועל יום ד׳ י״ט תשרי שלחנו ה״ר יונתן ס״ל לרכוב אל אדוננו הקיסר יר״ה לבטל מחשבות הרשע, וה׳ הצליח דרכו ומחשבתנו. ושלחנו ה׳ קנעבלן בכל ששה אשכנז בכל המדינות לבא אצלנו ליום המוגבל חצי חשון ליעץ ולהועד מה לעשות כמבואר אחר כך״.

מזה הננו רואים כי מן הארכי־הגמון אוריאל מן גימינגען (Gemmingen) היתה שומה להניא את חרם ספרי היהודים, לאמר ספרי ההלמוד שנלקחו מבתי כנסיות ובתי מדרשות, והיות הארכי הגמון הזה דורש טובת היהודים יוצאת לנו מאגרותיו של הקיסר אליו ואל הפרש האביר פֿ. הוטטען, שנבתבו שתיהן ביום 5 אקטב. 1509.

פפֿעפֿערקאן יאמר לתת פנים אהרות לתהלוכת המעשים בספרו Defensio contra famosas אבל יודה כי הארכי־הגמון אוריאל ממאינץ התנגד אל הרשאת הקיסר אשר בידי היהודי המומר. פפֿעפֿערקארן יפטפט בדרכו ויספר, כי הארכי־הגמון נתן לו הוצאות הדרך (Viaticum), לנסוע עוד הפעם לקיסר, ויועצי פראנקפורט תמכו בקשתו. אך בספר הזכרונות להביורגערמייסטער נמצא רשום כי מועצת העיר נתנה לפפֿעפֿערקארן רק שני זהובים. במספו השני

הזה חשיג המומר שנית הרשאה (מאנדאט) מהקיסר, דבר שהניח אחריו רושם עמוק בתולדות המחלוקת הזאת. היהודים לא ותרו בנקל על זכויותיהם, כי אם עשו כל מה שבכחם להתנגד להמעשה הזה וישלחו שתדלן אל הקיסר, להוכיח כי עול הוא לתת לחרם את ספריהם, כי המלשין פפֿעפֿערקארן הוא איש מגונה. השתדלן של היהודים היה ר' יונתן לוי ציון ואליו נלוה האיש יצחק מטרישט. שני השתדלנים הלכו אחרי הקיסר בדרכו חנה והנה וביום 15 נובימבר שלחו לקהלת ישראל בפֿפּ. דין וחשבון פעולותיהם לאמר:

„ראשי העם יורעי טעם... עם יתר העם, כלם יתברכון ממעון קהל קדישא דק"ק ורנקבורט יצ"ו. הנה אהובי שימו לבבכם לכל הדברים אשר אני כותב לכם כי מקדמת דנא כתבתי לכם מק"ק ווירדאו וגם מעיר פאצין כתבתי לכם ע"י ציר מק"ק ווירצבורג, וכתבתי לכם את כל הרעה אשר מצאוני בעו"ה שלעת הזאת אי אפשר לעשות חילוף או אשראה במדינה זו, כדי להביא אל ידי מעות להתעסק בדבר הזה כפי הנכון והראוי. ביום ו' ה' חשון ע"ר כשבאתי לחצר בית ארוננו הקיסר יר"ה מצאוני דל ושפל אני. ולא מצאתי לכל האנשים אשר כתבתם רק להר"ר יצחק מטרישט אשר רכב אחרי הקיסר יר"ה ועמו גיסו ה"ר מושיל יצ"ו ומכל מקום טרחנו והלכנו הר' יצחק וגיסו ואני השפל עכדיכם ונתנו קצת ונדרנו קצת עד שחבאנו הדבר לפני אדוננו הקיסר יר"ה עצמו ושמע צעקתנו ומכאובינו. ודברנו עם הקיסר יר"ה ע"י עצמנו וגם ע"י מושל אחד ממשרתיו אשר מילא את דברינו איך שראה וקרא הקיומים (פריוויליגיות) אשר בידי מקיסרים ואפיפיורים הקדומים. הקיסר יר"ה אמר ליתן לנו תשובה. ואיך ומה נעלמה מאתנו. והיריעה קצרה מהכיל למיפרט אימתי שיתן לנו השובה מרוב עסקיו, אשר אי אפשר להשיג. ולכן אהובי התחכמו נא בדבר מה לעשות. כי הקרנו ומצאנו באמת שאדוננו הקיסר יר"ה הניח לכתוב פתשנן הכתב של המנדאט ברצונו ובדעת מיושבת ויודע הכל מה שכתוב בו. רק התנצלותו אמר לי ה"ר יצחק מטרישט שאין כונתו כל כך להרע כמו שעשה המומר לנו. ושומר ישמור שארית ישראל. כי יש לחוש כשיצא המומר שישיג כל רצונו חס ושלום כי רוב יועציו מרשיעים מאד. ובשם הסרנטינר (Serentainer סופר המוד אשר להקיסר מאקסימיליאן) השיב לנו, כי היה המומר באהלו וצוח וצועק הדין. ואותה הצעקה ובקשה באה לפני הקיסר יר"ה. וע"כ נתן לו המנדאט הנכונה והמיושרת בעיניו... כי סיומא דמילתא שלא יעלה על דעתכם כל יושבי תחת הנשר הגדול (ממלכת אשכנז הרומאית), דהיינו כל בר ישראל, שיצא הדבר הזה מתחת יד מושל אחד או שנים או שהתחילו הדבר היה בשביל מעט מעות... אל יעלה על לבבכם והתחכמו בדבר הזה ושלחו אנשים חכמים וגבונים יותר ממני, אשר צרור בכסף בידם ותנסו אם אפשר לבטל הרעה, כי יש לחוש דתיפוק ח"ו חורבא מיניה... מהרו ושלחו איש עתי עם מעות [השתדלן ר' יונתן לוי ציון מספר את כל אשר נהיתה ביום י"ב מרחשון ר"ע, את הטרחה שטרח בשביל היהודים המארקגראף מבאדען שהקיסר מנהו להפרקיר (Procurator) של היהודים, כי דרוש לתת להגראף ופופרו מאה זהובים בעד טרחתם, ועוד דרוש כסף בעד גוי אחד שהשתדל לפני הקיסר לבקשת ר' יצחק מטרישט ועוד כדומה]. ויוסיף לספר: „...לעת בא המומר פפֿעפֿרקארן לחצר אדוננו הקיסר יר"ה ביום ב' ט"ו חשון ע"ר לפ"ק הרים קולו עלי לפני רוכבי הרכב וגם לפני (חיל) ההולכים והבאיש בעיני העם (עד) שהוכרחתי ליפול על ברכי לפני אדוננו הקיסר יר"ה והשיב אלי המרשלק מפי הקיסר שלא אירא כי שלום יהיה לי. הקיסר ימנה ויפקוד שרים השומעים את המומר ואנו מתוכחים יחד זה כנגד זה. וישמעו ויבינו הדברים ויצדיקו הצדיק וירשיעו הרשע. ע"ז נמלכנו ה"ר יצחק ואני השפל ובקשנו להחזיר לנו הספרים שלקח בק"ק ורנקבורט ולהרחיב לנו זמן עד שיבאו יהודים יודעי דת ודין יותר מאנחנו (ממנו) והם יתווכחו עמו". [הכותב מוסיף לספר, כי בתוך כך בא שליח קהלת פראנקפורט ובידו מכתב מהארכי־הגמון אוריאל ממענץ. אך הקיסר לא נאות לכל דברי הארכי־הגמון, כי אם למקצתם, ויצו כי „יבחרו ועד מלומדים (טוקטארים) והם יבדקו הספרים ומה שאינו נגד האמונה שלהם יחזירו להיהודים ומה שהוא מזלזל האמונה יתנו ליד המומר", ונמשך הדבר ח' ימים, ולפֿתע פתאום נתהפכו כל הדברים כנראה, עוד הפעם בהשפעת הכומרית אחות הקיסר, ויצו מקסימיליאן, שימנו ועד ע"י הארכי־הגמון ופפֿעפֿערקארן בעצמו יהיה קומיסאר ועמו חברים מכומרי קאלן וכו'. צירי היהודים סרבו מקבל קומיסיון כזאת, אז הוגד להקיסר, כי יהודי פראנקפורט מאנו לשמוע בקולו, לתת הספרים, ואמרו שאין לו שלטון עליהם, ורק ה„עצה" בפֿ"פ והארכי־הגמון יכולים לצוות עליהם, ע"ז התעבר מאד הקיסר. וע"כ יחתמו השתדלנים

את מכתבם בדברים אלה: „ולזה צריכים אתם אנשים חכמים ונבונים משאר קהלות אשר יבאו לפני אדוננו הקיסר יר״ה להתחנן לפניו ולבקש על נפשם ואשר צרור בכספם וזהבם בידם שאולי ירחם הש״י עלינו שימצאו חן בעיניו להשיג דבר מה לטובת הכלל... והתחכמו וכטוב בעיניכם עשו. ובכן אל רחם וכוי כ״ד משרתכם יונתן לוי.

עוד יוסף השתדלן יונתן לוי לכתוב ולזרז את יהודי פֿראנקפֿורט, כי ישלחו מקרבם אנשים „חכמים ונבונים המתעסקים בדבר הזה ולראות אם חפץ ה׳ בידם יצלח לבטל מחשבות רעות שחושבים עלינו שונאינו יותר משהפה יכול לדבר״. בשולי המכתב יכתוב רבי יצחק מטריאסטי וגם הוא אומר: עושו גושו חושו, אל תעמדו בחוץ ותשלחו לחצר הקיסר יר״ה אנשים חכמים ונבונים מכם וצרור כסף וזהב בידם״.— נכתב ב׳ כסלו ע״ר ובא הנה (לפראנקפֿורט) י״ו כסלו.

כדברים האלה יספר גם פֿעפֿערקארן, כי לראשונה היתה דעת הקיסר נוטה לטובת היהודים[1]. אך בהשתדלות הכומרית אחות הקיסר שב מקסימיליאן להטות אזן לדבת פֿעפֿערקארן ויחדש את בתב ההרשאה אל זה האחרון, בדבר ספרי ישראל. ובהמאנדאט השני הזה מנה הקיסר את הארכי־הגמון אוריאל לראש הועד על דבר התלמוד. לחברי הועד ימנה את הפרופיסורים מבתי האוניווירסיטות אשר בקאלן, מאינץ, היידעלבערג, ווערפורט. גם יוכל לצרף להם את המלומדים: האכשטראטען, רייכלין, ווינקטור מן קארבען ופֿעפֿערקארן. גם הרשות ליהודי פֿראנקפֿורט לדרוש, כי יתנו לבא להועד הזה את מלומדיהם, לבאר כל דבר הקשה ולפרש כל סתום, ובכן נתנה להם היכלת להתווכח ולהגן על ספריהם, גם נתנה הרשות להשיב להם הספרים אשר הועד לא ימצא בהם דברים „מזוללים את האמונה שלהם״. הנה כן בהמאנדאט החדש היה דבר חדש הספרים לדבר טפל, והעיקר היתה החלטת המלומדים על דבר ספרי התלמוד והרבנים בכלל. בפנה אחרת הטיב המאנדאט השני ליהודים, כי הוציא את הענין מידי הבליעל פֿעפֿערקארן לבלי עשות בהיהודים ובספריהם כרצונו.

הארכי־הגמון אוריאל מנה מורשה למלא מקומו בהועד וישלח אותו ואת פֿעפֿערקארן לפראנקפֿורט (Defensio Contra famosas p. 90). נראה הדבר כי בעת ההיא נלקחו גם ספרי ישראל בקהלות ווירמיזא, בינגען, מאינץ, דיטץ, לארך ולאהענשטיין (יוצא ממכתב אחד של פֿעפֿערקארן ערוך לחכהנים ולהעם, הנמצא בין כתבי פֿעפֿערקארן השמורים בהביבליותיקה אשר בוואלפֿענביטעל, ואשר לא ידעוהו עד הנה כל הביבליוגרפים שנשאו ונתנו בנושא הזה, ובהמכתב הזה נאמר, כי ספרי ישראל נלקחו על פי פקודת הארכי־הגמון אוריאל). בכל אופן כבר היה לרייכלין יד ללמוד ולדעת את הנושא הזה, עוד לפני פנות הקיסר אליו בהצעה לקבל עליו עבודת הבקרת בספרי ישראל, ובבא אליו פקודת הקיסר לגשת אל הבקרת (יולי 1510), כבר ידע רייכלין את אשר לפניו. עד כה ועד כה והנה נשתנה מצב הענין לטובת היהודים—וגם מהשנוי הזה לא ידעו עד היום כל המחברים את המונוגרפיות (חקירות מיוחדות) בהמאורע הזה. הקיסר מאקסימיליאן במכתבו אל רייכלין (מיום 6 יולי 1510) יאמר: לבטח עוד תזכור את אשר אירע זה מקרוב ואת אשר נעשה בדבר ספרי היהודים בזמנים שונים, גם כי הפקדנו אותך ואת ראשי הישיבות של מעלה ועוד מלומדים נבוני דבר להיות חברי הועד הנמנה בדבר הספרים האלה. גם הואלנו בזמנים שונים לתת פקודה להחזיר ספרי ישראל לידי בעליהם ויהיו בידיהם עד בא פקודתי בדבר הזה״. השנוי לטובת היהודים לא נעשה מאליו, כי אם בהשתדלות היהודים לפעול על הקיסר בדרכים שונים. הדבר הזה מתקיים גם מאת פֿעפֿערקארן. במגלתו הנ״ל יספר, כי השטן נתן דעת בלב היהודים לעשות בערמה ולסכל עצת הקיסר הטובה לראשונה.

בהכתבים שנמצאו היום נדע איך בא הדבר, כי הוציא הקיסר מאקסימיליאן „מאנדאט״ שלישי לבטל את פקודותיו בשני ה„מאנדאטים״ הקודמים. נראה הדבר כי שרי „העצה״ אבות העיר פֿראנקפֿורט תמכו הפעם השתדלות היהודים. שרי העצה (Rathsherren) אשר בפֿראנקפֿורט פקדו

---

[1]) במקום הזה מביא הרב המחבר דברי פֿעפֿערקארן בצורתם עם לשונו הנלענה. אך, כאשר העירותי למעלה, אי אפשר להביא הפלפולים והחקירות האלה בעברית, מבלי שיאבד מטעם—ועל כן רק תמצית הדברים הנני מביא פה. שפ״ר.

על צירם היושב בווּעד הממלכות (רייכסטאג) יעקב העללער להביא הדבר לסוד הווּעד (בירגערמייסטערבוך אין פֿראנקפורט, ארכיוו פֿיר געשיכטע אונד קונסט 1869 זייטע 213). ודבר אחד נתן יד לשרי העצה בפֿראנקפורט להתערב בדבר, פּפֿעפֿערקארן אמר לפרוץ גם אל מעונות היהודים האורחים אשר באו ליומא דשוקא בפֿראנקפורט לקחת את ספריהם, וידרוש משרי המועצה, כי יהיו שוטרי העיר לו לעזר בדבר הזה. אז התעוררו „שרי העצה" ויראו, כי בזה יעלו עליהם חמת דוכסי אשכנז ונשיאיה, אשר היהודים האורחים המה נתיניהם, ונחשב להם הדבר כגזל משפט מושלי אשכנז והשנת גבול ממשלתם על היהודים היושבים במדינותיהם. גם מאנו היהודים האורחים האלה להוציא את ספריהם (בהנ"ל), ונראה ל„שרי המועצה", כי בדבר הזה יזיקו גם להמסחר הנפרץ ביומא דשוקא והעיר פֿראנקפורט תסבול הפסד מרובה. על כן יוכל היות, כי בשביל זה השתדלו ראשי העיר פֿראנקפורט לפני הקיסר לטובת היהודים, ובקשת שרי המועצה אל הקיסר נמצאה בין „הכתבים" (Aktenstücke) (בלי זמן מפורש). ותוכן הכתב הוא: ראש האזרחים בירגערמייסטער) וויעצי העיר פֿראנקפורט וזקניה (Syndicus) עורכים בקשתם אל הקיסר לאמר: ממעם הכהונה הגדולה הרומאית ומטעם הקיסר, יש להגן על היהודים ומנהגיהם בבתי הכנסת אשר להם והבטחון הזה נעשה להם מכל קיסרי רומא שבאשכנז ומהכהנים הגדולים ואבות הכנסיה הקתולית. ספרי היהודים הכתובים עברית נכבדים מאד גם להנוצרים, כי עניניהם הם פירושי כתבי הק"ש להברית הישנה, כי רק בדעת ספרי היהודים תהיה היכלת להנוצרים לנצחם ולהוכיח להם אמתת הדת השלטת. היהודים מכבדים מאד את ספריהם והנוגע בהם כנוגע בדתם. בין כה וכה בא חמומר יוהאנים פּפֿעפֿערקארן, ובכתה „מאנדאט" המדומה אשר השיג מכבוד הוד מלכותו הקיסר נלקחו הספרים מידיהם והנם טמונים באהלו, איש לא הביט בהם לדעת ולהבדיל בין ספר לספר. כה נשארו היהודים בלי ספרים דרושים להם לצרכי דתם ונעשה להם הפסד מרובה. על כן מבקשים „בעלי העצה" וראש האזרחים בפראנקפורט, לרשום את הספרים הנלקחים, להשיבם לעת עתה לידי בעליהם, והקומיסיה שנתמנתה לבקר את הספרים תדרוש אותם אחד לאחד מהיהודים לעת מצוא. אלה הם דברי הבקשה שנאמרה בלשון נלעגה וסגנון קשה: תמציתה היא: קיום ספרי היהודים נחוצים גם לחפצי התורה הנוצרית. זכות הפריוויליגיות שנתנו ליהודים מאת קיסרי אשכנז ואפיפיורי רומא מגינות גם על ספריהם, כי פּפֿעפֿערקארן מחזיק בהספרים שלא כדת ובסתירה לכוונת המאנדאט שנתן לו על פי הקיסר. ממקום אחר באותו הספר (בירגערמייסטערבוך הנ"ל) יוצא כי יהודי המדינות: קור־מאינץ, קור בראנדענבורג והעסען באו ליום הקהל בפֿראנקפורט, וקרוב הדבר כי גם המה בקשו את מושליהם להשתדל בעבורם לפני הקיסר. ובכן ראה מאקסימיליאן בקשות וקובלנות עפות אליו מכל צד, ויקם ויערוך את ח„מאנדאט" השלישי, אשר ממנו נראה איך היה הקיסר הזה הפכפך בהכוונתו ומעשהו. הקיסר יפקוד להשיב את הספרים לבתי הכנסיות ובתי המדרשות ולהשתמש בהם, אך לבלי לשלחם ממקום למקום, ואם יעברו היהודים על הפקודה יענשו בלקיחת הספרים מידיהם לבלי השיבם עוד, וכה יהיה הדבר תלוי ועומד עד אשר יברר ועד המלומדים איזה מן הספרים האלה לקרב ואיזה לרחק. המאנדאט הזה נכתב ביום 23 מאי בשנת 1510, וממקום אחר נדע כי באמת הושבו הספרים לבתי כנסיות ובתי מדרשות.

במשך הזמן בין המאנדאט השני ובין השלישי (10 נוביימבר 1509—23 מאי 1510) הוציא פּפֿעפֿערקארן או הנזירים הדומיניקיים בשמו שתי מגלות־נאצה, להרבות הקטגוריא על ישראל ולהגדיל משטמה. פּפֿעפֿערקארן מבטיח, כי יוסיף להחזיק בהספרים שכבר נמצאים תחת ידו; יספר, כי נתאספו כל הקהלות אל הראשים שלהם, כי בקשו היהודים לפתותו ולקנות לבבו במחיר, וכאשר לא עלתה בידם מחשבתם זאת אמרו לרדפו ולשלול ממנו כבודו, הונו וגם לקחת נפשו... ובראותם כי לא יוכלו לו משכו אחריהם בשחד ממון ושחד דברים אחדים מהנוצרים העוזרים עתה להיהודים בעצתם ובכתבי מליצה ומה תגדל השערוריה אם חלילה ישיבו להיהודים את ספריהם לחרפת תורת הקתולים הקדושה וחלול שמה.

אלה הם דברי הנזירים הדומיניקים, אשר שמו בפי פּפֿעפֿערקארן, והדברים האלה לא שבו ריקם, כי הקיסר מאקסימיליאן שב ושנה דעתו בפעם הרביעית, כי חתם על המאנדאט (הרביעי) הנזכר בספר „אויגענשפיגעל" להציע את ספרי ישראל לפני ארבעת האוניווערסיטיות ושלשת החכמים המבינים: האכשטראטען, רייכלין, וויקטור פאן קארבען. ופּפֿעפֿערקארן יהיה המוציא והמביא

את השאלות והתשובות. החוקרים את דברי המחלוקת הזאת סברו עד היום, כי ה„מאנדאט" הזה שנכתב בעיר Füssen בבאבאריה בימי הועד לממלכת אשכנז (רייכסטאג) ברגנסבורג, ונראה הדבר שאז בקר הקיסר את אחותו הכומרית ראש בית המקלט לנזירות הנשואה קוניגונדה והשפעתה נכרת ב„המאנדאט" הזה וזה מתאים למה שיאמר רייכלין במכתבו שנביא להלן, כי „הכומרית אחות הקיסר נפלה ארצה לפניו ובכתה וכו'". באמת „ה מ א נ ד א ט" הזה הוא הרביעי (הראשון בפאדובה מן 19 אויגוסט 1509, השני — בעיר Roveredo — 10 נובימבר 1509, השלישי — 23 מאי 1510, הרביעי — בעיר פיסטען בבאבאריה — 6 יולי 1510). בימים ההם אירע המאורע הנורא מאד בברלין, כי על ידי „בלבול שקר" על יהודי בראנדענבורג נתפשו שלשים ושמנה יהודים בברלין ונשרפו ברחובות קריה בער עלילה נתעבה ונאלחה, כי גנבו חלת הקדש ויחללוה. שרפת היהודים היתה ביום 19 יולי 1510, אך קודם לגמר הדין כבר התרגזו הקנאים ותקם לרגלי המשפט מהומה גדולה והתרגשות רוח אמוני הקתולים באשכנז. יש לשער כי בהמאורע הזה גם כן השתמשו לפעול על הקיסר להטותו מדעתו, שהיתה קרובה להיהודים או לספריהם. בכל אלה יש להודות, כי המאנדאט (השני למספר כל החוקרים עד נראטץ והרביעי לדעת נראטץ) הזה שונה בתכונתו מהמאנדאטים לרעת היהודים הקודמים. פפעפערקארן השיג חפצו בקושי כאשר יספר בעצמו. והשאלה ששלח הקיסר להמלומדים היתה לאמר: „אם ראוי להכחיד את הספרים האלה, ספרי התלמוד והרבנים מלבד כתבי הקדש, אם המעשה הזה טוב וישר בעיני אלהים ואם מועיל וטוב הוא להתורה הנוצרית". ומתשובות המלומדים נודעות תשובות רייכלין, ותשובות הצוררים פפעפערקארן והדומיניקים משתי המחברות „ראי היד" לפפעפערקארן „וראי־העין" לרייכלין, אך באשר תשובת רייכלין זכתה לפרסום גדול ורבו הדברים עליה, על כן כמעט שלא נודעה תשובות ארבעת האוניווירסיטות, תשובות האכשטראטען עם וויקטור פאן קארבען. אך דבריהם נכבדו לדעת תולדות העתים ההם, כי מתשובותיהם של החשובים נדע יותר להעריך חשיבותה של תשובת רייכלין לא לבד לקורות ישראל, כי אם גם לתולדות ההשכלה הכללית. החשובים כומרי קאלן כבר דמו להכחיד מקרב הקהל גם את כתבי הקדש במקורם הראשון בעברית ולצרכי דתם אמרו להסתפק בההוצאה הרומית הווּאולגאטית (ההמונית) המשובשת. תשובות החשובים נמצאה בספר „פסקי ארבעת האוניווירסיטות" Decisiones quatuor Universitarium הוצאת Cöln 1514) ובמגלת הנאצה של פפעפערקארן Defensio etc. וזה תוכן דברי התשובות:

א) בתשובת הכומרים המלומדים אשר בישיבת קולוני (Kölner theolog. Fakultät) כתובה ביום 11 נובימבר 1510 (חדש אחרי שנכתבה תשובות רייכלין) לא השתדלו כלל להוכיח ולהראות על מגרעות התלמוד, כי אם מהליטים כדבר ידוע, כי התלמוד מלא נבלה ונאצה, חרופים וגדופים על ה' ומשיחו וכנגד חקי דרך ארץ, על כן נגזרה עליו שרפה מטעם אחדים מהאפיפיורים. עוד נמצאים אצל היהודים ספרים אחרים מלבד התלמוד מלאים חרפות וגדופים על הדת השלטת ועון פלילי הוא לתת להם לקרוא בהספרים האלה. עוד הציעו חסידי הכומרים בקאלן חקים שונים לגרוע משפטי היהודים במסחר ומלאכה ותשומת יד, להשגיח בהשגחה מעולה, כי ישאו אותות דראון עליהם ולהכריחם לשמוע דרשות כהני הדת השלטת ועוד דברים טובים כאלה.

ב) תשובת שופט הכופרים האכשטראטען במכתבו להארכי־הגמון אוריאל מסכמת בכל פרטיה לתשובות חסידי הכומרים בישיבת קאלן, אך במכתבו להקיסר מאקסימיליאן יחיק עוד ללכת ויציע לקבוע אינקוויזיציה מיוחדת בעד היהודים, ויוסיף לשנות דברי פפעפערקארן, כי בטול הגזרה על ספרי התלמוד הוא סבנה גדולה לבל התורה הקתולית.

ג) בתשובת בעלי ישיבה של מעלה לחכמת הדת אשר במאינץ (מגנצא) נמצא הגיון מופלא במינו לאמר: אמנם כן מלך הארץ ונשיא המדינות (terreno principi) מוזהר שלא להטביל את היחידים לאנסם. אבל במה דברים אמורים באנס גמור, אבל מחויב הוא לעשות התחבולות בכדי להביא את היהודים לידי כך, שמרצונם יבחרו באשר נפשם להכנס בברית החדשה ולהסיר כל הדברים המונעים את היהודים וטכסיסים לבם לבל יכזבו את האמת. המונעים היותר גדולים המה ספרי התלמוד והרבנים, על כן יש לקחת מהם הספרים האלה למען ישכחו בהמשך הזמן את התורה והתלמודית ואז יכנסו מאליהם לברית ההדשה. יש לשער, כי גם יתר ספרי היהודים מלאים חרופים וגדופים וגם בכתבי הקדש שנמצאים בידי היהודים נמצאים דברים שהכניסו הם בהספרים למען התחזק בטעותם. ובכן הטיב עשות הקיסר בשמעו לעצת פפעפערקארן וכו'.

ד) תשובת הכומרים בישיבת ערפורט היתה גם כן בטעם הכתבים הנזכרים למעלה. נגד זאת היתה תשובת האוניווירסיטה בהיידעלבערג בדברי טעם לאמר: הם לבדם לא יוכלו להחליט דבר ומציעים להקיסר, כי יקרא ועד כל המלומדים בהאוניווירסיטות שבאשכנז. תשובת ווּיקטור פֿאן קארבען כתובה באריכות יתרה ולא נמצאה במגלותיו של פֿפֿעפֿערקארן[1].

שונה מהכתבים האלה היה גורל מגלת הספר שכתב רייכלין. פֿפֿעפֿערקארן מביא ידיעות שונות על המגלה הזאת המלמדת סנגוריא על התלמוד והיהודים; כי הארכי הגמון אוריאל דרש בגנותה, כי שלה את כל הכתבים שהגיעו לידו אל הקיסר ויגלה דעתו הפרטית, כי מסכים הוא אל ההלטות המידי הנזירים בקאָלן ומאינץ. עוד יספר פֿפֿעפֿערקארן, כי מטר הקיסר כל הכתבים אל ועד שלשת כומרים מלומדים שנמצאו בין רואי פניו. אחד מהשלשה היה הנזיר מחבורת הקארטויזים (Kartauser) ג׳אורג אשר לפניו התודה הקיסר והוא התלוצץ ברייכלין, וגם הקיסר התלוצץ ברייכלין, וגם הקיסר בעצמו שנה הדברים, כי מגלת רייכלין נכתבה בצבע או דיו אדום, לאמר בעד זהב היהודים, דברים שנראים כשקר, יען נודע, כי הקיסר היה מכבד מאד את רייכלין ויהשבהו ליהיד בדורו. אבל יש להודות, כי במעשיו ופקודותיו שהיו סותרים זה את זה נתן הקיסר יד לשונאי היהודים לאמר כי גם ידו תכון עמהם, ומוזרים מאד מעשיו, בתתו צו (המאנדאט) בחדש יוני 1513 לשים קץ לכל המריבה באותה העת אשר המשפט בין רייכלין ובין האָשטראטען היה כבר לשערוריה גלויה, אשר הרעישה אז את דעת הקהל, והכינה הלבבות אל הריפורמציה של לותר. לא נאריך בזה בהצעת דבר המשפט הזה והריבות והתוכחות בין דורשי האור ובין החשוכים, כי הדברים נאמרו בפנים הספר ורק נאמר דבר על הזמן שבו נכתבו מכתבי רייכלין בעברית בלשון המשנה וחבור הספר: מכתבי החשוכים (Epistolae obscurorum Virorum). — ביחוד נכבדו לנו שני כתבים מאת יוהאנעס רייכלין כתובים עברית בלי זמן כתיבתם. בהמכתבים האלה יודיע רייכלין את הרופא בוניטידילאטיש כל הענין והליכותיו מראשית ימי המהלוקת. יודיעהו, כי הוכרה הוא, רייכלין להגיש משפטו עד כסא כבוד האפיפיור אלכסנדר הששי, והוא מפחד לבל ימסור האפיפיור שנית את דבר משפטו נגד האכשטראטען לכנסת כהנים מאיפרכיה אחרת באשכנז שלא ממקום מושבו, לאמר, הוא יפחד, כי משפטיו יהיו אותם הנזירים המהבילים והחשוכים שבבני ישיבת קאָלן. לכן ידרוש מהרופא היהודי, אשר בידו הפקיד האפיפיור את בריאות גופו, כי ימצא מקום וזמן להטות לב האפיפיור לטובתו ויזכיר כל השובה שעשה הוא—רייכלין—להיהודים והיהדות, וידרוש מהרופא היהודי בוניטו שהוא מצוי תמיד בארמון האפיפיור ויש לו היכלת לדבר עם כבוד קדושתו בכל עת שיחפוץ, כי יכוון שעת הכושר להטליץ בעדו, כי המשפט עליו יהיה מסור רק לכנסת הכהנים אשר בעיר מושבו של רייכלין. להמכתב בקשה הזה מתאים גם כתב אחר בעברית בספר epistolae illustr. Virr. והכתב ההוא קרא „ספר זכרון עולם נגד השקרים והעלילות של המלומדים באלהות והאחים (הנזירים) בעיר קאָלן נגדי יוחנן רייכלין״.

המכתב

„לאדוני שיושב בשבת תחכמונים, המאור הגדול עמוד גולת אריאל בהיר הוא בשחקים רופא מומחה א״מ (אדוני מורי) מ ז ל טוב בלע״ז בוניטו במדינת רומי הגון רופא פיפיור.

אחרי דרך מבא הבאים בשערי הקידה נכנסים בשלום ויוצאים בשלום גם אני הצעיר התחום בשולי היריעה המשתחוה אפים ארצה כי אין מכנו למטה.

אדוני אחרי שלומות רבות ורשות מוכרע

ספר הזכרון

Promemoria. Ad perpetuam calumniae memoriam a theologistis et fratribus Coloniensibus mihi Joanni Reuchlin turpiter illatae.

ידוע לכל כי תוך שנים לא רבים הקיסר מכסימיליאן אדוננו ז״ל (?) ירד לעיר קולוניאה מקום שיש לשם ישיבה באומתינו (אומנתנו) וחכמים גדולים בחכמת האלהות ובאו כלם אגודה אחת נבהלים ונחפזים נאנחים ונבוכים קוראים בקול

---

[1]) מכאן עד מכתביו העברים של רייכלין אקצר ואכתוב רק מוצא־דבר המשא ומתן בדבר האיסור שגזר הקיסר מקסימיליאן על ספרו של רייכלין וכו׳. שפ״ר.

ספר הזכרון

גדול: הושיעה המלך וקיסר! הנה במלכותך ישנו עם אחד מפוזר ומפורד ודתיהם שונות מכל עם וזה ע"י ספרי התלמוד שבידם שבאותם הספרים כתוב באופן זה כמה הירופים וגידופים וקללות ותפלות נגד אמונתנו ואדוני האמונה אפיפיור הגמונים חכמים גלחים וכומרים, ולא על זה לבד כי אם על הקיסר ומלך ושרים ופחות וכל אומה ועם שלנו וזה בכל יום הם מתפללים ומקללים וכו' עבור ספרי התלמוד, ועוד רעה גדולה יותר שיש לנו לשים על נפשינו, שאם לא היו ספרים אלה היה האמונה כולה אחת וכולם יהיו מאמינים במשיח שלנו, רק אותם הספרים מדיחים אותם מדרך ישרה לכן למלך אין שוה להניחם ולכן אנו מיעצים לפי סוד אמונתינו ובתי תפלתינו וגם מזהירים שכל ספרי היהודים אם על המלך טוב יכתב ללקחם ולהביאם לאוצרי הקיסר ומלך ביד שר אחד ממונה על זאת ואח"כ כולם יתנו לשרפת אש לבד עשרים וארבעה שהם עקרי תורתינו אבל כל ספרי תלמוד ישרפו בנו נורא יקידתא כדי שלא יהא להם סבה לקלל מלכינו ולך אדוננו וכל בני עמנו גם לחרף ולגדף אלהינו ובתי תפילתנו ועוד עבור סבה אחרת גדולה מכל אלה, כדי שיוכלו כולם לקרוא בשם אחד שריפת כל אלה הספרים שהם מסך מבדיל ביניהם ובין אמונתנו ולכן אינם מכירים בוראינו: וכל עשה וסיבב אחד מבני עמכם שחוזר לדתכם (? ואולי צ"ל לדתינו) כמו שנאמר: ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל גם כמו שנאמר מהרסיך ממך יצאו וזה המשומד כמו שאתם קוראים בלשונכם היו לו כמה אגרות משרים והגמוגים ובלבד (ביחוד) מכומדית אחות אדונינו הקיסר יר"ה ולא לבד אגרתה, כי אם בעצמה הלכה לפני הקיסר אחיה ונפלה ארצה ובכתה לפניו ואמרה: אדוני אחי עמוד עולם ומושל בגוים! עליך כל חטאים ופשעים שנעשים על ידי אלו הספרים, מפני שבידך יש למחות ואינך מוחה. מה עדות יותר אתה צריך, כי אם מאדם זה שהיה מאמנתם ויודע כל ספרי התלמוד. לכן אדוני אני אבקש ממעלתך כדי שיהיה לך שם בגוים ומלכים וקיסרים שהיו מפני קוצר לשוני ומעוט שכלי באתי להוריע למעלת כבודו איך תוך שני שנים הקיסר אדונינו יר"ה ירד לעיר קלוניאה מקום שיש לשם ישיבה גדולה באמונתנו וחכמים גדולים בחכמת האלהות ובאו כלם אגודה אחת נבהלים ונחפזים נאנחים ובוכים קוראים בקול גדול: הושיעה המלך וקיסר! שבאותם הספרים כתוב באופן זה כמה חירופים וגדופים וקללות ותפילות נגד אמונתינו ואדוני האמנה פיפיור והגמונים חכמים גלחים וכומרים. ולא על זה לבד כי אם על הקיסר מלך ושרים ופחות וכל אומה ועם שלנו וזה בכל יום ויום הם מתפללים ומקללים כמו שאמרתי וכל זה עבור ספרי התלמוד, ועוד רעה גדולה יותר שיש לנו לשים על נפשינו שאם לא היו ספרים אלו היה האמנה כולה אחת וכולם יהיו מאמינים במשיח שלנו רק הספרים מדיחים אותם מדרך הישרה לכן למלך אין שוה להניחם ולכן אנו מיעצים לפי סוד אמנתינו ובתי תפילתינו וגם מזהירים שכל ספרי היהודים אם על הקיסר טוב וכתב ללקחם ולהביאם לאוצרי הקיסר ומלך ביד שר אחד ממונה על זאת ואחר כך כולם יתנו לשריפת אש לבד עשרים וארבעה שהם עיקר תורתינו אבל כל ספרי תלמוד ישרפו בנו נורא יקידתא כדי שלא יהיה להם סבה לקלל מלכינו ולך קיסר אדונינו וכל בני עמינו גם לחרף ולגדף אלהינו ובתי תפילתנו ועוד עבור סבה אחרת גדולה מכל אלו כדי שיוכלו כולם לקרוא בשם אחד שריפת כל אלה הספרים שהם מסך מבדיל ביניהם ובין אמנתינו ולכן אינם מכירין בוראינו: וכל עשה וסיבב אחד מבני עמכם שחוזר לדתכם (? ואולי צ"ל לדתינו) כמו שנאמר: ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל גם כמו שנאמר מהרסיך ממך יצאו וזה המשומד כמו שאתם קוראים בלשונכם היו לו כמה אגרות משרים והגמוגים ובלבד (ביחוד) מכומדית אחות אדונינו הקיסר יר"ה ולא לבד אגרתה, כי אם בעצמה הלכה לפני הקיסר אחיה ונפלה ארצה ובכתה לפניו ואמרה: אדוני אחי עמוד עולם ומושל בגוים! עליך כל חטאים ופשעים שנעשים על ידי אלו הספרים, מפני שבידך יש למחות ואינך מוחה. מה עדות יותר אתה צריך, כי אם מאדם זה שהיה מאמנתם ויודע כל ספרי התלמוד. לכן אדוני אני אבקש ממעלתך כדי שיהיה לך שם בגוים ומלכים וקיסרים שהיו

המכתב

מפני קוצר לשוני ומעוט שכלי באתי להוריע למעלת כבודו איך תוך שני שנים הקיסר אדונינו יר"ה ירד לעיר קלוניאה מקום שיש לשם ישיבה גדולה באמונתנו וחכמים גדולים בחכמת האלהות ובאו כלם אגודה אחת נבהלים ונחפזים נאנחים ובוכים קוראים בקול גדול: הושיעה המלך וקיסר! שבאותם הספרים כתוב באופן זה כמה חירופים וגדופים וקללות ותפילות נגד אמונתינו ואדוני האמנה פיפיור והגמונים חכמים גלחים וכומרים. ולא על זה לבד כי אם על הקיסר מלך ושרים ופחות וכל אומה ועם שלנו וזה בכל יום ויום הם מתפללים ומקללים כמו שאמרתי וכל זה עבור ספרי התלמוד, ועוד רעה גדולה יותר שיש לנו לשים על נפשינו שאם לא היו ספרים אלו היה האמנה כולה אחת וכולם יהיו מאמינים במשיח שלנו רק הספרים מדיחים אותם מדרך הישרה לכן למלך אין שוה להניחם ולכן אנו מיעצים לפי סוד אמנתינו ובתי תפילתינו וגם מזהירים שכל ספרי היהודים אם על הקיסר טוב וכתב ללקחם ולהביאם לאוצרי הקיסר ומלך ביד שר אחד ממונה על זאת ואחר כך כולם יתנו לשריפת אש לבד עשרים וארבעה שהם עיקר תורתינו אבל כל ספרי תלמוד ישרפו בנו נורא יקידתא כדי שלא יהיה להם סבה לקלל מלכינו ולך קיסר אדונינו וכל בני עמינו גם לחרף ולגדף אלהינו ובתי תפילתנו ועוד עבור סבה אחרת גדולה מכל אלו כדי שיוכלו כולם לקרוא בשם אחד שריפת כל אלה הספרים שהם מסך מבדיל ביניהם ובין אמנתינו ולכן אינם מכירין בוראינו: וכל עשה וסיבב אחד מבני עמכם שחוזר לדתכם (? ואולי צ"ל לדתינו) כמו שנאמר: ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל גם כמו שנאמר מהרסיך ממך יצאו וזה המשומד כמו שאתם קוראים בלשונכם היו לו כמה אגרות משרים והגמוגים ובלבד (ביחוד) מכומדית אחות אדונינו הקיסר יר"ה ולא לבד אגרתה, כי אם בעצמה הלכה לפני הקיסר אחיה ונפלה ארצה ובכתה לפניו ואמרה: אדוני אחי עמוד עולם ומושל בגוים! עליך כל חטאים ופשעים שנעשים על ידי אלו הספרים, מפני שבידך יש למחות ואינך מוחה. מה עדות יותר אתה צריך, כי אם מאדם זה שהיה מאמנתם ויודע כל ספרי התלמוד. לכן אדוני אני אבקש ממעלתך כדי שיהיה לך שם בגוים ומלכים וקיסרים שהיו

ספר הזכרון

גדול: הושיעה המלך וקיסר! הנה במלכותך ישנו עם אחד מפוזר ומפורד ודתיהם שונות מכל עם וזה ע"י ספרי התלמוד שבידם שבאותם הספרים כתוב באופן זה כמה הירופים וגידופים וקללות ותפלות נגד אמונתנו ואדוני האמונה אפיפיור הגמונים חכמים גלחים וכומרים, ולא על זה לבד כי אם על הקיסר ומלך ושרים ופחות וכל אומה ועם שלנו וזה בכל יום הם מתפללים ומקללים וכו' עבור ספרי התלמוד, ועוד רעה גדולה יותר שיש לנו לשים על נפשינו, שאם לא היו ספרים אלה היה האמונה כולה אחת וכולם יהיו מאמינים במשיח שלנו, רק אותם הספרים מדיחים אותם מדרך ישרה לכן למלך אין שוה להניחם ולכן אנו מיעצים לפי סוד אמנתינו ובתי תפלתינו וגם מזהירים שכל ספרי היהודים אם על המלך טוב יכתב ללקחם ולהביאם לאוצרי הקיסר ומלך ביד שר אחד ממונה על זאת ואח"כ כולם יתנו לשרפת אש לבד עשרים וארבעה שהם עקרי תורתינו אבל כל ספרי תלמוד ישרפו בנו נורא יקידתא כדי שלא יהא להם סבה לקלל מלכינו ולך אדוננו וכל בני עמנו גם לחרף ולגדף אלהינו ובתי תפילתנו ועוד עבור סבה אחרת גדולה מכל אלה, כדי שיוכלו כולם לקרוא בשם אחד שריפת כל אלה הספרים שהם מסך מבדיל ביניהם ובין אמנתינו ולכן אינם מכירים בוראינו; לכן יכתב שבכל מקום ומקום שאותם ספרי התלמוד ימצאו ללקחם ולשרפם מפני סבות שנאמרו. אחר זה אמר הקיסר שרוצה ליקח עצה מה לעשות מספרים אלו וכן עשה ואחר עצתו כתב לי אגרת חתומה שאני יוחנן רוחלין אהיה מבחין וחוקר ודורש בספרים אלו אם כאלו נמצאים בהם אם לאו. ואני לפי מיעוט שכלי וקוצר השגתי לפי מה שחנני השם ע"י טורה גדול שלמדתי ועיינתי בספרים אלו עבור השק ואהבה שהיה לי כל ימי ללמוד ולקראת בספרי לשון הקודש הרגלתי והשגתי וכתבתי והשיבותי למאכיר הקיסר שאני לא ידעתי ולא שמעתי מספרי התלמוד מאלה הדברים וכו' רק שספרי תלמוד יהיו נחלקים לדינים וחוקים ואגדות וכל מי שיאמין וכו'. ואם ימצאו בדברים האלה שאותו פלפל בלבל עם כומריו אותי הספר או ספרים ישרף או ישרפו, כי יש כמה ספרי קבלה וספרים אחרים נכבדים ולא לשרפם. ואחר שאדונינו הקיסר ז"ל (?) קרא סברותי וכוונתי ציוה אותם הספרים הנלקחים להשיבם לידי אדוניהם, והנה

המכתב

לפניך כשתעשה זאת ובמה יודע אתה נאמן וברוק באמנתינו רק אם תעשה זאת כי יהיה טוב בעיני אלהים ואדם. לכן יכתב שבכל מקום ומקום שאותם ספרי התלמוד ימצאו ללקחם ולשרפם מפני סבות שאמרתי. ועתה אדוני עבור כל כך אזהרות ובקשות ותחינות צוה ללקוח אותם הספרים ולהביאם אל גנזי המלך ונלקחו. אחר זה אמר הקיסר שרוצה ליקח עצה מה לעשות מספרים אלו. ובן עשה ואחר עצתו כתב לי אגרת התומה והשביעני על מאמר גזירת הקיסר והמלכות שאני אהיה מבחין חוקר ודורש בספרים אלו אם כאילו נמצאת בהם אם לא, אני לפי טעות שכלי וקצר השגתי לפי מה שחנני הש"י על ידי טורח גדול שלמדתי ועיינתי בספרים אלה עבור חשק ואהבה שהיה לי כל ימי ללמוד ולקראת בספרי לשון הקודש הרגלתי והשגתי וכתבתי והשיבותי למאמר הקיסר שאני לא ידעתי ולא שמעתי מספרי התלמוד מאלה הדברים וכו' רק שספרי תלמוד יהיו נחלקים לדינים ולחוקים ואגדות וכל מי שיאמין יאמין וכו' ואם ימצאו כדברים האלו שאותו המשומד מדבר אותו הספר או ספרים ישרף או ישרפו כי יש כמה ספרי קבלה וספרים אחרים שיהיה הספר גדול לשורפם, וכל מה שאמר אותו המשומד, אמר רק להכעיס ולהרשיע. ואחר שאדונינו הקיסר יר"ה קרא סברתי וכוונתי ציוה אותם הספרים הנלקחים להשיבם לידי אדוניהם. והנה אדוני כשאותו המשומד וחכמי ישיבת קולוניאה ראו שעל ידי עצתי נתבטלו עצתם צעקו בקול גדול לאמר שאני מין ואפיקורוס באמנתינו וכופר בעיקרינו. ולא די להם שצעקו ברבים אלא שאותו המשומד עם הארץ והדיוט גמור כתב עלי ספר אחד שהוא נגד כבודו ואמונתי בכמה טעיות וכזבים. ואותם חכמי איתה הישיבה כתבו עלי גם כן ספר אחד ושלחו לרבים בכל מקום כדי לפרסם הדבר נגד כבודי ואמנתי ופרסמו זה הדבר לפני חוקר האמנה ואני פעם אחרת כתבתי עבור כבודי ספר אחד בלשון אשכנז וחלקתי תשובתי בכמה פנים ונתתי טעם לדברי ורצו לשרוף אותו הספר שחברתי וכשראו שלא יכלו להבאיש ריחי בעיני חוקרי האמונה לשרוף ספרי וגם לקרא ברבים ממני כמו שכתבתי ואני נתתי עצמי ועצתי תחת משפט הפיפיור בדבר זה ולא היתה להם יכולת לעשות איזה דבר נגדי כתבו עלי ספר גדול ושלחו אותו ברבים כדי לקללני בעיני אלהים ואדם. כי הייתי סבה שלא ישרפו כל ספרי תלמוד באשכנז כי בודאי אני יודע ומאמין שכל מה שאמרו והוציאו דבה על ספרים אלה הכל עשה ועשו

ספר הזכרון

כשאותו פלפל וחכמי ישיבת קולוניא ראו שעל ידי עצתי נתבטלה עצתם צעקו בקול גדול לאמר שאני מין ואפיקורוס באמונתינו וכוחש בעיקרינו ולא די להם שצעקו ברבים אלא אותו המשומד פלפל עם הארץ הדיוט גמור כתב עלי ספר אחד שהוא נגד כבודי ואמנתי בכמה טעיות וכזבים. ואותם חכמי איתה הישיבה כתבו עלי גם כן ספר אחד וישלחו לרבים בכל מקום כדי לפרסם הדבר נגד כבודי ואמנתי ופרסמו זה הדבר לפני חוקר האמנה ואני פעם אחרת כתבתי עבור כבודי ספר אחד בלשון אשכנז וחלקתי תשובתי בכמה פנים ונתתי טעם לדברי ורצו לשרוף אותו הספר שחברתי וכשראו שלא יכלו להבאיש ריחי בעיני חוקרי האמונה לשרוף ספרי וגם לקרא ברבים ממני כמו שכתבתי, ואני נתתי עצמי ועצתי תחת משפט הפיפיור בדבר זה ולא היתה להם יכולת לעשות איזה דבר נגדי כתבו עלי ספר גדול ושלחו אותו ברבים כדי לקללני בעיני אלהים ואדם. ולכן אדוני מפני שאני ירא שהם ידרשו אותי למשפט חוץ ממקומי ומדינתי ויהי פיזור גדול בדבר מחלה אני פניך היקרים מאחר ששמעתי מעלת כבוד תמיד בחדרי הפיפיור אדונינו שלא יהיה להם יכולתם או רשותם להכריחני לבא לפני דין אחר חוץ משופטי מדינתי [1]) כמו שנמצא בחוקים ונמוסים שלנו ואם אח"כ ירצו לבא לפני קדושת אדונינו הפיפיור לכל אני מזומן להשיב להם ולישיר דבר על אופנו. אבל לבא לקולוניאה למשפטם או בקרוב עליהם זה אינו ישר בעיני ותם אינו דין שבראשונה חוץ למדינתי אצא למשפט ולדין ובזה אדע כי מצאתי חן בעיני מ"כ ושלא לחינם עמלתי והשתדלתי בדבר זה והייתי סבה שלא נשרפו כל ספרי תלמוד באשכנז כי בודאי אני יודע ומאמין שכל מה שאמרו והוציאו דבה על ספרים אלה הכל עשה ועשו

---

[1]) לאמר שיגזרו על בירור הדין שיהיה במקום אחר כמקום מושבו ואולי יהיה בקולוניאה. שפ"ר.

המכתב

להראות ברבים וכו' לכן אני מבקש ומתחנן כמו שאמרתי שלא תחזיר בקשתי חנם אחר שבידך יש יכולת לעשות זה ויותר. ובמה שאוכל במדינתי לשרת מ"כ או אחרים עבור מ"כ אעשה בלב שלם וברצון טוב ונפש חפצה, כי מ"כ יש לצוות ועלי למלאות. זה יודע האל המיוחד שתמיד יקיים מ"כ עם חוסי צלך בקו היושר כרצונך ורצון אהובך החותם בשולי היריעה.

תמיד מבקש אהבתך ומזומן למאמר כבודך הקטן בגוים
יוחנניס רוחלין מפורצעם דוקטור.

ספר הזכרון הזה היה כנראה טופס המכתב שכתב רייכלין אחרי כן לבוניטו או שנעתק התוכן מהמכתב אחרי הכתבו ונכנס בתוך המכתבים של האנשים הנאורים (Epistolae illustr. Vir.) זמן המכתב לפי השערת Bocking (מלואים II, 131) בין אפריל למאי שנת 1514 אחרי המשפט במאינץ ופסק בית דין (Sentenz) בשפייאר (29 מארץ 1514). אך לא נכונה ההשערה; כי לא נמצא בהמכתב דבר שכבר דנו את הספר בבית משפט האמונה. גם יאמר רייכלין כי „תוך שני שנים" וכו' החל המשא ומתן ע"ד ספרי התלמוד ונכתב לפי"ז בשנת 1512 או 1511. בהדברים שיאמר: המשומד פֿלפל עם הארץ וכו' כתב עלי ספר אחד וכו' יכוון אל נכון על מגלת הנאצה „האנדשפיעגעל" שכתב פפֿעפֿערקארן. והספר שיאמר כי כתב הוא בלשון אשכנז „וחלקתי תשובתי בכמה פנים וכו" כוונתו לספרו: „אויגענשפיעגעל". באמרו „הספר הגדול שכתבו (הדומיניקיים) מלא דבר שוא וכזב ושלחו ברביסבדי לקללני" כוונתו לספר שכתב טונגערן נגדו ונדפס ונתפרסם באויגוסט 1512. ועד הזמן הזה נמצאים המאורעות בהמכתב הזה, ומזה יוצא שנכתב לפני המשפט במאינץ לאמר לפני שנת 1513[1].

ציון ג.

על דבר משיח השקר אשר לאמליון[2].

הידיעות על אדות המשיח השקר בסוף המאה השלישית לששי לוקחו ער היום ממקורים משנים כדברי עד מפי עד, על כן לא נתברר כראוי זמן המאורע הזה. רבי יוסף הכהן ב„דברי הימים" מגביל זמן המאורע לשנת רס"א ובעמק הבכא לא יצמצם כלל הזמן ויאמר כי היה בין השנים רנ"ו—רס"ט; בעל שלשלת הקבלה וצמח דוד אומרים כי רבי לאמליון היה מבשר על ביאת המשיח בשנת ר"ס. אך בכתבי בני הדור, עדי ראיה וידיעה, שלא השגיחו בהם רושמי קורות הדורות עד הנה, הוגבל הזמן שבו קם רבי לאמליון לשנת רס"ב. המקור האחד הוא בספרו של רבי אברהם פריצול (Farissol) בספרו הנגורי היכוחי „מגן אברהם" הנמצא עוד בכ"י. בספר זה מונה פריצול מספר משיחי השקר שעמדו לישראל ויאמר: ואף גם היום בימי ובפני ולעיני בגלילות הלזו גלילות איטליאה במחוז וויניציאה קם איש הבינים ממערכת אשכנז שמו רבי אשר לימלי ובאמצעות תלמידיו הטעה הגליל בביאת המשיח הגואל והיה משמיע להאמין (כי) כבר בא. והכניס רוב גלות אדום בתשובה רבה ובהאמנה בו ובהקדמותיו ובדבריו ושהגואל בא, ולבסוף

---

[1]) יתר דברי הציון הזה הנה אלפולים על דבר זמן התפרסמותם של הספר ההלצי „מכתבי החשוכים" ענין־מחקרי הנוגע ביותר לסופרי תולדות הריפורמציה הלותרית וצמיחתה ולא ראיתי בזה תועלת לקוראי הספר בעברית. שפ"ר.

[2]) דברי הרב המחבר שקורא את לאמליון משיח שקר אינם מדוקדקים כי כל המקורים אומרים פה אחד „שהיה מבשר על ביאת המשיח" אבל לא עשה עצמו משיח וגם ממשבעות דברי ר"א פריצול יוצא שלא אמר לאמליון על עצמו שהוא משיח. שפ"ר.

היה הכל הבל, וזה היה לפני ואני עד בשנת רס"ב לאלף הששי פה פיראר"ה. וממקום אחר נדע גם כן זמן שקם בו ר' לאמליין והוא מספר כתוב בידי בן הדור המומר פֿעפֿערקארן הוא מגלת הנאצה „יודענשפיעגעל".

ציון ד.

לדברי גלות ישראל מעיר רינינסבורג (בשנת 1519=רע"ט) והמומר אנטון מרגריתה.

שני עדים בני הדור ההוא, נבדלים זה מזה בתכונתם ורוחם, מעידים כאחד, כי בעון מחלוקת ושנאה בקרב העדה חרבה קהלת ישראל החשובה בריגינסבורג. שני העדים האלה הם האחד המומר המלשין וצורר בני אמונתו מלפנים אנטון מרגריתה והשני הוא הפרנס הטוב שעמד לישראל בדרום אשבנז בסוף המאה השלישית רבי יוסף יוסילמאן מרויזהיים. העד השני יספר כל המאורע ב„ספר המקנה" (כ"י נדפס בספר העתי Letterbode שנה עשירית 1880/81 עמוד 137), ושם בדברו על הצרות מתוך המחלוקת יאמר: ראה על החורבן רעגינשפורק ההתחלה אינה אלא בסבת שני מוסרים". העד הראשון בן הדור הוא המומר מרגריתה יאמר בספר הנאצה „כי נולדה ביניהם (בין יהודי ריגינסבורג) מחלוקת גדולה ובשביל זה גרשו מן העיר. ולו היתה אחדות ביניהם לא נגזר עליהם הגרוש". לדברי רבי יוסף יוסילמאן צמחה המחלוקת בעטים של „שני מוסרים" ולא יקרא אותם בשם. אך המומר מרגריתה יזכיר שם אחד המוסרים ומהצעת ספור הגרוש על פי יוסילמאן נראה שהמוסר השני היה זה האיש מרגריתה המומר בנו של הגאון בדורו רבי יעקב מרגליות (ועל כן נקרא בנצרותו מרגריתה=הַמַּרְגָּלִיוֹת מן מרגליות).

לפי הצעת ספורו של מרגריתה היה המוסר האחד איש אחד ושמו משה ממשפחת וואלף (Wölf) ויה האיש משה היה עשיר ורודף אחרי הכבוד. הוא ובני משפחתו לא היו בני ריגינשבורג, כי אם באו לפני שנים אחדות לגור בעיר הואת והוא בקש להיות אחד מראשי הקהלה, אך תושבי הקהלה לא אבו למנות עליהם לפרנס איש אשר זה מקרוב בא לגור בתוכם. והנני להביא בזה עצם דברי המומר מרגריתה לאמר: „בימים ההם היה ראש העיר בריגינסבורג איש אחד ושם משפחתו רורבּיק (Rorbek) וילך היהודי העשיר משה אל שר העיר רורבּיק ויאמר: „הנה היהודים ישנו אותך להמן הרשע... וסופך יהיה גם כן כהמן אשר תלו אותו על העץ". אז שם שר העיר רורבּיק שלשה יהודים, אשר בנו אותו בשם של גנאי זה, במשמר. אח"כ התעורר אבי שהיה אז הרב הראשי בריגינסבורג ויתערב בדבר עם יהודים אחרים מטובי הקהלה ויאמרו לתת את העשיר משה לחרם. אך גם להאיש משה היו אנשים מבני הקהלה שעמדו לימינו והרב לא הפיץ להתגרות בם, בין כה וכה והרב הביא הדבר לידי פשרה. שר העיר קבל שלשת אלפים זהובים בכף ענושים בעד עלבונו ונרצה להם... אז הטה השר חסדו אל הרילטור משה וישימהו לפרנס הקהלה בריגינסבורג והוא (משה) מנה ראשים ופקידים בהעדה ככל חפצו. ומתנגדיו קראו לו מני אז לא משה כי אם מסור ויפיצו מגלות על אדותיו לבזות אותו ואת בני משפחתו, בגלל זה פרצו מריבות וסכסוכים בין בני העדה ותרבה המחלוקת". עד כאן דברי המומר מרגריתה בנו של הרב הגאון רבי יעקב מרגליות.

פרטי הספור הזה נותנים פתרונים להדברים הקצרים והסתומים של רבי יוסף יוסילמאן באמרו: „(המוסר) בא לאבול קורצא בבית מושל העיר היפמן (צ"ל הויפטמאנן) לאמר: פרנס הקהל גם הוא גם סיעתו קראו עליך שם של גנאי... לקראתך (לקרוא אותך) „המן הנצלב" כדי להוריד כבודך... ועלה ביום ההוא העשן והקצף למעלה למעלה". ובזה נכתם עון האיש משה בטלשינות, אשר אחריתה היתה נוראה מאד. ומעתה נדע שמו של המוסר האחד ומעשיו.

עוד יותר נכר באותותיו „המיסר" השני, כי עליו יספר רבי יוסף יוסילמאן מרויזהיים המעשים האלה: „ואותו האיש האחד (צ"ל האחר) ציער כל בני הגולה בדפוס, העמיק ותקן ספרי

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

מינות להוציא עלילות דברים בשלשה דברים לאמר להם: היהודים מקללים האומות, מזלזלים משיחנו ב„עלינו לשבח" ומלים גרים, ער שבחימה שפוכה שלח הקיסר כי (צ"ל בי) להשיבו תשובה תיכף בלי שהיה והמקום ב"ה... נתן לי לשון למודים באותה שעה ר"ח אב שנת ר"ץ.

כל זה מוכיח כי המוסר השני הוא אנטון מרגריתה המומר בן הרב, כי בן ריגינסבורג זה כתב אז ספרי־הנאצה לשים חרפה על ישראל בשם: "Der ganz jüdisch Glaub„ ונדפס בחדש אפריל 1530=ר"ץ באויגסבורג. בספר נאצה זה, המלא בוז וקלסה על ישראל ועל מנהגיהם ותפלותיהם, נמצאות שלשת העלילות: כי היהודים מבזים את הנוצרים, מחרפים מחוקקם ומסירים לב הנוצרים מאחרי דתם ומכניסים אותם בבריתו של אברהם, וכהנה וכהנה מלא הספר הזה נאצות וגדופים על היהודים. ובכן ברור הדבר כי ר' יוסף יוסילמאן בספרו מהמוסר השני מריגינסבורג ש„ציער כל בני הגולה בדפים... והוציא עלילות דברים" כוונתו לאותו המומר אנטון מרגריתה בן ר' יעקב מרגליות הרב בריגינסבורג. נראה הדבר, כי עסק בדילטוריא עוד לפני המרתו את דתו. על זה רומזים דברי יוסילמאנן: „... עם יותר מסירות שנעשו סמוך לחורבן ריגינסבורג" לאמר מלבד מסירותיו של „האיש משה וואלף" שרדף אחרי הפרנסות שהיו לפני זה (באיתה העת שהיה מרגריתה נער בן י"ד שנים ורוביק היה שר העיר, לפני 1512) היו מסירות ורילטוריות זמן מועט בדפוס לפני הגרוש הכללי מריגינסבורג. ובלי ספק היה אנטון מרגריתה עוסק בדילטוריא ומלשינות עוד לפני המירו את דתו. והשעה הזאת היתה משחקת לבעלי הלשון; כי כבר היה לב התושבים הנוצרים הולך וסוער על המוחרים היהודים המתחרים בם ודוחקים רגליהם, ועליהם נוספו הדומיניקיים אשר דרשו בחמת קנאה נגד היהודים, והגדול שבקנאי הדומיניקים היה אז הכומר בלתזר הובמאיער (Balthasar Hubmaier) הדרשן בבית הכניסה הגדול (שאחרי כן עמד בראש האכרים המורדים שהתקוממו על אדוניהם האכזרים). ואנטון מרגריתה כמעט שפיו הכשילו בספר הנאצה שכתב בלשון אשכנזית לגלות הרפתו כי הוא היה המומר, כי כן יאמר: (Bl. K. 2) „זה דרך היהודים אם יהודי אחד יקבול על חברו לפני הרשות ואם יגלה להרשות את ערמות היהודים ותחבולותיהם, מיד הוא נקרא בשם נאצה „מומר". מספרו Der ganz Jüdisch Glaub, המלא דבה ודילטוריא, נוכל לשער מה רבתה אז המהומה בעדת ישראל בהודע כי בנו של הגאון רבי יעקב מרגליות הוא המלשין והמומר, ויש לשער כי מיראת עינ מצד ראשי הקהלה נכנם אז לברית דת קתולית, וכפי ההשערה המיר דתו עם ארוסתו כעדותו של רבי יוסף יוסילמאן מרויזהים לאמר: „אותם שני מוסרים שהתחילו בעברה יצאו לתרבות רעה האחד עם כל זרעו והאחד עם ארוסתו... ואף שמבני גדולים היו... לא הועיל להן זכות אבותיהן". הנה כן ברור הדבר, כי שני המוסרים שבעשים גורשו היהודים מריגינסבורג המה האיש משה וואלף שהיה רודף אחרי כבוד הפרנסות והמומר אנטון מרגריתה.

עם זה יש להעיר עד היכן היתה מגעת שנאתו לישראל של המומר השני. ספרו המלא נאצה der Ganz jüdisch Glaub היה לעינים ללותיר בכתבו מגלות של דופי על היהודים, ואחרי כן נתן המומר ידו ללותיר ושניהם יחד כתבו שטנה על ישראל. ב„ספר המקנה" יספר רבי יוסף יוסילמאן, כי הקיסר קארלוס החמישי נתמלא חמה וקצף בקראו את ספר הנאצה של אנטון מרגריתה ודבותיו הרעות על היהודים, ויקרא להשתדלן החדוש רבי יוסילמאן לשמוע דעתו על ספר הנאצה הזה, ומה היתה הסבה כי התעבר הקיסר הזה, שגם הוא לא היה מאוהבי ישראל, על ספרו של המומר הדילטור? התשובה על השאלה הזאת הננו מוצאים בספר הזכרון של רבי יוסף יוסילמאן מרויזהים (Revue d. Etudes J. XVI 85 ff). וזה הדבר: בשנת 1529 הרבה השולטאן סולייטאן לכבוש ארצות הנוצרים באירופה. אחרי כיבוש העיר אובין (אפען—Ofen) בירת אונגאריא צר בחילו הכבד על קרית מלך ווינא. אז נפוצה השמועה, כי היהודים בקושרים עם תוגרמה ובמסתרים יתמכו בידה. ויהי כי הגיעה השמועה לאזני הקיסר והמלך פירדינאנד הראשון ויתעברו מאד ויאמרו לגרש את היהודים מכל מדינות מלכותם. אל המאורע הזה מתייחסים דברי יוסילמאן בספר הזכרון (בהנ"ל סימן י"ד עמוד 90) לאמר: „בשנת ר"ץ לפ"ק יצא קול גדול וחזק מכל האומות: היודים דילטורים הם לתוגר עד הגיעו דברי עלילות דברים כאלה באזני אדונינו הקיסר (קארלוס החמישי) ומלך (פירדינאנד הראשון) וחפקיוו (?) בנו שלא לתת לנו דריסת כף רגל בכמה ארצות. על פי הסכמת הקהלות תקנתי וסדרתי קונטרים בדברי התנצלות וביותר בסייעתא דשמיא בעיר אישפרוק לפני השני מלכים ויוסף מצא חן שקבלו דברי התנצלותינו

ברצון טוב וקיומו כל קיומינו (פרייויליגיות) כמאז׳. ובספורו ע״ד המלשינות יספר גם כן: „נתן לי׳ ה׳ לשון למודים באותה שעה שנת ר״ץ להשיב למין תשובות נצחות ולהתנצל באומה ישראלית כמפיק׳. ודברי התנצלות של רבי יוסף יוסילמאן מרויזהיים היו מפיקים להוכיח צדקת היהודים ותומתם; הקיסר ישר נוכח כי חפו היהודים מפשע בגד ומעל במלכות הארץ, ויישם את ה„מוסר׳ אנטון מרגריתה במשמר ואחרי כן גרש אותו מגבולות מלכות אשכנז. ר׳ יוסף יוסילמאן יוסיף לספר, כי מרגריתה שהמיר דת יהודית בדת קתולית, הוסיף שנית להמיר דתו בדת הקומר המכונה מרטין לאטהאר, „ער נחרץ דינו של המין ההוא לכונסו לקופה (אולי צ״ל לכיפה) בער נפשו והוצרך לקבל בשבועה לצאת מכדורי אשכנז הולך אל הלוכר לברית והיה כצנינים בצדנו״. זה יורה אותנו לדעת, כי דברי ספר הנאצה על היהודים שכתב לותיר לפני מותו (Von den Juden und ihren Lügen) לקוחים מספרו של מרגריתה „Der Ganz jüdisch Glaub״ ומדברים שבעל פה שמסר המומר ללותיר.

ציון ה.

ר׳ שלמה מולכו ודוד הראובני.

למען דעת עד כמה התפתחה דעת המקורים לתולדות ישראל בעשרות השנים האחרונות נשים לב אל ידיעות חוקרי התולדה בדור העבר על דבר דוד הראובני ושלמה מולכו והידיעות שמצאנו אנחנו אל ארות שניהם בדור הזה. האיטלקי Bartolocci והצרפתי Basnage הכחישו לגמרי מציאות דוד הראובני ויחשבו כל המאורע לספור בדים. המלומד Von der Hardt הודה במציאות שניהם, אך בספרו את תולדותיהם קלקל פניהם עד לבלי הכר אותם, יאסט בספר־התולדה הגדול שלו יקדיש להם שורות אחדות, ולפי המקורים שהיו בימיו היה קשה לו באמת להרחיב הדבור על אדותם. היום גגלו לנו המון מקורים על התנועה המשיחית־המדינית הזאת בעברית וכן בספרי הנוצרים בני הדור ההוא, ועתה יודעים הננו, כי התנועה הזאת שיצאה משני האנשים המופלאים האלה היתה רבת תוצאות אם גם לא טובות. בא דוד הראובני לפורטוגליה היה לסבת העכוב שעכבה הממשלה ליסד בית דין האינקוויזיציה, ובצאת דוד משם שקדה הממשלה ליסד בית משפט הדמים הזה. פעולת ר׳ שלמה מולכו נראתה ונגלתה בזה שהאפיפיור נטה לטובת ישראל והכהונה הגדולה ברומא היתה זמן רב מסרבת מתת רשיונה ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה. עוד לפני שנים רבות (בשנת 1856 בהירחון לחכמת ישראל של פראנקעל) היה דברי לאמר, יש קשר ושייכות גדולה בין החסד והידידות שנטה האפיפיור קלימנטו השביעי לר׳ שלמה מולכו ובין הנהגת האפיפיור הזה וסרובו אשר סרב לקיים דבר האינקוויזיציה בפורטוגליה. הדבר שאמרתי אז בתור השערה נתברר עתה לאמת ברורה. ההשתכלות בהמקורים הראשונים מפיצה אור חדש על התנועה המשיחית המדינית שיצאה מאת דוד הראובני ור׳ שלמה מולכו, וראויה הוא לבקרה בבקרת פרטית.

בהקדמה להחקירה הזאת נעבור בסקירה אחת על רשימת המקורים.

א) לפי סדר הזמנים ושלמות ההצעה התולדית המקור המובחר הוא „ספר הזכרון לדוד הראובני״, שבו הוא רושם כל המאורעות שעברו עליו מיום צאתו מארצות הקדם עד שנת רפ״ז. ידוע הוא בשם: „מסיעת דוד ראובני״ ונמצא בהבודליאנא באוקספורד והעתק ממנו נמצא בבית מדרש לרבנים אשר בברעסלויי[1]).

ב) שני מכתבים מר׳ שלמה מולכו למכבדיו לספר להם את כל הקורות אותו ואת הזיונותיו, אשר על פיהם שב לתורת היהדות. מכתבו מישנת רצ״א נמצא בספר „דברי הימים״ לר׳ יוסף הכהן ומשם בא להספר „חית קנה״ (נדפס באמשטרדם תרי״ח) אך במכתב הזה חסרה

---

[1]) הדברים נכתבו בשנת 1890 ומני אז בא כל ספור דוד ראובני בדפוס ע״י נייבויער בספר אסף כתבי יד מאוקספורד חלק שני Anecdota Oxanensia II והנהו עתה לפני בעת כתבי הדברים האלה. שפ״ר.

הפרשה המתחלת בהדברים „עתה באתי להגיד" וכו'. הפרשה הזאת נמצאה בכ"י אצל אלמנצי וכתובה להחסיד רבי יוסף טאיטאיצק בשאלוניקו מהעיר מונסטיר, והנמצא בספר דה"י לר"י הכהן הוא מזמן מאוחר.

ג) איזה דברים בספר „מגיד מישרים" להר"י קארו ומוכיחים, כי בהיות ר"ש מולכו בארצות הקדם העיר פלא בלב כל רואיו ויודעיו.

ד) את גבורתה של התנועה אשר תקפה אז בעצומיה את כל היהודים נדע מהערה קטנה של רבי אליעזר טריוויש בספר של אביו „דקדוק תפלה" (משנת רצ"א בגליון ד' ע' 2) לאמר: „שנת רצ"א בא אלי מכתב מבני יקירי ה"ר אליעזר טריוש אשר העתיק כתבי קדש הובאו מקאפו לקהלת בודקו (? בודון—Buda) ומשם קרקוב אשר בני דר שם נגד הגאולה כי התחילה, וכבר החלו בני ברית עם קדש ירושלים עד שלוניקו תקנו תעניות ותשובה בה"ב בכל שבוע... גם הנשים ישפכו לבם בצום". הנה כן בשנת רצ"א נתפשטה התנועה המשיחית מן ירושלים ושלוניקו עד קרקוב—קראקא השנה שבה דרש ר' שלמה מולכו את דרשותיו בארצות הקדם, ואחרי כן בשובו לאיטליה, ע"ד רבי אליעזר טריוויש עיין יאהרבוכער לבריל שנה ראשונה עמוד 105.

ה) מן המקורים האחרים אם נסדרם על פי סדר הזמנים יצא לנו ראשונה המכתב ששלח ראש האינקוויזיטורים בעיר בדוחוץ (Padajoz) עיר ספרד הישבת על גבול פורטוגליה למלך פורטוגליה (המכתב הזה מביא ג. היינע בספר העתי: צייטשריפט פיר נעשיכטע מאת שמוידט לשנת 1848 עמוד 160). בהאגרת הזאת הכתובה ביום 30 מארץ 1528=י' ניסן רפ"ח נאמר „לפני שתים שלש שנים בא איש יהודי מארצות רחוקות לפורטוגליה ויחזק את לב בני עמו באמונתם באמרו להם: כי יהיו נכונים לקראת המשיח, אשר בא יבא בזמן קרוב, יקבצם מארצות פזוריהם ויוליכם לארץ הנבחרת. האיש הזה מצא לו מאמינים רבים ועל כן נסו (מספרד) כופרים (מתיהדים) רבים לפורטוגליה, וכה רב מספרם, עד כי זה מקרוב נתאספו לגדוד שלם בעיר מאיור קאמפו ובכלי זין התפללו בעיר באדאחוץ ויעשו בה מהומה רבה". מהזמן שנרשם בהמכתב: כשלש שנים לפני רפ"ח הגנו מכרים בהאיש היהודי שבא מארץ רחוקה לפורטוגליה לחזק לב בני עמו בתקות הגאולה את דוד הראובני שבא לפורטוגליה בשנת רפ"ז. המכתב של ראש האינקוויזיטורים בבאדאחוץ סילאיא (Selaya, Jnquisidor de Badajoz) מובא ג"כ בספרו של הירקולאנו ושם מבואר עוד יותר, כי היהודי הזה היה דוד הראובני.

ו) מהמקורים המיוחדים האלה נכבדה לנו עוד יותר הידיעה במכתב השר בראס ניטו (Bras Neto) ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור ברומא אל מלכו יואן השלישי, כתוב ביום 11 יוני 1531 על דבר המכשולים והמניעות אשר יפגוש בחפצו להשיג הסכמת האפיפיור על יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה; המכשולים האלה הם מהקארדינאל לורינץ פוצי והאפיפיור קלימינטו השביעי. ואלה דברי המכתב עפ"י הירקולאנו: ברומא נמצא עתה איש יהודי מפורטוגליה ושמו דיוגו פירים (Diogo Pires) שהיה המזכיר להיועצים בלשכת הבקשות (Suppliken) ויצא מפורטוגליה לתוגרמה, להתגייר ולבטל את טבילתו, בבאו לרומא השיג פקודה בטחון (Breve) מהאפיפיור, כי איש לא יחרידהו על דבר בגדו באמונתו. כה ישב ברומא ושמו גדול ונכבד ליהודים כאחד קדוש והנהו דורש ומבאר להם תורת משה. וזה האיש דיוגו פירים יוצא ונכנס תמיד להאפיפיור ולהחשמנים (הקרדינאלים). והוא (הציר כותב המכתב) ירא מפניו, לא לבד ע"ד השפעתו על מערכות האפיפיור, כי אם גם על דבר עמדו בהתקשרות עם אחיו האנוסים בפורטוגליה שהם שולחים לו כסף, למען שום לאל כל עמל המלך (יואן השלישי) להשיג הסכמת האפיפיור ליסוד האינקוויזיציה". עצם המכתב הזה הנכבד מאד לחוקרי התעים בפרשת יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה נמצא בהארכיון הלאומי בליסבונה בירת פורטוגליה (ובספרו של הירקולאנו e. c. p. 235). מבלי להרבות בהשערות יוצא לנו ברור, כי: המזכיר, מי שהיה אנוס, שיצא מפורטוגליה לתוגרמה, ושב מתוגרמה לרומא והיה מלמד שם תורה לישראל וגם היה ליוצא ונכנס בארמון האפיפיור והחשמנים הוא ר' שלמה מולכו ולא אחר. ובכן הוא היה המעכב את חפץ המלך יואן השלישי ליסד בית משפט הדמים בפורטוגליה. כל מלה ומלה בהמכתב הזה מתאימה לדברי המכתבים של ר' שלמה מולכו.

ז) עוד ידיעה ע"ד ר' שלמה מולכו נמצאה בספרו של החכם המלומד בלשונות ארצות הקדם Johann Albert Wildmannstadt, שחי בימי המאה הששׁ עשׂרה למספרם.

ח) כרוניקה פורטוגיזית כתובה בידי בן הדור Coronyqua dos Reis de Portugal, in Colleçâo dos inedifos V p. 351 ff. תספר כל פרטי הדברים מביאת דוד ראובני לפורטוגליה בחדש נובימבר 1525 (רפ"ו) לסנטרם להמלך יואן ומשם לאלמירא, כי שם אותו הקיסר קארלו החמישי במאסר בעיר לארינה (Llarena) ולפי דברי המקור הזה היה בחיים עוד בשנת 1535—רצ"ה.

הרי לפני ארבעה מקורים נוצריים מבני הדור ההוא בספרי דברי הימים למלכות פורטוגליה והם: מכתב ראש האינקוויזיטורים מבאדאחוץ, דברי המלומד האשכנזי ווירמאנגשטאדט שראה את דגל ר"ש מולכו עם הכתבת מכב"י בראטיסבוני היא ריגינסבורג, מכתב בראם ניטו ציר ממלכת פורטוגליה בחצר האפיפיור קלימינטו השביעי והכרוניסט הפורטוגיזי, ארבעה מקורים נאמנים הסותרים דברי אלה שאמרו כי דוד ראובני ושלמה מולכו אך משל הם ולא אמת היסטורית. מהמקור סימן ו' (מכתב הציר הפורטוגיזי בראם ניטו) יוצא כי שלמה מולכו עמד בפרץ ועל פי השפעתו מאנו האפיפיור והחשמנים לתת הסכמתם ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה. ובכן ראוי לחוקר התולדה לדרוש אחרי תולדות שני האישים האלה ומאורעותיהם, והחקירה הזאת מתחלקת לחמש פרשיות:

א) מסע דוד הראובני הראשון מארצות אסיה ואפריקה עד באו לאיטליה.

ב) התעסקותו באיטליה וביחוד ברומא.

ג) מסעו לפורטוגליה והתעסקותו שם.

ד) ר' שלמה מולכו התועד עמו וצאת מולכו מפורטוגליה.

ה) מסעות ר' שלמה מולכו לתוגרמה, שובו לאיטליה ולרומא והתעסקותו ביחד עם דוד הראובני עד מות מולכו על קדוש השם בריגינסבורג.

א.

פרשה אחת מספר הזכרון של דוד הראובני ע"ד מסעותיו הראשונות.

[1]) „אני דוד בן המלך שלמה זצ"ל ואחי המלך יוסף גדול ממני והוא יושב על כסא מלכותו במדבר חבור והוא מלך על שלשים רבוא בני גד ובני ראובן וחצי שבט המנשה. נסעתי מאת פני המלך אחי ויועציו שבעים וקנים. וצוו לי [ש]אלך בתחלה ברומא לפני האפיפיור יר"ה. ויצאתי (בב"י: ויצאתם) מאתם מן מדבר חבור בדרך הרה עשׂרה ימים עד אשר הגעתי בגידו (גירו היא Gyddy עיר החף על יד ים־סוף, לחוף חצי האי ערב על הדרך באכה העיר הקדושה מיקה)... ועמדתי חולה חמשה שבועות... עד אשר שמעתי שספינה אחת הולכת לארץ כוש... והלכנו בים סוף שלשה ימים ושלשה לילות וביום הרביעי נכנסנו במדינת צואקין (Suakim) בארץ כוש... ועמדתי שני חדשים... אחרי כן שמעתי שעם הרבה תוגרים הולכים דרך עשׂה בארץ כוש למלכות שבא ואני קראתי לגדול שבהם. והוא היה מבני הנביא של הישמעאלים ושמו היה עומר אבוקאמיל... והלכתי (עמו) במדברות גדולות ויערים ויש בהם עשׂבים טובים ואילנות הרבה ומרעה טוב והרים ונהרות מהלך שנים חדשים עד אשר הגענו בראש מלכות כוש ושם המלך היה עמרה אשר הוא שוכן על נהר נילוס ומלכותו על השחורים ועל הלבנים... והיא מלכות שבא... ושם המדינה למאול[2]) ועמדתי עמו עשׂרה חדשים... והמלך היה קורא אותי בכל יום

---

[1]) ברצוני להעתיק את הפרשיות האלה מאת נייבויער Anecdota Ox. II בשם „ספור דוד הראובני" באותן השטחות שהשמים הרב המחבר אבל בניוסתו של נייבויער עם כל השבושים. יען כי של אוקספורד (נייבויער) הוא עצם הכ"י והרחמ"ח העתיק מן הכ"י הנמצא בבית לרבנים בברעסלוי שהוא העתק מעצם הכ"י הטודליאני. שפ"ר.

[2]) כנראה הוא Lamoule בנוביה במקום מפלי־המים (Katrakts) החמישי שהנהר נילוס ושם הר הנקרא ג'יבל למאול, ועמק נקרא וואדי למואל, (עיין ריספער'ס ערדקונדע I, עמוד 616).

לפניו ואומר אלי: מה תרצה ממני אדוני בן הנביא? ואני השבתי לו: לא ארצה ממך דבר רק שמעתי כבוד מלכותך והבאתי לך זאת המנחה באהבה וברצון... ואמרתי: אני אוהב אותך ואתן לך ברכתי וברכת הנביא מחמד... ואחוזה בגן עדן... ותבא אלינו בשנה האחרת במדינת מ י ק א מקום כפרת העונות.

אחר הדברים האלה בא ישמעאל אחד ממדינת מ י ק א ובא לבית אבוקמיל ואבוקמיל הנזכר... אמר הלא תדע כי זה הימים בא לנו חבר שלישי מבני הנביא ממיקא ואני והוא נהיה בחבורה אחת ונהיה כאחים יחדו... ואחרי כן בא לפני זה הנבל הישמעאלי עם אבוקמיל ונשבעו לי על הספר שלהם (הקוראן) כי הם יכבדו אותי לבלתי אמור דבר לפני המלך שלא ברשותי... אחרי כן הלך זה המקולל בהחבא לפני המלך והלשין אותי למלך ואמר: זה האיש אשר (אתה) מאמין בו, איננו מבני הנביא, רק הוא יהודי ממדינת חבור... אחרי כן שמעה אשת המלך... ושלחה לקרוא אותי ואמרה אלי: לא תשב עוד בארץ הזאת, כי זה קרובך החדש הלשין אותך אל המלך... ואנשים רבים מבקשים להרוג אותך... אז קרא המלך אחד מעבדיו וצוה אותו שיבא עמי ונתן לי שנים וצוה המלך לשליח... [ש]ידריכני אל אבוקאמיל. אחרי כן נסעתי בבקר מל[מ]ואל עם חברי הזקן... ועברנו על נהרות הרבה ושם מרעה לפילים ויש פילים הרבה בזה המקום... והלכנו שמנה [ימים] מהלך עד שהגענו בסנאר (Sennaar או Sannar) עיר גדולה בכוש (נוביה) על שפת נילוס (הלבן) מקום עובדיה השר מהמקום האל... ובבקר נסעתי אני ועבדי והשליח מן סונאר ממסע למסע חמשה ימים בנהר נילוס עד שהגעתי למדינת שבא על נהר נילוס והיא חרבה ושממה ויש להם בתים מעצים... ובבקר נסעתי משבא מקום אבוקאמיל ונתן לי אחיו והלכתי עשרה ימים למלכות א ל ג ע ל (גראטץ ישער כי היא מדינת Djalcin או Calin, עיין ריטטער בהנ"ל עמוד 542) והיא מלכות שבא ותחת מלכות ע מ ר מ ומלך א ל ג ע ל שמו א ב ו ק ר ב... וישבתי לפני המלך ההוא שלשה ימים. אחר כן נסעתי אני ועבדי הזקן עד שהגעתי להרי אשאקקי (Tukaki שם הר ומפל מים (Katarakt) על יד הנילוס, עיין ריטטער בהנ"ל ע' 578), ועמדתי לפני שר גדול שמו ע ב ד א ל ו ה ב ועמדתי בבית ו' ימים... ונסעתי אני ועבדי ועברנו אלוהב דרך מדבר עשרה ימים עד שהגענו למדינת ד ו נ ג י ל ה (Dongola) מהלך חצי יום (פה ירבה דוד ראובני לספר את קורות מסעותיו דרך ארץ נוביה כי בכל מקום אשר בא כבדוהו בתור דירוויש ויוצא ירך הנביא מחמד וכה בא ארצה מצרים ואין להספור האורך הזה ערך היסטורי). ואחרי כן נכנסתי במצרים בר"ח אדר רפ"ג בין השמשות. אכלתי וישנתי עד הבקר. ובבקר הוצאתי תתיכות זהב ואמרתי לזה האיש: תבא עמי למכור זה הזהב לפני היהודים, כי הם יודעים בסחורה יותר מכל אנשי הארץ ובא עמי זה האיש במסילת היהודים ועמדתי בפתח חנות... ונכנסנו בבית ר' אברהם בעל המטבע... אמרתי לו אני יהודי ואני רוצה לשבת עמך ג' או ד' ימים ואגלה לך סוד (במקום הזה יספר דוד ראובני את אשר קרהו כי לא אבו היהודים לאסוף אותו אל ביתם, כי בא כמחמדי ודירוויש ויפחדו לבל ימיטו עליהם רעה. אז נמצא לו מושלמי נכבד מאוהבי העיר אשר לא ידע את סודו ורק חפץ למלא בקשתו ולתת לו אכסניא, אך האיש גנב את לבבו ואת רכושו ואחרי רוב הרפתקאות באו לעזה ושם התודע לאיש יהודי והיהודי המציא לו מנהיגים על דרכו לירושלים)... ונסעתי מעזה בי"ט אדר רפ"ג... והלכתי בדרך חברון ונכנסתי אל מקום מערת המכפלה כ"ג אדר (דוד ראובני מספר נפלאות והגדות ע"ד מערת המכפלה וההרפתקאות שמצאו אותו בדרכו מחברון לירושלים)... ונכנסתי לירושלים כ"ה באדר רפ"ג... ובאותו היום נכנסתי לבית קדש הקדשים (בירושלים בקר את כל בתי המסגד להמחמדים ולא התודע עוד אל היהודים ויכנס אל מקדש המחמדים עומר ויספר): ועמדתי בבית המקדש והתעניתי בקדש הקדשים חמשה שבועות... ובאו י' שלוחים מהמלך אחי יוסף וזקניו לפני והם מתנכרים, ועמדו לפני בבית המקדש אחר שנסע את דוד הראובני (??) למצרים ולא ראיתי אותו... ונסעתי מירושלים בכ"ד סיון רפ"ג והלכתי לדאמיטה (Damiette)... ונכנסתי בספינה והגעתי באליסאנדריאה בכ"ד תמוז... ובא לפני החכם המקובל ר' מרדכי... (גם בדאמיעטה עוד היה מתחפש למחמדי והיה אומר להמושלמים: „אני אדוניכם בן הנביא", אך הם כבר מתחו עליו קו חשר ויתנכלו עליו להרגהו, אך נעבור על פרטי קורותיו באלכסנדריא ששם עשה ירחים אחדים עד חדש כסלו לשנת רפ"ד ונביא בזה את דברי המסע שלו לאירופה).

„ונסעתי אני ומשרתי יוסף מאליסאנדריאה בחצי כסלו רפ"ד ואני מתענה בכל יום ומתפלל ביום ובלילה. ולקחתי באליסאנדריאה מכל מיני מאכל בעד יוסף ולא שוה לי, כי היה

הכל מעורב עם הנוצרים והיה אוכל בכלים של גוים וצעקתי עליו ולא קבל עד שהגעתי בקאנדיאה (קריטא) וקניתי שם מיני מאכלים רבים... והנוצרים היו צועקים עלי גם הקאפיטאני בעבור יוסף ... שזה יוסף גנב לחם ויין והיה לי בושה ממנו... עד שהגעתי בוויניציאה. והלכתי בבית הראש היינו הקאפיטאני ונתן לי מקום והתעניתי בביתו ששה ימים וששה לילות לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי ומתפלל הייתי ביום ובלילה. ואחר שהשלמתי תפלתי ראיתי איש לאחורי ואמרתי לו בלשון הקודש: מי אתה? ואמר לי: אני יהודי. אמרתי לו: מי הגיד לך שאני בזה? והשיב: יוסף משרתך, שאתה שליח מצוה, ואמרתי לו מה שמך? ואמר לי אלחנן, ופעם אחרת חזר אלחנן זה ויהודי אחר עמו שמו ר' משה קאשטילין ציר ואמרתי לר' משה יש לי צורך גדול ז' דוקאט שזה יוסף משרתי עני חולה ואני הוצאתי בעדו באליסאנדריאה ובדרך מעות הרבה והשיב לי ר' משה הנזכר: תבא לביתי ואקרא הפרנסים והלכתי עם ר' משה הנזכר בגיטא מקום היהודים, ובא לפני יהודי נכבד שמו ר' מצליח ודברתי עמו ע"ד ההוצאה ואמר לו: נצטרך שנלך בבית ר' חייא ואמרתי לו: אני יהודי ממדבר חבור שלוח בדבר מצוה משבעים זקנים, והייתי כמצחק בעיניו ואמרתי לו צריך אני שבעה דוק' תדבר עם הפרנסים אם ירצו לתת אותם, ואמר אם שאר יהודים יתנו אני אתן חלקי. ואמרתי לו זה יום ששי לתעניתי ואיני אוכל עד הלילה תשלח לי מעט יין. וחזרתי למקומי לבית הקאפיטאני ולא שלח לי דבר ולא אכלתי כי אם ביצות ולחם ומים. והנכבד ר' מצליח השתדל במצותי ובא לפני ר' שמעון בן אשר משולם ואמר לי: שמעתי שאתה שליח מצוה משבעים זקנים ללכת לרומא הידיעני למה שלחוך ואשלח עמך שנים יהודים ואפרע כל ההוצאה, ואמרתי לו: אני הולך אל האפיפיור ולא אוכל לספר דבר כי אם אליו לטובת כל ישראל. ואם תעשה עמי חסד למען אהבת השם והזקנים וכל ישראל תשלח עמי שנים אנשים יבואו עד רומא ותזכה במצוה הזאת והם ישובו לך בשורה טובה. ואחר כן הלכתי אני ור' משה המצייר לבית הקאפיטאני ולקחתי ממנו רשות ולקחתי כל אשר לי והלכתי בגיטא בבית ר' משה המצייר ובא לפני ר' מצליח ואמרתי לו: תמצא לי ספינה ללכת ברומא. נכנסתי בספינה קטנה והלכתי אל הספינה הגדולה ואני מתענה. וכן עשה ועמדתי בבית ר' משה שמצייר צורות. ובלילה ההיא ישבתי בספינה עד הבקר, ובבוקר באו המוכסים לראות מה יש בתוכה ופחדתי ויראתי, כי לא ידעתי אנה הלך יוסף. ואחרי כן בא יוסף לפני ונסעתי ביום הששי ראש חדש אדר רפ"ד וישבתי ביום השבת בספינה עד שהגיעתי בפיזארו (Pisaro) בבית ר' משה מפולוניו ואמרתי לו: תעשה עמי חסד תדריכני ברומא כי לא ארצה לישן פה בלילה הזה ולכן תראו לי. והלך ובקש לי סוסים. ונסעתי אני ויוסף בעיר אחרת שהיה בה יהודים וכן בכל ערב וערב מסע למסע עם היהודים הרבה עד שהגעתי בערב פורים במקום קרוב לרומא חצי יום שמו קאשטילנווא בבית יהודי ושמו ר' שמואל וישבתי עמו יום פורים וביום ההוא קניתי השור הידוע ועשיתי ממנו כאשר צוו אותי הזקנים ולמהרת נסעתי והגעתי ברומא תהלה לאל.

„אני דוד בן המלך שלמה זצ"ל ממדבר חבור הגעתי בפתח מדינת רומא בחמשה עשר יום לחדש אדר הראשון שנת רפ"ד[1] ובא לפני גוי אחד מוויניציא ודבר עמי בלשון ערב וכעסתי עמו והלכתי בחצר האפיפיור ואני רוכב על סוס לבן זקן והמשרת שלי בפני (לפני) וגם היהודים באו עמי ואני נכנסת בבית האפיפיור ואני רוכב על הסוס ואחר כך נכנסתי לפני החשמן גוליאו. ובאו כל החשמנים והשרים לראות אותי והיה לפני החשמן גוליאו הנזכר את כמהר"ר יוסף צרפתי שהוא היה המלמד מהחשמן הנז' ובא לפנינו כמהר"ר החכם יוסף צרפתי ואני בפני החשמן מדבר אליו והמליץ שלי היה החבר הבא עמי והיהודים שמעו את כל אשר דברתי להחשמן[2]...

(דוד ראובני מוסיף לספר, כי אמר להחשמן גוליאו שידבר עמו בקצור וישלים כל דבריו לפני האפיפיור, מספר דברים של מה בכך ע"ד שבתו בעדת ישראל שברומא

---

[1] אצל נייבויער הגירסא רפ"ה אבל הוא טעות דמוכח וסמכתי על גירסת הרהט"ח. שפ"ר.

[2] הערת צונץ ותיקוניו בסדרי הזמנים הסותרים זה את זה הן למותר, כי העתק הב"י אשר לפנינו לא היה מתוקן כראוי. אך מוזרים הם דבריו: ט"ו יום לחדש אדר ראשון, יען כי שנת רפ"ד לא היתה כלל שנת העבור.

עד עמדו לפני האפיפיור, איה התפלל ואיה ברך ברכת הגומל בספר תורה [ראיה ברורה שאינו מן בני משה ועשרת השבטים, באשר כי אי אפשר לשער שגם ביניהם התפשט המנהג שהוא מדברי האמוראים בתלמוד מס' ברכות בפרק הרואה], יספר מכל הכבוד אשר נחל מנוצרים ויהודים, כאשר הודיעו מארמון האפיפיור שהאב הקדוש נכון לקבלת פניו ויאמר:

ב.

התעסקות דוד הראובני ברומא.

„בח' שעות הלכתי בבית האפיפיור ונכנסתי בבית החשמן גוליאו ובפני כמו י"ב יהודים זקנים ונכבדים... ותיכף כשראה אותי החשמן עמד מכסאו והלכנו אני והוא במקום דירת האפיפיור ודברתי עמו וקבל דברי בסבר פנים יפות ואמר: מאת ה' יצא הדבר, ואמרתי לו איך המלך יוסף וזקניו צוו אותי אדבר אליך שתעשה שלום בין הקיסר ובין המלך צרפתי על כל פנים, כי הוא טוב לך ולהם בעשותך זה השלום ותכתוב לי כתב אל השנים מלכים הנזכרים יהיו בעזרתנו ונהיה אנחנו בעזרתם ותכתוב לי (בשבילי) גם כן אל מלך פיטרי גואן (יואן השלישי מלך פורטוגליה). והשיב אלי האפיפיור: השנים מלכים אשר אמרת אעשה ביניהם שלום לא אוכל עשותו, ואם אתה תצטרך לעזר, מלך פורטוגאל יספיק לך ואני אכתוב אליו והוא יעשה הכל וארצו יותר קרובה אל ארצך ודרך ים הגדול הם רגילים ללכת בו בכל שנה יותר מהשנים מלכים אשר אמרת והשבתי אל האפיפיור כל אשר תרצה אני חפץ לא אשה ימין ושמאל. (דוד ראובני מספר את כל כבודו מהאפיפיור, ואיך צוה ליהודים לכבד את „האינבאשדור" Ambassadeur ציר, מלאך) ואם יעשו לו כבוד יפרע הוא—האפיפיור—להם כל ההוצאות, איך חלה והגיע עד שערי מות, משאו ומתנו עם החשמן גוליאו, עד שיביאהו הענין לברר היחס שבינו ובין ציר (אינבאשדור) הפורטוגיזי בחצר האפיפיור ויאמר): „... והמשרת שבא עמי מקנדיא שמו היה יוסף הרשע שלחתיו לאביו בנאפולי מפני שבכל יום היה עושה קטטות ומריבות... וגם היה לו לשון לפני האינבאשדור דון מיקל ממלך פורטוגאל והלשין אותי ואמר כי אני לא באתי כי אם להחזיר את האנוסים היהודים. ושמעו האנוסים מרומא דבריו אשר הלשון עליהם ובאו אלי ואמרו: רצונו להרוג המשרת שלך... והחשמן גוליאו הלך בויטירבו וחשבתי מי יהיה לי לעזר ויהיה לתורגמן ביני ובין האפיפיור וראיתי איש אחד ושמו היה ר' דניאל מפיסא (Pisa) שבא לפני האפיפיור ועומד בבית סמוך לאפיפיור והוא עשיר ונכבד עד מאד וחכם ומקובל והסכמתי בלבי לקרא אותו ושלחתי בעדו ובא לפני אל הבית ודברתי עמו... אמרתי לו כל חדרי לבי והסודות אשר אמר לי אחי המלך יוסף יצ"ו וכל רמיזות וסודות... ונדר ר' דניאל אלי איך הוא לא יסע ולא יזוז מרומא... עד שיקבל לי כל המכתבים ויהיה למליץ ביני ובינו (בין האפיפיור)... ואז כתב לי כתב אל האפיפיור ביום ההוא... והביאו לי הסוס מר' דניאל והלכתי בבית האפיפיור עם כל משרתי... ונכנסתי אני והוא (ר' דניאל) לפני האפיפיור ודברתי עמו, איך אני עמדתי לפניך קרוב לשנה ורצוני מאת הקב"ה ומכבודך תכתוב לי הכתבים אשר שאלתי מכבודך ואל פיטרי גואן וגם לכל הנוצרים שאעבור בארצם גדולים וקטנים וכמ"ר דניאל מדבר עם האפיפיור והאפיפיור משיב אליו דברים טובים ואמר אליו אני אעשה כל מה שרוצה האינבשדור (דוד הראובני) ואחרי כן יצאתי אני ור' דניאל מפיסא שמחים וטובי לב...".

(דוד ראובני מרבה לספר מעשי רשעי ישראל המלשינים ברומא אשר הביאו את דבתם רעה עליו לפני מערכות ממשלת האפיפיור מבלי אשר יפרש תכונת המלשינות הזאת. והדילטורים היו: הרופא ראובן, אשר יתארהו כשונא ישראל ובוגר בעמו, והשני היה משה לאטין והוא הרבה להוציא דבה על דוד הראובני לפני הציר (האינבשדור) הפורטוגיזי בחצר האפיפיור דון מיכל (Miguel) או כמו שיקראהו מיקל לאמר: דוד בא בערמה להתגנב לגבולות פורטוגליה להחזיר שם את האנוסים להיהדות ואלה דבריו:) „ויש אחד ששמו משה לאטין והיה עומד כנגדי והיה מרבר כל היום אל דון מיקל... ור' דניאל מפיסא היה עושה לי כל הצריך... ותוך ימים מעטים קבל המכתבים מאת האפיפיור... ובלילה ההוא באו יהודים רבים בביתי כדי לשמוח עמי יען כי קבלתי המכתבים... ובאו לפני ארבעה נכבדים מראשי קהל מרומא הרב ר' עובדיה מסופרנו

ור׳ יהודה הרופא אסקל ושנים אחרים וכעסתי עליהם כי... אמרו לי שהם מרגלים... אחרי כן כעסתי על המלשין שהלשין עליהם... ואחרי כן קרא האפיפיור ר׳ דניאל מפיסא ודבר עמו בעדי אם רוצה אני ללכת כי הוא נותן לי רשות וצוה אותי כי אלך (אתיצב) לפניו בי״ח שעות בכ״ד ימים לחדש אדר הראשון (?)... והלכתי לפניו ועמדתי כמו ב׳ שעות ודבר אלי: איך אני עשיתי לך כתב אל מלך פיטרי גואן (João) וכתבתי גם למלך פורטוגאל וכתבתי אל כל הנוצרים, כי הם יהיו בעזרתך... ואמר אלי האפיפיור: חזק ואמץ ולא תירא כי אלהים עמך. ואמרתי אליו: אין בפני כי אם הקב״ה ואתה והנני מוכן למצותיך כל ימי חיי וגם המלך יוסף אחי וכל בני עמינו מוכנים אליך. וצוה האפיפיור [ש]יתנו לי סימן וטגן למען יוכל (אוכל) להראותו אל המלך יוסף אחי... ונתן אותה האפיפיר לר׳ דניאל ור׳ דניאל הנ״ז נתנה אותה לידי בפני האפיפיור ... וכן נתן (האפיפיור) לי מאה ה״ק זהב... ואמר אלי תקחם בעבור משרתיך״.

(אחרי כן מרבה דוד ראובני לספר, איך היה ציר פורטוגאל ממאן לתת לו „בטחון״ (sauf-conduit), כדי שיתנו אותו לבא בתור יהודי בגבולות פורטוגאל, ואף שהיה מהויב הציר לתת לו „בטחון״ אחרי אשר היה לציר שלוח מאת האפיפיור ונושא מכתבי כבוד קדושתו אל מלך פורטוגאל, בכל זאת היה הציר Don Miguel da Silva נשמט ממנו עד שגזר עליו האפיפיור שיתן כתב הבטחון ובכ״ז לא עשה מצות האפיפיור. וע״ר הציר הזה דון מיכל (מיגואל) די סילווא ידבר גם כן סיפר תולדות האינקויזיציאה הירקולאנו ויספר איך היה ממאן לתת לציר היהודים כתב הבטחון ללכת לפורטוגליה (בספר da orgim I p. 216). זה השר הציר מיכל דא סילווא היה עוד ציר מלך פורטוגאל בחצר האפיפיור בימי שבת דוד ראובני ברומא עד שנת 1525. גם את דון מרטינהו, שיה לציר פורטוגליה ברומא אחרי סילווא הנזכר, יזכיר דוד ראובני בספר הזכרון שלו ויוסיף לספר):

„אחרי כן נסעתי מרומא בחצי היום בט״ו באדר כמו שנכנסתי בחצי היום ברומא בט״ו באדר ונמצא שעמדתי ברומא שנה תמימה, ובאו היהודים ברומא ללוות אותי בשלשים סוסים חמשה מילין״.

דוד ראובני מספר קורות נסיעתו, איך שקר בו הציר הפורטוגיזי כאשר הבטיח לשלוח אחריו את ה„בטחון״ ולא שלח, שבתו בערי איטליה: רונצלין (Roncelin), ויטרבו (Viterbo) וסיינא (Siena) עד באו לפיסא (Pisa), ושם קבע לו מקום דירה בבית הצריק והעשיר רבי יחיאל מפיסא. שם נתקבל בכבוד גדול והגבירה אם המשפחה היקרה היתה משרתת אותו. (בכלל יש לדברי ספר הזכרון במקום הזה, כאשר יתאר דוד הראובני הליכות בית רבי יחיאל האנשים והנשים, החן והצניעות, טוב טעם ויראת שמים, ערך גדול לתולדות הקהלה הזאת, אבל זה אינו ענין ישר להדברים שאנו עומדים בהם. שפ״ר). ויוסף דוד הראובני לספר מן הכבוד שעשתה לו האשה היקרה בינווינידה אברבנאלה אשת רבי שמואל בן דון יצחק אברבנאל בניאפולי ויאמר:

„וישלחה אלי הסיניורא מנאפולי בעיר פיסא א׳ דגל משי יפה כתוב בו עשרת הדברות ויש בו זהב... וגם שלחה אלי הסיניורא אמורקה מזהב ללבוש עצמי לשמה, מלבד ששלחה לי בהיותי ברומא ג׳ פעמים מעות״. ויוסיף עוד לספר:

„ואחרי כן לימים מעטים שלח המלך פורטוגאל דון מיכל מרומא (הסירה אותו מעל כנו בתור ציר) ושלח דון מיכל דון מרטין אינבשדור (לאמר: לציר היה דון מרטין). ודון מרטין תיכף שהגיע ברומא כתב אלי בפיסא: איך המלך מפורטוגאל שמע עליך, איך אתה בא לעבודתו והוא שמח ושוב לב, לכן תתקן עצמך ותלך בואת הספינה״...

מעיר פיסא נסע דוד בלויית רבי יחיאל ונכבדי הקהלה ויצא לליוורנו ובליוורנו ירד באניה לבא פורטוגליה ויבא עד עיר החוף קריקס (קאליצי וצ׳ל קאריצי). שם אמרו בעלי פקידות ספרד לאסרו אר הוא נחלץ מצרה ויבא שלום לאלמיירה (Almeria) ולטאיירה (Tavira) גבול מלכות פורטוגליה, שם נתקבל מבעלי פקידות הגבול במאור פנים בהראותו להם כתבי האפיפיור קלימינטו השביעי ויקבע דירתו בבית „אנוס״ אחד עשיר וירא שמים כארבעים יום עד אשר באו לו מכתבים מהמלך לקרוא אותו להתיצב לפניו.

ג.

התעסקות דוד הראובני ביטי שבתו בפורטוגליה.

על פי המקורים בלשון פורטוגלית בהכרוניקה של בן הדור, (Coronyqua dos Reis de Portugal, Colleçâo dos ineditos p. 35 ff.) בא דוד לפורטוגליה בנובימבר לשנת 1525—רפ"ו. דברי דוד בספר הזכרון ע"ד קורותיו במסעו וימי שבתו בפורטוגליה עד ימי נסיעתו מליסבונה רבים מאד וממלאים חמשים דפים בכ"י (ובדפוס אצל נייבויער יותר מששים עמודים. שפ"ר). חלק שנים עשר מדבריו המה דברים בטלים ממריבות ומצות וסכסוכים בינו ובין משרתו. אך גם להדברים שיש להם ערך היסטורי (ומפיצים אור על דרכי החיים של האנוסים ויתר ענינים נכבדים לחוקרי העתים) לא נוכל לתת מקום בהפרשה הזאת. היוצא מכל ספוריו הוא: כי האנוסים ראו בו עקבות הגואל ונחשב להם לשליח המלך המשיח ויכבדוהו בכבוד מלכים וינשקו ידיו וירבו לבקרו ויהיו תמיד מבני לויתו. גם באו אליו צירים מקהלות ישראל באפריקה והמלך יואן השלישי והמלכה כבדוהו בכבוד גדול. תכלית נסיעתו, לפי דבריו, היתה: „לבקש אומנים חכמים ידעו לעשות כלי משחית ומזרקי אש ויבאו בארצי לעשותם כי אנחנו מנעורינו על המלחמה (נחיה) והמלחמה שלנו היא בסיף וברומח ובקשת" (ולא באבק שרפה וקנה רובה). ויפיק רצון מהמלך והמלכה כאשר יספר:

„והמלך נתן לי ידו ואמר אלי: תעשה לי זה החסד, לא תניח שום אדם את ידיך (להתכבד בכבוד מלכים) והמלך גזר לי שמנה ספינות בחדש ניסן עם ד' אלפים מוריקי איש גדולים וקטנים".

דוד ראובני מוסיף לספר כי „דון מיקל (די סילווא) האויב שלי מרומא עד הנה... היה עומד לפני המלך גם היה משנה למלך... ובעל המור מהמלך והוא היה מדבר בנגדי... ואז אמר דון מיקל הלא אמרתי לך כי בא (דוד הראובני) להחריב מלכותך ולהחזיר האנוסים ליהודים. ואם תשלח לפניו שרים שלך שילוו אותו יצאו כל האנוסים לפניו הם ונשיהם ובניהם וילוו אותו וייעצו עצה על הנוצרים ביניהם ויחזרו יהודים...". הליכותיו עם האנוסים והכבוד שכבדוהו עוררו חשד בלב המלך יואן השלישי ויאמין לדברי המשנה דון מיכל (מיגואל). דוד יספר כי קרא לו המלך וידבר אליו: „אני שמח בך כי באת בעזרתי, אבל אתה תחריב מלכותי יען כל הנוצרים אומרים עליך, כי אתה החזרת האנוסים יהודים, וכל מי שיבא אל ביתך אנשים נשים וטף מנשקים על ידיך, ואני שמעתי איך האנוסים מתפללים עמך, קוראים בספרים שלך ביום ובלילה ואתה עשית בית הכנסת כשלהם... ואמרתי אליו: אני באתי ממזרח למערב לפניך והדלת מביתי פתוחה לכל אדם נוצרים ואנוסים ואין אני מכיר אותם מי הם הנוצרים ומי הם האנוסים".

מיתר דברי דוד יוצא ברור, כי בהודע ליואן השלישי אשר סופר המלכה שלמה מולכו (מולבו) הוא דיוגו פירים מל עצמו, התעבר מאד ויחליט כי מאת דוד הראובני היתה שומה על הסופר דיוגו פירים להתיהד, ויחזור מדעתו ויקראהו ויאמר לו המלך:

„איך אני יש לי עסקים רבים ואין אני יכול לשלוח הספינות עמך לא בזאת השנה ולא בשנה הבאה... ואם תרצה ללכת אל ארצך תלך בשלום, כי אני נותן לך רשות... ואם תרצה תלך אל מלך קיסר (קארלוס החמישי) או אם תרצה ללכת ולחזור ברומא... ואמרתי למלך: אין ברצוני ללכת לא אל הקיסר ולא בפיץ (באפריקה) כי אם ברומא לפני האפיפיור ואמר אלי המלך... ותחשוב הדבר עד ח' ימים"...

והדבר אשר בגללו העיר עליו חמת המלך מפורש יוצא מדברי המלכה אל דוד כאשר יספר:

„והמלכה אשתו שלחה בעדי אלי ביום השני והלכתי אליה ויהודה עמי... והשבתי אליה איך המלך נדר אלי שיתן לי שתנה ספינות ועתה נהפך עלי לאויב... והשיבה המלכה: איך אני יודעת בודאי איך המלך היה רוצה לסדר אליך הספינות מלאות מזרקי אש ואנשים מלומדי מלחמה והמלך שמע עליך כי אתה עשית אל הספר שלו ברית מילה והחזרת האנוסים יהודים וגם אתה עושה עצות עם האנוסים כנגד המלך, וכל שרי המלך ועבדיו מדברים למלך שלא יתן לך דבר עבור זה"... יותר מכלם הרבה להשטין עליו דון מיקל הוא Dou Miguel de Silva, שהיה אחרי כן להגמון בוויזי (Viseu) ויהי אהוב וחביב להאפיפיורים ליאון העשירי, קלימנטו השביעי ופאול השלישי וירוממוהו למעלת חשמן (קארדינאל) ויאמרו כי ישב ברומא

על יד הכהונה הגדולה הרומאית, אך יואן השלישי קרא אותו אליו, אף כי שנא אותו וירדפהו (Herculano II, p. f.), ואחרי אשר גם מפורטוגליה ויבא רומאה תמך הוא בהיותו לחשמן בידי המרנים וישם מכשולים לחפץ יואן השלישי ליסר את בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה. המלך יואן, בחמתו על האנוסים המונעים אותו מחפצו ליסד האינקוויזיציה, קצף גם על דון מיקל. זמן צאת דוד הראובני מאלמירין מקום שבת המלך לא נמצא ברור, אך זה ברור, כי מה שנאמר בספור דוד ראובני: „ואחרי נסעם ממני בחדש אדר שנת רפ"ז" הוא ט"ס וצ"ל רפ"ו. הוא יספר כי „המלך נתן לי רשות שיעמוד שני ירחים", אבל הוא התעכב בטווירה (טאוילה) ארבעה חדשים. בהגיעו לגבול ספרד אמרו שוטרי הגבול לאסור אותו ואת אנשיו, כי יהודים הם, ואסור להם לדרוך על אדמת הארץ הזאת, אך נשלח מכתב אל הקיסר קארלוס החמישי שישב אז בגראנאדה, ואחרי שנים עשר יום בא מכתב־בטחון מאת הקיסר על שם דוד הראובני כי יוכל לעבור דרך ספרד בים וביבשה, ובזה נפסק ספר הזכרון שכתב דוד הראיבני בעצמו.

כמלואים לספר הזכרון הזה היא רשימת בן לויתו שלמה הכהן כחדש אייר רפ"ז לאמר:

„פה אכתוב אני שלמה כהן מפרנוה (מפרשה, מפראגה?) את כל ההוצאות אשר עשיתי בעד אדוננו... ר' דוד מיום ח"י לחדש טבת רפ"ו כי ביום ההוא לקחתי החשבון... ואחרי כן עשיתי ההוצאות... מיום י"ח טבת רפ"ו עד היום חצי חדש אייר רפ"ז... כי ביום ההוא נשברה הספינה שלנו שהם כמו י"ב חדשים".

דברי הרשימה כתובים כאלו קרא דוד הראובני את הדברים ושלמה הכהן כתבם על ספר, עוד יוסיף להודיע שלמה הנזכר, כי אחד מאצילי אספמיה ושמו קלרמונטו (Glaromonte) לקח מעמו כל חפציו ובהם מתבי התעודה מאת האפיפיור, מאת כלך פורטוגליה והקיסר כאשר יספר:

„פה אכתוב אני שלמה... את כל הענינים שלקח השר מקלארמונטו ביום ג' לירח אייר רפ"ז מאת... דוד... כי דוקאט זהב אל השר מקלארמונטו ביום ב' י"ד לחדש אייר רפ"ז על גבריאלה בולה בעל ספינה שלנו ואותו שלחתי באדרי אל השר למען יביא אלינו את הבטחון... וכן שלחתי אל השר... את כל הבולה וכל המכתבים... שהיו בידי הן מהאפיפיור וממלך פורטוגאל ומקיסר... ויהי ביום השלישי ט"ו ימים לחדש אייר רפ"ז בא השר אלינו עם כל שריו מאדרי לאי הים רחוק מהעיר ההיא ד' מילין... ותפשו אותנו משרתיו ולקחו כל אשר לנו... לא נשאר מאומה אשר לא לקחו. ואני לקחתי אותם מאת הספינה טרם נשבעה".—יוד יוסיף לספר:

„אחר כן בכ"ד לחדש אב רפ"ז בא עמנו אח הראש מוקהנוליורה (?) והוליכנו באויניון, עוד קבל השר מקלארמונטו מבני ק"ק אויניון וקארפינטראש ופביותיה בעד... דוד... סך שש מאות דוקטים זהב... אשר... קבל מידי היהודים... בהתחננו לפניהם וזה מלבד ההוצאות שעשו היהודים לשלח ברומה בעד בטול כותר הפדיון. כי היה שואל גדולות עד אין חקר שהבריחני להשתעבד גופו (גופי?) לפרוע אליו עוד סך השע מאות דוקאט".

הדבר אשר יעורר פלא והשתוממות הוא: הסכומים העצומים שהיו בידי דוד הראובני בדרכו. במסעותיו בפורטוגליה עלו לו הוצאות אלפים ושתי מאות דוקטים זהב, המתנות שפזר לעברי המלך יואן בפורטוגליה עלו ג"כ לסך כזה וקרוב לסך הזה הפדיון בעד גופו והחפצים שקבל קלארמונטו הספרדי. בספר הזכרון של דוד הראובני נמצאו הרבה דברי שקר, אך בני דורו מקיימים את עצם המקרים.

רבי אברהם פריצול, בן הדור ונאמן בשמועותיו יספר, כי דוד הראובני היה יוצא ונכנס להאפיפיור וארמונות החשמנים ובהתהלכו עם היהודים ועם גדולי הנוצרים ידע להתנהג כמנהג אחי המלך ויציר המלוכה הישראלית. לדברי ר' אברהם פריצול הביא דוד באמת עמו העזודות מציריפורטוגליה באפריקה, באופן אחר אין להשוב שהיה מתקבל בכבוד כזה בחצר האפיפיור והמלך יואן. גם יספר ר' אברהם פריצול: „וכתב (מלך פורטוגאל) אל האפיפיור שזה היהודי נאמן ודבריו נאמנים... וישב ברומא כח' חדשים עד בא תשובת מלך פירטיגאל על אמיתת דבריו ועניניו". דברי ר' יוסף הכהן ב„עמק הבכא" ו„דברי הימים" על דבר דוד הראובני אינם מדוקדקים, כי לדבריו בא לראשונה לפורטוגליה ואחרי כן לאיטליה. בכלל ידע ר"י הכהן רק את דבר היותו באיטליה וברומא בפעם השניה אחרי מסעו לפורטוגליה ולא מימי שבתו ברומא לפני מסעו. אך דבר שבת דוד ברומא פעמים נדע מפיו בספורו ומדברי בן דורו פריצול. זה האחרון מקיים גם דברי

הידיעה האחרונה בספר הזכרון מבאו מפורטוגליה לאויניון כאשר יספר: „ויעמד (דוד) צרפתה ויילך לאביניון ויסע משם ויבא לאיטליאה". סדרי הזמנים הנמצאים במאמרו של צונץ בהקדמה לספר המסעות על בנימין מטודילה (הוצאת אשר II עמוד 271 ולהלן) אינם מדוקדקים, כי יש בהם שנה שלמה יותר מהנרשם בספר הזכרון.

ד.

רבי שלמה מזולכו מתקרב אל דוד הראובני ובורח מפורטוגליה.

דבר התקרבות שני בעלי הדמיון ר"ש מזולכו ודוד ראובני זה לזה עוד לא נתברר כל צרכו. בכלל נתקבל למעשה ברור, כי דוד הראובני ההזיר את ר"ש מזולכו לדת היהדות ועמו יחדו יצא מפורטוגליה. שתי ההנחות האלה אינן צודקות, כנראה מדבריו של ר"ש מזולכו בעצמו במכתבו הראשון להחסיד רבי יוסף טאיטאציק (עיין למעלה עמוד 174, 183) והמתאימים לדברי דוד ראובני בספר הזכרון. דוד הראובני „בספורו" יאמר:

ובא אלי הסופר ההוא (שלמה מלכו) אשר עשה הברית מילה בהחבא וכי הוא מתחבא מפני המלך בדירת האנוסים, ודבר עמי בזה הלילה ובעצתי עמו ואמרתי לו: תראה מה שגרמת עלינו, תלך לך לירושלים ותצא מפני המלך פן ישרוף... אותך והלך מפני... וכי זה הסופר בא אלי בתחילה (קודם התיהדותו) הגעתי לפני המלך ואמר אלי, איך הוא חלם בלילה איך הוא עושה ברית מילה. ואמר לי תעשה עמי זה החסד ותעשה אלי הברית... וכעצתי עמו... פן יהיה לך סכנה וגם לנו, אם יודע הדבר הזה יאמרו עלי, כי אני עשיתי... והשמר לך שלא תעשה... יען אתה ואני וכל האנוסים נהיה בסכנה גדולה. והלך מפני ועשה בינו לבינו זה הפועל... והוא סופר ומכובד לפני המלך... וברח והלך לו הסופר ההוא. והמלך והשרים... אמרו איך אני גרמתי שעשה זה הסופר הברית, אף אם לא עשיתי לו.. אני בעצמי..".

כל הדברים האלה מתקיימים מאגרתו של ר"ש מזולכו (אשר ליקרת מציאות הספר „חית קנה" אעתיקם בזה), ומהפרשה הזאת (החסרה אצל ר"י הכהן. שפ"ר) יוצא ברור, כי ר"ש מזולכו בקש להתקרב אל דוד הראובני, אך זה השני דחה אותו בשמאל, וכי בצאת מזולכו מפורטוגליה אמר כי נוסע הוא במלאכות דוד. מהפרשה הזאת יוצא כי מזולכו נסע ישר מפורטוגליה לתוגרמה, ובכתבו את האגרת חשב רק לנסוע גם בארצות הנוצרים, ובכן ידיעת ר' הכהן כי מפורטוגליה בא ר"ש מזולכו לראשונה לאיטליה אינה מדוקדקת וצריכה תקון ואלה דברי האגרת הזאת:

„עתה באתי להגיד סבת נסיעתי מפורטוגאל. ויהי אחרי אשר הגיע האיש הגבור חיל החסיד מוהר"ר דוד הראובני לחצר בית המלך מפורטוגאל, בחלום הלילה ראיתי מראות נוראות משונות זו מזו אשר נבהלתי מאד ויארך זמן רב בסיפורם כאשר ינתן לי רשות להגידם. והבליה המוראה שראיתי: ציוו עלי שאעשה ברית מילה. ובכל יום ויום אני מתהלך לפני מהר"ר דוד י"ץ ומגיד לו כאשר ראיתי בהלומי לדעת עצתו מזה, כי עלה בדעתי שבסיבתו נראים לי הדברים ההם. והוא היה מעלים ומכסה ממני ואמר לי: מכל זה לא ידעתי מאומה וכי מה אני שעל ידי יראו לך המראות הנוראות אשר את ה רואה. ואמרתי בלבי אולי אינו רוצה לגלות לי זה הדבר עד שאעשה ברית מילה והלכתי מאתו. בלילה עשיתי ברית מילה ואין איש אתי והקב"ה למען שמו עזרני ורפאני אף על פי שצער גדול וכאב הרגשתי ונתעלפתי, כי הדם היה שותת כמעין נובע המהגבר. והרחמן הרופא נאמן ריפא אותי במעט זמן לא נאמן (יאמן) כי יסופר. ואחרי שעמדתי ממטתי והלכתי אל מהר"ר דוד ואמרתי לו: דבר אדוני עמי דבריך ואל תכסה ממני כי כבר קיימתי מצות בוראי יתעלה והריני מהול כאחד מבני ישראל ואז הראה לי פנים זועפות וגער בי ואמר: מה זאת עשית שהבאת אותי ואותך בסכנה גדולה שאם יודע למלך יאמר שאני פתיתי אותך ועשית כן מה שלא ידעתי ולא עלה על לבי. ותמהתי מאד על דבריו ועם כל זה היה בלבי כי מעלים הוא מכני הדברים האלה, ואחר שהיתי חתום בחותם בוראי נראו אלי דברים גדולים ועצומים ונגלו אלי סודות גדולות והודיעוני תעלומות חכמת הקבלה הקדושה וצירופים גדולים מהספירות והראוני אוצרות חכמה והאירו את לבבי בתורת אלהינו, ואז ציוו עלי שאבוא במלכוה תוגרמה והורשתי לפרסם הסבות ולהקל מעלי דברי

ריבות ותשובות ושאלות ודרישות וחקירות בני ישראל. והעברתי הרנה במחניהם כי מהריר דוד שלחני בשליחות נסתר(ת) לתוגרמה, אבל עתה אגיד האמת לפני עושה שמים וארץ, כי לא מלתי ולא נסעתי על פי בשר ודם כי אם על פי ה' אלהינו. ועתה אגיד המראות אשר ראיתי בחלומי".

„וארא והנה זקן נכבד וזקנו ארוך מאד ומראהו כתלג חיור, ואמר לי בא עמי לחורבה אחת מחורבות ירושלים והלכתי עמו לשם ובתוך הדברים האלה נראה שאני בדרך זמן רב ובדרך ראיתי ג' אילנות שכלם יצאו מ ש ר ש א ח ד וענפיהם נפרדות לכל רוח ועל הענפים ראיתי יונות הרבה לבנות, וביניהן יונות אחדות מגוון דשן והן רבות מהלבנות וגוון דשן שעליהן נראה שלא היה להן כבתחלה רק שהיו לבנות מקודם ונשתנו לגוון דשן. ויונות אחרות שחורות ביניהן והן מעטים(ת) מן הלבנות. וממוך לאלה היה שדה גדול רבוע, ובתוך השדה עבר נהר גדול ומעבר הנהר היה עם רב אנשי המלחמה פרשים רוכבי סוסים בכלי מלחמה מורים כדורי ברזל עם אש. וכוונת החיל הזה להכרית האילנות ושמעתי אומרים האילנות הן משבונתינו לכך נבריתם ונפילם לארץ, ולא היו יכולים להגיע לאילנות להבריתם שהנהר היה מפסיק ביניהם והיו טכים ליונים שחורות וגם למרושנות, ומיד היו נופלות לארץ והיו באים עופות גדולות והיו אוכלות את בשרם עד שלא נשאר אחד מהם. ואני רואה את המכה הגדולה מאד הנעשה ביונות השחורות והמרושנות. ובעת ההיא קרבו אלי אנשים וישאלו ממני: מה הדבר הזה, ואומר להם העם הזה הכו את היונות הללו הנופלות לארץ ועתה רוצים להכות גם את היונות הלבנות אשר היו יפות מאד מלאוי (?ומנעו) את האילן שלא ייבש. ויאמרו אלי האנשים: נעשה להם גדר מעלה ומחיצה להגן בעדם ואומר להם נעשה כזאת ומהרנו להם לעשות להם מחיצה מעפר וקרשים סמוך לנהר ואנשי המלחמה לא השיבו אחור ידיהם מלהכות היונות ולהמיתם וכאשר ראו המחיצה שעשינו להצילם היו הורסים אותם בכלי מלחמה של אש וגם הכו קצת האנשים אשר היו עמי והעופות הגדולים היו יורדים לאכול את בשרם כמו שעשו להיונות, ובתוך זה הכו אותי בחזה בכדור ברזל בכלי אש ויצא הכדור מאחורי והתאמצתי והתחזקתי בטורח גדול שלא אפול לארץ ולא עצרתי כח ונפלתי לארץ, ובנפלי אמרתי: אוי לי שיאכלו העופות את בשרי כמו שאכלו את בשר האנשים אשר אתי ולא יקברו אותי בין אחי.— ועם כל זה הייתי מיושב בדעתי וראיתי מראות גדולות ואומר אמת הוא מה שאמרו בהיותי בחיים: שדברים גדולים רואה אדם אחר המות יותר מחיים. ואראה היונות הלבנות שהיו באילן מקצתן נשתנו לגוון דשן והמרושנות נשתנו לגוון הלבן, והאנשים העומדים אצלי שנשארו חיים הביאו לי אשה לרפאותי ושאלו אלי לאלו: מי היא האשה פלונית אשת פלוני ועדין לא הורשתי לגלות את שמה, ותתפלל האשה לפני השי' בתחנונים ובתפלה שירפאני והאנשים ההם היו מתאבלים עלי עד מאד והיונות היו הולכות ומתמעטות והרבה מהן נשתנה גוון שלהם, ובתוך תפלת האשה ההיא ראיתי כמראה איש ובגדיו לבנים כשלג ומראהו כמראה אלהים, וארא איש אחר כנגדו ומראהו נורא מאד יותר מן הראשון ובגדיו יותר לבנים ויקרים ומפוארים והיו בידו מאזנים גדולות והיה מכוון לתקן המאזנים שוה בלי הטיה והתחיל ללכת בדרך איש הראשון שראיתי. השני איש הגדול ממנו היה הולך באויר כנגדו עד שהגיעו שניהם קרוב אלי. שאל איש הראשון להאנשים העומדים אתי: וכי ירד שום עוף על זה? והשיבו: לא הנחנו לעופות שיגיעו עליו ומיד שלח האנשים ההם למרחוק עד שלא נראה שום אחד מהם בשדה ונשארנו שנינו יחד, והאיש הגדול השני עמד עלינו באויר. והאיש הראשון נפל עלי ויישת פיו על פי ועיניו על עיני וכפיו על כפי ודבר עמי דברים בשם אלהינו בלחש פעמים מספר ויעמידני על עמדי ויאמר לי: ההבנת את מקרה היונות האלה וישנוי גווניהן, מה הן ועל מה הן מורות? וגם הגוים האלה המכים אותם וממיתים אותן מה הוא? ואימר: אדוני, לא הבין עבדך את הדבר הזה עד עתה. אך נכמרו רחמי על היונות הללו עם חברי ורחמתי עליהם והיה לבי כואב עליהן אבל לא ידעתי מה הן וגם לא ידעתי מראיהן, ויאמר אלי: שא נא עיניך וראה את כל החיולות הללו ותבין סופן: תרע מה הן היונות ויפח על הגוים ההם ונעשו גל עפר. והאיש הזה לא עבר הנהר להכות הגוים ההם והיה בעבור (בעבר) הנהר אשר היו שם היונות וגם נפח על היונות אשר שנו גוונם הם (לשחור) וכלם נתלבנו ובהן לא היתה אחת משונה מחברתה והנהר הרבה מים יותר מבראשונה ויצאו אילנות על שפת הנהר מזה ומזה ופירותיהם משונות זה מזה בעת ההיא ואומר אל האיש: הגד אדוני לעבדו מה המופתים והנסים האלה אם מצאתי חן בעיניך. ויאמר אלי: לא תוכל עתה לרעת את הדברים אבל לא יהיה נעלם ממך והשתחויתי לפניו ואמרתי לו: דבר אדוני

אל עבדו כדי שאהיה בטוח שאדע פירושי כל (של?) אלו הדברים ויברך אותי. ואיקץ מהמראה הזאת ולא הבנתי מאומה ואחר כך ראיתי כמראה הזקן הראשון שראיתי במראות הראשונות והוא פירש לי הכל. ועדיין אין אני (יש לי) רשות לפרסם דבר ממה שפירש. וכשיגיעני הקדוש ברוך הוא לשלח לארץ אדום אעשה הבור בארוכה מכל שראיתי עם פירוש באר היטב ומשם אשלחנה ליראי ה' ולחושבי שמו.

ומכל האמור יצא לנו שר"ש מולכו יצא מפורטוגאל לפני שנת רפ"ו.

ה.

מסעות ר"ש מולכו בתוגרמה ואיטליה. פגישתו השניה עם דוד הראובני עד מסעם האחרון.

מהמבוא לדרשות ר' שלמה מולכו (ספר המפואר) יוצא ברור כי היה בשאלוניקו עוד לפני שנת רפ"ו. (הספר הזה נדפס בשאלוניקו בשנת רפ"ט), שם נאמר: „למען אחי ורעי הנאהבים היושבים בשאלוניקו הדורשים כבני לשלוח להם איזה דרוש". שם התודע אל החסיד המקובל ר' יוסף טאיטאצאק ואליו כתב הדברים המובאים בציון הזה סעיף ד' מעיר מונסטיר בהערצה־גאווינא, וכן יאמר במכתבו השני (אשר בדה"י לר"י הכהן) בהמשך להמכתב שהבאנו בזה: „כבר ידוע אצל כבוד תורתכם ענין המראה (עיין למעלה עמוד 114) אשר כתבתי מערי מונישטיראו לזהר"ר יוסף ט"טיסה יצ"ו וכו". במרוצת דבריו מספר לאמר: „מראה הראשונה אשר שלחתי אל כמר יוסף טיטסק ההעתק ממנו גנוב הוא אתו (את המלשין שלו יעקב מאנטינו) והעתיקה ללשון נוצרי והראה אותה לכמה חשמנים". יודעים הגנו גם כן כי התודע ר"ש מולכו אל רבי יוסף קארו וכנראה כאשר ישב עוד בעל „בית יוסף" באדרינופול. כנודע ישב הר"י קארו לפני שנת רפ"ב בניקופול אשר בבולגריה ומשם יצא לשאלוניקו ונמצא שם עוד בשנת רצ"ג (עיין קורא הדורות מהר"י קונפורטנטי ל"ה ע"א). בצפת נמצא את הר"י קארו בשנת רצ"ח כאשר הגהיג שם רבו רבי יעקב בירב את הסמיכה. כנודע היו גם למרן הב"י חזיונות שנכתבו בספר מיוחד „מגיד מישרים". החזיונות האלה התמידו מימי נעוריו עד סוף ימיו בהתישבו בצפת וכלם נכתבו על ספר „מגיד מישרים" הנזכר [1] וכבר הזה חזיונותיו בהיותו בשאלוניקו כאמור בס' מ"ם (דף נ' ודף ע') כאשר תאמר אליו המשנה: „אם קודם לכן תרצה ללכת לשאלוניקו להקן ספרך (בית יוסף) עשה אלא שלא תתישב שם". ונראה הדבר כי בשאלוניקו התודע אליו ר"ש מולכו,

---

[1] המגיד־מישרים נדפס לראשונה בווינציאה שנת ת"ה וההוספות עליו בשנת תי"ד, כני אז רבו הוצאותיו. אין להטיל כל ספק בדבר כי החזיונות האלה יצאו מר"י קארו, כהוכחה לזה נוכל להביא דברי מגיד מישרים לפרשת כי תבא לאמר: „אור לט"ו אלול שנת השכ"ט יום ברית הילד... ושמא דילד דתימול יומא דין יהודה, והוא יהיה סימנא לך בתודה ותשבח לה' אשר הפליא חסדיו ורחמיו עמך להאיר עיניך", הידיעה הזאת מתקיימת מדברי ר' יהודה בן הר"י קארו לשו"ת הב"י לאמר: „אמר הצעיר יהודה כי צעיר אנכי ליטים בן ז"ך שנים אנכי היום (פ' ויחי שנת ישט"ח)", וא"כ נולד בש' שכ"ט. ממקום אחר בחמניך יש זכר לדבר, כי החזיונות החלו עוד בימי שבתו בניקופול, כי כן נאמר שם (דף כ"ב): „והלא את חזי דהויא קרתא דניקופול איתגזר עלה בגין מעוט צדקה... ואת קום ואפיק ביתא מהאי אתרא וגם תיעץ לחותנך דיפיק ביתא". ואולי יש בזה ס"ם ותחת ניקופול יש לקרוא אדרינופול, כי קשה להאמין אשר בהיות הר"י קארו בניקופול בהיותו בשנת השלשים כבר היה לו חתן עכ"ל הרהמ"ח. אולם הנוסחא הנכונה בס"ם היא לחותנך ולא לחתנך, ואין צורך כלל לשנות הגירסא מניקופול לאדרינופול. בדבר התיחסות ספר הס"ם למרן הב"י, הוכחתי בספרי טוצ"ג (בהערה לעמוד 242 ובהערות שבסוף הספר מידידי הח' רצ"ה יפה) יש ראיה אחת טובה כי נכון הדבר כנכון היום שהספר הוא באמת מהר"י קארו פרברי הרב המחבר ולא כדעת החכם ר"ד קאסעל הסמטיל ספק בדבר. שפ"ר.

כי כן ישים הר"י קארו דבריו בפי מלאך פניו (spiritus familiaris) היא המשנה (דף ס"ה ע"א) לאמר: ואזכך לאיתוקדא בארץ ישראל ברבים לקדשא שמי בפרהסיא ותיסוק לעולתא על מדבחי... ואזכך למיגמר חבורא דילך לאנהרה ביה עיני כל ישראל, דהא כל עמים חכמים ונבונים ומשכילים ישאבון מחבורא דילך דאקרי בית יוסף. ופוק חזי מאי אדביקת ולמאי תזכה לקדשא שמי ברבים, כך שלמה בחירי זכה דאתקרי מלכו, דאתמשח ממשח רבות עלאה וסליק לרעוא על מדבחי והכי נמי תסתלק את...". הפרשה הזאת נכתבה איפוא אחרי מות ר"ש מולכו על קדוש השם וקודם שנגמר ספר „בית יוסף" על ארבעת הטורים, ומזה יצא לנו, כי בכל מקום שנמצא בספר „המגיד": „שלמה ידידי" או „שלמה בחירי" הכוונה על שלמה מולכו[1]), מדף ס"ט ב„המגיד" יוצא מפורש, כי הר"ש מולכו למד ומסר למהר"י קארו סודות התורה, כי כן נאמר שם: „ומאי דאוליף לך שלמה ובתר הכי אנהר לך למקרבא לדחלתיה וכו'..." ועוד יאמר: בחירי...לא שפיר קאמר ואערא קמך שלמה בחירי למחוי אי תנדע ליה (לנסותו אם יבין זאת) וזכו הוה לך דאשתמודעתא ליה ואוליפת מניה למדחל יתי ואוף כתבתי (צ"ל כתבת) עליה טבון להיא קרתארבתא, דאזל עד דאתערו הנהו חבריא קדישא למכתב למריהון והאי זכותא תלי בך דאתערו דילך עביד" (בהנ"ל ד' ע"א, ט' ע"ב, כ"א ע"ב). מזה יוצא, כי מהר"י קארו חשב לו לזכות גדולה, כי המוליץ על ר' שלמה מלכו לפני חכמי העיר הגדולה והעיר אותם לדעת את גדולת האיש הזה. העיר הגדולה הזאת תוכל להיות שאלוניקו (ואולי הכוונה על כתבי מליצה שנתן הר"י קארו לגדולי ישראל באיטליה ע"ד ר"ש מולכו והעיר הגדולה היא רומא ששם ישב אחרי שובו מארצות הקדם. שפ"ר). במונסטיר ישב ג"כ ר' ש מולכו, כי משם ערך מכתבו לר"י מאימאצאק ולא נודע אם היה שם בהליכתו לארצות תוגרמה או בחזירתו. ממקום אחר יצא כי התועדו ר"ש מולכו „הבית יוסף" לפני עלות זה האחרון לא"י, כי משנתו תאמר לו (ט"ט כ"ה ע"ב). „כי אזכך לעלות לארץ ישראל ולהתיחד שם עם שלמה ידידי ותלמוד ותלמד ואחרי כן אזכך להשרף..."[2]). עוד יאמר במקום אחר: הלא לך למנדע דמאי דמדקדק האי צדיקא שלמה ידידי בספרא נעלמת דקאמר האי חכימא ש"ט שמיה יאה דקרק'. אם גם פה הכוונה על ר"ש מולכו יצא מזה שחבר עוד ספר בלתי נודע לנו.

מאגרתו השניה של ר"ש מולכו מאיטליה (אשר בדברי הימים לר"י הכהן) יוצא, כי היה בארץ הקדושה וכנראה בצפת ושם היתה לו ארוסה (שלשלת), זמן שבתו בתוגרמה וארה"ק לא נוכל לדעת בדיוק, אך זאת נדע כי בשנת רצ"א בחדש שבט לערך (שלשים יום לפני י"ב אדר) כבר היה ברומא (דה"י בהנ"ל) ולפני זה היה בפיזארו ובאנקונה. כנראה בא שם ישר מארץ ישראל ובשנה ההיא (רפ"ט) דרש בארה"ק. אחרי כי קשה להחליט שעות בהיותו בפורטוגליה עסק בתורת הקבלה, הנה סגל לו את הידיעה הזאת וילמוד אותה לתכליתה בימי מנוסתו לתוגרמה. מפורטוגליה יצא בראשית שנת רפ"ו ובבן עסק בהידיעה הזאת במשך שלש שנים. את הלשון העברית ידע כנראה עוד בפורטוגליה לפני התיהדותו. כנראה היה באנקונה זמן ידוע. כי יצא משם לבא לרומא „בחדש שנים עשר בשנת כי שטעתי א'מ'ר'י'ם" (רצ"א). פגישתו השניה עם דוד הראובני היתה במשך שנת ר"ץ רצ"א בראשית השנה, ואז הרגיש ברוח שאין תוכו כברו. ברומא היה דורש בבתי כנסיות לישראל ושרים וכהנים וחשמנים באו לשמוע דרשותיו (במכתבו הנ"ל ובהודעת ציר פורטוגליה ברומא למולכו ואדונו). במשך שנת 1530 הנ"ל התודע להאפיפיור קלימנטו השביעי, ואז השיג ממנו „הבטחון" כתוב וחתום לתת לו „רשות לעשות כרצונו", לאמר לדרוש ברבים בכל הפצו (בהנ"ל). מרומא יצא לפני „המבול" וישב בוויניציאה ושם כתב ויחפוץ להדפיס ספרו על הקבלה, ואחרי המבול שב לרומא ויהי שם גם בימי רעש

---

1) ב„מוצאי גולה" 245 העירותי, כי אף שאין להסכים להשערת קאסעל, כי שלמה הנזכר בהמגיד יוכל להיות שלמה אלקבץ, הצעיר מהר"י קארו בחכמה ובשנים, וברוב הפעמים כוונתו על ר"ש מולכו, אך יש בטקומות אחדים ידים מוכיחות ששם הכוונה על רעהו וידידו הר"ש אלקבץ. שפ"ר.

2) נ"ל כי בהמקום הזה אי אפשר להשוב אחרת, כי כוונת מלאך פניו של מהר"י קארו על אלקבץ, כי טפני שיאמר: ואזכך להשרף וכו' הרי שנאמרו הדברים אחרי מות ר"ש מולכו על קדוש השם ומה טעם יש בדבר „ואזכך להתיחד עם שלטה ידידי ועם חברים". שפ"ר.

הארץ בליסבונה בפורטוגליה (31 ינואר 1531), אך באדר רצ"א היה מוכרח לצאת בפעם האחרונה מרומא לרגלי הדבות והמלשינות שהוציאו עליו, ואז כתב את אגרתו השניה. אז כבר יצא שמו להתהלה בכל תפוצות ישראל והתקוה המשיחית התעוררה על ידו בארצו הקדם ובפולין וביתר הארצות הרחוקות (באגרת הנ"ל ובמ"ט). מן העת ההיא עד הימים אשר נסע לריגינסבורג (רשיסבונה) לטהנה הקיסר קארלום החמישי (בימי הקיץ שנת רצ"ב) אין לנו כל ידיעה ממעשיו והליכותיו. הוא נסע ביחד עם דוד ראובני, בצאתו מרומה התגברו שונאי האנוסים ובעלי ברית חפצי האינקוויזיציה בפורטוגליה, כי גם אוהבו הקרדינאל ווריצי פוצצי מת, והם הצליחו להציק את האפיפיור קלימינטו השביעי עדי נאנס להוציא "בולה" הנותנת רשות ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה.

אין לנו להוסיף דבר על המסופר בהמקורים העברים והלועזים על נסיעת דוד ראובני ור"ש מולכו להקיסר קארלום החמישי ושרפת מולכו על קדוש השם, רק להוכיח בזה, כי המסופר שחפץ שניהם היה להטות לב הקיסר לדת משה ויהדות היא בדותא גמורה. הסבה האמתית של מסע שני האנשים המופלאים האלה להקיסר יבאר לנו במעט דברים השתדלן הידוע רבי יוסף יוסילמאן מרויזהיים שהיה גם הוא אז בריגינסבורג במסבי הקיסר להשתדל בעד אחיו כדרכו, ובספר הזכרון שלו סימן י"ז (Revue d. Et. XVI p. 91) (ליתר באור אביא בזה כל הסימן. שפ"ר) יאמר: „בשנת רצ"ב לפ"ק הוצרכתי לחזור ולבוא אל הקיסר יר"ה ביום הועד בעיר רעגינשפורק לשמור על משמרת ישראל. ויהי ה' אתנו והצילנו גם באותם הימים מקטגורים של השרים והפרתמים לתת לנו מחיי בגוים ע"ד הריבי' וכו' ובאותן הימים בא לויז גר צדק המכונה רבי שלמה מולקא נ"ע בדעות חיצוניות (כוונתו כנ"ל: בהצעות דיפלומטיות. שפ"ר) לעורר הקיסר, באמרו שבא לקרוא את כל היהודים לצאת למלחמה נגד התוגר. וכשמעי מה שעלתה ברוחו כתבתי אגרת לפניו להזהירו שלא לעורר לב הקיסר פן יאכלנו האש הגדולה, וסלקתי (את עצמי) מן העיר רעגינשפורק כדי שלא יאמר הקיסר ידי אתו במלאכתו דעות חיצוניות, וכבואו אל הקיסר נתפס בחבלי ברזלות והוליכו אותו עד עיר בולוניא. שמה נשרף על קדוש השם דת ישראל ורבים הסיר מעון. נשמתו צרורה בג"ע".

יש לומר, כי אמנם הצעת מולכו היתה לא לקרוא את כל היהודים להלחם נגד התוגר, כי אם את האנוסים אשר בספרד ופורטוגליה, ובער זה לתת להם דרור לצאת מן ארצות האינקוויזיציה, הצעה שאין בה כל הזיה ודמיון, והיא הצעת דוד ראובני לקחת כלי תותח „וכלי זיין של אש" מפורטוגליה בכדי להלחם בשבטי הערבים, רק בשנוים מועטים, ולא היתה כלל מן הנמנעות. את שם דוד ראובני לא יזכיר השתדלן ר' יוסף יוסילמאן, כי אם יספר ששם הקיסר את מולכו בחבלי ברזלות ונשרף באש בבולונייאה. אך האשבנזי המלומד בן הדור ווידמאנשטאדט ור' יוסף הכהן מספרים שנשרף ר' שלמה מולכו במנטובה. זה האחרון יספר על דוד הראובני לאמר: „וישימו עליו משמר, וילך הקיסר אל בולוניא ויוליכוהו אתו בעגלות אסור בראתים ויוליכוהו אל ספרד, וישב שם ימים רבים וימת בבית הסוהר".

במות ר' שלמה מולכו התגברה עוד האמונה בכחו ונפלאותיו. ר' יוסף הכהן יספר: „ויאמינו רבים באיטליאה בימים ההם כי נצל רבי שלמה מולכו מיד מבקשי נפשו לספותה בחכמתו, ולא שלט נורא בנשמיה, ויש אשר העיד ונשבע בפני קהל ועדה שעמד בביתו אחר השרפה שמנה ימים ומשם הלך לדרכו ולא ראהו עוד", אך רושם הקורות מטיל ספק בהשמועות ואומר: „אל אלהים הוא יודע, מי יתן ואוכל לכתוב הכנים דבריו אם אין באמת ובתמים ואכתבם על ספר". מדברי רמזים וגימטריאות ונוטריקון שחבר המקובל ר' יוסף די ארלי הנגו רואים איך קשרו המקובלים אז את תקות המשיח בהתגלות ר"ש מולכו, מנבואתו של המקובל בעל ההזיה, נבואה מלאה גימטריאות ונוטריקון ורואה הוא עקבתא דמשיחא גם בתנועה הריפורמציה הלותרית. (דברי הנבואה הזאת ופירושה אי אפשר לי להביא במקום הזה מכמה טעמים. שפ"ר).

ציון ו.[1]

דון יוסף נשיא דוכס מנקסוס.

א.

תולדות דון יוסף נשיא הדוכס מנאקסוס, שהן אחווות וקשורות לתולדות חמותו דונה חנה גראציה מינדיסיה, כבר מפורשות וידועות על פי מקורים רבים ושונים. במקום הזה נביא רק שני מכתבים ערוכים בלשון רומית מאת מלך פולין זיגיסמונד אויגוסט, שלוחים מפוזנא לקונסטנטינופול בשנת 1570=ש"ל. מהמכתבים האלה נדע עוד יותר מעמדו הרם של הדוכס היהודי והשפעתו הגדולה בחצר מלך תוגרמה. שני המכתבים האלה נדפסו מתוך כתבי הארכיון ע"י אלכסנדר קרויזהאאר (Historya Żydow w Polsce II p. 318) וט. בערסאהן— (Frankel Graetz Monatsschrift 1869 p. 423)

וזה תוכן המכתבים: בתרגום לעברית

א) להיהודי נשיא מהמלך זיגיסמונד אויגוסט. אדון נעלה ורענו האהוב! לבבוד מעלתך יפנה עתה יוהאנגיס וואנציסמיליוס ווינצענטינוס ע"ד הענין אשר הודיעו לנו, ונקוה, כי תמצא אחרית טובה להענין לרגלי ההבטחות שנתנו איש לרעהו. בין כה וכה נשתדל להבין את תכן הכסף, אשר בזמן ידוע יגיע לסך 150,000... אלהים הגדול והטוב ישלים הפצנו בהשתדלות עבדו, כי כל ההבטחות שנתנו עתה תצאנה לפעולה. ומזה יוכל להבין כבוד מעלתך, איך חפצנו הוא ישר מקרב לבנו ומה רב חפץ לבבנו להענין אשר תכליתו היא לקיים את הפריוויליגיות, כבל דבר המלכה. כבוד מעלתך יבין את הדבר הזה היטב מפי האיש וואנצימיליוס שאליו מסרנו את הענין. נתן בווארשא ביום 25 פיברואר.

ב) שר נכבד ורענו האהוב! ינעם לנו מאד לראות כי לבך נוטה לנו מאד, הדבר אשר נוכחנו לדעת כן ממכתב כבודך הנאור אלינו וכן מה שספרו לנו אלה ששבו משם (מקונסטנטינופול). בגלל הדבר הזה כבודך הנאור יוכל להיות בטוח, כי גם אנחנו מצדנו, בכל עת שיהיה לאל ידנו נתאמץ להוכיח את ידידותנו לכבוד מעלתך. עתה כאשר הננו שולחים את מלאכנו לחצר כבוד הוד המלכות בשער (פפארטא) תוגרמה את האדון טאראנגאווסקי היה חפצנו כי לא יסע מאתנו בלי מכתב אל כבודך הנאור, בבקשה, כי אם תהיה דרושה עזרתך בעסקינו, אדון נאור, אל נא תמנע את טובך להיות למליץ בעדו (בעד הציר) ותוכל להוכח כי המכתב הזה יהיה לעזרה גם לכבודך בכל הענינים. נתן בווארשא ביום השביעי לחדש מארץ 1570.

עצם הענינים והמשא ומתן שהיו אז בין מלך פולין ובין הדוכס יוסף נשיא לא נדע מהמכתבים השנים, כי נכתבו ברומיזה כדרך מכתבי הדיפלומטים ואולם מהדברים: espectu privilegiorum suo tempore confimandorum נראה, כי הדוכס יוסף מנאקסוס דרש קיום הקיומים (פריוויליגיען) בעד אחיו בני עמו והמלך הבטיחו להקים את חפצו.

החכם האלבערשטאמם (שזה"ה) הודיעני, כי באוצר כתבי יד שיש לו (סימן 390) נמצאים מכתבים מרבני איטליה ושם נמצאו הדברים האלה:

„שמעתי מאחורי הפרגוד איך כמ' יוסף נשיא יר"ה שלח ציר מיוחד אל המלך מפולוניא עם שרים ועבדים עמו ונעשה לו כבוד גדול ולכל העם אשר היה עמו... אבל לא נודע מחמת איזה עסק היה שם הציר". מדברי הימים למלכות פולוניה ותוגרמה נדע, כי נשלחה מלאכות מפולין לתוגרמה בדבר המו"מ על התמנות נציב (וואיוואדה) במדינת מולדאווא, המדינה

---

[1] הציון הזה ברובו מדבר ע"ד המקורים לתולדות התיסדות האינקוויזיציה בפורטוגליה, כל אלה הם דברים הטמורים למלומדים, ופה גם שרובי הכתבים הובאו בלשונות פורטוגלית ואישלקית; על כן לא השבתים לנחוץ לתרגמם, ומכל הציון אביא בזה רק שני מעשים. הראשון נוגע בפנה ידועה גם לקורות ישראל בפולניה, והשני מראה לנו תמונת דון יוסף נשיא, כיהודי החפץ להשיב שבות עמו, לשוב ולכונן סכת האמיות הישראלית הנופלת.

אשר לשני הצדדים היו טענות עליה ושניהם היו דורשים למצוא איש איש חפצו במושל הארץ הזאת שהיתה נשענת אז לגבולות שתי המלכיות והמעשה היה בשנת 1570. הפולנים תמכו בידי הגוספודאר הצעיר בוגדאן. אך לממשלת תוגרמה לא היה המושל הזה רצוי, כי ראתה, שאם יהיה הוא מושל מאלדאווא לא תהיה עור לה (לתוגרמה) כל שררות בארץ הזאת ולא תסור עוד למשמעתה. על כן תמכה הממשלה התוגרמית בידי איש אחר ושמו אימוניה (Jmonia). אך המלך זיגיסמונד אויגוסט חפץ מאד כי בוגדאן יהיה לגוספודאר (נציב מושל) במולדאווא ועל כן שלח ציר מיוחד להשתדל ע"ז בקונסטנטינופיל ונדע כי שם הציר הזה היה טאראנאווסקי (עיין ציגקאייזען בספרו געשיכטע דעס אסמאנישען רייכעס III, 519). ומזה הציר טאראנאווסקי ידובר בכתב השני מהמלך לרון יוסף נשיא הדוכס. אך דבר המלאכות ששלח דון יוסף נשיא לויגיסמונד אויגוסט ותכליתה נעלמו ממני.

ב.

לתולדות יוסף הדוכס מנאקסוס הביא לנו רבי דוד קויפמאנן ידיעות חדשות ונכבדות, שמהן נלמד לדעת מחשבות הדוכס היהודי ומגמתו, והם המכתבים שפרסם רד"ק הנ"ל בכתב העתי לחכמת ישראל בלשון אנגלית Jewish quarterly Review (vol II p. 305 ff). באשר כי כתב העתי הזה לא נודע רק בין היהודים באנגליה על כן נכון להביא בזה איזה פיסקאות מהמכתבים בכל הדברים הנוגעים לתולדות הדוכס יוסף והיהודים בממלכת האפיפיור באיטליה, והם שני מכתבים. המכתב האחד היא מהעיר הקטנה קורי (Core), במדינת הקאמפאנייא בממשלת הכהנים, לקהלות ישראל באיטליה, להיות לעזרה ליהודי העיר הזאת אשר נתרוששו לרגלי גזרותיו של האפיפיור פאולוס הרביעי וביקשו לתמכם בנדבות לצאת מן הארץ (מכתב סימן קס"ז). המכתב השני (סימן קס"ח) הוא מקהלות ישראל באנקונה ליתר הקהלות לתמוך בדבר בקשת עניי קורי. מהמכתב הראשון יוצא, כי בעלי כנסת ישראל בעיר קורי החליטו לעלות לארץ הקדושה להתישב במושבות דון יוסף נשיא אשר בסביבות טבריא, לרגלי קול הקורא אשר שלח יוסף במחנה העברים בארצות הגולה לעלות ולהתנחל בחבל הארץ בסביבות טבריא שקמה לו לאהזת נחלה מטעם שולטאני תוגרמה. במכתב הזה נזכרו גם הצרות שעברו אז על היהודים שישבו במדינות ממשלת האפיפיור הקנאים והאכזרים: פאולוס הרביעי ופיוס החמישי, ואלה הם דברי המכתב סימן קס"ז.

[1]) „...אנחנו צעירי הגולה ק"ק קורי (Core) אשר במדינת קאמפאניה (Campagna) רחוקה מרומ"א מהלך יום עינינו תמיד אל ה' עד שיחננו... ויהי כי הקיפו ימי הצער והטירודים והמסיות והעולות, עוד זה מדבר בזמן האפיפיור פאולוס הרביעי שאז מה מאד הקיפה הצעקה אל גבול ישראל נאקה ומועקה שם במתנינו מן העבודה הקשה אשר עובד בנו מהבולא שהוציא כנגדנו עד שלא השאיר לנו מחיה. והדוחקים ההם עלו השתדלו על צוארנו ביציאת הקומיסאריו שהיו נוטלים את ממוננו ועונשים אותנו או לגליאה להיות עובד בפרך באניות) או למיתה, באופן שמי שלא היה בידו כח לסבול ולקדש את השם היו ממירים דתינו הקדושה עד שארכו כמו רבו הממירים בזמן ההוא והנשארים לא נשאר להם בלתי אם גויתם וצורתם. והדוחקים ההם סבונו ככפלא לאוגייא כאלו ח"ו נבלע ישראל וכאלו יושב בין תנור לכירים כמי שכפאו שד ורוח כביר ובפרט מלכות קמפניאה אשר עירנו בתוכו (בתוכה) שכולו אם בוצרים באו לה אם שודדי לילה הלא יגנבו דיים במלחמת האפיפיור פאולו רביעי הנ"ל, הלא ישאירו עוללות וכל שכן עניי עמנו הדרים במדינה הזאת עד שנתנו עינינו בנו ונעשנו גל של עצמות ואין לאל ידינו לחיות כי דלונו מאד ואפילו דיננו אין נדון בעסקינו; וזה בא הזמן המר והנמהר הזה כמו שגלוי ומפורסם לכל העמים גודל האנקה והצעקה בוקה ומבוקה ומבולקה ופיק ברכים וחלחלה בכל

---

[1]) מפני שהמכתב הזה מפיץ אור לא לבד על מחשבות הדוכס היהודים, כי אם גם על תלאות ישראל בארץ ממשלת הכהונה הרומאית בימי האפיפיורים פאולוס הרביעי ופיוס החמישי החלטתי לתת פעמים כלו בלי השמטות, מלבד ההתחלה שהיא מלאה עתרת־דברים וטליצות בלי כל ענין וחפץ לרושם קורות העתים. שפ"ר.

מתנים פני כלנו קבצו פארור טגדל סדרי הבולא קשה ועצומה... דתי הנימוסים שיסדר עלינו הפיפיור פיאו חמישי יר"ה שלא די עצירתינו בכל מקום שאנחנו דרים, בנו עלינו ויקיפו חומות סוגרים ומסוגרים אין יוצא ואין בא לשאת ולתת עמם עד כי הפליא עצת הסדר ותגדיל תושיות הנימוס שאין אנו יכולים לעשות שום סחורה שבעולם לא מדבר הניוון ולא מבגדים חדשים ואפילו מלאכתינו אין יכולים לעשות. הגם שהעמים נהפכו כלם ממתוק למר באמרם, שאסור להם לתת לנו שום סיוע והנאה ולהשתדל עמנו בשום צד, ומה מאד תמיד מעת אל עת באו עלינו הצרות הנ"ל, דמעות נזלו עינינו ודמעתינו על לחיינו לא נתננו פוגת לנו...".

„ויהי כי הקיפה הצעקה... ועל אלה חשכו עינינו... כי כלנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו להמיר דת האל הקדושה, שבכל יום ויום באים משפחות גדולים וקטנים חכמים ונבונים דלים ועשירים וממירים דתם והם היו בעוברינו מסיתים ומדיחים ופנים (?) אנשי ישראל אל אמונתם מלבד שרודפים אותנו ועליהם ועל הסדרים הנזכרים הורגנו כל היום... הושמנו כצאן טבחה, הורדפנו ולא הנח לנו ואין מידם מציל... ואנחנו לא ידענו מה נעשה רק על היותינו תולעת יעקב... ונזעק אל ה' אלקינו בחזקה מקטנינו עד גדולינו להנצל נפשינו... מפת יוקשי השמדות... נצא השדה גלינה בכפרים של ארצינו הקדושה ולא בכופרים הממירים הנ"ל וממרים ישלח לנו איזה סיוע וגואל יגל יעקב ישמח ישראל".

„והנה צעקת ותפילת ק"ק קורי ועניים כי רבה ובכייתם כי כבדה מאד והנה אלינו קול רגלי מבשר משמיע שלום... העניים והאביונים השואפים ומתאוים לצאת מן הגולה הזאת מבשר טוב הן וחסד הקהלות הקדושות. ועטרת תפארת חן וכבוד הנשיא השר והטפסר ראש הראשונים ומעוז האישים עמוד הגולה וגולה ורוממות המלך ביפיו ובהלולו הוא הגבר הוקם על... המרומם והמעולה... אדונינו דון יוסף שמאת ה' היתה לו היות נתונה בידו ארץ טבריא אשר בו בחר האל יתברך לעשות אות ומופת על גאולתינו ועל פדות נפשנו כמו שפסק הרמב"ם בספר סנהדרין סוף פרק ארבעה עשר[1]... שמענו מכנף הארץ זמירות צבי לצדיק הנשיא האדון הנ"ל הויל זהב מכיסו וסדר בכמה מקומות בגון בוויניציאה ובאנקונה אניות וסיועים לפתח אנקת אסיר... להוציא ממסגר אסיר וטבית כלא יושבי חשך הגלות הזאת וכל שכן ליהודים אשר משה ידם ואין לאל יכולתם ללכת ולהוליך בתיהם שם... וגם שמענו כי רבים נסעו ועברו על סיוע הקהלות והנשיא הנ"ל, ובפרט כי הוא מבקש אנשים יהודים בעלי מלאכות כדי ליישב ולתקן את הארץ בישובה, כי מה רב טובו אשר צפן... ונתעוררנו כלנו בלב אחד באיש אחד... והלכנו לבית הכנסת ושם אתנו כמהר"ר מלאכי גליק"ו... שכור מקהלינו ללמד את בנינו, לרפא חולי קהלינו בחכמת הרפואה אשר עמו וסדרנו דברים בינינו... על ענין נסיעתינו מפה לבא לדור תחת צל כנפי השם לצווי האדון והנשיא הנזכר בטבריא... לתת סדר למסעה זאת... כפי צורך עניות ק"ק קורי הנזכר ובראשונה בחרנו לנו ארבעה אנשים מארבע משפחות שיהיו לנו מנהיגים ממסע למסע... ומהארבעה אנשים הברורים בחרנו לנו שנים שיהיו שלוחים מאתנו עד ווינציאה העירה קודם נסיעתנו לתור לנו את הסיוע מה הוא וללכת בכל פתחי הנדיבים... אשר בכל מדינות הגולה ירחמו על קהלינו זה. ושם השנים השלוחים הם כמ"ר מיכאל בכמ"ר אהרן נ"ע וכ"מ יוסף בכ"מ מנחם תושבי קהלינו אשר הם בחרנו לנו יען היותם משפחות הגונות מיוחסי ישראל... אשר צדק אזור מתנם והאמונה אזור חלצם... ולראית אמת מסרנו בידיהם פנקס חתום בחותם קהלינו וארצינו עיר קור"... אשר שם בפנקס הנ"ל יוכלו לכתוב כל הנדבות... מכל נדיב לב... אחד לאחד למצוא חשבון וכו' וכו'.—לכן נדיבי עמים תולעת יעקב בעל פיסות רחמנים בני רחמנים... הכינו לכם צדה... להדריך ענוים במשפט מגולה אל ארצנו ולאמת ישרים דרכם. דרך הקבוץ

---

[1]) ז"ל הרמב"ם בספר הי"ד הלכות סנהדרין פרק י"ד הלכה י"ב: „בתחלה כשנבנה בית המקדש היו בית דין הגדול יושבין בלשכת הגזית... וכשנחלקלקה השורה גלו ממקום למקום ולעשרה מקומות גלה (הסנהדרין) ומשם לא עמד בי"ד הגדול עד שהה וקבלה היא שבטבריא עתידין לחזור תחלה ומשם נעתקין למקדש". והוא מגמרא ראש השנה (לי"א עמוד א' וע"ב) „(וכנגדן גלתה סנהדרין (עשר גליות) מלשכת הגזית וכו', מירושלים ליבנה וכו' ומציפורי לטבריא, וטבריא עמוקה מכלם... ומשם עתידין ליגאל". שפ"ר.

וכו'". זה הוא תוכף המכתב של היהודים הנרדפים בארץ ממשלת הכהונה באיטליה, וממנו לבדו נראה את הלך רוחו של דון יוסף נשיא ומחשבותיו אשר חשב לתת ניר ליהודים בארץ ישראל ולהעמידם על הקרקע. המכתב השני (סימן קס"ח) היא הסכמת בני קהלת אנקונה לדברי האגרת ששלחו כני קהלת קורי.

והנה נראה הדבר, כי הכתב הזה (בלי זמן) נכתב עוד לפני צאת ה„בולה" מהאפיפיור פיום החמישי לגרש את כל היהודים ממדינות ממשלת הכהונה באיטליה ולהשאיר מהם מתי מספר ב ר ו מ א ו א נ ק ו נ ה, ובכן הזמן הוא לפני חדש פיברואר 1599—שכ"ט. מדברי המאמר של האדון Charles Dejob בכה"ע Revue des Et. IX p. 85 ע"ד כתבים עתיקים לתולדות היהודים במדינות ממלכת הכהנים באיטליה יש להחליט, כי מחשבת יהודי עיר הקטנה קור"י לא יצאה לפעלה ולא יצאו לארץ ישראל למרות כל ההכנות שעשו להנסיעה. הגמון אחד כותב להחשמן סירליטו (Sirleto) שהיה נודע לקנאי גדול ושוקד להכנים יהודים תחת כנפי תורתו ומתאונן, כי יהודי קור"י שחדו בכסף את הכהנים ובעלי הפקידות ברומא ובעיר מושבם, לבל יוציאו שם לפעלה את גזרת הגרוש וחרם נכסי היהודים וכה יאמר: L'èveque de Minor se plaignais qua' en donannt de l'argent (les Juifs) tant à Rome qui à Coré, ils cussent empêché l'execution d'un arrêt qui les chassait de cette petite ville. ותמוה הדבר, כי לבני עיר קטנה ועניה כזאת תהיה היכלת לשחד את הכהנים ובעלי הפקדות שוטרי הפוליציה ברומא ובקורי לבלי להקים גזרת האפיפיור, במכתב יהודי אנקונה הלא נאמר, כי כל בני קור"י „הם ונשיהם וטפם היו סך מאתים נפשות".

ציון ז.

שלשת מנרשי ספרד המכונים בשם „אושקי", וכתבי הקדש בלשון ספרדית שהדפיסו האנוסים בפירארה.

בראשית המאה הרביעית לששי כחמשים שנה אחרי הגרוש הגדול נמצאו בספרות היהדות שלשה אנוסים סופרים הנקראים בשם „אושקי (Usque). שלשת הסופרים האלה ופעולתם הספרותית עוד לא נחקרו כל צרכם על ידי הביבליוגרפים והם: רבי שלמה אושקי, רבי אברהם אושקי ורבי שמואל אושקי, ושמם, מעשיהם וספריהם נבאר במקום הזה.

א.

רבי שלמה אושקי.

ממנו נדע עד היום רק כי העתיק את שירי המשורר האיטלקי המהולל פיטרארקה (Petrarca) מאיטלקית לאספמית, כי שר זמר נאה (Canzone) ע"ד ששת ימי הבריאה ויקדיש השיר לשם הקרדינאל בורומיי (Borromeo) וכי ביחד עם משורר (יהודי) אחר אלעזר גראציאן חבר חזיון (דראמה) בשם „אסתר" (לא נדפס ורבי יהודה אריה די מודינה העתיקו לאיטלקית. עיין וואלף Bibliotheca III p. 300, 1025 ודי רוסי). אצל הביבליוגרף הפורטוגלי מאבאדו נמצאו פרטים על אדותיו. [הרב המחבר מרבה פה בפלפול ביבליוגרפי להוכיח ביחוד מספרו של הרופא היהודי אמאטוס לוזיטנוס, „המאה החמישית" (Centuria V) כי שלמה אושקי הוא זה הנקרא בפי הביבליוגראף הפורטוגלי Machado בשם Salusque Lusitano והוא גם עדואדר גומיץ (Duarte Gomez) השם שנקרא בו בנצרותו. בהיות הדיוקים האלה אינם נכבדים לדברי ימי ישראל לא מצאתי דרוש להפץ הקוראים להעתיר עליהם פלפולים ביבליוגרפיים אלה: די לנו לאמר, כי הרמ"ח מיכיח ברור, כי כאשר התרפא אושקי מאת אמאטוס [רבי חביב] לוזישאנוס כבר היה כבן מ"ה שנים והוא איננו אביו של ר' אברהם אושקי, שניחר עליו הדבור

להלן; ואמנם כן, אביו של ר׳ אברהם אושקי נקרא ג״כ בשם שלמה, וזה יוצא משער למחזור אחד (וואלף III עמוד 1201 ששם נאמר: Orden de Rosh Haschaña y Kipur traslado en Espanol por... Abraham Usque ben Schelomo Usque Portugues, וגדפם המחזור הזה בבית אברהם אושקי בפירארה בחדש אלול ה״א שי״ג, ובכן היה שלמה אושקי אבי אברהם זקן מאברהם אושקי המעתיק את שירי פיטרארקה].

יש לשער, כי זה האיש שלמה אושקי הנקרא בנצרותו דוארטי גומיץ ואשר אמאטוס מעיד עליו כי היה סוחר ופיטן, הוא אותו דוארטי גומיץ שהיה סוכן חנה גראציה וחתנה דון יוסף ומורשה מהם לגבות חובם מאת מלך צרפת. כראיה לדבר הוא מלבר שווי השם עוד גם הדבר כי יאמרו המקורים על סוכן יוסף נשיא שהיה מוויניציאה. כן יכתוב ציר צרפת בקונסטנטינופול האדון די פיטרימול (de Petremol) אל אדונו קארלוס התשיעי מלך צרפת, כי בן השולטאן יורש העצר סילים דורש בחזקה, כי תשלם צרפת את החובות אשר חנה גראציה ודון יוסף נשיא נושים בה, ולגבות החוב מלאו הם (גראציה ודון יוסף) את ידי האדון Odouart de Gomez. מזה יוצא, כי זה הוא גם האיש שאותו שמה חנה גראציה לשותף בעסקי חלפנות ושלחנות בפירארה ביחד עם קרובה, אשר אחרי כן כנד בה אגוסטין אינריקו. זה יוצא גם משאלות ותשובות לרבי יוסף שונצינו (שו״ת נחלה ליהושע סימן כ׳) ושם נאמר: „מרצות הגברת (דונא גרסיא) להועיל ולהטיב את אגוסטין (אינריקש) בנסעה מוויניציאה לבא פה קונשטנטינה הניחה ביד אגוסטין ודוארטי גומיץ, ויהי כאשר חפץ אגוסטין להשתמט מפריעת החובות בתואנה כי אין לו איש בטוח שיבא בהור מורשה מהגברת דונה חנה לגמור חשבונותיה עמו, כתבה היא אליו: לא ידעתי שמה אדם הגון וראוי אצלך אלא דוארטי גומיש. עמו תשא ותתן על החשבון״—ובשו״ת הנ״ל: „הכתב שלחה הגברת לאגוסטין יום ד׳ לחדש אבריל משנת שי״ט ליצירה והאיש דוארטי גומיש מסר האגרת לאגוסטין מעיר פירארה״.

היוצא מכל הנ״ל הוא, כי שלמה אושקי ביהדותו הוא האנוס שנקרא דוארטי גומיש בנצרותו ו„הסוחר האדם ההגון והראוי הזה״ היה גם כן משורר ומליץ—מתרגם שירי פיטרארקה ללשון אספמית והיה איש אמונים ואיש סוד להאשה הגדולה בנשי ישראל דונה חנה גראציה מינדיסיה וחתנה דון יוסף נשיא הדוכס מנאקסוס.

ב.

רבי אברהם אושקי.

האיש הזה נודע עד היום למוציא לאור ומדפיס ספרים שונים בפירארה ובבית דפוסו ראו אור ספרים בלשונות ספרדית, פורטוגלית ועברית. משנת שי״א עד שי״ח (עיין de Rossi (de Typographia Hebraeo-Ferrarensi p. 28 ff. 62 ff). מבית דפוסו הופיע לראשונה תרגום כה״ק לבני ישראל בלשון ספרדית ואותיות גותיות. בדף האחרון של הספר הזה נמצאה הכתבת בלשון ספרדית con industria y diligencia de Abraham Usque portugues, estampada en Ferrara à costa y despesa de Yom Tob Atias, hijo de Levi Atias, espanol, em 14 de Addar de 5313 ובכן התרגום וההוצאה לאור נעשו בפעולת שני היהודים אברהם אושקי ויום טוב אטיאס, וגמר ההדפסה היה ביום י״ד אדר לשנת שי״ג. אך השאלה מי ומי היו באמת המוציאים לאור יהודים או נוצרים היא שאלה אשר רבים מחכמי הביבליוגרפיה לא מצאו לה תשובה, ונתקשו בה המלומדים האישלקים הצרפתים, הספרדים והאשכנזים: ברטולוציצי, רישאר שמעון, פאגט, וואלף, די־בורי, די ראסטי ודי קשטרי. והחידה הזאת היא: ישנה הוצאה אחרת באותה התמונה, באיתה צורת האותיות ונשלמה באותה השנה ובאותו היום והיא מתיחסת כמו כן בכתבת בדף האחרון לאנשים אחרים לאמר: con industria y diligencia de Duarte Pinel Portugues, estampada en Ferraro à costa de Jeronimo de Vargas espanol, en primero de Marco 1553. והנה יום הראשון לחדש מארץ 1553 הוא אותו היום י״ד אדר שי״ג. ובכן ספר בדפוס אחד וביום אחד יצא לאור ע״י שני מוציאים ושני מדפיסים: אברהם אושקי ויום־טוב אטיאס וכנגדם:

דוארטי פינעל וגירונימו די וואַרגאס. מן ספרי כה"ק האלה יש שהם מוקדשים לשם הדוכס מפיראַרה ארקולי השני, והם אשר שמות המוציא והמדפיס המה נוצרים ע"פ שמותיהם ויש שהם מוקדשים לשם הגברת חנה גראציה והם שרשום בהם שמות המוציא והמדפיס העברים יום טוב ואברהם. ומאין בא השנוי הזה? יש שמצאו שנוי בהתרגום על הפסוק בישעיה פרשה ז' פסוק י"ד שבהוצאה של המו"ל והמדפיס הנקראים בשמות נוצריים ופירוש הפסוק הוא עפ"י רוח התורה הנוצרית ונוטה מזה התרגום שמוציאו ומדפיסו מצויינים פשמות עבריים. אך ההשערה הזאת נרחתה. והחוקר הספרדי רודריגום די קאשטרו שהוא ארון השמועה בנוגע ללשון ספרדית מעיד שמשמעות הלשון בשתי הנוסחאות היא אחת ועפ"י רוח תורת ישראל, ומלבד זה ישנן ראיות מוכיחות כי גם ההוצאה של דוארטי פינעל הפורטוגלי וגירונימו די וואַרגאס הספרדי היא הוצאה יהודית, כי נדפסה בהסכמת האפיפיור, כי בימים ההם, לעת תנועת הריפורמציה, לא נתנה הכהונה הרומאית רשות לתרגם כה"ק לבני ישראל ללשונות הנוצרים הקתולים. הראיה היותר מוכחת, כי גם ההוצאה הזאת היא בידי יהודים וברוח היהדות היא, כי בהמבוא נמצא סדר הדורות להשופטים, המלכים הנביאים והכהנים הגדולים מאדם הראשון עד ד"א ר"פ ליצירה על פי ספר סדר עולם, כאשר יאמר בפירוש שם המתרגם: Sumario de los anos desde Adam fasta el âno 4280 delmundo, sacado de Seder Olam וגם סדרי הפרשיות על פי „סדרות" מ„בראשית" עד וזאת הברכה", הפתוחות והסתומות על פי המסרה והרשימה חצי הספר בפסוקים או במלים ואותיות, כל זה מורה שנעשה התרגום בשביל יהודים ולא בשביל נוצרים.

אך להחידה הזאת מצאנו פתרונים באופן פשוט מאד אם נתבונן כי לא מקרה הוא, אשר בשתי ההוצאות המוציא הוא איש פורטוגליה (Portugues) ובעל הספר הוא ספרדי (Espânol). לזה יש לצרף הדבר כי הספרים שהמוציא ובעל הספר מכונים בם בשמות נוצרים מוקדשים לשם הדוכס אירקולי והספרים ששניהם מכונים שם בשמות יהודים מוקדשים להגברת חנה גראציה. מהקדמה והכתבת שעל הספר יוצא שספרי כה"ק נמסרו לבקרת; ובאשר כי האנוסים בפיראַרה אף שנתן להם הדוכס רשות לשבת ולחיות בדת ישראל, הנה בחיות הבקרת מסורה או לחבר כהנים וגם בפירוש לא הותרה ההתיהדות להאנוסים חתמו על הספרים שנמסרו לבקרת בשמם שנשאו בחיותם בנצרותם ועליהם נמצאה ההקדשה לשם הדוכס, ועל יתר הספרים הנועדים למכירה להאנוסים או ליהודים גליים רשמו שמות המוציא ובעל הספר בשמות בני ישראל. ובכן אברהם אושקי איש פורטוגליה הוא אותו האיש שנקרא בנצרותו דוארטי פינעל ויום טוב בן לוי וואַרגאס היהודי הוא אותו האיש שבנצרותו נקרא גירונימו די וואַרגאס ושתי ההוצאות הן הוצאה אחת. וכל הספרים שנדפסו בשביל ישראל מוקדשים לשם הגברת חנה גראציה. ומזה יוצא כי גם אברהם אושקי עמד בהתקשרות עם הגברת חנה ותתנה דון יוסף נשיא הדוכס מנאקסוס.

ג.

רבי שמואל אושקי.

האיש הזה הנכבד בין האנוסים ששבו ליהדותם ונקראו בשם אושקי נודע לנו עוד פחות מהשנים הקודמים וידיעותינו הברורות עליו הוא רק פעלו הנכבד, ודרכי הצעתו בתולדות ישראל בסגנון מעורר לב (parânetisch) בספרו „תנחומות ישראל וצרותיו" (Consolaçâo as tribulaçoes de Jsrael) (נדפס בפיראַרה בשנת שי"ג בדפוס של ר' אברהם אושקי ומוקדש לכבוד הגברת מרת חנה גראציה מינדיסיה). אין ספק כי היה גם ר' שמואל אושקי אנוס וזה יוצא מכמה מקומות בספרו אבל את שמו בנצרותו לא יכלתי להוציא מספרו. מדברים אחרים בספר „קול מבשר" לר' יצחק עאקריש (נדפס בש' של"ז) נראה כי ר' שמואל אושקי ישב אחרי כן בצפת ושם עסק בהפצת הדעה הלאמית והתעוררות התקוה להשיא ניר ממלכה לבית ישראל. ליקרת מציאותו של הס' „קול מבשר" הנני מביא עיקרי הדברים אשר בהפרשה השייכיה לענייננו בדבר ר' יצחק עאקריש על השמועות ממלכות ישראל ושרידי עשרת השבטים לאמר: „... ואף על פי שראיתי אגרת פרישטי זואן (הכוונה ע"ד ההגדה הנוצרית ממלכותו של הכהן יוחנן בארץ כוש או אביסיניה) ומסעות רבי

בנימן וספר אלדד הדני שהם בדפוס והראובני שבא לקושטנדינא (?) והלך לפורטוגאל שנת רפ"ב כמו שכתוב בספר דברי הימים לר' יוסף הכהן, נוכל לאמר שהם המצאות שהמציאו לחזק ברכים כושלות... ובפרט המצאה אחת שראיתי בעיני מכתב אחד ששלח מצפת יהודה אנגילו שמו והוא שטן והוא מלאך המות וזה היה בהיותי בן ט"ו שנים[1] היום קרוב לשנים ושלשים שנים שנת ה ש"ה, והיה כתוב בכתב שבאו קרוב לצפת השבטים והם לאלפים ורבבות ע' פעמים כיוצאי מצרים והיה נותן סימנים לדגליהם כמו ציורם וצבעיהם ושם מלכם. ומי יתן והיו דבריו נכונים... ולא די שהיה (אנגילו) לץ ומתלוצץ אלא שסבב פני הרעה ונשמעה השמועה בין העמים והיו לועגים עליו ועל תורתנו. ואחריו קמו שני רשעים בצפת: שם האחד שמואל אושקי ושם השני שמואל צרפי וגם הם היו לצני הדור והיה אומר כל אחד בפני עצמו: אני דברתי עם ערבי אחד שבא מארץ השבטים... ואלה שני הרשעים אחד מעיד על חברו... ועניי צפת היו מאמינים בהם. ואחרי מות שמואל צרפי שהיה רשע יותר מחברו העידו עליו אנשים רבים וכו'...".

לא רחוקה היא ההשערה, כי האנוס ר' שמואל אושקי שישב באיטליה היה אנוס לצאת ממנה בשנות הרדיפות והתגברות הקנאה הקתולית בימי האפיפיור פאולוס הרביעי. גם אפשר הדבר, כי למרות הדבר שהיה בעל השכלה וידע את החכמות החיצוניות נמשך בכל זאת אחרי תורת הסוד, אשר משכה אחריה אז את כל הלבבות, ועל כן יצא לצפת שהיתה אז המעון והמכון לדורשי חכמת הקבלה. בספרו „התנחומות" בהשיחה שבין נחום (היהודי שנתנסה ויצא שלם באמונתו להיהדות) ובין יעקב (האנוס אשר בלבו נשאר נאמן לתורת ישראל ומבקש דרך להסיר מעל פניו את המסוה) נמצאו הדברים האלה. נחום יאמר: אלה היהודים אשר בימי חייהם נשאו וסבלו יסורים על שם כבוד קדושת התורה, לא כחשו באלהיהם גם למראה עינים ויישמרו את תורתו כל הימים, רק הם יזכו לחיי עולם הבא, אך לא אלה אשר נבדלו מן הכלל ופרשו מדרכי הצבור הישראלי. על זה ישיב יעקב ויאמר: אם כן לדבריך הנה תלכנה לאבדון כל אותן הנשמות של אלה, אשר למראה החרב שהיתה מונחת על צוארם שמו על פניהם מסוה דת אחרת וימותו טרם שהספיקו לשוב לתורת ישראל? על השאלה הזאת ישיב נחום לאמר: נשמות האנוסים שמתו לפני שובם ליהדותם מתגלגלות ביהודים גמורים ובגלגול זה הם מתקנים את עון המרת דתם.—בכלל היתה לרוב האנוסים נטיה גדולה להקבלה ומסתוריה, ועל כן אפשר הדבר כי יצא שמואל אושקי להגות בהתורה הזאת לצפת מקום בית המדרש הגדול וישיבה של מעלה לתורת הסוד בימים ההם.

עלינו עוד להעיר על המקורים שהשתמש בהם ר' שמואל אושקי בספרו „התנחומות והצרות". ולפני זה עלינו להעיר, כי הספר הזה נדפס בראשית שנת שי"ג שהיא שנת 1552 למספרם, ועל כן לא יכלול בהצרות את גזרת האפיפיור יוליוס השלישי לשרוף את התלמוד וספרי ישראל, כאשר עשה כן רבי יוסף הכהן בתחימת ספרו דברי הימים, והגזרה הזאת יצאה לפעלה שנת שי"ד (עיין למעלה בפנים עמוד 245). ובכן המקורים הם: ספרי יוסף בן מתתיהו פלאוויוס (כאשר יעיר על הגליון בהשיחה הראשונה והשניה Josefas das ystorias iudaicas ואז כבר נתפרסמו ספרי פלאוויוס בתרגום ללשון רומית ובמקום הזה רושם שמואל אושקי את הספר, החלק והפרשה. ממקורי העברים הוא מביא דברי הגמרא ע"ד בר כוכבא ודברי המדרש איכה רבתי וקבלת הראב"ד, ממקורים חיצונים הוא מביא הכרוניקה למלכי רומא בלשון ספרדית וסופרי רומא העתיקים אוביד (Ovid) לוציאן, והסופר היוני בעל התולדות פלוטארך. בדברי ימי הגלות הוא נעזר בספרו של הכומר די שפינה „מבצר האמונה" (fortalitium fidei) וכו' ובספר די"י כרך ששי (ובאשכנזית כרך שמיני) בציון א' הוכחתי כי היה לפני אושקי גם ספר הזכרונות לרבי פרופיאט דוראן (האפודי) ונשתמש בו.

---

[1] המלה בן ט"ו שנים היא ט"ם ואולי צ"ל: בן ט"ו, כי בהיות הר"י עאקריש בן ט"ו לא נמצא בארצות הקדם כי אם באיטליה.

ציון ח.

הרופא ר' שלמה אשכנזי והאשה התקיפה בחצר השולטאן מרת אסתר קיירה [1]).

כמעט בטדה יתרה מהשפעתו של דון יוסף הדוכס מנאקסוס בחצר מלכות תוגרמה היתה השפעתם של הרופא היהודי ר' שלמה אשכנזי והאשה החשובה והתקיפה אסתר קיירה בימי מלכותו של השולטאן מוראד השלישי, בכחם זה היה בידי שני אלה לפעול לטובת ישראל יושבי הממלכה הזאת, ובכל אופן להסיר מהם הרעה לעת המצב הפרוע שנמצאה בו הממלכה הזאת בראשית המאה הי"ז למספרם. הרופא רבי שלמה אשכנזי היה נודע לחוקרי העתים מכבר (ערש אונד גרובער־ם ענציקלופידיה מחלקה ב' סימן 27 מעמוד 203 ולהלן, שד"ל בעמק הבכא, לעויי בספרו דון יוסף נאקסוס עמוד 8). אך קורותיו ומפעליו עוד לא נחקרו כהלכה. ע"ד האשה אסתר קיירא נדע רק את הדברים המעטים שמודיע אותנו האממער בספרו Geschichte der Osmanem, ולא למותר יהיה להביא בזה דברים אחדים עליהם.

א.

ר' שלמה אשכנזי.

בכל כתבי הצירים מאירופה: מצרפת, מאשכנז ומאיטליה, שנמצאו בימים ההם בקרית מלך תוגרמה, נזכר הרופא היהודי שלמה אשכנזי. לפרסום כזה זכה בגלל פעולתו בדיפלומטיה לתווך את השלום בין תוגרמה ובין השררות בוויניציאה לעת המלחמה על דבר האי קפריסין (Cypern). ציר צרפת יקראהו בשם אהוב לכל הפחות favori de tous les Bossas עפ"י לשון צרפת הנושנה)— (עיין Negveiations Charriére III p. 883). נודע הדבר כי השתתף גם בהשתדלות לקרוא את היניריך מאנזו אחי קארלום העשירי מלך צרפת להיות למלך בפולין, ואחרי שנבחר היניריך ונבחר בכתר המלוכה דרש ממנו הרופא אשכנזי במכתבו אליו בלשון אישלקית קבלת שכר בעד עבודתו,—(Charrière ibid III p. 521). בהמקור הזה אף כי לא נזכר שמו של ר"ש אשכנזי בפירוש ניכר הוא בסימניו, כי הדברים מוסבים עליו, האיש שהיה לפני זה רופא מלך פולין זיגיסמונד אויגוסט ואחרי כן רופא השולטאן והוויזיר הגדול (מחמד סוקולי) ובזה נדע כי הוא מיודענו ר' שלמה אשכנזי.

על פי הידיעה הזאת, כי הרופא המלומד בתוגרמה הוא אותו שהיה רופא נפש מלך פולין נוכל להשלים תולדות הרופא אשכנזי בידיעות מדברי ימי חיין לפני באו לקונסטנטינופול. הוא היה הרופא הראשון בחצר המלך זיגיסמונד אויגוסט (מלך בשנות 1548—1572), והוא בלי ספק אותו הרופא הלועז (האיטלקי) שמדברים בו ראשי הרבנים בפולין בדור ההוא רבי שלמה לוריא (מהרש"ל) ורבי משה איסרליס (הרמ"א). בשו"ת מהרש"ל (סימן כ"א) נמצאה השאלה הזאת לאמר: נשאל נשאלתי מהרופא החכם השלם ואשר באמונתו יחיה מחלי ישראל, איש אשר שמי בקרבו (הנקרא שלמה) על אחות אשתו הבתולה המשודכת לבחור אברהם ברוינשוויג וכו' ובשו"ת הרמ"א סימן ל' נאמר: „מעשה שהיה פה ק"ק קראקא באחד ששמו אברהם היה משודך עם בתולה אחת באה ממרחקים לגור עמנו פה קראקא... והערב מצד הכלה הוא

---

[1]) בהציון הזה הבאתי ע"ד ר"ש אשכנזי רק הדברים הנוגעים לתולדות ישראל בפולין ולא ע"ד פעולתו הדיפלומטית בוויניציאה ובחצר מלך צרפת, בהיות שדברים כאלה לא השפיעו כלל על מהלך התולדה הישראלית, וכן בדבר האשה אסתר קיירה השמטתי הדברים שכבר באו בפנים בהערות. שפ"ר.

המומחה רבי שלמה לוּעזי, בשם לועז היו מכנים אז בפולין את האיטלקים. ורופא איטלקי ששמו שלמה חיה לנכון רבי שלמה אשכנזי מאודיני אשר באיטליה. מתשובות הרמ"א נדע גם מספר השנה של המשפט הזה: י"ב שבט שנ"ט=1559. בשנה ההיא ובשנת הקודמת לה היה ר' שלמה אשכנזי בקראקא, כרמולי (histoires des medicins juifs p. 185) יספר, כי יש בידו ספר כתב יד ממסעות רבי שלמה אשכנזי הרופא זה בארצות רחוקות בצרפת, אשכנז, פולין ורוסיה. מידיעותיו של הציר האיטלקי בקונסטנטינופול (שמביא המחבר להלן בהציון ואנחנו נשמיט אותן למעוט התועלת מדברי הציר לקוראינו) יוצא כי היה ר' שלמה אשכנזי בבירת תוגרמה בשנת שכ"ד—1564. והנה כאשר יספר הציר הצרפתי האדון du Ferrier, כי ר"ש אשכנזי היו לפני באו לקונסטנטינופול זמן רב רופא זיגסמונד אויגוסט מלך פולין, יכוון בלי ספק על הזמן שבין 1548—1564. מזה הדבר כי הר"ר יחיאל צונץ בספרו „עיר הצדק" לתולדות קהלת ישראל בקראקא (בהוספות מעמוד 68 ולהלן) מערער על החלטתי, כי אותו הרופא הלועז הנזכר בתשובות מהרש"ל והרמ"א הוא ר' שלמה אשכנזי, ודעתו היא, כי המהרש"ל והרט"א דברו בהרופא רבי שלמה קאליהורה (Kalahorra) או ר' שלמה קאלוור. אך מאותן הראיות בעצמן שהביא היה ר"י צונץ יכול לדעת כי טעות היא בידו, וכי ר' שלמה הרופא או המומחה הנזכר במקום הזה היה איטלקי, וכאשר יכנה אותו הרמ"א ה„לועזי", והרופא רבי שלמה מקאלהורה הנזכר בספרי קורות הדורות של הפולנים היה בן ארץ אספמיה ונקרא, כאשר יעיד הוא בעצמו, „שלמה רופא ספרדי קליפורא[1]) (והוא היה אביו של בעל „שמחת ישראל" (מאת ישראל שמואל ב"ר שלמה רופא ספרד בליפארי והוא סימני דינים מד' חלקי הטורים בסדר א"ב בערכין. שפ"ר).

(יתר דברי המחבר ע"ד ר"ש אשכנזי באו רובם בהתערות אשר בפנים ואינם נחוצים במקום הזה ורק סוף דבריו נביא בזה. שפ"ר).

הר"ר פערלעס נתעורר על זכרונות אחדים נכבדים לתולדות ר"ש אשכנזי וזמנו. מההערה שנתעורר עליה הר"ר פערלעס נדע, כי בשנת שס"ה כבר לא היה עוד ר' שלמה אשכנזי בחיים, כי אשתו האלמנה היתה חשובה מאד בחצר השולטאן אחמיד הראשון, כי בחכמתה רפאה אותו ממחלת האבעבועות, כי הניח אחריו ר"ש אשכנזי שלשה בנים: נתן, שמואל ועובדיה והראשון שבהם הגיע גם כן למעלה גדולה בחצר השולטאן הזה בשנות שס"ה—שס"ו, וז"ל ההערה אשר בההקדמה לשו"ת מהר"ם אלשיך (נדפס ע"י בן המחבר בווינציאה שס"ו, עיין פראנקל גראטץ מאנאטסשריפט 1879 מעמוד 287 ולהלן) בדברים האלה לאמר:

„ואפיריון נמטייה אל חטר היחס גזע המעלה... המחזק טובה אל הכלל כלו הוא השר המרומם נתן אשכנזי... בן כמהר"ר שלמה אשכנזי זלה"ה, אשר פיזר נתן כסף מוצא כל הצריך להרפסת אלו השאלות... לכן אמרתי אני הצעיר נבון יהיה זכרונו פה בפתח עינים... ידעו כלם ויתפללו לאל... ימלא משאלות לבו וטובו וחנו וטוב וחן וחסד לגברת המעטירה והנשאה ממשפחת רם מרת בולה איקשאתי... בעיני המלך והשרים ולאחיו הסגנים אשר מאצילי בני ישראל המה: הלא המה הגבר הוקם על רם ונשא כה"ר שמואל אשכנזי והיקר נשא ונעלה כה"ר עובדיה...".

ובדברי המשלים את ספר עמק הבכא נמצא הדברים האלה: ויהי בשנת שס"ה לאלף הששי (1605) ויבקש בנה (של אלמנת ר"ש אשכנזי הנזכרת שם למעלה) הנדיב והשר רבי נתן... לתת לדרך פעמיו עד ווינציאה... והמלך התוגר נתן לו ספרים אל העצה מוניציאה ובראשם הדוכס (Doge) גרימני ויבא לוניציאה ויכסוך הכתבים... ויכבדוהו מאד... ויבא בבית הכנסת

---

[1]) קליפארא אינגו ס"ם כאשר חשב בעל עיר הצדק, כי אם המבטא הנכון למלת Calafora ובכל ספרי המלים ללשון ספרדית מבואר כי משתמשים באות f תחת אות h וביהוד בדרכי הכתיבה בזמנים הקדומים. בכתבים עתיקים לבלכות פולין Mtryka Koronna משנת 1578—של"ח המובאים בספר טוביה הכהן להר"ר בערסאהן עמוד 48 נמצאים הדברים: Salomon Calehore med. dr. heb-raeus civis Cracoviensis ובכן היתה משפחתו מהעיר הקטנה שבספרד Calahorra, אך אחרי כן נשתבש הכנוי ונקרא Calafora והיהודים קראו אותו קאליפארא (והוא רופא אחר טלבד ר"ש אשכנזי, וכהן במשכורתו ביטי המלך שמיפנוס בטורי. שפ"ר).

מהאליוואנטינו (של יהודי ארצות הקדם) וידור נדרים ויעש נדבות לעניי ארץ ישראל... זכרה לו אלוה לטובה...״[1].

ב.

התקיפה בחצר השולטאן האשה אסתר קיירה.

בהידיעות שהיו שולחים צירי הריפובליקה הוויניציאית בקונסטנטינופול לממשלתם מכל הנעשה במסבי השולטאן ומערכות הממשלה ידובר גם כן מההשפעה שהיתה ליהודית אחת על השולטאנית ובכח כחה היתה ידה במסבות הפוליטיקה בימי השולטאנים מוראד השלישי ומחמד הרביעי, אשר כנודע משלו נשים בהם ובהרטון היו נחתכים עניני המדינות. ותקיפות היהודיה הזאת היתה גדולה כל כך עדי הוכרחו צירי הממשלות באירופה לדרוש שלומה ולהטות לבה לחפצם בכל שהיו להם שיח ושיג במערכות השלטון הגבוה. את שמה בכתב לועזית יקראו Kiera, Chera, Chierazza, Chierara ובדומה, היא היתה אהובה להשולטאנית באפפא אשה איטלקית מבנות וויניציאה ונשואה להשולטאן מוראד השני ואחרי מותו היתה בתור אם המלך מכונה בשם „ואליע״ ואז היתה אסתר יועצתה חברתה ואשת בריתה, ובכל עת שהיה בא דבר מלכות לפניה היתה נמלכת בה ושואלת עצתה כי אהוה המלכה בידה את מושכות הממלכה בשם בנה. ציר וויניציאה בקונסטנטיפול בשנת 1583 השר קונטריני מודיע, כי בבא סורנצי יביא עמו מתנות לא לבד להשולטאנית כי אם גם לחברתה ואהובתה העברית Chierara וסורנצי הנזכר מודיע גם כן מתקפה של העבריה Ghiarazza במערכות השולטאנית. המקורים התורכים יקראו אותה בשם קיירה ויספרו, כי רק בהשתדלותה נמנו שרי הצבא בגדודי הרוכבים (Sipahi) וכי מתה לרגלי המהומה והמרד שנעשה בין פקידי הצבא כאשר התקנאו בה לרגלי הדבר הזה (Hammer, Geschichte der Osmanen IV S. 156, 303 ff.).

מוזר היה מאד לולא נמצא להאשה התקיפה הזאת זכר גם בספרי ישראל. ובאמת יזכירו אותה סופרי ישראל וירבו לספר בשבחה כאשה יקרה ורבת הפעלים לצדקה ותהי מחזקת ידי לומדי תורה ותומכת בהספרות הישראלית. רבי יצחק עאקריש יספר בהקדמתו לפירושו על שיר השירים: „... ואחר ה׳ ימים (אחרי השרפה בשנת שכ״ט) הלכתי אל בית הגברת הנקראת קיירה אסתר אלמנת (הרופא) כהר״ר אליהו חנדלי כי בביתה מצאו מרגוע עשירים ודלים. וגם קודם השרפה היתה מסייעת אותי בנדבתה ומתנת ידיה וכשהלכתי לביתה מצאתי שם את אשתי ואת בתי ומעט מספרי שהצילה אשתי. מהדברים האלה הגנו יודעים את שמה העברי והשם „קיירה״ הוא תוגרמי, ובאשר נודע ששמה אסתר ושם בעלה היה אליהו חנדלי נדע גם כן התיחסותה לסופר דברי הימים לישראל ר׳ שמואל שולם שהדפיס ועשה נוספות להספר יוחסין (בשנת שט״ז) וכן יאמר הוא בהקדמה: אמר שמואל... כן שולם, מאת ה׳ היתה נסבה וסבה קרובה להעיר את רוח גברתי עטרת תפארתי אשת חיל מרת אסתר נודע בשערים בעלה נשא ונעלה כהר״ר אליה חנדלי נוחו עדן. אשה יראת ה׳, אשה חכמה, אשה גדולה במעשיה, שמש צדקה ומרפא בכנפיה. מכנף הארץ יבאו העניים והאביונים כל הנחשלים, לשמע אזן ישמעו מבין עם תלמיד ובכל יום ויום סביב לשולחנה חברים מקשיבים... ידיה שלחה לאביון... חדר בחדר ולא בקולי קולות, יתומים ואלמנות ידיה הלקתה להם והנערות הראויות לבא אל בית הנשים... מפרי ידיה

---

[1] לפלא הוא כי בדבר אלמנתו של ר״ש אשכנזי ותקיפותה לא יזכיר המחבר את דברי המקור שבאיתי עתה בספר עמק הבכא שהוא מביא בזה והם גם כן דברי המשלים את ספר עה״ב לר׳ הכהן ולכן נביא אנחנו הדברים בזה: „ואשה חשובה... מנשי בני הנשיאים... אלמנת השר הגדול ר׳ שלמה ב״ר נתן איש אודינה... אשר שולה במלאכות השלמאן... והאשה ההיא חכמה גדולה ובקיאה... בכל מלאכת מחשבת לרפואת החולי הנוכר (מחלת האבעבועות) ויביאוה בית המלך פניכה ותעש לו מטעמים ורפואות... לרפאותו מחליו... ויאהב המלך את האשה על כל הטובה אשר גמלתהו, ויתן לה משאת כיד המלך, וגם כל השרים נתנו לה מתנות...״. שפ״ר.

נשא ינשאו, עמדה ובזבזה כל אוצרותיה..." רבי שמואל שולם זה מספר, כיבאשר הוחלט במסבת חכמים שהיו מסובים על שלחן אסתר קיירה כי ראוי ונכון להוציא לאור את ספר היוחסין ונגעו בדבר ההוצאות אמרה היא אליו (אל ר"ש שולם): "קום קרא לתבונות ואני אהיה למחזיק בצל הכסף". אחריתה היתה מרה, כי כאשר התקוממו הפרשים (Sipahi) (ביום 15 כמרהן 1008 למספר המחמדים=30 מארץ 1600 לסה"נ=יום ראשון של פסח ש"ס) הרגו אותה ואת שלשת בניה, כאשר יסופר ברוב ענין על ידי האמטער בספרו געשיכטע דער אָסמאַנען (S. 303), וגם בהמקור העברי בעמק הבכא בדברי המגיה המשלים את הספר ממות המחבר ר"י הכהן עד ימיו. וכה דברי המגיה המשלים את ספרו של ר"י הכהן: "גם בקונשטנטינה (היתה) אשה חשובה יושבת בשער מלך התוגר וכל השרים... כורעים ומשתחוים אליה וכל המבקש איזה דבר של שררה מאת המלך על פיה יצאו ועל פיה יבאו וכו'". וכה יספר בפרטות הסבה: איך "העלתה עליה חמת אחד השרים ויאסוף חיל רכב ופריצים ויתפרץ אל רחוב היהודים ויהרוג אותה ואת אנשי ביתה ולא נותר לה כי אם בן קטן שהטמיר דתו ונעשה תוגר". לדברי המקורים התוגרמים בזזו את הונה בערך מאה אלף דוקאטים ובהמקור העברי נאמר "יותר מתשע מאות שקל כסף" (ונראה הדבר שנשמטה מלה אחת, כמו אלף, מהמספר. שפ"ר).

[המחבר מזכיר עוד איש יהודי הרופא בינבינישתי אשר הגיע גם כן לתקיפות גדולה בחצר השולטאן מוראד השלישי, אך באשר כי לא נודע ממני דבר בתולדות ישראל הפלפול בזה אך למותר. שפ"ר].

ציון ט.

ע"ד המקובל רבי יצחק לוריא (האר"י) ותלמידו ר' חיים ויטאל.

מפני שרוב דברי הציון הזה הבאנו בעצם הספר בפנים או בהערות (מעמוד 297 עד עמוד 306) מצאתי לנכון לבלי לכפול הדברים ובפרט שאין בהם כל חדש להאמור בעצם הספר. שפ"ר.

ציון י.

על דבר הועד דארבע ארצות וסדריו בממלכת פולין.

א.

[1]) חזיון יקר בתולדות ישראל היא הועד של ארבע ארצות בממלכת פולין שהיה נאסף לעתים מזומנות (פעמים בשנה. שפ"ר) לימי הקהל בערים נועדות לישיבת הועד. אספות־

---

[1]) ההלכה הזאת נשנית בפנים בפרק שנים עשר (על פי התכנית והצביון שנתתי להפרק הזה בהרחבת הדבור בעניני דברי הימים לבני עמנו בפולין וליטא) ביחוד בעמוד 350 עד 355 ובהערה גדולה בהנ"ל. אך מפני שהרהט"ח מקדיש להחקירה הזאת, שהיא יסוד ושורש לקורות העתים לבי' בארצנו וביחוד בנוגע לחיי התורה והדת וסדרי הקהל והצבור ציון שלם, הנני מביא בזה את כל דבריו בהוספת הערות קטנות במקומות נחוצים. כאשר יראו הקוראים, יהיה עלינו לתקן דבריו בסימן מיוחד, ושם יבוארו דברי ימי יסוד הועד דליטא; אבל בתולדתו וסדריו וכו' לא ארחיב הדבור. כי פעולת "ועד המדינה דליטא" בימי היותו לועד ארבע ואחרי כן חמש מדינות מתיחסת יותר לפרקי זמן התולדה בחלק שמיני הבא. שפ"ר.

ועדים כאלה, בסדר וערך ידוע, לא היו לישראל בכל ארצות הגולה האחרות בכל ימי הגלות, כאשר היו בפולין והתמידו שם עד שנחלקה המלכות הזאת וחדלה מהיות ממלכה באירופה. בהספרות העברית הננו מוצאים מדברים לראשונה על אספות הועד בשפה ברורה את ר' אליקים הורוויץ בספרו ראבי"ה (דף כ"ח בפנים ובהערה, נדפס בפעסט־אובין תקצ"ז) וידיעותיו באו אחרי כן בהאריענט (ליט. בלאטט 1840 מעמוד 173 ולהלן). אך יותר מהמעשה בעצמו לא נדע מדברי המחבר הזה דבר: לא זמן התיסדות הועד, לא שמות האישים מייסדיו, לא סדריו וערך עבודתו, ולא תולדתו והתפתחותו של הועד, שנקרא לו אנחנו במאמרנו זה: „ועדי הרבנים למדינות פולין". —ובכן כל הספקות האלה לא הותרו עד היום. אמנם כן, הועדים היו נהוגים על פי סדרים ידועים ופרשת דבריהם והחלטותיהם—הפרוטוקולים—נרשמו לזכרון בפנקסים או „בפנקס־הארצות"; אך הפנקסאות האלה, אם שהיו לברות לשני הזמן ואינם עוד בעולם, או שהם מכוסים אבק באחת הפנות הנכחדות והנשכחות אשר ב„הארצות" האלה. יותר מזה נדע מ„קונטרס" או ספר זכרון (פרוטוקולל) שמצא הר"ר פערלעס בהארכיון של קהלת ישראל בפוזנא מישיבת הועד (שהיתה בשנת שס"ז=1607) בעיר קרעמענץ[1]. בהחקירה הזאת שאנו מציעים לפני קוראי הספר אין אנו אומרים להגיע עד תכלית הענין הזה ובירור כל הספקות שבו, כי אם לרמוז באצבע לאיזה צד נחוץ לשים פני החקירה אם יהיו נפתחים לפנינו מקורי תולדה שלא ידענום עד הנה.

הועד הזה נודע בשם „ועד ארבע ארצות" (ובר"ת ועד ד"א). מתי נתיסד הועד נוכל לדעת רק בשלילה, לאמר: יש בידינו להחליט שעד הזמן הידוע לא היו עוד ועד־הארצות, אבל אפשר הדבר שגם אחרי אותו זמן עברו שנים רבות לפני צאת האספות לפעלן. הננו מחליטים, כי בימי חיי רבי שכנא (הראשון שבשלשת המורים הגדולים שעמדו לכנסת ישראל הפולנית באחרית המאה השלישית וראשית הרביעית לששי) לאמר: לפני שנת שי"ח לא היה עוד ועד, כי בדין תורה נכבד מאד בימי רבי שכנא נקראו בעלי הדברים לערוך טענותיהם בימי היריד בלובלין (שו"ת הרמ"א סי' ס"ג, ס"ד) לפני „דייני הארץ" „ופרנסי המדינה", אבל אין כל זכר עוד לשם „ועד". גם בשנת שכ"ח, שנת הדפסת התלמוד הבבלי בלובלין, נמצא על השער במסכת סוכה, שנדפס התלמוד „בהסכמת גאוני עולם וראשי ישיבות דשלש מדינות פולין רוסיא וליטא שהסכימו בהסכמה אחת שילמדו בכל ישיבת דג' מדינות הנ"ל מסכתא אחר מסכתא כאשר נדפס אותו". (רשימת ספרים בעברית נדפסה בהביבליותיקה הבודליאנית מעמוד 271 ולהלן). הנה משם נראה רק הסכמת רבנים יחידים ולא פסק מבית דין או מועד כללי. ב„ים של שלמה" למהרש"ל (בבא קמא סי' י' ובחולין פרק א' סי' ל"א, ל"ט) כבר נזכרים ועדים פרטיים של ארץ ארץ לבדה (כועד מדינת רייסן) אבל אין עוד זכר ל„ועד ארצות" כללי.

---

[1] לתועלת הובבי תולדות ישראל בארצות הסלבים הנני להביא בזה דברים אחדים מדברי פערלעס הנוגעים להקונטרס הזה. לדאבון נפש החוקרים מבני ארצנו לא הביא פערלעס רק דברים מעטים מהקונטרס הזה ואין ספק שנמצאו שם דברי חפץ מפיצים אור על דרכי ההשכלה והכלכלה בימים ההם, כי כה יאמר פ.: „בהפרוטוקול של הועד של ד"א שהיה בקרעמניץ בשנת שס"ז נמצאים תקנות נוגעות למאכלות אסורות, על דבר הלבושים וכו' ועד הלואה ברבית: הפרט האחרון הזה היה נכבד לנו לדעתו, כי ממנו היינו למדים לדעת דרכי הכלכלה בימים ההם. ה„קונטרס" נתחבר על ידי הגאון רבי ולק כהן בעל הסמ"ע (ספר מאירת עינים על ש"ע חשן משפט) ועל השער כתוב: „קונטרס מהגאון הגדול מהר"ר ולק כ"ץ בעל הסמ"ע. בו יבואו מן כמה ענייני אסורים, אשר העם נכשלים בהם והיה נפקח בהם הגאון בבית־ועד הוא מקום קבוץ חכמים היה ראשי ישיבות דשלש ארצות מדינת פולין יצ"ו בהתאסף ראשי עם יחד בשנת שס"ז לפ"ק". בעצם התקנות נמצאו שם החלטות: „למנות אנשים מדקדקים לבדוק הסדורים הנדפסים בבזילאה וגם בקצת מקומות מערהרין מקרוב באו נדפס בהם דברי מינות ומעיות". ובחתימות ההחלטות האלה נאמר: „ואל יהיו הדברים האלה קלים בעיני הקורא לדחותם ולאמר להם נואש, כי שקלו ופרו בהם והסכימו על הדברים ראשי ישיבה שי' שהיו פה עמנו ביריד אלא שפנו לדרכם אחר ההסכמה ונשארתי אני לברי והעליתי הדברים על הכתב בצווי ראשי המדינות ... דברי הקטן יהושע בן לא"א כמה"ר אלכסנדרי זצ"ל מזרע כהונה ולק כהן יכונה, הכותב והחותם פה בהסכמת רבותיו ורעיו שנתוועדו פה ביריד גראסניץ שס"ז לפ"ק". במקום הזה הננו מעירים רק על הטלה קרעמניץ (בוואלין) ועל הפרט שס"ז, ונדבר ע"ז בסימן שבהציון הזה.

מפורש נמצא את „ועד הארצות" בתכונת בית דין הגדול לראשונה בשנת שמ"א. הרב רבי חיים נתן דעמביצער מרבני המו"צ בקראקא שהבטיח להוציא לאור, את החלק השני מספרו „כלילת יופי" (בח"א הרבור מיוחד לתולדות הרבנים בלעמבערג), ולהציע שם תולדות ועד ארבע ארצות הואיל בטובו להמציא לי אחת מהערותיו המקיימת את החלטתנו בדבר יסוד ועד הארצות בשנת שמ"א. לפי עדותו, ההערה הזאת יוצאת מכתב ישן לזכרון דברים שנמצא באחד מבתי כנסיות העתיקים בקראקא ותוכנה הוא: תקנה מתקנות „מנהיגי וגאוני ד' ארצות פולין דועד לובלין ביום ג' ט"ו כסלו בשנת שלוה", ושם נאמר: „ראיתי התקנה שתקנו וגזרו בהרבה עונשים על מקצת ארצות במלכותנו שלא ישכור שום יהודי הטשאפאווי[1] בשום ענין שבעולם, כי היה הסכנה גדולה מצעקת הגוים ברוב המקומות שהיהודים שולטים ומושלים עליהם ואוהזים בם כמלכים ושרים". (ענין התקנה הזאת ותוכנה גם כן בשו"ת הב"ח סי' ס"א). ובכן ידענו כי בחדש כסלו לשנת שמ"א כבר היה קבוע ועומד ועד ארבע ארצות וחברי הועד היו מנהיגים (פרנסים) וגאונים (רבנים). אם נאמנים הם תעודות הר"א אטלאס שפרסם בהאסיף להר"ג סוקולוב (לשנת תרמ"ו מעמוד 451 ולהלן) שהשיג אותם מאיש אחד החתום בר"ת גפ"ן הבבלי", וגם הוא לא העתיקם בעצמו מגוף הפרוטוקולים, כי אם מהעתקה דהעתקה שראה בידי איש אחר, הנה יש לנו דברי משא ומתן והחלטות מועד ארבע ארצות משנות שנ"ה—שנ"ז. כתבי התעודות הן ארבע, ומהם יוצא, כי היה אז הועד מסודר כהלכתו ואופני הבחירה (של פרנסי הריד או ראשי הועד ו„ברירת דייני הועד" על פי גורל) היו מתוקנים ומאושרים משכבר הימים, וגם קבעו ועדים שחבריהם נבחרו מטעם הועד הגדול לדון על הפרטים השונים וקופה מיוחדת להוצאות שונות ונחוצות. ומהתעודות האלה יש ג"כ להוכיח כי השתתפו קהלות ליטא גם כן בהועד הכללי. בהתעודה סימן ד' הנסמן בשם „פסק" נמצא קובלנא מבני פוזנא על איש אחד מגניזן, „שהוא עובר על ההתקשרות ולוקח מכס יותר מהשיעור". „ועד הארצות" מאיים על האיש שאם יעבוד על ההתקשרות: „יוכרו עליו הרמות ונדויים בכל בתי כנסיות ובפרט פה ק"ק לובלין ביריד הסמוך לווריש"[2] [הזמן הוא ו' תמוז שנ"ו]. בכתב התעודה סימן ג' הנסמן בשם: „ברירת דייני המדינות עד כלות יריד גראמניץ לפ"ק שנ"ו" נמנים שנים עשר פרנסים והשנים האחרונים (מהר"ר חיים ומהר"ר וואלף) הם ממדינת ליטא, אשר לפי זה השתתפי גם קהלות המדינה הזאת במועצות „ועד הארצות". בכתב התעודה הזאת נמצאים גם חשבונות ההוצאות על „בלבולים" „בלבולים דפולין גדול ובלבול העלם" ועוד. (גם יש שנמצאה בהכתב הזה השתתפות בפרוטה מצד מדינת ליטא בשם: „סכום מדיני" חוץ: „מווילנר, טיקאטינער וועגגראוו" שפ"ר). התחומים שעל הכתב הזה יכן על הכתב סימן ד' אינם רבנים.

בתעודה סימן ב' נמצא את ההחלטה הנכבדה לאמר: „בהתאסף ראשי עם יחד נמנו וגמרו והסכימו כלם כאיש אחד על הצרה שלא תבא עוד שאחי"ו (שאם הם וישלום) יתבקש עוד נפשי המלך יר"ה והשרים לגבות גלגלת מבני ישראל, שלא ישתדלו עוד מהמלך יר"ה והשרים רק יניחו הדבר על הגלגלת". בסוף התעודה נמצאה הידיעה המתומה, אשר נראה מזמנה כי סכום הסם הכללי בתור כסף גלגלת עלה אז מכל היהודים בממלכה כ"ב אלף זהובים כמו שנאמר שם: „ואף אם אחרי כל זאת יהיו מוברחים לחזור וליתן, מכל מקום לא יסייעו להם רק כפי ערך שהגיע אליהם לסך כ"ב אלפים וכפי ערך שהיתה הגבייה לעת עתה על פי הסכום ועל פי הגלגלת". המעשה הזה כי הוטל סם הגלגלת על צירי היהודים בתור סכום כללי, שהם (חברי ועד

---

[1] השם Czopowe בפולנית יבאר זיגפריד היפפע (בספרו פערפאסטנג דער רעפובליק פאלען ווינטע 313) שהוא מן המלה האשכנזית: „צאפפען"—והוא הסם הנגבה מן משקאות חריפים: שכר, מי דבש, יין ויין שרף. לראשונה הונהג הסם בהערים ביטי המאה הט"ו למספרם ואחרי כן נתפשט בנכסי האצילים והכהנים. יש לשער, כי היה סם כזה בפולין שנוא להעם, ועל כן היתה תקנה טובה ליהודים כי אסרו להם חכירת הסם הזה, לבל יעלו עליהם שנאת בני העם העירונים והאכרים לרעת כלל ישראל.

[2] הח' אטלאס משער כי הוא יריד הנופל ביום 10 אויגוסט והוא החג Wawrzyniec עי"ש ע' 454. שפ"ר.

הארצות) יחלקו בין הקהלות לפי הערכתם נמצא גם בין כתבי התעודה של הרשות בארכיון של הממלכה אשר במדינת פוזנא: בהמחלקה: Schwersenz C. 122 ועל תביעת כסף שתבעו בעלי קהלת פוזנא את בעלי שוערזענץ היתה תשובתם לאמר: „אנחנו (בעלי קהלת שוערזענץ) איננו חייבים כלום לקהל פוזנא; אנחנו כבר נתנו... יען כי לפני שנים קדמוניות היו מרימים מס מכל יהודי פולין 220,000 זהובים, שנגבו על ידי ארבעה זקני המדינות והפרנסים. מפני שקהלתנו קטנה מאד וסמוכה לפוזנא היינו משלמים מסי המלכות ומסים אחרים בפוזנא, כפי ששמו עלינו הפרנסים, וכפי ההלוקה וההערכה של זקני עדת פוזנא. גם יש להעיר, כי צירי המדינות אלה היו גובים את המסים על ידי ארבעת הערים הראשיות: קראקוי לובלין, לעמבערג (לבוב) ופוזנא. בחתימת הכתב הזה נאמר: בשנת 1764 צוה המלך סטניסלב... לאמר: כי לא יוסיפו עוד צירי ארבעת הקהלות אלה לגבות סכום כללי בתור מס גלגולת רק כי יגבו מכל יהודי בפרט שני פלורין לגלגלת למסי הממלכה, מלבד המס מארובות העשן (Rauchfangsgelder, Podymne)"[1]—מעורר תמהון הוא המספר 220,000 פלורין בעוד שמהתעודה העברית שהבאנו למעלה יוצא הסך 22,000—אם לא שנחליט כי טעות ישנה בהמספר בתעודה האחת מהשתים. בכל אופן יוצא מזה, כי ועד הארצות היה עוסק בגבית המסים והערכתם עוד משנת שנ"ה.

עוד מרשימה אחרת, שהמציא לי גם כן בטובו הרב ר' חיים נתן דעמביצער הנ"ל הנני יודעים: כי היה „ועד הארצות" עוסק ומחליט דבר בהערכת המסים. גם הרשימה הזאת נמצא בכתב תעודה מבית הכנסת שבקראקא. הדבר נוגע למנת המלך (ביום התגנתו או חתונת אחד או אחת מבניו ובנותיו) שהיתה נודעה בשם „שפילקאווי", ואלה דברי הרשימה: „תקנת שפילקאווי שנעשה בקבוץ מנהיגי וגאוני ד' ארצות כועד לובלין ביום ב' פרשת תצא שנת שס"ו לפ"ק ושם נמנו וגמרו שהמתנה אשר הבטיחו מנהיגי ד' ארצות ליתן להמלך בשביל כלל היהודים מדינת פולין. והמתנה הזאת נקראת בשם שפילקאווי (כמו שקוראים מתנה בזאת באשכנז „גאדעלגעלד"), יותן מהיום והלאה מקהל קראקה... שהמתנה ההיא בריצוי ולטובת כל היהודים במדינות פולין קטן ופולין גדול פאדאליע ואוקריינא". ההחלטה הזאת נעשתה בש' שס"ו. נוסיף לזה עוד ידיעה אחרת מפעולת „ועד הארצות" משנת שס"ו שנעשה בהשתתפות רבי ולק כהן בעל הסמ"ע בה„קונטרס" או ה„תקנות" שנדפס בזולצבאך תנ"ב ובברין תקל"ה ושם נאמר על השער: „כמה ענינים אסורים אשר העם נכשלים בהם והיה מפקח כהן הגאון בבית ועד, הוא מקום קבוץ חכמים ראשי ישיבות דשלש ארצות מדינות פולין בהתאסף עם יחד בשנת שס"ו". כן כתוב על השער ובפנים סימן י"ד נמצאו דברים בעניני המסים

---

[1] את התמורה בדרך גביית מס הגלגולת (בפולנית Voglóne) הננו מוצאים גם בהקונסטיטוציה משנת 1775 (Volum. legum Bd. VIII p. 95) ושם נאמר: „בכסף הגלגולת מהיהודים, הנגבה על יסוד הקונסטיטוציה משנת 1764 מכל היהודים והקראים אשר בטטלכת (Korona) פולין זכרים ונקבות מכל נפש משנה הראשונה להולדתה ומעלה שני זהובים פוליש לגלגולת (V. l. B. VIII p. 81). לעמת זה נמצא שם בדבר גביית מס הגלגולת מהדוכסיה הגדולה ליטא בשנת 1764 את הדברים האלה לאמר: „ידוע כי יודעים הנני, כי זקני היהודים (הכונה על חברי ועד המדינה דליטא שהכירה גם אותם הממשלה וקראה אותם תמיד בשם Żydzi Starsi וכאשר אבאר במקום אחר. שפ"ר) נובים מבני קהלותיהם יתר רב מהסך המוטל על כל יהודי הדוכסיה הגדולה,—הסך 60,000 זהובים פוליש—ובשרירות לבם הם נובים סכומים יתרים על פי דרכים מציקים לבעלי הקהלות—הננו נותנים צו, כי לא יגבו עוד הסכום הזה בכלל מכלל הקהלות ביחד, כי אם יעשו באופן שעושים עתה בהמטלכה (Korona) לגבות מס קבוע לגלגולת מכל נפש ונפש ביחוד שני זהובים פוליש. אם כן משנת 1717 עד 1764 היה נגבה מכל מדינת ליטא הסך ששים אלף זהובים פוליש, ולפי הערך הזה יעלה באמת הסך הנגבה מהמדינות ה„ממלכה" שהן: פולין גדול ופולין קטן, רוסיא האדומה וואלין בערכך הסך מאתים ועשרים אלף זהובים. (הדבר שהאריך בו הרחט"ח מתבאר מאליו בסימן ב' מהציון הזה עי"ש. ולהוסיף רק יש כי הסכומים הנקובים למעלה היו באחרית ימי הריפובליקה הפולנית וההערכות מהמלכים הקודמים עוד מימי מלכות בית יאגילי, מתחילים משלשים אלף זהובים פוליש לפולין וליטא ביחד. שפ"ר).

לאמר: „ענייני אסור שבת בהיות שאינן כלולים בג׳ ארצות כי באנפי פוזנא וקראקא ושאר גלילות אינם מתעסקים באורנדות ורחיים... גם לא היה מוסכם גמור בינינו בענין היתרם קודם נסיעות ראשי ישיבות הפה ביריד לכן הנחתיהו מלכתוב הסכמתי לברי׳. וחתום על הסימן הזה: „הקטן יהושע בן אלכסנדרי ולק כהן יכונה הכותב והחותם פה בהסכמת רבותיו ורעיו שנתוועדו פה ביריד גראמני שס״ו״. הועדים האלה נקראו גם וועד שלש ארצות לפני התחבר מדינת ליטא להועד, ועם ליטא נקרא הוועד: וועד ארבע ארצות. התעודות שהבאנו למעלה מזכירים מנהיגי הועד שנבחרו ממדינת ליטא. בתעודות אחרות לא נזכר כלל שם ליטא. על כן בבירור היחס של ליטא לועד הארצות יש לחכות עד פרסום חומר חדש שלא נודע לנו עד הנה[1].

בבירור נוכל להחליט, כי קודם לשנת של״ב לא הונהגו עוד סדרים קבועים ב„ועד הארצות״ ובכן לא היה הועד הזה עושה פעולתו בימי המלך זיגיסמונד (שמת בשנה הנ״ל). אי אפשר להחליט, כי תקון גדול כזה יצא לפעלו בימי מלך בן־יומו היינריך לבית אנזשו מצרפת, כי „הועד״ הזה, אף שלא נתאשר מהממשלה בדרך המלך רשום בכתב הדת, הנה לבטח הסכימה הממשלה להתקון הזה ומצאה בו תועלת גם לעניניה. ואמנם כן אם בחוג פעולת ועד־הארצות נכנסה גם הערכת המסים וחלוקתם, הנה היה דרוש, כי המלך יסכים למעשי הועד בפירוש. מהתעודות שהבאנו למעלה יוצא, כי המלך האחרון בפולין פוניאטובסקי בטל בשנת 1764 את כח האספות של הועד בדבר הערכת המסים. ובכן עד העת ההיא היה ועד הארצות פועל פעולתו לא בהסתר פנים מאת הממשלה. ויש לשער, כי בימי שטיפן בתורי, אשר לבו היה טוב על היהודים, היתה שעת הכושר ליסוד „ועד הארצות״ וסדור עניניו ופעולותיו והוא הזמן שבערך השנים של״ה—ש״מ=1575—1580.

מן הדברים המבוארים למעלה יוצא ברור, כי היו הועדים מסודרים כהלכתם, הנהיגו אופן־הבחירה למנהיגים ורבנים חברי הועד וכל המשא ומתן וההחלטות היו נכתבים בפנקס הועד; ובכן נראה בהתקון הזה אותות השכלה ודעת העולם גם מחוץ לארבע אמות של הלכה. התקון הגדול הזה לא היה יכול להעשות רק בידי אנשים, שמלבד היותם אבות התורה; היו גם בעלי דעה בידיעת העולם והיו יודעים להביא סדרים ומשטרים בתהו ובהו ששלטו תמיד בכל העניינים שנעשו ונוסדו בפולין. מזה נוכל להוכיח מי היה המיסד את ועד הארצות ומסדרו בסדור אספותיו ומשאו ומתנו. ר׳ דוד גאנז בצמח דוד אומר: „שנת שנ״ב רבי מרדכי יפה, הוא הרב המופלג בחכמה ובזקנה הנושא דגל מחנה ישראל וכו׳ וכבר נעשה ראש ישיבה ורב זה ימים רבים כמו עשרים שנה בק״ק הוראדנא ובק״ק לובלין ובק״ק קרעטניץ והעמיד תלמידים הרבה והוא ראש ועיקר מגדולי ראשי ישיבות ודייני דשלש ארצות הוא בא הנה בחדש איר שנ״ב ועודנו חונה פה עמנו היום כאן ק״ק פראג...״. והנה רבי מרדכי יפה בעל הלבושים היה, אחרי מות הגאונים רבי שלמה לוריא (המהרש״ל) ורבי משה איסרליש (הרמ״א), אבי התורה התלמודית בפולין, נסע בארצות אשכנז ואיטליה, היה בעל ידיעות חיצוניות, וגם היה לו חוש הסדר סגולת בני אשכנז, והדיוקנות (Pedanterie) של האשכנזים, ובכן היה הוא המוכשר לעסוק בעניני הכלל לא בקלות דעת ובלי תאר וסדרים כבני פולין[2]. ובאשר כי היה הוא (בעל הלבושים) רב בלובלין, בהעיר שהיו בה יומא דשוקא אחד משני הירידים היותר גדולים בפולין, הנה ממילא מובן, כי בהמשפטים הנכבדים והמשא ומתן בהסכסוכים שנפלו בין איש לאיש בימי היריד היה הוא היושב בראש. לשני הירידים לובלין ויארוסלב היו מתאספים אלפי יהודים מכל קצות שלשת חלקי הממלכה בפולין (פולין קטן, פולין גדול וליטא), ואחד מבעלי ההלצה הנוצרים היה אומר: ליומי דשוקא היהודים ביארוסלב הנופלים תמיד ביום חג העליה של האם הקדושה היו היהודים אוכלים ביום אחד בצלים ושומים במחיר עשרים אלף זהובים (Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten I S 209) ומאחר שהירידים היו בזמנים קבועים—ביארוסלב בימי חדש יולי ובלובלין בתחלת האביב—, הנה בהיות

---

[1] עיין בהציון הזה סימן ב׳. שפ״ר. [2] עיין בהנ״ל. שפ״ר.

הירידים האלה גם זמני קהלה לרבנים ופרנסים קבלו האספות האלה מאליהם צורה של ועדים מסודרים, ועדים של קריאי מועד לעתים מזומנות. לא חסר אז להשלים ולכלל את התקון הזה רק בקביעת אופן בחירת הצירים לסוד ועד הארצות מטעם הקהלות, וכי חברי הועד יהיו אלה אשר כבוד תורתם יתן להם כבוד ומורא בעיני העם להיות דבריהם ופסקיהם נשמעים ונשמרים. לשני הדברים האלה היה רבי מרדכי יפה קרוא ומוכשר מאד. ובכן מתקבלת על הדעת ההשערה, כי בימי היותו רב בלובלין (מן של"ג עד שנ"ב) היה הוא המעורר לקרוא את ועדי הארצות לעתים מזומנות ולהביא בהם סדרים ומשטרים ישרים ועל ידו היו „ועדי שלש ארצות" ליסוד ותקון גדול בכנסת ישראל שבמלכות פולין. כסיוע לדבריני הם דברי רבי יהושע ולק כהן (בעל הסמ"ע בהקדמתו) לאמר: „ובהיות (רבי מרדכי יפה) עמוס התלאות וטרדות של צבור והישיבות שהיו מושלים עליו לא היה לו פנאי לחקור ולמצוא מוצא הדינים... וכן שמעתי מפיו". ד"ר פערלעס בספרו הנ"ל (ע' 37 בהערה) מביא דברי מגלה אחת מהארכיון של קהלת פוזנא המתחלת: „הא לך תקנות רוזני ארבע ארצות יצ"ו בעניני הבורחים". ומסיימת: „כל הנ"ל הועתק אות באות מגוף פנקס הארצות בהסכמת יריד אדר שפ"ד לפ"ק". גם בסוף הספר „מאמר קדישין" מאת ר' קיים קדיש (בפנים כתוב בטעות קיים קאליש. שפ"ר) נמצאים דברי התקנות האלה גם כן משנה הנ"ל (דיני בורחים, העתק מפנקס ארבע ארצות דמדינות פולין). ואלה הם דברי רבי יום טוב ליפמאן העליר בעל תוספות יום טוב במגלת איבה ע' 30: „נסעתי ליריד יערוסלב בשנה ההיא (שנת ת"ן) בקבוץ הרבה ראשי ישיבות גם מנהיגי וקציני דארבע ארצות פולין גדול וקטן, רוסיא וואלין ברוזא קרא בחיל גדול". —על ימי התקופה הזאת בתולדות ועד ארבע ארצות מתיחסים דברי רבי נתן נטע הנובר בעל „יון מצולה", אשר יתאר ברוב התפעלות את כל תוקף הועדים בימים ההם (בשנים האחרונות לפני גזרת ת"ח—תט"ו). הצעתו של הנובר בספרו הנ"ל תמסור לנו ידיעות שלמות ע"ד תכונת התקון הגדול הזה בכנסת ישראל שבפולין, ואלה דבריו: „...ואם ראשי קהלות מתדיינים זה עם זה, הולכים לדון לפני פרנסי ארבע ארצות, שהיו יושבים ב' פעמים בשנה בקבוץ יחד מכל ראשי הקהלות פרנס אחד וצרפו להם ששה גאונים מארץ פולין, והם הם הנקראים ארבע הארצות. והיו יושבים בכל יריד לובלין בין פורים לפסח ובכל יריד יערסלב בחדש אב או אלול, והפרנסים דד' ארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית, והיה להם כח לשפוט את כל ישראל שבמלכות פולין לגדור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם לפי ראות עיניהם וכל דבר הקשה יביאו אליהם וכו'".

מהצעה הזאת יש להחליט, כי היתה האספה של הועד לא אספת רבנים בעקרה, כי אם ועד של פרנסים, שהם היו העיקר וכי המה נבחרו מטעם הקהלות ואחרי הבחרם: „צרפו להם ששה גאונים מארץ פולין". ובחירי הועד היו אחד או שנים מכל קהלה נכבדה (עיין למעלה עמוד 429) ובכן היה הועד ועד קריאי העדות או ועד של הפרנסים, אך גם הפרנסים אף כי לא היו רבנים היו תלמידי חכמים וגדולי התורה. דבר הלמד מעצמו הוא, כי היתה אחת מעבודת הועד לבקר את הספרים הנכונים לדפוס, כאשר יוצא ברור מאת הסכמות חברי ד' ארצות על כמה ספרים שנדפסו בפולין.

אחרי רדיפת היהודים הראשונה בפולין בגזרות ת"ח—תט"ו, אף כי לא נפסקה לגמרי פעולת הועדים, נתחלשה מאד ותפארתם מני אז לא היתה להם עוד. בשו"ת יד אליהו (בהקדמה שנכתבה במחצה הראשונה למאה החמישית) יאמר בן הדור: „בימי חרפי... נתגדלתי בק"ק לובלין ובימי היה שם ועד לחכמי ישראל בירידי גראמניץ מדי שנה בשנה ואחר כך ראיתי אלקים עולים בהתועדם במדינות פולין וליטא בכמה שנים באסיפת הרועים, ויש מעט קט בזמננו זה אשר ראה כינום הצדיקים", מזה נראה כי בימי המחבר כבר פנה זיום של הועדים והוא יזכיר בגעגועי נפש את כבוד הועדים מלפנים לפני גזרות הקוזקים. ובספר „משנת חכמים" לרבי משה חגיז שכתב בסוף המאה החמישית נאמר: „ומלבד הישיבות הקבועות ששמעתי מיום היותי שיש להם לאחינו שבגלות פולוניא הי"ת יאריך ימיהם, אמרו לי כי עיקר הועד ביריד שיש להם קבוע אי לשלש שנים ביערוסלב יע"א. אינו אלא כדי ששם יבאו מקצוי ארץ כל הרבנים תופשי ישיבה. וכל אחד יציג לפני הרבנים את כל ונכחת שנסתפקו בו במשך שנים אלו, וכל דבר מעיות שאירע בקהלתו, ובמעמד כלם ישוטטו לבקש את דבר ה' ולעשות

גדר לכל דברי התורה ולתקן לכל הגולה תקנות הרבה ממה שצריך להם: הן בענין המסים והמשא ומתן וגדר העריות, ולהשגיח על פרנסי ומנהיגי וגבאי הצדקות שינהגו הכל כדת משה וישראל וכל הדבר הקשה ישפטו הם באותו זמן היריד". והנה החקירה בנושא הזה עוד תשלים את הצעתנו זאת. הועדים נתבטלו, כנראה, על פי הקונסטיטוציה של סטניסלב אויגוסט פוניאטובסקי האחרון למלכי פולין בשנת 1764=תקי"ד.

ב.

עד כאן דברי הרהמ"ח, ודבריו האחרונים, כי: החקירות אשר תבאנה עוד בנושא הזה עשויות להשלים את הצעתו, תחובב אותי להציע גם את ה"תיוהא" שחזו בכל דבריו החכם הרכבי וביר שאדסקי ולהעיר מצדי גם על איזה פרטים נכבדים לדעתי. ומפני שצר לי המקום פה לבאר ולברר את ההלכה החמורה הזאת לכל צדדיה ופרטיה אתאמץ לצאת בקצרה, כפי מדת האפשרות. ואולם לראש וראשונה עלי להביע פליאתי, כי כפי שנראה מהציון הזה כתב הרהמ"ח את דבריו בהוצאה שלישית כשבע שנים אחרי שפרסם הח' הרכבי את השגיותיו בהוואסכאד לשנת 1884 והרהמ"ח ידע מהם עפ"י מאמרו של הר"ר אטלאס בהאסיף הרמ"ז, ובכ"ז העלים עין מדברים צודקים בפני עצמם ושנתאמתו אחר כך במופתים חותכים. יסיד חלוקי הדעות בין שני החכמים האלה הוא: הרהמ"ח בא לידי החלטות ידועות בכח השערה של סברה (Conjunctur) היוצאת מצרופי־דברים שנראים לו כידים מוכיחות, והרכבי תומך יתדותיו בטעשים מקוימים.—מתוך זה נראה, כי מהצעתו של הרהמ"ח יצאה לו החלטתו, כי אחרי תקון האספות לעתים מזומנות מצאה הממשלה הפולנית לנכון לה למסור דבר גביית המסים והערכת הסכומים לפי הקהלות אל "ועד הארצות", והרכבי מחליט, כי צרך הממשלה ובלבלת המדינה, שלפי דעת הרהמ"ח היה המסובב, היה באמת לסבת יסוד הועד בכחו או בכח כחו. גם הדבר שהרהמ"ח העלים עינו מכל וכל ממציאות "ועד המדינה" בליטא והפרוטוקולים של הועד הזה שרבים מהם נצולו ממהפכות העתים ונודעים לנו היום, הביא אותו גם כן להוציא איזו החלטות שאינן עומדות בפני הבקרת. גם להעלם עין זה לא אדע פתרונים, כי מספר כנ"י (לשפ"ר) שנה שניה ומהאסיף בשנים שעברו ג"כ לבטח נודעה לו מציאות הועד הזה, והנקל היה להרהמ"ח לרעת תוכן הפנקס הזה שנמצא בידי. זאת ועוד אחרת, הננו רואים בדברי הרהמ"ח כי חותר הוא להוכיח, שרבי מרדכי יפה בעל הלבושים היה המתקן תקון גדול כזה של "ועד הארצות" בפולין, יען כי היה יליד פראג ולפי דעתו נחשב ליהודי אשכנזי, ובכן ליודע ידיעות חיצוניות וסגולת חוש הסדרים והדייוקנות האשכנזית, ורק הוא היה יכול לברוא בריאה מתוקנה ומסודרה כזו על אדמת פולין ארץ הבלבולים והסכסוכים וכו' בכל הדברים הנזכרים למעלה באותיות מפוזרות. כל אלה נותנים להצעת הרהמ"ח פנים של החלטות לפי נטות רוחו, ועל כן בירור הדברים במקום הזה הנני חושב לחובה. ואלה הן השגותיו של הרכבי על החלטותיו:

א) אי אפשר להחליט, כי רבי מרדכי יפה היה המיסד את "ועד ג' ארצות" אחרי כי רבי יוסף כ"ץ הרב בקראקא וגיסו של הרמ"א כיתב לגיסו של הש"ה בשנת של"ה ומזכיר שמה כדבר ידוע את "דייני שלש ארצות" והרמ"א עצמו בתשובותיו מזכיר "דייני הארץ" ו"פרנסי המדינה", הדבורים אשר לפי דברי הרהמ"ח בעצמו בהציון אשר לפנינו מציין ומסמן את ועד הארצות שהיה מורכב מרבנים (או דיינים) ומפרנסים. ובכן יוצא מזה, כי כבר לפני שנת של"ה נמצא "ועד הארצות בפולין".

ב) מדברי בעל צמח דוד שמביא הרהמ"ח אין ראיה כלל שהיה רבי מרדכי יפה בעל הלבושים מיסד הועד, כי אם הראש והעיקר מ"גדולי ראשי ישיבות ודייני שלש ארצות", לאמר: ראש ועד הארצות שבדורו ולא יותר.

ג) ומאחר שהוכחת הרהמ"ח הקובע זמן יסוד הועד לערך שנת ש"מ היא דחויה, וישנן ידים מוכיחות שהיה עומד וקיים משנים רבות לפני זה, בא הרכבי לידי החלטה בהשערה קרובה בדבר הזמן, על ידי ראיות טבועות בחיק התפתחות חיי החברה והמדינה של יהודי פולין ולישא באחרית המאה השלישית וראשית הרביעית, לאמר: מימי זיגיסמונד הזקן (הראשון) הננו רואים את מלכי פולין מבקשים למצוא מבין היהודים אנשים שיהיו מורשי קהל ישראל ודוברי דבריהם מול הממשלה. את זה הננו רואים למן העת שמנה המלך את ר' מיכל יוזעפאוויטץ מבריסק ואת ר' אברהם מביהם—

את הראשון לזקן (סיניור) יהודי ליטא והשני לזקן יהודי פולין—בהמעשה הזה הפץ המלך למנות אנשי הבינים בין הממשלה ובין היהודים. אחרי כן ראה כי הנסיון לא עלה יפה בשלמותו, כי היהודים לא הכירו את שרותם של הפרנסים שהרכיבה אותם הממשלה אלופים לראשיהם, ונמלך לפנות אל הרבנים ואל הפרנסים הנבררים מקרב הקהלות בתור אנשים רצוים להעם, שיהיו הם באי כח העם מול הממשלה, ועוד בימי הסניורים רבי מיכל ורבי אברהם הנזכרים היה להם דבר המלך, כי ככל דבר הקשה יברורו דבריהם לפני „סוד הדוקטורים" (הרבנים) אשר לפניהם. המעשים ההם ירו אבן פנה ליסוד „ועד הארצות". מאת כתבי התעודות הנמצאות בהקובץ Akta Tomiciana, קובץ הכתבים המתיחסים להתקופה הראשונה והיותר מוצלחת במלכות זיגיסמונד הזקן, יצאה להרכבי ובירשאדסקי הידיעה הנכבדה בדבר התמנות אברהם מביהם לזקן יהודי פולין, ומהכתבים האלה (Acta Tomiciana T. III p. 63) יוצא ג"כ, כי המלך הזה, שרוב ימי מלכותו עברו עליו בימי המאה השלישית למספרנו, שם לבו אל מעשי הרבנים בקרב משפחתם בהתיחסות קרובה או רחוקה לעניני המדינה, כי יאסור על הרב רבי משה ראפקאוויטש בבריסק דליטא לתת את בתו לבן הרב מקראקא, יען כי בהאחרון נמצא חטא בעניני מדינה שבשבילו נגרש מארץ פולין. אחרי מות זיגיסמונד הראשון ההתיחסות בין הרבנים או הפרנסים הנבחרים בבחירה חפשית מטעם הקהלות ובין ממשלת המלך התמידה והתחזקה, כן בהמלכה וכן בהדוכסיה הגדולה ליטא. עדות נאמנה הם התעודות של בירשאדסקי בשני החלקים של ספרו Русско-еврейскій Архивъ. ביחוד רבו התעודות המתיחסות להרב הגדול רבי שלמה באוסטרוהא (המהרש"ל). אם כן הליכות ההיסטוריה בעצמה מורות באצבע על זמן יסוד ועד הארצות בסוף המאה השלישית או בעשרות השנים הראשונה להמאה הרביעית למספרנו. ובכן כמעט ברור הוא, ש„דיוני ג' ארצות" שמזכיר הר"י כ"ץ בתשובות הרמ"א לא היו גם כן דבר שנתחדש בימיו, כי אם תקון עומד וקיים מזמן ידוע, אף שאין בידינו לברר עתה על ידי מי היה המתקן אותו תקון, וכמו כן איננו יכולים לצמצם זמן יצירתו, ובכל אופן לא רבי מרדכי יפה בעל הלבושים היה יוצר הועד ומחוללו.

על דברי החכם הרכבי אלה אוסיף מצדי, כי לא לבד שאין מקום לדברי ההמ"ח המחליש, שענין „הועדים" וסדורם לא היה יכול להעשות רק על ידי איש שיש לו „חוש הסדרים" והדיוקנות האשכנזית ואיש כזה לא מצא רק ברבי מרדכי יפה, ואדרבה תקנה כזאת לא היתה יכולה לצאת לפעלה רק בפולין ורק בהתעוררות ראשונה מצד הממשלה כדברי הרכבי. להוכיח זאת נחוץ לעבור על כל חלקי הספר Volum. legum המכיל בקרבו העתקות כל הפקודות נכתבו הדת וההחלטות מטעם מלכי פולין וקריאי העם בה„סיימים" הכלליים (Wolnie Seimy) והקונסטיטוציות שנתחדשו מעת לעת, מימי אלכסנדר ואחיו זיגיסמונד הזקן לבית יאגילה עד המלך האחרון בפולין פוניאטובסקי. בכל מלכות ומלכות נתנה יד גדולה בהמאסף הנכבד הזה לסדרי גביית המסים וביחד בסף הגלגלת. שם נמצא פקודות מיוחדות לגבית מס הגלגולת (pogłówne) מאת כל משפחות העמים אשר בממלכת פולין. כל האריכות של הרמ"ח בדבר גביית בסף הגלגולת על יסוד תעודה אחת בהספר Vol. legum, התעודה שהיא כמעט האחרונה בענין הזה בממלכת פולין, היא משנה שאינה צריכה, (כשם שלמותר היה כל הפלפול שלו ושל הר"א אטלאס, שדמה למצוא מציאה של תעודות בכ"י והנה נדפסות ע"י פערלעס במאנאסטשירסקי 1867, והאלמוני מוסר התעודות להר"א סבב אותי בכחש להעתיק בעדי מרפוש ולמסור לו בתור כ"י ויגרום האלמוני חזה לו ולהרמ"ח לטחון קמחא טחינא כמו שאבאר להלן), כי באמת מבארים הדברים באר היטב בתעודות רבות מאד בכל עשרת חלקי הספר Vol. leg. במשך המאות הט"ו, הי"ז וזוב י"ח למספרם בכל עת קיום „ועד הארצות" בפולין עם ועד המדינה בליטא. כל חלקי הספר Vol. leg. מהחלק הראשון עד העשירי מלאים פקודות בדבר סדרי גביית מסי הגלגלת (pogłówne) לכל אומה ואומנה מבני האומות והאמונות שנמצאו בהמלכה והדוכסיה הגדולה ליטא: מהטאטארים לבדם, מבעלי אמונה נוצרית יונית לבדם, מהקראים לבדם ומהיהודים לבדם. בדבר אלה האחרונים יוצא לנו, כי היה לראשונה המס מוטל על כל איש יהודי זכר או נקבה הדינר או חצי הדינר לסלק נגד שובר שהמציא לו הגובה מטעם הממשלה. נראה הדבר שהסדר הזה נתן יד למעילה בשליחות או להרבות קחת שלא כדת מצד הגובים. ואז הוטל סכום כללי על כל יהודי הממלכה והדוכסיה הגדולה לפי מספר מפקר הנפשות בשתי חצאי הממלכה. גם נקבע אז המנהג כי בהקהלה ישלמו העשירים מס־גלגלת בעד העניים, והממשלה מצאה בזה קורת רוח, כי לא היתה עוד זקוקה לחבול חפצי

העניים ולטפל בגבייה פרטית. אז נמסר הדבר לראשי הקהלות להמציא הסכום הכללי לגנזי המלך (והסך המתוכן היה לראשונה שלשים אלף זהובים פוליש ומוסיף והולך מימי זיגיסמונד הזקן, ובימי זיגיסמונד השלישי לבית וואזא, עלה הסכום כפי שהזכיר הרהמ"ח 220,000) ולמען דעת, כי צירי הקהלות זקני היהודים עושים את דבר ההערכה והחלוקה בצדק ובלי משוא פנים לקרוביהם ומכריהם כן בדבר היחס שבין קהלה לקהלה, וכן בין ראשי הקהלה ויחידים—היתה הממשלה מטלת שבועה על ראשי הקהלה או הקהלות כי באמונה הם עושים ולא יורוצו דלים. לראשונה היה המנהג שכל יהודי משלם כסף גלגלת הדינר או חצי הדינר עפ"י פתקא־שובר שמסר לו הפקיד. שוב חזרה הממשלה וראתה שהממונים על המסים מועלים בשליחותם ותמסור דבר ההערכה והגבייה לראשי הקהלות. הפקודות האלה ממלאות את כל פרקי הספר Vol. legum ואנחנו נעתיק בזה רק הדברים שנאמרו לראשונה בין מלכא למלכא (Jnterregum) בהספר הנ"ל חלק שני ע' 141 סימן 14 מטעם מועצות הממלכה בשנת 1575 ונשנה מטעם הקונסטיטוציות בסיים ההתעטרות של שטיפן באתורי Kostytucye Scymu walnego Koroni Królewskiey) בשנת 1576, ונתקיימו הדברים מטעם המלך שטיפן באתורי בעצמו בשנת של"ח בנוסחא אחת. שהיא שוה כמעט בכל הדברים להנוסחא שהיתה נהוגה בימי זיגיסמונד אויגוסט ואביו זיגיסמונד הראשון לאמר:

Zydowie wszyscy, y Każdy zosobne, w Królestwie Polskiem, y w W. X. L. w miesciech y w miasteczkach y na wsiach, tak naszych jak wszystkich poddanych naszych, tak duchownych jako y swieckich, niepodlug starych Kwitów y zwyczaiów, ale od Każdey Głowy po złotemu: a na ialmużniki na bydź baczenie (והשם בזה אינו דוקא עני המחזיר על הפתחים, כי אם סתם עניים שעליהם ראוי לחום) ialmużnik A wszakoż tym obycaiem, za Urząd Wojewodzy, albo które kolwiek inszy, ktoregoby zwierzchnosci y sprawedliwie podlegli mieyskiey, y z poborcą y z subkkollektorem iego, mają sis policzyć z starszymi Zydy. Którzy mają pod przysięgą zeznać, że ie sprawedliwie policzyli... a starsi sobie maja tę summę wyciągnąć. Przysięga tych starszych żydow bydź na Przykazanie Boże (לאמר בספר תורה בזרועם, שבועה בנק"ח). ובכן היו זקני היהודים לאמר (ראשי ועד הארצות בפולין ואח"כ גם ראשי ועד המדינה בליטא) בשבועים תמיד שבועה חמורה בנקיטת חפץ, כי באמונה עשו את ההערכה (רק המלך הנאור שטיפן באתורי הקיל אחרי כן—בשנת 1585—את חומר השבועה לבלי יהיו זקוקים „הזקנים והרבנים" להשבע בנקיטת חפץ וגם בטל את המנהגים המבהילים בשעת השבועה[1]). והנוסחא הזאת בדבר שבועת זקני היהודים להערכת המס נשנית תמיד מדי שנה בשנה בכל ימי המלכים בימי מאתים שנה ויותר בכל ישיבות ה„סיימים" ובכל הערכות המסים. אך עד

---

[1]) הנני מחזיק טובה לידידי הישיש החכם השלם רבי משה מאשקאווסקי המפקח על חביבליותיקה אשר על יד ביהכ"נ הגדול ברחוב טלומאטצקי בווארשא, כי העיר לבבי על ספר־הקובץ הגדול Akta grodzkie i ziemskie z Czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwnm... bernrdyńskiego we Lwowie, וביחוד על החלק העשירי שבהקובץ הזה המלא על כל דף ודף תוכן כתבי המלכות והרשות הנוגעים לקהלות היהודים בפולין ובליטא ובמקצת גם לרוסיא, נדפס בשנת 1884. מהראוי היה לחקדיש להתעודות האלה מאמר או גם ספר מיוחד. אך לעשות זאת יותר נוח יהיה לחוקבי תולדות ישראל בלעמבערג, כי בידם יש לעיין גם בתופס התעודות בעצמם כפי הסימנים הנמסרים בהקובץ שלנו ואנחנו פח נוכל להביא רק רשימה כתוכן הפקודות והפסקים אך לא את טופס הכתבים בעצמם.— ולענין הנאמר בציון הזה הנני להביא מהקובץ הזה תוכן הפקודות של שטיפן באתורי בדבר השבועה ויתר הפקודות השייכות ליהודים שיצאו בסדר כמעט בזמן אחד ו"ל בעמוד 150 בהלק העשירי הנ"ל:

2297. W Niepołomicach 31 Lipca 1585 r. Stefan, Król, przypomina, że sądownictwo nad Zydami należy do Wojewodów i Króla C. t. 345 str. 1335.

2298. W Niepołomicach, 31 Lipca 1885 r. Stefan, Król, zabrania siędziom wydawać wyroki w sprawach żydowskich bez po przedniego zawezwania i przesłuchania żydow. C. t. 346 str. 1336.

עד שנות 1613—1620=שע"ג—ש"פ היו ערכי מסי הגלגלת ומנוי הגובים וסדרי הגביה שוים בהממלכה והחזכסיה הגדולה ליטא ומוולאדיסלב ואילך נמצאו שני ערכים בכל פעם בלוחות החקים Vol. leg. להממלכה לבדה ולליטא לבדה, ובכל פעם שהדבור מיוחד בדבר כסף הגלגלת ליהודי ליטא נאמר מפורש שההערכה תעשה על פי זקני היהודים הנאספים מפינסק, בריסק והוראדנא, ואחרי כן מווילנא ומראשית ימי המאה הי"ח למספרם גם מסלוצק, וכונת הדברים לועד המדינה דליטא, שאותו לא זכר הרהמ"ח וישכחהו.

מבלי להכנס לפרטי החקירה בדבר ועד המדינה דליטא, נושא נכבד הדורש חקירה בפני עצמו, הננו רואים ברור, כי מימי המלכים האחרונים לבית יאגילה היה כל ענין מס הגלגלת בהערכתו בין קהלה לקהלה מסור בידי זקני היהודים שהיו אחראים לדבר. הדת הזאת היתה הסבה הראשונה, כי הוברחו היהודים לבחור מקרבם קריאי הקהלות ובחיריהם ועם זה גם אנשים נאמנים ונשואי פנים שרובם נמצאו בין הרבנים, גם ידעו כי הממשלה תשא פנים יותר לרבנים בחשבה אותם לרצויים לדוב עמם. ומכיון שנועדו נוסדו הועדים לדון בדבר הערכת המסים ולתווך בין הקהלות בעניני חובות היהודים אל הממשלה, הנה היה טבע הענין בעצמו מחייב כי יתאספו לעתים מזומנות וכי ירשמו את המשא ומתן וההחלטות על ספר. ובכן נקבעו ועדי הארצות, אם גם לא על פי דבר מלכות מפורש, בכל אופן על דעת הרשות והסכמתה. אז ראו ראשי הועדים רבנים ופרנסים תלמידי חכמים, כי נכון לעשות הישיבות קבע ולברר ולצרף שם גם כל עניני כלל האומה והדת. ויש לשער, כי לא בשנה אחת ולא בעשרת שנים התפתחה האיוטונומיה (ההנהגה המיוחדת הזאת), כי אם על ידי ההרגל והמנהג שנקבע לדין כן בעיני היהודים וכן בעיני הממשלה בימי דור אחד או שנים.

אלה תולדות תקומת הועדים והתפתחותם, והדבר, שאין בידינו לברר בדיוק שנת יצירת

2299. W Niepołomicach 31 Lipca 1585 r. Stefan, Król nakazuje przysięgi Zydów w sprawach, z chrzescijanami mimo niezachowania pewnych Ceremonij przy przysiędzie na „rodale", uważac za ważne. C. t. 346 str. 1337.

2301. W Niepolomicach w sierpniu 1585 r. Stefan, Król transumuje swoj wlasny dokument, którym polecił, by dla niedopolnenia niektórych Ceremonij przy przysięgdzie Żydów nie unieważniać przysięgi C. t. 345 str. 1461.

תוכן שתי הפקודות המסומנים 2299—2301 הוא, כי גם אם לא ישמרו היהודים את כל המנהגים הנהוגים בהשבעם על יד ספר התורה יש תוקף ועז לשבועתם, הפקודה הזאת יצאה בלי כל ספק לרגלי השבועה שהיו זקני ורבני ועד הארצות מחויבים להשבע, שנעשתה ההערכה מטם הגלגולת כדין וכדת בלי כשא פנים לעשירים מבלי ללחוץ את העניים, ואולי היו שם מנהגים המשפילים כבוד הנשבעים כהמנהגים הבזוים והנתעבים שהיו נהוגים באשכנז וביחוד בפרוסיה עד שנת 1860—ומעתה צא ולמד מה בין המלך ששיפן באתורי במאה הששׁ עשרה למלכי אשכנז ומשלת נשיאיה בחצי המאה הי"ט (עין בספרי: „רבי זכריה פראנקעל" הוצאת אהיאסף שנת 1898 מעמוד 45 ולהלן). מימות ששיפן בתורי לבדו נמצאים בחקובץ הזה לבדו כארבעים כתבי הדת בדבר היהודים; ומזיגיסמונד הראשון, זיגיסמונד אויגוסט, היניריך מבית וואלוא בצרפת, מלכי פולין לבית וואזא עד פוניאטובסקי המלך האחרון יעלו כתבי הדת למאתים. מדי דברנו בששיפן באתורי נביא בזה רק עוד תוכן של שני כתבי המלכות: בדבר עלילת דם ולחם הקדש ובדבר הפריווילגיות:

1905. W Warszawie 7 Stycznia 1578 r. Stefan, Król, poleca, aby Zydów nie skarzano o zabijanie dzieci chrzesciańskich i Kupowani przenajsw. Sakramentu. Gdyż zbrodnia te im przypisiwane są zmyślone C. t. 348 str. 241—243.

2149. w Wilnie 8 maja 1581 r. Stefan, Król, rozkazuje Konstantemu Korniaktowi . . przestrzegać przywilejaw Żydow. C. t. 73 str. 929—935.

האזהרות לשטור את הפריווילגיות נשנות עשר פעמים משנה הראשונה למלכותו עד שנת מותו 1576—1587. שפ"ר.

הועדים תחזק את ההשערה המקדמת את התיסדותם להתחלת הזמן שבו החלו מלכי פולין לבחור מהיהודים אנשים שיהיו אחראים לגביית מס הגלגולת ולהביאם לגנזי המלכות—לאמר לשנות 1515—1530=רע"ה—ר"ץ ולא לאחרם ולדחותם עד אחרי כמה דורות. אמור מעתה כי דברי הרהמ"ח (למעלה עמוד 432) „כי התקון הגדול הזה, החזיון היקר שלא היה כמוהו בארצות הגולה למימי הישיבות בבבל ובארץ ישראל נוסר רק על ידי יהודי אשכנזי המחונן בחוש הסדר וסגולת הדיוקנות (פעדאַנטעריע) האשכנזית" אין להם מקום כלל בההיסטוריה, הנשענת על יסוד תורת ההברה והמעשים האמתים ולא פסקים והחלטות נובעים ממקור נטיות הלב... ואדרבא אנו אומרים, בשום אופן לא יצויר שתקון הועדים ימצא מקום באשכנז שהיתה אז קרועה לשלש מאות ממלכות ומצב הקהלות היה שונה מאד והיו תמיד נהדפים ונדחפים מגולה אל גולה, טהגמוניה להגמוניה.—במעמד כזה יפוג טעם חיי החברה והאחוה והאחדות, על כן התפרדו שם תמיד בעלי הקהלות ולא קרבו זה אל זה, גם לעת שהיתה סכנה נוראה נשקפה לכלל האומה והרת ממסירות פֿפֿעפֿערקארן, כמבואר למעלה בהמכתבים אשר בענין רייכלין עמוד 395. ובכן (אם שלא באשמתם) לא היו יהודי אשכנז אז מוכשרים, וגם לא היתה להם האפשרות להנהיג בקהלותיהם סדרים קבועים, ואינו צריך לאמר שמעולם לא התקשרו הקהלות זו לזו בהממלכת הקרועה הזאת. בימים ההם היתה פולין (עם המדינות בנותיה) לבדה הממלכה, שבה כבר ישבו היהודים במספר רב, ותנאי המדינה והישוב נתנו להם היכולת לסדר עניני כל קהלה וליסר אורגניזציה חזקה ומתוקנה. ואם בשביל שנמצא במקרה בין זכרונות ד"א ר"מ יפה יליד פראג, שהיתה לו השגה בידיעות היצוניות וקנה נסיון במסעות: הלא אם על סברות רעיעות כאלה נפסוק דין ההיסטוריא, מה זה ימנענו מההליט, כי ר"א אשכנז המוקדם לר"מ יפה, שהיתה גם לו ידיעה בחכמות חיצוניות ועבר עוד יותר במדינות שונות והיה רב בפוזנא וקראקא, כי הוא היה המיסד את ועד הארצות?

ד) גם השערת הרהמ"ח שמתחלה היה הועד של שלש ארצות: פולין קטן ופולין גדול ורוסיא (האדומה=גליציה) וכשנספחה אליהן גם ליטא היה לועד „ארבע ארצות" גם כן אינה עומדת בפני הבקרת וגם זאת כתב מהעדר דעת המעשים. היום נדע ברור, כי ועד המדינה בליטא נוסד בשנת שפ"ג—והטעם ליסודו היה גם כן בלי ספק הערכת מסי הגלגולת. בעיון קל בספרי Volum. Legum בעשרת חלקיו נוכחנו לדעת, כי עוד חמשים שנה לפני ימי האוניה הלובלינית עד ימי זיגיסמונד השלישי היו סדרי הגביה בפולין וליטא באופן אחר[1], וסך אחד מס הגלגלת הוטל

---

[1]) עין Volum. legum (T. II 1577, str. 178, № 954; 959,; str. 198 № 985) וישם נאמר: Universal Stefana Bathorego: Żydowie tak w Koronie jako w W. X. Lit. po pultoru zlotemu każdy od głowy płacić będą powinni etc. גם בהקונסטיטוציה משנת 1581 נאמר, כי על כל היהודים ש ב ה ט מ ל כ ה ובהדוכסיה הגדולה הוטל סכום אחד כללי לחלק אותו על פי ערך כסף לגלגולת זהב וחצי, ועל העניים (jalmuznikow) והנשרפים (pogorzelcew) יש לחוס (trzeba mieć baczenie) ובפירוש הוא אומר בהנ"ל: Zydowie tak w Koronie jako w W. X. Lit.... maią sie złożyć na summę trzydziesci tysięcy zlotych... z Ktorą summą zydowie w Polsce w Warszawie, a Litewscy w Wilnie... stawić powinni ומני אז היו מתחרשות ההערכות מדי שנה בשנה בכתב הדת הכללי לגביית המסים (Universal poborowy) ותמיד בסכום כללי ליהודי ליטא ויהודי פולין ביחד, וכן היה נוהג אחרי שפיפן באתורי, וכן היה הדבר נוהג גם ביתי זיגיסמונד השלישי עד שנת 1613. בשנה ההיא (Vol. legum III str. 128 № 262) אנו מוצאים פקודות מיוחדות וסכומים מיוחדים ליהודי פולין (בהממלכה w Koronie) לבדם (שבעים אלף זהובים) וליהודי הדוכסיה הגדולה ליטא לבדם (תשעה אלפים זהובים). הראשונים מביאים את המס המוטל עליהם לגנזי המלוכה בלבוב ובראמבערג (Bygdoszcz) והאחרונים לגנזי המלוכה בווילנא. הפקודה הזאת נשנית בשנת 1620 ביחר באור ובקצבת סכום מיוחד ליהודי ה„מטלבה"—להביא לגנזי המלך בלובלין לירידי גראמניץ (na iarmark Gramniczny Swiątki (חג חירוק) לשנת 1621 לגנזי Lubelski) ויהודי ליטא לבדם יביאו קצבה אחרת על שוויאנסקי המלך בווילנא, ובשניהם הוא אומר בנוסחא הידועה, כי יש לחוס על העניים והנשרפים, והעשירים ישלמו בעדם. להעיר יש כי בגביית מס הגלגולת ליהודי פולין נזכר בהפקודה על פי הערכת זקני היהודים, כיה שלא נמצא עוד בהפקודות האלה המתיחסות ליהודי ליטא. אך בה„אוניוורסלים" האלה מיוחדות ווּלאדיסלב הרביעי

על יהודי הממלכה והדוכסיה. אך לערך שנת 1620 נשתנה הסדר, ומני אז היו המלכים מעריכים בכל שנה סכומי מס הגלגולת ומסדרים את הגביה לא לבד מהיהודים כי אם גם מכל אומות ובעלי אמונות ומפלגות שונות שבהממלכה לבדה ושבהדוכסיה ליטא לבדה—והפרשה Pogłówne Zydowskie תבא פעמים: פעם בהממלכה ופעם שניה בהדוכסיה הליטאית באוניווערסאל (כתב גלוי לכל) שנתן המלך בכל שנה ושנה.— מפני החלוקה הזאת יצא ההכרח לבני ליטא ליסד להם ועד מדינה לבדו (בשנת שפ"ג) אשר התמיד גם כן כועד ארבע ארצות עד ראשית ימי מלכות פוניאטובסקי (תקכ"א?) ורק בכמה דברים שבכלל (בענין ישוב ארץ ישראל ותמיכת הכוללים שם כאשר אוכיח במקום אחר מתוך פנקס המדינה) או השתדלות גדולה להעביר גזרה כללית; אז היו מעריכים ההוצאות גם על ליטא, וכן בעוד ענינים כלליים היו חברי ועד המדינה שולחים ציוריהם לישיבת ועד ארבע הארצות. זה יוצא מפורש מחמשת הכתבים שפרסם הרכבי בהאסיף תרנ"ד ומהכתבים שבבנ"י שנה שניה ובפנקס הועד דליטא שתחת ידינו, וכפי אשר אקוה עוד בהפנקס היותר ישן שנמסר להרכבי בהוראנא—מפני שרוב מעשי „ועד המדינה" נכנסים בגבול הזמן שקוותיו יסופרו בחלק שמיני הבא איחד הדבור לו בסוף החלק האחרון ההוא.— ועתה עלינו לאמר שאנו חושבים את ה ש ע ר ת הרכבי בדבר „ועד המדינה" וכי ליטא היתה למעצר משנת שפ"ג מחולקת לגמרי מד"א להחלטה וודאית וברורה—בנגוד להשערת הרחמ"ח, ומה גם השערת אטלאס בהאסיף תרמ"ו 403—405. בדבר שמות של ד' ארצות יש לנו עדות ברורה של בעל תוספות יום טוב במגלת איבה, שיאמר בפירוש (בשנת ת'): מנהיגי וקציני ארבע ארצות פולין גדול, וקטן, רוסיא (גליציה), וואלין וכו'[1] ומה לנו עוד להתפלפל בזה.

ה) אמנם קשה לצמצם את העת שועד „ש ל ש ארצות" היה לועד „ארבע ארצות" וסתירות מרובות יש בהלכה זאת עד שבמעט מן הנמנע ליישבן.

אולם, לפני גשתי לכל הפחות לבירור הסתירות, עלי להעיר על דבר מתמיה אחד. הנה הרחמ"ח הקדיש דף שלם לפלפל בארבעת התעודות שהביא הר"א (בהאסיף תרמ"ו מעמוד 451 ולהלן) אם נאמנות הן, והר"א הנ"ל ג"כ מספר ברוב עגין איך נעשו מהעתקות להעתקות וכו' וכ"ז מאיש אלמוני ששמו כלול בר"ת ג פ"ן ה ב ב ל י שמסר להר"א את התעודות. והנה כל הפלפול הזה אך למותר, כי זה האלמוני הוליך שולל את הר"א ואחריו את הרחמ"ח להחזיק בכלל מציאה בכתב יד את התעודות שכבר נתפרסמו בדפוס עשרים שנה לפני זה והם לקוחים מפנקסאות הקהל בפוזנא; ואותן התעודות פרסם הד"ר פערלעס במאנאטסשריפט לפראנקעל בשנת 1867 כשלש שנים אחרי שהדפיס ספרו „געשיכטע דער יודען אין פאזען". במאנאטסשריפט הנ"ל מע' 108, 152 222, 304, 343 פרסם הד"ר פערלעס לא לבד ארבע תעודות אלה כי אם אחת עשרה תעודות מפנקס הקהלה בפוזנא, שנלקחו מ„פנקס הארצות" והארבע שהביא ה"ר אטלאס הן הראשונות, ובכן התל האלמוני הזה בהר"א והעתיק מדפוס, והסב עי"ז, שהר"א ואחריו הרחמ"ח טחנו קמחא טחינא. נניח עתה הדבר המתמיה ביותר מצד הרחמ"ח שנעלם ממנו המאמר היותר גדול בכתב־העתי שאח"כ היה הוא בעצמו המו"ל שלו

(משנת שצ"ב ואילך) כבר נזכרים גם בהערכה ליטא Zydzi Starszy גם בפרק ההערכה (pogłònwe). ומיטי יאן קוימיר ואילך מפורטים שמות הערים שמהם נבחרים „זקני היהודים": (הוראדנא, פינסק, בריסק ואחרי כן—ביטי סוכיסקי—גם ווילנא ובזמן מאוחר מזה—ביטי אוינוסט הזכסוני—גם סלוצק. מזה יוצא לנו ברור, כי הסבה הראשונה ליצירת ועד המדינה בליטא היתה אותה הסבה בעצמה אשר בכחה נוצר „ועד הארצות" בפולין כמאה שנה לפני „ועד המדינה" בליטא ועוד אשוב לדבר בבירור הענין הזה במקום אחר. שפ"ר.

[1]) גם בעדותו של הרב דעמביצער שהביא הרחמ"ח (למעלה עמוד 430) נאמר: „תקנת שפילקאווי שנעשה ב ק ב ו ק נאוני ומנהיגי ד' א ר צ ו ת... שנת שס"ו ולמטובת כל היהודים ב מ ד י נ ת פ ו ל י ן ק ט ן ו מ ד י נ ת פ ו ל י ן ג ד ו ל, פ א ד א ל י א ו א ו ק ר י י נ א". וידוע הדבר, כי פ א ד א ל י א במקום הזה היינו הך ר ו ס י א הנוכרת בדברי התוי"ט, כי בשניהם הכוונה לגליציה המזרחית ואוקריינא היינו וואלין, ובכן יש לנו עדות ברורה על פי שנים עדים נאמנים, כי ד' הארצות היו: פולין קטן, רוסיא (גליציה או פודוליה) וואלין אוקריינא (אשר מיטי האוניה הלובלינית נקרעה מעל ליטא ונחשבה לפולין), ומעתה ברור הדבר, כי ליטא לא נכנסה מעולם בועד הארצות גם לפני היותה לחפיבה בפני עצמה משנת שפ"ג. שפ"ר.

ונדפס בעירו וע"י חברו הגדול רז"פ. לדינא נכבד לנו לדעת שהתעודות האלה הן אמתות ומקויומות. ובכן נבא לגוף הכתבים, לא לארבעת התעודות הראשונות שאינן מוכיחות כלום, כי אם להתעודות היותר מאוחרות במאנאטסשריפט הנ"ל (מהעמודים 222, 304, 343 ולהלן) שם נמצא מכתב בתעודה השמינית מועד הארצות למנהיגי ק"ק פוזנן בחתימת: אוהבים נאמנים, ראשי ומנהיגי דג' ארצות, יום ג' כ"ו כסלו שפ"ז פה ק"ק לובלין ומקויומים הדברים לאמר: נכתב ונחתם ב„פנקס הארצות" (מפני שאין כאן מקום לפרוט הדברים אביא במקום אחר ולעת אחרת את תוכן כל הכתבים הנוגעים לענייננו וחתימות ראשי ועד הארצות). בתעודה העשירית של הקובץ הזה שמצא הד"ר פערלעס (בסימן VI של פנקס הקהלה בפוזנא (הדברים שמביא בספרו הם מסימן II, של הפנקס הנ"ל); ע' 307 בכח"ע הנ"ל כותבים עוד הפעם ראשי ועד הארצות מלובלין אל קהלת פוזנא וחותמים: ראשי ג' ארצות יום ג' ד' טבת שפ"ח. ומעתה הנה לפנינו המון סתירות שאי אפשר ליישבן בשום אופן. ברור הדבר, כי אי אפשר לאמר, שהיה הועד בן ד' ארצות וחזר ונעשה לבן ג' ארצות. ומעתה נשוב נא ונראה: א) לדברי הרב ר' חיים נתן דעמביצער בפנקס ביהכ"נ בקראקא ע"ד ענין אחד הנזכר ג"כ בתשובת הב"ח סימן ס"א התקנה שלא ישכור איש יהודי המשפאווי וכו' עיין למעלה עמוד 430) נמצאו הדברים: התקנה יצאה ממנהיגי וגאוני ד' ארצות פולין דועד לובלין ביום ג' ט"ו כסלו שנת שלוה. הרי שעות בשנת שמ"א כבר היה ועד ארבע ארצות. ב) מהודעתו השניה של הרב דעמביצער: תקנת שפילקאווי שנעשה בקבוץ מנהיגי וגאוני ד' ארצות ביום ב' פרשת כי תצא שנת שס"ו" [(עיין למעלה ע' 431) ושם נמנים ד' הארצות: פולין קטן ופולין גדול פאדאליע (היא ג"כ רוסיא) ואוקריינא (וואלין)]. הרי עוד ראיה שבשנת שס"ו כבר היה ועד הארצות לועד ארבע ארצות. ג) גם בספרו של פערלעס ע' 37 בהערה בדבריו המובאים מ„ספר הזכרונות" כ"י בפוזנא נאמר: הא לך תקנות רוזני ד' ארצות יצ"ו בהסכמת יריד אדר שפ"ד לפ"ק", הרי ראיה שלישית שעוד לפני שנת ת' היה הועד של ארבע ארצות. ולעומת הראיות האלה יש לנו אחרות הסותרות אותן והן: א) מקונטרס התקנות שהבאנו למעלה (עמוד 429) ששם נאמר בדברים מפורשים: „קבוץ הכטים הבה ראשי ישיבות דשלש ארצות מדינות פולין בהתאסף ראשי עם יחד בשנת שס"ז", ונשנו הדברים בעצם הכתבים בהקונטרס הנדפס הזה סימן י"ד בסוף הסימן: „ענייני אסור שבת בהיות שאינן כלולין בג' ארצות" וחתום על התקנות: אלכסנדרי ולקכהן יכונה (הסמ"ע) ביריד גראמני שס"ז לפ"ק. הרי שבשנת שס"ז היה עוד הועד לועד שלש ארצות. ב) בצ"ר הוא אומר: „ר' מרדכי יפה וכו' ראש ועקר מדיינו... דשלש ארצות" לפני שנת שנ"ב. ג) מדברי ר' אפרים לונטשיץ שאביא להלן יוצא גם כן ברור שבשנת שס"א היה הועד של שלש ארצות. מהתעודות של ספר הזכרונות בפוזנא שמצא הד"ר פערלעס ומביאן במאנאטסשריפט (תעודות שמינית ועשירית המובאות למעלה) יוצא ברור כי עוד בשנות שפ"ז ושפ"ח היה ועד של שלש ארצות (בין הפרקים יש להעיר, כי מאחר שתקנות ד"א במושב ר"א ולק בעל הסמ"ע (עיין לעיל ע' 429) נעשתה בקראקא ווילנא ומסומנת בשנת שס"ז יש להוכיח, כי עוד מזמן קדום נכנסה ווילנא ל„ועד הארצות"). לרגלי כל הסתירות האלה אין לנו דרך אחרת רק לאמר, שאחרי שנכנסה ווילנא לכלל הארצות, כנראה אחרי האוניה הלובלינית, שאז נקרעה ווילנא ביחס הנהגת המשטר (אדמיניסטראציון) מעל ליטא ונתאחדה ל„ממלכה", היה נקרא הועד: פעם ועד שלש ארצות, ופעם ועד ארבע ארצות, כי היו עוד חוככים בדבר אם להשוב את ווילנא לארץ בפני עצמה או למניף לשלש הארצות, אך מימי בעל תוספות יום טוב משנת ת' והלאה היתה בהחלט ל„ארץ" ונקרא מני אז הועד בהחלט: „ועד ארבע ארצות". בכל אופן לחנם פלפל הר"א אטלאס בדבר התחברות ליטא לארבע ארצות, ושהיא הארץ הרביעית להועד. מציאות פרנס אחד או שנים מליטא בין החתימות של ד' ארצות אינה מוכחת כלום, שהרי גם אחרי יסוד ועד המדינות דליטא היה הועד הזה שולח לפעמים מורשיו לועדי ארבע ארצות.

ו) הרחמ"ח ועמו פירסט, ובהחלט גמור גם פערלעס, אומרים שהיה לועד הארצות כח ושלטון מוסרי ותורני גם על הקהלות שבמערב אירופא והרכבי מחליט שכדברי בעל יון מצולה האומר: „והיה להם כח לשפיט כל ישראל שבמלכות פולין" כן הוא. מהמקור שאביא בזה יראה

לנו כעין סיוע לדברי הראשונים וסתירה לרעת האחרון. הנה הרשן המופלא והחביב רבי אפרים לונטשיץ בהקדמה לספר „כלי יקר" יאמר: „הנה כעת בשנת שס"א לפ"ק... נפלתי למשכב... ובחטלת ה' עלי נדרתי לה' ואשלמה לחבר חבור זה... ומנהיגי שלש ארצות יצ"ו היושבים ראשונה במלכות שמים... החזיקו בידי ומכיסם סייעו למלאכת הדפוס וכו'". מהרשן היקר הזה נדע שרוב ימיו חי בפראג והדברים האלה כתבם לעת זקנותו, כי לפני זה יאמר: „בילדותי חברתי ס' עיר גבורים ובבואי בימים חברתי ספר עוללות אפרים וכעת וכו'" וחברי ועד ג' ארצות תמכו בידי הרשן החביב אשר בפראג והוציאו מכיסם כסף על ההדפסה. אולם אם יש בזה סיוע להחלטת הרהמ"ח ופערלעס בדבר השפעת הועד על קהלות המערב אם לא, הנה מצד אחר בודאי הדברים שנכתבו בשנת שס"א על „מנהיגי ג' ארצות היושבים ראשונה במלכות שמים שמכיסם סייעו וכו'" מוכיחים שכבר קנה לו אז הועד הזה מקום גדול בכנסת ישראל כלה וגם הדרת הזקנה כבר היתה הופפת עליו, ולו נוסר כדעת הרהמ"ח בין ש"מ לש"נ לא היה ר"א לונטשיץ מדבר ממנו בכבוד גדול כזה.

והנני לפרוט עתה את ההלכות היוצאות לנו על פי דברי חוקרי תולדות ישראל בארצנו וחדברים שהצענו בסימן ב' להציון הזה:

א) ישנן ידים מוכיחות להחליט כי „ועד הארצות" נוסד עוד לפני הרמ"א ורבי שבנא חברו, ולא רחוק הדבר שנתיסד בעשרות השנים האחרונות למאה השלישית.

ב) לראשונה נתיסר „ועד של ג' ארצות: פולין קטן ופולין גדול ורוסיא (גליציה) ובשלשים שנה ויותר אחרי האוניה הלובלינית נספחה גם ווילין, אשר נקרעה אז מעל הדוכסיה ליטא ותחשב באסטרטיא של הממשלה לאחת ממדינות" ה„ממלכה", ויהי אז ה„ועד לארבע ארצות", וכנראה נעשה הדבר בין שנות שפ"ר—ת'.

ג) ליטא כנראה לא נכנסה מעולם בהועד הזה, גם בימי חמשים שנה שבין האוניה הלובלינית וכין יסוד „ועד המדינה בליטא" (שכ"ט—שפ"ג) וההוכחה האחת מהתעודה סימן ג' מהתעודות שפרסם פערלעס במאנאטסשריפט ונשנו ע"י הר"א אטלאס בהאסיף אינה ראויה לסמוך עליה, מהטעם שמירתי למעלה.

ד) „ועד המדינה" בליטא נוסד בשנת שפ"ג וממנו נשארו לנו לפליטה הפריטוקולים כסדרם. סבת הוסד הועד הזה היתה דומה לסבת הוסד „ועד הארצות" בפולין—הערכת המסים בין הקהלות, ומכיון שנוסד היה למורכז ההנהגה הדתית והחברתית. מתחלה היה הועד „בן שלש ארצות": הוראדנא, פינסק ובריסק אחרי כן היתה גם ווילנא ל„ארץ" ובאחרונה גם סלוצק.

פעולת שני הועדים היו מכוונים לתכלית אחת, פעולה רצויה מאד, ביחוד כאשר היו היהודים עוסקים לנפשם וממשלת פולין הפרועה לא חפצה וגם לא יכלה לשום לבה להתפחות המוסרית והמושכלת של רבבות היהודים היושבים במדינותיה. פעולת „הקהל" בימים ההם, המנואץ היום בפי כל שונאי בני שם, היתה רצויה ומועלת להיהודים ולבני העם אשר בקרבם ישבו. ועל כן היו שני הועדים נוחים זה לזה, וכבא לפניהם ענין הכלל הנכבד לכל הכנסיה הישראלית שבמדינות הריפובליקה הפולנית או גם לכל ישראל (כאותה של עלילת דם) היו חברי ועד המדינה בורדים מקרבם צירים ל„ועד ארבע ארצות" להועץ. יתר הדברים ע"ד ועד המדינה בהתיחסותו לועד הארצות והפסק פעולת שני הועדים יבאו בחלק השמיני הבא. שפ"ר.

ציון יא.

בא היהודים לראשונה לאמשטרדם.

דבר התישבות האנוסים יוצאי פורטוגליה באמשטרדם עוד לא נתבקר כהלכה, אף שהוא מעשה רב עלילה בתולדות ישראל, כי קהלת ישראל הספרדית באמשטרדם היתה האם למושבות ב"י הספרדיות ברוב מדינות המערב באירופה: באנגליה, דאניה, האמבורג וגם מעבר לים אוקינוס המערבי—בפראוויליאה. המאורע הנכבד הזה לא נתבקר עד היום כראוי, עד שאין אנו יכולים להחליט ולצמצם

גם את השנה שבה נתישבו האנוסים ששבו ליהדותם באמשטרדאם. אחדים קובעים את המאורע בשנת ש"נ—1590 ואחרים—בשנת שנ"ג—1593. החכם המהולל הוגו גרוטיוס (Hugo Grotius) בספרו Historia Belgica קובע את הזמן לש' 1597 – שנ"ז. סבת הסתירות היא, כי לא נמצאו להמאורע הזה מקורים ראשונים. המקור האחד, שבנראה יש לסמוך עליו, הוא מאת אורי פֵּייבוש אשכנזי הלוי נכדו של מורה התורה או „החכם" הראשון להאנוסים באמשטרדם רבי משה אורי אשכנזי הלוי ובנו ר' אהרן שהיה החזן הראשון שלהם. מזכרונותיהם של שני האנשים האלה והשמועות ששמע אורי פייבוש מפיהם רשם את מגלתו בלשון פורטוגלית בשם memorias para os siglos futuros, ספר הזכרון הזה נדפס (בהכמכות הרבנים ר' דוד יצחק הכהן די לאַרה ורבי יצחק אבואב די פונסיקו משנת 1673—1674=תל"ג—תל"ד) בשנת תע"א ובפעם השניה בשנת תקכ"ח. מההוצאה השניה הזאת מביא דבר ספר הזכרון בלשון הולאנדית Jaarboken voor de Jsraeliten in Nederlande (ספר השנתי להישראלים בנידערלאנדיה שנת 1835 I מעמוד 21 ולהלן) על פי השמועות האלה שנשמע מפי בני הדור היה המאורע (ההתישבות הראשונה) בשנת ה'א שס"ד=1604.

המקור השני, וגם לא מכלי ראשון כי אם מכלי שני, לא מבן הדור כי אם מעד מפי עד הוא דניאל די באריוס, אשר יספר לנו דברי ימי ההתישבות בגבוב דברים, במקרים טפלים במגלת כתובה בשנת 1684=תמ"ד. הוא ידע את ס' memorias של אורי פֵּייבוש וגם יביא את שתי ההסכמות עליה ובכל זאת יקבע זמן בא העלמה מרים נונים היפה עם אחיה ודודה עמנואל לופיץ לשנת שנ"ג (הזמן ש"נ הוא ט"ס אחרי כי מספר השנה לסה"נ הוא 1593).

המקור השלישי (וג"כ עד מפי עד וכו') הוא חמליץ הנודע דוד פֹּראנקו מינדיס (בעל גמול עתליה וספרי מליצה אחרים. שפ"ר) סופר ונאמן לקהלת הספרדים באמשטרדם, בלבו נתנה בינה יתרה בדעת התולדה מאשר בהשנים הראשונים וכסופר הקהלה היה יכול לדעת דברים בהויתם מארכיון של הקהלה, ע"ד צמיחת הקהלה הזאת כתב דוד פראנקו בלשון פורטוגלית ספר זכרונות ע"ד התישבות והתפתחות הקהלה הפורטוגלית והספרדית באמשטרדם, נכתב בשנת 1769=תקל"ט, אך הספר הזה בכ"י לא נודע עתה איה הוא (עיין Koenen לתולדות היהודים באמשטרדם [בלשון הולנדית] ע' 149). בהכ"י הזה קובע מינדיס זמן המאורע פעם בשנת שנ"ג ופעם בש' שס"ד. השערת די קשטרו בספרו בלשון הולנדית „לתולדות בנסת ישראל בהולנדיה" כי שתי פעמים נתישבו האנוסים באמשטרדם אין לה על מה שתסמוך, אך מאת מינדיס נמצאה מגלת הזכרונות כתובה עברית והכ"י הזה המציא לי בטובו האדון כרמולי. ובהכ"י העברי הזמנים יותר מדוקדקים ומהם נוכל לבקר ולברר גם כן הידיעות האחרות.

בספר הזכרון העברי יאמר פראנקו מינדיס: „...ויהי היום...בשנת ערבה כל שמחה עמד רוח סערה בים קרוב לחוף הימדין (עמדן)...והנה שתי אניות באות מספרד נושאות עשרה יהודים אנוסים", ובכן זמן בוא האנוסים הראשונים היה שנ"ג. עוד נאמר שם"...ויבאו בכי טוב פה העירה (אמשטרדם)..., וישכרו להם בית בכ"ב אפריל שנת (הנוצרים) אתקצ"ג סימן לכם לזכור= שנ"ג". באופן זה מתאמת ומתקיים הזמן שנ"ג אם גם לא בעדות מובהקת, אך ברורה ונאמנה יותר מהידיעה של ההתישבות בשנת שס"ד. הדבר שבעלי המשטר באמשטרדם מצאו לפתע פתאום מתפללים ביום הכפורים לשנת „יום אחד ב' ש' נ' ה'"—שנ"ז סותר גם כן את הדעה שנתיסדה העדה בשנת שס"ד. ובכן נראה שהמספר שס"ד אצל אורי פיבוש הוא שבוש וצ"ל שנ"ד, כמו שמשובש בספרו של באריוס המספר 5340 ש"ם תחת 5360 ש"ם והזמן הברור הוא שנ"ג.

אמר שפ"ר: יתר דברי המחבר במקום הזה לא נכבדו להמתבונן על רוח המעשים והשתלשלותם מפני שהוא מתוכח בדקדוקי השמות של ראשוני האנוסים שבאו לאמשטרדם עם דניאל באריוס אך נכבד יותר בעיני הוא להוכיח על שגגה שיצא מאת השליט בהחכם המחבר המדקדק תמיד ברשימות המקורים. המחבר חושב שלשה מקורים: א) מגלת אורי פייבוש (בפורטוגלית), ב) מגלת די באריוס (בספרדית), ג) מגלותיו של פראנקו מינדיס (האחת בפורטוגלית והאחת בעברית). מן כל המקורים, שכלם נחשבו לשמועות עד מפי עד, יחשוב ליותר נאמן וראוי לסמוך עליו את מגלת פראנקו מינדיס בעברית. והנה קרה להמחבר מה שקרה למחברים אחרים במקצע הזה והוא יבקר אותם—לאמר: הוא מנה שלשה וארבעה מקורים במקום שאינם אלא שנים או אחד. שרש דבר הוא כי מגלתו העברית של דוד פראנקו היא רק העתקה ממגלת אורי

פיבוש וטמגלת דניאל די באריוס, ובנוגע להשתלשלות המעשים וגלגולי הספות היו לו לעינים רק דברי די באריוס. אולם מדברי הרב המחבר בחלק הזה ובחלק הבא נראה, שרוחו זרה ל דניאל די בררריום גר הצדק ותמיד מהפך בחובתו, וע"כ לא הכיר גם במקום הזה כי דוד פראנקו די מינדים נשען רק עליו וכל דברי הסופר הנאמן לקהלת הספרדים לוקחו ממנו ומאורי פיבוש. נראה הרבר, שכ"י שהיה בידי הרהמ"ח מאת כרמולי היא העתקה מכ"י של פראנקו, וממנו נשמטו הדברים הראשונים וגם האחרונים, וע"כ חשב אותו המחבר למקור מיוחד. והנה המגלה הזאת גכברה מאד לדעת את תולדות הקהלה הספרדית באמשטרדם, זאת הקהלה אשר ממנה נסתעפו ישובי הספרדים במערב אירופה בגרמניה, צרפת אנגליה ודאניה; ועל כן רואה אני כי יש חפץ ביחוד להקוראים העברים להביא אותה בשלמותה. ועם זה לא אוכל עצור מהביע פליאתי על הרהמ"ח כי סמך עצמו על העתקת הכ"י שהשיג מכרמולי ולא הביא את עצם הכ"י שפרסם אותו בדפוס החכם שמואל ד"ר מולדער איש אמשטרדם בכתב עתי שידי הכל ממשמשות בו „המגיד" לשנת תר"ך (שנה רביעית מגליון 18 עד 22). כל הבקי בקריאת מקורי היסטוריה יחליט בהשקפה ראשונה, כי רוח האמת ההיסטורית שפוכה על דברי המגלה של פראנקו מינדים בשם דניאל באריוס, וליקרת מציאותה עתה—אחרי שלשים ושמנה שנים—הננו מביאים בזה את עצם הדברים הנוגעים להשתלשלות התולדית של המאורעות בהשמטות הדברים שאינם ענין לחפצנו. וז"ל דוד פראנקו די מינדים:

תולדות החכם... בק"ק אמשטרדם אשר לספרדים האיש נשוא פנים כמוהר"ר משה אורי הלוי ז"ל[1].

„החכם המפואר הזה נולד באשכנז שנת רק"ד כפי מה שמצאתי במגלת דון מיגואל די באריוס, שהיה איש נשוא פנים בהיכל מלך ספרד עד שמינהו לשר צבאותיו. והוא היה יהודי עובד ה' בסתר... ובהיותו בגרם המעלות קנא לאלקיו... וברח משם לנטוע אהלו פה אמשטרדם ובא פה להכנס לבריתו של אברהם אבינו... ואחרי שנמול נקרא שמו דניאל בן שמעון הלוי די באריוס ז"ל והוא כתב ספורי קדמוניות ק"ק הספרדים ומקראות (מקרים) הה' הנ"ל ו"ל:

„החכם משה אורי אשכנזי היה איש טוב וישר ירא ה' מנעוריו ובתורתו יהגה... ובהיות קשים עליו מזונותיו בארץ מולדתו בחר לו לצאת אל ארץ אחרת... וישם לדרך פעמיו ויבא לעיר הימדין (Emden) אשר במדינת פריזיאה (Friesland) המזרחית ובני ק"ק השוכנים שם קבלוהו בכבוד על מדותיו ודעותיו ובקיאותו בתורה... ויולד בן בשנת שלח ויקרא שמו אהרן... ויהי היום יום מר בשנת ערבה כל שמחה עמדה רוח סערה בים קרוב לחוף הימדין הנ"ל... והנה שתי אניות באות מספרד נושאות עשרה אנשים יהודים אנוסים עשירים מופלגים שוכני קאסטיליאה בשם [נוצרים קדמונים] הם ונשיהם וארבעה ילדים וכל מיני סחורות יקרות צרכי הבית וכו' גם כסף וזהב לרוב, אשר חנן ד' להם. ויצעקו אל ה'... שכל מגמתם בעזבם ארץ מולדתם היה לבא בבריתו... וירא ד' ענים... ויקם סערה לרממה... בהשקט הים מעליהם ירדו החובלים והמלחים איש ממקומו ומצאו כי יצאה הנערת ממקומות חבורי הלוחות... ויספרו לאדוניהם שהם בסכנת נפשותם אם לא יחתרו מיד ליבשה... וינחם אלקים לחוף הימדין... ויבאו העירה וישכרו להם חדרים ועליות... לשבת בעור... שתקנו שברי וקלקולי הספינות. עודם שמה מצאו (האנוסים) חפץ לטייל בעיר לראות בניניה... ונער קטן נוהג בהם... בדרך לכתם ראו אווז שמן טוב ויפה בחלון אחד וכתב עם אותיות זרות (עברית) כתוב על הנייר שעליו... ויספרו הדבר

---

[1]) (הערת הד"ר טולדער) הדברים האלה נעתקים מלה במלה מנוף הכתב אשר נמצא חתום באוצרי... אמשטרדם י"ג ניסן תר"ך לפ"ק. הק. שמואל שלמה טולדער המכונה ד"ר ז. י. טולדער.

לבעל המלון ויאמר להם היום תאכלו אותו צלוי בצהרים... וירץ הנער... ויאמר ראה קניתי אותו מהיהודי משה אורי הלוי וזה כתבו העברי שלו. וישמעו האנשים ויתמהו... וישאלו לבעל המלון:... האמת הוא ששוכנים פה יהודים? ויען להם: משנת את ק"ח (1588=ש מ"ח) מרדו המדינות אלה בעברות ספרד ויצא פתגם הנציבים הכוללים (גענעראלשטאטען) לקרוא דרור לכל אימה ולשון... ולעבוד איש איש לאלקיו בלי מונע ומעכב [חוץ מהקאטוליקי הצריכים לעשות במחשך מעשיהם לבל ירימו ראש לשוב למשול]... ואנחנו פה שקטים ושלוים... מקיימים מצות אלקינו לעיני כל חי בפומבי. ויענו האנשים: מחר בבקר נלך לביתו, כי צריכים אנחנו לדבר עמו בסוד... ויהי ביום המחרת הלך בעל המלון עם ב' זקני האנשים לבית החכם משה... ויצא הזקן לקראתם ויקבלם בסבר פנים יפות וישאלו איש לרעהו לשלום... כפתוח פיהם לדבר ספרדית לא ידע לשמוע הזקן, ויקרא לבנו להיות למליץ ביניהם ויאמרו בלשון ספרדית: דבר סתר לנו... ובהיותם שם אמרו: עתה נוכל להודע אליך כי אחינו אתה, כמוכם בני ישראל אומרים אחד פעמים בכל יום... באנו בוחים ונסים מהאינקיזיסיון אשר בקאסטיליאה... ועתה נכספה וגם כלתה נפשנו לבא בברית, בכרות בשר ערלתנו וערלות בנינו ולעשות לנו רב ומלמד בלשון הקודש והתורה ולחלות ליוצרינו... ולהנלוה אלינו לנחות אותנו לא יחסר כל טוב בנדיבות הלב, כי חנן ד' לנו עושר וקנינים לרוב מאד. ויענו (רבי משה אורי ובנו ר' אהרן) להם: ברוך ה' אשר נתה אתכם בדרך אמת לביתנו פה... רק בעיר הזאת לא יקום בנו רוח לחמול לכם, כי רוב יושביה וגדוליה מאמונה לוטיוס. אמנם לכו לשלום לאמשטרדם בהתקן אניותיכם במקדם, ושם נלכה אחריכם לשכון עמכם גם אנחנו גם בתינו..."

„ויאמרו (משה אורי ובנו אהרן) להם: כבואכם העירה... שכרו לכם בית בשוק יונקר שראת (Junkerstrasse) וקשרו את תקות חוט השני בחלון ביתכם. בעוד שלשה שבועות נבוא אליכם ונמול לכם כל זכר ונלמד לכם כל חקי האלקים ואת תורותיו... ונהיה לכם לעינים בתלמוד תורה. וישמחו האנשים עד למאד... ויישכרו להם בית (באמשטרדם) בכ"ב אבריל שנת אתקצ"ג (1593) סימן לכם לזכור ובאו הח' ר' משה וביתו... ויחבקו אלו לאלו בלב תמים... וביום המחרת זריזין מקדימין נמולו מקצתם, ויהי הנמול הראשון השר החשוב והזקן מכלם הירא דבר ה' דון יעקב טיראדו, ומידי יום נמולו אתו כל עשרה האנשים והילדים והילד הנמול אחרי כן משמנה ימים היה אהרן צרפתי..."

„ויהי היום יום אדיר יום א' בשנה יכפר לפ"ק בהקהל העדה לחלות בפרת עוונותם [כי... ביני ביני באו רבים מספרד לשמע שבת אחיהם הנה], ראו השבנים (בעלי אמונה פרוטיסטנטית) כנסיה גדולה מבפנים והדלת סגרו [כי עוד חרדת האינקויזיסיון לא סרה מלבם] ובשפוך שיחם שמעו קולם ויחשדום למעותדים לעבור את שלום הארץ בני עם הקאטוליקי הנצוחים (המנוצחים)... בעורת נשיאי אוראניי (Oranien) מהריפורמא הגוברת פה. וילכו ויוציאו דבתם רעה לשופט הגדול ואמרו... מאז הבקר עד עתה אחות מרעים נועדו יחדו נאספו אחר כתליונו להפר ברית וחק השלום והשקט בהמדינות החפשיות האלה, אשר לקחנו מיד הקאטוליקי בנפשנו... לשוב לנשוא עול ספרד... עודם מדברים עמו הרה אפו, וישלח שוטריו וחלוצי ביתו... להפיצם ולתפוס... ראשי הנקהלים אל בית הסוהר. המה באו וידפקו על הבית בחזקה... לקול ההמולה הגדולה יצאו לבות המתפללים ויחרדו... והמעוטפים בטליתותם נסו לקולם כמפני חרב, זה בעד השבבה וזה בער החלון וימשישו (ההולנדים הפרוטיסטנטים) חיקם ושקיהם באמרם: הבו צלמיכם! הבו הלחם המקודש בכלי, הבו שתי וערב והחרוזות ולא יכלו לענות דבר, כי אין בהם איש יודע לשון הארץ ויחפשו... ולא מצאו כי אם ספרי תפלה... אך רגלי אדוניהם השר יעקב טיראדו אשר לבו כלב אריה לא נמסו אחריו ויגש אל השופט הגדול ויקוד ארצה לפניו ויאמר בלשון לאשון: בי אדוני... היתכן ויאומן... שישופט

כמוך יבוא למאכר אנשים צדיקים ותמימים עובדים אלקי השמים ואלקי הארץ ביום צום הגדול והנורא... ממבוא השמש אתמול עד צאת הכוכבים בלילה. וכל רק בעבור המוד (חשד) השוכנים דבתם רעה... איה איפוא צלמיהם? לחמם? איה שתי וערב וחרוזות?... דע אדוני כי יהודים אנחנו... באנו הנה לעבוד... להשם לבדו, כי שמענו פתגם הנציבים הכוללים קורא דרור לכל אומה ולשון לילך בשם אלקיו. אך עוד יראת האינקיזיסיון של ספרד נגד עינינו. ע"כ נתוועדנו בחשאי להתפלל... יש לנו ער רב, אשר הצלנו מלהבת אש בוערה בארץ ספרד... אנחנו נכתוב לאחינו הנותרים שם שאין קץ לאוצרותיהם קבלתנו פה בחן ובחסד והם יבאו במהרה יותר מחמשים משפחות בקרב שנה... תמלא המדינה דעה ותרבה עושר וישביה כחול אשר על שפת הים, ואנחנו עבדים נאמנים לאדונים המטיבים עמנו... וייטבו דבריו בעיניו, וירא והנה אמת נכון הדבר, ויקרא לנתפסים דרור וישלחם חפשי, ויאמר להשר טיראדו ולהם: לכו נקיי חטא, תקהילו העדה... והעתירו גם בעדו ובשלום העיר וישריה, רק לכו בדרך טובים ונשגיח עליכם... ויעלו המנחה כחובת היום... ויגמרו בנעילה וערבית... ופקדו כ"א חברים והשר טיראדו בראשם לילך לבית השופט הגדול להחזיק לו טובה... וילך האיש ועמו החכם כה"ר אורי הנ"ל ובנו... ויאמר השופט... אני אדבר טוב בעדך ובעד עמך לפני שרי המדינות (Generalstaaten), ויקם את דברו וכמשלשה חדשים נשמעו דבריו, ונשלח להם מבשר טוב להגיד שבמליצתו נגזר אמר בעצת השרים הרמים להשגיח עליהם ועל קהלתם כעל שאר בני עירם וכעל כל העמים הבאים לשבת תחת ממשלתם. ואחר כך שלח להם פתגם רשות הבנין הרשום והנגלה שריר ברור וקיים; בכתם זה הלכו וקנו בית תפלה באוט גראגט (Bout Gragt) עבר למקולין של ק"ק ספרדים ויקראו לו בית יעקב [והנה הוא חקוק על אבן שיש למעלה מהפתח] להיות כולל שם כל ישראל וג"כ להזכיר בפרט להזכיר לטוב את שם המטיב השר הטוב המהולל כהר' יעקב טיראדו הנ"ל. והבית הזה בהכ"נ הא' לק"ק ספרדים... ונתחנך באורים ובשירי זמרה ליל ר"ה שנת שנ"ח וסי' כי לא נחש ביעקב, והקימו עליהם רועה נאמן... יוסף פארדו הספרדי ולנו"י הגביר המשכיל ופיטן ר' יוסף שלום נ"ע. ועבד הלוי כ"ה משה אורי הלוי ובנו אהרן עבודת הקדש בדרשותיו בלשון אשכנזי ובנו היה מליץ להם בל' ספרדי. ומחיבה יתרה לבנו אהרן מנו אותו בבהכ"נ השניה שמה נוה שלום לסעיף מנעימי זמירות ישראל שנת ש"ע. ובשנה שצ"ו (1626)... סי' קצר"ו באו כ"י אחינו גרושי אלמניא ופולין להתישב ג"כ העירה ויתפללו בק"ק הספרדים, ובהפרדם מהספרדים על כי לא ידעו איש שפת רעהו... הרחיב ה' להם ויבנו המה ג"כ בתי כנסיות ובתי מדרשות בלשונם ומנהגם כיום הזה. ה' יוסף כהם אלף פעמים וכו'..."

„ומספר בני ישראל אשר מל כבוד הח' רבי משה אורי הלוי תרמ"ח...ואהרן בנו גדלה מספרו עד תתקל"א... וכבר הובאו קצת דברים אלה לזכרון בדפוס בל' ספרד (הוא הספר memorias לרבי אורי פיבוש (אשר אותו יחשוב הרהמ"ח למקור מיוחד ובאמת פראנקו מינדים מעתיק רק דבריו ודברי באריוס) שנת ה. תע"א ע"י בן בנו, ויותר מהמה (דברים) הרבה אשר לא מעלין ולא מורידין".

„והגביר הנחמד כה"ר דוד בן יצחק הכהן די לארה נו"י בשנת התל"ג והרב הכולל כמוהר"ר יצחק אבואב אב בית דין ור"מ בק"ק בשנת התל"ד העידו זכותם ותמימות צדקם, באמרם שהכירו אותם משרתי ה' במקדשיו: „בית יעקב" ו„נוה שלום".

. . . . . .

„אלה דברי דוד המעתיק נאמן ומושבע לפני שרי המשפט
והמועצה שם משפחתו חפשי (Franco) בישראל.
שנת תנה עזך לעבדך לפ"ק."

מהמגלה הזאת יוצא לנו שרבי דוד פראנקו לא היה באמת כי אם מעתיק כאשר
יכפה את עצמו, והעתיק את עדותם של גר צדק דניאל די באריוס ואורי פייבוש נכד ר'
משה ואין כאן מקור מיוחד ומובהק כדברי הרהמ"ח. ומדרי הזמנים לפי המגלה הזאת הם:
שנת שנ"ג באו אניות נושאות האנוסים הראשונים לחוף עמדען ונסעו משם עם רבי
משה אורי ובנו לאמשטרדם.
יום הכפורים שנ"ז—המאורע כי נחשדו מיושבי העיר אמשטרדם לקתוליקים.
שלשה חדשים אחרי כן נברר דתם ונתקבלו לשבת בהיתר ולשמור את היהדות בפרהסיא.
שנת שנ"ח—בנין בית הכנסת „בית יעקב".
שנת ש"ע בנין בית הכנסת „נוה שלום".
שנת שצ"ו או שצ"ר—התיסדות הקהלה האשכנזית באמשטרדם.
זמנים אחרים הם משבשים. ואלה הם הפרטים היוצאים ממגלת דוד פראנקו מינדים
הנכבדה לתולדות מעשה רב עלילה כהתיסדות קהלת הספרדים הראשונה בקרן מערבית צפונית
אירופה, וממנה נסתעפו כל יתר הקהלות הספרדיות המערביות.

הערות מאת צבי הירש יפה.

א. לצד 20 הערה 2. באמת השנת הרהמ"ח על התוס' היא צודקת. וקושית התוס' תתורץ בפשיטות, שהמשנה דגיטין, שפוסלת את הגט שנכתב לשם מלכות יון, נאמרה בא"י דווקא, אבל בגולה נהגו כעדות רב נחמן למנות למלכות יון אפילו בגיטי נשים. והתירוץ הזה הוא מוכרח, כי רק על פיתו יובן מה שנהגו במצרים לפני בוא הרדב"ז לכתוב בגיטי נשים למלכות יון, וכן נוהגים עוד היום בארצות תימן כמבואר בנוסחאות הגיטין שהעתיק ר' יעקב ספיר בספרו „אבן ספיר", דאילו לדברי התוס' וזו נגד מישנה מפורשת וכל הגיטין הללו הם פסולים בכל הזמנים ובכל המקומות.

ב. לצד 22 הערה 1. כל הסתירות בדבר זמן הפורים של מצרים נקל ליישב בדרך זו: הנה השם „פורים" שנקרא עליו יורה שהיהודים במצרים הנהיגו לחוג את זכרון תשועתם מעין חג הפורים הידוע, היינו לקרוא את המגלה בלילה שאחר יום התשועה, ולחוג לא את עצם יום התשועה רק למחרתו; ולפ"ז ברור הדבר, כי יום התשועה, היינו הריגת הפחה הצורר אחמד שטן, היה יום ד' כ"ז אדר רפ"ד, ויום הפורים נקבע ליום כ"ח אדר. וזה מתאמת גם עם דברי המקור התוגרמי שמביא האממער, כי כ"ז אדר רפ"ד חל ביום 25 לחדש רביע־אל־אחר בשנת 930 לחשבון המחמדים, והוא היה יום 2 מאֶרץ 1524, אך לפי שבהמקור התוגרמי לא נזכר רק שם החדש המחמדי ולא מספר היום בחדש, ע"כ חשב האממער שהוא פיברואר, מפני שעם פיברואר התאימו רוב ימי החדש המחמדי רביע־אל־אחר. ובקצור המגלה שמביא ר' יוסף אבן ווירגא כתוב יום הריגת הפחה כהוגן „כ"ז אדר", ורק ביום החג נשתרבב שם בטעות המספר הכתוב קודם לכן „כ"ז" תחת המספר הנכון „כ"ח", כעדותו הנאמנה של ר' יוסף סמברי שהיה עד ראיה, שחגג יחד עם יהודי מצרים את יום כ"ח אדר.

ג. לצד 162 שורה 5. בהספר האשכנזי של הרהמ"ח כתוב 8 אפריל 1505, והרה"ח קייזערלינג בספרו נ. ד. י. אין פורטוגאל צד 146 כותב 17 אפריל 1506, והרב המתרגם העיר על הסתירה הזאת בספרו „מוצאי גולה" (צד 102 הערה א') והניח הדבר בצ"ע. אולם בצדק העיר שם עוד (צד 104 הערה א) שמדברי כל המקורים המספרים את הקורות האלו יוצא שהמטבח הנורא ליהודי לישבונה היה זמן מועט אחר תפיסת האנוסים שחגגו את הסדר בליל ראשון של פסח, היינו באותה שנה ולא בשנה שאחריה; ובהערותי לספר „מוצאי גולה" (צד 382) בררתי את הדברים ע"פ חשבון הזמנים והוכחתי כי הנרסא 17 אפריל בשום אופן לא תתכן, לפי שאחר שנת ה"א ר' חל לעולם פסחנו קודם 14 אפריל, כן הנרסא 1505 ג"כ לא תתכן, כי בשנה ההיא חל פסחנו ביום ה' 20 מאֶרץ ופסחם 23 מאֶרץ, ומכילא גם יום ראשון שאחר פסחם חל אז ביום 30 מארץ ולא בחדש אפריל. וברור שהמאורעות האלו קרו בשנת 1506, לפי שבשנה ההיא מתאמת הכל עם סדר הזמנים, כי פסחנו חל ביום ה' 9 אפריל ופסחם 12 אפריל; לפ"ז נתפסו האנוסים בליל א' של פסח שאחר יום ד' ערב פסח 8 אפריל, והמטבח הנורא התחיל ביום א' הראשון שאחר פסחם, היינו 19 אפריל כ"ה ניסן רס"ז; ואין ספק שהנוסח 1505 הוא רק פלטת הקולמוס, וע"כ נתקן כאן בפנים 1506 תחת 1505.

ד. לצד 202 הערה 1. בזה הספר רשום זמן יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה 1531=ה"א רצ"א, אך אין הזמן מדויק. אין ספק שכונת ר' שמואל אושקי אל הבולה הראשונה ליסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה שהוציא קלימנטו השביעי ביום 17 דיצמבר 1531, כמבואר לעיל עמוד 184, ולפ"ז הזמן 1531 הכתוב אצל אושקי הוא מדויק, רק ההוספה כאן ה"א רצ"א אינה מדויקת, כי 17 דיצמבר 1531 חל ביום א' ח' טבת ה"א רצ"ב.

ה. צד 279 להערה 3. הנה הרהמ"ח מחליט, כי הזמן הרשום תחת הכתב הראשון של רבני שלוניקו „יום הששי ר"ח אלול של"ג" הוא טשובש, מפני שבשנת של"ג לא חל ר"ח אלול ביום ו', ומכיון שהוא בא לשבש את היום הוא משבש גם את מספר השנה ודעתו נוטה להניח „ש"ל" (אע"פ שבשנת ש"ל לא חל ר"ה אלול ביום ו' רק ביום ג' וביום ד', ויצטרך להניח „יום השלישי" תחת „יום הששי"), לפי שלדעתו לא יתכן שנמשך הריב שנים רבות, ואולי גם בכדי להקדים את זמנו אל הזמן כ"ד תשרי של"א הרשום תחת הכתב השני של חכמי צפת; אולם יפלא הדבר איזו הדרך עברה הטעות אל נראטץ, הלא בשנת של"ג חל באמת ר"ח אלול ביום ה' וביום ו', א"כ ברור הוא שאין כאן שום

פעות, שהרי א"א להקדים את השנה, כי קודם לכן לא חל ר"ח אלול ביום ו' עד שנת שכ"ו, והשנה ההיא מוכרח היא מ ו ק ד מ ת ביותר, כי אז היה עוד כבוד דוד חדש עמדו ומצבו איתן בהצר הנשיא, ומי יקשה אליו אז וישלם? ואדרבה הזמן הרשום בהכתב השני „כ"ר תשרי של"א" הוא מופעה בלי ספק, כי בשנת של"א (וכן בשנת של"ב) חל כ"ד תשרי בשבת; וקרוב לשער שצ"ל „של"ד" (שאז חל כ"ד תשרי ביום ב'), שלפ"ז נכתב הכתב ה ש נ י זמן מועט א ח ר הכתב ה ר א ש ו ן, (וכבר העירותי זה בהערותי לס' מוצאי גולה צד 382). ומענתו של הרהמ"ח „שלא יתכן שנמשך הריב שנים רבות" אינה טענה, כי אין כל ראיה מוכחת שסבת החרם שהחרימו הרבנים את דוד היתה החטא שחטא נגד דון יוסף נשיא, אדרבה ממה שמצינו שהרבנים החזיקו בתוקף הנדוי ולא הפצו להתירו גם אחרי אשר נתפייס דון יוסף לדוד וגם הזקה פקודתו על הרבנים להתיר לו נדויו (כמובא בצד 292 בפנים ובהערה 1), מזה מוכח להיפך, שסבת החרם של הרבנים היתה חטא אחר שמצאו בדוד, אולי איזה חטא נגד חקי הדת או עון אחר שחייבין לנדות בשבילו, ויתכן שהחטא הזה נודע להרבנים על דוד רק בקיץ של"ג. רק אחת אשר נוכל להחליט ברור: שהרבנים גזרו החרם בראשונה על דוד בעת אשר הנשיא הסתיר פניו מהם, ומזה נוכל להוכיח שהגשיא נעתר לדוד רק אחר אלול של"ג, או אחר תשרי של"ד (לפי הנתתי הנ"ל).

1. לצד 306 הערה 1. מנהג כפרות בתרנגולים נזכר בתשובות הגאונים (הוצאת מקיצי נרדמים ליק תרכ"ד) בתשובה ח' לרב האי: „וששאלתם שאנו רגילים ליקח ראשים של כבשים בר"ה לאכול ולשחוט כל א' תרנגול בערב יום הכפורים... זה נחש הוא לטובה לחכמים ורוב אנשי בבל כך רגילין לעשות".

2. שם להערה 2. ע"ד הר"ר שחשבוהו ליום הדין ממש בעקרם על דברי המשנה בר"ה (ט"ז.) „ובחג נדונין על המים", ובצירוף עם דברי ר' יהושע במשנה ריש תענית „אין הגשמים אלא סימן קללה בחג" אתרוהו ליום האחרון של חול המועד, הוא הושענא רבה, שבו נהגו מנהג הערבה ובקשו רחמים על המים, וליום האחרון של חג הוא שמיני עצרת, שבו החלו להזכיר „משיב הרוח ומוריד הגשם". בכל האופנים לא בבית מדרשו של האר"י נתחדש הדבר, כי גם קודם לכן מבואר בפרטות באידרא בזוהר שימי הושענה רבה ושמיני עצרת הם י מ י ה ד י ן כ ל ל י י ם ויתי נמר ההתימה.

A KÖNYV-TÁRA

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Siebentes Heft.

WARSCHAU

Druck von Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1899.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות בעת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספות הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק שביעי.

מימי גרוש ספרד ופורטוגאליא בשנות רנ"ב — רנ"ז
עד התחזקות ישוב היהודים בהולנדיא בשנת שע"ה.

חוברת שמינית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VII. Выпускъ VIII.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и Ко., Твердая № 6.
1899.

מחיר החוברת 45 קאָפ'.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155 VII 8

Дозволено Цензурою.
Варшава, 13 Апрѣля 1899 г.

ספר

דברי ימי ישראל

(מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון)

מאת הר. **צבי גראָטץ**

פרופיסור במדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלא.

מתורגם בתוספות הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ.

עם הערות ומלואים מאת הר״ר **א. א. הרכבי.**

לְמַעַן יֵדְעוּ דּוֹר אַחֲרוֹן בָּנִים
יִוָּלֵדוּ וְיָסַפְּרוּ לִבְנֵיהֶם
(תהלים פ״ח ז׳)

חלק שביעי

מימי הגרוש הגדול מאספמיה ופורטוגליה עד ימי התישבות אנוסי ספרד
בהולאנדיה והתחזקות ישובי ישראל במזרח אירופה (רנ״ז—ש״פ).

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן

ווארשא

בדפוס שולדבערג ושותפו, טוואַרדא № 6

שנת **תרנ״ט** לפ״ק.

Дивре Іеме Израиль

т. е. Исторія Еврейскаго народа Д-ра **Греца**

перев. **Ш. П. Рабиновичъ**

Томъ VII.

Изданіе **З. КАГАНА**

ВАРШАВА

Типографія Шульдберга и Ком. Твердая № 6.

1899.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Дозволено Цензурою.
Варшава, 22 Сентября 1898 г.

מֶנֶשׁ

לשם ידידי ומעודדי ביתי דור אחד, נביר
נכבד ונעלה, משכיל יקר רוח ונדיב לב,
ושמו הטוב בעמו ועדתו, הוא תהלתו.

רבי שבתי הכהן ברעזמאנן נ"י

מרנע הראשון שנודעתי לך היו דבריך ועצתך אלי לבא לרנליך לעיר נדולה, מקום שהסופרים, ועוד יותר הספרים, מצויים, למען תמצא ידי לפנות דעתי, ולהקדיש כחותי ועתותי לעבודת הספרות הישראלית. לעצתך שמעתי וכדברך עשיתי. ומני אז ועד הנה מצאתי בך אוהב טהר־לב ותתן לי מנן ישעך לתמכני בעצה ותושיה זה יותר מחצי יובל שנים. והנה, כאשר קמה עתה עצתך זאת מאז, והנעתי היום כמעט אל קצה נבול העבודה בהספר הנדול הזה, שאני עמל בו זה שלש עשרה שנה, מצאתי חובה לנפשי להודות לך בקהל עם ולהקדיש לכבוד שמך את החלק השביעי הזה לאות נאמן על אהבתי ותודתי לך ולביתך. וזאת ברכתי אותך, כי תראה עולמך בחייך, כל נטיעות שינָטעו ממך יהיו כמוך חובבי עם ישראל חכמתו ושפתו; עיניך נם תחזינה בזרוח שמש צדקה לעמנו בכל מקומות מושבותיו, ובאור יקרות, אור חדש אשר יאיר עוד אלהי ישראל על ציון ועל מקראיה. כחפץ נפשך ונפש אוהבך תדרשך לטובה.

שפ"ר.

פתח דבר.

החלק השביעי הזה שאני מוסר אותו היום להקוראים כולל בקרבו דברי ימי ישראל ביתי זמן לא רב במספר שנותיו (ימיו—בערך מאה ועשרים שנה, רנ"ו—ש"פ), אך רב עלילה בחיי העם בארצות פזוריו במזרח ובמערב. מָצְרָיו—המה: גלות החל מספרד בראשיתו, ואחריתו—היא ראשית ירידת המעמד המדיני במלכות פולין וליטא, הירידה אשר נחתמה אחרי כן ברם ואש בהרגות שנות ת"ח—ת"ך. אלה הם תחומי הפרק הזה בראשיתו ואחריתו. ובדבר המעשים בחיי העם ומאורעותיו, כן בהתיחסות עמי הארצות אליו, בכלל—מצבו החיצון, וכן בתאר פני החיים הרוחניים והדתיים, בכל ימי הפרק הזה, נראה: ישובים וטלטולים בכח סבות מחוץ, ושאיפה להתקשרות והתאחדות מבית. היוצאים במוצאי גולה מספרד קנו להם לראשונה חזקת ישוב בתוגרמה שבאסיה ואירופה בראשית ימי התקופה הזאת, ובהולאנדיה אשר בצפונית מערבית אירופה באחריתה; ותקם ותתכונן כנסת ישראל הספרדית המזרחית לראשונה ואחריה בסוף ימי התקופה—הכנסיה הספרדית המערבית. גם באירופה התיכונה והמזרחית רואים הננו תנודת הנודד הנצחי הזה—ממערב למזרח. הגליות התכופות מעיר לעיר ומגליל לגליל בגלילות אשכנז, אשר כמספר עריה היו נשיאיה, עם הנגישות והרדיפות המעיטו והצעירו את קהלות ישראל הקדושות באשכנז במדה רבה, והטלטולים האלה בעצמם הגבירו והגדילו את הישוב הישראלי בארצות פולין וליטא ויחזקו את הכנסיה הישראלית שבמזרח. הנה כן טלטולים שמביאים לידי ישובים חדשים הטביעו חותמם על דורות התקופה כלה. הפזורים והטלטולים מחוצה הגבירו את השוקת העם לחזק עוד יותר מוסרות החלקים אל הכלל. תוצאות השאיפה להתקשרות והתאחדות בגבולות חיי התורה הלאמית היו: חבור שלחן הערוך ומפרשיו. הטלטולים והישובים באירופה העתיקו את מרכז היהדות התלמודית ממערב למזרח, ומני אז קבלה היהדות את הדמות והצביון שנשמרו עד היום בכנסיות ישראל המזרחיות: בארצות הסלבים ובתוגרמה. אלה הם הקוים היותר בולטים בהמעשים רבי העלילה ביתי שלשה וארבעה דורות אשר תוצאותיהם והשפעתם מתמידות והולכות עד היום. ואת היא תורת התקופה, אשר בדעתנו אותה, נוכל להשכיל בבינה לעתים גם ביתי הדורות האחרונים.

באותה המדה שהננו מתקרבים אל דורנו האחרון, הנני מרגיש יותר ויותר ההכרח לצאת כטה פעמים מהגבולים שהציב הרהט"ח על פי דרכו. ההכרח הזה מתגבר ביותר בחלק השביעי הזה ובהשמיני הבא אחריו בהפרקים המדברים בקורות ישראל וַהֲלָך רוחו ביתים ההם בארצות הסלבים. על כן הוספתי בהפרשיות האלה הרבה יותר מאשר בהחלקים הקודמים. כל מעשה וכל מאורע גדול, שעשה רושם ביתים ההם בעולמו של ישראל, נבבדים הם לדעתם גם בזמן הזה למאות רבואות היהודים של אותן המדינות, היודעים והמקבלים את תורת העם ומסרתו והולדתו לא מכלי שני ושלישי, כי אם מכלי ראשון—מטקור ישראל בלשון האומה הישראלית. בגלל הדבר הזה רואה אני

החובה לנפשי, בסדרי ספר נדול בכמותו ואיכותו אשר בכל פנים יצא לאור רק פעם או פעמים בימי מאה שנה, שלא למוד את זכרונות ישראל בארצות הסלבים במדת רזון ומצומצמת שמדד להם הרחמ"ח, כי אם להתיחם אליהם, כמו שמתייחס הרחמ"ח לזכרונות הכנסיה הישראלית באשכנז שבהם ירבה לדבר בפרטי פרטים. גם השתדלתי שלא לדבר בהם בפיסקאות מופלנות זו מזו, כי אם לספר לדור דברי ימי דורות ישראל בפולין וליטא כסדרם מדור לדור, וכבר ידעו הקוראים המעיינים את הפרקים והפרשיות השלמות שהארכתי בהם והקציתי להם מקום רחב ומקיף את עניני חיי ההיסטוריא במדה רבה ממה שעשה זאת הרחמ"ח. בהמקצע הזה מכיל החלק אשר לפנינו את ימי העליה לכנסת ישראל בפולין בימי אחרית המאה השלישית לששית עד סוף הרביעית, בימים שהיתה הכנסיה הישראלית בפולין וליטא לאם הכנסיות הישראליות שבמזרח ומערב. התורה התלמודית הגיעה אז שם לכרום קץ הפרחתה, חיי הצבור והעדה קבלו שם את צורתם הקבועה שהיתה מתמדת ביתי דורות רבים, בתת מלכי פולין ורוזניה ליהודים. לעם בדד ישבון, לסדר את ענינו הפנימיים על פי דעה עצמו. אז קמו ויתכוננו „ועדי־הארצות", שאחזו רסן הנהגת הקהלות בידיהם בימי מאתים שנה ויותר.

במקצע הנכבר הזה, אשר, למרות הדבר שהוא נוגע למאורעות הקרובים לזמננו, רבו בו הספקות שנתחבטו בהם רבים מבעלי בינה לעתים להתירם, שם בהחלק הזה הרב החכם המופלא רבי **אברהם אליהו הרכבי** מהודו על הספר, כי מוסר הוא לנו בזה כרוניקה שלמה ומתוקנה ממפעלות „ועד הארצות" בימי שנות מאה הראשונות ליסודו (עד שנת שע"ה), ובדבריו והערותיו הוא פותר את השאלות ומתיר הספקות שעלו בהחקירה הנכבדה הזאת. ועוד ירבה להטיב לכל חובבי תולדות עמנו, בהוסיפו למסור לנו כרוניקה כזאת בהחלק השמיני גם ממפעלות ועד המדינה בליטא שנוסר אחרי הזמן הנזכר (שפ"ג). שתי הכרוניקות האלה מפיצות אור בהיר על כנסיות ישראל שבארצנו, ואך למותר הוא להרחיב הדבור בזה לרעת מה נכבדו הדברים. להחכם הזה וליתר החכמים שנהניתי מהם עצה ותושיה לרגל מלאכתי הנני מביע בזה את תודתי מעומק הלב לפני כל קהל הקוראים. וזאת הקותי, כי לא ימנעו את טובם מספרי זה עד תומו בהחלק השמיני, הנמצא עתה ברפוס ואשר הדפסתו תונמר—בעזה"י—עוד בשנה הזאת.

ווארשא בחדש אדר התרנ"ט.

שאול פינחס ראבינאוויץ (שפ"ר).

האדריסה אלי:

P. Rabbinowitz, Warschau, Nowolipie 29.
П. Рабиновичу, Варшава, Новолипье 29.

תוכן העניינים.

פרק זמן הרביעי בהתקופה השלישית, זמן הטלטולים והישובים.

מבוא VI—III

פרק ראשון.

תוצאות הגרוש מספרד ופורטוגליה. השקפה כללית. היסורים בעקבות הגרוש; מספר בני ישראל; יתרון כנסת ישראל הספרדית על הכנסיות האחרות; כאורעות בני יחיא, בני אברבנאל ורבי יצחק אבן־יעאקרישׁ. המשלות בארצות הברבריאה. רבי שמואל וואלאנסי, ר' יעקב בירב, רבי שמעון דוראן השני. מאורעות היהודים טבוניאה, טאלג'יר, טריפולים וטוניס. רבי אברהם זכות ור' טשה אלשקאר. מצרים: רבי יצחק שלאל, רבי דוד בן אבי זמרא; קץ משרת „הנגידות" במצרים. חדלו לחשוב לפי מנין השטרות והחלו למנות לפי מנין הרגיל (לבריאת עולם). הצלת יהודי מצרים מידי הערץ שאיטן פחה. 3—22.

פרק שני.

סקירה על פני הדור ההוא (המשך). הסבת המצב החמרי והמוסרי בירושלים. רבי עובדיה ברטנורה ורבי יצחק שלאל. צפת ורבי יוסף סאראנוסי. היהודים בתוגרמה. סולייטאן הראשון ורבי טשה חטין הרופא. עדת ישראל בקונסטנטינופול. רבי אליהו מזרחי. הקראים. הקהיל"א שאלהיאל. הקהלות בשאלוניקו ואנדרינופול. הקהלות בארץ יון. רבי אליהו קפסאלי, רב ויודע בינה לעתים ורושם הקורות בישראל. היהודים באיטליה והאפיפיורים; בונים די לאטיש. הגהיטו (Ghetto) הראשונה בווינציאה. רבי שמואל אברבנאל ואשתו דונת בינווינידה אברבנאלה. רבי אברהם פריצול (Farissol) והיותו יוצא ונכנס בחצר הדוכס בפיראררה. יהודי אשכנז, פנעיהם ונדודיהם; רבי יעקב עלואנס ורבי יוסף יוטילמאן טרויזהיים. גרוש היהודים טמדינות שטייערמארק, קארנתיה (Kärnthen), קראינה (Krain), ומנירנבורג ויתר ערי אשכנז. היהודים בבוהמיה. רבי יעקב פולאק הראשון לבעלי הפלפול ובית מדרשו. היהודים בפולניא והאשכנזים שנתישבו במלכת הונגרן. 23—62.

פרק שלישי.

התגרה בין רייכלין לפפֿעפֿערקארן על דבר התלמוד היה לשבולת בין ה„הומאניסטים" ובין החשוכים.

קרן אורה מתוך חשבה. המומר פפֿעפֿערקארן והנזירים הדומיניקים בעיר קולוניא: האָכֿשטראטן, אורמוארן גראציוס וארנולד מן טונגרן. וויקטור מן קאַרבען והשנותיו על התלמוד. כתבי־נאצח של פפֿעפֿערקארן על התלמוד ועל היהודים. הארכי־דוכסית וגברת הנזירות קוניגונדה היתה זרוע להדומיניקים נגד התלמוד. החרם על ספרי ישראל. התערבות הארכי־הגמון אוריאל במגנצא בהריב הזה. שונאי ישראל שמו עיניהם ברייכלין. רייכלין ותלמודו בספרי עברית ותורת הסוד (הקבלה). היהודים מסכלים עצת הנזירים בדבר החרם על ספריהם. ההרשאה השניה נאת הקיסר, לבוא בשאלות ע"ד התלמוד וספרות ישראל אל האוניברסיטות. רייכלין, וויקטור מן קאַרבען והאָכֿשטראטן. 63—85.

פרק רביעי.

הריב על דבר התלמוד היה לשבולת בין ההומאניסטים והחשוכים (המשך).

תשובת רייכלין לטובת ספרות ישראל והיהודים. תוכן התשובות של המלומדים האחרים; האָכֿשטראטן דורש לקבוע בית משפט אינקוויזיצית מיוחד בשביל היהודים. האוניבירסיטה במאינץ תשיב דבר נגד כתבי הקדש. הנזירים הדומיניקים רוקמים מזמות נגד תשובת רייכלין; יען כי ספרו „ראי־העינים" (Augenspiegel) המה לב דעת הקהל לטובת היהודים. שבחת היהודים והתימאניסטים על הספר הזה. צרות עינם וקצר ראיתם של ההומאניסטים. עראסמוס, פירקהיימער ומוטיאן. 86—97.

פרק חמישי.

הריב על דבר התלמוד היה לשבולת בין ההומאניסטים והחשוכים (המשך).

פפֿעפֿערקארן דורש בפֿראנקפֿורט דרשות של דופי נגד היהודים. מזמות הדומיניקים ונכליהם נגד המחברת „ראי־העין" ומחברה. רייכלין מתעורר נגדם לראשונה ברפיון רוח ואחרי כן ברוח כביר. המלחמה נפוצה בכל אשכנז. ספרי הוכוחים. הקיסר מקסימיליאן התיצב כצר נגד רייכלין וספרות ישראל. מחברתו של רייכלין „ראי־העין" נאסרה לבא בקהל. דעת הקהל באשכנז עומדת לימינו של רייכלין והתלמוד. ספר־נאצה חדש מטערכות הנזירים הדומיניקים על רייכלין ועל היהודים. טנלת ספר שכתב רייכלין להקיסר נגד הדומיניקים. הקיסר מקסימיליאן היה להסכך במעשהו. האָכֿשטראטן בכח משרתו—שופט־הכופרים—הועיד למשפט את רייכלין. המשפט בטנגצא. הארכי־הגמון אוריאל מתערב פתאום בדבר המשפט. הנצחון לפי שעה שנחל רייכלין ועמו ספרות ישראל. המשפט הובא לפני האפיפיור. רייכלין מבקש את בוניטו די לאָטיש כי ימליץ עליו לפני האפיפיור. בית דין הגדול בעיר שפייער ופסק הדין נגד האָכֿשטראטן. החבורה הדומיניקית קשרה קשר על רייכלין ועל היהודים. ההומאניסטים התחברו יחד נגד קשר הדומיניקים. בני הנעורים באשכנז מתאספים לדגל אולריך פֿאָן הוטטען. עלות עמוד השחר על ידי הריב בין בעלי ברית רייכלין ובין הדומיניקים. הדומיניקים קוראים לבעלי ברית רייכלין בשם „תלמודיים". רקמות מזמות ברומא ובפארים. ישיבה של פעלה בפארים דנה דין רייכלין לחובה. המחברת „הפעמון לעת הסער".

הכומר ראַפּ או פּפֿעפֿערקארן החדש בעיר האַללע. „מכתבי החשוכים" והיהודים, גזרת הגרוש על יהודי פֿראנקפֿורט. 98—123.

פרק ששי.

ריב רייכלין והריפורמציה הלותירית.

הסבטוכים הולכים ומתרבים; פסק הדין של ועד־כנסת הכהונה הגדולה ברומא. החלטת האפיפיור ליאון העשירי נשמעת לכמה פנים. ההמשך מ„מכתבי האנשים החשוכים". הדומיניקים קובלים על העם האשכנזי כי החל לנהוג בהם מנהג בזיון. המלומדים הנוצרים שונים בתורת הסוד ומעמיקים בה. פאולוס ריציוס; המקובלים הזייפנים. ספרו של רייכלין ע"ד „חכמת הקבלה" מוקדש לשם האפיפיור ליאון העשירי. נאלאמינום והבליו בקבלה. לותיר והתקוממותו נגד הכנסיה הקתולית. רייכלין ומשפטו כבשו הדרך לפני לותיר. הטהומות רבו במות הקיסר מקסימיליאן. רייכלין ולותיר, שאלת התלמוד והריפורמציה משמשים בערבוביה. הדומיניקים מהכהשים להאַכּשטראַסען ועוזבים אותו והאפיפיור חפץ לראות את התלמוד בדפוס. הוצאת ספרי התלמוד בדפוס. הוצאת ספרי התלמוד (הבבלי והירושלמי) הראשונה על ידי דניאל בומבורגי. הריפורמציה תעשה דרכה הלאה. כתב־נאצה האחרון שהוציא פּפֿעפֿערקארן נגד רייכלין והיהודים. היהודים נגשים ונענים כריגינשבורג. הכהן הדרשן הקנאי הובמאיר. היהודים נורשו מריגינשבורג. לותיר מטיל על היהודים לראשונה. ההתעוררות לדעת כתבי הקדש ותורת הלשון העברית. רבי אליהו ליוויטא (ר"א בחור) היה למורה תורת הלשון העברית ובינה במקרא לגדולי הכהנים. הספרות העברית בצרפת. יוסף־ניאני מתרגם את הספר „מורה נבוכים". ההוצאה הראשונה של „מקראות גדולות" (Biblia Rabini a). 124—148.

פרק שביעי.

מחשבי קצים, האנוסים והאינקוויזיציה.

המעמד בקרב עם ישראל פנימה. מנהגי בית הכנסת ודרכי הדרשות בימים ההם. רבי אליהו קאפּסלי וקריאת ההפטרה בלשון יונית. הקהלות מתפרדות לקהלות קטנות וחיי הכלל הולכים ודלים לרגלי הפרוד. יבושת בספרות השירית והמליצית. החפץ לדעת תולדות ישראל. הקרי הפילוסופיה נתנו לחרם. ליאון מידינה וספרו „ויכוח על האהבה". הקבלה שולטת ברוח כל בני העם. מחשבי קצים ומחכי קץ הפלאות. אשר לאֶמטליין, צוטותיו וסנופיו. האנוסים בספרד והאינקוויזיציה; מעשי הרצח של האינקוויזיטור דיגו רודריגוז לוצירו. אנוסי פורטוגליה; טבח להמרנים בליסבונה; המרני מאסקרנהש. יואן השלישי פורש מצודים להמרנים. המרגל אינריקו נוגע האטין באטונתו. דילטוריא ומות. ראשית יסוד האינקוויזיציה בפורטוגליה. הבעצורים שפגש המלך יואן השלישי להניאו מהפצו זה. דוד הראובני, האיש בעל המעשים המזורים ברומא וליסבונה. ההזיה הכשיחית בין האנוסים בספרד ופורטוגליה. 149—171.

פרק שמיני.

ההזיה המשיחית של שלמה מולכו ויסוד בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה.

האנים (Diogo Pires) הוא שלמה מולכו ותתקשרותו עם דוד הראובני. מסע שלמה מולכו לתיגרמה. התהלכו עם רבי יוסף קארו והשפעת מולכו על מהרי"ק. מנידו של מרן הבית־יוסף. על ידי שלמה מולכו מתחזקות התקוות המשיחיות. שוב דוד הראובני מפורטוגליה לאיטליה. יוהאן השלישי שב לעשות מעשיו לחפץ יסוד בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה. האפיפיור קלימנטו השביעי נוטה חסד להאנוסים בפורטוגליה, נותן להם חסות בממשלתו לשבת באין מפריע בעיר אנקונה. שלמה מולכו בעיר אנקונה וברומא, חזיונותיו וחלומותיו והיותו אהוב להאפיפיור ולהשמנים אחדים. שלמה מולכו מנבא עתידות ונבואתו מתקיימת. מולכו נדדף בחמת אויבו יעקב מנטינו. משפט מולכו ומנוסתו מרומא. קלימנטו השביעי נותן הסכמתו ליסוד בית דין האינקוויזיציה בפורטוגליה. האכזריות והעוולים. האנוסים מתחכמים בתחבולותיהם לבטל את האינקוויזיציה. שלמה מולכו מת על קדוש השם במיתת שרפה ודוד הראובני הושם במאסר. האמונה ההזיית במולכו גם אחרי מותו. רקמת תחבולות מזה ומזה לקיים את האינקוויזיציה ולבטלה. השתדלן ברומא לטובת האנוסים בפורטוגליה דוארטי די־פאז (Duarte de Paz). עוד הפעם התחבולות ומזמות בימי האפיפיור פאול השלישי. הקיסר קארלוס החמישי והיהודים. עמנואל דא קוסטה (Emanuel da Costa). צירי האפיפיור (Nuntien) נטים כלפי חסד ודורשים טובת האנוסים. 172—213.

פרק תשיעי.

השאיפה להתאחדות בכנסת ישראל המזרחית וההגברות הצרות במערב.

הרגש הצורך להתאחדות לאמית־דתית; צל תנועה משיחית הפרוש על התשוקה הזאת. רבי יעקב בירב וחפצו להשיב „הסמיכה" ליושנה. רבי לוי בן חביב (מהרלב"ח) והתנגדותו ל„הסמיכה". מחלוקת בדבר „הסמיכה". רבי יוסף קארו בעל „בית יוסף" וה„שלחן ערוך", ימי נעוריו, גאוניותו התלמודית, התחברותו לר' שלמה מולכו. רבנו יוסף קארו שוגה בדמיונו, כי קץ הגאולה הנה בא ובהסמיכה יראה אתחלתא דגאולה; חבור ה„שלחן ערוך". נטית הנוצרים המלומדים בימי הריפורמציה אל למודי היהדות. השנאה ליהודים במערכות הקתולים והפרוטסטנטים. גרוש היהודים מניאפולי. רבי שמואל אברבנאל ואשתו הנכבדת בינבינידה אברבנאלה, גרוש היהודים מפראג, הקראם שנית לשוב לפראג העלילות במדינת באַבַּאריה. מגלת הנאצה: „דאס יודענבּיכלייַן". הצורר דאקטר עקק והנאצה שכתב על היהודים. לותר היה לעת זקנתו לצורר היהודים. רדיפות היהודים בגינובה, שלשת הספרים בדעת בינה לותים שנתחברו בדור ההוא; רבי יוסף בן יהושע הכהן בעל „דברי הימים" ר„עמק הבכא", האב והבן ובן בנו של אבן ווירגא (שבט יהודה) ושלשת האחים אושקי (שמואל, שלמה ואברהם). כתבי הקודש בלשון ספרדית שנדפסו בפֿיראוררה באיטליה. מליצות ר' שלמה אושקי ר„תנחומותיו". 214—241.

פרק עשירי.

הריאקציה מתגברת במערכות הכנסיה הקתולית. קאַראַפֿה ולויולה (Caraffa u. Loyola), האחוה התיאטינית והישועית (Theatiner u. Jesuitenorden). האינקוויזיציה הכללית; בקורת הספרים. עליות ואשמות חדשות על התלמוד. המטמרים צוררי ישראל אֶלינו רומנו ואבינדור אֶלינו. שרפת התלמוד על ידי שופטי האינקווזיציה. בקרת ספרים. האפיפיור פאול הרביעי וגזרותיו ו„בולותיו" ברוח משפטה ליהודים. האינקוויזיציה נגד האנוסים פורטוגליה שנבלמו לאנקונה. הרופא אַמאַטוס לוזיטאנוס. מות הקדושים—האנוסים—באנקונה. יהודי תוגרמה אומרים להנקם מהאפיפיור. האשה דונה גראציה מנדיסיה. יואן מיקוויז נשיא בא בלוית אנשים רבים לקונסטאנטינופול. השולטאן עורך מכתב בדברים קשים אל האפיפיור בדבר היהודים. יהודי ארצות הקדם אומרים להשיב גמול להאפיפיור על מעשהו. יהודים לובשים מעיל נזירים וכהנים. עור הפעם הציתו מדורות אש לשרוף את התלמוד. שורפי התלמוד חסים על ספר הזוהר ונותנים רשות להדפיסו. גרוש היהודים מאויסטריה וביהם. האפיפיור פיוס הרביעי והיהודים. כנסת הגדולה להקתולים בטריענט והתלמוד. פיוס הרביעי מתאכזר על היהודים. גרוש היהודים ממדינות ממשלת הבסת (קירכענשטאאט). 242—273.

פרק אחד עשר.

היהודים בתוגרמה, דון יוסף נשיא.

המצב המדיני ביטי השולטאן סולייטאן הגדול. דון יוסף נשיא היה לנאמן בית יורש העצר סילים. ממשלת צרפת והריפובליקה בוויניציאה חותרים תחתיות תחת דון יוסף להבאישהו בשולטאן תוגרמה. דון יוסף נשיא הולך מחיל אל חיל. יורש העצר סילים היה לשולטאן תוגרמה, ודון יוסף נשיא לדוכס בנקסוס ואיי הקיקלאדים. מזמות ממשלת צרפת לכרות שוחה ליוסף נשיא ונצחון דון יוסף על אויביו. רבני קונסטאנטינה מחרימים את הבוגד דאוד. עצת דון יוסף להשולטאן להלחם עם הריפובליקה הוויניציאית ולכבוש את אי קפריסין (Cypern). כבוש האי הזה בעצת יוסף. תעצומת פעולת היהודים במערכות הממשלה התוגרמית. רבי שלמה אשכנזי דיפלומט יהודי. קנאה והתחרות בינו ובין הדוכס דון יוסף. תעצומות מפעלו של אשכנזי בדבר בחירת כלך בפולין והשלום שנעשה על ידו בין תוגרמה ובין הריפובליקה הוויניציאית. תוצאות טובות מזה ליהודי ווייניציאה. המעמד הטוב של יהודי תוגרמה. רבי משה אלמושנינו, רבי שמואל שולם, רבי נדליה אבן יחייא ובית מדרשו לשירת ישראל; רבי יהודה זארקו, רבי סעדיה לונגו ורבי ישראל נגארה. החפץ לקבוץ מדיני מתעורר בלב יהודי תוגרמה. דון יוסף נשיא קורא להיהודים המגורשים באירופה לשבת בארץ הקדושה, וחולם חלום—מלכות ישראל. דון יוסף נאקסוס לא נטה ביותר אחרי חכמת ישראל, ונתן לבו כלב נגיד וטצוה במשאו ומתנו עם הרבנים. רבינו יוסף קארו וספרו שלחן ערוך. די רוסי, גדליהו אבן יחייא וספרו „שלשלת הקבלה". תורת הקבלה החזיית של רבי יצחק לוריא (ה א ר"י) ורבי חיים ויטאל ותוצאות השיטה הזאת לישראל. מות הדוכס דון יוסף נשיא והדוכסית מרת ריינה נשיא. רבי שלמה אשכנזי ביטי השולטאן מוראד. האשה התקיפה בבית הנשים אשר להשולטן אסתר קיורה. פעולת היהודים במערכות ממשלת תוגרמה שקעת ויורדת. 274—310.

פרק שנים עשר.

היהודים בפולניה.

מעמד היהודים בפולניא. אגודות האנוסים. האשכנזים שונאי היהודים. מספר היהודים בפולניא. עסקם בחכמות. למוד התלמוד. ר' שלום שכנא, ר' שלמה לוריא ור' משה איסרלס אבות ההוראה בפולניא. ספר הקורות של ר' דוד נאנו. המלכים הנבחרים היינריך נאנו'ז צוזר היהודים, סטעפאן באתורי וזיגיסמונד השלישי אוהבי היהודים. ועדי היהודים בפולניא. ר' מרדכי יפה ור' פאלק הכהן. הריפורמציא בפולין. האנטישרינישארים שמעון בודני ומרטין זיידל. הויכוח בין היהודים והדיסידנטים הפולנים. ר' יעקב מבעלוזשין והקראי יצחק פטרוקי. ספר הויכוח „חזוק אמונה". 311—358.

פרק שלשה עשר.

ראשית ישוב היהודים בהולאנדיה וראשית השואתם במשפט אזרח לבני עם הארץ.

נסיגה לאחור בהליכות ההשכלה האירופאית. רדיפות בארצות הפרוטיסטנטים והקתולים. הקיסר רודאלף השני והרב ליוואי מפראג (מהר"ל מפראג). הנדיב המופלא בצדקותיו רבי מרדכי מיזיל. היהודים באיטליה והאפיפיור גריגור השלשעשרה. ה„בולה" שלו נגד רופאי ישראל ונגד חמנינים על ישראל והתלמוד והתאמצות האפיפיור הזה להכנים את היהודים בברית דתו. האפיפיור סיקסטוס החמישי, הרופא רבי דוד בר"ר יצחק די פומיס ומשאו ומתנו עם האפיפיור סיקסטוס בדבר הדפסת התלמוד. האפיפיור קלימינטו השמיני, נגישות מבקרי הספרים (צענזוריה). הנרוש מערי איטליה הצפונית פירארה ומנטובה. ארץ נידערלאנדיה (השפלה) והיהודים. שמואל פאלאַחי. מרים נונים היפה בנשים ופליטי האנוסים הנטלטים להולנדיה. יעקב טיראדו ופגישתו את הרב רבי משה אורי הלוי בעמדן (באשכנז). בית התפלה) הראשון (בהסתר באמשטרדם. אנוסים חדשים מוסיפים להטלט ארצה הולנדיה. אלונזו (בנצרותו) הוא רבי אברהם הירריה המקובל הטפורסם ביהדותו. האנוסים שבאמשטרדם ביום הכפורים. בית הכנסת הראשון (בפרהסיא) בשם „בית יעקב" על ידי יעקב טיראדו, השתתפית היהודים הפורטוגיזים (הספרדים בהולנדיה) בחברת מסחר הודו (Indische Handelscompagnie). נזיר פראנציסקי מנוע קתולים נתגייר בפורטוגליה ונשרף על קדושת שם היהדות. פליטי האנוסים הבאים באמשטרדמה: דודישורן, פאול די פינה והרופא רבי אליהו טונסלטו. קהלת אמשטרדם הספרדית (הפורטיגיזית) הולכת וגדלה, בתי כנסיותיה, רבניה ושדה הקברות אשר לה, ר' יוסף פארדו, ר' יהודה ויגה ור' יעקב עוזיאל. הסבלנות בהולנדיה בשעור מצומצם. 359—385.

רשימת

שמות האנשים והעמים והמקומות והענינים הבאים בספר ע"פ סדר א"ב.

א.

אבוקטיל 406, 407.
אבוקרב טלך אלנעל 407.
אבילה 158.
די אבילה 128.
אביגיון 42, 169, 176, 233, 235, 248, 272, 370, 412.
אברבנאל 39, 40.
ר' אברהם (בר' שלמה) אושקי, מדפיס בפיררה (בתחלה בנצרותו: דוארטי פינעל) 147, 238, 255, 260, 421 וכו'.
ר' אברהם מביהם, ראש קהלת היהודים בפולין מטעם הממשלה 814 וכו', 334, 434 וכו'.
ר' אברהם (בן מאיר) די בלטש 41, 114, 145.
אברהם ברונשוויג 425.
ר' אברהם גבישון 14,
ר' אברהם גראציאנו 247.
ר' אברהם הידרירה (בתחלה בנצרותו: אלונזו די הידרירה) 298, 376, 377.
אברהם בן זימור 170.
ר' אברהם זכותא 16, 17, 37, 151.
ר' אברהם טטונים 196.
אברהם בן יאשיהו השרוקי הקראי 57.
אברהם יוזעפאוויץ, ספרוסטה בסכאלענסק 58, 313 וכו'.
ר' אברהם ן' יעיש 34.
ר' אברהם ירושלמי 258.
ר' אברהם כהן, בתחלה בנצרותו: לובשו 380.
ר' אברהם הלוי המקובל 155.
ר' אברהם בעל המטבע במצרים 407.
ר' אברהם מינץ בנו של ר' יהודה מינץ 41, 151.
ר' אברהם הנגיד בן הרמב"ם 389.
ר' אברהם מימוני השני הנגיד (דור חמישי להרמב"ם) 389.
ר' אברהם פריצול 42—44, 128, 412.
ר' אברהם די קאשטרו, טובע המטבעות בתוגרמה 18, 19, 21.
ר' אברהם ן' שושן 18.
ר' אברהם (בר' דוד פומו) שער אריה בעל שלמי הנכורים 246, 369.
אגוסטין אינריקו, מנהל עסקי חנה נראציה בפיררה 422.
ים האדריאה 370.
אדרינום הרביעי האפיפיור 112, 114, 141 וכו'.
אדרינופול 35, 150, 174 וכו', 220 וכו', 237, 258, 282, 415.
ר' אהרן הלוי אשכנזי, בנו של ר' משה אורי 376, 382, 442 וכו'.
אובין, ע' אפען.
אובירנאוי 52. 121.
אודינו, עיר באימליה 282.
אוטו (היינריך), הדוכס מנייבורג זולצבאך 227.
אוינוסף הזכסיני מלך פולין 439.
אוינוסטין יוסטיניאני, מורה שפת עבר באוניברסיטה הפאריזית 145 וכו'.
אוינסבורג 44, 53, 113, 135, וכו' 140, 188.
אויסטריה 51, 136, 244, 264.
אוליווינסה 177.
אולינו 258.
אולם 51.
אולריך פאן הוטטין 50, 99, 110, 117, 120, 125 וכו', 132 וכו' 393.
אולריך טווירטעמבערג 113 וכו'.
אולריך פאן שפיינהיים הדוטיניקי 99.
אוסבריה 271.
אונגריה 52, 188, 278.
אוסוויענצים, דוכסיה על גבולות פולניה ושילויאה 324.

אוקם 67.
אוסטרהא 333, 334, 341, 349, 352 וכו'.
אוקריינא 55, 335, 353, 431, 439 וכו'.
אוראן 14, 15.
אורבינו 250.
אורפואין נרציס 65 וכו', 102 וכו'.
ר' אורי פייבוש הלוי אשכנזי, נכדו של ר' משה אורי באמשטרדם 442.
אוריאל טגיטבינגין, ארכי הגטן טמאינץ 73, 80 וכו' 89 וכו' 95, 109, 393 וכו'.
(הדוכס) באורליינש 357.
אורנגי 272.
אירניה, הפרינץ מהולנדיה 281.
אושיקא טטרוקי, יהודי שנתנצר 58.
אחמד שמן נציב תוגרמה במצרים 21, 22.
אזמיר=סמירנה.
אחמד הראשון, שלטון תוגרמה 309, 426.
איבורה 165, 184.
איברהים פחה 309.
ים האיניאי 277.
אינידיה טויטירבו 40, 78, 113, 114, 130, 143, 155, 180, 184, 244.
איוואן, ע' יוהאן.
איזבל מלכת ספרד 6, 159.
איזני 146, 147.
איטליה 5, 8, 12, 13, 37, —42, 53, 55, 88, I50 וכו', 169 וכו', 244, 249, 256, 354, 367, 495, 419.
אייזענשטאדט 49.
אייטרוף 251.
אייכשטאטט 227.
אילוא, עיר קטנה בפלך ראדום, היה בה בית דפוס 337.
אימולא, עיר קטנה ברומי 6.
אימוניה 419.
אינגולף השר מראפעלשטיין 45.
אינסברוק 135 וכו'.
אינקוויזיציה 79, 158 וכו', 164 וכו', 174 וכו', 202, 249.
האינקוויזיציאה בפירטוגליה 184 וכו', 404 וכו'.
אינריקו גונים המוטר והבלשין 165 וכו'.
אינריקו, ההגטן מצייטא 177.
די איסטי, משפחת הדוכסים, 371.
אוסטריה 157.
אירופה 4, 6, 11, 12, 29, 40, 59, 124 וכו', 275, וכו'.
אירעם וואם, רופא ואיצמנגין 204.
אירקולי הראשון, דוכס פיררה 43.
אירקולי (השני) די עסטע דוכס פיררה 225, 238, 250, 255 וכו', 260, 423.
אישפרוק, עיר 403.
אלבירם טמנדיבורג ובראנדעבורג 117, 121.
אלבה האינקוויזיטור 281, 373 וכו'.
דון אלברו די ברגנצה 6.
אלבריכם נסיך באבאריה 51, 71.
אלבריכט, הקורפירסט טמגנצה 131.
אלביר 14, 15, 160.
אלגעל בארץ כוש 407.
אלדוברנדיני, הנגיון פיהרה 371.
אלונזו די הירריה, קונסול טרוקה בקאדיקס= ר' אברהם הירריה.
ר' אליהו בחור (ליוויטא) 78, 130, 143, וכו', 244.
אליהו בשיצי הקראי 31.
ר' אליהו דילמידיגו 36, 41, 114, 155.
ר' אליהו די ווידאש, בעל ראשית חכמה 301.
ר' אליהו הזקן 232.
ר' אליהו בן חיים 292.
ר' אליהו חנדלי 309, 427.
ר' אליהו טונפלטו, אחיו הצעיר של אטאפוס לוזיטנוס, רופא הדוכס טטוסקנה 365, 380 וכו', 383 וכו'.
ר' אליהו כזרחי 30—32, 35, 390.
ר' אליהו מנחם חלפן הרופא 181.
ר' אליהו פלקן, הלכיד הארי' 304.
ר' אליהו קורקוס 366.
אליהו קורקוס הטוטר 366.
ר' אליהו (בן אלקנה) קפסאלי 36, 37, 150 וכו'.
אליסנדרו הטוטר 270.
ר' אליעזר אזכרי, בעל ספר חרדים 797, 299, 301.
ר' אליעזר טריוויש 405.
אלישבעת, מלכת אנגליה 375.
ר' אלישע גאליקו 296. 301.
ר' אליעזר טריוויש טפראנקפורט דמיין 265.
ר' אליעזר השטעוני 34.
אלעקסי טיחיילאוויץ רוסנוב 358.
אלכסנדר היאגילי 56 וכו', 312 וכו', 435.
אלכסנדר הששי האפיפיור 5, 37, 38, 77, 88, 99, 158, 396 וכו'.
אלכסנדר פארניזי, הקארדינאל נכד האפיפיור פאול השלישי 232, 247, 249.
אלכסנדריה של מצרים 12, 245, 407, וכו'.
אלמיירא 170, 406, 410, 412.

אלמניה 445.
ר' אלעזר אזכרי 26.
ר' אלעזר גראציאן המלין 239, 421.
אלעפפא 18.
אלפונזו, איש לאנקסטר 250.
אלפונזו השני מלך ניאפולי 7.
אלפונזו הטוב מלך פורטוגליה 6.
אלפונזו השני לבית די איסטי 371.
אלפונזו די שפינא 50, 119, 240.
(הררי) האלפים 44.
אלקלעי 15.
ר' אלקנה קפסאלי 36.
אמאויה 232.
אמאטוס לוזיטאנוס (ר' חביב) הרופא 8, 19, 42, 152, 245, 250 וכו', 260, 288, 421.
אמאסיה 35.
אמברוסיאו פרוביאנו, מדפים התלמוד בבאסיליה 268.
אמלפיטה, כומר פראנציסקי 43.
אמשטרדם 376 וכו', 441 וכו'.
אננילום מפרייבורג 91.
אנגליה 222, 282, 369, 241.
אנדלוי, משפחת האצילים בעלוואסס 121.
אנדרוס באיי הקיקלאדים 277.
אנדריאה דוריה מנינובה 16, 234, 236.
אנדריי די טונטי הכומר 366.
אנדרינופולי, ע' אדרינופול.
אנטוניה לופיץ הומין 378.
אנטוניה פוצצי 184, 191.
אנטוורפן 250, 253 וכו', 278.
אנטוניוס קוביריר מנירנבורג 50.
אנטון מרגריתה המומר (בנו של ר' יעקב מרגליות) 137, 223, 402 וכו'.
אנטיפארוס באיי הקיקלאדים 277.
אננה הברנדינבורגית 50.
אנקונה 38, 178, 194, 209, 239, 246, 249 וכו', 257, 270 וכו', 290, 370, 419 וכו'.
אסטראזסקי 329.
אסיא הקטנה 35.
אסתר קיירה, אשת ר' אליהו חנדלי ואהובת השולטנית באפא 286 וכו', 309, 425, 427 וכו'.
אפאלינסקי משנה למלך זיגיסמונד הזקן 312.
(מדינת) אפוליה במלכת ניאפולי 7, 150.
אָפּען (=אובין), בירת אונגריה 188, 403.
ר' אפרים לונטשיץ מפראג בעל „עוללות אפרים" 441.
אפריקה 12, 13, 15—17.
ארגוניה 3, 150.
(קהל) ארגוניה 30.
ארטא, בארץ יון 5, 35, 36, 150.
אריסטו 335.
ארמים 27, 28, 32.
ארנהיים 374.
ארנולד טטונגרן 65 וכו', 92, 99 וכו', 401.
ארץ ישראל 10, 12, 17, 18, 23, 25, 35, 37, 174 וכו', 214 וכו', 288, 416, 420.
אשכנז 4, 12, 13, 37—41, 44 וכו', 59, 63 וכו', 141, 150 וכו', 169, 232, 244, 282, 315, 317, 364.
אשכנזים 12, 24, 31.
(קהלות) האשכנזים 30.
אשנבורג 393.
אשר מאודינו המומר 264.
אשר לאֶמליין 68, 157, 158, 401, 402.
ר' אשר (חתן רחל) רב לעדת פולין בקראקא 312.

ב.

באבאריה 53, 138 וכו', 226 וכו', 223.
בארגן 115.
באיאזיט שולטאן תורכיה 27, 30.
באיאזיט בן השלטון סולייטאן הגדול 275.
באיונני, עיר בצרפת 372.
באפא, אשת השולטאן מוראד 309, 427.
בארקוס, שר המדינה 326.
בגדד 389 וכו'.
בדיץ (=בדוהוץ), עיר בספרד על גבול פורטוגליה 175, 405.
בונדאן 419.
בוניאה 14, 15.
(שמעון) בודני במזוביה, מיסד כת הבודנים בפולניא 356.
בודקו (בודין) 405.
בוהמיה 46, 52, 53, 59, 226, 264, 315, 392.

בולגריה 35.
בולנארים 32.
בולוניה 41, 42, 183, 246, 270 וכו', 295, 367, 417.
בולמאניו =וואלמאניו.
בוליסלב הצדיק 58, 322.
בונא לבית ספירצא, אשת ויניסטונד הזקן 312, 321, 341.
בונדיאן קרישקאש מקארפינבראם 233, 272.
בוניש די לאטיש מפרובינציה (יהודי) רופא האפיפיורים אלכסנדר הששי וליאון העשירי 38, 92, 110 וכו', 398.
ביסתנאי 287.
בורגונדיה 46, 125.
בורדו, עיר בדרום צרפת 372, 385.
בורומיו הקרדינל 421.
ביאטריצי=חנה גראציה מינדים.
ביהם, ע' בוהמיה.
בייפוס, רופא ורב ליהודים 109.
ביירוט 26.
(ארץ) בילניה 253, 373.
בילוידיר (בקונסטנטינופול) ארמון דון יוסף נשיא 277, 291, 307.
(עיר) בינבינט 8, 271.
(דוגה) בינבינידה אברבנאלה 39, 40, 170, 225 וכו', 410.
בינבינישתי רופא יהודי של הוויזיר הגדול סיאבוס פחה 309, 428.
בינענן 81, 395.
בינידיקט הי"ג האפיפיור 365.
בירנרדינוס די סנטה קרוצי 114 וכו', 207.
בלתזר הובכאיער, דרשן קנאי 136, 187, 403.
בלתזר לימפו בפורטו 207, 209.
ר' בנימין זאב בר' מתתיהו מעיר ארטא 31, 35—37.
בסיליאה (באזל) 38, 268.
בעלוא 324.
בערן 67.
ר' בצלאל אשכנזי 297.
ר' בצלאל מאסיראנו, ציר שלוח מקהלות היהודים להאפיפיור סיקסטוס החמישי 368.
בקרת ספרים (צענזוריא) ע"י היעזואיטן 244, 268, 370.
בראזיליה 441.
בראנדענבורג 84, 360, 396.
בראם ניטו, ציר פורטוגליה בחצר האפיפיור קליסינטו השביעי 178 וכו', 405 וכו'.
(מרק אנטוניו) כרברו, ציר ווינציאה בקונסטנטינופול 282 וכו'.
ברבריאה (באפריקה הצפונית) 13, 14, 26, 390.
ברנדן, ציר ווינציאה בקונסטנטינופול 282.
(המדפיסים) ברנדינה בווינציה 343.
ר' ברוך בינבינסטי, המקובל 40, 42, 155.
ר' ברוך עזיאל חזקיטו 7, 9.
ברונשוויג 84.
ברוך ליפמאן, התן מאיר ריינבאך 323.
ברוטברג, עור מושב סטיפן באטורי 331, 438.
ברוסה 35, 258.
בריסק הקויאבית 322.
בריסק דליטא, 312, 323, 333, 336, 349, 351 וכו', 437, 441.
ברלין 84, 224, 360, 397.
(קהל) ברצלונה 30.
(ההוזה) בברצלונה 171.
(קהל) בר תלמין, ליל הרצח הנורא להפרוטסטנטים בצרפת 283, 330, 360.

ג.

גאלאנטינו, ע' פטרוס.
גאלדעקקער המורשל 80.
גאליציה (רוסיא האדומה) 335, 431 וכו', 439.
גאמראס ההגמון 321, 334, 335.
גביאה, משפחת יהודים בבורדו 372.
ר' גדליה אבן יחייא 155.
ר' גדליה אבן יחייא בעל שלשלת הקבלה 272, 296.
ר' גדליה (בן ר' יעקב תם) אבן יחייא 287.
ר' גדליה (בר' משה) אבן יחייא השני 287, 288.
גהינוצי, ע' גירונימו.
גווידו אובאלדו, דוכס בפיזארו 250, 257 וכו'.
גוטענשטיין, מושל מוריביה 65.
גוליאו, החשמן אצל האפיפיור 408 וכו'.
גומפרעכט 393.
גונזלבו די קורדובה, נציב ספרד בניאפולי 8, 376.
גונצגה במנטובה 370.
גוסטולד, נציב ליטא 314.

(פאן) נורק 114 וכו׳.
ניאורג דוכס לאנדסהוט 51.
ניאורג רייש 91.
ניאורג טרויזהיים 187.
ניאורג, ההגמון משפייאר 111.
ניאורג בינינגט, ההגמון מנצרת 125.
ניאורג, נזיר קרתיזי, כתן הסלח של הקיסר מקסימיליאן 398.
ניאורג די סילווא 144, 145.
נידו, עיר על שפת ים סוף 406.
ניולין, החשמן בחצר האפיפיור 169.
ניסו היהודים בווינציאה 408.
נינוה בשוויץ 8, 16, 222, 234 וכו׳, 269, 356.
(משפחת) נינצבורג 327.
נירנימו נהינוצי 180, 184, 195, 199.
נירונימו קאפו די פירו 200 וכו׳.
נלינסקי, נסיך ליטא 313.
נליקשטאדט 385.
נענאדי, ארכי בישוף בסוסקבה 60, 61.
נענף, ע׳ נינוה.
נראדנא 58, 59, 312, 351 וכו׳, 355, 432, 437, 441.
נראדע, עיר בצפון הולנדיה, שבה היה בית הקברות הראשון ליהודי אמשטרדם 382.
נראנדה 28, 159.
נראנדשאפט, ציר צרפת בקונסטנטינופול 278, 279.
נראציה מינדים הצעירה בת דיוק ורינה ואשת ר׳ שמואל נשיא 253, 256.
נרוזיה בקוקו 61.
נרוש היהודים מליטא 57, 58.
—טערי אשכנז 52, 122.
—מרינינשבורג 135 וכו׳.
—מזכסוניה 224.
—מניאפולי 225.
—מבוהמיה 226.
—מגינובה 234.
—מטוזוביה 324.
—מפיזרו 260.
—מאוסטריא 265.
—מטדינות האפיפיור 270.
—מטדינת מילאנו 371.
—מנאפט 385.
גזרת הנרוש (שנית) מפראג בבוהמיה 265.
בטול הגזרה בהשתדלות ר׳ מרדכי צמח 266.
גרינור הי״ג האפיפיור 364 וכו׳, 369.
גרינור הי״ד האפיפיור 369.
גריסני הדוכס מוויניציאה 426.
גרמניה 44.
ר׳ גרשון (כהן) שונצינו 53, 133.

ד.

דאלבערג, הגמון מוארמס 76, 111, 132.
דאמיעטע (=דאמיהם) 407.
(נהר) דאנוי 138.
דאניה 441.
דאנציג 324.
דוארטי די פאץ מזרע האנוסים, שחדלן היהודים אצל האפיפיור קליטנטי השביעי 190 וכו׳.
ר׳ דוד (בר׳ שלמה) גאנז, תלמידו של הרמ״א 345, 346, 361.
ר׳ ויסאל חתן ר׳ דוד כהן 36.
ר׳ דוד (בר׳ שלמה) אבי זטרה (דרב״ז) 10, 11, 18—21, 155 וכו׳, 297, 304, 389 וכו׳.
הרופא דוד, סוכנו של דון יוסף נשיא 279, 280, 292.
דין דוד (בן דון שלמה) אבן וחייא 4, 5, 40.
דוד ישרון, המשורר בשפת פורטוגליה 379 וכו׳.
ר׳ דוד כהן (ר״ך) בר׳ חיים מקורפו 31, 36, 37.
ר׳ דוד הנגיד נכד הרמב״ם 389.
ר׳ דוד הנגיד מדמשק, דור שביעי להרמב״ם 389.
ר׳ דוד מיסיר ליאון 390.
ר׳ דוד (בר׳ יצחק) די פומים הרופא 38, 41, 194, 245, 365 וכו׳.
דוד פראנקו מינדים 442 וכו׳.
ר׳ דוד צידניר (סענדרש) 54, 392.
ר׳ דור קונפורטי 61, 19, 22.
דוד הראובני 46, 167 ויסו׳, 172 וכו׳, 289, 404—417, 424.
ר׳ דוד שישן הרופא, ר״י לעדת הספרדים בירושלים 25.
ר׳ דוד אבן שישן מנולי ספרד בשאלוניקו 25.
(נהר) דווינה 324, 358.
האי ס״ם דומינגו 369.
דומיניקו גריסני הקרדינאל 41, 114 וכו׳.
דומיניקים 67 וכו׳, 86 וכו׳, 99 וכו׳, 124 וכו׳, 162 וכו׳.

דונגולה 407.
דורותה לאשענצקה מסוכאמשוב 326.
זוריא, דוכס נינובה, ע' אנדריאה.
דושורדאנו ברונו 360.
דזירולומי מבונטרולא 7.
דיונו מינדים האגוס 198, 203, 253.
דיונו ניפו, השתדלן בעד האנוסים 203.
דיונו די סילווא, אינקוויזיטאר ראשי בפורטוגליה 192, 198, 200.
דיונו פינירו, ההנמון מפונכאל 177.
דיונו פירעס= ר' שלמה טלכו.
דייץ 81, 395.
דילה רוביירה 198.
דילמידינו 36.

ה.

האור, עיר החוף בצרפת 323.
האזיום הקרדינל 328.
האכשטראסטן, שופט האכונה 65 וכו', 80 וכו', 90 וכו', 100 וכו' 118. 124 וכו', 133 וכו', 393 וכו'.
האללע 117.
האמבורג 441.
האנס איש מאסטען 187.
האקנים פסים, הכהן הסלח של לודוויג י"ב מלך צרפת 116, 145.
הובמאיער, ע' בלתזר.
פאָן הוסטען, ע' אולריך.
הולאנדיה 337, 372 וכו'.
הומאניסתים 63, 73, 78, 106 וכו', 118 וכו'.
הועסה, עיר בספרד 235.
הוראדנא= נראדנא.
(קבר) הושע בן בארי 6.
(האוניבירסיטה) בהיידעלבערג 140, 395.
היינדיך מאנוש מלך פולין אחי מלך צרפת קארל התשיעי 283, 330, 425, 432.
היינריך די סונזיום 193.
היינריך מבית וואלוא בצרפת מלך פולין 437.
היינריך השני מלך צרפת 42, 225, 254 וכו', 276 וכו'.
היינריך הרביעי מלך צרפת 383 וכו'.
היינריך השמיני מלך אנגליה 141, 195, 222.
הייסין 66.
הינריקו אחי מלך פורטוגליה יואן השלישי נתמנה לאינקוויזיטור ראשי 201.
הירונימוס הקדוש 230.
הירונימוס באלדינג 91.
הירץ ווערטהיימער מאשכנז 151.
(העלמה) מהירריה 158.
חמון 30.
העדוויג, אשת הקורפירסט יוואכים מבראנדענבורג 317.
(פאָן) העלפענשטיין, הנראף 113.
הענענבערג 122.
העסטען 122, 396.
הערמאן פ. בושע, ההומניסט 110.
הערמאן הקורפירסט מהייסין 66.
הערמאן העסס, ראש האוניבירסיטה פמאינץ 81.
הערמאן איש נייענאר בקולוניה 102.

ו.

וואגינינגען 374.
וואוא, משפחת הסלוכה בפולין 352, 355.

וואלפאניו 236, 270.
וואלין 55, 333, 351 וכו', 431 וכו', 439.
וואלפנאנג קפיטו הדרשן 224.
ר' וואלף כהן (בעל הסמ"ע) תלמיד הרמ"א 345, 429, 431 וכו'.
וואסילי איוואנאוויץ מלך מוסקבה 61.
וואראנעזש 61.
וואַרשבורג 141.
וואַרינצי פוצי הקרדינל, איהבו של ר' שלמה מולכו 417.
וואַרמס, ע' ווירמייזא.
וואַרשא 324 וכו', 331, 355, 418.
„ודוי היהודים" 69.
ווידאל די סאראנוסה די ארגון 128.
ווידטינשטאדט, ע' יוהאן
וויזיל מבאזעל טורה רייכלין בלשון עברית 75.
וויפולד היאגילי 312, 314.
וויסל אלאסינו רופא האפיפיור יוליוס השלישי 245.
וויצירבו 409 וכו'.
וויסענבורג 81.
ווילהעלם מאיראניה 374 וכו', 384.
ווילבאלד פירקהיימער 50.
ווילנא 312, 320, 326, 332, 351 וכו', 430, 437 וכו', 441.
האוניבירסיטה בווילנא תחת הנהגת היהודים 332.
ווימפלינג 107.
ווינא 264 וכו', 403.
ווינדהיים, הסמוכה לנירנבורג 50.
ווינאיסין (מדינת האפיפיור) 169, 370.
די לה ווינו ציר צרפת בתונרטה 276.
ווינציאה 8—10, 12, 28, 38, 72, 147, 167 וכו', 181 וכו', 239, 245 וכו', 254, 275 וכו', 280 וכו', 289 וכו', 309, 354, 364, 367, 408, 420.
וויסלא (ווייכסיל) 55, 57.
וויעזנוי, עיר הקרובה למנגצה 109.
וויקטור אלינו המומר נכד ר' אליהו בחור 244, 262 וכו'.
ויקטור מן קארבין 66 וכו', 80 וכו', 90 וכו', 395 וכו'.
ויקענטי קאנטי, מדפיס הזוהר בקרימונה תחת השנחת המומר וויקטור אלינו 263.
ווירונה 371.
ווירמעבערג 233.
ווירמייזא 52, 81, 103, 115, 120, 134 וכו', 140 וכו', 395.
ווירצבורג 231.
וולאדימיר, ע' לודמיר.
וולאדיסלאוו מלך אונגריה בנו של קזימיר הרביעי מלך פולין 52, 315.
וולאדיסלאוו הרביעי בן זיגיסמונד השלישי לבית וואזא 331, 358, 437 וכו'.
וולאדיסלאוואוא 322.
וועלוניה 324.
וועלזער 113.
וועננראוו, עיר בליטא 430.
וועראסהיים, הנראף מפולדא 122.
ועד הארצות 350 וכו', 428 וכו'.

ז.

זיגיסמונד הזקן (או הראשון) מלך פולין, אחי אלכסנדר היאגילי 53, 58, 312 וכו', 318—334, 251, 434, 436.
זיגיסמונד אויגוסט מלך פולין 55, 281, 282, 312, 322—329, 351, 357, 418 וכו', 425, 432, 436.
זיגיסמונד השלישי לבית וואזא מלך פולין 436 וכו'.
זכסוניה 131.
זכריה היהודי בנאוונאראד 60, 357.
ר' זכריה סקסיל האשכנזי, חותנו הג' והאחרון של ר' יוסף קארו 221.
זשיאניטינו דוריא 236.

ח.

חבור, עיר בערב הצפונית 167 וכו', 406 וכו'.
ר' חביב, ע' אמאסום לוזימאנוס.
חברון 19, 407.
ר' חזקיה דוד בואלעציה 356.

חזקיטו, ע' ברוך עזיאל.
היבנ, נציב סילים במצרים 19.
ר' חייא בוויניציאה 408.
ר' חיים בר' בצלאל (אחיו של מהר"ל מפראג) 364.
ר' חיים גאליפאפא 157.
ר' חיים (בר' יוסף) וויטאל קאלאבריזי, תלמיד האר"י 297 וכו', 301 וכו', 305 וכו', 301 וכו', 305 וכו', 428.
(דונה) חנה גראציא מינדיס (בתחלה בנצרותה ביאפריציי) 198, 203, 239, 252 וכו', 276 וכו' 289, 418 וכו', 422 וכו'.
הנגאל די פולוניו המומר 245, 247.
ר' חסדאי אבן שפרוט 287, 291.
חעלם 323, 430.
חריף (משפחת המלוכה) 13.

ט.

טאהרן 332.
טאוירה 383, 410, 412.
(משפחת) טאיימאצאק 34.
טאייע אלכליפה מבבל 389.
טאראנאווסקי 418, 419.
טבריה 277 וכו', 289 וכו', 419.
טהינגען 122.
טולידה 14, 17, 211.
טומאש מאקווינה 67, 108, 114.
טומיצקי, ההגמון 312, 315, 320.
טומאש טורקווימדה 158 וכו'.
טומאש טטרוכזיין 111.
טומאש טוסנער הפראנציסקי, אוהב רייכלין 126.
טונים 14—17, 160, 196 וכו', 206.
טוסקאנה 7.
טוקאט 35, 232.
טורטוזה 42.
(ספרי) הטורים נעתקו לספרדית 239.
טוררס נובאס, עיר בספרד 166.
(האוניברסיטה) בטיבינגען 140.
(שטף נהר) טיבר ברומא 180 וכו'.
טינג (בענדער) 320.
טיחו די בראהי 345.
טיקטין 333, 430.
טירנאוי באונגריה 52.
טרוקי 58, 312, 314.
טריה 45.
טריפולים 13, 15.
טרנובסקי ההטמאן 326.
טשיכוביץ, כהן מבעלי האחדות 356.

י.

יאנילללה, משפחת המלוכה בפולין 55—60, 312 וכו', 328—330, 333, 355, 431, 437.
(דון) יאימה, הדוכס מברגנצה 191.
יאנוס ביי, המתורגמן הראשון בתורכיה 282.
יאן קויטיר 439.
ר' יהודה (ליאון מידינה) אברבנאל 8, 39, 150 וכו'.
ר' יהודה אלגאזי 292.
ר' יהודה אריה די מודינה 155.
יהודה אנגילו 424.
ר' יהודה ן' בולאט 34.
ר' יהודה די בלאנים מפירוגיה 41.
ר' יהודה בנבנשתי נכדו של ר' אברהם בנבנשתי 34.
ר' יהודה (בר' אליהו) דילמידינו 36.
ר' יהודה ווינגא מאפריקה 382.
ר' יהודה אבן ווירגא 237 וכו'.
ר' יהודה זארקו המשורר 287, 288.
ר' יהודה חייט 155.
ר' יהודה לירמה 246.
ר' יהודה מינץ (מאשכנז) בפארוכה 31, 36, 37, 40, 54, 151, 392.
ר' יהודה פראג ציר מקהלת פיזארו 257 וכו'.
ר' יהודה (בנו של ר' יוסף) קארו 415.
ר' יהודה הרופא אסקל מרומא 410.
ר' יהונתן לוי ציון, שתדלן מספרים 80, 393 וכו'.
ר' יהושע מיטוני, דור ששי להרמב"ם 389.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

יהושע די קנטירי (בן חת?) 262.
ר' יהושע שונצין באיטליה, רב לקהלה ספרדית בקונסטנטינופול 259.
יואחים הראשון, הגמון מבראנדענבורג 84, 93.
יואחים השני, קורפירסט מבראנדענבורג 223, 317, 360.
ר' יואל סירקיש, בעל הב"ח 352.
יואן די מיללו, ע' מיללו.
יואן מרטינץ סיליציאו, הגמון בטולידה 212.
יואן רודרינו מאסקארינס המרני 161 וכו'.
יואן דילה פויה השודד 185.
יקאן די לה פואינטי, מטשרתי האינקוויזיציה 158.
יודא באמים 46, 47.
יוהאננס באפטיסט=שלמה רומאנו.
יוהאן השלישי וואסילעוויץ מלך מוסקבה 60, 357, 358.
יוהאן האיום אלעקסייעוויץ הרביעי 61, 382, 357, 358.
יוהאן אלבריכט 55 וכו'.
יוהאן אלבירט וויטמאנשטאדט 40, 78, 406, 417.
יוהאננים וואנציפיליום זוינצענצינוס 418.
יוהאן טעמצעל הדומיניקי, מוכר כתבי כפרה 131 וכו'.
יוהאן סוארים שופט האינקוויזיציאה 201.
יוהאן השני מלך פורטוגליה 5, 6.
יוהאן השלישי בן עמנואל מלך פורטוגליה 164 וכו', 175 וכו', 184 וכו', 405 וכו', 411 וכו'.
יוהאן פריעדריך, קורפירסט בזכסוניה 223 וכו'.
יוהאן הי"ב האפיפיור 67.
יוהאן גיאורג, הקורפירסט מבראנדענבורג 360.
יוהאן מיקווים=דון יוסף נשיא.
יוהאן קוסינדוני הקרדינאל 55.
יוהאן, ההגמון מריגינשבורג 136.
יוהאן (יוחנן) רייכלין 12, 45, 68, 74 וכו', 86 וכו' 98 וכו' 124 וכו', 140 וכו', 155, 391—401.
יויכין, ע' יואחים.
יוליוס השני האפיפיור 37, 38.
יוליוס השלישי האפיפיור 211, 245 וכו', 424.
ר' יום טוב ליפמאן העליר בעל „תוספת יום טוב" 433.
ר' יום טוב (בר' לוי) עטיעש (בתחלה בנצרותו: גירונומי די ווארגאס 239, 255, 422 וכו'.
יונה פעפערקארן 392.
יון 5, 35, 37, 236.
(קהלות) יון (רומנים) 30, 36.
יונים 27, 28, 32.
יוסטא פעריירה בת מאיור רודריגוס הומין 373.
יוסטיניאנו, מדפיס בוויניציאה 268.
יוסטיניאני, ע' אויגוסטין.
ר' יוסף אוסולונגהי ראש ישיבה בקריטונה 261 וכו'.
ר' יוסף אבי איוב 232.
ר' יוסף ן' אדרים 289.
ר' יוסף אלבו 157.
דון יוסף (בן דון יצחק) אברבנאל 9.
ר' יוסף בן ישראל, אביו של ר' מנשה בן ישראל 381.
ר' יוסף כ"ץ הרב בקראקה, ניסי של הרמ"א 434 וכו'.
יוסף מעיר ארלי ההתה 190, 417.
ר' יוסף האזובי טפרפיניאן 127.
ר' יוסף גיקטיליה 128.
יוסף (מנאפולי) הנשרת של דוד הראובני 407 וכו'.
ר' יוסף המון רופא השולטאן סילים הראשון 28.
ר' יוסף (בר' משה) המון 29.
ר' יוסף, סופר סת"ם, אביו של ר' חיים ויטאל 300.
ר' יוסף (בר' שלמה) אבן ווירגא רב באדרינופול 22, 235, 237 וכו', 242 וכו'.
ר' יוסף טאיטאצאק 35, 174 וכו', 405, 413 וכו'.
ר' יוסף טראני (מהרי"ט) 37.
ר' יוסף יוסילמאן (לואנס) מרויזהיים 45—48, 52, 84, 110, 121, 122, 139, 186, 223 וכו', 226 וכו', 231, 401 וכו', 417.
דון יוסף (בן דון דוד) אבן יחייא 5—7.
ר' יוסף (בן דוד) אבן יחייא השני 5, 6.
דון יוסף אבן יחייא השלישי 152.
דון יוסף בן דוד אבן יחייא הרביעי 152.
ר' יוסף יעבץ 152.
ר' יוסף (בן יהושע) הכהן בעל עמק הבכא 235 וכו', 270 וכו', 286.
ר' יוסף הכהן מנורדלינגן 46.
יוסף טלך הכוזרים 287.
ר' יוסף אבן לב 249, 258, 292.
ר' יוסף לוואנס, ע' ר' יוסף יוסילמאן.
יוסף טורו הסומר 245, 260.
יוסף נוסיק בפוזנא 323.
דון יוסף נשיא, דוכס נקסים, בן אחיה גם חתנה של דונה חנה גראציה מענדיס, נקרא בתחלה בנצרותו: יוהאן טיקווים 10, 253, 254,

256 וכו', 274 וכו', 284 וכו', 289 וכו', 301, 307 וכו', 327, 418 וכו', 322 וכו', 425.
ר' יוסף סגיס 219, 301.
ר' יוסף סידיליו (אולי בנו של ר' שמואל) 18.
ר' יוסף (בן יצחק) סמברי 19, 20, 22.
ר' יוסף סרנוסמא 18, 26, 27.
ר' יוסף עסיעש 239.
ר' יוסף פארדו 382, 445.
ר' יוסף צרפתי טורה החשכן טוליאו ברומא 408.
ר' יוסף קארו 10, 37, 174 וכו', 219, 220 וכו', 260 וכו', 279, 291 וכו', 300, 304, 342, 343, 354, 405, 415 וכו'.
ר' יוסף קולון (מהרי"ק) 54, 392.
ר' יוסף (בר' מנחם) מקורי 420.
ר' יוסף שלום 445.
ר' יוסף שלמה רופא (ישי"ר) מקנדיאה 31.
יורני תימורו בליסבונה 165.
ר' יחזקאל הישראלי 335.
ר' יחיאל מפיזה 7, 410.
ים אוקינוס 164.
ים הבלמי 324.
ים התיכון 13.
יעליואבעמא פעמראונא 61.
יעקאמרינה הראשונה 61.
ר' יעקב אבולעפיא, חברו של האר"י 304.
ר' יעקב אבי איוב הקדוש 232.
ר' יעקב (נחמן) מבילוטיצי 356.
ר' יעקב ברב 19, 17, 18, 37, 53, 215 וכו', 292, 415.
יעקב העללער, ציר פרנקפורט בהרייכסמאג 396.
ר' יעקב מווירמייזה רב הכולל לכל קהלות אשכנז 265.
ר' יעקב אבן חביב 34, 217.
יעקב בן חיים, מניה המקראות נדולות 148.
ר' יעקב בר' יוסף מאמס מפרס 29.
ר' יעקב טירדו 375 וכו' 444 וכו'.
ר' יעקב ישראל בילמונטי 376, 382.
ר' יעקב (בר' יחיאל) לואנס רופא קיסר אשכנז פרידריך השלישי 45, 47, 76, 114, 127.
יעקב ליפיברי די עמפלי 74, 116.
ר' יעקב מנסינו רופא האפיסיור פאול השלישי, מתנגדו של ר' שלמה מלכו 42, 145 וכו', 181 וכו', 194 וכו', 415.
ר' יעקב מרגליות מנירנבורג 53, 54.
ר' יעקב מרגליות מריגינשבורג 75, 114.
ר' יעקב פאנו 246, 252, 260.
ר' יעקב פולאק המפולמל מפראג 14, 53—55, 337, 338, 392.
ר' יעקב קאפלאנו 10.
ר' יעקב קינו 14.
ר' יעקב קנזינו, המתורגמן מטעם ממשלת ספרד בתוגרמה 285.
ר' יעקב תם אבן יחייא 34.
ר' יצחק אבואב 376.
יצחק אבויקר, בתחלה בנצרותו: עמנואל פיטיגמיל, הראשון שנקבר בשדה קברות היהודים באמשטרדם 382.
דון יצחק אברבנאל 3, 4, 7, 9, 39, 151, וכו', 156 וכו'.
ר' יצחק אוניקיירה, מעתיק ספרו של דון יוסף נשיא מספרדית לעברית 291.
ר' יצחק בצלאל הרב בוולאדימיר 341.
ר' יצחק המון מנראנדה 28.
ר' יצחק החכם הטבעי והרופא 335.
יצחק (בן אברהם) המרוקי הקראי, בעל חזוק אמונה 356.
ר' יצחק מריאסמ 80, 394 וכו'.
ר' יצחק (בן עמנואל) די לאמעש 214, 233, 263, 300.
ר' יצחק (בר' שלמה) לוריא הלוי (האר"י), המקובל 297 וכו', 428.
ר' יצחק די ליאון הרב בטולידה 17.
יצחק מינדוס 378, 382.
ר' יצחק (בן אברהם) עאקריש 3, 10, 19, 246, 287, 289 וכו', 309, 423.
ר' יצחק עזואל, רב באמשטרדם 382.
ר' יצחק צרפתי 233.
ר' יצחק קלויבער בפוזנן א"ז של מהרש"ל 338.
יצחק הרופא 362.
ר' יצחק (הכהן) שלאל (או שוליל) הנגיד האחרון במצרים, בן אחיו של הנגיד ר' נתן הכהן שלאל 17, 19, 25, 217, 390.
„ספר הירוק" לסדינת ארגוניה 212.
ירושלים 16, 19, 23—26, 173, 215, 217 וכו', 405 וכו'.
יריד נראמניץ (קרעמניץ) 350, 429, 438.
—זסלב 348.
—יארוסלב 348, 353 432 וכו'.
—לבוב (לעמבערג) 348.
—לובלין 348, 353, 430 וכו'.
ישועיים (יעזואיסמן) 243, 261, 322, 328, 360, 365.
ר' ישמעאל הנגיד הרב בבולוניאה 270.

ר' ישעיה פישיני 5.
ר' ישראל, אביו של הרמ"א 343.
ר' ישראל נגארה המשורר המקובל מדמשק 287, 288, 310.
ר' ישראל סרוק (או סרוג), תלמיד הארי"ז ורבו של ר' אברהם הירירה 305, 376.
ר' ישראל בהגאון ר' שלום שכנא 54, 337, 338, 340.

כ.

כוש, ע' נוביה.
כלב אפונדופולו הקראי 57.
כנסת הכהנים בכסיליאה 38.
כנסת הכהנים הגדולה בטרינפט 209, 244, 268 וכו, 328, 360.
כנסת הכהנים הגדולה הלאפירנית 125.
כריסטיאן הרב"י מלך דניה (דענעמארק) 384.
כתות מתיהדים ברוסיא 61.
כתרינה המדיציית 279, 283.

ל.

לאהענשטיין 395.
לאוון, עיר בבלגיה 107, 109.
לאמארקה 271.
לאנדויא 232.
לאנדסהום 51.
די לאנואק, ציר צרפת בחצר השולטאן 256.
די לאנקרי 372.
לארמא. ע' ארמא.
לארינא 403.
לארך 81, 395.
לבוב 312, 317, 323, 351 וכו', 431.
לואים ליפומאנו, ההגמון מווירונה 204, 326, 356.
לואים מוצינו 280.
לואנס, עיר במדינת פרנש־קומטי 46.
לובמו=אברהם כהן.
לובלין 323, 328, 333, 336—338, 351, 355, 429 וכו', 432, 438.
לודוויג מבאבאריה, קיסר אשכנז 67.
לודוויג הקדוש מלך צרפת 68, 116.
לודוויג הי"ב מלך צרפת 116, 125.
לודוויקום טוואלינצה הדומיניקי 43.
לודי 269, 364, 371.
לודמיר 312, 349, 352.
לונדון 375.
ליפין, אנוס שחזר ליהדותו, יועץ האפיפיור סיקסטוס החמישי 366, 368.
(נאספאר) ליפין העטין 374 וכו'.
ליאונורה הדוכסית לבית די איסטי 371.
ר' ליואי בר' בצלאל (מהר"ל מפראג) 361 וכו'.
ר' לוי בן חביב (רלב"ח) 13, 18, 19, 155, 217 וכו', 390 וכו'.
לויולה (אינגאץ), מיסד האחוה הישועית (יעזואימטן) 209, 343.
לומברדיאה 266.
לוצירו, ע' רודרינץ.
לוצק 58, 312, 314.
לורינצו פוצצי 180 וכו', 405.
לורינץ מן מרוכוויץ, דיקן 108.
לותיר, ע' מארטין.
לותרינגיה 46.
ליאונרה דוכסית טוסקנה 40.
ליאון 3, 255, 256.
ליאון העשירי האפיפיור 37, 38, 110 וכו', 124 וכו', 131, 136, 141, 164, 245, 272, 411.
(מיסטר) ליאון טוויניציאה רופא בחצר הטלך איוואן השלישי בטוסקבה 61, 62.
(מדינת) ליוואניה 324.
ליוארנו 410.
ליסא 55, 57 וכו', 312 וכו', 328 וכו', 347 וכו', 428 וכו.
ליסטפולד רופא הדוכס יואכים השני 360.
לינץ, עיר באשכנז 45, 76.
ליפולד, רופא יהודי בחצר יויכין השני מבראנדענבורג 224.
ליפומאנו, ע' לואים.

ליפֿאנדיה 324.
ר' ליפמאן מפילהויזען 79.
לישבונה 4, 39, 150, 176 וכו', 207 וכו', 237, 378, 381, 411.
רעש הארץ בלישבונה 180.
יסוד האינקוויזיציאה בלישבונה 184.
(קהל) לישבונה 30.
למואל, עיר בנוביה 406 וכו'.
למוד החכמות אצל יהודי פולין 334—336.
למדיא 14.
למוד שפת עבר בהאוניבירסיטות 143, 145.
למינו 206.
לענטשיץ 322.
לעקקי, עיר בניאפולי 41.

מ.

מאהרען, ע' מוריביה.
מאיור קאמפו, עיר בפורטוגליה 405.
מאיור רודריגעס (הומען), האנוסה 374 וכו'.
מאינץ, ע' מנגצה.
ר' מאיר בן נבאי 155.
ר' מאיר מלובלין (מהר"ט לובלין) 353.
ר' מאיר פאדיבה 259, 263, 265.
ר' מאיר פפֿעפֿערקארן 54, 65, 392.
ר' מאיר קאפּצענעלענבאגען (מהר"ם מפדובה) 150, 343.
מאיר רייגבאך 323.
(מדינת) מאלדאווא 418.
(כמרי או אבירי) מאלטא (שודדי הים) 251, 272, 290, 366.
מאלפי 125.
מאסילוקים 17—19, 21.
מאסקארענס, ע' יואן.
מארכיק 49.
מארקו מאריגו הצינוור הראשון 268.
מבצר האמונה 119.
מגדיבורג 51, 121.
מנגצא (מאינץ) 44, 73, 81, 90 וכו', 107 וכו', 121, 122, 131, 361, 393 וכו',
מדריד 381.
מודינה 371.
מוסיאן מנותה, ראש הישיבה בערפורט התומאני 97, 107.
מונסטיר, עיר בהערצאגאוינה 405, 415, 416.
מונפולי, עיר במדינת אפוליה בארץ ניאפולי 7.
מונפורטה 270.
מוסטפה בן השולטאן סולימאן הגדול 275.
מוסקבה 55, 58, 60—62, 313, 357, 358.
מוף (מעמפֿים) במצרים 245.
מוצינינה, נשיא הרפובליקה הוויניציאית 284.
מוראד השלישי בן השלטן סילים 277, 307, 425
וכו', 427 וכו'.
מוריביה=מאהרען 64, 361.
מוריאו 258.
מוריסקים=מסתערבים.
מוזביה 324 וכו'.
מחמד ביי, משנה לפחת מצרים 22.
מחמד סוקולי הוויזיר הגדול 277 וכו', 290, 307, 425.
מחמד הרביעי, שלטון תוגרמה 308, 309, 427 וכו'.
מיגואל (מיכאל) די סילבה, ציר פורטוגליה ברומא 176, 203, 409 וכו'.
מידיצי משפחה חשובה בטוסקנה 43, 153, 370.
(דוגה) מיורה, הקדושה 251.
מידעלבורג 374.
מיטעלבערג, עיר בעלזאם 121.
ר' מיכאל יוזעפאוויץ מבריסק 55, 59, 313 וכו', 334, 434 וכו'.
מיכאל סירווים, מין מתיהד 222.
ר' מיכאל (בר' אהרן) מקורי 420.
מיכאל קלימינטי מזרע האנוסים, נוטריון בארמון המליכה בספרד 213.
מיכל, סוכן האוצר בחצר יויכין השני מבראנדענבורג 224.
מילאן 261, 262, 269, 364, 368 וכו'.
מילהויזען 46, 47.
מילו באיי הקיקלאדים 277.
הדוקטור מיללו, שיפט האינקוויזיציאה 201, 207, 253.
מילנבטון, (המתקן) קרובו של רייכלין 134, 222.
מינצען 51, 71, 85.
מינסק 333.
(קהלת) מיסינה (סיציליה) 30.
מיקה, עיר הקדושה להמחמדים 406 וכו'.
מירון, אצל צפת, כפר מושבו של האר"י 304.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

מירינוס (משפחת המלוכה) 13.
מישקוב, שר המשקים לוינסטונר אויגוסט 326.
מכתבי האנשים החשובים 119 וכו', 126 וכו'.
מנואל די אלמדור, שיפט האינקווזיציאה 206.
ר' מלאכי גליקו מקורי 420.
ר מנחם דילמידינו 36.
ר' מנחם די לימאנו 288.
ר' מנחם מטרוזבורק 54, 392.
מנטיבה 189, 246, 294, 368, 371.
מנין לשטרות וליצירה 20.
ר' מנשה (בן יוסף) בן ישראל 381 וכו'.
(קהלת) מפתעבים 19—21, 24, 26, 27.
מערערן 392.
מעלניק, עיר בפולין 312.
ר' מענדיל פראנק רב בפוזנא ואח"כ בבריסק דליטא 333.
(קהלת) מערבים 19, 20, 24, 26.
ר' מצליח בווינציה 408.
מצרים 10, 11, 16, 19, 21, 22, 167, 389 וכו', 407 וכו'.
מקדה, עיר הסמוכה לטולידה 14.
מקסימיליאן קיסר אשכנז ואוסטריה בן פריעדריך השלישי 45, 47—52, 71 וכו', 86 וכו', 102 וכו', 113, 122, 124, 132, 135 וכו', 315, 391 וכו'.
מקסימיליאן השני בן פרדיננד קיסר אשכנז 266 וכו', 278, 281 וכו'.
הדפסת „מקראות גדולות" 148.
ר' מרדכי (בן יהודה) דבלאנש 246, 252.
ר' מרדכי מטיקבין 333.
ר' מרדכי יפה בעל הלבושים 265, 344, 352, 354 וכו', 432 וכו'.
ר' מרדכי טורטרו 268.
ר' מרדכי (בר שמואל) מייזל 362 וכו'.
מרדכי מינדים 378.
ר' מרדכי פראנסים במצרים, דודו של האר"י 297.
ר' מרדכי צמח (בן גרשון מטשפחת שונצין) מפראג 266.
מרוקה 63, 160.
מרטין ביטצער בשטראסבורג 223.
מרטינהו די פורטיגל, ההגמון מפיטכאל 191, 196, 410.
מרטין לותיר (נזיר אויגוסטיני) אבי הרפורמציה 46, 63, 75, 130 וכו', 141 וכו', 174, 222, 223 וכו', 228 וכו', 360.
—מפרו „על דבר היהודים ושקרותם" 228 וכו'.
מריה, אחות קארולוס החמישי 253.
מרים די מידיצי, אשת היינריך הרביעי מלך צרפת 383.
מרים נוניס 375, 442.
מרציליוס השני האפיפיור 247.
מרשיליה 225, 256, 272.
ר' משה אורי הלוי 375 וכו', 381 וכו', 442 וכו'.
ר' משה איסרליש (הרמ"א) 56, 335, 337 וכו', 342 וכו', 354, 425, 434.
ר' משה אלמושנינו 29, 35, 277, 285, 286.
ר' משה אלשיך 301.
ר' משה (בן יצחק) אלשקר 16—18.
ר' משה בסולה הרב באנקונה 258, 263, 301.
ר' משה (בר' יוסף) המון רופא השולטאן סולייטאן השני 28, 29, 232, 255.
משה וואלף, המלשין 137, 402 וכו'.
ר' משה חגיז 433.
ר' משה דטראני (המבי"ט), תלמיד חבר לר' יעקב בירב 10, 219, 222 וכו', 259 וכו'.
ר' משה (בר' נדליה) אבן יחייא 287.
משה לאטין ברוסא, מטתנגדי דוד הראובני 409.
ר' משה לנדא מפראג בקראקה 343.
ר' משה ליפשיץ מבריסק 333.
ר' משה בן מימון (רמב"ם) 19, 21, 215, 216, 389.
ר' משה מיץ 36.
ר' משה מפילוניין בפיזרו 408.
ר' משה פישל, רב לעדת פולין בקראקה 316.
ר' משה פרווינציאלי 263.
ר' משה קורדיבירי המקובל 219, 301, 304.
ר' משה די קאשטרו 218 וכו'.
ר' משה קשטילין צייר בווינציה 408.
ר' משה (בר' יעקב) מרוסיא 57.
ר' מתתיהו דלקרוש, רבו של ר' מרדכי יפה בקבלה 236, 354.

נ.

נאוונאראר 60, 61.
נאנט 383, 385.
נאקסוס 277.
נאָרדלינגען 51, 140.

נבארה 3.
נובי 234 וכו'.
טביה 167 וכו'.
נובגרודקי 333.
ניאפולי 5, 8, 10, 38, 39, 40, 152, 225, 364, 410.
ניגריפונטו 36.
נידערלנדיה 281, 363 וכו'.
נייאינאר 113.
נייבורג, בארץ בבריה 227.
נייששאדט 143.
נימו, ע' דיונו.
(נהר) נילוס 406 וכו'.
נוצצא 385.
ניקוזיה באי קפריסין 280.
ניקולי אורסיני 367.
ניקולי די לירא 87.
ניקופול בבולגריה 35, 220, 415.
נירנבורג 49, 50, 53, 112, 135, 140, 392.
ר' נפתלי טריווים 49.
ספר הנצחון 79.
נצר (עצר) אלדזולה מלך בוצרים 389.
ר' נתנאל (חיבם אלה) אלנטע הנגיד במצרים לפני הרמב"ם 389.
ר' נתן (בן ר' שלמה) אשכנזי 284, 309, 426.
ר' נתן נטע הנובר 348 וכו', 433 וכו'.
ר' נתן (הכהן בר' חיים) שלאל הנגיד במצרים, 17, 390.

ס.

סאבויה 273, 385.
סאמארא 61.
סאפי, עיר בארץ מרוקה 13,
סאראטוב 61.
סבתא או צייטא 13.
סוביעסקי מלך פולין 439.
סוכאטשוב 326, 327.
סולייטאן הגדול (השני) 21, 27, 30, 32, 36, 68, 188, 234, 255 וכו', 275 וכו', 289, 403.
סינאר, עיר בארץ כוש 407.
סוקולי, ע' מחמד.
סורנצו, ציר ווינציאה בקונסטאנטינופול 28, 282, 284, 427.
סוריא 12, 18.
ספיפאן, ע' שמיפאן.
סטניסלב אוינוסט פוניטובסקי מלך פולין 431, 432, 434, 435.
סיאבוס פחה 309.
סיבסטיון מונסטער 78, 144.
„סיום" בפעטריקוב 318.
— בקראקה 319.
סיינא, עיר באיטליה 410.
סילווסטער פריריאס הדומיניקי 125.
סילים הראשון שולטאן תורכיה 18, 19, 27, 28, 30, 196, 390.
סילים השני שלטון תורכיה בן סוליימאן הגדול 275 וכו', 289.
סימוניטי 195, 199.
סימון אלבריס 206.
סינגליו 271.
סיראדז 322, 324.
(אי) סיציליה 7, 26, 152, 256.
סיקסטוס הרביעי האפיפיור 78, 88.
סיקסטוס החמישי האפיפיור 271, 366 וכו'.
סיקסטוס סיניזיוס מסיענא הטופר 260, 262, 263.
סירווים, שנשרף בנענף בפקודת קלויון 356.
סלוניקי, ע' שאלוניקי.
סלוצק 351 וכו', 437 וכו'.
סלמנקה 28.
סמאלענסק 58, 313, 357, 358.
(נהר) סמבטיון 168.
סמורה 16, 217.
סמירנה (או אזמיר) 35.
סנטרם 170, 406.
סנסון ציניצה 369.
ר' סעדיה (בר' אברהם) לונגו המשורר 287, 288, 307.
סעלאיא, האינקוויזיטור בבדיוץ 175, 405.
ספוליטו, עיר בצפון איטליה 367.
ספורצה, משפחת נסיכים 367.

ספרד 3 וכו', 23 וכו', 141, 150 וסו', 160 וכו', 174 וכו', 214 וסו', 234 וכו', 244, 275 וכו', 281, 308.
ספרדים 4 וגו', 24 וכו', 35.
סציענסה באונגריה 278.
סרנוסה 26.

ע.

עבד אלוהב 407.
עבראהארדם 76.
ר' עובדיה בר' שלמה אשכנזי 426.
ר' עובדיה ברטנורה 23—26, 390.
ר' עובדי' מסופרנו ברומא 409.
ר' עובדיה ספורנו הרופא מבולוניא 41, 42, 77, 127, 145, 152.
עוועראהארדם מקלעווע, נשיא הדוכיניקים בקאלן 107.
עומטן 18.
עוה 407.
ר' עזריה (בן משה) מן האדומים 292, 924 וכו', 344, 361.
עלואסם 46, 121, 186 וכו', 233.
עלילות שקר על היהודים 84, 121, 222, 227, 232, 247, 326, 330, 397.
ספר „על חכמת הקבלה" של רייכלין 129.
עמדען, עיר באשכנז בגליל פרישלאנד 175, 442 וכו'.
ר' עמנואל אבוהב 16, 18.
ר' עמנואל בינבינישי 246, 263.
עמנואל די לאטיש, רופא העיר באביניון 248.
עמנואל לופיץ 442.
עמנואל מינדים האנוס 195.
עמנואל מלך פורטוגליה 141, 160 וכו', 177.
עמנואל פיליבירט, דוכס סאבויה 273.
עמנואל בן מאיור רודרינום 375.
עמרם מלך שבא 407.
ענדינגען, עיר בשווייץ 46.
ענהיים 121.
עסלינגען 140, 232.
עקק, הדוקטור מאינגילשטאדט שונא היהודים 84, 134, 147, 227 וכו'.
עראסמום נערבער 187.
ערב 167 וכו'.
ערבינסאן=תונרמה 221, 222.
ערזמום טראמירדאם ההומניסט 68, 75, 97, 120.
ערפורט 109, 395.

פ.

פאביה, עיר באיטליה 364, 371.
פאול השלישי האפיפיור 42, 194 וכו', 223, 249, 272, 381.
פאול הרביעי האפיפיור (=קאראפא) מיסד האחוה התיאטינית 11, 152, 209, 243, 247 וכו', 256 וכו', 267, 271, 322, 326, 364, 367, 411, 419, 424.
פאול די פינה, ע' רעואל ישרון.
פאולום ריצציום 68, 128.
פאטימידים 18.
פאטראס 16, 36.
פאלאצק 358.
פאמא נוסטרה באי קאריטין 280.
פאמטעראן 84.
פאנו 271.
פאפענהיים 227.
(די) פאץ, ע' דוארטי.
פארום באיי הקיקלאדים 277.
פאריס 114 וכו', 125 וכו', 145, 383.
פדובה 31, 36, 38, 40, 41, 56, 72, 78, 246, 334, 371, 397.
פוגנער מאוינסבורג 132, 134, 136.
פודוליה 333, 431, 439 וכו'.
פיזנא 46, 59, 312, 317, 322 וכו', 327, 331, 333, 351, 355, 362, 418, 431 וכו', 440.
פיטוצקי 283.
די פיטריטול, ציר צרפת בקונסטנטינופול 422.

פוילום פאניום, מדפים ספרים עצרים באיזני 146.
(קהל) פוליה (אפוליה, איטאלקים) 30, 31, 35, 36.
פולין 12, 13, 46, 53, 55 וכו', 141, 273, 882 וכו', 311—358, 417, 428 וכו', 445.
פונה, הסטוכה לווילנא 331.
פופילסדארף 66.
פיצי סנטיקוואדטו 195.
פורטו 206.
פורטוגליה 3 וכו', 23 וכו', 150 וכו', 160 וכו', 172 וכו', 214 וכו', 244, 256, 274 וכו', 404 וכו'.
(קהל) פורטוגליה 30, 35.
פישראמבעץ, ההנטון מחעלם 326.
פושיוולסקי 327.
פטר גבישיה 88.
פטרים גלנסינוס טרוסא הפרנציסקי 129, 155.
דון פידרו די טולידה משנה למלך בנאפולי 39, 225.
פידרו טרנליו הפרופיסור 166.
פידרו נבארה 15.
פיום הרביעי האפיפיור 267, 368.
פיום החמישי האפיפיור (בחייתו קרדינל נקרא: מיכל ניסליערי) 260, 268 וכו', 277, 280, 290, 364 וכו', 373, 419 וכו'.
פיורדא 81.
פיזא (באיטליה) 7, 370, 410.
פיזרו 178, 241, 250 וכו', 257, 260, 271, 408.
פיטר טייער, כהן דרשן בספד"ט 99.
פימראדקה, המשורר האיטלקי 239, 266, 421, 422.
פיטרו סעקכי 369.
פיטינגער טרינינשבורג 95, 113.
פיליפפ מהעסטען 223 וכו'.
פילים (או יוסף) טורו 260.
פילים הנאה מלך צרפת 67.
פילים הראשון, הפרינץ האויסטרי יחתן פירדיננד 159.
פיליפפ השני (בן קרלום החמישי) מלך ספרד 155, 248, 261, 269 וכו', 277, 281, 285, 308, 370, 372 ואי', 378.
פיליפפ השלישי מלך ספרד 378, 381.
פיליפפ, טושל קולוניה 41, 102.
פילים קלימנטי בן חמורה המוטר, נוטריון בארטון הטלוכה בספרד 213.
ר' פינחס טפראנ 54.
(די) פינטו, ע' רודריגום.
פינסק 312, 333, 351 וכו', 437, 441.
פים באפריקה 13, 14.
פיסטען, עיר בפדינת באבאריה 397.
פיעטרוקוב 312, 318, 321—223, 328.
פיעסקו בגינובה 236.
פיקו די טיראנדולה 8, 75, 88, 128.
פירהאד פחה 309.
פירינאה 3, 16
פירנדו מלך ספרד 6, 8, 15, 159.
פירנדו הראשון מלך ניאפולי 7.
פירנדו קוטינו, ההגמון מאלנבריה 177.
פירקהיימער (ווילבאלד) טרינינשבורג 113, 130, 134.
פירקהיים טנירענבערג 97.
פיררה 6, 39, 42, 43, 225 וכו', 238, 246, 249, 270, 294, 368, 371.
פישל טקראקא 68, 83.
פלאוויו יאקובו די איבורה האנוס 288.
פלאנדריה 12, 139, 250, 253.
פלורינץ 7, 43, 75, 152, 383.
פעטון הסער 117.
פפאף־ראאפפ או פפעפערקארן 117.
פפאראצהיים 46, 75, 76.
פפעפערקארן (יוסף ביהדותו ויוחנן או יוהאנעס בנצרותו) טטורביה 63 וכו', 87 וכו', 98 וכו', 124 וכו', 134 וכו', 140 וכו', 391 וכו'.
פראג 52, 266, 264 וכו', 336, 346, 354 וכו', 361 וכו', 392, 432, 441.
פרא דיוגו, כהן קתולי שהתיהד 378 וכו'.
פראנסה 10.
פראנציטקו טינדים נשיא, בעלה של חנה גראציה 253.
פראנציסקו מריה דילה רוביירה הדוכס מאורבינו 178.
פראנציסקים 67 וכו', 114.
פראנץ הראשון מלך צרפת 145, 253.
פראנקו טינדים 378.
פראנקפורט דאדר 268.
פראנקפורט ע"נ טאין 46, 50, 52, 72 וכו', 81 וכו', 103, 120, 135, 140 וכו', 224, 346, 393.
פרדיננד הראשון קיסר אשכנז 188, 264, 278, 403.
פרדיננד מלך בוהמיה 226.
פרדיננד הדוכס טוסקאנה 370.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

פרוזיום מאטהיום הישועי 245.
פרוטיסטנטים 277 וכו'.
פרוסיה 141.
פרופ'אם דורן 237, 247, 357.
ר' פרחיה הכהן 35.
פריעדבערג (עיר באשכנז) 364.
פריעדריך השלישי קיסר אשכנז 44, 48, 51, 76, 114.
פריעדריך הקורפ־סט טוכסן 106, 115.
פריעדריאם החשבן 134.
פרנץ איש זיקינגען 133.
פרנץ שטרוסס, סוחר טקילוניה 102.
פרס 28, 29.
ר' פרץ, רב לעדת הבוהטיים בקראקה 312.

צ.

צארטוריזסקי 322.
ר' צדוק האלוף 45.
צואקן, טדינה בארץ מיש 406.
צוביל 95.
צוויננלי, המתקן בשוויץ 141, 222.
צויוס, דאקטאר טאינסברוק 136.
צידון 26.
ציטפען 374.
צילץ, עיר בשיליזיאה 353.
ר' צמח בר' שלמה דוראן 14, 390.
צפת 6, 10, 19, 25—27, 35, 174 וכו', 215 וכו', 289, 292, 296, 300 ופו', 415, 423 וכו'.
צרפת 5—7, 141, 236 וכו', 275 וכו', 278 וכו'. 337, 364.

ק.

קאברין 312.
קאדיקס, עיר החוף 376 וכו'.
קאירה 10, 12, 17—19, 21, 22.
קאלאבריה 35, 150.
קאליש 322.
קאָלן 44, 395.
קאמפאניה 271.
קאניה, בירת אי קנדיאה 36, 37.
קאנסו אלגברי 18.
קאסטיליטו, עיר בקרבת גינובה 236, 270.
קאסטאר 118.
קאפו, עיר 405.
קאראפא=פאול הרביעי.
קארל אמיץ הלב טבורנונדיה 46.
קארל דוכס בורגונדיה 125.
קארל בוררוטיו, חשמן טילאנו 269.
קארל החמישי קיסר אשכנז ומלך ספרד, בן פיליפ הראשון 132 וכו', 139 וכו', 159, 166, 169, 174, 195 וכו', 310, 223 וכו', 231 וכו', 236 וכו', 253 וכו', 373, 403 וכו', 411 וכו', 417.
קארל השטיני מלך צרפת 5, 3.
קארל התשיעי מלך צרפת 276, 422.
דון קארלום בן פיליפ השני 374.
קאָרנתין 49.
קארפינטראס 169, 233, 272, 412.
קאשטיליטו, ע' קאסטיליטו.
קבלה 17, 27, 35, 40, 88, 127 וכו', 155 וכו', 269, 297 וכו'.
קדיקס, עיר החוף בספרד 410.
„קהל" 315, 333, 350, 352, 441.
קויאיטברה 184.
קויעסטענבערג 112, 114.
קזימי טידיצצי, דוכס טוסקנה 40.
קולוניה 65 וכו', 85 וכו', 99 וכו', 126 וכו'.
קולי, עיר בוואלאכיה 320.
קולמאר 47, 51, 140.
קומינדוני, ציר האפיפיור בפולין 282, 327, 335.
קומינטו המוטר 68.
קונטריני, ציר ווינציה בקונסטאנטינופול 427.
קוניגונדה הקנאית, אחות הקיסר טקסימיליאן 71 וכו', 85 וכו', 117, 139, 393 וכו'.

קונסטנטינופול 5, 10—12, 18, 21, 28—36, 53, 61, 88, 150, 257 וכו', 266, 275 וכו', 282 וכו', 309, 327, 382, 418.
קונסטנץ 115, 147.
קונרד קולין 100.
קוף, רופא הטלך לודוויג הי"ב מצרפת 116.
קורביק, הנציב בריגינשבורג 137.
קורדובה 159.
(קהל) קורדובה 30.
קורי, עיר בקומפניה 271 וכו', 419 וכו'.
קורו ניסטו, כפר בקרבת קונסטנטינופול, שם נתיסד בית דפוס ע"י ריינה אלמנת יוסף הנשיא 307.
קורונולה, כנגד אברהם סיניור, פקידו של דון יוסף נשיא 277.
קורסיקה 145.
(אי) קורפו 5, 7, 35, 36.
קושטנדינא, ע' קונסטנטינופול.
קזימיר הגדול 58, 322.
קזימיר הרביעי (היאגילי) מלך פולין 52, 55—58, 322.
קזיטיארז, הסמוכה לקראקא 343.
קטלוניה 150.
קיוב 58, 60.
גרוש היהודים מקיוב 58.
ר' קיים קדיש בעל ספר „מאמר קדישין" 433.
קיעטאן, ציר האפיפיור 134.
(איי) הקיקלאדים 277.
קלווין 142, 222 וכו', 356.
קלוניטים מניאפולי, רופא בוויניציאה 41.
קליאונוביץ הסופר הפולני בלובלין 333.
קלימנטי השביעי האפיפיור 37, 81, 169, 177, 249, 272, 381, 404 וכו', 411, 416.
קלימנטו השמיני האפיפיור 211, 369 וכו', 381.
קמיטה, קנצלר המטלכה, 320, 321.
קמפו טיור 175.
קנעבלן 393.
קנדיאה (או קריטא) 10, 11, 36, 150 וכו', 246, 408.
קסימנס מציסנירוס האינקוויזיטור 15, 159 וכו'
קעפלער 345.
קערת כסף לר' יוסף האזובי 127.
קפיסטראנו 55.
קפסאלי 36.
(אי) קפריסין 280, 290, 425.
קראים 31, 32, 57, 314 וכו'.
קראינה 49.
קראקה 53, 56, 57, 59, 311, 316, 319 וכו', 326, 333, 336, 342 וכו', 351 וכו', 405, 425, 431 וכו'.
קריטה=קנדיאה.
קרימונה 261, 269, 364, 370 וכו'.
קרעמניץ 355, 429 וכו', 432, 440.
(הרי) הקרפטים 55.
קשטיליה 3, 12, 150.
(קהל) קשטיליה 30.
קשטילניא, הסמוכה לרומא 408.
קתרינה, אשת יוהאן השלישי מלך פורטוגליה 165.
קתרינה המלכה 324.
קתרינה מילכידווא המתיהדת 320.

ר.

ראי היד 92.
ראגוזה 260.
ראדזיוויל, נסיך ליטא 329, 355 וכו',
ראובן הרופא ברומא, מתנגדי דוד הראובני 409.
ראוערעד, עיר 397.
ראי העין 68, 76, 95 וכו', 98 וכו', 145.
ראי התבערה 103.
„ראי התוכחה" 68.
(אי) רודוס 21, 68.
רודריגיץ לוציזו מטשרתי האינקוויזיציאה 158 וכו'.
רודאלף השני קיסר אשכנז ואוסטריה 267, 361 וכו'.
(אי) רוזוס 279, 292.
רודרינוס די פינטו—125.
רוטינבורג 81.
רויזהיים 233.
רומא 10, 37, 38, 42, 169, 174 וכו', 256, 270 וכו', 334, 364, 370, 405 וכו', 411 וכו'.
רומאניה 6, 246, 271, 367.
רונצלין, עיר באיטליה 410.
רוריק, שר העיר ריגינשבורג 402.
ריגיו 371, 385.
רינה 324.

ריגינשבורג 51—53, 71, 80, 103, 120, 135 וכו', 185 וכו', 231, 402 וכו', 417.
ריוא די פרינסו 261.
ריי פ. נאגלוביץ 327.
ריופלינגען 140.
רייכלין, ע' יוהאן.
ריינה אחות חנה גראציה טינדים אשת דיוגו טינדים 253 וכו'.
ריינה בת חנה גראציה טינדים אשת דון יוסף הנשיא 253, 254, 256 וכו', 307 וכו'.
ריני, דוכס לוהרינגיה 46.
ריפורמציה 63 וכו', 130 וכו', 140 וכו', 160 וכו', 169, 242, 269, 319, 355, 359, 391.
ריקאנאטי, עיר באיטליה 261.
רעואל ישרון, בתחלה בנצרותו: פאול די פינה 380 וכו'.

ש.

ר' שאול הכהן אשכנזי מקנדיאה 7, 9, 12, 155, 383.
ר' שאול מורטיירה, תלמידו של ר' אליהו בונמלמו 383.
שאלוניקי 8, 9, 12, 34 וכו', 39, 53, 150, 174 וכו', 217, 221 וכו', 233 וכו', 258 וכו', 285 וכו', 382 וכו', 405 וכו', 415 וכו'.
ר' שאלתיאל השתדלן 32, 33.
שבא, מדינה בארץ כוש 406 וכו'.
שוואבין 44, 115.
שוואלבאך 111.
שוידיה 141.
שוויץ 46, 141.
שווערזענץ 431.
ספר „שונא היהודים" 71.
שווייערמארק 49.
שטיפנוס בטורי טלך פולין 312, 330 וכו', 351 וכו', 432 וכו', 436 וכו'.
שטענדאל 84.
שפראכסירג 115, 121, 140, 222.
שיביליה 15.
שודלוביעצקי, קנצלר המלכה 312.
שילאק הנוצרי, שהחליפו שקספיר ביהודי 369.
ר' שלום שכנא 54, 337 וכו', 340, 343, 344, 429.
שליאחטים 316, 319, 329.
ר' שלמה אושקי בתחלה בנצרותו: דוארטי גומיץ 239, 256, 276, 421 וכו'.
ר' שלמה אלקבץ 221, 301.
ר' שלמה (בן נתן) אשכנזי, ציר שלוח מתוגרמה לוויניציאה 282 וכו', 307 וכו', 327, 330, 425 וכו'.
ר' שלמה אבן בילה 258.
ר' שלמה דוראן (רשב"ש הראשון) 14.
ר' שלמה אבן ווירגא 237.
ר' שלמה חזן 252.
ר' שלמה מטירוטילה 13.
ר' שלמה הכהן, בן לויתו של דוד הראובני 412.
ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) 333 וכו', 337 וכו', 346, 354, 425, 429, 435.
ר' שלמה מלכו 27, 46, 172 וכו', 215, 220 וכו', 292, 297, 404—417.
ר' שלמה דיל מידרס 18.
ר' שלמה (בר' יוסף) סגיס 301.
ר' שלמה סירילאו 18.
ר' שלמה (הרופא) קאליהורא הספרדי 426.
שלמה קורקיס המומר 366.
שלמה רומאנו, המומר נכדו של ר' אליהו בחור 244 וכו'.
ר' שלמה רום 225.
ר' שלמה שלומיל האשכנזי 302 וכו'.
ר' שלמה בן ר' שם טוב עתיה 9, 18, 19, 39, 42.
שמאלקאדען 224.
דון שמואל (בן דון יצחק) אברבנאל 9, 39, 40, 225, 410.
ר' שמואל אושקי 27, 28, 34, 38—40, 235, 238 וכו', 242 וכו', 255, 289, 421 וכו'.
ר' שמואל ארקוואלטי 246.
ר' שמואל בר' שלמה אשכנזי 426.
ר' שמואל וואלאנסי השני בפיס 13, 16, 17.
ר' שמואל הכהן איש אליסנדריאה 371.
שמואל מאציעוסקי, ארכי הגמון בקראקא 335.
ר' שמואל הנגיד 291.
דון שמואל נשיא, אחי יוסף נשיא 258, 260, 276, 308.

ר' שמואל סבע 258.
ר' שמואל אבן סיד (או סידיליו) 17, 18, 22.
שמואל פאלאחי, קונסול טרוקה בנידרלנדיה 374 וכו'.
ר' שמואל פראנקו 35.
שמואל צרפי 424.
שמואל קרישקאש מקארפינטראס 233, 272.
ר' שמואל בקשטילנוי 408.
ר' שמואל שולם הרופא וחוקר דברי הימים 286, 309, 427.
ר' שמעון בן אשר משולם בוזיניציה 408.
ר' שמעון גינצבורג 327 וכו'.
ר' שמעון בר' שלמה דוראן (הרשב"ש השני) 14, 15.
שמעון מטריענט, הילד הקדוש המדומה 331.
ר' שמעון בן יוחאי 300, 302.
ר' שמעון צרפתי רופא האפיפיור יוליום השני 38.
ר' שמשון מפינסק 333.
שערי אורה 128.
שאנדאוי 84.
שעייער 111, 114 וכו', 140, 231.
שקאטוס 67.
שקספיר, הסופר האנגלי 369.

ת.

תורמה 4, 5, 12, 16—19, 21, 27, 30, 32, 35, 37, 53, 55, 68, 150, 160, 173 וכו', 214 וכו', 226, 232, 233 וכו', 236 וכו', 251 וכו', 272, 274 וכו', 283 וכו', 308—310, 320, 321, 339 וכו', 405 וכו', 418, 425.
תומה סרראה האנוס 195.
תוניס, ע' טוניס.
תנ"ך בהעתקה ספרדית, נדפס בחוצאת ר' יום טוב עתיאש 239.
תלמסאן 390.
תרגום התורה ללשונות שונות 147.
תורקים 18.
תיווה 35.
הדפסת „תלמוד בבלי וירושלמי" 133.
שרפת התלמוד 245 וכו', 262, 269.
גזרה על ספרי התלמוד 261.
תלמסאן, בירת טרוקה 13, 14.
תמר ברקס, האנוסה שנשרפה ע"י האינקוויזיציה 379.
ר' (יעקב) תם אבן יחייא 156, 232, 287.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Siebenter Band.

Von der Verbannung der Juden aus Spanien und Portugal (1494) bis der daurenden Ansiedelung der Marranen in Holland (1618).

Achtes Heft.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

WARSCHAU

Druck. von Schuldberg & Cz, Twarda № 6.

1899.

חדשים גם ישנים

חלק שני חוברת שלישית (II, № 3)

הוספה לחלק השביעי

(שהוא התשיעי באשכנזית)

מדברי ימי ישראל לפרופ׳ גראֶטץ.

לפי תרגומו בעברית מאת הר״ר שפ״ר.

מאת אברהם אליהו הרכבי.

וואַרשא

(חדש ניסן—התרנ״ט).

1899

[הן זה חמש שנים אשר הבטחתי לידידי הר״ר שפ״ר נר״ו, לתת על ידו הערות ומלואים לעבודתו היקרה והנכבדה, היא העתקת ספרו הגדול של הפרופיסור גראטץ עם הוספות ותקונים. והנה אז היה בדעתי רק אל החלקים המדברים בקורות ישראל וספרותו במשך זמן גאוני בבל וחכמי ספרד, כי אל התקופה ההיא נמצאו מלואים נכבדים בין כתבי יד אשר לאוצר הספרים של הממשלה פה בפטרסבורג, וביחוד בכ״י הכתובים בשפת ערבית, ונמצאים רק בפה או גם בלונדון ואוקספורד, ולכן הם על הרוב בלתי נודעים לאחינו הקוראים עברית ואין להם דריסת הרגל באוצרות הספרים הנ״ל. ובעבור זה לא היתה כונתי בעצם וראשונה אל החלקים מספר גראטץ המדברים בזמני התקופות האחרונות שאין בהם חדשות מכ״י בפה. והספרים הנדפסים הלא פתוחים הם לידידי המתרגם כמו אלי וישתמש בהם לעבודת המלואים במועצות ודעת. נוסף לזה, הנה מרוב העבודות האחרות המוטלות עלי ומקוצר רוחי וחולשת מאור עיני לא אוכל עתה להקדיש זמן מיוחד לעניני קורות העתים המאוחרות בערך. אולם מצד אחר קשה עלי הדבר להיות סרבן לידידי המתרגם הנכבד, העובד זה כמה שנים עבודת בשר ורוח בחבור הנועד, להביא תועלת גדולה לבני עמנו בארצנו. לכן גמרתי בדעתי לתת כמלואים לחלק זה ולחלק הבא אחריו את דברי הימים לועד ארבע ארצות בפולין ולועד המדינות בליטא, אשר עסקתי בקבוצם וסדורם בראש שנות הארבעים (השמונים למה״נ) למאה זו. והנה אחרי מאמרי הראשונים בועד ארבע ארצות בשפת רוסיא (שנעתקו לעברית מאיש עושה מלאכתו רמיה ובעברת זדון) דברו בזה רבים וכן שלמים, גם הדפיסו עניינים נכבדים מספרים ופנקסים. ואף כי השתדלתי עתה במשך איזה ימים לסדר ולקבץ את כל הנודע לי ולהשלים את מלאכתי אשר עשיתי זה עשרים שנה, בכל זאת נפשי יודעת מאד, כי לא כל דבריהם הגיעו אלי ועלו עתה בזכרוני. אולם על כל פנים אקוה, כי גם בתמונתו זאת לא יהי המאמר הזה נעדר התועלת. ואולי אוכל ברצות האל לשוב ולהשלימו בעתיד. ואם יקומו אחרים מומחים בדבר וימלאו את אשר החסרתי ויסתמו את החלל בדרך שלום ואמת, גם ברוכים יהיו מאת הקוראים ומאת

א. א. ה.].

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

KAUFMANN DÁVID KÖNYVTÁRA

B. 155 VII 9

ראש דבר.

דברי הימים לועד הארצות בפולין חלק א'—עד שנת שע"ה*).

בטרם אבוא לסדר את הידיעות אודות מעשי הועד ומפעלותיו אגיד את דעתי אודות סבת צמיחת הועד הזה, אשר יחיד הוא במינו בקורות ישראל. הן אמת כי נמצא כפעם בפעם אצל היהודים השוכנים בארצות המערב, כי נתועדו לתקן תקנות שונות (היותר מפורסמים הם הועד בערי הרהיין שתקן תקנות שו"ם והועד מערי ספרד הצפונית בברצלונה). אולם כל הועדים האלה היו לצורך השעה ולזמן קצר ידוע, ולשוא נחפש למצוא ועד כזה של ארבע ארצות שהתאסף במשך זמן יותר ממאתים שנה (בערך מר"פ או ר"צ עד תקכ"ד) פעם או פעמים בשנה. ואין ספק בדבר כי הרגישו אחב"י גם בשאר המדינות את הצורך להתאסף לתקן תקנות ולהעריך סדרים, אך לא היה להם הרשיון לזה מצד הממשלות. כי בני המן לא מתו ובכל דור ודור קמו עלינו משטינים הצועקים: הן גם עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו, ואם עוד יתאספו יחד להתיעץ על צפונותיהם ואיש את אחיו יעזורו, הלא אז לא תהי לנו כל התקומה בפניהם ומשול ימשלו בנו ככל תאות נפשם. ואף כי בערך אל הארצות האחרות חיו אבותינו בשלוה בארצות פולין וליטא, בכל זאת לא חדלו שונאי ישראל לקום נגדם כפעם בפעם גם בארצות האלה, כאשר תוכיח גלות ישראל מליטא (משנת רנ"ח עד רס"ג), וכאשר נראה גם מהעלילות אשר זכרונן בא כפעם בפעם בועד הארצות. ועל כל פנים אסיפות ועד כזה בכל שנה בפרסום גדול ובפומבי היה בלתי אפשר לולא היתה אתם יד הממשלה. וממאמר ר' שמעון (שבת ל"ג), שכל מה שתקנו הממשלות בימים הקדמונים (ובמדינות רבות גם היום) לא תקנו אלא לצורך עצמן, נדע כי כן היה הדבר גם בועד הרבנים והפרנסים. והשערה קרובה לודאי זאת התחזק ע"י כתבי זכרונות (דוקומנטים מקורות) פולין וליטא, אשר מהם

---

*) בפעם הראשונה דברתי אדות הועד הזה במה"ע „וואסחאד" הרוסי לשנת 1884. ונגדי יצא ה' אשלאם במענות הבל ובפלפולי שוא בהאסיף השני 1885, ועל כי כבר הוכיחו חכמים אחרים את כחשו על פניו לא אפעל פה ביחוד ברבריו הטעלים הבל, אשר לא מאס בהם גם להיות הולך רכיל ומחרחר ריב [אצלי נזכר בשפת רוסית שאינה בורחת לאחב"י באשבנז כי ה' זעלינ קאסעל אחי ר' דוד קאסעל ומחבר חמיאטר הגדול בקורות היהודים בענציקלופדיא (שהיה יהודי בזמן כתיבתו) לא זכר את ועד ד"א. ומה עשה א ט ל א ס? הוא כותב עלי בעברית—למען יראה ויבין רד"ק—כי כוונתי היתה להודיע להקוראים כי פאויל קאסעל המיסיאנער הוא א ח להרד"ק וכי זה על גדול, אך למותר הוא לי, לדבר מתכונת מפעל נבזה ומעלה צחנה כזה. ואחד ממכירי אמר אז כי שיסותו בי הסוכלים]. ואחרי כן דבר מהועד הרב ר"נ ד ע מ ב י צ ע ר ז"ל באוצר הספרות הרביעי 1892, וברוב דבריו הסכים לי ועל פרטים אחדים שנטה ממני אשיב למטה במקומם. ושם באוצה"ס הדפיס ה' וועפשטיין דברים אחדים מפנקס קראקא. וכמו כן נדפסו ממני פסקים השייכים לועד ד"א וועד לימא בהאסיף הששי 1894. ואודות הספקות והשאלות הנמצאות לבעלה במאמר ידידי המתרגם הנכבד יבצא הקורא את הערותי למטה כאשר יבואר כל דבר במקומו. וראיתי במה"ע כי במאסף ה ה ש כ ו ל נדפסו מפנקסים, ועל כי לא ראיתי עד עתה את המאסף הזה לא ארע אם נמצאו בו דברים השייכים לפרק הזמן שאני עוסק בו במאמר זה.

KÖNYV-TÁR

נראה, כי כבר בשנת רע"ד (1514) השתדל המלך זיגמונד הראשון לסדר את גביות המסים מאחב"י בפולין וליטא ע"י ממונים ופקידים מבני ישראל בעזרת הרבנים, אשר התחיבו לפרוס מצודת החרם על כל איש ואיש מעדתם אשר ימרה את פי הפקידים האלה. אולם הנסיון אשד נסה המלך להגיע למחוז חפצו ע"י ממונה ופקיד אחד מישראל בפולין וכן בליטא לא עלה יפה. ולאט לאט השיגו היהודים בפולין (בערך משנת ר"פ—ר"צ=30—1520, ובזמן יותר מאוחר בליטא) את הרשיון מן המלך, לסדר את ההערכות וגביות המסים מכל הקהלות ע"י נ ב ר ר י ם רבים, אשר התאספו מגלילות או ארצות פולין על הירידים בעיר לובלין ואחרי כן גם ביערוסלאוו. ומובן מאליו הוא, כי הערכה כללית לכל ארצות פולין בועד הארצות היתה באפשרות רק באופן, אם אחרי כן נעשתה ההערכה לחלק את הסכום המוטל על כל הגליל מועד הארצות בין ערי המחוזות של הגליל ההוא והעירות הקטנות שבכל מחוז ומחוז. ובאמת מצאנו כי לבד ועד הארצות הכללי היו גם ועדים פרטים בכל גליל וגליל. ולבד הנברדים להועדים מראשי הקהלות (שהם נקראים פרנסים, מנהיגים, נאמנים או מבורדים) ישבו מטעם המלך גם הרבנים, שנתנו תוקף ועז להחלטות הועדים, גם הכריחו עפ"י דין תורה וכח הדת אשר בידם את הקהלות והיחידים לקיים את הסדרים וההערכות שנעשו בהסכם כל חברי הועדים האלה. ואולם כפעם בפעם קרה כמו כן, כי התאספו הפרנסים בלא הרבנים ואלה האחרונים בלא הפרנסים. זולת זה היתה מטרת אסיפת הרבנים בזמן הירידים בלובלין ויערוסלאוו גם כן, לדון בדיני ממונות בעסקי משא ומתן שבין קהלה לקהלה ושבין אדם לחברו אשר (כפי סדרי המכחר בעת ההיא ובאיזה מקומות גם בעת הזאת) רובם צמחו או נגמרו בזמן הירידים. והרבנים שנבחרו לדיינים בדיני ממונות אלה נקראו בשם דיינ י הארצות או גם דיינ י המדינות. ועל כי עסקי המסחר בליטא ובוואלין (אף קודם שנת שכ"ט=1569 שנתאחדה מדינת וואלין עם פולין) היו אחוזים וקשורים עם המסחר בפולין הקרובה, וחידידים בפולין היו לנקודת האחדות (צענטרום) גם למדינות האלה, אשר נוסף לזה היו קשורות מימות המלך אלכסנדר גם על ידי שלטון מלך אחד, לכן באו על הרוב גם כן סוחרי היהודים מוואלין וליטא אל הירידים בפולין. ובעבור זה באו כפעם בפעם גם הרבנים ממדינות וואלין וליטא ללובלין ויערוסלאוו אל הירידים דשם. והנה אם לא על הלחם לבדו יחיה האדם, הלא יתר שאת בזה אל י ש ר א ל, שהוא עם הרוח ביחוד וכל חייו הפרטיים הם רק חיי הרוח. ולכן אין להתפלא, אם אחרי זמן קצר נראה, כי הרבנים שנתאספו בועדי הארצות החלו מעט מעט להתעסק גם בדברים כלליים הנוגעים לחיי היהודים בארצות האלה, ולפעמים החוקות גם בדברים הנוגעים לכלל האומה בכל הארצות, וביחוד בדברים השייכים לחזוק התורה והאמונה ולעמוד לימין העשוקים והנרדפים בעבור דת ישראל. נוסף לזה גם הדבר שדרשה אז הממשלה בפולין מאת הרבנים, והוא לקיים את החלטות הועדים בעניני הסבומים וההערכות שבכל עיר ועיר על ידי כח הדת והורת ישראל, היה באפשר להוציא אל חפועל רק אם עניני התורה והאמונה יהיו מסודרים בסדר נכון וקיים ועומדים על בסיס חזק אשר לא ימוט. והוא שקהלות ישראל בעירות הקטנות תהיינה נשמעות ובפופות לקהלות ערי המחוזות, וקהלות אלה האחרונות תהיינה כרות למשמעת ערת עיר הגליל, והגלילות יעשו כהחלטות ועדי הארצות אשר

הרבנים לקחו בהם חלק בראש. מפאת כל זה היו רבני ועד הארצות בפולין מוכרחים מטעם המלכות לסדר סדרים כלליים ולתקן תקנות כלליות ליהודי כל המדינות אשר נבנסו בגבול ממשלת פולין, ועל פי זה היה עליהם גם כן לקחת חלק בענינים כלליים הנוגעים לתורת ישראל ואמונתו (כגון בענין מנוי רבנים והסכמות לספרים) או בעניני צדקה וגמילות חסדים (כמו תמיכת העניים בארץ ישראל והמגורשים מארצות המערב) גם חוץ למדינת פולין. ובאלה הענינים האחרונים השתתפו עמהם כפעם בפעם גם הרבנים ממדינות ליטא וואלין.

והנה ידענו כי עד שנת שכ"ט (1669) נחשבו לארץ פולין שלש ארצות פולין גדול והוא גליל פוזנא, פולין קטן והוא גליל קראקא, ורוסיא או פודוליא שהיא גליל לבוב. לכן תקנות הועד דשלש ארצות היו מחוייבות רק לבני ישראל יושבי הארצות אשר זכרנו. אולם בדברים כלליים נמצא לפעמים, כי גם רבני וואלין וליטא שהיו בעת הועדים בירידים נעשו סניף לועד שלש ארצות. וכיוצא מן הכלל נמצא גם כן, כי יהודי וואלין וליטא (עד שנת שפ"ג=1623 לא היה ליהודי ליטא ועד מיוחד) הקריבו מרצון נפשם או מטעם פקודת המלך את משפטיהם לפני דייני שלש הארצות. ובאופן הזה נוכל למצוא לפעמים פסק או תקנה והסכם משלש ארצות: פולין (גדול וקטן), ליטא ורוסיא או מארבע ארצות (כאשר נחשבו פולין גדול וקטן לשתים) או גם מחמש ארצות: פולין גדול, פולין קטן, רוסיא, וואלין, וליטא, הכל לפי מספר הרבנים והנבחרים שהיו על פי המקרה בעת הפסק או ההחלטה וההסכמה. והנה אף כי התקנות והסכמות כאלה אינן שייכות לועד הארצות במובנו הידוע והמוגבל, בכל זאת הן שייכות לפעולות הועד במובנו הרחב, על כי הוא היה הסבה והגורם להן.

ובשנת שכ"ט (1569) בעת ההאחדות פולין עם ליטא לאיזה דברים ידועים נקרעה ארץ וואלין מעל ליטא ונספחה אל ארץ פולין. אולם בכל זאת עוד במשך זמן ארוך נמצא, כי הועד נקרא כמעט תמיד ועד שלש ארצות, ורק כיוצא מן הכלל נקרא לפעמים ועד ארבע ארצות. ומזה נראה כי ארץ וואלין התנהגה במשך הזמן הזה על פי ועד הגליל שלה כמקדם, ורק לעתים ידועות ובמקרה שלחה את נבחריה לועד הארצות. וגם בעת התחברה וואלין אל הועד נקרא כמה פעמים בשם שלש ארצות מפני ההרגל ושגיאות לישנא. ורק מסוף המאה הרביעית והלאה נמצא את השם ארבע ארצות בקביעות ולא באקראי.

ובארץ ליטא, אשר השתתפה לפעמים רחוקות במקרה בועד הארצות בפולין לדברים צדדיים ולענינים כלליים, התאספו מקודם נבחרי הקהלות בבריסק בעת הצורך, ובשנת שפ"ג (1623) נוסד ועד מיוחד בשם ועד המדינות (להבדילו מועד הארצות שבפולין). ובראשונה היה הועד הזה גם כן בעל שלש מדינות: מדינת בריסק שהיתה בראש הועד, ושניה לה מדינת הוראדנא, ושלישית מדינת פינסק, וברבות הימים נוספה עליהן מדינת ווילנא, ונהיה הועד בעל ארבע מדינות. ובאחרונה עלתה גם מדינת סלוצק למדרגת מדינת הועד, שהיה לבעל חמש מדינות. ודברי הימים לועד זה נציג בעזר האל לפני הקוראים אחרי תום דברי ימי ועד הארצות שבפולין. ועל כל פנים נאמנה מאד עדות החלטת ועד ארבע ארצות בפולין וראשי המדינות בליטא בפסק דין הנעשה בשנת ת"ר (1644): „שאין

לאנשי מדינות ליטא שום ראש מדינה בוועד (הארצות)". ובפסק דין הנעשה ביניהם בשנת תמ"א (1681) טענו ראשי ליטא: „שמעולם לא נתחייבו לארבע ארצות מאומה ומעולם לא היה להם שום שיתוף וחיבור עם ארבע ארצות". ועל שני אלה הפסקים התמו גם הנבררים מצד ועד ארבע ארצות. והוא הדבר אשר דברתי כי השתתפות ליטא עם ועד הארצות היתה רק במקרה ולענינים כלליים וצדדיים שאינם שייכים לענינים תמידים ולגוף עסקי הועד.

הרבנים הפרנסים והמנהיגים שהתאספו אל הירידים בועד הארצות היו נבחרים על פי הגורל. ולכל יריד נתמנה פרנס מיוחד בשם פרנס היריד. גם נקצבו מראש הדיינים שיהיו על הירידים בתור דייני הארצות. והועד חרץ את משפטו בטענות הקהלות ותביעותיהן אשה אל אחותה. ועל הקהלה שלא קיימה פסק הועד הוטל קנס. תקנות הועד והחלטותיו היו כתובות בפנקס הארצות שהיה מונח בלובלין. ועד עתה לא נודע ממנו וכפי הנראה נאבד או נשרף. רק חלק מהשייך לכל הארצות הועתק לפנקסי הועדים שבכל גליל וגליל ונתקיים בחתימת יד סופר הועד ונאמנו. עד עתה נודעו לנו ההעתקות שבפנקס פוזנא, שנדפסו מהר"ר יוסף פערלעס, שבפנקס קראקא, שנתפרסמו על ידי הרד"נ דעמביצער ורפ"ה וועטשטיין, שבפנקס לבוב, שיצאו לאור ע"י בע"ם מצבת קדש אשר אמנם לא תמיד נוכל לסמוך עליו, וההעתקות שבפנקס מדינת ליטא הנמצא בהוראדנא (אודות דין ודברים שהיו בין ועד הארצות ומדינת ליטא) ונדפסו על ידי זה שנים אחדות. זולת זה נזכר פנקס הארצות בפוסקים שו"ת וספרים אחרים כאשר אביאם במקומם.

ואחר המבוא הקצר הזה נחל לסדר את זכרונות ועד הארצות ופעולותיו מדי שנה בשנה. ולשלמות המלאכה הבאתי גם המקומות הנודעים לי בספרים שנזכרו בהם דייני הארצות, יריד לובלין, ויריד יערוסלוו, אף אם לא נזכר בהם שם ועד הארצות. ובכל מקום שלא נודע לי הזמן בצמצום השתדלתי לקבעו עפ"י ההשערה בקירוב ולערך. ובראש ראשון יבואו הזכרונות והדוקומנטים מזמן הקודם להתיסדות ועד הארצות, אשר לפי דעתי יש להם יחס וקשור אל הועד הזה כאשר אבאר. וברבות הימים, כאשר יתגלו לפנינו מטמוני הארחיוום גם יצאו לאור הפנקסים המונחים עוד בטסתרים ותלוקטנה אחת לאחת הידיעות הנמצאות בכרכי Vol. legum (כאשר העיר המתרגם למעלה) ובספרות הפולאנית—יאיר לנו אור חדש גם על ועד הארצות.

שנת רע"ד (1514)*).

א). ביום כ"ט לחדש סעפטעמבר הוציא המלך זיגמונד הראשון את פקודתו, למנות את האיש אברהם מביהם לגבאי וגזבר (פרעפעקט) על יהודי פולין גדול

*) ראיתי להביא בזה רשימת הזכרונות מקראקא, שנמצאו בהמאסר־נכבד של הר"ר ווישעשטיין בהאשכול שנה ראשונה כרך ראשון מעמוד 162 ולהלן והם: א) טופס כתב הודאה בבית דין משנת רט"ו והוא העתיק בכל הזכרונות העתיקים לקהלת קראקא; הקורא המתחקה על עתיקות עמנו ברוח ימצא את הכתב הזה בספר הנ"ל עם הערות הר"ר וו. הנהוצות, ונכבר הכתב על פי סגנונו, כי מתנו נדע גם את חיי החברה של יהודי קראקא עיד לפני קביעת שבונת היהודים בקזימירו אשר בבירת פולניח, וכי כבר היו אז לישראל אשר בפולניח בתי דינים מתוקנים. ב) הזכרה לנשמות הקדושים בעיר פּזינג (Pösing)

ופולין קטן לגבות מהם המסים והמכסים ולהכנים לאוצר המלכות. ובכתב הפקודה הזה יתרה המלך, כי כל אשר ימרה את פי אברהם יענש מצד המלכות בכפלים וגם על ידי חרם מצד הרב. וזהו גוף כתב הפקודה ברומית (כפי אשר נדפס בקובץ האקטים לטאמיציקי):

CCLII. Sigismundus, Rex. Universis et singulis Judeis in Majori et Minori Polonia ubilibet existentibus et commorantibus. Judei. Noveritis, quia prefecto vestro Abrahe Judeo Bohemo, per nos universaliter vobis constituto, mandavimus: ut sine ulla mora a vobis nostras exactiones exigeret et perciperet et ad thesaurum daret. Vobis itaque mandamus omnibus et singulis: quatenus per eundem requisiti, sine mora ulla ejusmodi redditus nostros ei extradatis sub penis nostris gravissimis duplicatis et sub execratione per doctorem mandato nostro in vos et quemlibet vestrum fulmiranda. Igitur aliter non facturi.

Datum Vilne XXIX septembris (Acta Tomiciana, T. III 1853, p. 210—211; Восходъ, Февр. 1884, стр. 11).

ועוד קודם לזה ביום כ"ג לחדש פֶעברואר משנה הנזכרת נתן המלך הזה פקודה כזאת, למנות את מיכל בן יוסף מבריסק לממונה על יהודי ליטא לגבות את המסים ולהביאם לאוצר המלכות, גם להיות המוציא והמביא לכל עניני היהודים בליטא בפני הממשלה. גם מלא את ידו לבחור רב אחד שיהי בעזרו נגד היהודים אשר לא ישמעו לו. וכונתו כמו כן שהרב יחרים את הממאנים והמסרבים לשמור את מצות מיכל זה (נדפס ב„מאסף נדחים" א' נומר 7 עמודים — 109); בערשאדסקי ברוססקא—עווריייסקי ארחיב, חלק א' נומר 60, עמוד 83-4, והסופר הפולאני טשאצקי אשר רמז בראשונה לכתב פקודה זה טעה בחפזו בשתים: א. כי קצב זמנו לשנת 1506 תחת 1514, ב. כי כנה את האיש מיכל מבריסק, אשר כל ימיו היה מוכסן וארענדאטאר, בשם רב וגאון, אף כי בכל הדוקומנטים הרבים לא נמצא לו כנוי כזה. ואחרי טשאצקי טעו כל ההולכים בעקבותיו, וגם הראל פיינשטיין ב„עיר תהלה" (עמוד 21,54,202) התאמץ לעקש הישרה בדברי הבל. וראיתו מדברי קרויזהאר ורש"י פין היא כחוכא ואטלולא, כי הסופרים האלה סמכו על טשאצקי כנאמר אצלם בפירוש ואת גוף הדוקומנט הנדפס בראשונה ב„מאסף נדחים" לשנת 1878 לא ראו עוד בעת כתבם. גם נודע עתה, כי בשנת רע"ד היה רב בבריסק בשם רבי משה כאשר הודעתי בוואסחאד שם עמוד 14).

והנה משני הכתבים האלה נלמוד לדעת, כי בראשונה השתדל המלך זיגמונד

אשר בטדינת מעהרען משנת רפ"ט. שם נרשמו עשרים וארבעה קדושים מן השלשים או שלשים וששה שנשרפו ע"י קדוש השם—אנשים וילדים וילדות. ענין המאורע הנורא הזה מבואר במאמרו של הפרופיסור קויפמאַן בהירחון היו"ל על ידו וידי החכם בראַנן שנת 1894 מעמוד 426 ולהלן, וגם בספר הזכרונות לרבי יוסף יוסילמאן סיטן י"ג (Revue d. J. XVI p 90). ובמה שנוגע לקורות היהודים ברו"פ נכבד לנו הדבר, כי ידעו ידיעה שלמה ומדויקת מכל הנעשה בארצות רחוקות מהם והעלו על לבבם זכרונות אחיהם שמסרו נפשם על קדושת השם, דבר המוכיח, כי עמדו או על מדרגה שלמה בהתפתחות החיים הלאמיים.

ג) הזכרון השלישי המתיחס לפרק הזמן שבו ידובר בהמאמר הנכבד הזה אביא להלן לכשיגיעו הדברים לשנת שנ"ה. שפ"ר.

הראשון לסדר ענין גבית המסים מן היהודים יושבי ארצותיו על ידי אנשים יחידים שבחר מהם שיהיו קבלנים ובעלי מוכסין, ורצון המלך היה שהרבר הזה יעשה בעזרת הרבנים, וכלי נשקם הוא החרם. ואודות עזרת הרבנים בענין הזה גלה המלך את דעתו עוד ביתר שאת בכתב שלישי ממנו המיוחד אל הרבנים והוא:

ב. ביום כ"ד לחדש אוקטובר שנה זאת שלח המלך כתב גלוי אל כל הרבנים יושבי ארצו, אשר בו יצוה להם לכוף את היהודים ע"י חרמות ושמתות וביחוד אותם אשר הוטל עליהם עונש בעבור שלא שלמו את המסים והארנוניות המגיעים מהם, ואם לא יעשו הרבנים כואת אזי ענוש יענשו מאת המלך. וזהו נוסח הכתב:

CCCXIII. Sigismundus Rex, Doctoribus Judeorum in Regno existentibus. Universis et singulis Judeorum doctoribus in regno in communitate Judeorum existentibus mandato nostro presenti et severo sub penis gravissimis mandamus: quatenus excommunicatione preter nostras dublicatas penas omnibus inobendientibus impositas et imponendas, omnes inobedientes ad celrem solutionem nostre exactionis compeliatis. Secus sub indignatione nostra non facturi. Datum Vilne XXIV Octobris (Acta Tomiciana, T. III, p. 242; Восходъ, Февр. 1884, стр. 12).

ונשאר לנו לפלטה עוד כתב אחד, אשר בו יצוה המלך הזה לעדת ישראל בקראקא (קאזימיר) לשלם להממונה א ב ר ה ם מ ב י ה ם הנזכר את שכר טרחתו מאתים זהובים. גם יתן פקודתו להרבנים, שיכריחו את בני הקהלה על ידי כלי נשק הדת (הוא החרם והשמתא) לקיים את הפסק הזה לבד מעונש המלכות אשר יוטל עליהם אם לא יקיימו את הפסק:

Mandamus que doctoribus legis vestre, ut vos ob eam rem carpant aut vos censuris legis vestre ad solvendum compellant, et nos penas nostras in vos repetemus (Acta Tomiciana, T III, p. 243, N. CCCXVI; Восходъ, стр. 13).

מכל זה נראה ברור, עד כמה השתדל המלך הזה להשתמש בכח הרבנים ודת ישראל לענין גבית המסים מן היהודים השוכנים בארצותיו. לכן לא נתפלא מזה, כי כאשר נוכח המלך, כי הנסיון אשר נסה למסור את הענין לידי גבאי יחיד א ב ר ה ם מ ב י ה ם לא עלה יפה — אולי מטעם כי לא חפצו הרבנים להיות לכלי מעשה ביד המוכסן הזה — התעורר ליסד את ועד הארצות בלובלין אשר בו לקחו חלק בראש רבני הארצות ביחד עם המנהיגים והפרנסים. עיקר עבודת הועד היה לפי זה הערכת המסים לפי הארצות, כי אך זאת היתה מטרת המלך. אמנם בצירוף לזה הובאו לפני רבני הועד גם הדינים שבין אדם לחברו, כן אותם שצמחו בזמן היריד בלובלין, וכן הדינים הקשים שנתקבצו במשך השנה בכל ערי פולין או שנפלה בהם מחלוקת בין רבני העירות. ועל זה יורה הכתב הבא והוא:

שנת רצ"ג (1533).

ג. המלך זיגמונד שלח את פקודתו ביום כ"ג לחדש יוני משנה זאת להשרים והסגנים במדינת ליטא לעמוד לימין סוחר המלכה ב ו נ א יהודה בוגדאנאוויץ אודות תביעת היהודי יוסקא בן שלמה מביעלסק מבנו של יהודה פסח באגדאנאוויץ סך אלף ושלש מאות קאפ גדולים. והמלך יאמר כי התביעה הזאת היא שלא בצדק,

כי באסיפת הרבנים בלובלין פסקו הדין לשובת בוגדאנאוויץ. ולכן יצוה המלך לעשות כפי פסק הרבנים שבלובלין בלי שום שנוי. (Русско-еврейскій Архивъ I, 192-3. № 152, Восходъ, февр. 1884, стр. 9,)

והנה אסיפת הועד בלובלין היתה בעת היריד גראמניץ. ואם כן לכל המאוחר נפסק הדין בחדש אדר משנת רצ"ג ואולי עוד בשנה הקודמת. מזה נלמוד לדעת, כי בעת הזאת התאספו כבר הרבנים בועד לובלין וכי סוחרי ליטא הגדולים היו גם כן ביריד גראמניץ והקריבו את משפטם לפני רבני הועד. ומדברי פקודת המלך נראה, כי זה לא היה דבר חדש אשר צמח זה עתה. ולכן קרובה ההשערה, כי הועד החל להתאסף שם בין שנת ר"פ ושנת ר"צ (1530—1530). והוא הזמן שבו ישב הרב ר' יעקב פאלק המיסד שיטת החלוקים על כסא הרבנות בלובלין. וגם הרב דעמביצער יסכים לדעתי כי ועד הארצות נוסד בזמן זה (אוצר הספרות חלק ד' עמוד 198), אולם לא הביא כל ראיה וסמך לדבריו, ומדברי והוכחתי במה"ע וואסחאד לא ידע.

שנת שי"נ—שי"ח (1553—1558).

ד. בשאלות ותשובות רמ"א סימן ס"ג וס"ד נמצאו דברי משא ומתן אודות המחלוקת בקראקא בין שני אנשים ר' זיסקינד ור' שלמה שהדבר הובא בעש"נ. וגם נמצאו חלוקי דעות וחרמות בין הרבנים הרב קלמן והצד שבנגדו, והרב רמ"א יזהירם וויביא לטשל את מדינת ביהם אשר הגירוש משם היה ע"י מחלוקת בין ישראל. גם יאמר „כי הדבר הזה יוכל להזיק גם בפולין שלב המלך טוב לאחב"י (והחכמים אינם רוצין לראות את הגולד שעבר, במדינת פיהם שהאויב גבר, בדבר זה שחלק לבם האשומם, והמחלוקת החרימם, ולולי כי השאיר ה' לנו בארץ הזאת פליטה, ח"ו היה ישראל לאלה ולשבועה כסוטה, אך בעזר אורה עוטה, אשר לב המלך ושריו אחרינו נוטה, שחפץ בנו ת"ל כל זמן שאין מגידי בעלטה, כמדקרת חרב בוטה"), ואחר זה יאמר: „ונכתב גם בזו דעתנו, וניעץ להם שישמעו ג"כ לקולנו, וזה כי לנו צייתי יניחו כל הדברים עד יריד לובלין הבע"ל, וישבות מביניהם אש המדהבה, ואף כל גידופיהם וחרמיהם יתירו, לבלתי אחרים בהם (או כהם) יאסרו, ועל יריד לובלין קרוב ירדו לדין ביחד, הן לפני זה בורר או מורה שוה שיבררו כאחד". ובסימן ס"ד שם כתב הרב: „ולזילותא דבי דינא לא חיישינן כש"כ וק"ו שלא ניחוש לשנגה זאת שיצאה מלפני השליטים דייני הארץ וכו' וממרחקים הביא לחמ"ו וקבל לפני דייני הארץ וכו'. וכ"ש במה שרוצה ללכת לפני ב"ד הגדול האמתי דהיינו נ"י הגאון מרנא ורבנא מה"ר שכנא ש"ץ אזי בודאי הדין עמו וכו'. ובאנו למלאות דברי הדיינים המבוררים מעירנו לאמר דדינא הכי הוא שיבואו ב' הצדדין דהיינו כמר זיסקינד הכרבא הלקוי בהדי הוצא שלמה הנ"ל ליריד לובלין הסמוך לדון לפני איזה ב"ד הגדול שותרצו ב' הצדדים ושם יאירו הבריהם: ובזה סליקנא שאנחנו ח"מ גוזרים בתוקף גזירתנו בחרם ב"ד העליון ובחרם ב"ד התחתון על שני הצדדים הנ"ל לבוא על יריד הסמוך לק"ק לובלין להיות א' בא' נגשו לדון שם להוציא לאור תעלומותיו".— והנה בשתי התשובות האלה השיבות כפי הנראה לענין אחד לא נרשם הזמן. אולם בשניה נזכר חותן הרמ"א הרב ר' שלום שכנא מלובלין בהיותו עוד בחיים, ומזה

נדע כי נכתבה קודם ר"ח כסליו שי"ט (1558). זמן פטירתו כעדות בנו הרב ר' ישראל: „המתאבל על גולת הכותרת וכו' שהושלך בעו"ה ארץ בראש חדש כסליו שי"ט" בתשובות גיסו הרמ"א (סימן כ"ה). ונודע כי הרמ"א החל להרביץ תורה בקראקא בשנת שי"ג. ולכן קצבתי את זמן התשובות האלה משנת שי"ג עד שי"ח. ורואים אנו מאלה התשובות, כי הרמ"א אשר יצא בהן לחלוק על דייני הארץ שהם דייני פולין קטן או גליל קראקא יכפיל ויששׁ את עצתו שילכו בעלי הדינים לירידלובלין העתיד להיות. והיריד הזה נזכר פה ארבע פעמים. וזה יורה לנו ברור עד כמה התפרסם אז ועד הרבנים בלובלין. ולבד ממורו הרב ר' שבנא לא זכר הרמ"א את רבני הועד בשם, על כי היו בוחרים אותם על פי הגורל כאשר זכרנו ולא היה ידוע מקודם מי ומי העתידים להבחר בועד הבא.

ועוד בתשובה סימן ע"ג שם שנכתבה כמו כן במשך זמן זה (כאשר נוכיח למטה) בענין בני עיר גדולה שרצו לכוף אנשי עיר קטנה הסמוכה לדון עמהם בעניני המסים בעיר הגדולה הובא בשאלה כזה: „ועוד נוסף שיש להם [לבני העיר הקטנה] שטר חירות לפי דבריהם, שזה זמן מה עמדו ב' ראשי העיר [ר"ל העיר הגדולה] עם בני עירן בירידלובלין לפני פרנסי המדינה ומצאו ביניהם, שבני העיר הגדולה לא יהיה להם כח להשתדל על בני העיר הקטנה להזמינם לדון לפניהם ולא בשום השתררות, מבלעדי אם יתרגש ח"ו שום בלבול כללי לצורך מס או לצורך עלילות שקר ח"ו שיהיו בני ג' המדינות יחד בפי' [צ"ל בירי=בירי?], אזי על אותן חילוקים יכולין בני העיר הגדולה להזמין בני העיר הקטנה לדון בעיר הגדולה". — והנה זמן התשובה הזאת נדע מזה כי עליה השיב גם מהר"ם פדואה (סימן ע"ה בתשובות רמ"א). ובתשובת בנו של מהר"ם הרב ר' שמואל יודא קצנאילבוגן מן י"ב ניסן שי"ט (שם סימן ס"ט) כתוב: „ועדין לא הרצתי הדברים לפני מעלת אדוני אבי הגאון מכל הנכתב בינינו, כי הוא זקן בא בימים, ה' יוסיף ימים על ימיו, ופורק ממנו עול הכתיבה". ולפי זה תשובת מהר"ם נכתבה לכל המאוחר בשנת שי"ח או ראש שי"ט, ותשובת הרמ"א נכתבה קודם ליה. ובתשובת הרמ"א הזאת נראה בראשונה, כי בירידלובלין היו פרנסי המדינה וכי לצורך עניני הכלל כמו מס חדש (כי המסים הישנים היו מסודרים כבר) או עלילת שקר התאספו בועד שלש המדינות.

שנת שי"ט—ש"מ (1559—1580).

ה. במשך זמן זה נדפס התלמוד בלובלין בדפוס ראשון. ועל שער המסכתות כתוב: „בהסכמת גאוני עולם וראשי ישיבות דשלש מדינות פולין רוסיא וליטא, שהסכימו בהסכמה אחת ותקנו בתקנה חזקה בהתימת ידיהם, שילמדו בכל ישיבה דשלש מדינות הנ"ל מסכתא אחר מסכתא כאשר נדפים אי"ה אותן בעזה"י כדי להרביץ תורה בישראל וכדי לחזק ולאמץ ידינו במלאכת שמים". (מאמר הרפסת התלמוד מהר"ר רפאל נטע ראבינאוויץ מינכען הרל"ז עמוד 54).

והנה לא נאמר בפירוש כי נתנה ההסכמה הזאת בעת ועד הארצות. אמנם מלשון שהסכימו בהסכמה אחת ומפני שזה היה בלובלין נראה, כי זאת היתה מפעולות הועד. ובפנקסי פוזנא וליטא נמצאו כמה תקנות ע"ד למוד המסכתות

בישיבות. ומפני שהענין הזה היה נוגע גם לארץ ליטא ורבני הארץ ההיא היו בעת הועד בלובלין לכן השתתפו גם המה בדבר זה. ובמדינת פולין נכללו פולין גדול וקטן ביחד.

שנת של"ו (1576).

ו. הרב ר' יוסף כ"ץ גיסו של הרמ"א ואב"ד בקראקא בשו"ת שלו הנקראים בשם „שארית יוסף" (סימן מ"ב) יכתוב לאחי חתנו הר' אליה שתבע מבתו של הר"י כ"ץ אלמנת אחיו כזה: „ובזה התחלתי ובה אסיים כי ט"כ הראה לי הראיות שכתב לדייני דנ' ארצות ולא הועיל למ"כ ופסקו מה שפסקו וכו'. וגם בהיותי בלובלין מקרוב גראמניץ של"ו לפ"ק שלחת אלי הש"ץ בהתראה".— והנה מדברי התשובה הזאת נלמוד לדעת, כי גם אחרי שנת שכ"ט (1569), היא השנה שבה נספחה מדינת וואלין על מדינת פולין, היו בלובלין רק דייני שלש ולא ארבע ארצות, אם לא שנאמר שנשאר השם הישן מפני שגירת הלשון וההרגל.

שנת שט"א (1580).

ז. בפנקס הישן מקראקא שהיה מונח בביהכ"נ של הרמ"א כתוב כדברים האלה: „התקנה שעשו ד' ארצות ביחד בק"ק לובלין ביום ג' ט"ו בסלו שלו"ה לפ"ק. זאת לדעת לכל עמי הארץ אנשי קודש בני ברית שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע הארצות יצ"ו, בראותם המעמד והמצב של הארצות לעת כזאת הצריכים חיזוק, ובפרט אודות האנשים הלהוטים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אורנדיש (אוראנדעם) גדולים ועצומים שיש לחוש פן יביאו (יבואו) לידי סכנה גדולה ועצומה יוצא (יוצאת) לרבים ח"ו. ע"כ הסכימו כולם כאיש אחד ובפה אחד, שכל מי אשר בשם ישראל יכונה לא יהא (יהי') לו שום עסק לשכור טשאפווי בפולין גדול ובפולין קטן ובמאזי, הן מהמלך יר"ה הן על ידי מושלים או בשום תחבולה בעולם. גם שלא ישכרו שום מינץ או זויפא במדינות הנ"ל ולא (וגם לא) שום גרעניץ מכם דהיינו מכם קראקא ופוזנא (ופוזנן) והשייך להם. כל הנ"ל לא ישכור שום יהודי בשום אופן הנ"ל, ולא יתעסקו בעסקים אלו שום התעסקות בעולם (שבעולם). ואיזה (ואיזו) איש אשר ימלאנו לבו לשכור או להתעסק בעסקים אלו שום התעסקות כנ"ל אחת דהו להיות מוחרם ומנודה בשני עולמות ויהי' (יהי') מובדל ומופרש מכל קדושת (קדושות) ישראל, פתו יהא כפת כותי, יינו יין נסך, ושחיטתו כשחיטת נכרי, ובעילתו תהי' (תהא) בעילת זנות, וקבורתו תהי' (תהא) קבורת חמור, ושום רב או צורב לא יתעסק בקידושין שלו הן לבניו הן (והן) לבנותיו, ושום אדם לא יתחתן עמו, ויהי' (ויהא) ארור ומקולל בכל האלות והקללות הכתובות בספר התורה, ובקללות שקילל אלישע לגחזי נערו, (כולם) יחולו על ראשו עד אשר ישוב מדרכו הרעה וישמע ויציית לדברי המורים".

עד כאן התקנה של ד' ארצות משנת שלו"ה לפ"ק. ופה ק"ק קראקא הוספנו אומץ בדבר וקללנו עם זיי"ן (שבעה) ספרי תורות לחזק התקנה של ד' ארצות. ונוסיף על העונשין הנ"ל, וועלכער דער ח"ו דבר אחד מכל הנ"ל עובר וועט

דער מוו געבין קנם מאה זקוקים לשר (להשר) חמשים (וחמשים) זקוקים לשופט (להשופט) המשים (וחמשים) זקוקים לקהל (לקופת הקהל)".

התקנה הזאת נעתקה מפנקס קראקא ונדפסה ב„אוצר הספרות" חלק ד' פעמים ע"י הרב דעמביצער (עמוד 195) ממכתבו אל המחבר. וראה גם למעלה בציון ' אות א', וע"י רפ"ה וועטשטיין (שם עמוד 584). ונמצאו שנוים קלים בנוסח שתי ההעתקות והבאתי שנויי הנוסחאות במוסגר. ועל הרוב היתרון הוא להעתקת וועטשטיין מהעתקת דעמביצער.

והנה בראשונה יש להעיר, כי אף שאין להסתפק באמתת התקנה הזאת אודות הטשאפוווי כאשר נראה למטה, בכל זאת לא נוכל לסמוך על לשון התקנה בכל מלה ומלה בפרט, כי כפי הנראה לא רקדק המעתיק (ששמו ומנו לא נודעו לנו) בפרטים כראוי. ובכל ההעתקות הנאמנות והמדויקות נאמר בפירוש שנעתקו מפנקס הארצות ועל הרוב מצויין גם הדף מגוף הפנקס הזה. וכן יבואו בהעתקות כאלה שמות הרבנים והמנהיגים החתומים על התקנה ושם הסופר המעתיק או עדות הסופר והנאמן של ועד הארצות. וכל זה יחסר בתקנה זאת. גם בלשון התקנה כנראה נעשו שנוים כאשר יוכיחו הפרטים האלה:

א) הנה ידענו, כי הרבנים לקחו חלק בראש ועד הארצות ותקנותיו. ובתקנה זו ביחוד נזכרו הרמות ושמחות איומות אשר רק הרבנים יובלו לגזור ולא הפרנסים. ובכל זאת נאמר בראש העתקת התקנה: שהסכימו האלופים והמנהיגים, אולם הרבנים לא נזכרו כלל.

ב) בהעתקת התקנה התחיל לדבר מן הסכנה המרחפת על אחב"י מפני האורנדיש וסיים באיסור הטשאפווי, המינץ והזויפא, אבל לא באיסור האורנדיש. ובאמת יש הפרש והבדל בין האורנדיש והטשאפווי כאשר אביא למטה.

מפאת זה אין לסמוך על המעתיק הזה גם בדבר השם ארבע ארצות לשנת שמ"א עד אשר תתקיים עדותו ממקום אחר. כי יוכל להיות שהוא מהמעתיק החי בזמן מאוחר שכבר השתמשו בשם זה תחת שלש ארצות הקודם. — ואמרתי כי יש חלוק בין האורנדיש והטשאפווי, כי כזה נראה בפירוש מתשובת הב"ח (ישנות סימן ס"א) באמרו: „אלא שמצד תקנת המדינה נדון דין חזקה באורנדא אבל בטשפאוי אין בו תקנה. וכן דנתי הרבה פעמים בצירוף המנהיגים היודעים התקנה על אמתתה. וכך ראיתי אחר כך בגוף התקנה שתקנו וגזרו בהרבה עונשים על מקצת ארצות במלכותינו שלא ישכור שום יהודי הטשפאוי בשום ענין בעולם, כי היה הסכנה גדולה מצעקת הגוים ברוב המקומות שהיהודים שולטים ומושלים עליהם ואוחזי' בם כמלכים ושרים, וא"כ האיך אפשר "יהא בדבר זה דין חזקה. ובר מן דין לא דמיא לאורנדיש וכו' ואין כל זה נופל בהכירת טשאפאווי". ומדברי הב"ח נלמוד לדעת גם טעם התקנה הזאת.

ועתה אבאר איזה פרטים מתקנה זו. תקנת האיסור היתה לבד ממדינות פולין גדול וקטן גם במאזי. ולפי ההשערה היא מדינת מאזוביא (Masovia, Mazowsze), אשר נספחה על פולין בשנת רפ"ו (1526) על ידי המלך זיגמונד הראשון. גם נוכל לומר שהכונה היא למדינת מאזוריא (Mazur). המכס טשאפאווי הוא Czopowe (צאפּפּענגעלד) בפולאנית והוא מכס ידוע על מכירת המשקאות. מינץ (Münze) היא

חכירת טביעת המטבעות. וכבר ידוע, כי כבר בימים קדמונים עסקו היהודים בטביעת המטבעות, כאשר דברתי מזה במחברתי „היהודים ושפת הסלאווים". זופא הוא Żupa בפולאנית (בערגווערק, זאלינע) והיא חכירת מכרי המלח ומכרי ההרים, וראה עוד למטה לשנת שנ"ה (סימן כ"א) שאז נתחדשה התקנה הזאת בקראקא ומובאה עוד בסימן כ"ב למטה.

שנת שמ"ג (1583).

ח. בפנקס קראקא הנזכר נכתבו תקנות שנעשו בשנה זו ורשום עליהן כזה:

„תקנות שנעשו באסיפת חכמי ומנהיגי חמש ארצות בק"ק טישוויץ בחוה"מ פסח שנת גש"ם לפ"ק ונקראים תקנות חמש ארצות בק"ק טישוויץ והפנקס של התקנות מונח בק"ק לובלין".

„ואחד [כן] מן התקנות שאין לברוח שום רב או ראשים או טובים או קהל יצ"ו או לשאר מינויים שבעולם רק ברחוב היהודים, כדי שיהיו הממונים ממונה [כן] בהסכמת ראשים וטובים וקהל יצ"ו וכפי דת תורתנו, לפי שיש לנו ע"ז קיומים מן המלכים ומכל שרי ומושלי המדינה".

„וגם אנחנו נשבענו ומושבעים ועומדים מהר סיני ע"ז והשבועה הזאת חדשנו עתה מחדש עלינו. ואם יעלה על לב יחיד או רבים לפעול חדשות אצל השררה יר"ה וזאת היא נגד דת תורתינו ושבועתנו וקיומים שלנו, וכן אם יעשו זאת בעצמם או ע"י שלוחם הן ע"י היהודים והן ע"י ערלים, או חל עליהם השם עבריין, וגם חל עליהם כל העונשים וחרמות וחומרות ככל אשר עשו ותקנו בתקנות חמש ארצות בק"ק טישוויץ בחוה"מ פסח שנת גש"ם לפ"ק, כמבואר בפנקס התקנות המונח בק"ק לובלין השייך לחמש ארצות אשר שם נחקקו כל התקנות שתקנו שם. ושם נאמר, דאם יעשה אדם איזה פעולה חדשה אצל השררה הן יחיד או רבים הן איש או אשה שיעשו השרים או המלך יר"ה בעניני מינויים של הקהלה אשר יהיה שלא כדת, וגם ירצו להשתדל אצל המלך הן בעניני רבנות מי שירצה לנהוג ברבנות או כל שאר מינויים הנזכרים בתקנה זו, או שירצו לעשות להם איזה הכנסה בתוך הקהלה או שירצו להשתדל לפטור א"ע ממסים שלא ליתן חלקם בתוך הקהלה, או שירצו לעשות דבר מה שיהיה נגד קיומים שלנו ונגד הקהל יצ"ו מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, אז יהי' האיש ההוא או האשה יחיד או רבים בכל מיני עונשין וחרמות וחומרות המוזכרים בתקנות טישוויץ הנ"ל. ואפילו מי שיהיה ממונה הנ"ל ויתנצל לאמר הדבר נעשה בעל כרחי או שלא בידיעתי או באונס גם הוא מחוייב להחזיק כפי התקנה של טישוויץ הנ"ל. נוסף על העונשין והחומרות הנ"ל, העובר על דבר אחד מכל הנ"ל חייב ליתן לשר וואיבאדא יר"ה מאה זקוקים, חמישים זקוקים לשופט, חמישים זקוקים לצדקה, ומאה זקוקים לקהל יצ"ו. והראשים והטובים מחוייבים תיכף ומיד כשיעבור אחד על הנ"ל להודיע מן הקנסות הנ"ל. ע"כ יזהר כל אדם ושומר נפשו ירחק מכל הנ"ל. וכן כל המסייע לכל הנ"ל הן בסתר הן בגלוי הן בכתב והן בכל פעולות שבעולם לדבר עברה הנ"ל יהיה בעונשים ובחומרות ובקנסות הנ"ל". (אוצר הספרות ד' עמוד 585).

גם פה לא נעתקה גוף התקנה בלשונה, כי אם לפנינו העתקה מאוחרת בהוספה וגרעון מאת המעתיק המאוחר. ומלבד הטעמים שנתבארו בהערה לשנת שמ"א זה נראה גלוי מן הדברים שבראש (ואחד מן התקנות) ושבאמצע: „חל עליהם כל העונשים והחרמות וחומרות ככל אשר עשו ותקנו בתקנות ה' ארצות בק"ק טישוויץ בחוה"מ פסח שנת גש"ם". והחרמות וחומרות שבתקנת טישוויץ הנזכרות עוד למטה לא הובאו הנה רק למטה הובא עונש אחר שהוסיפו אחר כך. ואולי הובא גוף התקנה בדף אחד מן הפנקס החסר עתה. ועל כל פנים כפי שהדבר עתה לפנינו נוכל ללמוד ממנו רק בדרך כלל, כי בועד שהיה בעיר טישוויץ (Tuszowce בגליל קראקא?) בשנת שמ"ג תקנו תקנות שמטרתן היתה הפשיות בחירת הרבנים והממונים בקהלות ישראל. וכאשר נראה למטה עוד התעסקו בענין הזה בועד הארצות בשנת שמ"ז ש"ן שנ"ז ות', אולם שם היתה התקנה ביחוד נגד ההשתדלות להשיג הרבנות ע"י מהנה והלואה לאנשי העדה. ועל כי לעה עתה לפנינו העתקה מתקנה זו מזמן מאוחר לכן לא נוכל לקבוע מסמרות בדבר אודות חמש הארצות שנזכרו בה. ואם באמת כזה היה כתוב בגוף „פנקס התקנות המונח בק"ק לובלין השייך לחמש ארצות" (אשר נזכר רק בפנקס זה), אזי אין ספק בדבר כי גם רבני וואלין וליטא לקחו חלק בתקנה זו. וכן עשו ביריד גראמניץ בשנת ש"ן, כי התקנה אודות מנוי הרבנים והפרנסים היתה נוגעת לאחב"י מכל המדינות האלה בשוה. ועל כל פנים זאת התקנה תהי לנו לעדה כי כארבעים וחמשים שנה אחרי התיסדות ועד הארצות, ואולי עוד בזמן יותר קדום, כבר התעסקו חברי הועד לא לבד בענינים הגשמיים והחמריים כמו הערכת המסים והקנות בעסקי קבלנות וארענדא, כי אם גם בקנינים הרוחניים של האומה. וראה עוד למטה (סימן כ') שתקנו בועד זה עוד תקנה בעניני הרבנים שלא הובאה הנה. ועוד מובאה התקנה לשנת שנ"ה (למטה סימן כ"ב), וכן נראה למטה, (סימן י"ד) כי גם בעסק שדכנות תקנו תקנה בטישוויץ.

שנת שמ"ז (1587).

ט. בפנקס הקהל דפוזנא נמצא העתק הכרוז ביהודית אשכנזית שנהפרסם ביריד יערוסלאוו משנת ת' (1640) אודות תקנת הועד בענין מנוי הרבנים משנת ש"נ (1590). ובתקנה זאת נאמר בראשה ע"ד התקנה הדומה לה מיריד גראמניץ בלובלין שנעשתה שלש שנים קודם לכן בזה הלשון:

„תוכן דבריהם [דברי הרבנים בתקנה משנת ש"ן] איז דז קודם לכן שנת שמ"ז ביריד גראמניץ בלובלין איז גימאכט ווארין דז קיין רב זאל ניט משתדל זיין דז רבנות ע"י הלואה או מתנה הן ע"י עצמו הן ע"י אחרים. זאל ניט מחזיק זיין דז רבנות ע"י כסף וזהב אלקי מסכה וגו'. עז איז ניט ווינציג ווא דיא כהנים גדולים אים בית שני האבין דערדורך פרזינדיגט" (פערלעם במונטסשריפט לפראנקעל לשנת 1867 עמוד 222). והמנוח רח"ו גורלאנד העתיק ב„הלבנון" לשנת תרכ"ז נומר 21 עמוד 324-5 מן המונטסשריפט את התקנה הואת, ומן המקור הזה ישאבו הסופרים הכותבים עברית שלא בדקדוק. כן למשל מיחם הרה"ג ר"ל מסעראצק בהערותיו לס' עיר תהלה (עמוד 160) להועד משנת שמ"ז דברים השייכים לועד משנת ש"נ

וכרמולי הכותב ב„הכרמל" השבועי (שנה ששית עמוד 301), כי הרב ר' יצחק שפירא חתם על התקנה עם כ"ח רבנים אחרים (ויציין למקור: „הלבנון" תרכ"ו ציון ח' וצ"ל „הלבנון" שנה ג' נומר י"ח מערב יוה"כ תרכ"ו), לקח מדברי ר' יעקב ספיר אשר אמנם שם כתוב כראוי שלשים רבנים. וגם בדברי ידידי הנבבד הרר"ש באבער בספרו היקר אנשי שם (עמוד 112 סימן רס"ח), כי הר' יצחק אייזיק בר' יחיאל „הוא חתום על התקנה בועד ד' ארצות בשנת שט"ז וכו' ונתחזקה התקנה בשנת ש"נ" צריך לתקן: הוא חתם בשנת ש"נ על חזוק התקנה שנעשתה בשנת שמ"ז.

שנת שמ"ח (1587).

י. בס' נתיבות עולם להרב ר' ליווא בר בצלאל (מהר"ל מפראג, נדפס בראשונה פראג שנ"ו) בפרק ט' מנתיב הלשון בין חרמות הרבנים על המוציאים לעז על בני משפחה נכבדה שהתחתנו בה גאוני ארץ בכנוי נאדליר הובאו גם חרמות שנעשו כנראה בועד הארצות בפוזנא ואלה הן:

„הקבצו בני יעקב ושמעו בני ישראל וכו'. ואלו עזי פנים שבכל דור ודור פוסלים במומן דוברים שם רע נאדליר על צדיק עתק בגאוה ובוז וכו', גלל כן קמנו ונתעורר (או: ונתעודד) בהתאסף פה עם ה' בלב אחד לצאת לעזרת ה' בגבורים בכל תוקף גזירתנו וכו', והסכמנו בהסכמה ובאגודה אחת כולנו כאיש אחד, והנה אנחנו מחרימים ומנדים וכו'. ובאם אמר יאמר האומר ש"ר ההוא לשוב בתשובה, כי פן אז יכנע לבבו הערל יהי' דינו חרוץ להיותו מוכרח לילך אל שלש המקומות ולבקש תשובה משלשה חכמים חכמי וזקני הדור שיהיו בימים ההם בחמשה הארצות האלו פולין גדול פולין קטן רוסיא ליטא וואלין המה יפסקו עליו וכו'. ותיכף אחרי שיודע הדבר ע"פ הכרוז יכרוז על פי הסכמות החכמים ומנהיגים יסכימו לדברינו כאחת מידידים אשר בקריה נאמנה ק"ק לובלין המהוללה, ומהם יראו וכן יעשו בכל מקום אחינו בית ישראל עדה קדושה דרים שמה".

„אלה דברי הבאים על החתום היום יום ה' ז' טבת שמ"ח ליצירה פה עיר הצדק עיר ואם בישראל אלהים יכוננה עד עולם סלה פוזנן המפוארה והמעטירה. נאם אלעזר מזיא מווירמש".

„דברים נכונים אמורים הנאמרים למעלה, ויפה דנו ויפה כתבו כי כבר ידוע כמה גדול כוחה של בושה, בדבר קשה, ואין הכוונה רק להתבבר בקלון בדברים שקרים הנה [נראה רצ"ל הגה] יוציאו מפיהם, אוי להם ולנפשותיהם, וירבצו עליהם, כל הקללות האמורות, באמרות טהורות, ככתוב ברום השורות. דברי מרדכי נקראי פה בן לא"ר בי אברהם זלה"ה".

„קול שאון מעיר עולה תמיד תצלנה אזני אוזן שומעת וכו'. כל רוחו מוציא כסיל ויבא דבה רעה שם שמץ ודופי פסול נאדליר ופי' דבריו ח"ו ממזר לנגוע בכבוד אלופים ומיודעים אנשי אמת ואנשי מעשה רבים בתורה ובגדולה מבני משפחתם ואשר נתחתנו עמהם גדולי הדור משפחות מיוחסות שבישראל מהם כהנים לוים. גם רבותינו האחרונים אשר על פיהם אנו חיין החמירו והכבידו בעול ברזל על מרחיבי

לשון כמוהו. הלא המה קדושי ארץ הגאון המופלג כמוהר"ר יצחק בצלאלש זצ"ל, והסכים על ידו ראש הגולה אור ישראל הגאון מוהר"ר שלמה לוריא ז"ל והאלוף החסיד אשר מנוחתו כבוד בארץ החיים מוהר"ר יוזפא כ"ץ ז"ל. וז"ל החכם הנ"ל בפסקיו וכו' ונאם אליהו הזקן אף אני אמרתי שיש עלינו לקיים ולגדור גדר וכו'. והנה שהקפידו בפרט על נוחי נפש, ק"ו מי שפוגע בכבוד חיים ומתים מאחר שראיתם ג"כ פסקים ישנים מהגאון מהר"ץ [נראה דצ"ל מהרי"ף והכונה להר' יצחק בצלאלש הנ"ל] ומוהרר"ש נוחי נפש שרבים נכוו בגחלתם זו צריכים אנו לעשות גדר ומשמרת וכו'. והיה זה השלום על דייני ישראל. נאם יצחק כהן שפירא בר דוד כהן נ"ע". — ועוד חתמו על הכתב הזה הרבנים הר' בנימין סג"ל והר' אלעזר אשכנזי והר' יוסף בן יצחק הלוי איש גינצבורג (והר' אורי ליפמן חפץ בכמהר"ר ישראל המכונה זעליגמאן חפץ י"ץ הכותב פה גניזין אין לחשוב בין רבני הועד בפוזנא כנראה ממלת פה). והנה קודם הפסק מועד פוזנא נמצא פסק מיוחד מהר' שלמה בן יהודה שהיה ראש הישיבה בלובלין אחרי מות מהרש"ל, והוא לא היה בפוזנא בעת הועד כמוכח מלשונו: לכן באתי להחרים ולנדות וכו'. השערתי כי החרמות האלה נכתבו בועד הארצות מיוסדות על דברי הפסק הראשון: והסכמנו בהסכמה ובאגודה אחת, ועל התקנה: כי המוציא דבה שרוצה לחזור בתשובה צריך לקבל תשובה מרבני חמש ארצות. ובאשר נראה באמת החתומים על החרמות הם מן הארצות האלה, כי מפוזנא (פולין גדול) היה הרב החתום בראשונה הר' אלעזר מזיא, שעלה כנראה על כסא הרבנות בפוזנא אחרי פטירת הרב אליעזר אשכנזי בע"ם „מעשה ה'" (בשנת שמ"ו), והרב בעל הלבושים הר' מרדכי יפה ישב אז על כסא הרבנות או בעיר הוראדנא (ליטא) או בעיר קרעמניץ (וואלין) כפי עדות בעל „צמח דוד", שקודם שבא בעל הלבושים לפראג (בשנת שנ"ב) היה אב"ד בהוראדנא ובלובלין ובקרעמניץ. ועל כי בפסק זה יבקשו הרבנים מידידים אשר בקריה נאמנה ק"ק לובלין שהם החכמים והמנהיגים, שיכריזו את הפסק הזה (ר"ל כי באספת הועד הבאה ביריד לובלין יהי הכרוז), ההשערה נותנת, כי בפוזנא לא היה אז הרב מלובלין, והרב הר' יצחק כהן שפירא חותנו של מהר"ם מלובלין היה רב בקראקא (פולין קטן). ועל פי זה נדע לתקן את דברי הרימ"צ בע"ם „עיר הצדק" (עמוד 16, 175 ובהערה 74 עמוד 62), כי להפרט על מצבתו צריך לחשוב לבד מלת בשם (שמ"ב) גם אות ר' מן המלה טוב הבאה אחריה. וטעות גדולה טעה כרמולי הכותב ב„כרמל" במקום הנזכר, כי הר' יצחק שפירא הוא ר' יצחק בר' נטע החתום על התקנה משנת ש"נ. כי מלבד ששם אבי ר"י שפירא היה דוד, כאשר ראינו למעלה, הנה בחפזו לא ראה כרמולי, כי ר' שפירא נזכר עם ברכת המתים ז"ל למעלה בתקנה זו עצמה אצל מהר"ם לובלין חתנו. ומזה נבין כי השלשה הרבנים האחרים היו מארצות רוסיא ליטא וואלין. ועל כל פנים ר' אלעזר אשכנזי אינו ר' אליעזר בעל „מעשה ה'" שנפטר שנתים קודם זמן הפסק. והנה ענין החרמות האלה היה נוגע לכבוד משפחות נכבדות גם מאחב"י יושבי חמש הארצות, כי התחתנו עם המשפחה אשר עליה הוציאו לעז כמבואר בדברי הרב ר"י שפירא מקראקא. לכן אין להתפלא אם גם רבני וואלין וליטא לקחו חלק בועד זה. — ואעיר עוד, כי הרב ר' יוסף בן

יצחק הלוי איש גינצבורג החתום באחרונה בנתיבות עולם נזכר בתולדות משפחות גינצבורג מהר"ר דוד מגיד (עמוד 4 והערה 4 שם). וגם שם לא הובר מקום מושבו אשר כפה"נ היה בפולין או בליטא.

שנת ש"נ (1590).

יא. בפנקס פוזנא כמובא למעלה נמצא העתק הכרוז בלשון יהודית אשכנזית שהוכרז ביערוסלאוו בשנת ת' (1640). ואחרי התקנה אודות מנוי הרבנים משנת שמ"ז הובא שם גם תוכן חזוק התקנה הזאת משנת ש"נ עם שמות כל הרבנים שחתמו על החזוק הזה. וזהו לשון הכרוז.

„הערט צו רבותי דא לאזן אושרופין הגאונים ראשי ישיבות".

„בהיות דז משנים קדמוניות [קדמוניות] זה חמשים שנה דהיינו בשנת ש"ן לפ"ק האבין גאוני עולם מנוחתם כבוד גיחתמת איון תקנה אונ' זענין החתומים שלשים רבנים צדיקי יסוד עולם זלה"ה וויא איך זי אלי בשמם ווער נענין. תוכן דבריהם איז דז קודם לכן שנת שמ"ז וכו' וכו' [ראה למעלה סימן ט']. דרום זענין זיא ווידר מחזיק [מחזק] דיא זעלבע תקנה דז קיין רב זאל דש רבנות ביקומין ע"י ממון מוקדם או מאוחר, אדר דורך אנדרה ענינים קרובות או רחוקות [כן] דיא דא ברענגין הנאת ממון. אונ' וועלכר דר דא מעכט פרמיינן ער וויל ניקש נאך דיא תקנה פרענגין לא יאבה ה' סלוח לו ורבצה בו כל אלה ונידוי וחרם ושמתא. דען מיר קומין בברית ובאלה אונ' זענין מקביל [מקבל] עלינו בקשר חזק ואמיץ דז מיר וועלין דען זעלבינן אנטקינן גין אונ' רודף זיין עד החרמה אונ' דוחה זיין בשני [כן] ידים אונ' וועלין אין מבדיל זיין מכל קהל הגולה אונ' וועלין אין מפריש זיין מכל קדושות ישראל אונ' ער זאל מנודה זיין בשני עולמות אונ' וועלין מפרסם זיין קלונו ברבים זולת שאר עונשים קשים, ולשומע יונעם ותבא עליו ברכה. אונ' דא [דיא] תקנה זאל גיוועזן לדור דורים עד עמוד הכהן לאורים. דא דרויף זיינן גיחתמת שלשים רבנים ז"ל דהיינו: ר' מרדכי יפה. דער יונג ר' שלמה מלובלין. ר' בינש. ר' אייזק לבוב. ר' אפרים לונטשיץ דער לסוף צו פראג איז רב גיוועזן. ר' ליב מבריסקא [כן] דליטא. ר' משה מת. ר' פלק כ"ץ בעל הסמ"ע. ר' ליב איילנברג. ר' הענדל. ר' יוסף קאזא. ר' מאיר לובלין חתן ר' יצחק כהן ז"ל. ר' שמואל עדלש. ר' וואלף אויערבך מפוזנא. ר' ישעיה הורוויץ דער לארץ הקדושה איז גיפארין. ר' מענדל ר' אבינדורש מקראקא. ר' שמעון בר בצלאל מקרעמניץ. ר' ווייבוש מקראקא. ר' זעליג בעלז. ר' בנימין אלקנה בר אליהו ז"ל. ר' בנימין אהרן חריף מטיקטין. ר' משה בן אהרן מליטא. ר' אברהם בר שלמה פוזנר. ר' דוד שעבשין. ר' יצחק ר' נאטש כ"ץ. דער אלט ר' זכריה. ר' יעקב בן ר' יצחק כ"ץ. ר' יהודה בר שניאור סג"ל. ר' קאפיל כ"ץ מן פורשאט [צ"ל פורשטאט כי בתקנה משנת שנ"ז למטה כתוב: שהיה ממגרש לבוב] שבלעמברג. ר' מאיר מאניש (?) עד כאן החתומים השלשים הרבנים זלה"ה". (פערלעס במוטשריפט שם עמוד 3-222).

ואעיר פה בקצור על שמות הרבנים הנזכרים פה הידועים לי. הראשון מהם הוא הר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים, שהיה אז רב בפה״נ בלובלין מקום הועד; ויש לשער כי הר׳ דוד גאנז בע״ס „צמח דוד״ ראה העתק מן התקנה הואת עם שמות החתומים, ולכן כתב על הר״מ יפה „שהיה ראש ועיקר מגדולי הישיבות ודייני שלש ארצות״, ועל היסוד הזה בנה המחבר גראָטץ את השערתו כי הרמ״י הוא המיסד אב ויעד הארצות. וכבר סתרתי השערתו זאת לפני שנים רבות, ולדעתי הסכים הר״נ דעמביצר ב„אוצר הספרות״ שם. והנה ראינו למעלה לשנת שמ״ח בועד שהיה בפוזנא חתם הרב דפוזנא הר׳ אלעזר מזיא קודם הרמ״י, ובאמת החתימה בראש היתה תלויה או במקום הועד, שחתם בראש המרא דאתרא, אם היה רב מפורסם, או שחתם בראשונה הרב דעיר הגליל שהעיר שייכת לו, או שהיה הרב החותם ראשון מופלג בחכמה ובזקנה. ושני לו חתם הר׳ שלמה הצעיר מלובלין הוא הר׳ שלמה בן יהודה שהרביץ תורה באחרית ימיו בישיבת לובלין והיה רבם של הרב ב״ח ובעל שו״ת „משאת בנימין״ והרב בעל של״ה אשר תשובותיו נדפסו בתשובות מהרש״ל (סימן ע״ט) ואצל מהר״ל מפראג ב„נתיבות עולם״ במקום הנזכר. ונקרא הצעיר (דער יונג) או השני ביחס אל מהרש״ל שהיה זקן מופלג כשבא ללובלין (בשנת שכ״ט או ש״ל). ונראה כי הרב בעל הלבושים היה אז האב״ד בלובלין והר׳ שלמה היה ראש הישיבה בעיר הזאת כנהוג אז בכרכים גדולים. השלישי ר׳ בינוש שהוא הכנוי משם בנימין היה כפי ההשערה בלבוב כמו הר׳ אייזיק הבא אחריו. ואולי הוא הר׳ בנימין סג״ל שחתם בפסק הועד בפוזנא המובא אצל מהר״ל מפראג (סימן יוד) או הר׳ בנימין בר משה ראש ישיבה בלבוב הנזכר בספר אנשי שם להרר״ש באבער סימן ק״ו. ואם כן הוא שגה הר׳ גבריאל סוכסטאוו לקרוא על המצבה את זמן פטירתו שנת ש״מ במקום שנ״ו כאשר קרה פעמים רבות לבע״ס „מצבת קדש״ לפי עדות הרש״ב (ושני הספרים של הר׳ בנימין זה שנזכרו במצבה: אוהל של שמחה ותבנית הבית יפקר מקומם באוצה״ס לב״י). או ר׳ בינוש הוא הר׳ בנימין וואלף שהיה מקודם אב״ד בראחמנוב ואח״ז ריש מתיבתא בלבוב (הוא הנזכר בסימן ק״ז אצל הרש״ב באנשי שם). ואם לא נחליט שהיה מלבוב, אזי אולי הכוונה להר׳ בינוש ליפשיץ חתן הר׳ שאול וואל שהיה רב בבריסק (עיר תהלה עמוד 24).

החמישי ר׳ אפרים לונטשיץ הוא הרב בעל הספרים „עיר גבורים״, עוללות אפרים „כלי יקר״ ועוד הנקרא גם כן בשם שהוסיפו לו בחליו שלמה אפרים. הוא היה בערים שונות בפולין כי כנראה מכנויו נולד ונתגדל בעיר לונטשיץ (Łęczyca), ובעת שחבר ספרו עיר גבורים בילדותו היה בעיר יערוסלאוו (ראה הקדמה לס׳ „עוללות אפרים״: „שבימי חורפי חברתי ספר מוסר נקרא עיר גבורים וכו׳ גם בביתי לא היו ספרים וחיבורים בעיר יערסלב״). וקודם שנסע להרביץ תורה ומוסר בפראג (בשנת שס״ד) היה בעיר לבוב כמו שכתב בס׳ „שפתי דעת״ („ובאו מעיר פראג ולקחו אותי מעיר לבוב אשר הייתי שם במנוחה"). גם שם חתם ביחד עם הרב בעל סמ״ע על התשובה (סימן ט״ז) ב„משאת בנימין״ אשר שם לא נרשם הזמן ורק בסימן כ״ד רשום הזמן (יום ד׳ מטות ומסעי שס״ג). ובשנת הועד הזה בעת שחתמו על התקנה היא שנת ש״נ היה הרב הזה בלובלין, כי שם הדפים

את חבורו עוללות אפרים (בשנת טו"ב באפרי"ם=ש"נ). ועוד נפגשהו למטה אצלנו בשנת שם"א.

הששי ר' ליב מבריסק דליטא הוא הנזכר בתשובות מהר"מ מלובלין (סימן פ"ח) בין הגאונים הגדולים שבכל מדינות פולין ליטא ורוסיא: „והגאון המופלא בתורה וחסידות מהר"ר ליב אב"ד דק"ק בריסק וכל מדינת ליטא", אשר אמנם דברי מהר"ם אלה נאמרו שלא בדיוק ודרך גוזמא, כי הרב דבריסק לא היה על כל מדינת ליטא כי אם היה הראש בועד המדינות דליטא. אף כי הועד הלז נתיסד בסדר ערוך ומתוקן בשנת שפ"ג אולם באקראי היו ועדים בליטא גם קודם לכן, כמוכח מתשובות הישנות להב"ח (סימן ס'): „מבוררים מכל הקהילות דמדינת ליטא הסכימו על תקנה בחכירת האורנדיש (כצ"ל) וכו' ועתה בעיר בריסק דליטא וכו'". והתשובה הזאת נכתבה בהיות הרב בעל הב"ח בבריסק וזהו קודם שנת שע"ש כי בשנה זאת נתמנה לאב"ד בקראקא.

השביעי ר' משה מת הוא הרב ר' משה בר' אברהם תלמידו של מהרש"ל וחברו של הרב בעל שו"ת „משאת בנימין" (והוא יקרא שמו בכנוי לשבח איש חי) שהיה רב בפרעמסלא (Przemyśl) וחבר ס' מטה משה ונפטר בשנת שס"ו („משאת בנימין" סימן ס"ב). ובהקדמת ספרו הנזכר שנדפס בקראקא שנת שנ"א יספר המחבר כי בתחלה הרבין תורה בעיר בעלוא: „והנה סערת הזמן טלטלני הביאני פה ולאדמר עיר ואם בישראל [היא הנקראת גם לאדמיר בוואלין] אל בית חמי נדיב ויועץ זקן ונשוא פנים נשיא וראש ישראל כמר שמואל". לכן יש לשער כי בשנת ש"נ נבחר הר' משה מוואלין אל הועד שחתם על התקנה הזאת.

השמיני ר' פלק כ"ץ בעל הסמ"ע. הוא היה חתן „הראש הנדיב המנהיג הרב ר' ישראל אידלש" מלבוב (ככתוב על מצבת בעל הסמ"ע ובהקדמתו לחבורו זה) ושם הרבין תורה בישיבתו בבית המדרש שבנה חותנו זה. ולפי זה ההשערה אמריה תאמר, כי נבחר אל הועד מרוסיא או גליל לבוב. ועוד נראה למטה כי גם בשנת שס"ז נבחר לועד הארצות.

ר' ליב איילנבורג הוא כנראה מבריסק דליטא (ראה עיר תהלה עמוד 23.154). ר' הענדל לא נודע לי איזה הוא. ר' יוסף קאזא (שלפעמים הוא נקרא קאזי, אולי לפי שבנערותו היה קופץ ודולג כגדי (בפולנית Koza) היה אב"ד בלבוב (הרש"ב באנשי שם עמוד 89 סימן רט"ו). מהר"ם לובלין ומהרש"א ר' ישעיה בעל השל"ה ור' מענדל ר' אביגדורש ידועים ומפורסמים הם. תחת ר' שמעון בר בצלאל צ"ל ר' שמשון כי כן היה שם האח הצעיר של מהר"ל מפראג (וכן למטה לשנת שנ"ז סימן כ"ד). ושמות אחדים מהרבנים הנותרים נזכרו עוד למעלה או למטה במאמרי זה. ושאר השמות בלתי ידועים לי ממקום אחר.

ועפ"י סימנים אחדים נראה, כי לא חתמו כל הרבנים האלה על התקנה הזאת ביחד ובפעם אחת, רק כמה מהם צרפו חתימותיהם אחרי זמן הועד איש איש ממקומו. ועכ"פ הסופר המעתיק התקנה והחתימות היה זמן רב אחר שנת ש"נ. כי אצל ר' אפרים לונטשיץ יאמר שהיה אח"כ רב בפראג וזה היה בשנת שס"ד כמובא למעלה, ואצל ר' ישעיה הורוויץ יזכיר את נסיעתו לארץ ישראל, וידוע כי הנסיעה הזאת

היתה בשנת שפ"א ושפ"ב. לכן נראה כי שמות הרבנים נקבצו בשנת ת' לצורך הברוז ביערוסלאוו להת יהר תוקף ועוז אל התקנה.

שנת שנ"א—שנ"ב (1591—2).

יב. בתשובות הישנות לבעל הב"ח (סימן ע"ז) תמצא גביית עדות בעיר לבנה (Bielaja Zerkow) מי"ז סיון השנ"א אודות היהודי הנהרג ר' יהודא בר' יעקב שבא מרוסיא ללכת בקפא. ואחר זה באה תשובת מהר"ל מפראג להתיר עגונת הנהרג בלי זמן. ועל זה כתב הרב ר' מענדל ר' אביגדורש שהיה אז אב"ד בולאדימיר בוואלין (כאשר נראה למטה) כדברים האלה:

„אחר שהעדתי על חתימות הגאון [מהר"ל מפראג] שמעתי אני ושאר אלופי התורה שנתאספו פה ירעסליו וכו', ובוודאי בלי ספק אם היה הגאון מוהר"ר ליב שי' שמע דברים ששמענו מפי יצחק הנזכר לא היה עולה על לבו להתירה. נא' מנחם יצחק [צריך להוסיף: בהר' אביגדור] ז"ל ה"ה הנקרא מענדל ר' אביגדרש".— ושם לא נרשם הזמן. אולם בתשובה זו כתוב: „אחר הדברים האלה באו [גביות עדות מן] שני בתי דינים". והב"ד הראשון בעיר לבנה הנ"ל חתם בי"ח לחדש אייר שנת הנש"ב. ולפי זה זמן הפסק שביערוסלאוו היה בין י"ז סיון שנ"א וי"ח אייר שנ"ב. ובעת ההיא היה ר' מענדל זה רב בולאדימיר כי הוא נפטר בקראקא בכ"ה אב שנת שנ"ט („עיר הצדק" עמוד 48). ובקראקא ישב על כסא הרבנות כחמש או כשש שנים בערך וא"כ בא לשם לכל הקודם בשנת שנ"ד. ומה שהובא למעלה בשנת ש"נ בין ההתומים על התקנה: „ר' מענדל ר' אביגדורש מקראקא", המלה האחרונה נוספה בכרוז משנת ת' לפי מושב הרב האחרון גליתר באור. וזהו לפי ידיעתי הפעם הראשונה שנזכר מקום אסיפת הרבנים בעיר יערוסלאוו.— ואגב אעיר כי הנהרג שבא מרוסיא היה מעיר יאמפולי בוואלין (בעיר רבנות הרב בעל „נודע ביהודה" בטרם שנקרא לפראג) כמו שכתוב בתשובה שם למטה.

שנת שנ"ד (1594).

יג. בפנקס קראקא חובאו תקנות הארצות משנה זאת בענין הדפסת ספרים ובעסק השדכנות, ואלה דברי הפנקס:

ספרים לא ידפיס שום מדפיס בלי רשות רבנים ואלופים כפי תקנות ארצות שנתקנו בשנת ד ש"ן לפ"ק ועל פיהם יקום דבר. ואם יעבור המדפיס אזי יבטלו הם [הרבנים והאלופים] את מלאכת הדפוס ויחרימו את המדפיס וכל המתעסקים במלאכה.— ספרים הנדפסים פה [בקראקא] או בלובלין אסור להדפיס באיטליא. ואם ידפסו ישתדלו אצל ראשי הארצות שלא ימכרו אותם בארצות אלו עד זמן מה, ויודיעו מקודם לאיטליא ויהפשרו פה כמה יתנו מכל בונין לקופת הקהל יצ"ו". („אוצר הספרות" חלק ד' עמוד 593).

זאת התקנה נעתקה בקצור מפנקס הארצות וכפי הנראה היו בתקנה זאת איזה תנאים כנראה מלשון: כפי תקנות, ועל פיהם יקום דבר. ובענין הדפסת ספרים ראה עוד למטה לשנת שנ"ח (סימן כ"ו). ובענין ההדפסה באיטליא לא נוכל לדעת אם זהו גם כן מתקנות שנת שנ"ד.

יד. בפנקס קראקא שם כתוב: „בעסק השדכנות ינהגו כתקנות הנעשין בטישוויץ. ויתר פרטי התקנות כפי תקנות הארצות דש"ן לפ"ק. והמקדש בתולה או אלמנה וגרושה, או המוציא קול קידושין עליהם הוא מוחרם ומנודה ומלקין אותו הן ע"י יהודים או ע"י ערלים. והקהל מחוייבים לסייע לפוטרה ברצונו. וכן הסכים הגאון מו"ה שבנא ז"ל ותלמידיו אחריו אלופי תורה על דבר זה". („אוצר הספרות" שם עמוד 4—593). גם זאת התקנה לא נעתקה בפנקס כיאות. כי הוא רק מראה מקום לתקנות טישוויץ (הן התקנות מחמש ארצות שהובאו למעלה לשנת שמ"ג). אולם למעלה בפנקס לא הובאה התקנה בענין השדכנות. וגם לפרטי התקנות משנת שנ"ד הוא רק מראה מקום, ולא נוכל לדעת אם התקנה הבאה אחר זה לקוחה משם. ואחרי המלות: „והמקדש בתולה או אלמנה וגרושה" בוראי צריך להוסיף: „שלא מדעתה או שלא מרצונה". ומפאת שיביא לראיה מהסכמת הגאון ר' שבנא הנפטר בר"ח כסליו שי"ט נראה שזה אינו שייך לתקנות דשנת שנ"ד, אם לא שנאמר כי במלות: „והלמידיו אחריו אלופי תורה" יכוון אל הרבנים שהסכימו על התקנה בועד דשנת שנ"ד.

ושם למעלה בפנקס הובאה עוד תקנה אודות שמאים והערכות ונאמר עליה: „נעשה התקנה אחר גראמניץ שנ"ד לפ"ק ונברו ג' שמאים" וכו' (אוצר הספרות שם עמוד 589). אולם זאת היא תקנה מקומית בקראקא ואין לה שייכות עם ועד הארצות.

שנת שנ"ה (1595)*).

טו. בפנקס פוזנא נמצא העתק הסכמות ועד הארצות משנה זאת ביריד לובלין השייכות לעיר פוזנא. וזהו נוסח ההעתק:

„הסכמות דיריד גראמניץ שנ"ה לפ"ק. עלה הגורל להיות פרנס היריד ביריד שוואנקי הסמוך ממדינת רוסיא דהיינו מק"ק לבוב, וביריד שי' הסמוך שנ"ו לפ"ק מק"ק קרקא, וביריד גראמנון [צ"ל גראמניץ] הסמוך מק"ק

---

*) אלה הם הדברים הרשומים בפנקס קראקא (בדברים עתיקים להר"ר וועלשטין האשכול ש"א כרך א' עמוד 164): „יום א' פרשת בשלח שנ"ה טובה לפ"ק פה ק"ק קראקא היתה ישרפה על המבצר ונשרף חלק גדול מהמבצר, החדרים הפנימים של המלך יר"ה והמלכה והארצי לברוח מבית התנוגיהם ומחדריהם ברחוב הסים הערן (Domherrn), וסגרו המבצר ולא הניחו לכבות את השרפה הגדולה כי אם יהודים יצ"ו, והם הצילו כל התיבות וגנזי המלך והמלכה אל (בית תפלתם) הגדול בהמבצר, והמלך יר"ה בעצמו עמד על פתח (הבית) וראה הוא בעצמו הטורח והאמונה שעשו היהודים יצ"ו. גם כמה דברים וענינים שנלקחו באותה שריפה חוזרו על ידי יהודים יצ"ו, כי הם הגידו למלך ולשריו מחוש ועד שרוך נעל מה שבאו לידם או שהיה להם ידיעה או רמז ורמיזה כמנו, וזה עשה שלום גדול ת"ל, ונהפך לב המלך והיה כאיש אחר לטובה להטיב לעמו ישראל, אמן".

„וכמו עשרה ימים אחר זה התחיל יום הנועד (Sejm) כאן ק"ק קראקא, ונמשך ששה שבועות עד יום ד' י"ב ניסן ובאותו יום הל' (היה?) חדוש, שנפל נחלת בחנות שהיה בו הפולוויר ונהרס החנות, והנויה שישבה בחנות כמעט מתה ונתעלפה, וכמה יהודים התוקו מהפולוויר, והיה רעש נדול על השוק, וכמו שעה אחר זה תקעי בחצוצרות לאות שיום הנועד נגמר לטובה, עד שנראה בהשנחה שקודם יום הנועד התחיל בשריפה וגמר בשריפה, וה' יתן בלב המלך ובלב כל יועציו ושריו להטיב עם עמו ישראל".

פוזנא. אודות הדיינות לא נשתנו רק שבני ק"ק פוזנא רשאים לשלוח לכאן [ר"ל ללובלין] א' מב' הדיינים שנבררו בשנה שעברה, דהיינו או כמהר"ר יוסף או מהר"ר שמואל סג"ל, או א' מב' הדיינים שהיו מקדמת דנא דהיינו או מהר"ר טעבל או מהר"ר שמואל. אודות החלוקים מחמת משא ומתן שבין אנשי ק"ק קרקא ובין הגליל שלהם יעמיד [צ"ל יעמוד] הדבר ככל אופן המבואר בפנקס המדינה. אך מה שקבוע שם זמן ומקום לצאת דינם לאור פה לובלין ביריד דהאידנא. עכשיו נתרצו ראשי הגליל להיות משפטם יצא [ויצא] לאור בק"ק קרקא ביריד שנצל הסמוך שנ"ה לפ"ק בפני בוררים, שכל אחד יברור לו בורר אחד. רק שלא יהיו הברורים ראשי ישיבות והאב"ד מוה"ר מענדל יצ"ו הוא יהא השליש [צ"ל השלישי] המכריע ביניהם, ולפניהם יצא כל דבריהם לאור. וכל עוד שלא נגמר דינם ועמוד [צ"ל יעמוד] הדבר ככל המבואר בפנקס המדינה ולא יפול דבר ארצה. כך עלה המוסכם יום א' י"ז אדר שנ"ה לפ"ק. אודות הוצאות הבלבול דסאווין לא נשארנו חייבים רק ש' זהו' לשלמם ביריד שוואנקי הסמוך מלבד ההוצאות שיעלו לע"ע בק"ק קרקא על השתדלות הבלבול והשלש מאות זהו' פול' הנ"ל חייבים [אנחנו] לבני גליל חעלמא. ומלבד הרט"ו זהו' פו' שחייבים ג"כ כמבואר לעיל בדף שלפני זה ע"א ביריד שי' שנ"ה לפ"ק".

„נאום בנימין צבי מלונטשיץ".

„השלש מאות זהו' הנ"ל נתפרעו ביריד שוואנקי שנ"ה לפ"ק. אנשי וועגראב נשארו לע"ע חייבים לג' ארצות נ' זהו' מלבד מה שנשארו חייבים מיריד שעבר. גם עברו על הצווי ועיכוב שעכבו אותם בעונש חרם שלא יזוזו מכאן עד שישלמו ולא השגיחו. ע"כ יקנסו אותם כפי ראות עיני ראשי המדינות ביריד הסמוך. יריד שוואנקי שנ"ו לק"פ [צ"ל לפ"ק] פרעו כל העבר וגם לר' סכומות דיריד שוואקי שנ"ו, והמותר המגיע עליהם ליתר מד' סכומות דיריד שוואנקי שנ"ו נשארו חייבים". (פערלעס במונטשריפט לשנת 1867, עמוד 111—110. וע"ד זיוף אחד בהאסיף השני מזה ההעתק ראה למעלה בדברי המתרגם [עמוד 435]. וצריך להוסיף כי גם ההערות בהאסיף שם אודות הירידים גראמניץ ושוואנקי גנובות הן מדברי פערלעס שם).

והנה רואים אנחנו כי בועד הארצות ביריד זה שהתעסקו בו רק בדיני ממונות הנוגעים לגוף הארצות השתתפו רק שלש ארצות. כי מלבד מה שנזכרו פה הפרנסים מהירידים הנבררים רק מארץ רוסיא (לבוב) פולין גדול (פוזנא) ופולין קטן (קראקא) עוד נזכר בסוף בפירוש: חייבים לג' ארצות. והוא הדבר אשר דברתי, כי במשך זמן ארוך השתתפות מדינת ליטא וגם וואלין בועד הארצות היתה

עכ"ל הזכרון ההולדי הזה בהמאמר הרשום למעלה והוא נכבד מאד. השנה שנ"ה היתה השמינית לטלכות סיגיסמונד השלישי לבית וואזא, ולמרות היותו חניך הישועים, נדע בו, כי בערך השנה הזאת שנה את מעמו למוב בהנהגתו עם היהודים. בעצם העת ההיא הכיר המלך באופן רשמי ונמוסי את חזקת ישוב של היהודים בווילנא בתור קהל מתוקן ומסודר (כפי הוכחותיו של בירשאדסקי בהוואסכאד לשנת 1887) ובמקום אחר נדבר ע"ז בהרחבה. בכל אופן נכבר מאד הזכרון הזה לא רק לעדת קראקא לבדה, כי אם גם לתולדות ישראל במלכות פולין בכלל. הח' וועפשטיין מעיר, כי הידיעה הזאת מתאמת לדברי הסופר הפולני צעלנער המודיע כי בשנת 1595 יום 29 יאנואר נשרף חלק המבצר בקראקא וביום 6 פיברואר התחיל יום הועד. Grabowski, Groby Królów polskich w Krakowie p. 20. שפ"ר.

רק במקרה ולצורך השעה, או בעת שנשאו ונתנו בועד ע"ד ענינים הנוגעים גם לשתי המדינות האלה או בעסקים השייכים לכלל ישראל.

ומהסכמות שלפנינו נראה, כי ברירת פרנסי הירידים היתה ע"י הטלת הגורל בענין קדימה ואחור. גם נקצב בכל ועד מי ומי תשלח כל קהלה מראשי הקהלות לדייני המדינות ביריד הסמוך. והסופר רשם בפנקס פוזנא רק את שמות הדיינים מעירו. גם נלמוד לדעת, כי לפעמים ענשו וקנסו בועד הארצות את בני הקהלה אשר לא קיימו את אשר נוטל עליהם בהחלטות הועד, כאשר עשו לאנשי עיר וועגראב (Węgrów). וכמו כן חרץ הועד את משפטו אודות הסכסוכים אשר צמחו בין הקהלות הראשיות (פוזנא, קראקא ולבוב) ובין הגלילות השייכים להן. ובפעם הזאת פסקו ע"ד החלוקים שנולדו בין עיר קראקא והגליל שלה. והאב"ד ר' מענדל הנזכר פה הוא הר' מענדל ר' אביגדורש שהיה אז אב"ד בקראקא כאשר דברנו מזה למעלה לשנת שנ"א. והנה אף כי הדבר הזה היה נוגע רק לגליל קראקא אשער, כי בעבור זה הביא הסופר את ההסכם הזה בפנקס פוזנא מפני שבראשונה החליטו לדון בזה ביריד לובלין לפני דייני הארצות שביניהם היה גם דיין אחד מפוזנא. וזה היה רשום בפנקס המדינה כעדות הסופר ר' בנימין צבי מלונטשיץ (וכנראה הוא היה המעתיק לפנקס פוזנא את ההסכמות וההחלטות מפנקס הארצות שבלובלין). הירידים הם: גראמנית (Gromnice ליכטמעסטע) באדר או ניסן, שוואנקי (Zielone swiątki פֿינגסטטען) בחדש סיון, שי' הוא הקצור מן שימאן אי יודא (שמעון ויהודה בחדש כסליו, שנצל (Stanisław בראש חדש מאי.

אודות הבלבול בעיר סאווין נזכר גם למטה (סימן ט"ו). אך פרטי הבלבול לא נודעו לנו גם משם. — בסוף ההסכמה נרשם בפנקס הזמן שבו יצאה ההחלטה מכח אל הפועל. וכן רשום זה כפעם בפעם בפנקס ליטא.

טז. בפנקס פוזנא נעתקו עוד הסכמות ועד הארצות מיריד שוואנקי לשנה זאת בזה הלשון:

„הסכמות יריד סיון שנ"ה לפ"ק. בהתאסף ראשי עם יחד נמנו וגמרו והסכימו כולם כאיש אחד על הצרה שלא תבוא עוד שאח"ו [שאם חס ושלום] יתבקש עוד מפי המלך יר"ה והשרים לגבות גלגולת מבני ישראל ישלא [צ"ל שלא] ישתדלו עוד לשכור מהמלך יר"ה והשרים, רק יניחו הדבר על הגלגולת, אם לא כשיסכימו כל ראשי ומנהיגי המדינות כולם ביחד להשתדל לשכור. ואפילו אם אחד מהם ימאן יוכל לעכב ולא יכולים לבטל דעתו בשום אופן עד שיתרצו כולם כאחד. — עוד הסכימו שאח"ו יקום איזה פורה ראש מהשרים במדינת פולין גדול וירצה לחזור ולהטיל גביית הגלגולת על בני ישראל השרויים שם, אזי יעמדו על נפשם להשתדל בכל מאמצי כחם על הוצאות כל הארצות לבטל מחשבותם. ואח"ו לא יוכלו לבטל אזי כל הארצות כולם ישאו עמהם בעול לשלם הכל ע"פ הסכום והגלגולת. אך שלא יתנו כלום אם לא בהכרח ע"פ המשפט. גם אם באיזה מקום יצא המשפט לחזור ולגבות מהם אזי יקחו המשפט להמלך יר"ה. ואף אם אחרי כל זאת יהיו מוכרחים לחזור וליתן מ"מ לא יסייעו להם רק כפי ערך שהגיע עליהם לסך כ"ב אלפים כפי ערך שהיתה הגבייה לע"ע ע"פ הסכום וע"פ הגלגולת. —

ואודות התלונה דוואיוואדא (Wojewoda) דקראקא עלה המוסכם, שהרשות

נתונה לראשים דק"ק קראקא לפיסו ולכפר פניו במנחה עד ק' זהו' פול' דהיינו מחמת הכתב שכתב להסטארסטא סכריפיצקי (Starosta Skripicki). — על בלבול דסאווין לא נשארנו חייבים רק מאתים זהו' פול' לבני חעלמא לשלם להם ביריד שי' הסמוך שנ"ו לפ"ק. — נתפרע הסך הנ"ל. —

ואודות הל"ב זהובים שהוצאו בני חעלמא על פיזור והוצאות התפוסים דסאווין עד ג' שבועות ביריד שוואנקי שנ"ה לפ"ק מצאנו, שהם יתנו הקדמה לזה וישלמו שליש א' בראש ואח"כ כל הגליל חעלם עם ק"ק חעלם ישלמו שני שלישים. וכן מכאן והלאה יתנהגו ג"כ ככה בהוצאות הפיזור והוצאות שיצטרכו להוציא עליהם, שישלמו ק"ק חעלם הקדמה בראש שליש א' ואח"כ כל הגליל בצירוף ק"ק חעלם שני שלישים. והמ"ד והו' פו' שהוציאו על העלאת המעות ישלמו הכל ביחד גליל דחעלמא עם הקהלה. וכן מכאן ולהבא אם יצטרכו להעלות איזה סך על רבית לבלבול הנ"ל יעלו ג"כ על הוצאות כל הגליל עד שישקוט בלבול דסאווין לגמרי" (מונטשריפט שם עמוד 3—152).

אודות מס הגלגולת (poglówne) ראה הערת המתרגם למעלה בציון ". והנה ראינו למעלה במאמר זה (סימן ז'), כי כבר בשנת שמ"א אסר הועד לשכור את המכסים. אולם אסורים כאלה היו צריכים לחדש מזמן לזמן. גם שם לא נזכר מכס הגלגלת בפירוש, וע"ד הסך כ"ב אלפים זהובים שזה היה בראשונה הסך הכולל ממס הגלגלת ליהודי פולין ולאט לאט נוסף הסכום הזה עד מאתים ועשרים אלף ראה למעלה (1—430).

יז. עוד מפנקס פוזנא אודות ברירת דייני המדינות לשנת שנ"ה ושנ"ו שנבחרו ביריד סיון שנ"ה:

„ברירת דייני המדינות עד כלות יריד גראמניץ שנ"ו לפ"ק. מק"ק קראקא מוהר"ר מרדכי מרגלית והר"ר אברהם ריזלש ושניהם שקולים. מפוזנא מהר"ר שאול ר' הילמנש ומהר"ר טעבל ושניהם שקולים. ממדינת לבוב ביריד שי' הסמוך מהר"ר אברהם בר שבתי ומהר"ר ברוך ושניהם שקולים. ממדינת חעלמא ביריד גראמניץ הסמוך מהר"ר ליב מ' באלא [צ"ל מלובמלא] ואחריו הר"ר ליב מבעלזא. מלובלין מהר"ר יצחק בן מהר"ן והר"ר משה כ"ץ ושניהם שקולים. ממדינת וואלין מוהר"ר זוינוול [צ"ל זאנוול] מלאדאר [צ"ל מלאדמר] ואחריו הר"ר אברהם בקרעמניץ. ממדינת ליטא מהר"ר חיים ומהר"ר וואלף". (מונטשריפט שם עמוד 153).

בפעם הזאת נראה ברור, כי לדייני המדינות נבחרו גם מטדינות וואלין וליטא. וזהו כאשר אמרתי מפני שסוחרי המדינות האלה באו כמו כן על הירידים שבפולין לעשות מסחר וקנין וגם לדון בדינים חמורים בדיני ממונות. ובכל זאת נראה פה הפרש קטן בין המדינות האלה ובין מדינת ליטא, כי ממדינות פולין וגם מוואלין נזכרו הערים שמהם נבחרו הדיינים, מה שאין כן בליטא. ולפי ההשערה הוא מפני שאנשי ליטא לא לקחו חלק בגוף עניני ועד הארצות ובחרו בעצמם את דיניהם באסיפותיהם בבריסק.

וכמה מהרבנים הנבחרים ידועים הם, כמו הר' מרדכי מרגלית הוא הנקרא ר' משה מרדכי בר' שמואל מרגלית האב"ד בקראקא הנפטר בי"א

כסליו שע"ז ראה „עיר הצדק" (עמוד 5—42) והערות הרשוח"ה (שם בהערות עמוד 72) והערות ותקונים להרר"נ ראבינאוויץ (עמוד 7—6). והר"ר אברהם ריזלש היה מחותנו של הרט"א, כי בנו ר' בונם נשא את בת הרמ"א מרת דרעזיל שנפטרה בר"ח טבת שס"ב („עיר הצדק" הערות עמוד 19 הערה 12). ואלה השנים נזכרים גם בפנקס קראקא לשנת שנ"ה: „והממונים לא יניחו למכור חמאה וגבינה לאנשי העיר אם לא יובא מקודם להאלופים מהר"ר מרדכי ר' שמואל [צ"ל שמואלס] ומהר"ר ישעיה דרשן והר"ר אברהם יצחק ריזלש שהמה יחקרו וידרשו היטב אם נעשה בכשרות" (אוצר הספרות ד' עמוד 590). ותקנה כזו בענין גבינה וחמאה תקנו אחרי כן בועד הארצות בשנת שס"ז כאשר נביא למטה (סימן ל"ז). וכל החכמים האלה לא זכרו את בחירתו לדיין הארצות, והנבחרים מפוזנא אינם ידועים לי ממקום אחר. רק נוכל לשער כי האב"ד מפוזנא ר' שמעון וואלף בהר' דוד טעבלי אויערבאך בשנת שפ"ה—שפ"ט היה בנו של ר' טעבלי זה. שמות שני הנבחרים מלבוב יחסרו בס' אנשי שם להרר"ב. הר' וואלף מליטא הוא אולי חתן ר' שאול וואל הנגיד מבריסק (עיר תהלה עמוד 25). ואחרי חתני הנגיד הר' בינוש ליפשיץ והר' אפרים זלמן שור בע"ס „תבואות שור" היה הר' וואלף לאב"ד בבריסק.

יח. בפנקס פוזנא שם נמצא גם כן חשבון ההוצאות שנעשה בשנת שנ"ה בועד הנ"ל, וזה תארו:

„ההוצאות פרטיות מיריד דהאידנא לבד גביית הפאבר לע"ע יערסלף עלו אלף תרט"ו זה' גרו' כמבואר בצעטל, רק שבני וואלין אין צריכין ליתן לאותן ת' זהו' דחעלם, ולאותן ש"ס זהו' ג"ר [צ"ל גד'] לבלבולים דפולין גדול. וללישרא כרכום דוואייוואדא ראווי בעד ח' זהו' ולהוצאות קראקא וגליל מחמת סאווין ו' אדומין ט"ו גדולים ול"ב זהו' שכר עגלן [עגלון] מחמת בלבול חעלם. וע"ז גבינו לע"ע סכום מדיני חוץ מווילנר וטיקאטינר וועגגראוו. ונשאר הגביה התל"ד זהו' י"ב גדו'. גם נשארנו חייבים למדינת וואלין פ' זהו כנ"ל. נמצא נשארנו חייבים קרן תש"א זהו' י"ג [ר"ל י' גדולים] כל זה לקחנו בהקפה מכמ"ר יצחק יוסינש דהיינו מאה זהו' עד יערסלף הסמוך לשלם שמה ממותר גריית [צ"ל גביית] הפאבר כפי החשבון והמותר נשלם לשי' קרן ורבית. ע"ז חייבים ק"ק וועגגראב משי' שנ"ה עוד מגראמנץ שנ"ה קרן חמשים זהו' וקנם כמבואר בפנקס. עוד מחמת יום הנועד קרן ורבית עד הנה כ"א זהו' וח' דהיינו ב' סכומות. עוד עתה יריד שוואנקי' זהו' מכל הנ"ל יתנו רבית. וטיקאטין נשארו חייבים ה' זהו'. כל הנ"ל נגמר ונעשה יום א' ד' תמוז שנ"ה לפ"ק".

„נאנם [צ"ל נאום] הלוי פינחס הורוויץ מקראקא. ונאם מרדכי אופלר מפוזנא. ונאום יקותיאל בן מהר"ר משה הלוי ז"ל איש לנדא ונאום יהודה ליון [כן] במהר' מרדכי זלה"ה. משה בן לא"א יעקב ישראל הנקרא משה ציפורש". (מונטשריפט שם עמוד 4—153).

המם פאבר אשר פערלעם בהערה שם ישער כי הוא המם podworowe (האפשטייער, גרונדגעלד) אולי הוא המם הנקרא powrotne מכס השער הנמצא בליטא בשם поворотный. קודם המלה גדו' [גדולים] יחסר המספר י' או ו' שהיה

נכתב ביחד עם אות ג' כי לא נמצא בשום מקום זהובים גדולים. — יערסלף הוא הירוד בעיר יערוסלאוו הנזכר כבר למעלה לשנת שנ"א (סימן ה'), וזהו הפעם האחת שנזכר בה סכום ווילנר ואם לא נשתבשה המלה מן ווילנר (וואלינר) או ווילונר (על שם העיר Wieluń בפולין), אזי אולי הכוונה לעיר Wieleń בפולין ולא לעיר ווילנא, אף כי נוכל לאמר כי מפני שרייני ליטא הצטרפו בפעם הזאת בועד הירוד לכן נתנו אנשי ליטא חלקם בסכום המדיני. אולם ההשערה הזאת רחוקה היא ממני. — החותם בראשונה הוא הר' פינחס הורוויץ גיסו של הרמ"א הנזכר בתשובות הרמ"א (סימן מ"ט). והוא היה בנו של ראש הקהלה בפראג הר' זלמן ישעיה הורוויץ ודור זקן של אשתו השניה של הרב בעל תוספות יו"ט מרת רחל (גלעד בחלק האשכנזי עמוד 67, עה"צ בהערות עמוד 21—19 סימן י"ג). שם הר' מרדכי אופלר לא נורע לי ממקום אחר, וכפי הנראה הוא היה מעיר Opole בפולין. והשלישי הר' יקותיאל בר' משה הוא בעל ס' קצור עמודי גולה (קראקא של"ט) החותם שמו: הדר בק"ק פוזנן, והר' יהודה ליוון [ליווא?] בר' מרדכי לא נורע לי ממקום אחר. והאחרון הר' משה בר' יעקב ישראל ציפורש היה מלכוב ונפטר בי"ג אלול שם"א. והוא מובא בשו"ת שארית יוסף (סימן כ"ה, אנשי שם להררש"כ עמוד 152 סימן שפ"ו, ושם כתוב שלא כנכון שחתם בשנת שנ"ו—שנ"ז וצ"ל שנ"ה ושנ"ז, והמלה טלעמבורג ולא מלעמבערג תמצא בחתימתו בועד משנת שנ"ו (למטה סימן כ"ה).

יט. בפנקס קראקא בין התקנות משנת שנ"ה כתוב גם כן באשכנזית ועברית: „והממונים זאלין קיין ווין זעצין אם לא הגאון אב"ד וה"ט התירו את היין עם ג' אלופים שיברו ראשים וטובים כתקנות הארצות" (אוצר הספרות ד' עמוד 590).

ועור מענין זה בתקנות הנ"ל כתב „בענין יין נסך. הרב עם רו"ט [ראשים וטובים] מידי שנה בשנה קודם הלעזין יברו ג' אלופים אשר המה יהיו עם הרב. והרב בצירוף ג' אלופים הנ"ל יתקנו כפי תקנות ארצות והם יסדרו. וכאשר יסמכו תהי' הסמיכה גם בהסכמת האלוף הישיש כמהר"ר אברהם מיזל יצ"ו. ויורו את הדרך אשר ילכו בה להיות היין כשר בכל דקדוקיה [כן]. ויעיינו בכל ענייני חשש יין נסך. ויחמירו בכל חומרות שבעולם כראוי לזמן הזה לגדור פרצות בבקעה. ועכ"פ יזהרו שלא להכנים היין ברחוב היהודים אם לא יכשירו אותן מקודם" (אוצר הספרות שם עמוד 595).

ולא נודע באיזו שנה נתקנה התקנה בענין יין נסך בועד הארצות. ואם נאמר שנתקנה באותה שנה עצמה שנבהבה בפנקס קראקא אזי היא שייכת לשנת שנ"ה. — המלה האשכנזית זעצין היא במובן אבזעצען לאסטען (ר"ל להניח למכור), והמלה הלעזין היא כפיה"נ ג"כ אשכנזית (וויין־לעזע, בעירת הברמים). — הר' אברהם מיזל היה מחותנו של הרמ"א וחתם ביחד עם הר' יוסף בעל „שארית יוסף" בתשובה שנשלחה מחכמי קראקא לאיטליא בשנת שמ"ד (הערת רפ"ה וועטשטיין באוצה"ס שם). וראה עוד לשנת שנ"ו (סימן כ"ג).

כ. בפנקס קראקא שם בתקנות אודות הרב ומנהגיו נמצאת גם התקנה הזאת: „ואם רב מעיר אחרת או הרבה רבנים [ר"ל רבנים רבים כל אחד לבדו] יכתבו לכאן איזה חרם הן על עסק יחיד הן על עסק רבים מבני קהלתנו יצ"ו, מחוייבים הרבנים מפה ורו"ט וקהל יצ"ו לומר אדרבה ויטילו הם חרם על אותו יחיד או רבים כפי התקנה הנעשית בטישוויץ בענין זה. ברצון הרב ובהסכמתו עם ג' אלופים אשר רבים נכשלים [בזה] בעו"ה ותקן הגאון אב"ד שלנו ויורה לו הדרך אשר נלך בה ע"פ התורה ויכתוב התרת חכמים על לוח ויכריזוה וצדיקים ילכו בו". („אוצר הספרות" שם עמוד 595).

ובסוף התקנה הלשון מגומגמת אף כי הכונה מבוארת היא. — בתקנות טישוויץ יכוון לתקנת ועד הארצות שהיה בעיר הזאת בשנת שמ"ג אודות הרבנים, כפי שמובא בפנקס קראקא לשנה ההיא (ראה למעלה פה סימן ח'). ושם לא נעתקה התקנה הזאת כאשר בכלל באו תקנות הועד בפנקסי ערי הגלילות בקצור ולמקוטעין. וגם מזה נראה כי היו מוכרחים לחדש כפעם בפעם את התקנה הזאת כאשר בכלל באו תקנות הועד בפנקסי ערי הגלילות בקצור ולמקוטעין. וגם מזה נראה כי היו מוכרחים לחדש כפעם בפעם את התקנות והסדרים שתקן וסדר ועד הארצות כי שכחום וחזרו ויסדום כמאמר חז"ל בנידון דומה לזה.

כא. בפנקס קראקא שם הובאה התקנה בענין שכירת המכסים, וזה תארה: „מכס. ואם איש אחר רוצה לשכור איזה מכס או שארי דברים כיוצא בזה מותר לו לשכור. אבל אם יש איזה חשש שיעשה בזה היזק לאיזה גוי או לאיזה פריץ כגון שלא יפרע לו, או יצרוף הפ"ה [הפרנס החדש] עמו ראשים וטובים שאינם נוגעים, והם מחוייבים לילך אל הגוי או אל הפריץ ההוא ולהזהירו על הדבר ועליהם תבא ברכה. אבל מה שנוגע בענין שכירת אורנדיש גדולים כגון טשאפאווי או מינצין או זויפא או גרעניץ מכסים, בכל אלה הסכמנו גם אנחנו עם מנהיגי ד' ארצות, שאסור לשום איש לשכור א' מכל הנ"ל או להחזיקו". („אוצר הספרות" שם עמוד 596).

התקנה הזאת היא לחזק את התקנה מועד לובלין בשנת שמ"א (למעלה סימן ז') עם פרטים חדשים, והוא שהותר בפירוש לשכור שאר מכסים לבד מטשאפאווי, מינץ, זויפא וגרעניץ מה שלא נאמר שם בתקנת ועד לובלין. וגם נתחדשה התקנה המחוכמת לטובת הכלל בענין החשש, שלא יפרע היהודי חוכר המכס אל המושל את שבר המכס וע"י זה יתהפך המושל הזה לצורר היהודים, כאשר באמת כזה קרה פעמים רבות.

כב. בפנקס קראקא שם בתקנה אודות פרנס החדש נשנו בקצרה תקנות ועד הארצות שהפרנס צריך להיות בקי בהן, וזה נוסחן:

„הפרנס החודש וכו'. הפ"ח מחוייב תיכף לקראות התקנה כולה בתחלת חודש שלו בינו לבין עצמו כדי שידע לצוות על הטוב ולמנוע את הרע, והשמשים יזכירו ויזהירו אותו להעלות על זכרונו מידי חודש בחדשו".

„א. שלא יבררו רב או ראשים וטובים וקהל ושאר מינוים שבעולם רק ברחוב היהודים וכפי דת תורתו הקדושה. ויש לנו ע"ז חירות וקיומים מן המלכים ומן השרים ומושלים. ואם יעלה על לב יחיד או רבים לעשות ולפעול חדשות אצל השררה

בעניני מינויים הנ"ל, אשר יהיו נגד תורתנו ונגד חירות וקיומים שיש לנו הן ע"י עצמם והן ע"י שלוחם והן ע"י יהודים או ערלים, יהי' חל עליהם כל העונשין והחומרות וחרמות כפי ההקנות של חמש ארצות הנעשים בק"ק טישוויץ בחוה"מ פסח שנת גש"ם לפ"ק והוא [כן] מונח בק"ק לובלין" וכו' וכו'.

„גם ישגיח על הגניבות ועל הגזילות והשגת גבול, וגם איך להתנהג עם הגוים בענין המסים ומוכסים והלואות. ומלבד תקנת הטשאפאווי שעשו בק"ק לובלין בשנת שלו"ה ט"ו כסליו כפי אשר העתקנו לעיל עוד אסרו שלא להיות סרסר וכו' וכו'. כל ההקנות הנ"ל יהיו בתקפם עד שנת שנ"ט לפ"ק וכו' וכו'. כל הנ"ל גמרנו יום א' טוב למנחם שנ"ה טובה לפ"ק פה ק"ק קראקא".

„נאם אברהם בר יוסף וצלה"ה. ונאם הקטן מבית לוי פנחס בהר"ר ישראל זללה"ה הורוויץ. ונאם יעקב בן לא"א משה ז"ל עברילש. ונאם יצחק בר אשר. ונאם זאב בנימין בכמר ישראל ז"ל. ונאם יחזקאל בר משה ז"ל. ונאם דוד בן לא"א הר"ר משה קצאלבוגן [קצנאלבוגן]". (אוצר הספרות שם עמוד 9—597).

אודות התקנות האלה ראה למעלה (סימן ז וח'). ורוב הרבנים מקראקא שחתמו פה נזכרו גם למעלה.

כג. בפנקס קראקא שם לתקנות שנה זאת נחשבו גם:

„תקנות שנעשו ע"ד טענות אין לי ביום א' טו"ב מנחם שנת שנ"ה לפ"ק" וכו' וכו'.

„אודות השבועה יהי' כתקנות הארצות דהיינו בעיר יכול להשביעו בכל חצי שנה וחוץ לעיר שנה" (אוצה"ס שם עמוד 599). ולא נרשם זמן תקנות הארצות בטענות אין לי.

בערך שנת שנ"ו (1596).

כג. בשו"ת מהר"ם לובלין נזכרה תקנת הארצות בענין יין נסך, ואלה דבריו שם:

„בהיות בשכבר ביומא דשוקא שעבר יצא הכרוז קול הקורא בחיל בהסכמת חכמי דורינו שלא יתעסקו שום משא ומתן בסתם יינם, ועל פי הדברים האלה שלחתי פיתקא דהזמנתא ליושבי ק"ק רימונאב שהיא אחת מהקהלות השייכים לאנפינו שיבאו לכאן ק"ק קראקא להוהיר אותם על כבה. והנה באו אלי עיקרי ק"ק הנ"ל והציעו דבריהם בפנינו באמרם שא"א [שאי אפשר] להם להסתלק מזה וכו' וכו'. וכבר עלה ג"כ בדעת הקדמוני, הלא המה רבנן קשישי שהיו מנהיגי קהלה זו שהיתה ג"כ ק"ק רימונאב תחת יד בית דינם למחות בידם משא ומתן זה, כגון הגאון מו"ה משה איסרלש ומו' חמי הגאון מהר"ר יצחק כהן והגאון מהר"ר יוסף כ"ץ והגאון מהר"ר שלמה ז"ל. ובאשר שמעו הצעת דבריהם הניחו להם, כי המה ראו בעוז שכלם שהיא גזירה שאין הציבור יכולין לעמוד בה" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן נון, ד' ויניציאה שע"ח דף כ"ז—ב"ח). והנה לא נרשם הזמן בתשובה זו. אולם על כי נכתבה בהיות מהר"ם אב"ד בקראקא נוכל לשער זמנה בקרוב. כי מלשון התשובה: „בשכבר ביומא דשוקא העבר" נראה שזה היה

כשנה בערך אחר ועד הארצות ביריד שבו נתקנה, ולמעלה (סימן י"ט) ראינו כי התקנה בענין יין נסך נרשמה בפנקס קראקא בט"ו אב דשנת שנ"ה, ואם כן הוא המעשה דעיר רימונאב קרה בערך שנת שנ"ו. ועד עתה לא נודע בצמצום הזמן שבו עזב מהר"ם לובלין את הרבנות בקראקא והלך ללבוב. בעיר הצדק (עמוד 45, VI וכן בהערות עמוד 32) יגביל את הזמן בשנת שנ"ה בערך, ובמקום אחר (שם עמוד 37) יאמר: שנים אחדות לפני שנת שנ"ט ירד מכסאו [בקראקא]. (וכן כתב הררש"ב באנשי שם עמוד 32 סימן שמ"ג). ואמת הוא שיכול המשיב להשיב כי זמן תקנת הארצות היתה קודם שנת שנ"ה ורק בפנקס קראקא נרשמה בשנה ההיא ולכן כתבתי בערך. — העיר רימונאב (Rymanów) בגליל קראקא ולפי"ז צ"ל רימאנוב. — והנה מהר"ם לובלין השתדל בתשובתו זאת להתיר באופן ידוע לקבל את היין בתשלומי חובות שחייבים הגוים ליהודים. ומזה נראה כי גם תקנות ועד הארצות לא אסרו ברזל ולא הגישו לנחשתים את רגלי הרבנים הגדולים אשר ידם רב להם להוכיח בראיות עפ"י הדין והסברא, וכן נראה עוד למטה אצל הרב הזה.

ועוד נמצאו איזה פרטים השייכים לשנה זו בתקנות ועד הארצות משנת שנ"ה (ראה למעלה סימן ט"ו וט"ז).

שנת שנ"ז (1597).

כד. בפנקס פוזנא הובא כרוז יערוסלאוו משנת ת', ושם אחרי הספור אודות תקנת ועד הארצות בשנת שמ"ז ובשנת ש"נ ע"ד האיכור למנות רבנים בעבור מתנות או הלואות כתוב עוד כזה ביהודית־אשכנזית:

„אח"כ ביריד יערסלף שנת שנ"ז האט מאן ווידר מחדש כל הנ"ל גיווען אונ' ווידר רבנים גיחתמת איטלכר האט איין ביוונדרה גזירה גוזר גיווען ואלו הן: ר' שמעון בר בצלאל מקרעניץ, ר' מענדל ר' אביגדרש מקראקא, דער אלט ר' זכריה, ר' משה מת, ר' דוד שעבשין, ר' פאלק כ"ץ בעל הסמ"ע, ר' ווייבש קראקא, ר' אייזק לבוב, ר' יוסף קאזא, ר' יודא בר שניאור סג"ל, ר' קאפיל כ"ץ שהיה ממגרש לבוב". (מונטסשריפט לשנת 1867 עמוד 223).

כל הרבנים החתומים על חדוש התקנה באו במספר השלשים רבנים שחתמו בועד דשנת ש"נ כמובא למעלה (סימן י"א). וגם פה צריך לתקן ר' שמשון בר בצלאל במקום ר' שמעון כהערתי שם.

כה. בפנקס פוזנא הובא פסק דין שנפסק בשנת שנ"ז בועד הארצות בלובלין. וזה נוסחו:

„על אודות שבני ק"ק פוזנן צועקים על הר"ר שלמה בן הר"ר מרדכי מגניזן, איך שהוא עובר על ההתקשרות שנעשנה [צ"ל שנעשה או שנעשתה] ביניהם, שלא יקח מאנשי ק"ק פוזנן מכס רק כשיעור שהיה נהוג מאז ומקדם. והנה הם בירדו באיזה אופן היה השיעור מאז ומקדם, ולפי אותו הבירור נמצא שהרר"ש עובר מחמת שלוקח יותר מאותו השיעור שהם בירדו. והר"ר שלמה צעק אין שהוא אינו לוקח רק כשיעור שהיה מאז ומקדם וכו' וכו' [פה השמיט פערלעם

את הטענות הכתובות בפנקס באריכות]. ואם ח"ו שהרר"ש יעבור יוכרז עליו חרמות ונדויים בכל בתי כנסיות ובפרט פה ק"ק לובלין ביריד הסמוך... וזולת זה עוד עונשים קשים יושת עליו כפי ראות עיני ראשי המדינה וצ"ו [צל יצ"ו] כה דברינו יום א' ו' תמוז שנ"ז לפ"ק".

„נאום הלוי פנחס מקראקא. ונאום יודא המכונה ליב בר אלעזר ז"ל מלובמלא. אברהם בן לא"א משה ז"ל. ונאום יצחק בר אשר מוילהוין [צ"ל מוילהוזן] ז"ל. משה בן לא"א יעקב ישראל ז"ל הנקרא משה ציפורש מלעמבורג" (מונטפשריפט שם עמוד 226).

שלשה מן החתומים בזה חתמו גם על חשבונות ועד הארצות משנת שנ"ה (ראה למעלה סימן כ"ב), והשנים האחרים לא נודעים לי ממקום אחר, ורק הכנוי על שם העיר מילהוזן נודע לנו מר' יו"ט ליפמאן בע"ס הנצחון. — ובזיוף הנדפס מה' אטלאס לא נרשם החסר אחר המלות שהיה מאזומקדם. ואחדי המלות ביריד הסמוך (שהכוונה היא לגראמניץ הסמוך בלובלין) נוספה מלה בדויה לווריש עם פירוש בדוי, וכנראה מההמשך מה שהשמיט פערלעס אחרי המלות ליריד הסמוך וציין בנקודות הוא פרטי החרמות והעונשים על ר' שלמה שהובאו בפנקס שם.

שנת שנ"ח (1598).

כו. בשנה זאת נדפס בקראקא הספר עומק הלכה על החשבונות והשעורים ודברים הקשים שבש"ס מהר' יעקב קאפל בר' שמואל בהסכמת שלש ארצות. ואלה דברי המביא את הספר לדפוס:

„אמר יצחק בן החבר ר' אהרן זה הספר הבאתי לבית הדפוס בהורמנתא דמלכא וכו' מו"ה משולם פייבוש בר' שמואל וכו', ובהורמנתא דלהון על פי גוברין סגיאין אשר הראה הרב המחבר את כבודו ואת יקר הפארת גדולתו על ידי הכתבים וההסכמות מגאוני עולם ראשי תופשי ישיבות אשר מעולם אנשי שם המה, שהסכימו כולם על הדפסת זה הספר לפי תקנת שלש ארצות אשר קצר המצע מלהשתרע מלהעלות על ספר לפי אמרותיהם אמרי שפר איש איש על דגלו לפי מעלתו ורוממות כבודו".

צערנער רשם, כי הספר הזה נדפס בשנת שנ"ג (מפני שחשב אות ה' בפרט לה' אלפים), ורעמביצר (כלילת יופי חלק ב' דף פ"ח ע"ב בהערה) השתדל להוכיח, כי צ"ל שנ"ט, כי קודם שנת שנ"ט לא היה ר' פייבוש אב"ד בקראקא. אולם הסכמת שלש ארצות נתנה להמחבר קודם הסכמת הר' פייבוש ולכן נוכל לייחסה לשנת שנ"ח.

שנת ש"ם (1600) בערך.

כז. בתשובה אחת יספר מהר"ם לובלין כי קיסר אשכנז גזר גזרת על היהודים ממדינת שלעזיא, ויושבי עיר צילץ השתדלו בבטול הגזרה, ואלה דבריו שם.

„נדרשתי מאת שני בתי ישראל דהיינו אחינו אנשי שלומינו ובריתינו הלא המה יושבי ק"ק האצ'פלאץ וק"ק צילץ יצ"ו אשר נדבה רוחם ונתרצו שני הצדדי' הנ"ל לילך אחר בית דינינו לדון בפנינו על דבר אשר בשבבר הימים שעברו

היה בהם יד ה' ויצא גזירת הקיסר כתוב וחתום אשר אין להשיב שכל היהודים היושבים בכל מדינות שלעזיא כולם גרש יגורשו. וכאשר נתקיים מחשבת הקמים עליהם ונתגרשו קהילות הרבה וישארו אך יושבי ק"ק צילץ לבדם ברוב השתדלותם והוצאות הרבה אשר פייסו האויבים ברצי כסף ודחו הענין מיום אל יום, עד שהעיר ה' את רוח ראשי ואלופי ק"ק פראג אשר ברוב השתדלותם בטלו את הגזירה הנ"ל מיושבי ק"ק צילץ. ונתרצו הקמים עליהם בסך שני אלפים זהו' אשר לסך זה נדבה לב המדינות לעזור ולסייע לאחיה' יושבי ק"ק צילץ דהיינו ג' ארצות דמדינות פולין יצ"ו נדבו ליתן חמישית הכ' אלפים זהו' הנ"ל. וכן נדבו מדינת פיהם וכן מדינת מעררין ליתן כ"א מהמדינות חמישית הסך הנ"ל ושני החומשים הנשארים הטילו על ק"ק צילץ בצירוף ק"ק האציפלאץ. ועתה בררו כ"א מהשני קהילות הנ"ל אנשים נאמנים לשולחיה' ובאו לפנינו לעיין בדינם אם יושבי ק"ק האציפלאץ חייבי' שישאו בעול ההוצאות שהוציאו יושבי ק"ק צילץ על ענין הגירוש כנ"ל" (תשובות מהר"ם לובלין סימן מ', דף כ"ה עמוד ג' וד').

העתקתי את כל לשון התשובה השייך לענין זה, מפני שממנו יבורר לנו כי טעו החכמים שרצו להוכיח מתשובה זו, כי ממדינת אשכנז ושאר ארצות פנו אל ועד הארצות בפולין לפסוק הדין במחלוקת שביניהם. הראשון ששגה בזה הוא פערלעס הכותב כי קהלות צילץ (Cülz) והאציפלאץ (Hotzenplotz) הציעו את המחלוקת שביניהן לפני ועד ד' ארצות („דיא ביידען נעמיינדען לעגטען דען שטרייט־פאלל דער פֿיערשטאָדטע־זינאדע פֿאר"; געש. דער יודען אין פאזען במונטשטשריפֿט לשנת 1864 עמוד—367 בהערה), ואחריו נמשך המחבר וגם חכמים אחרים. אולם מגוף התשובה נראה ברור כי בענין פסק הדין פנו שתי הקהלות אל מהר"ם לובלין לבדו כרב גדול ומפורסם שיצא שמו למרחוק וגם הוא לבדו חתום על הפסק: נאם מאיר, והועד ג' ארצות נתן רק את נדבתו לטובת היהודים הנתנים בצרה וצוקה חלק כחלק עם יהודי ביהם ויחגדי מעהרין בשוה. — ובתשובה זאת לא נרשם הזמן, גם מזמן הגירוש משלעזיא על פי פקודת הקיסר רודאלף שמלך בעת ההיא לא נמצא אצל המחבר מאומה. אולם התשובה שלפניה היא מחדש אדר ש"ס (סימן ל"ט), ואולי נמצא יחס וקשר בין גרוש שלעזיא וגזרת הגרוש על יהודי אוסטרייך מיום ראשון לחדש פעברואר לשנת רצ"ד מהקיסר הזה אשר על פיה חל הגירוש מחדש יולי לשנה זאת (וואלף במזכיר לשנת 1858 עמוד 131). ואם נאמר כי המשא ומתן בין הקהלות היה בערך שנת ש"ס אזי יצדקו דברי מהר"ם: „בשכבר הימים שעברו היה בהם יד ה' ויצא גזירת הקיסר". ועפי"ז נוכל לקצוב זמן המעשה מסכסוך הקהלות לשנת ש"ס בערך. כי שנים אחדות עברו בהשתדלות ראשי היהודים ואלופיהם בעיר פראג אצל הקיסר להעביר את רעת הגזרה, וכן נמצא כי אחרי כן בשנת שס"ח (17 דעצמבר 1607) השתדלו הר' דוד טודרום בפראג (ומהר"ל מפראג ז') אצל הקיסר הזה לטובת היהודים וזכיותיהם בעיר הענא (וואלף במזכיר שם).

שנת שם"א (1601).

כח. בשנה זאת עזרו מנהיגי שלש ארצות להרב שלמה אפרים לונטשיץ להדפיס את חבורו כלי יקר, ואלה דבריו בהקדמתו.

„הנה כעת בשנת שם"א לפ"ק קודם ימי הפורים נפלתי למשכב בחולי מסוכן כמה שבועות עד שהוסיפו לי שם ש ל מ ה. ובחמלת ה' הוציאני מתוך ההפכה לחיות אותי כיום הזה נדרתי לה' ואשלמה לחבר חיבור זה לכבוד ה' ותורתו ולגלות מצפונו. ומנהיגי שלש ארצות יצ"ו היושבים במלכות שמים נודעים בשערים לשם ולתהלה מכחם החזיקו בידי ומכיסם סייעו למלאכת הדפוס ישלם ה' פעלם ומשכרתם שלמה" (הקדמה לס' „כלי יקר" לובלין שם"ב). על המקום הזה כבר העיר ידידי החכם המתרגם (למעלה עמוד 441), אולם אין להוכיח ממנו כי היה לועד הארצות כח ושלטון מוסרי במערב אירופא. כי כבר העירותי למעלה (סימן י"א) שהרב הזה היה בערים שונות בפולין ובאחרונה בעיר לבוב ובדרשותיו המצויינות עשה לו שם גדול בארצות פולין. ואלה דברי הרח"ם באור החיים עמוד 242 המיוסדים על עדות המחבר ובני דורו: „וכמורג חרוץ דבר לפני מלכים ופרסם את החנפים בכתב וגם בע"פ בדרשותיו ביומא דשוקא במדינת פולין בהקבץ גאוני הארצות". וגם ידענו כי היה בלובלין במקום ועד הארצות בשנת ש"נ להדפים את חבורו עוללות אפרים (ושם חתם על תקנת הועד משנה זו) ובשנת שם"ב להדפים את ספרו כלי יקר ובשנת שם"ג היה בועד יערוסלאוו והסכים ע"ס „קצור אברבנאל" ורק משנת שם"ד והלאה היה בפראג, אולם עד שנת שם"ד היה עוד בפולין בעיר לבוב. וב„משאת בנימין" (סימן ט"ז) הוא חתום ביחד עם בעל הסמ"ע על קיום פסק. וכן הם חתומים ביחד בהסכמה לס' „קצור אברבנאל" (ראה למטה סימן ל"א).

שנת שם"ב (1602) בערך.

כט. הרב ר' בנימין אהרן סלניק בעל שו"ת „משאת בנימין" היה בשנה זאת בערך על הירידּ ביערוסלאוו. ואלה דבריו אודות הגט שניתן בע"כ בעיר ויניצא:

„מלאכי אלהים עולים, במעלות קודש הלולים וכו', גאוני ישראל ה"ה נ"י האב"ד מהר"ר יוסף נר"ו, והמופלג בחכמה ויראה מהר"ר פלק כהן נר"ו וכו' וכו'. ומזה נלמוד ג"כ לנ"ד שאת"ל שיש לצדד צדדין להקל, משום קול ולעז אין לנו להקל. כאשר שמעתי בירידּ יערסלב שעבר מאנשים נאמנים מק"ק נעמרוב שמבואר הדבר בעיניהם וכו'. דברי הקטן בנימין אהרן בר אברהם ז"ל סלניק" (שו"ת „משאת בנימין" סימן כ"ב).

בתשובה זאת לא נרשם הזמן רק סימן כ"ג וכ"ד נכתבו בשנת שם"ג ושני הרבנים שנזכרו פה הם מלבוב האב"ד הוא הר' יוסף קאזא החתום בתקנה משנת ש"נ, והשני הוא הרב בעל סמ"ע שהיה ראש ישיבה בלבוב. והרב בעל משאת בנימין היה אז רב בעיר פודהייץ (Podhajce) בפולין והכנוי שלו Salnik לקוח משפת הסלאווים.

שנת שם"נ (1603).

ל. בתשובות מהר"ם לובלין הובא, כי בדין עגונה אחת עסקו בועד לובלין ויערוסלאוו, וזה לשונו שם:

מי ימלל גבורותיו וכו' מהר"ר יהודא ליוא יצ"ו אב"ד הישראלי בקהלא קדישא עיר ואם בישראל ק"ק פראג יצ"ו וכו'. עתה ביריד גראמניץ שעבר השם"ג לפ"ק הגיעו לידי חבילות פסקים וכתבים, ובראשם פסק דין שיצא מבי דינא רבא דהדרת כ"ת בעסק שריותא דאתתא העגונה אשת ר' יהודה בר יעקב שפסק כ"ת להתירא. ואשר התחכמו בזה מקצת חכמי מדינתינו להוציא אותה מהיתירה הראשון מטעם שנתוועדו יחד בירסלב ושמעו העדות מפי אבי האשה" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן נ"א דף כ"ח).

לא. בספר קצור אברבנאל על פרקי אבות והגדה של פסח מהר' יעקב הערצקש בר' אליקום היילפרון תמצא הסכמת הרבנים בועד יערוסלאוו משנה זאת. הספר הזה נדפס בלובלין שס"ד ונגמר בדפוס ביום ו' ר"ח אדר שס"ה. והרבנים מועד יערסלאב שחתמו על ההסכמה בשנת שס"ג הם הר' שלמה אפרים לונטשיץ בר' אהרן. הר' יוסף בר אברהם שפירא. הר' משה בר' אברהם. הר' בנימין אהרן בר' אברהם סלניק [בע"ם "משאת בנימין"]. הר' יהושע פלק בר אלכסנדר כ"ץ [בעל סמ"ע]. הר' יודא בר' נתן הלוי. הר' שמואל אליעזר בר' יודא [המהרש"א]. הר' דוד בר' יעקב משעברשין.

שנת שם"ד (1604).

לב. בתקנות משנה זו שנעשו בקראקא נזכרו הירידים שתי פעמים:

א. בענין קנס שקנסו את הלוה ואינו משלם. ובין שאר הקנסות נתקן גם כן:

„ובתוך משך שתי שנים לא יבא לשום יריד לובלין או יערסלב או לוקאווה. ואם יעבור יתפסו אותו לשבת בתפיסה שם עד שתכלה רגל מן השוק" (אוצר הספרות חלק ד' עמוד 600). — והיריד בלוקאוו (Lukόw) נזכר למטה (סימן ל"ו) כמקום מכירת האתרוגים.

ב. בענין שכירות עדים בקראקא תקנו בשנה זאת:

„שכירות של עדים אם הדבר נעשה ברחוב היהודים יתנו כל צד גדול ובקראקא ב' גדולים הן דבר קטן והן דבר גדול. בירידים בלובלין וביערסלאב ושאר ירידים אם יהי' שם ב' רבנים מקהילתנו יהי' נעשה בפניהם כנ"ל" (אוצר הספרות שם עמוד 601).

לג. בס' „תקוני זבח" על דיני שחיטה ובדיקה מהר' משה בר מרדכי ברונשוויג תמצא הסכמת שלש ארצות בהעתקת הסופר מלובלין:

„אדברה שלום ואספרה נא כמו דברי הסכמת הראשים ומנהיגים היושבים ראשונה על כסא אמת ומשפט שלום, הם ראשים ומנהיגים של שלש ארצות ישיבות קהילות במקהלות ברכו ה' והם פולין וליטא ורוסיא יצ"ו

וכו' וכו'. אז לבקשת המחבר גדרו והקיפו חומה חומת ברזל שלא ישבר ומנעל נחש"ת [ר"ל בגזרת נ ח ש] שלא יפתח נכתב בספר ע"י ספרא דמתא. וז"ל הסכמנו על דבר שחיטות ובדיקות שחיבר האלוף מהר"ר משה בן האלוף הר"ר מרדכי ברונשוויג שלא ידפיסו שום אדם אחר בעונש נח"ש עד כלות עשרה שנים מיום גמירא דפוס שלו ובפקודת הפ"ה [הפרנסי המדינות או הירידן] נתתי העתקה הלזה למהר"ר משה י"ץ הנ"ל. יוסף יקותיאל נקרא קויפמן בן כהר"ר יודא ז"ל ספרא דמתא ובנימין שמואל סופר דק"ק לובלין המעתיק". הספר הזה נדפס בראשונה בפראג שס"ד. וזמן הסכמת ג' ארצות לא נזכר ואולי הוא בשנה הקודמת. הסופר הראשון החותם בכנוי ספרא דמתא הוא כנראה מפראג מקום הדפסת הספר.

שנת שם"ה (1605) בערך.

לד. בתשובת מהר"ם לובלין שנכתבה להרב בעל הלבושים בדין עסק עגונה כתוב כזה:

„סבא דסבין, מריה דרזין הגאון וכו' מוהר"ר מרדכי יפה יצ"ו וכו'. הגיע לידינו פה ק"ק לובלין ביומא דשוקא עדות אשה שהוגב' בקאשטנדינא רבתא ונתקיים פה מה שהיה אפשר לקיים וכו' וכו'. ומאחר שהוגד לנו שהאשה העגונה היא יושבת כעת הזאת בק"ק פוזנא תחת בית דינך היפה דהדרת כ"ת וכו'. נאם מאיר" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן נ"ז דף ל"ב).

ובתשובה זו לא נרשם הזמן. אולם היא נכתבה בעת רבנות בעל הלבושים בפוזנא והוא משנת שנ"ט עד שע"ב (פערלעם במונטסשריפט 1864 עמוד 414). ובעת ההיא היה המהר"ם עוד אב"ד בלבוב כי הלך ללובלין אחר שנת ש"ע. וקצבתי הזמן עפ"י ההשערה מפני שהתשובה סימן נ"א היא משנת שס"ג (למעלה סימן ל') והתשובה סימן ע"ז היא משנת שס"ז (למטה סימן ל"ו) וזאת התשובה היא באמצע.

שנת שם"ו (1606).

לה. בפנקס קראקא משנה זו תמצא הסכמת ועד הארצות בזה הלשון:

„ע"ד המתנה שפילקאווי להמלך. (היום) יום ב' פרשת כי תצא שנת שס"ו לפ"ק. בבוא (באשר חזרו ושבו אנשי קהילתנו (יצ"ו) שהיו משולחים לאסיפת (הוועד דארבע) ארבע ארצות (שלחו וקראו אותי), וצוו לי לכתוב לזכרון בפנקס הקהלה מה שעלה במוסכם אסיפה (האסיפה) הנ"ל, שהמתנה אשר מנהיגי ד' ארצות הבטיחו ליתן להמלך ירה"ש בשביל כלל היהודים במדינת (שבמדינת) פולין, והמתנה הזאת נקראת בשם שפילקאווי, ינתן תמיד מקהל קראקא עפ"י פקודת ראשי הקהילה. וישולם אח"כ מקופת ארבע (דארבע) ארצות בתשואות חן לקופת הקהל קראקא (דקראקא) בלי שום איחור ועיכוב (כלל) באשר שהמתנה הזאת היא בריצוי ולטובת כלל היהודים הדרים במדינת (בטדינות) פולין קטן ופולין (פולין) גדול פאדאלי' (פאדאליע) ואוקריינא. כה יהי' (וכה יקום) ובל ישונה. ובה עשיתי ובחתבתי לזכרון למשמרת".

הסכמה זו נדפסה בשתי העתקות מהר"ן דעמביצער (באוצר הספרות חלק ד' עמוד 196, וראיתי גם למעלה עמוד 431) ומרפ"ה וועטשטיין (שם עמוד 602). ונמצאו בהן שנויים קלים והנוסחאות מהעתקת דעמביצער הבאתי בין חצאי סוגר. — זמן ההסכמה היא בחדש אלול (פ' תצא) והוא זמן הירידה ביערוסלאוו והמתנה שפילקאווי היא (Szpilkowe שטעקנאדעל־גענלע). ובמתנה זו השתתפו גם יהודי וואלין (אוקריינא), אך לא יהודי ליטא.

שנת שם"ז (1607).

לו. בתשובת מהר"ם לובלין בשאלת השואל נזכרו הירידים משנה זאת. ואלה דברי השאלה:

„ילמדינו מורינו ורבינו, ראובן שבר בית משמעון ליתן לו שכירות ט"ו זהו"ז לשנה דהיינו בכל יריד לובלין ה' זהו", וביריד גראמניץ היה שמעון דחוק למעות וביקש מראובן שיתן לו ד' זהו" ויפטר מן ה' זהו" שו"פ [של זמן פרעון] יריד שוואנטקי שם"ז, ונתרצה ראובן ונתן לו ד' זהו". ועתה ילמדינו מורינו ורבינו אם יש בזה איסור ריבית". (שו"ת מהר"ם לובלין סימן ע"ז, דף מ"ד ע"ד).

ושם למטה (סימן ע"ט דף מ"ה ע"ב) כתוב: „הובא לידי מהיריד דק"ק לובלין מדייני המדינה יצ"ו אשר היו אז מבוררים לישב שם על כסא הדין והמשפט וזה נוסחה". והזמן לא נרשם בתשובה זו, רק סימן פ"ד היא משנת שם"ח.

לז. בשנה זו מסר ועד הארצות אל הרב בעל סמ"ע לתקן תקנות אודות דיני ריבית (והן נודעות בפוסקים בשם תקנות הסמ"ע) וגם תקנות אחרות, וצר לי כי קצרה היריעה אשר נפלה בגורלי להביא את כל התקנות, כי לדעתי אסיפה כזאת צריכה להיות שלמה בלי חסרון ומגרעת כפי האפשר. ולכן אביא פה רק איזה מהן כפי אשר תכיל היריעה (לפי הדפוס הראשון) ועל השער כתוב:

„קונטרס מהגאון הגדול מוהר"ר יולק כ"ץ ז"ל בעל הסמ"ע. בו ימצאו מן כמה ענייני אסורים אשר העם נכשלים בהם והיה מפקח בהם הגאון בבית ועד הוא מקום קיבוץ חכמים המה ראשי ישיבות דשלש ארצות מדינת פולין יצ"ו בהתאסף ראשי עם יחד בשנת שם"ז לפ"ק וכו'.

ובראש הקונטרס באו התקנות בענין המאכלות. ואלה הן:

„השוחטים והבודקים צריכים להיות יראי שמים ויבדקו החלפים היטב. ובכ"מ [ובכל מקום] יתמנו נאמנים שיבדקו פתאום סכין של שחיטה כדי שיזהרו השוחטים בו היטב. גם לבדוק השוחטים והבודקים בכל הגליל אם הן בקיאין כהלכתן ושמוחזקין הן באימון ידיהם. גם ימנו בכל קהלה נאמנים שיראו על כמה ענינים שיש לחוש שיצא מתחת ידי הקצבים דברים שאינם מתוקנים. ונפרש קצת מהם וכו', [פה יבואו ששה סעיפים מתקנות בדיני ניקור הבשר ומכירת בשר כשר וטרפה ושהית בשר כשר]. הנשים יהיו נזהרין שישרו וימלחו הבשר בעצמן או משרתת ישראלית וכו' וגם לא יתנו לשפחה נר של חלב כי אינה נזהרת שלא יטיף על הכלים, לכן החרד לדבר ה' יהיה נזהר ליתן לשפחתו גוי' נר של שעוה בשעה שמדיחים כלים של חלב. יכריזו בכל הקהלות שלא יעשה שום אדם גבינות וחמאה בכפרים למכור ליהודים עד שיבוא תחילה לפני האב"ד שלו, ואותו הרב יחקור אחר

מעשיהו אם הגון הוא ויתן בידו כתוב וחתום ומי שאינו ידוע וניכר להרב לא יתן לו הרב רשות" וכו'.

„יש מקומות ידועים בוואלחיי שצדים שם דגים כשירות וטרפות יחד, ובדוק ומנוסה שמולחין ומיבשין אותם יחד. לכן צריכין להזהר שלא יקחו מיד כל אדם מאותן דגים היבישים כי אם מאיש ידוע שהגון הוא".

„שום אדם לא יקבע עצמו לשתות בבתי משתאות של גויים. והקובע עצמו לשתות שם הוא בכלל הריקים והפוחזים ולא יקרא בשם רב וחבר ולא יהי' לו שום מינוי בקהלה".

ואחרי כן יבואו ענייני מלבושים ואיסור שעטנז. ואלה הם:

„מאוד מאוד יבדקו אחר איסור שעטנז שנכשלים בו טובא. ובפרט הנשים בבגדיהן שתופרין השוויי"ף להבגדים עם בגדי פשתן שביניהם טלמטה שמניחין עור וכיוצא בו ביניהם ותופרין אותו בתפירה אחת והוא שעטנז גמור. וגם נכשלין מאוד בסטראקים שעושין במדינה זו, שהשתי שלהם של פשתן ותופרין אותו על בגד צמר, וטייטש מכייאר וכיוצא בו ובפרט במענטלקיש שהנשים נכשלין בו מאד, גם בזאקין הגבוהים והקטנים שבהן חוטין של פשתן צריך להסירן. ולבדוק עוד אחר כמה מיני שעטנז. וגם צריכין ליזהר ליתן להייט חוטי קנבוס, לתקן שלא ילבשו האנשים והנשים במלבושי הגוים והפריצות שנוהגים בעו"ה, רק יהיו בני ישראל מצויינים במלבושיהן".

ועוד תקנות שונות בענינים שונים. ואלה הן:

„לדקדק מאוד אחר איסור יחוד נשים הן בעיר הן בנסעם בדרך. ובדרך לא די להם בשומר אחד. גם לדקדק בשומר שלא יהיה גדול או קטן יותר מדאי וכדת. גם במחזיקי האורנדא שדרים בכפרים ביחידות ופעמים האיש נוסע לכפר אחר והיא נשארת לבדה בין הגוים וגם הגוים שותין ומשתכרין בביתם. לכן הסכימו ראשי המדינות שלא יחזיקו האורנדא כי אם שני בעלי בתים עם נשיהן שידורו שם ביחד".

„יתנו לב על מוכרי האתרוגים שיבואו זמן מה קודם החג כדי שיוכלו לשלוח האתרוגים להדרים במרחקים, וימחו במוכרי האתרוגים הגרציאם [כן] שמקדימים לבוא ביריד יערסלב ולוקבא ולוקחין מהם הקרובים והרחוקים ואחי"כ אינם נותנים לב לקנות ולהדר אחר כשירים".

„למנות אנשי יראי אלקים ומדקדקין שיבדקו התפילין והמזוזות בכל הגליל".

„גם ימנו אנשים מדקדקים שיבדקו הסדורים הנדפסים בזוליאה וגם בקצת מקומות מערהרין מקרוב באו נדפס בהן דברי מינות וטעיות".

„גם יתנו לב על השבועות הנעשים ובפרט בשעה שממנים ראשים או שאר מינוים שמשביעין הבוררין והנלוה להן וכמה חילול השם נעשה ע"י זה".

ובסוף יבואו דיני רבית לפי התקנות החדשות בשני אופנים: בדרך קצרה פסקי דינים בי"ד סעיפים, ובדרך ארוכה דינים במילתא בטעמא בל"א סעיפים ועליהם יאמר המחבר במבואו:

„ובדרך ארוכה נוסיף לתת טעם וראיה לדברינו. וגם יתבארו בו עוד קצת

היתרים אשר הם נוחים ליודעי דעת, והן ימסרו לנאמני הקהלה אשר יתבררו מכל משפחה כמנהג הקהלות הקדושות והם יורו לעם כפי צורך השעה והענין. ויסברו להם הענין במעמו באופן שלא יהיה בעיניהם כחוכא וטלולא ויקילו לפי דעתם גם בענינים אחרים".

סעיף א' מהתקנות שברך קצרה הוא כזה:

„כל איש ואשה להוי להון ידוע, שלא יעשו שום הלואה או שום התעסקות או נתינה על סחורה בענין שיהא לו מעסק ההוא ריוח עכ"פ שזהו ריבית קצוצה בהלואתו ויוצא בדיינים, אלא צריך להיות קרוב לשכר ולהפסד בשוה. וגם צריך ליתן ללוה ולמתעסק שכר טרחו ועמלו אלא שהקילו חז"ל בזה ואמרו שבאם התנה המלוה או המקבל בתחילת ההלואה או העסק ליתן לו בעד טרחו ועמלו אפי' דינר א' ונתרצה הלוה או המתעסק שפיר דמי".

והסעיף האחרון מאלה התקנות הוא כזה:

„המוכר לחבירו חיטים בזמן הקציר שהן בזול ע"מ [על מנת] שיפרע לו בניסן כשער שיהי' אז מותר, ובלבד שלא יקציץ עמו בשעת המכירה בדבר פסוק שהרי יכול להיות שלא יהי' בניסן יותר ביוקר ממה שהן עתה. וה"ה [והוא הדין] למוכר לו כל כיוצא בזה".

עוד יש פרטים אחרים בענין ההלואה וההתעסקות לאיסור ולהיתר ותמצאם לקמן בפנים [בתקנות הארוכות] ואל ירים איש את ידו ורגלו להתיר לנפשו לעסוק בעסקא בהלואה ההיא כ"א [כי אם] ע"פ חכם ומורה שבעירו או הממונים מן הראשים על זה, והם יורו לו הדרך לפי הענין וצורך שעה ויסבירו לו הדבר כנ"ל".

ואחר זה מוסיף ואומר:

„עניני איסור שבת בהיות שאינן כלולין ונוהגין בג' ארצות כי באנפי ק"ק פוזנא וקראקא ובשאר גלילות אינם מתעסקים באורנדות ורחיים ומכס ובריא הייזר. גם לא היה מוסכם נמור בינינו בענין היתירם קודם נסיעות ראשי ישיבות מפה בירידך, לכן הנחתיהו מלכתוב הסכמתי לבדי".

ובסוף התקנות הארוכות כתוב:

„עד כאן ראינו לכתוב כללי דיני רבית ויהיו מונחים ביד הלומדים הממונים בקהלות על עניני רבית. והמשכילים יהיהרו כזוהר הרקיע להבין דבר מתוך דבר כי א"א [אי אפשר] להעלות על הכתב כל המאורעות. והן הן יפקחו ויראו על כל דבר ובלעדם לא ירים איש את ידו לכתוב שטר עסקא וכ"ש [וכל שכן] של הלואה אם לא בדברים הפשוטים שכתבנו בדרך קצרה. והנעשה והנכתב זולתם לא יפסקו הדיינים על אותו שטר. ובדי שלא יאמרו אי אפשי שפלוני ופלוני ידעו מעסקי וגם לא ירצו להשביע את עצמו [כן] בפני אחרים לכן הסכימו ראשי המדינות שי' שכל [שבכל] קהלה יתמנו אנשים ידועים מכל משפחה ומשפחה ויגלה כ"א [כל אחד] לפני משפחתו לחוד. והממונים יסבירו ענין ההיתר למלוה והלוה שלא יהי' ביניהם כחוכא וטלולא. וגם יהיו נזהרין לכתוב על השטרות עניני ההיתר כנ"ל.

„ואל יהיו הדברים האלה קלים בעיני הקורא לדחותם ולומר להם נואש, כי שקלנו וטרנו בהן והסכימו על הדברים ראשי ישיבות שי' שהיו פה עמנו בירידך, אלא שפנו לדרכם אחר ההסכמה ונשארתי אני פה לבדי, והעליתי

דברי הנ"ל על הכתב בצווי ראשי המדינות וקבלו עליהם לאשר ולקיים וכן כתבו בפנקס שלהם בפני וכידוע להם. וכל הקורא בו והמקיימו וידינני לכף זכות זכות הרבים תלוי בו. וה' הבוחן ללבות ישלם שכרו בעולם הזה והבא וחפץ ה' בידו יצליח ויתן לו כלבבו וכל עצתו ימלא".

„דברי הקטן יהושע בן לא"א כמהר"ר אלכסנדרי זצ"ל מזרע כהונה ולק כהן יכונה הכותב והחותם פה בהסכמת רבותיו ורעיו שנתוועדו פה ביריד גראמניץ שס"ז לפ"ק".

הקונטרס הזה נדפס בראשונה בזולצבאך תנ"ב, ואח"ז בשקלאוו תקמ"ג, ברין תקמ"ו, זאלקווא תקצ"ג, ווארשא תר"א. וכמה מן התקנות שבדיני רבית הובאו בס' דברי חכמים מהר' יהודה ליב פוחאוויטשר (בחלק א' הנקרא דעת חכמה שנדפס המבורג תנ"ב, דף כ"ז וכ"ח) ושם הובאו עשרים תקנות. ובס' לחם הפנים על יורה דעה מהר' משה יקותיאל קויפמן כ"ץ (הענא תע"ו, דף ס"ח בקונטרס אהרון) הובאו כ"ב תקנות ויש בספר זה מה שאין בזה ולהפך. וגם בס' נחלת שבעה מהר' שמואל בן דוד הלוי על דיני גיטין וקדושין ותקוני שטרות (אמשטרדם תכ"ז, סימן מ' ומ"ב) הובאו כמה מאלה התקנות וכן בספרים אחרים.

ופערלעס בקורות יהודי פוזנא טעה לחשוב כי התקנות האלה נעשו בעיר קרעמניץ (מונטשריפט לשנת 1864 עמוד 366 בהערה). אולם אחרי כן הרגיש ותקן את טעותו כי גראמניץ הוא שם היריד (מונטשריפט לשנת 1867 עמוד 110 הערה 1), ועפי"ז צריך לתקן למעלה (עמוד 429 בהערה). ואמנם המלה גראמניץ הכתובה כיאות בדפוס ראשון מקונטרס הסמ"ע נשתבשה בדפוסים המאוחרים גראמני. —ומטעם האמור למעלה לא אוכל לדבר פה בפרטות מאלה התקנות.

שנת שם"ח (1608).

לח. בשנה זו קרה ביריד יערוסלאוו המעשה בס"ת שנמצאת פסולה בפני מהר"ם לובלין, ואלה דבריו בזה:

„מעשה בא לידי שבהיותינו בעיר יערסלב ביריד שס"ח שמנהג קבוע הוא שבכל יריד קובעים מקום לבית הכנסת להתפלל בתוכו בכל יום ויום. גם בכל יום שבת מתאספים שם החכמים הופסי ישיבות ומנהיגי ארצות ורבוי עם וקורין בתורה כנהוג הקהלות. ובהיות שהעיר קרובה לק"ק פרעמיסלא ומביאים הס"ת מק"ק פרעמיסלא נוהגי שם שקורין בשבת לס"ת עשרה גברי וכו'. והיו חכמי הדור נבוכים מה לעשות. קצתם היו אומרים וכו' וכו'. כן נראה לע"ד מאיר הטרוד בטרדת היריד" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן פ"ד, דף נ"ו ע"א וע"ב).

לט. בשנה זו בערך כתב את תשובתו לתלמידו הר' משה יפה מפינסק בעת היריד בלובלין, וזה לשונו שם:

„יפה פרי תואר קרא ה' לשמך אהו' תלמידי כו' כמהר"ר משה יצ"ו וכאל"ש [וכל אשר לו שלום]. נתבקשתי מאשה אחת צועקת אלי אשה קשת רוח ומרת נפש אלמנה שכולה וגלמודה בת טובי' מרת חוה בת הר"ר אליעזר מתושבי קהלינו

שנתייתמה מאביה והשיאה אמה אחר מותו לאחר מבני ק"ק פינסק נקרא בשמו שמחה בר יעקב הי"ד אשר מקרוב נהרג וכו' וכו'. ועוד הציעה לפני האשה הנ"ל על דבר כתובתה שנכתבה פה ק"ק לובלין וכתוב בה שני מאות זקוקים כסל נוסח כתובות מדינות פולין וגם ליטא. והנה במדינת ליטא וכללם ק"ק פינסק מנהגם לגבות לכל כתובות בתולה שני מאות שאק ליטווויש שהן ה' מאות זהו' פו' כי הן קורין לשאק ליטווויש זקוק כמו שקורין במדינות פולין לשאק פולנויש זקוק. ועתה בשביל שכתובתה נכתבת [נכתבה] בק"ק לובלין אין רוצין לגבות לה כ"א שני מאות שאק פו' שהן ה' מאות זהו' פו' וכו' וכו'. וכסאך יגדל ויתנשא כחפץ נפשך ונפש רבך אהובך דורש שלומך המצוד כעת בטרדת יומא דשוקא מאיר בן מהרר"ג ז"ל" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן פ"ו ופ"ז, דף נ"ו ונ"ז).

ובתשובה זו לא נרשם הזמן ואולי נכתבה קודם או מאוחר משנת שם"ח. ואודות הזקוקים בפולין האריך הרב בעל נחלת שבעה (סימן י"ב) ובין יתר דבריו שם יאמר: „ובאשר באמת עוד היום אנו רואים שהמטבעות ישנות היו טובים מאד בכסף נקי ובזול. וראיה מופתית שהמטבע ישנה הנקראת בפולין אלטי פירר ובאשכנז שפיץ בערט והיא מוטבעת במלכות פולין בממשלת המלך זיגמונד לא היו מוטבעים רק על ד' גדולים פולנויש כאשר כתוב כן בפירוש על המטבע ההוא, ועכשיו היא עוברת לסוחר בער עשרה גדולים".

ט. ובערך זמן זה כתב מהר"ם את תשובתו נגד הר' יוסף אשכנזי לווירמיישא, ובתוכה דברים השייכים לענין המאמר הזה.

„אבן הראשה, חבורה הקדושה וכו' אלופי וחכמי בני ישיבת דק"ק ווירמיישא וכו' ובראשם האלוף וכו' מחותני הגאון מהר"ר יששכר יצ"ו וכו'. שעמד אחד שאינו מבעלי הוראה ואינו בן גילי כלל נקרה בשמו ר' יוסף אשכנזי וזדון לבו השיאו לסתור דברי וכו'. והוספתי עתה ידי שנית והעתקתי תשובתי הראשונה והצעתיה לפני חכמי דורנו, והסכימו לכל דברי כל זקני גדולי המורים הגאונים הגדולים שבכל מדינות פולין וליטא ורוסיא, הלא המה הגאון הגדול מהר"ר מרדכי יפה יצ"ו אב"ד דק"ק פוזנא, והגאון המופלא מהר"ר משה אב"ד דגליל קראקא, והגאון המופלא בתורה וחסידות מהר"ר ליב אב"ד דק"ק בריסק וכל מדינת ליטא, והגאון מהר"ר יוסף אב"ד דלבוב וכל מדינת פאדליא, ומי רואה אלו יצאו ולא יצא, כי אחריהם נמשכים כל יתר ראשי ישיבות של כל ארצנו וכו' וכו'. וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פה בב"ה הגדול דק"ק לובלין בהתאסף קיבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא אך חורתי ממחשבתי זאת" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן פ"ח דף נ"ז).

גם בתשובה זאת לא נרשם הזמן ונוכל להגבילו רק בקירוב. וראה בס' „עיר הצדק" (הערה 35) מה שהביא הר"ר יוסף כהן צדק מכ"י אוקספורד מתשובת הר' יוסף אשכנזי שהיה רב ואב"ד במיץ על דברי מהר"ם לובלין. גם הביא שם שהרב בעל של"ה הסכים לפסק ר' יוסף וגזר בחרם על הקונים שו"ת מהר"ם לובלין שיקרעו ויסירו את הדף שעליו נדפסה התשובה סימן פ"ח.

שנת שם"ט (1609).

מא. בשנה זו היה מהר"ם לובלין ביריד יערוסלאוו, כאשר נראה מדבריו אלה בענין עדות מסל"ת על מיתת השבוי קלמן מאוסטראפאלי (Ostropol בוואלין): „אלא שעדיין יש לפקפק על שריותא דא מטעם אחר, שהרי בעדות שהוגבה בפני בעיר יערסלב שם"ט הגיד עכו"ם אחד איך שנטבע קלמן הנ"ל כשנשבה בין הקדרים". (שו"ת מהר"ם לובלין סימן ק"ל דף צ"ד ע"ב).

שנת ש"ע (1610) בערך.

מב. מפנקס חברה קדישא דלבוב הנאבד כעת הביא בעל מצבת קדש את הדברים האלה:

„הגאון מהר"ם מלובלין היה פה אב"ד כמה שנים, והגאון בעל הסמ"ע היה פה ריש מתיבתא והיה חתן הנדיב הראש המנהיג ר' ישראל אידלש מפה, והגאון מו"ה אברהם שרענציל הוא היה תלמיד להגאון הסמ"ע. ופעם אחת אירע שהגאון מו"ה אברהם שרענציל אשר היה אחר המיוחד מיקירי פה, תורה וגדולה בו נצמדים, עשה משתה לחתונת בנו וקרא להגאון מהר"ם מלובלין שהיה אב"ד דפה ג"כ להמשתה הנ"ל. אחר כלות המשתה הלך הגאון מוהר"ר אברהם שרענציל ללות להגאון מהר"ם מלובלין לביתו והלך מאחריו, והגאון מהר"ם מלובלין לא ראה אם הגאון מו"ה אברהם שרענציל הולך לאחריו, כי כבוד התורה היה יקר בזמן הזה. וכאשר בא הגאון מהר"ם מלובלין לביתו והביטה האשה הרבנית אשת הגאון מהר"ם מלובלין כי הגאון מו"ה אברהם שרענציל הולך לאחריו והוא אינו רואה, אמרה אליו בזה"ל אינך רואה אשר גברא רבא כזה הולך ללותך. אמר לה האם רבו הגאון [אינו] ראוי ג"כ שילך ללותי? ומיד חרה אפו להגאון מו"ה אברהם שרענציל, והמתין אחר כלות החתונה, ומיד עשה אסיפה גדולה וקרא לכל הפרנסים ופרנסי דד' ארצות, כי הגאון מו"ה אברהם שרענציל היה ג"כ פרנס דד' ארצות ונשיא בארץ הקדושה. וצווח אצל הוועד בזה"ל: כבודי אני מוחל, אך כבוד רבי הגאון בעל הסמ"ע אין אני מוחל ובכן דעתי שהגאון מהר"ם מלובלין לא יהי' פה לאב"ד. והיה שם כמה דעות שהצדדו [שצדדו] לצד הגאון מהר"ם מלובלין והיו שם כמה שהצדיקו להגאון מו"ה אברהם שרענציל. וסוף הדבר היה שהגיע מאת המלך שהגאון מהר"ם מלובלין מוכרח לנסוע מפה והיה הגזירה מיד והוכרח מהר"ם לובלין לנסוע מפה בעש"ק ונסע מפה לעיר לובלין כי עיר לובלין הי' פנו' אז כי לא היה להם בזמן הזה רב, ונתקבל לשם לאב"ד". („מצבת קדש" חלק א' דף כ"ג, „עיר הצדק" עמוד 38, „אנשי שם" עמוד 3—12 סימן י"ב).

והנה כל מבין יראה בנקל כי רוח הגדת העם מרחף על פני הספור הזה. גם לא נמצא במקום אחר כי הר"א שרענציל בעל שו"ת „איתן האזרחי" היה פרנס ד' ארצות ולא נזכר מזה לא ב„אל מלא רחמים" של הרב בפנקס ההוא ולא במצבתו ששם חרות רק כי היה נשיא וגבאי ארץ ישראל. ורק נוכל ללמוד מן הספור הזה כי אנשי העם בפולין יחסו כל מקרה נכבד אל מנהיגי הארצות. אולם פן ואולי

נמצא בו קורטב של אמת לכן הבאתיו באסיפה זאת. וב„עיר הצדק" שם יאמר, כי זה קרה בשנת שע"נ או אחרי כן, וזהו מטעם כי בשנה ההיא היה עוד אב"ד בלבוב. אולם שתי תשובות בדבר; ראשונה ידענו עתה כי מהר"ם היה אב"ד בלובלין כבר קודם פטירת הר"ם יפה בעל הלבושים, וממצבת הרב הזה נודע שנפטר ביום ג' ארר שני שנת שע"ב (מונטשריפט 1864 עמוד 414 בהערה); שנית, אם נניח אמתת ספור הפנקס, הלא שם כתוב כי דבר יציאת מהר"ם ללובלין היתה במחלוקת והיה לו צד המסייע עד שפגע הדבר למלכות „וסוף הדבר היה שהגיע מאת המלך שהגאון מהר"ם מוכרח לנסוע מפה", ובלי ספק עבר זמן ארוך בהשתדלות שני הצדדים. ואם כן זמן המעשה היה קודם שנת שע"ב. ומה שהוא אמת בלי ספק מספור זה, היא המחלוקת שבין מהר"ם לובלין ובעל הסט"ע שנודעה לנו גם ממקום אחר (ראה למטה).

שנת שע"א (1611).

מג. בחדש אלול שנה זו נדפסה מסכת שבועות פעם שניה בלובלין, ועל השער כתוב:

„בהסכמות גאוני עולם וראשי ישיבות דשלש-מדינות פולין רוסיא וליטא שהסכימו בהסכמה אחת וכו', היום יום ג' בר"ח [כן] אלול שנת שע"א לפ"ק" (מאמר על הדפסת התלמוד מהרר"נ ראבינאוויץ עמוד 74). והנה אף כי נרשם הזמן, בכל זאת נעתקו הדברים מדפוס ראשון בלובלין שע"ט (למעלה סימן ה') כאשר העיר בצדק ראבינאוויץ שם.

מד. הרב בעל „משאת בניטין" היה ביריד יערוסלאוו בשנה זאת. ושם בוער הרבנים דנו אודות המחלוקת הידועה בין בעל הסט"ע שסדר גט שכיב מרע בווינא ומהר"ם לובלין שפסל את הגט הזה, ואלה דבריו:

„קול ענות וקול חלושה שמענו ביריד יערסלויו שע"א לפ"ק בענין הגט ש"מ הניתן בק"ק ווינא" (שו"ת „משאת בניטין" סימן ע"ה).— ואודות מהר"ם לובלין יכתוב למטה:

„וכבר כתרוהו רדפוהו חכמי הדור על ככה והוכיחוהו על פניו ביריד יערסלויו שע"א" (שם סימן ע"ז).

שנת שע"ב (1612).

מה. בענין הגט שכ"מ שסדר הרב בעל סמ"ע ופסלו אותו מהר"ם לובלין והר' שמשון באכנר מלבוב והר' מרדכי יפה כתב זה האחרון אל ועד שלש הארצות אגרת מיוחדת שני ימים קודם פטירתו שנדפסה בתשובות מהר"ם לובלין:

„והא לך האגרת שכתב הגאון מהר"ר מרדכי יפה הנ"ל להראשי ישיבות גאוני עולם ולראשי ופרנסי המדינה דג' ארצות עבור שקצת מן המקילין היו מתפארים ואומרים איך שפייסו ופתו את הגאון מהר"ר מרדכי יפה הנ"ל להסכים עמהם ולהקל באיסור חמור דאשת איש כזה.

המאורות הגדולים המאירים לארץ ולדרים. הן הנה ראשי אלפי גליות

אריאל, העומדים על משמרת תפארת ישראל, שלטי הגבורים ראשי בני המעלה העולים במעלות הגבוהים והרמים. החרדים אל דבריהם משרתי עליון מוסרי ארץ ואיתנים, העומדים על הפקודים לעשות רצון קונם וחפץ צורם, פרנסים וראשים ומנהיגים דשלש ארצות יצ"ו. ועטרותיהם בראשיהם בעלי תריסין ראשי ישיבות אשר כל בית ישראל נשען עליהם, מורים צדק, מחזיקי כל בדק, המה הגבורים המאירים והבהירים היושבים ראשונה במלכות, ולכל דבר אמת ישמרם השומר אמת לעולם".

„אחרי הדברים והאמת אשר כתבתי בפסקי הראשון והאחרון אשר גליתי בו דעתי בפשיטות, שאין לאשה המתגרשת מווינא שום התרה וכו' וכו'. וכן המוסכם אצלי אם יגזור אל חי בחיים עלי לגלות פסקי בכל תפוצות הגולה אי"ה לבטל דעת המקילין, באומרם שרוצים להשתדל מאת רוזניוקציני דשלש הארצות יצ"ו לעשות הכרזה בקול חיל בירידי לובלין דהאידנא להתיר המגורשת לעלמא. על אלה בקשתי שטוחה מהם יצ"ו שלא ישגיחו לדברי המקילין ההם. ואדרבה מעלתכם הרמה והנשאה יגערו בהם בגערה ונזיפה שיסורו מדרכים האלו" וכו' וכו'.

„דברי המצפה לישועת ה' יתי' חותם בידים רפות ר"ח אדר שני שע"ב לפ"ק מרדכי נקראי פה" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן קכ"ה דף פ"ז). גם מזאת האגרת קצת סתירה לדעת המחבר שהרב בעל הלבושים הוא היה המיסד ליעד הארצות. ולו היתה כוונת באמת אזי לא היה נמנע מלרמז באגרתו לראשי הועד הזה, כי הוא המחוללו ומולידו ולבן עליהם לשמוע לדבריו, ועל כל פנים זה יוכל להיות לסניף אל התשובות האחרות נגד דברי המחבר אשר הבאתי למעלה בראש דבר. — מה שציין ב' פעמים את המלה: המאירים הוא לרמז על השם מאיר (מהר"ם לובלין). — בפסקו הראשון והאחרון יכוון לשתי התשובות ממנו בענין זה הנמצאות בסימן קכ"ג וקכ"ד משו"ת מהר"ם לובלין.

מו. הרב בעל „משאת בנימין" יספר כי גם בירידי יערוסלאוו שע"ב התעסקו הרבנים בגט הנ"ל, ואלה דבריו השייכים לזה:

„הגם כי בירידי יערסליו שע"ב לפ"ק נועדו יחדיו גאוני עולם המה ראו כן תמהו אודות הקול שיצא על הגט הניתן בק"ק ווינא עד שכמעט כולם יחדיו הסכימו" וכו'.

„גם אנכי הקטן הייתי במנין עמהם כמבואר בפסק שכתבתי בירידי הנ"ל וכו' מכמה טעמים. חדא שהרב המסדר את הגט הנ"ל בק"ק ווינא הוא המופלג בחכמה וחסידות מהר"ר פלק כהן נר"ו עמד בפנינו בירידי יערסליו וצוח ככרוביא שכל זה שוא ושקר גמור" (שו"ת „משאת בנימין" סימן ע"ו). ולמטה שם (סימן ע"ז) יאמר, כי חכמי הדור הוכיחו את מהר"ם לובלין על פניו בירידי יערסליו שע"א (וזה הובא למעלה סימן מ"ד) ובירידי גראמניץ שע"ב. ומזה נראה כי אגרת הרב בעל הלבושים אל ועד גראמניץ לא הועיל למהר"ם לובלין, כי בעלי הועד עמדו לימין מתנגדו בעל הסמ"ע. ותשובת זה האחרון בענין גט זה תמצא בשו"ת גאונים בתראי (סימן נ"ב).

מז. בענין הגט הנ"ל היה גם הב"ח בירידי יערוסלאוו משנה זאת, ואלה דבריו:

„הגם לענין מעשה כבר גליתי דעתי העניה והסכמתי עם רבותי וחברי בירידיערסלב שאין בדברי המערערין על הגט הנזכר שום ממשות והם בכלל מוציאי לעז" (שו"ת ב"ח החדשות סימן צ').

שנת שע"ג (1613).

מח. בשנה זאת הורד מהר"ם לובלין מכסא הרבנות בלבוב על פי פסק גאוני הארצות (כפי דעת בע"ס „עיר הצדק" עמוד 38 והרש"ב ב„אנשי שם" עמוד 133 סימן שמ"ג, ולדעתי אין זה מיוסד כאשר העירותי למעלה סימן מ"ב).

שנת שע"ד (1614).

מט. בשנה זאת הסכימו ראשי שלש ארצות על ספר סליחות ופזמונים מהר' אליעזר אשכנזי (לובלין שע"ד). וביניהם הסכמות מהר"ם לובלין, מהרש"א, הר' שמעון וואלף בר דוד טעבלי אויערבך, הר' אהרן זעליג בר נפלתי הירץ, הר' שמואל בר אברהם נאמן דועד הארצות והר' שמואל בן חיים שמש דקהל לובלין.

נ. בפנקס של בית הכנסת הקטן בלבוב (שנאבד כעת) חובא הספור, איך עלה הרב ר' אברהם בר' יואל אשכנזי קאצנעלפויגן על כסא הרבנות בלבוב, וזה תאר הספור שיש לו איזה קשור עם פרנסי הארצות.

„הגאון מוהר"ר אברהם קאצינעלבויגן נעשה במקרה מחור אב"ד העיר, כי לפניו היה הגאון מו"ה שעפטיל הורוויץ בן השל"ה אב"ד פה, ור' אברהם הנ"ל היה רב בק"ק יאנוב (סמוך ללבוב). ויהי היום ויבוא ללבוב אל אסיפת הפרנסים מארבע הארצות, וביום הששי אמר לו בעל המלון כי לא יהי' לו בשר ליום השבת באשר שחט ונטרף ע"י הוראת אב"ד העיר. ויקם ר' אברהם ויתן כובע שבת על ראשו וילך לבית הרב, כי כן הי' המנהג אשר הרב מפה או משאר ד' ארצות הלכו בכובע של שבת בחול. ושאר רבנן מעירות הקטנים לא הורשו לילך בכובע של שבת רק בכובע של חול. וימאן משרת הרב לתתו לבוא אל תוך הבית ויתן עליו בקולו לאמר: מי הרשה לך ללבוש כובע של שבת לילך בחוץ כי אתה רב מעיר קטנה? ויהי כשמוע הרב [ר' משה חריף] את צעקת משרתו פתח הדלת, וישאל את הר' אברהם לאמר: מה זה תבקש?

ויען אותו ר' אברהם ויאמר: שאלה אחת קטנה אני שואל מאתך. הורני נא את משפט השור הטבוח אשר כזה וכזה קרה בו אם כשר הוא ואם לא. ובאשר נשאו ונתנו יחד בדבר זה ור' אברהם חוה את דעתו עפ"י שקול הדעת וסברא ישרה כי השור כשר לאכול הוא הודה הרב לדבריו. ובענות צדקו אמר למנהלי ארבע הארצות: האדם היקר הזה גדול הוא מאד והנני שב אחורנית מפניו כי ראוי הוא לכסא הרבנות יותר ממני. וכן היה כי הגאון הר' משה חריף הסיר את נזרו מעל ראשו וילך לעיר מולדתו היא אולינאוו. והרב ר' אברהם אשכנזי הורם לרב אב"ד תחתיו" (מצבת קדש חלק ד' דף ע"ד. שבילי עולם חלק ג' דף נ"ח. אנשי שם להרר"ש באבער עמוד 3—4 סימן ה').

הגבלת זמן הספור היא באופן זה, כי במצבת הר' אברהם (הנפטר ו' אייר שנת שצ"ז) כתוב שהיה אב"ד בלבוב שלש ועשרים שנה, ומזה נדע כי נתמנה לאב"ד שם בשנת שע"ד. והנה מספור זה הנמצא לפנינו עתה בסגנון בע"ס „מצבת קדש" נוסף ריח הגדת העם שנכפלה ונשתלשה משנים קדמוניות. והוא בתכנית המעשה מהלל הנשיא ובני בתירא והספור המובא בס' הקבלה להראב"ד מהתמנות הר' משה השבוי בקורטבה תחת הדיין ר' נתן, ואודות הרבנות מר' משה חריף הנזכר בספור זה כבר העיר הרש"ב (אנשי שם עמוד 158 סימן ת"ט) שזהו חשוב. גם לא נשמע מעולם, כי ועד הארצות לקח חלק בהתמנות הרבנים בכל עיר ועיר; ונהפוך הוא כי מזה שהוכרח כמה פעמים לתקן תקנות לבל יבחרו רבנים ע"י שוחד מטון או ע"י צווי השרים והמושלים נוכל להוכיח כי לא התערב בענין בחירת הרבנים בעצמו. אולם בדבר הרשיון ללבוש כובע של שבת בימי החול יוכל להיות כי הספור אמתי הוא. ובילדותי שמעתי מפי אנשים זקנים כי באמת השניחו לפנים בישראל בפולין וליטא על לבישת בגדי שבת ויו"ט בחול.

נא. אודות שם המשפחה קאצינעלבויגן מיחסים פסק לועד הארצות על פי השמועה:

„ושמעתי מפי רב מופלג אחד ממדינת ליטא מה ששמע בק"ק ברוסק מקומו של השר ר' שאול וואהל כי הגאונים מוהר"מ פדווא ובנו מוהרש"י היו חותמים עצמם קאצינעללינבוגין בבית. עיין שו"ת רמ"א סימני כ"ג, נ"א, צ', קכ"ו, קכ"ז, קכ"ט. והקריבו נכדי השר ר"ש וואהל למשפט את אבותיו של בעל כנסת יחזקאל אשר לא היו יוצאי חלציו של השר מן הזכרים ובכ"ז חותמים עצמם קאצינעללינבוגין, ויצא הפסק דין מן הרבנים יושבי כסאות למשפט בוועד של ד' ארצות, כי יוצאי חלציו של הרב ר' שאול מן הזכרים יחתמו עצמם קאצינעללינבוגין כחתימת ר"מ פאדווא ובנו רש"י, אולם יוצאי חלציו מן הנקבות יחתמו עצמם קאצינעללינפוגין בפ', וכן הוא באמת חתימת הגאון בעל „כנסת יחזקאל" בכל תשובותיו קאצינעללפוגין" (גדולת שאול מהר' צבי הירש עדעלמאן דף ח' ע"ב בהערה, והובא בשם הגדולים החדשות א' סימן י"ט בהעלמת המקור).

על כגון זה נאמר: אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש השובה, כי חלוף האותיות ב' ופ' אצל האשכנזים הוא דבר רגיל מאד. ובעבור זה כתבו האשכנזים ליפמאן תחת ליבמאן (ליעבמאן), היילפרון וגם היילפרין על שם העיר היילברון (Heilbronn) וכדומה למכביר. גם על מצבת הר' אברהם מלבוב (שדברתי ממנו בסימן הקודם) שהיה בן דורו של ר' שאול וואהל ונפטר בשנת שצ"ז כתוב שם משפחתו קאצנעלפויגן עם אות פ'.

פטרסבורג ניסן התרנ"ס.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

תקוני טעיות.

עמוד	שורה		תחת	צ"ל
	עומקים	עקיפים		
9	—	15	מבליא	מבלי
14	—	14	השני	הרשב"ש השני
15	—	20	ר' שלמה	ר' שמעון
16	—	11	לר"י	לר' דוד
31	—	15	ר' אליהו	אליהו
33	—	8	שרבי	רבי
38	—	28	טוחרי	סוחרי
46	—	12	עם הדוכס מבורגונה	על הדוכס מבורגונדיה
„	—	3	השרים	השערים
47	—	17	והחרם	והחרם אצל היהודים
53	—	21	היה	לא היה
78	—	6	סיבסטיאן, מינסטער	סיבסטיאן מינסטער
82	—	30	מתנדיו	מהנדיו
99	—	27	האפיפיות	האפיפיור
114	—	21	ר' יצחק לואנץ	ר' יעקב לואנס
„	—	26	העשיעי	העשירי
127	—	23	ר' יצחק לואנס	ר' יעקב לואנס
130	—	11	על	עם
172	—	9	שהיה „נוצרי חדש"	שהיה בן „נוצרי חדש"
179	—	24	ובירו	ובידו
185	—	6	נשותיהם	נשיהם
197	—	7	בענתנותו	בענותנותו
202	—	6	לשידדים	לשדודים
211	—	26	המורטים	המדוטים
227	—	5	ישומו	ישימו
256	—	24	עם יוסף	עם יוסף באו
269	—	3	הקתולום	הקתולים
282	—	22	בי	כי

עמוד	שורה		תחת	צ"ל
	עומקים	עקיפים		
289	—	27	בצרפת	בצפת
297	—	3	למהר"י קונפורטו	לר' דוד קונפורטו
299	—	1	שמה	נשמה
312	—	6	זכית,	זכיות
319	—	8	זיניסמונד	זיניסמונד
321	—	2	בהפר	בספר
324	—	10	העיד	העיד
337	—	1	אלול	כסלו
339	—	12	וטנתחם	וינתחם
348	—	22	והי	והיו
349	—	6	להתנהג	להתנהג כחפצם
355	—	19	ציון	צאן
„	—	6	אנרוף	אנרוף
384		3	הגיעה	ויהי כאשר הגיעה
390		2	הדברים	הדברים
„	—	22	הכן	הכהן
„	—	26	לעיננו	לעיננו
„	—	29	שמשון	שמעון
397	—	10	לבל	אל
405	—	15	אל	על
„	—	19	גגלו	גגלו
„	—	28	נתכרר	נתברר
410	—	4	אר	אך
411	—	16	טוריקי איש	מוריקי איש
415	—	21	מהר"י קונפורטו	ר' דוד קונפורטו
„	—	6	לחותנך	לחתנך
416		5	כך שלמה	כד שלמה
417	—	3	בארצו הקדם	בארצות הקדם
„	—	13	האשבנזי	האשכנזי
422	—	4	מאברהם	משלמה

B
155.
VII/2.
1111 7357

תקוני טעיות

עמוד	שורה		תחת	צ"ל
428	1	—	כיכאשר	כי כאשר
„	4	—	כמדהן	רמדאן
429	17	—	לא היו	לא היה
„	1	—	בסמן	בסמן ב'
433	2	—	יציג	יציע
435	21	—	על ידי מי	מי
435	27	—	נכתבו הדת	וכתבי הדת
„	12	—	חזה	הזה
437	1	—	עד שנות	שנות
440	11	—	שאו	שאי
„	1	—	לשפוט	לשפוט
441	24	—	שמירתי	שאמרתי